

TUDÓS ÉS KATONA

TUDÓS ÉS KATONA

Markó Árpád visszaemlékezései
II.

Sajtó alá rendezte:

MÉSZÁROS KÁLMÁN

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

Budapest • 2014

A kiadásért felel:

DR. KOVÁCS VILMOS

ezredes,

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

A mutatókat és jegyzékeket összeállította:

**KINCSES KATALIN MÁRIA
MÉSZÁROS KÁLMÁN**

A német nyelvű szövegrészeket fordította:

KINCSES KATALIN MÁRIA

Lektorok:

**BALLA TIBOR
POLLMANN FERENC
SZABÓ PÉTER
SZAKÁLY SÁNDOR
TUZA CSILLA**

Tárgyfotók:

SZIKITS PÉTER

A borítót tervezte:

SZABÓ EMESE

© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014

© Kincses Katalin Mária, 2014

© Mészáros Kálmán, 2014

ISBN 978-963-7097-65-2 Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. Összkiadás
ISBN 978-963-7097-70-6 Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. II.

Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária
Tördelte: Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

TARTALOM

KATONAÉLETEM TÖRTÉNETE 1905–1921

II. kötet:

A háború második fele.

Békeévek.

1915. szeptember 15. – 1921. május 1.

Állásharcok Nowy-Poczajew előtt, az Ikwa partján, 1915. szeptember 15. – 1916. június 15.	9
Átcsoportosítás a Bruszilov-támadás következtében. Visszavonulásunk a Monarchia volt határa mögé, 1916. június 17. – július 28.	37
Állásharcok Jasionow előtt 1916. július 30-tól augusztus 30-ig, amikor betegen kénytelen voltam a frontról távozni	40
Karlsbadban, Kassán, 1916. augusztus 30. – 1917. március 21.	45
Újból a harctéren, 1917. március 23. – július 5.	53
Szolgálatom Kassán a pótzászlóaljnál, 1917. július 6. – 1918. október 31.	64
Életem Kassán, cseh megszállás alatt, 1918. december 30. – 1920. május 1.	73
Csapatszolgálatom a Nemzeti Hadseregben, 1920. május 15. – 1921. május 1.	88
Végszó	102

HONTALANSÁGUNK KÉT ÉVE 1945. január 6. – 1947. április 1.

I. kötet:

1945. január 6. – 1945. október 18.

Előszó	111
Előzmények	113

Beled,	
1945. január. 7. – március. 26.	128
Beledtől Aschachig,	
február. 26. – április. 8.	151
Aschachi tábor; továbbutazás Altaussee-ig,	
április. 8. – május. 5.	172
Tábori élet Altaussee-ban,	
május. 5. – október. 12.	188
Útban hazafelé, Altaussee-től Budapestig,	
október 12–18.	343

MARKÓ ÁRPÁD ÉLETMŰ-BIBLIOGRÁFIÁJA

Közlési elvek	357
Markó Árpád művei	359
Könyv- és folyóiratismertetések Markó Árpád tollából	369
Posthumus művek, reprintek és újraközlések	378
Kéziratban maradt munkák	380
Megemlékezések Markó Árpádról és munkásságáról	381

JEGYZÉKEK

A Markó Árpád által alkalmazott rövidítések feloldása	385
Idegen eredetű, Markó Árpádnál még eredeti helyesírással szereplő szavak	386
Idegen és régi (táj)szavak, katonai kifejezések magyarázata	387
A képek, fotók, illusztrációk lelőhelye	393
Felhasznált irodalom, szakirodalmi rövidítések, internetes lelőhelyek	399

MUTATÓK

Földrajzinév-mutató	403
Személynévmutató	421

KATONAÉLETEM TÖRTÉNETE
1905–1921

II. kötet:

A háború második fele.

Békeévek.

1915. szeptember 15. – 1921. május 1.

ÁLLÁSHARCOK NOWY-POCZAJEW ELŐTT, AZ IKWA PARTJÁN

1915. szeptember 15. – 1916. június 15.

Nowy-Poczajew környéke és az Ikwa völgye a világháború következő hónapjaiban fontos szerepet töltött be ezredünk történetében. Teljes kilenc hónapig maradtunk ezen a térszínen, állásharcba merevedve, jól kiépített védelmi állásainkban. De a Borszczewka visszafoglalásáért vívott győzelmes harcunk után következő hetek még igen sok izgalmat okoztak. Kosak altábornagy a 27. hadosztály parancsnokságával pár nap múlva szintén Poczajewbe¹ érkezett, s közölte azt a hírt, hogy a hadsereg-parancsnokság nem kívánja, hogy eredeti parancsunk szerint továbbvonuljunk Tarnopol felé, hanem hadosztályunkra bízta a rendkívül fontos Ikwa-szakasz megvédését újabb ellenséges betörések ellen.

A helyzet a szeptember 15-i győzelmünk után még nem tisztázódott teljesen, hiszen érthető, hogy az orosz, e nagy vereséggel járó, sikertelen áttörési kísérlete után sem fog megnyugodni, hanem igyekszik az Ikwa vonalát visszaszerezni. A következő két hét alatt hol itt, hol ott igyekezett kisebb csapatokkal áttörni vonalunkat, de eredménytelenül. Később erősebb támadásokat indítottak egész arcvonalunk ellen. Állásunk most már Taraz-Starytól az Ikwa-part mentén húzódott. A 25. gyalogezrednek még itt közénk keveredett századait a dandárparancsnokság vonalunkból kivonta, s ezt az ezredet tőlünk északra helyezte el. Különösen heves harc dúlt 20-a és 30-a közt állásunk déli szárnyán, Rostoki község közelében, ahol az oroszoknak sikerült a szomszédos hadosztály vonalát kissé hátraszorítani, s így a mi hadosztályunk jobb szárnya, ezredünknek ez a része, ismét a levegőben lógott. Szerencsénkre ezredünk vonalának ezt a részét pár nap múlva felváltotta a Szudéta-német 94. gyalogezred, s ezredünk 24-én hajnali szürkületkor elfoglalta új állását Losiatyn község előtt. Ezredesemmel áttettük álláspontunkat Losiatyn községbe, melynek lakosságát a község egy hátrább fekvő részébe telepítettük át. Másnap érkezett egy menetzászlóaljunk, s nagy örömem volt, amikor azt az ezred századaira feloszthatam, s ezzel 86 tisztre és 3100 emberre szaporodtunk.

Az oroszok a következő napokban ismét erősen támadták alig kiépített vonalainkat, de keményen védekező századaink minden támadásukat visszaverték. Figyelő harcjárőreink megállapították, hogy erősebb orosz csoportok gyülekeznek a szemben lévő erdőkben. Egyik napon erős támadást indítottak a mi frontszakaszunk ellen. De ez sem sikerült, mert Watterich ezredes 54. dandára déli irányból ellentámadásra fejlődve visszaszorította őket ismét az Ikwa túlsó partjára. Lederer ezredes az I. és III. zászlóaljunkat, amelyek állásai az 54. dandár előnyomulása után felszabadultak az ellenség nyomásától, szintén előre küldte az Ikwán túl, és megvetették lábukat a folyó déli partján. Kérdést intéztem telefonon a dandárparancsnokához, hogy nem volna-e célszerű, ha a IV. zászlóaljunkat

¹ A megkülönböztető jelző nélkül is Nowy-Poczajew értendő.

is előreküldenénk, s az egész ezred megvetné lábát az Ikwa déli partján. De azt a választ kaptuk, hogy minden további előnyomulást az Ikwán túl be kell szüntetni, így tehát a már a folyón átkelt zászlóaljkat is visszarendeltük.

A következő napok csendesen folytak le. Október 3-án a dandárparancsnokság az ismét összekeveredett századok helyzetét rendezte. Mi, a 34. ezred kaptuk meg a Borszczewkától jobbra és balra eső térszint. Északra tőlünk dandárunk másik ezrede, a 25-ösök, délre pedig a lőcsei 85. gyalogezred vonala csatlakozott hozzánk. Így most Colerus ezredes úgy döntött, hogy mi is, az ezredparancsnokság, az ezred vonalának közepe mögött fekvő Gilalaloza majorba tesszük át álláspontunkat. Október 4-én oda átköltöztünk. Kényelmes helyünk lett volna a teljesen üresen hagyott lakóház, istállók, csűrök között, de tudhattuk, hogy ezt a szabad térszínen jól látható házcsoportot az orosz tüzéség előreláthatólag erősen fogja lőni, hiszen gondolhatta, hogy ott vagy egy parancsnokság, vagy konyhák stb. telepedhettek le. Egy-két éjszakát a lakóházban töltöttünk, de odaérkezésünk után azonnal parancsot adtam utászosztagunknak, hogy építsen be a majortól alig 40-50 lépésre lévő kb. 15-20 méter mély vízmosás-szakadék meredek falába, a majorban bőségesen található anyag, deszkák, gerendák stb. segítségével néhány fedezéket. Egy fülkét Colerusnak, egyet nekem, egyet a telefonistáknak, s a hozzánk tartozó legénység számára kissé távolabb szintén fedett másik szakadékban megfelelő helyiségeket. Két nap múlva ezekbe beköltöztünk, s a lakóházból szerzett bútorokkal egészen jól berendezkedtünk. Igazam volt, hogy a házakból kivonultunk. Már a következő nap délben erős tüzéségi tűz gyújtott fel egy csűr, a következő nap a lakóházat rombolta szét egy gránát. Az ezrednek második, nem harcoló részét Poczajewben telepítettem le. Ez a kis orosz község mint búcsújáró hely hatalmas kolostoráról és templomairól volt – mint az ottmaradt lakók mondták – híres. Dúsan aranyozott díszítésű temploma valóban műemléknek beillő látványosság volt. Alatta pedig orosz szokás szerint egy altemplom, mint mondták, barlangtemploma is volt, szintén díszes oltárral, ikonokkal gazdagon díszítve. Valami teológiai iskola is volt ott. Sok, szilárdan épített emeletes épületében könyvnyomda, festő műhely, papír- és kegyeskereskedés, viaszgyertyaöntő műhely is volt berendezve, és szépen kezelt mezőgazdasági és gyümölcskertészeti üzem. Oroszországnak, közelebről Wolhyniának ez a területe különösen gyümölcsstermelésével tűnt ki, amit mi akkor ősszel örömmel élvezhettünk. És onnan szerezhettük be gyertya-, papír- és egyéb szükségleteinket. A magtárban talált gabonaneműek s a még le nem tarolt kukorica-, krumpli-, répaföldek kitűnően ki tudták egészíteni ételmezésünket. Később a kolostorhoz tartozó kb. 300 hold kitűnő szántóföldből álló mezőgazdaságukat saját kezelésünkbe vettük, hiszen okleveles gazdászaink voltak a tartalékos tisztek közt, az őszi, tavaszi mezőgazdasági munkákhoz pihenő lovaink mindig rendelkezésre állottak, a derék Abaúj, Borsod megyei parasztjainknak pedig élvezet volt gazdaságunkban dolgozni. Egyhangúlag megállapították, hogy a talaj vetekedik a legjobb magyar alföldi talajjal, de hát persze a hideg klíma miatt például paradicsom, paprika nem érett be. Trágyánk is bőségesen volt.

A falu, a kolostorral kapcsolatos épületeket kivéve, csupa nyomorúságos zsidó házból, pár korcsmából állott. A kolostorban letelepedésünkkor néhány öreg és fiatal pápa, szerzetes tartózkodott. Ezeket egy tolmács segítségével Lederer ezredes, mint ottani legfőbb parancsnok, magához rendelte, s közölte velük a hadsereg-parancsnokságtól kapott utasítást, hogy ha csendben, visszavonulva élnek, s kizárólag egyházi szolgálatukat a templomaikban végzik, semmi bántódásuk nem lesz, de állandóan felügyelet alatt lesznek. Pár hét múlva azonban a hadsereg-parancsnokság úgy intézkedett, hogy küldött értük több tehergépkocsit, s azon minden ingóságukat felrakva elszállította őket hátra. A templom

egyik magas harangtoronyában működött éjjel-nappal a környéken letelepített tüzérezred állandó megfigyelő tisztí őrsége. Kosak altábornagy, hadosztályparancsnokunk ekkor már átköltözött pár kilométerrel hátrább, egy modernül épített mezőgazdasági intézet telepére, Folwark Krasnojéra, kitűnő, zavartalan helyre, mivel ezentúl nemcsak a mi 27. hadosztályunkat vezette, hanem még a tőlünk jobbra és balra lévő harcvonalban egy hadosztályt és néhány dandárt is, amelyek ezentúl a hadrendben mint „Gruppe Kosak”, azaz Kosakharccsoport szerepeltek hosszabb ideig. A hatalmas őserdőben felállított gazdasági iskola, szép lakóházak, tágas istállók, raktárhelyiségek voltak, tehát egy magasabb parancsnokságnak igen megfelelő elhelyezés. Mint egy ottmaradt nyomorék öregember elárulta, ezt az intézetet azért is helyezték el Oroszország legnyugatibb szögletében elrejtve egy erdő mélyén, mert ott működött az orosz hadsereg egy fontos kémközpontja nyugat felé. Ezen a Folwark Krasnoje néven ismert telepen volt tehát most a mi ezredünknek is közvetlen felettes parancsnoksága. Kosak altábornagy és törzsének minden referense különösen szívükön viselték tovább is a mi sorsunkat, s állandó kapcsolatot tartottunk velük. Csak hát az őszi, téli és tavaszi időben bizony nem volt kellemes a feneketlen sárban, később mély hóban odalovagolni.

Október első napjaiban még igen válságos helyzetekbe kerültünk. Az oroszok természetesen vissza akarták foglalni az elvesztett Ikwa-parti állást, s naponként indítottak erős támadásokat a tőlünk megszállt vonal egy-egy pontja ellen, de sikertelenül. Ezredparancsnokságot Losiatyn faluban helyeztem el. Előttünk néhány száz méterrel volt a védőállás, ebben az első vonalban az I. és IV. zászlóalj, a III. pedig mint tartalék a faluban. De nem sokáig maradtunk ezen a helyen. A dandárparancsnokság most már véglegesen rendezni kívánván összekavart kötelekeinket, október 3-a után úgy rendelkezett, hogy vonalainkat ismét előretoljuk Borszczewka felé, a fennsík peremére. Ennek a központi szakasznak védelmét reánk, a 34. ezredre bízta, úgyhogy állásvonalunk Borszczewka falutól jobbra és balra feküdt. Északi szomszédunk, a losonci 25. ezred parancsnoka akkor Schmidbacher ezredes volt, kitűnő, harcedzett katona és jó bajtárs. Jobb szomszédunk hadosztályunk egyik kitűnő ezrede, a lőcse–máramarosszigeti 85. ezred volt. Parancsnoka, a derék és vitéz Balling ezredes az előnyomulás alatti egyik ütközetben hősi halált halt, utóda a szintén kitűnő, alföldi magyar ember, Pfalz ezredes lett. Colerus ezredessel és kíséretünkkel tehát visszaköltöztünk egyelőre ismét a Gilajaloza major melletti szakadékba, hogy ezredünk harcvonalának közepe mögött lehessünk.

Október 8-án nagy kihatású, döntő és nekünk nagyon kellemes intézkedés történt. Telefonon összehívta a Kosak-csoport parancsnoksága az alája tartozó ezredparancsnokokat segédtsíjtjeikkel a 25. ezred parancsnokságához Taraz faluba, s ott felolvasta nekünk Förster-Streffleur vezérkari őrnagy a hadsereg-főparancsnokság következő utasítását. Minden támadó hadműveletet azonnal be kell szüntetni. A Központi Hatalmaknak nincs szándékában még tovább is behatolni Oroszország területére. A most elért vonalat tekintsük Dauerstellungnak, azaz olyan állandó állásvonalnak, amelyet igen alaposan és kényelmesebb életre berendezve kell kiépíteni úgy, hogy itt minden ellenséges támadást vissza tudjunk verni. A csapatokat nem fogják cserélni, tehát minden ezred tekintse mostani állását téli szállásának, s rendezkedjen ott úgy be, hogy kihasználva a kedvező gazdasági helyzetet, igyekezzék élelmészét feljavítani, s olyan fedezékeket építeni a föld alatt, amelyekben embereink a várható orosz téli időjárását könnyen elviselhessék. A hadosztály-parancsnokságok bőven fognak kiszállítani nekünk deszkát és egyéb építési anyagot és szöges drótot az állás előtti akadályvonal készítéséhez. Minden ezred válassza ki magának az adott helyzetben harcászati lag legelőnyösebb térszínt, és abban rendezze be állásait a megadott vonalban.

*Az ezredparancsnokság barakkja a borszczewkai állás mögött.
Balról jobbra: Marzsó ezredes, Simkovics tábori lelkész,
Band hadnagy, dr. Hídvégi ezredorvos, én (prémgalléros köpenyben)*

Ezredünk ezt a hírt igen nagy örömmel fogadta. A tőlünk elfoglalt vonal harcászatiilag igen előnyösen feküdt, az Ikwa völgyének felső, északi peremén, jó kilátással a folyó túlsó, déli partján magukat beásó oroszok felé. A mocsaras völgyben tömegtámadásoktól nem kellett tartani, egy híd vezetett a mocsáron és az Ikwán keresztül, de azt sikerült néhány hét múlva már kezünkbe keríteni és szétrombolni. Mögöttünk mindenütt erdők, és három község: Losiatyn, Lewkowcy és Borszczewka bőven adott építési anyagot és berendezési tárgyakat. Lakosaikat felsőbb utasításra házaikból kilakoltatták s hátratelepítették, meszszebb, az arcvonal mögött fekvő Leduchow községbe és környékére. Az ezred- és zászlóalj-parancsnokságok is a lehetőség szerint kényelmesebben helyezkedtek el. Legjobb helyzetben a Losiatynban elhelyezett tartalék zászlóalj volt, mert ott egy orosz generális kastélyában és gazdasági épületeiben kényelmesen elfértek. Két zászlóaljunkat helyeztük el az első vonalban, s egy volt mint tartalék Losiatynban. De nagyon szigorúan ügyeltem arra, hogy hétnaponkénti felváltási turnusban tegyék lehetővé, hogy mind a három zászlóalj 14 napig legyen az állásban és hét napig Losiatynban pihenjen. Ezredparancsnokságunk a szűk, kényelmetlen szakadéokban, Gilajaloza mellett nem rendezkedhetett volna be a változott viszonyoknak megfelelően, ezért kiválasztottam nem messze onnan, Borszczewka és Lewkowcy közt az erdőben, egy bő forrás közelében egy helyet kényelmes fabarakk építésére. Utászosztágnak és még az ezredtől kapott kőművesek, ácsok segítségével két hét alatt elkészült a Regimentskommando barakkja. Igen ügyesen építették meg. Téglalapozásra állították erős fatörzsekből a ház vázát, azokra kívül-belül deszkafalat szögeztek, s az így kialakított, kb. 30 cm-es falüregt ledöngölt földdel töltötték ki, ami télen kitűnően tartotta a meleget. A ház közepén volt egy tágas helyiség, ebédlő, két oldalán jobbra-balra folyosó, s onnan nyíltak a szobák. Egyik ezredesemé, mellette az én szobám, szemben velem a telefonállomás és egy szoba, vendégszoba. A másik folyosón pedig volt

az orvos, tábori lelkész szobája, konyha, kamra. Egy másik barakkban laktak a hozzánk tartozó emberek, tisztí legények, szakácsok, telefonisták.

Az ezredtörzs nem harcos része, az étellemező és egyéb irodák, raktárak, lovaink, szeke-reink részben Losiatynban, Lewkowcyn, részben pedig Poczajewban és a 300 holdas gazdaságunk központjában, Berezine² majorban tudtak kényelmesen elhelyezkedni. Tartós telefonvonalainkat is hamar kiépíttettem, úgyhogy az érintkezés mindenfelé hamarosan zavartalanul megvolt. Kályhás szakembereink minden szobában téglakályhákat építettek, a faluból szerzett vaslapokkal, kályhaajtókkal, a konyhában kitűnő tűzhellyel. Erdőben lévén, a tüzelő beszerzése nem okozott gondot. A mozgó konyhákat egyelőre Lewkowcyba hoztattam elő, s amikor a századok az első vonalban már kényelmesen kiépítették állásaikat, ahol lehetett, a konyhák is ott telepedtek le. Utczás hadnaggyal és a szekértáborunk parancsnokával alaposan megbeszéltem az élelmicikkek, lövészerek kiszállításának rendjét, úgyhogy semmi fennakadás nem történt, s amikor az orosz ellentámadások október vége felé megszűntek, minden század kényelmesen és jól volt ellátva és elhelyezve. A hozzánk, az ezredparancsnokság konyhájára kétnaponként kijövő szekéren hozták az élelmicikket, postát, s ezen kijött hozzám Löbl őrmesterem, s megbeszéltük a szükséges irodai teendőket. Erre nagy szükség volt, mert a nyugodt állásban felélénkült a bürokrácia levelezése a kassai pótzászlóaljjal, és igen sok, mindenféle kérdésre kellett jelentéseket küldeni, létszámtáblázatokat, statisztikai adatokat stb.

Persze azért nem felejthettük el, hogy háborúban vagyunk. Az oroszok naponként lötték vonalainkat s a mögötte lévő térszínt, erdőket, falvakat tűzérsséggel, s éjjel kisebb-nagyobb osztagok próbálkoztak az Ikwán átjönni, s drótakadályaink előtt örökös előőrseinket legyűrni vagy fogságba vinni.

Szorgalmas századaink derék tisztjeik vezetésével állásaikat pár hónap alatt valóban mintaszerű, mély folyosókkal, kavernákkal, alvó helyiségekkel jól berendezett lakóhelyekké építették ki. Az árkok falait erős, sűrű vesszőfonások védték meg a leomlástól. Célszerű összekötő árkok készültek a konyha dekungja, a hátrább kiásott latrinák felé, úgyhogy a közlekedés még erős orosz tűzérsségi tűz alatt sem volt lehetetlen.

Napközben általában csendes volt a vonal, de éjjel néha annál zajosabb. Nagyon kellett vigyázni, hogy az 50–100 méter széles drótakadályaink előtt éjjel örökös előőrsök, vagy az Ikwához vízért menő járőrök ne essenek az oroszok kezébe. Ilyenkor bizony igen elkeseredett kézitúsákra került sor. De ezredem dicséretére legyen mondva, rendesen mi maradtunk felül. Nem háryjánoskodás, de tollamra kívánkozik két derék közvitézünk magatartásának leírása. Rostár György és Belkó József, az 1. század emberei sűrű ködben, 1916. február 8-án éjjel összetalálkoztak egy erős orosz járőrrel. Lélekjelenlétüket nem vették el, s bár nem is tudhatták, milyen erős számú ellenféllel kezdenek harcot, pár lövést leadtak az oroszokra. De azok körülfozták őket, s mellükre szegezett fegyverrel hallgatást parancsoltak nekik. A derék Vilmos-bakák erősen kiáltozni kezdtek, hogy a közeli előőrs jöjjön segítségükre. Közben Belkó mellébe és felső lábszárába szuronyszúrást kapott. Még így is sikerült neki az oroszok karmaiból elfutni, s a sűrű ködben szerencsésen eljutott a legközelebbi előőrsünkhöz, de odamenekülése közben még öt lövést adott le az oroszokra. Az orosz járőr Rostárt heves ellenállása ellenére magával hurcolta, mégis sikerült magát kiszakítani az oroszok kezéből, bár egy orosz puskatussal fejbe vágta. Rostár a támadóját a még kezében lévő fegyverrel agyonlőtte. A mi előőrseink közeledtére az

² Az egykorú térképen Berezina.

oroszek visszafutottak állásaikba. Az orosz halottat és négy orosz katona véres sapkáját, akiket Belkó súlyosan megsebesített, magukkal hozták.³

Reggel azonnal megtelefonáltam az esetet Förster őrnagynak, kérve mindkét derék harcosunk nagy ezüst vitézségi éremmel való kitüntetését. Förster figyelmes, velünk érző bajtárs, Kosak altábornagynak nagy örömet okozott a bátor haditett elreferálásával, s még aznap délután külön lovassal kiküldte a két nagyezüstöt.

Ezredparancsnokságunk épülete sűrű erdőben, távol a rendes közlekedési utaktól lévén, az orosz tüzéség nem nagyon zavarta életünket. Hébe-hóba esett egy-egy gránát vagy srapel a közelünkbe. Egyszer azonban drukkos perceket éltünk át. Sívít egy gránát és befűrődik a földbe Colerus ezredes és az én ablakom előtt, alig tíz lépésre. No, ha ez most felrobban, végünk van. De nem robbant. Betelefonáltam Poczajewbe, kérve egy tüzészertári ún. tűzszerész szakember kiküldését. Délután kijött. Nagy óvatossággal kiemelte az alig egy méterre a földbe fűrődött gránátot, leszerelte a kupakját és nevetve hozta be szobámba. Hát nagy szerencsénkre a gránátban nem robbanóanyag, hanem homok volt. Szóval Oroszországban is gazdagodtak a hadiszállítók ilyen aljas módon, mint nálunk a papírtalpú bakancsokat szállítók. Később azonban már annál jobb tüzermunícióval kellett megismerkednünk. Egy alkalommal kint járva az első vonalban, egy srapel-hüvely és nem messze tőle kupakja esett le, alig pár lépésre tőlem. Hazahoztam, japán betűjelzések voltak rajta, és japán gyári jegyek.

1915. szeptember végén a hadsereg-főparancsnokságunk igen nagy ajándékot adott harcoló katonáinknak. Megengedte, hogy mindenki, aki legalább tíz hónapot töltött, lehetőleg egyhuzamban a tűzvonalban, az kaphat 14 napi Fronturlaubot négy utazási nap hozzátoldásával. Így hát most nekem is megvolt a lehetőségem, hogy kissé hazamehessek. Ezredesem készséggel teljesítette kérésemet, ő majd csak azután megy szabadságra, ha én visszajöttem. Legényemnek is megvolt ez a jogosultsága, így hát örömmel szedtük össze legszükségesebb ruháinkat, s október vége felé elindultunk. Utczás hadnagy egy szekeret küldött amúgy is Radziwillowba élelmicikkekért, azt felhasználva odakocsiztunk. Itt láttam Károly főherceget, a későbbi szerencsétlen Károly királyunkat, akkor mosolygó, fiatal ezredes volt. Másnap reggel Lembergben voltunk, éjjel átgurultunk a Kárpátokon, reggel 7-kor Sátoraljaújhelyen átszállva a Kassa felé menő vonatra, délelőtt 11 óra tájban értem haza. Jó feleségem megijedt, amikor betoppantam, azt hitte, hogy ismét sebesülten jöttem haza, mint a múlt évben, de így annál nagyobb volt öröme, hogy most 14 nyugalmas szép napot tölthetek otthon. Jól esett levetni harctéri ruháimat, s ismét városi egyenruhába öltözve járkálni. Pár napot arra szántunk, hogy felutaztunk Budapestre édesanyámat és nővéreméket meglátogatni. Kassán pedig sorba látogattam ezredtársaim családjait, hogy harctéri hozzátartozóik életéről tájékoztassam őket. Ez a kétheti szabadság harctéri életem kimondhatatlanul boldog, rövid megszakítása volt. És örömet az is fokozta, hogy most nem betegen vagy sebesülten vagyok távol harcoló ezredemtől, hanem súlyos viszontagságokkal, nélkülözésekkel, válságos helyzetekkel teli tíz hónap után, lelkiismeret-furdalás nélkül örülhetek megérdemelt szabadságomnak. Gondos kis feleségem újból kitűnően felszerelt mindenféle harctéren használható dologgal, élelmicikkekkel, és ezúttal már nem is kellett annyira aggódó szívvel elbúcsúzni tőlem, mert hiszen békésebb,

³ A történet két szereplője közül az ezredtörténetben csak az egyik közlegény, Belkó József fényképe és adatai jelentek meg. Ő Hollóházán született 1892-ben, 1937-ben 75%-os hadirokkantként ugyanott élt mint gazdálkodó. (A 34. gyalogezred története, 398. Fényképe: uo., 397. és mintha a név nélkül közölt három fotó egyike is az övé lenne: uo. 519.) Belkó Jánosné Urbanovics Katalin szíves közlése szerint 1974-ben hunyt el.

veszélytelenebb állásharcban élő ezredemhez utazom vissza régi kedves barátaim közé. Kis cellámat távollétem alatt szépen kimeszelték, berendezési tárgyait a faluból kiegészítették. Hoztak a losiatyni kastélyból egy kis fiókos íróasztalt, kényelmes karosszéket, rendes falra akasztható petróleumlámpát, és aminek főleg örültünk, a hadtáparancsnokságunk a tiszték számára küldött összecukható drótmatracos vaságyakat. Így most mar a kilenc hónapi ottlétünk alatt valóban kényelmesebben élhettünk. Persze fürdőlehetőség nem volt, de ezen úgy segítettem, hogy amikor a proviantura szekeret küldött Brodyba, vettem egy nagy lavórt, meleg vizet a konyháról kaphattam, s szobámban ily módon primitív módon, de jól fürödhettem is.

Poczajowban⁴ katonai vezetés alatt megnyílt egy mozi, sőt kávéház is, és nemsokára egy könyvesbolt s egyéb, mindennapi szükségletek beszerzésére alkalmas háztartási bolt. A zászlóaljparancsnokok sem hanyagolták el legénységük erkölcsi és katonai nevelését, szórakoztatását. Az első vonalban elhelyezett századokat szabályos turnusokban felváltották, a tartalékban pihenő századokkal rövid fegyelmező gyakorlatokat, elméleti kiképzést, ismeretterjesztő és szórakoztató előadásokat tartottak. Volt az ezredben pár hivatásos színész, nagy örömmel rendeztek kabaré előadásokat. Minden vasárnap pedig, mind a tartalék zászlóaljnál Losiatynban, mind pedig az első vonalban őrködő századok háta mögött, alkalmas helyen tartattunk minden felekezet számára Istentiszteleteket. Jóhangú kántortanítók voltak tisztjeink, katonáink közt, s így tehát szép közének kísérhette az ünnepélyes szertartásokat. Lelkes, buzgó ezredlelkészünk, Simkovic páter közvetlenül a lövészárók-rendszer első vonala mögött, alkalmas helyen, föld alatt épített az ezredutaszosztag segítségével egy táborig kápolnát. Stílszerű bejáratának képét az ezredtörténetünkben láthatjuk.⁵ Fehér nyírfából ácsolt bejárata felett egy nyírfából készült fehér kereszt jelezte a kaverna egyházi jellegét. Berendezése harcszerűen egyszerű volt. Két sor ülőpad, előtte egy oltár, a faluból szerzett fehér lepedővel letakarva, rajta ugyanilyen oltárterítő. Feszület, két, fából faragott gyertyatartóban gyertya, és két konzervadobozban⁶ állandóan virágdísz, télen fenyőgally és egy összebombázott templom romjaiból hozott oltárkép. Itt persze szabályos miséket vagy protestáns Istentiszteleteket nem lehetett tartani, hiszen az egész helyiség mindössze három méter széles és három méter hosszú négyzet volt. De az bizonyos, hogy – erről magam is ismételten meggyőződhettem – tisztjeink, legénységünk buzgón kereste fel ezt a kis helyet rövid lelki épülésre, s a két pad mindig tele volt ott imádkozókkal.

Erre visszagondolva szeretnék néhány szót mondani megfigyelésemről a fronton tapasztalt hitéletről. 1916 tavaszán felhasználva egy csendes időszakot, statisztikát készítettem derék irodás altisztem, Löbl őrmester segítségével a századoktól beszerzett pontos adatok alapján az ezred akkori felekezeti, nemzetiségi állapotáról. Ezredünk 91%-ban színmagyar volt, a 9%-on németek, tótok és a más harctereken megbízhatatlanságuk miatt feloszlott ezredekből hozzánk küldött gyanús elemek, olaszok, csehek osztoztak. Vallásfelekezetek szerint a tagozódás a következő volt: 61% római katolikus, 25% református, 8% görög katolikus, 3% evangélikus és 3% zsidó. Ami nekem különös örömet okozott, az volt, hogy a háborúban a vallásfelekezeteket egymástól elkülönítő határ megszűnt. A közös veszély érzete, a közös sors elviseléséhez szükséges lelki erő létrehozott a fronton egy

⁴ Markónál és a szakirodalomban is ingadozik a településnév helyesírása: Poczajow és Poczajew alakban is előfordul.

⁵ A 34. gyalogezred története, 119.

⁶ Így, régiesen.

egységes közös keresztény egységet. Ha katolikus tábortartó misét tartott Simkovic's atya, azon nemcsak az ő hívei, de mindnyájan, Krisztust hívő keresztények részt vettünk. S ha mi tartottunk Istentiszteletet a hadosztály-parancsnokság útján kért protestáns lelkésszel, bizony ott ültek a katolikusok is. És amikor kínos félórát töltöttünk ellenséges tüzéség tüze alatt, vagy szabad ég alatt erdőben összebújva vártuk a támadási parancsot, előkerültek a zsebekből kis bibliák, misekönyvek, s azokat egymástól kölcsönkérve embereink szívesen forgatták. Valahogy mindnyájan azt éreztük – és én azóta vagyok meggyőződés híve az egységes, közös keresztény egyháznak, mert ott a válságos percekben tapasztaltam, és okos, minden felekezetű papokkal való eszmecsereim alatt is megállapíthattam –, hogy milyen nagy kár és veszteség Európa országainak, népeink vallási felekezetekre való szétforgácsolódása. Ha az első világháború kitörése idejében egész Európában egy felekezetű – akár katolikus, akár protestáns – lakosság szállt volna hadba, akkor ezzel az egységes kereszties háborúval az Istentagadó bolsevista irányzat ellen mi maradtunk volna felül.

És ha ma, egy hosszú élet után erre a kérdésre gondolok, ma is az a hitem, hogy ha nem sikerül az egységes keresztény, azaz egy Istent imádó és Krisztust követő egyházat Isten kegyelméből létrehozni, akkor az összes vallásfelekezet mai alakjában meg fog szűnni. Nem a mi életünkben, talán csak több száz év múlva, de a világ arra felé halad. Egy francia újságban olvastam nemrég azt a merész állítást, hogy amilyen mértékben tért nyer az emberiség technikai előrehaladása, olyan mértékben veszít teret az Isteni fogalom mai értékelése. Végeredményben azt tapasztaltam, hogy a már ateista, Istentagadó meggyőződéssel a fronton küzdő tisztek, katonák – mert találkoztam sok ilyennel, nemcsak nálunk, de osztrák és német ezredeknel is – a háború után meggyőződésüket még nagyobb hittel hirdették, hiszen, mint mondták, csak azt tapasztalhatjuk, hogy a kereszténység egyik alapvető dogmája, vagyis hogy az Isten és Krisztus az emberiséget szereti, tévedés, mert a történelem azt mutatja, hogy az emberiség élete, rövidebb-hosszabb jobb évtizedektől eltekintve, már a legtávolabbi őskortól kezdve tele van gyilkosságokkal, háborúkkal, szóval az Isten kínozza az emberiséget. Már pedig a kínzás és a szeretet egymással össze nem egyeztethető fogalmak. Akit kínoznak, azt nem szeretem, akit szeretek, azt nem kínozzom. A mostani háború is mutatja, hogy az Úristen az emberiség csoportjait szinte intézményesen egymás ellen uszítja gyilkolásra. És azt a magyarázatot, hogy ezt nem Isten teszi, hanem megengedi, hogy egy ideig a Sátán uralkodjék, nehéz indokolni – mondták; és meddig fog még tartani a Sátán uralma? Az erősen hívő keresztények a háború alatt is megmaradtak hithűségükben, de ezeknek csak kisebb része fogadta el vakon azt a magyarázatot, hogy Isten bünteti az emberiséget, s hogy ez meddig fog tartani, azt nem tudhatjuk. Túlnyomó része a háború alatt odajutott, hogy az Istent tiszteli, hisz benne, de az egyházak dogmatikája a több évezredes tapasztalat után alapos revízióra szorul, mert az az ótestamentumi időben élt primitív emberek gondolkodása, életformája, foglalkozása képében merevedett meg, tehát a mai és még jövőbeli korszakok embereit ez nem elégítheti ki. A legelső lépés, amit tenni kell, az, hogy a felekezeti korlátok ledőljenek és a keresztény emberiség egyesüljön egy közös, Krisztustól alapított egyetemes keresztény egyház keretein belül. Erről mi kint a fronton sokat elméltünk és beszélgettünk. De nagyon eltértem tárgyamtól, s visszatérek harctéri akkori vallási életünkben szerepet vivő tábortartó lelkészeinkről szerzett tapasztalataimra.

Általában azt mondhatom, hogy akikkel alkalmam volt találkozni, főleg együttműködni, túlnyomó részben kitűnően töltötték be hivatásukat. Első tábortartó papunkról, Frimmer Jánosról már beszéltem. Simkovic's Istvánt igen szerettük, megértő, valóban krisztusi szeretettől vezetett egyénisége miatt. Nem félt az ellenséges tüztől, gyakran kint volt az első

vonásban, beszélgetve embereinkkel, vigasztalva a sebesülten távozókat, és mindig gondoskodott arról, hogy az elesettek tisztességes temetésben részesüljenek. Itt azután igazán szükség volt az egy közös keresztényi álláspontra. Bár dogmatikai szabályai szerint neki nem lett volna szabad más vallásúakat egyházi szertartás szerint eltemetni, de amikor nem volt idő és alkalom – és nem is lehetett volna egy-két elesett katona miatt messzi távrolról kérni evangélikus lelkészt, aki talán meg sem érkezhett volna idejében, mert már továbbvonultunk –, ő megbeszélte velem egy neki is elfogadható temetési szertartást. Ilyenkor természetesen nem egyházi ornátusban, hanem tábori lelkészi egyenruhájában, nyakán kereszttel állt a sír mellé. Elénekeltek egy temetésre alkalmas szövegű zsoltárt, ő azután szép, hazafias hangulatú búcsúztatót mondott a hazánkért távol otthonától hősi halált halt vitéz katonáért, és igen szép imával búcsúztatta el. Amikor a sátorlapba burkolt halottat leeresztették a sírba, elénekeltek a Hymnust. És ha azután valaki rákezdett az ismert régi magyar énekekre: „Boldogasszony anyánk... ne feledkezzél meg [!] szegény magyarokról!” – bizony mindnyájan meghatva énekeltek el ezt is.

Egy alkalommal volt zavarban Simkovics atya. Elesett egy derék, ortodox izraelitának ismert tartalékos hadnagyunk. Rabbi nem lévén a közelünkben, beküldtem Bihari ezredtrombitásomat egy német levéllel Brodyba, keresse meg ott a rabbit, adja át a levelemet és hozzon tőle választ, hogy hajlandó-e holnap délután kijönni, s hitsorsosát eltemetni. A rabbi, úgy látszik, félt a frontra való kijövetel veszélyétől, s azt válaszolta röviden, hogy nem jön. Elmondom ezt Simkovicsnak, sajnálkozva mondja, hogy keresztény katonákat eltemet, de azt nem teheti semmi szín alatt, hogy egy izraelitát keresztény imával bocsásson el. Megrendeztük tehát a temetést a következő módon. A sír előtt elénekeltek a Szózatot, a szomszéd ezredtől kölcsönkért református lelkész, Hubay Bertalan, hivatásos katonapap, rövid hazafias beszédben elbúcsúztatta, s a végén a Hymnus éneklésével fejeztük be a szomorú aktust.

Szomorú kötelességemnek tartottam, hogy mint az ezred segédtsíztje, ha egy tisztünk, tisztjelöltünk vagy továbbszolgáló hivatásos őrmesterünk halt hősi halált, az ezredparancsnokság hivatalos, száraz értesítéséhez csatoltam egy levelet a hátramaradt feleségnek vagy szülőnek, amelyben vázoltam szegény hozzátartozójuk hősi halálának részletes leírását, és meleg hangon igyekeztem a tisztikar nevében vigasztaló részvételemet kifejezni. Tudom, hogy ez az illetőknek nagy megnyugvás volt, és rendszerint kaptam is szép válaszokat. Sőt, sok évvel a háború után, amikor már Pesten éltem, s rádióelőadásokat tartottam, egy alkalommal felkeresett a hadilevéltári irodámban egy úrhölgy, akinek férje, pesti tanárember, 1916 nyarán mint ezredem tartalékos főhadnagya hősi halált halt. Az illető tanárral többször volt alkalmam beszélgetni, okos, derék és bátor ember volt, úgyhogy részvevő soraimban talán még jobban eltaláltam a hangot, amellyel fiatal özvegyét vigasztalni akartam. Most, hogy nevémet a rádióban hallotta, s ott megtudta, hogy a Hadilevéltárban dolgozom, szükségét érezte annak, hogy velem megismerkedjék, s megköszönje akkor írt levelemet, amit mint fontos családi okmányt őriz meg fia számára.

Evangélikus Istentiszteletre idejében kértem lelkészt felettes parancsnokságainktól. A nyugalmas években többször kijött hozzánk Taubinger Vilmos, akkor hivatásos tábori esperes, akivel először életemben már Wr. Neustadt-i akadémista koromban találkoztam. Egyébként – mivel evangélikus lelkész a közeli szomszédunkban nem volt – rendszeren kálvinista pap tartott Istentiszteletet nálunk. Legtöbbször a már említett Hubay Bertalan, kedves, rokonszenves, derék bajtárs. Amikor pedig később, 1917-ben egy hátrábbi állásban állandóan egy birodalmi német, szász hadosztály volt mögöttünk, annak vezető lelkésztől kértem papot. Szívesen küldött ilyen derék lelkészt, aki természetesen néme-

tül prédikált és végezte a szertartást és Úrvacsoraosztást, de az áhítat kezdetén és végén jóhangú kántortanítóink mint előénekesek vezetésével énekeltünk olyan egyházi énekeket, amiket könyv nélkül tudtunk. Leggyakrabban a Mint a szép híves patakra... Mennynek földnek teremője... Ki csak Istenre dolgát hagyja... stb. [kezdetűeket]. Mulattam azon, hogy ezekre a német Istentiszteletekre nemcsak a tisztikar és a legénység közül azok, akik németül valamit értettek, vettek részt, hanem a Hernád-, Sajó- és Tisza-vidéki parasztjaink közül is sokan. Hazamenet megkérdezem az egyik ilyen volt újoncomat, hogy miért jött, hiszen a német lelkész úr prédikációját nem értette meg. Nagyon okosan ezt felelte: „Hát kérem, Kapitány Uram, tesszen elhinni, olyan jól esett a lövészárokbeli piszok életből kijönni egy órácskára és egy Luther-kabátos lelkész urat látni. Hát persze a prédikációját nem értettem, sem az Úrvacsorai szereztetési ígék német szövegét, de hát tudtam, miről van szó, meg hát magyarul énekeltünk.”

Ezredlelkészeink papi szolgálataikon kívül is megbecsült kedves barátaink és segítőtársaink voltak. Szívesen vállaltak egészségügyi, gondozószolgálatot, különféle megbízatásokat. Simkovics, németül tökéletesen tudó ember, nekem sokat segített a bizalmas rendeletek iktatásánál, másolásánál. A háború után Kassa-Mindszent község plébánosa lett, s egyszer találkoztam vele, amikor Kassa vidékének visszacsatolása után, 1939-ben egy ezredtalálkozót tartottunk Kassán. Akkor emlegette s mondta el mindenkinek a jelenetet, amikor én 1916-ban az életét mentettem meg. A dolog úgy történt, hogy egy pénteki napon hátralovagoltam Suchovola faluba, ahol az ezredtörzs nem kombatáns része lakott, hogy ottani referenseimmel valamit megbeszéljek. Leültünk egy ház elé, előttünk szabad legelő s vagy 50-60 lépésre tőlünk egy ház, amelyben Simkovics lakott. Kezdve a megbeszélést, mondom: „Ecclesia praecedit...⁷ – Pista, veled végzek legelőször. Kérlek, tarts holnapután, vasárnap délelőtt 10 órakor táborig misét. Légy szíves, jöjj ki holnap délelőtt, hogy a többit a hely színeén megbeszéljük. Asztalt, néhány padot és a táborig oltárt a proviantura egyik szekereén hozd magaddal. Veled végeztem – Isten Veled!” Kezet fogunk, s ő megindul a réten keresztül lakása felé. Közben eszembe jut valami, s utána kiáltok, hogy jöjjön vissza. E percben egy orosz srappel süvít el alacsonyán fejük felett, éppen Simkovics lakása felett robban szét, a lövedék kupakja az ajtó felső deszkáját roncsolta szét. Simkovics kb. a rét közepén volt, mikor ez történt. Visszaszalad hozzám, s e percben robban a srappel. Tehát ha nem hívom vissza, neki megmondandó, hogy ne délelőtt, hanem délután jöjjön ki holnap, mert délelőtt az első vonalban van dolgom, akkor éppen lakása ajtaja előtt érte volna őt az a lövedék kupak, amely az ajtót szétszakította. Halotthalványan megölel: „Árpád, köszönöm, hogy életemet mentetted meg.” – „Nem én, kedves Pista, én csak eszköz voltam az Úr kezében, amellyel egy derék szolgálja életét megőrizte.”

Több német evangélikus lelkésszel volt alkalmam találkozni és a poczajewi, később, 1917-ben podhorcei kávéházi barakkban épített tágas teremben kedélyes teázás közben elbeszélgetni. Mind igen udvarias, művelt, kellemes emberek voltak. De különösen tisztelettel kell megemlékeznem egy kedves öreg táborig főpapunkról, Hoffman esperesről, akinek a katonalelkészi hivatásról gyakorlatban bebizonyított rendkívül magas felfogása előtt gondolatban mélyen meghajolok. 1917 júliusában, forró napsütéses délelőtt az oźidowi vasúti állomásra kísértem ezredparancsnokomat, Marzsó ezredet, aki kétheti szabadságra hazautazott. A rekkenő déli hőségben egyedül kocsiztam haza. A nyílegyenes országúton látom, hogy pár kilométerrel előttem egy német tiszt gyalogol, s mikor közelebb értem hozzá, láttam, hogy idős, őszhajú bácsi, botra támaszkodva, nehezen róttá az utat.

⁷ Az egyházat elsőbbség illeti. (lat.)

Megállítom kocsimat, s felajánlom, hogy jöjjön velem, hiszen valószínűleg ő is Podhorcéra igyekszik. Köszönettel felszál mellém, bemutatkozunk egymásnak. Láttam őrnagyi rangjelzésén és [a] gallériján [lévő] lilabárony hajtókáján, s a fehér kereszt jelvényből, hogy Feldsuperior, azaz tábori esperes, és úgy körülbelül 60 éves férfinak becsültem. Udvarias, de korholó hangon mondom neki: „Ne haragudjon, Esperes Uram, ha megszidom, de hát mégiscsak könnyelműség ilyen forró délben a Maga korában ilyen gyalog sétára vállalkozni, hiszen Podhorce, a legközelebbi község, ahová valószínűleg igyekszik, még legalább egy óra gyaloglást jelent, ezt mégsem szabadna kockáztatni, hiszen hivatásánál fogva joga lenne egy hátszlovat vagy kocsit igényelni, ha hivatalos útra indul” – „Teljesen igaz van, Herr Kamerad, én a Podhorce körül elhelyezett zászadosztály-parancsnokság vezető evangélikus lelkésze vagyok. Egyik ezredünk, mint tudja, Podhorcén van, de a másik három a közel lévő községekben lakik. Nekem tehát pasztorális kötelességem ezeket a községeket hetenként legalább egyszer felkeresni, az ott lakó tábori papjaimmal, tisztekkel, legénységgel találkozni, hiszen a zászadosztály kiegészítő kerületén van az én békebeli lelkészi székhelyem és esperességi kerületem. Igen sokan ismernek, sokakat közülük én kereszteltem, konfirmáltam, eskettem, tehát mindig örömmel fogadnak, és mindig van elbeszélni valójuk. És ha Isten megengedi, hogy élve kerüljek haza a háborúból, ismét találkozni fogok velük, s milyen nyugodt lesz a lelkiismeretem, hogy háborúban sem hagytam őket cserben.” – „Ez igen tiszteletreméltó álláspont, Esperes Uram, de hát ilyen irtóztató melegben miért vállalkozik többórás gyalogsétára, miért nem rendeli be az ezrednél besoztott fiatal lelkészeket magához megbeszélésre?” – „Igaz van, megtehetném, de kocsit nem igénylek, mert a fogatokra az állásvonalban lévő századoknak van szükségük, élelem, munició, deszka, drót szállítására, ezeket egyéni kényelememért nem vonhatom el fontosabb szolgálatuktól. És – fűzi hozzá mosolyogva – zum Reiten taue ich nicht mehr.⁸ Tehát amíg az Úristen megengedi, továbbra is gyalog fogom felkeresni ezredeinket, mert érzem, hogy ottani papjaim és századaink szívesen várnak.” Meghatottan búcsúztam tőle Podhorcén, ő pedig melegen köszönte segítségemet, aminek én még jobban örültem, hogy láthattam egy harctéri katonapap katonai és pasztorális szemszögből is egészen kiváló magatartását.

A mi tábori papjainkkal, de főleg a széleskörű műveltséggel bíró német lelkészekkel egészen természetesen gyakran elméltünk a felett, hogy miképpen értelmezzük Isten rendelkezéseit, éppen a háborús öldöklés és emberileg érthetetlen, ezzel foglalkozó bibliai részek felett. Főleg pedig azt kérdeztem minden alkalommal, miképpen érthető az, hogy a tízparancsolat határozottan kimondja: „Ne ölj!” – és most nyíltan, sőt egyházi áldástól kísérve, tehát mintegy Isten parancsára végezzük gyilkos munkánkat, és miképpen magyarázható meg, hogy a mi oldalunkon keresztény papok megáldják zászlóinkat, serkentnek a harcra, tehát intézményesen helyeslik a szembenálló ellenség legyilkolását, s ugyanakkor szemben velünk, az ellenséges táborokban ugyanilyen keresztény papok, ugyanilyen szertartásokkal küldik harcosaikat előre, hogy minket legyilkoljanak. Így érthető, hogy minden katonában felötlik a kérdés, tehát Isten most mit akar ezzel, melyik hadviselő fél oldalán van, melyiknek kell legyőzni a másikat? Erre sohasem kaptunk, mert nem is kaphattunk megnyugtató választ, mert minden lelkész csak azt mondhatta, hogy az Úristen elhatározásait mi nem ismerhetjük, nem bírálhatjuk, s legfeljebb azzal vigasztalhattak, hogy az Úristen a túlvilágon mindenért megjutalmaz. És azon is sokat töprengtünk, hogy a Szentírás szerint Isten már előbb szerette az embert és szereti állandóan.

⁸ Lovaglásra nem vagyok többé alkalmas. (ném.)

De hát hogy lehetséges az, hogy 5-6000 évre visszamenőleg, ameddig okmányszerűleg követni tudjuk az emberiség életét, az tele van harcokkal, gyilkosságokkal, s a nemzetek életében alig van néhány év vagy évtized nyugalom, és ismét következik vagy egy véres háború, forradalom, vagy hatalmas tektonikus földrengés, szökőár, amely száz- és százezer ártatlan embert pusztít el? És, amint éppen a mi életünk története mutatja, rendszerint a Sátán hatalma kerekedik felül, vallásos, tisztességes emberek pusztulnak, s az erőszak uralkodik. Emlegettük egy Napóleon kori híres orosz hadvezér, Kutuzov egyik mondását. Egy csata előtt kiosztva a szerepeket alparancsnokai közt, az egyik tábornokához fordult azzal a kérdéssel, hogy végre tudja-e győzedelmesen hajtani a kiadott támadási parancsot. A tábornok azt válaszolta, hogy ha az Úristen megsegíti, akkor igen. Mire a marsall fanyar mosollyal: „Jegyezze meg, Tábornok Úr, a hadtörténelem azt bizonyítja, hogy az Úristen mindig az erősebb csapatok oldalán van!”

Még egy személyemmel kapcsolatos egyházi funkcióról szeretnék beszámolni, ami még a kárpáti harcokra való felvonulásunk első napjaiban történt. Amikor Wolosate faluban letelepedtünk, egy nap ebéd közben kihívják a tábort papunkat. Visszajön, s mondja, hogy a tolmács tanító kísért hozzá egy csues házaspárt, akinek pár hét előtt fiúgyermekük született. A szomszéd község plébánosa, akihez a falu mint filia tartozott, ruszofil érzelmű volt, s csapataink közeledtére elsietett a falujából. Most megtudták, hogy van nálunk egy katolikus lelkész, kéri, hogy keresztelje meg a gyereket. Frimmer atya természetesen szívesen vállalta ezt, és most kér valakit, hogy jöjjön keresztapának, mert a falu férfilakossága elmenekült.

Az ezredtörzsnél, akik együtt ebédeltünk, csak az ezredparancsnokunk és segédtsíjje volt katolikus, még három tiszt közül kettő református, én evangélikus s a számvevő századosunk zsidó. Frimmer hozzám fordul, s kér, hogy jöjjen velem. Azt feleltem, hogy mennék szívesen, de hát ő is tudja, hogy nem vagyok katolikus, tehát az ő szigorú egyházi szabályai szerint nem lehetek keresztapa. Azt felelte, hogy háború van, szükség törvény bont, ő nyugodtan vállalja a felelősséget, ha ezért neki kellemetlensége lenne. Felmentünk a domboldalon lévő, igen egyszerű, kis primitív fakápolnába. Tíz fok hidegben fagyponthoz, gyönyörű napsütéses időben a környező ezer méter körüli hegylánc hóval borított lejtője a délutáni világításnál rózsaszínben ragyogott körülöttük, s az Uzsok melletti harcok ágyúzaja közben végezte Frimmer szertartását. Tábort lelkészi egyenruhájában felett fehér karingben s az előírt egyházi ornátusban, de sarkantyús csizmában. Valóban romantikus harctéri keresztelő volt. Utána behívtük a házaspárt, a komaasszonyt az iskolába, papunk ott kiállított nekik egy latin nyelvű keresztlevelet tábort lelkészi körbélyegzőjével. Ezt az írást azután az ezredparancsnokság záradékával és bélyegzőjével hitelesítve azzal adták át az apának, hogy ha illetékes papjával találkozik, azonnal adja át neki anyakönyvelésre. A fiút Theodor Moszczyicnak hívták. Így lettem egy rutén gyerek keresztapja, akiről ma természetesen azt sem tudhatom, hogy életben van-e. De ha igen, akkor a második háborúban hadköteles korban lévén, biztosan a szovjet hadsereg tagja lehetett. Amikor feleségem halála után Rábapatonán laktam, és gyakran bementem Győrbe, akkor ott több ezer orosz katona közt volt sok, a régi északkeleti Magyarországhoz tartozott Bereg megyei rutén területről besorozott orosz katona. Lehetséges tehát, hogy Győr utcáin talán elmentünk egymás mellett keresztfiammal, anélkül hogy tudtunk volna egymás létezéséről.

De térjünk vissza a Poczaow előtti, bár kényelmesebb, de mégis sivár harctéri életünkhöz. Sajnos, éppen a szabadságom alatt történt, 1915. október 25-én, hogy Colerus ezredesünket Őfelsége kinevezte egy dandár parancsnokává az albán harctéren. Meleg hangú levelet hagyott hátra nekem, amit én is őszinte hálás köszönettel viszonzozhattam,

mert közel egyévi, rendkívül válságos, viszontagságos időkben, együtt mindig a legzavartalanabb összhangban dolgozva, benne nemcsak megértő parancsnokomat, de szinte atyai barátomat tisztelhettem. A kapcsolatot továbbra is fenntartottuk. Én értesítettem őt ezredünk további életéről, s tőle is gyakran jöttek levelek. A háború után visszavonult, s Tullnban⁹ élt, de halála előtt még sikerült arcképét ezredtörténetünk számára megkapni tőle.¹⁰ Az ezredparancsnokságot az új parancsnok kinevezéséig Marzsó alezredes vette át, s nem csak mi, az ezred, de összes előljárónk is azon fáradozott, hogy ő legyen véglegesen kinevezett parancsnokunk, hiszen a mozgósítástól kezdve, kisebb betegségeket leszámítva, köztünk volt, s zászlóalját – közben átmenetileg az ezredet is – vezetve bebizonyította erre való elhivatottságát. Azt hallottuk bécsi és a Főparancsnokságnál lévő ismerőseink révén, hogy erre az állásra, egy kipróbált, szép magyar ezred élére kerülni, amelynek tulajdonosa a német császár, többen pályáznak. Végre Marzsónak ezredessé való előléptetésével együtt 1916 novemberében megérkezett kinevezése végleges ezredparancsnokunkká.

Lövészárokszerünket szorgalmas századparancsnokaink vezetésével derék bakáink alaposan kiépítették. Vastag vesszőfonatokból az árok falait szilárdakká tették, ügyesen kiépített összekötő árkok készültek, tisztí fedezékek, konyhák, s bizony Borszczewka falu jóformán minden házának berendezésével együtt a föld alá került. Állásaink, mint arról Kosak altábornagy és Lederer ezredes gyakran meggyőződtek, a többi ezredékénél szebben, jobban, célszerűbben voltak kiépítve, úgyhogy az ezután mindig gyakrabban jelentkező szemlélőket, bel- és külföldi látogatókat mindig hozzánk küldték, hogy lássanak és tanuljanak.

Vilmos császár nemcsak a neki rendszeresen küldött harcjelentéseinkre reagált, hanem ahol alkalma volt, mindig megemlékezett rólunk. November 29-én a következő, Marzsó alezredeshez címzett sürgönyét vettem át a Kosak-csoport parancsnokságán:

„Ő cs. és kir. apostoli Felségével, felséges szövetségesemmel Bécsben találkozáván, szívem óhajomnak [!] teszek eleget, hogy derék 34-es ezredemről legjobb kívánságaimmal megemlékezzem. Nagy büszkeséggel értesültem arról a szívós vitéségről és azokról a derék fegyvertényekről, amelyek az ezrednek legutóbbi Ikwa melletti harcait jellemzik. Kérem Alezredes Urat, hogy császári üdvözlétemet közölje ezredével, és ossza szét nevemben az egyidejűleg megküldött kiténtetéseket. II. Vilmos I. R. (Imperator, Rex)”

December első napjaiban a hadosztály-parancsnokság az ezredparancsnokságunk körüli erdőben egy tábori villanytelep építését kezdte meg, és 1916 tavasszal az ezredparancsnokság és a zászlóalj-parancsnokságok nagy örömünkre már villanylámpákkal világíthatták ki helyiségeiket. A vezetéseket megfelelő módon kivezették az állásrendszer előtti drótkadályokig, s azok veszedelmesebb részeit, ahol orosz betörés várható volt, éjjel villanyárammal töltötték meg.

A második harctéri karácsonyt ezredünk csendben ünnepelte. Az ezredparancsnokság ebédlőjében rendezett szerény karácsonyi áhítatra és vacsorára meghívtuk a zászlóaljparancsnokságokat, és Losiatynban, a tartalék zászlóaljnál szintén tartottak karácsonyi estét. De kint a lövészárokszerben a századparancsnokok is gondoskodtak arról, hogy kis fenyőfa égő gyertyái körül embereik összegyűljenek. Gondos ételmeztisztunk erre a vacsorára és a másnapi első ünnepi ebédre bőséges ellátást, bort is küldött ki. Igen kellemes volt, hogy idejében megérkezett Kassa város közönségének nagy, gazdag tartalmú szeretetcsomagja.

⁹ Tulln an der Donau Alsó-Ausztriában, Béctől északnyugatra, a Duna jobb partján.

¹⁰ Wendelin Colerus az ezredtörténet megjelenésének évében, 1937. október 29-én hunyt el.

És Vilmos császár sem feledkezett meg rólunk, 3000 márkát küldött, amit pótzászlóaljunk útján egy kassai bankban helyeztünk el későbbi felhasználásra.

Az 1916. esztendő t ezredünk töretlen erőben, harc készségben kezdte meg. Újév dél-előttjén Marzso alezredessel meglátogattuk az első vonalban lévő összes századainkat, délután pedig átkocsiztunk Losiatynba és Poczajewba, hogy ott elhelyezett alosztályainknak és irodáinknak is átadjuk az ezredparancsnokság legjobb kívánságait az új évre.

1916. február 25-én előkelő látogatóink érkeztek. Strömpel német vezérkari ezredes kísérte hozzánk Abdul Rahim török herceg, vezérkari alezredes, a szultán unokáját és Osman Fuad herceg alezredes, a szultán unokaöccsét. Német katonaiskolát végeztek, tökéletesen beszéltek németül, úgyhogy az érintkezés könnyű volt velük. Abdul Rahim mindent alaposan megnézett, látszott, hogy tanulni akar tőlünk, és nagy érdeklődéssel figyelte a lövészárókbeli szolgálatot és szemben az orosz állásokat. Osman Fuadot nem nagyon érdekelte a dolog, amolyan kedélyes, mindent humoros oldaláról figyelő ember, akivel igen jól lehetett elbeszélgetni.

Hadseregparancsnokunk, Böhm-Ermolli lovassági tábornok többször kijött hozzánk, vezérkari főnöke, a híres dr. Bardolff tábornok kíséretében, s többször nálunk is ebédelt. Egy alkalommal mondja felém fordulva, hogy mivel az ő hadserege túlnyomó részben magyar csapatokból áll, voltaképpen magyar hadvezérnek érzi magát, s mosolyogva hoz-

*A 2. hadsereg parancsnoka,
Eduard Böhm-Ermolli
lovassági tábornok*

záfúzi: illene talán nevét megmagyarosítani? Adjak neki tanácsot, hogy fordítsa magyarra mostani neveit. Látna, hogy az ügyet humorosan kezeli, azt feleltem, hogy ez így nehezen oldható meg, mert Excellenciád egyik neve Böhm, tehát cseh, a másik pedig Ermolli, olasz, és sajnos a magyar embernek egyik nemzet sem rokonszenves. „Igazad van – mondja hangosan nevetve – hát megmaradok eddigi nevemnél.”

A tavasz beköszöntésével megbeszéltem az élelmező tisztünkkel és a századparancsnokokkal, hogy a Poczajowban már berendezett ezred-birtokunkon felül minden század hasítson ki magának frontja mögött – lehetőleg olyan helyen, ahová az orosz nem lát be – 5-600 négyzetöles kis területet – mint ma mondják – háztáji gazdálkodás céljára. Örömmel fogadták ezt a javaslatomat, s hamarosan minden századnak volt egy kis földje, amit igen célszerűen krumplival vetettek be, ezzel is bővítve ősszel amúgy sem szegényes ellátásukat. És paraszti foglalkozásban született és felnőtt bakáinknak külön élvezet volt századunk saját földjén eldolgoztatni. 300 holdas ezredgazdaságunkat tavasszal kitűnően megművelték, bevették. Mezőgazdasági szerszámokat, gépeket, kérésünkre Lembergől kaptunk a 2. had-

sereg hadtáparancsnokságától, amelynek parancsnoka akkor Bartha Albert vezérkari ezredes¹¹ volt. Kitűnő szervező tehetség, nagy segítőkészséggel és megértéssel bíró ember, aki ezredünket igen támogatta. A háború után itthon magas állásokban fontos szerepet játszott, sőt a második világháború után is egy ideig honvédelmi miniszter volt. Sajnos, szorgalmas mezőgazdasági munkánk áldásait nem élvezhettük, mert június közepén hátsóbb állásba kellett visszavonulnunk.

A hadsereg felsőbb kötelékeinek rendezése során ez év áprilisában ezredünk egy ideig a szintén Poczajewban letelepített 4. lovashadosztály parancsnoksága alá került. Parancsnoka, Ostermuth altábornagy, német neve ellenére alföldi magyar, tipikus huszár generális volt. Igen megbecsült minket, mert látta, hogy nálunk minden rendben megy. Gyakran kijött állásainkba, s örömét fejezte ki, hogy ezredünk alá tartozik, tehát az Ikwa-szakasz e veszélyes pontjának őrizetét biztos kezekben tudhatja. Vezérkari főnökével kellemes volt tárgyalnom, bár Franz ezredes,¹² érdekes ember, az orosz–japán háborúban mint a Monarchia semleges megfigyelőtiszte a háborút az orosz parancsnokságok s harcvonalak közt töltötte, tehát érdekesen tudott minket ezekről tájékoztatni. Az orosz hűsvét napjai érdekes elevenséget hoztak vonalainkba. A délelőtti órákban eleinte egy-két, később mindig több orosz bújik ki árkaikból, majd 80-100 főből álló csoportok, fegyver nélkül, fehér kendőket lobogtatva közeledtek állásainkhoz. Rögtön telefonáltam a hadosztályhoz, hogy fogadjuk őket. Azt válaszolták, hogy ha nem ellenséges szándékkal jönnek, a drótakadály előtt meg kell őket állítani, s beszédbe eredni velük. A drótakadály előtt megállva hűsvéti énekeket kezdtek énekelni, orosz, német, sőt magyar nyelven is hűsvéti jókívánásokat kiabáltak át hozzánk. Hadicseltől tartva a századparancsnokok rögtön megszállták az első árokvonalat, lövésre kész géppuskáikat is beállították, de nem történt semmi. Délután újabb ilyen békés muszkák jöttek előre, de csak az Ikwa túlsó partjáig, és dobáltak át a vízben hűsvéti ajándékcsomagokat ünnepi szentképekkel, kalácsokkal. Mi ezt szintén átdobott kis csomagokkal viszonztuk, cigarettát, rumot, kenyeret dobtunk át hozzájuk.

De másnapra már minden további barátkozás megszűnt, mert egy másik frontszakaszon az oroszok valóban békésen közeledő csoportjai mögött fegyveres szakaszok lopakodtak elő, s kezdték állásainkat lőni. Így hát felsőbb parancs betiltott minden barátságos közeledést.

Április 28-án két kedves svéd tisztet volt alkalmam az állásaink megtekintésére az első vonalba vezetni. Von Ström vezérkari ezredes és von Cederschiold lovas kapitányt. Nagyon érdekelte őket a háború a maga valóságában, mert a svédek a napóleoni háborúk óta hadat nem viseltek, tehát a háborút csak elméletből, könyvekből ismerték. Május 2-án pedig különösen érdekes vendégeink voltak. Gróf¹³ Catinelli ezredes, hadtestünk vezérkari főnöke és Mitzka vezérkari őrnagy, Wr. Neustadt-i akadémista társam kísérté hozzánk a szövetséges bolgár hadsereg vezérkari főnökét, C. Jostoff generálist, Tantiloff és Ghergileff vezérkari ezredeseket.¹⁴

¹¹ Markó hibásan említi rendfokozatát, mert Bartha 1916. február 1-jével lett vezérkari alezredes, s még az 1917. évi rangsorolásban is ekként szerepel.

¹² Helyesen: alezredes (ezredessé csak 1918. november 1-jével lépett elő).

¹³ Helyesen: báró. (Lásd a következő oldalon közölt kép aláírását és a 41. oldal 28. jegyzetét.)

¹⁴ A felsorolt személyek: Konsztantin Zsosztoz tábornok, bolgár vezérkari főnök, Ivan Tantilov ezredes, a bolgár hadsereg teljhatalmú megbízottja az osztrák–magyar hadsereg főparancsnokságánál és minden bizonynal Todor Georgiev vezérkari alezredes.

Balról jobbra: Kenyeres főhadnagy, báró Catinelli vezérkari ezredes, Mitzka veréerkari százados, Lederer ezredes, Simkovics táborigaznád, Tantilloff [Tantilov] bolgár vezérkari ezredes, dr. Hídvégi ezredorvos, Jostoff [Zsoszto] bolgár tábornok, a vezérkar főnöke, Marzsó ezredes, Lindner alezredes, Ghergileff [Georgiev] bolgár vezérkari ezredes, Band hadnagy, én

Ghergileff ezredessel a háború után véletlenül találkoztam Bécsben.¹⁵ A Kriegsarchivban kutatva felkerestem magyar katonai attasénkat, s előszobájába lépve ott láttam a bolgár ezredesét. Örömmel üdvözöltem. Ő persze nem ismert meg, de nagyon örült váratlan találkozásunknak, mindenre jól emlékezett, de elfelejtette ezredparancsnokom nevét, s most ezt itt tőlem megtudta. Noteszába bejegyezte, mert készülő emlékirataiban ezt a látogatását is meg akarja említeni.

Nagyon mulattunk, amikor május végén megjelenik ezredparancsnokságunknál egy tüzér főhadnagy pár tüzérral, egy hat erős ló vontatta lafettán felszerelt öreg ágyúcsővel. Amolyan régi rendszerű, még elültöltő hatalmas löveg. Hozta a hadosztály utasítását, hogy építsük be ezt az öreg ágyút állásvonalunk legmegfelelőbb pontján, 40-50 darab gránátot is hoztak, s az utasítás úgy szólt, hogy a tüzérek megtaníttják pár emberünket az ágyú kezelésére. Ha pedig állásainkat bármi okból el kellene hagynunk, akkor ott, az állásban robbantsuk szét. Ennek az öreg tüzszerszámnak a kezelését egy ügyes diósgyőri vasesztergályos káplár gondjaira bízom, s pár ember hamar megtanulta annak kezelését. Nehányszor valóban jó eredménnyel küldtünk át néhány gránátot az orosz állás fontosabb pontjaira.

¹⁵ Ez az adat is megerősíti, hogy névelírásról, helyesen Georgiev (al)ezredesről lehet szó, aki 1919–20-ban a bolgár vezérkar hadtörténeti osztályának vezetője volt.

Ebben a hónapban még néhány érdekes ember jött ki hozzánk. Dr. De Young, hollandi haditudósító, Újváry, Dedinszky és Vértes, pesti festőművészek, és kétszer jártak román tisztok – akkor még szövetségeseink – is nálunk.

A harctéri műszaki szolgálat ebben az évben már mindig több követelmény elé állította csapatainkat. Az egyszerű telefonszolgálat és az ezred-utászszolgálat már nem felelt meg a követelményeknek. Felállítottunk tehát egy külön telefonszakaszt Walleshausen Alfréd főhadnagy vezetésével, és az ezredutászszázadot beolvasztottuk egy újonnan felállított műszaki századba.

Június első napjaiban már érezni lehetett, hogy az oroszok valami nagyobb hadműveletre készülnek. A velünk szemben álló békésebb orosz ezredet más, jobb csapat váltotta fel, az 51. orosz ezred, Voronov¹⁶ ezredes parancsa alatt. Fokozottabb éjjeli járőrharok zajlottak le az Ikwa partján, és minden nap erős tüzéségi tűz feküdt első vonalainkra. Tőlünk északra és délre az oroszok ismét támadásra lendültek. Déli próbálkozásuk Lopusznónál kudarcot vallott, de északra tőlünk, Sapanownál és távolabb tőlünk, Tarnopol vidékén már elkezdődött harcok folytak. A nálunk is várható támadásokra való tekintettel célszerűnek láttuk a mi állásaink átcsoportosítását. Kaptunk lóról leszállt lövészsorozatokra átalakított ulánus- és dragonyoszászadokat, s így vonalunkat erősebben megszállhattuk. Az akkor fogságunkba esett muszkák szerint egy egész dandár gyülekezik velünk szemben.

Június 10-én már igen kedvezőtlen, pozitív híreket hallhattunk. Az egyik legkitűnőbb orosz generális, Bruszilov vezetésével tőlünk kb. 50 km-re északra egy eddig még nem tapasztalt harcmóddal kezdték nagy offenzívájukat. Tömeges tüzéségi tűzzel – mi pergőtűznek, a németek Trommelfeuernek nevezték el – feküdtek a frontunk egy aránylag nem hosszú vonalára, sok száz ágyú és mozsár irányította pillanatnyi megállás nélkül tüzét erre a kiszemelt szakaszra, s azt a szó szoros értelmében porrá zúzta, néhány óra alatt ezen a darabon már nem volt élő katona és jól kiépített árokrendszer. Az így szétlőtt szakaszon hatalmas orosz gyalogsági tömegek rohantak keresztül a védelmi vonalunkban keletkezett résen, s hátunk mögé kerülve, visszakanyarodva foglyul ejtették és leküzdötték a csatlakozó vonalakban még ellenálló csapatainkat. Előre látható volt, hogy ha így elért sikereiket kihasználva, Lemberg felé lekanyarodva folytatják előrenyomulásukat, a mi állásaink is tarthatatlanokká válnak. 10-én a hadosztály-parancsnokság kiadta előzetes általános intézkedéseit az állások kiürítésére, egyelőre azonban csak a csapatok hátsó helyeken elhelyezett nem harcoló alakulatokat, az ezredvonatokat, irodákat, ételmezői osztagokat szállították hátrább fekvő helységekre.

Másnap már megkaptuk a részletesebb intézkedéseket állásaink kiürítésére, lövészsorszámok, aknavetők stb. hátraszállítására – szóval az állások tervszerű kiürítésére s a hátrább kijelölt állásvonal megszállására, amelyen munkásosztagok már megkezdték lövészárkok ásását.

Az új vonal a volt Monarchia régi határa mentén lett kijelölve. Az eddigi állást pedig úgy kell észrevétlenül elhagynunk, hogy minden, az első vonalban lévő zászlóalj, ha erre az utolsó parancsot megkapja, állásában csak erős utóvédeket hagy a vonalban, és Leduchowon keresztül siet új állása elfoglalására.

Itt állottam ezekben a napokban ezredsegédtiszti szolgálatomnak egy újabb, eddig még elő nem fordult igen nehéz és felelősségteljes jelenetének elintézése előtt – egy kb. 3000 emberből álló csapatot az ellenséggel való érintkezésből sértetlenül kivonni, hátra dirigálni. 200 szekér, nagy ruha-, ételmezői és lövészerkészleteket hátraszállítani.

¹⁶ Markónál Woronoff névalakkal.

A 300 holdas mezőgazdasági üzemünk gyors likvidálása úgy, hogy onnan minden élő és holt felszerelést elvihessünk, nem volt gyerekjáték. Mosolyogva gondoltam arra vissza, hogy mennyi gondot, töprengést okozott nekem pár évvel ezelőtt egy átköltözködésünk Kassán egyik lakásból egy másikba. S bár feltétlenül számolhattam alparancsnokaink és a hátsó alakulatainkat vezető tisztek és altisztek ügyességére, erélyére és megértésére, az egész nagy apparátus megbolygatása kilenc hónapi békésebb élet és berendezkedés után valóban nagy felelősséggel és előrelátással megrendezett intézkedésekkel volt eredményesen végrehajtható, s a felelős szerkesztő¹⁷ mégis csak én voltam.

A parancsot végrehajtottuk, egész délelőtt a vonatparancsnokunkkal, élelmezési tisztejünkkel megtárgyalva mindent, késő éjjel még kilovagoltam a gazdaságunkba, ottan is mindent elrendezve minden, nem feltétlenül szükséges szekér, raktár, iroda már 12-én reggel zavartalanul gurult hátra újabb helyére. Csak a legszükségesebb élelmiszert szállító és lövészeres kocsikat tartottam vissza Poczajowban és természetesen a mozgókonyhákat. Reggel 8 órára értem vissza, lefeküdtem átvirrasztott fáradtságos éjszaka után, de nem igen tudtam aludni, minden percben jöttek hozzám tanácsért, kérdésekre kellett válaszolnom, amíg végre délután a kedélyek már lecsillapodtak, s az első vonalban lévő zászlóaljnak nyugodtan várták a hátrálást elrendelő parancsot, mindenre jól felkészülve.

Az általános helyzet hadosztályunk vonalában még megengedte, sőt szükségessé tette, hogy ezredünk még néhány napig ott kitartson. Június 15-ig tehát helyben maradhattunk. Közben én minden nap belovagoltam a hadosztály-parancsnoksághoz, hogy tájékozva legyek az általános helyzetről, de bizony nem sok jót hallhattam. Bruszilov offenzívája sikerült, arcvonalainkat Luck-tól nyugatra mélyen visszaszorították a Monarchia volt területére, de azért megnyugtató volt az, hogy sikerült egy vonalban mégis megállítani. Igaz, hogy így eddig szinte egyenes vonalú, Rigától a Fekete-tengerig [tartó] harcvonalunkban most egy mély, zsákszerű behorpadás keletkezett. Telefonvonalainkat a zászlóaljakhoz még megtartottuk, hiszen azok lebontása a csapatok hátrálásával kapcsolatban egyidejűleg megtörténhetett. 15-én délben megjött a hadosztály telefonparancsa: az összes, még a vonalban vagy mögötte lévő szekeret legkésőbb délután 5 óráig útnak kell indítani. Ez tehát azt jelentette, hogy valószínűleg az éjjel folyamán kezdjük el a vonalainkból való végleges kivonulásunkat. A zászlóaljparancsnokokat segéd tiszteikkel erre azonnal behívtuk álláspontunkra, s megbeszéltük az utolsó tennivalókat. Minden század állásában csak egy-egy kis szakasz marad utolsóan az állásban, ügyesen szétosztva a század egész állásvonalára, s az erősen tüzeljen, hogy a muszka azt higgye, hogy egész állásunkat még kezünkben tartjuk. Ha megjön az utolsó indítási parancs, akkor telefonon csak azt fogom közölni, hogy mi az óbester Urammal most átsétálunk a szomszéd faluba egy kártyapartira, tehát ott megtalálhatnak. Így, virágnyelven kellett beszélünk, mert a primitív tábori telefonkészülékeken folytatott beszélgetést az oroszok könnyen lehallgathatták. Ez annyit jelent, hogy mi akkor nyeregbe szállunk, s átlovagolunk hátrafelé a volt Monarchia határának kordonvonalaig, és ott az egyik kordonállomás épületében, amelynek helyét berajzoltam a zászlóalj-segéd tisztek térképébe, fogjuk bevárni, amíg a zászlóalj mellettünk elvonulnak. Ezen a ponton keresztül kellett mind a három zászlóaljnak visszavonulni, tehát ha ott mellettünk már elhaladtak, akkor nyugodtan mehetünk mi is az utolsó alakulattal új helyünkre. Szekereink és irodáink sorsa most már nem aggasztott, azok már ott lesznek, most csak azért kellett aggódnom, hogy az oroszok nem veszik-é észre a vonalak kiürítését, és hogy az utóvédekként az állásban hagyott szakaszoknak sikerül-é idejében hátra

¹⁷ Így, inkább: *szervező*.

szaladni, mielőtt az oroszok a mi volt vonalainkat megszállnák. Mindenkinek, tiszteknek és a hátrahagyott szakaszok minden legényének szájába rágtam, hogy Suchovola községet keressék, minden 34-es oda igyekezzen, ha elszakad csapatától, ott találja élelmezési hivatalunkat, a mozgókonyhákat és a muníciós kocsikat. A poggászvonatnak a még hátrább fekvő Gaje Starobrockie községet jelöltem ki.

Június 15-én késő délután 7 óra után megjött az utolsó parancs a vonal kiürítésére. Kiadva a fent említett burkolt telefonüzenetet, mi is elindultunk Marzsóval. Már sötétben érkeztünk megjelölt helyünkre, a Monarchia volt határának egyik kordonállomására. Erdő szélén álló masszív, védelemre is alkalmas kis épület volt konyhával. Legényeink azonnal kávéfőzéshez kezdtek, mi pedig Marzsó ezredessel leheveredtünk a ház előtt, ahonnan kitűnően lehetett látni az előttünk elterülő térszínt, tehát a mi volt vonalunkat is. Felelősségteljes feladatom első részét elvégeztem, ezredünk hátsó alakulatai már biztonságban vannak, minden készletünkkel megérkeztek Suchovolába és Stare Brodskiébe, erről már kaptam jelentést lovas küldöncök útján. Most már csak azért kellett fohászzkodnunk, hogy a harcvonal elválása az ellenségtől simán, veszteség nélkül mehessen, és hogy a hátrahagyott szakaszok ne jussanak az ellenség fogságába.

Gyönyörű csillagos tiszta égbolt alatt, kellemes nyári éjjel figyeltük Marzsóval az előttünk elterülő térszínt. Úgy látszik, az oroszok ekkor, éjjel 11 órakor még nem vették észre távozásunkat, a szokott éjjeli lövöldözés látszott és hallatszott az egész vonalon. Nemsokára meg kellett érkeznünk és mellettünk elhaladni a Losiatynban tartalékhelyzetben lévő zászlóaljunknak. Valóban, 11 óra után csapatmozgást hallok. Eljűk sietek, a losiatyni zászlóalj megérkezett. Rövid idő múlva következett Kraus alezredes zászlóalja is teljes létszámban. Az ő kivonulása simán, zavartalanul megtörtént. Az állásunk balszárnyának elkapcsolódása nehezebben ment. Amikor Petróczy őrnagy már indulni akart, bal szomszédjánál, az 54. dandár vonalán erős orosz támadás kezdődött. Amíg tehát ennek sorsa el nem dőlt, addig ő sem hagyhatta el állását. Így hát aggódva vártuk – mert jó távcsöveinkkel láttuk és tisztán hallani is lehetett az ottani tűzharc hevesességét –, mikor jöhet ez a zászlóaljunk is hátra. Az este 10 óra tájban kezdődő orosz támadást 11 óra után visszaverték, a harc elült, úgyhogy Petróczy Ferenc őrnagy zászlóalja is végre elindulhatott, és nagy megnyugvásunkra éjfél után hozzánk érkezett.

A zászlóaljparancsnokoknak még tegnap berajzoltam térképükbe helyüket az új ellenállási vonalban, a hadosztálynál kapott helyzetvázlat szerint, úgyhogy mindenki tudta, hogy reggel milyen vonalban kell elhelyezkednie. Ezredparancsnokságunkat a helyzet végleges tisztázásáig ideiglenesen az új vonal közepe mögött, a kordonvonal háta mögött elterülő szép erdőben telepítettem le, s utászaik azonnal hozzáfogtak egy egyszerű, félig földbe ásott fakunyhó építéséhez. Most már nyugodtan lefekhettem hálózsákomba egy nagy tölgyfa árnyékába. Hála Istennek, minden jól sikerült.

Nap közben beérkezett két zászlóaljunk hátrahagyott utóvédje, csak a legdélibb szakaszon lévő zászlóaljtól hátrahagyott szakasz nem tudott utánunk jönni. Az oroszok ott gyorsan és hevesen előrerohanva, ezt a kis csapatot foglyul ejtették. De ez is csak azért történhetett meg, mert mint a szakasz parancsnoka, Mihalik hadnagy fogságából hazatérve elbeszélte, embereit ugyan teljes számban összegyűjtötte és sietett ki az állásból, de szerencsétlenségére delejtűjét elvesztette, s bár tudta, hogy körülbelül merre esik Suchovola, tehát nyugati irányba haladva neki okvetlenül oda kellett volna érni, a sűrű erdőben nem tudott tájékozódni, nem találta el a nyugati irányt, hanem déli irányba elkanyarodva egyenesen az oroszok karjaiba futott.

Az oroszok nem szoktak erőteljesen üldözni, így most is kényelmesen berendezkedtek az elért vonalban, s csak pár nap múlva mutatkoztak első csapataik új állásainkkal szemben. Így hát mi is csendben pihenhattunk pár napig, és nagy megnyugvással fogadtam egy német tüzér főhadnagy jelentkezését, hogy ütegeivel öt ágyúval ide van beosztva a mi állásunk támogatására. Azonnal kimentem vele, s megkeresve egy nekünk is, neki is alkalmasabb ütegállást, azzal a megnyugtató érzéssel feküdhettem le, hogy egy nagy felelősséggel járó feladatot sikerült megoldanom, s most, hogy itt derék német tüzérség bőséges munícióval a mi rendelkezésünkre áll, bizalommal nézhetünk a jövő harcok elé.

A zászlóaljakat két napig hagytuk nyugodtan pihenni és új állásaik kiépítésén dolgozni. Harmadnap Marzsóval végigjártuk az első vonalat, és büszkén olvashattam fel a felsorakozott zászlóaljak előtt németül és magyarul a hadosztály-parancsnokság előtte való nap érkezett írásbeli dicséretét, amelyben kifejezi Kosak altábornagy, hogy a hadosztály valamennyi ezrede közül a mienk hajtotta végre ezt a nehéz hadmozdulatot a legkevesebb veszteséggel és legsimábban, s ezzel végzi: „Das Regiment 34. hat seine erprobte Umsicht, Ordnung und Disciplin bei dieser Gelegenheit wieder bewiesen”.¹⁸

Mielőtt a következő fejezetben folytatom ezredem további harcainak leírását, szeretnék elmondani egyet-mást az elmúlt hosszú téli, gyakran tétlen hónapok alatt, most már elég gazdag háborús tapasztalataim alapján néhány, azzal összefüggő dologról, ahogy én azokról akkor gondolkodtam, meggyőződtem. Milyen lelki mozzanatok játszódtak le bennem, részben magános tépelődéseim, tapasztalataim alapján, részben pedig okos, a lelkiélettel szintén foglalkozó tisztársaimmal, orvosokkal, lelkészekkel folytatott eszmecsereim során. Évtizedekkel ezután végzett hadtörténet-kutatói és írói tevékenységem alatt is állandóan tapasztalhattam, hogy minden háborúban nemcsak az ellenfelek harci felkészültsége, fegyverzete, szervezete hozza meg a győzelmet, hanem az sok, szinte az embertől független lelki tényezőtől, imponderabilitástól is függ. És most utólag igen sajnálom, hogy nem ismertem már akkor a tudós hadvezér és író, Zrínyi Miklós hadtudományi írásait, amelyekkel később behatóan foglalkoztam, s róluk több munkám, értekezésem is megjelent. Igen sokat tanulhattam volna tőle, mert a Vitéz Hadnagy név alatt ismert munkájában a katonaelet minden részletére kiterjedő mély gondolatokat fejteget, amiknek én akkor nagy hasznát vehettem volna.

A legelső háborús lelki tulajdonság, amivel foglalkoznom kell, a bátorság. A leghivatottabb vitézzel, Zrínyi Miklóssal, a tudós hadvezérrel kell kezdenem mondanivalóimat, ő, ezeréves magyar hadtörténetünk legkiválóbb katonája, nem csupán mint elméleti katonatudós, hadtudományi munkák írója, de a törökökkel való sok harcában mint gyakorlati téren is példát mutató vezér és harcos katona valóban maga járta ki a vitézség iskoláját, és kétségtől a legalkalmasabb személy arra, hogy ítéletet mondhasson és meghatározza a vitézség, a virtus fogalmát.

Azt írja Vitéz Hadnagy című munkájában, az Aphorismák fejezet 14. aforizmájában: „Aki jól látja a veszedelmet, és bátran fut eleiben, és mikor benne vagy, nagy szívvel szenved, és nő a bátorsága, az az igazi vitéz. Akinek elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik és esze meg nem vész, az, ki oly rettenetes állapotban, mint a harc, meg nem változik, nem retten a kiáltástul, nem ijed a fegyvertől, bízást parancsol, ahol szükséges, bátor orcát mutat maga vitézinek, az a dicséretre méltó.” És a különlegesen magyar értelmezésű „virtus” fogalmát ugyanott a 77. aforizmában ilyen találó szavakkal állapítja meg:

¹⁸ A 34. ezred ebből az alkalomból ismét bizonyította kipróbált megfontoltságát, rendjét és fegyelmét. (ném.)

„Én nem tudom, miképpen azt a szót magyarul nevezni: virtus, maga anélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen a virtus. Ha azért az vagyon a kapitányban, sohun nem lesz neki ez világon lehetetlen.”

Azok az erények, amelyeket Zrínyi a hadakozó katonától megkíván, ezredünkben, alapítása óta a Kökényesdi-hajdúkban s utódaikban, az első világháborút végigküzdő Vilmos-bakákban – ezt ezredtörténetünkben is sokszor idézett előljárói dicséretetek és az egyéni vitézségeket jutalmazó magas kitüntetések bizonyítják – töretlenül megvoltak.

Az emberek közt minden időben voltak született bátor egyének, akik háborúban vakmerőségükkel, vállalkozó kedvükkel valóban bátran viselkedtek. De kevés ilyen embert ismertem. És azt az érdekes tapasztalatot szerezhettük – erről a harctéren sok sorstársammal beszélhettem –, hogy a békebeli szolgálatban kiváló – mint a magyarra nehezen lefordítható német kifejezések mondják, stramm, schneidig – tisztetek, tisztelet a kivételeknek, éppen a legkevésbé váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Azt hittük, hogy ők, akik szakaszaikat, századaikat valóban kiválóan képezték ki és gyakorlatok alatt ügyesen vezették, s katonás fellépésükkel feljebbvalóik és legénységük elismerését érdemelték ki, a háború komoly harcaiban egyáltalán nem tündököltek vitézségük, bátorságuk kimutatásával.

Sőt, sajnos, ezredünkben is volt, hogy csak egy kirívó esetet említsek, egy igen kitűnő tisztünk, röviddel a háború előtt lett százados-századparancsnok, akire mi, fiatalabb tisztetek felnéztünk, sokat tanultunk tőle, s jogosan hittük, hogy háborúban is ilyen kitűnő tiszt marad. Az első ütközet közben beteget jelentett, és – hogy milyen fondorlatokkal, azt nem tudom – ki tudta vinni, hogy soha többé nem tért vissza a frontra, s az egész háborút a pótzászlóaljnál élte békésen végig. Másrészt viszont azt az érdekes tapasztalatot szerezhettük, hogy a kevésbé katonás fellépésű, egyébként derék, ügyes, de jelentéktelennek látszó tisztetek a harctéren olyan bátran vezették csapataikat, s személyesen is annyira kitűntek vitéz és szívós kitartásukkal, hogy mindnyájunk tiszteletét megérdemelték. Szóval, már a háború első évének tapasztalataira támaszkodva megállapíthattuk, hogy a harctéri bátorsághoz nem schneidig fellépés, hanem magas fokú erkölcsi erő szükséges.

Ez, hozzá a szívós kitartás válságos helyzetekben, a kötelességtudás, fegyelem és nem utolsó sorban az ezred becsületének szem előtt tartása voltak azok az erkölcsi tényezők, amelyek együtt adták meg az egyén bátorságának bizonyítékát. A harcra született, véralakuknál fogva vakmerő, semmi veszedelmet nem kerülő, sőt azt kereső tisztetek is voltak elég szép számban köztünk. De különösen a már békében tőlünk Boszniába, Rogaticába áthelyezett II. zászlóaljunknál volt két olyan fiatal főhadnagyunk, akiknek szinte gyönyörűség volt, ha harc közben szuronnal kezükben rohantak véres kézitusában az olaszok közé.

És érdekes megfigyelésre volt alkalmunk, nemcsak magamon tapasztalhattam ezt, de társaimmal beszélgetve, ők is ugyanezt érezték. Mi akkor még nem a mostani vegyi és nukleáris fegyverekkel harcoltunk, csupán a tüzéség és gyalogság fegyvereivel. Voltak olyan napok, amikor jobban féltünk a tüzérgránátoktól és srapszelektől, mint a gyalogság puska- vagy géppuskatüzétől. Máskor viszont nem törődtünk az ágyútűzzel, s minden igyekezzettel azon fáradoztunk, hogy embereinket és magunkat minél előbb olyan helyzetbe hozzuk, hogy kikerüljünk a géppuskák tüzeiből. És nagy különbség van az aktív és passzív bátorság között. Voltak tisztjeink, akik kiváló magatartást tanúsítottak előnyomulások, találkozóharcok alatt, de rettenetesen respektálták az ellenséges ágyú- vagy puskatűzet, ha például tartalékviszonyban, védekezés nélkül voltak kiszolgáltatva az ellenség tüzeinek. Erről már

beszéltem. Valóban a passzív hősiesség, bátorság talán még magasabbra értékelhető a vak nekirohanás és tömegszuggesztív hatása alatt bekövetkezett támadó bátorságnál. Amikor 1914 szeptemberében, amint leírtam, a magieróvi harcokban egy zászlóalj egy erdőben voltunk mint tartalék elhelyezve, s az orosz sejtette, hogy az alig pár száz méterrel az első tűzvonal mögött lévő erdőben lesznek tartalékjaink, s naponta többször végigszórta azt gránátjaival, srapeljeivel, s mi ott ültünk teljesen védtelenül, valóban nagy erkölcsi erő, kötelességtudás kellett ahhoz, hogy az életünket mentve széjjel ne szaladjunk. És mindaz, amit én itt e tárgyról elmondok, vonatkozik egyképpen nemcsak a tisztekre, de derék legénységünkre is, akikre természetesen a tisztok magatartása is irányadó volt. Erdőben végigélni azokat az órákat, amikor az orosz tüzérség több ágyúval ráfeküdt az erdőre, s kitűnően célzott és beidőzített tüzelővédekének óriási erkölcsi deprimáló hatását kellett elszenvedni, de azt is, hogy nemcsak a gránátrepeszdarabok és srapelgolyók okoztak súlyos veszteségeket, de a letört vastag faágak, a földből kivert szikla-, kődarabok is – bizony, nem volt gyerekjáték.

Igen sajnáltam, hogy a háború elején nem volt szabad fényképezőgépeket magunkkal vinni, s csupán a kárpáti harcok után volt lehetséges felvételeket készíteni. Így a legelső harcokról, például ilyen erdei szenvedésekről nincs tárgyi, képbeli bizonyítékunk. Igen sok tisztünknek, sőt embereink közt is elég soknak volt kis fényképezőgépe, s így 1915 tavaszától kezdve már igen sok helyszíni felvétellel rendelkezhattunk. Én nem vagyok fényképész, nem is vittem gépet magammal, de kedves barátaim révén mégis igen tekintélyes fényképgyűjteményhez jutottam. A háború után öt nagy fényképalbumot töltött meg az a sok érdekes kép, amely nemcsak a személyem körüli dolgokat örökíti meg, hanem az ezred életének érdekesebb jeleneteit is. Sajnos, ez a pótolhatatlanul értékes gyűjtemény a második világháború pusztításának áldozata lett. Szerencsére a még 1937-ben kiadott ezredtörténetünkben sok képet tudtam közzétenni, így például II. Vilmos császár második látogatását, Károly király látogatását és sok, harcok előtt, alatt vagy után készített felvételt.

Sebesülésekről lévén szó, talán nem érdektelen, ha megemlítek néhány érdekes esetet. Még a katonai akadémiában megismertük egy akkori kiváló orosz katonatudós, lövészakadémista akkor felvetett elméletét: Volockoj tábornok sokévi békebeli és harctéri (orosz–japán háború alatti) tapasztalatok és kísérletezések után arra az eredményre jutott, hogy a harctéri sebesülések túlnyomó száma nem a jól célzott gyalogsági tüzelés eredménye. Ez csak jelentéktelen szerepet játszik a sebesülések számában. Szerinte – és igaza is volt, ahogy mi is tapasztaltuk – az a fontos, hogy a tömegtűz szórás-kévéje minél intenzívebb legyen, és tágabb. Vagyis a leadott puskagolyók, például száz fegyverből, egy általában kör vagy ellipszis kerületű darab földre esnek. Ha egy ellenséges osztag ilyen területre kerül, akkor annyi vesztesége lesz, amilyen intenzív az ellenség tüzelése, s amilyen nagy területet tud betakarni lövedékeivel. Voltak ugyan esetek, amikor hosszabb lövészárokharc idejében egyes századparancsnokok megfelelő pontokon állásukban létesítettek egy kilövő állást a muszka állás bizonyos pontjával szemben, ahol az ellenségnek nem volt módjában – például átszaladás közben – magát eltakarni, s ott állandó kítűnő lövések beállított irányzékú puskával résen álltak, s ha egy muszka ott megjelent, lelőtték. De ez csak inkább lőtéri szórakozásnak volt mondható, a veszteségeket a célzás nélküli lövések okozták, és csak a járőrharconál, egyéni vállalkozásoknál, vagy pedig hosszabb ideig tartó védelmi állásokban lehetett szó pontos célzás útján elért találatokról nappal, amikor volt idő arra, hogy az orosz állások különböző pontjainak távolságát próbálövés megfigyelésével pontosan meghatározzák. De általában a „Volockoj-teória” helyessége beigazolódott.

Két érdekes sebesülési esetet említek meg. Volt egy derék tartalékos tisztünk, aki fel-tűnt azzal, hogy hihetetlenül vékony, karcsú ember volt, bár teljes testi erővel tudta a strá-pákat elviselni. Magas, 180 cm-es férfi, de olyan karcsú, mint egy sétatápca. Társai nevetve mondták, hogy neki nem kell félni, ilyen célpontot a legügyesebb szibériai vadász sem tud eltalálni. Egy alkalommal százada tartalék volt, egy domb hátsó lejtőjén feküdt, amelynek gerincén alig száz lépésre előttük volt az első tűzvonál. Mint már említém, a legtöbb puska-golyó nem az első tűzvonálba esik, hanem magasabban átrepülve a domb felett, annak hátsó lejtőjével párhuzamosan repül tovább. Egy ilyen, az első vonal felett elzúgó puska-golyó (az egyszerűség kedvéért mondom golyónak, bár tudjuk, hogy a gyalogsági lövedék kis, éles heggyel végződő, hosszúkás, kúp alakú volt) ezt a sovány embert, mint egy tübe fűzött cérnaszál, egyszerűen felfűzte. A lövés először a vállát érte, anélkül hogy csontot ért volna, behatolt, onnan tovább ment, egyenes vonalban a tomporán keresztül, az alsó lábszárába be- és kirepült, s végül a sarkában akadt meg. Tehát ezen a sovány emberen egy lövés hét lyukat vágott, szerencsére egyik sem volt súlyos, de sokat derültünk azon, hogy ilyen különleges eset éppen az ezred legsoványabb emberével történt.

A másik sebesülési eset érdekesebb, de súlyosabb körülmények közt, érthetetlen mó-don történt. A Gorlice utáni előnyomulás alatt beérkezett menet alakulattal jött ki a front-ra egy fiatal tisztjelölt, aki akkor végezte el az önkéntesiskolát, s ez volt első jelentke-zése a harctéren. Délután szétosztottam a menetszázadokat, s megmagyaráztam, hogy csak a szürkület beállta után menjenek ki a tűzvonálban fekvő századokhoz. Este 9 óra felé jelenti a századparancsnok, hogy a fiatalembert jelentkezése után kivezette a drót-akadályok elé, hogy megmutassa az azok előtt őrködő éjjeli előőrsök állásait. Repül egy orosz puskagolyó, s ez a fiatalembert a karját lőtte keresztül. Már útban van hátrafe-lé. Három hónap múlva gyógyultan kijön, este kimegy a századának harc vonalába, s alig egy óra múlva jelentik, hogy megsebesült, még pedig a nyakán keresztül ment a lövés, szerencsére nem érte az aortát. Hosszabb idő után ismét jelentkezett nálam gyógyultan. Nevetve mondom neki: „Vigyázz magadra, hogy bele ne szaladj megint egy muszka go-lyóba.” És íme, alig múlik el egy óra, már telefonál a századparancsnok, hogy ezt a sze-rencsétlen fiatalembert, alig hogy kilépett a drótakadályok elé, egy lövedék a térdén ta-lálta, s a Sanitátspatrouille, azaz a század egészségügyi személyzete hordágyon már viszi hozzánk (bakáink a Sanitáts-katonákat jó magyar fonetikával „szanaszét”-nek mondták). Azonnal telefonáltam Lewkowcyba, hogy küldjenek egy szekeret szalmával sebesültszál-lításra a Regimentskommandóra. Megérkezik a sebesült, bevitetem az ebédlőbe, amíg a szekér megérkezik. Mikor kettesben magunkra maradtunk a szobában, azt mondja ne-kem ez a szegény, és – láttam – rettenetesen elkeseredett fiatalembert, aki tele ambícióval jött ki a harctérre: „Kapitány Úr, kérem alássan, Magának el merem mondani, hogy én többet nem jövök ki a harctérre, mindent el fogok követni, hogy otthon a kádernél marad-hassak, mert hiszen, mint tetszik látni, én, úgy látszik, mint a mágnes vonzom a muszka puskagolyókat. Alig hogy kidugom az orrom, már meglőnek. És most ilyen szomorú hely-zetbe kerültem, hogy egész harctéri szolgálati időm alig három óra, s ezalatt háromszor s mindig súlyosabban megsebesültem. Tudom, hogy ha negyedszer kijövök, többet már nem jutok haza. Ne tessék gyávának vagy Drückebergernek (a frontszolgálat alól ügyesen kibújóknak találó elnevezése) tartani, de én nem jövök többet ki.” Megértettem, s csak azzal próbáltam vigasztalni, hogy joga lesz viselni a sebesülési érmet három stráffal, és a Károly-csapatkeresztet, s ezzel igazolva van kifogástalan magatartása az ellenség előtt.

Hogy a bátorság mennyire relatív fogalom, annak is számtalan bizonyítékát láttam. Valóban bátor emberek, akik a legkínosabb órákban vitézül megállták a helyüket, máskor

visszariadtak a kevésbé veszélyes vállalkozásoktól. Végeredményben leszűrtem azt a tapasztalati igazságot, hogy a bátorság, mint minden emberi lelki folyamat, függ egyrészt az illető egyén testi és lelki rátermettségétől, másrészt pedig az ember által csak nehezen kormányozható idegrendszeri diszpozíciótól.

És azt is tapasztaltam, hogy ha egyszer egy embert, akár tisztet, akár közvitét, bármilyen hosszú vagy rövid, tisztességes harctéri szolgálat közben elfogott a frontélettől való undor, azaz idegei eddig és nem tovább bírták elviselni a harctéri életet, azt visszatartani nem lehetett.

És most ezzel kapcsolatban térek rá a minden háborúban gyakori dezertálások, azaz az ellenséghez való átszökések kérdésére. Különösen hosszú háborúk alatt minden hadseregben előforduló jelenség volt ez, különösen akkor, ha az illető egyén vagy nemzetiségénél fogva az ellenséggel rokonszenvező csapat egyszerűen az éj leple alatt átszúszott az ellenséges vonalba. A Monarchia nemzetiségi összetételénél fogva előre tudtuk, hogy a csehekben, dél-tiroli olaszokban, rutén, román nemzetiségű katonákban bízni nem lehet, aminthogy például egész cseh ezredek szépen átsétáltak az oroszokhoz. De a mi 34-es ezredünk ezen a téren is kiállotta a becsület, hűség vizsgáját, mert nem jegyezhattünk fel egy esetet sem, amikor valaki az ellenséghez átpártolt. Nekünk is sok emberünk, tisztünk is, kerültek hadifogságba, de mindig csak harcok, erős küzdelmek után, vagy pedig, mint a Kárpátokban megtörtént velünk, hogy a szomszédos fehér hajtókás cseh ezred egy éjszaka átment az oroszokhoz, s az így támadt széles hézagba egy orosz csapat betörve hátulról fogta körül az egyik gyanútlan zászlóaljunkat, s ejtett fogságba több századot. Persze hogy voltak nálunk is emberek, akik minden áron szerettek volna megszabadulni a harcfronton a kényszerétől, de ha ilyenek elszöktek a frontról, azok vagy hazaszöktek, ahol hamar rájuk találtak, vagy a front mögötti, nem veszélyes hadtápalakulatoknál tudtak maguknak mindenféle hazudozások útján valamilyen veszélytelen beosztást kikönyörögni.

Csupán egy szomorú esetet tudtunk megállapítani, de az ezred tisztjes hírnevére ez az ellenséghez való dezertálás sem vetett foltot. A kárpáti harcok előtt jelentkezett nálunk egy hozzánk beosztott tartalékos hadnagy, dr. Srškić Milán, egy dél-magyarországi magyar–szerb városban ügyvéd.¹⁹ Kérdésemre, hogy miért éppen hozzánk osztották be, hiszen vannak délvidéki ezredek is a vonalunkban, azt válaszolta, hogy azt maga sem tudja. Ő, mivel eddig fel volt mentve a bevonulástól, csak most került sorra, s megkérdezése nélkül osztotta őt be a Hadügyminisztérium, mint magyarul tökéletesen beszélő embert, hozzánk. Igen kellemes, sima modorú, művelt, udvarias ember volt. Mindenki meg volt elégedve szolgálatkészségével. És egyszer egy reggel berobog hozzám a századparancsnok, s felháborodva jelenti, hogy Srškić Milán ma éjjel átszökött az oroszokhoz. Maga vállalkozott egy éjjeli járőr vezetésére, amelynek szolgálata az volt, hogy a drótakadály előtti előőrsök éberségét ellenőrizze. Egy helyen, ahol állásvonalunk a legközelebb volt egymáshoz, járőrrenek azt mondta, hogy várják őt meg, egy kicsit félre megy, adott az embereknek egy kis üveg pálinkát és cigarettát. Egy ideig oldalt eltűnt a szemek elöl, de azután, elég világos éjszaka lévén, látták, hogy már egészen az orosz drótakadályok elé ért, s közben oroszul átkiabált valamit azoknak. Mivel nem tért vissza, a járőr hazament, s jelentette az esetet századparancsnokának. Arra a kérdésre, hogy ha látták, hogy a hadnagy oroszul kiabálva már az orosz állás elé ért, miért nem lötték le, hiszen a távolság alig volt

¹⁹ Milan Srškić (Markónál: Srskić) Belgrádban született, majd Szarajevóban élt, dél-magyarországi tevékenységéről nem tudunk.

5-600 méter, a becsületes magyar paraszt naivságával azt felelték: „hát csak nem lőhetjük le a saját hadnagyrunkat?”

Persze azonnal bejelentettem az esetet a hadosztálynak, hangsúlyozva, hogy Srškić hadnagy nem közülünk való, amit tudomásul vettek. Pár hónap múlva hívat egyszer vezérkari főnökünk, Förster-Streffleur őrnagy, s mutat egy francia újságot, amit egy elfogott orosz tiszt írásai közt találtak. Azt a hírt olvashattuk abban, hogy a szerb kormány egy hivatalos küldöttsége dr. Srškić Milán miniszter ő excellenciája vezetésével tárgyalásokra Párizsba érkezett.²⁰ Kifaggattam tisztjeinket, akik vele rövid szolgálata alatt éjjel-nappal együtt voltak, hogy nem érdeklődött-e hadseregünk, harcvonalaink állapota felől. Egyhangúlag azt vallották, hogy Srškićet – mint hangsúlyozta – egyáltalában nem érdeklí a háború, a katonaelet, nem is beszélt velük erről, s mindig csak azt hangoztatta, hogy alig várja a háború végét, hogy ismét visszaülhessen íróasztala mellé, mint egyszerű magyar ügyvéd.

Ez az eset is megmutatta, hogy milyen naiv emberek voltunk, s nem ébredtünk annak tudatára, hogy a belső, nemzetiségi ellenségeink a háború alatt milyen szerepet játszottak ellenünk a mi sorainkban.

Az ember kedélyállapota a háború alatt természetesen lényegesen összefüggött az események menetével. Az természetes, hogy visszavonulások, a kárpáti nyomorúságok idejében a legtöbb ember kedélyére ez lesújtólag, elszomorítólag hatott. Győzedelmes harcok után, a remek gorlicei áttörést követő diadalmas előnyomulásunk alatt, végig egész Galícián, mindenki jókedvvel viselte a testi strapákat, erőltetett meneteket. De rólam, amióta ezredsegédtiszt lettem, valami egészen furcsa dolgot állapítottak meg barátaim, katonáim, ami nekem fel sem tűnt. Valahogy – nem tudom ma sem megmagyarázni, hogy miért – válságos helyzetekben, főleg nehéz hadműveletek kezdete előtt én mindig derűs kedéllyel jártam-keltem, intézkedtem, s igyekeztem akaratlanul is mindig megőrizni lelki egyensúlyomat, mert csak így lehettem abban a helyzetben, hogy életbevágó fontos intézkedésekhez szükséges lelki egyensúlyomat megtartsam, higgadt helyzetmegítélésemből kifolyó logikus intézkedéseimet kitervezhessem és ezredparancsnokomnak kész, az adott helyzetben legcélszerűbbnek látszó javaslataimat előadhassam. Hogy ilyen helyzetben mindig mosolyogni szoktam, azt én nem éreztem, amíg egyszer egy, a szomszéd szobából hallott beszélgetésből ezt meg nem tudtam. Az Ikwa-vonatról való visszavonulásunkat elrendelő részletes utasítást megkapva Folwark Krasnojéból gondterhelten lovagolva haza magamban útközben – mint már írtam – kiterveztem a szükséges intézkedéseket, s hazatérve valahogy igen derűs arccal szálltam le lovamról, s mentem szobámba. A telefonisták fülkéjének ajtaja félig nyitva volt, s így akaratlanul is hallom a következő beszélgetést. Az egyik telefonista: „No, azt hiszem, valami nagy disznóság előtt állunk, baj lehet valahol, s nekünk is majd pucolni kell innen.” „Miért gondold?” – kérdi a másik. „Hát azért, mert a kapitány úr, Markó, olyan mosolyogva, jókedvűen gyűtt haza, már pedig azt láttuk, hogy ő mindig akkor mosolyog, amikor valami nagy disznóságot kell elvégeznünk.” Mulattam ezen, de láttam, hogy igazuk volt.

A borszczewkai szép harcunk utáni valamelyik héten berendelt Förster őrnagy a divízióhoz. Tudatja velem, hogy a Vezérkar Főnökének egy rendelete érkezett, amit ki fognak

²⁰ Srškić dezertálása után Szerbiába ment (1915 őszén már ott volt, sőt családja is csatlakozott hozzá), s az ország katonai veresége után ő is Korfura menekült. Ekkor még nem lett ugyan miniszter, de a korfui szerb emigráns kormány őt delegálta a Londonban működő Jugoszláv Bizottságba, Markóék tehát csakugyan magas rangú szerb diplomataként olvashattak róla. Jóval később, 1932–1934 között volt Jugoszlávia igazságügyi minisztere.

hirdetni, de előzőleg nekem akart azzal kedveskedni, hogy előre is tudassa velem annak tartalmát. A háború mostani állapota szükségessé tette a vezérkari tisztek létszámának emelését. Ezért Belgrádban és Laibachban egy-egy vezérkari, egyéves tanfolyamot állítanak fel, amelyben a dandár és hadosztály vezérkari főnökének javaslata alapján bevezényelnek oda olyan csapattiszt főhadnagyokat és századosokat, akik erre jelentkeznek, kitűnő minőségűek van, s mostani harctéri előjáróik erre érdemesnek és alkalmasnak tartják.²¹ Förster azt akarta nekem mondani, hogy Kosak altábornaggyal egyetértve engem erre különösen alkalmasnak tartanak, nyújtsam be sürgősen kérvényemet, ő biztosítja vezénylésemet, nem csupán mert olyan minősítést fognak írni rólam, ami a legmesszebbmenő feltételeknek megfelel, hanem azért is, mert a Vezérkari Főnökségnél ennek az ügynek előadója neki igen jó barátja, annak írni fog, s biztos abban, hogy reám vonatkozó javaslatukat elfogadja. A tanfolyam elvégzése után hamarosan, soron kívül előléphetek. Nem haboztam, hanem azonnal jelentettem az őrnagynak, hogy rendkívül sokra becsülöm az ő és Kosak altábornagy igen megtisztelő véleményét rólam, de nem kívánok a tanfolyamra jelentkezni. Csodálkozására csak azt mondhattam, én itt, szép ezredemben olyan kiváltságosan megtisztelő bajtársi közösségben élek, parancsnokaim, tisztikarunk és – talán mondhatnám – ezredünk legénységének is olyan nyíltan is megnyilvánuló bizalmával, ragaszkodásával dicsekedhetem, s ezredsegédtiszti beosztásomnál fogva olyan érdekes, szép munkakörben van alkalmam a háborút végigélni, hogy én ezredemet el nem hagyom. Lehet, hogy ezzel gyorsabb előléptetésről s más kedvezésről lemondok, de nem vágyom ezek után. Én a Vilmos-bakák közt kívánok élni, s a háborút itt befejezni.

Láttam, hogy kissé bántotta Förstert ez a makacsságom, de végül megértette, s örömmre azt fűzte hozzá: bár a Monarchia összes gyalogezredeiben volna ilyen ragyogó összetartás, bajtársi ezredszellem, mint nálunk, akkor hadseregünk lényegesen többet érne. Sokan csodálkoztak akkor, hogy egy magasabb karrier lehetőségéről lemondok, mert hiszen a tanfolyamot biztosan eredményesen végezhettem volna el, főleg a Wr. Neustadt-i alapos elméleti kiképzésem alapján. A tanfolyam után mint a vezérkarhoz beosztott őrnagy a harctéren magasabb parancsnokság törzsében élhettem volna, a front ordasi életétől lényegesen kényelmesebb, biztosabb életet. A háborút pedig mint alezredes fejezhettem volna be. De a második világháború után bekövetkezett helyzet nekem adott igazat, s ekkor láttam csak, hogy milyen okosan döntöttem így, hogy nem hagyom el ezredemet. Az első világháború befejezése után a Nemzeti Hadseregben felállított vezérkari iskolában egy egyévi kiegészítő vezérkari tanfolyamot kellett volna hallgatnom, s ha sikeresen vizsgázok, az új honvéd vezérkari testületbe vettek volna át. Parancsnoka akkor Rátz Jenő ezredes, régi – még kassai békeidőből való – jó barátom volt.²² Mint vezérkari ezredes rövid idő múlva tábornok lettem volna, s a második világháborúban már altábornagyként kellett volna hadba vonulni, vagy itthon ilyen magas rendfokozatnak megfelelő helyet betölteni. Ha a frontra kerülök ebbe a gyászos háborúba, vagy ott pusztulok el, vagy hadifogságba esem, s ha hazakerülök, mint háborús bűnöst hurcolnak a népbíróságok elé, s vagy halálra ítélnék, vagy sokévi fogságra.²³ És ha nem kerültem volna ki a frontra, akkor is mint

²¹ Ilyen tanfolyamokat – Informationskurs – nem egyéves, hanem hathetes időtartammal szerveztek 1917 tavaszán Laibachban, egy évvel később pedig Belgrádban.

²² Rátz Jenő 1930. október 1. és 1935. január 16. között volt a Hadiakadémia parancsnoka, a jelzett tanfolyamot pedig 1920–21-ben lehetett elvégezni.

²³ Az eszmeifuttatás több pontja sántít, mint láttuk, Markó barátja, Rátz Jenő csak később lett a Hadiakadémia parancsnoka, s a világháború utolsó éveiben maga Markó már évfolyamtársainak zömével együtt nyugállományban volt. Azt persze nagy valószínűséggel elfogadhatjuk, hogy vezérkari tisztként kevesebb esélye lett volna

a Horthy-hadseregben magas rangot viselő egyén, állandó üldöztetésnek lettem volna kitéve, soha semmi megfelelő álláshoz nem jutok, s mint nyugdíjától végleg megfosztott egyén kellett volna életemet tengetni. Így azonban a háború után mint szürke kapitány, a Hadilevéltárban tudományos vonalra kerülve, sikerült magamnak a történettudós-társadalomban olyan helyet kivíni, 1934 óta az Akadémia tagja lettem, aminek köszönhettem, hogy ma is élek, dolgozom, s hadtörténeti tevékenységemben segítenek is.

Mielőtt folytatnám ezredem hadműveleteinek ismertetését a Bruszilov-áttörés után hátrább, a Monarchia volt határán elfoglalt állásainkban, egy érdekes, humoros jelenetről is szeretnék beszámolni. Még az Ikwa-parti állásunkban történt, 1916 júniusában.²⁴ Egy nap kora délután telefonjelentés az első vonalból: orosz repülőgép közeledik kelet felől vonalunk felé, de igen alacsonyan és ingadozó repüléssel. Lőtávolságban lévén, puskával és géppuskával lövik. Már túlhaladt felettük. Azonnal telefonálok a Lewkowcyban és Losiatynban lévő tartalék zászlóaljainknak, s rövid idő múlva már hallani is az erős puskatüzelést Lewkowcy irányából, de az pár perc múlva megszűnt, és az ottani zászlóalj segédtsíjtje hív a telefonhoz. Jelenti, hogy az orosz repülő, amikor feljűk érkezett, már alig 50-60 méter magasságban, igen lassan mozgott, s úgy látszik, hatásos tüzelésük a gép fontos részét érthette, mert váratlanul a föld felé kezdett hanyatlani, s kb. 25 méter magasságból lezuhant. Katonáival azonnal a helyszínre sietett, hogy a gép utasait, ha még életben vannak, elfoghassa.

Nagy csodálkozására a roncsok alól két orosz tiszt vánszorgott sértetlenül elő, de olyan tökrészeg állapotban, hogy nem lehetett velük értelmesen beszélni. És az a csodálatos, hogy nem tábori egyenruhába, hanem elegáns, sötétzöld díszkabátba, fekete pantallónadrágba, lakkcipőbe vannak öltözve, és a gép roncsai között, bár csak inkább a szárnyai s a pilóták ülése tört össze, s minden egyéb alkatrésze megvan, hiszen lassan s alacsony szintről zuhantak le, de sehol semmiféle, a repüléshez elkerülhetetlenül szükséges navigációs felszerelés, azaz műszerek, delejtű stb. és semmiféle térkép, írás stb. nem található. Intézkedtem, hogy hozzák be a két orosz tisztet szekerre pakolva hozzám, a géphez senkinek sem szabad hozzányúlni, azt őrség vegye körül, s azonnal megtelefonáltam a furcsa esetet Förster őrnagynak, kérve további utasításait. Förster azt válaszolta, hogy azonnal küld egy szekeret hozzánk, hagyjuk a két orosz – persze őrizet alatt – aludni, s ha magukhoz tértek, szállíttassuk őket hozzá, a divízióhoz. Egyúttal intézkedni fog, hogy szakemberek sürgősen kijöjjenek, s a gép roncsait elszállítsák.

Alig telt el egy negyedóra, hallom a szekérszörgést. Kisietek. A zászlóaljsegédtsíjt és négy baka karon fogják a két muszka tisztet, s az ebédlőben leültetik. Révedező, buta arccal bámulnak maguk elé, látszik, hogy nem értik, mi történt velük, s hol vannak. Próbáltam beszélni velük, végre annyit tudtam megállapítani, hogy az egyik tud franciául. Elegáns, jóképű fiatal úri fiúknak látszottak. Bevitettem őket a vendégszobába, ott lefektették őket a priccse, takarót adtak rájuk, s küldtettem be egy lavórt, kanna vizet, s egy palack ivóvizet pohárral, hogy ha magukhoz térnek, rendbe hozhassák magukat. Szökésüktől amúgy sem kellett tartani, mert a szobából csak egy kijárási vezetett a telefonszobán át, ott pedig mindig tartózkodott három-négy ember. Ez történt délután 2 óra körül. 4 órára meg-

---

tudományos pályára kerülni, illetve magasabb (tábornoki) rendfokozat elnyerése esetén 1945 után is komolyabb zaklatások érhetnék volna.

²⁴ A hónap utólag tollal javítva júliusról. De még korábban kellett történnie, mert az orosz front parancsnokaként Markó alább azt az Ivanov tábornokot említi, akit 1916 márciusában leváltottak. (Lásd a következő jegyzetet is.)

jött a Förstertől küldött szekér, a parancsnokság törzsszázadának egy tisztjét hozta négy emberrel. 6 óra felé jelenti a telefonállomás vezetője, hogy a muszkák már beszélgetnek, járnak a szobában s mosakodnak, szóval felébredtek. Egy tótul tudó emberrel beüzentem, hogy ha rendben vannak, jelentkezzenek nálam. Az ebédlőben vártam, a konyhába kiüzentem, hogy hozzanak be két csésze teát valami harapnivalóval, és cigarettát.

Kijöttek, kezet fogva velük leültem [őket] az asztalhoz, s kezdtem a franciául tudóval beszélgetni, a tótul tudó tolmácsomat is ott tartottam, hogy ha szükséges, a másik maszkától is megtudjam furcsa repülésük történetét. A velem beszélő fiatal főhadnagyom meglátszott, hogy előkelő, művelt család sarja lehet, udvariasan felelt kérdéseimre. Hát nagyon szegyenkezve bevallotta, hogy ők Jampolban, egy elég távol, tőlünk keletre fekvő hadtáppállomáson teljesítenek szolgálatot. Ma reggel keresztülvutazott a városon Ivanov marsall, a mielőttünk álló orosz harcvonal főparancsnoka,²⁵ s ott ebédelte. A hadtáppállomás parancsnoka megparancsolta, hogy az ebédre a tisztek öltözzenek díszruhába, hiszen a hátsó hadtáppállomásokon voltaképpen úgy éltek, mint békehelyőrségeikben, tehát díszruhájuk is velük volt. Ivanov marsall gyorsan megebédelte és sietett tovább. A tisztek pedig, ha már fényes ebédet ettek, s a marsall meg volt elégedve azzal, amit ott látott, szépen tovább iddögáltak, s így történt, hogy ő és a társa bizony alaposan berúgtak. Társa repülőtiszt volt, s azt ajánlotta neki, hogy szellőztessék ki magukat egy szép repülőtúrán. A repülőgépek a hangárban mindig teljes üzemi anyaggal feltöltve, készen állottak, s csak közvetlenül repülés előtt vitte a gépbe a pilóta a navigációs szerszámokat, és a megfigyelő tiszt a térképeket s egyéb szükséges írásokat. Ők hát egyszerűen kitoltak egy gépet a hangárból, felültek, s nekivágtak a légi utazásnak. Persze tájékozódni nem voltak képesek, s így történt, hogy ide-oda repülgetve a harcvonalaink felé kerültek. Egy-két golyó elszakította a gép szárnyainak összekötő drótjait, ezért már csak imbolyogva tudtak repülni, s a Lewkowcyból küldött géppuska- és puskatűz átlőtte, vagyis elszakította a kormány legfontosabb drótösszeköttetését. Így hát kényszerleszállást próbáltak meg, amely lezuhánással végződött. „No – mondom neki nevetve – Monsieur, hogy fogja majd magát igazolni háború után?” Hát ez bizony nehéz lesz, nem fél a hadifogságtól, de biztos, hogy könnyelműségéért súlyos fenyítésben lesz részük, mert hiszen a jampoli hangár gondozója tudta, hogy milyen körülmények közt indultak el. Átadtam őket a letartóztatásukra küldött tisztünknek, s elkocsiztak.

Következő fejezetemben folytatom ezredem életének leírását az Ikwa-vonaltól való visszavonulás után, a Monarchia volt határának mentén elfoglalt állásában.

²⁵ Nyikolaj Iudovics Ivanov (Markónál Iwanow írásmóddal) tüzérségi tábornok (nem marsall) 1916 márciusáig volt az orosz Délnyugati Front parancsnoka, utóda Bruszilov tábornok lett. (Ha tehát Markó helyesen emlékezik a főparancsnok személyére, akkor az eset időpontjában téved.)

ÁTCSOPORTOSÍTÁS A BRUSZILOV-TÁMADÁS KÖVETKEZTÉBEN. VISSZAVONULÁSUNK A MONARCHIA VOLT HATÁRA MÖGÉ 1916. június 17. – július 28.

Az ezred kijelölt új ellenállási vonala a volt Monarchia hátára mentén húzódott, erdők, szántóföldek közt, Dracza Ruska községtől nyugatra, s vonalában két kiépített katonai őrház, ún. Kordonposten állott: Kordon Draneckij és tőle délre néhány kilométerre Kordon Lesnoj. Az állás kiépítése, azaz megfelelő mélységű lövészárorendszer kiásása, leállásokkal, összekötő árkokkal stb. jól haladt előre, mert hátulról egy hevenyészve kiépített kisvasút, lóvasút-féle állandóan szállította a szükséges anyagot, deszkákat, szöges drótot. Az ezred állásában a hadosztály elhelyezett nyolc fényszórót és négy aknavetőt is, jól sejtve, hogy az oroszok ezt a vonalrészt fogják hevesen támadni. Valóban, már 17-én, a déli órákban állapíthattuk meg először nagyobb ellenséges oszlopok, gyalogság, tüzérség előnyomulását a Leduchow feletti dombokon, s délután 2 óra tájban megkezdte az orosz tüzérség belövését vonalunk minden pontjára. Késő délután ezt magam is láthattam, mert akkor éppen az első vonalban beszéltem meg a századparancsnokokkal a közvetlen tennivalókat, hogy egy erős orosz csapat több csoportra osztva előreküldött járőrök után indult a támadásra vonalunk több pontja felé. De tüzérségünk – akkor már mindenütt megfelelő helyen letelepítve – olyan tüzet zúdított rájuk, hogy viasszaladtak. Itt állapítom meg, hogy tüzérségünk, különösen a kassai tábori tarackezred (Haubitzok) és abban főleg a Lupkovic Miklós százados parancsára hallgató ütegek itt, ebben az állásban és később is kiválóan tudtak velünk összhangban dolgozni, és igen nagy segítségünkre voltak.

Június 22-ről 23-ra virradó éjjel már nyilvánvalóvá vált, hogy egy erős orosz tömeg-támadás előtt állunk. Reggel 6 óra tájban megkezdődött az erős tüzerharc, amelynek oltalma alatt az orosz gyalogság a még le nem kaszált gabonatáblákban észrevétlenül előre jutva már majdnem elérte drótakadályaink vonalát, de a reázúduló erős tüzérségi tüzünkben tovább nem juthatott. 8 órakor pergőtűzzé erősödő újabb orosz tüzérségi támadás feküdt egész vonalunkra, de bátor tisztjeink és velük szívósan és fegyelmezetten kitartó legénységünk ezt a szörnyű tüzervihart is kiállották, bár állásaink akkor még kezdetleges kiépítése nem sok fedezéket s oltalmat nyújtott nekik. Szerettem volna kimenni, hogy saját szememmel tudjak meggyőződni a valóságos helyzetről, s ebből levonni a szükséges, esetleg gyorsan szükségessé váló intézkedéseket, de Marzsó alezredes nem engedett el, mondván, hogy itt reám nagyobb szükség lesz, mert ha az orosz áttöri vonalunkat, amire ilyen nagy előkészület után számítani lehet, akkor nagyon fontos feladatom lesz az ezred visszavonulását, amennyire lehet, rendben szabályozni, s az esetleg szétszóródott századainkat összegyűjtve hátra vezetni. Délelőtt 10 órakor már egy egész orosz gyalogezred rohant drótakadályaink elé, de Lupkovic tarackjai olyan sortüzekkel borították be előnyomulásuk egész térszínét, hogy ez a támadás is megakadt, s az oroszok kezdték magukat beásni. Egy félóra múlva az orosz támadó parancsnokság egy újabb ezredet hajtott

előre. Bár tüzérségünknek most már takarékosabban kellett bánni a municiójával, de az orosz támadás a derűs nyári délelőtt fényében közel jutva vonalainkhoz olyan heves géppuska, akna és gyalogsági puska tüzebe került, hogy délben már érezni lehetett az orosz támadás ellanyhulását, kezdte előrehajszolt csapatait lassanként visszahívni. Délután 3 és 4 óra közt már csak kisebb harcélőrsöket hagyott az elért vonalban, s többi csapatát visszavonta Dracza Ruska mögé.

Éjjel erős tüzérségi tűzzel zavarta állásainkat, de gyalogsági harcok csak a drótkadályok előtt folytak járőrök között. Éjjel a 138. orosz gyalogezred 53 katonája szökött át hozzánk, megelégetve a szerintük is reménytelen támadások folytatását. Beszélték, hogy igen nagy veszteségük volt. A 138. ezrednek abból a századából, amely a támadást kezdte s legközelebb ért vonalunkhoz, 180 emberből csak kb. 30 maradt meg. Az egész napot természetesen nagy izgalomban éltem át. Szerencse, hogy telefonvezetékeink általában sértetlenek maradtak, úgyhogy mi, az ezredparancsnokság, alig száz-kétszáz lépésre a tűzvonaltól, állandóan tájékozva voltunk a helyzetről. A támadástól nem érintett szakaszunkon pedig tiszták a vonal elé csúszva oldalról figyelték a harc menetét, sőt néhány bátor emberünk magas fákra kapaszkodva jól látott mindent, s minket helyesen tájékoztatott.

A helyzet a következő napokban nem változott. Az orosz nem ismételte meg tömegtámadását, de éjjel állandóan folytak járőrverekedések a két vonal közt felállított harcélőrsök közt, úgyhogy napi veszteségünk állandóan kb. tíz halott és tizenöt-húsz sebesült volt.

Persze állandó összeköttetést tartottam telefonon, s amikor lehetett, lóháton a hadosztály-parancsnoksággal, hogy megtudjam a valódi helyzetet és jövő terveiket. Az volt az érzésem, hogy ebből az állásból, amit a főparancsnokságunk is csak átmeneti állásnak tekintett, hamarosan tovább fogunk hátrálni. De előbb még egy erős támadást kellett visszavernünk. Július 16-án éjfél után az ellenség újból támadásra lendült egy eddig még meg nem támadott arcvonalrészünk ellen. Előretolt tábori őrsaink kénytelenek voltak harcolva a fővonaltól hátrálni, de a rendelkezésünkre álló tartalékokból tudtunk nekik segítséget küldeni, s így sikerült ezt az orosz támadást is a főellenállási vonalunk előtt megállítani s visszaverni. Hogy milyen heves volt a muszka támadás, mutatja, hogy egyik századunk előőrsállásába az oroszok 45 kézigránátot dobtak.

Közben északra tőlünk, Brody–Radziwillow környékén állandó, heves harcok folytak, úgyhogy hadsereg-parancsnokságunk célszerűnek ítélte a mi arcvonalainknak is hátrább vitelét abba a már kiszemelt és építés alatt lévő állásrendszerbe, a Luh–Boldurka folyók mentén, amelyben ki kell tartanunk a háború végéig. Az előzetes bizalmas utasításokat Förster őrnagytól már megkaptam, úgyhogy Suchovolából lassanként minden felesleges szekeret, irodát már elindítottam hátrafelé, ott csak a konyhák és municiószekerek maradtak. 27-én este a Kosak-csoport is megkezdte hátrahúzását. Mireánk másnap, 28-án került sor. Ezúttal nem volt annyi gondom az ellenségtől való észrevétlen, veszteség és kár nélkül való elválásnak elrendezésével, mint pár héttel ezelőtt az Ikwa-parti állásból, mert itt most már valóban csak a harcos alakulatok kivonását kellett elrendezni, s ez sikerült. 28-án éjjel egy erős hátvéd hátrahagyásával simán, baj nélkül ürítettük ki állásainkat. Marzsó alezredessel éjjel 12 óra után gyűjtöttük össze a hátravonuló zászlóaljainkat Czernica községben, s onnan minden zászlóalj már hajnali szürkületben vonult egyenesen a Luh–Boldurka-vonalban, Jasionow községtől keletre kijelölt állásrészébe. Az ezredparancsnokságot, egyelőre, amíg a helyzet megszilárdul, Jasionow község egy házában telepítettem le. A kijelölt vonalban alig derékig érő árkok voltak csupán előkészítve, úgyhogy századainknak az erőltetett éjjeli menet után csak rövid idejük maradt pihenésre, mert legelőször az állás előtti sűrű gabonatóblák lekaszálását sürgettem, nehogy az ellenség

– mint az előbbi állásban – észrevétlenül tudja vonalunkat megközelíteni. Az oroszok 29-én még nem mutatkoztak, 30-án kaptunk már néhány ágyúlövést, a gyalogság – amint előreküldött járőreink megállapították – csak a délutáni órákban vonult közelébb felénk.

Ezredünk létszáma e napon 127 tiszt, 4641 ember és 530 ló volt, és volt velünk 12 géppuska.²⁶

²⁶ Az itt leírtakra vö.: A 34. gyalogezred története, 129.

ÁLLÁSHARCOK JASIONOW ELŐTT 1916. JÚLIUS 30-TÓL AUGUSZTUS 30-IG, AMIKOR BETEGEN KÉNYTELEN VOLTAM A FRONTRÓL TÁVOZNI

Az ezred Jasionow előtti állásában elérkezett az orosz harctérnek arra a szakaszára, amelyen az oroszok elleni háborúját befejezte. 1916. július utolsó napjától kezdve egészen 1917 decemberéig tartózkodott ebben a vonalban. Az ott töltött idő első felében az orosz forradalom kitöréséig, március közepéig még igen nehéz, heves harcokban volt része. A második felében, kezdetben Kerenszkij diktátor, később a szovjet vezetők alatti felbomlásban, illetve átalakulásban lévő orosz haderő, egységesen, tervszerűen vezetett nagyobb hadműveletekre nem volt képes, tehát a mi helyzetünk is nyugodtabb lett. Az Ikwa-parti állásban szerzett álláskiépítési tapasztalatainkat századaink a Jasionow előtti állásban kitűnően gyümölcsoztethették. De mindez, amit mi ott tanultunk és végeztünk, gyerekjáték volt a vonalban fekvő egyik legfontosabb pont, a 406-os magaslaton, a „Kote-406” körül vívott harcokkal és az állásvonal kiépítésével összehasonlítva. Sok új dolgot kellett megtanulnunk. Az eddigi vesszőfonatos falakból épített árkok és harcállások, géppuskafészek helyébe itt már erős, betonból készült, gránátmentes fedezékek készültek, a megfigyelők, telefonállomások betontornyokban várták az ellenséges támadásokat, amelyek mind tüzéségi előkészítés, mind a gyalogsági tömegrohamok tekintetében messze felülmúlták az elmúlt év eddigi próbálkozásait.²⁷

Ezzel számolva eddigi védelmi rendszerünket is gyökeresen át kellett alakítani. Eddig az első vonal volt a főellenállási vonal, s abban alkalmas helyeken géppuskafészek erősítették a védelmi készséget. Most eddigi tapasztalataink alapján új harceljárást gyakoroltunk be, ami jól bevált. Ezután már nem volt szándékunk támadóan fellépni, s újból előretörni, mélyebben behatolni orosz területre, hanem csak az, hogy az elért állásban okvetlenül kitartsunk a háború befejezéséig. A Bruszilovtól először alkalmazott tüzér tömegtámadás, amit mi pergőtűznek, a németek talán még jellemzőbben Trommelfeuer-nek neveztek el, az első vonal részeit s folytatólag az egész első vonalat tökéletesen szétrombolta, ott egy ember sem maradhatott életben, s bármilyen gondosan kiépített állások, az egész árokrendszer, hasznavehetetlen romhalmazzá lett szétlőve. Láttuk, hogy a védelmet ilyen támadások esetében egy összefüggő vonalra nem lehet már bízni. Jasionowi állásunkban, bár első vonalunkat azért jól kiépítettük, hogy kisebb támadásokat, rohamcsapatok vállalkozásait kivédhesse, ezt már nem tekintettük főellenállási vonalunknak. Tehát ez eddigi védelmi „vonalat” védelmi „sávvá” építettük ki. Azaz egy, a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodó rugalmas ellenállási rendszert tanultunk meg a németektől, és tanítottuk embereinknek. Már nem az volt a fontos, hogy az ellenséget az első vonalnál megállítsuk és támadását visszaverjük, hanem, ha sikerült neki az első vonalat valahol áttörni, belekerült

²⁷ Lásd: A 34. gyalogezred története, 129–131.

a védelemre berendezett sávba, ahol rejtett géppuskafészek, földalatti aknák, burkolt farkasvermek labirintusába, miközben jól álcázott fedezékekből rájuk rohanó rohamosztagok, mint a kelepcebe jutott vadat, minden oldalról váratlanul körülfogták, megállították, amíg hátulról pihent csapatok váratlanul a helyszínére rohanva meg nem semmisítették vagy vissza nem verték őket.

Itteni állásunkban vívott harcaink már ilyen módon folytak le, s dicséretünkre legyen mondván, az ezred minden tisztje, katonája hamar felismerte és megértette ennek az új harcéljárásnak helyességét, és ebben a sávban is oly példás vitézséggel harcolt, hogy hadseregparancsnokunk, Böhm-Ermolli lovassági tábornok valahányszor kijött hozzánk, vagy rólunk máshol alkalma volt beszélni, mindig csak a legnagyobb elismerés hangján emlékezett meg az új védelmi rendszerben való kiváló magatartásunkról.

A Jasionow előtti állásba érkezésünk utáni hetekben még nem volt nagyobb támadásban részünk. Az oroszok beásták magukat a Jasionow és Monasterziska faluk közti vonalban, 6–900 lépés távolságban. E két község lakosságát a hadtestparancsnokság kilakoltatta, s messze az arcvonal mögötti helységekből helyezte el.

Augusztus elején a Kosak-harcsoport parancsnokságát feloszlatták. Kosak altábornagy ismét csak a mi 27. hadosztályunknak parancsolt. Ekkor a budapesti IV. hadtest kötelékéből a pozsonyi V. hadtest hadrendébe kerültünk. Parancsnokában, Goglia tüzér altábornagyban olyan parancsnokot kaptunk, aki mindig kellően méltányolta ezredünk harcértékét, s vezérkari főnökével, Catinelli báró²⁸ ezredessel gyakran kijött hozzánk.

A magasabb parancsnokságok a vonalunk mögött 6-8 km-re fekvő községekben, Podhorcén álló hatalmas várkastélyban helyezkedtek el. A vár a híres belga várépítő, Vauban tábornok rendszere szerint épült a XVII. században, és Sobieski János lengyel király vára volt. Csillagsánc rendszerű, széles várárokkal szegélyezett, hatalmas épülettömb. A várkastély egyik nagy termében állott egy tágas, rendkívül díszes, legalább 10-12 méter hosszú és 3 méter magas selyem sátor, Sobieski János, amikor Bécs alól a törököket segítette kivenni, onnan hozta magával a török főparancsnok sátorát.

Élelmezési hivatalunknak Podhorcse község felénk eső részében, egy sűrű erdőben, a konyhák és lövészerkocsik részére pedig még közelebb hozzánk, Na Zwierzincu majorban találtunk megfelelő szállásokat.

A hadtestparancsnokság Podhorcén egy tágas üdülőt nagy teremmel, büfével és több boltot rendezett be a mindennapi szükséges cikkek beszerzésére, sőt egy elég tartalmas könyvesboltot is létesített.

Augusztus 2-án kaptuk a hírt, hogy harcvonalunknak az a része, amelyben mi voltunk, Hindenburg vezértábornagy parancsnoksága alá került. Hindenburg első parancsa így szólt: „A csapatok a most elért vonalakat építsék ki állandó ellenállási vonallá, amelyet minden körülmények között meg kell tartani. Semmi okunk sincs arra, hogy aggódva keressünk ennél hátrább fekvő állásokat.” A Generalfeldmarschall e parancsát híven teljesítettük.²⁹ A háborút ugyan nem itt fejezte be az ezred, mert a háború utolsó idejében előbb Prágába küldték karhatalmi szolgálatra, onnan az olasz harctérre, de az a vonal, illetve sáv, amelyet ezredünk rendezett be, egész a Breszt-Litovszkban megkötött békéig változatlanul megmaradt.

Bár sok veszteségünk az utóbbi hónapokban nem volt, a pótzászlóalj többször küldött ki menetalkulatokat, úgyhogy az ezred létszáma ekkor a következő volt: 144 tiszt, 5514 ember,

²⁸ E szó utólag tollal javítva *grófról*.

²⁹ Hindenburg parancsát az ezredtörténet is idézi: A 34. gyalogezred története, 132.

*Balról jobbra: Decsy főhadnagy, Weinreb százados,
Petróczy őrnagy, a fehér lovon én, Madarász hadnagy.
Hátul, a ház előtt Bihary őrmester-ezredkürtös*

Árokrészlet

558 ló. Így azután, nehogy a zászlóalj teljes létszámra emelése után még fennmaradó csapatrésznünket másüvé elvigyék, azt javasoltam, hogy állítsunk fel a 3., szervezetszerű zászlóaljon kívül egy tartalék zászlóaljat. Kosak altábornagyék ezt a javaslatunkat jóváhagyták, mondván: „megnyugtató érzés nekünk, ha minél több Vilmos-baka áll rendelkezésünkre.”

Az ezredtörzs személyzetét is végre teljes létszámban felállíthattam, ami nekem lényeges könnyebbséget okozott, különösen ilyen sok ember és ló ellátása terén.

Végre kaptunk ezred-orvosfőnökül egy tényleges ezredorvost dr. Hídvégi István személyében. A megnagyobbított telefonszakasz parancsnoka Walleshausen Alfréd főhadnagy, az ezred utásztisztje, amíg fel nem állították a műszaki századot, Fischer Károly kapitány alatt, Band Frigyes hadnagy. Élelmező tiszt Utczás főhadnagy, tábori lelkész Simkovics lelkész. Számvevő tiszt Weinreb százados, vonatparancsnok dr. Madarász hadnagy. Az élelmezési tiszt segédei Posewitz, Antóny hadnagyok és Widder zászlós. Augusztusban egy új fegyvernemmel szaporodtunk. Kaptunk egy gyalogsági ágyúosztágot, két db 3,7 cm kis ágyúból, hat lóból és egy szekérből állott ez a kis egység egy e szolgálatban kiképzett hadnagyunk vezetése alatt. Igen jól tudtuk felhasználni, 3-4 km-es lőtávolságra hatásosan rombolhatta szét az orosz géppuskaállásokat.

Az ezredparancsnokság álláspontját augusztus elején áthelyeztük Jasionow déli végébe átmenetileg, amíg utasításom szerint az utászosztág ki nem építette annak lakását egy olyan ponton, amely a Jasionow–Monasterziska-vonal közepe mögött alig 5-600 lépésre az első vonal mögött, egy 15-20 méter mély, de fenekén eléggé széles szakadékban a front felé eső meredek lejtőbe beépítve. Anyaga a faluból bőven került ki, úgyhogy Marzsó alez-

Fancsi lovam és lovászom, Czihai Ferenc

*Ezredparancsnokságunk
a jasionowi állásban.
A fa körül: én ülök,
jobb kézről Spannraft százados,
balról Walleshausen főhadnagy*

egészségi állapotom rohamosan romlik. Gyomor-bélhurutom ismét olyan erővel lépett fel, sőt ezredorvosunk vizsgálatánál még vérhas- (Dysenteria-)tüneteket is állapított meg, hogy augusztus vége felé már beláttam, hogy ilyen leromlott állapotban nem leszek képes szolgálatomat ellátni. Annyiban nyugodtan távozhattam, mert a segédtszti ügyeket teljes bizalommal adhattam át Decsy István főhadnagynak, aki nemcsak ezredünk egyik legkitűnőbb, legbátrabb tisztje volt, de a háború első napjától kezdve kint élt a harctéren, tehát igen alapos gyakorlata volt. Augusztus 30-án fájó szívvel elbúcsúztam Marzsó alezredestől s kedves többi referensemától, katonáimtól, s az útközben Podhorcén, az illetékes tábori kórház parancsnokától kiállított bizonyítvánnyal Lembergbe utaztam, hogy onnan alapos kivizsgálás után továbbítsanak valahová. Távozásom előtt még az az öröm ért, hogy az Ikwa-parti állás kiürítése körül tanúsított előrelátó intézkedéseimért és a Dracza Ruska-i kordonvonalba vívott heves elhárító, sikeres harcainkban való közreműködéseimért megkaptam az ezüst Signum Laudist kardokkal.

redesnek, nekem, a telefon- és utásztisztnek külön kis fülkéje volt. A legénység 40-50 lépéssel lejjebb, de még szinten a szakadék védelmében kapott jól kiépített szállást.

Egy étkezőt s mellette konyhát is tudtak ügyes mesterembereink a nagy barakkba beépíteni, úgyhogy nyugodtan nézhetünk a tél elé. Lovaink egyelőre az élelmezési telepünkön voltak az erdőben. Az erdőnek felénk való szegélye és vízmosásunk közt egy kb. 3-4 km széles s ugyanolyan hosszú, sima legelő volt a térképen Wywoz Plateunak jelezve. Ezen persze nappal nem lehetett közlekedni, mert az orosz tüzérség hamar belötte magát a legelő több pontjára, s ha azon embercsoport vagy szekér jelent meg, azonnal lőtt rá. De a falu felől összekötő árok segítségével gyalog vagy lóháton zavartalanul lehetett hozzánk jönni. A konyhák s egyéb szekerek csak a sötétség beálltával mehettek át a legelőn.

Mindezt még szépen elrendezhettem, de mély sajnálattal kellett éreznem, hogy

KARLSBADBAN, KASSÁN

1916. augusztus 30. – 1917. március 21.

Egy hétig feküdtem Lembergben a helyőrségi kórház belosztályában, két tiszttel egy szobában. Alaposan megvizsgáltak. A vérhast már kihevertem, ellenben gyomor- és bélrendszerem olyan megviselt, legyöngült állapotban volt, hogy a kórházi javaslat szerint indokolt lenne egy karlsbadi kúra. Ott volt egy katonai üdülő. De a beutalást oda csak a Prágában lévő Militärkommando egészségügyi főnöke adhatja meg, tehát előbb oda kell utaznom.

Lembergől természetesen egyenesen haza, Kassára utaztam, hogy levetve harctéri köntösömet, városi életre alkalmas ruhába öltözzem, s megbeszéljük feleségemmel továbbutazásunk ügyeit. Azt már Lembergben megmondták, hogy a karlsbadi tiszti üdülőbe feleségem is elkísérhet, így tehát boldogan készültünk arra, hogy most hosszabb ideig ismét együtt lehetünk ezen a világhírű fürdőhelyen. Kassán csak pár napig időztem, s azután egyenesen Prágába utaztunk. Ott a pályaudvar közelében kaptunk szállodai szobát. Másnap reggel felmentem a Hradzsínba, Prága várába, hogy megszerezsem a fürdőbeutalási engedélyt. Prága emlékeztet Budapestre, a város közepén folyik a Moldva, de keskenyebb és rohanóbb folyó, mint a Duna. Északi partján emelkedik a várhegy, rajta a régi cseh királyok palotájával, a Hradzsínnal. A katonai parancsnokság egészségügyi osztályának főnöke, egy főtörzsorvos előzékenyen fogadott, elolvasta a lembergi kórház javaslatát, azonnal kiállította a beutalást a karlsbadi tiszti üdülőbe. Minden, a harctérről jött tisztnek jelentkeznie kell a kerületi parancsnoknál, Lauffen tábornoknál, mert ő is láttamozza az engedélyt. Ez csak formalitás, oka az, hogy a tábornok igen szívesen beszélget harctérről jöttekkel, mert érdeklí a háború mozzanatait szemtanúktól hallani. Onnan mindjárt átmentem az épülettömb egy másik részébe, a Militärkommando irodájába, de a tábornok segédtisztje azzal fogadott, hogy aznap már nem kerülhetek a tábornok elé, mert igen el van foglalva, jöjnek másnap reggel 9 óra előtt, s ő legelsőnek fog bejelenteni kihallgatásra. Nem bántam, legalább megtekintjük a várost. Egy színházi lapokkal teleragasztott hirdetőoszlopnál megnéztem, milyen jó zenét élvezhetnénk, s örömmel olvastam, hogy aznap este a német operában Gounod Faustját adják. Egy rendőrtől megkérdeztem, hol van a legközelebbi színházi jegyiroda, s sikerült két jegyet kapnom. Délután bejártuk a város nevezetesebb pontjait, a hatalmas Venzel teret, a Karlbrückét, a Moldván átvezető régi kőhidat, ahonnan vízbe dobták a később szentté avatott Nepomuki Jánost, a régi zsidó negyedet érdekes öreg házaival, az impozáns Husz-szobrot. Az opera kitűnő zenekarával és kiváló énekeseivel valóban szép előadást produkált.

Másnap reggel 9 előtt már ott ültem a tábornok előszobájában. Segédtisztje tájékoztattott, hogy a karlsbadi tiszti üdülő minden szobája el van foglalva, de ez nem baj, mert a háború tartamára a katonakincstár a várossal megállapodást kötött, hogy a harctérről

beteg odautalt tisztakat a város minden házában található és fürdővendégeknek kiadható szobáiban helyezték el, és kapnak egy utalványt ebéd-vacsorára három kijelölt vendéglő éttermében, mindezt a kincstár költségére. Pár perccel 9 óra előtt átsietett a szobán egy elegáns, jó megjelenésű tábornok. A segédtsízt, kezében az én beutaló rendelkezésemmel besietett, s pár perc múlva betessékelt parancsnokához. Lauffen tábornok felállt íróasztala mellől, elém jön, kezét fog, leültet egy kényelmes karosszékekkel körülvett antik asztal elé, mellém ül és kikérdez, honnan jövök, milyen ezredből, kik a parancsnokaim stb. Mondta, hogy beosztása folytán még nem került a frontra, s ezért nagyon érdeklő a harcokban megfordult tisztek minden elbeszélése a harctéri élményeiről. Sokáig, legalább háromnegyedóráig faggatott, több ismerőséről tudtam felvilágosítást adni, s örültem, hogy 34-es ezredünk hősi szereplését Piotrkow, Lemberg bevételénél, az Ikwa menti borszczewkai ütközetben ismerte, s különösen részletesen kellett elmondanom ezredtulajdonosunkkal, II. Vilmos császárral való találkozásom történetét. Végül aláírta a beutalási rendeletet, s szíves jókívánságokkal bocsátott el.

Feleségemmel már eldöntöttük, hogy nem utazunk még aznap délután Karlsbadba, mert oda csak késő este érkezhetünk, s akkor már bajos lenne elhelyezkedésünket biztosítani, s így ezt a délutánt még a városban való bolyongással töltöttük. Ekkor volt alkalmam tapasztalni, hogy a csehek már nyíltan ellenségesen viselkedtek minden németül beszélővel szemben.

Egy trafikban németül kertem bélyeget. A trafikos rám sem néz, nem szolgál ki, nem is válaszol. Még egyszer, most már erélyesebben rászólok, mire csehül mondja: Nye rozumim, azaz: nem értem, és még azt is – ezt gyenge tót nyelvtudásommal megértettem –, hogy németül beszélőket nem szolgál ki. Séta közben nagy örömemre egy kávéház ablakánál megpillantottam egy régi Wr. Neustadt-i osztálytársamat, Russ kapitányt. Bementünk, nagyon megörültünk egymásnak. Persze felháborodva mondtam el neki, hogy itt így lehet egy egyenruhás tiszttel elbánni, mire szomorú mosollyal mondja, hogy ez itt most már az általános helyzet, a katonai parancsnokság hiába fordul feljelentésekkel a cseh kormányhoz, azzal nem törődnek, itt mindenki tudja, hogy a csehek csak arra az alkalmas pillanatra várnak, hogy amikor a harchelyzet megengedi, nyíltan elszakadjanak a Monarchiától, és minden cseh katona, minden cseh seregest, amikor teheti, át fog állani az oroszokhoz. És az sem használt, hogy a Kriegsministerium a nyíltan lázongó cseh és egy dél-tiroli legénységből álló néhány ezredet büntetésből feloszlattott, s tisztjeit, legénységét más ezredbe osztotta széjjel.

Mi is kaptunk ez év tavaszán a feloszlattott 28. cseh gyalogezredből húsz ilyen katonát, azzal a szigorú utasítással, hogy minden katonát felügyelet alatt kell tartani, a századok közt szétosztani s nem engedni meg összegyülekezésüket. Nem sokat használt. Mikor egy év múlva az ideérkezésük után kíváncsi voltam, hogy megvannak-e még, kiderült, hogy közülük már egy sem volt ezredünk kötelékében. Nehányan betegen hátrakerültek, a többi eltűnt. Vagy sikerült nekik mégis élve átjutni az oroszokhoz, vagy szökésük közben bakáink lelőtték őket.

Másnap reggel vonatra ülve gyönyörű vidéken utaztunk Joachimsthalon keresztül, amely városka akkor kezdett hírnévre jutni, mert ott fedezték fel legelőször a rádium ércet.³⁰ Délelőtt érkeztünk Karlsbadba. Szép város, részben modern, de nagyrészt még régi patinás házakból álló utcákkal, a több helyen felfakadó meleg gyógyforrások körül épített

³⁰ Sankt Joachimsthal (Jáchymov), itteni uránércből fedezte fel Marie Curie a rádiumot.

impozáns ivócsarnokokkal s luxusszállókkal. A várost körülfogó erdőkben pedig messze területekre kiterjedő, szépen gondozott sétaúthálózattal.

A vasútról egyenesen a tiszti üdülőbe mentünk taxival. Parancsnoka, egy főtörzsorvos ugyanazt mondta, amit már Prágában hallottam, hogy az épületben hely nincs, tehát foglaljam el az egyik közeli utcában, dr. Schultz orvos magánlakásában lévő kiadó szobát. Odamentünk. Szerencsénkre az egész család otthon volt. Dr. Schultz középkorú férfi, felesége és fiatal leánya – mindhárman igen kedvesen fogadtak. Átadtam az üdülővezető-ségtől kapott, nekik szóló írást, rögtön bevezettek egy szép utcai szobába. Ágy, kényelmes dívány, szekrények, íróasztal, karosszékek egy antik asztal körül. Örömmel láttuk, hogy jobban jártunk, mintha a tiszti házban kaptunk volna elhelyezkedést. Az üdülő vezetőségétől kapott három vendéglői cím közül határozottan azt ajánlották, amelyik kitűnő konyhával bíró étkezőként volt ismert. Berendezkedve mindjárt odamentünk ebédelni. Kedves, vadásztróféakkal teleaggatott tiszta kis vendéglő, vadászkosztümös fiatal leányok szolgáltak fel. Az étlap, mint minden karlsbadi étteremben, két részből állott. Egyik fele „Für Kurgäste”, másik „Für Begleiter”³¹ felírással. A Für Kurgäste sorozatból tehát nyugodtan lehetett bármit választani, az étlapok orvosi felülbírálás alapján készültek. Átadtam a vendéglősnek a kapott katonai utalványt, közölte, hogy az étlapon feltüntetett menüt fogják nekünk felszolgálni. Vagyis nem válogathatunk. Így is jó lesz, gondoltuk, s ha valami nem ízlene, mivel étkezésünkért nem kell semmit sem fizetnünk, valahol megengedhetünk magunknak egy kiegészítést. De erre nem igen volt szükség, ízletesen, jól főztek. A házigazda doktoroméknál estefelé udvariassági látogatást tettünk, s igen jól elbeszélgettünk. Nekik, úgy látszik imponált, hogy mellemen már három kardos hadikitüntetetés, a Vöröskereszt hadi érdemkeresztje és gomblyukamban a német vaskereszt lógott. Amikor megtudták, hogy muzsikás ember vagyok, mondták, hogy itt azután valóban komoly zenekari muzsikát hallgathatunk akár minden nap. A Churorchester évszázados hagyománnyal bíró kitűnő szimfonikus zenekar. Dirigense Robert Manzer, kiváló karmester, és minden délután a Chursalon nagy kávézó termében 5–7-ig ad igen csekély belépti díj mellett komoly hangversenyeket. Az ember délután 4 óra felé odament, az ajtóban megváltotta beléptijegyet, leült tetszés szerint egy asztalhoz, azonnal hozták a kávé finom süteménnyel, rögtön fizetett, s 5 óra előtt, amikor a zenekar a terem széles oldalán lévő emelvényen elhelyezkedett, az asztalokat letakarították, s a hallgatóság kávézó társaságból átalakult komoly zenekedvelőkké. Mindig ugyanahhoz az asztalhoz telepedtünk le a pódium közelében, ahol az elsőhegedűsök ülnek, s jól megfigyelhettem a rokonszenves Manzer karmester dirigálását. A legmagasabb igényt kielégítő klasszikus, romantikus műsort adtak mindennap, kitűnő előadásban. A város szép színházépületében egy este a hadirokkantak javára hangversenyt rendeztek. A zenekar Mendelssohn egyik szép nyitányával, a Jubelouverture-rel kezdte,³² amelynek befejezése a Heil Dir im Siegerkranz³³ ismert német himnusz, amit a közönség felállva hallgatott meg. Igen sok német tiszt is élvezte akkor a karlsbadi fürdő gyógyító hatását. Egy bécsi zongoraművész is szerepelt, és Manzer karnagy felesége, képzett szopránénekesnő énekelte férje legfrissebb alkalmi szerzeményét, egy katonadalt. Emlékszem, az első sora volt: „Stehe ich in finsterer Nacht auf

³¹ Fürdővendégeknek [...] Kísérőknek. (ném.)

³² Nem Mendelssohn, hanem Carl Maria Weber művéről van szó: Jubel-Ouverture, op. 59. (1818)

³³ „Üdv néked, győzelmi koszorúval ékes” – 1795 óta a porosz, majd 1871 és 1918 között a hivatalos német himnusz („császárhimnusz”) kezdő sora.

Posten...”³⁴ Nagyon sikerült darab, gondoltam, hegedűre is alkalmas lenne. Másnap írtam Manzer karnagnak egy udvarias levelet, megkérve őt, hogy legyen szíves, másoltassa le nekem ezt a szép dalát, természetesen a másolás költségeit szívesen fizetem. Pár nap múlva lakásomon volt a kóta, valóban hangulatos kis darab, amit Kassán szívesen játszottam. A legközelebbi hangverseny szünetében felkerestem Manzert, hogy megköszönjem szívesességét. Láttam, hogy örült, hogy nemcsak szerzeményét, de feleségének kulturált énekét is igen megdicsértem. Mondta, hogy észrevette, hogy minden hangversenyen ugyanazon a helyen ülünk, s gondolta, hogy zeneértő emberek lehetünk.³⁵

De látom, hogy eltértem tárgyamtól, hiszen nekem itt csak katonaeletemről kellene írnom, ami ebben a helyzetben a karlsbadi kúrával van összefüggésben. A tisztí üdülő orvosa megvizsgált, s megmagyarázta a kúra lényegét. Másnap reggel már vettem egy szép ivópoharat a város címerével, és egy üvegcsövet szívásra, mert a gyógyvíz a fogak zománcát megtámadja. Reggel 7 órakor elmentem a legnagyobb forráshoz a Sprudelquelle szép csarnokába. Ott megtöltötték a poharat a szabadon, vastag sugárban feltörő langyos gyógyvízzel, s most lassan sétálva és lassan kortyolgatva kellett azt kiinni. Utána egy órát sétálni, s csak azután lehetett reggelizni. Ha esett az eső, akkor az ember a Sprudelkolonnadéban itta a vizet, sűrű sorokban, pontosan egy irányban, rendben sétálgató tömeg közt. Itt minden reggel a zenekar egy kis részlege, fúvósok játszottak egy óra hosszat szép templomi énekeket. Szép időben pedig az ember kikeresett egy irányt a szép, gondozott erdőben való sétálásra. Pontosán egy óra járásnyira a központtól minden irányban voltak kedves reggeliző helyek, tehát ezt is könnyű volt megoldani. Egyáltalán az volt a kellemes ezen a világhírű fürdőhelyen, hogy az egész város közigazgatása a polgármestertől kezdve az utolsó utcaseprőig mindent elkövetett, hogy a fürdővendégek jól érezzék magukat.

Nagyon kellemes négy hetet töltöttünk ott, sajnos már az őszbehajló időben, szeptember közepe után sokszor esett az eső, de azért amit lehetett, megnéztük. Egészségileg jól éreztem magam, de azért nem volt az az érzésem, hogy ez a kúra használ és helyreállítja régi egészségi állapotomat.

Onnan Kassára hazatérve persze jelentkeznem kellett a katonakórház belosztályán. Igen alaposan megvizsgáltak, s a végén azt állapították meg, hogy a lemergi kórház javaslatára, hogy Karlsbadba küldenek, nagyon rossz volt. Nekem akkor nem erre a gyógykezelésre lett volna szükségem, mert az a gyomorsavakat rendbe hozó kúra, viszont a gyomor- és bélidegeket erősen izgatja. Nekem pedig az akkori állapotom ideges alapon gyomor- és bélhuratot mutatott, tehát ezen Karlsbad nem segített, sőt hátráltatta a gyógyulást. A kassai vizsgálat otthoni gyógykezelést javasolt diétával, s kiállította az igazolványt, hogy semmiféle szolgálatra nem vagyok alkalmas. Havonta egyszer kellett jelentkeznem felülvizsgálatra. A későbbi döntések úgy szóltak, hogy hadiszolgálatra még nem vagyok alkalmas, de helyi szolgálatot vállalhatok.

Ezredünk pótzászlóaljának parancsnoka akkor Michel Ferenc alezredesünk volt, aki az első ütközetben igen súlyosan megsebesült, felgyógyulva 1916 júliusában vette át a pótzászlóalj vezetését. Jelentkeztem nála. Zászlóaljsegédtisztje a harctérről kiváló szolgálat elismeréséül és főleg azért, hogy a pótzászlóalj jobban törődjék a harctéri ezred kívánásaival, régi kedves jóbarátom és harcostársam, Pump János százados volt. Foglalkoztatásomról úgy döntöttek, hogy a segédtiszt irodájában Pumpnak fogok segíteni, s olyan vezénylésekre használnak fel, amit egészségi állapotomban elvégezhetek. Nagyon kelle-

³⁴ Komor éjszakán őrségben állok. (ném.)

³⁵ Az itt leírtakat vö. a Markó zenei életéről szóló rész megfelelő fejezetével: I. 57–58.

mes megoldás volt ez nekem, és örömmel hallottuk, hogy a harctéri ezred igen örül, hogy a pótzászlóaljnál, ahol eddig harctéren nem járt, tehát az ottani életet és követelményeket nem ismerő tisztek szolgáltak, most mi hárman, Michel, Pump és én vesszük kezünkbe az otthoni kiképzés ügyeit. Ezután mindig több jó, haditapasztalatokkal bíró alantos tisztet is kaptunk az ezredtől, hiszen már elég sokan voltak, akik szégyenkezés nélkül hazajöhettek a harctéri szolgálatból. Pumppal megosztottuk a munkánkat. Ő intézte a személyi és közigazgatási ügyeket, ellenőrizte a kiképzést és a harctérre küldendő menetzászlóaljak összeállítását. Én pedig főleg a harctéri ezreddel és a felsőbb parancsnokságokkal, a bécsi Kriegsministeriummal folytatott levelezést bonyolítottam le. Közben egy érdekes vezénylésben volt részem.

A miskolci katonai élelmezési és ellátási raktár parancsnoka egy eléggé ügyetlen, századosi rangban lévő Verpflegsoffizial, magyarul élelmezési tiszt volt. Az aljas, haszonlelő, főleg zsidó hadiszállítók ennek az embernek – aki egyébként tisztességes ember volt – jóhiszeműségét és gyámoltalanságát felhasználva őt annyira behálózták és – anélkül, hogy ő ezt észrevette volna – megvesztegették, [hog] az elmúlt években, ahol lehetett, csaltak, loptak, megkárosították a kincstárat, s szállították a papírtalpu bakancsokat és silány rongyokból összetakolt takarókat a harctérre, amíg végre több feljelentés nyomán kiderült sok disznóság. A kassai Militärkommando, azaz a VI. hadtest hatáskörét betöltő helyi legfőbb parancsnokság elrendelte a legszigorúbb hadbírói kivizsgálást. A nyomorult élelmezési tisztet és még több beosztott tisztjét és altisztjét letartóztatták, s megindult a hosszú kivizsgálás, amíg végre 1916 telén megérett a dolog a főtárgyalásra. A katonai igazságszolgáltatás szerint egy összehívott hadbíróóság volt hivatott ítélni az ügyben. Elnöke egy magasabb rangú hadbíró ezredes, a vádat szintén egy hadbíró ezredes képviselte. A jegyzők hivatásos hadbírák, köztük Székács főhadnagy, aki később a keleti Szlovenszko zsupánja³⁶ lett, Kassa székhellyel, és nevét ezentúl Sekačnak írta. A hadbíróóság tagjai egy törzstiszt, egy százados, egy főhadnagy, egy hadnagy³⁷ voltak. A védői tisztet vagy hivatalból kirendelt és hadiszolgálatra behívott ügyvédek, tartalékos hadbíró tisztek, vagy polgári védők látták el. A zárt tárgyalás Kassán, a Királyi Ítéletábla egyik nagy tanácstermében zajlott le, s majdnem egy hónapig tartott reggel 8-tól délutánig. Párhuzamosan az ítéletáblán is folyt az eljárás a katonai bíraskodásba be nem vonható személyek felett. Nem emlékszem már, de rengeteg sok tanút kellett kihallgatni, s amikor megkezdődött a tulajdonképpeni főtárgyalás, a vád képviselőjének vádbeszéde után a védők kerültek sorra. Ez volt nekem az egész ügy érdekes része. Persze a bajba jutott hadiszállítók a legfurfangosabb jogászokat állították a sorompóba, hogy magukat, amennyire lehet, tisztázzák. Mulattam magamban, hogy milyen agyafúrt rabulisztikával, a csűrés-csavarás minden eszközét kihasználva igyekeztek a szerencsétlen élelmező tisztet és a többi vádlottat tisztára mosni. Mély bepillantást kaptam sok ember erkölcstelen, aljas gondolkodásába és a vádlottak legtöbbször bebizonyított együgyűségükbe, akik nem vették észre, vagy – elvakítva a megdöbbentő nagy összegű vesztegetési pénzekről – nem gondoltak arra, hogy milyen súlyos bűnnel terhelik meg lelküket. Az ítélet természetesen súlyosan elmarasztaló volt, rangvesztés, sokévi börtön stb. A megvesztegetések, úgy látszik, felsőbb helyen is sikerültek, mert hiszen becsületlen ellenőrzésnél elképzelhetetlen, hogy egy ilyen gyenge,

³⁶ Kelet-Szlovákia 1923–28 között volt csehszlovák közigazgatási egység, ún. nagyzsupa.

³⁷ A felsorolás eredetileg folytatódott: „egy őrmester, egy szakaszvezető, egy káplár, egy őrvezető és egy közkatona” – de ezt utóbb kék ceruzával áthúzták.

akarat nélküli, gyámoltalan egyént, mint ez az éllemezési tiszt volt, a hadbiztosok jól minősített raktárvezetőnek évekig megtűrték ilyen fontos állásban.

Minden hónapban jelentkeztem felülvizsgálatra a katonai kórházban, s 1917. újév után már mindig szorgalmaztam a harctéri szolgálatra alkalmasnak való minősítésemet, de a doktorok végül csakis március elején adtak olyan véleményt, hogy kimehetek a harctérre. De ezen az ellenőrzési vizsgán az egyik törzsorvos igen barátilag figyelmeztetett, hogy ha nem erőltetném annyira, még nem küldenének ki, s meg fogom látni, hogy hamarosan ismét hazakerülök. De hát én ezzel nem törődtem, és igyekeztem kimenni, annál inkább, mert ezredemnél távollétem alatt érdekes események zajlottak le.

Hogy a világháborúban részt vett 34-esek összetartozását külsőleg is megmutassuk, az ezredparancsnokság egy ezredplakettet létesített. Ezüstből és bronzból készült művészi plakett, Kirtsch Vilmos kapitány rajza szerint. Közepén II. Vilmos domborművű arcképe. Ezt minden 34-esnek joga volt viselni. Éppúgy, mint a már említett ezüst ezredgyűrűt,³⁸ a tartalékos tisztek, most ezt a plakettet a legénységéből is igen sokan megvették, és büszkén viselték zubbonyukon.³⁹

Az ezredgyűrű

A két szövetséges, a németek és a mi főparancsnokságunk ebben az időben egy igen célszerű utasítást adtak ki. Törzstiszteket, fő- és alantos tiszteket küldtünk egymáshoz kölcsönösen egy-egy hónapi időre, hogy egymás hadszervezetét és harcmódot megismerjük. Vezérkari tiszteket is vezényeltek ilyen beosztásra. Így került egy rendkívül rokonszenves, megértő vezérkari őrnagy, a németekhez vezényelt Förster-Streffleur őrnagy helyébe a 27. hadosztályunkhoz Bernhard von Liebisch porosz vezérkari százados. Róla még fogok beszélni következő fejezetemben.

Ezredemnek szeptember végén igen heves és sok áldozatot követelő orosz támadás kivédésében volt része. Szeptember 29-én és 30-án az orosz tüzérség hatalmas pergő-

³⁸ Lásd: I. 279–280. Az ezredgyűrűből a Hadtörténeti Múzeumban négy példány található. Három vásárlás útján, az 1970-es évek első felében került a gyűjteménybe (lt. sz.: 73.13.1/TE, 73.233.1/TE és 75.10.1/TE). A negyedik darab (lt. sz.: 2009.2.1/TE) múzeumba kerüléséről nincs ugyan adatunk, tulajdonosának személye miatt azonban a legérdekesebb számunkra, mivel a Markó által is említett Arz Arthur báró volt, aki az első világháborúban egy ideig a VI. hadtest parancsnokaként korábbi alakulatát, a 34. gyalogezredet is irányította. (Lásd: I. 338.)

³⁹ Az ezredplakettből múzeumunk, sajnos, nem őriz példányt, annak képét így az ezredtörténetből vettük át. (A 34. gyalogezred története, 135.)

tűzzel borította be a mi és a velünk szomszédos eperjesi 67-esek vonalát. 30-án délben sikerült egy orosz tömegtámadásnak a 67-eseket visszaszorítani és a betörés színterét 4 km-re kiszélesíteni. A mi szomszédos zászlóaljunk sűrű erdőben válságos helyzetbe került. Az oroszok körülfojták, úgyhogy a többi zászlóalj is kénytelen volt, hogy ezt kikerülje, visszavonulni. Az esti órákban sikerült az ellenséges támadást megállítani. A hadtestparancsnokság éjjel odaküldte von Melior német tábornokot néhány német zászlóaljjal, azzal a parancssal, hogy hajnalban vezessen a mi arcvonalaink előrerántásával erős ellentámadást. Melior tábornok Marzsó alezreddessel és a 67-esek parancsnokával, Doblitzky ezreddessel éjjel megbeszélte a támadás részleteit, és október 1-jén hajnalban valamennyi a támadásra kijelölt zászlóalj rettenthetetlen bátorsággal, feltartóztatathatatlan iramban megrohanta az orosz vonalát. Az oroszok ellentámadással próbáltak védekezni, de sikertelenül. A déli órákig sikerült majdnem az egész, tegnap

elvesztett vonalat visszaszerezni. Véres kézitusa, közelharc árán végül mi maradtunk felül. Az orosz délután már nem bírta elfoglalt állásainkat tartani, s végleg visszavonult. Az ezred vesztesége igen nagy volt. Elesett nyolc tiszt, megsebesült hét tiszt, s vitéz katonáink sorából 423 esett el és sebesült meg. De az eredmény is igen nagy volt, hat orosz tiszt, köztük egy törzstiszt is, 780 katona került fogságunkba, [és] hat géppuskát, 1063 orosz puskát, 22 muníciós kocsit tele patronokkal, 8 kocsi egyéb hadianyagot, 200 kézigranátot zsákmányoltunk. Ezredünk feladatát – hála tisztjeink ügyes, példaadó vezetésének és legénységünk kiváló bátorságának – a legnehezebb erdei tömegharcokban gyorsan, fegyelmезetten és teljes sikerrel megoldotta. A német tábornok és felettes parancsnokaink nem is fukarkodtak dicséretükkel. Marzsó alezredes meleg hangú ezredparancsban méltatta az ezred ragyogó haditettét, s ezekkel a szavakkal fejezte be: „Erre a napra mi, 34-esek örökké emlékezni fogunk, ezredünknek különösen dicsőséges napja volt ez. A harcokban részt vett valamennyi katonám fogadja köszönetemet és jókívánataimat a további harchoz.”⁴⁰ Természetesen Vilmos császár is értesült ezredének vitéz magatartásáról. Nemsokára hadszínterünkre érkezett. Fogadtatására Krasne vasúti állomásra a hadtest ezredünkből egy díszszázadot rendelt ki. A császár meleg hangon dicsérte meg ezredének újabb hősi haditettét, s a századparancsnoknak átadta Marzsó alezredes számára az I. osztályú német vaskeresztet.

November 7-én az ezredparancsnokság elfoglalta a már említett és tőlem tervezett, új, kényelmesen megépített barakképületeit, s a tisztikar már ott ünnepelhette Marzsó ezredessé való előléptetését, egyúttal végleges kinevezését ezredünk parancsnokává. A veszély

Az ezredplakett

⁴⁰ Vö.: A 34. gyalogezred története, 135–139.

tehát, hogy idegen ezredes kerül ezredünk élére, véglegesen elmúlt, s az ezred minden tagja örömmel üdvözölte kipróbált vezetőnk ezredparancsnoki állásban való megerősítését.

Mélyen megrendülve értesült az ezred I. Ferenc József királyunk haláláról november 21-én. Minden harctéri ezredtől egy tiszt és egy altiszt lett a temetésre Bécsbe rendelve. Az ezredet azonnal feleskették IV. Károly király hűségére. Koronázásához Marzsó ezredes egy altiszt kíséretében utazott Budára.

Más ezrednek példájára ősszel nálunk is megindult egy tábori újság, a Vilmos Bakák Lapja. A szerkesztőség a harctéren volt, a kiadóhivatal Kassán. Tényleges, tartalékos tisztek és írói, költői tehetséggel megáldott katonáink közül is többen küldtek cikkeket. Magam is írtam kisebb megemlékezéseket. Igen ügyesen szerkesztett lap volt, amit nemcsak a fronton, de Abaúj és Borsod megye minden városában és falujában szívesen olvastak. A háború folyamán összesen 14 szám jelent meg, az utolsó 1918. október végén, amelyben szomorúan bejelentettük az ezred feloszlását.

1917. január elején bevonult az ezredhez Spannraft Sándor századosunk, gyakorlott segédtiszt, súlyos betegsége miatt – béna lába volt – harctéri csapatszolgálatot nem végezhetett. De mivel akkor rendszeresítették a harctéri ezrednél egy második ezredsegédtiszti állást az adminisztratív ügyek és a mindig erősebben felhalmozódó irodai munkák elvégzésére, erre szívesen vállalkozott. Nagyon örültem ennek, mert ha ismét visszamegyek a frontra, benne, aki régi jó barátom volt, valóban kitűnő munkatársat kaptam.

Az operatív, hadművelési ezredsegédtiszt munkaköre távollétem alatt kibővült. Most már a telefonszakaszon, a műszaki századon, a gyalogsági ágyússzakaszon és a jelentő lovasszakaszon kívül, mint közvetlenül az ezredparancsnokság alá tartozó alakulatot, szilárd keretek közt megszervezték egy rohamszázadot. Kiválasztott, erre a nehéz szolgálatra önként vállalkozó tisztekből, altisztekből és legénységből álló század volt ez. Feladata erőszakos felderítések, az ellenség vonalába való betörés, merész portyázások voltak. Marzsó erre a feladatra ezredünk legrátermettebb tisztjét, Decsy István főhadnagyot választotta s nevezte ki századparancsnokká. Decsy valóban kiválóan megfelelt e nehéz és veszélyes beosztásnak, több kisebb-nagyobb sikeres vállalkozására egy nagy rohambetöréssel tette fel a koronát. Erről a következő fejezetben beszélek részletesebben.

Március 23-án visszatértem a frontra, s átvettem Decsytól a távollétemben kifogástalanul vezetett ezredsegédtiszti szolgálatot. Útközben a frontra az élelmezési osztagnál működő irodám vezetőjével, Spannraft Sándorral megbeszéltük közös működésünk részleteit, s nagy megnyugvással foglaltam el kis fülkém az ezredparancsnoki barakkban. Olyan jól éreztem magam ismét régi bajtársaim közt, hiszen a harctéri közös súlyos sors az embereket közel hozta egymáshoz, s mondhatom, hogy nekem – még ma is, bár már csak egy derék régi 34-es társammal van alkalmam találkozni, dr. Kiszely József MÁV-főtanácsos, tartalékos századosunkkal, akivel együtt nyomorogtunk a Kárpátokban, amíg ő orosz fogságba nem került – ezek a régi katonatársaim szívemhez igen közel állanak.

ÚJBÓL A HARCTÉREN

1917. március 23. – július 5.

Március 23-án érkeztem ki a frontra, s boldogan foglaltam el új, tágas barakkunkban lévő szobámat. És jól esett látni, hogy tisztársaim s a velem kapcsolatban lévő legénység is látható örömmel üdvözölt. Hamar berendezkedtem. Marzsó ezredes és Decsy alaposan tájékoztattak a pillanatnyi helyzetről. Marzsó másnap betegen távozott a frontról, de már májusban visszatért. Távolléte alatt Lindner alezredes vezette az ezredet, s közben három hétre hozzánk vezényelték Hummel Károly vezérkari ezredet, aki a hadsereg-parancsnokságnál volt beosztva. Tőle sok érdekes dolgot tudhattunk meg a felsőbb vezetés és külpolitika híreiről. De ő csak mint harcászati vezető volt nálunk, hogy tábornoki kinevezése előtt csapattapasztalatokat szerezzen, az ezred minden ügyét Lindner vezette.

Ferenc József királyunk halála után a gondolkodó tisztikar sok tagjában kialakult az a tapasztalatunk, hogy mi, a Monarchia sok nemzetiségből álló hadserege, voltaképpen nem a Monarchiát vagy annak egyes országait szolgáltuk, hanem az uralkodó hadserege voltunk, olyan korlátlan tiszteletnek örvendő Legfelsőbb Hadúr keze alatt, mint amilyen Ferenc József volt. Károly királynak természetesen tudatosan hűséget esküdtünk, de azok, akik őt ismerték – így például Normann őrnagyunk, aki lovastiszt korában, mielőtt a háborúban hozzánk jött, Károly királlyal mint fiatal főhadnaggyal egy dragonyosezredben szolgált –, úgy jellemezték őt, hogy igen tisztességes gondolkodású, meggyerő, szívélyes természetű, jóindulatú ember, de puha egyéniség, s nem sok reményünk lehet ahhoz, hogy a széthúzó Monarchia hadinépét kemény kézzel vezesse a mindjobban elénk tornyosuló külpolitikai nehézségek közt, s meg tudja tartani az egyensúlyt a szövetséges német hadvezetőséggel szemben. Sajnos, igazuk volt. Feleségének, az ellenséges nagyhatalmakkal rokonszenvező Zita királynénak befolyása alatt szerencsétlen próbálkozásokat tett békeajánlatokkal, rossz tanácsadókra hallgatott, a háború végén megengedte a haderő nemzetiségekre való szétbontását, s ezzel siettetett és betetőzte a felbomlást. A legnagyobb hibája gyengesége és befolyásolhatósága volt. Egy vezérkari tiszt mondta nekem, aki a Főparancsnokságnál szolgált, s naponta találkozott a királlyal, hogy ő mindig annak a szavára hallgatott, aki utoljára jött ki irodájából. Vagyis hadműveleti és bel- és külpolitikai ügyekben, ha egy referensnek megígérte, hogy úgy intézkedik, ahogy ő most javasolta, ha bejött a következő referens és az másként vélekedett, erre hallgatva adta ki intézkedéseit. Így tehát a Monarchia hajója a legvészesebb viharok közepette olyan kormányos vezetésére alá került, aki nem tudta a kormányt erősen tartani és irányítani. Meg vagyok győződve, hogy ha Ferenc József pár évtizeddel fiatalabb lett volna a háború kitörésekor, s azt végigvezeti, európai korlátlan tekintélyével megtalálta volna a németekkel együtt a bajból kivezető utat. Károly királynak megbocsáthatatlan gyengesége volt, hogy eltúrte, hogy

sógorai, Zita királyné két fivére az ellene harcoló ellenséges belga hadseregben szolgált,⁴¹ s nővérükkel továbbra is állandó kapcsolatban lévén, nem kívánatos következtetéseknek adtak tápot a Királyné entente-, főleg határozottan olaszbarát érzelmeiről.

A cári uralom bukásának következménye a fronton az volt, hogy az orosz hadsereg egysége megbomlott. A cárhoz ragaszkodó tisztikar nem szívesen engedelmeskedett a forradalmár Kerenszkij diktátornak, még kevésbé az utána jövő bolsevista vezetőknek, s maga az orosz fővezérség sem volt kezdetben tisztában a háború további sorsát illetően. Voltak, akik a háborút folytatni akarták, de a többség, az alsóbb tisztikar és az egész legénység a békét kívánta. Ezt az ingadozást a velünk szemben álló V. szibériai hadtest 198. és 200. ezredében is érezhettük. A gyalogság békét akart, a tüzérség a háború folytatását kívánta. Az orosz gyalogság gyakran kimászott fehér zászlók alatt árkaiból, s beszüntette a tüzelést. Ilyen csoportokra természetesen mi sem löttünk. A tüzérség folytatta állásrendszerünk lövetését, de mulatságos volt, hogy néha átszaladt egy muszka hozzánk, s megmondta, hogy a tüzerek holnap hová fognak lőni. Ezt persze azonnal tudattam a közelünkben lévő tüzerekkel. Sőt, gyakran pontosan megjelölték az orosz ütegek álláspontját, úgyhogy azokat a mi ütegeink hatásosan elpusztíthatták. Már kezdtük remélni, hogy a háború agonizál, s hamarosan összeülnek béketárgyalásra, mert ha a legerősebb hadviselő fél, az orosz kiugrik az angol–francia–olasz szövetségből, nélküle nem folytathatják a háborút. Ebben, sajnos, nagyon csalódtunk. Belépett Amerika a háborúba ellenünk, s pihent erővel, gazdag felszerelésével a nyugati fronton ellensúlyozta az orosz haderő gyengeségét. Mert az oroszoknak mégis sikerült, legalábbis egy időre hadseregüket újabb támadásokra erőszakolni.

Ezredünk harci ereje ekkor valóban megnyugtatóan tekintélyes volt. Minden század hat-nyolc tisztból és 120-140 emberből állott, húsz saját és négy, az oroszoktól zsákmányolt géppuska volt az első vonalban, két gyalogsági ágyú, négy 9 cm-es aknavető, s két 30 cm-es fényszóró is erősítette a vonal ellenállását.

A bonyolult, de praktikusán kiépített állásrendszerek egyes részeit az abban való könnyebb tájékoztatás céljából nevekké láttuk el. Volt Marzsó-telep, Kassa, Miskolc, Göncz, Torna stb. után elnevezett árokkrész, Lindner út, Kökényesdi-árok, Vasdandár-árok, Vilmos-árok stb.

A német tisztikarral való cserevezénylés igen célszerűnek bizonyult. Egy alkalommal egy hatalmas termetű hamburgi vegyész-mérnök, Koelsch Hermann tartalékos főhadnagy jelentkezett szolgálattételre. Igen kellemes, jó humorú bajtárs, aki igen jól beleélté magát a neki szokatlan környezetbe. Persze a német vezényszavakkal könnyen boldogult, de vezénylése végén, négy hét múlva már az árokéletben szükséges magyar kifejezéseket is megtanulta. Sőt, az egyik rokonszenves német főhadnagy, civilben iskolaigazgató, szabályos magyar nyelvórákat vett, mert a háború után a finn-ugor nyelvtudomány terén akart dolgozni. Valamennyien jó emlékekkel távoztak tőlünk.

Állásrendszerünk legkényesebb, az oroszok számára legveszélyesebb pontja, a 406-os magaslat kis, alig pár méterrel a térszínből kiemelkedő dombon épült major romja volt. A mi kezünkben, előreugorva legközelebb volt az orosz álláshoz, mint a mellékelt repülőfelvétel

⁴¹ Zita királyné fivérei még a háború kezdetén úgy döntöttek, hogy ketten a belga, hárman pedig az osztrák–magyar hadseregben vállalnak szolgálatot. Itt Szixtus és Xavér Bourbon–pármai hercegekről van szó. (Az előbbihez kapcsolódik IV. Károly 1917. évi szerencsétlen béketárgyalóztatása, melynek utólagos lelepleződése volt az ún. Szixtus-affér 1918 tavaszán.)

mutatja.⁴² Az oroszoknak valóban kellemetlen lehetett ez a közelség. Március 30-án egy átszökött intelligens észtországi orosz katona azt vallotta, hogy ez ellen a kiszögelő pont ellen a 406-os magaslat légbe röptése céljából az oroszok két oldalról földalatti aknákat fognak építeni, s azt felrobbantani. Ez a hír annyira szavahihető és érthető volt, s annyira közelről érintett bennünket, hogy amikor ezt a hadosztály-parancsnokság velünk tudatta, belovagoltam hozzájuk, s alaposan megbeszéltem a porosz Liebisch századossal, akkori vezérkari főnökünkkel, hogy milyen ellenintézkedésekkel próbáljuk ezt megelőzni. Nekik akkor már megvolt a tervük, és közölte velem, hogy a legfontosabbnak tartja repülőfelderítéssel, fényképezéssel megállapítani, hogy hol lehetnek ezeknek az aknáknak bejáratai. Ezt a pontos repülőfényképekből talán megállapíthatjuk, hiszen a friss földhányáskupacok helye a fényképeken talán megállapítható.

S ha ezt a két pontot ismerjük, akkor egyenes vonalban a Kote 406 felé könnyű lesz meghatározni az aknák menetét. Pár nap múlva már szép repülőfelvételeket kaptunk, s bár azokról, amint reméltük, az aknanyílások helye nem volt kivethető, de nagy segítség volt, hogy az oroszok egész állásrendszerét lefényképezve megismerhettük. Lindner alezredessel s Decsy főhadnaggyal alaposan megtárgyalva az ügyet, arra az elhatározásra jutottunk, hogy Decsy hajlandó roham századával egy erőszakos betörést megkísérelni a 406-tal szemben lévő frontszakaszba, az egész orosz állásrendszer e részét, természetesen alapos tüzérségi előkészület után, lerohanni és megsemmisíteni. Javaslatunkat a dandár- és hadosztály-parancsnokságok elfogadták, s Liebisch, aki ilyenféle rohamvállalkozásokat már ismert, lelkesen állott segítségünkre. Decsy igen ügyes javaslatára a repülőfelvételek alapján utászaink a mi állásrendszerünk mögött egy erdőtisztáson kiépítették az orosz állásrendszer szóba jöhető szakaszát, úgyhogy Decsy tisztjei és minden katonája már előre megismerhették az orosz állásrész minden pontját. Liebisch nagyon komolyan fogta meg a dolgot, s azt az igen megszívlelendő tanácsot adta, amikor felkértem, hogy jöjjön ki hozzánk, hogy Lindner alezredessel és Decsy főhadnaggyal is megbeszélje a vállalkozás tervét: „Meine Herren, Sie müssen vor Augen halten, eine solche, sehr schwierige und gefahrvolle Unternehmung muss man so genau, bis ins kleinste Detail präzise vorbereiten, dass sie unbedingt gelingt. Wenn Sie keine Garantie dafür haben, dann lassen wir den Plan fallen. So etwas muss unbedingt gelingen, oder man macht sie überhaupt nicht.”⁴³ Teljesen egyetértettünk vele, s minden tapasztalatunkat, elgondolásainkat alaposan mérlegelve kezdtük meg az előkészületeket, amikor a hadosztály-parancsnokságtól erre az utasítást megkaptuk.

A dolog egyelőre még nem volt sürgős, mert az oroszok húsvétja közbe esvén, április 8-ától kezdve oly barátkozást fejtettek ki az oroszok nyíltan, hogy az ellenségeskedést egy időre beszüntették, s azt gondoltuk, ilyen lelkületű orosz ellenfél már nem igen fog kellemetlenkedni nekünk. Ebben csalódtunk, mert a húsvéti barátkozás után az orosz ezredekkel velünk szemben harcias szellemű csapatokkal váltották fel, s ezután még néhány igen kemény harcban volt részünk.

A komoly barátkozás húsvét vasárnapján kezdődött. Délután kisebb orosz csapatok, tisztekkel élükön, fehér zsebkendőket lobogtatva, fegyvertelenül közeledtek állásunkhoz. Századparancsnokaink megállították őket a drótakadályzóna előtt, megparancsolták,

⁴² A felvételt lásd: A 34. gyalogezred története, 157.

⁴³ Uraim, tartsák szem előtt, hogy egy ennyire nehéz és veszélyes vállalkozást az embernek olyan pontosan, a legkisebb részletekbe menően kell előkészítenie, hogy az okvetlenül sikerüljön. Ha ezt nem tudják garantálni, inkább ejtsük a tervet. Az ilyesmi vagy feltétlenül sikerül, vagy az ember hozzá se fog. (ném.)

hog fordítsanak hátat, s barátságosan visszaküldték őket. Másnap már nagyobb tömegek jöttek ki az orosz árkokból, húsvéti ajándékokkal tele csomagokat dobtak át hozzánk, és orosz újságokat. Másnap megkaptuk Hindenburg parancsát – mivel ilyen jelenetek az egész arcvonal előtt lejátszódtak –, hogy harctevékenységet csak ott kell kifejtetni, ahol a szembenálló oroszok azt tüzeléssel vagy támadással kihívják. És szabad nekünk az oroszokkal beszélgetni. Ezután rendesen ugyanaz az orosz tiszt jött hozzánk, akit már látásból ismertünk, mindenáron beszélgetni óhajtván. Terasiewocz⁴⁴ vezérkari őrnagy, a szembenálló ezred egyik zászlóaljparancsnoka volt. Egyszer a front felől katonazene hangjait hallom. Kirohanok, hát látom, hogy a századok az első vonalban mosolyogva nézik, hogy előttük az orosz ezred fegyvertelenül, élén az ezredzenekarral, rendetlen csoportokban énekelve ide-oda vonulgat. Főparancsnokságunk megengedte, hogy ha orosz tiszt akar nálunk tisztelgő látogatást tenni, azt – kellő elővigyázattal – megengedhetjük, barátságosan fogadjuk, s látogatását viszonzozhatjuk. Április 15-én délután a 199. orosz ezred zárt sorokban, zenekari indulók játzsásával felsorakozott drótakadályunk előtt, s egy törzstiszt előlépve meghívta a tisztikarunkat, hogy vegyünk részt húsvéti ünnepükön. Így azután az ezredparancsnokság megengedte, hogy Normann őrnagy két idősebb századossal átmenjen az oroszokhoz. Közeledésükkor az orosz tisztikar az árokban katonás tisztelgéssel fogadta, zászlóaljparancsnokuk, egy feltűnően fiatal őrnagy melegen üdvözölte őket, először orosz, azután német nyelven, s kérte Normann őrnagyot, hogy szüntessük be végleg az ellenségeskedést, ők ezután csak akkor lönek, ha mi őket arra kényszerítjük. Azután beinvitálta őket föld alatti fedezékébe, jó snapszokkal, kaláccsal s egyéb süteménnyel megvendégelte. Eközben az ezredzenekar az állás előtt térzenét adott, a legénység a Marseillais-t és forradalmi dalokat énekelt. Mulatságos volt, hogy a legénység, a fiatalabb tisztek is, a magyarokat éltették, és szidták szövetségeseiket, hogy azok nem engedik meg a háború befejezését.

A húsvéti barátkozás a következő napokon is ilyen mederben folyt tovább mindaddig, amíg a velünk szemben álló orosz ezredeket harciasabb csapatokkal fel nem váltották, mert közben az orosz hadvezetőségben az az irány került előtérbe, amelyik a harc folytatását kívánta, tehát a tűzvonalba a békét kívánók helyébe nekik engedelmeskedő ezredeket küldött.

Közben azonban még volt egy érdekes találkozásunk az oroszokkal, amin én is részt vettem. Megjelent egy orosz tiszt vonalunk előtt, s határozottan arra kért, hogy hozzunk ki ide egy felelős bizottságot, amelynek tagjaival komolyan tárgyalhatnak a békéről. Rögön bejelentettem ezt a hadosztálynak. Másnap, május 10-én két tiszt jelentkezett nálam azzal az utasítással, hogy vezessem őket ki az állásba, mert beszélni akarnak az oroszokkal. Lieckfeld német százados és Laugner osztrák főhadnagy, mind a ketten oroszul jól beszélő tisztek, a 406-os magaslatnál szóba eredtek az oroszokkal, s abban állapodtak meg, hogy másnap délelőtt 10 órakor, a két drótakadályzóna közti vonal közepén, a tőlem megjelölt vadkörtefánál fognak tárgyalni.

11-én reggel kijött Liebisch százados ezzel a két tiszttel, ő maga is folyékonyan tudott oroszul, s felszólította Lindner alezredest, engem és a frontszakaszunk zászlóaljparancsnokát, Pump századost, hogy legyünk jelen e tanácskozásuknál. Fehér zászló alatt a körtefához mentünk, mire az orosz vonalból is kijött egy 8-10 tagból álló bizottság. A tisztek vállpántjáról akkor már leszedték a rangjelzést. A bizottság vezetője Trofimov volt tüzer főhadnagy és Lippo, a 200. kronstadti ezred segédtisztje voltak. Átadták névjegyeiket

⁴⁴ Nyilvánvalóan eltorzított névalak, személyét nem sikerült azonosítani.

nekem, sajnos háborús albumommal együtt elvesztek. A tárgyalás körülbelül egy óráig tartott, nem sokat értettem beszédjeikből, csak annyit, hogy a „geograficske hranice” és „etnograficske hranice”, azaz a földrajzi és etnográfiai határokról vitakoztak. Gyönyörű, verőfényes idő volt. Helyünkről nagyon jól be lehetett látni az orosz állásba s háttérébe. Triaderemet nem hoztam magammal, de szerettem volna felhasználni az alkalmat, hogy az orosz állás mögé is belássak. Bihari ezredkürtös őrmesterem a drótakadály előtt ülve figyelt minket. Odakiáltottam neki, hegy kérjen egy tisztől egy jó látcsovet, s hozza ki hozzám.

Pár perc múlva ott áll előttem, kemény, feszes állásban sarkantyúit összecsapva szalutál és átadja a távcsovet. Az orosz bizottság egyik tagja, egy Levi nevű zsidó közember odalép hozzám, s mosolyogva mondja: „Das macht man bei Ihnen noch so?”⁴⁵ Röviden feleltem: „Natürlich, wir sind ja Soldaten” – feleltem hűvösen. Mire ő röhögve: „Na das wird bei Ihnen auch bald anders werden.”⁴⁶ Nem válaszoltam, elfordultam tőle. Hülye fráter – gondoltam –, hogy képzeli ezt el? És, sajnos, másfél év múlva mi is ott tartottunk, hogy leszedték csillagjainkat gallérunkról. Ekkor tudtuk meg a tárgyalás alatt, németül tudó, főleg zsidó katonákkal beszélgetve, hogy a régi katonás fegyelmet hadseregükben megszüntették. Már nem a tisztek parancsolnak, hanem a „Komité”, a katonatanács, s tisztjeiket maguk választják.

Ebben az időben kaptunk először acél rohamsisakokat. Ugyancsak a napokban érkezett hátunk mögé a szász királyi 97. gyalogezred, Podhorcén helyezték el. Feladata az volt, hogy ha erős ellenséges támadás állásainkat ezredünk arcvonalaiban visszanyomná, egy mögöttünk előkészített állásban állítsa meg a támadást. A szász ezred több tisztjét ismertük meg, sőt, kellemes bajtársi kapcsolatok is fejlődtek ki köztünk. Én különösen egy jól megtermett tartalékos századosal kerültem melegebb kapcsolatba, gróf Vitzthum-Eckstädttel, fivére akkor szász külügyminiszter volt,⁴⁷ ő kezelte régi családi uradalmait. Gyakran láttam Podhorcén az ezred egyik századosát, a szász király egyik fiát, Anna főhercegasszony, József Ferenc főherceg [későbbi] feleségének fivérét.⁴⁸ Mint minden más közönséges gyalogos százados élt katonái közt, végezte pontosan szolgálatát. Mint Vitzthum mondta, az egyedüli kiváltsága, amit megengedett magának, az volt, hogy komornyikját kihozta magával, természetesen mint katonát. Hogy a német hadsereg milyen fegyelmezett, kitűnően vezetett haderő volt, arról az odavezényelt tisztjeink sokat beszéltek, s magam is gyakran tapasztalhattam ezt. Jellemző például annak a tábori esperesnek a magatartása, akiről előző fejezetemben már beszéltem. Vitzthummal volt egy érdekes esetem, ami éppen a német haderő belső értékét jellemzi.

Kijön egyszer hozzám, s kér, hogy ajánljam be ezredparancsnokomnál, mert egy kéreccsel jön. A tőle vezetett század egyik tisztje szabadságot kapott, de most váratlanul az a helyzet következett be, hogy zászlóaljparancsnoka kórházba került, most ő, Vitzthum, vette át a zászlóaljparancsnokságot. Századában több tisztje nincs, tehát arra kér, segítsük őt ki, s küldjünk két hétre egy kapitányt hozzá századparancsnokul, mert nagyon a szívében fekszik, hogy ez a főhadnagya megkezdhesse szabadságát. Az ezredben most nincs feles-

⁴⁵ Ezt Önöknél még így csinálják? (ném.)

⁴⁶ Természetesen, hiszen katonák vagyunk. [...] Hát ez Önöknél is nemsokára egészen másképpen lesz. (ném.)

⁴⁷ Christoph Johann Friedrich Vitzthum von Eckstädt, 1909-től 1918-ig volt szász külügyminiszter.

⁴⁸ III. Frigyes Ágost szász király fiáról, Ernő Henrik hercegről lehet szó, de húga, Anna csak később, 1924 októberében lett József Ferenc főherceg felesége, ezért a zárójeles kiegészítés.

leges tiszt, tehát csak mi segíthetünk rajta. Marzsó ezredes természetesen a legnagyobb készséggel teljesítette kérését, s már délután odaküldtük ezredünk egyik századosát. Amikor ez a tisztünk két hét múlva bevonult, sok érdekeset beszélt az ottan tapasztalatról. De a legérdekesebb volt, amit Vitzthummal kapcsolatosan elmondott. Odaérkezésekor a század névjegyzéke alapján minden katonáját a szó szoros értelmében átadta neki. Mindegyikről rövid jellemzést adott. Musketier Abt.,⁴⁹ derék ember, de bátorításra szorul, Breitner igen szomorú, bátyja a szomszéd ezredben pár nap előtt elesett. Kérem, foglalkozzon vele, vigasztalja. Friedrich lusta, ellenőrizze, hogy minden héten írjon szüleinek; Müller, alamuszi, destruktív elem, vigyázni kell rá; Frantner puha ember, de azért felügyelet alatt használható. Ha Werner megkapja a hírt otthonról, hogy gyermeke született, küldje haza pár napi szabadságra...⁵⁰ És így ment végig az egész lajstromon. Századosunk türelmesen végighallgatta, de mégis azt mondta neki, hogy nagyon szép, hogy így behatóan tájékoztatta őt, de erre voltaképpen neki nincs szüksége, mert hiszen ő erre a rövid időre csak harcászati előjárója századának, a magánügyekkel neki nem kell foglalkozni. „Igaz van, Herr Kamerad, de meg kell értenie valamit. Ez az ezred az én családi uradalmaim területéről kapja kiegészítését, őseik már az én őseim alatt harcoltak a keresztes háborúkban, s később is, ahol Németországnak hadat kellett viselni. Európa bármelyik részében, a középkorban, Nagy Frigyes, Napóleon háborúiban, mindenütt az én családom tisztjei vezették őket. Ezek a mi családunk tagjai. Amikor kihirdették a mozgósítást, azonnal kiűztem összes külső gazdaságaimba, hogy a hadbaszólított férfiak másnap reggel kastélyom udvarán gyülekezzenek. Pontosan meg is jelentek. Ott rövid lelkesítő beszéd után lóra ültem, s zászlók alatt, a lakosság lelkes kíséretében vezettem őket és a községek többi bevonuló, hozzánk csatlakozó férfit a legközelebbi katonai parancsnokság székhelyére, s onnan az én ezredem tagjaival utaztam a mozgósított ezred állomására. Ezek az emberek az én családom távolabbi tagjai, akiknek életéért, sorsáért, úgy érzem, felelősséggel tartozom, hiszen uradalmamban nekem dolgoznak, tehát természetes és családi tradicionális kötelességem, hogy életük e komoly szakaszában törődjem velük.

Amikor századosunk a németektől bevonult, és ezt elmondta, elgondolkodtam. Milyen más légkörben élnek a mi és osztrák testvéreink arisztokratái. A gyalogságnál alig szolgált egy-kettő, a németeknél pedig a király fia és a társadalmi és politikai élet legmagasabb fokán álló⁵¹ családok tagjai sem idegenkedtek a gyalogsági szolgálattól. Tisztelet a kivételeknek. Találkoztam több előkelő magyar főúri család fiatal tagjával, akik a lovasságnál, s amikor a háború második felében a lovasságot leszállították a nyeregből, s mint lövészszázadokat vetették harcba, ott [is] kitűnően megállták helyüket. A mi 53. dandárunknál is hosszú ideig teljesített mint parancsőrtestiszt szolgálatot gróf Hoyos Henrik, bécsi ember, a Külügyminisztérium követségi tanácsosa, igen gyakran kijött hozzánk az első vonalba, s mondhatom, hogy több kínos órát élt meg társaságomban előnyomulási harcaink alatt.

1917 közepén már a fronton is nagyon érezni lehetett, hogy a Monarchia teljesítőképessége erősen hanyatlik. Május közepén le kellett adnunk a gyalogság összes nélkülözhető lovát a tüzérségnek és vonatcsapatoknak. Fájdó szívvel összesen 68 háta- és vonatunknál nélkülözhető lovat adtunk le. Csupán az ezredparancsnok, a zászlóaljparancsnokok és se-

⁴⁹ Minden bizonnyal a német Abteilung rövidítése, de itt nehezen értelmezhető a „muskétás különítmény” kifejezés, hiszen a következő felsorolásban személynevek szerepelnek, s a beosztás megnevezéseként sem egyértelmű, noha e korban köznyelvi fordulattal még muskétásnak nevezték a gyalogos közlegényt.

⁵⁰ Vélhetően csak példaként említett, rögtönzött nevek, ezért a mutatóba sem vettük fel őket.

⁵¹ Az eredetiben: *élő*, ezt értelemszerűen, stílárius okokból is javítottuk.

gédtsztjeik tarthatták meg lovaikat. Ebből is láthattuk, hogy mozgó háborúra többé nem kerülhet sor. Most már valóban végleg berendezkedhettünk a 406 Kote körül kiépített állásunkban. Szakemberek készítettek betonbunkereket a géppuska, aknavető, gyalogsági ágyúállások számára. Egy június 1-jén érkezett parancs megtiltotta a további barátságos érintkezést az oroszokkal, s megparancsolta, hogy sűrű éjjeli portyázásokkal igyekezzünk állandóan megállapítani a szemben lévő orosz ezredek minden változását.

Május 3-án reggel az orosz tüzérség elkezdte hatalmas pergőtűzzel a 406-os pont bombázását. Dél felé lanyhult a tüzértűz, gondoltuk, most következik a gyalogság roham, s mindenre felkészülve vártuk. Kimentem az első vonal olyan első állásába, ahonnan a 406-os állást látni lehetett, hogy azonnal jelenthessem Marzsó ezredesnek, ha a gyalogsági támadás megindul. De erre nem került sor, úgy látszik, a gyalogságnak nem volt kedve támadni. Estére ellanyhult minden, s a következő napokban is csak a tüzérség lötte állásainkat.

Június 8-án kedves vendégeink jöttek. Egy svéd katonai küldöttség: Swarz, Wisman, Melmgren, Scheinsstroem századosok Lind af Hageby őrnagy vezetésével reggeltől estig bejárták egész vonalunkat, s ebéd közben érdekes beszélgetést tudtunk velük folytatni.

Egy nem mindennapi jelenetről szeretnék megemlékezni. Ülök egy szép nyári délután a barakkunk előtt, s hallom, hogy az orosz tüzérség a Wywoz legelőt szórja be négy ágyúból srapeljeivel. Tehát bizonyára egy szekér vagy embercsoport hozzánk érkezését figyelte meg a szemfüles muszka tüzérmegfigyelő. Felmászom a szakadékunk legelő felé eső oldalának peremére, s látom, hogy csakugyan négy lovas vágat felénk, fejük felett robbannak a srapelnek, s szórják töltelékgyolyóikat a lovasokra. No – gondolom magamban –, nagy szerencséjük lesz, ha élve idejutnak. Amikor már közelebb jutottak, zsebkendővel intettem nekik, hogy kanyarodjanak jobbra, a szakadék alsó bejáratához, ott már védve vannak. Vezetőjük észrevette jelzésemet, s szerencsésen odaértek. Lóról leszállva felém jön. Fiatal, fehér hajtókás dragonyos hadapród őrmester. Kihéhvülve a nagy izgalomtól tiszteleg, bemutatkozik, de annyira kifogyott a lélegzete, hogy szavaiból csak azt vettem ki, hogy egy parancsot hozott a divíziótól, nevét nem értettem. Jól összeszidtam, hogy ilyen könnyelmű volt, hiszen mielőtt a legelőre ért, a sűrű erdőből, ahol konyháink s egyéb szekereink vannak, ha ott megkérdez valakit, hogy lehet-e e nyílt térszínen nappal baj nélkül a 34-es Regimentskommandóhoz jutni, bárki megmondta volna neki, hogy a legelőn keresztül csak éjjel lehet közlekedni, nappal kis vargabetűvel a falun keresztül ér hozzánk. Azt felelte, hogy ő nem gondolt másra, mint a parancs teljesítésére, amely úgy szólt, hogy ezt a sürgős rendeletet vigye ki, amilyen gyorsan lehet, a 34-es ezredsegédtsztnak, és várja meg az írásbeli választ. „Hát szerencséd van, hogy élve idejutottál, feküdj le itt a gyepre, amíg elkészítem a választ.” Legényemnek odaszóltam, hozzon a konyhából a kadét úrnak egy bögre hideg teát vagy kávét, hogy kissé magához térjen.

A nekem átadott rendelet valóban sürgős volt, mert kérte az ezred létszámadatait s egyéb felvilágosítást élelmi, és lövészerkészletről, amit nekik holnap korán reggel kell a hadtestparancsnoksághoz továbbítani. Mikor elkészültem, közben a kadét, jóképű fiatalember, elegáns vadonatúj egyenruhában, kifújta magát, átvette jelentésemet, s még egy kis ideig elbeszélgettem vele. Most már megértettem, hogy vakon ment neki e vakmerő lovaglásnak. A 4. lovashadosztály-parancsnokságnál teljesít ordonánctiszti szolgálatot, most végezte a tartalékos tiszt iskolát, tegnapelőtt jött ki a harctérre, s ez volt az első szolgálati kiküldetése s találkozása az ellenséggel. Így hát persze megértettem, de ismét lelkére kötöttem, hogy ilyen felesleges számárságot máskor ne csináljon. Igen udvariasan, alázatosan köszönte kioktatásomat és a jóleső frissítőt, s azután gyönyörű telivér pej lovára

szállva ellovagolt kíséretével. Adtam egy kíséret nekik, aki megmutatta a falun keresztüli veszélytelen utat. Este báró Franz, a hadosztály vezérkari főnöke hívat a telefonhoz. „Ugye, kedves Markó, igaz az, hogy szemtanúja voltál, amikor ő Királyi Fensége erős ellenséges tüzértűzzel nem törődve vitte Hozzád a parancsunkat?” – „Királyi Fenség? – mondom csodálkozva – nem értettem a bemutatkozásnál nevét, annyira kifulladásra érkezett ide. Egy fehér parolis dragonyos kadét hozta a parancsot.” – „Igen, az a Pármai herceg, Zita királynő egyik öccse!” – „Hát akkor kérem Őrnagy Urat, szíveskedjék kimenteni udvariatlanságomat, mert őt tegezve alaposan lehordtam könnyelműségéért.” – „Nincs semmi baj – válaszolja nevetve Franz – egyáltalán nincs megsértve, kellemes, udvarias fiatal úr, és igen hálás Neked, hogy így fogadtad. Különben holnapután jöjj be délben egy megbeszélésre, s nálunk ebédelsz, akkor személyesen beszélhetsz vele. Egy kérésem lenne, megtehetnéd, hogy egy jelentést küldenél hozzám, hogy mint szemtanú igazolod, hogy a Pármai herceg nem törődve az erős tüzérségi tűzzel, életveszélyben forogva vitte ki a parancsot Hozzád?” – Mindjárt gondoltam miért kell neki ez. „Természetesen, szívesen teszem.” Hiszen csak a valóságot írom meg, ha ezt a jelenetet és a fiatal kadét bátor magatartását bejelentem.

Két nap múlva a hadosztály-parancsnokság ebédlőjében beszélgetek ebéd előtt Ostermuth altábornaggyal, amikor a Pármai herceg belép az ebédlőbe, körülnéz, egyenesen hozzám lép és barátságos mosollyal nyújtja felém kezét. „Bocsánatot kell kérnem Királyi⁵² Fenségedtől, hogy olyan udvariatlan voltam...” Máris félbeszakított. „Ugyan, Kapitány Uram, nem történt semmi, és én igen hálás vagyok Magának, hogy első találkozásomnál az ellenséggel annyira megértő és gondoskodó volt velem szemben, és nagyon köszönöm a hadosztály-parancsnokságnak küldött szemtanú leírását, amire büszke lehetek.” S mosolyogva mutat a mellén lógó nagy ezüst vitézségi éremre. Ebéd alatt is mellém ült, és igen jól elbeszélgettünk. Nevét, sajnos, nem jegyeztem fel, s most már nem tudom, hogy Zita királyné sok fivére közül melyikkel volt dolgom.⁵³

Hát persze nagy szerencséje volt a fiatal úrnak, mert a nagy ezüst helyett könnyen kaphatott volna egy srapnelgolyót a mellébe. Az ellenséges lövedék nem tudja kit talál el, királyi herceget vagy egyszerű közvitét. Ez a harctér igazi demokráciája.

Június havában az orosz gyalogság már a régi harci kedvvel folytatta támadó vállalkozását. Minden éjjel heves közelharcok voltak a drótakadály előtti előőrseink és orosz járőrök között. De az oroszok sohasem jutottak tovább az első drótakadályvonalunknál. Az orosz tüzérség állandóan lőtte egész állásrendszerünket és a mögötte lévő területet. Volt olyan nap, amikor egy zászlóaljunk állásába egy óra alatt száz gránátot lőttek.

⁵² Az eredetiben *Király*, amit értelemszerűen javítottunk.

⁵³ Mint fentebb említettük, a királynénak (illetve akkor még trónörökösének) a háború kezdetén katonakorban lévő, egészséges fivéréi közül két édes bátyja (Szixtus és Xavér) a belga, egy féltestvére, Illés herceg, valamint két édes öccse, Félix és René pedig az osztrák–magyar hadseregben vállalt szolgálatot. Itt minden bizonnyal Félixről van szó, hármuk közül ő kapta meg az ezüst vitézségi érem első osztályát, köznap fordulattal a „nagy ezüstöt”, ám az itt leírt eset a herceg katonai előmenetelének ismeretében inkább 1915-ben történhetett. Akkor viszont nem a Markó által leírt terepen játszódtott le a történet, hiszen a front még máshol húzódtott, sőt a korabeli dokumentumok szerint Félix herceg nem is ezért a tettéért kapta meg a rangos kitüntetést. Mindez egyúttal Markó visszaemlékezéseinek forráskritikai próbája is egyben, hiszen legjobb esetben a leírt és a vélhető időpont között két év különbség van, s az előadottak több más részlete is kétségessé teszi, hogy az eset pontosan így játszódtott volna le. – Vö. a 41. jegyzetben mondottakkal (54. oldal), továbbá lásd erről bővebben kifejtett közleményünket: Az ezredsegédtsízt esete a királyi herceggel – avagy ki és miért kapott (vagy nem kapott) nagy ezüst vitézségi érmet? (Egy különös epizód Markó Árpád I. világháborús visszaemlékezéseiből.) Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. Hadtörténelmi Közlemények, 126. évf. (2013) különszám, 145–148.

Igen csodálkoztunk, hogy akadt egy bátor nő, aki ilyen helyzetben meg mert minket látogatni. A hadsereg-parancsnokság megengedte a bécsi Neue Freie Presse egyik haditudósítójának, Schalek Alice-nak, hogy egy napot a mi állásunkban töltsön. Egy százados kíséretében jött ki. Idős – nagyon is a 60. év felé⁵⁴ –, látcsóval s írófüzettel felszerelve fáradhatatlanul járta be délelőtt az első vonal részeit, még a tüzéségi tűz alatt lévő 406-ra is kimerészkedett. Én kísértem, de mondhatom, fellélegzettem, amikor sértetlenül visszaérkeztünk ezredparancsnoksági barakkunkba, s leültünk az ebédhez. Délután még egy óráig kellemesen elbeszélgetett tisztjeinkkel, egy-két németül tudó legényünkkel, s melegen búcsúzva megígérte, hogy látogatásának leírását a Pressében megküldi nekünk. Meg is tette, nagyon szép, tárgyilagosan megírt beszámoló volt, persze pontos helymegjelölés nélkül, s igen megdicsérte tisztikarunk és legénységünk magatartását, kitűnő szellemét.

A mi arcvonalparancsnokunk akkor Lipót bajor herceg tábornagy volt. Augusztia főhercegnő, József főherceg feleségének édesatyja. Június 26-án hadosztályunk minden ezredéből egy zászlóaljat kellett küldeni a Podhorce közelében kijelölt legelőre. Marzsó ezredes kíséretében én is a Pavellics kapitány vezette csapattal mentem oda. Szemle után Lipót herceg az összegyűjtött tisztek előtt igen elismerően nyilatkozott, különösen ezredünk eddigi harcairól.

A leghevesebb harc vonalunk ellen június 29-én kezdődött. Déltől kezdve estig állandó tüzértűz borította be első állásunkat. Gyalogsági támadás nem következett. Június 30-án reggel megisméltődött a tüzéség heves tüzelése, de nem okozott kárt. A késő esti órákban ez a harc pergőtűzzé fokozott hevességgel folytatódott, s mindnyájunknak az volt az érzése, hogy következik a gyalogsági tömegtámadás. Július 1-jén éjfél után rövid tüzszünet következett, de 2 óraker már újból folytatódott a tüzer- és aknavetővihar. Nagy izgalomban vártuk a most már biztosan meginduló gyalogsági rohamot, mert a tüzéség tüzét hátrább helyezte. Pár perc múlva a hajnali derengő szürkületben észre lehetett venni, hogy kisebb-nagyobb csoportok kimásznak az orosz állásból, s közelednek, főleg a 406-os pont felé. Rövid idő múlva igen erős gyalogsági tömegek, egy futamban, nagy ordítózással rohanták meg a 406 előtti drótkadályokat, s kezdtek maguknak utat vágni azokon keresztül. Ugyanakkor az állásaink más szakaszai ellen is megindult az erős orosz gyalogsági támadás. Jól kiépített telefonösszeköttetésünk kitűnően működött, a tüzerparancsnokokkal, a zászlóalj- és századparancsnokokkal zavartalanul tudtam beszélni, s minden percben tájékozva voltunk a pillanatnyi helyzetről, s eszerint intézkedhettünk s irányíthattuk a tüzéség figyelmét a veszélyeztetett pontokra. Tüzéségünk egész idő alatt mintaszerűen működött, az előterepet dróthálózatunk előtt, ahol az orosz gyalogság előretört, olyan sűrű gránát- és srpneltűzzel árasztotta el, hogy a közvetlen közlelről rájuk zúduló heves géppuska- és puskatüzeléssel kapcsolatban minden erejük megtört. Az akadályokig előrejutott legelső osztagaik rémulten visszafordultak, s a tömegpszichózis hatása alatt magukkal rántották a két vonal közt még előrenyomuló erős orosz csapatokat is, és valamennyien, súlyos veszteség hátrahagyásával, visszamenekültek fedezékeikbe. Érdekes, hogy a második vonalunkban egy domb tetején letelepített géppuskaszakaszh ilyen magaslati állásából, az első vonal feje felett átlóve, beavatkozott a harcba, és a többi közt ennek is volt köszönhető azon a szakaszon az ellenséges támadás sikeres elhárítása. A felkelő nap sugarai egy halottakkal teleszórt térszintre világított állásaink előtt. A mi veszteségünk örvendetes módon kevés volt, mindössze öt halott és 16 sebesült, a drótok közt vívott járőrközelharc áldozatai.

⁵⁴ Alice Schalek 1874-ben született, 1917-ben tehát még csak 43 éves volt.

A hadsereg-parancsnokság még a délelőtti folyamán táviratban dicsérte meg az ezredet az erős támadás sikeres kivédéséért.⁵⁵

Ezt az éjszakát, de már az előző napok izgalmas eseményeit is csak lelkierőm teljes fokozásával tudtam túlélni, mert hetek óta ismét jelentkezett egy erős gyomor- és bélhurutom, s alig pár nap alatt egész testi állapotom szemlátomást romlott. Ezredorvosunk ismét megállapította egy második dysenteria fellépését, és már június végén sürgette kórházba való távozásomat. De akkor már kezdődött a 29-én meginduló erős orosz támadás első jelenete. Ily helyzetben nem akartam éppen a várható nagy harc elől elmenni, de megígértem környezetemnek, hogy ha újból csendes időszak következne, elmegyek. Helyettesítésem, illetve most már esetleg végleges pótlásom nem okozott gondot. Decsy nem kellett rohamszázadának éléről – ahol éppen most egy nagy vállalkozás előtt állott – elvonni, mert a múlt héten jelentkezett nálunk az olasz fronton küzdő II. zászlóaljunk egyik legkiválóbb tisztje, Matherny Ödön százados.

Matherny, igen kedves és tisztelt barátom, a békében Boszniaiban, Rogaticán állomásozó II. zászlóaljunknál szolgált, s az első naptól kezdve végigharcolta a balkáni, majd olasz harctér minden harcát, a tiszti arany vitézségi érem tulajdonosa volt, egyike azoknak az embereknek, akikről elmondhattam, hogy minden helyzetben bátor, megbízható, nagyon értékes tulajdonságokkal bíró tiszt. Marzsóval megbeszéltem, s kértem őt, hogy helyezzen át engem egy időre Kassára, a pótzászlóaljhoz. Ismerve betegségem symptomáit, tudtam, hogy az orvosi kivizsgálás újabbat mondani nem fog, tehát nekem csak hosszabb ideig tartó nyugodt élet, otthoni diétás koszt kell, hogy rendbe jöjjenek. Marzsó ezt teljesen méltányolta. Így megszabadultam a különböző harctéri, kórházi felülvizsgálatoktól, s mint a frontról hivatalosan hátraküldött tiszt, emelt fővel járhattam Kassa utcáin, és megvolt az a megnyugvásom, hogy Matherny épp úgy, mint én, vagy még jobban fogja az ezredsegédtiszti teendőket elvégezni. És mivel őt a tisztikar szerette, háborús magatartását tisztelettel nézte, biztos voltam abban, hogy meg lesznek vele elégedve.

Július 5-én lejelentkeztem, s Kassára hazautaztam. Mindenki meleg szeretettel búcsúzott tőlem, s remélték, hogy nemsokára ismét láthatnak.

Mielőtt folytatnám katonaeletem leírását a pótzászlóalj keretében, egy érdekes katonapszichológiai megfigyelésről szeretnék beszámolni. Egyik zászlóaljunknál szolgált 1916–1917-ben egy intelligens, gondolkodó falusi orvos. Úgy emlékszem, dr. Weisznek hívták. Észrevettem, hogy szeret velem beszélgetni, s rendszeren filozófiai és lélektani kérdésekre terelte a szót. Egy alkalommal azt mondja nekem, amikor mosolyogva elmondom neki – amiről előző fejezetemben írtam –, hogy egy telefonista miképpen figyelte meg, hogy nagy veszélyek, súlyos helyzetek előtt rendszeren mosolyogni szoktam, érthetetlen módon. Erre azt válaszolta, hogy ezt ő is megfigyelte, és igen jól beillesztette rólam alkotott szellemi képembe. Ezt mondja: „Kapitány Uramnak egy igen jó, s helyzetében megbecsülhetetlen természete van. Magában igen ki van fejlődve az, amit én »valóság-érzetnek« nevezek. Azaz Magát a váratlan, sokszor válságos, rossz helyzetek sem kedvetlenülítik el, mindent úgy ítél meg, ahogy kell, vagyis az adott valóságos helyzetnek megfelelően. Kapitány úr nem ijedős, előrelátó, nyugodt ember, nem fantazta. Mindig az adott helyzet valóságában él, tehát nem csalódik, ha olyan helyzetbe kerül, ami kellemetlen. Nincs elkecseregve, s ezért higgadtan mérlegeli a lehetőségeket, és a valóságos helyzetből következő parancsokat adja a jövő tennivalókra. Amikor a Gaj erdőben tudatosan nem vallotta be

⁵⁵ Lásd ugyanerről: A 34. gyalogezred története, 152–154.

a már elért sikereinket (erről részletesen írtam egyik fejezetemben⁵⁶), és sokan nem értették meg magatartását, én azok közé tartoztam, akik azt mondták, várjuk meg a végét. Tudja a Kapitány Úr, hogy mit miért tesz. És igazam volt. És hogy nehéz órákban, nehéz elhatározások előtt derűs kedéllyel intézkedik, az éppen ennek a valóságérzetnek kifejezése. Ezzel olyan megnyugtató légkört, mondhatnám, egyensúlyhelyzetet teremt maga körül, ami szükséges a következő nehéz helyzetek elviselésére.” – Mondhatom, szinte meghatott ennek az okos orvosnak fejtegetése, és talán igaza volt.

⁵⁶ Lásd: I. 382–385.

SZOLGÁLATOM KASSÁN A PÓTZÁSZLÓALJNÁL 1917. július 6. – 1918. október 31.

Rendkívül fontos, gyakran nem eléggé méltányolt munkakör és feladat volt az, amit a pótzászlóaljnak a világháború éveiben el kellett végezni. Legfőbb és tulajdonképpeni feladata az volt, hogy a hadrakelt ezred veszteségeit kiképzett, friss legénységgel pótolja, s a sebesülten, betegen hazakerülteket felgyógyulásuk után újból összeszedje és a harctérre kiküldje. E célból menetszázadokat és -zászlóaljakat állított fel, és a szükséghez képest megfelelő időpontokban küldte ki a frontra. Az első három-négy zászlóalj legénysége még a békeidőben alaposan kiképzett emberekből állott, de később – már a kárpáti harcokban is – éreztük, hogy az öreg, kiképzett legénység elfogyott, és sor került a következő évjáratok újoncainak behívására és a harctéri szolgálatra való előképzésre.

A pótzászlóalj-parancsnokság mint keret – azért is hívták „Ersatzkader”-nek, közönségesen kádernak – már békében is megvolt. A mozgósításkor azután kibővült, s a már előre kijelölt és oda beosztott tisztek segítségével azonnal felállítottak minden front-zászlóalj számára egy-egy pótszázadot, itt folytatták a kiképzést és állították össze a harctérre küldendő csoportokat. Ugyancsak a pótzászlóalj-parancsnokság gondoskodott arról, hogy minden kiküldött pótalakulat szekereket, lovakat, ruhát és egyéb felszerelési tárgyat is vigyen magával. Ugyancsak a menetalakulatok vittek ki harcoló bajtársaiknak itthon gyűjtött vagy családjaiktól leadott szeretetsomagokat.

Minél tovább tartott a háború, annál nehezebb lett a pótzászlóalj szolgálata. Mivel az ott beosztott tisztek még nem voltak a harctéren, vagy pedig hadiszolgálatra alkalmatlan tisztek voltak, nem tudhatták a fiatal legénységet a harctéri szolgálatra megfelelően kiképezni. Bár lassanként felváltottuk ezeket a frontról e célra hazaküldött tapasztalt tisztekkel, ez csak kevésbé segített a dolgon. A hadsereg-főparancsnokság az indokolt javaslatokra a háború második felében végre úgy intézkedett, hogy az újoncok első kiképzése otthon, a kádernél csak katonás újonckiképzésre szorítkozzék, tanítsák meg őket a fegyver használatára s a harctéri alakzatok részleteire, de a tulajdonképpeni harcászati szolgálatra való kiképzés céljaira minden harcoló hadosztály háta mögött egy-egy kiképzőtanfolyamot állítottak fel, a frontról odavezényelt tisztek vezetése alatt. E rendszer kitűnően bevált, különösen akkor, amikor kiváló és nagy harctéri gyakorlattal bíró tiszteket küldhettünk ezekbe a kiképzőtáborokba. Erre a veszélytelen s kényelmesebb, de harctéri szolgáltatnak számító beosztásra szívesen jelentkezett mindenki. S amikor például egy ilyen tábor parancsnokául a hadosztály a mi ezredünkől küldte oda táborparancsnokul Lindner Gusztáv alezredesünket, ezredünk legkiválóbb és legtapasztaltabb törzstisztjét, a keze alól kikerülő fiatal katonák valóban jól kiképezve kerültek ki a frontszázadokhoz.

Ezredem pótzászlóalja a mozgósítástól az összeomlásig összesen 44 menetzászlóaljat küldött ki a frontra, átlagosan 3-400 fő létszámmal.

A mozgósított ezred elvonulása után a pótzászlóalj-parancsnokság az ezredparancsnokság irodahelyiségeiben helyezkedett el, a századok pedig az üresen maradt kaszárnyákban. Mint katonai alakulat közvetlenül a kassai VI. hadtestparancsnokság helyét elfoglaló Katonai Parancsnokság (Militärkommando) alá tartozott. Parancsnoka a háború első felében Hartwisch Emil altábornagy, a háború vége felé Sorsich Béla honvéd altábornagy volt.⁵⁷

Amikor 1914 őszén az oroszok egész Bártfa vidékéig hatoltak be Magyarország északi szegélyén, a Katonai Parancsnokságot Székesfehérvárra, a mi pótzászlóaljunkat pedig Szekszárdra helyezték át. November 27-től 1915. április 15-ig⁵⁸ működtek ott, azután visszatérhettek. A pótzászlóalj két első parancsnoka nem volt harcos katona, s ezért nagyon örültünk, amikor, mint említém, Michel Ferenc alezredes – a fronton megsebesült és felgyógyult ezredtársunk – került erre a helyre, s ott 1918 márciusáig szolgált. Utódja egy szintén súlyos sebesülten orosz fogságból hazakerült ezredtársunk, Zsedényi József alezredes lett, akit a háború utolsó hónapjaiban váltott fel Kirtsch Vilmos százados. Neki jutott az a szomorú feladat, hogy az ezred feloszlását elvégezze. A nagyon sok munkával és felelősséggel járó zászlóaljsegédtiszti állást Pump János százados után, aki újból frontszolgálatra jelentkezett, a harctérről hazaküldött Garber Gyula százados látta el 1918. február–március óta az összeomlásig.

Nagy örömmel fogadtak, amikor 1917. július 6-án szolgálattételre jelentkeztem, mert pár nappal előbb érkezett egy hadügyminiszteri rendelet és egy vaskos könyv – Demobilisierungsinstruktion, azaz leszerelési utasítás –, amelyben elrendelték, hogy minden pótzászlóaljnál szolgálatba kell állítani egy leszerelési előadót, aki az ezred leszerelési tervezetét összeállítja, és megteszi a közigazgatási hatóságokkal összhangban a szükséges előmunkálatokat. Erre a szolgálatra a parancsnokság engem tartott a legmegfelelőbbnek. Kaptam egy külön szobát. Ez a szolgálatom akkor, amikor még javában folyt a háború, és még nem igen gondoltuk, hogy hamarosan vége lesz, nem adott sok munkát. Kidolgoztam a szükséges tervezetet, papíron felállítottam minden zászlóalj számára egy-egy leszerelési bizottságot, megrendeltem a Militärkommando nyomójában az utasításban szabályozott űrlapokat, nyomtatványokat, leszerelési igazolványokat. Megfogalmaztam a városokban és falvakban kifüggesztendő leszerelési parancsokat. Ezzel ez a szolgálati ágam munkája egyelőre több dolgot nem adott. Így hát nyugodtan vállalhattam a parancsnokság megbízásából egyéb munkákat is.

Javaslatomra Michel alezredes szívesen hozzájárult ahhoz, hogy megkezdjem az ezred háborús történetének összeállítását. Harctéri iratainkat, az ezrednapló már felesleges füzeteit, ha már azokra ott nem volt szükség, hazaküldtük Kassára. Azokat az én szobámban helyzetük el külön szekrénybe. Magam mellé vettem két munkatársat, Polacsek Gyula miskolci banktisztviselőt és Hancsók Kálmán budapesti tanárt, tartalékos főhadnagyokat, akik azonnal megkezdték az összekevert csomagokban rendetlenül hazaküldött harctéri iratok, rendeletek, harcjelentések, személyi levelezések időrend és tartalom szerint való rendezését, úgyhogy rövid idő múlva hozzáfoghattunk az ezredtörténet világháborús fejzeteinek megfogalmazásához. A parancsnokság engem nevezett ki a hadifogságból hazatért tiszték és legénység igazolási eljárása céljából összeállított bizottság elnökévé, végül

⁵⁷ Sorsich nem altábornagyi, hanem gyalogsági tábornoki rangban volt 1918 júliusától a háború végéig kassai katonai parancsnok. (Ugyanitt tollal beszúrva egy név: *Várkonyi?*)

⁵⁸ Tollal beszúrva: *máj. 25.*

pedig megbízott a háború alatt önkéntes adományokból, gyűjtésekből, jótékony célú előadások jövedelméből származó özvegy- és árvasegélyezési alap kezelésével.

A hadifogoly-igazolásokkal nem volt sok dolgom, hiszen akkor, amikor a háború még folyt, nem soknak sikerült hazajutni. Voltak köztük, akiket csererokkantként eresztettek haza, s olyanok, akiknek sikerült vagy még a hátraszállításuk alatt, vagy pedig már a hadifogolytáborból megszökni. Valóban, Verne-regénybe illő csodálatos dolgokat hallhattam az ilyen szökések történetének elmondásakor. Nem is kellett az illetőnek a szökés részleteit felnagyítva elmondani, amúgy is hihetetlen kalandokról, a magyar paraszt életrevaló ügyességéről és semmi akadály elől vissza nem riadó honvágyáról beszélt minden ilyen történet. A harc közben sebesülten fogságba kerültek ügyét pár sorral elintézhettük, s kiálíthattam az igazoló bizonyítványt. A többieknek persze tanúkra kellett hivatkozni, igazolni, hogy fogságba jutásuk nem önkaratukból, saját elhatározásuk folytán történt, hanem annak oka valami szerencsétlen helyzet volt. Egy-egy esetet csak hosszabb utánjárással lehetett tisztázni, levelezni a harctéren lévő tanúkkal, de végül is alig néhány esetet kellett a fennálló rendelkezések szerint a hadbírósnak átadni. Mint már említettem, az egyetlen, de nem közülnök való tartalékos tiszt átszökésétől eltekintve,⁵⁹ ezredünkben senki sem szökött át az ellenséghez. A hadbírósnak elé csak olyan esetek kerültek, amelyeknél be lehetett bizonyítani, hogy vagy gyávaság, lustaság, vagy másféle könnyelmű elgondolás segítette elő fogságba jutásukat. Visszavonulásnál nem siettek a századaikkal, hanem lemaradoztak, remélve, hogy valahogy elbújva nem kerülnek az orosz kezére. Én általában minden esetet igyekeztem humánus elgondolás szerint megítélni, hiszen a hadifogságba jutás az illetőnek legtöbbször több nyomorúságot okozott, mintha itt marad a tűzvonalban.

Örömmel kezeltem a hadiözvegyek és -árvák támogatására létesített segélyezés ügyét. Ezredtörténetünk hiteles adataiból közölhetem a következőket: az özvegy- és árvaalap, hála Abaúj és Borsod megyék lakosainak áldozatkészségéből, felszólításunkra a helyi lapokban és felkérésünkre a közigazgatási szervek útján küldött felszólításokra, igen szépen gyarapodott. A pótzászlóalj-parancsnokság 1918-ban több ízben rendezett e célra előadásokat, ünnepélyeket Kassán. Így január 14-től 21-ig egy „34-es Hetet” rendeztek művészi előadások, hangversenyek sorozatában. Tiszta jövedelmünk ezekből 38 000 korona volt. A nyár végén pedig nagyszabású kerti ünnepélyt [tartottak] a Széchenyi ligetben, sátorokban az ezred tiszti és altiszti asszonyai árultak mindenfélét.

Sportünnepélyek, labdarúgó verseny mindennap szórakoztatták az egész várost, s az eredmény: 105 360 korona volt. Hogy végeredményben mennyi összeg gyűlt össze, azt már nem lehetett megállapítani, de az bizonyos, hogy sok családnak okozhattunk örömet, amikor a helyzetüknek megfelelően 2-3-400 koronás segélyeket oszthattam ki az arra rászorultaknak. A Vilmos Bakák Lapja 1918. szeptember 27-i száma közölte, hogy addig 567 család kapott összesen 101 840 korona segélyt. Behívtam a bizottságba három banktisztviselő tartalékos tisztet, s mindent gyorsan, minden bürokratikus nehézkedés nélkül intéztem el. Ha egy kérvény befutott, egy héten belül már küldtük a pénzt. Amikor az összeomlás 1918. október végén ránk szakadt, azonnal összehívtam a bizottságot, és a zászlóaljparancsnokság előtt tartott záróülésen javasoltam – nehogy később bárki is azzal gyanúsítson, hogy a nagy zűrzavarban a kezünkben lévő tekintélyes összeg közöttünk eltűnt –, hogy a birtokunkban lévő összeget osszuk két részre, és adjuk át az Abaúj és Borsod megyei árvaszékeknek további kezelésre azzal a kéréssel, hogy azt 34-es hozzátartozók közt osszák szét. Így is történt, Kassán magam vittem el az összeget a megyeházára,

⁵⁹ Lásd Srškić Milán esetét a 32–33. oldalon.

s adtam át bizottságilag az árvaszék elnökének. Miskolcra pedig leküldtünk egy bizottságot az odaszánt pénzösszeggel.

Egy alkalommal nagyszabású, igen komoly, magas színvonalú hangversenyt sikerült rendezni. A rendezőbizottság élén Szalay Lászlóné, Abaúj-Torna megye főispánjának agilis felesége állt. Engem is felszólítottak, hogy két hegedűszámmal szerepeljek. Éppen akkor tartózkodott Kassán az egyik berlini első színház drámai hősnője, a magyar származású Bárkány Mária, nővérének, Bergmanné Bárkány Etelkának látogatására, aki pedig az én állandó zongorapartnerem volt. Emlékezem jól a programra. Ezredzenekarunk kezdte Beethoven Egmont-nyitányával. Azután Szalay főispán tartott egy rövid hazafias beszédet, utalva a hangverseny céljára. Utána jöttünk mi, Bárkány Etelkával, aki kitűnő, zeneakadémiát végzett muzsikus volt, s eljátszottuk Grieg egyik szép hegedűszonátáját. Nagy tapsra ráadásul Schumann ismert Träumerei-jét játszottam. Most Bárkány Mária következett, már idősebb, de még jó megjelenésű hölgy,⁶⁰ s kitűnő előadóművészetével szavalt részleteket Schiller és Goethe drámáiból. Utána Turay Margit, a kassai színház alt hangú operaénekesnője énekelt szép magyar műdalokat Hubay Jenő és Tarnay Alajos dalaiból, és egy operaáriát Verdi egyik operájából. Következő számomul két rövidebb darabot választottam, egy igen szép norvég Románcot Svendsentől, és Wieniawsky Legendáját. Ráadásul Hubay ismert hegedűszólóját játszottam a Cremonai hegedűs című operájából. A hangversenyt zenekarunk Berlioz Rákóczi-indulójával fejezte be.⁶¹ A Schalkház szálloda díszes báltermében tartott előadást zsúfolt közönség hallgatta meg. Szép sikerünk volt, nemcsak művészileg, de a bevétel tekintetében is, mert sokan felülfizették a kiszabott jegyárakat. Másnap a kassai napilapokban igen meleg hangú, szép kritikákat olvashattunk.

Kassai életem ilyen helyzetben igazán kellemesen telt el. Szolgálatomban önálló hátskörben nyugodtan dolgozhattam, de azért valahogy mégsem voltam megelégedve életemmel. 1918 közepe óta már érezni lehetett azt a feszültséget, ami a háború tragikus befejezését megelőzte, s az ellátás terén is mutatkoztak nehézségek. Aggódva lestem a harctérről jött híreket, és különösen feszült figyelemmel vártam a már említett, tervbe vett rohamvállalkozásról szóló híreket.

Mivel az oroszok 1917 júniusában ismét régi erővel folytatták támadásaikat, a hadosztály-parancsnokság megadta az engedélyt, hogy a tervezett rohamvállalkozást – amit telefonbeszélgetéseknél „Blitzlicht” fedőnévvel emlegettek – végrehajtsa az ezred rohamszázada, ha annak teljes begyakorlásával és minden előkészülettel olyan helyzetet teremtettek, hogy annak feltétlenül sikerülni kellett.⁶² Decsy főhadnagy a hátul épített orosz állásrendszer másán jóformán minden egyes emberével besulykolta, hogy kinek mikor, hová kell lépni, s mit kell tenni, szóval úgy betanította a rohamszázad minden tagjának szerepét, mint egy színdarabot. A tüzérséggel is kitűnően sikerült az összműködést megtárgyalni, a hadosztály-parancsnokság a legmesszebbmenően ellátta a századot, a tüzéreket mindennel, amire szükségük volt. Július 19-én hajnaltól kezdve az egész hadosztály vonalán minden alakulat készenlétben állott, hiszen számítani kellett arra, hogy az orosz a vállalkozásra azonnal megtorló művelettel fog felelni. Tüzérségünk egész nap lőtte a megjelölt orosz állást, és este 7 órakor óriási erővel feküdt rá a betörésre kijelölt részre, 2000-nél több lövést adott le. Közben sajnos dühöngött a szélvihar, sűrű eső szakadt le. De a rohamszázad előretörését ez csak rövid ideig akadályozta. A tüzérség fél 8 órakor áttette

⁶⁰ Bárkány Mária 1862-ben született, 1917-ben tehát 55 éves volt.

⁶¹ A rendezvényről Markó a zenei életét taglaló munkájában is megemlékezik: I. 58.

⁶² Lásd részletesen: A 34. gyalogezred története, 155–165.

tüzét az orosz állás háta mögé, hogy helyet adjon a gyalogrohamnak. Decsy századát két oszlopba tagolta, s úgy indította el, hogy az egyik, amit ő maga vezetett, az orosz állásrészt északi, a másik a déli sarkára törjön be, s ha oda behatolt, bekanyarodva közeledjenek egymáshoz, amíg találkoznak, útközben mindent elpusztítva. Külön emberek voltak kijelölve az aknanyílások felkutatására. 8 óra 30 perckor a déli, 32 perckor pedig az északi csoportnak is sikerült már betörni az orosz állásba, s feltartóztathatatlanul törtek tovább előre terv szerint. Három orosz állásvonalon átgázolva, a negyedik után bekanyarodva összetalálkoztak, maguk előtt hajtva nagy tömeg rémült muszkát. Csupán egy, a 406 felé irányuló aknanyílást találtak, de ez nem robbanásra, csak lehallgatásra alkalmas módon épült. Ezt és minden más kavernát, ahová a megrettent oroszok bemenekültek, kézigránát-bedobásokkal megsemmisítettek. Gondosan kiépített telefonvezetékeink kitűnően működtek, úgyhogy Lindner alezredes már 8 óra 40 perckor megkapta az első jelentést, hogy az első fogolyszállítmány beérkezett vonalainkba, és Decsy főhadnagy jelentését pár perc múlva, hogy feladatát elvégezte. 9 óra 5 perckor megindult vissza, és 9 óra 25 perckor leadhatta örvendetes jelentését, hogy egész századával visszaérkezett állásainkba. A bámulatos vitézséggel, fegyelmezetten, kifogástalan rendben végrehajtott vállalkozás Decsy főhadnagy kiválóságát dicséri. És ami a legörvendetesebb, neki csak két halottja és 17 sebesültje volt. Az egyik hősi halott, Friedmann zászlós kézitusa hevében a sikamlóssá vált talajon kézigránátjának elrántásakor elcsúszva leesett, s gránátja szétszakította. Az ellenség vesztesége emberekben kb. száz fő volt. Négy tisztet, köztük egy törzstisztet és hetven embert adott át Decsy az ezredparancsnokságnak. Sok fegyvert, telefonvezetéket, töltegytáskát hoztak magukkal. És – mint megállapították – a tüzérség pontos tüzelése alatt az egész orosz állásrendszer ezen a szakaszon használhatatlan romhalmazzá vált.

A Honvédelmi Minisztérium 1923-ban egy irodalmi pályázatot tűzött [ki] egy harctéri jelenet leírására. Akkor Budapesten éltem a Hadilevéltárba beosztva. Már birtokunkban volt a bécsi Kriegersarchiv felszámolásával kapcsolatban az ott működő magyar bizottságtól átvett és hazaküldött harctéri iratok közt ezredemnek s a 27. hadosztálynak teljes harctéri iratanyaga. Átvizsgálva örömmel láttam, hogy a Blitzlicht-tel foglalkozó anyag külön gyűjtőben teljesen együtt van. Nekiültem és „Rohamvállalkozás” címmel megírtam ennek a gyönyörű haditettnek hiteles történetét. Nagy örömem volt, amikor 1923. nyár elején értesítettek, hogy megnyertem e munkámmal a Honvédelmi Minisztérium pályadíját. Az összegre nem emlékszem, csak arra, hogy ez, az akkori zavaros pénzügyi helyzetben éppen csak arra volt elég, hogy balatoni nyaralásra készülvén, egy pár szandált vehettem belőle. A pályamunka teljes szövege megjelent a Magyar Katonai Közlöny 1924. évi 5–6. számában, 316 oldalon.⁶³

Ezzel megkezdtém hadtörténetírói működésemet, tehát ma 40 éves történetkutatói és írói múlttra tekinthetek vissza.

Az oroszokat annyira lenyűgözte ennek a merész vállalkozásnak a sikere, hogy nem is gondoltak visszatorlásra. Szétrombolt állásaikat próbálgatták foltoztatni, csak a tüzérség lőtte néha vonalainkat. Őszintén sajnáltam, hogy ezt a jelenetet, aminek megindításánál még közreműködhettem, nem éltem végig a helyszínen.

Július 27-én az I. zászlóaljbat és a rohamszázadot Podhorcéra rendelték. Ott tudták meg, hogy Károly király fogja őket megszemlélni, s látni akarja a 19-én lezajlott rohamvállalkozás hőseit. Őfelsége meleg hangon érdeklődött a harc lefolyásáról, megemlékezett ezredünk többi derék harccselekményeiről, és feltűzte Decsy főhadnagy mellére a Vas-

⁶³ Így, de helyesen a 316–329. oldalon.

koronarend III. osztályát és Lindner alezredesnek a Lipót Rend lovagkeresztjét hadiékítménnyel és kardokkal.

Pár nap múlva ezredtulajdonosunk, II. Vilmos császár látogatta meg a fogadására kivonult zászlóalját. Mint ezredtulajdonos ez alkalommal 34-es ezredesi zubbonyt és sapkát öltött. Rövid német beszédet mondott, dicsérve ezredünk eddigi hősi magatartását, s ezzel fejezte be: „Vitéz magyar harcosok! Most, amikor királyotokért és hazátokért harcoltok és véreztok, közéték jöttem, hogy tanúbizonyságot téve szoros fegyverbarátságunkról, veletek együtt kiáltam hűséges ragaszkodással: Éljen a király!” Ezt magyarul kiáltotta, s amikor a zászlóalj dörgő éljenzése elült, még egyszer, szintén magyarul kiáltotta: „Éljen a haza!”

Azután maga köré gyűjtve a tisztet, fesztelenül elbeszélgetett velük, végül megengedte, hogy Marzsó ezredes mellére tűzze az ezred ezüst plakettjét. A mindezekről a szép jelenetekről készült fényképek ezredtörténetünkben láthatók.⁶⁴

Rövid idő múlva Takács Menyhért, a Jászóvári Premontrei Rend prépost-prélatusa látogatta meg az ezredet, tartott tábori misét, s lelkes prédikációban dicsérte meg az ezredet.⁶⁵

És én Kassán megint csak sajnálhattam, hogy ezeken a szép és felemelő ünnepségeken nem vehettem részt!

Az ezred azután 1918. január 18-án végleg elhagyta az orosz hadszínteret, és március 10-ig Prágában volt, s végzett karhatalmi szolgálatot. Onnan levitték az olasz hadszíntérre báró Conrad hadseregcsoportjába, a Brenta partjára, s ott fejezte be a háborút.⁶⁶

Szolgálatom a pótzászlóaljnál közben zavartalanul, említésre különösen méltó események nélkül folyt tovább. De annál inkább foglalkoztattak mindnyájunkat az olasz harctérről érkező hírek és az itthon mindig szomorúbbá váló politikai helyzet előrelátható következményei. Bár harcvonalkunk északon, mélyen orosz területen, 1917-ben még szilárdan tartotta magát a Breszt-Litovszk-i békéig, az olasz és balkáni harctér rendkívül súlyos harcai, az amerikai haderő beavatkozása után már előrevetették bukásunk árnyékát.

És csak azon töprengtünk, hogy ha elveszítjük a háborút, miképpen fog alakulni Magyarország azutáni helyzete. Higgadtan megítélve a helyzetet, azzal tisztában lehettünk, hogy a Monarchia alkotórészeire fog felbomlani, hiszen az Entente-hatalmak azért viseltek háborút, hogy Németországot és szövetségését, a Monarchiánkat leverjék. És nálunk ez annál könnyebben fog menni, mert nemzetiségeink nagy tömegei, a csehek, románok, szerbek már nyíltan agitáltak önálló nemzeti államaik felállításáért. És Károly király akaratlanul siettetett a bomlást, amikor 1918 őszén, még az összeomlás, tehát a háború befejezése előtt megengedte, hogy a Monarchia minden államában már most, a háború alatt felállítsák nemzeti hadseregeiket. Naiv módon azt remélte, hogy ha ezt a nagy engedményt megteszi, akkor például Magyarország, amely évtizedek óta küzdött az önálló magyar hadsereg létesítéséért, most ezt a királyi kegyet méltányolva, még erősebben fog ragaszkodni magyar királyi hatalmához.

Ez az intézkedés elhamarkodott⁶⁷ volt, ezt a királynak csak a győzelemmel végződő háború után kellett volna kiadni, mert így éppen a végső percekben bontotta meg a hadsereg egységét, s ezzel siettetett a bomlást, a cseh, román, szerb nyelvű csapatok most már

⁶⁴ A 34. gyalogezred története, 166–167.

⁶⁵ A szintén fotóval illusztrált látogatásra lásd: *uo.*, 170.

⁶⁶ Részletesen lásd: *uo.*, 172. skk.

⁶⁷ Érdekes, de indoklásban ki nem fejtett, későbbi, tollal írt javítás szerint: *elkészt!*

nyíltan felléphettek az osztrákok és magyarok ellen, mert hiszen érzelmeikkel eddig is ellenségeinkhez húztak. De ezekben a hetekben a front az olasz harctéren már amúgy is széttöredezett, a csapatok október havában már kezdték megtagadni az engedelmességet, több ezredben lappangó, majd nyílt lázongások ütötték fel fejüket, főleg a orosz ellátás miatt. És híre jött, hogy itthon a szerbek, csehek, románok már készen állanak a Magyarországra való betörésre. A magyar ezredék legénysége is megzavarodott, haza akartak menni, hogy megvédjék otthonaikat. A felbomlás forradalmi szele az egész olasz és balkán fronton végigviharzott. Ezredünk ekkor még rendben, helyén állt az olasz hadszíntéren, Asiago környékén.

Ekkor, október elején még viszonylagos csend volt ezredünk előtt, úgyhogy a hadosztály-parancsnokság megadhatta Marzso ezredesnek a kiérdemelt 14 napi szabadságot október 7-én. Az ezredparancsnokságot Farkas Gyula, régi ezredtársunk vette át. Október 25-én jött a parancs, hogy a magyar csapatokat hazaszállítják a magyar határ védelmére. Az ezred 1918. október 27-én parancs szerint kivonult állásából, s gyalogmenetben november 9-én érkezett osztrák területre, Hallba.⁶⁸ A visszavonulás – mint azt az ott jelenvolt ezredtársaimtól hallottam – a felbomlásban lévő csapatok hazaözönlő, rendetlen tömegében keresztül, a most már ellenségesen viselkedő lakosság közt, lelket és testet sorvasztó fáradtságos, kínos menetelés volt. Büszkék lehetünk arra, hogy ezredünk azok közé a magyar ezredék közé tartozott, amelyek rendben vonultak Tirolon végig teljes felszerelésükkel. Hallban az osztrák hatóságok és a már megalakult osztrák csapatok ezredünket megállították, s a fegyverszüneti szerződésre hivatkozva követelték leszerelését. Nagy huzavona után, lovaink, szekereink hátrahagyásával Farkas őrnagy kierőszoakolta vonaton való továbbszállításunkat. Pozsonynál érkezett a szállítmány magyar területre. Itt pedig a király detronizálása és a Monarchia szétesése után a Károlyi Mihály alatt megalakult magyar kormány hadügyminiszterének, Linder Béla tüzér ezredesnek kiáltványa fogadta: „Nem akarunk többé katonát látni!” – ami azután az egykor oly vitéz és megbízható magyar csapatoknak is megadta a kegyelemdőfést. Mi Kassán megkaptuk Farkas őrnagy sürgönyét, hogy november 13-án éjjel érkezik az ezred megmaradt részeivel Kassára. Pótzászlóalj-parancsnokságunkkal s tisztjeinkkel én is kimentem fogadásukra. Síralmas látványban volt részünk. A befutó vonat teherkocsijaiban alig lézengett egy-két katonánk, csak a tiszték tértek teljes számban haza. Mindazok a 34-esek, akik katonaesküjükhöz híven a bajtársiasság és fegyelem közösségében, tisztjeik vezetésével Miskolcig együtt maradtak, itt hazaérkezve, szűkebb hazájukba, minden faluban leugráltak a vonatról, hogy régen elhagyott családjaikhoz siessenek. De pár nap múlva már tömegesen jelentkeztek Kassán a pótzászlóaljnál, ahol minden jelentkező megkapta a szabályszerű leszerelési igazolványát. Ilyen szomorú képpel végződött egy tiszteletreméltó vitéz magyar ezred élete, amely kétszáz éven át a Monarchia minden háborújában vitézül megállotta helyét, és II. József császár [alatt] és a Napóleon ellen vívott háborúban öt Mária Terézia-rendes tiszt – köztük egy Esterházy herceg⁶⁹ – érdemelte ki soraiban ezt a legnagyobb katonai kitüntetést.

Mi, tiszték azt reméltük, hogy ha a felbomlás első szennyes hullámai elvonulnak, s megalakul egy rendes magyar hadügyminisztérium, hozzáfoghatunk régi ezredünknek magyar lábón való felállításához. De ebben – mint azt következő fejezetemben elmondom – alaposan csalódtunk.

⁶⁸ Vö.: A 34. gyalogezred története, 193.

⁶⁹ Esterházy Antal herceg (1767–1790), aki 22 évesen, Belgrád 1789. évi ostrománál tüntette ki magát, s ott szerzett sérülése következtében hunyt el egy év múlva.

A pótzászlóalj élete is fenekestül felfordult. Csak a leszerelési igazolványok kiállításával foglalkoztunk, mialatt egy „Nemzetország”-féle alakulat kezdte meg szervezkedését magaválasztotta tisztjeivel, önként jelentkezőkből. November 1-jén a pótzászlóalj pénztárában még volt annyi pénz, hogy egyhavi fizetésünket még megkaphattuk. Minden reggel bementem a laktanyába, hogy a leszerelési bizottságok munkáját megnézzem, de sok dolgom nem volt, s később, amikor a volt katonák látták, hogy a kutya sem törődik azzal, hogy van-e valakinek szabályos leszerelési igazolványa, november közepe után már alig jelentkezett egy-egy katona. Így hát működésünket beszüntettük. Most már itt álltam foglalkozás és kereset nélkül, mert a Nemzetországba vagy bármilyen – akkori felfogásunk szerint – alkotmányellenes milíciába belépni nem akartam.

Keserves napjaink voltak ezek, és katonaéletem legszomorúbb emléke az, amikor egy Kassán élő, tiszteletreméltó öreg nyugalmazott őrnagy, aki az 1878. évi boszniai okkupáció harcaiban is részt vett, egyik délelőtt zokogva botorkált be irodánkba, mutatva azt a gyalázatot, hogy siheder férfiak megállították a Fő utcán, és őrnagyi csillagjait és arany paszomántját bicskával lefejtették zubbonyáról. Jött egy hivatalos rendelet is a kassai hadtestparancsnokság épületében működő, valamilyen katonai parancsnokságtól, hogy minden tiszt köteles rangjelzését gallérjáról eltávolítani. Egy ideig tehát én is csillag nélküli egyenruhában voltam kénytelen járni, amíg János bátyámtól Rozsnyóról nem kaptam egy rend ruhát és civil köpönyeget. Hogy Kassáról el kell mennünk, azt most már Ilussal egyetértve tisztán láttam, mert már újságokból s kósza hírekből is tudtuk, hogy Kassát és az egész régi magyar Felvidéket cseh csapatok fogják megszállni. De hogy mikor és milyen jövőm iránti reménységgel fog kivándorlásunk megtörténni, arról persze sejtelmünk sem lehetett.

December végén már olvastuk a hivatalos közlést, hogy cseh csapatok fogják megszállani egész Felső-Magyarországot. A Károlyi Mihály kormányától megindult toborzás útján addig összeállt csapatok ugyan helyenként megpróbálták fegyveresen ellenállni, de a csehek végül 1918. december 29-én az esti órákban mégis akadálytalanul bevonultak Kassa városába.

Sorsunk tehát eldőlt, de pár nap múlva némileg tisztázódott is.

Még két dologról kell megemlékezni katonaéletem e szomorú napjaiból. Tiszti étkezdénkben és díszteremnek nevezett, értékes régi bútorokkal, képekkel stb. berendezett nagy társalgónkban sok minden volt, amit szerettünk volna megmenteni, amikor már hivatalos közleményeket olvashattunk, hogy a Felvidék megszállása elhatározott dolog. Tiszti gyűlést hívtunk össze, hogy megvitassuk, mit tegyünk. Arról persze szó sem lehetett, hogy a tiszti étkezde öt helyiségének bútorait, ebédlő, konyha és kamrák berendezését és készleteit, s az egyik szobában a falon lógó értékes festményt, amiről már megemlékeztem (az ezred díszfelvonulása Berlinben I. Vilmos császár előtt az 1863–64-i dániai hadjárat után) valahol elrejtjük, tehát legalább azt határoztuk el, hogy a díszes porcelán étkezőkészletet, amelynek minden darabjára az ezred címere volt ráfestve és a poharakra vésve, amivel csak díszebédeknel táltak, például előkelő vendégek látogatásánál és ezredünnepélyek alkalmával, felosztjuk tisztjeink közt, hogy legalább valami legyen mindegyikünk birtokában, ami szép ezredünk bajtársi életére emlékeztette. Én is kaptam tányérokat, teás, kávéscsészét, evőeszközt. (Ma már ez sincs meg).⁷⁰

⁷⁰ Az étkezésletről a Hadtörténeti Múzeumba ajándékozás révén, Lányi-Lindner Gusztáv hagyatékából került be néhány szép darab 1998-ban (lt. sz.: 2001.96.1–2001.104.1/TE), lásd a következő oldalon közölt képet.

A tiszti étkező étkészletének darabjai a Hadtörténeti Múzeumban

Mivel megtudtuk, hogy a kassai Rákóczi Múzeum egy részét Budapestre fogják vasúton elszállítani, felkerestem annak igazgatóját, Kőszeghy Elemért – neves festőművész és a magyar ötvösművészet történetének kutatója és feldolgozója –, aki Zsedényi alezredesünk sógora volt, s ezredünkkel ezen a réven szívélyes kapcsolatban állott. Megkértem, hogy szorítson egy kis helyet vagonjaiban nekünk is, hogy legalább ezredünk ősi szent jelvényét, a zászlót, I. Vilmos császár 34-es ezredesi díszkabátját, amit a díszterem egyik üvegszekrényében őriztünk, továbbá az ezred levéltárából legalább a világháborús iratanyagot, különösen a harctéri ezrednaplókat kimentsük a csehszlovák hadsereg karmáiból. Hiszen természetes volt, hogyha azok a városba bevonulva laktanyáinkat megszállják, oda többé mi be nem léphetünk. Kőszeghy készségesen felajánlotta segítségét, s az említett értéktárgyakat és harctéri iratanyagot berakhattuk az egyik múzeumi vagonba. Értesítettük Budapesten lakó nyugdíjas ezredtársainkat, kérve őket, vegyék át és gondozzák ezt az értékes anyagot, s ha majd a kedélyek lecsillapodnak, s Magyarország sorsa eldőli, el fogjuk helyezni azokat megfelelő múzeumokban és levéltárakban. Ez a dolog szerencsésen sikerült. Erről majd az utolsó fejezetemben fogok részletesebben írni. Így lehetséges volt nekem bajtársi szövetségünk megbízásából egy szerkesztőbizottság élén megírni és szép, képekkel, vázlatokkal illusztrált könyvben 1937-ben összeállítani és kiadni ezredünk történetét. Ebből az értékes világháborús levéltári anyagból Budapest ostromakor és az 1956-os októberi orosz bombázás alatt sok elpusztult, így például nem találtuk már meg az ezrednaplókat sem, tehát annál értékesebb a kiadott ezredtörténetkönyv, aminek hiteles forrásértéke nem kétséges.

ÉLETEM KASSÁN, CSEH MEGSZÁLLÁS ALATT

1918. december 30. – 1920. május 1.

A csehek bevonultak Kassára, a szlovákok átvették az uralmat a városban, és mi, magyar tiszték itt állottunk a legnagyobb bizonytalanságban. 33 éves koromban új életet kellett kezdenem, de hogy milyen irányban alapozzam meg megélhetésemet, arról tiszta képet alkotni lehetetlen volt. A háború befejezése után – nemcsak nálunk, de egész Európában – olyan zűrzavaros helyzet alakult ki, amelyben az államvezetők még a háborút győzelemmel végző országokban sem találták, de vak gyűlöletükben nem is keresték az emberséges, logikus és kölcsönös megértésen alapuló megoldást. Megmámorosodva katonai sikereiktől, hogy elérték céljukat, leverték Németországot és szétverték a Monarchiát, olyan békediktátumokkal – amiket nem is lehet békeszerződéseknek nevezni – nyomorították meg országainkat, amivel – mint a későbbi évtizedek története mutatta – önmaguknak is ártottak. A politikai helyzet vázolója nem tartozik e munkámba, itt csak röviden említem meg, hogy a régi Magyarországot szétdarabolták, a határterületeket a „győztes” hatalmak közt osztották fel. Az egész szép magyar Felvidéket és a színmagyar Csallóközt a cseheknek, Erdélyt a románoknak, a Délvidék nagy részét a szerbeknek adták át, s a Dunántúl német nyelvű nyugati szegélyét Burgenland címen az osztrákoknak ajándékozták.

S amikor Vyx francia alezredek 1919 márciusában átadta Károlyi Mihály kormányaának az újabb döntést, hogy a csehek Miskolcig, az oláhok a Tiszáig, a szerbek Szegedig megszállhatják az országot, a Csonka-Magyarország csupán Budapest körül alig néhány megyére zsugorodott össze. Ez a helyzet a nyár folyamán némileg javult, amikor a Vörös Hadsereg előrenyomulva visszaszorította az eredeti, ún. demarkációs vonalon túl előrejutott ellenséges csapatokat, s Párizs mellett, Trianonban 1920. június 4-én leszögezték Magyarország végleges határát, amelyben ma is élünk. Vagyis hazánk ezeréves területéből, 282 870 négyzetkilométerből csak 92 963 négyzetkilométert, 18 264 533 főnyi lakosságából csak 7 615 117 főt hagytak meg.⁷¹ S a békediktátum többi rendelkezései is kegyetlenebbek voltak, mint a többi legyőzött országokéi.

Mindebből kitűnt – amit különben az Entente-hatalmak sajtója nyíltan is hangoztatott –, hogy Magyarországot főbűnösnek tekintik. Európa közepén olyan állandóan zavargó, elégedetlenkedő tűzfészkeknek, amit végérvényesen meg kell fékezni.

Ilyen helyzettel számolva az én életpályám jövője is problematikussá vált. A Vyx alezredestől a magyar kormánynak átadott felsőbb utasítás után Károlyi lemondott, s átadta a hatalmat a Kun Béla vezetésével így hatalomra jutott kommunista pártnak. A gyorsan megszervezett magyar Vörös Hadsereg segítségével hadat viselt a megszálló ellenséges erők ellen, és sikereket is ért el. Nálunk Kassáig előretörve, ott egy hónapig tudta magát

⁷¹ A számok pontosak, a Trianon előtti országterület Horvátország nélkül értendő.

tartani. Kassán akkor már egy francia főparancsnokság parancsolt a Felvidékre bevonult csehszlovák csapatoknak, Hennocque tábornok, elfogult, a magyar viszonyokat egyáltalán nem ismerő ember. Környezetében volt ugyan egy pécsújfalusi Péchy nevű, már francia állampolgár, de még magyarul tudó francia főhadnagy, akivel egyet-mást el lehetett intézni, de ő már szívében nem volt magyar, s féltette pozícióját, ha itt régi rokonaival s más magyar körökkel sokat találkozik. Érdemes megemlíteni annak illusztrálására, hogy a magas állású franciák milyen buta tudatlansággal kezelték a magyarok ügyét, s mennyire tájékozatlanok voltak a magyar Felvidék történeti múltjáról egy jelenetet, amit résztvevőtől, Faragó Ödöntől, a kassai színház igazgatójától hallottam. A színháznak megengedték a további működést azzal a megszorítással, hogy hetenként pár napon tarthattak magyar előadásokat, egyébként – mivel szlovák színdarabok nem voltak – Prágából és más cseh városokból odacsődített színészek adtak elő színműveket. Az egyik magyar operaelőadáson Faragó Gounod Faust operáját adta elő. Hennocque tábornok páholyból nézte végig az előadást, s az egyik szünetben felhívatta Faragót, hogy megdicsérje a francia opera szép előadásáért, csak azt kifogásolta, hogy nem szlovák nyelven énekeltek. „Ez lehetetlen lett volna – mondja Faragó –, hiszen a kassai színház alapítása óta, a XIX. század elejétől csakis magyar előadásokat adott a város színmagyar lakosságának, szlovák opera nincs is.” Hennocque feldühödve ráordít: „Hazudik, hiszen én úgy tudom, hogy a város, tehát a színház is szlovák, ahol néha adnak magyar előadásokat is. Hozza ide a régebbi évek színlapjait!” Faragó lerohan irodájába, s felhoz több kötet régi színlapot. A generális mindig növekvő haraggal, gyűlölettel lapozza a könyvet, látva hogy azok csakugyan mind magyar előadások színlapjai, dühösen földhöz vágja a kötetet, s egy francia káromkodással fordult el Faragótól, aki sietve felkapta könyveit, s kirohant a páholyból.

A cseh megszálló csapatok tisztjei közt volt egy-két tiszt, akit közös hadseregbeli bajtársként ismertünk. Persze óvakodtunk mi is és ők is, hogy nyilvános helyen, kávéházban, vendéglőben beszélgetésre összeüljünk, de az utcán találkozva mégis volt alkalmunk néha valamelyikkel szóba állani. Ők maguk sem tartották ott tartózkodásukat végleges szolgálati helyüknek. Azt mondták, hogy valóban mint rendfenntartó karhatalom jöttek ide, hogy megakadályozzák az oroszországi kommunizmus nyugatra törését ezen a megbízhatatlan országon keresztül, s addig marad itt a cseh uralom, amíg a békeszerződés megállapítja Magyarországot végleges határait. Ha akkor egy rendes polgári kormány és hadsereg itt megalakul, szívesen hazamennek.

De minden jel arra mutatott, hogy ez a véglegesen kijelölendő magyar határ nekünk csak újabb csalódást és nyomorúságot fog okozni, tehát egyéni jövőnkéről valami módon magunknak kell gondoskodnunk. Arra nem is gondoltam, hogy végleg ott maradok, bár tudtam, hogy milyen fájdalmas érzés lesz az, ha szép szülőföldemről végleg ki kell vándorolnom. De hát nekem is, mint sok más sorstársamnak, be kell mennem a megcsonkított országba, s ott keresni foglalkozást. Hogy katonai pályámat a Vörös Hadseregben nem fogom folytatni, azzal tisztában voltam, de addig is, amíg a békeszerződésből kitűnik, hogy Magyarország sorsa merre dől, legjobbnak véltem, más tisztársaimmal együtt, ha itt, Kassán keresek valami nem politikai jellegű foglalkozást. Nagy szerencsénk volt, hogy a kassai katonai parancsnokságnál szolgált egy igen derék, addig is Kassán szolgáló szudétanémet vonatcsapatbeli tiszt bajtársunk, Valenta őrnagy, mint a város parancsnoka. Megértő úriember, aki velünk őszintén és – ami fontos – jóakarattal tárgyalt. Azt mondta, hogy nyugodtan élhetünk itt Kassán, ha: 1. a budapesti Honvédelmi Minisztériumtól hozunk egy rendeletet nyugállományba helyezésünkről, mert tényleges állományú magyar tisztek itt ezentúl nem élhetnek, 2. ha keresünk valami foglalkozást, ami indokoltá teszi, hogy ott

kell élnünk, és megélhetésünk biztosítva van, végül 3. ha nem viselkedünk ellenségesen a megszálló hatalommal szemben, csendesen visszavonulva élünk, ne mutatkozzunk csoportokban, ne tartsunk összejöveleteket, szóval tűnjünk el a szürke emberek tömegében. Ezt megértettük, s most már határozottabb irányban dolgozhattunk. Még január közepén összebeszéltünk öten jó barátok, hogy együtt felutazunk Budapestre, és megmagyarázva a felvidéki helyzetet, kérjük színleges nyugdíjazásunkat.

A demarkációs vonalon való átutazás akkor még nem volt külön kiutazási engedélyhez kötve. Elég volt a kassai csehszlovák rendőrkapitányságtól kiállított személyazonossági igazolvány, s Valenta őrnagy adott mindegyikünknek egy írást, hogy tudomásul veszi, hogy egy hétre Budapestre utazunk, s onnan visszatérhetünk.

Budapesten mind az öten együtt jelentkeztünk a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztályán. Vezetőnk, Lupkovic Miklós tüzér kapitány barátunk részletesen tájékoztatta az osztály vezetőjét, Tóth Albin honvéd alezredest a kassai tisztek helyzetéről, s megmagyarázta, hogy nekünk egy nyugdíjazási rendeletre van okvetlenül szükségünk, hogy ott egyelőre – amíg sorsunk tisztázódik – megélhessünk. Az alezredes mindent megértett, s helyeselte, hogy tovább is ott akarunk kitartani, mert a magyar hadseregnek ott úgyszólván szüksége lesz még tisztekre, itt viszont olyan nagy gondot okoz nekik a minden megszállt területről idemenekült tisztek elhelyezése, hogy örülnek, ha minél többen tudnak tovább megélni a megszállt területen, amíg Magyarország helyzete végleg tisztázódik. Arra természetesen megkértük, hogy adjon valamiféle biztosítékot nekünk, hogy ez a nyugdíjazásunk az adott helyzetben kényszer alatt történik, tehát ha elérkezik az idő, hogy tényleges magyar szolgálatba visszaléphetünk, akkor ennek nincs akadálya, s hogy nyugdíjban töltött éveink is beszámítanak szolgálati időnkbe. Annál inkább, mert még Kassán hallottuk azt a bizalmas üzenetet Budapestről, hogy maradjunk minél többen ottani illetőségű tisztek ott, egy földalatti titkos irredenta katonai szervezkedésben való részvételle. Tóth alezredes ezt mind megértette, megígérte, hogy délelőtt mind az ötünk ügyét a honvédelmi miniszter illetékes osztályával és a vezérkarral megtárgyalja, s délután 4 órára jelentkezzünk nála. Délután valóban megkaptuk a szabályszerűen kiállított nyugdíjba helyezési rendeletünket, s az előadóiv pro domójában olvashattuk azt a döntést, amit kívántunk, hogy ismét tényleges állományba kívánunk visszahelyeztetni.

Megnyugodva utaztunk haza, Valenta őrnagynak megmutattuk a rendeletet, ő erről másolatot készítettett irattára számára, adott mindegyikünknek egy írást, amelyben elismeri, hogy nyugdíjasok vagyunk, tehát megadja az engedélyt, hogy Kassán élhessünk, ha egy hónapon belül igazoljuk, hogy olyan foglalkozást fogunk űzni, ami a városhoz köt.

Ennek a feltételnek igazolása nem volt nehéz. A kassai gazdasági akadémiában meghagyták egyelőre tovább a magyar szervezetet Zalka igazgató⁷² vezetésével még egy évig. Jelentkeztem nála, kérve, hogy vegyen fel rendkívüli hallgatónak, annál is inkább, mert úgy terveztük, hogy ha innen el kell mennünk, s nem lépek be az akkor még bizonytalan szervezetű honvédségbe, akkor kimegyünk Győr megyébe, Dénesháza pusztára, Ilus feleségem birtokára, s ott fogjuk valahogy életünket berendezni. Zalka igazgató közölte velem, hogy a csehek megengedték, hogy a most folyó tanéven kívül, ami után az intézet már szlovák nyelvű intézet lesz, még egy évig megtérnek egy magyar tanfolyamot, tehát annak elvégzése után oklevelet kaphatok. Rendkívül megörültem ennek, azért is, mert engem a természettudományok mindig nagyon érdekeltek, tehát tudtam, hogy a gazda-

⁷² Zalka Zsigmond neves agrokémikus, a szeszgyártás magyarországi szaktekintélye. (1920-ig maradt Kassán, utána Magyaróváron folytatta munkásságát.)

sági akadémia országos hírű tanáraitól, állat- és növénytan területén sok érdekeset fogok tanulhatni.

Hogy pedig valami keresetem is legyen, ezt is sikerült legalább részben megoldani. A kassai legnagyobb moziban akkor igyekezett egy ott ragadt budapesti zeneakadémiai zongora szakos fiatalember – Szőlősynek hívták⁷³ – egy szalonzenekart összeállítani. Beszéltem vele, örömmel fogadott, s a kisenekarába felvett. Én és dr. Sziklay Ferenc gimnáziumi tanár voltunk az első hegedűsök, Batek Zoltán kassai zeneiskolai tanár a brácsás, Grega György városi tisztviselő gordonkás, Vincze Sándor, a kereskedelmi iskola volt igazgatója nagybőgős, s még néhány a városban élő zenetanár, volt katonazenekari tag vállalta a többi hangszert. Egy-két próba elég volt, hogy összetanuljunk. Este 8-tól 10-ig kellett játszsanunk, s minden előadás után kifizettek 20 csehszlovák koronát, vasárnap két előadásért 40 koronát. Ebből ugyan nem lehetett megélni, hát eladtunk ékszereket, értékes szőnyegeket, s valahogy eltengődöttünk szerényen. Lakásunk egy külön bejárattú szobáját a lakáshivatal kiutalta egy magasabb rangú vasúti tisztviselőnek. Csendes, szerény cseh ember, rendes lakbért fizetett, nem volt vele semmi bajunk.

Mindez voltaképpen nem tartozik szorosan katonaeletemhez, de mégis elmondtam, hogy lássuk azt a környezetet és helyzetet, amiben tulajdonképpen (rejtett) katonai foglalkozásom lezajlott.

Mielőtt azonban folytatnám katonaeletemnek – ebben az időszakban furcsa fordulatokat vett – leírását, el kell mondanom annak az egy hónapnak történetét, amikor a Kun Béla idejében folytatott vörös háború Kassáig, sőt tovább is előretörve, a cseheket francia tábornokokkal együtt kikergette Kassáról. Sajnos, naplót akkori életemről nem vezettem, így tehát a pontos dátumokra már nem emlékszem, csak arra egészen határozottan, hogy ez a nyári időszak elején történt. Hogy Budapesten mi történik, azt a határzár ellenére is tudtuk, bár magyar újságokat sem volt szabad behozni, de sokan utaztak ide-oda, s egymást tájékoztattuk.

Így hamar értesültünk arról, hogy Miskolcot és vidékét a csehek már kiürítették, s a harcvonat Kassa felé közeledik. Nehány nap múlva, a világháborúból jól ismert ágyúzás hangját lehetett Kassán is hallani. Nagyida községből jövő emberek beszéltek, hogy ott van a harcvonat. A csehek mindenütt hátrálnak. De pozitív bizonyítékát ezeknek a híreknek csak akkor láttuk, amikor Hennocque tábornok magához kérte Hegedűs Pál magyar huszár altábornagyot, a városban általánosan ismert és tisztelt férfit, s közölte vele, hogy felsőbb utasításra Kassát „egyelőre” kiürítik. Felszólította az altábornagyot, hogy szervezzen meg egy polgárőrséget, amellyel mint karhatalmi alakulattal tartsa fenn a rendet a városban, nehogy a cseh katonaság és rendőrség távozása után minden felforduljon, s a csöcselék hozzákezdjen a lakások fosztogatásához. Hegedűs altábornagy azt felelte, hogy ezt természetesen vállalja, de honnan szerezzen fegyvereket? Hennocque csak a vállát vonogatta, ő fegyvert nem adhat. Megengedte, hogy falragaszokon azonnal értesítsük a lakosságot, s felszólítsuk a férfilakosokat, hogy még aznap délután gyülekezzenek a rendőrkapitányság udvarán, ahol megkapják az utasításokat. Persze hogy mi, tiszték mind ott voltunk. Hegedűs előbb velünk tárgyalt az egyik hivatali szobában, s kifejtette előttünk haditervét. A városba bevezető utak mindegyikére az utolsó házcsoporthoz egy-egy 8-10 főből álló, tisztől vezetett őrség fog holnap déltől éjjel-nappal szolgálatot tartani, megakadályozza a gyanús rablóbandák beszivárgását a városba, és ha a Vörös Hadsereg

⁷³ Markó másutt (a zenei életéről szóló visszaemlékezésében) Szamosinak írja, bár bizonytalan benne, hogy jól emlékezik-e. Lásd: I. 60.

első csapata odaér, azokat fogadja és tájékoztatja a város helyzetéről. Ha ez a csapat már bevonult a városba és ott megalakul a rendes katonai helyőrség karhatalmi szolgálata, a mi szolgálatunk véget ér, hazamehetünk. Ezután kimentünk az udvarra, Hegedűs egy asztalra felállva mindezt elmondta a körülbelül 3-400 férfiból álló gyülekezetnek, azzal hogy jelentkezzenek a nekik ismerős tisztelnél. Kijelölt még külön járőröket a városi utcákban való cirkálásokra, különösen éjjel, amíg ezt a szolgálatot a rendőrség át nem veheti.

Derék 34-eseink persze régi tisztjeik köré sereglettek, s így hamar megalakíthattam 16 főből álló tábori őrsömet. Nevüket, lakásukat feljegyezve nyolc embernek megparancsoltam, hogy este 7 órakor jelentkezzenek lakásom előtt, amely azon az úton feküdt, amelyen át kellett a nekem kiosztott városvégre menni. Éppen ezért is kértem ezt az őrsöt. A többi nyolc embernek pedig, 34-es becsületükre hivatkozva, meghagytam, hogy holnap reggel 6 órakor jelentkezzenek nálam kint az őrségünk helyén, a város szélén lévő utolsó háznál, egy városi téglagyár épületénél. Ennél a második, felváltó csoportnál volt egy 34-es tartalékos tiszt tanárember, akit helyettesemül választottam. Mindenki vacsorázzon meg otthon, a reggeli felváltó emberek pedig hozzanak magukkal egy napra való ételmezt. Ha valakinek fegyvere volna, azt természetesen hozza magával. Délután 5 óra tájban már lakásom előtt állott a kijelölt nyolc ember, s mosolyogva láttam, hogy dacára a szigorú cseh parancsoknak, hogy minden fegyvert le kell adni, a nyolc ember közül háromnak volt Mannlicher-puskája, s a másnapi felváltók közt a tanárnak revolvere, még három puska is akadt, és 50-60 töltény. A téglagyár igazgatósága készséggel adott egy üres helyiséget az őrség számára, betettek oda nekem egy drótmatracot, a legénységnek bőségesen szórtak szalmát. Kiállítottam két puskás embert az országútra, ezeket kétóránként felváltották. Éjjel nem történt semmi. Visszazavartak néhány, Miszlóka tót községből odajött üres szekeret, amelyek mindig több ember kíséretében érkeztek a város alá, de mivel nem tudták igazolni, hogy mit keresnek késő éjjel üres szekerekkel a városban, és össze-vissza hazudtak mindent, nyilvánvaló volt, hogy egy fosztogatásra készülő bandához tartoztak. Ugyanez a jelenet más őrsöknél is előfordult. Reggel 6 órakor megérkezett a pontos tanárember az ő nyolc emberével, átadtam neki a szolgálatot, s haza siettem. Embereimnek meghagytam, hogy este 5 óra előtt legyenek ismét a téglagyári őrség helyén. Én magam kora délután odamentem, mert az ágyúzás elhalt, a vörösök állítólag még aznap délután bevonulnak a városba.

Dél előtt volt elég látnivaló az utcákon, ahol állandóan robogtak a városból kifelé a cseh katonakocsik, és a vasúti állomásról a vonatok Abos, Eperjes felé. A lakosság leplezetlen örömmel nézte ezt, mindenki örült, hogy ismét magyar impérium alá kerülünk. Persze akkor még teljesen tájékozatlanok voltunk a bolsevik kommunista mozgalom végső céljáról és elterjedéséről. Kassán – nyílt város lévén – a csehek katonai ellenállást nem fejtettek ki. A cseh tüzérség nem lőtte, csak délben repült a város felett néhány gránátjuk a Csermely-völgy és Bankó körüli erdőbe. Délután 4 óra után kisiettem őrhelyemre. Rövid idő múlva már láttunk egy kettős rendekben, szóval békés menetalakulatban, énekelve vonuló magyar ezredet a mi országutunkon felénk közeledni. A Hegedűs altábornagytól kapott utasítás szerint a magunkkal hozott rögtönzött fehér zászlót az egyik őr kezébe adva s azt a közeledők felé lengetve vártuk. Elég jó benyomást tettek reám, még a világháborúból megmaradt kopott, megviselt egyenruhában, gallérjukon a békécsabai volt 101-es közös gyalogezred sárga hajtókájával ellátott katonákból állott a csapat, köztük civil ruhás, karaszalagos fiatalemberekkel és öregebb volt katonákkal. Vezetőjük egy rangjelzés nélküli, de felismerhetően tiszt volt. Lováról leszállva csapatát megállította, s felém közeledett. Tájékoztattam őt a kassai helyzetről, őrnagy volt, s láttam, hogy örül, hogy a városban nem kell

utcai harcra számítani. Kérésemre elmondta, hogy a hadsereg főparancsnoka Böhm Vilmos volt nyomdász és írógépügynök, vezérkari főnöke Stromfeld Aurél régi vezérkari ezredes. Ők a Rab Ákos alezredes parancsa alatt álló alföldi 6. hadosztályhoz tartoznak, s az a parancsuk, hogy a Fő utcán álljanak meg, s ott kapják majd meg további utasításukat. Véleménye szerint a többi, Kassa felé előnyomuló magyar csapatok is már beérkezhettek a városba. Így hát az én szolgálatom véget ért. A csapat elvonulása után őrsömet hazabocsátottam, s magam is a városba, a Fő utcára siettem, hogy lássam, mi történik ott. Az utcák persze tömve voltak, és – a kassai lakosság hazafias érzésére jellemzően – nemzeti színű zászlókkal feldíszített utcák, házak fogadták a kommunista Vörös Hadsereg csapatainak bevonulását. Mi akkor mindnyájan abban a gondolatvilágban éltünk, hogy mindez csak átmeneti helyzet, nekünk mindegy, hogy milyen politikai irányú csapatok foglalták vissza Kassát. A fontos az, hogy magyar csapatok üzték ki a betolakodott cseh uralmat, majd csak megtaláljuk a velük való modus vivendit. Hogy egy hasonlattal éljek, mi felvidéki, közelebbről kassai magyarok úgy éreztük magunkat ezekben a hetekben, mintha egy felgyújtott házban élve, ahol mögöttünk minden lángokban áll, arrafelé kijutni lehetetlen, tehát nem volt más menedékünk, mint az ablakon keresztül beugrani a ház alatt folyó erős sodrású folyóba, nem törődve azzal, hogy esetleg ott elpusztulunk.

A legnagyobb lelkesedés a Fő utcán, a dóm lábánál álló és a csehektől bevonulásuk után ledöntött 48-as honvéd emlékmű körül volt. Ott a bevonuló vörös ezredek is megálltak, és velünk együtt énekelték a magyar himnuszt. De hát ez persze csak a helyzet diktálta kényszerű engedmény volt részükről, másnap reggel már falragaszokon követelte a hatóság az összes nemzeti színű zászló bevonását, s helyettük a vörös zászló kitűzését. Ezt a jó kassaiak úgy oldották meg, hogy lefejtették a zászlókról a fehér és zöld vásznakat, s maradt a rúd felső végén egy sovány, vörös vászondarab.

Falragaszok rendelték el, hogy az összes volt magyar tényleges és nyugdíjas katonatiszt jelentkezzen a városparancsnokságnál élelmiszerjegyeikért. De ilyet csak olyan tiszt fog kapni, aki szolgálatot vállal a Vörös Hadseregben vagy más üzemnél, vagy pedig szolgálatra képtelen rokkant. Megalakult a hadtestparancsnokság palotájában a katonai körletparancsnokság, s ugyanott ütötte fel főhadiszállását a városba bevonult 6. hadosztályparancsnokság Rab Ákos alezredes parancsnoksága alatt. Vezérkari főnöke Bengyel Sándor honvéd vezérkari százados volt. Jelentkezésünkkor, amikor a minket eligazító tiszt a névsorban hozzám ért, azt mondta, hogy menjek be Rab alezredeshez, beszélni akar velem. Én akkor már döntöttem, kedves jóbarátom, Rátz Jenő vezérkari százados⁷⁴ – a későbbi, tragikus sorsú honvéd vezérkari főnök és miniszter – tanácsára a vezetése alatt álló, a gyalogság ügyeivel foglalkozó osztályban kértem és kaptam beosztást.

Rab alezredes azzal fogadott, hogy felajánlotta nekem, hogy fogadjam el az újonnan felállítandó 34. ezred parancsnoki állását, s igyekezzem azt minél előbb összehozni, amit természetesen elutasítottam. Belépek egyszer Rátz szobájába, telefonál, de int nekem, hogy üljek le, s odasúgja: „Landlerrel beszéljek”. Landler hadtestparancsnok Miskolcra Rátzot hívta fel, akiről talán tudta, hogy általánosan tisztelt és a tisztikarban és társadalomban kedvelt személy, hogy felszólítsa őt a toborzás sikeressé tételére, mert arról értesült, hogy Kassán alig jelentkeznek a Vörös Hadseregbe való belépésre. Rátz a fülem hallatára ezt mondja neki: „Ismerem az itteni helyzetet és a lakosság gondolkodását. Itt katonaságot csak akkor fogunk felállíthatni, ha kitűzzük a nemzeti színű zászlókat, s kihirdetjük, hogy a régi, 200 éves hősi múlttal rendelkező 34-es közös és a kassai 48-as vörös

⁷⁴ Ekkor már vezérkari őrnagy.

sipkás hagyományra hivatkozó 9. honvéd gyalogezredeket fogjuk ismét felállítani. Akkor tömegesen fognak jönni a régi 34-es és 9-es harcosok, s tisztjeik is. Eredményes toborzás másképp itt teljesen hiábavaló próbálkozás.” Landler erre hosszabban válaszolt, hogy mit, azt nem tudom, csak annyit mondott Rátz nekem mosolyogva, amikor a beszéd véget ért, [hogy] Landler szerint annak még nem érkezett el az ideje.

[Amikor] Hennocque tábornok egy hónap múlva a csehszlovákokkal az entente parancsára visszatért, s a vörös uralom Kassán megszűnt, falragaszokban közölte, hogy az uralmat itt ismét átvették, holnap délelőtt 10 órakor a Bethlen körúton fog az egész helyőrség felvonulni, azt megszemléli, s annak bal szárnyán álljanak fel azok a tisztek, akik az őtöle engedélyezett Hegedűs altábornagy-féle karhatalmi szolgálatban az ő kivonulásuk után eredményesen közreműködtek. Megbeszélve barátaimmal, elhatároztuk, hogy már csak kíváncsiságból is elmegyünk, hogy mit fogunk ott hallani. Hennocque végiglovagol a front előtt, előttünk megáll, s rövid beszédet intéz hozzánk, természetesen francia nyelven. Múltunk azon, hogy mennyire tájékozatlan volt a mi történeti múltunk felől, s mennyire nem volt tudatában annak a fonák helyzetnek, amit ő itt, magyar földön, mint a megszálló csehszlovák csapatok parancsnoka betölt, hogy ezt a hülyeséget mondta többek közt: „Megértem az Önök sorsát s örömét, hogy megszabadultak az ellenség csizmáinak szorítása alól. Ezt mi franciák megértjük, hiszen a világháborúban mi is szenvedtünk a német katonacsizmák nyomása alatt.” Ez az elvakult ember nem vette észre, hogy önmagáról állít ki itt egy szegénységi bizonyítványt, mert mi éppen az ő, francia–csehszlovák csapatok és uralom csizmája alatt nyögtünk. A város szerencséjére nemsokára felváltották a francia parancsnokságot, s annak helyét egy igen rokonszenves és a magyarok panaszait készséggel meghallgató olasz generális, Rossi vette át. Azt hallottuk, hogy rövid idő múlva annyira összeveszett az alá tartozó csehszlovák tisztekkel, hogy a vele ott szolgáló olasz tisztek kiváltak a közös étkezőből, s a csehek állítólag merényletet is terveztek ellene. Az biztos, hogy egy idő múlva, ha Rossi tábornok az utcán megjelent, állandóan két, Napóleon-kalapos olasz carabinieri kísérte.

Katonaéletem Kassán most már 1919 nyarától 1920 tavaszáig nyugodtan folyt, csendesen tovább dolgoztunk a Lindner ezredes vezette irredenta szervezésen, de ez sok munkát nem adott. Egyébként jártam a Gazdasági Akadémia előadásaira, s este a moziban hegedültem. Rokonaim, civil jóbarátaim segítségével akkor már tűrhetően fel voltam szerelve civil ruhákkal, s vártuk az időpontot, amikor nyugodtan átköltözhetünk Csonka-Magyarország területére, ahol 1919. augusztus 4-én sikerült Horthy Miklós altengernagy parancsa alatt az Alföldön és a Balaton mellett megalakult nemzeti haderőnek a román hadsereg segítségével a hatalmat átvenni egész Csonka-Magyarország területén. De akkor, és még 1920 első felében is, a politikai helyzet állandóan forrongott, nem volt kedvem odamenni, s különben is akkor még fennállott annak reménye, hogy Kassa mégiscsak visszakerül a magyar impérium alá, s akkor reám ott lesz szükség. Tehát maradtam, amíg egy nem várt fordulat meggyőzött arról, hogy onnan el kell menekülnöm.

Amikor a csehek visszatértek, 1920 tavaszáig mi, tisztek mint nyugdíjasok, persze nyugdíj nélkül, csendesen élhettünk a városban. Március elején falragaszok behívták az összes Kassán lévő tisztet a hadtestparancsnokság nagy termébe. Ott egy cseh vezérkari őrnagy, Bartosnak hívták, a megjelent kb. 400 tisztnek németül, bajtársi meleg hangon beszélve megmagyarázta, hogy semmi értelme nincs már annak, hogy elzárkózzunk a csehszlovák állam hadseregében való részvételtől, mert ez a terület soha többé nem fog már magyar fennhatóság alá kerülni. Lépjünk be tehát a csehszlovák hadsereg állományába vagy mint tényleges, vagy pedig mint nyugdíjas tisztek. Két nap haladékot adott, addig

jelentkezzünk a parancsnokság személyügyi osztályánál eddigi rangunkat igazoló okmányokkal. Tudomásom szerint alig jelentkezett 4-5 tiszt, akik vagy szudétanémet, tehát cseh állampolgárok, vagy osztrákok voltak. Csak egy magyar tisztéről tudtunk, ez Mestitz János, a kassai 9. honvéd gyalogezred egyik ezredese volt, félzsídó, aki kérte a nyugállományba való felvételét.

Most már alaposabban foglalkoztunk a már említett titkos szervezéssel az egész Felvidéken. Vezetője ezredem legkedvesebb és legtiszteltebb tagja, Lindner Gusztáv ezredes volt. Ennek a szervezkedésnek korántsem voltak olyan céljai, amit annak felfedezése után a csehszlovák lapok világgá kürtöltek, hogy ti. fegyveres felkelést készítünk elő, s kirobantunk egy lázadást a csehek kiverésére. Erről szó sem lehetett, hiszen ahhoz sokkal nagyobb apparátus kellett volna, mint az ilyen titokban összehúzó fegyvertelen tisztiek társasága. És erre azért sem gondolt senki, mert hiszen az akkori helyzetet senki magyar nem tartotta véglegesnek, bízva a trianoni békeparancshoz csatolt Millerand-féle jegyzékben, ami azt ígérte, hogy a békeszerződések még nem véglegesek, tehát a határokon is lehet változtatni.⁷⁵ A szervezkedés célja csak az, hogy ha elkövetkeznék olyan helyzet, hogy a csehek végleg kivonulnak, legyen a Felvidéken egy azonnal működésre képes karhatalom, ami a rendet a várható nagy zűrzavarban addig fenntartsa, amíg a magyar közigazgatás és magyar katonaság a hatalmat átveheti. Az természetes, hogy az ezredem ott maradt tisztjeivel mind jelentkeztünk Lindnernél, de a városban élő többi tiszt is, és amikor sejt-szervezési mód alapján erről már a megbízható polgári lakosság is tudott, sok derék ember, ügyvéd, orvos, bankhivatalnok, mérnök, tanár és sok derék iparos, munkás is felajánlotta segítségét. Persze összejöveleket nem tartottunk, Lindner tájékoztatásait és utasításait kézzől-kézre adtuk tovább, és egyikünk sem tudott többet a szervezkedésről, mint ami az ő személyét illette. Így például Lindner nekem, aki bizalmas jóbarátja voltam, sem árulta el, hogy vannak-e és hol elrejtett fegyvereink.

Egyszer kaptam én is egy utazási megbízást tőle. Írásba foglalt rendelkezéseit a Zólyom megyében lévő megbízottjához kellett Besztercebányára vinnem egy igen tisztelt ügyvédhez és egy erdőmérnökhöz, aki valamikor a rozsnyói evangélikus gimnáziumban pár évvel alattam járt. Utóbbi vállalta ugyanis a kassa–oderbergi vasúti vonalnak több helyen való felrobbantását előkészíteni, ha kiütne a háború, hogy a Csehország felől várható csapatok behatolását meggátolja. Lindner utasításait lovaglónadrágom szárának alsó szegélyébe bevarrva, csizmában utaztam csikorgó téli hidegben reggel 7 órától délután 4-ig. Kedves nagybátyám, Sztehlo Gerő volt akkor az ottani evangélikus egyház egyik lelkesze, tehát rokoni látogatás címén nem volt feltűnő egy idegen odaérkezése. Gerő bácsi, az ottani magyarság lelkes vezetője még este elkísért az ügyvédhez, akivel a szóban is kapott üzeneteket is megbeszéltem. Másnap estére megkaptam a kért írásbeli felvilágosítást tőle és az erdőmérnöktől, s harmadnap reggel hazaindultam. Bár a hópellet borított Magas-Tátra egész hegyláncá alatt déli verőfényben vonatkázva leírhatatlan szép képben volt részem, aggódva gondoltam megérkezésemre, mert hajnali 4 óra előtt érkeztem Kassára. Este 10 és reggel 5 óra közt tilos volt az utcán mutatkozni, sűrű rendőri és katonai járőrök cirkáltak, s minden járókelőt letartóztattak. Szerencsém volt. Csak a Deák Ferenc utcában találkoztam városi rendőrökkel. Nem is igyekeztem valahol a sötétben elbújni, amíg továbbmennek, hanem – mert ez kevésbé gyanús –, egyenesen hozzájuk mentem, mondva, hogy vonaton most érkeztem, előmutattam a vasúti jegyet, s csak a következő

⁷⁵ Alexandre Millerand francia miniszterelnöknek a trianoni békeszerződés mellékleteként számon tartott levele csupán a béke ratifikálásának elősegítését szolgáló revíziós ígéret maradt.

utcáig kell mennem, mert ott a Frangepán utca elején van a lakásom. Nem okoskodtak, tovább engedtek.

A földalatti szervezkedés – a derék tiszték és kassai lakosok dicséretére mondván – nem is belülről derült ki, hanem akadt egy – sajnos tényleges – honvédtiszt, aki mint titkos agent provocateur jött Kassára. Neveket eddig nem említettem, de ennek nevét a történeti hűség érdekében meg kell mondanom. Gyuk József honvéd százados valami módon megtevéstette a Honvédelmi Minisztériumot, ott a személyére vonatkozó legkedvezőbb igazoló iratokat kapott, azokkal Miskolcra utazott, az ottani katonai körzetparancsnoksághoz,⁷⁶ ahol persze hitelt adtak a minisztériumi szép bizonyítványoknak, s még ők is adtak neki igazolványt megbízhatóságáról, hogy mint összekötő szerv működjön a kassai szervezet vezetője és a miskolci katonai parancsnokság közt. Így felszerelve felkereste Lindner ezredet, aki természetesen hitelt adott a felsőbb helyekről származó igazoló és ajánló iratoknak, ezt a gazembert mindenről tájékoztatta, megmutatta neki a névsort stb.

Mikor mindezek az adatok birtokában voltak, ez az aljas ember átment a csehszlovák hadbírósághoz, és az egész irredenta szervezkedést feljelentette. Lindnert és még hét más magasabb rangú tisztet, eperjesi ügyvédet, magántisztviselőt letartóztattak. Több hétig a kassai katonai fogházban sínylődtek, amíg őket ott kihallgatták, azután átszállították Illavára. Lindnert halálra, a többieket hosszabb szabadságvesztésre ítélték. Illaváról aztán átvitték őket Theresienstadtbba, ahol földalatti kazamatákba kerültek. A brünni fellebbviteli katonai bíróság a halálbüntetést életfogytiglan tartó fogságra enyhítette.

Említettem, hogy a cseh főparancsnokság nemsokára első bevonulásuk után az összes Kassán lakó magyar tisztet összehívta, és barátságos megbeszélés formájában szólította fel őket az újonnan alakuló csehszlovák hadseregbe való belépésre. Nem ért el semmit. Most, 1920 tavaszán újabb kísérletet tettek. Névre szóló meghívót kaptam egy újabb megbeszélésre. Velem együtt mindössze 8-10 tisztet hívtak oda, s egy őrnagy, szintén régi, közös hadseregben szokásos tegezési, bajtársi hangon, németül igyekezett meggyőzni arról, hogy magunk alatt vágjuk a fát, ha nem fogadjuk el a csehszlovák hadseregbe való belépésre alkalmat nyújtó felszólításukat. Azzal most már számolnunk kell, hogy a volt magyar Felvidéknek nevezett szlovák föld sohasem lesz többé magyar. Az, hogy nem tudunk csehül vagy szlovákul, nem akadály, kétévi haladékot kapunk az államnyelv megtanulására, de teljes fizetésünket a belépés napjától kezdve folyósítják. Úgyszintén a nyugdíjakat is. Jelentkezésünkre két nap haladékot adott. Elszomorodva mentünk haza. Mindnyájan, akik ott voltunk, már végleg elhatároztuk, hogy csehszlovák katonák nem leszünk, de hát most számítani kell azzal, hogy helyzetünk mindig válságosabbá válik, s a végén – ha tovább vonakodunk –, vagy internálnak, vagy kiutasítanak.

Egy hét múlva ismét kapok egy idézést a parancsnokságtól, hogy jelentkezzem Farra Stabskapitan irodájában. Gyanútlanul mentem oda. A törzskapitány – orosz mintára az őrnagy és a százados közti rendfokozat – udvariasan fogadott, helyet kínált íróasztala mellett, s elkezdett tegezve – velem egykorú ember lehetett –, bajtársi hangon meggyőzni arról, hogy milyen előnyös lenne nekem, ha belépnek az ő most alakuló hadseregükbe. Ő megéri idegenkedésemet, hiszen ő maga sem cseh, hanem szudétanémet, tehát neki sem könnyű egy idegen nyelvű és szellemű haderőben szolgálni, de számolni kell a realitásokkal, az adott helyzettel. Köszönettel, szintén udvarias szavakkal megmagyaráztam neki, hogy minden érdekem, megélhetési lehetőségem Magyarországon van. Családi birtokunk Győr megyében biztosítja megélhetésemet, és polgári vonalon való elhelyezke-

⁷⁶ Helyesen: *körletparancsnokság*.

désemre is már megtettem a szükséges lépéseket. Erre ő – még mindig udvarias hangon – azt mondja, ha nem akarok tovább ténylegesen szolgálni, akkor is maradjak itt, s jelentkezzek a nyugállományúak csoportjába való besorolásra. Amikor ezt is köszönettel elhárítottam, rideg arccal feláll székéből, komor hangon rám szól, már nem tegezve: „Stehen Sie auf! Da Sie sich weigern in der chechoslovakischen Armée als Offizier weiter zu dienen, und auch die Begünstigung des Ruhestandsgehaltes ablehnen – felvesz egy nyomtatványt íróasztaláról – werden Sie hiemit, mit Berufung auf die Kriegsministerialverordnung Nr. ... v. Jahre 1920 zum Infanteristen ohne Chargengrad degradiert, und als solcher im chechoslovakischen Infanterieregiment Nr. 34 – da Sie noch dienstpflchtig sind, – evident geführt.”⁷⁷ Nem tehetek róla, ezt a váratlan és végre is nagyon komoly utasítást akaratlanul is mosolyogva hallgattam végig. A Stabskapitan most még dühösebb lett: „Das ist gar nicht zum Lachen, Wenn der Krieg zwischen uns und Ungarn ausbricht, werd [!] Sie mit der Waffe in der Hand gegen Ihre früheren Kameraden kämpfen.”⁷⁸ Erre már én is komoly lettem, csak azt válaszoltam; „Das werde ich nicht tun!”⁷⁹ Meghajtottam magam, s kiléptem a szobából. Pár nap múlva megkaptam postán ezt a döntést írásban is.

Most már láttam, hogy valóban elérkezett az ideje, hogy Kassáról végleg eltávozzunk. Annak a megaláztatásnak valóban nem tehettem ki magamat, hogy bornyúval a hátamon, mint szlovák közbaka kutyagoljak Kassa Fő utcáján, ahol azelőtt büszkén, lóháton, ezredzenénk hangjai mellett egy elitezred soraiban vonulhattam végig. Most már nem kötött – érzelmi kapcsolataimtól eltekintve – semmi Kassához. A csehek ismertek voltak a régi Monarchiában arról, hogy kitűnő, pontos bürokraták, jó közigazgatási tisztviselők. Ezt az én közlegénnyé való lefokozásommal kapcsolatban is bebizonyították. Még hat év múlva is szerepeltem a szlovák 34. gyalogezred legénységi nyilvántartásában. 1926 tavaszán Budapesten pontos lakcímemre kaptam egy ajánlott levelet Kassáról, amelyben a 34. szlovák ezred parancsnoksága szlovák és magyar nyelven nyomtatott behívót küldött, hogy jelentkezzem mint közlegény ez év június 1-jén fegyvergyakorlatra négy hétre Kosicén, a 34. gyalogezred 5. század[ának] parancsnokságán. Felvittem az iratot a Honvédelmi Minisztérium jogügyi osztályába, jót neveltünk rajta, átvették, s értesítették a budapesti csehszlovák követséget, hogy én magyar királyi őrnagy vagyok, magyar állampolgár, és nincs semmi közöm a cseh hadsereghez. Irredenta szervezkedésünk Lindner és vezértársai letartóztatásával amúgy is véget ért. Az ő sorsuk akkor még bizonytalan volt. Azt hallottuk, hogy a magyar Külügyminisztérium tett ugyan lépéseket kiszabadításuk érdekében, de mindaddig eredménytelenül, amíg egy szerencsés véletlen ki nem nyitotta börtönük kapuját. 1920 nyarán a csehszlovák államelnök, Masaryk professzor feleségének unokaöccse – mint cseh repülőtiszt – Magyarország felett – bár ez tiltva volt – átrepülve kényszerleszállást volt kénytelen végrehajtani, s így a magyar rendőrség letartóztatta. Megindult a diplomáciai tárgyalás, s az örvendetes módon úgy végződött, hogy a csehek a főhadnagyuk kibocsátásáért szabadon engedték s a magyar határra toloncolták Lindnert és társait. A Honvédelmi Minisztérium tisztelettel fogadta őket, azonnal kaptak beosztást.

⁷⁷ Álljon föl! Mivel Ön vonakodik a csehszlovák hadseregben tisztként tovább szolgálni, és a nyugállományba helyezés kedvezményét is visszautasítja... Ön ezennel hivatkozással az 1920. évi ... számú hadügyminisztériumi rendeletre, rendfokozat nélküli gyalogossá fokoztatik le, és mint ilyen a csehszlovák hadsereg 34. gyalogezredben – mivel Ön még szolgálatköteles – nyilvántartásba vétetik. (ném.)

⁷⁸ Ez egyáltalán nem neveltséges, amikor a háború köztünk és Magyarország között kitör, Ön fegyverrel a kezében korábbi bajtársai ellen fog harcolni. (ném.)

⁷⁹ Ezt én nem fogom megtenni! (ném.)

Ilyen körülmények közt mindnyájunk talpa alatt, akiknek névsorát a gazember Gyuk ismerte, égett a föld. Hála Istennek, velünk egyelőre nem törődtek, biztosan be akarták várni Lindnerék kihallgatásának eredményét. A főtárgyaláson, amikor Gyukot Lindnerrel szembesítettek és ironikus mosollyal mondta szemébe mindazt, amit tőle hallott, a tárgyalást vezető bíró kérdésére, hogy igaz-é mindez, Lindner önérzetesen csak azt mondta: „Nem tagadom.”

Most azután már láttuk, jó lesz Kassáról minél előbb eltűnni. De akkor, 1919⁸⁰ tavaszán már csak annak adtak hatóságok kivándorlási engedélyt, akik magyar állampolgárságukat igazolták, és okmányilag igazolták, hogy Magyarországon állásuk van, amit el kell foglalniuk. Akkor kaptak vagon is az átköltözkedéshez. Két ilyen írást könnyen szerezhettem. Apósom leutazott Rábapatonára, ahová Dénesháza birtokunk közigazgatásilag tartozott, s hozott a községi elöljáróság hivatalos iktatószámával és körpecsétjével, a hiteles aláírással ellátott községi bizonyítványt, hogy én birtokunk után ott adófizető, ott illetőség-gel bíró magyar állampolgár vagyok. Írtam egy kedves unokafivéremnek, Elischer Vilmos ügyvédünknek, kinek felesége Gerbeaud Marcelle volt, s ő a Gerbeaud cég ügyésze, s kértem tőle a Gerbeaud cég hivatalos levélpapírján és iktatószámmal, körbélyegzővel ellátott iratot, amelyben felszólítanak, hogy mivel ajánlkozásomat elfogadták, az igazgatóság irodaszemélyzetébe felvettek, s foglaljam el állásomat május 1-jén. Ezek segítségével Farkas József kassai ügyvéd, rozsnyói diáktársam kiszerezte [!] nekünk a kivándorlási engedélyt.

Megbeszéltem a kivándorlás részleteit egy igen tisztességes, Glück nevű szállítóval. Előzékeny ember, s megkezdtuk a csomagolást. Mindez április hónap közepe után játszódott le.

Most már nyugodtan nézhettem – így gondoltuk – jövőnk elé. Magyarországból akkor már lázas tevékenységgel folyt a Horthy kormányzó alatt felállított Nemzeti Hadsereg szervezése. Ha Budapestre érek, ott alaposan tájékoztatom magam erről, s ha látom, hogy valóban életképes, nem csak laza milícia keretek közt engedélyezett haderő, akkor természetesen ott jelentkezem szolgálatra. Ha nem tetszik nekem ez a szervezkedés, akkor más polgári elhelyezkedés után nézek, s végső menedéknek itt van Dénesháza pusztai birtokunk, ahol letelepedhetünk.

Kivándorlásunk okmányai és a szállítóvali megegyezésünk a vasúti bűtorszállítás ügyében el volt intézve. Összebeszéltünk egy kedves jóbarátunk, Sípos Károly vezérkari ezredes Kassán maradt feleségével, hogy együtt utazunk fel Budapestre. Kis leányával együtt az ő írásai, vagonügye is Glück szállítóval rendben voltak, tehát úgy rendelkezünk, hogy két szomszédos vagonban április utolsó napjaiban vagy május legelején távozzunk Kassáról.

Ekkor egy ijesztő, váratlan fordulat következett be, amely minden eddigi rendben folyó tervezettségünket felborította. Beszalad április utolsó előtti napján délután egy, az utcánkban lakó tanítónő. Látásból ismertük egymást, de akkor a közös nyomorúság hatása alatt, mint az minden időkben bebizonyosodott, a segítőkészség mindenkiben megvolt. És ha valaki olyan hírt hallott, ami a rövid utcánkban, a Frangepán utcában lévő 8-10 ház magyar lakóit érdekelte, azt mindenki kötelességének tartotta a neki ismeretlenekkel is közölni. Elmondja, hogy testvérbátyja a városi rendőrségen dolgozik, s olvasta a cseh kormány egy ma érkezett tájékoztatását, hogy mivel Kassa határváros, nem kívánatos, hogy a volt magyar tiszték ott éljenek, ezért rövid időn belül el fogják őket onnan távoztatni, azaz Csehország belsejébe internálni. A rendőrség tehát állapítsa meg pontosan

⁸⁰ A gépiratban az évszám aláhúzva, és a lapszálon kérdőjellel 1920-as évszám betoldva tollal. A kérdőjel alapján talán nem Markó saját jegyzete, de az 1919-es évszám mindenképpen hibás.

a magyar tisztok lakását, hogy éjjel fennakadás nélkül, gyorsan el lehessen őket szállítani. Tehát érkezett a gyors elhatározás órája. Feleségem maga ajánlotta, hogy holnap szökjek át a határon, ő majd Síposnéval együtt, Glück szállító segítségével a vasúti teherkocsiban sietni fog utánam Budapestre. Másnap, április 30-án reggel siettem Farkas dr. ügyvéd barátomhoz, s arra kértem, készíttessen nekem a kivándorlási engedélyről egy csehszlovák hivatalos másolatot, amit magammal viszek, hogy az eredeti végzés feleségem birtokában maradjon. Ha engem a határon feltartóztatnak, s kérdik, hogy miért utazom egyedül s nem az engedélyezett szállítmánnyal, azt mondhatom, hogy nekem május elején el kell foglalom állásomat, tehát nem várhatok arra, amíg a határállomáson, Csányban már nagy tömegben feltorlódott és a határon való átszállításra váró vagonok végén, esetleg csak hetek múlva átszállításra sorra kerülök. Hazaérve ott várt egy ismerős tisztársam, az utcában lakó Dombi⁸¹ Andor gazdasági főhadnagy, akit a tanítónő szintén értesített, s érdeklődött, hogy mire határoztam magam. Mondom neki, délután utazom Csányba, onnan 6-8 km-re volt egy falu, közvetlenül a demarkációs vonal mellett, ott bevárom az éjjeli sötétséget, s akkor átsietek a vonalon, valahol már magyar területen az erdőkben megvárom a reggelt, s akkor kényelmesen beszélgetek Hidasnémetire, ahol a magyar állomás katonai parancsnokánál jelentkezhetek továbbutazásra. Örömmel vette ezt tudomásul, s megkért, hogy velem tarthasson. Családját egyelőre otthagyja felesége szüleinél. Délután megkaptam ügyvéd barátomtól a csehszlovák közjegyzőtől hitelesített másolatot, így hát délután 3 órakor hátizsákkal és kis kézitáskával utaztam Dombi főhadnaggal együtt Hernádcsányba. Kellemes idő volt, s így a gyaloglás nem esett nehezünkre. Beérkezve kb. este 6 órakor Abaújszina községbe, egyenesen annak a gazdának házába mentünk, akiről tudtuk, hogy a menekülteket szívesen segíti a kertje végétől alig ötven lépésre húzódó demarkációs vonalon át magyar területre. A gazdát otthon találtuk, mosolyogva mondta: gondolom, hogy az urak mi járatban vannak; s betessékelt szobájába. Kérdeztem, nem szolgált-e a 34-eseknél, mire büszkén mondta, hogy igenis, ő régi Vilmos-baka. Erre én is megmondtam, ki vagyok, úgyhogy azután – mint mondta – kötelességének tartja segíteni rajtunk. Különben sem nehéz feladat, csak arra intett, hogy ne mutatkozzunk az utcán, mert a cseh járőrök gyakran portyáznak erre, csempészeket szeretnek lefogni, amiért díjazták őket. Lerakva poggyászsunkat, a gazda kivezetett kertjébe, s ott a kerítés mögötti bokrok közé feküdvé magyarázta a tennivalókat. A vonal jól volt látható. A megműveletlen földeken keresztül kitaposott, egyenes vonalú gyalogút, 100-200 méterenként egy méter magas karókkal megjelölve. Három-négy kilométerenként pedig földbe ásott kunyhókban tanyáztak az őrségek, s negyedóránként végigjárták a vonal részeit oda-vissza. A kijelölt vonalon túl, kb. 4-500 méterrel, már magyar területen volt egy erdő szegélye. Azt kell majd minél előbb elérni, nehogy egy járőr az eléggé világos éjjel felfedezhessen, s mint csempészszyanus egyéneket lelőhessenek. Láttam, hogy a vállalkozás, ami előtt állottunk, könnyen végrehajtható. Az említett erdő szegélye mögött egy helyen, velünk szemben egy magasabb fákból álló csoport kimagaslott az erdő felső szegélyének különben egyenes vonalától. Mondom Dombinak, hogy egymástól 10-15 lépés távolságra abba az irányba fogunk sietni, vigyázva, hogy el ne szakadjunk egymástól.

Házigazdánk szívesen kínált szalonnával, borral, s jól megvacsorázva este 9 órakor mondja: no, most indulhatunk. Magával hozott egy padot, hogy a kerítésen könnyebben át tudjunk ugrani. Lefeküdtünk a kerítés mögötti bokrokba, s szóltanul várjuk a szökésre

⁸¹ A név Markónál y-nal szerepel, az egykorú rangsorolások alapján javítottuk, ahol később már András keresztnévvel is említik. Korábban a 23. honvéd gyalogezredben szolgált.

alkalmas pillanatot. Alig öt perc múlva hallom a háborúból ismert zörejeket, a bajonett, a puska odaütődését a hátibőröndhöz, lépéseket, s pár pillanat múlva, mint egy elsötétített színpadon, előttünk marsol libasorban öt szlovák katona, pipával szájukban, beszélgetve. Megvártuk, amíg eltűnnek szemünk elől, akkor a gazda intésére átugorva a kerítésen, ő átsegítette csomagjainkat, szaladva siettünk a határon át. Hamar elértük a vonalat, éppen egy határkaró mellett, így hát megnyugodtunk, most már magyar területen vagyunk, de még mindig lőtávolságban, tehát amilyen gyorsan csak bírtunk, igyekeztünk a megbeszélte erdőszegély felé, amelynek felső vonala – harctéri tapasztalatom nem csalt meg – a tiszta égbolt előtt jól látható volt. Ezt is sikerült elérni. Behúzódva az erdőbe kissé megpihentünk, azután megkerestük az erdőben a Hidasnémeti felé vezető országutat, aminek helyzetét előbb katonai térképemen pontosan meghatározhattuk, s annak közelében éjjeli pihenésre lefeküdtünk. Május 1-jén reggel 6 óra tájban felébredtem. A gyönyörű májusi ragyogó napsütés, a tiszta, üde erdei levegő és az a tudat, hogy kiszabadultunk a rabságból, könnyűvé tette további gyaloglásunkat, most már az országúton. De nem is sokáig kellett gyalogolni, egy Hidasnémetire menő üres szekérre keredzkedtünk, s most már nyugodtan gurultunk oda.

A vasúti állomás katonai parancsnoka, egy előzékeny fiatal főhadnagy szívesen fogadott, igazolványaink megtekintése után közölte, hogy neki joga és kötelessége minden menekült tiszt számára kellő igazolványt kiállítani, s ingyen továbbutazásra szóló menetlevelet kiállítani, ha aláírjuk az elénkbe tett nyilatkozatot, amelyben kijelentjük, hogy azért jöttünk át a határon, hogy a most alakuló magyar Nemzeti Hadseregben folytassuk megszakított szolgálatunkat... Ezt is elrendezvén, a forgalmi irodában kioktattak, hogy naponként délelőtt jön egy úgynevezett pendliző, azaz ingajáratú vonat, amely áthoz annyit magyar vagonlakót, amennyi üres vagon Miskolcra naponta ideküldenek. De hát ez bizony a sok várakozó miatt hetekig is eltarthat. Mivel azonban megvan az az engedélyünk, hogy a Nemzeti Hadsereg tagjainak vagonjait soron kívül átküldhetik, ha az illető a miskolci MÁV-üzletvezetőség től nevére szóló soron kívüli cserevagonot kap, és azt felhossa ide, akkor azt még aznap felküldik. Az előzékeny főhadnagy társaságában az étteremben ebédelve megtudtuk tőle a magyar hadsereg jelenlegi állapotát, s nagy megnyugvással dönthettem el már ott akkor magamban, hogy természetesen azonnal jelentkezem további szolgálatra.

Dombival még az esti gyorsvonattal Budapestre utaztunk. Lakásunk kedves rokonnál, dr. Sztéhlo Aladáréknál Budán, a Gellért szálló mögött, az Orlay utca 10. szám alatti kényelmes villájukban biztosítva volt, reggel mindjárt odasiettem, s azután a Honvédelmi Minisztériumba Sípos Károly vezérkari ezredes barátomhoz, hogy tájékoztassam őt családjának sorsáról. Átjött velem azonnal a minisztérium katonai szállításvezető osztályába, onnan telefonon felhívták a miskolci üzletvezetőség katonai osztályát, ahonnan azt a megnyugtató hírt kaptuk, hogy másnap, tehát 2-án délben személyesen Miskolcon átvehetek két vagon magam és Sípos Károly nevére, s azokkal délután Hidasnémetire utazhatok. Innen Sípos átvezetett a minisztériumi tiszti személyügyek osztályába. Előkeresték a színleges nyugdíjazásunkról a múlt év elején készített aktát, Sípos igazolta személyazonosságomat, ott mindjárt elkészítették a Nemzeti Hadseregbe való felvétellel elrendelő végzést. Az osztály vezetője telefonon felhívta a Budapestben akkor felállított ideiglenes alakulat, a 4. sz. csendőr tartalékezred parancsnokát, Szellinga György ezredest, s közölte vele, hogy kérésére most tudna hozzá beosztani egy századost ezredsegéd tiszti állásra. Az illető a Wr. Neustadt-i akadémiát végzett, kitűnően minősített tiszt, a háború alatt a kassai közös 34. ezred Regimentsadjudánsa volt. Szellinga ezredes válaszát persze nem hallot-

tam, de a telefonáló tiszt elmondta, hogy azt üzeni, hogy ha az illető neustadt, és egy ily elit ezrednek, mint a kassai 34-eseknek ezredsegédtisztje volt, akkor örömmel elfogadja. Délután megkaptam a rendeletet a tényleges állományba régi rangommal és szolgálati éveim beszámításával való visszahelyezésemről, és az utasítást, hogy jelentkezzem szolgálati feladatokra május 15-én az említett ezrednél. Azért kértem 15-ét, mert reméltem, hogy addig feleségemet is elhozhatom mindenestül a határon túlról.

Eddig tehát minden terv szerint sikerült. Végtelen megnyugvás töltött el, hogy további sorsom, elhelyezkedésem, fizetésem biztosítva van. Az ezred, amihez kerültem, mint mondták, csak átmeneti jellegű alakulat, de a személyügyi osztály vezetője biztosított arról, hogy engem szemem előtt tart, s ha alkalom nyílik, hasonló minőségben fog engem áthelyezni egy budapesti vagy a közeli ezredhez.

Május 2-án a két üres vagonnal Miskolcra délután Hidasnémetire utaztam. A pendliző szerelék még ott volt, csak este indult vissza Hernádcsányra. Az állomásfőnökség szívesen küldött annak vezetőjével egy hivatalos értesítést, hogy Sípos Károly és Markó Árpád családja számára két soron kívüli cserevagon készen áll, s kéri az értesítést, hogy mikor küldje azokat. Azt őszintén megmondták, hogy még így is 3-4 napra kell számítani, amíg az megtörténhetik, mert a csányi csehszlovák állomásfőnök, becsehelt komisz magyar, erősen megfizetteti magát, ha valaki soron kívüli továbbítást kér. Így hát berendezkedtem a vagonba több napi életre. A főhadnagy készséggel segített rajtam, két katonája délután rendelkezésemre állt. Hoztak egy közeli házból tömött szalmazsákot, párnát, pokrócot, két baklábra fektetett deszkából rendes priccset állítottak össze a vagonban, hoztak egy padot, lavórt, vizeskannát, egy literes üvegben ivóvizet, poharat, gyertyát, úgy-hogy kényelmesen tölthetem el a napokat május 7-éig, amíg feleségemék végre megérkeztek. Nem unatkoztam, élelmezésemet a vasúti vendéglőben biztosíthattam, s az élet a forgalmas pályaudvaron mindig érdekes volt. Gyönyörű meleg napok lévén, délben lementem a Hernád-partra, s ott a bokrok közt, elég mély vízű öbölben élvezhettem a szabad fürdés gyönyörűségét.

Végre 6-án este üzentek a forgalmi irodából, hogy megkapták az értesítést, hogy a két vagonunkat a holnap reggeli cserevonat hozza. Készüljek fel, hogy a magammal hozott két üres vagon holnap nekik átadhassam. 7-én reggel boldogan küldtem vissza a kölcsönkaptott szalmazsákot, párnát, pokrócot, minden egyebet tulajdonosaiknak. És reggel 9 óra tájban kimondhatatlan boldogsággal láttam a beguruló ingavonaton feleségem mosolygó arcát, s pár perc múlva magamhoz ölelhettem, megszabadulva a gyötrő aggodalomtól sorsa felől. A csehszlovák vámvizsgálaton egy száz cigarettás doboz segítségével szerencsésen, kár nélkül átesett, szóval minden bútorkat, ruháinkat, felszerelésünket s a dupla fenekű padlóba rejtett dolgainkat áthozta. Vagonjainkat este 7 óra után rákapcsolták a Sátoralja-újhely felől befutó gyors-tehervonatra, és május 8-án reggel 10 óra tájban megérkeztünk a Nyugati Pályaudvar teherpályaudvarára. Sípost, Sztehlóékat Miskolcra táviratban értesítettem érkezésünkről. Sípos Károly két nagy katonai teherautóval és mindegyikhez két rakodó katonával várt.

Sok bútorkat, ládáinkat úgy raktuk fel a teherautóra, hogy belül voltak azok a ládák, amik ruháinkkal s minden egyéb, a további életünk folytatásához szükséges holmival voltak telve, eléjük pedig azokat a nagy bútorkat s egyéb, még nem szükséges tartalmú ládáinkat, amelyeket a Kinizsi utcai állami beraktározóban kívántunk elhelyezni. Először tehát odahajtottunk. Előzőleg már megbeszéltem odaérkezésünket, s rögtön elhelyezték bútorkat egy külön elhatárolt fülkében. Onnan az Orly utcába mentünk, ahol a kedves rokoncsalád kimondhatatlan szívességgel, szeretettel fogadott. Szobánk a második eme-

let tágas padlásterén lévő nagy vendégszoba volt, s ami holmink oda nem fért, azt a kezünk ügyében, a padlásterén helyeztük el. Legelőször ruháinkat csomagoltuk ki. Katonai zubbonyaimat még aznap délután elvittem a legközelebbi egyenruhaszabóhoz, úgyhogy másnap már katonának öltözhettem fel, a Nemzeti Hadseregben elrendelt zsinóros rangjelzésű gallérral.

Azt a pár napot, amíg még szolgálattételre való jelentkezésemig, május 15-ig eltelt, boldogan élveztük, és 15-én már teljesen kiegyensúlyozott lélekkel, egy szebb jövő reménységével szívemben jelentkeztem Pest egyik külső részében, a Mester utca végén lévő Haller utcában épült Nádasdy laktanyában Szellinga ezredesnél, s ezzel megkezdtem katonai csapatszolgálatom utolsó jelenetét.

CSAPATSZOLGÁLATOM A NEMZETI HADSEREGBEN 1920. május 15. – 1921. május 1.

Elérkeztem katonaeletem történetének megírásában ahhoz a fejezethez, amelynek megfogalmazása a legnehezebb. Elképzelem, kedves olvasóim, ha elolvassátok ezt a fejezetet, akkor azt gondolhatjátok, no, ez az Árpád ezúttal elveszítette a nála ismert történetírói tárgyilagosság szemüvegét, és az őt méltatlanul ért súlyos megbántás és mellőzés okozta keserűségében elfogultan, sötét színekben festi az első világháború után Horthy kormányzósága éveiben felállított Nemzeti Hadsereg szervezkedési alapjait, személyi túlkapásait és általában e haderő szellemét és katonai lelkületét. Erre csak azt válaszolhatom, hogy ami rosszat én és velem együtt igen sok tisztársam és – ezt hangsúlyozom – a régi honvédségből is származó sok bajtársam is szomorúan megállapított, azt én mind már az én 1936-ban kezdődött mellőzésem időszaka előtt írtam, tehát amikor még nem szenvedtem a vaskalapos korlátoltsággal megalkotott katonai szabályzatok megkötöttségében. Egyébként, amint írásomból ki fog tűnni, én itt nem kritizáló célzattal festem a dolgokat így, hanem leírom az eseményeket hidegen, úgy, ahogy a valóságban lefolytak, s az embereket úgy, ahogy én magatartásukat már akkor megítélhettem.

Az újonnan felállított Nemzeti Hadsereg születése alatt és utáni időkben főleg három bajban szenvedett. Korlátolt sovíniszta gondolkodással a rövid múlttal, hagyományok nélkül élő régi honvédséget tekintették az új, most már teljesen független, önálló magyar haderő őséneke. Kirekesztették a közös hadsereg 400 éves múltja alatt, hősiesen harcoló és szereplő, tiszteletreméltó katonai hagyományokkal bíró magyar ezredek hagyományait és az új hadseregbe szívesen belépő és legjobb tudásuk szerint szolgálni kívánó magyar tisztjeit, ahol csak lehetett, mellőzték. Vagyis, hogy egy természetrajzi hasonlattal éljek, ahelyett hogy a magyar haderő új hajtását a régi, erős törzsű nagy fába oltották volna be, ahonnan most már magyar ízű hagyományokra támaszkodva fejlődhetett volna tovább, beoltották azt az új hajtást a régi honvédség gyenge ágába. Vagyis mindent, ami a közös hadseregben rossz volt, mert hiszen ott is volt sok rossz, de az új magyar haderő megszületése után önmagától megszűnt volna, azt felnagyítva kürtölték világgá, hangoztatva azt, hogy abból semmit sem vesznek át, nehogy ebben a friss haderőben a régi „schwarzgelb soldateska” tovább folytatódjék. Tehát amikor az új ezredek felállították és sorszámozták, semmi tekintettel sem voltak a régi hagyományokra. Mivel a békediktátum meghatározta a felállítható ezredek számát, természetesen nem lehetett volna valamennyi régi híres magyar ezredet feltámasztani. De azt tehették volna, amit az osztrákok csináltak, azaz hadseregük felállításánál a régi elnevezéseket és zárójelben a régi sorszámot megemlítve adtak az ezrednek új számot. Így például a híres bécsi Deutschmeister-ezred utóezrede lett az Infanterieregiment Hoch und Deutschmeister Nr. 1. (4.) Így lehetett volna nálunk

az Abaúj és Borsod megyékből toborzott ezredet elnevezni például 12. sz. Kökényesdi László (34.) gyalogezerednek.

Azt az értelmetlen megoldást választották, hogy az újonnan felállított ezredek kiegészítő területéről azelőtt származó magyar ezredek valamennyiét kinevezték ennek az ezrednek az elődeivé. Így tehát például a miskolci, Görgey Artúr nevét viselő ezrednek kellett a losonci 25., kassai 34., egri 60., Bereg megyei 65., Zemplén megyei 66. és a 9–10–11. honvéd ezredek hagyományait őrizni, s ezek régi ünnepnapjain erről megemlékezni. Ennek nem sok értelme volt. Amikor pedig minden ezred kapott egy névadó ezredtulajdonost, és annak haditettét kellett ünnepelni, akkor például az egyik Vak Bottyán nevét viselő kerékpáros zászlóalj ünnepnapjául Bottyánnak a karvai sáncoknál végrehajtott ütközetét jelölték ki, holott Vak Bottyánnak ott nem is volt emlékezésre méltó küzdelme, de másutt annál több. Rögtön felszólaltunk – akkor már én is a Hadilevéltárban dolgoztam –, hogy mielőtt egy alakulatnak nevet adnak, kérdezzék meg a Hadilevéltárban dolgozó hadtörténészek véleményét. De a hadtörténeti hagyományok az akkori honvédséget nem érdekelték. Csak pár esetet említek meg.

Volt egy honvédelmi miniszterünk, aki, mikor a Hadilevéltár parancsnoka kérte, hogy adjanak végre nekünk egy rendes, terjeszkedésre alkalmas kaszárnyát, mert csak az Országos Levéltár épületében vagyunk két emeleten megtúrt vendégek, azt válaszolta: „Mire való egy magyar hadilevéltár felállítása? Pakoljátok be azokat a régi írásokat ládádba, s rakjátok fel valamelyik kaszárnya padlására, ez minket nem érdekel.” Amikor én már 1934 óta a Magyar Tudományos Akadémia tagja voltam, havonta tartottam előadásokat a Rádióban, s évente többször a Tudományos Akadémián, a Magyar Történelmi Társulatnál, Teleki Pál miniszterelnök felkérésére az ország több nagyobb városában, sőt az a megtiszteltetés is ért, hogy 1938-ban a Zürichben tartott VIII. nemzetközi történészek világkongresszusán is tarthattam egy előadást német nyelven a magyar katona lelki beállítottságáról a francia forradalmat követő napóleoni háborúkban, és itthon, Budapesten sok különböző egyesület, Erdélyi Férfiak, Felvidéki Szövetség stb.⁸² is meghívott előadás tartására, akkor a Budapesten lévő két magasabb honvéd főiskola, a vezérkar Hadiakadémiája és a Ludovika Akadémia nem volt kíváncsi arra, hogy mit tudnék nekik mondani Rákóczi-ról és Zrínyiről. És – ezen mosolyognom kellett – megéltem azt a komikus jelenetet, hogy 1939-ben vagy '40-ben jelentkezett nálam a Hadilevéltárban egy vezérkari őrnagy, s elmondja, hogy ő a Ludovika hadtörténettanára, most kell II. Rákóczi Ferencről tartani előadásait, hát gondolta, feljön a Hadilevéltárba, s majd ott érdeklődik erről. A portás hozzám küldte, tehát megkérdez, kihez forduljon ebben az ügyben. Higgadtan azt mondtam: „Nincs tudomásod arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia már 1934-ben beválasztotta a honvédség egyik törzstisztjét levelező tagjai sorába éppen a Rákóczi-háborúról kiadott sok munkájának elismeréséül?” Csodálkozva mondja: erről nem tud, és ki legyen az a tiszt, hol beszélhetne vele? Szerényen magamra mutatok: jó helyre jöttél.⁸³ Persze nem szeretek általánosítani, s örömmel mondhatom, hogy főleg a magasabb honvédtisztikar sok tagja igen megbecsült, előadásaimat meghallgatták, különösen az Országos Tiszti Kaszinó elnökei, Kary Béla altábornagy, később Révy Kálmán vezérezredes minden évben felkértek a Tiszti Kaszinóban tartandó előadásra, és Rátz Jenő, Werth Henrik vezérkari főnökök is

⁸² Az Erdélyi Férfiakra lásd az „Életem a történettudomány szolgálatában” című rész 213. jegyzetét. (I. 173–174.) A Felvidéki Szövetség azonosítása nehézségbe ütközi, talán a Felvidéki Ligával azonos szervezet, amely 1919 és 1923 között állt fenn, de Markó ekkor még történészi pályája kezdetén járt, s nem tartott előadásokat.

⁸³ Markó az esetről megemlékezik a tudományos életeről írott részben is: I. 122.

kitüntettek elismerésükkel, de általában azt tapasztaltuk, hogy az akkori honvéd tisztikart a régi magyar hadtörténelem egyáltalán nem érdekli.

Ilyen légkörben tehát nem fejlődhetett a katonaság erkölcsi nevelése és ereje olyan mértékben, mint azt például én régi szép ezredemnél átéltem.

A második oka a honvédség rossz irányban fejlődött életének az volt, amit mi, volt közös tisztek mélyen csodálkozva állapítottunk meg, hogy már a régi honvédségben is meglévő, de a háború utáni időkben még fokozatosabban tapasztalható rendkívül durva érintkezés-mód a tisztek és legénység, de a tisztek egymásközi szolgálati érintkezésében néha megbotránkoztató módon mutatkozott. Nálunk is voltak goromba tisztek, de soha ilyen durva, fölényes hangnemben nem beszéltünk egymás közt és alantosainkkal, mint a Nemzeti Hadseregben volt alkalmam naponként szomorúan tapasztalni. Ezzel szemben azonban erősen megmaradt az a pongyola, kedélyeskedő katonás érintkezési mód is a tisztek közt, amit a magyar viszonyokat jól ismerő közös hadseregbeli tisztek „Bácsi-Wirtschaft”-nak neveztek, és aminek a szolgálatban valaha nem volt helye. Kassai gyakorlóterünkön és a honvédhelyőrséggel közösen tartott harcászati gyakorlatainkon magam is ismételten hallottam például, amikor egy őrnagy, zászlóaljparancsnok a támadásra való kifejlődési parancsban az egyik századparancsnokának így adta ki parancsát: „Bandi öcsém, indulj el a századoddal X községbe, ott kapod a további parancsokat.” Vagy ezt is hallottam a még együtt lévő zászlóalj sorai előtt, amikor az egyik századparancsnok mondja egyik hadnagyának, akit járőrbe küldött: „hanem, édes fiam, most ne légy olyan ügyetlen számár, mint a múltkor”. Elképzelhető, hogy a legénységre az ilyen érintkezési mód milyen hatást gyakorolt. Ezredemben volt három testvérpár tisztünk, de sohasem jutott volna eszébe, hogy például az idősebb főhadnagy hadnagy öccsének ilyen módon adjon egy szolgálati parancsot. Szolgálatban egymást természetesen szigorúan főhadnagy, hadnagy úrnak tisztelték. Amikor egyszer az Andrassy kávéházban egy asztalnál ülve több 9-es honvédtiszt jóbarátunk előtt ezt szóvá tettem, volt köztük olyan, aki ezen csodálkozott, és nevetéséges osztrák kaszárnyastílusnak tartotta, hogy valaki az öccsét hadnagy urazza. Hiába, a mi katonai nevelésünk más volt. Mi a kávéházban sem politizáltunk, beszéltünk katonai dolgokról vagy társadalmi kérdésekről, színházról s napi pletykákról. A honvédek legfőbb beszédtemája a politika volt, hogy Urmánczy ma mit mondott a képviselőházban,⁸⁴ és a klerikális képviselők mit okoskodnak stb. Ezeket a dolgokat mi is olvastuk, de a katonai hivatást minden politikán felül álló életformának tartottuk, s szolgálatban és szolgálaton kívül is magunkat mindig katonának éreztük. Persze, arról a még legkatonásabban gondolkodó és viselkedő tisztek – mert volt köztük sok ilyen – sem tehettek, hogy az 1868-as honvédség szervezetében már nyilvánvaló volt, hogy azt a hadvezetőség sem tartotta a közös hadsereggel egyenlő értékű katonaságnak, hiszen a mi hároméves katonai szolgálattunk helyett a közembereknek ott csak két évig kellett szolgálni, tehát főleg alaposan kiképzett altiszti kart nem nevelhettek maguknak, s létszámviszonyaik is rosszabbak voltak a mienkénél. Az újonckiképzés idejében a gyakorlóterén nálunk egy újoncszakasz 30-35 emberből állott egy kiképzőtiszt keze alatt. A honvédújonc szakasz körülbelül ugyanannyi katonából, de a kiképzőtisztek közül még állandóan két-három tiszt, zászlós is unatkozott ott, mert nem volt más beosztásuk. Nagyon bölcsen mondja Zrínyi Miklós Vitéz Hadnagy munkájának 89. aforizmájában: „Adj munkát a vasnak, ha nem adsz, maga magát elvesztegeti és a rozsdá megeszi. Adj munkát a vitézidnek, mert ha henyélnek, elvesznek.”

⁸⁴ Bárány Urmánczy Nándor 1902–18 között volt országgyűlési képviselő, 1905-től a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt tagjaként.

A harmadik, szintén súlyos, de az ekkori helyzetben némileg magyarázható körülmény az volt, hogy a fiatal, békebeli, feszes katonai kiképzésben nem részesült tisztek hihetetlen fegyelmezetlenül viselkedtek, és szörnyű erőszakoskodásokra, túlkapásokra ragadtatták magukat. A Kun Béla-féle rövid kommunista forradalom véres eseményeire visszaemlékezve, mindenki félt annak újraébredésétől, tehát az egész nemzet túlnyomó részében, s így elsősorban a katonatiszti fiatal tagjai – főleg a túlfűtött, meggondolatlan lelkesedéstől indítva – kerestek alkalmat arra, hogy maguknak érdemeket szerezzenek kommunisták leleplezésével vagy megfenyítésével, semmit sem törődve azzal, hogy senkinek, még tiszteknek sem lett volna joga ilyen esetekben egyénileg bíraskodni és ítélni. Csak két személyesen tapasztalt esetet említek meg. Amikor a ceglédi gyalogezred ezredsegédtisztje voltam Örkénytáborban, egy legénységi épület mellett menve, kihallatszott egy szobából egy férfi üvöltöző jajgatása. Bemegyek a szobába, s nagy megdöbbenésemre látok egy katonát odakötözve egy székhez, s vele szemben ül egy fiatal hadnagyunk, kezében vastag derékszíjjal püföli ezt a szerencsétlen embert, arcát már véresre verte. Kihívom a hadnagyot, kérdőre vonva, hogy mit csinál? Egész természetes felháborodással mondja, hogy többen mondják, hogy ez a katonája kommunista érzelmű, így hát most vallatja, hogy ismerje el bűnét, s vallja be bűntársait. Mikor nyugodt hangon felvilágosítom: nem érzed, hogy erre az önbíraskodásra nincs jogod? – ha az ember gyanús, jelentsd ezt az ezredparancsnokságnak, s majd a hadbíróóság kivizsgálja. A válasz: minek az a bürokratizmus? Kiverem én belőle, amit tudni akarok.

Egy másik, még kirívóbb eset: ezredemet átalakították, illetve átnevezték váci gyalogezrednek, és az ezredparancsnokságot és egy zászlóaljbat Vácra helyezték. Megyek egy délután a Főtéren, szembe jön velem ezredem egy hadnagya, mögötte három szuronyos baka. Megállítom. Hová mentek? „Megyek letartóztatni X kanonokot” – volt az önértetes felelet. Megdöbbenve kérdezem, ki adott erre parancsot. Senki, de a kanonok, akinél van a lakásom, olyan hazafiatlan kijelentéseket tett ma délben, hogy azt hiszem, a haza ellensége, s pártolja a kommunistákat. Tehát ez a szerencsétlen fiatal tiszt, ha véletlenül nem találkozik velem, s szuronyos bakák közt kísértet egy érdemes öreg főpapot a városon keresztül a rendőrségre, abból országos botrány lehetett volna, ami az új magyar hadseregbe bizony szomorú árnyékot vetett volna. A bakákat azonnal hazaküldtem, a hadnagynak pedig megparancsoltam, hogy másnap jelentkezzen ezredkihallgatáson, majd az ezredes úr kioktatja, hogy mit kellett volna csinálnia. Alig múlt el egy hét, hogy ne érkezett volna feljelentés egy-egy fiatal tisztünk ellen, mert a városházán és a szomszédos falvakban igényeltek előfogásokat, persze ingyen, magánfuvarjaik részére stb. stb.

És volt az új magyar hadseregnek még egy nagy baja. A protekció soha egy hadsereg katonaságában sem virágzott annyira, mint akkor nálunk. Ennek egyik oka azt volt, amit már említettem, hogy a honvédség politizáló tisztjei irányították az új haderő életét. Pedig eleinte jól indult a dolog. Vezérkari főnökünk, egy békében és háborúban kitűnt magyar vezérkari tiszt, Berzeviczy Béla altábornagy volt. Sajnos, hamar elhunyt.

A honvédség szervezését egy ideig az általános tiszteletnek örvendő báró Willerding Rezső, Mária Terézia-rendes altábornagy, soproni magyar ember irányította, s később is voltak a legfőbb helyeken régi, volt közös hadseregbeli magyar tábornokok, mint Ludwig György, a Dáni testvérek, Ferjentsik tábornok és mások. De ezeket lassanként elnyugdították, s amikor Nagy Pál gyalogsági tábornok lett a honvéd főparancsnok,⁸⁵ akkor már

⁸⁵ Nagy Pál az 1921. október 23-i budaörsi csatában a kormányerők parancsnoka volt, Horthy Miklós felétlen bizalmát élvezve 1922-ben lett a honvédség főparancsnoka, tisztségét 1925. évi nyugdíjazásáig látta el.

nyíltan pártolták a volt honvédeket a volt magyar közösök hátrányára. Mégpedig alapos mérlegelés nélkül.⁸⁶ Egy példa. Volt Hadilevéltárunknál beosztva, amikor én már ott szolgáltam, egy mindig kitűnően minősített alezredesünk, kiváló munkaerő. Neve német hangzású volt, keresztneve Zdenkó, és szerencsétlenségére Csehországban született, amikor édesanyja, színmagyar pesti asszony ott vendéglátogatáson volt. Édesapja – ezredes – egész katonaeletét magyar garnizonokban töltötte el, s fia elemitől kezdve csak magyar iskolákban járt, már édesapja megszerezte a magyar állampolgárságot. Az évenként megszerkesztendő minősítési táblázatokat törzsisztektről fel kellett terjeszteni a főparancsnoksághoz. Ennek a derék alezredesnek táblázata onnan – saját szememmel olvastam – Nagy Pál következő döntésével érkezett vissza: „Neve osztrák, keresztneve Zdenkó, született Csehországban. Nem lehet jó magyar. Előléptetésnél mellőzendő!”⁸⁷

A Honvédelmi Minisztérium vezető helyein természetesen csak volt honvédtisztek ültek, s gyártották a különböző utasításokat úgy, hogy azok nekik kedvezzenek. És jellemző volt az utasítás és szabályzatok felületes megfogalmazására, hogy alighogy kiadtak egy szervezeti vagy más utasítást, már a következő napokban jöttek a helyesbítések, pótlások. A Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztályának vezetője vezérkari ezredes volt, kétségkívül a legfontosabb és minden vonatkozásban legdöntőbb személyiség. Amikor a Hadilevéltárban központi tudományos és közigazgatási titkári minőségben szolgáltam, érkeztek vagonszámra a bécsi Kriegsarchiv felszámolása után minket, Magyarországot illető hadtörténelmi levéltári csomagok. Természetesen túlnyomó részben német nyelvű iratok, hiszen az első világháborúban még a honvéd magasabb parancsnokságok intézkedései és felfelé küldött jelentései is németül voltak írva. Elmentem az elnökség vezetőjéhez, akkor egy, az egész hadseregben ismert, hihetetlen útszéli, trágár beszédet kedvelő s még szolgálatban is így beszélő régi, Ludovikát végezett vezérkari ezredes volt. Előadom kérelmemet, hogy vezényeljenek hozzánk legalább két-három németül tudó gépirót a bécsi iratok másolására. Mint egy falusi kanász, a legocsmányabb módon rám ordít, s végül ezt mondja: „Nem adok! Mit akartok, itt nem csinálunk svarcgelb propagandát. A magyar hadilevéltárnak nincs szüksége németül tudókra. Végeztem!” Szó nélkül otthagytam, s eszembe jutott a latin közmondás: „Parva sapientia regitur mundus!”⁸⁸

Talán túl sokáig foglalkoztam ezekkel a kérdésekkel, s lesznek olvasóim közt olyanok, akik részrehajlósággal vádolhatnak, de hát én – amint leírásomból kiténik – csak tényeket írtam le. Hogy voltak a honvédtisztikarban derék, művelt, katonás gondolkodású és érzésű tisztek nagy számban, azt jóleső érzéssel tapasztaltam, de sajnos, nem ilyenek vezettek. Helyesebben mondva a szervezés belső ügyeinek elrendezésénél foglalkoztatott miniszteriális referensek között voltak sokan olyanok, akik kihasználva előnyös helyzetüket, sok

⁸⁶ Az egykori „közös” és a volt honvéd tisztek közötti ellenérzésekből fakadó megállapítás szubjektív voltára lásd korábbi megjegyzésünket: I. 67. (111. jegyzet).

⁸⁷ Markó nem pontosan emlékezik az általa sérelmesnek vélt mellőztetési ügy minden részletére. Thour Zdenkóról van szó, aki azonban nem Csehországban, hanem Grazban született. Neve után ítélve talán édesanyja, Pogledie Natalia sem volt „színmagyar”, és Zdenkó magyar iskoláztatása sem volt kizárólagos, tanulmányait ugyanis a szarajevói fiúnevelő intézetben, a köszegi katonai alreáliskolában és a marburgi hadapródiskolában végezte. Az 1920-as évek elején a levéltár V/5. (Kósjátó- és könyvnyomda-) osztályának vezetője volt előbb alezredesként, majd 1921 novemberétől – átmeneti viszonyban előléptetve – ezredesként, illetve a rangretés miatt főtanácsnoki címmel. 1927-ben nyugállományba helyezték. 1934-ben nevét Thúrváry-Thourra változtatta. 1937-ben címzetes tábornok lett.

⁸⁸ Kevés bölcsesség irányítja a világot. (lat.) III. Gyula pápától eredeztetett szállóige.

rendelkezést egyéni érdekeiknek megfelelően adtak elő és juttattak érvényre, nem törődve azzal, hogy ezáltal másoknak mennyit ártottak.

Hogy ilyen légkörben nem éreztem magamat otthonosan, az érthető. De mégis szolgálnom kellett, ha már egyszer a katonai hivatást választottam, tehát nem is gondoltam arra, hogy más pálya után nézzek, abban a reményben, hogy majd elvonulnak a szennyes hullámok a nagy árvíz után, aminthogy évek múlva csakugyan sok téren javult ez a helyzet. És mindig abban keménykedtünk még, hogy a trianoni diktátumban nekünk engedélyezett kis haderő – mindössze 35 000 fő, toborzott katonaság – rendszerét, ha a békekötés revíziója révén talán magyar területeket visszacapunk, megváltoztatják, s akkor még szükség lesz reánk, képzett közös tisztekre. Ismertem egy igen okos osztrák tüzér tábornokot, Kerchnawe Hugót, hadtörténészt. A két háború közt Bécsben a Kriegsarchivban gyakran találkoztunk. Egyszer ezt a bölcs megállapítást hallottam tőle: „A békediktátumok legvésezebb következménye nálatok is, nálunk is az, hogy megszüntették az általános védkötelezettséget. Ezzel kikapcsoltak a nemzet társadalmából egy rendkívül fontos, értékes nemzetnevelő és erősítő tényezőt.” Igaza volt. Már erről írtam előbbi fejezeteimben. A tisztí hivatás, legalábbis én is úgy éreztem, messzebbre nézve, nemzetnevelés. Nehéz, mert nem látni közvetlen hatását, tehát hálátlan és – felületes gondolkodó szemében – felesleges dolog. A tudós megír egy könyvet, azt kiadják, s láthatja annak hatását. A pedagógus örülhet neveltjeinek érvényesülésén. Az asztalos a nyers deszkákból szép asztalt készít, s azt készen látja. De az tagadhatatlan, hogy a tiszt lélek- és testnevelő munkájának eredménye katonáinak életében később halálukig meglátszik rajtuk.

Az újonckiképző tiszt átvesz a sorozáskor 30-35 csámpás, esetlen, csak falusi elemi iskolát végzett paraszt- vagy munkáslegényt, s megadja nekik az alapot továbbképzésükre. És három év múlva testileg, lelkileg szinte átfórmálva térnek haza. Daliás, egyenes járású és tartású emberek, akik – főleg, ha nagyobb városokban szolgáltak – magasabb műveltséggel és alapos katonai tudással a faluban méltán kitűntek. Életük végéig meg lehetett állapítani a falun, hogy melyik férfi volt katona, főleg ha altiszti rangot érdemeltek ki. Meg is volt a tekintélyük a községben felfelé és lefelé is. Ezredem kiegészítő területén, főleg Abaúj megyében íratlan szabály volt, hogy csak volt 34-es altisztet választottak meg a megtisztelő falusi bíró állásába. És Győr megyei falum, Rábatapona egy öreg, már kiérdemült bírójára,⁸⁹ aki a világháborút a győri 19-es közös gyalogezeredben mint szakaszvezető harcolta végig, nem egyszer büszkén emlegette nekem, hogy az alispán úr is gyakran behívatta őt a megyeházára megbeszélésre, mielőtt a faluját illető valamelyik intézkedést elrendelte volna. A kaszárnyában a mindennapi reggeli torna s általában a gyakorlatázásokkal járó, sokszor nehéz terepen végzett járőrszolgálat szinte sportszerű követelménye testileg is megedzette a fiatal parasztfiút. Nem is szólva arról, hogy az egyenruhában való külső megjelenés is megtanította őket a rendes, tiszta öltözködésre, tisztaságra, rendre.

De eltértem tárgyamtól. Amit igen szomorúan kellett a most felállításban lévő Nemzeti Hadsereg tagjaiban, a második világháborúban részt vett tartalékos tisztek és legénység között élve megállapítani, az volt, hogy ezek a háborús életükről, tisztjeikről – tisztelet a kivételeknek – csak a mély undor, ellenszenv, keserűség hangján tudtak megemlékezni. Sok emberrel volt alkalmam a faluban beszélni, és mélyen lesújtó véleményeket kellett hallani tisztjeink magatartásáról. E háborúból hazatért legénység közül senki sem kívánt volt tisztjeivel találkozni. Hogy mi volt ennek az áldatlan helyzetnek oka, annak vizsgálása

⁸⁹ Vélhetően az 1944–45. évi események leírásában említett „öreg bíró Nagy Gábor”-ról van szó. Lásd kötetünk 119–120. oldalán.

és firtatása nem az én feladatom. A mi első háborúnk után katonáink más emlékekkel és tisztjeik iránt érzett ragaszkodással tértek haza, és keresték az alkalmat, hogy velük találkozzanak. Ennek megható bizonyítékát e munkám utolsó fejezetében, a Végzóban fogom részletesen elbeszélni.

1920. május 15-én reggel jelentkeztem szolgálattételre a Nádasy laktanyában, a 4. sz. csendőr tartalékezred parancsnokánál, Szellinga György ezredesnél. Nagyon jó benyomást tett reám. Keménykötésű, katonás megjelenésű idősebb férfi, beszédmodora komoly, határozott, katonás rövidségű volt. Örült, mint mondta, hogy bennem egy régi, híres magyar gyalogezrednek háborúban kipróbált ezredsegédtisztjét kapta munkatársául, de mindjárt hozzáfűzte, ne gondoljam azt, hogy ebben az alakulatban a régi, valóságos katonai szervezetnek megfelelő csapatot találok. Ez az ezred csak egy oly szükség diktálta ideiglenes alakulat, tulajdonképpen semmi határozott rendeltetése nincs, rendes kiképzés itt nem folyik, s most mindössze egy kis létszámú zászlóaljából áll. Szolgálata abból áll, hogy ellátja a főváros sok katonai és őrizetre szoruló polgári intézményének őrszolgálatát. Egy százada a kaszárnyában állandóan készenléti állapotban van, ha utcai zavargások vagy más forradalmi tüntetések miatt a még alig megalakult rendőrséget kell kiegészíteni. Az otthon maradt legénységgel pedig a kaszárnyaudvaron tartanak zárt rendű gyakorlatokat, tornát, gyutacslovészetet, s néha kimegy egy-egy század a nagytétnyi lőtérre éleslovészetre. Tényleges tiszt kettőnkön kívül alig volt három-négy, mindenféle fegyvernemből, a többi alantos tiszt állástalanná vált tartalékos tisztek sorából jelentkezett. Tehát mint ezredsegédtisztnek – mondta Szellinga fanyar mosollyal – itt nem lesz alkalmad jól kitervelt harcgyakorlatokat, kiképzési tervezeteket szerkeszteni. Gondoltam magamban, nekem ez most mindegy, az a fontos csupán, hogy ismét egy katonai állománycsoportba tartozom, s majd kialakul valami olyan helyzet, amiben hasznosabb, érdekesebb szolgálatot végezhetek. Mind ennek az alakulatnak és sok más egyéb alakulatnak az értelme és jelentősége az volt, hogy a volt és a trianoni diktátummal állástalanná vált tiszteknek, altiszteknek valami megélhetőséget biztosítsanak, úgy hogy azok a Honvédelmi Minisztérium nyilvántartásában maradhassanak még a legszigorúbb entente-ellenőrzés esetében is. Mert beült Budapestre egy nagy ellenséges ellenőrző bizottság, hogy ellenőrizze, vajon az engedélyezett 35 000 emberen kívül nem szervez-e a magyar kormány titokban rejtett alakulatokat. Szerencsénk volt, hogy az akkori honvédminiszterünk, Belitska Sándor tábornok, rendkívül éles eszű, előrelátó és jóindulatú ember volt, aki igyekezett minél több tisztet valami módon foglalkoztatni addig, amíg egy békerevízió vagy más lehetőség nem nyílik egy erősebb hadsereg felállítására. Nem volt okuk az entente ellenőrző bizottságnak reszketni attól, hogy Magyarországon egyszerre váratlanul talpra áll egy 100 000 főnyi hadinép, hiszen a veszített háború és a Kun Béla kommunizmusának nyomorúsága után senkinek nem volt kedve újból katonáskodni. Mindenki sietett haza, családját, gazdaságát védeni és otthoni dolgait rendbe hozni.

Így tehát érthető, hogy arról a kb. három hónapról, amit Szellinga ezredes mellett ebben az alakulatban átéltem, sem katonai, sem általános szempontból nincs sok feljegyezni valóm. Mindennap pontosan reggel 7 órakor bementem a kaszárnyába, elintéztem az irodai ügyeket, tárgyaltam a gazdasági hivatalunk vezetőjével, orvossal, egyébként ezredessel beszélgettünk, s latolgattuk, mit hozhat a jövő.

Váratlanul ért július végén a Honvédelmi Minisztérium rendelete, amellyel engem az újonnan alakuló ceglédi gyalogezred ezredsegédtiszt állásba beosztott. Nemsokára a csendőr tartalékalakulatokat végleg feloszlatták, Szellinga ezredet nyugdíjazták. Felsiettem a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztályára, ahol akkor véletlenül egy ezred-

társam is dolgozott, s tőle tudtam meg, hogy az osztályvezető visszaemlékezve ígéretére, hogy ha egy rendes gyalogezredben szükség lehet magamforma tisztre, oda fog beosztani, s erre most igen kedvező alkalom nyílt. A ceglédi gyalogezredet Örkénytáborban, tehát Pesthez közel állította fel Rainprecht Sándor ezredes. Három zászlóalj már eléggé népes létszámmal együtt van, tehát valódi gyalogezredbeli szolgálatra képezhető ki. Rainprecht azelőtt a budapesti Mária Terézia nevét viselő 32. gyalogezredben szolgált sokáig, s a háború végén a 15. vadászászlóalj parancsnoka volt, békében és háborúban bevált, kitűnő törzstiszt. Múlt napokban kérte a személyügyi osztály vezetőjét, osszon be egy ezredsegédtiszti szolgálatban jártas tisztet hozzá, mert a mostanival nincs megelégedve. Nem érdekli a szervezés, inkább magánügyei után járkal, s polgári pályára készül elhelyezkedni. Eszébe jutottam, s engem választott.

Másnap kiutaztam Örkénytáborba. Alig egy óra vonatozás a Kőbányai pályaudvarról, hogy új ezredemnél bemutatkozzam, s tájékozódjam az ottani helyzetről és szolgálatom minőségéről. Este nagy megnyugvással tértem haza. Végre ismét katonás környezetben, megfelelő munkakörben dolgozhatok, és nagy volt az örömem, amikor ott, az ezredben, két régi bajtársamat és barátomat viszontláttam, pávai Mátyás Sándor alezredest és Hadnagy Domokos őrnagyot, mindkettőjüket békében és háborúban jól ismertem, mert a mi 27. hadosztályunkhoz tartozó lőcse–máramarosszigeti 85. gyalogezredben szolgáltak. Mátyás pedig a harctéren velem egy időben annak az ezrednek ezredsegédtiszteje volt, s ilyen minőségben a hadosztály-parancsnokságnál közös eligazításoknál gyakran találkoztunk, és ha ezredeink a harcvonalban egymás mellett voltak, gyakran látogattuk egymást.

Másnap reggel jelentkeztem szolgálattételre. Örkénytábor volt a Magyarországon elhelyezett tüzérség egyik éleslövésre berendezett gyakorlótábor, kényelmesen megépített házakkal. Szép, tágas emeleti szobát kaptam, teljesen berendezve. Rendes tisztí kaszinó-épület étkezővel és egy külön fürdőház kádfürdő kabinokkal berendezve. A tiszték közül többen családostul laktak a táborban, mi azonban feleséggel úgy határoztunk, hogy csak néha, egy-két napra jön ki hozzám, hogy megismerkedjék a tisztí családokkal, hiszen azt hihettük, hogy ez lesz most már végleges beosztási helyem. Ezredparancsnokom, Rainprecht ezredes is feleségével együtt kint lakott. Szombat délután mindig Budapestre utaztam, s hétfőn a hajnali vonattal már reggel 9 órára ismét a táborban lehettem, amelynek vasúti állomásától egyfogatú lóvasút vitte az érkezőket a 3 km-re fekvő táborba.

Ezredesemet, úgy látszik, Mátyás és Hadnagy tájékoztathatták felőlem, mert igen szívesen fogadott. Rokonszenves ember volt, kitűnő, békében és háborúban kipróbált csapattiszt, így hát szolgálatom vele kellemes volt. Az ezred három zászlóaljból állott, törzstisztjeink, Fassinger alezredes, Wallandt őrnagy volt közös tiszték, Somogyi alezredes és Illés őrnagy régi honvédek. A százados-századparancsnokok vegyesen közösök és honvédek, általában jól dolgoztak, de – ahogy nemcsak Rainprecht, de a többi törzstiszt is ismételtelen megállapította – a honvédségből származók sokkal lanyhábban végezték szolgálatukat, mint mi, akik a régi hadsereg szigorú fegyelmében nevelődtünk. Az alantos tisztikar nagyon kevert volt. Egy-két valóban lelkes és szívesen dolgozó hadnagyon, főhadnagyon kívül főleg önként jelentkező tartalékos tiszték, akik vagy elvesztették civil állásaikat, vagy még nem tudtak a háború után jobban elhelyezkedni, tehát ezt a katonaéletet csak átmenetnek tekintették, s az nem is érdekelte őket. Ezekkel volt a legtöbb bajunk a már egy-két példában említett túlkapásaik miatt. A legénység bizony eléggé gyatra volt. Főleg olyan Pest megyei, önként jelentkező emberek, köztük túlnyomó részben Pest környéki svábok, akik dologtalanul kóboroltak, s azért jelentkeztek, hogy megélhessenek. Testileg is satnya

emberek, korántsem olyan derék legények, mint amilyenekhez az én abaúj–borsodi parasztjaim közt régi ezredemnél szokva voltam.

A szolgálatomat úgy osztottam be, ahogy azt régi ezredemnél tanultam, s ez teljesen megfelelt ezredparancsnokom beosztásának is. Reggel 6 óra előtt keltem, tisztí legényem, Burst Mátvás, egy Üllő községbe való tisztességes sváb asztalossegéd felhozta a reggelit a konyhából. Utána felültem a nekem kiutalt lovamra, Anna névre hallgató sötétpej. Lovászom, Piskátor András, Cegléd vidéki, idősebb parasztember volt, s egy órát lovagoltam Örkény körüli kitűnő, lovaglásra igen alkalmas lapos legelőkön, ligetek, homokos dombok közt. Utána leültem irodámba, s elintéztem a folyó ügyeket. 11 órakor referáltam ezredesemnek. Közös ebéd 1 órakor. Délután 2–4-ig ismét irodámban voltam, közben meglátogattam a századokat, azután vagy felkerestem a családos tiszteket, vagy sétáltam, olvastam vacsoráig. Közös vacsora után még egy ideig elbeszélgettünk a kaszinóban. Közben Rainprecht ezredes gyakorlatokat rendezett az egész ezreddel a közeli térszínen, a háborúban tapasztalt harchelyzetekhez hasonló feladatok szerint, vagy vele együtt belovagoltuk a térszínt, felkeresve az ott gyakorlatozó századokat, zászlóaljkat, az előző napon tőlük bejelentett gyakorlatoknál. Közben minden század végezte a tábor gyalogsági éleslövöldéjében az előírt lögyakorlatokat. Szóval egész rendes katonaeletet éltünk ott, de valahogy senkinek sem volt az az érzése, hogy ez a hadsereg tovább fog fejlődni, és jogosan féltünk attól, hogy akárhogy is rendbe hozzuk az ezredet, így nem fogunk együttmaradni. Az természetes, hogy egy nagy összeomlás utáni újjászervezés nem mehet zökkenők és rögtönzések, kapkodás nélkül, de sajnos azt kellett lépten-nyomon tapasztalnunk – amint ezt Rainprecht, Mátvás és a többi idősebb tisztek megállapították –, hogy az újjászervezés nem megy olyan előre, okosan megfontolt program szerint és alaposan megfontolt, jól kidolgozott utasítások szerint, mint amilyeneket a régi közös Kriegsministeriumtól szoktunk volt kapni. Itt megjelent egy szervezési rendelet. Mi, gyakorlott csapattisztek előre láttuk, ezt így nem lehet végrehajtani. Valóban, két nap múlva már jött egy helyesbítés, egy hét múlva [ismét], s megint újabb helyesbítések. Sőt előfordult az a komikus eset is, hogy egy helyesbítést előbb kaptam meg, mint magát a rendeletet. Tehát a szervezések legfontosabb tényezője, a megfontolt nyugalom, tervszerűség hiányzott ezekből a honvéd rendelkezésekből, ami sok félreértést és felesleges munkát okozott.

Szeptember elején kaptuk az értesítést, hogy Cegléd város hazafias asszonyai segítségével egy zászlót fog ajándékozni háziezredének. Örömmel vettük azután tudomásul, hogy meghívtak Ceglédre, ahol a zászlót ünnepélyesen szeretnék nekünk átadni. Összeállítottam egy díszszázadot. Ezredzenénk volt, a régi budapesti 32. zenekar megmaradt tagjaiból régi karmesterükkel, és egy tisztí küldöttséggel Rainprecht ezredes és én elutaztunk Ceglédre. Már az állomáson ünnepélyesen fogadott dr. Sárkány Gyula polgármester⁹⁰ egy küldöttséggel. Szíves, vendégszerető családoznál kaptunk szállást. Másnap reggel a főtérrre vonultunk zeneszóval, a város lakossága ott gyülekezett. Egy rögtönzött pódiumon vártak a városi tanács, az egyházak, egyéb hivatalok képviselői, és díszmagyaros asszonyok. Szemben velük felállottunk. A polgármester üdvözlő beszéde után a felekezetek papjai mondtak rövid imát, azután egy hölgy azok nevében beszélt, akik a zászlószalagot hímezték. Akkor a pódium elé lépett a zászlótartónak kinevezett őrmesterünk, daliás embert választottunk, mellette a szabályok szerint egy főhadnagy kivont karddal, s a zászlót

⁹⁰ Sárkány Gyula elődjének lemondásával ideiglenesen lett 1920-ban ceglédi polgármester, 1921-ben meg is választották, s 1944-ig töltötte be tisztségét. (Reznák Erzsébetnek, a ceglédi Kossuth Múzeum igazgatójának szíves közlése.)

a himnusz hangjai mellett a díszszázad tisztelgése közben átadták nekik. Utána az ezredes felment a pódiumra, vele együtt mi, többi tiszték. A díszszázad a főtér felső végére vonult, ott fejlődött vonalban felállt, s onnan díszmenetben a Hunyadi-induló hangjai mellett elvonult a pódium előtt. Szép, megható ünnepség volt. Délben a tiszteket díszében vendégelték meg, ahol is csinos, kedves, fiatal úrileánykák szolgálták fel az ételeket. A díszszázad pedig egy vendéglő udvarán volt a város vendége. Délután nagy közönség kísért ki az állomásra. A táborban érkezésünkre kivonult az ezred, és annak sorfala közt vittük a zászlót az ezredparancsnoki irodába.

Már előzőleg megtárgyaltuk a Honvédelmi Minisztériummal és a Kormányzó Katonai Irodájával, hogy a zászló ünnepélyes felszentelésére a katonai szabályok szerint a kormányzó urat kérjük fel, és feleségétől pedig kérjük, tisztelje meg zászlónkat egy maga hímzette szalaggal. Mindez sikerült, úgyhogy a hivatalos katonai zászlószentelést a táborban szeptemberben megtartottuk.

Az ezred a tábor gyakorlóterén állt fel, oldalt egy tábori oltár, előtte asztal. A tábor bejáratánál a díszszázad zenével fogadta az érkező kormányzói párt. A szokásos tábori misét Haas István római katolikus tábori püspök celebrálta,⁹¹ utána Raffay evangélikus püspök,⁹² Takács ceglédi református esperes⁹³ mondtak imát. Ezután következett a már előkészített zászlószegek beverése. Utána díszmenet. Minden jól sikerült. Ügyszintén a díszében is kifogástalan volt. Ekkor láttam először Horthy kormányzót. Impozáns, méltóságos megjelenésű férfi. Ő is üdvözölte rövid beszédben az új zászlót. A tábori mise és imák után az ezredet feleskettük, én olvastam fel az eskü szövegét. Örültünk, hogy minden simán folyt le. De, sajnos, nem sokáig örülhettünk annak, hogy van zászlónk. A folyton változó átszervezések során egyszerre csak váratlanul arról értesített a Honvédelmi Minisztérium, hogy ezredünket átnevezik váci gyalogezreddé, Örkénytáborból elhelyeznek, és a tulajdonképpeni ceglédi gyalogezredet majd egy régi honvéd ezredes, Riffel veszi át, s neki kell átadnunk zászlónkat. Hogy miért volt erre az érthetetlen intézkedésre szükség, soha sem tudtuk meg, illetve a minisztériumból kiszivárgott hírek szerint a honvédségnél nagy hírnévnek örvendő Riffel ezredesnek (a vitézi rendben vitéz Rajkay⁹⁴) akartak ezzel kedvezni, s a mi Váci ezreddé való átnevezésünk is csak rövid időre szóló intézkedés volt. Október első napjaiban tehát el kellett távoznunk Örkényből. Az ezredparancsnokság és egy zászlóalj Vácra került, egy zászlóalj Balassagyarmatra, egy pedig Salgótarjánba. Vasúti szállításokkal elfoglaltuk új állomáshelyeinket. Mi Vácra egy elég tágas laktanyában helyezkedtünk el, az ezredparancsnokság is rendes irodahelyiségeket kapott. Mivel irodai munkám a más városokban lakó zászlóaljakkal való levelezés folytán lényegesen megnövekedett, ezredesem beleegyezett abba, hogy magamhoz vegyek egy segédmunkaerőt. Találtam egy igen komoly, derék fiatal tisztet, Becsey Dezső főhadnagyot, aki valóban megfelelt bizalmunknak, amit előlegeztem.⁹⁵

⁹¹ Helyesen Hász István, de ő csak 1929-ben lett tábori püspök, Markó tehát rosszul emlékezik. Valószínűleg Zadravec István akkori tábori püspökről van szó.

⁹² A ceglédi születésű Raffay Sándor, 1918-tól a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke.

⁹³ Takács József 1888-tól haláláig, 1928-ig volt a ceglédi református gyülekezet lelkésze. (Ugyancsak Reznák Erzsébet szíves közlése.)

⁹⁴ Hibás névalak, helyesen Zaykai-Riffel Sándor honvéd ezredesről van szó. (Sirkövét lásd a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület honlapjának adatbázisában: <http://www.macse.org>.)

⁹⁵ Becsey Dezső az 1927. évi rangsorolás szerint csak később, 1922. szeptember 1-jével lett főhadnagy, az itt említett időpontban tehát vélhetően még csak hadnagy volt.

Mivel éreztem, hogy váci tartózkodásunk sem lesz hosszabb időtartamú, nem kerestem ott állandó lakást. De egy igen kitűnő szobát kaptam a Duna-parti sétányon Ivánka Pál nyugalmazott főszolgabíró modern villájában. Kedves öreg házaspár, szívesen fogadott, és örült, ha feleségem néha meglátogatott.

Vácon éltem át az 1920-ról 1921-re forduló telet. Katonai szempontból semmi nevezetesebb nem tudnék ottani szolgálatomról írni, sablonos békebeli ezredsegédtiszti, adminisztratív szolgálat volt csupán. Április elején jött egy újabb átszervezés. Ezredemet feloszlatták, illetve a három zászlóaljat három önálló vadászászlóaljja minősítették át. Rainprecht ezredet nyugdíjazták, s a rendelet szerint az ezredtörzsnél szolgáló tiszteket neki kellett beosztani valamelyik zászlóaljhoz. De ekkor már meguntam ezt az ötletszerű, folyton változó átszervezés okozta bizonytalanságot. És a csapatszolgálat a honvédségnél sehogyan sem tetszett nekem. Elhatároztam, hogy egy állandóbb, nem csapat ide-oda hányóztatásával összekötött szolgálatot keresek. Nem tudom kicsoda – ismeretlenül áldom még ma is emlékét – felhívta figyelmemet arra, hogy most van alakulóban Budán az új magyar Hadilevéltár, ott, mint nyelveket tudó és mégis szélesebb körű érdeklődéssel bíró tiszt bizonyára találnék elhelyezkedést. Nem rossz tanács, gondoltam. Felmegyek a Várba. A Hadilevéltár az Országos Levéltár épületében, a Bécsi kapu téren mint megtúrt vendég működött annak IV. és V. emeletén, amíg valahol egy megfelelő laktanyában állandó elhelyezésre alkalmas helyiséget kap. Már a világháború utolsó éveiben kezdett megalakulni. Rátz Jenő, akkor vezérkari ezredes és báti Berkó István ezredes kezdeményezésének köszönhető, hogy megszületett. Akkor még csak azzal foglalkozott, hogy a harcterről hazaszállított honvédelakulatok iratait gyűjtse, valahol a városban bérelt helyiségekben. Mikor azonban a háború véget ért, és megkezdődött a Monarchia közös ügyeinek felszámolása és a Magyarországot illető, Bécsben lévő értékek hazaszállítása, a kiváló közös hadseregbeli, kitűnően működő Kriegsarchiv, a Hadilevéltár – amelynek alapítója magyar ember, gróf Hadik András tábornagy volt –, birtokában lévő magyar eredetű és vonatkozású levéltári anyagot egy osztrák és magyar szakemberekből álló bizottság átvizsgálta. Ott működött tehát egy magyar felszámoló bizottság, amely azután, amikor a megegyezés létrejött, nyomtatásban kiadott füzetben közölte, hogy mit fogunk onnan megkapni. A bizottság ezt az anyagot átvette és Budára szállította. Amikor én azzal a gondolattal foglalkoztam, hogy az új magyar Hadilevéltárba kérem áthelyezésemet, az már a Bécsi kapu téren működött, Rubint Dezső altábornagy parancsnoksága alatt. Jelentkeztem nála április 20-án. Segéd tisztje Greiner (később a Góthay nevet vette fel, mivel családja onnan származott), a miskolci 56. közös gyalogezred századosa volt. Mind a ketten örömmel fogadták jelentkezésemet, Rubint sokáig elbeszélgetett velem, kifaggatott eddigi szolgálatom és érdeklődési köröm felől, örömmel hallotta, hogy a németen kívül jól tudok franciául, sőt latin jeles érettségim bizonyítja, hogy a latin nyelvvel is boldogulhatok, hiszen a régi katonai iratok közt a XVI–XVIII. századokban igen sok latin nyelvű levelezés van. Utasított, hogy nyújtsam be sürgősen kérvényemet ide való áthelyezésem érdekében. Együttal előttem azt a parancsot adta Greinernek, hogy még ma küldjenek fel egy sürgős kérelmet a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztályvezetőjének, kérve név szerint az én sürgős odahelyezésemet, mivel ezredem amúgy is feloszlott.

Mindez megtörtént, és én nagy örömmel kaptam meg április 27-én a Minisztérium rendeletét táviratban, hogy május 1-jétől kezdve át vagyok helyezve Budapestre, a Hadtörténelmi Levéltár állományaiba. Kimondhatatlan örömmel vettem ezt tudomásul. Végrevébe jutok, nem is sejtve azt, hogy ezzel a lépéssel kezdődött meg életem második felében – akkor 35 éves voltam – katona-tudományos, közelebbről hadtörténet-kutatói és

-írói életem, amelyben eredményesen dolgozhattam, és a magyar tudósok körében megtisztelő megbecsülésben lett részem, különösen, amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1934-ben levelező tagjai sorába emelt.

1921. május 1-jén tehát jelentkeztem Rubint altábornagynál, a Hadilevéltár⁹⁶ parancsnokánál szolgálattételre, és ezzel befejeződött katonaeletem, azaz a valódi katonai hivatásban, a csapatszolgálatban eltöltött életszakaszom. Bár 1940. május 1-jével elrendelt nyugdíjazásomig katona maradtam, de az 1921–1940-ig a hadilevéltári szolgálatban eltöltött éveim történetének ismertetése már nem tartozik szorosan véve katonaeletembe, azért életrajzomnak ezt a – tisztán katonai – részét ezzel a fejezettel lezárom. Hadilevéltári működésem történetét más munkámban – Életem a hadtörténetírás terén⁹⁷ – már megírtam, s azt a múlt években letétbe helyeztem az Akadémia Kézirattárában.

Csupán egy kellemetlen dologról kell itt is megemlékezni röviden – amit részletesen az említett előbbi munkámban leírtam –, mert ez is az akkori honvédségi állapotokra és felfogásra jellemző.

Mint a csapatállományhoz tartozó tiszt kerültem a Hadilevéltár állományába, tehát állandóan fejem felett lógott a Damoklész-kard, hogy egy idő múlva visszahelyeznek a csapathoz, ki tudja milyen kis vidéki garnizonba, és ezzel a hadilevéltári szolgálatban szépen megindult hadtörténetírói pályám derékba szakad. Pedig pár év múlva már szívvel-lélekkel végeztem hadilevéltárosi munkámat, és cikkeim már sűrűn megjelentek a különböző, történeti cikkeket is közlő napilapokban és folyóiratokban. Nagyon megörültem, amikor megjelent egy miniszteri rendelet, amely kimondta, hogy aki valamilyen katonai intézetben, üzemnél, szóval nem csapatnál kíván szolgálni, az kérje a helyi alkalmazású tisztek csoportjába való áthelyezését, és tudomásul veszi, hogy ebben az állománycsoportban csakis egy évvel rangtársai mögött léphet elő a következő fokozatba. Ez a rendelet a harmincas évek közepén jelent meg, amikor én már alezredes voltam. Örömmel fogadtam ezt a megoldást, és természetesen azonnal benyújtottam erre vonatkozó kérelmemet. Az, hogy így anyagilag egy évben veszteséget szenvedek, nem érintett. Fizetésemem kívül birtokunk utáni jövedelmünk és az akkor már mind jobban kiszélesedő hadtörténeti irodalmi működésem olyan szép jövedelemhez juttatott, ami lényegesen több volt az egyévi ezredesi fizetésemelnél. Most már nem kellett félnem attól, hogy el kell hagynom helyemet a Hadilevéltárban, s teljes erővel folytathattam tudományos és szaklevéltárosi tevékeny-

Markó Árpád 1934-ben

⁹⁶ Az intézmény elnevezése 1919. január és 1922. november között Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum volt, ezután 1930. májusig Hadtörténelmi Levéltár. A Hadilevéltár elnevezést 1930. májustól 1945-ig viselte.

⁹⁷ Helyesen: Életem a történettudomány szolgálatában.

ségemet. De hát – mint említém – a honvédség állandó, sokszor értelmetlen és helytelen szervezkedési rendeletei, amelyek indító oka, mint sokszor megállapíthattuk, valamelyik magasabb miniszteriális tisztnek érdeke volt, s ha elérte ezzel, amit akart, a rendeletet hatálytalanították. Alig jelent meg az előbb említett előléptetési szabályzat, amikor máris jött egy kiegészítés, vagyis az, hogy az ezredesi rendfokozatot a helyi alkalmazású tisztek ezentúl nem egyévi késsedelemmel kapják meg, hanem egy ún. közigazgatási vezetői vizsga sikeres letétele után. A vizsga tárgyai mind olyan dolgok voltak, amihez nekem semmi közöm nem volt. Hadbiztosi, nyilvántartási, hadiüzemekben való szolgálat, hadkiegészítés és egyéb pénzkezelési kérdések. De hát nem baj, gondoltam, nekimegyek, leteszem ezt a vizsgát, s akkor, ha már előléptem, tovább ilyen gondom nem lesz. De rövid idő múlva már ezt a rendeletet is hatálytalanították, s jött egy újabb kiegészítés az előléptetési szabályzathoz, amely kimondta, hogy a helyi alkalmazású alezredek közül csakis a hadirokkantak érhetik el az ezredesi fokot. Meggondolatlan, sokunkat mélyen sértő rendelet volt ez, és mint megtudtuk kéz alatt, eredete az volt, hogy volt a minisztériumban és más helyeken néhány tiszt, akinek ez a megoldás volt a legkedvezőbb és legegyszerűbb út az előléptetéshez. Egyiküknek volt egy bokalövése, a másoknak karlövése, amellyel nyugodtan élhetett, mert hadirokkantsága, azaz csapatszolgálatra alkalmatlan volta írásban le volt fektetve. Tehát most bekövetkezett az a megszégyenítő helyzet, hogy például a hadsereg tisztjei, de nem kombattáns állományához tartozó hadbiztosok, orvosok, tábori lelkészek, de ami még sértőbb, a nem tisztjei állománycsoportba tartozó katonai tisztviselők, akik galérjukon nem csillagot, hanem rozettát viseltek, mint pl. a számvevőéségi, nyilvántartási, élelmezési stb. tisztviselők, elérték – anélkül hogy akár csak egy napig is kint lettek volna a fronton – az ezredesi foknak megfelelő fokozatot, míg például én, 30 hónapos tűzvonalbeli gyalogsági szolgálattal és egy könnyebb sebesüléssel ezt nem érdemeltem meg. Amikor elérkezett az az idő, amikor nekem is elő kellett volna lépnem, attól kezdve minden félévben az előléptetési terminusok előtt, Hadilevéltárunk parancsnokai megértő szíves-séggel mindig tettek felterjesztést érdekeimben, kérve a Minisztériumot, hogy ha másként nem lehet, tekintettel arra, hogy mint a Tudományos Akadémia egyetlen tényleges katona tagja, megérdemelném a kivételes elbírálást, tegyenek velem kivételt. Minden felterjesztés meddő maradt. Egyik parancsnokom egyenesen a Kormányzó Katonai Irodájához fordult, hogy ezt a sértő és méltatlan helyzetet orvosolja. A kérvényt nem is referálták a kormányzónak, hanem visszaküldték azzal, hogy az előléptetési szabályzatban helyi alkalmazású tisztek ezredesi előléptetésére mérvadó feltételnek nem felelek meg, tehát a felterjesztést elutasítják. Velem együtt a Katonai Térképészeti Intézet két értékes hadmérnök alezredese járta ezt a kálváriát, mind a ketten műegyetemet végzett tisztek voltak, s nem léphettek elő, míg a szomszéd szobában dolgozó műszaki rajzoló tisztviselőjük szépen megkapta az ezredesi foknak megfelelő rangot. S ami legjellemzőbb volt az akkori honvédségnek protekciós, a hadilevéltári tudományos szolgálatot semmibe vevő, mert meg nem értő magatartására, éppen velem kapcsolatban játszódtott le. Akkor a legnagyobb levéltári osztály vezetője voltam. Alám tartozott a felbecsülhetetlen értékű levéltári anyag a török hódoltság idejétől a 48/49-es szabadságharcig. Alattam szolgált egy nálam két évvel fiatalabb alezredes. Persze ő is szerette volna az ezredesi fokot elérni. Régi Ludovikás honvéd lévén, a minisztériumban régi barátai ültek, s azt tanácsolták, hogy kérje a csapatállományba való áthelyezését, ők majd módját ejtik annak, hogy Pesten maradhasson, s ne kelljen a csapathoz kimenni. Megtette, s az eredmény: áthelyezték a csapatállományba és beosztották a Honvédelmi Minisztérium olyan osztályába, amely csapatügyekkel foglalkozik, s az odavezényelt tisztiek csapattiszteknek számítanak. Így hát átsétált tőlünk a minisz-

térium épületébe, s ott íróasztalnál minden fájdalom nélkül megkapta az ezredesi rangot. Négy évig kellett nekem ezt a mellőzést elszenvednem. Mint a harctéren, mint említettem, kellemetlen helyzetben mindig mosolyogni láttak, ezt is mosolyogva tűrtem el, csupán az bosszantott néha, ha fülembe jutott, hogy sokan rokonaim, volt tisztársaim, akadémiai tagtársaim közül is csodálkozva suttozták: „ez a Markó valami nagy bünt követhetett el, hogy már évek óta kizárják az előléptetésből”. Végre négyévi mellőzés után, 1938. novemberben „különös kormányzói kegyel” megkaptam az ezredesi fokozatot. Ez is csak úgy volt lehetséges, hogy akkor a legfőbb vezetői helyekre olyan tábornokok kerültek, akik ismertek, és akiket szintén bántott a vaskalapos buta szabályok folytán bekövetkezett méltatlan mellőzésem. Rátz Jenő lett a honvédelmi miniszter, Werth Henrik a vezérkar főnöke, Náday István a tisztii személyügyek vezetője

és Jány Gusztáv a Kormányzó Katonai Irodájának vezetője. A vezetői értekezleten ezek a derék férfiak öt perc alatt elintézték mindhármunk ügyét, amit négy évig rosszakaratból, érthetetlen módon elgáncsoltak. Még két évig szolgáltam, s akkor szolgálati időm leteltével nyugdíjaztak.

Nyugdíjazásom után egy év múlva – talán flastromnak – megkaptam a Magyar Érdemrend tiszti keresztjét, amit mellre tűzve hordtak. Ezzel mintegy rehabilitálni kívántak mellőzésemért.

Mindennek ellenére nem váltam meg keserű érzéssel a honvédségi szolgálattól. Sok derék, értékes tisztársamat ismerhettem meg, és végeredményben itt is meg lehettem elégedve szolgálati életemmel.

Markó Árpád 1941-ben

VÉGSZÓ

Élethivatásomul 1903-ban a katonai pályát választottam, s ezt az elhatározásomat soha sem bántam meg. Békében, háborúban jól, eredményesen, kellemesen szolgáltam. És annak, hogy végigéltem egy háborút, főleg örülök, mert itt ismertem meg a férfielet komolyságát és értékét. De ha ma kellene döntenem jövőm sorsomról, nem ezt választanám. Az én időmbeli katonai szolgálat még az egyszerűbb fegyverek – kézi és lőfegyverek – korában zajlott le. A légi és vegyi-gáz-fegyvernemek csak a háború végén volt, de nem lényegbevágó szerepe. Hadviselési szabályzatainkban még megvoltak a régi, középkorban kezdődő lovagias szokások és hagyományok végső maradványai, sőt a háború néha sportszerű és romantikus vonatkozásokat is mutatott. Mindez már a múlté, soha többé vissza nem térhet, túlélte magát és feleslegessé vált, éppúgy, mint például a szekérvárak körüli ütközetek a számszerűl, lándzsákkal, követő gépekkel, karddal verekedő hadjáratok kora, amelyben az egyéni vitézségnek és a hadvezéri rátermettségnek még fontos, döntő szerepe volt. A műszaki tudományok hihetetlen arányú gyors fejlődése könnyörtenül és végérvényesen keresztülgázolt a mi hadviselési módjainkon, feleslegessé tette a mi kézi fegyvereink használatát, és háborúban gyakran oly fontos egyéni kezdeményezés lehetőségét. Lovagias hadviselésről ma, amikor egy atom-, hidrogén-, és Isten tudja még, mifajta bomba képes egy nagy területet s abban 100 és 100 000 ártatlan, nem katona-harcost, hanem öregeket, asszonyokat, gyerekeket borzalmas halállal kiirtani, a háború már többé nem lehet kizárólag a hivatásos hadseregek párviadala, de esztelen tömeggyilkolás, szépen kifejtett kultúrák pusztulása. Végeredményben pedig az emberiség erkölcsi leromlása. A katona ezután többé már nem hazáját, otthonát védő, tehát a hazaszeretet, hűség, kötelességtudás, fegyelem tiszteletre méltó harcosa, hanem csak egy nagy, gyilkolásra, pusztításra hivatott üzem egy gépének lélektelen kis srófja. Mi pedig, a régi, még magas etikai értékeket őrző tiszték, úgy tekinthetünk hősi múltunk pusztulására, mint Marius Karthágó romjaira. És ha ilyen szemszögből gondolunk egy jövő háborúra – amitől óvja meg Isten kegyelme az emberiséget –, akkor megértjük kiváló költőnk, az Erdélyben meghonosodott Gömör megyei földimnek, Reményik Sándornak⁹⁸ ezt a versét:

A katonák

Külön-külön mind csöndes emberek,
Egy-egy tavaszról ősze hajló ág,
Együtt: a katonák.

⁹⁸ Reményik Sándor már Kolozsvárott született, de szülei valóban Gömörből, Dobsináról származtak.

Külön-külön, úgy lehet, mindenik
Beleborzadna, mikor öldököl,
Együtt: egy rettentő, véres ököl.

Külön-külön halk, bús pásztortüzek,
Itt-ott csillan a lángjuk tétován,
Együtt: egy hömpölygő tűzóceán.

Magukra mind külön kis életek,
Fáradt ívük magasból mélyre száll,
Együtt, jaj együtt: a halál.⁹⁹

Előbbi fejezetemben megemlítettem, hogy a Horthy kormányzó idejében felállított honvédség szelleme mennyire leromlott, mennyire különbözött a mi régi – most agyonszidott, sárba gázolt – militarizmusunk szellemétől. Ezt az állítást két példával szeretném röviden megvilágítani és igazolni.

Amikor a Felvidék déli szegélye pár évre visszakerült magyar impérium alá, 1939. február 3-án, ezredünk hagyományos emlékünnepén, Kassán rendeztünk egy nagyszabású ezredtalálkozót. Nem kellett nagy propagandát megindítani vagy erőszakkal oda kivonultatni a régi 34-eseket. Elég volt egy egyszerű felhívás a Kassán és Miskolcon megjelenő hetilapokban, és az eredmény: Miskolcra különvonatot kellett indítani, annyi jelentkező volt, s az Abauj megyei falvakból százszámra jöttek községük felirati tábláival és zászlókkal feldíszített szekerek, nemcsak a világháborút végigharcolt 34-esekkel, hanem öreg, volt katonáinkkal. Kassa város is díszbe öltözött. Reggel az egyik kaszárnyánk udvarán gyülekeztünk, de nem fért be a nagy tömeg az udvarba. Onnan a kassai akkori gyalogezred zenekarával, amely hagyományos ezredindulónkat játszott, vonultunk kettős rendekbe összeállva Ludwig György gyalogsági tábornok, az akkori honvédfőparancsnok helyettese, régi 34-es bajtársunk vezetésével a Főutcán végig a dómba. A járdán és ablakokban szorongásig megtelt közönség éljenzéssel, zsebkendő-, kalaplengetéssel üdvözölte a régi gárda felvonulását. Az ünnepi mise után a Rákóczi-kripta előtt, a téren¹⁰⁰ nekem kellett egy rövid beszédet mondani Rákóczi kapcsolatairól Kassa városával. Azután ünnepi közgyűlés a színházban. De ezután következett az egész ünnepség legmeghatóbb órája. A színházból kijövő tömeg és a téren gyülekező több ezerre menő volt 34-esek hangos kiabálással keresték volt tisztjeiket, s ha megtalálták, ölegették, kezeiket szorongatták, éltették őket. Nekem külön megható jelenet volt az, amikor két Megyaszó községbeli volt katonám megtalált, és hozta derék harctéri legényem, Bóczér Sándor üzenetét. Sírva kérte őket, hogy engem okvetlenül keressenek meg, s mondják meg nekem, hogy ne tekintsem távolmaradását hűtlenségnek, de súlyos beteg. Itt a Főutcán, a színház és a dóm közti téren kavargó, örvendező tömeg közt nem volt rangkülönbség. A tábornok, tisztok, altisztek, közvitézek itt egyformán csupán 34-esek voltak, akik szívvel-lélekkel örültek annak, hogy ismét találkozhattak.

A múlt évben olvastam egy napilapban egy gyalázatos, teljesen hamis, céltudatosan elferdített jellemzést a régi, első világháborús militarizmusról, amelyben – mint a cikk

⁹⁹ A vers központozását és Markó néhány kisebb tévesztését az eredetinek megfelelően javítottuk.

¹⁰⁰ Értsd: a Szent Erzsébet-székesegyház előtti téren. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem és társai hamvait 1906-ban a dóm északi hajója alatt kialakított kriptában helyezték végső nyugalomra.)

Ezredünk emlékoszlopa

Szikszo község közelében, egy dombon, az országút mellett állítjuk fel. Lelkes gyűjtés szép összeget hozott össze, amihez Esterházy Pál herceg, az ezredben Mária Terézia-renddel kitüntetett őseire emlékezve, aki 1789-ben Belgrád visszavívásánál tüntette ki magát, 1000 pengővel és egy lelkes amerikai magyar, aki meleg kapcsolatot tartott fel az ezreddel, Boros Jenő, az amerikai hadsereg címzetes ezredese, aki akkor éppen Budapesten tartózkodott, 5000 pengőt adományozott. A szép emlékművet Ligeti Miklós szobrász készítette, s olyan helyen áll, hogy a Miskolcra vezető vasútvonalról is jól láthatni.

A szép szobormű leleplezése 1931. október 31-én történt. Közel 2000 volt 34-es zarándokolt el ide erre az ünnepélyre, és mélyen meghatva tisztelgett az ezred régi zászlója előtt, amit mi arra a napra kikértünk a magyar Hadimúzeumból.

Ugyancsak a Bajtársi szövetség intézkedésére állítottam össze az ezred történetét, amely Budapesten, 1937-ben szép könyvben látott napvilágot. Ebben én írtam a régi történeti részt az ezred alapításától, 1734-től a világháborúig, és a világháborús orosz hadszíntéren lezajlott hadműveletek történetét.¹⁰¹

Ha most, sok évtizeddel az események után, kellő perspektívából visszatekintve és a jövőbe, amennyire ez lehetséges, előtekintve a háború és béke állandóan felszínen lévő problémáiról elmélkedek, teljesen megértem és elfogadom Turóczy Zoltán evangélikus püspökünk egyik, 1955. október 2-án tartott istentiszteleti prédikációjának bölcs megállapításait: „A békesség útja a megtérés a Felebaráthoz” – idézi Ézsaiás próféta könyvének 2/1–5 verseire hivatkozva – hogy „...csinálnak a fegyvereikből kapákat és dárdáikból metszőkéseket, és nép másra kardot nem emel és hadakozást többé nem tanul. Fegyverre

írója mondja – „tökfejű, buta tisztok, hátul, a falvakban dorbézolva hajtották vágóhídra az éhező, agyonkínzott legénységüket”. Hát csak sajnálni lehet, a történeti hűség kedvéért, hogy Kassán akkor nem készültek erről a megható óráról mozifelvételék és magnetofonszalagok. Azt hiszem, a cikk írója elszégyellné magát, ha ezeket itt Budapesten most le lehetne vetíteni, s meggyőződhetne arról, hogy akkor, tehát még húsz évvel a háború után is miképpen éreztek és gondoltak a „vágóhídra küldött” legények „buta, tökfejű” tisztjeikről!

A másik megörökítésre méltó jelenet néhány évvel előbb, 1931. október 9-én zajlott le. Az ezrednek Budapesten megalakult Bajtársi Szövetsége elhatározta, hogy a kétszáz éves dicső múlttal bír, már nem létező ezredünk emlékét méltó emlékművel örökíti meg. Kassa akkor nem volt a mienk, ott tehát nem állíhattuk fel azt. Miskolcon már több ezrednek volt emlékoszlopa, ezért úgy döntöttünk, hogy az emlékművet két megyénk, Abaúj és Borsod közös határán,

¹⁰¹ Lásd a már többször idézett munkát: A 34. gyalogezred története.

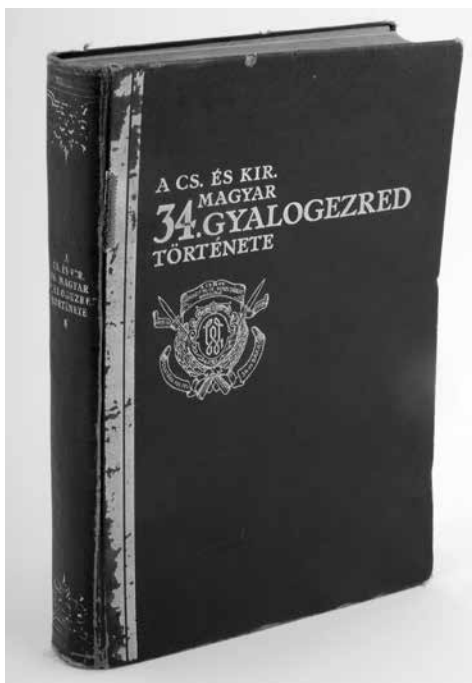

azért van szükség, és a háború azért van, mert az emberiség még nem ébredt eléggé tudatára annak, hogy egy családba tartozik. Áthidalhatatlannak látszó szakadékok tátonganak az emberiség testén. Olyanok, amilyenek Ézsaiás korában a zsidó–pogány ellentét volt. Az egyik lenézte a másikat, a másik az egyiket. Szinte emberszámba sem vették egymást. A próféta úgy látja, hogy a fegyverek szava helyett a testvériség szavára van szükség... Ha az emberiség egy nagy családdá forr össze, amelyben egymást egy Atya gyermekeinek, testvéreknek tekintik, akkor nem lesz szükség többé fegyvergyártásra. Egymás leigázása helyett egymás jólétének emelése lesz akkor a cél, mert ezt kívánja az igazi testvéri lelkület. A Babelnél szétszaladt nép ismét összesereglik, a részekre szakadt emberiség egy családdá kovácsolódik.”

Hány évtized vagy talán évszázad kell még ahhoz, hogy Turóczynak ez a szép próféciája megvalósulhasson! Még távol vagyunk attól, hogy az erkölcsi fejlődés útján az emberiséget a nyers erő domináló tiszteletétől megtisztítsák. Attól a fanatikus győzelmi mámor okozta elvakultságtól, amit a felülkerekedő ember akkor érez és akkor érvényesít, amikor erőszakkal rákényszeríti érzéseit, államformáját a legyőzöttekre.

A háborúkat sohasem a hadvezérek, katonák indítják. Uralkodók családi politikája a XV–XVIII. századig, azután terjeszkedési vágy, gazdasági érdekek erőlteti a kormányokat a hadüzenetre. És a győző nem ismer méltányosságot, kegyelmet és igazságot. Amikor a nyugati hatalmak Oroszországgal szövetségben 1914-ben megindultak, hogy a német birodalmat és a Monarchiát szétverjék, ez nekik Amerika segítségével sikerült. Magyarország vesztett a legtöbbet. Azzal számolni kellett, hogy a szlovák, román, szerb és német anyanyelvű területek a történelem logikája útján előbb-utóbb leszakadnak testünkről. De hogy a színmagyar Csallóköz, a felvidéki sok megye magyar területrészét is odaajándékozták a békediktátumok a cseheknek, ez bizonyítja a fenti megállapításaimat. Akkor azt mondtuk, ezen a sem etnográfiailag, sem történelmileg nem igazolható erőszakon csak egy új háború tud majd segíteni. Hát jött a második háború, s ennek végén még súlyosabb vereség és nyomorúság. És ha jönne ezután még egy harmadik háború, az sem oldhatná meg az égető problémákat, s csak újabb nyomorúságot hozna nemcsak reánk, de egész Európára. Tehát a háború még nem alkalmas sem határ-, sem gazdasági problémák megoldására. És már nem fogadhatjuk el azt a sokat emlegetett közmondást, hogy: „si vis pacem, para bellum”. Azaz, ha békét akarsz, készülj fel háborúra. Inkább azt kell mondanunk, si vis pacem, para pacem, ha békét akarsz, akkor készülj fel békére. Ezt pedig csak úgy érheti el az emberiség, ha rálép a krisztusi evangéliumi emberszeretet útjára.

Végeztem! Visszatérve ezredemmel kapcsolatos utolsó emlékemre, elmondom még azt, hogy mielőtt a csehek Kassát első ízben 1918. december 29-én megszállták, sikerült

Az ezredtörténet címlapja

– mint már említettem – onnan ezredzászlókat s néhány ereklyetárgyunkat, köztük I. Vilmos császár, ezredtulajdonosunk 34-es ezredesi díszkabátját Pestre lehozni. Ezt a két emléktárgyat 1926. február 3-án egy bizottság élén Petróczy Ferenc ezredesünk a következő beszéd kíséretében – amit én fogalmaztam – adta át a Hadimúzeum akkori igazgatójának, Sekulich tábornoknak:

„Egy nagymúltú, híres, dicső, szép magyar ezred utolsó tisztikarának tagjai jelentek meg itt ma Előtted, hogy átadják a Magyar Királyi Hadimúzeum őrizetébe régi ezredzászlójukat és ereklyetárgyaikat. Az I. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő kassai 34-es gyalogezred megtépett zászlójához több évszázad háborúinak dicső emléke fűződik. Ott lobogott ez a zászló Nagy Frigyes és Mária Terézia csatáiban, az asperni síkon, a dániai hadjáratban, és a világháborúban ez a zászló lobogott kibontva a typini dombokot megrohanó I. zászlóalj élén. Szalagjainak legszebbikét ezredtulajdonosunk nejének, Augustza Viktória császárnő Őfelségének kezei hímezték. Mindezek az események most már a történelem emlékei közé tartoznak.¹⁰² Szeplőtlenül, becsülettel adjuk át ezeket most a Te vezetésed alatt álló kitűnő Múzeum őrizetébe.

Amidőn így utolsó útjára kísérve ezredünk szent jelvényét, megnyugvással és bizalommal helyezzük el azt itt, az őt megillető és méltó helyen, és kérünk, gondozzátok ereklye-

A 34. gyalogezred zászlószalagjai a Hadtörténeti Múzeumban

¹⁰² Érdekes és jellemző a XX. század viharaira, hogy a nevezetes zászló történelmi szereplése ezzel nem ért véget. A II. világháború végén a Hadimúzeum menekített anyagával együtt szovjet hadizsákmány lett Somlóvárott, s csak 1948-ban adományozták vissza ünnepélyes külsőségek között több más – főként 1848-as – ereklyével együtt. Ma a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményének értékes darabja. (Fényképét lásd az I. kötet 266. oldalán, lt. sz.: 0156/Zl.) Az említett zászlószalag is megvan 1891. évi jelöléssel (lásd az itt közölt képen), bizonyára ezt hímezte (vagy hímeztette) Vilmos császár felesége.

tárgyainkat szeretettel, hogy fennmaradjanak az utókornak régi dicsőségünkre való örök emlékül!”

Én pedig utolsó leheletemig boldog és büszke lehetek arra, hogy ebben a kitűnő, színmagyar ezredben szolgálhattam, és egy világháborúban annak derék és vitéz Abaúj–Borsod megyei parasztjainkból álló Vilmos-bakáival együtt harcolhattam.¹⁰³

Budapest, 1963. március 19.

Markó Árpád
a tört. tud. kandidátusa
a Magy. Tud. Akadémia tan. tagja
nyá. ezredes

¹⁰³ Végezetül itt közöljük azt a Katonaéletem első kötetének borítójára beragasztott gépelt szöveget, amely annak idején értékes visszajelzés lehetett Markó számára, nekünk pedig adalékot jelent a kézirat egykori olvasóközönségéről, arról, hogy Markó szűkebb (családi, baráti) körben nyilvánossá tette visszaemlékezéseit. „Szakonyi Lajosné, régi kedves barátom, a háborúk előtt maga is kitűnő tollú író, huszár ezredes leánya és huszár ezredes özvegye, a katonaéletem történetének kéziratát átolvastva azt így ítélte meg: »Köszönöm azt az élvezetet, amit nekem ezzel nyújtott. Sőt többet annál. Mintha visszaléptem volna abba a légkörbe, melyben valaha éltem, itt nem a csaták borzalmas embertelenségére gondolok, hanem a heroikus helytállásra, a mosolyogva szembenézésre a halállal, az egyed tökéletes egybeolvadására sorstársaival, a fegyelmezetten nevelt lélek felelősségérzetére. A idealista – hogy mai szóval mondjam –, szociális ember világképe ez a munkája. Az utolsó időkről is pontról pontra ugyanaz, ahogy mi is láttuk Lajossal, és átéltük. Az otthon és hazaszeretet, az emberérték megbecsülése, a vallási meglátások, az embernevelés a régi hadseregben (erre vonatkozással édesapám nézetére utalás van az én könyvemben is) mind, mind téma, amit még át kell beszélnünk. Alig vártam este a lefekvést, hogy elővéve a kéziratot, hazamenjek a régi világba, ahol úgy éreznek, gondolkodnak és azon az erkölcsi alapon állanak, amit mi természetesnek éreztünk, s csak ma tudom, hogy ez milyen ritkaság. Sok-sok embernek szeretném ezt az emlékezést a kezébe adni. Mik a tervei vele? Egyszerű tisztaságában is csillogó történelmi dokumentum és memento!«” – Az idézetben szereplő munka valószínűleg vitéz Szakonyi Lajosné Tömöry Andrea: Régi huszárhistóriák c. művével (Budapest, 1943.) azonos.

HONTALANSÁGUNK KÉT ÉVE
1945. január 6. – 1947. április 1.

I. kötet:
1945. január 6. – 1945. október 18.

ELŐSZÓ

Ha valaki hozzákezd személyes emlékeinek, a vele és a körülötte történt eseményeknek memoire-szerű megírásához, és ezt a munkát nem a nyilvánosságnak, hanem csupán maga családjának s egy-két megértő és a dolgokat ismerő barátjának szánta, két dologgal kell tisztában lennie. Elsősorban és legfőképpen csakis önmagának szerez ezzel a munkával örömet. Az elmúlt dolgokra való visszaemlékezés, különösen idősebb korban, mindig érdekes annak, aki maga állt az események központjában és abban a helyzetben van, hogy leírását annak idején pontosan vezetett feljegyzésekre támaszkodva elevenítheti fel. De azt is tudnia kell, hogy ezek az elbeszélések csak nagyon kevés embert érdekelnek. Néhány jó barátja, barátnéja még érdeklődéssel olvassák, mert a szereplőket, a helyzeteket és a környezetet ismerték. De az utódok, unokák, dédunokák s azok leszármazói az ilyen írásokat már csak semleges szemmel forgatják. Nekik ezek a leírások csak annyit jelentenek, mint bármilyen más regény vagy elbeszélés, kivéve, ha akad köztük olyan valaki, aki az emlékiratot nemcsak családi, de történeti vonatkozású értékű hagyománynak tekinti, és így élvezi. Elképzelem, hogy milyen kincs lett volna nekem, ha például dédapám, Markó József, aki a napóleoni háborúkban mint a Palatinus-huszárezred strázsamestere vett részt, vagy pedig nagyapám öccse, Markó András, aki végigharcolta az olasz–osztrák háborút Garibaldi mellett mint a magyar légió hadnagya, akkor jegyzeteket írtak és azokat részletesen kidolgozták volna!

Ezért határoztam el magam arra, hogy a második világháború szörnyű forgatagának végén a velünk történt eseményeket részletesen leírom, vagyis annak az időszaknak történetét, amikor a harcfront közeledett szép, békés dénesházai otthonunkhoz, s én Ilusommal onnan kiszorulva vándoroltam 1945. január elejétől május elejéig Nyugat felé, és onnan csak az év október közepén kerültünk haza, de olyan országba és olyan körülmények közé, hogy itthon is még mindig hontalannak érezhettük magunkat még jó sokáig. S hogy most, három évvel az események után ültem le az írógéphez, mindezeket megírni, annak oka is érthető. Történetírói pályám a háborút követő felfordulásban véget ért. A mai orosz-bolsevista világnézetnek reánk erőszakolt korszakában eddigi hivatásom, a nacionalista hadtörténetírás szinte büntetendő cselekmény, se sajtó, se könyvkiadó ilyen célra nincs. Viszont tétlenül, szellemi foglalkozás nélkül nehéz élnem, tehát legalább ezzel a szűk olvasóközönségnek szánt bizalmas jellegű munkával igyekszem magamat lefoglalni, s nekem ez valóban örömet is okoz.

Mivel, mint említettem, a munka nem a nyilvánosságnak íródott, nem is pályázom ezzel írói vagy tudományos babérokra. Történetírói beállítottságomnál fogva mindent tárgyilagosan, az eseményeket logikus egymásból következők útján, krónikaszerűen adom

elő. Egy szépirodai bizonyára hangulatos kis croquiskat¹ tudott volna leírásom egyik-másik fejezetéből kikanyarítani és azokat lélektani vagy lírikus színekkel aláfesteni. (Például az éjjeli autótutat a Höllentalon át, a szegény kis postásgyermek temetését Freiningauban, vagy az altaussee-i tábori élet sok derűs, szomorú vagy válságos jelenetét stb.) De ez nem volt céлом. Leírásom bizonyos fokig korrajz, illetve az akkor lefolyt háborús események és abban egyéni sorsunk fejlődésének története. Ezért – sine ira et studio² – írok le benne őszintén mindent. Nem szépirodát semmit, a személyekről megírom, ami jó és szép volt magaviseletükben, de nem hallgatom el azt sem, ami rossz volt. Mindenkit valódi nevén szerepeltetek, hiszen munkám csak bizalmas, családi jellegű írás marad. Csupán két tisztnek hallgatom el a nevét és csak kezdőbetűikkel jelzem őket. Ezek ugyanis olyan komisz, szinte aljas módon viselkedtek, főleg altaussee-i tábori életünk utolsó szakaszában, nem csupán velünk, Markóékkal, hanem [az] egész magyar tábor közösségével szemben is, hogy nem kívánom nevüket megörökíteni.³

Munkám első részét, Dénesháza 1944 téli eseményeit, onnan való távozásunkat és életünket Beleden, Sopron megyében, összefoglalva adom elő. Annyira élénken él emlékezetemben most még jóformán minden napnak története, hogy ha erről írok, szinte magam előtt látom a szereplőket és hallom hangjukat. Az Aussee-ig terjedő utazásunkról már napról-napra vezérszavakban tartott naplót vezettem, amikor pedig Altaussee-ban végleg letelepedtünk, napról-napra részletesen leírtam az eseményeket, lelki tépelődéseinket, mindent, ami velünk és körülöttünk történt. Leírásomnak ez a része lesz talán a legérdekesebb, mert híven tükrözi vissza egy hazájából kibillentett család életét, vergődését jó és rossz emberek közt.

Shakespeare a Julius Caesar halotti beszédében ezt mondja: „...a rossz, mit tesz, – túléli őt, a jó gyakorta sírba száll vele”. Én, a mi helyzetünkre vonatkoztatva, ennek ellenkezőjét vallom. A sok megalázást, szenvedést, kellemetlenséget már elfeledtem, de sohasem felejttem el azt a sok emberi jóságot, amit Ilus hűséges barátságában és együttérző, megértő támogatásában közösen tapasztalhattunk magyar, osztrák, német és holland barátaink részéről. Ezeknek köszönhattük, hogy végeredményben töretlen lélekkel tértünk haza és folytattuk itthoni életünket.

Ezt az írást Rábapatonán kezdtem meg 1948 nyár elején, és 1949 nyarán Budapesten fejeztem be.⁴ A II. kötet megírása még nem időszerű. Ehhez csak akkor fogok hozzákezdeni, ha más politikai légkörben, már szabadon, minden veszély nélkül lehet őszintén megírni mindent, feltevé, hogy az Isten kegyelme engem még akkor életben, teljes szellemi frissességben megtart.⁵

¹ Krok: rövid, érdekes, színes, csattanóval végződő írásmű (tárca, karcolat).

² Harag és részrehajlás nélkül (lat.). Tacitus által megfogalmazott klasszikus történetírói alapelv.

³ Egyikük, M. Gy. őrnagy Markóék menekülttársa volt, aki Markó megállapítása szerint műveletlen és kisebbségi érzéssel küszködő felesége hatása alá kerülve vált maga is összeférhetetlen emberré, a másik pedig H. T. magyar tüzér százados, aki az amerikaiak által kijelölt Bad Aussee-i táborfelügyelőként keserítette meg menekült honfitársai életét. Személyükre lásd alább a 131. oldal 32. és a 214. oldal 138. jegyzetét.

⁴ A Markó Andrásnál őrzött példányon e mondat így szerepel: „Ezt az írást Rábapatonán kezdtem meg 1948 nyarán, és ezt az I. kötetet Budapesten fejeztem be 1949. április végén.” – E példány első oldalán, a tartalomjegyzék alatt Markó aláírása mellett pedig a következő dátum olvasható: „Bpest, 1949. ápr. 27.”

⁵ A Markó Andrásról kölcsönözött, néhány hónappal korábban letisztázott példányon az előszó utolsó mondata teljesen más: „Tervezett munkám második kötetének megírását, azaz az események történetét egészen 1947. május 1-ig, amikor Rábapatonán saját bútoraimmal berendezett egy szobában – sajnos, már akkor szegény jó Ilusom nélkül – letelepedhettem, s viszontagságos életem véget ért, majd csak akkor folytatom, ha erre a kellő lelki összeszedettségem, gondtalan életem lehetősége biztosítva lesz.” – Miután Markó az utóbb letisztázott és végül közgyűjteménybe került példányt tekinthette végleges változatnak, a továbbiakban csak akkor utalunk az eltérésekre, ha azok a stiláris, fogalmazásbeli különbségeken túlmutatnak, illetve akkor, ha a családnál maradt kézirat alapján egészíthetjük ki a másik példány olvashatatlan részeit. (Lásd alább a 246–247. oldal 164–165. jegyzetét.)

ELŐZMÉNYEK

Amikor a német–orosz háború 1941 nyarán kitört, és abban Magyarország – úgy, mint az első világháborúban – a németek szövetségében vett részt, már nem állottam tényleges katonai szolgálatban. Mint ezredes, a Hadilevéltár régi levéltári osztályának vezetője, 1940. május 1-jén kerültem szolgálati időm leteltével nyugállományba. Nyugdíjazásom örömmel töltött el, hiszen történetkutatói és írói tudományos munkásságomat most még szabadabban folytathattam, kényelmes budapesti (I. Krisztina körút 167.) lakásunk lehetővé tette azt, hogy a téli hónapokban ott élve fenntarthassam kapcsolataimat a tudományos élettel és körökkel, megtartsam előadásaimat a Tudományos Akadémiában, a Történeti Társulatnál, a Rádióban stb., s tovább kutathassak a levéltárakban. Vidéki gyönyörű otthonunk, Ilus családi birtoka, Dénesháza puszta, Rábapatona határában, Győr megyében volt. Ennek kúriáját Ilusom páratlan szorgalommal, előrelátással és veleszületett szervező és falusi háztartást vezetni tudó és szerető egyéniségével olyan állandó lakhelyünké

A dénesházai kúria a háború előtt

alakította, ahol most már az év nagy részét kellemesen eltölthettük. Szép nagy kertészetet rendeztünk ott be, a már meglévő gyönyörű, hatalmas fákkal bíró parkot új ültetésekkel fejlesztettük, úgyhogy ez az úri otthon és környezet nemcsak nekünk okozott állandó örömet és nyújtott biztonsági érzést, de igen sok kedves rokont, jó barátot láttunk ott minden nyáron vendégül. A megmaradt vendégekönv kedves bejegyzései tanúskodnak erről.

1943 tavaszától kezdve már állandóan ott laktunk. Budai lakásunkban csak pár téli hónap alatt, sőt, amikor 1944 tavaszán az oroszok fokozatosan hátranyomták a német–magyar arcvonalat, már a Kárpátokat is átlépték⁶ és megkezdődtek a magyarországi városok, főleg Budapest bombázásai légi támadások sorozataiban, télen már csak két hónapot töltöttünk Pesten, egyet Mátraházán,⁷ azután április elején lakásunk egyik felébe bezsúfolva ottani ingóságainkat, másik felét a konyhával, fürdőszobával pedig úgy átrendezve, hogy azt esetleg erdélyi vagy alföldi menekültek elfoglalhassák, azzal a szándékkal utaztunk le Dénesházára, hogy a háború végéig onnan már el nem mozdulunk.

Hála Istennek, nem hívtak be katonai szolgálatra, tehát szabadon rendelkezhettem magammal. A nyári hónapokban már felkerestek régi kedves rokonaink, barátaink, de azután mi is úgy tekintettük dénesházi szép otthonunkat, mint olyan helyet, ahol menekült barátaink, rokonaink a bombázások vagy az ellenséges előrenyomulás folytán otthonukból kiűzve, menedéket találhatnak. Akkor még abban a naiv hitben éltünk, hogy a német győzelem biztos, új fegyverek, meglepetések ideje következik, s ha már Magyarország nagy részét talán hadászati okokból át kellett adni az ellenségnek, a Duna vonalán okvetlenül meg fog törni annak ereje, a Dunántúlt tehát mindenki biztos földnek tartotta. Áprilistól szeptemberig rokonunk, Somogyi Paliné Csemez Marcsi volt nálunk három gyermekével, júniusban Sándor fiunk lehozta Magdust és egyhetes Árpfi fiukat, aki már a bombázás alatt született, s nálunk maradtak október elejéig. Utánuk jöttek Mikuleczky Gyulák (borsodi alispán) feleségével, Emmi húgunkkal⁸ és kétéves kisleányukkal⁹ Miskolcra, nagy teherautóval hozva ingóságait. November 8-tól december 18-ig Muray Othmár nyugállományú ezredes, kedves barátunk volt feleségével, egy kocsival menekülve Esztergom megyéből nálunk. Közben gyakran akadt rövid időre szóló vendégünk is, úgyhogy volt nap, amikor Ilusnak 18 személy ellátásáról kellett gondoskodni. Akkor az még lehetséges volt, de a tél beálltával már nálunk is mutatkozott az élelem- és takarmányhiány.¹⁰

⁶ A Kárpátokat csak 1944. augusztus végén – szeptember elején lépték át a szovjet csapatok.

⁷ Az 1933-ban épült honvédségi üdülőben.

⁸ Mikuleczky Gyuláné Raisz Emma.

⁹ Mikuleczky Ilonka (1942).

¹⁰ A Markó Andrásnál lévő kézíraton itt egy hosszabb kiegészítés következik, amely a Hadtörténelmi Levéltárba került példányból hiányzik, ezért ideiktatjuk:

„Mivel ezt az emlékiratot későbbi leszármazóim számára írom, akik természetesen már nem ismerik azokat a körülményeket, amelyek akkor Magyarország politikáját véres romlásba döntötték, röviden összefoglalom a legszükségesebb tudnivalókat.

Igen jó rádiókészülékünk volt. Feszült figyelemmel hallgattuk reggeltől estig a napi híreket, helyzetjelentéseket, és az íróasztalomra kiterített térképbe mindig pontosan bejegyeztem a napi hadi helyzetet, amely napról napra szomorúbbá vált.

Október 15-én a délután 4 órai adásnál megdermedve hallottuk Horthy kormányzó manifesztumát, amelyben elrúgta magát a német szövetséget, és felajánlotta a fegyverletételt az oroszoknak. Előre láttuk azt a nagy kavarodást, ami ezután itthon a belpolitikában és a fronton és itthon a katonaság körében be fog következni, hiszen a nemzet túlnyomó része és a hadsereg tisztikarának talán a zöme akkor még bízott a német szövetségben. Így is történt. Estefelé átjöttek Eneséről Kesserűék, hogy a helyzetet megbeszéljük. Biztosra vettük, hogy a német hadsereg – felbőszülve Horthy kiáltványának a németeket méltán sértő durva hangjától – most az országból kivonulva elkerülhetetlenül éppen a Dunántúlt fogja felprédálni, hisz Horthy őket nyíltan ellenségnek minősítette.

A legnagyobb bajt és gondot azonban az a körülmény okozta, hogy szegény Emmi hűgunkon ott nálunk tört ki egy szörnyű módon megmutatkozó elmezavar, amikor férje, Gyula október közepén váratlanul megjelent pusztánkon azzal a szörnyű hírrel, hogy a Horthy kormányzó szerencsétlen október 15-i nyilatkozata után bekövetkezett Szálasi-féle nyilas uralom Miskolcon olyan helyzetet teremtett, hogy főispánját, Borbély-Maczkly Emilt a nyilasok felkoncolták, neki pedig menekülni kellett hasonló sors elöl, mindenekelőtt állásától megfosztva kiűzték a megyeházáról.¹¹ Szegény Emmi a pusztán tartani nem lehetett, be kellett szállítani a győri kórház zárt idegosztályára.

November közepén kaptuk az első nagyobb katonai beszállásolást, amikor a harcvonal már Pest körül állott, és az oroszok, Mohácsnál átkelve a Dunán, már a Balatonig jutottak előre. Győr, Rábapatonna már hadtápterület lett, s minden község, puszta stb. megtelt német és magyar katonai alakulatokkal. Nekünk Dénesházán igen nagy szerencsénk volt. A környező pusztákkal együtt ide telepedett le a Bicske körül harcoló német lovashadosztály ún. Veterinarkompagnie-ja, azaz állatorvosi százada, vagyis lógyűjtő és gondozó

Még aznap este azután hallottuk a rádióban Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök hangját, aki igyekezett a kormányzó szavait úgy magyarázni, hogy még nincs szó az ellenség előtt való behódolásról, a harc áll, csak készségünket jelentettük ki annak beszüntetésére. Rövid idő múlva egy újabb kormányzói szózat bejelentette, hogy lemond, és átadja a hatalmat Szálasi Ferenc nyilas vezérnek. Most már annyira tisztázódott a helyzet, hogy nem kellett félnünk egy német rablóhadjárattól, mert Szálasi a harc folytatását rendelte el a német szövetség megerősítésével, és megtiltotta a fegyverletételt. Ez már nem sokat segített a helyzeten, mert akkor már a magyar hadsereg kettéoszlott, sokan már átmentek az oroszokhoz, magas rangú tábornokaikkal együtt. Rövid idő múlva maga Vörös vezérezredes is átment az orosz táborba, s példáját sokan követték. Az egykor világszerte elismert vitéz magyar katonaság ingadozni kezdett, s akik még a harcvonalban megmaradtak, már szintén csak immel-ámmal harcoltak, sőt, a Balaton vidékén egész magyar seregtettek átmentek az oroszokhoz, s ezzel megnyitották útjukat a Dunántúl és Ausztria felé. Aggódva figyeltük ezt a kavarodást, és látva és hallva azt a handabandázást, ami Szálasiék uralmát jellemezte, megfigyelve a felbomlás alig leplezhető tüneteit, a helyzet tagadhatatlanul reménytelen voltát, a lelkek kettéhasadását, éppen most, amikor az ország teljes erejének latba vetésére lett volna szükség, hogy a viharokból ép bőrrel kikerüljünk, nem bíztunk abban, hogy a Szálasi-rezsimnek sikerüljön fog a katasztrófát a nemzet fejéről elhárítani. A kormányzót és feleségét a testőrségétől hevenyészve aknákkal körülvett budai várban október 16-án letartóztatták a németek, és különvonaton Németországba vitték.” – Az itt leírtakhoz meg kell jegyeznünk, hogy a kormányzó kiáltványa háromszor is elhangzott a rádióban, de nem délután 4 órakor, hanem korábban: 12 óra 30 perckor, 13 óra 10 perckor és 14 óra 10 perckor, Vörös János hadparancsát pedig 17 óra 20 perckor olvasták be (természetesen ő sem személyesen szólalt meg, Markóék így nem hallhatták a „hangját”). Érdekes, hogy a kortársak közül másokat is megcsalt az emlékezete, Déry Tibor például de. 10 órára teszi a proklamáció beolvasásának időpontját. Lásd Vigh Károly: Ugrás a sötétbe. (Sorsdöntő történelmi napok, 5.) Budapest, 1979. 127., 131. és 138.

¹¹ A Markó Andrásnál maradt példányban az eset kissé másképp összegezve: „...Gyula október közepe után váratlanul megjelent a pusztán azzal, hogy hivatalából elcsapták, a nyilasok halálra keresik, főispánját, Borbély-Maczkly Emilt már a csöcselék kivégezte.” – Miskolc város, illetve Borsod vármegye történetében a nyilas hatalomátvétel részletei levéltári forrásanyag híján még feldolgozatlanok. Lásd erre: Miskolc története. V/1. 1918-tól 1949-ig. (Miskolc története 6 kötetben. Főszerk. Dobrossy István.) Miskolc, 2007. 85–86. (A vonatkozó részt Dobrossy István írta.) – Annyi bizonyos, hogy a főispánt (ekkor még) nem koncolták fel. A vármegye egyik aljegyzőjének állítása szerint Borbély-Maczkly Emilt két német tiszt vezette ki a megyeházáról. Lásd: Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 4. Miskolc, 1997. 93–94. Markó sógorának állítása tehát nem felel meg a valóságnak. Talán a zűrzavaros helyzetben keltett rémhírről vagy Mikuleczky tudatos megfélemlítéséről van szó. Borbély-Maczkly hónapokkal később, 1945. március 24-én bekövetkezett halálának körülményei máig tisztázatlanok. Egyesek szerint a Magyarországi Kommunista Antináció Komitéjának tagjai gyilkolták meg, a korabeli hivatalos verzió szerint azonban a nyilasok tették el láb alól, ellenük tett vallomásai miatt. Nem zárhatjuk ki, hogy a visszaemlékezés készítésekor, 1948–49-ben Markó egészítette ki Mikuleczky 1944 őszére vonatkozó (tévés vagy hiányos) információit az 1945 tavaszán keringő (minden bizonnyal hamis vagy félrevezető) híradásokkal.

állomása.¹² A parancsnok, dr. Czymoch Ottokár állatorvos százados nálunk kért helyet,¹³ és 240 lóval, 60 szekérral, 80 emberrel, műhelyekkel stb. nálunk telepedett le.

Czymoch dr. igen művelt, udvarias fiatalember volt, kelet-poroszországi, Lyck–Königsberg vidékére való, kinek szülőföldjét akkor már az orosz előzőnlötte és feldúlta. Négy őrmestere, különösen szolgálatvezetője, Rosenwasser nevű – mind tagbaszakadt, pomerániai művelt gazdák (lótenyésztő stb.) voltak –, igen tisztességesen viselkedtek, legénységüket szigorú fegyelemben tartották, és engemet mint ezredest tiszteltek. Egész ottlétük alatt nem volt egyetlen eset sem, amikor ez a népes megszállás bajt okozott volna. Persze a pusztáknak minden zuga tele volt velük, konyhájuk a mi kertészlakásunk előtti udvaron volt. Bár Czymoch igen tartózkodva nyilatkozott a hadi helyzetről, szavaiból mégis kivehettük, hogy már nem nagyon bízik a németek győzelmében. De hát amíg ő alakulatával a mi vidékünkön maradhatott, minket sem fenyegetett közvetlen veszély, hiszen ha a harcoló vonal továbbhárít, ezt ő mint hadtápalakulat idejekorán meg fogja tudni, s ahhoz igazíthatjuk mi is sorsunkat.

Hogy miképpen alakul majd a mi sorsunk, ha az oroszok közelednek, akkor arról még nem alakult ki végleges képünk. Az volt csupán bizonyos, hogy akkor ott, a pusztán nem maradhatunk. Egy régebbi honvédelmi miniszteri rendelet meghagyta az összes tisztnek,

A dénesházai kúria berendezése a háború előtt

¹² A 22. SS-lovashadosztály állategészségügyi századáról van szó.

¹³ A családnál őrzött példányból kiderül, hogy Czymoch helyette Mortenson dán lovas kapitány volt, akit Lesvár pusztán szállásoltak el.

akár nyugdíjas, akár tartalékos, hogy ha a harc vonal lakásukhoz közeledik, azonnal menjenek Ausztria–Németország felé, mert a kiszorult és újonnan ott felállítandó magyar alakulatok onnan fognak a németekkel együtt a Magyarországot felszabadító hadjáratra indulni. A pusztán a hangulat ekkor már szemlátomást romlott. Bérlőnk, Szalay Sándor cselédsége már csak ímmel-ámmal dolgozott, kezdett velünk is szemtelenkedni, bejárt a kertbe, s lát szott, hogy csak az orosz bolsevik had megjelenésére vár, hogy [azok] rávessék magukat otthonunkra, s minket legyilkolva vagy elűzve azt felprédálják. Kertészünknek is már inába szállt a bátorsága, családját bevitte a faluba, és ő is csak leplezetlen kedvtelenséggel fogadta utasításainkat. Belső cselédségünk kijelentette, hogy a legelső veszély közeledtére hazaszalad. Az is bizonyos volt, hogy a lovat és két éves csikómat, kocsimat a legutolsó német–magyar vagy a legelső orosz elviszi, tehát itt maradtunk volna ketten, 7 km-re a falutól, télvíz idején, esetleg mindenünkből kifosztva a pusztán egyedül, magunkra hagyva.

Ekkor már elhatároztuk, hogy mi is útra kelünk, de biztos tervünk csak akkor alakult ki, amikor Czymoch dr. december 28-án gyorsan csomagolt és lelkünkre kötve a mielőbbi menekülést, alakulatával Moson felé elvonult.

Az előző karácsonyi napokat már nagy aggodalomban töltöttük. Székesfehérvárat az oroszok már elfoglalták, közben két hétig onnan kiszorultak, de visszamentek, s az ezalatt menekülő fehérváriak elbeszéléséből már tiszta képünk volt arról, hogy az oroszok barbár pusztításairól és féktelen dúlásairól hallott hírek éppen nem túlzottak,¹⁴ s hogy minden pusztai kastélyt mint „bursujotthont” könyörtelenül feldúlnak, a tiszteket lelövik vagy elhurcolják, a nyilasból kommunistává hamar átvedlő lakosságot ráuszítják a nem kommunista érzésű lakosságra.

Az 1944. év karácsony estje örökre emlékezetes marad nekünk. 23-án telefonáltak a győri kórházból, hogy Emmát – akiről pedig orvosa előtte való napon mondta Gyulának, hogy állapota még igen súlyos és kórházi kezelésre szorul –, azonnal vigyük haza, mert a kórházat kiürítik és elszállítják nyugat felé. Hazahoztuk szegényt, szerencsére betegségének (circuláris pszichózis) éppen olyan időszaka volt, amikor nyugodtabb napjai voltak, de olyan gyenge volt, hogy alig tudott járni. 24-én reggel váratlanul betoppant a pusztára Emmi öcsce, Raisz Gyuri százados öcsénk, aki egy németországi törzstiszti tanfolyamról jött haza, s találmra idejött, hogy halljon valamit testvéreiről. Ugyancsak megjött Sopronból egy igen kedves öcsénk, Sztehlo Matyi evangélikus teológus, aki [a] most már újból megszállás alá került Kassán lakó szüleitől elszakítva kért arra, hogy nálunk tölthesse a szentestét.

Kerti fenyőfáinkról levágott néhány ágat karácsonyfává illesztettünk össze, egyetlen fénylő díszül körülakasztottuk azt az amerikai repülőktől nagy tömegben leszórt alumíniumcsíkokkal – ti. minden délelőtt száz-, sőt ezerszámra vonultak el felettünk amerikai–angol repülőflották, Győr hónapokig éjjel-nappal repülőtémadások alatt nyögött, Enesét kétszer szórták tele bombákkal, s a győri légvédelmi ágyúk repeszdarabjai kertünkbe s házunkra potyogtak; az éjjeli bombázások Sztálin-gyertyáinak fénye olyan erős volt, hogy például Enese december 22-ei bombázásánál nálunk a kertben újságot lehetett olvasni este 9-kor. Matyi teológus öcsénk megkért, hogy egy kis karácsonyi áhitatot tartson, imát mondjon, amibe készséggel beleegyeztünk. Szerény kis ajándékainkat a fa alá csoportosítva, behívtuk személyzetünket, elénekeltük a „Csendes éj”-t, azután Matyi felolvasta a Bibliából Krisztus születésének történetét. Utána egy megható, szép imádságba kezdett,

¹⁴ Székesfehérvár közvetlen környéke 1944. decemberétől hónapokon át tartó heves harcok színtere volt. A szovjet hadsereg 1944. december 23-án vette birtokába a várost, amelyet a német–magyar csapatok 1945. január 22-én foglaltak vissza. Március 22-én került ismét szovjet kézre.

*A dénesházai kúria
hálószobájának bútorzata a háború előtt*

jelentkeznie. Budapestet akkor kelet felől már körülzárták az oroszok, de a budai oldalon, a rádió-helyzetjelentés szerint, az ostromgyűrű még nem zárult be, így tehát Sándor 23-án délben Pestre indult, hogy a karácsony estét már családjával tölthesse. Késő este még sikerült neki, bár az egyedüli utat Dorognál már az oroszok veszélyeztették, sértetlenül hazatérni, Magdus nagy boldogságára. Másnap, 24-én már Buda is el volt zárva nyugat felől, az oroszok a Balatontól északra is már erősen tért nyertek.

Ünnepek után hozzáfogtunk a csomagoláshoz. Óriási és megoldhatatlannak látszó probléma volt szegény Emmi sorsa. Viszontagságokkal járó, hetekig való kocsikázást egy menekültekkel zsúfolt útvonalon, kiteve a tél és éhezés borzalmainak, semmiképpen sem bírt volna ki. Szegény Gyula, velünk együtt éjjel-nappal a megoldási lehetőségeken töprengett. Mint a most következő kalandos időkben gyakran, váratlanul felénk nyújtotta a Mindenható segítők kezét. December 28-án begurul egy autó az udvarunkra, kiszáll belőle Gyulának két Borsod megyei szolgabírája, akik tudták, hogy itt van, és Győrben járva jöttek őt meglátogatni. Elmondták, hogy az egész miskolci körletparancsnokság,¹⁵ sok miskolci ember, Gyulának több rokona, jó barátja Dunaszerdahelyen van, s onnan készülnek kitelepülni Németországba. Magukkal vitték Gyula kérvényét, amelyben mint tartalékos százados felajánlja szolgálatát, s kéri beosztását a Dunaszerdahelyen lévő miskolci tábori kórházhoz, amelynek parancsnoka, egy orvos ezredes, jó barátja volt. Másnap délelőtt már jött értük egy vöröskeresztes autó, arra mindent felpakolva 29-én este 7 órakor

¹⁵ Helyesen: a miskolci honvédkerület parancsnoksága.

*Az utolsó szomorú karácsony Dénesházán. 1944. december 24.
Álló sor: Sztelho Mátyás (Jelenleg, 1955 óta Sámsonházán,
Nógrád megyében parochus lelkész), Mikuleczky Gyula és Emmi*

elhagyták Dénesházát. Nagy kő esett le szívünkről, amikor láttuk az autó reflektorából, hogy a győri úton robognak tovább.

Most már magunkra maradtunk a pusztán, de még mindig nem tudtuk, hogy miképpen és milyen körülmények között tudunk mi is elutazni. A hatósági kiürítési rendeletek már megjelentek, ezek szerint Győr megye községei számára Ausztria négy községe lett települő helyül meghatározva, tehát arra gondoltunk, hogy a jegyzőékkel, doktorékkal, intézőkkel együtt, akik mind kellemes embereink voltak, az esetleg szintén távozni készülő lakosságtól remélt fogatokon mi is csatlakozhatunk hozzájuk. De ez a kitelepítési terv nem jött létre. Akkor Patonán volt beszállásolva a budapesti hadtestparancsnokság számvevősége 80 tiszti családdal, köztük egy személyes ismerősünkkel, Karsa Bulcsu őrnagy és felesége, Puky Ilonka családjával.¹⁶ Megkérdeztem, csatlakozhatnánk-e hozzájuk. Monostory ezredes¹⁷ készséggel elfogadott, s üzent, hogy jöjjünk be a Győrből való elszállításra kijelölt nap előestéjén már Patonára, mert hajnalban onnan együtt indulunk. Ilusom hihetetlen gondossággal, előrelátással csomagolt össze két kocsira való ingóságot, arra számítva, ha itthon és Pesten mindenünk elpusztul, mégis maradjon annyi ruhánk, élelmünk stb. és fontos irataink, okmányaink, hogy ha Isten életben tart és hazatérhetünk, új életünket meg tudjuk kezdeni. Patonán az éjjelt régi jó emberünknel, öreg bíró

¹⁶ A visszaemlékezésekben Karsa Bulcsu másutt nem szerepel, neje viszont annak az id. Puky Pálnak a leánya volt, akiről a zenei életéről szóló részben Markó többször is megemlékezett. A család több más tagja mellett Puky Ilona húga, Róza (Rózszi, Rózsika) szintén Markóék zenész társa volt. Lásd: I. 66–67., 69., 72. skk. (Karsa Bulcsuék sorsa egyébként ugyanúgy az amerikai fogság lett, mint Markóéké, de ők utóbb szovjet övezetbe kerültek, és már 1945 nyarán hazatértek. Lásd G. Szalai István helytörténetész írását leányuk, Tényi Péterné Karsa Borbála elmondása alapján: Ami a „Hőseink”-ből kimaradt, I. rész. Tahitótfalu Községi Tájékoztató, 217. sz. [2010. szeptember] 7.)

¹⁷ Vitéz Monostory Ferenc ezredes.

Nagy Gáboréknál töltöttük,¹⁸ de másnap már mindenestül visszamentünk Dénesházára, mert az elindulás szállítási nehézségek miatt bizonytalan időre kitolódott. De egyébként is láttam, hogy elutazásunk kérdése így nem oldható meg. Egész életünk, jövőnk mikénti kialakulása most már teljesen bizonytalanra vált. Arra is gondoltunk, hogy Győrbe vagy Patonára megyünk lakni, ahol mégis jobb a közbiztonság, mint egyedül egy magányos téli puszta, de mind a két hely annyira tele volt katonasággal és menekültekkel, hogy már egy szobát sem lehetett volna kapni. Karácsony táján a Kaposvár melletti veszkényi¹⁹ hadifogolytáborból több száz orosz, szerb, román hadifogoly kitört, ezek az országutat kerülve, a magányos puszták körül kóboroltak, mindig több gyanús szökött német és magyar katonára csellengett körülöttünk. Lászlóffy Aladárék, Oszhely pusztai kedves jó barátaink úgy határoztak, hogy maradnak, ők mint Amerikát járt emberek nem akartak hitelt adni a riasztó híreknek, s azt tartották, hogy aki Amerikával szövetségben harcol, az éppen olyan fair ellenfél, mint az amerikaiak, tehát az orosz bolsevik katonaság dúlásairól terjesztett híreket túlzott német propagandának szerették volna betudni. (Később sajnos maguk példájából keservesen meggyőződtek, hogy nekünk volt igazunk.) Tehát minden bizonytalan volt körülöttünk, csak az az egy volt megrendíthetetlen biztos valóság, hogy mi ketten Ilusommal minden vonatkozásban egyértelműen ítéltük meg a helyzetet, egymás nézetét, terveit teljesen magunkévá tettük, s együttes erővel készültünk fel a várható és szörnyű megpróbáltatások képét előrevető jövőre. Egyedül, máshoz való csatlakozás nélkül nem indulhatunk útnak. Csak kis Esterházy-kocsim²⁰ volt, arra kevés poggyász férne volna, takarmányunk kifogyott, én már nem voltam abban a korban, amikor télen esetleg hetekig kelljen magamnak a lovat ápolni, hajtani stb., tehát mi csakis valakihez, vagy valamilyen kitelepülő csoporthoz csatlakozva hagyhattuk el otthonunkat.

Teljes tanácsalanságban ismét a jó Isten mutatta meg a kivezető utat. December 30-án éjjel zörgetnek ablakunkon. A községi elöljáróság két embere jött az üzenettel, hogy reggel 8 órára a pusztáról minden 60 évesnél fiatalabb férfi és 50 évesnél fiatalabb nő ásóval, csákánnyal jelentkezzenek Patonán, mert egy munkadandár oda beszállásolt osztaga vezetésével megkezdődik a Rába vonalának mint az utolsó magyarországi védelmi vonalnak a megerősítése. Bár én akkor már közel voltam a 60-hoz, Ilusomra sem vonatkozott a rendelet, 31-én reggel mégis behajtottunk a faluba, hogy tájékozódjunk a helyzetről. Arra a kérdéssemre, hogy ki vezeti a munkálatokat, a munkásszázad parancsnoka, egy százados azt a váratlan örömhírt mondta, hogy a 204. munkásdandár parancsnoka, Stemmer László vezérőrnagy, unokahúgom, Markó Irén férje, régi, kedves rokonunk, és hogy családjával együtt Beled községben, tőlünk 50 km-re lakik. Azonnal írtam neki pár sort, amit a százados az aznapi futárpostájával továbbított, s megkérdeztem Lacit, nem csatlakozhatnánk-e hozzájuk, s ha ez lehetséges, küldhetne-e értem két szekeret Dénesházára? Nagy megnyugvással kocsiztunk haza. Íme, távozásunk lehetősége most már határozott formát öltött, s ismerve Irénkéeket, Laci nagyon szíves természetét, joggal remélhettük, hogy az ő környezetükben Beleden talán kivárhatjuk az időt, amíg ismét visszatérhetünk. Vagy ha a hadi helyzet úgy kívánná, velük együtt mehetünk tovább nyugat felé, s így megmenekülve a magányos

¹⁸ Nagy Gábor az 1910-es évek végétől 1921-ig volt Rábatonana község bírása. (Burján Imre helytörténetés szíves közlése.)

¹⁹ Veszkény nem Somogyban, Kaposvár mellett, hanem az egykori Sopron vármegyében (ma Győr-Moson-Sopron megye), Kapuvár közelében fekszik.

²⁰ Másként Esterházy-hintó vagy cseklési kocsi: előkelő, de könnyű kis hajtókocsi. (Lásd a mellékelt képet.)

Markóék lova és kocsija a második világháború előtt

kóborlás viszontagságaitól és veszélyeitől, egy rendezett katonai, nem fegyveres alakulat törzséhez kapcsolódva, legalább élelmezési és szállítási gondjaink nem lesznek.

Délelőtt 11 óra felé hazaérve hozzáfogtunk most már csomagolásunk végső munkáihoz. Lászlóffyékkel megbeszéltük, hogy néhány kofferban ruhát stb., pár szebb antik bútordarabunkat, szőnyegeinket, lovainkat kocsival stb. együtt átviszik, a kastélyba pedig két szobába és a konyhába betelepítjük bérlőnk családját, akik a pusztán egy gazdasági épületben laktak, hogy a ház ne maradjon üresen. Ők ezt szívesen vállalták, annál inkább, mert náluk is voltak menekült rokonok, egy Székesfehérvár környéki református lelkész családja.

A szobánkban foglalatoskodtunk, amikor kopognak és belép az ajtón Lakatos Gézáné, a vezérezredes, Horthy utolsó miniszterelnökének felesége, akivel Mátraházán igen összebarátkoztunk, és magunk ajánlottuk fel nekik, ha Miskolc vidékéről, ahol birtokukon laktak,²¹ menekülni kellene, házukat hajlékul. Októberben pár napot Pesten töltvén, Ilus felkereste őket a miniszterelnökségi palotában lévő lakásukon, s Lakatosné akkor maga kérte, hogy ha helyzetük Pesten is tarthatatlanná válna, hozzánk jöhessenek. Utóbbi hetekben már Győrben laktak a Bencés rendházban, de már égett talpuk alatt a föld, mert az orosz rádió ismételten fenyegette Lakatosot, aki egy év előtt mint hadseregpárancsnok győztesen harcolt a Don mellett,²² hogy ha kezükre kerítik, azonnal kivégzik. Lakatos Győrben az ottani legfőbb honvéd parancsnokságnál azt a tájékoztatást kapta, hogy az

²¹ Lakatosné Szomjas Lujzának a Borsod megyei Nyomáron volt mintegy 500 holdas birtoka.

²² Lakatos altábornagy 1943. május 1-jétől teljesített hadiszolgálatot a magyar királyi megszálló erők kijeji parancsnokságának élén, majd augusztustól vezérezredessé kinevezve – a Jány Gusztáv vezette 2. hadsereg megszűnésével kapcsolatos szervezeti változást követően – 1944. április 1-jéig volt a 2. hadsereg parancsnoka. A Donnál azonban nem harcolt. (A „győztes” jelző használata pedig a doni harcokkal összekapcsolva szinte érthetetlen, hacsak nem ironia akar lenni.)

oroszkok már átlépték a móri hágót,²³ tehát feltartóztatás nélkül most már szabad az útjuk Győr felé, és egy gyorsan mozgó páncélos ék bármely pillanatban befuthat Győrbe. Lakatos elhatározta, hogy Sopronba költöznek át, de útközben pár napra megállnak nálunk Dénesházán.²⁴ Saját autójukon jöttek, melyet ő maga vezetett. Kíséretükben volt egy polgári ruhás csendőr őrmester, akit a Szálasi-kormány állandóan Lakatos mellé osztott be, mint mondták, „személyes biztonságának” őrizetére. Lakatos vezérezredest csak hírből ismertem, mindenki, aki vele szolgálatban és azon kívül összejött, csak elismerőleg nyilatkozott róla; mi is azt a benyomást kaptuk rövid együttlétünk alatt, hogy rendkívül rokonszenves, komoly ember, és őszintén megsajnáljuk, hogy a kormányzó érthetetlen és katasztrofális október 15-i nyilatkozata előtt nem hallgatott reá és komoly minisztertársaira.

Igen örültünk Lakatosék látogatásának, legalább valakivel elbeszélgethettünk, s nem tipródtunk folyton eltávozásunk és csomagolásunk kérdéseiben, reménység és kétségek között. Uzsonna után Lakatos Géza azt mondja, egy kérése lenne. Amikor a Szálasi-féle hatalomátvétel, 1944. október 15-én megtörtént, őt és minisztertársait is természetesen azonnal elmozdították, sőt, ha nem csalódom, talán egy időre le is tartóztatták. Egy bizottság előtt kellett neki is vallomást tenni minisztériumának ténykedéseiről a kormányzói puccs előtt. Egy hosszú memorandumban vázolta a két tragikus nap eseményeit, és ezt az írást magával hozva most arra kért minket, felolvashatná-e azt nekünk, mert igen érdekelné, hogy mi, akik az eseményeken kívül állottunk s csak a nyilas újságokból és rádióból hallhatuk e napok lefolyását, az ő előadása után miképpen ítéljük meg kormánya szerepét. Igazán megtisztelő kérelem volt, hiszen nem mindennapi dolog egy ilyen magas állású államférfi feljegyzéseit első kézből hallani. Igen nagy örömmel ültünk le kényelmes karosszékeinkbe, és feszült figyelemmel hallgattuk előadását, hiszen majdnem minden szereplőt személyesen, közelebről, távolabbról ismertünk is. Lakatos érdekesítő előadása vacsoráig tartott, és szomorúan állapíthattuk meg abból, hogy milyen halálos végpusztulásba döntötte a szerencsétlen kormányzó országunkat, amikor nem hallgatva minisztereire, azok háta megett, testőrparancsnokával, a kabinetiroda főnökével és a rádió igazgatójával puccsszerűen ugrott ki a német szövetségből, s átadta a hatalmat a nyilasoknak, akik a fanatikus Szálasival élükön, végsőkéig ki akartak tartani, amikor pedig már maguk a józan németek is torkig voltak Hitler uralmával, és a feltartóztathatatlan gyászos befejezést előre látták. Lakatos kormánya szintén azon fáradozott, hogy kellő pillanatban letegye a fegyvert, a reménytelen harcot beszüntesse, mielőtt az egész ország hadszíntérré válva tönkremegy, és megfelelő pillanatban és módon értésére adja a németeknek, hogy kilép a szövetségből, de a kormányzó környezetének már nem volt nyugta. Előfordult tehát az a világtörténelemben talán páratlan eset, hogy egy államfő a saját minisztériuma ellen irányuló puccsot indít és átadja az uralmat egy olyan államvezetésnek, amely azután az egész országot, nemzetet végromlásba vitte. Ha hallgat Lakatosékra, akkor – bár az oroszok éppúgy előzőnlőtték volna egész Magyarországot, mint a veszített háború után –, de megmaradt volna Budapest összes hídjá, a fővárost nem döntötte volna egy több hónapos kemény ostrom és bombázás porba, úgyszintén megmaradt volna legalább a Dunántúl összes hídjá, városa és a Balaton vidéke, s a Pilis hegyvidéke nem lett volna hetekig tartó állandó harcok színtere.

²³ Helyesebben a Móri-árkot, azaz a Bakonyt a Vértestől elválasztó völgyet. A szovjeteket azonban január 1-jére virradóra sikerült visszaverni, a móri átjárón így ekkor még nem jutottak át.

²⁴ Lakatos Géza visszaemlékezéseiben nem említi Markóéknál tett látogatásukat, de a körülményeket hasonlóan adja elő. Lásd Lakatos Géza: *Ahogy én láttam. A jegyzeteket és az utószót Szakály Sándor írta.* (Extra Hungariam.) Budapest, 1992. 200.

Igaz ugyan, hogy a németek – ha őket cserben hagyjuk – feldühödve talán kivonulásuk közben végigdűlják a Dunántúl nagy részét, de ez a baj kisebb lett volna, mint a még hónapokig tartó reménytelen harc pusztítása. A békekötésben pedig úgy szerepelhettünk volna, mint Románia vagy Finnország, azaz olyan hadviselő felek, amelyek nem harcoltak végsőkig az orosz–angolszász hatalmak ellen, tehát sokkal enyhébb feltételekkel kötöttek volna velünk békét. Igen érdekes volt Lakatos előadásának az a része is, amelyben személyes tapasztalatait mondta el a kormányzó családja, környezete körül személyesen megfigyelt eseményekről. Jellemző, hogy Lakatos a kiugrásról csak a rádióból értesült, és véletlenül éppen Weesenmayer német nagykövet szobájában, vele tárgyalva. Képzeltető meglepetése, amíg Lakatos megmagyarázta a követnek, hogy ez neki a legnagyobb meglepetés, mert pár órával ezelőtt a kormányzóval tárgyalt, s neki erről a szándékáról nem tett említést.²⁵

Kedélyes vacsora után leültünk bridzsezni, hogy bevárjuk Sylvester éjjelét, amikor volt jelezve Hitler beszéde. Éjfélkor csakugyan felhangzott Hitler ismert, rekedt hangú és nagyon idegesen kiabáló szózata. De pár perc múlva már más dolog felé fordult a figyelmünk. Győr felől a szokásos éjjeli légi bombázás harci zaja hallatszott, a már szintén naponként megismétlődő Sztálin-gyertyázó fényekkel. De az ablakhoz érve megdöbbenve láttuk, hogy nem csak Győr felől hallatszik a bombázás zaja és látszik a kivilágítás, hanem már körülöttünk minden oldalon zúgott a bomba, és világos lett az égbolt. A soproni útvonal mentén Rábapatoná, Enese, Kóny, a bécsi vonal mentén Börcs, Abda, Öttevény felől, mindenünnen hallatszott és látszott egy éjjeli támadás jele. Kirohantunk a kertbe. Körülöttünk szinte nappali világosság, és az egész horizont köröskörül zúgott a bombák, aknavető hangjától. Tehát úgy látszik, bekövetkezett az, amire a győri parancsnok Lakatost figyelmeztette, hogy ti. az oroszok berohantak Győrbe, sőt már ezen túl mindkét fővonalon, Bécs és Sopron felé továbbszáguldottak. Mi tehát Dénesházán már bent voltunk a zsákban, az ellenség már a hátunk mögötti falukat is megszállotta. Lakatos gyorsan határozott. Ha ez csakugyan így van, akkor még talán, ha azonnal indul, éjjel valahogy esetleg mellékutakon átbújik valahogy Sopronig, s onnan tovább nyugat felé. Ellenben ha megvárja a reggelt, az országutakon már mindenütt orosz hadoszlopok hömpölyögnek az osztrák–német határ felé, s az utakat lezárják. Azonnal felköltötte a csendőr őrmestert, visszapakoltak autójukba, s hajnali 2 órakor elbúcsúztak tőlünk. A keményre fagyott föld és a ragyogó holdtölte lehetővé tette az autóval való éjjeli utat, s reflektorai fényén láttuk, hogy az országútra kikanyarodva gyorsan gurultak Sopron felé. A bombázás, világítás éjjel 1 óra után megszűnt, s mi magunkra maradva, síró személyzetünket vigasztalva nagyon vegyes érzelmekkel tértünk nyugovóra.

Amikor Lakatosék kigördültek udvarunkról, Ilusom nyakamba borult, s egymást szorosán átkarolva megfogadtuk, hogy egy percre sem hagyjuk el egymást, utolsó lehetőségig kitartunk egymás védelmében, s ha az oroszok holnap ránk törnek, Ilushoz hozzányúlunk, vagy engem el akarnak hurcolni, akkor fegyverrel ellenállunk. Két pisztolyom volt, Ilus is tudott bánni azokkal. Ma, az események utáni nyugodt légkörben talán túl romantikus és hangzatos frázisnak tűnik fel ez a fogadkozás, de őszintén mondom, hogy mi ezt akkor véres komolysággal elhatároztuk és meg is tettük volna. Így legalább az oroszok ott azonnal lelőnek, s mi ott pusztulunk el felgyújtott kastélyunk küszöbén, mint a magyar ügy sok ezer áldozatának egyike. Mindennel leszámoltunk, és teljesen higgadtan vártuk sorsunk beteljesedését. Ekkor különösen és azután további kalandos életünk számtalan mozzanatánál láttam, hogy milyen hatalmas lelkiemelő van Ilusomban, és hogy milyen mélységes szeretet és bizalom fűz össze bennünket.

²⁵ Lakatos emlékirataiban nem pontosan így adja elő az eseményt: uo., 166–167.

Éjjel keveset aludtam, s mihelyt reggel 8 óra körül világosodni kezdett, rohantam triaderemmel az ablakhoz, hogy megfigyeljem a soproni országút forgalmát. Nagy csodálkozással semmit sem láttam. Az országút üres volt, még csak menekültek szekerei sem gurultak azon nyugat felé. Hiszen ha az oroszok éjjel már itt túlhaladtak, csapatoknak, vonatoszlopoknak kellene vonulni Sopron felé! Mindenütt mély csend honolt. Odahívom ügyes szobalányunkat: „Bözsi, lenne bátorságod biciklin bejutni Patonára? Ne az országúton menj, hanem a Poszogó-dombon, azután a csatorna mentén mellékúton próbálj bejutni a faluba, s kérdezd meg a főjegyző urat,²⁶ hogy mi a helyzet, vannak-e oroszok a faluban, s mi volt az éjjeli lárma és világítás oka?” – Bözsi készséggel vállalkozott. Nekem pedig eszembe jutott Tristan első szava, amikor súlyosan sebesülten [a] betegágyon felébred: „Der öde Tag zum letztenmal.”²⁷ Bizony, ha az oroszok már a faluban vannak, pár óra múlva biztosan ide is lejutnak, s akkor végünk van. Nincs több probléma életünkben.

Bözsi a déli órákban nevetve tért vissza. Hámory főjegyző üzeni, hogy nincs semmi baj. Az éjjeli lárma oka pedig az, hogy a németek szokásuk szerint az évet lövöldözéssel, kivilágítással szokták elbúcsúztatni! Hát ilyen hülyeség! Ha ezt előre tudtják a lakossággal, nem történik semmi, így azonban az összes falu, ahol német katonaság volt beszállásolva felriadt, óriási kavarodásban és félelemmel várta a harcot, mert úgy, mint mi, szintén joggal hitték az oroszok betörését!

1945. január 1-jén folytattuk előkészületeinket a távozásra. Hiszen Stemmertől kedvező választ kaptunk, kocsijai egy-két nap múlva itt lehetnek. Délben egy autó gurult be udvarunkba. Galánffy György huszár százados feleségével, Lakatos volt parancsőrtsítzje kereste őt nálunk.²⁸ Ott tartottuk őket. Másnap, január 2-án ebéd után rohan be Bözsi, hogy egy tábornok érkezett. Kimegyek, hát egy autóból kiszáll Stemmer Laci, Irénke és két unokája. Nagy örömmel fogadtuk őket, igen kedves volt, hogy rövid üzenetemre személyesen jöttek megnézni, miképpen lehetnek segítségünkre. Laci ígerte, hogy 5-én délelőtt itt lesz értünk két kétfogatú szekér, s azokra felpakolva menjünk Beledre (Sopron megye), szobáról gondoskodni fognak.

Végtelenül megnyugodva ültünk le magunkra maradva vacsoránkhoz. Most már vége a tételődésnek, sorsunk eldőlt. Másnap, 3-án átkocsiztunk Oszhelyre, hogy Lászlóffyékkel megbeszéljük a még elintézendő dolgainkat. Lászlóffy unokafivére, Stolnicki Aladár ny[ugálmányú] huszár őrnagy, aki Pestről kibombázva már régóta lakott náluk Oszhelyen és segítette nekik a gazdaságban, készségesen vállalkozott arra, hogy két-három naponként Dénesházára átlövogol és utána néz mindennek. Lászlóffy Aladárnak pedig írásbeli meghatalmazást adtunk, hogy távollétünkben minden gazdasági ügyben teljes joggal intézkedhessék helyettünk.

Január 4-én délben egy magyar aknavető-tüzérűteg érkezett a pusztára, Berky főhadnagy vezetésével. Örömmel hallottuk, hogy csak egy éjjelre kérnek szállást, másnap reggel továbbmennek. Berkyt és zászlósát vacsorára is meghívtuk, egyik szobánkban pedig őt tartalékos hadapródjának csináltattunk szalmán szállást. Mind igen rendes emberek voltak, Berky főhadnagy komoly, fegyelmezett tiszt benyomását keltette, aki társaságát kifogástalan rendben tartotta.

²⁶ Hámory Rezső, Rábapatonai nagyközönség győri születésű főjegyzője. Nevét 1933-ban Hotarekról magyarosította. (Burján Imre helytörténész szíves közlése.)

²⁷ Richard Wagner: Trisztán és Izolda (Tristan und Isolde) c. operájából, Markó azonban elvétí a jelenetet, e mondat ugyanis nem a jelzett helyen, hanem a II. felvonás 3. jelenetének elején hangzik el. Ábrányi Emil fordításában: „Sivár napom – mindjárt lejársz!” Jolsvai Nándor újabb fordítása: „Utolszor törzs reánk, Napfény!”

²⁸ Galánffy százados 1944. október végén még a nyilasok foglya volt, Lakatos Géza minisztertársai mellett az ő szabadon bocsátásáért is szót emelt. Lásd a 24. jegyzetben idézett visszaemlékezést, 194.

5-én reggel jelen voltam elvonulásuknál, délelőtt megérkeztek Laci kocsijai egy honvéd őrzető vezetésével. Jó állapotban lévő lovak, rendes, erős szekerek öreg népfelkelő honvéd kocsisokkal. Az egész napot azzal töltöttük, hogy két kocsira rudakkal, pokrócokkal, ponyvával zárt fedelet építettünk s felraktuk poggyászatunkat. Ilusom hihetetlen előrelátással és ügyes gyakorlati érzékkel annyi mindent válogatott össze, hogyha itthon mindenünk elpusztulna, még akkor sem szenvednénk hiányt, ha mindazt, amit a két kocsira felmálháztunk, valóban haza tudjuk hozni. Öt-hat ládában, kosárban ruhák, mindenféle ágy-, fehér- és asztalneműk, porcelán, evőeszköz, egy összecsukható táborigy, matracok, paplan, pokrócok, könyvek,²⁹ összes fontos iratunk, okmányaink, telekkönyvi kivonatok, kataszteri térkép, Dénesháza birtokára vonatkozó okmányok, keresztlevelek, műveimnek egy-egy példánya, konyhaedények stb., mind helyet kaptak. Azután annyi élelmiszer, hogy ha sehol sem kapnánk enni, legalább két-három hétre el voltunk látva mindennel. Két zsák liszt, két bödön zsír, füstölt húsok, szalonnák, sonka, zsírba fagyasztva három-négy sült kacska, tyúk stb., azután dzsemek, savanyúságok és egy zsák krumpli jött velünk. A csomagok zömét egy kocsira raktuk, a másik kocsin pedig kényelmes ülőhelyet készítettünk matracokból támlával magunknak és egy külön kis kosárban, kezünk ügyében két napra való élelem magunknak, a három honvédnek és hűségese, okos kis fehér magyar puli kutyánknak, Boncosnak, akit – bár én elleneztem, mert féltem, hogy kellemetlenséget és akadályt okozhat bizonytalan vándorlásunk alatt – Ilus határozott kívánságára magunkkal vittünk. Itt említem meg, hogy bár ebben az ügyben többször nekem volt azután igazam, Boncos mégis annyi örömet és szórakozást okozott és megható hűségével annyi kedves perccel gazdagította kalandos életünket, hogy végül én is örültem, hogy Ilusomnak ezt a kívánságát teljesítettem. Boncos egész vándorlásunk alatt velünk volt, és szerencsésen haza is hoztuk.

Markó Árpád és Boncos Dénesházán 1940-ben

²⁹ A Markó Andrásztól kapott példányban utólag tollal beírt kiegészítés itt még a következőket sorolja fel: „írógép, lavór, kis fateknő, petróleum, spirítusz, lámpás” (Előtte az egyes számban szereplő *paplan* is *paplanok*-ra javítva.)

1945. január 6-án, szombaton, Vízkereszt ünnepén reggel átjöttek Oszhelyről Stolnicki Aladár és Lászlóffy Elsie üres kocsikkal, azokra raktuk azt a pár ládát, értékes bútort, perzsa-szőnyeget, aminek őrzését ők vállalták, és átadtam nekik két lovunkat, kocsinkat a megmaradt takarmánykészlettel. Bérlőnk, Szalay családja megkezdte kastélyba való felköltözését. A kastély többi részében egy szobát, a volt vendégszobát lezártuk, abba zsúfoltuk össze az otthagytott értékesebb dolgainkat, porcelánt, edényeket stb., a nagy ebédlőt, a szalont és Ilus szobáját pedig ágyakkal, díványokkal, üres szekrényekkel, asztalokkal, székekkel úgy rendeztük be, hogy a várható katonai beszállásolásnak legyen helye.

Azután még egyszer végigsétáltunk a kertben már 1931 óta tőlünk ültetett 41 hársfából álló fasoron, minden szobától elbúcsúztunk és az osz helyiektől, Szalayéktól, Bognár Ferenc kertészünktől búcsút véve Isten nevében felkapaszkodtunk kocsinkra. Szalayék igen ígérték, hogy legyünk nyugodtak, ők mindenre vigyázni fognak. Akkor ezt a fogadkozást elhittük, a valóságban azonban nagyon csalódtunk bennük, a kastélynak a cső-

Sárkány Ilona és Boncos Dénesházán

Dénesháza képe távozásunk napján, 1945 vízkeresztkor

Dénesházánk a háború előtti békés években

cselékektől való kifosztásánál ők jártak elől jó példával, és hazatérésünk után Szalay aljas módon károsított meg minket a béreltszámolásnál.

Délelőtt tíz órakor kényelmesen elhelyezkedtünk, Boncos Ilus lábainál. Intettem az első kocsin ülő vezetőnek: „Indulhatunk!”

BELED

1945. január 7. – március 26.

Kigördültünk kertünk ajtaján. Ettől a perctől féltem, mert azt hittem, hogy Ilusomat nagyon meg fogja rendíteni az, hogy most itt hagyva gyönyörű otthonunkat, amelyhez különösen őt annyi sok szép, családi emléken kívül az is erős szálakkal fűzi, hogy 1931 óta, amikor a nővérek közt a természetbeni osztály megtörtént, nagy szeretettel és gondoskodással rendezte be és szerelte fel ezt a kényelmes öreg kúriát, és ott gyönyörű otthonot teremtett nekünk, és most kilendülünk a bizonytalan jövőbe, s azt sem tudjuk például, hogy ma hol fogjuk a fejünket éjjelre lehajtani. Előttünk áll egy bizonytalan cigányélet. Már mindketten olyan korban vagyunk, amikor ilyen kalandokra rendes körülmények közt már nem igen vállalkozik az ember, de hát e felfordult világban senki sem tehetette egyelőre azt, amit szeretett volna tenni; tehetetlen porszemek lettünk a világfelfordulás viharában. Aggodalmam felesleges volt. Ilus kezeit összekulcsolva imádkozott pár percig, azután, amikor a szérűskert szélén álló régi kereszt mellett elhaladtunk, hozzám fordult, megcsókolt és ezt mondta: „Árpikám! Ne búsuljon, ne aggódjék. A jó Isten eddig mindig megsegített, ezután sem fog elhagyni. Majd jóra fordul minden, én bízom abban, hogy szerencsésen visszatérünk ide!” Egy pillanat alatt eloszlottak a gond fellegei fejem felől, most már én is bíztam a jövőnkben és ismét meggyőződhettem arról, hogy Ilusom a szónak legszebb és legszorosabb értelmében hűséges élettársam, bajban támogatóm, közös bajban pedig zúgolódás nélküli bajtársam lesz. Pedig szegénykének a helyzete azért sem volt könnyű, mert az 1943-ban végzett súlyos epeműtét után még sokáig kíméletre, diétás ételmezésre, izgalom nélküli életre lett volna szüksége, és most e helyett belesodródunk a lehető legzavarosabb háborús életbe. De lelki nemessége és hihetetlen lelkierője, hozzám való szeretete és ragaszkodása megadta neki az erőt ahhoz, hogy a valóban bekövetkezett bajokat kiegyensúlyozott nyugalommal viselhesse.

Amikor kb. egy negyedórai, lépésben való kocogás után kifordultunk a soproni betonútra, csodálatosképpen mindketten jókedvvel mosolyogtunk, és valahogy – bár ez az adott helyzetben nagyon furcsán hangzik – nevetve élveztük a szokatlan kocsikázást. Elemlegettük, hogy letettük vállainkról a nagy terhet, szegény Emmiék viszonylag a legjobb helyen vannak, Sándor is hazaérkezett családjához, nekünk pedig most már nincs gondunk, mint végre sok hónapi zaklatott élet után, magunkkal törődni. Tudtuk, hogy Beleden Stemmerék körében jó helyen leszünk, és reméltük, hogy Dénesháza Lászlóffyék felügyeletével talán nem pusztul el, míg ismét visszatérünk.

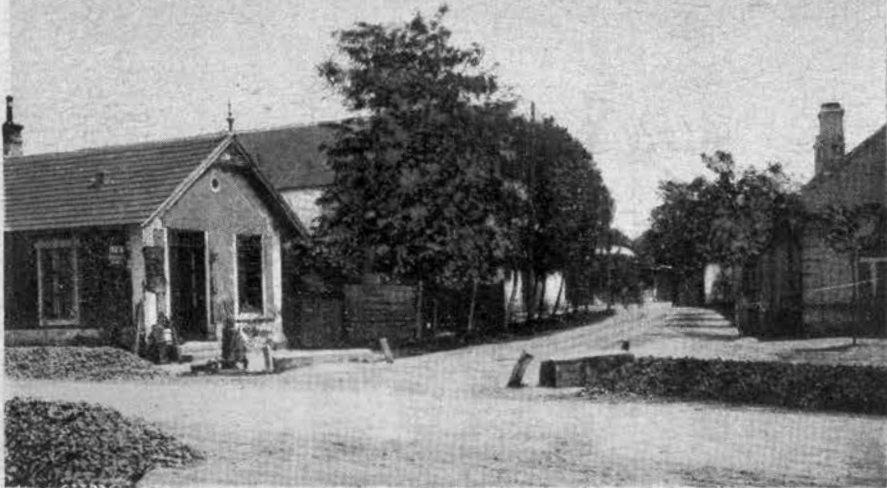
Enesen betértünk egy percre Kesserű Pistáékhoz, e vidéken legjobb barátainkhoz.³⁰ Ők is már csomagoltak, mert a december 22-i bombázásnál egyik istállójukat, kukori-

³⁰ Markó a kézirat korábbi változatában már említette a családot, midőn Horthy proklamációja után a két szomszéd birtokos megvitatta a váratlan fejleményeket. (Lásd a 114. oldal 10. jegyzetében.) Szerdahelyi Kesserű István

ÜDVÖZLET BELEDRŐL, Uccai részlet.

Sopron m.

Uccai részlet.

Lakásunk
1945 I.-III.

Beledi képeslap utcarészlettel, bejelölve Markóék 1945. január–márciusi szállása

cagorójukat telitalálat érte, a kastély körül hat bomba zuhant, és összes ablakuk, ajtójuk kiszakadt. Egyelőre Szombathelyre készültek Pista feleségének, Gerő Micinek fivéréhez. Így hát megbeszéltük, hogy Beleden közel lévén egymáshoz, tartunk összeköttetést, és ha a sors úgy fordul, esetleg együtt vándorolunk tovább.

Enese után az eddig hideg, ködös idő hatalmas hóviharrá alakult át. De jól megépített, fedett kocsinkban nem szenvedtünk ettől, csak el tudtuk képzelni, hogy milyen lehetett déd- és ükszüleink utazása, amikor hasonló járműveken tudtak csak közlekedni. Déli 12 óra körül értünk Csornára, az utat ügetésben, tehát gyorsan tettük meg (lovainkat előzőleg bőségesen elláttam zabbal). Ott egy óra pihenőt tartottunk, hogy a lovakat megelessék. Kocsisaink a korcsmába mentek melegedni, mi azonban nem akartunk kimászni jól körülbástyázott meleg fészünkünkből, és a kocsiban ettük meg a salonnából, kolbászból, süteményből és jó rozsnyói szilvóriumából álló tábori ebédünket. A hóvihar még mindig tombolt, ezért elfogadtam az örvezető javaslatát, hogy ezen a napon már csak Jobaházáig menjünk, mert ott már a Laci parancsnoksága alá tartozó vonatosztály egy csoportja van beszállásolva, ahová a mi szekereink is tartoznak. Délután 3 óra tájban értünk oda, ahol a vonatcsoport parancsnoka, Fehér zászlós már tudott érkezésünkről és kedvesen fogadott. Külön szobát nem tudott nekünk szerezni, mert a falu tele volt katonasággal, ezért felajánlotta, hogy töltsük az éjszakát vele együtt az ő lakásában, amely Koczor József evangélikus tanítóék kényelmes házának ebédlője volt. Köszönettel elfogadtuk, a Koczor házaspár rendkívül szívélyesen volt segítségünkre, azonnal forró kávét, kalácsot hoztak. Ilus számára egy ágyat toltak a szobába, nekem is szereztek valahonnan egy tábori ágyat szalmazsákkal. Fehér zászlós menyasszonya édesanyjával előtte való napon érkezett szintén Jobaházára, este tehát finom vacsorára voltunk hivatalosak, Koczorékkal együtt. Szekereink az udvaron álltak. Aggódunk nem kellett, mert az épületben volt az osztag élelmiszerraktára, s előtte éjjel-nappal őr állott, tehát szekereinkre is vigyázott.

Elég jól aludtunk, Koczorné reggel finom reggelit adott, azután 8 órakor ismét felkászálódunk kocsinkra. Éjjel olyan hatalmas hőtömeg zuhant alá, hogy kocsiinkat ásóval kellett kiásni és utat lapátolni az udvaron keresztül az országútig. Az örvezető azt mondta, hogy az utat innen Beledre jól ismeri, s számításom szerint kétórás kocsikázás után már oda kellett érniünk. Délelőtt 10 óra felé, még mindig úton voltunk, ami nekem gyanúsnak tűnően fel, megállítottam a kocsinkat, s térképemből megállapítottam, hogy a derék örvezető elvettette az irányt és ahelyett, hogy egyenesen déli irányban Szilsárcánynon át vezetett volna Beled felé, ettől derékszögben nyugat felé fordulva mentünk, s most már Kapuvár alá érteztünk. Nagy vargabetűvel rátérve a helyes útra, ilyenformán csak a déli órákban értünk még mindig szakadó hóvihárban Beledre, ahol az egész Stemmer család meleg szeretettel fogadott (január 7.). Az a lakás azonban, amit az ottani katonai parancsnokság nekünk kiutalt, semmiképpen nem volt megfelelő. Egy teljesen üres, piszkos udvari helyiség, amiről kiderült, hogy azt a faluban letelepedett német repülőosztag már műhely céljára lefoglalta. Visszamentünk Stemmerékhez, s Laci felajánlotta, hogy addig, amíg szobát kapunk, költözzünk be irodájába, ott van egy dívány, a magunkkal hozott ágyat felállítva meglehetünk pár napig. Így is történt.

---

honvéd ezedestről van szó. Argentínában élő unokája, Haynalné Kesserű Zsuzsanna gyermekként volt jelen ott-honuk itt említett bombázásánál, s erről és a család meneküléséről szóló emlékeit idézi Gülch Ábris: Háborús enesei emléktöredékek. Enesei Hírmondó, 12. évf. (2006) 1. sz. 8–9.

Stemmerék egy szép villaszerű házban laktak, s ott voltak a 204. munkadandár-parancsnokság irodái is. A ház egy Politzer nevű, a nyilasoktól elhurcolt zsidó orvosé volt.³¹ Egyik szoba Laci irodája, a másikban dolgozott a dandár vezérkari főnöke (az egyszerűség kedvéért ezentúl röviden segédtisztnek mondom, mert hiszen egy ilyen rögtönzött munkasalakulatnál nem volt vezérkar), M. Gy. őrnagy³² és felesége, aki a parancsnokság gépirónói szolgálatát látta el. A középső szobában lakott Laci és Irénke, és itt étkeztünk, a sarokszobában pedig Irén első házasságából való leánya, Kazinczy Klára gyermekeivel. Vele volt első házasságából való fia, Tóth Bandi, akkor 15-16 éves rokonszenves, ügyes gyerek, aki szintén az irodában végzett rajzoló és telefonkezelői szolgálatot és második házasságából való két gyermeke, Komlóssy Évi (szegény gyermekparalízis után nyomorék) és Pisti. Férjéről, Komlóssy Andor alezredestől már egy év óta nincs híre, úgy tudják, hogy az orosz fronton mint zászlóaljparancsnok vagy elesett vagy súlyosan sebesülve került az oroszok kezébe.³³ Klári is a dandárirodában dolgozott, s így a gyerekek gondozása szegény Irénke nyakába szakadt, aki akkor még nem is sejtette, hogy ezzel milyen mártírsorsot vett nyakába. A dandár többi irodája, gazdasági hivatala stb. a szomszéd házban működött. A tisztí étkező pár nappal előbb lépett üzembe, egyelőre a Laciék szobája előtti tágas előszobában étkezett az a 15-20 tiszt és tisztjelölt, akik a csak pár hónap előtt felállított dandárparancsnokságnál szolgáltak.

Az egész alakulat a selejtes tisztí és legénységi személyekből sebtiben összeállított alakulat minden bajának kórképét mutatta. M. őrnagy és egy-két tényleges tiszt a dandárhoz tartozó két munkásezrednél, amelyek a Rába vonalán, Ikrénytől, egészen a Vas megyében, Vágig³⁴ terjedő szakaszon voltak szétszétva, más volt az egész dandár tényleges tisztí állománya. A nem ténylegesek közt volt egy pár nagyon értékes, rokonszenves idősebb tiszt, ezekkel hamar megtaláltuk a baráti kapcsolatot, de legtöbbjük bizonytalan származású és múltú, a Szálasi-kormány alatt szóhoz és hatalomhoz jutott, részben kalandor típusú, gyenge jellemű tiszt volt, akikkel Lacinak igen sok baja volt. A legénység jórészt öregebb népfelkelőkből, segédszolgálatos emberekből állott, volt köztük néhány derék magyar paraszt, de a hangadó altisztek stb. a városi sofőr, szerelő, gyármunkás mentalitású, amint később sajnálattal tapasztaltuk, destruktív gondolkodású körökből származott.

Délután hevenyészve berendezkedtünk Laci irodájában, s azután velük jól elbeszélgetve, bridzsezve töltöttük el az estét. Laci azonnal utasította a parancsnoksághoz tartozó törzsszakasz egyik zászlósát, hogy igyekezzék nekünk mielőbb megfelelő lakást szerezni, s másnap, hétfőn reggel mi is nyakunkba vettük a községet. Egy házban, ahol a dandárhoz

³¹ Politzer István dr. nem tért haza Auschwitzból.

³² Egyike annak a két tisztnek, akikről Markó oly negatív véleménnyel volt, hogy nevüket sem öröközte meg. (Lásd az Előszóban tett kijelentését kötetünk 112. oldalán, és az ahhoz fűzött 3. jegyzetet.) Személyének azonosításához támpontot jelent, hogy Markó műszaki tisztként említi, s későbbi közlése szerint Volant András ludovikás bajtársa volt. (Lásd alább, az 1945. július 23-i és szeptember 16-i eseményeknél: 267. és 320. oldal.) Az 1944. évi rangsorolásban szereplő, M. Gy. monogramú őrnagyok közül mindezek alapján szinte bizonyosan Misnay György személyét azonosíthatjuk, aki Volanttal együtt szerepel az 1929. augusztus 20-án főhadnaggyá felavatott ludovikások között. Lásd: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története. Írta és összeállította: Rada Tibor. II. kötet. Calgary–Budapest, 2001. 294–295. (Végül némi támpontot jelenthet a vélhető családnévhez igazodó ragozás is, lásd alább a 241. oldal 156. jegyzetét.)

³³ Komlóssy Andor alezredes (aki egyébként az András és Endre keresztnévet is használta), a sepsiszentgyörgyi 57/I. zászlóalj parancsnokaként vett részt az 1. hadsereg 1944. évi kárpátoki hadműveleteiben. Július 18-án Ostromeczzerwónál veszett nyoma. Lásd Berekméri Árpád-Róbert: Fegyver alatt. A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály tisztkara. 1940–1945. Marosvásárhely, 2008. 165.

³⁴ Vág község Vas vármegye határán, de még Sopron vármegyében volt.

tartozó hadbiztos lakott, aki karácsony előtt családjához ment szabadságra Budapestre, és onnan már nem térhetett vissza, lett is volna egy kedves öreg gazdaházaspárnál szoba, de ez olyan kicsi volt, hogy holmiinkkal nem fértünk volna be. Lefoglaltuk feltételeesen, ha jobbat nem kapunk.

Belednek ugyanannyi lakosa volt, mint Rábapatonának, kb. 3000 lélek, de a község jellege egészen más. Patona kifejezetten paraszt-gazdálkodó község, Beled ellenben egy gazdag vidék falusi kereskedelmi és gazdasági központja. Közvetlenül körülötte alig pár kilométerre négy község volt, földjeik sokkal jobbak, mint a mieink. A község voltaképpen egy széles, két km hosszú utcából áll, néhány rövid mellékutcával. Nem falu, inkább régi mezővárosi benyomást kelt, szép, rendes, kényelmes házaival, villanyvilágítással. Majdnem minden második házban üzlet, azután emeletes szálloda, kaszinó, kávéház, borbélyüzletek, sok iparos, gabonaraktár, olajtű stb., szóval egy lüktető életű helység a Győr Szombathellyel összekötő útvonalon. Vasúti állomás, fürdő a falu mellett folyó Kis-Rábában stb. A lakosság fele katolikus, fele evangélikus vallású, mindkét felekezetnek van szép temploma, békeségben élnek egymással. A község közepén egy szép modern kastély, a Barthodeiszky családé, kicsi, de hatalmas fákkal bíró parkkal. Ezen a helyen állott azelőtt Esterházy Antal gróf kuruc tábornagy kastélya.³⁵

Lakáskeresés közben a katolikus templom előtt járva láttuk a plébánost hazamenni. Megállítottuk, bemutatkoztunk s kérdeztük, nincs-e véletlenül nála hely? Minden szobája el volt már foglalva, de nagyon kedves, előzékeny modorával ígerte támogatását, s amikor nevemet hallotta, azonnal megemlítette, hogy könyveimet ismeri, sőt egyik-másika meg is van nála könyvtárában. Így azután megvolt a közelebbi kapcsolatunk vele, és mondhatom, hogy három hónapi beledi tartózkodásunk alatt igen összelekedtünk, és ma is szeretettel ápolom ennek a művelt, kedves embernek, Sütő István esperes-plébánosnak barátságát. Prédikációi igen tartalmas, magas színvonalú fejtegetések voltak, úgyhogy illusomnak, aki egész életében hívő lélek és szorgalmas templomjáró volt, a beledi templom igen nagy lelki felüdülést szerzett. Én pedig nagyon örültem, hogy nekem is van templomom, egy 1929-ben épült hangulatos Istenháza, és minden Istentiszteleten részt vettem. A lelkész, Puskás nagytiszteletű, akkor nem működött, mert a nyilas kormány félszidó származása miatt felfüggesztette. De helyette egy, az Alföldről menekült fiatal, beledi születésű lelkész, Pálfy János prédikált igen okosan.³⁶

Hétfőn Stemmerrel és a hadbiztosi szolgálatot ellátó Lányi István gazdasági századosal együtt megtárgyaltuk az én szolgálati viszonyomat. Nem akartam, hogy mint szolgálatra jelentkezőt a tényleges szolgálatba felvegyenek. Ettől jó előérzettel fáztam, mert úgy éreztem, hogy ha a háború lezajlik, sokkal könnyebb lesz az igazolásom stb., ha csupán mint otthonról távozni kényszerült régi nyugdíjas csatlakozom hozzájuk, e nem fegyveres alakulathoz. Megjegyzem, hogy elgondolásom helyes volt. Hazatértünk után minden

³⁵ Bár Beleden valóban jelentős birtokokkal rendelkezett az Esterházy család, Antal kuruc tábornagy idejében még nem állt itt kastély. Az Esterházy grófok csak a XVIII. század második felében emeltek itt tisztartói majorházat. A Barthodeiszky-kastély ennek helyén épült fel az 1880-as évek végétől a lipcsei születésű Ludwig Schöne tervei szerint. Ma Beled város helytörténeti gyűjteményének és a fogyatékos gyermekek iskolájának ad otthont.

³⁶ Puskás Jenő evangélikus lelkész – édesanyja, Berger Ilona származása miatti – felfüggesztését, elmozdítását az egyházközségi iratok és a hívek emlékei nem erősítik meg. A lelkész Győrben élő leánya, Somos Gyuláné közlése szerint a családot a nyilasok valóban zaklatták, de felfüggesztéséről, az istentiszteletek tartásának megakadályozásáról ő sem tud. – A Markó által említett Pálfy János helyesen Pálfy Miklós vagy Mihály lehetett, mindketten beledi születésű evangélikus lelkészek.

személyi ügyem (a honvédséggel, rendőrséggel, nyugdíjjal, igazolással kapcsolatban) simábban ment, mint azoké a nyugdíjasoké, akik tényleges szolgálatra önként jelentkezve, katonai zárt kötelék tagjaként tértek nyugatról haza. Azt a megoldást eszeltük ki, hogy Stemmer engem mint jelenleg Beleden lakó nyugdíjast kisebb irodai szolgálatokra a parancsnokságnál igénybe vesz. Fizetést, tiszteletdíjat nem fogadok el, ellenszolgáltatásképpen megengedi, hogy a tisztí étkezdében és egyéb jóléti intézményekben (orvos, fuvar, tüzelő, beszerzések stb.) részesedhessünk. Ez volt nekem a legfontosabb, mert így Ilusomnak az utóbbi hat [hét vagy hónap³⁷] zaklatott dénesházi élet és házvezetés után, most legalább nincs gondja beszerzéssel, főzéssel, és olcsón élünk. Igaz ugyan, hogy neki diétás kosztra volt szüksége, s ezt a kivételezést egy rögtönzött tömegkosztnál még úgysem kívánhattuk, ha megfizetjük. De ezen könnyű volt segíteni. Az étkezde szakácsa, egy Winkler nevű ember – aki civilben a szerencsi cukorgyár cukrászüzemében dolgozott – bár a közízlésnek megfelelően elég paprikásan főzött, de alapjában ízletesen, főleg édes tésztái voltak kitűnőek. Ebédre mindig Stemmeréknél voltunk vacsorára, ha olyan étel volt, ismét odamentünk, egyébként pedig vagy csak magam mentem, vagy az én porciómat hazahozattuk. Ilus pedig otthon süített, főzött magának valami megfelelőt. Ez könnyen volt lehetséges, mert a Lacitól megbízott zászlós már kedden jött azzal az örömhírrrel, hogy egy igen megfelelő szobát talált, a főutcán (Rákóczi út 89). Némethné Berecz Izabella idősb, nyugalmazott evangélikus tanítónő³⁸ házában, ahonnan aznap fog egy ott lakó tiszt áthelyezését folytán kiköltözni. Együttal már hozta is az állomásparancsnokság lakásküitaló engedélyét. Rögtön ebéd után siettünk a lakásba. Igen barátságos, szép házban volt az a kéttáblakos, utcai, tágas szoba rendes bútorral, plüssdívánnyal, egy ágygal, faragott ebédlőbútorral, hintaszékkel berendezve. A kredenc tele porcelánnal, egy könyvszekrényben a falusi intelligenciánál szokásos könyvekkel, Pallas lexikon, Jókai, Herczeg, Gárdonyi sorozatai stb., látszott az egészen, hogy a tulajdonos igen rendszerető asszony lehetett. N[émeth]né Berecz Izabella és a már évek óta nála szolgáló Mari, mindenek, Ostffyasszonyfáról,³⁹ kissé hidegen, bizalmatlansággal és kedvtelenül fogadtak. De már pár nap múlva a legszívélyesebb barátságban és kölcsönös meglegedés légkörében éltünk. Iza néni (vagy ahogy mi azután hívtuk, a Házinéni) őszintén bevallotta, hogy nagyon félt tőlünk, mert az elődünk egy komisz viselkedésű, követelőző és kellemetlen tiszt volt, attól félték tehát, hogy most is olyat kapnak, pláne egy magasabb rangú tiszttól és feleségétől még jobban félték. De azután a legszebb harmóniában éltünk, mert felismerték, mint az asszony pár nap múlva mondta, hogy „amolyan régi vágású, finom, előkelő, rendes úrinépek” vagyunk. Mi is igen megkedveltük a Házinénit és Marit. Az asszony kitűnő előadó-képességű, érdekes teremtés, aki nagyon zamatosan, jó dunántúli dialektusban tudott minket szórakoztatni régi falusi históriákkal. Mari pedig igen nagy kedvvel segített és ajánlkozott kiszolgálásunkra. Erre csak részben volt szükségünk, mert a törzsszakaszból mindig kaptam embert, aki a gorombább munkákat, mint faaprítást stb. elvégezze és mindennap elhozza az egy liter tejet, amit egy közeli gazdától szerzett nekünk a néni. Hosszabb ideig volt nálunk

³⁷ Itt egy szó kimaradt a gépiratból.

³⁸ Berecz Izabella korábban Ostffyasszonyfán volt tanítónő (ez megmagyarázza, hogy az alább említett Nagy Mária is Ostffyasszonyfáról származott), s ott lett 1911-ben Németh Sándor (1886–1967) kántortanító neje. Csak nyugdíjasként költözött haza Beledre, miközben férje Ostffyasszonyfán maradt.

³⁹ Nagy Mária, aki egy sokgyermekes család elárvult tagjaként Ostffyasszonyfán még mint gyermek került a tanító házaspárhoz. Később Berecz Izabella fiához, Németh Endréhez ment feleségül. (A családi adatok leányunktól, Szalay Józsefné Németh Ceciliától származnak.)

egy Lencse János nevű Veszprém megyei segédszolgálatos gazda, elég rendes ember, aki Stemmeréket is kiszolgálta.

Szerdán reggel mindenestül behurcolkodtunk. Szőnyegeinket felraktuk, estére mindig felállítottuk az összecukható tábori ágyat, az élelmiszereket Házinéni két kamrájában, a többi, nem használt csomagot pedig felraktuk a padlásra, szóval berendezkedtünk olyan kényelmesen, ahogy csak lehetett, abban a reményben, hogy talán innen már nem is fog kelleni továbbmenni, hanem a háború befejezése után visszatérhetünk régi otthonunkba. Iza néni látva azt, hogy szerény és alkalmazkodó emberek vagyunk, felajánlotta konyháját is. Ezt a szívességet annyiban vettük igénybe, hogy Mari dagasztotta a sütőbe lisztünk-ből kenyerünket, a tejet felforraltta, és ha Ilus valamit akart készíteni, tejberizst, rántottát, vagy más diétás ételt, azt ott megcsinálhatta. De egyébként is kölcsönösen támogattuk egymást, vagy szereztünk egymásnak örömet. Ha náluk valami finom tészta, fánk stb. volt, Mari mindig áthozott belőle, Ilus meg viszont jó babkávával viszonzta, én pedig ha kellett, mindig tudtam egy-két embert kapni az öreg néni tüzelőjének aprítására.

Szóval, a jó Isten Beleden, mindjárt vándorlásunk első állomásán olyan körülmények közé helyezett, hogy az adott helyzetben jobbat nem kívánhattunk. Szegény jó Ilusom valósággal felüdült ebben a környezetben, és kipihenhette az utolsó dénesházi hónapok válságait és gondjait. Itt igazán teljesen a maga kedvére élhetett, és gondot viselhetett egészségére. Szórakozása is megvolt. Laciéknál M. őrnagyékkal, akik szintén jó bridzsezők voltak, kellemes kártyadélutánok és -esték, azután a Sütő esperesseli heti összejövetelek, a dandárnál beosztott kellemesebb idősebb tisztekkel és családjával való kölcsönös látogatások elég változatossá tették életünket.

A napunk így folyt le. Reggel 7 óra után jött Mari befűteni, hozta a meleg tejet és pirított kenyeret. Kávét magunk főztünk, s jól megreggeliztünk. Én azután bementem a parancsnoksághoz, hogy összeszedjem a dandár ezredeitől befutott jelentéseket az előző nap eseményeiről, és a dandárparancsnoksághoz érkezett fontosabb utasításokat, kiadott intézkedéseket néztem át. Ezalatt Ilus kitakarította és rendbe hozta szobánkat. Az irodából hazaérve leültem összeállítani a dandárparancsnokság naplóját az előző nap történetéről, s végeztem egyéb esetleg felmerült írásbeli munkáimat. Ilus azalatt mellettem kézimunkázott vagy háziaskodott. Délfelé, ha száraz idő volt, sétálni mentünk, azután ebédre Stemmerékhez. Délután szieszta, pasziánszrakás, néha kettesben kártyázás (kaszinó vagy preferansz⁴⁰), levélírás. Estefelé látogatások vagy hozzánk jöttek. Sütő esperessel úgy voltunk, hogy hetenként egyszer ő jött át délután 4–6-ig hozzánk feketére, egyszer pedig mi mentünk át hozzá, amikor kitűnő Szent György-hegyi (balatoni) borral és süteménnyel vendégelt meg. Ezeket a délutánokat nagyon szerettük, mert Sütővel, aki nagyon olvasott, széles látókörű, kedves ember, igen jól és érdekesen el lehetett beszélgetni. Nagy történeti tudása és érdeklődése miatt pedig igen sok közös témánk volt, s annyira összemelegedtünk, hogy barátságát még ma is melegen ápolom, és évente többször is meglátogatom őt pár napra Beleden, amikor természetesen a Házinéniéknél is töltök kedves órákat.

Beled tele volt katonasággal. Ott volt egy repülőhadosztály parancsnoksága, Szirmay Aladár vezérőrnagy, tehát Stemmer előtt, aki nyugdíjból aktív hadiszolgálatra behívott tábornok volt csupán, ő volt a katonai állomásparancsnok, ami többször a mi (a munkadandár-parancsnokság) hátrányunkra volt, mert természetesen a legjobb szállásokat stb.

⁴⁰ Francia kártyajátékok (casino, preference).

a repülőknék tartották fenn.⁴¹ Volt azután a községben még néhány honvéd hadtápalakulat,⁴² raktár, műhely és egy német repülőszertár műhellyel, úgyhogy igazán szerencsénk volt, hogy ezt a jó kvártélyt megkaphattuk. A villanyvilágítás délután 5-től este 10-ig működött, néha nagyon kemény napokon ugyan szünetelt, lévén a telep vízturbinás, de Ilus erre is gondolt, és jó petróleumlámpánk is velünk volt.

Egész január hónapban embermagasságnyi hó feküdt az utcákon, úgyhogy az egész lakosságot kirendelték néha az útvonalak és a szomszéd falvakhoz vezető utak tisztántartására. A község a nyilaspárt vezetése alatt állott. Minket ez kevéssé érintett, a katonai alakulatokkal ezeknek nem volt semmi erejük. Előnyös volt nekünk, hogy Stemmerhez csatlakoztunk, amikor a dandárparancsnokság Pécs vidékén megalakult, egy Wildner István nevű tartalékos altiszt, valami ügynökféle, minden lében kanál ember, a nyilaspárt főembere, aki ha valamire szükségünk volt a községtől vagy a párttól, mindent el tudott intézni. Tagadhatatlanul nagyon ügyes, használható ember volt, főleg az élelmiszercikkek beszerzésében, csak az volt a baj, hogy annyira befészkelte magát a jóhiszemű Laciék kegyébe, hogy sokszor kellemetlen helyzetek keletkeztek, amikor Laci olyankor is mellé állt és a tisztekkel szemben is neki adott igazat, amikor ez nem volt helyes. Wildner Komlóssyné, Klári kegyébe is be tudta magát ajánlani, hogy mindenben reá hallgatott, és kellemetlen szóbeszédre is adott okot.

A repülőhadosztály-parancsnokság a Barthodeiszky-kastélyban volt elhelyezve. Laci engem bízott meg azzal, hogy minden nap odamenjek és a vezérkari irodában függő általános térképben berajzolt hadi helyzetet lemásoljam. A repülők ugyanis minden délben a Sopron vidékén elhelyezett német repülőcsoport parancsnokságától telefonon megkapták a hivatalos hadi helyzetet,⁴³ és azt ügyes rajzolójuk azonnal berajzolta a saját térképükbe. Nekem azután ugyanez a rajzoló, egy rokonszenves erdélyi menekült fiatalember, aki a bukaresti román térképészeti intézetben dolgozott azelőtt, az én térképembe is átvezette a helyzetet, úgyhogy teljesen tisztában voltunk a Budapest körül lefolyt szomorú eseményekkel. Pestet még január közepén, Budát pedig február 11-én foglalták el az oroszok, rettenetes bombázások, aknaharcok és gyilkos kézitusák sorozatában, 12-én már az egész város orosz kézben volt.⁴⁴ A magyar repülők azután gyakran végeztek felderítő és fényképező repüléseket Budapest felett, és magam is láthattam február végén egy pár jól sikerült felvételt. Elszomorító kép volt. Az összes híd hiányzott, csak a Lánchíd budai kapuja meredt ki csonkán a vízből, és a többi híd parti hídfői. Tisztán lehetett látni a város egyes kerületeiben bekövetkezett rombolás képét is. Ahol nem volt nagyobb bombakár, ott a képen az utcavonalak szélei élesen látszottak, a többi helyen az utcákat a romhalmazban kivenni nem lehetett. Már ezen a képen is megállapíthattuk, hogy a Kálvin tér környékén, de

⁴¹ A magyar 1. repülőhadosztályról van szó, amelynek parancsnoksága, Szirmay Aladár vezérőrnaggyal az élen települt Beledre. (Szirmay 1945. február 1-jétől volt a hadosztály parancsnoka, amelynek alárendeltségébe a 101. „Puma” vadászrepülő-ezred, egy éjjeli vadászrepülő-osztály és a 102/I. csatarepülő-osztály tartozott.)

⁴² A korabeli katonai terminológia szerint az ún. hadtápszáslóaljakat elsődlegesen katonai közigazgatási, rendészeti feladatok ellátására vették igénybe az arcvonal mögötti hadművelési területen. (1945 után e fogalom más értelmezést kapott: a hadtápalakulatok elsődlegesen utánszállítással, ellátással kapcsolatos feladatokat végeztek.) Markó azonban nem következetes a korabeli katonai kifejezések használatában, alább például hadtápcsapatnak nevez egy munkásalakulatot. (Lásd a 149. oldal 74. jegyzetét.)

⁴³ Az 1. repülőhadosztály a német I. repülőhadtesten keresztül a német 4. légitartóhoz tartozott, s a bevetési parancsokat a német I. repülőhadtest parancsnokságától kapta. (A Szirmay vezette parancsnokság csupán alárendelt csapatainak személyi ügyeit intézhette.)

⁴⁴ Pestet január 18-án foglalták el a szovjetek, az egész város területét pedig nem február 12-én, hanem 13-án vették birtokba.

különösen Budán, a Vár és a Várhegy dunai oldalán, a Krisztinavárosban, lakásunk helyén volt a legnagyobb romhalmaz.

Napról napra lehangolóbb helyzetrajzzal jöttem meg este a repülőktől. Már láttuk, hogy az oroszokat feltartóztatni a Dunánál nem lehetett, azok már gátlás nélkül nyomultak napról napra nagyobb ütemben a Dunántúl belseje és nyugati széle felé, és szorították a német–magyar haderőt nyugat felé. Március elején ugyan egy német páncéloshadtestnek sikerült a Balaton somogyi–tolnai partján rövid ideig tért nyerni, s feléledt a reményünk, hogy ha elég erejük van még, ott átszakíthatják a frontot és az egész orosz vonalat visszaszoríthatják a Duna felé. De ez a remény is csak pár napig tartott, a következő héten már ismét csak lehangoló helyzetképet rajzolhattam be a térképembe.⁴⁵

A dandár élete egyelőre január, február, március hónapokban még rendes, tervszerű mederben folyt. Az előbb említett Rába-vonalon a hidakat felszerelték robbantásra, előttük tankcsapdákat építettek, torlaszokkal zárták el a többi utat és a községek keleti kijáratait, és szorgalmasan építettek hídfőállásokat, tábori erődítményeket és a Rába-töltés mentén lövész- és összekötőárkokat. Stemmer és segédtsíztje, M. őrnagy – ezt el kell ismernem –, egészen kiváló műszaki tudással és harcászati érzékkel vezették a munkákat, és szívvel-lélekkel dolgozták ki intézkedéseiket a Rába-vonal megerősítésére. Ezt a készséget azonban a dandárparancsnokság és a két ezred többi tisztjéről alig lehetett elmondani. Egyrészt a tapasztaltabb és már harcteret megjárt tisztok előre látták, hogy bármilyen szépen kiépítenek egy állást, az semmit sem ér, ha kellő számú és megfelelő harcértékű és szívós ellenállásra kész harcoló alakulatok idejében nem érkeznek azok megszállására. Ezekre pedig hiába vártunk. Jött ugyan néha egy-két vezérkari tiszt, tábornok megtekinteni az erődített vonalat, de beszédjükből kivettük, hogy nem sok reményt fűznek ezekhez. Tisztikaruk többi tagja pedig haszontalan, fegyelmetlen és csak saját jólétükkel törődő ember volt. Nem sokat vesződtek sem a munkák pontos elvégzésével, sem pedig hasonlóan gondolkodó ímmel-ámmal dolgozó embereikkel. Március közepe után már mind nyíltabban lehetett hallani a legénység, de a tartalékos tisztok között is olyan hangokat, hogy kár minden fáradságért, legjobb lenne az oroszokat itt bevárni és nem hátrálni tovább nyugat felé. Mindenki unta a háborút, s a nyilasokból lassanként kommunistákká átszíneződő emberek suttyogó propagandájának hatását már érezni lehetett.

Január közepe után a tisztikar színvonala kezdett a mi nagy örömünkre emelkedni, amikor Stemmernek ismételt sürgetésére végre kaptunk idősebb törzstiszteket. Radnóthy pionier ezredes,⁴⁶ kellemes ember, de magyarosított erdélyi szász, aki azután Ausztriában szó nélkül cserbenhagyott minket, velem egyszerre érkezett. Később jött egy igen kitűnő és eszes ezredes, Török Zoltán páncélos ezredes, úgyhogy mint Stemmer után rangban legidősebb tényleges tiszt, ő lett állandó helyettese. Két derék nyugállományú törzstiszttel is szaporodtunk februárban, Murányi Miklós és Pálosy János⁴⁷ alezredesekkel. Murá-

⁴⁵ A német 6. SS-páncéloshadserég „Frühlingserwachen” elnevezésű, 1945. március 6–15. közötti utolsó magyarországi hadműveletéről van szó, melynek célja a Dunántúlon levő nyersanyagforrások és a felvonulási terület biztosítása, valamint a szovjetek további nyugati irányú előretörésének megakadályozása volt. Az említett német páncéloshadtest feltehetően az I. SS-páncéloshadtest volt, amely a Balaton és a Sárvíz-csatorna között észak-északkeleti irányban próbált előretörni. (A Balaton déli partján a német I. lovashadtestet, illetve az alárendeltségébe tartozó magyar 25. gyaloghadosztályt is bevetették, de nem tudtak előretörni a Sió-csatornáig.)

⁴⁶ Az 1944. évi rangsorolás alapján valószínűleg Radnóty Henrik műszaki ezredes.

⁴⁷ Pálosy (eredetileg Prüchlich) János (1889–1972) gyalogsági alezredes, a Térképészeti Intézet munkatársa volt. Nem tévesztendő össze Pálosy (Paskui) János (1899–1944) vezérkari ezredessel.

nyi feleségét már Mátraházáról ismertem, Pálosy családja, felesége és két leánya,⁴⁸ csak a Beledről való távozásunk előtt ért ide. Később nagyon összebarátkoztunk. Így azután Laci legalább a parancsnokság ügymenetét kivehette a gyenge, laza felfogású és katonai dolgokban járatlan tisztek kezéből, és ennek a két komoly katonának adta át a dandáriroda és központi szolgálat vezetését. Mivel a tisztek egymás közt állandóan torzsalkodtak, engem kért fel arra, hogy egy állandó becsületügyi választmány segítségével intézzem el ezeket az ügyeket. Nem sok öröm volt bennük. Ezeknek a tisztelt, egyáltalán nem tisztí és becsületes úri gondolkodású egyéneknek szennyesét kezelni nem volt épületes szórakozás. Előfordultak olyan esetek is, amikor például egy hevesvérű, kifejezetten kalandor típusú tartalékos tisztet kénytelen volt Laci a mi javaslatunkra megfenyíteni, mire az rohant a Szálasi-minisztériumnak Kőszeg mellett működő „Számonkérő bizottságá”-hoz, egy politikai csendőralakulathoz⁴⁹ és feljelentett minket, hogy reakciósook vagyunk és nem tudunk beilleszkedni a nemzeti-szocialista világnézetbe. Szerencsére ez már március vége felé történt, s a Szálasi-csatlósoknak akkor már égett a talpuk alatt a föld, menekültek Németország felé, tehát ilyen ügyekkel nem törődtek.

Februárban bevonult az előbb említett Wildner testvérbátyja, Várhegyi Béla tartalékos főhadnagy, magántisztviselő. Ügyes ember, az élelmezéshez értett, úgyhogy rábíztuk a tisztí étkezdet. Jól vezette, csak hát az elszámolások, borvásárlások stb. körül voltak bajok. Felesége ellenben igen rokonszenves asszony volt, leánya és velük lévő nővére azután később, ausztriai táboréletünk alatt bizony nem nagyon váltak a tábor díszére.

Az idősebb tartalékos tisztek közül igen jóban voltunk dr. Veres Jenő századossal, aki Désen, Erdélyben volt közjegyző. Művelt, rendes úriember. De különösen meleg barátságot kötöttünk, és ez még most is tart, Gersey Arthur mérnök századossal és március elején odajött családjával. Gersey Kolozsváron volt ismert, igen gazdag műépítész, művelt, kedves úriember, azonnal egymásra találtunk, s ez a két férfi szívesen kereste társaságunkat. Gerseyekkel különösen azóta lett melegebb a viszony, amikor az asszony kis Tamás fiával és Ilona mama édesanyjával⁵⁰ is Beledre érkezett. Szegény asszony Erdélyből Esztergomba, jó barátokhoz menekült. Ott végigcsinálta a kéthetes orosz megszállás borzalmait, s csak akkor született párhetes kisfiának sírása mentette meg az oroszok brutalitásától. Amikor Esztergom egy időre felszabadult, Gersey kérte Lacit, adjon neki egy tehérgépkocsit (az üzemi költségeket természetesen ő viseli), hogy korán hajnalban elindulva estére itt lehessen családjával. Laci semmiképpen sem volt hajlandó. Rapszodikus természetű ember volt, Gerseyt éppen komolysága miatt nem nagyon szerette. (Ha talán kártyapartneri közé tartozott volna, mert szenvedélyes kártyás volt, engedett volna neki.) Azt vetette fel, hogy mi lesz, ha ez a kocsi megsérül, defektet kap, vagy nem tud visszajönni, a dandárnak pedig minden járműre szüksége van stb. Szegény Arthur elkeseredve beszélt el ezt nekünk. Nem szóltam semmit, csak Ilust avattam be, és kihasználva Laci egy jókedvű pillanatát bridzs közben, ügyesen rávettem arra, hogy mégis adjon kocsit Gerseynek. Igen nagy örömünk volt, amikor harmadnap este baj nélkül, sugárzó arccal visszaérkezett

⁴⁸ Pálosy Erzsébet és Margit.

⁴⁹ A nyilas időszak Belügyminisztériumának VII/d alosztályaként működött a Nemzeti Számonkérő Szervezet, illetve Nemzeti Számonkérés Szervezete. Létezett ugyanakkor egy Nemzeti Számonkérő Szék névvel illetett bíróság is. Valószínű, hogy Markó az előbbire utalhatott, de nem kizárható a Nemzeti Számonkérő Szék sem, a szövegkörnyezetből ugyanis nem egyértelmű, hogy valójában melyiknél történhetett meg a feljelentés. A Nemzeti Számonkérés Szervezetére vonatkozóan lásd Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség története 1938–1945. Budapest, 2000. 103–110.

⁵⁰ Így! Valószínűleg Gerseyné Müller Ilona (lásd alább) édesanyját is Ilonának hívták.

és családját kimentette a pokolból. Az asszony, Müller Ilonka végtelenül kedves, szép, igen művelt, egyetemet végzett (természet szakos) tanárnő, kedves öreg anyja szintén amolyan régi vágású erdélyi úriasszony volt, s mondhatom, egész visszavonulásunk alatt igen szoros, meleg barátságban segítettük egymást, és most is levelezek velük. Szegények minden vagyonukat elvesztették, Tordán az öreg néni birtokrészén éltek sokáig, igen szűkös helyzetben, amíg az asszonynak sikerült a román elemi iskolában, a férfinak pedig az ottani ipariskolában állást kapni. Tamás fiukkal elég sok bajuk volt, idős szüleiknek öt éves rakoncátlan fia sok kellemetlenséget okozott. Esztergomban született kisfiuk még ott meghalt.

Gerseyéknek is sikerült elég jó kvártélyt találni. Náluk is tapasztaltuk azt, hogy a magas kultúrájú, finom érzésű emberek sokkal könnyebben tudják elviselni a szenvedéseket, nélkülözéseket, mint azok, akik nem nevelkedtek ilyen légkörben. Kolozsváron pazar berendezésű, sokszobás szép lakásuk volt egyik saját házukban, nagy személyzettel. És mégis, itt Beleden, egy parasztszobában olyan boldogok és megelégedettek tudtak lenni, mert együtt voltak, egyelőre biztos, nyugodt helyen, családi boldogságban. Igen sokszor fel-emlegették, és leveleikben még most is mindig visszatérnek, hogy milyen hálásak nekem, hogy az esztergomi ideköltözést megszereztem nekik, s ezzel talán az életüket mentettem meg, de mindenesetre nagy nyomorúságból szabadítottam meg az asszonyt és édesanyját. Nekem pedig igen jó érzés volt, hogy a jó Isten éppen ezzel a kedves családdal kapcsolatban adta meg nekem ehhez a lehetőséget.

A tisztikar többi tagja közül még egypárat kell megemlítenem, akikkel jó viszonyban voltunk vagy gyakrabban találkoztunk. Szelényi Géza gazdaszáti őrnagy, egyénileg bár nem nagyon rokonszenves, mogorva és nyers ember volt, de családját igen megkedveltük, vele volt felesége, leányuk, Duci, tanítónő és az asszony nővére, Bugyi Antal budapesti postatakarékpénztári tisztviselő felsége Miklós és Pali fiaival. Különösen a két asszony volt Ilusnak rokonszenves társaság, nagyon szíves, kellemes nők, akik mindvégig velünk együtt érezve éltek a táborban. Dr. Horváth István, volt folyamór ezredorvos, később Mohácson letelepedett orvos volt a dandár orvos főnöke. Mind ő, mind pedig nagyon csinos felesége, Mariska is végig kitartottak barátságunkban, s a visszavonulás viszontagságaiban is, ha csak lehetett, velük együtt mentünk. Horváth Pista lelkiismeretes, jó orvos volt, s ez Ilus miatt is igen megnyugtató érzés volt.

M. Gy. őrnagyról és feleségéről ugyanezeket nem mondhatom. Sajnáltuk az őrnagyot, aki egy rendkívül erélyes, nagy műszaki tudással bíró, kitűnő katona volt, bár kegyetlenségig menő szigorúságával sok ellenséget szerzett magának. Felesége azonban egy egészen különlegesen ellenszenves nő volt, aki annyira tudott uralkodni férjén, hogy ezt a derék embert egészen kiforgatta, tábori életünk vége felé mindenféle nem egészen tiszta üzletekbe berántotta. Első házasságából való, velük lévő C. leányával, aki akkor már 15-16 éves serdülő leány volt, olyan komiszul és lealázó módon bántak, hogy ez minden jobb érzésű táborlakót felháborított. Hogy ez és a következőkben még többször előforduló jellemzése nem elfogult és rosszindulatú, azt azzal is bizonyíthatom, hogy tábori életünk utolsó szakaszában ettől a házaspártól már mindenki elfordult, s amikor átszöktek az angol zónába, Steiermarkba, az egész tábor fellélegzett. Csak azok a továbbszolgáló altisztek szidták keservesen, akiket M. őrnagy ígéreteivel és segítségnyújtás reményével felbuztatva szintén rábírt arra, hogy velük menjenek, s a végén titokban úgy távoztak el a táborból, hogy ezek nem szerezhettek erről tudomást. Velük volt M. őrnagy nővére, diplomás orvosnő, művelt, de savanyú és nem nagyon kellemes idősebb leány, aki sógornőjének jellemét jól ismerte, őt gyűlölte, s alig érintkeztek egymással. Csak azért csatlakozott hozzájuk,

mert a nyilas uralom első idejében és ezt megelőzőleg mint náci érzelmű orvosnő tartott nyilvános előadásokat a rendszer védelmében.

Rokonszenves fiatal házaspár volt Gálosy⁵¹ József utász főhadnagy és párhetes felesége, Lázár Éva. Szegényeket a visszavonulás alatt tökéletesen kifosztották, s egy szál ruhában, harcvonalak közt órák hosszat gyalogolva tudtak csak minket utolérni. Ugyancsak velünk érő pár volt Szabolcs József tartalékos főhadnagy, civilben erdőfőmérnök és felesége, Kubicza Adél. Szabolcs Józsi komoly, hallgatag férfi, becsületes, jó katona és szakember volt. Végig kitartottak mellettünk, és bájos kis ötéves leányuk, Judithka nekünk is sok örömet okozott. Kellemesen emlékszem vissza még Draganita Árpád tartalékos hadnagy, szombathelyi tanítóra, udvarias, előzékeny ember, mint a tözszakasz parancsnoka volt többször segítségünkre. Lillin Károly mérnök és Gyuris Géza magántisztviselő, idősebb tartalékos főhadnagyk szintén jó barátaink közé tartoztak.⁵²

Stemmer Laci alapjában véve igen kedves, szeretetreméltó ember volt, de hiányzott belőle a komolyság és egy magasabb parancsnoknál annyira szükséges felelősségérzés alakulatának sorsa miatt. Nagy kártyaszendélyét nem tudta leküzdeni, rapszodikus egyéniségénél fogva környezetét hangulat szerint választotta, s nem szerencsésen, úgyhogy akikben ő legjobban bízott, parancsörtisztjeiben, sofőrjeiben stb., azok voltak a legnagyobb csirkefogók környezetében, és ő sokszor ezeknek fogta pártját a tisztikar komoly elemeivel szemben. Nekem volt sokszor a legkellemetlenebb ez a helyzet, mert mint közeli rokon és korban is idősebb bajtárs, mindenki hozzám szaladt közvetítésért vagy kátyúba jutott ügyek elintézéséért. Szegény Irénkét pedig őszintén sajnáltuk. Angyali jó lélek, Laci hozzá és a három unokához, akikhez pedig Lacinak semmi köze nem volt, valóban példás szeretettel és gyöngédséggel ragaszkodott. Irénke szerepe az egész idő alatt egy mártíromság volt, amint ez későbbi elbeszélésemből kitűnik. Leánya, Kazinczy Klára (Komlóssyné) nem volt rokonszenves egyén. Erősen egocentrikus, hisztériás lelkialkat, örökké nyugtalan, elégedetlen, mindig csak maga ügyeit tárgyalni szerető egyénisége miatt senki nem kedvelte. A dandárirodában dolgozott, de ott is állandó sértődések stb. miatt senki nem szerette. Életét március hónapban még Beleden tragikus módon fejezte be, itt hagyva gyermekeit Irénkére.

Egy alkalommal a beledi postahivatalban hallok egy ismerős hangot. Fogarassy Viktor, pesti régi jó barátunk, mérnök tartalékos autós főhadnagy volt, aki feleségével, Saxlehner Erzsikével és édesanyjával, Fogarassy Viktor bácsi, igen kedves tábornok orvos barátunk özvegyével⁵³ együtt menekülve a szomszéd faluban, Edve községben volt elhelyezve. Nagyon megörültünk egymásnak, pár nap múlva Ilussal átszánkóztunk hozzájuk, azután ők is átjöttek többször, amíg március közepén alakulatával továbbvonult nyugatra.⁵⁴ Még egy régi kassai ismerőssel is találkoztunk párszor, Bassó Elek mérnökkel, aki mint a Pestről kimenekült tűzoltóság tisztje volt a szomszédos Páli községben.

Február és március hónapokban felhasználtam az alkalmat, amikor Laci segédtisztjével a készülő erődvonalat ment megsemmélni, s autón velük mentem. Egyszer egész közel jártam Patonához, Móríchidán át Csécsényben⁵⁵ voltunk, de csak oly rövid ideig, hogy

⁵¹ Az eredetiben itt Gálócsy olvasható, de Markó később mindig Gálosy formában említi a családot, és az egykorú rangsorolásokban is e néven szerepel.

⁵² A bekezdés ezen utolsó mondata utólagos ceruzás betoldás a lapszélén.

⁵³ Id. Fogarassy Viktorné Kirchner Vilma.

⁵⁴ A családra lásd az orvos tábornok unokájának emlékfoslányait, Fogarassy Miklós: Gyermekkor. Kortárs, 54. évf. 3. sz. (2010. március) 3–17.

⁵⁵ Rábacsécsény.

sem a csécsényi, sem a Mórichidához közel fekvő tėti és csangotai atyafiakat nem tudtam meglátogatni. Egy másik alkalommal Lányi századossal mentem Szombathelyre. Előtte való napon bombázták tönkre a város nagy részét és a régi székesegyházat.⁵⁶ Itt felkerestem Kesserű Pistáékat. Még nem alakult ki a tervük a további vonulásra. Onnan Kőszegre mentünk, s ott találkoztam Juhász Zoliékkal (a Gamma gyár⁵⁷ egyik tulajdonosa).

Laci egyik szemléjét, amikor a rábapatona–ikrényi erődítések megtekintésére indult február 20-án, arra használtam fel, hogy körülnézzek Dénesházán. Patonával állandó összeköttetésben voltam, mindennap lovasfutár hozta és vitte a dandárparancsnokság postáját a századokhoz. Azzal küldtem levelet Hámory főjegyzőnek, Lászlóffyéknek, s megnyugvással értesültünk tőlük, hogy addig még nem történt semmi baj, hébe-hóba rövid beszállások voltak ugyan a pusztán, de Szalayék még ott laktak, s otthagytak ingóságainkat még addig nem fenyegette veszély. Lászlóffyéknek üzentem, hogy ott kérünk ebédet. Reggel 9-re értünk Lesvár pusztához. Ott várt engem Lászlóffy kocsiján Stolnicki Aladár, és kivitt Dénesházára. Laci és M. őrnagy azalatt kimentek a munkákhoz. Dénesházán mindent rendben, lezárva találtam, a kamrából egy kosár ennivalót, befőtteket stb. felpakolva ebédre Oszhelyre mentünk, ahová délután 2 óra felé Laciék is befutottak. Alig lehetett Oszhelyre bejutni, mindenütt méteres víz állt és zajlott, Dénesháza és Oszhely mint szigetek állottak ki a nagy vízből. Megjegyzem, hogy ez volt a szerencse, hogy márciusban, amikor az oroszok erre a vidékre értek, a puszták közelében nem zajlott le nagyobb harc, mert alig lehetett ott, pláne a tavaszi áradások idejében közlekedni, tehát sem ágyútűz, sem gyújtogatás nem történt, legalább épületeink megmaradtak. Este értem vissza Beledre, ahol Ilusom nagy érdeklődéssel várta beszámolómat.

Sokkal kellemetlenebb volt egy második dénesházi kirándulás, amit Ilus volt kénytelen helyettem elvégezni március 9-én. Szalayék ugyanis azt írták, hogy egy német SS-repülőosztag újonciskolája telepedett le a kastélyban és a többi épületben, és parancsnoka, egy goromba, komisz hadnagy, dacára az ő tiltakozásuknak, feltörette a lezárt szobánkat, onnan mindent kihordatott, szerte szét az egész majorba, s porcelánunkat s minden egyebünket kíméletlenül használja. Autót nem kérhettem, de kértem Lacitól egy kétfogatú bricskát, hogy egy nap reggel odamenjek, ott vagy Oszhelyen töltve az éjszakát másnap estére már itthon lehessenek. Laci szívesen adott és vacsoránál mondta, hogy ha sietek, a vonatosztog parancsnokát, egy századost még Beleden találok, a szomszéd házban lévő egyik irodánkban, beszéljem meg vele az ügyet. Rohantam át, de a koromsötétben a ház egyik oldallépcsőjébe botolva, teljes erővel annak cement karfájára zuhantam, alsó állkapocsommal. Azonnal éreztem, hogy nagyobb baj történt. Pár fogam kitört, állkapcsom mélyen beszakadt s ömlött a vér. Nem mehettem tehát tovább, hanem visszatámolyogva Laciékhoz, ott rögtön díványra dőltem orvosért. Horváth Pista szerencsére otthon volt és egy első kötéssel ellátott. Azután Ilusra támaszkodva hazamentünk, s azonnal lefeküdtem. A dénesházi út persze kútba esett. Én hamar elaludtam, de Ilusomnak nem volt nyugta, rossz előérzete volt, s éjjel gyakran megnézett kis villanylámpával. Éjjel 2 órakor észrevette,

⁵⁶ Szombathely városát március 4-én bombázták az amerikaiak. A támadás célpontja a vasúti pályaudvar volt, de a bombaszőnyeg a város központját érte, és a püspöki székesegyházzal együtt mintegy ezer épület dőlt romba, az áldozatok száma pedig 303 volt. Lásd Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidi Gyula: Légi háború Magyarországon felett. [Budapest], 1992. II. 211.

⁵⁷ Az 1920-ban alapított „Gamma” Műszaki Részvénytársaság vezetését 1921-ben vették át a Juhász testvérek. Juhász Zoltán elnök igazgatóként, István pedig vezérigazgatóként állt a gyár élén, amely a világháború előtt és alatt jelentős katonai termelést folytatott, és nemzetközileg is jelentős sikert ért el a GAMMA-Juhász lölemképző néven ismert számítógépes légvédelmi rendszer kifejlesztésével és gyártásával.

hogy a kötés véres, és a sebemből ismét patakzik a vér. A házban volt a dandár egyik cipésműhelye, s ott lakott két igen rendes katona. Ezeket Ilus felköltötte, siettek az orvosért. Bizony jókor, mert a sebem, amelynek nyomát ma is viselem – újból felszakadt. Most még erősebb kötéssel leszorítva az ereket, sikerült a vérzést elállítani. Reggel már a közérzésem is megjavult, de persze az utazásra gondolni sem lehetett. Amikor azután két-három nap múlva annyira rendbe jöttem (persze ágyban kellett nyugodtan feküdnöm, csak folyékony táplálékkal), hogy Ilus nyugodtan hagyhatott a Házinéni és Mari gondozására, elhatározta, hogy ő megy Dénesházára megnézni, hogy ez a garázdálkodó SS-társaság mit csinál ott.

Mivel elbeszélésem során az SS megjelöléssel többször fogunk találkozni, szükségesnek vélem ezt azoknak megmagyarázni, akik esetleg évtizedek múlva e naplómát olvassák, és nem ismerik a második világháború terminológiáját. Az SS-alakulatok voltak Hitler legmegbízhatóbb karhatalmi támaszai. Eredetileg kis személyes testőrsége, amelynek segítségével forradalmát megindította, azután, mint mindenre elszánt rohamcsapatok (Sturm Schar)⁵⁸ alkották a Führer politikai-katonai karhatalmát. Később mindig nagyobb hatalomra tettek szert, a végén már egész hadosztályok, hadtestek alakjában vettek részt a hadműveletekben, mint a reguláris katonaságtól független és közvetlenül Hitlernek alárendelt alakulatok.⁵⁹ Legtöbbnyire fiatal emberekből toborozták őket, és a háború utolsó szakaszában, amikor a hadsereg tábornoki kara már nyíltabban is Hitler ellen fordult, de ő nem akarta a vezetést kiadni kezéből, és magát ösztönös katonai lángésznek képzelve nem hallgatott kitűnő, tapasztalt hadvezéreire, már csak ezek az alakulatok támogatták őt, és mindent legázoló terrorral léptek fel a fronton és a felbomlás kezdete óta a front mögött is. A végén pedig rabló, fosztogató haramiabandaként zaklatták nemcsak a visszavonuló magyar és német katonai alakulatokat, de a polgári lakosságot is.

Március 9-én akadt egy alkalmi teherautó, amelyet Lacinak Győrbe kellett küldeni bevásárlásra. Ilus ezzel ment délután Dénesházára és a kocsi vezetővel abban állapodtak meg, hogy másnap délután 2 óra után fognak találkozni Lesvár pusztán a Győr–soproni úton. Amit Ilus Dénesházán látott, az teljesen fedte a Szalayék levelében közölt helyzetet. Ez a német garázda társaság (csupa fiatal gyerek-újonc, pár altiszttel) valóban úgy felforgatta házunkat, mintha ellenség tanyázna ott. A feltört szoba bútorait széthordták, Ilus csiszolt üvegű toalett-tükrét az istállóban találta. A konyhán és étkezdéjünkben a mi edényeink, porcelánunk volt siralmas állapotban, az ebédlőben és a többi szobában bútorok, edények közt rendetlenül heverték az emberek, a képeket széthordták, valószínűleg el is vittek sok mindenfélét. A hadnagy úr otthon volt. Ilus magából egészen kikelve vont a felelősségre, hogy a szövetséges haderő egy tisztjének házában ilyen rombolást és hatalmaskodást megenged. A hadnagy eleinte gorombán kezdett védekezni, s különösen akkor fortyant fel, amikor Ilus erre a kijelentésre ragadtatta magát: „Herr Leutnant, Ihre Abteilung benimmt sich so, als wann das hier keine Einquartierung, sondern eine

⁵⁸ Az SS helyesen a Schutzstaffel (védőosztag) szó rövidítése.

⁵⁹ Az 1939-ben megszervezett Waffen-SS-ről, az SS katonai szárnyáról van szó. Az eredeti célkitűzés az volt, hogy az SS karhatalmi alakulatai a fronton kivívott sikerekkel is alátámasszák tekintélyüket a német nép előtt. A Waffen-SS állománya 1942 végétől német és európai önkéntesek mellett már német sorkötelesekkel is kiegészült. 1944 második felétől pedig már a haditengerésztől és a légierőtől is átvezényeltek ide katonákat. Markó lényegében helytállóan jellemzi a Waffen-SS-t, melynek egyes alakulatai kiválóan teljesítettek az arcvonalon, de számos atrocitást is elkövettek (a Holocaust végrehajtásában is részt vettek). A Waffen-SS harcvezetés és hadianyag-ellátás szempontjából a német szárazföldi haderőnek (Heer) volt alárendelve, de csapatszolgálati, hadszervezési és fegyelmi szempontból az SS birodalmi vezetője alá tartozott.

feindliche Besetzung wäre!”⁶⁰ Ezt a hadnagy kikérte magának, de mindig csendesebb lett, amikor Ilus kényszerítve őt, hogy vele együtt végigjárjon minden helyiséget, lépésről lépésre bebizonyította, hogy a mi felszerelésünkben való edények, vázák, megrongált bútordarabok, összeszakított ruhaneműk stb. igazolják felháborodását. A hadnagy ezután mindig kisebb lett, különösen, amikor Ilus szemére vetette, hogy annyira elfoglaltak a kastélyban minden helyet, hogy most ő, mint tulajdonos nem kap helyet saját házában, ahol az éjjelt töltené. A hadnagy mindjárt felajánlotta, hogy egy szobát azonnal kiürített, de ezt Ilus persze nem fogadta el, hanem legalább egy kocsit kért, hogy Oszhelyre átmeessen.

Végre délután 6 órára ott állt a kocsi. A hadnagy bocsánatot kért, hogy csak egy nagy kincstári proviantkocsit tud rendelkezésre bocsátani, könnyebb kocsija nincs. Ilus tehát felmászott a nagy, nehézkes alkotmányra és már szürkülő időben elindult. Indulás előtt azonban legalább még azt megmondta a németnek, hogy én, mint magyar tiszt, a tapasztaltakról természetesen jelentést fogok tenni az ő előljárójának. Sajnos a közlekedés Dénesháza és Oszhely közt az alig félórás Pézes réten át a nagy víz miatt lehetetlen volt. Ki kellett menni az országhútra. De még Lesvártól sem lehetett a rendes úton bejutni Oszhelyre, hanem a betonúton tovább kellett menni Győr felé, és csak Szentkereszt pusztánál visszakanyarodva, a Rábca töltésen végig lehetett megközelíteni Oszhelyet. Koromsötétben, egy ismeretlen német katonakocsissal, hideg viharban, amely a kis lámpát mindig elfújta, gyötrelmes kocsizás volt ez. Szerencsére a német kocsis tisztességes parasztember, s Ilusnak az a tehetsége, hogy mindenkiel, minden helyzetben meg tudott barátkozni és beszédtémát találni, itt is segített rajta. Helyzete valóban veszélyes volt. Egyedül, egy német katonára bízva, koromsötétben, hideg, viharos estén, járatlan vidéken – ha ez a német történetesen gengszter, haramia – Ilust könyörtelenül kifoszthatta, megfojthatta és a Rábcába dobhatta volna, és talán sohasem tudtuk volna meg, hogy mi történt vele. Így azonban, amikor Ilus érdeklődni kezdett családjá, gyerekei, otthona felől, az eddig mogorva ember egyszerre felderült. Isten segítségével, baj nélkül értek este 8 után Oszhelyre. Amikor Ilus agyonfázva, de szokott mosolygó arcával belépett Lászlóffyék konyhájába, az egész család kitörő örömmel, szeretettel fogadta. Gyorsan belédiktáltak egy snapszot, azután nagy bögre forró tejet, és ágyba fektették. Itt az egész család körülötte, vacsorájukat idehozták és kedélyesen elbeszélgettek sokáig. Másnap ebéd után kocsin Lesvára kísértek, és Ilus ott, régi barátainknál és sokáig volt bérlőinknél, Vladár Gyuláéknál bevárta a beledi teherautót, s minden további viszontagság nélkül este 7-re hazaért. Dénesházáról még azt a benyomást hozta magával, hogy Szalayék és lelkész rokona is felhasználták a német betörés előnyeit, és sok mindent ők is használatba vettek a mi holminkból, de hát ezt abban a helyzetben már nem akarta szóvá tenni.

A hadnaggyal való izgatott párbeszéd alatt és után Ilus elfelejtette megkérdezni a hadnagy nevét és az alakulat megnevezését. Ezeknek az adatoknak hiányában nem tudtam volna feljelentésemet megtenni, azért a legközelebbi futásra írtam a patonai német Ortskommandaturának, hogy közölje velem ezeket. Ez a parancsnokság azonban már úgy látszik, érezte a sáfrány ízét, és azt a buta választ küldte, hogy nincs abban a helyzetben, hogy kérdéseimre választ adhasson, forduljak közvetlenül az illető hadnagyhoz. Személyesen akartam bemenni Csornára, az ezen a vidéken beszállásolt alakulatok parancsnoka az ott lakó német tábornok volt, de a dandár összes fogata akkor az erődítési földmunkáknál és anyagfuvarozásnál volt elfoglalva, így tehát feljelentésemet március közepén írásban küld-

⁶⁰ Hadnagy úr, az ön osztaga úgy viselkedik itt, mintha nem beszállásolt katonák, hanem ellenséges megszállók lennének! (ném.)

tem Csornára. Persze akkor már itt is minden ingott, a németek pakoltak, s a tábornok is hamarosan elvonult parancsnokságával nyugat felé, tehát választ nem kaptam.

Március első napjaiban Irénkéeket felkereste Elek unokaöcsénk, Irén fivérének, Markó Eleknek fia, aki mint okleveles kultúrmérnök valami mérnöki katonai alakulathoz került Mosonba. Panaszkodni jött és Laci segítségét kérni az ottani gyalázatos elhelyezés, bánásmód és ellátás miatt. Laci megígérte, hogy a legközelebbi szabad vasárnapon felutaznak Mosonba. Március 11-én reggel 7 órakor indultak Beledről, és estére vártuk őket vissza.

Amikor reggel 6-kor Kláriék szobáján át a fürdőszobába mentek, Irénnek feltűnt, hogy Klári erősen horkol, de nem gondolt semmi rosszra, mert tudta, hogy Klári este többekkel az újonnan berendezett tiszti étkezdében, egy szomszéd házban, társaságban töltötte az estét és késő éjjel tért vissza. Reggel 8 órakor Wildner Pista rohant be hozzánk teljesen kikelve magából azzal a megdöbbentő hírrel, hogy Klári megmérgezte magát és már holtan találták gyermekei, mikor reggel költeni akarták. Azonnal odasiettünk. Szegény asszony valóban végzett magával az éjjel. Az éjjeli szekrényen talált Etoval orvosság dobozaiból a gyorsan megjelent Horváth Pista doktor megállapította, hogy 20 pasztillát nyelt le, aminek a fele is elég lett volna a halál előidézéséhez. A gyerekeket Ilus gyorsan felöltöztette és átvitte lakásunkra, ott Iza néniékre bízta, és visszasietett. Ezalatt mi a doktorral, Török ezredessel és M. őrnaggyal azon fáradoztunk, hogy Laciékat telefonon valahol utolérjük. Mivel ez nem sikerült, a parancsőtisztjét küldtük egy könnyű személygépkocsival utánuk, úgyhogy a déli órákban visszaértek. Ezalatt mi mindent elintéztünk, hogy szegény Irénkét megkíméljük az öngyilkosságoknál előírt hivatalos zaklatások stb. kínjaitól. Doktorunk azonnal elszaladt a hatósági, községi orvosért, és tájékoztatta őt a helyzetről, azzal a kérelemmel, hogy tegye lehetővé, hogy a csendőri és egyéb közigazgatási eljárásokat stb. elkerüljük. A hatósági orvos, dr. Ternér⁶¹ igen elegáns, kedves, idősebb úriember, orvosunkkal együtt megvizsgálta a holttestet, mi azalatt a másik szobában várakoztunk. Nagy kő esett le a szívünkről, amikor azzal jött ki a szobából: „Uraim, a kolléga úr személyes megfigyelése szerint a megboldogult asszony igen erős neuraszténiában, álmatlanságban szenvedett, tegnap este tévedésből bizonyára a kelleténél több altatószert vett be, s ez okozta szívbénulását. További eljárásra nincs szükség.” Azonnal kiállította a szükséges bizonyítványt, amivel Wildnert a községi elöljárósághoz és a temetkezési vállalathoz küldtük,⁶² mi pedig Ilussal és a törzstisztekkel, doktorral szorongva vártuk Laciék hazaérkezését. Megrendítő jelenet volt, amikor Irénke a kocsiból kitámolyogva berohant, és szinte eszméletlenül zokogva borult leányára. Az öngyilkosság okát végeredményben nem tudtuk megállapítani. Üzenetet édesanyjának nem hagyott hátra, senkitől el nem búcsúzott, csupán Wildnernek írt egy levelet, amit ő nekünk néhány nap múlva szigorú titoktartást kérve megmutatott (mással ezt nem közölte). Ebben Klári meleg baráti hangon köszönte barátságát, és kérte, hogy gyermekeivel ezután is törődjön, de a levélben nem volt egy olyan megjegyzés sem, amiből esetleg egy köztük lévő bizalmas viszonyra lehetett volna következtetni. Inkább általános, erősen szentimentális és szubjektív hangú ömlengés. Mi Ilussal azt hisszük, hogy Klári nagyon félt attól (velünk erről mind ő, mind Irénke futólag beszéltek is), hogy negyed-zsidó származása kiderül, mert ezt rajtunk kívül itt senki sem tudta. Édesapja, Kazinczy Imre ugyanis félzsidó volt, apja magyarosította nevét és kapta meg Ferenc József királyunktól a Kazinczy család nemességét, mint a kassai királyi köz-

⁶¹ Ternér Géza.

⁶² Dr. Baranyai Lenke helytörténész szíves közlése szerint a halotti anyakönyvbe végül szívszélhűdést jegyezték be a halál okaként.

jegyzői kamara köztisztletnek örvendő titkára,⁶³ mert felesége, a kihalóban lévő Kazinczy család tagja, még mindig Kazinczy Ferenc közvetlen unokája volt.⁶⁴ Klári tehát folyton azon rettegett, hogy ha a nyilas, antiszemita és zsidódeportáló világ továbbra is életben marad, akkor vele is történhetik valami. Ez nem lett volna elég ok, hiszen reá ez a törvény már nem vonatkozott, de erősen hisztériás, kiegyensúlyozatlan egyénisége és a világgal meghasonlott furcsa természete megmagyarázza, ezzel az aggodalommal is súlyosbítva, a szörnyű tettét. Itt hagyta három kiskorú gyermekét, köztük egy nyomorékot, szegény idős édesanyja nyakán most, amikor a legválságosabb idők előtt állunk, nem törődve azzal, hogy szegény Irénke maga is nehézkes, lehetetlen természetű egyén, akinek elég gond volt saját jövőjük biztosítása.

Klári református vallású volt. Ilyen pap Beleden nincs, én tehát Laciék kérésére felkerestem az evangélikus lelkészt, megkérve őt bizalmasan, hogy csak rövid és tapintatos beszédben búcsúztassa el ezt a szegény, önmagával meghasonlott lelket. Kedden délután volt a temetés, a gyerekeket addig Horváth Pistiék vették magukhoz. Amikor azután Ausztriából hazatérve 1946 őszén először jártam ismét Beleden, csodálkozva láttam, hogy Klári sírját valaki szépen gondozza. Azóta is, ha ott vagyok, mindig kísétek a szép temetőbe. Klári sírja mindig rendben van. Kérdeztem Berecz Iza nénit, nem ő-e a jótét lélek? Klári gyermekeit ugyanis ő tanította, s Stemmerékkel is ezen a réven jó viszonyban volt, csodálkozva mondta, hogy érdekli a dolog, de nem tud rájönni, hogy ki a sír gondozója. Ő csak mindig halottak napján és a halál évfordulóján szokott virágokat kivinni. Azt hiszem, hogy Wildner bízott meg ott valami volt nyilas, volt párttagnőt, mert a nyilas asszonyküldöttség is részt vett a temetésen.⁶⁵

Március 11-én este Kesserű Pistáék látogattak meg, autón utaztak itt keresztül. Ennél voltak körülnézni. Jövő tervük még nem alakult ki, csak azt tudták, hogy okvetlenül továbbmennek, ha az orosz bevonul Szombathelyre.

Még Beledre érkezésünk első idejében, január hónapban kértem egy délutánra egy személygépkocsit Lacitól, hogy Ilussal együtt felkeressük régi, kedves barátainkat, Rátz Jenőket, akik tőlünk alig egy órányira, Sopronlövő községben⁶⁶ laktak. Jenőt még Horthy kormánya mondatta le előbb a vezérkari főnöki, majd honvédelmi miniszteri állásáról, s mint vezérezredest nyugdíjazta. A Szálasi-uralom alatt aktív szerepre nem vállalkozott, csak a felsőházi elnöki tisztet fogadta el. A Szálasi-kormány, amikor az oroszok 1944 végén Pest előtt álltak, mindenesztül Magyarország nyugati szegélyére költözött. A minisztériumok Sopronban, Kőszegen és Szombathelyen és a környező falvakban telepedtek le,

⁶³ Kazinczy Klára nagyapja, eredeti nevén Offenheimer Gyula 1901-ben kapott nemességet a jelzett névváltoztatással, a kazinczi előnévvel és a Kazinczy család régi címerével együtt.

⁶⁴ Offenheimer-Kazinczy Gyula felesége Krajnik Mária volt. A Krajnik család kétszeres rokonságban állt a Kazinczyakkal, de Krajnik Mária nem Ferencnek, hanem a nyelvújító Klára nevű húgának volt unokája.

⁶⁵ Érdekes, hogy a véletlen szerencse folytán most, évtizedekkel a történetek után választ adhatunk a kérdésre. Dr. Baranyai Lenke helytörténész, a Soproni Széchenyi István Gimnázium nyugalmazott tanára, aki egyéb beledi vonatkozású adatok pontosításában is a segítségünkre volt, elmondta, hogy római katolikus vallású édesanyja gondozta a református Komlóssyné sírját. Később, valamikor az 1970-es évek elején Komlóssy István elszállította édesanyja maradványait Beledről. Baranyainé két fiát vesztette el a háborúban, az idősebbik a Donnál maradt, a leventeként bevonultatott fiatalabbat pedig egy másik beledi fiúval és még húsz civillel együtt magyar SS-katonák lötték agyon 1945-ben, a Veszprém megyei Súr községben. A tragikus sorsú édesanya tehát aligha nyilas szimpátiából vállalta a sír gondozását, sokkal inkább a gyász és az áldozatok iránti tisztelet vezérelhette. Talán személyesen is megismerkedett Komlóssynéval, mert Baranyaiék háza az ő szállásukhoz, Politzer doktorék házához közel, az utca túloldalán volt.

⁶⁶ Hivatalos nevén csak Lövé, korábban Németlövő.

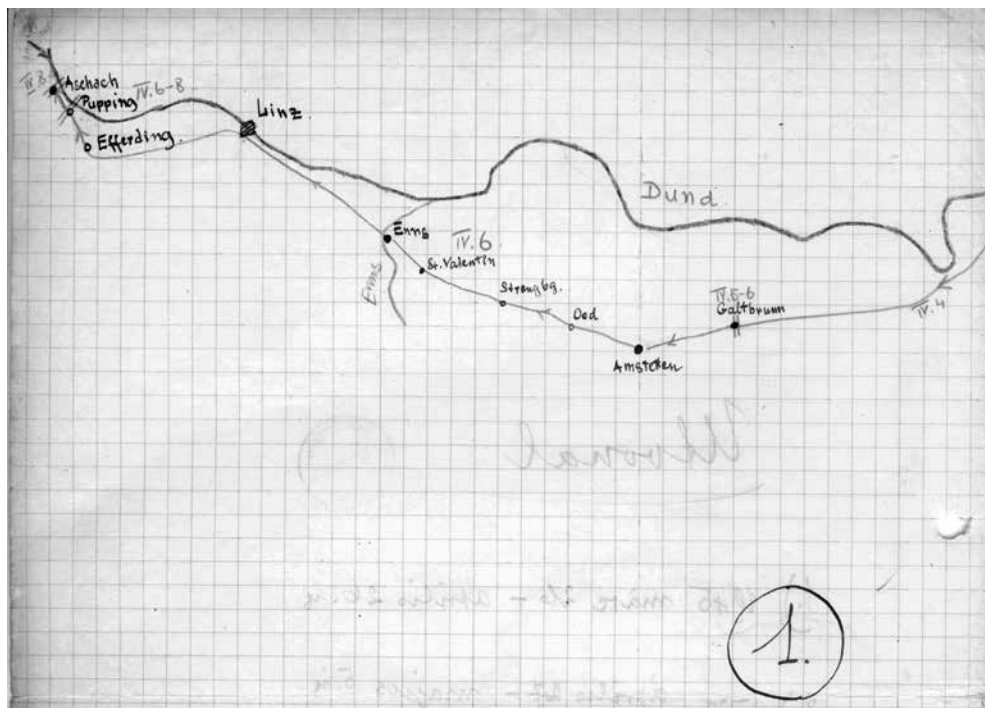
a képviselőház Sopronban, a bencés gimnáziumban és az evangélikus teológián tartotta üléseit. Csak üres szalmát csépeltek, minden hatáskör és intézkedési lehetőségek nélkül, amikor az oroszok már a Dunántúlt is előzönlötték, az egész tisztelt állami apparátus alkatrészeire bomolva sietett ki Bajorországba, göröcsösen ragaszkodva a németekhez, akik pedig ekkor már maguk is a felbomlás vesztes állapotába jutottak. Jenőék ily módon jutottak Sopronlővőre. Könnyen megtaláltuk őket a késgyár melletti szobájukban. Jenő, Elsie és Erzsébet (Baby)⁶⁷ laktak együtt, Tibor mint rohamtüzér főhadnagy Budát védte a körülzárás alatt. A faluban laktak Jenő testvérei, Kornél, a Nemzeti Bank ny[ugalmazott] tisztviselője, nővére, Mady és Oszkár, enyingi közjegyző családjával. A helyzetet Jenő is elég vigasztalannak látta, csak Oszkár bízott rendületlenül még a németek győzelmében. Nagyon jól esett a hónapok óta nem látott kedves jó barátok körében tölteni pár órát. Ilusnak Elza volt mindig a legbizalmasabb, legmegértőbb barátnője, s én még ma is állandó szívélyes barátságot tartok fenn vele, amikor teljesen tönkrementek, budai házuk romokban, birtokukat elvették, Jenő életfogytiglani kényszermunkára, Baby ötévi fegyházra ítélve sínylődik, Tibornak⁶⁸ a Rózsadombon történt súlyos sebesülése óta nyoma veszett, tehát valószínűleg nem él. Csak Elza viseli szörnyű sorsát Istenbe vetett rendületlen hittel és tiszteletet parancsoló lelki nagysággal.

Még Dénesházáan értesültem 1944 novemberében arról, hogy a német kormány a magyar tudósok kitelepülését intézményesen fogja rendezni, s nekik – ha itthonról az orosz invázió elől menekülni akarnak – egy megfelelő német városban elhelyezést és ellátást, továbbá tudományos munkájuk számára lehetőséget és támogatást fog nyújtani. Beleden olvastam egy soproni újságban, hogy a tudósok és művészek kitelepülési ügyeit a Szombathelyen működő kultuszminisztérium egyik osztályában intézi dr. Baráth Tibor⁶⁹ debreceni egyetemi tanár. Baráthot jól ismertem. Régebben Párizsban, a Centre des Etudes Hongroises intézetében dolgozott, és Rákóczi-val foglalkozó munkáimban az ottani adatok kikeresésében volt gyakran segítségemre. Amikor hazajött, az Akadémián és a Történelmi Társulatban többször találkoztunk, jól ismert, tehát nyugodtan fordulhattam hozzá azzal a kérdéssel, hogy esetleg csatlakozhatnék-e hozzájuk. Hamar válaszolt, igen szívesen invitált, hogy jöjjenek, letelepedési helyük még nincs kijelölve, valamelyik felső-ausztriai vagy bajor fürdőhely lesz, a forgalomtól félreeső, nyugodt helyen. A magyar tudósoknak ebben a kérdésben ezentúl a bécsi Collegium Hungaricum fog minden felvilágosítást megadni. Baráth egyúttal egy magyar–német nyelven kiállított utazási igazolványt is csatolt leveléhez, amelyben igazolja, hogy én feleségemmel együtt poggyászzal a magyar tudósok gyűjtőállomására utazom, s felszólít minden magyar és német katonai és polgári hatóságot, hogy legyen segítségünkre. Ez a levél is megnyugtató érzéssel töltött el mindkettőnket. Azt gondoltam, hogy ha a határt átlépjük, Laci alakulata esetleg felbomlik, vagy a velük való továbbvándorlás bármilyen okból már nem volna célszerű, a magyar tudósok telepére mennénk. Ott biztosan találok kedves jó barátokat, s remélhető, hogy nem fogunk ott éhezni, és hazatérésünkig biztos helyen lehetünk. Amikor azután Ausztriában táborba kerültünk, és később hazajutottunk, hallottam, hogy a tudósok és művészek Bad

⁶⁷ Rátz Jenőné, Naményi-Koncz Elza és leányuk, Rátz Erzsébet újságíró.

⁶⁸ Rátz Tibor, a miniszter 25 éves fia rohamtüzér főhadnagyként vett részt Budapest védelmében. Az ostrom alatt hadifogságba esett, s egy szovjet hadifogoly-gyűjtőtáborból való szökése közben meglőtték. A Bakáts téri kórházban halt meg, ahova beszállították.

⁶⁹ Baráth Tibor 1944–45-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyetemi ügyosztályát vezette. 1945-ben Franciaországba, majd Kanadába emigrált.

Útvonal:
1. 1945. március 26.–április 26.

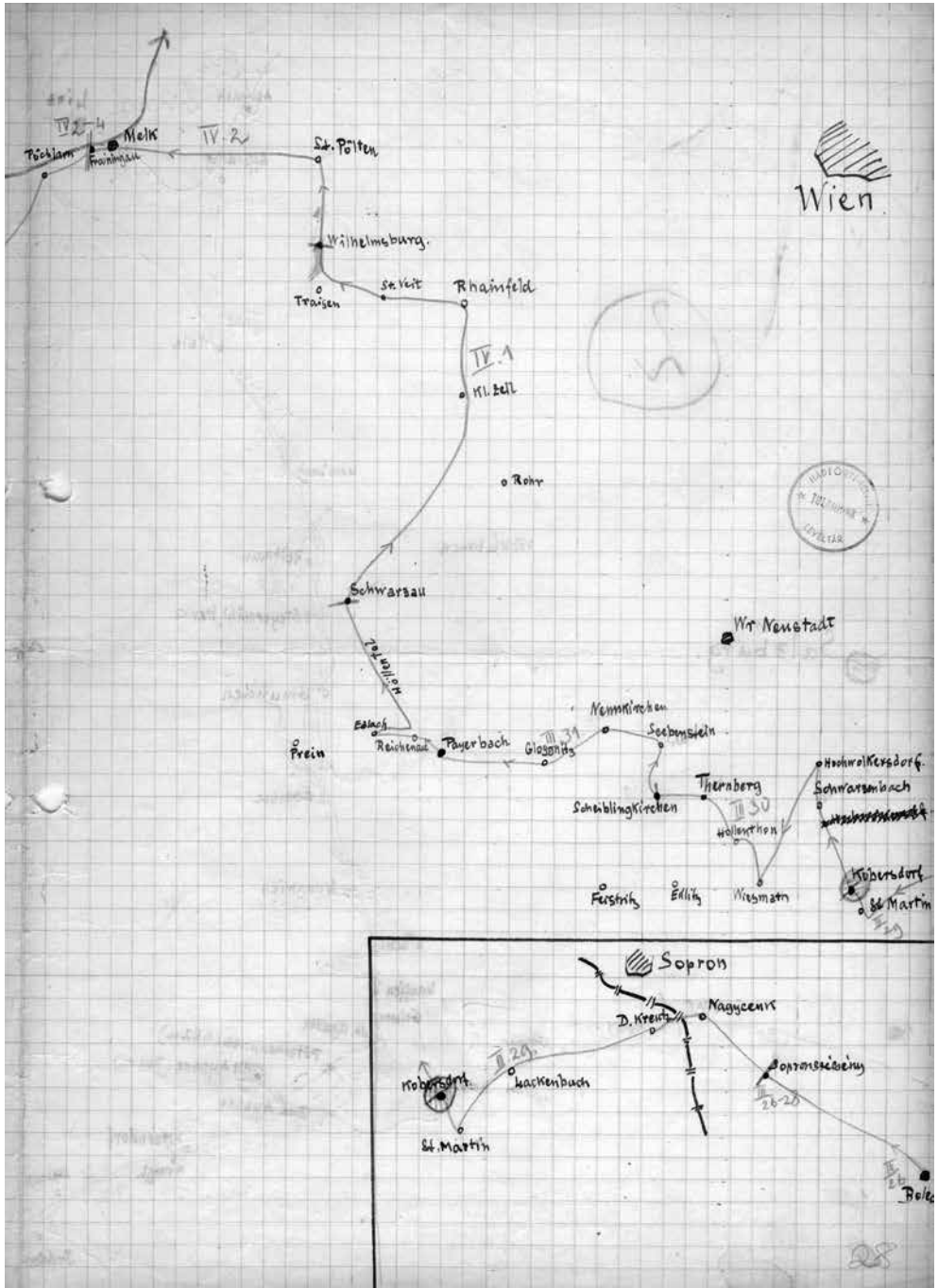
Gastein fürdői kolóniájában igen kellemetlen volt az élet, az osztrákok nem sokat törődtek velük, a kolónián belül Kiss Ferenc, a Nemzeti Színház tagja⁷⁰ vitte a szót, folytonos torzsalkodások, veszekedések tarkították életüket. Szóval, örülhetek, hogy nem kerültem oda, annál is inkább, mert a magyarországi változott politikai helyzetben ezek mint háborús uszítók stb. lettek itthon nyilvántartva, és sokkal nehezebb volt a magyar életbe való visszkapcsolódásuk, mint nekem.

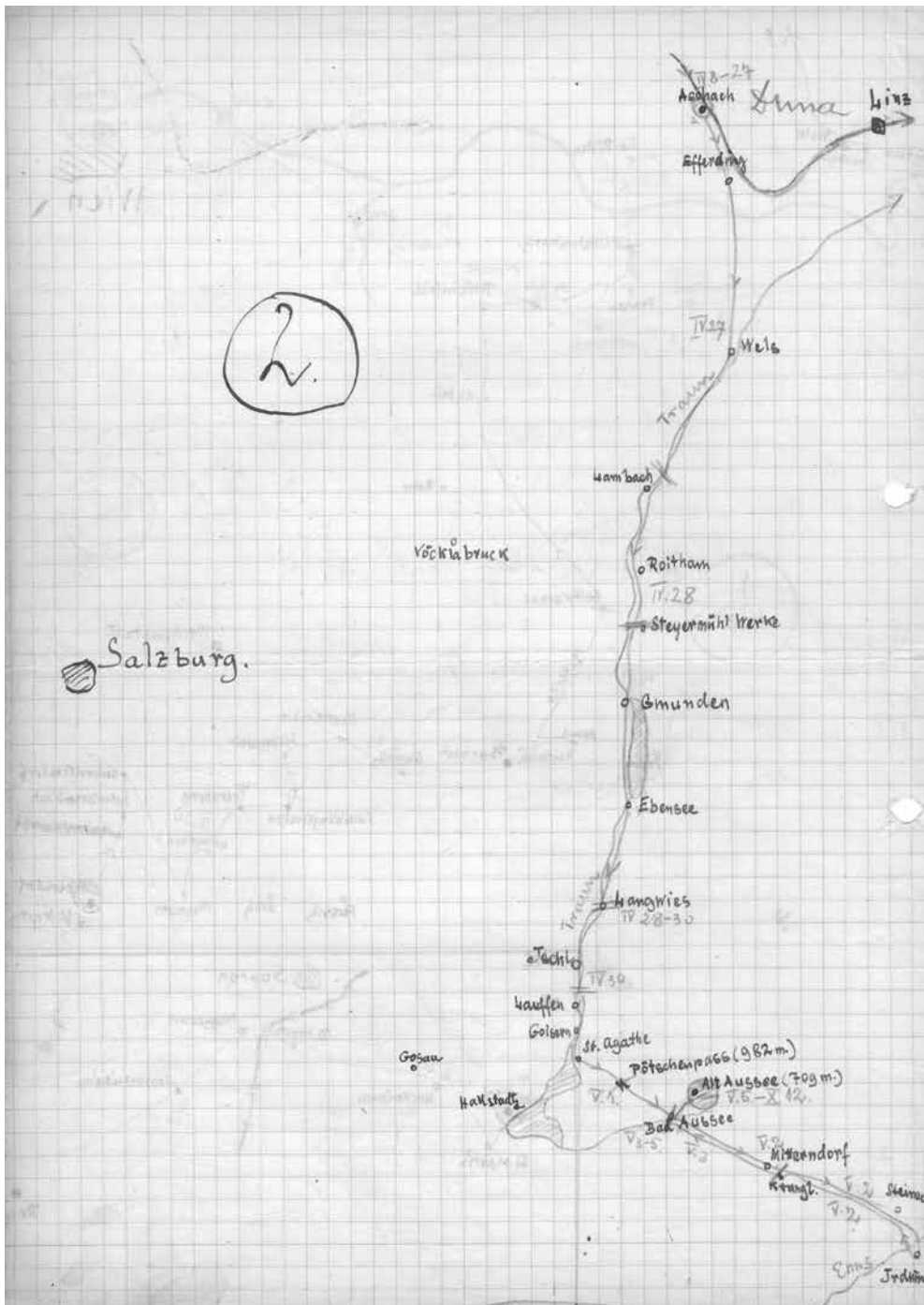
Március második felében a hadi helyzet napról-napra romlott. Az oroszok már Komárom, Pápa, Szombathely alatt állottak, s tudtuk, hogy pár nap múlva már elérhetik a Rába vonalát. A beharangozott Rába-vonalat védő csapatoknak nyoma sem volt. A Szombathely mellett Pórládonyban,⁷¹ egy kastélyban elhelyezett Országos Erődítési Parancsnokság, Solymossy Ulászló altábornagy,⁷² aki alá a mi dandárunk tartozott, már csak dodonai semmitmondó utasításokat adott ki, s bár Laci ismételten parancsot kért személyesen is arra, hogy mikor hagyhatjuk el állásainkat, csak azt a választ kapta, hogy itt már mindenkinek a német keleti arcvonaltól főparancsnoksága parancsol, s hogy a munkaalkulatok

⁷⁰ Kiss Ferenc 1939-től a Színművészeti Kamara elnöke volt, a nyilas uralom alatt pedig a Nemzeti Színház igazgatója. A Népbíróság háborús bűnösként ítélte el.

⁷¹ Pórládony 1941-ben Tompaládony néven egyesült Berektompaházával.

⁷² Vitéz stanogorai Solymossy (1934-ig Stanoilović) Ulászló 1942 őszétől vezérőrnagy, az altábornagyi rendfokozatot nem nyerte el. 1944. november 15-től volt országos erődítési parancsnok.

Útvonal:
2. 1945. április 27.–május 5.

egy Pioniergruppe Süd⁷³ alá tartoznak, amely Burgenlandban, Oberpullendorfbán (azelőtt Felsőpulya) található. Laci oda is elautózott, szívesen fogadták, s azt mondták neki, hogy visszavonulását maga rendelje el, amikor ezt jónak látja, vonuljon dandárjával Burgenlandba, a magyar–osztrák határon kiépített Ostwall-erődvonaltól mögé, valamelyik községbe, mert a vonal kiépítésénél fognak minket felhasználni. Ez legalább érthető parancs volt, s Laci most már megtehetette az előkészületeket a hátravonuláshoz, amire előreláthatólag pár nap múlva sor kerül.

Most már a mi jövőnk sem volt kétséges. Laciékkal megyünk tovább. Lacinak – ezt mindnyájan elismertük – igen jó harcászati érzéke és helyzetmegítélése volt, s neki is érdeke, hogy családját és velük lévő ingóságait biztonságba hozza, ezért bízunk abban, hogy ügyesen fog kivezetni a várható kavargásból. Ebben nem is csalódtunk. Pedig a hadi helyzet egy munkásalakulat, tehát hadtápcsoport⁷⁴ szemszögéből nézve egészen különös volt. Rendszerint az ilyen alakulatok 50-60 km-rel a harcoló vonal mögött dolgoznak, és az első harcvonal hátrálásával összhangban ilyen távolságban az ellenségtől kezdik meg visszavonulásukat. Itt azonban, az első harcvonalnak napról-napra jobban látható felbomlása következtében az oroszok rohamosan haladtak előre. A hátráló harcvonal – ahogy a Rákóczi-korabeli harcjelentések igen találóan mondták –, „a hátán hozta az ellenséget”, s így könnyen megtörténhetik, hogy az úgynevezett „harc”-vonal, harc helyett egyszerre már rajtuk is keresztülsiet nyugat felé, s mi, akiknek csak rozoga autók, fogatolt járművek és öreg, segédszolgálatos legénység áll rendelkezésére, már el sem tudunk indulni, és az oroszok fogságába esünk.

Stemmer március 23-án adta ki az első utasításait a csomagolásra, 24-én kiküldte a parancsot a két ezrednek, hogyha az első orosz járőr közeledését megtudják, azonnal vonuljanak vissza, tekintet nélkül arra, hogy megérkezik-e a várt harcossalalakulat a Rába-vonal megszállására. Visszavonulási irány általában Sopron, Wr. Neustadt és azután valahol vagy a Semmering vidékén, vagy a Duna völgyében keressenek összeköttetést velünk. 24-én mi is már komolyan csomagoltunk, és 25-én, virágvasárnap délután felraktuk poggyászatunkat a Laciékkal közösen nekünk kijelölt tehergépkocsira. Házinéni nagyon kedvesen ajánlotta, hogy hagyjuk nála holminkat, ő igyekszik mindent jól elrejtetni és megőrizni, de ezt nem fogadtuk el. Egyrészt tudtuk, hogy ha az orosz zaklatás megkezdődik, úgyis mindent elvisznek, másrészt most, hogy az egész ország orosz megszállás alá került, arra is kellett számítani, hogy itt is mindent bolsevizálnak, Magyarországot tagállamként magukba olvasztják, s ebben az esetben aligha térhetünk vissza. Ha pedig az Úristen úgy rendeli, hogy sanyarú emigrációban legyünk kénytelenek sokáig vagy életünk végéig élni, akkor úgy sem marad más vagyónunk, mint ami velünk van. A néni és Mari nagy könnyezéssel búcsúztak tőlünk, mi is meghatva köszöntük sok-sok jószágukat, és megfogadtuk, hogy ha hazatérünk, felkeressük őket.

25-én délután Laci szemlét tartott az utazásra kész, felpakolt teherautók, kocsik felett. Volt összesen, úgy emlékszem, kb. nyolc nagy teher- és hét-nyolc személygépkocsink, és kb. száz kétfogatú szekerünk. Ez soknak látszik, de a tisztai családok elég sok poggyászt hoztak magukkal, azután előre gondolva az egész, elég gazdag élelmiszerkészletünket, takarmányt stb., műszaki felszerelést, szerszámokat is magunkkal kellett vinnünk. Főleg

⁷³ A Pioniergruppe Süd a német Dél Hadseregcsoporthoz (Heeresgruppe Süd) műszaki parancsnokának alárendelt utász- és munkásalakulatok együttese volt.

⁷⁴ A munkásalakulat hadtápcsoportként való minősítése, mint fentebb (135. oldal, 42. jegyzet) már utaltunk rá, az egykorú katonai terminológiában helytelen, felületes megnevezés.

Laciéknak és a gazdasági hivatalnak volt sok poggyásza, ők szekrényeket, drótmatracot stb. is vittek magukkal, és nagyon kellemetlen jelenetek játszódtak le később, amikor csomagok elhagyására került sor, és éppen Laci nem akart a magából semmit elhagyni.

26-án hajnali 5 órakor indultunk el Beledről. Laci néhány tiszttel és altiszttel még délutánig ott maradt abban a reményben, hogy hátha mégis jön egy harcos alakulat, amelynek rendben átadhatja az erődített vonalat. Valóban az utolsó percben hagytuk el Beledet, mert előtte való nap délután már a falu utcáján pihent a Pápa városából menekült utolsó hivatal, a hadkiegészítő parancsnokság, és annak tisztjei beszélték nekünk, hogy az oroszok már ebbe a városba is bevonultak. Az előrenyomulás most már minden irányban megállás nélkül folyt, és mindig szűkebb lett az a terület Szombathely, Kőszeg és Sopron körül, ahol ezekben a napokban még szabadon mozogni lehetett.

A tisztek, családjaik és az egész legénység részint a személy- és tehergépkocsikon a poggyászra felkapaszkodva utazott velünk, vagy pedig a fogatolt járművekkel, azokat kísérve, gyalogmenetben.

Első célunk Sopronszécsény volt. Az előreküldött szálláscsinálók megállapították, hogy ez a kis falu még üres, tehát odasiettünk. Csak egy utcából álló kis község a győr–soproni út mentén, alig pár kilométerre a határtól Cenk mellett. Ilus Irénnével és két kis unokájával a poggyászos teherautó fedett sofőrülésén ment, én pedig tizedmagammal ugyanezen kocsin a poggyászok tetején rögtönzött ülőhelyen. Fagyos hidegben gurultunk ki Beledről, ebből a kellemes faluból. Olyan érzésünk volt, mint amikor az ember kénytelen otthagyni utolsó menedékét, jól épített, fedett házat, és védtelenül kilép szakadó viharban, jégesőben a szabad ég alá. Most kezdődött cigányéletünk és valódi hontalanságunk. De valahogy ezt a bizonytalanságot is valamilyen fatalizmussal, Isten akaratában való megnyugvással viseltük, s csak annak örültünk, hogy Ilusommal még mindig együtt vándorolhattunk tovább az ismeretlen jövő felé.

BELEDTŐL ASCHACHIG

1945. március 26. – április 8.

Reggel 8 órakor értünk Sopronszécsénybe. A kis faluban nehezen találtunk szobát. Több családnak kellett itt már összeköltözni. A boldog magányos elszállásolás és zavartalan élet hosszú időre megszűnt, ezentúl már csak zsúfolt tömegszállások, pajtákban, csűrökben, barakkokban voltak lakásaink egészen addig, amíg Pestre hazatérve Sándoréknál kikötöttünk 1945. október 18-án.

A falu szélén húzódott a győr–soproni országút. Most már éjjel-nappal, szakadatlanul hömpölygött azon a nyugat felé menekülők ezrekre menő kocsikaravánja. Olyan híreket hallottunk, hogy az oroszok elérték a soproni vasútvonalat, s Csornán vannak. Ez körülbelül megfelelt a valóságnak. Akkor még persze nem tudtuk, csak hazajövetelünk után hallottuk, hogy Győrbe az oroszok harc nélkül, húsvét szerdáján, március 28-án vonultak be Komárom felől, és Rábapatoná, Dénesháza és környéke másnap, zöldcsütörtökön,⁷⁵ 29-én került ellenséges megszállás alá. Patonára Koroncó felől jöttek, a Rábán vert rögtönzött pontonhidakon. Dénesházára pedig észak felől, Hugod pusztáról – ahol kisebb utóvédharc is folyt – és nyugatról, Enese felől vonultak be. Szóval itt már nem egy egyvonalú támadás eredményeként nyertek teret, hanem a német–magyar harcvonal felbomlásával kapcsolatban, minden oldalról zúdultak erre a szegény országrészre. Sem Patonán, sem Dénesházán nem került sor harcokra, a megfélemlített lakosság megadással várta a bevonulókat. Mindjárt az első csapatok könnyörtelenül kifosztottak minden házat, kamrát, azután továbbmentek. Ami még megmaradt, azt az utánuk jövő átvonuló csapatok vitték el, úgyhogy amikor kb. egy hónap alatt az egész orosz áradat a harcvonalnak már oszt-rák földön való előrehaladásával kapcsolatban lefolyt erről a vidékről, a falvak és puszták lakossága teljesen kifosztva maradt itt. Mint mindenütt, itt is történtek szörnyű erőszakosságok, nők meggyalázása, részeg katonák vérengzése stb. A mi ismerőseink köréből is több mint nyolc ilyen szomorú esetről hallottunk pozitív híreket és egy nagyon kedves barátnőnk, egyedül élő idősebb úriasszony, amikor öt orosz végiggázolt rajta, kastélyában felakasztotta magát. Dénesházán az oroszok már nem sokat találtak, mert amikor a front felbomlott, a Szalay cselédsége, a patonai, helyi és környékbeli csőcselék olyan tökéletesen kifosztotta szép, tökéletesen berendezett kastélyunkat, hogy hazatértünk után nem találtunk abban még egy ruhakefét sem. Csak néhány bútordarab maradt leírhatatlan állapotban a házban, és még néhány dolgot sikerült másutt megtalálni és visszaszerezni. Szemtanuk szerint az orosz átvonuló csapatok Dénesházáról csupán egy asztalt, egy szekrényt és néhány széket vittek el, és több szekrényfiókot.

⁷⁵ Egyes vidékeken nagyszűrtök elnevezése. (Német nyelvterületen is ismert elnevezés: Gründonnerstag.)

De térjünk vissza Sopronszécsénybe. Alig egy félóra járásnyira volt Pereszteg község. Hallottuk, hogy ott egy magyar légvédelmi hadtest parancsnoksága van, tehát 27-én és 28-án délelőtt és délután is átsétáltam, hogy a helyzetről tájékozódjam. Egy alkalommal éppen akkor értem oda, amikor egy vezérkari tiszt fülére csatolt telefonkagylóval a földre terített térképbe rajzolta be az aznapi helyzetet, és hangosan ismételte a telefonon kapott híradást. Megdöbbenve hallgattam: „...az ellenséges harcivonal tegnap este elérte Gyömrőre–Tét–Csemez pusztá–Koroncó–Rábaszentmihály vonalát, és több helyen már átkelt a Rábán...” Sohasem hittem volna, hogy ezek a nekem annyira ismerős és kedves helyek egyszer egy véres harcjelentés szenvedő részeseiként szerepelnek. Csemez pusztá kedves rokonunk, Csemez Béla családjának birtoka. Később tudtuk meg, hogy ott milyen szörnyű jelenetek játszódtak le. A 80 éves, kedves Csemez Anna nénit átlőtt fejjel találták meg egy reggel kertjének földjén, Ugrik Kálmánék is csak nehezen menekültek meg, Ugrik Alicekának arcát egy utánuk lőtt orosz golyó átfúrta.

Stemmer március 28-án reggel közölte, hogy aznap este 7 órakor indulunk tovább. Következő célunk, St. Martin (azelőtt Sopronszentmárton),⁷⁶ Burgenlandban lesz. Élelmezésünket a vonulások alatt úgy rendeztük be, hogy az egyik nagy tehergépkocsira szerelték a két nagy vaskondért úgy, hogy már menet közben is alá lehessen gyújtani és főzni. Ha időnk és alkalmunk lesz, mindennap legalább egyszer vagy kétszer számíthatunk meleg ételre (feketekávé és leves vagy főzelék), egyébként pedig, ha ez nem volt lehetséges, a gazdasági hivatal osztott ki kolbászt, szalonnát stb., vagy konzerveket. Csak a kenyérrel voltunk állandó bajban. Ezt nagy mennyiségben, ami egy ilyen, kb. 200 főből álló karavánnak kellett, nem vihettünk magunkkal, s útközben sem kaptunk. A magunkkal hozott lisztből csak akkor süttethettünk volna, ha valahol legalább két-három napig biztosan maradunk, ez pedig az első hetekben sohasem történt meg.

Laci az indulást este 7 órára parancsolta. Összes kocsinkkal indulásra készen állottunk a falu utcáján, amikor légiriadójel után megkezdődött Sopron hatalmas bombázása. Alig 8-9 km-re voltunk a várostól, felettünk heves légi harcok kezdődtek, szóval bent voltunk egy erős légítámadás körzetében. A házak falaihoz lapulva kellett megvárni a támadás végét. Mi illussal szorosan összekarolva egy ház udvarán az eresz alá simultunk, és amint december 22-én este Enese bombázásánál, most is mindketten csak azt kívántuk, hogy egy telitalálat egy pillanat alatt együtt pusztítson el, s oldja meg minden problémánkat. Kétórai harc után, amelyben Sopron retteneteset szenvedett, az ellenséges rajok elvonultak, s mi is elindulhattunk este 9 óra tájban.⁷⁷

Ettől a naptól kezdve noteszemben állandóan feljegyeztem vezérszavakban a napi eseményeket, úgyhogy ez az elbeszélésem most már ezekre a helyszínen jegyzett hiteles adatokra támaszkodik. Később pedig, amikor Ausztriában, Altaussee-ban véglegesen kikötöttünk egy barakk-táborban hosszú időre, a napi feljegyzéseimet már részletesebb napló alakjában szerkesztettem meg, egészen az október közepén történt hazaszállításunkig.

9 óra 30 perc körül, amikor elhaladtunk Cenken, Széchenyi István parkja és kastélya mellett, megnéztem a zsebórámat. Rövid idő múlva elértük a határt a Burgenlandot jelző

⁷⁶ Sankt Martin, ma néhány hozzácsatolt községgel együtt Markt Sankt Martin része.

⁷⁷ Markó közlése fontos adat Sopron szovjet bombázásához. Miközben az angolszász légítámadásoknak ma már jelentős irodalma van, a szovjet bombázások ténye kevéssé közismert, s a szakirodalomban alig érintett téma. Lásd ifj. Sarkady Sándor: Nekik térkép e táj... Amerikai légítámadások Sopron ellen, 1944–1945. Sopron, 2012. A szerző a város veszteségeit összegző kimutatásban utal rá, hogy a részletesen feldolgozott amerikai bombázások mellett három szovjet és egy német légítámadás is sújtotta Sopront. Uo., 141.

sorompónál. Rögzíteni akartam azt a pillanatot, amikor Magyarország határát elhagyjuk, s ismét elővettem órámat. 9 óra 40 percet mutatott. De csodálkozva vettem észre, hogy a rövid ezüstláncomon függő Rákóczi-pé debates, egy 1705-ből való libertas, amely pedig Cenkben még kezemben volt, hiányzik arról. Szerencsére lovaglónadrágom zsebe az órazseb alatt volt, s az érmet oda becsúsztva megtaláltam. Ezt a furcsa eseményt szimbolikus jelentőségűnek tarthatom: a libertas akkor szakadt le láncáról, amikor a magyar határt átlépve a mi libertásunk, szabadságunk egyelőre elveszett. De az, hogy a pénz nem veszett el végleg, hanem zsebemben megakadt, azt a reményt is kelthette bennem, hogy hazánk visszanyeri szabadságát, ha ez a szörnyű világvihar lecsendesül. Megfogadtam, hogy az érmet csak akkor illesztem vissza helyére, az óraláncomra, ha az oroszok utolsó emberig már kivonulnak hazánkból, és szabadon lélegezhetünk. Ma, amikor ezeket a sorokat írom – 1948. június 28-án –, az érmet még mindig íróasztalomban egy skatulyában várja a feltámadást.⁷⁸

Közvetlenül a határ mögött kellett volna a hírek szerint áthaladnunk a sokat feldicsért Ostwall erőrendszerén. Azt képzeltük, hogy ez is a nyugati Maginot- vagy Siegfried-vonalakhoz hasonló, hatalmas betonerdő-láncolatból áll, a legmodernebb erődítési felszereléssel, földalatti berendezésekkel, és szinte bevehetetlen acélgyűrűként fogja elzárni az oroszok további útját, s benne a Hitleréktől annyira feldicsért „Volkssturm”, a népfelkelés mindenre elszánt osztagait látjuk majd, akik e vonalat őrzik addig, amíg a védelemre kijelölt reguláris csapatok az állást el nem foglalhatják. Mindebből semmit sem láttunk. A gyönyörű holdtölte szinte nappali fénye csak néhány hevenyészett lövészárookra, kisebb támaszpontra világított, és sehol sem láttunk egyetlen egy marcona Volkssturm-embert sem. Most már magunk is kezdtük elhinni, hogy ez a híresztelés, mint a csodafegyverekről szóló biztatás is, csak blöff lesz, az örült Hitler és környezetének lelkiismeretlen fogadkozása és egy soha be nem váltható biztatás ígérete.

Hajnali 3 órakor, március 29-én érkezünk St. Martin községbe. Tele volt menekültekkel és katonákkal. Szállást keresni éjjel meddő fáradozás lett volna, ezért Ilus Irénkéekkel az éjjelt az autó fedett sofőrülésén gubbasztotta át, én pedig többi didergő sorstársammal a közeli iskola emeletén, egy tanteremben feküdtem a padok közé. Reggel azután mindnyájan bementünk egy nagy vendéglő táncterembe, s ott vártuk be a következő intézkedéseket.

Az előjáróság Stemmernek azt ajánlotta, hogy menjünk pár községgel odébb, Kobersdorfbba (azelőtt Kabold), mert ott van egy várkastély, ahol biztosan helyet kapunk. Oda küldött motoros szálláscsinálónk csakugyan azzal a hírrel jött vissza, hogy odamehetünk. Délben tehát St. Martinból elindulva, délután 2 óra tájban értünk Kobersdorfbba. Szép, gazdag, jól épült, kényelmes házakból álló falu, közepén egy hatalmas, a török hódoltság idejében, a XVII. század első felében épült várkastéllyal. Szürke bástyafalak, Vauban-rendszerű védművekkel, vizesárokka körülvelt impozáns építmény. A kapuja azelőtt felvonóhíddal, külön érdekes, Zwinger-rendszerű bejárat⁷⁹ volt. Az egykorú felirat szerint a várat gróf Kéry és felesége, egy Czobor grófnő építették.⁸⁰ Azután a Batthyány családé volt, jelenleg pedig Esterházy Pál herceg uradalmához tartozott. Történetkutató és élvező szememnek gyönyörű látvány volt, s egy pillanatig azt reméltem, hogy talán itt hosszabb

⁷⁸ Későbbi betoldás: Még ma, 1957-ben is.

⁷⁹ Két kőfallal határolt kapuszoros.

⁸⁰ Kabold XIII. századi eredetű várát Kéry János koronaőr és neje, Czobor Orsolya 1654–56-ban építtette át barokk várkastéllyá.

ideig maradhatunk, s tüzetesebben megtekinthetem a gyönyörű és még egészen lakható állapotban lévő várkastély minden részletét. A nagy belső várudvarban, amelyet árkados, egy emelet magas épület négyszögben vett körül, az összes kocsink elfért. A vár szobáinak nagy részét azonban már menekültek foglalták el, úgyhogy a dandár tisztjei családjaikkal a faluban széledtek szét lakáskeresésre. Odaérkezésünkkor egy kb. 30 év körüli, rokonszenves erdész jelentkezett Laciéknál, az uradalom erdőmérnöke. Tökéletesen beszélt magyarul, hiszen a soproni erdészeti főiskolát végezte, és csak a Burgenland átszatolásánál lett, mint arról a vidékről származó, osztrák–német állampolgár. Felajánlotta Lacinak saját lakásának két szobáját a család és a dandárhoza számára, minket pedig Ilussal felvezetett az irodája melletti vendégszobába, a vár egyik külső udvarán. Igen barátságos, kényelmesen berendezett, kétágyas szoba volt ez, szinte álomnak tűnt fel nekünk, hogy ha az Ostwallon megtörik az ellenség előrenyomulása és mi itt végezhetjük be a háborút – milyen nagy kegyelme volna ez az Úristennek!

Lacitól kapott megbízásomhoz híven, ha valahová beérkezünk, nekem kellett a legközelebbi német parancsnokságot felkeresni és tájékozódni a hadi helyzetről. Azt már hallottuk, hogy az oroszok már Szombathelyet és Kőszegét is elfoglalták, tehát ezt a vidéket, ahol most vagyunk, már nem csak kelet felől, hanem déli irányból is megközelítették. Feltűnő volt, hogy a lakosság milyen leplezetlen undorral és ellenséges, hangos kifakadásokkal fogadott minket. Minden ház előtt megrakott szekerek, csomagokkal megrakott járművek és felmálházott emberek veszekedtek SS-katonákkal, akik sürgették elindulásukat, mert Hitler parancsára az egész Burgenlandot ki kellett a lakosságnak üríteni, s e parancsot nem akarták teljesíteni. Egy asszony engem is megtámadott és szidni kezdett, mire nyugodt hangon félrehívtam és megkérdeztem, mi baja van velünk, hiszen mi az ő védelmükre jöttünk az Ostwallon való munkákra. Elmondta, hogy az orosz invázióért mindenki Magyarországot teszi felelőssé, mert tudják, hogy nem csak generálisok, tisztek, hanem egész hadtestek szöktek át az oroszokhoz a Balaton vidékén, s így ráeresztették szánt szándékkal az ellenséget Ausztriára. Azt pedig, hogy nekik most szülőföldjükről ki kell menni, annak tulajdonítják, hogy Hitler Burgenlandot vissza akarja adni Magyarországnak, jutalmul azért, mert Szálasi tovább kitart mellette. Tehát a bennszülött lakosságnak kell most szülőföldjéről távoznia, hogy helyet adjon a magyaroknak!

Sem időm, sem kedvem nem volt ezzel a nyelvelő asszonnyal politikai vitába bocsátkozni, de megértettem haragját, siettem felkeresni a községben lévő legfőbb német parancsnokságot, egy irányító kommandót, egy vezérkari alezredes vezetésével. Udvariasan fogadott, de nagyon csodálkozott, hogy mi, egy nem fegyveres alakulat még itt vagyunk, holott az ellenség lépésről lépésre közeledik. Még vele beszélgettem, amikor jelentkezett nála egy motoros százados hírhozója azzal a pozitív megállapítással, hogy az oroszok Kobersdorftól délre már alig 6-8 km-re innen bevonultak a falvakba, és ott egyelőre megállva, éjjeli táborozásra rendezkednek be. „Sehen Sie, Herr Kamerad – fordult felém az alezredes – es ist höchste Zeit, dass Sie von hier verschwinden.”⁸¹ Rohantam a kastélyba. Stemmer azonnal összehívta a társaságot és tájékoztatta a helyzetről. Ha az oroszok éjjeli szállásra berendezkedtek, akkor reggel előtt nem indulnak tovább, tehát nekünk is elég lesz, ha éjjélkor indulunk, a gyönyörű holdvilágnál könnyen mozgunk, s hajnalban már legalább 40-50 km egéruat nyerünk nyugat felé. Fájó szívvel feküdtünk le Ilussal pár órai pihenésre a barátságos erdészszobában, és éjjélkor már a belső várudvarban voltunk az indulásnál. Romantikus kép tárult szemünk elé, mintha Schiller Wallensteins Lager-ének

⁸¹ Nézze Bajtárs úr... ez a legmegfelelőbb idő arra, hogy eltűnjének. (ném.)

sceneriájában lennének.⁸² Az udvaron nyüzsgött a tömeg, emberek veszekedése, asszonyok, gyerekek izgatott szóváltása, a menetoszlopot rendező tisztek kiabálása stb. mozgalmas képet nyújtott. S mind e felett az udvar négyyszögének közepébe bevilágító telehold káprázatos fénnel árasztotta el a fehérre meszelt várfalak körül élesen látható árkaos folyosók sziluettjét. Éjjel 12 óra 5 perckor kigördültünk a várkapun. Menetcélul Stemmer általában csak azt jelölhette meg, hogy nyugati irányban vonulva igyekezzünk Hochwolkersdorfon, Wiesmathon, Geretschlagon át, ha az útviszonyok megengedik, Edlitz–Feistritz⁸³ vidékét elérni és a Semmeringen⁸⁴ átkelve haladni tovább. Egyenes vonalban nyugat felé vonulni nem lehetett, mert a hegy- és völgyvonulatok miatt egy ideig hol északnak, hol délnek kanyarodva vezetett az út, úgyhogy voltaképpen ezen a napon, március 30-án tovább is állandó veszélyben forogtunk, hogy a déli irányból előretörő oroszok valahol elénk kerülhetnek.

Már hajnalodott, amikor egy SS-járőr megállította az első teherautót, amelyen én ültem. A sofőrrel, Arany István szakaszvezetővel váltott ingerült szóváltásból kivettem, hogy benzinkészletünket akarják elvenni. Leszálltam én is, és erélyesen felszólítottam a fiatal német altisztet, hogy hagyjon békében. Erre ez a gazember nekem támadt, és pimasz hangon követelte tovább benzinkészletünk leadását, mert a harcoló csapatnak van erre állítólag szüksége. Kikértem magamnak a szemtelen hangot, megmondtam, hogy magyar ezredes vagyok, vele nem tárgyalok, küldje ide tisztjét, majd azzal elintézem. Erre ő még durvább hangon, tegezve beszélt és ordította tovább is, amit én természetesen nem tűrtem, hasonló emelt hangon kezdtem leszidni. Ilus és a kocsis többi utasa mondta később, hogy még soha nem hallottak engem ennyire magamból kikelve ordítani, Ilus gyorsan leszállt a kocsiról és hozzám sietett. A pimasz SS-bandita pedig, amikor látta, hogy benzint nem kap, lerántotta válláról géppisztolyát s azt nekem szegezve fenyegetett, hogy ha nem adunk, lelő. Ekkor azonban a nagy lármára már körém seregletek a szomszédos kocsikról leugrott tisztek is, és revolvereiket a három németre szegezve, szoritották őket le az útról. Az útonálló haramiák – mert hiszen eljárásuk valóban útonálló rablási kísérletnek mondható – erre megszeppentek és hangosan szitkozódva elszaladtak. Ez a szomorú jelenet már élesen mutatta a front mögötti felbomlás előrehaladott voltát és az SS-ek felelőtlen garázdálkodását. Előre láttuk, hogy ehhez hasonló jelenetekben még lesz részünk.

Reggel 8 órakor értek első kocsisaink Hollenthon községbe, már régi osztrák területre. Néhány kocsis üzemzavar miatt lemaradt, elhatároztam tehát, hogy megállunk és bevárjuk azokat. A hajnali tapasztalat azt mutatta, hogy nem lesz tanácsos egyenként kalandozni az utakon, hanem mindig együtt kell maradnunk, zárt menetoszlopban. 9 órára ismét együtt voltunk, s továbbmentünk Schlatten⁸⁵ községig. Szakadt az eső, ezért behajtottunk egy nagy parasztmajor udvarára, s behúzódtunk a szobába. Itt már eléggé eltávolodtunk egyelőre az oroszok várható előrenyomulási vonalától, s bevárhattuk Laci újabb utasítását, aki könnyű gépkocsiján gyorsabban haladva előrement, hogy a helyzetről tájékozdják. 11 óra felé Schlattenba érkezett, s azt mondta, hogy Edlitz, Feistritz felé nem mehetünk tovább, mert az oroszok már közel vannak ehhez a vidékhez is, hanem menjünk Thernbergen

⁸² Friedrich Schiller Wallenstein-trilógiájának első része, a Wallenstein tábora, amelyet a szerző utólag illesztett drámája elé, monumentális, mozgalmas tábori jelenettel indul.

⁸³ Feistritz am Wechsel.

⁸⁴ 985 méter magas hágó Alsó-Ausztria és Stájerország határán.

⁸⁵ Markónál itt és alább is hibásan: *Schlacken*, de bizonyosan a Bromberghez tartozó *Schlatten* értendő. (Térkép alapján helyesbítettük.)

át Scheiblingkirchenbe,⁸⁶ ott keressünk éjjeli szállásokat, oda fog ő is visszajönni. Most Aspangba⁸⁷ megy, mert állítólag ott van az Országos Erődítési Parancsnokság. Déli 1 órára Scheiblingkirchenbe értünk, és egy major udvarán és szénapajtájában kezdtünk berendezkedni. Stemmer 3 óra tájban visszatért. Aspangban már nem talált senkit, de megtudta, hogy a magyar műszaki anyagszertárnak Pitten községben már régóta letelepedett üzemanyagraktára most rakja fel készletét vonatra, tehát ott valószínűleg kaphatunk benzint. Erre most már sürgősen szükségünk is volt. A Beledről még magunkkal hozott benzinkészlettel már csak egy-két kilométernyi utat tudtunk volna megtenni, ha tehát benzint nem szerzünk valahol, vagy Scheiblingkirchenben jutunk orosz fogságba, vagy mindent otthagynak csak kis kézipoggyással kell gyalog valamerre továbbmenekülni. Laci megkért engem, hogy menjek egy üres tehergépkocsival – mint németül tökéletesen beszélő ember – Pittenbe, próbáljak ott benzint szerezni és a minden faluban felállított benzinarácsoló SS-őrsegeken át valahogy idehozni.

Szerencsém volt. Pittenben csakugyan megtaláltam a rakodó magyar raktárat, annak parancsnoka, egy őrnagy szívesen adott 200 liter benzint. A két tankot a kocsni fenekére rejtve, a magunkkal hozott ládákkal és ponyvákkal eltakarva indultam vissza. Csak kétszer akartak megállítani. Egyszer, egy erdő szélén ugrott váratlanul elénk két német katona és akart megállítani, de olyan sebesen hajtottunk, hogy nem törődve velük, elszáguldottunk mellettük. Szerencsére nem lőttek utánunk. A másik eset komolyabb volt. Egy falu szélén már messziről intett egy erős őrség, hogy álljunk meg, azután bekísértek egy gyár udvarára, hogy az ott működő Streif-kommandó fogja kocsinkat átvizsgálni, és ha van felesleges benzinünk, azt elkobozni. Az udvaron szerencsére magunk voltunk, amikor egy jó kinézésű fiatal főhadnagy lépett kocsimhoz. Az udvariasság és a barátságos beszéd sohasem árt, gondoltam, s bemutatkozva megmagyaráztam neki, hogy mi egy tisztii családból álló, csapat nélkül vonuló dandártörzs vagyunk csupán, s még annyi benzinünk sincs, hogy 30-40 km útra elég legyen. Udvariasan kértem, hogy bocsásson utamra. Benézett a kocsi-ba. Kérdésére, hogy mi van a bádogtankban, azt mondtam, hogy világító petróleum, mire elbocsátott. Nagy gaudiummal fogadott az egész társaság, amikor 5 óra tájban szerencsésen Scheiblingkirchenbe értem értékes rakományommal. Most már ezzel a készlettel eljuthattunk Stemmer számítása szerint Semmeringen át egy olyan nagyobb helységig, ahol talán újból kaphatunk üzemi anyagot. Másnap, 31-én, húsvét szombatján reggel 5 órakor akartunk indulni Seebenstein–Loipersbach⁸⁸–Neunkirchenen át a Semmeringre vezető úton Wimpassing⁸⁹–Köttlach–Gloggnitzon át legalább Payerbachig.

Korán megvacsorázva – ezúttal jó meleg gulyáslevest tudott Lányi százados készíttetni –, a pajtában lefeküdtünk. De még el sem aludtunk, amikor este 8-kor Stemmer kénytelen volt rendelkezését megváltoztatni. A falun átvonuló német járőröktől és menekült lakosságtól azt a hírt kapta, hogy az oroszok Aspangot, ahol ő reggel volt, már megszállták, tehát holnap reggelre már itt lehetnek. Így tehát gyors haditanács után azt határozta, hogy éjjel 2 órakor továbbmegyünk. Mivel a benzinnel spórolni kellett, és két tehergépkocsink nagyobb javításra szorult, azt határozta, hogy az üzemképes gépkocsik indulnak hajnali 2 órakor, a többiek, amikor elkészülnek, és a két, egészen hasznavehetetlenné vált motorú kocsni Scheiblingkirchenben marad utasaival együtt. Mihelyt mi, kb. hajnali

⁸⁶ A két község 1971-ben Scheiblingkirchen-Thernberg néven egyesült.

⁸⁷ Aspang-Markt.

⁸⁸ Ma Natschbach-Loipersbach része.

⁸⁹ Wimpassing im Schwarzatale.

4 óra tájban Payerbachba érünk, ott a legerősebb kocsit lepakoljuk, az üresen visszafut Scheiblingkirchenbe, s elvontatja a még ott maradtakat. Így reggel 5-6 órára ismét együtt lehetünk. Payerbachban persze át kell esnünk az első öncsonkítás fájdalmas műtétén. Két kocsi teljesen hasznavehetetlenné vált, tehát azok rakományát és utasait a többire kell szétosztani, ami csak úgy lehetséges, ha mindegyikünk Payerbachban hagyja poggyászának egy részét.

31-én reggel 5 órakor értünk Payerbach szélére, és ott egy nagy német barakk tábornál, ahol az Ortskommando tábláját láttuk, megállottunk. Stemmert egy német ezredes a legridegebben fogadta, tudtul adva neki, hogy magyar alakulatok számára itt nincs hely, azonnal menjünk tovább. Sőt olyasvalamit is kiértelt Laci a szavából, hogy a magyar csapatokat valószínűleg internálni fogják. Szóval, most már nem csak a lakosság ellenséges érzületével kellett számolnunk, hanem azzal is, hogy a német parancsnokságok minket, megbízhatatlan és nem kívánatos elemekként valahová deportálnak. A legsürgősebb teendők volt minél előbb eltávolozni ennek a kommandónak a szeme elől. Behajtottunk a kisvárosba, és ott a főtéren megállottunk. Azonnal nem mehettünk tovább, mert a kocsiknak és a már több nap óta éjjel-nappal utazó kocsivezetőknek és a fáradt utasoknak (asszonyok, gyerekek) valamit pihenni is kellett. A téren volt az iskola, annak egy még üres termébe felmentünk, s matracokon, zsúfoltan, legalább családjaink kinyújtózkodhattak.

Rövid idő múlva már jött egy osztrák-német csendőr, azzal az írásbeli utasítással, hogy minden magyar alakulat köteles délután 4 óráig elhagyni a községet. Megkezdttük poggyászunk átrendezését. A főtéren sok payerbachi lakos nézte több-kevesebb részvétellel ezt a nyüzsgést. Hozzánk is odalépett egy rokonszenves idősebb hölgy, s felismerve bennem, illetve egyenruhám rangjelzésén az ezredest, felajánlotta, hogy ő szívesen átveszi megőrzésre, természetesen felelősség nélkül, az itt hagyandó csomagjainkat. Nagyon megköszönve szívességét, egyelőre még nem döntöttünk, mert Ilusnak volt az a jó gondolata, hogy megkérjük a plébánost, akinek háza előtt állottunk éppen, hátha ő lenne hajlandó elvállalni csomagjainkat. Egy plébánosban inkább megbízhatunk, mint más ismeretlen személyben, és a nagy kavarodás után is könnyen feltalálhatjuk. Itt is szerencsénk volt. A plébános, Schulmeister János, kedves öregúr, rögtön hajlandó volt kérésünket teljesíteni, természetesen biztosítottuk őt arról, hogy ha az oroszok megrohanják a plébániát és kifosztják, nem fogjuk őt felelősségre vonni. Így azután gyorsan átpakoltuk holmijainkat, és egy nagy utazókösárba rakva főleg téli ruháinkat és sok mindent, amikre egyelőre nem lesz szükségünk, és egy pokrócba csavarva három matracot, két perzsaszőnyeget stb., ezt a két poggyászt a kedves öregúrnak átadtuk.

Stemmer reggel 7 órakor visszaküldött egy kiürített erős tehergépkocsit a Scheiblingkirchenben maradt kocsikért. Végre délután 2 óra után megérkeztek egészen felzaklatott állapotban. Reggel 8 óra tájban német visszavonuló csapatok siettek a falun keresztül azzal a hírrel, hogy az oroszok első járőrei már a szomszéd faluba értek. Képzeltető a nagy ijedelem, amely ottrekedt barátainkat elfogta. Reggel 9-re odaérkezett a mi kocsink, de amikor kezdték a kocsikat összekapcsolni, légiriadójel hangzott, mire a község rendtartó közegei mindenkit az óvóhelyekbe zavartak. A mi családjaink is kénytelenek voltak a falu melletti sziklabarlangba vonulni, s mire onnan délben kiszabadultak, megdöbbenve látták, hogy az őrizet nélkül hagyott teherkocsijainkat a német SS-katonák alaposan kifosztották. De sem az elveszett holmik kutatására, sem tétovázásra nem volt idő, a riadó miatt amúgy is már sok időt vesztek, így hát megmaradt holmijaikat felrakva az egyik teherkocsira, azt hozzákapcsolták a Payerbachból értük küldött kocsira, és délben sietve kigurultak a községből. Utolsó percben, mert a község déli kijáratánál ekkor már kozák

lovakok vágattak be, de szerencsére fosztogatni kezdték a házakat, s nem törődtek az elrohanó kocsikkal. Nagyon sajnáltuk volna, ha családjaink ott orosz fogságba esnek, mert éppen a doktor Horváth házaspár és Pálosy alezredes családja is köztük volt, s velük egész vonulásunk alatt és a táborban is a legjobb egyetértésben éltünk.

Délután 4 órakor elhagytuk Payerbachot. Stemmer terve az volt, hogy Reichenau–Edlachon⁹⁰ keresztül igyekszünk Prein felé, s az ottani hágón átkelve, valahol a Semmering völgyeiben eltűnünk a forgalmasabb utakról. Már láttuk, hogy senkitől sem irányítást, sem támogatást nem kaphatunk, tehát az volt a terve, hogy valahol egy erdőben letáborozunk, mesterembereink, szerszámaink vannak, élelemmel is el vagyunk látva legalább 3-4 hétre, tehát építünk magunknak barakkokat és embereinkkel munkát vállalva tengetjük életünket, amíg sorsunk tisztázódik. A fogatolt járműves menetoszlopunk, az erélyes és kissé bolondos Bolla tartalékos zászlós vezetésével, mint lovas küldöncétől értesültünk, már ekkor egész közel jutott Payerbachhoz, tehát erre is számíthattunk. Edlachban egy iskola mellett megállottunk, látván ott egy magyar repülőszázad tábláját. Okosan tettük, mert ott a lakosoktól azt a hírt hallottuk, hogy a preini hágó lavinaomlás miatt járhatatlan, egyébként is olyan meredek, hogy azon a mi vacak motorjainkkal semmiképpen sem tudnánk átvergődni. Itt akartuk tehát az éjet tölteni, hogy a szűk Höllentalon keresztül napvilágnál folytassuk utunkat északra a Duna felé, mert Stemmer belátta, hogy nyugati irányban nem tudunk továbbjutni. De Edlachban sem maradhattunk. A repülőszázad parancsnoka, egy magyar százados közölte velünk azt a furcsa hírt, hogy – bár ő itt a rangban legmagasabb tiszt – neki már intézkedési joga nincs, mert a parancsnokságot a hozzá hónapok előtt beosztott repülő német tartalékos főhadnagy, egy aljas, komisz ember vette át. Ez az úriember hónapokon keresztül élvezte a magyar tisztikar lovagias barátságát, mindenütt a legjobb kvártélyt neki adták, és ő akkor igen kellemesen és csendesen viselkedett. Amikor a magyar határt elhagyták, egyszerre a százados elé állt, felmutatott egy német repülő hadtestparancsnoksági rendeletet, amelyben a magyar századot mindenestül az ő parancsa alá helyezik, és megvonják a magyar tisztektől az intézkedés és parancsolás jogát. Ettől kezdve kálvária volt a század élete e komisz ember kezében. (Csodáltuk, hogy ezt eltűrték és nem szöktek meg.) Megtette azt a komisztságot is, hogy egyszer légiriadójelet adatott, s mialatt a század tisztjei és legénysége az óvóhelyen voltak, német legényeivel végigrabolta a magyar kocsikat. Stemmer felkereste ezt az urat, de csak röviden tárgyalt vele, s amikor hallotta, hogy nem hajlandó a faluban nekünk szállást adni, faképnél hagyta, és elhatározta, hogy mégis inkább nekivágunk az éjjeli menetnek, mintsem hogy komiszkodásoknak tegyük ki magunkat. Megvártuk, szomorú szívvel, amíg a húsvét szombati feltámadási körmenet mellettünk elhalad, s azután este 7-kor visszakanyarodtunk Reichenau felé a Höllentalon keresztül vezető útnak. Laci M. őrnaggyal előre sietett, hogy valahol Schwarzaun⁹¹ vidékén keressen szállást és benzint a továbbutazásunkhoz. Most már Stemmer Irénkével és a két kis unokával mindig a személygépkocsiján utazott, én pedig Ilussal az Adler-tehergépkocsi sofőrülésén, Angyal⁹² vezető mellett. Ez az Angyal István kétségkívül a legképzettebb, legügyesebb sofőr volt a dandárparancsnokságnál, és Laci kedvence. Neki volt a legjobb kocsija, az említett Adler, és egész úton, amíg vele, kocsiján utaztunk, velünk szemben megfelelő, rendes viselkedést tanúsított. Az igaz, hogy

⁹⁰ Reichenau an der Rax és Edlach an der Rax.

⁹¹ Schwarzaun im Gebirge.

⁹² Szinte bizonyosan elírás, és azonos lehet a fentebb és alább is Arany Istvánként említett szakaszvezetővel. (Lásd a névmutató alapján, például a sofőrök szökésének részletezésénél.)

ha mi Ilussal előszedtük privát élelmiszereinket, mindig adtunk neki is. Civilben valamilyen Pest melletti külső városban volt autófuvarozó. Később kibújt belőle is a destruktív, lázadó egyéniség, s mivel legeszesebb volt a sofőrbandában, hamar magához ragadta a vezérést, és már menetelésünk vége felé nyíltan is szembeszállt a tisztekkel, s a baj az volt, hogy Laci neki adott igazat. Amikor pedig Altaussee-ban táborba kerültünk, és a hazamenési vágy már mindig erősebb lett a legénység körében, egy szép reggel arra ébredtünk, hogy Angyal mester az összes sofőrrel együtt három személygépkocsival megszökött a táborból. Persze magukkal vitték a mi csomagjaink egy részét is.

Stemmer távollétében a menetoszlopot mi, törzstisztek vezettük felváltva, oly módon, hogy egyikünk az élen haladt, a másik pedig az utolsó kocsiban, s ha a kocsik lemaradtak, akkor a végén járó, egyetlen motoros küldöncöt előreküldte a menet megállítására, amíg az összes elmaradt fel nem zárkózott.

Edlachból az én vezetésemmel este 7 órakor indultunk el. Életemnek ez volt az egyik legizgalmasabb és legnagyobb felelősséggel járó éjjeli menetelése. Nem emlékszem, hogy az első világháborúban, amikor pedig mint ezredsegédtiszt nekem kellett az egész ezred menetelését irányítani sokszor, lettek volna ilyen kellemetlen óráim. Az idő borúsra változott, állandó légveszély miatt nem volt szabad a kocsik lámpáit meggyújtani, tehát az egész éjjeli menetet sötétben kellett elvégezni. A Höllental Alsó-Ausztriának egyik legvadregényesebb sziklahasadéka, gyönyörű kirándulóhely; nekem a legkínosabb gondot okozta. Az országút, régi út lévén, eléggé keskeny volt, és azon nem csak mi vonultunk, hanem ezerszámra menő karavánok, gyorsabban vagy lassabban, mint mi, hadifogyók, szarvasmarhatranszportok, lókorházak, oda-vissza menetelő fegyveres alakulatok stb., mind ezen a szűk úton vonultak, ordítózás, káromkodás közt igyekezve egymást elmelőzni vagy egymásnak kitérni. Az én helyzetemet még nehezítette az is, hogy térképünk nem volt, éjjel a sötétben az útjelző táblákat látni nem lehetett, azután minden kocsihoz még legalább egy vagy két másik kocsit is kapcsoltunk, hogy 8-10 motor helyett csak 3-4 dolgozzon, s így benzint takarítsunk meg. Ha az utat eltévesztem, és első kocsinkkal, amelyhez szintén volt egy teher- és még egy személykocsi csatolva, egy helytelen útra kanyarodom, onnan nem tudtam volna visszafordulni a vontatott slepp miatt. Végsőkéig megfeszített idegekkel figyeltem az utat, amennyire ez a koromsötét éjszakában lehetséges volt, és csak a jó Istenben bízhattam, hogy egyszer megvirrad és kivergődünk ebből a szörnyű hegyszorosból. Az út egyik felén meredek magas kősziklafalak, a másik szegélyen pedig ugyanily meredek, 100-200 méter mély sziklás árok nyúlt le a hangos robajjal száguldó Schwarza folyóba. Egy hibás kormányelrántás vagy más szembejövő autóval való karambol menthetetlenül vesztünket okozhatja! Tudtam, hogy ha nem tévedünk el, akkor éjfél tájban kellene a völgyszoros végére érniünk Schwarzaú községbe. Ez a 4-5 órai éjjeli rémesen izgalmas utazás erősen megviselt. De kimondhatatlan jó érzés volt, hogy Ilusom belémkarolva osztozott gondjaimban, s pár meleg szóval mindig bátorított, ha már azt hittem, hogy sohasem fog megvirradni!

Végre éjfél után a hold kezdett előbújni, és megkönnyebbülve állapítottam meg, hogy a völgy tágul, alpesi, szélesebb legelők között vezet utunk tovább. De végleg csak akkor nyugodtam meg, amikor egy házcsoporthoz érve és az első ház lakóit felzörgetve meghallottuk, hogy célunkat, Schwarzaú községet elértük! Hálát adva a jó Istennek, azt határoztam, hogy tovább nem megyünk, hanem a legelső üres udvarba behajtva, ott megvárjuk nappal Laciék visszaérkezését. Már két napja, hogy nem ettünk rendes, meleg táplálékot, de most ezzel sem törődtünk, hanem mindenki a kocsiján szorongva töltötte az éj hátralevő részét. Dermesztő hidegben jobb is volt, mint a szabad ég alatt vagy szellős pajtában.

Április 1-je, ez az emlékezetes húsvét vasárnapja tehát Schwarzauban köszöntött reánk. Az egyik házban sikerült Illusnak egy kis meleg tejre szert tenni, legalább így jól kezdődött a napunk. Stemmer délelőtt 10 óra tájban visszaérkezett. Útközben szerzett tapasztalatai alapján úgy határozott, hogy St. Pölten–Melk–Linzen át egyenesen Aschach⁹³ községbe vonuljunk. Ott volt, mint tudta, az összes magyar menekült műszaki alakulat és raktár gyűjtőhelye.

Az ottani parancsnokok és tiszték Lacinak mind régi jó barátai, műszaki tiszték, tehát személyes jó kapcsolatai révén remélhette, hogy ott helyet kapunk és kezünkre járnak. Ebben nem is csalódott. A tervet mi is örömmel hallottuk és helyeseltük. Csak sikerüljön minél előbb és minél simábban végre oda jutnunk! Az oroszoktól most már nem kellett tartanunk. Bécs és Bécsújhely elfoglalása után a Duna mentén lassabban haladtak nyugat felé. A Semmeringen és a stájer hegyvidéken sem volt könnyű az előrehaladásuk. De annál több zaklatásra és erőszakoskodásra kellett számítanunk a német SS-ek és politikai hatóságok részéről, hiszen minél jobban eltávolodunk Magyarországtól, annál inkább leszünk kiszolgáltatva nekik. Ezért is kívánatos volt gyorsan Aschachba jutni, hogy megszűnjék az egyedül, minden más köteléktől távol való bolyongás és egy nagyobb magyar tábor kötelékébe kerülni, ahol az ellátás bizonyára központilag szabályozva lehetséges, és ha a háború véget ér, sorsunk felett is intézményesen dönthetnek.

Egyelőre azonban még Schwarzauban ismét bele kellett harapni a keserű almába és egy második amputálást végrehajtani szegény ingóságainkon. Az éjjeli menet alatt ismét egy nagy kocsink mondott végleg csődöt, és előttünk volt egy meredek hágó, ahol súlyosan megrakott kocsijaink nem tudnának átkapaszkodni. Stemmer tehát felszólított mindenkit, hogy csomagjait újból vegye revízió alá. Mindenki három csoportba csomagolja át ingóságait. Az első csoportba azokat rakja, amire feltétlenül szüksége van, a másodikba a másodrendű fontosságú dolgokat, végül a harmadikba azokat, amelyeknek esetleges lemaradása nem életkérdés. Az első garnitúrát okvetlenül magunkkal visszük. Ha a kocsikon még van hely, a másodikból is annyit, amennyit elbírnak. Mivel a fogatolt vonatsozlopunk tegnap este már Payerbachot elérte, számítani lehet arra, hogy a mai nap folyamán Schwarzauban lesz. Egy hátrahagyandó őrseg addig őrzi holmijainkat, és amit csak lehet, felmálház a lovas kocsikra és a harmadik kategóriás csomagokból csak az marad ott, amit már lehetetlen felrakni. Ez elméletileg jól volt elgondolva, és ha mindenki ehhez tartja magát, nem lett volna baj. De itt már élesen kiütkezött az önzés, a közös sorssal szemben mutatott közönyösség és széthúzás. Amikor a rakodás megkezdődött, sokan otthagyasra ítélt csomagjaikat minden oldaláról igyekeztek felcsapni a kocsikra. Így például Lányi gazdaszati százados azzal az indoklással, hogy a gazdasági hivatal készlete a legfontosabb, a magánpoggyászait is egyszerűen élelmiszereknek minősítette, mindent felrakott, s így leszorult azoknak csomagjaiból igen sok, akik – mint mi is – szerényebbek voltunk. Amikor pedig a fogatolt vonat hetek múlva Aschachban csatlakozott hozzánk, és leadta a Schwarzauban felrakott csomagokat, kitűnt, hogy ott sem törődött senki a kategóriákkal, hanem tetszés szerint dobáltak fel egy-két darabot a kocsikra. Így például mi is a legjelentéktelenebb, harmadiknak minősült csomagunkat kaptuk itt meg, s jóval értékesebb dolgaink végleg ott maradtak. Az átcsomagolás Schwarzauban sem ment simán. Egy szűk udvarba zsúfolva kellett ezt megcsinálni, természetesen a legénység sóvárgó és rosszindulatú pillantásai alatt, és hangos, tisztellenes megjegyzései közt. A tábori ágyat és még néhány holmit ott-

⁹³ Aschach an der Donau, Linztól északnyugatra. Nem tévesztendő össze az ugyancsak Felső-Ausztriában, Linztól délkeletre fekvő Aschachhal (Aschach an der Steyr).

*Belga 1910 M.
7,65 mm-es Browning öntöltő pisztoly*

*Magyar 1919 M.
9 mm-es Frommer Stop öntöltő pisztoly*

hagytunk annál az asszonynál, akinek udvarán voltunk, sok fehérműt és egyéb használati tárgyat pedig inkább szétosztottunk ruhátlan legénységünk között. Azután szomorúan kellett azt is tapasztalnunk, hogy a lopás, zabrálás már nálunk is kezdődött. Mire elkészültünk az átrakással, megdöbbenve láttam, hogy jó belga Browning pisztolyomat szép, még az első világháborúból való s nekem ezért kedves bőrövennem együtt ellopták. Sohasem került vissza. Szerencse, hogy volt még egy Frommer pisztolyom.⁹⁴

Benzinünk már csak annyi volt, hogy vontatással, több kocsi összekapcsolásával eljutunk St. Pöltenen át Melkig. De ez is csak azért volt lehetséges, mert a Schwarzaut követő hágó átlépése után az út kb. 15-20 km vonalon menedékesen lejtősen lefelé vezetett egy patak mentén, tehát St. Veitig motor nélkül gurulva benzint spórolhattunk. Délután 2 órakor elindultunk, gyönyörű vidéken, Kl. Zellen⁹⁵ át Rainfeld, St. Veit⁹⁶ érintésével a Traisen völgyébe. Úgy beszéltük meg, hogy Stemmer előresietve benzint szerez, és azt elénk küldi Melk nyugati kijáratának utolsó házához. Mi ma csak St. Pöltenig megyünk, ott töltjük az éjjelt, s másnap Melkben átvéve a remélt benzint és Stemmer további utasításait, megyünk a tőle kijelölendő éjjeli helyre, mert Aschachig egy futamban nem tudnánk eljutni.

Már esteledett, amikor St. Pölten felől hatalmas légi bombázás zaját hallottuk. Scheibmühl, Hofstetten vidékén értesültünk St. Pöltenből menekülőktől, hogy a három hullámban történt hatalmas bombázás igen nagy rombolást okozott. Nem lett volna tanácsos egy felzaklatott nagyvárosban, összerombolt utcákon át, ismeretlen helyen éjjel haladni és megtelepedni, ezért csak Wilhelmsburgig mentünk, és ott este 9 óra után megálltunk a városka főterén. Szállásról szó sem lehetett, tehát az éjjelt (Sopronszécsény óta az ötödiket) ismét a kocsijainkon töltöttük. Meg kell itt említenem egy esetet, amely élesen rávilágít a tisztikar szellemének rohamos és gyökeres megváltozására, és az elemi lovagiasság és segítőkészség pusztulására.

Egy kényelmes személygépkocsiban Beled óta Laci parancsőrztisztje és még egy, a törzséhez tartozó tiszt utazott. Mind a ketten fiatal tartalékos tiszt, kényelmesen élvezték

⁹⁴ Bár a szövegből nem teljesen egyértelmű, hogy csupán a bőröv vagy a belga pisztoly is Markó első világháborús felszereléséhez tartozott-e, illusztrációként a legvalószínűbb 1910 mintájú fegyver képét mellékeljük. A magyar fejlesztésű Frommer pisztolyból pedig egy 1919. évi változatot. Mindkettő a Hadtörténeti Múzeum fegyvergyűjteményéből való.

⁹⁵ Kleinzell.

⁹⁶ Sankt Veit an der Gölsen, ma Rainfeld (Markónál *Rhainfeld*) is e városka részét képezi.

ezt a helyzetet. Amikor Wilhelmsburgban észrevettem, hogy amíg az idősebb tisztek, főleg pedig asszonyok, gyerekek zsúfolva szorongnak a teherkocsikon vagy sofőrüléseken, ők addig kis poggyászukkal kényelmesen terpeszkednek személykocsijukban, odaléptem és udvariasan megkértem őket arra, hogy erre az egy éjszakára legalább cseréljenek helyet másokkal. Mereven elzárkóztak ez elől, s mikor arra kértem, hogy legalább a beteg, idős Pálosynénak, akit pár hónap előtt szélütés ért, adjanak helyet, erre sem voltak hajlandók, váltig erősgelve, hogy ez a kocsi az ő parancsnoksági hivatalos járműjük, tehát azt ők nem kötelesek senkinek sem átadni. Próbáltam szelíden megmagyarázni, hogy itt nem kötelességről, hanem csupán magától értetődő úri felfogásról és segítőkészségről van szó. Az egyik firma azzal válaszolt: „Nem érdekel a dolog, ha beteg, minék jött velünk, maradt volna otthon.” – Erre a felháborító közönyösségre nem tudtam mit válaszolni, csak undorral fordultam el ezektől az emberektől, akik valóban az emberies érzésnek legprimitívebb követelményeit sem ismerték. Igaz, hogy efféle alakok a mi régi hadseregünkben még altisztek sem lehettek volna. Pálosynénak átadtam az én helyemet Ilus mellett a sofőrülésen, legalább a dermesztő hideg tavaszi éjjelt zárt fülkében tölthette szegény.

Április 2-án, húsvét hétfőjén reggel 6 órakor indultunk tovább. St. Pöltenig elég simán jutottunk át, csupán egy német őrség állított meg, s csak akkor eresztett tovább, mikor kissé lemaradt többi kocsink is felzárkózott. A városból nem sokat láthattunk, a külvárosi utcákon dirigáltak keresztül, pedig Ilusom nagyon szeretett volna kissé időzni e városban, ahol három évig az angolkisasszonyok zárdájának volt lakója. Melk felé gurulva, többször le kellett térnünk a műútról, amely a tegnapi bombázásban helyenként gránátölcserékkel volt tele. Dél előtt 9 óra tájban mentünk Melken keresztül, a világhírű, gyönyörű apát-ság hatalmas épülettömbje alatt. A megbeszélte helyen, a nyugati kijárat utolsó házaiban azonban sem Laciról, sem a benzínről nem tudtak semmit. Mit csináljunk? Már csak anynyi üzemi anyagunk volt, hogy 5-6 km-re mehettünk. Megtudtuk, hogy alig egy km-re van egy kis falu, ahol állítólag nincs most beszállásolás. Gyorsan odamentünk. Valóban, az országúttól alig száz lépésre a Duna felé volt Freiningau kis község, egyetlen utcájával, üresen. Elfoglaltuk tehát a túlsó végén fekvő 4-5 házát, kertjét és oda betelepedtünk. A szobákban sokan laktak, menekültek is, úgyhogy azt tanácsoltam, maradjunk a kertben és fedett csűrben, amely tele volt szénával. Derűs, szép tavaszi időben ez kellemesebb szállás lesz, mint a szűk szobák. A legszebb csürt lefoglalva, oda beköltöztünk, és leraktuk poggyászatunkat, mert hiszen innen már csak akkor mehettünk tovább, ha benzint szerzünk. Abból pedig, hogy Laci eddig nem tudott elénk küldeni, azt következtettük, hogy ez nem lesz könnyű dolog.

A csendet, a barátságos, virágzó fákkal tele kert tavaszi szépségét még fokozta az, hogy a kert alatt folyt egy bővizű patak, tehát végre, ötnapi szakadatlan utazás után alkalmunk lesz alaposan megmosakodni, ruhát váltani. Eddig ez nem volt lehetséges s mosakodásunk is csak amolyan macskamosakodás volt. Régi manőveri és harctéri tapasztalataim szerint kikerestem a csűrben a legvédettebb, legnyugodtabb sarkot, s ott a szénában kettőnknek kényelmesen fekhelyet készítettem szénából, pokrócokból és bundáinkból, amikre bizony a hideg éjszakákon még jó ideig szükségünk volt. Legsürgősebb volt a tisztálkodás. Tiszta fehérneművel, más cipővel stb. levonultunk Ilussal a patak egyik kanyarodója mögé, s a bokrok mögött kitűnően megmosakodtunk. Azután, mivel ebédre csak késő délután számíthattunk, lefeküdtünk a széna közé. Délben egy órakor költöttek azzal a jó hírrel, hogy gulyásleves lesz az ebédünk, mert Lányiéknak sikerült Melken egy német parancsnokságnál húst felvételezni. Beled óta nem volt külön tisztai étkezde, hanem természetesen a velünk lévő kondérban főztek mindnyájunknak közös kosztot. Igen jól

esett végre egy nyugalomban elkölthető, tartalmas, erős leves. Kenyerünk, sajnos, nem volt már. Melken lehetett volna ugyan a pékeknél kapni, de csak úgy, ha a lisztet helyette leadjuk. A gazdasági hivatal lisztkészlete már kimerült, így hát Ilussal röviden megbeszélve a dolgot, felajánlottam, hogy a mi 100 kg lisztünket odaadjuk a közösségnek, azzal a feltétellel, hogy ha a gazdasági hivatalnak módjában lesz a lisztet utólag felvételezni, ezt nekünk visszaadja. Erre nekünk még szükségünk lehet, ha a transzporttól valami okból elszakadva kénytelenek lennénk magunk élelmezni magunkat. A gazdasági hivatal persze ezt készséggel megígérte, erről nyugtát is adott, de hát persze a lisztünket sohasem kaptuk vissza. De ez most nem izgatott, fő dolog volt, hogy lesz kenyerünk. Azonnal bevitték ezt a lisztet Melkbe, és délután annyi kenyeret hoztak, hogy beosztással élve két-három napig mindenki kaphatott belőle.

A délutánt kellemes beszélgetés között nyugodtan pihenve töltöttük Gerseyék, Pálosyék és a doktorék társaságában, és korán felkerestük mindnyájan éjjeli fekhelyeinket, hogy az ötnapos éjjel-nappali szakadatlan vándorlás fáradtságait kipihenjük. Április 3-án reggel gyönyörű napsütéses időben, kipihenve ébredtünk. Se Stemmerékről, sem a benzinről nem érkezett hír. Török ezredes intézkedésére kerékpárosokat küldtünk az Amstetten–Enns felé vezető úton, hátha találkozunk Stemmerrel, és ügyesebb tisztek is vállalkoztak, hogy az országúton szakadatlanul nyugat felé menő alkalmi kocsikra felkérézve igyekezzenek szintén valahol megkeresni Stemmeréket.

A két munkásezredről csak annyit tudtunk, hogy gyalog menetelve, gyenge öreg népfelkelőivel, rossz lovaival aligha szabadult ki az oroszok karmaiból, és valószínűleg sokan önként is lemaradtak, mert nem akartak az ország határán túl menni. Délfelé megérkezett Radnóthy ezredes egy kocsival. Ő volt az egyik ezred parancsnoka. Csak annyit tudott referálni, hogy az oroszok a sarkukban követték már őket, úgyhogy ezrede szétszaladt, kis töredéke, néhány tiszttel, altiszttel igyekszik csak minket utolérni. A másik ezredről, László ezredesről is csak azt tudta, hogy Wr. Neustadt körül az oroszok utolérték, tehát abból is legfeljebb néhány szétugrasztott tiszt és katona fog minket talán utolérni. Radnóthy segédtsíjtjével, Salgay századossal⁹⁷ délután felült kocsijára, s azt mondva, hogy Aschachba előremegy és megkeresi Stemmert, elutazott. Soha többé nem láttuk, Aschachba nem ment. Hírek szerint Amstettenből elkanyarodott Tirol felé, mert állítólag családja valahol a vorarlbergi határon lakott.

Török ezredes délelőtt autójával, amit sofőrjével együtt régi csapattestétől, a páncélosoktól hozott magával még Beledre, bekocsizott vissza St. Pöltenbe, hogy tájékozódjék a helyzetről, és érdeklődjön az ottani parancsnokságoknál, nem tudnak-e valamit Stemmerről, mert feltehetjük, hogy ha Stemmer minket nem talált Melknél, talán azt hiszi, hogy még nem hagyhattuk el St. Pölten. A fogatolt vonatunk délben Freiningau és Melk között egy legelőn letáborozott, ez megnyugtató érzés volt, mert élelmiszereink nagy részét ők hozták.

Török délben egészen feldúlt állapotban érkezett vissza. St. Pöltenben az utcán egy SS-járőr megállította, leszállította kocsijáról, pisztolyát elvette és kocsiját is elvitte heves tiltakozása dacára. Felbőszülve rohant a legközelebbi német Reichswehr-parancsnoksághoz⁹⁸ panaszra. Ott egy rendes törzstiszt igen bocsánatot kért, és azonnal intézkedett,

⁹⁷ Az 1944. évi rangsorolásban hasonló nevű századosként csak Salgai Antal okleveles gépészmérnök szerepel a szakszolgálatos tisztek között.

⁹⁸ Természetesen Wehrmacht-parancsnokság értendő. (Markó a német hadsereg 1933 előtti elnevezését használja.)

hogy kocsiját visszaadják. De beszédéből Török azt érezhette ki, hogy az SS-eknek már a rendes katonaság sem parancsol. Visszakapva kocsiját Török azonnal Freiningauba tért vissza, de azzal a benyomással, hogy a felbomlás már a németeknél is megkezdődött, ezért tehát semmi értelme nincs, hogy mi még tovább is meneküljünk zárt kötelékben, hanem azt ajánlotta, hogy bocsássunk mindenkét el, aki el akar menni, vagy itt óhajt maradni, s csak azok a családok igyekezzenek Aschachba jutni, akik hajlandók még továbbmenni nyugat felé. Igyekezünk erről lebeszélni, mert ha magunk adjuk meg a jelet a parancsnokság felbomlására, ezzel magunkra szabadítjuk az amúgy is fegyelmezetlenné váló altiszteket és legénységet, s távozásuk előtt minket is kirabolnak. Egyelőre sikerült őt kissé megnyugtatni, de nekem bizalmasan megmondta, ő lesz az első, aki kocsijára ülve, mihelyt Stemmer visszajön, csendesen el fog minket hagyni, mert értesült arról, hogy felesége a régi csapatteste tisztai családjával 30-40 km-rel előttünk vonul Bajorország felé. Oda szeretett volna csatlakozni.

Estig csak annyit tudtunk meg Stemmerről, hogy egy magyar tábornok, akire Laci személyleírása illet (magas termetű, hófehér hajú, fiatalos, mosolygós képű, németül tökéletesen beszélő), tegnap és ma többször járt Melkben és St. Pöltenben, és érdeklődött alakulata után. Hogy miért nem talált meg minket Freiningauban, estére az is kiderült. Tegnap megérkezésünk után Török egy őrséget állított fel Melk utolsó házánál, és egyet a Freiningauba vezető út torkolatánál, a műútra, azonfelül ugyanott egy telegráfpóznára felszegeztette a dandárparancsnokság nemzeti színű, olajfestékes parancsnoki tábláját egy iránymutató nyíllal a falu felé. A tisztelt őrségek a házakban és bokrokban heverték egész nap, vagy tudja Isten, hol csavarogtak, a jelzőtáblát az osztrákok leszedték és összetörték. Így hát Stemmer valóban nem tudhatta, hol vagyunk. A reggel kiküldött kerékpárosok és hírhözök szintén eredménytelenül tértek vissza este.

Gondokkal tele ébredtünk április 4-én reggel. A helyzet Freiningauban váratlanul rosszra fordult. Reggel megjelent egy SS szálláscsináló osztag (volt köztük egy magyarul tökéletesen beszélő bácskai sváb is), és közölte velünk, hogy az egész falut lefoglalják az este odaérkező SS-alakulatnak. Így tehát, még ha helyünk is lett volna, nem maradhatunk, mert már eléggé tapasztaltuk az SS-haramiák eljárását velünk szemben. Délelőtt 10 órára Török összehívta az összes férfit, és mint Stemmer helyettese a következőket hirdette ki: A St. Pöltenben szerzett szomorú tapasztalatok alapján, minden jel arra mutat, hogy a háború pár napon belül véget ér. A mi helyzetünk teljesen tisztázatlan. Így tehát felveti azt a kérdést, kíván-e a transzport minden tagja tovább is részt venni a visszavonulásban, vagy esetleg itt marad, és innen próbál a háború után hazatérni? Egy tehergépkocsink ismét kiesik, hasznavehetetlenné vált, poggyásunk egy részét is itt kell hagynunk. Azt javasolja tehát, hogy akik nem akarnak már tovább jönni, maradjanak itt, vállalják az itt hagyott holmik őrizetét addig, amíg mi Aschachból egy üres kocsit visszaküldünk. Innen ma legkésőbb estig tovább kell mennünk. Benzinünk már alig van, a bajon úgy segítünk, hogy a velünk lévő elég nagy készlet petróleumot keverjük a családoktól hozott spiritusszal stb., szóval valami pótüzemanyagot készítünk, s ezzel megint továbbvergődünk egy-két kilométerrel, amíg Stemmer reánk talál.

E kihirdetést a legénység és a tisztek egy része örömmel fogadta, mi idősebbek nem tartottuk még időszerűnek, hiszen a háború még nem ért véget, s abból, hogy Török St. Pöltenben maga kárán mit tapasztalt, nem lehet következtetni arra, hogy már mindennek vége. De hát ezen segíteni nem tudtunk, tehát szomorú szívvel hozzáfogtunk csomagjaink immár harmadik átpakolásához és csökkentéséhez. Persze ez a szokott kellemetlen kísérőjelenségek és a legénység gúnyos és rosszindulatú megjegyzései között ment végbe,

és újból előfordultak lopások. Mi otthagytuk egész befőtt-, dzsem-, lekvárkészletünket az őrizetre bízott csomagoknál, de mivel nem bízunk, illetve előre tudtuk, hogy ha mi elmegyünk, a visszamaradó emberek (összesen 12-en jelentkeztek) már a következő percben maguk fogják elzabrálni azokat, egy erős faládba raktunk sok ruhát, cipőket, fehérneműt stb., és ezt az értékes ládát rábíztuk házigazdánk, Eichinger János, jókinézésű gazda őri-zetére. Már itt jegyzem meg, hogy a lekváros láda persze eltűnt. Amikor 1945 októberében hazaértünk, írtam azonnal Eichingernek Freiningauba és Schulmeister plébánosnak Payerbachba. Mindketten azonnal válaszoltak. A Freiningauban hagyott ládát az oroszok kifosztották. Payerbachban ugyanez volt az otthagyt holmink sorsa, de ott nem vittek el mindent, ahogy a derék öreg pap írta, „...es ist doch etwas Weniges übrig geblieben.”⁹⁹ Megkértem, hogy juttassa el ezeket valami alkalmi fuvarral Bécsbe, báró Tisljar, Wr. Neustadt-i régi jó barátom címére, s őt kértem meg a továbbszállításra. Ez meg is történt. 1947 nyarán megkaptam egy utazókosárban Ilus kis perzsa kabátját, néhány fehérneműt, könyveket és egy csomagban három matracot, két kis perzsaszőnyeget és az apustól kapott remek angol gyapjú utazóplédet. Halásan köszöntem meg a pap bácsinak tisztességét, hiszen nyugodtan írhatta volna, hogy mindenem elveszett.

Délután felraktuk megmaradt csomagjainkat a teherkocsira, és 4 óra után elindultunk Amstetten felé. Most már az egész Beledről elindult munkadandár-parancsnokság és tiszti családjai rendelkezésére csupán öt személygépkocsi és négy tehergépkocsi állott, és a fogatolt vonatoszlop, mely azonban szintén állandóan apadt, a lovak takarmányhiány miatt kidőltek.

Freiningauból való elindulásunk előtt még egy szomorú ügyet kellett (április 4-én) lebonyolítanunk. Az egyik házban lakott egy fiatal magyar menekült postásházaspár, néhány nap előtt született kis gyermekével. A gyermek meghalt. Az apa hozzánk sietett tanácsért. Az eltemetéshez szükséges hivatalos eljárást csak Melkben lehetett lebonyolítani, papot is onnan kellett volna kérni, mindehhez pár nap idő kellett volna, s a szerencsétlen szülők a mi távozásunk után semmi szín alatt sem akartak tovább maradni az SS-ek beszállásolása alatt. Viszont a még meg sem keresztelt magzatot úgy akarták eltemetni, hogy arról valami igazolványuk legyen, nehogy otthon később gyermekgyilkossággal vádolják őket. Úgy intéztük el az ügyet, hogy doktorunk kiállított egy szabályos orvosi leletet a természetes halálról, ezt mi néhányan mint tanúk aláírtuk és a dandárparancsnokság hivatalos körpecsétjével elláttuk. Azután a kis halottat a Duna-ligetben, egy nagy fa tövében temették el, Ilus s még néhányan a táborból jelen voltak, s igyekeztek a fiatal szülőket megnyugtanni.

Alig hogy elhagytuk Freiningaut, már ismét alkalmunk volt az SS-haramiak aljas útonállását tapasztalni. Egy járőr megállított, és azt követelte, hogy mindnyájan szálljunk le és rakjuk le csomagjainkat, mert az összes kocsit igénybe veszik a Bécsből menekülő lakosság továbbszállítására. Éles veszekedés után csak úgy tudtunk karmaikból kiszabadulni, hogy amúgy is szegényes benzinkészletünkéből 20 litert leadtunk a gazembereknek. Most már igazán csak néhány kilométerre volt üzemi anyagunk, és fellélegeztünk, mikor még Amstetten előtt megláttuk Stemmer Laci kis kocsiját az országúton felénk gördülni. Ő és segédtisztje tegnap és ma délelőtt a vonalon ismételten kerestek, Melkben, St. Pöltenben érdeklődtek, de a kiállított örök hanyagsága és a jelzőtábláink eltávolítása miatt természetesen nem sejtették Freiningau mellett elgurulva, hogy ott vagyunk. Ahol most találkoztunk, házak nem voltak, de alig néhány száz lépéssel odébb állott egy kis község-féle,

⁹⁹ Még jó, hogy valami kevés megmaradt. (ném.)

hat nagy emeletes major, kertek között. Szerencsénkre ott nem volt katonaság, így hát betelepedtünk, ismét tágas, szénával tele csűrökbe.

Laci közölte velünk a következőket. Felsőbb katonai irányításra már nem számíthatunk. Szándéka tehát a családokat egy-két idősebb tiszt vezetésével Aschachba küldeni a magyar műszaki táborba, a dandártörzs pedig összegyűjti a dandárhoz tartozott ezredek szétszórt legénységét, és valahol a környéken helyreállítási munkát vállal, mert a linzi német-osztrák Gauleiterrel ezt megtárgyalva, azt a felvilágosítást kapta, hogy a hatóságok csak abban az esetben hajlandók minket élelemmel ellátni, ha munkát vállalunk. Nagy elkeseredés és heves ellentmondás követte Stemmer kijelentéseit. A családos fiatal tisztek sem akartak családjaiktól és eddig megőrzött ingóságaitól megválni. Olyan zavaros idők előtt állunk, ellenséges érzelmű lakosság és felbomló katonaság között, hogy igen könnyen megtörténhetik, hogy soha ez életben többé nem találkoznak. Laci eleinte dühösködött és fegyvelemsértést látott ebben az ellenkezésben. Később is az volt a baj nála, hogy nem akarta belátni, hogy a háborúnak vége, katonásdit játszani ilyen helyzetben felesleges, és nagyon indokolt minden családos tisztnek az a kívánsága, hogy ebben a várható óriási káoszban nem akart családjától megválni és őket védtelenül hagyni ellenséges környezetben. Az angol csapatok ezekben a napokban már elérték Erfurtot és rohamosan közeledtek a bajor-osztrák határ felé, az oroszok pedig Bécs előtt álltak, amely négy napos ostrom után kezükbe jutott. Azt az egyet megtudta Laci, hogy az Országos Erődítési Parancsnokság, eddigi felettes hatóságunk, valahol St. Pöltenről délre egy faluban van. Elhatározta tehát, hogy mielőtt előbb kifejtett tervét végrehajtja, megpróbál még egyszer kapcsolatot keresni velük, s mi addig maradjunk ezen a helyen, Galtbrunn kis községben, St. Georgen¹⁰⁰ nagyobb község szomszédságában, az Amstetten felé vezető műút mellett. Örültünk ennek a megoldásnak. Benzinhány miatt tovább amúgy sem mehettünk volna, s ez a barátságos hely szép tavaszi időben éppen olyan kellemes pihenést és a pataokban alapos tisztálkodási lehetőséget nyújtott, mint Freiningau.

Az az udvarház, ahová mi, az idősebb családok betelepedtünk, egy derék, előzékeny osztrák gazdálkodó volt, a régi világháborúban tüzér őrmester volt, akivel régi közös hadseregbeli alapon hamar barátságot kötöttem. Általában ezen a réven Ausztriában mindenütt szívesen tárgyaltak velem, hiszen nemcsak hogy az ő osztrák gondolkörben mozgó nyelvüket beszéltem, de későbbi házigazdáink közül, különösen azokkal, akik a gyalogságnál szolgáltak, sok közös ismerősre is akadtam, s közös világháborús élményekre. Ilusnak pedig mindig nagy sikere volt, ha itt ezen a vidéken elemlegette, hogy St. Pöltenben volt az angolkisasszonyok növendéke, akik itt nagy tiszteletnek örvendtek. Április 5-ét kellemesen töltöttük, s még jobban összeemeledtünk sorstársaink közül különösen a Gersey, Pálosy és Horváth családokkal. Délután 3 óra tájban jöttek vissza Stemmerék. Braunstein községben megtalálták a magyar parancsnokságot, és attól a következő utasítást kapták. Az egész dandártörzs, összes családjával Aschachba megy. Amstettenben hagy Laci egy ideiglenes parancsnokságot pár tiszttel, és visszaküld néhány fiatalabb tisztet a 802. és 809. munkásezredünk maradványainak összegyűjtésére. Hozott magával német pénzt is, úgyhogy mindnyájunkat elláthatott azzal. Eddig ugyan nem volt szükségünk pénzre, de most már előreláthatólag német-osztrák földön fogunk élni, ki tudja meddig, tehát erre is szükségünk lesz. Én 150 márkát kaptam. Benzint is hozott magával, annyit, hogy talán Aschachig eljuthattunk. Az erőszakos, ellentmondást nem tűrő náci uralomra jellemző esetet mondott el házigazdáink. Az osztrákoknak főleg az fájt legjobban, hogy mindenüvé

¹⁰⁰ Sankt Georgen am Ybbsfelde, Galtbrunn azonban a szomszédos Purgstall an der Erlauf község része.

kíméletlenül komisz és a kedélyesebb osztrák életformát kigúnyoló és nem tűrő porosz vezetőket tettek az osztrák hivatalokba is, és minden intézkedésük arra vallott, hogy a porosz árucikkeket akarják még az osztrákok kárára is ott elhelyezni. Így például megtiltották a fejlett belterjes felső-ausztriai mezőgazdaságban az azon a vidéken már évtizedek óta jól bevált és bő termést hozó burgonyafajta termelését, és hatóságilag kiosztott silányabb porosz burgonyavetőmagot erőszakoltak a gazdákra, olyan fajtákat, amelyeknek sem az ottani talaj, sem a klíma nem kedvezett. Elkeseredve mutatta a házigazdánk a múlt évi termésből még maradt krumplikat.

Stemmerék még aznap este előretuartzak Aschachba, mi pedig másnap, április 6-án reggel 8 órakor indultunk utánuk. Utunk nem volt zavartalan. Stemmernek az volt a rossz szokása, hogy nem szeretett a transzporttal utazni, hanem kiadva az utasításokat, mindig előrement azzal az ürüggyel, hogy benzint, szállást szerez, és összeköttetést keres a magyar és német parancsnokságokkal. Ez rendben volt, de ha ezt elvégezte, vissza kellett volna jönni értünk, mert nekünk útközben ezután mindig kellemetlenségeink voltak, mert a rendhez szokott német igazoló parancsnokságok nem akarták elhinni, hogy egy tábornok a vezetőnk, s hogy miért nincs alakulatánál ilyen viszontagságos körülmények között, ezért csak rendszeres kötelék nélkül bolyongó társaságnak tartottak, s ilyenformán akartak elbánni velünk. Ezen az úton, Galtbrunnától éjjeli szállásunkig, Puppung községig nekem jutott az a kínos és felelősséggel járó feladat, hogy a kocsijainkat, csomagjainkat és magunkat megmentssem a kíméletlen rendszabályoktól és erőszakoskodásoktól. Hála Istennek, ez sikerült.

Az első megállítást Amstettenben történt. A város szörnyű képet nyújtott, egész városrészek, a vasúti állomás romokban hevert, csak mellékutcákon lehetett lépésben továbbjutni. A város közepén megállítottak azzal, hogy mutassam elő a német parancsnokságtól kiállított menetigazolványainkat. Ilyeneket persze nem tudtam felmutatni. Leszállottam és felmentem az őrseg irodájába. Eléggé előzékeny, de katonás rövidséggel tárgyaló százados elé kerültem. Igyekeztem neki megmagyarázni, hogy kik vagyunk, hová készülünk, de nem nagyon akarta elhinni magyarázatomat.

„Sie sagen, Sie sind ein Arbeitsbrigade-Kommando. Wo ist Ihr Kommandant, der General?” – „Er ist vorausgefahren, um weitere Befehle bei der nächsten deutschen Militärbehörde einzuholen, da wir[d] die Bestimmung haben nach Aschach zu fahren und dort unsere weitere Verwendung abwarten.”¹⁰¹ – Csóválta a fejét: „Das ist nicht richtig, Sie müssen Ihren General hier abwarten, bis dahin können Sie nicht weiterfahren, der General gehört zu seiner Truppe!”¹⁰² – Azután egy altisztet adott mellém, hogy megállapítsa, milyen kocsiból és milyen rakományból, személyekből áll a transzportunk. Aggódva vezettem az altisztet kocsijainkhoz.

Szerencsére eléggé előzékeny, tiszteletet tudóan viselkedő ember volt. Igen udvariasan kértem, hogy segítsen rajtunk, hiszen látja, hogy családokkal, gyerekekkel vagyunk itt, tábornokunk ide nem tért vissza, tehát nekik is csak terhes lesz, ha itt tartanak, amíg Stemmer valahogy hírt kap rólunk, és visszajön értünk. Láttam, hogy számíthatok támogatására. Visszamentünk az irodába. Az altiszt kedvező referálására és az én szelíd hangú

¹⁰¹ Őn azt mondja, hogy Őnök egy munkásdandár parancsnoksága. Hol van az Őnök parancsnoka, a tábornok? – Előre ment, hogy a következő német katonai hatóságot utolérje, az Aschach felé irányító rendelkezést megkapja és a továbbiakban közbenjárjon értünk. (ném.)

¹⁰² Ez nem jól van így, Őnöknek itt meg kell várni a tábornokukat, addig innen nem mehetnek tovább; a tábornok a csapatához tartozik! (ném.)

és bajtársi megértésére apelláló kérésemre végre megadta az engedélyt, hogy az altiszt állítson ki nekünk egy menetlevelet Ennsig. Ott ugyanis minden menetlevél érvényét veszti, minden kocsinak be kell hajtania egy kaszányába, s csak az ottani szigorú igazolás után mehet tovább.

Legalább most már ismét tovább mehettünk, s Stemmer ígérete szerint ott a város nyugati kijáratához fog küldeni benzint, tehát az összeköttetésünk vele talán ott helyreáll. Oed–Strengberg városokon keresztül a déli órákban értünk Ennsbe. Már a város bejáratánál felült első kocsinkra egy német tábori csendőr, hogy a tüzérkocsijába kísérjen.

Ott várt reánk azután az igazi veszély. Egy fiatal pökhendi SS-Kommissar, meg sem hallgatva mondanivalómat, azt parancsolta, hogy mindenestül rakodjunk le, az összes kocsinkat és benzinkészletünket, fegyvereinket pedig elkobozza, mert a harcok alakulatoknak van ezekre szüksége. Csupán arra volt hajlandó, hogy kocsijainkkal a vasúti állomásig mehessünk, s onnan vonaton szállítsanak tovább Aschachig. Azután odaintett egy más SS-tisztet, reá bízta szállítmányunk átvételét, és azzal továbbbistett egy újabban beérkezett transzportozhoz. Nagy szerencsénkre a megbízott tisztől azonnal láttam és beszédjéből megállapítottam, hogy derék, öreg népfelkelő osztrák főhadnagy. Bevált módszeremmel a legudvariasabb modoromban kezdtem vele tárgyalni, odaszóltam a kocsihoz, hogy adjanak cigarettát, snapszot. Kocsijainkat a főhadnagy egy félreeső sarokba vezette, s ott megkezdte azok átvizsgálását. Láttam, hogy megérte nyomorult helyzetünket. Ha elveszik összes járművünket, talán sohasem jutunk Aschachba, hiszen a vasúti szállítás is már kezdett csődöt mondani, s minden szerelvényt a harcok alakulatoknak foglaltak le. Nagyon kértem őt, győződjön meg maga is, hogy kocsijaink mind elhasznált vacak tragacsok, benzinünk kifogyott, fegyvereink nincsenek, tehát ha tőlünk mindent el is vesznek, azzal nem sokat nyernek. Közben a kocsihoz eleinte a tiszték és asszonyok minduntalan belebeszéltek tárgyalásainkba, amíg rájuk nem ripakodtam, hogy ne rontsák el jó mederben folyó beszélgetésemet, mert láttam, hogy az öreg osztrák még tiszteli bennem a régi közös hadseregbeli idősb tisztet, s úgy is beszélt velem. Mikor láttam, hogy kedvezőre fordul a dolog, még egy kis csomagban szalonnát, miegymást is adtam neki, megtudván, hogy családjával itt igen szűk körülmények közt él, azután ismét megkerestük a pökhendi kommisszáriust. Szerencsémre elcsíptük egyedül, s így a főhadnagy nyugodtan kifejtette előtte, hogy a kocsijaink hasznavehetetlenek stb., szóval mindazt lereferálta, amit én vele megtárgyaltam. A kommisszárius most jobb hangulatban volt, odavezettem a legrosszabb kocsihoz, s ő maga is látta, hogy nem sokat nyer vele. Egészen azonban nem akarta felszabadítani szállítmányunkat, tehát azt kívánta, hogy a legjobb kocsinkat és fegyvereinket hagyjuk itt, azután mehetünk tovább. Megkínáltam őt is cigarettával, és arra kértem, hogy engedjen mindenestül Aschachig, és én szavamat adom, hogy holnap azt a kocsihoz, amit ő most itt kijelöl, két magyar sofőrrel visszaküldöm. Fegyverzetünk, a tiszték magánpisztolyait kivéve csak egy-két ócska Manlicher és egy géppisztoly volt. Utóbbit tehát szintén leadom. Ebbe végre beleegyezett, és megbízta a főhadnagyot, hogy erről írást vegyen tőlem, s állítsa ki az utazási igazolványt, amellyel most már feltartóztatás nélkül haladhattunk Linzen át Aschachig. Végleg megszabadulva a kommisszáriustól, a főhadnaggal irodájába mentem, ott aláírtam egy nyilatkozatot, hogy a kocsi másnap visszaküldöm, átvettem a menetlevelet, melegen megköszöntem a derék osztráknak megértő szívességét, azután rohantam vissza a kocsihoz odakiáltva a sofőröknek: Most azután igyekezzünk minél előbb kijutni innen! – s kifutottunk a városból. Stemmer utasítása ugyan úgy szólt, hogy vagy Enns nyugati kijáratánál, vagy a mindjárt utána következő faluban töltsük az éjjelt, és várjuk be az elénk küldendő benzint, de Török ezredessel az volt az érzésünk,

hogy tanácsos lesz minél előbb, minél messzebbre távozni ennek a szigorú vizsgálattal megbízott SS-hatóságnak a körzetéből. Kiadta tehát az utasítást, hogy továbbmegyünk, ameddig a benzinünk tart.

Nagy kő esett le a szívemről, és igen örültem, amikor az első pihenőnél hozzám jöttek a többi kocsis utasai, akik tárgyalásaimat végighallgatták, és hálálkodva köszönték, hogy megmentettem megmaradt kis vagyonkánkat és elhárítottam a vasúti szállítás veszélyeit. Ennsből Asten, Ebelsberg községeken áthaladva elértük Linzet. Ott ugyan szintén megállítottak, de az Ennsben kapott utazási igazolványt felmutatva, akadálytalanul továbbengedtek. Linznek csak a déli külvárosát láttuk, s rátérve az Eferding–Aschachba vezető műútra, Leonding, Alkoven községeken át értük el Eferding városkát. Szép régi kis város,¹⁰³ de tele volt menekültekkel, katonákkal, úgyhogy még 4 km-rel továbbgurulva délután 4 óra tájban elértük Popping községet, amely már csak 6 km-re volt végcélunktól, Aschachtól. De már az utolsó csepp benzinkészletünk is kifogyott, s így behajtottunk mindjárt a falu kijáratánál lévő hatalmas gazdaság udvarára, s ott éjjelre a nagy, villanyvilágításos csűrben letelepedtünk, azzal az elhatározással, hogy másnap biciklis futárral értesítjük az Aschachban lakó Stemmert ideérkezésünkről. A szíves házigazda engedélyével konyháján főztünk egy meleg krumplilevest mindnyájunknak, s azután lepihentünk.

Másnap, április 7-én azután alkalmunk volt részletesen megtekinteni ezt a remek gazdaságot, ahová jutottunk. Házigazdánk, egy Frauenhofer nevű, patriarchális kinézésű, 60 év körüli gazda, szívesen megmutatta nekünk gazdaságát, sőt, amikor jobban megismert, felajánlotta nekünk Ilussal, hogy használjuk a hideg-melegvízes személyzeti fürdőszobát is. Remek gazdasága volt. Elszomorodva emlegettük Ilussal, hogy mennyire elmaradtunk mi Magyarországon a gazdasági kultúra terén, pedig annyira szeretünk büszkélkedni azzal, hogy agrárország vagyunk, s a magyar paraszt a legjobb és legdolgosabb mezőgazda. Bizony nemcsak az alföldi, de a sokkal kulturáltabb dunántúli gazdáink és földbirtokosaink is sokat tanulhatnának, ha megnéznék, hogy Felső-Ausztriának ezen a vidékén milyen intenzív, okos, szorgalmas gazdálkodás folyik. Linz vidéke és a Duna völgyének ez a szakasza Ausztria élestára, szorgalmas, tanult gazdálkodói itt valóságos paradicsomot alkottak. Sohasem láttam otthon ilyen térdig érő lóhereföldeket, minden darab föld okszerűen ki van használva, remekül megművelve, a földeken járva szinte az a benyomásunk, mintha gondozott parkokban járnánk, rendes kavicsolt utakon. De nemcsak a földeken, de akárhol betértünk a legszegényebb zsellérházakba, mindenütt rend, tisztaság volt házban, istállóban, udvaron egyaránt, amit nálunk még nagy gazdáknál is hasztalan keresünk. Az állatok kitűnően gondozott, jól táplált állapotban, kocsik, szármok ragyogó tisztán, szabályos trágyatelepek, mindenütt folyóvíz a helyiségekben, villanyvilágítás stb.

Frauenhofer gazda majorja, mint általában e vidékre jellemző típusmajor, ún. Vierkanthof volt. Nagy udvart körülzáró, zárt egyemeletes épülettömb. Egyik oldala hatalmas takarmánypajta, csűr, azután külön kőből, téglából épült istállók, hideg-meleg vízvezetékkel, kis vasúttal a közepén, minden épületrészben WC és meleg [vízes] mosdókagyló. Az egyik épületrész emeletes magtár, egyúttal cséplőhelyiség, mert itt a cséplést nem aratás után a nyitott szérűn végzik, hanem a képeket az eső elől mentve azonnal betakarítják, és ősszel csépelnek, esetleg csak télen, amikor a cselédségnek nincs más dolga. Persze minden villanyerővel megy. Külön helyiségben a gazdasági gépek, darálók, szelektorok, szecskavágók stb. A cselédség és a gazda családja az emeleten, szép tágas szobákban lakik.

¹⁰³ Eferding (Markónál *Efferding*) Ausztria harmadik legrégebbi városa, 1222-ben alapították.

A család minden tagja a cselédekkel együtt dolgozik és étkezik a nagy Wohnküche hosszú asztalánál. Aznap vacsorára volt hatalmas porció tejbefőtt darakása aszalt szilvával és korlátlanul tej. Csak mikor másnap, vasárnap láttuk a gazda három szép, fiatal leányát és két felnőtt fiát kifogástalan városi ruhákban templomba menni, ismertük meg, hogy tegnap ugyanők hordtak trágját és kapáltak, etettek, mint a többi cseléd. A gazdaság összesen 150 hold volt, és ezen a középbirtokon állandóan 22 cselédet tud eltartani! Szinte hihetetlen, hiszen nálunk egy ilyen gazdaság legfeljebb 4-5 konvencióst bír el! Valamennyi állatját nyugodtan elküldhette volna a pesti mezőgazdasági kiállításra, tehenei, két bikája olyan volt, mint nálunk az országos hírvű Farkas Feri barátunk 1000 holdas uradalmának díjazott állatai. Gyönyörű lovai közt voltak nemesvérű kocsilovak és pinzgauzi igások, sertései már akkor, április elején elérték a 150-200 kg súlyt! És a 22 állandó cseléden kívül még sok hadifogoly napszámot is foglalkoztatott a falu melletti nagy francia-belga hadifogolytáborból.

Francia beszédet hallva, Ilussal megszólítottuk az egyik hadifoglyot. Eleinte tartózkodva beszélt, mert azt hitte, hogy németek vagyunk. Mikor mondtuk, hogy magyarokkal beszél, barátságosabb lett. Elmondta, hogy gimnáziumi tanár, de kérte, hogy ezt ne áruljuk el, mert akkor nem engedik mezőgazdasági munkára, pedig ő itt szívesen dolgozik, a gazdáék jól bánnak vele és ellátása kifogástalan.

Napközben kissé körülnéztünk a faluban és környékén. Nagyon szép régi templomban fekszik egy, a X. században ott élt hittérítő püspökük.¹⁰⁴ Popping vidéke nagyon barátságos, kedves képet nyújt. A Duna völgye tele van erdőkkel, ligetekkel, legelőkkel, a völgyet egy kb. 100 m-rel magasabb dombsor szegélyezi, a falu felett a romantikus fekvésű Schaumburg várkastély romjaival.

Délelőtt Törökkel átmentünk Aschachba Lacit felkeresni. A műszaki parancsnokság irodájában találtuk, Kovarcz nyilas munkaügyi miniszterrel¹⁰⁵ tárgyalva. Stemmerék az iskolában laktak, de nem külön szobában, hanem a nagy tanterem egyik, pokrócokkal elrekesztett fülkéjében. Kovarcz – egyébként sötét, gengszter kinézésű, ellenszenves ember¹⁰⁶ – igen sötéten festette a magyarság helyzetét. Az ország egész területe már orosz megszállás alatt nyög, a nyugatra kitelepült magyarok sorsa bizonytalan. Dacára annak, hogy a magyar kormány vagonszámra és MFTR-hajókon¹⁰⁷ sok ezer tonna élelmiszert küldött ki ellátásunkra, itt Ausztriában, de még inkább Németországban, csak túrt, kellemtelen jövevények vagyunk, s félni lehet attól, hogy a németek még a háború befejezése előtt internálni fognak minden magyar alakulatot és családot. Az egyedüli, nekünk, munkásalakulatoknak kedvező remény, hogy ilyen minőségben talán alkalmaznak valahol, és akkor ellátást is kapunk. Hallottuk, hogy azt a vonatot, amelyen a magyar nyilas kormány több tagja, köztük Kovarcz is utazott, légi támadás érte, s majdnem elpusztultak. Laci érdeklődött e felől, mire Kovarcz rezignáltan megjegyezte: „...nincs olyan szerencsénk, hogy ott elpusztultunk volna.”

¹⁰⁴ Szent Wolfgang regensburgi püspök – melleleg a magyarok közötti latin térítés úttörője és Boldog Gizella királynéknak nevelője – 994-ben hunyt el Poppingban. Végző nyughelye azonban Regensburgban van.

¹⁰⁵ Kovarcz Emil a Szálasi-kormány tárca nélküli minisztereként nem egyszerűen a munkaügyekért, hanem a nemzet totális mozgósításáért és harcra állításáért felelt.

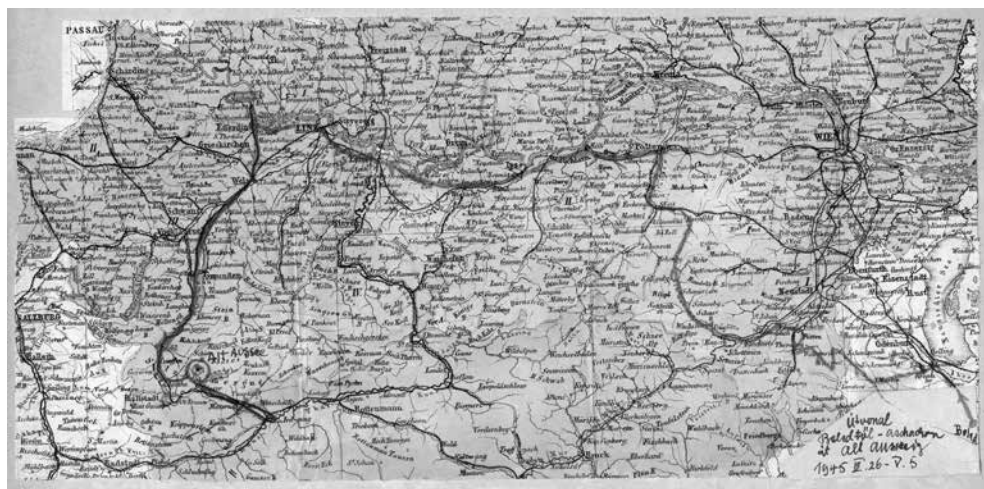
¹⁰⁶ Markó találón jellemzi Kovarczot, akit a nyilas kormányban vállalt szerepén túl is súlyos bűnök terheltek: 1940-ben például azért veszítette el parlamenti mandátumát, mert 1939 februárjában részt vett a Dohány utcai zsinagóga elleni merényletben, s ekkor Németországba szökött, csak Magyarország német megszállása után tért vissza, s részt vett az 1944. október 15-i nyilas puccs szervezésében is.

¹⁰⁷ MFTR = Magyar Folyami és Tengerhajózási Részvénytársaság.

Stemmer baráti kapcsolatai révén kieszközölte, hogy a műszaki szertártól elfoglalt gyönyörű Duna-parti ősparkban nekünk is építenek egy barakkot, és ahhoz már aznap hozzá is fogtak. Stemmer azután délután kijött hozzánk Puppingtonba, és közölte a következőket. A családok Aschachba költöznek, ő néhány tiszttel, mint a dandár szűkebb törzse, visszamegy Ybbsbe,¹⁰⁸ ott szedi össze a vidéken található kóborló magyarokat és ezredeinek maradványait, és ha néhány századra való legénység összegyűlik, megkezdik valahol a munkát. Ellátásunkról Aschachban az ottani magyar élelmező hatóságok és – ha találunk a közelben – a német parancsnokságok fognak gondoskodni addig, amíg végleges sorsunk eldől.

Másnap, április 8-án, vasárnap reggel átvonultunk az Aschach melletti parkban épülő telephelyünkre. A park egy nagy kastélyhoz tartozott, a Harrach grófoké volt, százéves remek ősfákkal, legalább 100-150 holdnyi területen feküdt, és folytatódott egy hatalmas vadaskertben. A barakkunkat egy tíz hatalmas hársfából álló köröndön építették. Mikor mi odaértünk, még csak a váza állott, de gyönyörű tavaszi napsütés lévén, mindent lepakoltunk és a fák alatt tanyáztunk, amíg estére a házunk annyira elkészült, hogy tető alá juttva, abban hosszú, emeletes priccseken elhelyezkedhettünk. Csomagjaink a priccsek alatt elfértek. Ivóvizünket a műszaki táborból, kb. száz lépésnyi távolságból kellett hozni, mosásra, mosakodásra ott volt a Duna, alig harminc lépésnyire húzóódó töltés mögött. Persze egyéb higiénikus berendezésünk nem volt, a baraktól bizonyos távolságra, a bokrok közt ásattunk egy tábori latrinát, ami bizony, főleg szegény asszonyainknak, nagyon kellemetlen volt. De hát ezen nem tudtunk segíteni, s mindenki jó humorral tette túl magát ezen a kényelmetlenségen.

Április 8-tól 27-ig voltunk az Aschach melletti barakktábor lakói. Negyvenen laktunk a barakkban, a legénység, konyha stb. számára külön kis barakkokat, sátrakat állítottak fel. Szerencsénk volt az időjárással, mert állandóan sütött a nap, a gyönyörű ősparkban élveztük a tavasz ébredését.

Üttonal Beledtöl Aschachon át Altaussee-ig 1945. március. 26. – május. 5.

¹⁰⁸ Ybbs an der Donau.

ASCHACHI TÁBOR; TOVÁBBUTAZÁS ALTAUSSEE-IG 1945. április 8. – május 5.

Az aschachi grófi parkban lévő táborban három hetet töltöttünk elég kellemes viszonyok közt. Bár a barakkban kb. 40-en laktunk, de jóformán csak az éjjeleket töltöttük abban, mert egész idő alatt olyan szép tavaszi napsütésben volt részünk, hogy egész napunkat a gyönyörű tavaszi virágpompában, rügyező fák, bokrok napról-napra jobban kibontakozó zöld környezetében tölthettük. A műszaki tábor parancsnoka, Sziklay alezredes, Stemmerék régi jó barátja, a legszívesebb bajtársiassággal segített mindenben. Kaptunk kitűnő gyapotfélét, valami dániai kapoknak nevezett vattát,¹⁰⁹ s ezzel szalmazsákjainkat megtömve, jó fekvőhelyeink voltak. Azután felvételeztünk kincstári lepedőket, sok egyéb használati tárgyat, edényeket stb. A lepedőkkel itt és később Altaussee-ban a barakkban elkülöníthettük fekvőhelyünket, úgyhogy némileg zavartalanabban élhettünk; azaz Beled óta most már éjjelre levethetők, s kis fülkékben legalább egyedül voltunk. Persze a barakk minden zaját, a priccseken fekvők minden forgolódását mindenki hallotta és érezte, de hát ezekkel a kis feszélyezettségekkel és kényelmetlenségekkel már nem törődünk. Belenyugodtunk, hogy egyéni, szabad életünket már csak akkor kapjuk vissza, ha hazajutunk.

Nagyobb gond volt az ételmezésünk rendezése. Nekünk, tisztai családoknak még volt otthonról vagy Beledről hozott kis készletünk, tehát ha a közös ellátás nem működött, nem haltunk volna éhen. De a táborlakók nagyobb része, az altisztek, sofőrök, legénység – kizárólag a közös étkezésre szorulva – bizony sokszor koplalni volt kénytelen. Ez a helyzet szükségszerűen a fegyelem lazulására, kommunista ízű megjegyzésekre és a tiszték és családjaik ellen ki-kitörő kellemetlen jelenetekre adott okot. Közellátásunkat Lányi százados és Magyar hadnagy¹¹⁰ csak ott tartózkodásunk második hetétől kezdve tudta rendbehozni, amikor a közelben lévő német parancsnokságok és a magyar műszaki tábor gazdasági hivatala révén már rendszeresebben kaptunk kenyeret, kávé s egyéb cikkeket. Április közepére Linzig elvergődtek a két munkásezredünk roncsai is, alig pár száz ember, néhány tiszttel és ugyancsak odaérkezett a fogatolt vonatunk is. Onnan előrendeltük beledi szakácsunkat, Winklert, aki azután már tudott naponta egyszer délben meleg ételt (sűrű levest vagy száraz főzeléket, néha húst vagy húskonzervet) és reggel és este kávé készíteni. A legnagyobb elkeseredést és érthető ellenszenvet a legénységben az okozta, hogy azok a tisztai családok, akiknek még volt készletük, a táborban kis, nyílt tűzhelyeken főztek maguknak valamit, persze az éhes emberek megjegyzéseitől és kifakadásaitól kísérve.

¹⁰⁹ A kapok trópusi eredetű fafaj, magvainak röpitőszereiből nyert, gyapotszerű finom rostjait párnák, ágyneműk töltésére is használják, ezért pihefa néven is ismert.

¹¹⁰ Lányi István és Magyar Kornél gazdasági tiszték.

Stemmer is, mi is és a józanul gondolkodók közül sokan figyelmeztették a családokat, hogy ne provokálják „főzőcskésükkel” az amúgy is ingerült és türelmetlen emberek ellenszenvét, de hát nem sokan hallgattak ránk. Már napról-napra élesebben lehetett érezni a nagy hasadást a tábor lakóinak lelkében, ami azután folyton csak fokozódott. Beleden még szívesen jelentkeztek legények a családok kiszolgálására, jól tudva, hogy akkor mégis jobb dolguk lehet. Most már csak élelem ellenében voltak hajlandók segíteni. Asszonyaink ezután már maguk mosták ruháinkat s végeztek el minden munkát körülöttünk, mi pedig, férfiak, hordtuk a vizet, fát, raktunk tüzet. Szívesen tettük, hiszen más dolgunk nem volt, s meg akartuk mutatni elégedetlenkedő és úrgyűlölő embereinknek, hogy ha kell, nem irtózunk a testi munkától. Szegény Ilusom szenvedett a legtöbbit a hiányos táplálkozás miatt, hiszen neki a két év előtt végzett életmentő súlyos epeoperációja után állandóan diétás kosztot, főleg tejen, fűszertelen ételeken, fehér kenyéren stb. kellett élnie, és mindennek csak az ellenkezőjét tudtuk adni. Itt kezdődött testi állapotának leromlása, amely honatalanságunk utolsó korszakában gyógyíthatatlan betegségeit és hazatértünk után alig fél évre, májrákban való szörnyű elpusztulását okozta.

Április 27-ig éltünk az Aschach melletti táborban. Napjaink nagyjából így folytak le. Reggel 8 óra tájban hoztam a konyháról a meleg konzervkávét, amelyet főleg azóta élveztünk jobban, amióta egy német pékségből a német Wehrmacht kitűnő barna kenyérét, egy nem száradó Dauerbrotot kaptunk. Sajnos cukoradagunk minimális volt. Délelőtt rendbetettük fülkénket, ha kellett, mostunk stb., azután vagy besétáltunk a városba, vagy a táborhelyen töltöttük a napot. Közben lementünk a Dunára, ahol állandóan élénk forgalom volt. Magyar MFTR- és DGT-hajók¹¹¹ szállítottak nyugat felé katonákat, családokat, élelmiszereket. Egy éjjel Raisz Iván öcsénk családját is egy ilyen MFTR-transzport vitte Aschachon át Bajorország felé (ő mint katona már szintén kint volt), de bár tudtunk erről, hajójuk éjjel ment itt át, tehát nem találkozhattunk. Egyszer szaladnak a part felől hírnökök, hogy egy magyar uszályon itt van Fedák Sári, az elpusztíthatatlan kedélyű, ismert színész. Lementünk a partra, s valóban ott láttuk az „isteni Zsaszát”, egy fekvőszéken trónolt a fedélzeten és mulattatta környezetét. Aschach igen szép, régi városka, valamikor és most is a dunai forgalom egyik fontos állomása volt. Nagyon kedves, középkori házakkal, gyönyörű régi templommal. Üzleteiben, bár már nem sok árujuk volt, mégis tudtunk vásárolni egyet-mást. Nekem pedig szerencsém volt, hogy a szertár gazdasági hivatalában vásárolhattam 20 márkáért egy igen kitűnő box bőr bakancsot, amit azután még hazakerkezésünk után is, különösen falun, évekig hordhattam. Nagy jótétemény volt ez, mert csizmámon és egy pár félcipőn kívül minden lábbelím elveszett.

Délután egy-két barátunkkal, családokkal vittük pokrócainkat a vadaskert valamelyik kellemes helyére, s ott töltöttük a tábor kellemeségeitől távol a nap hátralévő részét. Az esti kávé után még a szabadban élveztük a szép tavaszi estétet, amíg a világítás hiánya korai lefekvésre nem készítetett. Közben persze otthagytva a társaságot, Ilusommal kettesben is elbolyongtunk a barátságos park és Duna-part csendesebb részein, töprengve jövőnk és az otthonmaradott gyerekeink, rokonaink sorsa felett. Egy ilyen alkalommal egy hatalmas tölgyfa alatt, Ilust magamhoz ölelve kértem, hogy ne haragudjon, hogy miattam ilyen nagy kavarodásba került s ennyi sok nélkülözésnek, testi és lelki szenvedésnek megaláztatásnak s még ki tudja, milyen nyomorúságnak lesz kitéve. Ha magam jöttem volna el, és ő ott marad Lászlóffyék oltalmában, talán az első ellenséges átvonulás borzalmai után hamarabb

¹¹¹ Eredetileg hibásan DG rövidítéssel. DGT = Első Duna-gőzhajózási Társaság. (Lásd még fentebb a 107. jegyzetet is.)

kerül rendes viszonyok közé és ápolhatja egészségét, mint így, hontalanul, nyomorúságos tábori élet, esetleg hadifogság minden viszontagsága közben. Mosolyogva szorította meg kezemet, jóságos szeméből végtelen szeretet, bizalom fénye sugárzott ki, amikor ezt mondta: „Ne aggódjon, Árpikám, hiszen mi az oltár előtt megfogadtuk, hogy jóban-rosszban nem hagyjuk el egymást. Hát csak nem gondolja, hogy én egy napig is nyugodtan tudtam volna élni otthon, Maga nélkül! Tudom, hogy válságos idők előtt állunk, de Maga mellett van, és tudom, hogy el nem hagy, együtt pedig mindent könnyebben fogunk elviselni. A jó Isten – láthatja – már eddigi, elég viharos utunk alatt sem hagyott el, bízunk tovább is benne. Azt megígérem, hogy sohasem leszek terhére és nem fogom nehezíteni a Maga helyzetét, csak a jó Isten adjon egészséget mindkettőnknek. Nagyon jól esik nekem, hogy Maga most ezt mondta, de egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy Magára életem minden pillanatában vakon támaszkodhatom, nem félek, együtt mindent el fogunk viselni!”

E nagy lelki nemességről és emelkedett gondolkodásról tanúskodó szavai után visszasétáltunk a barakkba, de ez a beszélgetés mély nyomot hagyott lelkemben, és végtelen megnyugvással és bizalommal néztem ezután sötét bizonytalanságban eléink meredő jövőnk felé.

A hadihelyzet rohamosan romlott, a háború az agónia korszakába lépett. Az angol-szász hadak már szinte ellenállás nélkül jutottak kelet felé Németország belsejébe. Szerencsénkre az oroszok előnyomulása St. Pölten előtt hosszabb ideig megakadt, úgyhogy mindig indokoltabb volt az a reményünk, hogy kétfelől szorongatva, az amerikaiak előbb érik el Felső-Ausztriának azt vidékét, ahol most vagyunk, mint az oroszok. Ha pedig az orosz előnyomulás gyorsulna meg, akkor azt határoztuk, hogy kocsijainkra felkapva, vagy ha azokat nem tudnánk üzembe helyezni, akár gyalog is kis kézipoggyással addig megyünk nyugat felé, amíg amerikaiakkal nem találkozunk. Török ezredes magával hozta rádiókészülékét, azt a barakkban felszereltük, s mindennap hallhattuk a hivatalos helyzetjelentéseket. Keleten az oroszok április 15-én már elérték a Küstrin, Visztula folyó, Lipcse, Chemnitz, a Vág- és Nyitra-völgy vonalát, Ausztriában pedig St. Pölten vidékét. Nyugaton Badenen át haladva mélyen benyomultak bajor földre. Másnap már hallottunk hírt Bécs elestéről, St. Pölten megszállásáról, nyugaton pedig a Rajnán át szakadatlanul özönlöttek angol–amerikai csapatok Bajorországon át Ausztria felé. Ugyanekkor már Lipcse külvárosában dúlt a harc, másnap Bajorországban már Bayreuth is a kezükbe esett. Szóval Németország teljes leigázása már csak hetek, esetleg napok kérdése lehetett. Stemmer 16-án Welsbe ment körülnézni és tájékozódni, de nem sokat tudott meg. Ugyanaznap délután ellenséges repülőök hatalmas bombatámadást intéztek a tőlünk alig 4 km-re lévő, Eferding melletti repülőtérré. Hála Istennek, csak repeszdarabok hullottak közénk, de ez jó figyelemztetés volt, mert azonnal hozzáfogtunk legalább embermélységű futóárkok kiásásához a barakk mellett.

20-a körül már az volt az érzésünk, hogy sokáig itt nem maradhatunk. A műszaki szertár is kezdett csomagolni, német tiszték mindennap jöttek a táborba érdeklődni, úgy látszott, hogy minket ki akarnak szorítani. Pár nap múlva meg is hozták a rendeletet Sziklay alezredesnek, hogy adja át az egész szertár berendezését, és minket is vigyenek innen el. Nem siettünk az utasítás végrehajtásával, mert láttuk, hogy ez már csak a végső felbomlást megelőző kapkodás. Legfeljebb arra gondoltunk, hogy innen elmegyünk nem messze nyugat felé, valahol a Duna ligetei közt, vagy a dombokon látható erdők mélyében meghúzzuk magunkat távol a várható fő forgalmi útvonalaktól, s itt bevárjuk, hogy sorsunkat merre fordíthassuk. Erre azonban nem került sor.

Linzben lassan összegyűlt egy zászlóaljra való tiszt és legénység, Laci ezért 20-a körül odaküldte Murányi alezredest több tiszttel, és egy munkásezredest akart ott felállítani. Pár nap múlva azután azzal az újsággal jött ki a táborba, hogy Kovarcz minisztert bízta meg Szálasi a munkahadseregek megszervezésével. Két munkahadsereget akar felállítani, az egyiknek Kassay-Farkas altábornagy, a másiknak pedig Stemmer Laci lesz a parancsnoka. Minden hadsereg 3-4 dandárból fog állni, Kassay altábornagy Linz vidékén marad, Stemmer pedig lemegy Aussee vidékére. Hogy miből fognak ezek a dandárok megalakulni, arról senki sem tudott határozott felvilágosítást adni, csak annyit tudtunk meg, hogy Laci Aussee-ből az Enns völgyében, Schladming vidékén állítólag még együtt lévő magyar 3. hadsereg, (László altábornagy)¹¹² ezredeit fogja megkapni vasúti munkák céljaira. Egy dandárt ezen a vidéken foglalkoztat, egyet nyugat felé küld München vidékére, a harmadikat pedig Stájerországban szedi össze és alkalmazza. Stemmer igen lelkesedett e tervért, mi, higgadtan gondolkodó tiszték csak azt láttuk sajnálattal, hogy a fejébe szállt a dicsőség, hogy most „hadseregparancsnok” lesz. Ezután nyíltan is hangoztatta, ha valamilyen, minket érdeklő ügyben hozzá fordultunk, hogy ilyen részletkérdésekkel nem törődik, ő hadseregparancsnok, segítsünk magunkon, ahogy tudunk. Láttuk, hogy mindenképpen szabadulni akar tőlünk, mert kijelentette, hogy a mi 204. dandártörzsünket fogja München felé küldeni. Nagy elkeseredés fogott el mindnyájunkat, s mi idősebb törzstisztek azután őt félrevonva alaposan megmagyaráztuk ez intézkedés helytelenségét, és kértük, hogy ha már innen elmegy, legalább minket vigyen Aussee vidékére, hiszen végeredményben ez a dandártörzs az ő eredeti alakulata, és családja s a hadseregparancsnokság megalakulásában is csak reánk támaszkodhatik, mert mi együtt vagyunk, s irodánk stb. minden megvan még. Irénke is nagyon rimánkodott neki, hogy ne szakítsa el családját a Beled óta megszokott környezetéből. Végre engedett, de később is folyton emlegette, hogy az asszonyok befolyására történt ez a pártütésünk, s hogy neki minden jó tervét elgáncsoljuk. No de hát ezzel nem törődtünk, s örültünk, hogy mégsem dob ki idegen viszonyok közé, München felé, ahol a harcok még dúltak.

Április 26-án tehát kiadta Laci az utasításokat az Aussee vidékére való elvonulásra. Csak a szűkebb törzs tisztjei és családjai mentünk oda, a többi tisztet visszaküldte Linzbe, az újonnan alakuló ezredhez. Török ezredes ekkor már nem volt a táborunkban. Pár nappal előbb hírt kapott arról, hogy felesége közel hozzánk, a bajor határon van régi alakulatának családjával. Kért Stemmertől egy tehergépkocsit, hogy azzal odamenjen, s családját idehozza. Stemmer nehezen bár, de beleegyezett. Sajnos, mi még Török visszaérkezése előtt elindultunk, úgyhogy sem őt, sem a teherkocsit többé nem láttuk viszont. Ez a közösségnek hátrányos volt, mert egy teherkocsival kevesebb lett, tehát az azon átvitt poggyászt át kellett rakni a tíz fogatolt kocsira, amelyeket Bolla zászlóossal Stemmer április 26-án estére Aschachba rendelt. Mi Ilussal sajnáltuk Török távozását. Kellemes, művelt úriember volt, erélyes tiszt, jó bajtárs, s ha feleségével idejében közénk érkezik és megnyugszik, társaságunk csak nyert volna vele. Nekünk különben távozása hasznot is hozott, mert személygépkocsija itt maradt, s ezen ezentúl én mentem Ilussal, és mindig vettünk fel még valakit a kocsiba, rendszeren a beteg Pálosynét vagy Horváth Pistáékat. A sofőr, egy

¹¹² László Dezső (ekkor már vezérezredes) nem a 3., hanem az 1. hadsereg parancsnoka volt. E hadsereg a Felvidéken, majd sziléziai és morva területen harcolva vonult vissza, s szűkebb törzse végül Stájerországban esett amerikai fogságba. Itt a stájer területen lévő 3. hadsereg maradványairól van szó, amelynek parancsnoka azonban nem László, hanem Heszlényi József vezérezredes volt, aki szovjet fogságba esve 1945. június 2-án öngyilkos lett.

Kasztner Rudolf nevű újpesti strici, igen ügyes vezető volt, de később ő is egy követ fújt az Angyal-féle renitens társasággal, és autójával együtt Aussee-ből megszökött.

Április 27-én, reggel 7-kor kellett volna elinduljunk Aschachból. De a Linzből ide-irányított fogatos vonatunk csak délelőtt érkezett Aschachba, mert előző nap a németek szármára kellett valamit fuvarozni. Így tehát csak délután 2 óra után hagytuk el Aschachot. Üzemanyagunk elég volt hosszabb útra, Lacinak sikerült Linzben és a szertárnál kb. 550 liter benzint szerezni. Most már csak négy tehergépkocsink egy pótkocsival és öt személygépkocsink, egy motorkerékpárunk és két-három kerékpárunk volt. Az egész fogatolt vonatunk pedig már csak tíz, kétlovas falusi szekérből állott. Az egyik teherkocsink, egy a lengyel hadseregtől származó Polski kocsi, igen rossz karban volt, ehhez kellett mérnünk a menetsebességet, tehát csak csigalassúsággal haladtunk az amúgy is dombos-völgyes, gyönyörű, kulturált vidékén. Eferdingig visszakanyarodva, ott déli irányba fordultunk és Scharten–Grafring–Eppingen¹¹³ át már esti sötétségben futottunk Wels városán keresztül. Ott rátértünk a Salzburg felé vezető műútra, és szakadó esőben értük el este 11 óra tájban azt az erdősarkot, Lambach város előtt, amit Stemmerékkel való találkozási és éjjelezési helyül meghatároztunk. Stemmer ugyanis Linzben töltötte az éjjelt, és egyenesen idejött hozzá újonnan beosztott vezérkari főnökével, Volant András vezérkari őrnaggal. Az éjjelt szakadó esőben, csak kopott és kevés védelmet nyújtó ponyvaink alatt töltöttük, és reggelre virradva komolyan nehezteltünk Stemmerre, aki a közelben egy parasztházban, kényelmes csűrben töltötte az éjjelt, semmit sem törődve velünk, pedig, mint Volant másnap mondta, a csűrben még legalább harmincan elfértünk volna.

Április 28-án, meleg kávé-reggeli után tovább indultunk Lambachon át a Gmunden–Ischl felé vezető úton. De alig mentünk 10-20 km-t, már egyik kocsinkon olyan nagy defekt mutatkozott, hogy kénytelenek voltunk Roitham község elhagyása után az erdőben, a Steyermühl-Werke nagy papírgyár közelében megállani. A vidék gyönyörű volt, tulajdonképpen alig láttunk összefüggő falvakat, hanem csak sűrűn elszórt tanyákat, masszív Vierkanthofokat, virágzó mező- és kertgazdasági kultúrával. Istenem, mennyire más volt ez a kép, mint az elhagyatott, porba, sárba fulladó szegényes magyar tanyavilág Kecskemét környékén! Azután különösen gyönyörködtünk a régi, leginkább barokk templomokban. Ahol csak szerét tehettük, mindig megnéztük ezeket, mert nemcsak a templomoknak Felső-Ausztriában szokott régi barokk stílusában lehetett gyönyörködni, de belső architektúrájukban is, remek freskóik, művészi képeik igazi műremekek voltak. Különösen szépnek találtuk az alig pár házból álló Roitham község templomát, amely hatalmas arányaival, impozáns belsejével bármelyik nagyvárosnak díszére lehetett volna. Délelőtt 10 óra tájban értünk a Steyermühl-Werke mellé, a rohanó és vízesésekkel bővelkedő Traun folyó partján. Már útközben láttuk a Salzkammergut csodás alpesi vidékét, a hólepte magas csúcsokat. Nekem, aki hegyek közt születtem és nevelkedtem, különös gyönyörűséget okozott ez a látvány és az a helyzet, hogy továbbmenetelünk alatt mindig mélyebben jutottunk a magas hegyvidék régiójába.

A Steyermühl-Werke melletti erdőbe érve ismét szakadni kezdett az eső. Leszedtük a kocsikról a nagyobb ponyvákat, farkarók segítségével tetőket húztunk a fák alatt, és behúzódtunk azok alá. Konyhánk egy kocsin készített jó meleg gulyáslevest. Stemmer előrement, hogy helyet keressen a közeli falvakban, de már a déli órákban eredménytelenül tért vissza. Délután azt határozta, hogy egy teherkocsi a pótkocsival előre megy a Traun-tó déli partján fekvő legelső nagyobb városig, Ebensee-ig, ott próbál kvártélyt csinálni,

¹¹³ Nieder- és Obergrafring, valamint Epping is Buchkirchen község része.

lerakja poggyászait és még este üresen visszatér a többi kocsiért. A táborlakók többségének kérésére én vállalkoztam erre a feladatra, és felpakolva magunkat és még egy kisgyermekes családot, Bugyinét, délután 4-kor elindultunk. A gyönyörű Traunsee nyugati partján, Gmundent elhagyva gurultunk tovább. Sajnos a sűrű eső miatt a csodaszép tájékból alig láttunk valamit.

Stemmerék és Volant őrnagy szintén utánunk jöttek. Ebensee-ben megkerestem a német Ortskommandót. Egy elég előzékeny, Ritterkreuzzal, a legnagyobb német hadikitüntetéssel¹¹⁴ díszített fiatal főhadnagy fogadott. Altisztjei is barátságosan tárgyaltak velem. Persze nem mulasztottam el érdeklődni a főhadnagynál, hogy hol és miért kapta a Ritterkreuzot, amit ő azzal viszonzott, hogy az én gomblyukamban függő német vaskereszt eredete után érdeklődött, s látható hatást tett rá az a közlésem, hogy ezt a világháborús ezredem tulajdonosától, II. Vilmos német császártól kaptam személyesen, Lemberg bevétele után, amikor ezredünket 1915 nyarán az orosz harctéren felkereste.¹¹⁵

Összekeresve nyilvántartási adataikat, csak azt mondhatták nekem, hogy Ebensee-ben már nincs egy talpalatnyi hely sem üresen. De az egyik altiszt közbeszólt és jelentette, hogy ha úgymint gépkocsikon vagyunk és 8-10 km továbbmenet nem játszik szerepet, menjünk tovább Ischl felé Langwies községig, ott ma megürült egy nagy vendéglő, tágas étteremmel, tánchelyiséggel, csúrral, ott biztosan elférünk. Rögtön továbbmentünk. Langwiesbe érve sajnálattal állapítottuk meg, hogy egy német hadtápparancsnokság irodája már megelőzött és oda betelepedett. Mivel azonban nekik engedélyük erre még nem volt, nekem pedig a kezemben volt a felettes ebensee-i Ortskommandó kiutaló cédulája, békésen megegyeztünk. Nekik amúgyis csak a nagy táncteremre és a pár vendéglői szobára volt szükségük, tehát mi is elfértünk. Langwies község a rohanó Traun folyó partján csak néhány szétszórtan fekvő házból állott. Stemmeréket betettem egy kényelmes erdészlakba, az öregebb családoknak szintén szorítottunk helyet egy-két házban, a többiek a kényelmes csúrrban találtak elhelyezést. Ilussal mi elfoglaltunk egy emeleti szobát az előszobával. Amikor azonban láttuk, hogy Bugyiné két kis fiával nem kapott volna helyet házban, felvittük őket a mi szobánkba, és mi Ilussal nagyon jól elfértünk az előszoba széles díványán. A teherkocsi üresen visszament a steyer-mühli erdőig, de csak este 7-kor indulhatott el, tehát a tábor zömének ideérkezését csak másnapra várhattuk.

Kényelmesen megtisztálkodtunk barátságos házigazdáink segítségével, s konyhájukban szárítva megázott holmijainkat, forró teát is készítettünk, amire meghívtuk Volant őrnagyot, aki még senkit sem ismert közülünk. Neve ismerős volt nekünk, mert Emmi húgom férjének, Mikuleczky Gyulának egy unokahúga, akit esküvőjénél személyesen is megismertünk, volt egy Volant őrnagy felesége rövid ideig, azután békésen elváltak. Érdeklődve Volant őrnagynál, kisült, hogy ő volt Mikuleczky Annuska férje. Nagyon tapintatosan és korrektül nyilatkozott róla, azt mondta, hogy ma is tisztelettel gondol rá, de hát annyira különbözött a természetük, hogy jobbnak látták szétmenni. Volant Bandival végig

¹¹⁴ Azaz a német Vaskereszt lovagkeresztjével (Ritterkreuz des Eisernen Kreuzes). Az 1813-ban alapított és háborúk idején életre hívott porosz kitudatást – „össznémet” katonai elismerésként – Hitler is megújította 1939-ben, s a nyakban viselendő lovagkereszt fokozattal egészítette ki, amelyet a harctéren tanúsított önfeláldozó hősiességért és sikeres hadvezetésért adományoztak.

¹¹⁵ Markó itt pontatlanul ír az esetről, mert Vilmos császár még Lemberg bevétele előtt, 1915. június 18-án találkozott a 34-esek tisztjeivel, s a „Katonaéletem története” c. részben előadottak szerint nem is személyesen adta át a kitudatásokat, hanem már előzőleg megküldte azokat a kárpáti harcokban tanúsított érdemekért. A találkozó alkalmával a császár csupán felhatalmazta Colerus ezredest az ő nevében történő adományozásra, s Markó így kapta meg a Vaskereszt 2. osztályát. Lásd: I. 385–386.

igen meleg, jó baráti viszonyban maradtunk, igen értékes, eszes, művelt tiszt, jó bajtárs, erélyes, ügyes ember, akinek igen sokat köszönhattünk aussee-i tábori életünk alatt, és különösen hazautazásunk megszervezésénél.

Kedélyes teázás után jól esett egyszer ismét levetkőzve, zárt falak közt, díványon aludni, s reggel kipihenve vártuk a többiek megérkezését. Csak délután értek Langwiesbe, mert tagnap este útközben olyan vihar fogta el a kocsit, hogy kénytelen volt egy községben bevárni a reggelt, s csak délben ért vissza Steyer-mühl-Werkéhez. A délutáni órákban érkeztek Langwiesbe, természetesen most már ezt a napot is ott töltöttük, s csak másnap reggel indultunk tovább Ischl felé. Napközben Kovarcz miniszter jött Stemmerhez. Azt a hírt hozta, hogy az összes Ausztriában lévő magyar alakulatot és személyt a csehországi Budweis környékére viszik. Mi ezzel nem törődtünk, mert Lacinak kezében volt egy német igazolvány a linz-gmundeni német Abschnittskommandó parancsnokának, Colli ezredesnek az aláírásával és pecsétjével, hogy Stemmer tábornok a munkadandárparancsnoksággal és a családjaikkal az Enns völgyében, Irdning-Bad Aussee vidékén telepedhetik le. Az április 29-ét, egy vasárnapot tehát Langwiesben töltve, másnap, 30-án reggel 8 órakor indultunk tovább. Tudtuk, hogy Ischlben van egy rendes, békebeli felszerelésű autójavító üzem. Laci tehát úgy intézkedett, hogy ott megállunk, a rossz kocsit javításra leadjuk, ha lehet, megvárjuk, vagy ha nincs a városban hely, onnan kigurulva valahol a közelben bevárjuk annak helyrehozatalát, és csak azután megyünk tovább. Így is történt. A műhelyben azt mondták, hogy legfeljebb késő délután lesznek készen, tehát rövid tartózkodás után elhagytuk Ischlt (sajnáltam, hogy nem volt idő Ferenc József királyunk ismert nyaralójának, most múzeum, megtekintésére), és pár kilométerre a város után egy erdőben – ismét szakadó esőben – megálltunk. Helyesebben mondva, csak mi, a Törökféle Ford kocsin mentünk Ischlből tovább, és magunkkal vittük Irénkét két kis unokájával, mert Laci Volant őrnaggyal előrement S. Agatha községig, hogy a további útviszonyokról tájékozódjék. Célunk, Irdning felé Bad Aussee-n keresztül vezetett az út, oda pedig két műúton lehetett eljutni. Az egyik, a hosszabbik, a Hallstatti-tavat megkerülve nekünk alkalmasabb lett volna, mert emelkedés nélkül ment. A másik, a lényegesebben rövidebb út a 982 méter magas Pötschenpasson keresztül, de olyan meredeken, hogy vacak kocsijaink motorjai aligha bírták volna.

Megálltunk az országút mellett egy forrásnál. Közben beborult, majd szakadni kezdett az eső. Már a földrajzban tanultam valamikor, hogy Európának a Salzkammergut, ahová most értünk, a legtöbb esővel megáldott vidéke. Ezt, sajnos, a következő hónapokban is kénytelenek voltunk tapasztalni. Délelőtt hozzánk csatlakozott Ischlből M. őrnagy családjával, és azt a hírt hozta, hogy az autójavítással csak késő estére lesznek készen. Tehát ők is idejöttek, és intézkedett, hogy ebédünket egy motoros idehozza.

Ischl után egy majdnem végzetessé váló autóbalesetnek voltunk szenvedő részesei. Az országút jobb felén egy hosszú, több száz parasztkocsiból álló német szekérkaraván vonult lépésben, kis csues lovakkal,¹¹⁶ orosz, ukrán kocsisokkal. Lovas német altisztek vezetésével rendben vonultak, csak az egyik muszka kocsis nem ült a szekeren, hanem gyalog baktatott az országút közepén. Már jó száz lépésről rátükköltünk, de csak az utolsó percben hallotta, amikor már alig voltunk tőle távolabb 20-30 lépésnél. Ijedten felugrott kocsijára, eközben megránthatta a gyeplőt, mert a kocsi váratlanul kifordult a sorból és majdnem keresztben zárta el az országutat. Bármilyen ügyesen és gyorsan fékezett sofő-

¹¹⁶ A Monarchiában elsősorban az északkeleti szláv népeket (ruszin, ukrán) jelölő gúnynév. Csues ló = kis paraszt ló.

rünk, és igyekezett a kocsit oldalra rántva az összeütközést kikerülni, már nem volt erre ideje. Autónk elkapta a könnyű kocsi oldalát, s a következő pillanatban nagy recsegés, ropogás – az orosz kocsit felborítottuk. Nem láttam mást, mint a felfordult lovak lábait kalimpálni a levegőben, a muszka a szekér alatt ordított, mi pedig hatalmasan összerázva a hirtelen fékezéstől, a kocsiban előre buktunk. Szerencsére az ijedtségen kívül nem történt bajunk. Kocsinknak olyan erős volt az elhárítóvása, hogy a könnyű szekeret könnyen felboríthatta, anélkül hogy a karamboltól mi is szenvedtünk volna. De a baj csak ezután kezdődött. A kocsisor megállt és az összeütközés láttára a muszka kocsisok leugorva szekereikről, ostorral hadonászva és minket fenyegetve, ordítva vették körül kocsinkat. Én a sofőrrel azonnal kiugrottam a kocsiból, pisztolyainkat előrántottuk, mert a muszkák már a kocsi hátsó ülése melletti ajtónkat kezdték feszegetni, hogy Ilusékat onnan kirántsák. Szerencsére ebben a válságos pillanatban, amikor már életünk forgott kockán, hiszen két pisztollyal ilyen feldühödött vad tömeget feltartóztatni alig lehetett volna, a kocsisor éléről visszavágtatott egy német törzsőrmester, és a kocsisokat visszakergette kocsijaikhoz. Én rögtön megmagyaráztam neki, hogy a mi sofőrünket semmi felelősség nem terheli, ő idejében rátükkölt a kocsijáról leszállt muszkára, tehát annak szabálytalan magaviselete, vagyis hogy lovait magukra hagyva sétált az út közepén és visszaugorva félrerántotta lovait, volt az oka az összeütközésnek. A német őrmester a sofőrt is meghallgatta, azután egy-két kérdést intézett oroszul pár kocsishoz. Fogyatékos tót tudásommal annyit megértettem, hogy azt akarta tisztázni, vajon a kocsis a kocsijáról valóban leszállt-e. Rövid tárgyalás után feszesen tisztelegve nekem, így intézte el az ügyet: „Herr Oberst können weiterfahren. Ihr Wagenführer ist am Karambol unschuldig, den Zusammenstoss hat der Russe durch sein pflichtvergessenenes Benehmen verursacht.”¹¹⁷ – Megköszöntem neki az ügynek ilyen higgadt, tárgyilagos elintézését, és örömmel mentünk tovább. Indulás közben hallottuk, hogy hatalmasan lehordta a muszka kocsisát, és ezután már csak azt kívántuk, hogy ezzel a bandával valahol este ne találkozzunk.

Délben visszaérkezett Stemmer, ugyanakkor meghozták krumplilevesből álló ebédünket, ami a hideg esős időben igen ízlett. Stemmer azzal a hírrel jött, hogy a közeli községekben ma éjjelre sehol sem tudunk elhelyezkedni, tehát a kocsijainkat itt bevárva kell valahol az erdőben vagy a közeli házak valamelyikében éjjelre helyet keresni, mert ha a transzportunk Ischlből még kora délután be is érkeznek, ma semmi esetre se menjünk tovább. A Hallstatti-tó körüli utat pár nap előtt sziklaomlás még néhány napra járhatatlanná tette, tehát mégis csak a meredek pötschenpassi utat kell választanunk. De itt segítségünkre lesz a hágó csúcspontján épült turistaházban elhelyezett állami vontató telep állomása. Itt ugyanis állandón tartanak egy hihetetlenül erős motorú traktort, amely egy egész megrakott tehergépkocsit képes felvontatni. A lejtő nagyon meredek, helyenként 20–25 fokban, hiszen az alig 3 és fél km úton a magasság a St. Agatha-i völgyből 500 méterről 982 méterig emelkedik. De ez a vontató most természetesen állandóan foglalkoztatva van, tehát a transzportunk felvontatását előbb meg kell beszélni. Stemmer ebéd után Volanttal azonnal visszaindult. Irénkéeket is magával vitte, mert az volt a terve, hogy még ma felmennek a hágói turistaházba, megrendelik a vontatójáratot másnap reggelre, s mi reggel 9 órára igyekezzünk a S. Agatha-i alsó állomáshoz érni. Természetesen csak a teherkocsikat vontatják, a személygépkocsiknak maguk erejéből kell feljutni, s a teherkocsikon is csak a poggyászt viszik, az utasoknak gyalog kell felmarsolni.

¹¹⁷ Az ezredes úr továbbmehet. Az önök sofőrije a karambolban nem vétkes, az ütközést az orosz kötelességszegő viselkedése okozta. (ném.)

Délután kissé abbamaradt az esőzés, és szétnézhettem a gyönyörű vidéken, amelyik nagyon emlékeztetett a dobsinai jégbarlangi és tátrai tájakra. Mellettünk zúgott el a Traun rohanó, bővízű patakja, s én gyerekkori szép emlékeimre gondolva, vágyakozva néztem a pizstrángok cikázását a kristálytisztá vízben. M. őrnagy néhány száz lépéssel odébb talált egy majort, ahol nagy csűrben egész transzportunk elfért. Késő délután odamentünk, s elhelyezkedtünk. Mi és M.-ék nem telepedtünk be a csűrbe, mert a ház asszonya, egy igen kedves, 80 év felé közeledő néni, csinos menyecske leányával, kinek férje mint őrmester volt az orosz fronton, felajánlotta, hogy töltsük az éjjelt a Wohnküchében. Persze fekvőhelyet nem tudott adni, egyetlen vendégszobájában egy menekült lengyel grófnő lakott, de nem bántuk. Pokrócainkat leterítve a padokon, földön, legalább kinyújtózkodhattunk, és igen élveztük az egész napi nyirkos didergés után a jó szívvel adott forró tejet. A lengyel asszonnal is megismerkedtünk, nagyon barátságos, keserű idősebb hölgy volt, bennünk nem a régi barátokat, hanem a németek szövetségeseit látta. Autónkat úgy állítottuk fel a major kijáratánál, az országút szélén, hogy ha karavánunk Ischlből ideér, akár éjjel is megtalálhassanak. Este 10 óra után érkeztek meg és helyezkedtek el a csűrben.

Már amikor délután beléptünk e barátságos házba, feltűnt nekem annak ódon külső és belső építési módja és berendezése. Nem csalódtam. A konyha patinássá sötétedett vörösfenyő mestergerendáján olvashattam az építés évszámát: „1660”. De feltűnt nekem az is, hogy a mestergerenda felső részén, három helyen perzselés nyomai látszottak. Sehogy sem tudtam magamnak megmagyarázni, hogy kerülhet ilyen helyekre tűz? Az öreg háziasszony azután megadta a rendkívül érdekes felvilágosítást. Mint gyermekleány hallotta akkor már öreg nagyapjától, hogy amikor a franciák a Napóleon alatti háborúban előzőlötték Bajorországot és Felső-Ausztriát, ebben a házban is tanyáztak franciák. Az osztrák Landsturm közeledtére elmenekültek, de előbb a mestergerendára három helyen tüzes csóvákat tettek és azokat felgyújtották. A nagyapa, mint gyerek ifjú, a francia megszállás alatt a padláson szénában volt elbújva, s amikor látta a franciák elvonulását, a házba sietve oltotta el a tüzeket.

Május 1-jén reggel 7 órakor indultunk el S. Agatha felé. Indulás előtt egy igen kellemtelen, de az M. házaspárra jellemző jelenet játszódott le. Stemmer, mivel magát már csak munkahadsereg-parancsnoknak érezte, az eddigi dandárparancsnokságát átadta a jelenlévő legöregebb tényleges törzstisztnek, Pálosy alezredesnek.¹¹⁸ Ő volt tehát az egész transzport vezetője. Mivel igen rossz vért szült már az eddigi vonulások alatt, hogy M. őrnagyék azt a kényelmes személykocsit, amelyet ő annak idején mint a dandár erődítési csoportjának főnöke, hivatalos, szolgálati járműként kapott, teljesen magánkocsijának minősítette, és abban senkit sem akart szállítani saját családján kívül, Pálosy reggel, nagyon helyesen, mint transzportvezető megparancsolta neki, hogy erős, fiatal leányával szálljon ki a kocsiból, üljön akármelyik teherkocsira, és adja át e helyeket beteg, idős asszonyoknak, gyerekeknek, akik már napok óta áznak, fáznak a rossz ponyvával takart teherkocsikon. M. kereken ellenszegült, s kijelentette, hogy ezt a parancsot nem teljesíti. Nem volt nagyon épületes jelenet a legénység előtti fegyelmetlen szóváltás. Én azután látva M. konok hajthatatlanságát, azzal siettem Pálosy segítségére, hogy most nincs időnk ezt az ügyet itt elintézni, az én helyemet bocsátottam rendelkezésére azzal, hogy majd Stemmernek erről tegyen jelentést. Amikor azután Stemmerrel találkoztunk, és Pálosy jelentette neki az esetet, Laci a szokott bursikóz modorával elkente az egészset: „Ugyan, mit fogtok most itt ilyen személyeskedésekkel törődni, mikor amúgy is minden összeomlóban van, hagyjatok

¹¹⁸ NB. Markó Pálosyt első említésekor nyugállományú alezredesnek mondja, itt pedig ténylegesnek!

engem békén!” – Hát ez bizony nem nagyon szép elintézés volt, de már ez is annak a jele volt, hogy hadseregünk felbomlott, felettes parancsnokságok már nem léteztek, mindenki magára volt hagyatva, kiteve minden bajnak, kellemetlenségnek.

Havas esőben indultunk el reggel 7 órakor Lauffen–Anzenau községeken át Goisernbe, híres hegymászó és sícipők (Goiserer) városába. Az eső elállott, derülni kezdett. Goisern közepén egy német őrség megállított. Bementem Pálosyval az őrszobába, egyúttal a német Ortskommandantur irodája volt. Egy elég barátságos ezredes kijelentette, hogy csak akkor engedhet tovább, ha német parancsnokságtól kiállított útlevelünk van, mert az összes magyar transzportot vissza kell küldeni Vöcklabruckba, a magyarok gyűjtőtáborába. Hiába erősítettük neki, hogy ilyen igazolványunk van Stemmernél, és hogy mi német utasítással megyünk az Enns völgyébe, nem fogadta el. Tehát ismét annak köszönhattük ezt a kellemetlenséget, hogy Laci előreszaladt, s velünk nem törődve, nem jön vissza értünk. Az ezredes végre beleegyezett abba, hogy a legkisebb, leggyorsabb személykocsinkat elküldjük Laci után a Pötschenpassra, és elhozza tőle a Colli német ezredestől kiállított menetlevelet.

Gerseyt küldtük. Könnyű kocsival már 9 órára visszatért az igazolvánnyal, mert Stemmert már lent, a S. Agatha-i alsó állomásnál találta. Addig mi bejártuk a kedves kis várost, sok szép régi épületében, öreg templomában gyönyörködtünk. A vidék is már mindig szebb lett, közeledtünk a magas alpesi hegyvidék belseje felé. Én kimondhatatlanul élveztem a hegyeket, vizeket, hiszen ilyenek közt születtem és nőttem fel, és testvéreim közt valahogy bennem volt meg és maradt meg máig is leginkább a hegyvidéki élet utáni rajongás. Hasonlót éreztek az erdélyi barátaink, Gerseyék és Pálosy is, aki évekig mint hivatásos mappreur, a Térképészeti Intézet tagjaként dolgozott az ország hegyes vidékein. Az alföldiek ellenben, köztük Ilusom is, nem szerették a hegyeket, félték tőlük, szűknek érezték a tájat körülöttünk, és nem ismerték fel ennek romantikus szépségeit és változatosságát.

S. Agatha község kijáratánál, már közvetlenül az elénk meredő Pötschen-hegy lábánál megvártuk, amíg az egész transzportunk odaér, és azután megkezdtük a hegymászást. A személykocsikon csak a sofőr maradhatott, a teherkocsikon pedig csak a vezető a poggyással és az az egy-két beteg vagy kisgyermekes anya, akik a 4 km-es hegymászó túrát gyalog nem bírták volna ki. A személykocsik farolva, hátsó részükkel előre győzték le a meredekséget. Magyarázták ugyan nekem, hogy miért könnyebb így, mint rendszeren, de műszaki dolgokban teljesen járatlan lévén, nem igen értettem meg. Mi, gyalogosok hamarosan csoportokba verődve indultunk fel a hegyre. A nehezebben járók, köztük Ilusom is, lassan, sok pihenővel mentek, én pedig – öreg baka és turista lévén – a Gersey házaspárral, Horváth Pistával, Szelényi Gézával stb. rendszeren, lassú, egyenletes hegymászó lépésben igyekeztünk felfelé. Nagyon szép kirándulás volt, gyönyörű vidéken, már teljesen alpesi tavaszi flóra között, hatalmas fenyőkkel és lombos fákkal benőtt térszínen. Közben egy pillantásra látható volt alattunk a Hallstatti-tó, s messzebb a Dachstein gleccseres tömbje. Legboldogabb Boncos kutyánk volt. Ilussal ment, és örült ide-oda rohanásokkal élvezte, hogy szabadon ugrálhat, s nem kénytelen lábainknál szorulni félnapokon át a sofőrülésen.

Délelőtt 10 óra tájban kezdtük meg a menetet, s délután 2 órára már mindenki fent volt a Pötschenpass tetején. A teherkocsijaink közül addig a remek erős vontató traktor már majdnem valamennyit felhúzza, csak még éppen a mi, Gerseyék, a doktorék s mások poggyászával megrakott teherautónk maradt utolsónak. Nagy megdöbbenésünkre a vontató sofőre kijelentette, hogy gépje már sokat dolgozott, többet nem hajlandó lemenni, s elindult a traktorral a turistaház földszintjén lévő garázs felé. Hát ez szörnyű bajba sodort volna minket, hiszen ha a kocsi éjjelre lent marad, azt kifosztják, nekünk másnap reggel

tovább kell menni, tehát minden vagyonunkat elveszthetjük! A vontató garázs egyik inasa azt tanácsolta, hogy próbáljunk a vezetőknek az előírt márkákon kívül valami élelmiszert, dohányt kínálni, akkor biztosan vállalja. Akkor még elég bővében voltunk az ilyesféléknek, s rövid tanácskozás után összeadtunk egy kg szalonnát, egy csomag leveles dohányt, egy kis üveg snapszot, mire a vezető leplezetlen örömmel újra előhozta a vontatót a színből, és este 5 órára már visszaérkezett kocsinkkal.

A turistaház kényelmes emeletes épület volt. Laciék, Volant és a délután felérkezett Kovarcz a földszinti vendégszobákban helyezkedtek el, mi, többiek pedig az egész emeletet betöltő tágas helyiségben, az emeletes priccseken szorultunk össze néhány civil turistával együtt. Persze rendes kosztolásról szó sem lehetett, a konyhánk csak meleg kávé tudott főzni estére, addig magunk segítettünk magunkon, a barakk egyetlen tűzhelyén készítették asszonyaink valami meleg krumplit, zsiroskenyeret. Késő este a fogatolt vonatoszlopunk is felérkezett a hágó tetejére, úgyhogy az egész társaság együtt volt. Ezt az alkalmat felhasználta Stemmer Laci, hogy egy tisztí gyűlést hívjon egybe, hogy a tiszték és a legénység, főleg a soförtársaság közt mindig élesebbé váló ellentétet valahogy elsimítsa. De ez az intézkedése csak még jobban elmérgesítette a helyzetet, mert az ügyet nyíltan akarván megtárgyalni, odarendelte a soföröket is, hogy adják elő panaszait. Szószólójuk a destruktív Arany szakaszvezető, Laci bizalmas embere, olyan szemtelen hangon beszélt és vádolta a tiszteket és feleségeiket, hogy nem viselkednek szociálisan a szegény katonákkal szemben, hogy még most is fegyelmet és engedelmességet kívánnak, holott már olyan világban élünk, amikor már nincs különbség tiszt és közember között stb. Végül pedig azt kívánták, hogy mindenki adja le a magával hozott élelmiszereket, és egy legénységi bizottság végezze annak kiosztását. Szóval teljesen bolszeviki légkört terjesztve igyekeztek ezek az emberek a hatalmat magukhoz ragadni, s minket kinullázní. Laci igen balkezesen intézte el az ügyet. Nem merte Arany és társai ellen határozottan védelembé venni a megvádolt tisztikart, s bár M. őrnagy, én is, és többen mások is kellő mértékre szállítottuk le a túlnyomó részben alaptalan vádakát válaszainkkal, Laci végül mégis a soföröknek adott igazat, és ígérte, hogy ezentúl másképp lesz. Mélyen felháborodva távoztunk, és este meg is mondtuk Lacinak, ne csodálkozzék, ha ezzel, hogy minket kiszolgáltatott a legénységnek, végleg elvesztette a bizalmat parancsnoki minőségében. Azt mindnyájan helyesnek ismertük el, hogy akinek van, adjon belőle annak, akinek nincs ennivalója, de semmiképpen sem fogadhattuk el azt a követelést, hogy tőlünk mindent egyszerűen elvegyenek, és ők osszák szét. Amikor éppen Arany és egy Rátvay nevű kassai származású sofőr, aki évekig Párizsban volt fodrász, s eddig nagyon tisztelettudó, udvarias embernek mutatta magát, hevesen kikeltek a tisztí családok ellen, és végre mi jutottunk szóhoz, én odafordultam Aranyhoz azzal a kérdéssel, vajon nem adtunk-é neki mindig a mi készletünkéből, ha az ő kocsiján utaztunk, és nem osztottuk-é meg vele minden ilyen alkalomkor az élelmiszert? Nem mondhatott mást, mint: „...az Ezredes úrakra nincs is semmi panaszunk, de vannak sokan, akik nem így csinálnak.”

Az éjjelünk a zsúfolt barakkban eléggé nyugtalan volt, s örültünk, mikor virradni kezdett. De nagy meglepetésre ébredtünk e napon, május 2-án. Éjjel csendes havazás után térdig érő hó borította a hegyeket. Persze majdnem ezer méter magasságban ezen nem lehetett csodálkozni, csak az alföldiek háborogtak és szidták a hegyeket. Reggel 9 órakor tudtunk csak elindulni, amikor a vontatótraktor az útvonal felső szakaszát hókével megtisztította. A hótakaró a hegyről Aussee felé legurulva már kb. ötszáz méter magasságban megszűnt, és onnan az országút mentén szétszórtan fekvő Lupitsch községen áthaladva 10 óra után érkeztünk Bad Aussee-ba, a híres fürdőhelyre. Ott nem álltunk meg,

mert Stemmer intézkedésére, aki kocsijával gyorsabban haladva ismét előreszárgult az Enns völgyében lévő Irdningig, lehetőleg megállás nélkül kellett volna az egész transzportnak már a déli órában ugyanoda beérkezni. De ez nem sikerült. A menetoszlop élén mentem én Ilussal, Horváthnéval a Ford kocsin, utánunk közvetlenül jött a Gersey család, azután a többi személy- és teherkocsi. De a menetoszlop már Bad Aussee-ban végleg kettészakadt. Két teherkocsi a konyhával Aussee-ban megrekedt, a többi kocsi (két teher- és két személykocsi) továbbment az osztrák–steiermarki határig. Mitterndorf után az osztrák csendőrség megállította őket azzal az indokolással, hogy Ausztria elvált Németországtól, minden osztrák tartomány független állammá nyilvánította magát, s határait további intézkedésig lezárta. Laci, mi és Gerseyék erről semmit sem tudtunk, mert ezt a határt a reggeli órákban átléptük, még mielőtt a csendőrség ezt az utasítást megkapta. Helyzetünk tehát a délutáni órákban ez volt: Laci délben, mi és Gerseyék délután 2 órakor már az Enns völgyi Irdningben voltunk, a transzport egyik fele Mitterndorf után, Zauchen község mellett, az említett határon, a többi pedig a konyhával Bad Aussee-ban.

Amikor mi Irdningbe értünk, rögtön feltűnt nekünk, hogy a házakon gyászlobogó leng. Az egyik üzlet kirakatában azután megpillantottuk Hitler arcképét gyászfátyollal borítva. Most már megértettük a helyzetet. A Führer elesett, a tőle könyörtelen erőszakkal összekovácsolt és vezetett birodalom széthullófélben van. S mi, szegény kiüldözött magyarok a most várható szörnyű felfordulás közepén itt vagyunk idegen földön, kiteve a legbizonytalanabb sorsnak. Hozzá még abban a helyzetben, hogy elszakadtunk társainktól s poggyásunktól. Azt persze akkor még nem tudtuk, hogy ezeket nem akarják hozzánk továbbengedni, s még reménykedtünk, hogy a szokásos defektek kijavítása után ideérnek. A községben akartunk elhelyezkedni. De Stemmernek minden fáradozása hiábavaló volt, minden zugban már laktak. Sok magyar szót is hallottunk az utcán, amikor a község közepén egy szép, régi templom mellett megálltunk. Kiderült, hogy a Bácskából és Bánátból kitelepített Volksdeutsch magyaroknak egyik csoportja lakik itt. Vezetőjük, egy igen szimpatikus kinézésű úriember megszólított minket. Kiderült, hogy Schweitzer nevű földbirtokos, Schweitzer Pista vezérezredez, igen kedves jó barátunk unokafivére. Tájékoztattott arról, hogy Hitler csakugyan Berlin romjaiban lelte halálát, s hogy a német főparancsnokság előre láthatóan már nem sokáig fogja bírni a harcot, s pár nap múlva vége a háborúnak. Kovarcz, aki Stemmerrel együtt jött ide, továbbment Schladmingba, ahol egy magyar hadsereg-parancsnokság székhelyét tudta, hírekért, mi pedig a városkában járkálva, a magyar menekültekkel beszélgetve töltöttük el a délutánt, és vártuk a teherkocsikat, főleg pedig a konyhát. 4 óra tájban a városházáról egy küldönc kereste Lacit. Felment, s ott a polgármestertől azt az utasítást kapta, hogy minden magyar alakulatnak azonnal el kell hagyni Steiermark területét, és visszamenni Felső-Ausztriába. Ez nem is lett volna baj, hiszen így hamarabb találkozunk kocsijainkkal, mert itt ezen a vidéken amúgy sem találtunk volna szállást. Arról a feladatunkról pedig, hogy az Enns völgyi magyar csapatokból alakítandó munkahadsereget létrehozzuk, ebben a helyzetben már szó sem lehetett. Indulásunk előtt azonban Stemmer be akarta várni Kovarcz visszatértét Schladmingból, hogy pontosabban megismerjük a való helyzetet, mert remélni lehetett, hogy ott egy magyar hadsereg-parancsnokságnál talán mégis csak többet tudnak, mint mi és az itteni politikai hatóságok.

Beültünk a templommal szembeni kávéházba. Jó teát adtak, persze cukor nélkül. Közben megérkezett Arany szakaszvezető egy motorkerékpáron M. őrnagynak azzal az üzenetével, hogy a határon megrekedtek, semmi szín alatt nem akarják őket továbbengedni, de viszont Steiermarkból sem szabad a felső-ausztriai utasítások szerint magyaroknak be-

lépni felső-ausztriai területre. Hát ez most már igazán kritikus helyzetbe sodort minket. Irdningből kidobnak, Ausztriába nem engednek be – mit csináljunk? Poggyász, élelem nélkül vesztegeljünk a két tartomány határán szabad ég alatt, amíg valami megoldást találunk? Szörnyű helyzet, életünk legválságosabb óráit éltük át meddő tépelődések között. Kovarcz este 6 órára visszatért. Semmi lényeges dolgot sem tudott meg, tanácsalanság mindenütt, csak az volt biztos, hogy a háborúnak vége! Most már igazán teljesen magunkra hagyatva csak az lehetett célunk, hogy valahol meghúzzuk magunkat, amíg a fegyverszünet intézkedik sorsunk felől. Mivel az osztrák határon túl lévő kocsijainkat nem engedik tovább, mégis csak nekünk kell megkísérelni, hogy valahogy ezt a határzárát áttörve visszajussunk Bad Aussee-ba poggyászunkhoz. Bízunk abban, hogy Stemmer mint tábornok, fellépésével talán eléri, hogy ezt a három személykocsinkat mégis visszaengedik osztrák területre, talán lesz a határ menti csendőrökben még annyi bajtársi érzés, hogy megértik szorult helyzetünket! Bevárva az esti szürkületet, 8 óra felé indultunk vissza. Előbb, amíg a városban kószáló sofőrjeinket előkerítettük, bementünk Ilussal és Irénkével a fényesen kivilágított, gyönyörű nagy barokk templomba, ahol májusi ájtatosságra gyülekezett a lakosság. Áhítatos hangulat fogott el minket ebben a templomban. Gyönyörű orgonazúgás, szép ének zsongott körülöttünk, s mi megilletődve kértük a Mindenhatót, hogy ne hagyjon el ezekben a válságos órákban, vezesse sorsunkat úgy, hogy valamiképpen egészségben hazaérhessünk, és adjon erőt nekünk a várható lelki és testi szenvedések elviselésére. Életemben sokszor voltam templomokban, sokszor kértem Isten segítségét, de őszintén mondhatom, hogy egyszer sem éreztem magam annyira közel Istenhez, mint ebben az irdningi szép templomban. De Ilusomra is mély hatást gyakorolt ez a jelenet, s mikor a kocsiba ültünk, valahogy az volt az érzésünk, hogy a jó Isten meghallgatja kérésünket, s bizakodva vártuk a jövő fejleményeit.

Az idő ismét fagyos, viharokkal kevert hószakadással nehezítette meg utunkat. Kocsinkra felkérdezett Kovarcz egyik titkára, egy Sréter nevű, eléggé rokonszenves volt földművelési minisztériumi osztálytanácsos. A kocsiban helyet nem tudtunk neki adni, kiült tehát a hűtő tetejére, jól megfogódzva az ablak párkányában. Utunk nagyon nehéz volt, a kavargó hóviharban a sofőr jóformán semmit sem látott. Én pedig mellette ülve feszült figyelemmel vártam a határjelző póznát és a határt őrző csendőrség lámpáját. A hóvihar volt a szerencsénk. Mentünk, mentünk, sehol senkit sem láttunk, pedig érzésem szerint (hiszen délelőtt ugyanezen az úton jöttünk) már régen el kellett volna érnünk a steier-osztrák határt! Végre, éjfél előtt házakat, világos ablakokat láttunk, s nagy kő esett le szívről, amikor megtudtuk, hogy Mitterndorfban vagyunk, tehát már mélyen bent Felső-Ausztria területén. A tisztelt határctsendőr-őrség lámpáját a vihar, úgy látszik, eloltotta, s a derék csendőröknek sem volt kedve ebben az ítéletidőben őrségen állani, tehát észrevétlenül haladhattunk mellettük el. Most legalább a transzport többi részével egy tartományban, közel egymáshoz vagyunk, tehát másnap találkozhatunk. Stemmer a község csendőrparancsnokságánál várt minket. Megtudtuk, hogy a határra ért transzportrészünk, amikor látta, hogy tovább nem mehet, visszatért Bad Aussee-ba, tehát az egész társasággal ott fogunk találkozni. De éjjel már nem akartunk továbbmenni. Szegény Srétert meggémberedve szedtük le a hűtőről, szerencséje volt, hogy a vihar le nem sodorta.

Mitterndorfban szállást nem kaphattunk, de egy előzékeny csendőr altiszt vállalkozott, hogy kocsinkra ülve elvezet egy szomszéd községbe, ahol pár házból aznap mentek el német csapatok. Visszaindulva rövid negyedóra után elértük Krungl községet, ahol én Ilussal egy nagyon rendes, kedves öreg házaspár házában kaptam éjjeli szállást. Nagy, tiszta, rendesen bútorozott szoba, hatalmas kályhával, de persze csikorgó hideg fogadott.

Házigazdánk be akart ugyan fűteni, de leintettük, hiszen a hatalmas kályha átmelegedésehez hosszú idő kellett, mi pedig csak pár órára jöttünk ide. Éjjel 2 óra felé térhettünk nyugalomra, s reggel 8-kor már tovább készültünk. Éppen csak cipőinket vetettük le, és felöltözve, pokrócokba csavarva feküdtünk a hatalmas tolldunnák alatt, egészen jól pihenve s élveztük, hogy Beled óta több mint egy hónapja most először alszunk ismét egyedül, szobában.

Május 3-án reggel feneketlen sárrá változott az éjjeli hó. Házigazdáink, Marl Péterék igen kedvesen hívtak be Wohnküchájukbe, adtak meleg vizet mosdásra és finom meleg tejet, vaját, jó házi rozskenyeret. A férfivel közös hadseregi alapon hamar megtaláltam a kapcsolatot. A belga király nevét viselő 7. sz. ezredben szolgált az első háborúban, s pár közös ismerős tisztet találtunk. Fia arcképét büszkén mutatta, Dönitz német tengernagy mellére tűzi az I. o. Vaskeresztet, mint egy tengeralattjáró vitéz altisztjének.

Reggel 8-kor elindultunk, s már délelőtt 10 órakor elértük Bad Aussee keleti külvárosában azt a menekültek számára készült nagy barakkot, ahol tegnap lemaradt társaink vártak. A barakk kb. száz személyre készült, elég jó matracokkal, takarókkal volt felszerelve, vízvezetékes mosdóval, konyhával. Persze rajtunk kívül még sok idegen is tolongott ott, úgyhogy csak a tisztí családoknak tudtak helyet adni, a többiek az udvaron felállított kocsik közt sátrakban helyezkedtek el. Szemben velünk volt a Salzkammergut egyik legnagyobb sófinomítója (Salinenwerk). Hatalmas gyártelep. Ezen a vidéken általában a sóbányászás játszotta a főszerepet, földalatti csatornák, telepek, bányák voltak mindenütt, s a lakosság tőlünk mindent szeretett volna cserélni sóért. A térképen megállapítottuk, hogy Beledtől eddig összesen 538 km utat tettünk meg.

Helyzetünk itt sem volt rózsás. Már délben jött a barakk vezetője, egy idősebb osztrák vöröskeresztes nő, és kijelentette, hogy nekünk innen legkésőbb holnap reggel el kell távoznunk, mert ez a barakk Transenenunterkunft für Flüchtlinge, vagyis menekültek átvonulási szállása, és abban állandóan helynek kell lenni a naponként frissen érkező menekültek számára. Stemmer eleinte udvariasan, később azután erélyesen kijelentette, hogy már pedig mi innen csak akkor megyünk tovább, ha valahol helyet találunk. Azután jött a városházáról egy ember a polgármester rendeletével, hogy Bad Aussee-t a hadviselő felek Lazaretstadtnak, azaz kórházi városnak ismerték el, a genfi Vöröskereszt-egyezmény szerint tehát nem bombázzák, de abban fegyveres katonai alakulat nem tartózkodhatik. Hiába magyaráztuk, hogy mi nem vagyunk fegyveres katonaság, hanem csupán egy szegény, gyökértelen munkadandárnak töredéke, családok, mégis követelték, hogy vonuljunk el a város területéről. Laci az ottani német parancsnoksághoz fordult segítségért, és kért valahol szállást. Elég előzékenyen egy hadnagyot adtak mellénk, aki azután a mi szálláscsinálóinkkal autón befutotta a környékbeli községeket, hogy helyet keressen, de eredmény nélkül tértek este vissza.

Ilyen helyzetben Stemmer déltájban összehívta a tiszteket, és a következőket hirdette ki. A háború szemmel láthatólag agonizál, az amerikai csapatok már elérték a Salzkammergut területet, csak pár nap kérdése, hogy itt lehessenek. Dandárparancsnokságunk mint katonai egység voltaképpen már megszűnt. Ha lehet, együtt tart minket, abban a reményben, hogy így talán mégis könnyebb lesz az ellátásunk, de ha valaki egyénileg akarja családja sorsát kezébe venni és lakást talál, nyugodtan távozhatik. Ő mindenképpen igyekezni fog itt, ebben a városban maradni, tehát tartsunk vele összeköttetést. Délután mindenki elindult lakást keresni. Azt hallottuk városbeliektől, hogy akinek lakása van, az mint menekült, részesül a hatósági ellátásban, ami – hála a német organizációnak – igen olcsó, és eddig rendszeresen működik. Pénzünk volt, mert Stemmer még Aschachban újból tudott

német márkákat felvételeztetni, s mindegyikünk kapott 2-300 márkát. Az árak olyanok voltak, hogy egy kéttagú család havonta 80-100 márkából megélhetett.

Mi is elindultunk Ilussal lakáskeresésre, s az volt a tervünk, hogy ha megfelelően el tudunk helyezkedni, akkor itt megvárjuk a békekötést vagy a fegyverszüneti tárgyalások intézkedését a magyarországiakra vonatkozóan, s akkor megyünk haza. Nem is nagyon bántuk volna, ha kiválhatunk a most már mindig kellemetlenebbé váló, elégedetlen közösségünkől, és életünket magunk irányíthatjuk. A német pénzen kívül még volt pár ezer pengő magyar pénzünk, mert dénesházi bérlőnk távozásunk előtt fél évre kifizette előre a haszonbért. Többet is akart adni arra spekulálva, hogy a pénz minden háború után erősen devalválódik, tehát csak jól járhat, ha előre minél nagyobb összeget ad át nekünk. De erre mi is gondoltunk, s csak egy félévi bért fogadtunk el. Élelmiszereink is voltak még, s pár ékszerrel és más ingóság eladásával is szerezhetünk pénzt, s ha kell, én beállok valami mozi- vagy más zenekarba, s így is szerzek valamit. Szóval nem estünk kétségbe, s különösen örültünk, amikor véletlenül megtudtuk, hogy itt, a városban lakik Hóman Bálint volt kultuszminiszter, történettudós, jó barátunk, talán ő is segítségünkre tud valahogy lenni, s így máris kellemes társaságunk akad számkivetésünk idejére.

Sajnos, lakást nem lehetett találni, bár mindjárt a város elején Boncos kutyánk révén egy ismeretségre tettünk szert. Egy asszony jött velünk szembe, előtte kis Peter nevű daxli kutyája futkározott. Boncos mindjárt ismerkedni kezdett vele, mire megállottunk, az asszony igen dicsérte Boncost mint fajpult, s így bemutatkozva megtudtuk, hogy az illető barátságos dámat Krejčinének hívják, egy bécsi gyáros felesége, férje ottmaradt, ő pedig itt lakik villájában. Elmondtuk sorsunkat, mire készségesen ajánlkozott segítségünkre. Sőt meghívott, menjünk fel estefelé hozzá, mert ugyan minden szobája el van foglalva, de az egyikben két német nő lakik, akik most, hogy a háború véget ér, sietni fognak haza, tehát a szobát nekünk adhatja. Még pár házba – eredmény nélkül – benéztünk, azután én Hóman Bálint felkeresésére indultam, Ilus pedig fáradtan hazament.

Hómant feleségével és Biri nevű vénkisasszony nővérével egy meredek dombon lévő villában találtam meg. Nagy meglepetéssel és örömmel üdvözölt, mert bár már hosszabb idő óta lakik itt, magyar társasága nem akadt, az egy Szalay István nevű Pestről menekült villamos műszergyári igazgatón kívül, aki ugyanabban a villában lakik. A villa tulajdonosa egy volt osztrák–magyar hadseregbeli huszártiszt elvált felesége. Bálint nagyon örült, hogy magyarok érkeztek velünk ide, s megerősítette azt a hírt, hogy az élelmiszerjegyekből valóban meg lehet élni. Megállapodtunk abban, hogy ha sorsunk eldőlt és lakást találunk, vagy a dandárparancsnoksággal mégis máshová vándorolnánk, értesítem őt, és a kapcsolatot fenntartjuk velük. Délután megnéztük Krejčiné házát. Elég magas dombon feküdt, a német nők otthon voltak, de kijelentették, hogy ők ugyan biztosan hazamennek, de majd csak akkor, ha az előrelátható kavarodás lecsillapszik. Nem is nagyon bántuk, mert Krejčiné szavaiból kihámoztuk, hogy zsidó, férje exponált bolsevik, azért is maradt Bécsben, hogy ott bevárja az oroszokat.

Elég nyugodt éjszaka után május 4-én verőfényes napra ébredtünk. Olyan csodás kép tárult szemünk elé, amilyet [!] csak hegységben látni. Barakkunk mögött emelkedett a Zinkenkogel 1860 méter magas sziklacsúcsa,¹¹⁹ hótakarója a napfényben szikrázott, körülöttünk mindenütt magas hegyek, sötét fenyőerdők között ezüst szalagként lerohanó patakokkal, vízesésekkel. De hát hiába gyönyörködtem ebben, a jövő sorsunk gondja nyomasztóan nehezedett reánk. Ismét bementünk Ilussal a városba, több házba találomra

¹¹⁹ A Zinkenkogel 1340 méter magas.

beszöltünk lakást keresve. Volt úgy, hogy biztattak, mindenki azt remélte, hogy a pökhen-dien viselkedő poroszországi menekültek hamarosan eltávoznak, s akkor minket, németül beszélő idős ezredes házaspárt szívesebben befogadtak volna. De hát mindez csak ígéret volt, s nem tudtuk, hogy mi lesz velünk, ha a barakkból valóban távoznunk kell.

Délben valaki azt a hírt hozta Stemmernek, hogy a 6 km-re fekvő Altaussee fürdőhe-lyen ma fog kiürülni négy turista barakk, ahol eddig német zsoldban álló oroszok laktak. Azonnal odaküldött két tisztet, akik már pár óra múlva azzal az örvendetes hírrel tértek vissza, hogy ott valóban kitűnő helyünk lesz. A polgármester, egy idős, barátságos ember melléjük adta Elvira nevű kedves titkárnőjét, vele kimentek a városkától kb. 10 percnyire a remek aussee-i tengerszem partján épült turista barakkokhoz. Három már üres volt, a negyedikben is már csomagoltak a muszkák. Ebéd után Stemmer összehívta az egész társaságot, és a következőket beszéltük meg. Aki itt akar maradni, vagy megpróbál egyénileg hazamenni, az nyugodtan megteheti. A többiek kimennek, mint transzport az altaussee-i barakk táborba, s ott várjuk be a további fejleményeket. Élelmiszerkészletünk kb. egy hónapra megvan, legfontosabb, hogy ez teljesen velünk legyen. Mivel több lovunk ismét kidőlt, egy teherkocsink szintén végleg tönkrement, az odautazást így szabályozzuk: A tehergépkocsik kizárólag az élelmiszerkészletet szállítják többszöri fordulóval. A pár fogatolt kocsin mindenki csak az egy-két napra való személyes poggyászt, takarókat stb. viheti, a többi csomag egyelőre két tiszt vezetése alatt egy őrség őrizetében marad mostani helyünkön, s azokért üres kocsijainkat, ha kell, többször visszaküldjük, hiszen a két Aussee közt csak 6 km a távolság. A kocsikon csak a betegek, öregek és kis gyermekek utazhatnak, mindenki gyalog teszi meg a lépésben haladó kocsik mellett az utat. Mivel pedig csonttá lefogyott lovainkkal, göthös teherkocsijainkkal nem teszünk valami jó benyomást, egyértelműleg azt határoztuk, hogy már a hajnali szürkületben indulunk, hogy az inkább cigánykaravánra, mint rendes katonai menetre hasonlító vonulásunkat a lakosság ne lássa. Így azután már reggel 6 órára új helyünkön lehetünk.

A délután a csomagok elosztásával, átpakolással telt el, s korán lefeküdtünk, hogy hajnali 3 órakor egymást felköltve csendesesen felkészüljünk, anélkül hogy a barakk többi idegen lakóját fellármázzuk. Én, sajnos, kénytelen voltam a kocsin való szállítást választani, mert még Aschachban kiújult régi harctéri isiászm annyira elhatalmasodott rajtam, hogy napok óta csak botra támaszkodva, kínosan tudtam vánszorogni. Bosszantott ez a dolog. Egyrészt mert ez volt az első eset, hogy kényszerűségből kivontam magamat a közös sorsból, és kivételt vettem igénybe. Másrészt pedig nekem különös örömet okozott volna ez a hajnali gyaloglás, kellemes társaságban, a hegyvidék csodaszép hajnali ébredésében, nekem még ismeretlen, de az európai turistáktól sokra becsült, csodaszép vidéken. Vándorlásunk egy nagy szakasza zárult le a mai napon. Holnap elindulunk új, még akkor nem sejthettük, végleges letelepedési helyünkre, hogy külföldi száműzetésünk utolsó hat hónapját ezen a csodaszép helyen megkezdjük. Helyzetünk kedvező volt. Az aussee-i tó és városka egy zsákutcában, távol az Enns völgyét Ischlen, Gmundenen keresztül a Duna völgyével összekötő főútvonaltól és forgalomtól, olyan helyen volt, ahol talán nem érezzük meg a minden háború befejezését követő felfordulást, csapatok, menekültek rendetlen, erőszakos átvonulásának viszontagságait. A jó Isten valóban kegyelmes volt velünk, amikor szekereink rúdját ide fordította.¹²⁰

¹²⁰ Későbbi, ceruzával írt dátum a lapszélén: 1948. augusztus 3. – Markó tehát ekkor végzett visszaemlékezéseinek ezen részével.

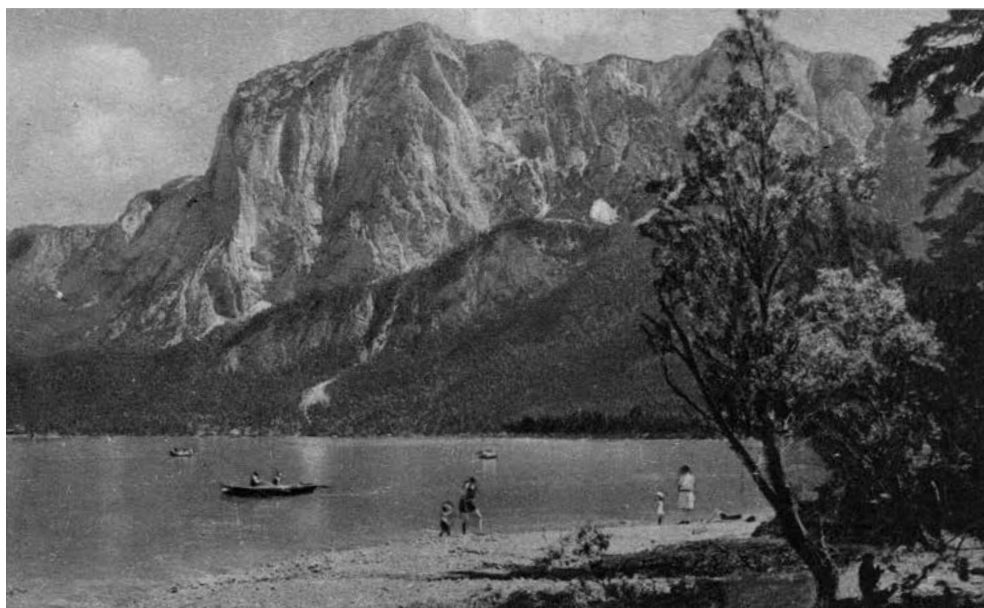
TÁBORI ÉLET ALTAUSSEE-BAN

1945. május 5. – október 12.

Május 5-én, még sötétben, hajnali 3 órakor kezdtünk öltözködni és felkészülni az útra. 4 órakor elindult a menet, Lambert József tartalékos főhadnagy, Beszkárt-tisztviselő¹²¹ vezetésével. Lambert a rokonszenvesebbek közé tartozott, és az egész menetet rendben együtt tartotta. Felkapaszkodtam Ilus mellé a kocsira, de bizony a sok poggyász közé szorítva, igen kínos utazásom volt, mert isiászom kegyetlenül fájt minden helyzetben. Ponyvánk alól nem láthattam a vidéket, de a rohanó patak hangja, a sziklák, hatalmas fák és mindenekfelett az üde hajnali magashegy levegő érezhetővé tették, hogy egy szűk völgyben, csodaszép vidéken vezet utunk keresztül. Átvonulva Bad Aussee fürdővárosán, a 6 km-re fekvő Altausse-ig útközben mindenütt elszórt villák, sóhivatali üzemi épületek, fűrésztelepek voltak. Reggel 5 óra után, már elég világosban, de még kihalt utcákon mentünk Altaussee községen keresztül. A község nem mutatja egy város vagy zárt fürdőtelep képét. Voltaképpen három kisközségből alakult ki, Puchen, Altaussee és Fischerndorf nyaralótelepekből, amelyeket egy kacskaringós út köt össze egy teleppé. Néhány mellékutca a hegyek és a tó, valamint annak kifolyása körüli mocsaras, tágas legelő felé vezet, de összefüggő emeletes házsort csak a telep közepén, a tulajdonképpeni Altaussee-ban láttunk. Egyébként a szebbnél szebb és kényelmes, helyenként luxusvillák egymástól függetlenül, kisebb-nagyobb kertekben épültek. Érdekes, hogy a házak számozása nem utcák szerint, sorban történik, hanem minden ház, amikor megépül, folytatólagosan kapja számát, tekintet nélkül arra, hogy a fürdőtelep melyik részén és hol épült. Így azután az idegennek nagyon nehéz tájékozódni, mert például a 8. számú ház szomszédja a 46-os, mellette áll a 112-es sz. ház. A község közepén két-három luxushotel, posta, üzletek. A polgármesteri hivatal egy Auspitz-villa gyönyörű faburkolatokkal, értékes tapétákkal, régi csempés kályhákkal, szép festményekkel, intarziás ajtókkal és szekrényekkel ékeskedő szobáiban volt elhelyezve. A község az egész háború alatt nyugodtan élt, ott hadiüzemek, kaszárnyák nem voltak, csak kórházak, különben sem feküdt az előnyomulási utak mentén, tehát katonailag értéktelen terület lévén, egyetlen egy bombát sem kapott. A lakók, eltekintve a szűkös élelmezési viszonyoktól, nem is tudták, hogy mi az a háború és a hónapokig tartó légi bombázás, bunkerekben való troglodita élet, amelyből Magyarország minden lakójának bőven kijutott a része.

A község keleti kijáratánál épült a szép öreg templom, mellette egy nagy luxushotelből átalakított tüdőbeteg-kórház, azután még egy-két villa után következett egy gyönyörű erdő, már a tó partján. Alig 10 percnnyire kocsizva ezen az úton, elértük táborhelyünket,

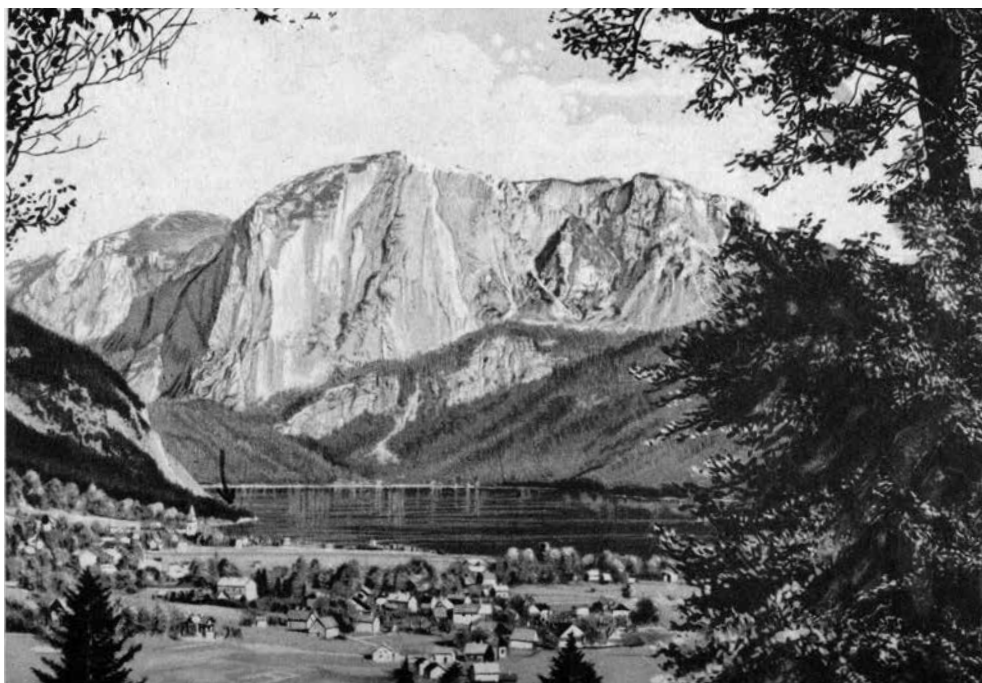
¹²¹ A Beszkárt a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság közkeletű, a hivatalos név kezdőbetűinek (BSZKRT) kiejtését megkönnyítő rövidítése volt.

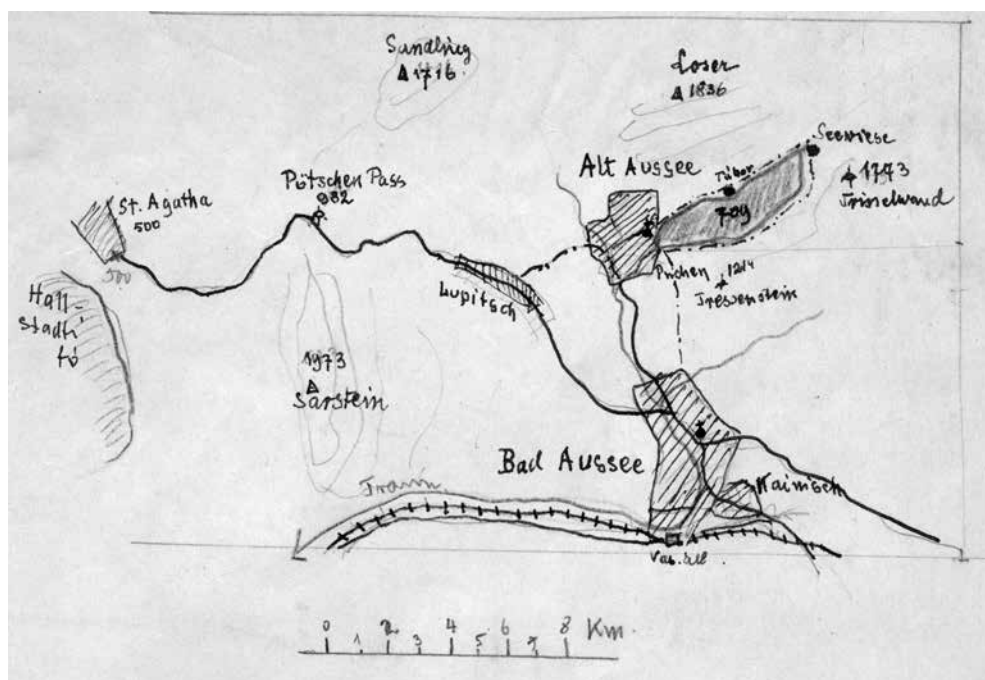
Ezt láttuk a táborból

a tó egyik tágasabbá szélesült parti sávján. Reggel 6 óra volt, mire egész transzportunk odaért. A kocsiról lekászolódva láttam csak meg, hogy a jó Isten milyen csudaszép vidékre vezetett. A tengerszem közepe táján (3 km hosszú, 1 km széles tó) volt az a négy, fából épült turistabarakk, amelybe most beköltözhattünk. A tenger színe felett 709 méterre voltunk. Velünk szemben gyönyörű erdős, sziklás hegyoldal. Balkéz felől egy 1000 méteres sziklafal, a Trisselwand – 1773 méter –, jobb kéz felől, a falu mögött, de attól nagyobb távolságra a híres Dachsteinmassiv gleccsertömbje – 2993 méter – körülöttünk a Sandling – 1716 méter –, a Sarstein – 1973 méter – meredek sziklákban tornyosuló, akkor még behavazott csúcsai. Táborunk pedig az 1836 méter magas Loser-hegy lábánál feküdt,¹²² egy a tóba ömlő friss patak partján. A Loser tetején, egy olyan kimagasló sziklatömb, amelyet Wagner Walkürjében a Walkürenfels mutat. De mindez csak fokozatosan tárult a reggeli köd oszlásával ámuló szemünk elé. Amikor megérkeztünk, bizony elég hidegben dideregve rakodtunk le, s csak mikor a nap 8 óra után felkapaszkodott a Trisselwand felé, és pillanatok alatt ragyogó fénybe borította az egész látóhatárt, ébredtek a jó alföldi lelkek is annak tudatára, hogy milyen leírhatatlanul csodás panorámát tudnak a hegyek, sziklák, erdők, vizek mutatni! Én pedig a nagyszerű látványtól lenyűgözve azt kívántam, hogy ne kelljen erről az isteni helyről már másüvé menni, legyen vége a háborúnak minél előbb, mi pedig innen hazakerüljünk egyenesen, még a zord időjárás előtt. Előttünk volt az egész tavasz és nyár. És ha bármennyit is esik az eső ezen a vidéken, majd kárpótolnak a verőfényes napok!

¹²² Az itt említett magassági adatok egytől egyig pontatlanok: A tó (Altaussee See) tengerszint feletti magassága 712, a Trisselwandé 1755, a Dachsteinmassivé 2995, a Sandlingé 1717, a Sarsteiné 1795, a Loseré pedig 1837 méter. (A kisebb-nagyobb eltérések okát nem sikerült megállapítani, talán csak elírásból, másolási és átgépelési hibából keletkeztek.)

A tábor helye a Loser lábánál

A tábor környékének Markó Árpád által készített térképázlata

A négy barakkból három már üresen állt, a negyedikből a muszkák már szedelőzködtek, s délben elmentek. Mindent alaposan kitakarítva, a bentmaradt szalmát, szemetet a tóparton elégetve behurcolkodtunk. Már előzőleg abban állapodtunk meg, hogy a beosztást úgy csináljuk, hogy lehetőleg egyforma gondolkodású családok jussanak egy barakkba, mert bizony azok eléggé szűkek voltak (hiszen csak turistáknak készültek egy-két napi éjjelezésre a Trisselwanddal és Loserrel kezdődő, Totes Gebirge nevű hegycsoport kiinduló pontján). Az 1. számú barakkba mi, idősebb családok mentünk, a többiekbe pedig úgy osztottuk be a lakókat, hogy a 2.-ba néhány fiatalabb tiszt, egy-két rendesebb altiszti családdal, a 3.-ba a többi altiszt, a 4.-be pedig ismét csak tisztok kerültek. A légénység, kocsik, lovak számára elkerítettünk a barakkok háta mögötti kavicsbánya előtt egy tágas teret. A teherautókat egymás mellett, ponyvával letakarva rendezték be maguknak eléggé kényelmes szállásokká. Kellemetlen volt, hogy az egyetlen latrina, bár fedett deszkabódé, de szörnyen primitív berendezésével, kb. 50-70 lépésre a barakkoktól, a lejtőn, bokrok közt volt, s esőben, éjjel bizony nehezen megközelíthető. De hát ezen segíteni nem lehetett. Másütt ilyet építeni szintén lehetetlen volt, mert az alig 30-40 cm erdei humuszréteg alatt már csákányokkal sem dolgozható összefüggő sziklaréteg feküdt. Remek ivóvizet a mellettünk folyó kis hegyipatak adott. A tó kristálytiszta vizében 10-20 méter mélységre is le lehetett látni, hatalmas tavi pisztrángok (Saiblingnek hívják itt) cikáztak ide-oda. A parton még térdig érő víz a következő lépésnél már 5-6 méterre mélyült, a tó közepén pedig 55 méter mély volt. A tó a táborhelyünkönél volt a legszélesebb, 1 km, azután mind a két vége felé csúcsba szűkült, a keleti végén volt egy régi vendéglő, Seewiese, és erdészlak, a nyugati végén pedig strandfürdők, csónakházak és villákkal kezdődött a Fischerndorfnek nevezett városrész.

A tegnap ideküldött szálláscsinálók a polgármesternek azt az üzenetét is hozták, hogy két-három lakást a községben is tudnak esetleg biztosítani. Stemmerék nagyon szerették volna, ha az egyiket mi Illussal vesszük igénybe, de nekünk erre nem volt kedvünk. Először is nem akartunk a közösségből kiszakadni, azután az élelmezésünk is nehezebb lett volna, hiszen ha például a község nyugati részén van a szoba, akkor félórát kell marsolni minden időjárásban ebédre, vacsorára a táborba. Stemmerék igen szép szobát kaptak, fürdőszobahasználattal, a falunak a tábor felé vezető kijáratánál, a tóparton, egy Hinrichsen nevű, fríz eredetű, rokonszenves idősebb házaspár luxusvillájában. Hinrichsennek Bécsben és Hamburgban volt nagy, régiségeket és műkincseket áruló boltja, a villa is tele volt ilyenekkel, holland, olasz mesterek festményeivel, középkori templomi fa- és bronzszobrokkal stb. Hinrichsen érdekes, pirospozsgás, mosolygó, világoskék szemű, hófehér, dús hajú ember, a felesége, egy német bárónő ellenben betegesen elhízott asszony volt. Többször találkoztunk a nyár folyamán velük, s e művelt emberekkel érdekesen lehetett elbeszélgetni.

Az I. barakkba beköltöztünk mi, Pálosy alezredes, M. őrnagy, Horváth doktor családja és két családalan férfi, Volant őrnagy és Vetró Sándor tartalékos hadnagy, budapesti banktisztviselő. Vetrót magunk választottuk ide, ebbe a közösségbe, mert már Aschach óta velünk lévén, láttuk, hogy finom érzésű, rendes, idősebb úriember, aki nagyon hálás volt, hogy Illus és Horváthné törődtek vele. Itt a táborban lehetett legjobban látni, hogy mit ér egy hűséges házastárs, és hogy mennyivel könnyebb egy házaspár élete ilyen nyomorúságos viszonyok közt. A szegény agglégényeknek nem volt jó életük, hiszen tisztí legényt kiszolgálásra már nem lehetett alkalmazni, tehát mindent, mosást, ha kellett, főzést stb. maguknak kellett csinálni. A légénység közül már csak egy-két jobb érzésű és még az urakat tisztelő erdélyi embert lehetett alkalmilag – cigaretta, szalonna stb. elle-

A 4. barakk

nében – kisegítésre felkérni. Az egész tábor létszáma ezen a napon még 110 személy és 12 ló volt. Szegény lovak napról napra soványodtak, pusztultak. Szénát nem lehetett kapni, zabunk sem volt. Úgy kellett segíteni magunkon, hogy a községtől kijelölt szűk, lelegelt területekről a kocsisok titokban áthajtották őket bekerített tilos területre is, amiből sok kellemetlenség támadt. Később pedig minden táborlakót, asszonyokat, gyerekeket is köteleztünk, hogy naponta egy zsák füvet szedjenek kezükkel az erdőkből, kövek közt.

Szegény párákat a táborhely közelében szabadon eresztettük, hogy keressenek maguk is füvet. Szomorú látvány volt az alföldi lovak kínlódása, amikor meredek lejtőkön kapaszkodtak fel, hogy néhány szál füvet találjanak a kövek között, mert az erdei fák alatti nedves moha nem sok táplálékot adott. Megtörtént többször, hogy a kőbánya tetejére kapaszkodva, a föld megcsúszott alattuk, s 30-40 méter mélységbe zuhanva pusztultak el. Ilyenkor legalább az a hasznunk

A 2. és 3. barakk

volt, hogy pár napig lóhúst ehattunk. Mi, a tisztai családok csak megbékültünk ezzel, főleg amióta Winkler szakácsunk praktikusabb háziasszonyaink utasítása szerint készített belőlük erősen fűszerezett gulyást és vagdalt húst, de a finnyás altisztek és legénység semmiképpen sem tudott megbarátkozni a nekik szokatlan táplálékkal.

Délután az autók az élelmicikkéért, a lovaskocsik az otthagytott poggyászainkért visszatértek Bad Aussee-ba. Este hazajöttek, de egyúttal azzal a meglepetéssel is szolgáltak, hogy a sofőrtársaság egy része, 4-8 ember, amikor mi hajnalban elhagytuk Bad Aussee-t, az őrséggel összejátszva, még a sötétség leple alatt megdézsmálták az otthagytott holmijainkat, azután három személykocsit jól felpakolva, azokkal Graz felé elszöktek. Sajnos magukkal vittek tőlünk is egy nagy kézikoffert, tele ruhákkal s egyéb dolgokkal. Így hát az eddig már elhagyott poggyászainkon kívül most még ez a veszteség is ért minket.

Délután berendezkedtünk a barakkban. Sajnos, sem szalmát, sem egyéb, szalmazsák-tölteléknek alkalmas anyagot sem lehetett szerezni, s így kénytelenek voltunk két derék erdélyi emberünk segítségével a fenyőfák friss hajtásait összegyűjteni, s azokkal tömni fekvőhelyeinket, hogy ne kelljen csupán a kemény deszkapriccsen feküdni. Ez a két ember addig, amíg a táborban velünk voltak, gyakran segített nekünk, persze mindig kaptak tőlünk dohányt, ételmet. Az egyik, egy Deritei nevű öreg népfelkelő, a másik pedig unokaöccse, Tóth Pista, fiatal legény volt. Rendes, tisztességes emberek, falusi gazdák, valahol Torda vidékéről valók, persze nagyon gyötörte őket a honvágy.

Délután kijött a táborba a polgármester, egy Linortner nevű, rokonszenves öreg úr,¹²³ mint itt mindenki, ő is steier loden térdnadrágos ruhában járt. Kissé szorongva közölte velünk, hogy mégse maradhatunk itt, mert Altaussee is Lazaretstadt, tehát katonai alakulat itt nem lakhat. Beszédéből látszott, hogy attól tart, hogy ha az amerikaiak, akik ekkor már Ischlen is túlhaladtak és talán már holnap itt lesznek, itt magyar katonákat találnak, ezért a községet fogják felelősségre vonni. Stemmer azután – aki kitűnően tudott az osztrákok nyelvén és szájuk íze szerint beszélni – megnyugtatta. Mi nem fegyveres alakulat vagyunk, hanem egy munkadandár-parancsnokság tisztai családjai, a fegyvereinket elrejtjük, s az amerikaiak előtt is úgy fogjuk magunkat bemutatni, mint egy, a németektől erőszakkal hátravitt munkásalakulat maradványai. Hagyjon minket tehát békében, hiszen ha az amerikaiak itt lesznek, úgylis eldől a sorsunk. Arra az aggodalmára, hogy e sok ember élelmezését a község nem tudja vállalni, megnyugtattuk, hogy legalább négy hétig magunk is megélünk, de addig is, amíg az amerikaiak nem intézkednek felőlünk, nem kérünk a községtől semmit. Ebben azután Linortner bácsi megnyugodott, csak arra kért, hogy lehetőleg ne menjünk be egyenruhában a városba, és ne nagyon mutatkozzunk a nyilvánosság előtt, s a táborban tartsunk rendet. Ezt szívesen megígértük, s este megnyugodva tértünk pihenőre kemény fekhelyeinken.

A barakk két részből állott. A bejáratnál volt egy szabadabb kis tér, abban a kis kerek kályha, egy hosszú kecskelábú asztal falócákkal és polc fogásokkal. A barakk nagyobbik felében a közepén egy keskeny út, s kétfelől egy-egy összefüggő deszkapriccs. Az Aschachból hozott lepedőkkel minden család a neki jutott kis területet zárt hálófülkévé alakította át, s ott berendezkedett. Jótétemény volt, hogy minden barakkban volt

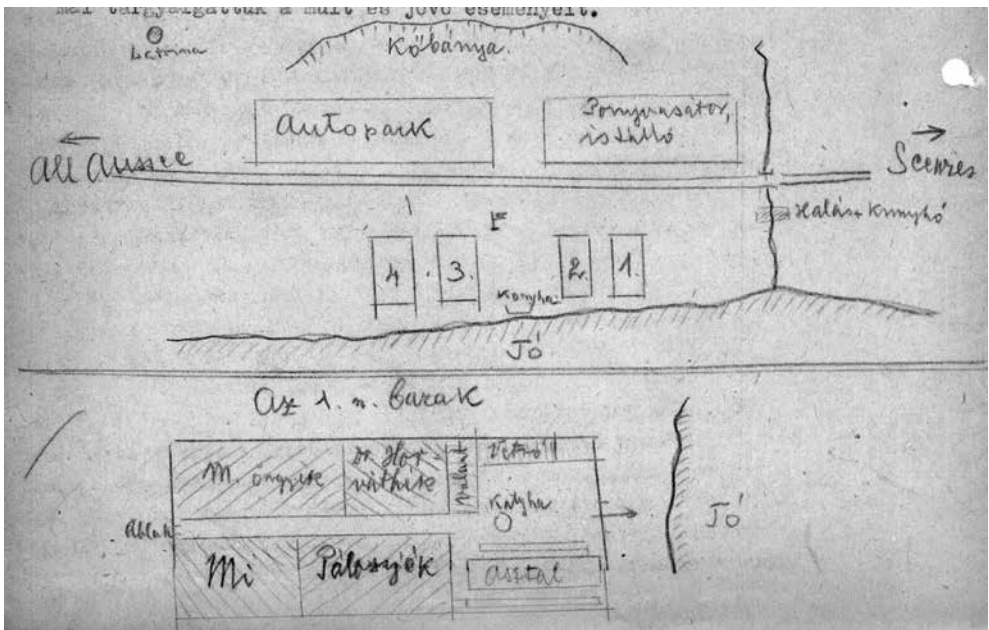
¹²³ Az Altaussee-ből kapott adatok (Bernhard Haim szíves közlése) szerint Johann Linortner két ízben volt Altaussee polgármestere, előbb 1945. május 8-ától augusztus 3-áig, majd 1946. augusztus 1. és 1955. március 26. között. Markó itt már május 5-én polgármesterként említi, a háború végi gyors vezetőváltás valószínűleg kivételes körülmények között zajlott le, és úgy tűnik, már a hivatalosan számított előjáróságát megelőző napokban is ő irányította a várost. (Lásd még a 281. oldal 201. jegyzetét is.)

villanyvilágítás. A konyha számára a 2. és 3. barakk közt deszkából egy fedelet ácsoltak össze, négy karcsú fenyőfa közt, s az alá helyezték a két kondért. Persze, ha esett az eső vagy fújt a szél, nem nagyon kellemes dolog volt a főzés. Aznap este már igen élveztük a meleg borsólevest, utána még teát főztünk a barakkban, s bizalommal tárgyaltuk a múlt és jövő eseményeit.

Március 26-án indultunk Beledről, május 5-én itt révbé jutottunk, több mint egyhónapos vándorlásunk véget ért. Amikor Beledről elindultunk, ott már javában virágoztak a gyümölcsfák, tavaszodott. Amikor Aschachba értünk, ott akkor kezdtek a fák rügyezni, a mezők zöldülni. S most Alt-ausee-ban harmadszor élveztük a tavasz ébredését, mert a zordabb, erdős, hegyes vidéken, csak akkor, május elején fakadtak a rügyek, s jött a csodaszép hegyvidéki tavasz. Sokan ezt észre sem vették, de mi Illussal, aki szinte gyermekes örömmel tudott örülni a szép virágoknak, madárdalolásnak, tiszta szívvel élveztük a természet e minden

A barakk bejárata

A tábor helyszínrajza és az 1. sz. barakk alaprajza

évben megújuló csodáját. Az erdő talaján napról napra új virágok bújtak elő, s én dobsinai jégbarlangi nyaralásaink alatt szerzett tapasztalataimmal mindig fel tudtam hívni figyelmét egy neki addig ismeretlen erdei virágra. Csodaszép vad ciklámenek, harangvirágok sok faja, anemónák, alpesi füvek, különféle bokrok pazar formájú és színű virágai tarkították mindennap gazdagabban a sötét fenyőerdő színeit. Olyan hatalmas vastagságú és magasságú fenyők, vörösfenyők, kőrisek, szilfák s más erdei fák állottak ezerszámra telepünk körül, amilyenekről az alföldieknek és dunántúliaknak fogalmuk sem volt.

Most már nyugodtabb légkörben, egy helyen éltünk. Ezentúl tehát már volt időm az eddig csak vezérszavakban, sebtiben feljegyzett útinaplómat rendszeresen, bővebb szöveggel írni. Elbeszélésem további során ezután már nem összefoglalva mondom el a napok történetét, hanem híven akkori eredeti feljegyzéseimhez, napról-napra külön írom le eredeti naplóm szövegét, s csak ott egészítem ki, ahol ezt a későbbi olvasóim számára szükségesnek tartom. Persze így most gyakran fog előfordulni, hogy egy nap feljegyzéseiben sok olyan dolgot, eszmeftutatót, tépelődést rögzíték, amely a következő napokban már eldőlt, feleslegessé vált. De hát e feljegyzéseknek éppen abban van a zamata és értelme, hogy pillanatnyi lelkivilágunkat írom le, s ez ilyen szubjektív természetű leírásoknál talán éppen a legérdekesebb.

Május 6. vasárnap

Gyönyörű, ragyogó reggelre ébredtünk. Mintha az Úristen ezzel is tudtunkra akarta volna adni, hogy viszontagságos vándorlásunk véget ért, s most talán nyugodtabb, derűsebb idők következnek. Persze ezt csak a pillanatnyi helyzetünkre mondhatom, mert a veszített háború s az a körülmény, hogy egész Magyarország orosz megszállás alá került és esetleg a szovjetnek tagállamává változik, nagyon bizonytalanná tette jövőnket.

Reggel 9 órakor kaptuk az első biztos hírt a háború befejezéséről. Egy merényi származású derék cipszer hozta, aki a polgármesteri hivatalban mint szolga volt alkalmazva. Reggel a rádióban hallotta, hogy a németek felajánlották a nyugati arcvonalon a fegyverletételt. A cipszer elmondta, amikor kérdeztük, hogy miképpen került ide, hogy itt, Alt-aussee-ban sok szepességi és más felvidéki család lakik, akiket a szlovákok mint „Volksdeutsch” elemeket kitelepítettek. Elhatároztuk Ilussal, hogy felkeressük őket, hiszen a derék szepességeket mindig szerettük, és sok jó barátunk, rokonunk is volt közöttük.

A háborúnak tehát vége! Nem kell már tovább vándorolnunk, de hogy mikor és mi módon jutunk innen haza – ez a nagy és egyelőre homályba burkolt kérdés. De mindenesetre egy nagy lépéssel jutottunk tovább, hiszen ha a háború véget ért, következik a békekötés. Most a nyár előtt állunk, reméljük, hogy őszre talán hazaérünk. Érdekes, hogy a béke hírére a hangulat irántunk is egy csapásra javult. Akik ma titokban bementek a községbe, mind azt beszélték, hogy a lakosság már tud a magyar tábor megérkezéséről, és általában rokonszenvesen beszél rólunk. Örülnek a Hitler-rezsim végének, s minket, magyarokat is, úgy mint magukat az osztrákokat, akiket évszázadokon át közös sors kötött össze, a Hitler-örület áldozatainak tartják.

Jó hangulatban töltöttük a napot. Előszedtük elemóziánkat, és elhatároztuk a barakkban, hogy ezt a napot mákosbejglivel ünnepeljük meg. Elsőnek M. őrnagyné készített ilyen finom tésztát mindnyájunknak, s azután legalább hetenként egyszer felváltva minden család rendez ilyen „mákosbejglizsúrt”. Lisztünk és mákunk ti. elég volt. A sütetést pedig mindig felváltva, vagy a közeli péknél, vagy valamelyik házban fogjuk kérni.

Délután bűnbánó pofával megjelent két sofőr a Bad Aussee-ből megszökött sofőrbandából. Amint gondoltuk, Arany és Rátvay mesterek voltak a szokás megrendezői,

Treffenstein

de valamennyien a sok rablott holmival nem fértek a lopott autókra, s így ez a kettő lemaradt. Elmondták, hogy hatan, köztük Török sofőrje is, jól megdézsmálták a még otthagytott élelmikészleteinket, kiválogattak a tisztí csomagokból egy-két tömöttebb, jó karban lévő kézikoffert, s azután hajnalban keleti irányban elgőzöltek. Benzint a lopott élelmikészletből cseréltek német sofőröktől.

Este azután még azt a hírt hallottuk sétálóktól, hogy az ellenséges hadvezetőség nem fogadja el a csak a nyugati frontra felajánlott fegyverszünetet, hanem totális kapitulációt kíván az orosz harctéren is.

Május 7.

Verőfényes napra ébredtünk. Reggel 9-kor én, Volant és M. őrnagy átmentünk Stemmer lakásába, hogy vele megtanácskozzuk magatartásunkat, ha az első amerikaiak megjelennek a táborban. Gyönyörű tájkép tárult szemeink elé, amikor Lacival a Hinrichsen-villa nagy verandáján leültünk. Előttünk a tó nyugati vége, egész Altaussee község, a Sandling, Treffenstein, Sarstein, Zinkenkogel hegycsúcsai, és a háttérben a szikrázó Dachstein gleccser. Azt határoztuk, hogy felajánljuk segítségünket a környékbeli osztrák hatóságoknak, mint műszaki tudással és felszereléssel bíró alakulat, cserébe kérünk jó élelmezést mindaddig, amíg a békekötés nem dönt hazaszállításunk felől.

Délután Volant Bandi besétált Bad Aussee-ba, s onnan hozta a hírt, hogy a németek elfogadták a totális fegyverletételt, és az orosz fronton is véget ért a harc. Hitler utódja, Dönitz tengernagy érintkezésbe lépett az angol–amerikai és orosz főhadiszállásokkal. Ezt a hírt aznap az angol rádió mondta be.¹²⁴ Bad Aussee-ban erre előkerültek a régi fehérpiros osztrák zászlók.

Súlyos isiatikus fájdalom nem enyhül, s ez zavarja a helyzet felett érzett örömet.

Május 8.

Reggel hallottuk a községből kisétálóktól, hogy éjjel az angol király és Churchill miniszterelnök rádión hivatalosan kihirdették a teljes, feltétel nélküli fegyverletételt.

Folytattuk a barakk belső berendezésének tökéletesítését. Az aschachi lepedőkkel hálófülkénket teljesen elzártuk mindenfelé. Szomszédaink, Pálosyék igen kellemes, csendes

¹²⁴ A német véderőfőparancsnokság képviselője, Jodl vezérezredes Eisenhower reimsi főhadiszállásán a május 7-ére virradó éjjel 2 óra 41 perckor írta alá az előzetes kapitulációt, amely másnap, 8-án 23 órakor lépett életbe. Ezt adhatta hírül már 7-én a rádió, de a végleges kapitulációs okmányt csak 8-án írták alá Berlinben. Lásd Halmosy: Nemzetközi szerződések, 1918–45. 620–624.

emberek, jól meg fogunk férni egymás mellett. Boncos kutyánk a priccs alatt mukkanás nélkül alszik éjjel, nappal pedig mindig Ilus körül élvezi a tábori szabad életet.

Kora délután biciklis gyerekek hozták nagy izgalomban a hírt, hogy az amerikaiak bevonultak Altaussee-ba. Stemmer délután kijött a táborba, és most már várjuk, hogy mikor jönnek ide ki, mert valószínű, hogy a polgármesteri hivatalban megtudják ittlétünket. Aznap estig azonban még senki sem keresett. Estefelé két fehér-piros karszalagos ember jelentkezett Stemmernél, mint a Hitler ellenes Freiheitsbewegung tagjai, akik most amerikai engedéllyel átvették a biztonsági szolgálatot a menekült SS-rendőrség után, és kértek egy személyautót kölcsön egy napra. Természetesen adtunk nekik. Régi kiszolgált osztrák katonák voltak, udvariasan, fegyelmezetten viselkedtek. Elmondták, hogy az amerikaiaktól kaptak fegyvert. A beérkezett amerikai alakulat igen tisztességesen viselkedett, a lakásokat nem fosztogatták, az élelmiraktárakat is meghagyták, csak a község exponált náci vezetői közül tartóztatták le azokat, akik nem szöktek meg, és akiket a Freiheitsbewegung nekik megjelölt. Csupán egy embert lőttek le, aki bevonulásukkor rájuk lőtt. Még délután eltávoztak, és csupán egy hadnagy maradt a községben pár emberrel mint Ortskommandant.

Stemmer kihirdette a táborban, hogy a nyilas hadseregnél bevezetett köszöntést, karlendítéssel, mai naptól kezdve beszüntetjük, és visszatérünk a régi közös hadseregben és magyar honvédségnél hagyományos tisztelgéshez, ezzel is mutatva, hogy nem vagyunk német, hanem magyar alakulat. A tábor bejáratánál pedig kitűzünk egy magyar zászlót. Ez nem volt olyan egyszerű, mert zászlónk nem volt. Az asszonyok tehát előszedtek készleteikből egy-egy piros, fehér és zöld vászondarabot, s abból varrták össze kézzel a tábor első nemzeti színű lobogóját.

Egy rádiónk volt a táborban, valamelyik altiszt hozta magával, s így első kézből hallhatuk az események kifejlődését.

Május 9.

A háború befejezésének hírére a legénység körében nagy az izgalom, készülnek haza, és nyíltan is szervezkednek egy-két nyugtalan fiatal tiszt vezetésével. De nagyon lehűtötte őket az a rádióhír, hogy az oroszok mintájára a magyar-szovjet kormány megkezdte a földbirtokok szocializálását.

Délelőtt 11 órakor megjelent az első amerikai járőr táborunkban. Szaladtak értünk, mert az egész táborban Ilus beszélt legjobban angolul, azután Volant is meg tudta magát értetni, és szükségszerűen én is. Egy kis terepjáró személygépkocsin ült négy fegyveres amerikai, egy barátságos fellépésű fiatal altiszt vezetésével. Csak az altiszt szállt le a kocsirol, s amikor mi elébe mentünk, azt kérdezte, hogy milyen alakulat van itt, mi a létszámunk, kikből áll a tábor lakossága, és hogy van-e fegyverünk? Megértettük vele helyzetünket, a mondott adatokat noteszába jegyezte, és azt mondta, hogy további intézkedésig ne hagyjuk el a tábor területét, azután visszaült kocsijára és elmentek. Megnyugvással állapítottuk meg, hogy első találkozásunk a volt ellenséggel igen kellemes benyomást keltett bennünk, és azt a reményt, hogy az amerikaiak nem lesznek nekünk kellemetlen és erőszakoskodó előljáróink. Most már voltaképpen hadifoglyoknak számítottunk, s egész egzisztenciánk attól függött, hogy az amerikaiak minket, magyarokat komoly Hitler-csatlósoknak tartanak-e, vagy pedig tekintettel a kormányzó múlt évi kiugrására és angol és amerikai tengerész-összeköttetéseire, velünk barátságosabban fognak bánni, mint a németekkel és a nácibarát osztrákokkal.

Isiászom rettenetesen kínozott. A déli órákban naponként kifeküdtem órákig az erős napsütésre a tábor egyik zavartalan helyén, és süttetem hátamat és jobb felső combomat.

Egy szomorú kis epizódot, mint kortünetet jegyeztem fel e napon naplómban. Szabolcs Józsiék aranyos kis 5 éves Juditka leánya, akit én különösen szerettem örökké mosolygós, barátságos lényéért, rohant, mint a szélvész mellettem, felkaptam, megcsókoltam: „Juditkám, hová sietsz?” A kis leány rám meresztve gyönyörű kék szemeit és a világ legtermészetesebb hangján feleli: „Hát hazamegyek, Apukáékhoz.” Erre én: „Hol van az a haza most Neked, Galambom?” – „Hát otthon, az autóban!” – és már perdül is tovább. Elszomorodtam, hát ide jutottunk, hogy egy kis magyar leányka nem ismer más „otthont”, mint egy tehergépkocsi ponyvája alatti szűk vackot, ahol szüleihez bújva vándorol ismeretlen vidékeken.

Újabb amerikai parancsot, intézkedést e napon nem kaptunk, de már délután több jóképű „ami” (röviden így hívtuk az amerikaiakat) sétált ki hozzánk, és beszélgetni kezdett velünk. A benyomásunk róluk és általában a későbbben is megismert amerikaiakról az volt, hogy felhőtlen, jókedvű, semmivel sem törődő kamaszok; mint katonák igen pongyolán viselkedő jó fiúk, szeretik az italt, szórakozást, csak a nekik erős náciknak feljelentett egyénnel bánnak el kegyetlenül, egyébként mindenkit békében hagynak, és minden kérdést, a tábor ügyeiben hozzájuk intézett jogos kérelmeinket is, egy kézlegyintéssel, mosolyogva, sehogysen intézték el.

Ha kijöttek hozzánk, mindig hoztak magukkal csokoládét, rágógumit, konzerveket és mindenképpen jó magyar snapszokat kértek ezekért. Akkor még mindnyájunknak volt ilyen hazulról hozott egy-két üveg itala, szívesen adtunk és élveztük a régen nélkülözött csokoládét. A ma délután jött amik néhány lovat kértek kölcsön. Persze adtunk, és mulatságos látvány volt, amikor azokra felkapaszkodva, a kemény köves úton ide-oda vágattak, és igen boldogok voltak, hogy lovagolhattak.

Május 10.

Verőfényes szép, de eseménytelen nap. Jövönkről semmi hír és otthonról sem tudunk semmit. Ez sokszor aggaszt és elbúsít, hiszen azt sem tudjuk, hogy ki maradt életben rokonaink és jó barátaink köréből. Vajon Sándorékkal mi van? És budai lakásunk romjaiból sikerül-e valamit megmenteni. Mi lehet Dénesházán? Mind olyan meddő tépelődések, amikre választ valószínűleg csak már akkor kapunk, ha egyszer Isten segítségével hazajutunk. De milyen lesz ez a „haza”, és hogy fognak ott fogadni minket?

Május 11.

Ismét több amerikai közember és altiszt jön a táborba. Most már ismerem a rangjelzésüket, egy franciául elég jól beszélő ami kioktatott. Kedélyesen elbeszélgettünk velük, hoztak csokoládét s más egyebet. Ott tartottuk őket egyszerű ebédünkre.

Stemmert ma az amerikai őrnagy magához hívatta. Értesítette, hogy táborunkat felvette a nyilvántartásába, és utasítást kért feljebbvaló parancsnokságától arra, hogy mi történjék velünk. Egyébként azt is mondta, hogy ő nemsokára továbbvonul mint harcoló alakulat, és ide hadtápalakulat fog jönni, mint megszállócsapat. Valószínűnek tartja, hogy minket, magyarokat át fognak adni a szovjet hatóságoknak, mivel egész országunk a szovjet megszállás körzetébe esik.

A rádió este bemondta az angolszász és orosz megszálló csapatok közti demarkációs vonalat. Ausztriában általában az Enns folyó vonala a határ, tehát Alsó-Ausztria az oroszoké, Felső-Ausztria az amerikaiaké. Steiermarkot angolok fogják megszállni, de már itt kezdődött az első ellentét a nyugati és keleti hatalmak közt, mert Grazba az oroszok, bár ott semmi keresnivalójuk nem volt, bevonultak. Hozzánk a szovjet határ elég közel van, mert az Enns felső folyása Stainach–Irdningnél, ahol mi május 2-án jártunk, alig van 20-30 km-re tőlünk. Sőt, ha a régi, Hitler előtti állapotot vesszük irányadóul, akkor Bad

Aussee és környéke Steiermarkhoz tartozott, s csak Hitlerék csatolták Felső-Ausztriához, és akkor az oroszok, ha Grazból nem parancsolják ki őket, még ide is eljöhettek.

Ilus délelőtt besétált a városba és felkereste az egyik szepesi asszonyt. Reich Árpádné – igen kedves, szíves idősebb hölgy, az ismert szepességi Guhr család tagja – élt itt egyik fiával és annak családjával. A fiatalasszony és nővére, Meggyesi nevű késmárki tanár leányai öreg édesanyjukkal szintén itt éltek. Itt ismerkedett meg Ilus egy másik igen kedves magyar származású asszonnal, Hilbrand Alajosnéval, született Bana Mancival. Az asszony Losonc vidékéről való. Férjének apja, az öreg Hilbrand azelőtt a Szepességen, Ruschbachban volt erdész a Lubomirszky hercegi uradalomban. Ez a fia házassága után Magyarországon maradt, amikor az öreget nyugdíjazták és visszatért szülőföldjére, Altaussee-be, ahol második fia erdész volt. A fiatal Hilbrandéknak Szepesbélán volt egy virágzó szállodájuk és panziójuk, de hát a szlovák testvérek minden magyart és szepesi németet kitelepítettek. Így azután természetes volt, hogy ez a család és hozzájuk csatlakozva több szepesi is Altaussee-t választotta letelepedésükre. Hilbrandné Mancin nagyon kedvesen érdeklődött Ilusnál, hogy mire van szükségünk, és megígérte, hogy hamarosan meglátogat. Mind a két család nagy készséggel felajánlotta, hogy ha valamit sütni, főzni akarunk vagy bármire szükségünk lesz, nagyon szívesen segítenek. Ilus délután élt is az engedéllyel, és kitűnő krumpolis pogácsát süttött Hilbrandnéval, s megismerte a nagyon kedves öreg erdész házaspárt és a fiatal erdészeket, akik szintén kedvesen ajánlották fel segítségüket.

Már kezdjük megszokni a barakkéletet, a viszontagságos vándorolások után egészen jól esik rendes, tiszta fenyődeszkából épített fabarakkban lakni, s elkülönített lakosztályunkban zavartalanul lehetünk. Lassan kialakul egy napirend, foglalkozás, séta stb., kasszinózás a szomszéd barakkok lakóival. A kis tisztáson, ahol barakkjaink állnak, két-három deszkapad is van, ezek köré szoktunk pokrócokkal letelepedni.

Délután egy lovunk lezuhant a szikláról. Két napra el voltunk látva hússal. Csak kenyérünk nagyon kevés. Még nincs tisztázva, hogy ellátásunk miként történik, készleteinkből élünk. Amerikai katonák egész nap jönnek-mennek közöttünk. Csónakáznak, lovagolnak, igen látszik rajtuk, mennyire élvezik, hogy a háborúnak vége, bár mindegyik attól tart, hogy innen majd Japánba viszik őket, pedig nagyon szeretnének már hazamenni.

A táborlakók közül többen fürödtek ma. Persze kissé vacogtak a hideg víztől, de én vágyódva néztem. Isiászom megfosztott ettől az örömtől, pedig milyen gyönyörűség lett volna a kristálytisztá tóban úszkálni. Azt már szomorúan láttam, hogy nyavalyám nemcsak ettől az élvezettől foszt meg, hanem attól is, hogy kisebb-nagyobb sétákat, kirándulásokat tegyek e csodaszép vidéken. Ilus és Horváth doktor ugyan vigasztalnak, hogy a meleg napozás egy-két hét alatt rendbehoz, bár úgy lenne!

Május 12.

Csodás idő, napozok, nem sok hatását látom. A mostan ideérkezett amerikaiak Virginia államból valók, a vidék nagyon tetszik nekik, azt mondják otthon is ilyen. A község házain már mindenütt régi osztrák zászlók lengenek, és a lakosság dühösen szidja Hitlert, és igyekszik az amerikaiaknak bizonyítani, hogy ők sohasem voltak nácik. Hát persze ilyenkor hamar változnak az emberek, de az igazi hazafias osztrákok igen számon tartják a régi Hitler-féle Gauleiterekét és egyéb községi funkcionáriusokat, és buzgón jelentgetik fel őket az amerikai rendőrségnek, amelyik a régi osztrák csendőroket felállítva, ezekkel együtt dolgozik. Igen sok ember, akinek vaj van a fején, igyekszik a hegyekben elbujdosni. Gyakran látunk jól felpakolt férfiakat az erdei ösvényeken eltűnni a magas régiókban lévő Alpok felé.

Május 13. vasárnap

Az időjárás az első fagyos szentet meghazudtolja, mert ragyogó napsütés volt egész nap. Ilus reggel templomba ment, onnan Reichnéhoz valami szerény süteményt sütni. Délután kijöttek a táborba Reichné kis unokáival, Hilbrandné, egy pozsonyi menekült kedves asszonnyal, Hratzernéval, és igen szörnyülködtek primitív elhelyezésünkön. Persze ők, ha menekültek is, de házakban, szépen bútorozott szobában laknak egyedül, mi pedig tömegszálláson, kemény priccseken. Hilbrandné kedvesen ajánlotta, hogy matracokkal, párnákkal ellát minket, amit köszönettel fogadunk.

Az amerikai rádió szerint az oroszok Grazban védelemre rendezkednek be, és elrendelték a házak óvóhelyeinek karbahelyezését. Mi ez? Hát még sem lesz vége a háborúnak? Bár, ha most a győzők vesznek össze, az talán nekünk lenne kedvező.

Estefelé kedves vendégünk volt. Elvira, a polgármester rokonszenves fiatal titkárnője látogatott meg. Asszonyaink gyorsan összeütnek egy kis uzsonnát, feketét, süteményt, s mivel kérdésünkre elmondja, hogy özvegy édesanyjával lakik itt, és nehéz viszonyok közt élnek, egy kis konzervdobozban zsírt és kevés grízt, szemeskávét is adtunk neki, hálaából azért, hogy ehhez a jó elhelyezéshez segített. Valahogy egyszerre megalakult egy kis dzsessz zene is. Lambert főhadnagy, Sütő törzsőrmester (aradi kereskedő) és Frank (szombathelyi borbély) hegedűkkel, harmonikával egészen jól működtek, úgyhogy néhány fiatal tiszt Elvirát megtáncoltatta, még csárdást is járattak vele. Igen kellemes volt életünkben ez a kis jókedv és derűs epizód. Elvira kisasszonyt pedig annyira meghatotta a kedves fogadtatás és ajándék, hogy később is mindig síkra szállt érdekünkben, és minden táborlakónak segített, ahol tudott.

Május 14.

Isiászom nem enyhül. Az itteniek mind mondják, hogy az aussee-i nyirkos klíma reumára, isiászra és minden ilyenfajta betegségre méreg, de hát mit csináljak? Szenvedek tovább, különösen éjszaka, mert a kemény deszkaágyban legfeljebb egy helyzetben tudok elaludni, s ha álmomban véletlenül az isiászos oldalamba fordulok, azonnal felébredek a nagy fájdalomtól, és sokáig nem tudok visszaaludni.

A táborban különben minden harmadik ember beteg. Valami – úgy látszik, járványos bélnhurut – csapott közénk. Az alföldiek a vizet okolják, hogy biztosan gleccserekből táplálkozva, hólével keverve nem tiszta. Ezt nem igen hiszem. Szegény Ilusom is nagyon rosszul volt tegnap este, mára már jobban érzi magát.

Délután és este amerikai fiúkkal barátkozunk. Emlegetjük Lászlóffyékát. Az egyik ami ismeri azt a várost, Peoriát, Chicago mellett, ahol Lászlóffyék laktak.

Este Stemmer Laci nagy gyűlést tart a tábor összes lakójával, kéri, hogy tartsunk össze, ne veszekedjünk, feltűnést ne okozzunk, ne rendezzünk hangos mulatozásokat. Ez persze főleg a fiatalabbaknak szól, mert mi, idősebb generáció, nem szándékszunk hangoskodni, kinek is lenne kedve közlünk mulatságokat rendezni? Örülünk, hogy zavartalanul, csendben lehetünk!

Május 15.

Szállongó hírek, hogy az ellentét az angolszászok és a szovjet közt mindig élesebb lesz. Wild Frigyes zászlós, nagyszebeni szász származású pesti tanár¹²⁵ elég jól tud angolul, azt

¹²⁵ Wild Frigyes nem nagyszebeni, hanem borszéki születésű volt, s 1940–44 között nem a fővárosban, hanem Marosvásárhelyen volt német–latin szakos gimnáziumi tanár, innen rendelték frontszolgálatra.

hallja az amerikai katonáktól, hogy velünk, magyarokkal kivételesen fognak bánni, s nem tekintenek valóságos ellenségnek. Hála Istennek! Azt viszont meg mi állapítjuk meg a barátságos katonákkal való beszélgetésünkből, hogy nem akarnak semmit sem elhinni, amit az oroszokról mondunk. Azt tartják, hogy ez mind elfogult, német propaganda, szóval ők is, mint otthon Lászlóffy, a szovjetet éppen olyan fair küzdőfélnek tartják, mint amilyenek ők. Amikor pedig konkrét adatokat mondunk el nekik a székesfehérvári s egyéb tapasztalatainkról, a beszélgetést azzal ütik el, hogy a szovjet nekik szövetségesük, tehát nem hisznek el semmi rosszat róluk.

Ellátásunk kezd rendes kerékvágásba terelődni. Az amerikai parancsnokság utasítására a Bad Aussee-i városi élelmezési hivatal köteles minket ellátni. Készletük elég van, mert a náci rezsim, ezt még az amik is elismerik, mintaszerűen megszervezte az ellátást és jegyrendszert, és annak ellenére, hogy a fegyverletétel hírére Bad Aussee-ban egy pár raktárt a csöcselék megdézsmált, a régi jegyekre ezután is mindent kiadnak. Minket pedig úgy látnak el, hogy hetenként egyszer bemegy a gazdasági tisztünk üres szekérral a városi élelemelosztóba, és elhozza egy heti élelmicikkeinket, az altaussee-i polgármestertől ellenőrzött és láttamozott létszámtáblázatunk szerint. Csak hát kenyeret keveset adnak, alig 10-15 dekát.

Május 16.

A szép időnek vége, borulni kezd. Gazdasági hivatalunknak sok a magyar pénze, ezért Stemmer utasítására minden táborlakónak kifizeti illetményét november végéig, mivel attól tartanak, hogy az USA megszálló csapatok vagy hatóságok a volt ellenséges parancsnokságoknál esetleg található pénzeket, mint kincstári pénzt, hadisarc fejében elkobozzák. Én kaptam 8600 pengőt, persze ezen semmit sem lehet vásárolni, mert sem a Bad Aussee-i, sem az altaussee-i bankok és takarékok nem váltanak be magyar pénzt.

Boncos kutyánk a tábor kedvence. Hűsége hozzánk megható. El nem mozdulna Ilus mellől. Ha sétál velünk a tóparton, akkor igen sokat mulatunk rajta. Sok mókus ugrál a tábor körül, ha egyet, amelyik véletlenül a földön mászkál, Boncos üldözőbe vesz, és az felszalad a legközelebbi fára, onnan gyönyörű salto mortaléval, néha 3-4 méteres lendülettel átugrik a szomszédos fa ágára – Boncos hihetetlenül buta pofával bámul utána. Kis kutyaeszével sehogy sem tudja megérteni, hogy miképpen lehet a négy lábú állatból madár. Vagy a tó szélén úszkáló, sötétszínű nagy pisztrángok izgatják. A parton topog e helyek körül, s nem tud velük mit kezdeni. Ha a városba megyünk, a tábor kijáratánál rászólunk: „Boncos, szépen hazamenni!” – mire ő szomorúan leül, azután ha már eltűnünk szeme elől, lógó orral visszakocog a barakkhoz. Mikor pedig hazafelé közeledünk, hihetetlen jó szimatjával már messziről megérzi. Felugrik, s örült csaholással vágat végig az egész táboron felénk, s a táborban nevetve mondják: „Markóék hazajöttek.”

A múltkori tábori gyűlésen felvetettük azt a gondolatot, hogy igyekezzünk tétlenségre kárhóztatva a napnak legalább néhány óráját önképzésre fordítani, s tartsunk ismeretterjesztő és szórakoztató előadásokat. Magamra vállaltam azok megrendezését, és azonnal ki is osztottam a szerepeket. Az előadásokon a tisztek, családjaik s az altisztek és legénység közül mindenki részt vehet, akit érdekel. Én magyar történelmi előadásokra vállalkoztam. Gersey Artúr műépítész az építészeti stílusokról, Stogl hadapród, gödöllői építőmester a mai építkezési eljárásokról, Szabolcs főerdőmérnök az erdő életéről, fákról, virágokról, erdei állatokról, Pálosy alezredes a térképek készítéséről, Volant és M. őrnagyok különféle katonai és műszaki kérdésekről, Vetró és Gyuris (hites könyvvizsgáló) kereskedelmi és pénzügyekről. Farkas hadnagy (okleveles gazda) gazdasági ügyekről, Horváth dr. pedig

egészségügyi kérdésekről fog beszélni. Felszólítottam az altiszteket is, hogy ha valakinek valami jó téma jut eszébe, és arról előadást akar tartani, jelentkezzen. Azután pedig gondolkodjanak a fiatalok valami kabarészerű előadások összeállításáról is, zenezámokkal, lehetőleg humoros dolgokkal tarkítva. Többen jelentkeztek, hogy németül szeretnének tanulni, majd keresek a községben egy tanítót, aki erre valami szerény díjazással vállalkozik, s aki egy kukkot sem tud magyarul, mert így lehet a legjobban elsajátítani a nyelvet.

Én azután mindjárt aznap meg is tartottam első előadásomat. Arra kértek, hogy beszéljek a Rákóczi-felkelésről sorozatos előadásokban, így tehát megkezdtem a felkelés előtti idők népszerű vázolásával és annak előkészítésével. Szép hallgatóságom volt, valamennyi tiszt család és az altisztek közül is többen, s a legénységből az intelligensebbek, mint Frank borbély, s mások.

Egyébként isíászómmal tovább szenvedek, s meghatva köszönöm barakktársaimnak, különösen a Pálosy leányoknak (Erzsike és Margit), de Volantnak és Vetrónak és a doktoréknak is, hogy este lefekvés előtt mindig gondolnak arra, hogy forró vizet szerezzenek thermos gumimelegítőmbé.

Május 17.

Az amerikai megszállóosztagot ismét felváltották, de parancsnokuk, Ralph E. Pearson őrnagy itt maradt. Stemmerrel többször tárgyalt, s ajánlkozására megbízta őt azzal, hogy vegye számba az Aussee környékén található magyar alakulatokat. Az az érzésünk, hogy Stemmer Laci nem cselekszik okosan, ha nagyon ajánlgatja magát, és quasi mint magyar tábornok mindenféle szervezkedést javasol, mert hiszen az amerikaiaknak nem célja, hogy a hadifogolytáborokat régi parancsnokaik alá helyezve szervezzék meg, annál kevésbé, mert Laci bursikóz, közvetlen beszélgetésiből azt a szándékát és elgondolását láthatják, hogy ő egy orosz–angolszász háborúra gondol, s erre szeretné az itt lévő magyar alakulatokat előkészíteni. Már pedig, bármilyen nagy lenne is az ellentét az angolok és oroszok közt, most, a háború szerencsés befejezése után közvetlenül, aligha szándékuk szakítani volt szövetségesükkkel, bár az aznapi rádióhírekből a helyzet határozott rosszabbodására lehet következtetni.

Churchill az angol alsóházban mondott beszédében ezt nyíltan is megmondja. Titóval is bajuk van. Ő nem törődik az angolokkal kötött megállapodásokkal, és Karintiába és Triesztbe is bemarsolt.¹²⁶ Az orosz is fütyül a jaltai megállapodásokra,¹²⁷ és Közép-Európában is tovább megy, mint azt egymás közt meghatározták. Mindebből, és abból az angol rádióhírből, hogy a németországi hadiüzemeket az amerikaiak és angolok sürgősen üzembe fogják helyezni, mégiscsak ugyanezt lehet következtetni. Ha ez valóban igaz, és a háború kitör, akkor nekünk itt, USA-zónában lévő magyaroknak mindenesetre jobb helyzetünk lesz, mint a szegény otthoniaknak.

A városban a strandfürdők melletti házakban több tifuszos megbetegedés történt. A hatóság megtiltja a tóban való fürdést.

¹²⁶ Titónak Olaszországgal és Ausztriával szemben is területi követelései voltak, s ez évekig elhúzódó konfliktushoz vezetett. Triesztből angolszász nyomásra 1945. június 12-én vonultak ki a jugoszláv csapatok, s a város brit–amerikai, környéke azonban továbbra is jugoszláv ellenőrzés alatt maradt. Trieszt végül 1954-ben került Olaszországhoz, a város környéki tengerparti terület azonban Jugoszlávia (Szlovénia és Horvátország) része lett. Az Ausztriával szembeni jugoszláv hadiállapot hivatalosan 1951-ben szűnt meg, anélkül hogy Szlovénia karintiai területekkel gyarapodott volna.

¹²⁷ Utalás az 1945. február 4–11. között zajló jaltai konferenciára, ahol Németország háború utáni megszállásáról döntött a három szövetséges nagyhatalom.

Szomorú szertartást kellett rendeznünk. A táborban lakó erdélyi Silló házaspár (írnok¹²⁸ volt a parancsnokságnál) egyéves kis Gábor fia bélhurutban a kórházban meghalt. Ugyanakkor egy Lázár Flórián nevű, ismeretlen honvédet egy amerikai autó véletlenül elgázolt. Mind a két magyar halottat a tábor saját halottjának tekinti, és temetéséről gondoskodott. A temető a városból hozzánk vezető út mentén, gyönyörű, kőfallal bekerített és igen szépen gondozott helyen fekszik. Táborunk női tagjai szép koszorúkat, csokrokat készítettek, és a temetésre sokan elmentünk. Igen szép gesztus a várostól és a plébániahivataltól, hogy minden sír köré cement keretet és arra öntött vaskeresztet felirattal, ingyen adnak.

Isiászom ma még jobban fáj, mint eddig, nem csuda, az idő esősre fordult. Emiatt elmarad Rákóczi-előadásom folytatása, egész délután a barakkban ülünk, pasziánszt rakunk, olvasunk, este M.-ékkal és Horváthékkal lórumot játszunk.

Május 18.

Szenvedek változatlanul.

Az új amerikaiak sem kellemetlenkednek, de zárkózottabbak és barátságtalanabbak, mint az eddigiék. Érdekes, hogy tiszték egyáltalán nem keresnek fel minket, úgy látszik, fumigálnak, csak az altisztekkel és legénységgel tudunk elbeszélgetni. Az igaz, hogy ezek túlnyomó részben intelligens emberek, egyetemi hallgatók, banktisztviselők dzsesszmu-zikusok, kereskedők.

Rádióhír: az angolok követelik Titótól Karintia kiürítését és az oroszoktól a jogtalanul megszállt sávok átadását.

A legénység mindig határozottabban készül hazafelé, de most már tisztességes hangon kérnek minket, tiszteket, hogy tegyük lehetővé távozásukat. Stemmer Lacival megbeszéltük a dolgot, és kihirdetjük, hogy aki egy csoportban, szóval nem titokban szökve, esetleg rablott holmikkal akarja a tábort elhagyni, annak nem gördítünk akadályt útjába. De figyelmeztettük őket arra, hogy az amerikai zóna határán biztosan megállítják, és vagy visszaküldik őket ide, vagy még rosszabb tömegtáborba internálják. Nem hisznek nekünk, aminthogy általában ezután is mindig erősebb az a meggyőződésük, hogy mi, tiszték, félünk a hazameneteltől, és erőszakkal akarjuk őket is ideláncolni, amíg együtt hazavisznek. Pedig, mint mondják, rosszul fogunk járni, mert ha haza, szovjetzónába érünk, azonnal ellenünk fordulnak, és kiszolgáltatnak mint szovjetellenes burzsujokat az oroszoknak. A józanabb elemek hallgatnak, csak egy-két lázító van a társaságban, de hát ilyen helyzetben ez is elég. Végeredményben nem is bánjuk, ha a legénység itthagyni minket, legalább magunk maradunk, s nem leszünk kitéve állandó, sunyi ellenőrzésnek és rosszakaratú támadásoknak.

Folytattam Rákóczi-előadásaimat.

Május 19.

Összesen húsz ember jelentkezett a kb. negyven emberből. Laci két szekeret és egy napi ételt adott nekik, azzal hogy a szekereket, ha a vonatra berakodnak, visszaküldik. Reggel 8 órakor, nagy reményekkel, vígan elindultak, de már két óra múlva visszatértek lógó orral, hogy az amerikai járőrök megállították és már Bad Aussee-ből visszaküldték őket azzal, hogy maradjanak nyugton, hiszen június elején úgymint minden magyart hazaszállítanak innen. Ez hát rendben volna, most talán megnyugszanak a kedélyek egy időre, csak az volt aljas cselekedetük, hogy amint egyikük bizalmasan elmondta, az amerikaiak kér-

¹²⁸ Eredetileg: *rajzoló*, s e szót Markó később tollal javította *írnokra*.

désére, hogy miért akarnak hazamenni, azt hazudták, hogy a táborban a tisztek jól élnek, de ők éheznek! Hát ez persze nem igaz, senki sem éhezik itt, s egyforma rossz¹²⁹ kosztot eszünk mindnyájan.

A rádió elsötétítési parancsot hirdet ki az amerikai zónában. Hát mégis kitörne a háború?

Folytatom Rákóczi-előadásaimat.

Este hatalmas vihar után csodaszép színekben ragyognak a hegyek. Az Alpenglühen¹³⁰ káprázatos színjátékában gyönyörködünk.

Május 20. Pünkösdszombat

Gyönyörű verőfényes időre ébredünk. Ilus templomba megy, én sántikálásom miatt nem tudom elkísérni. Reggel üzeni Laci, hogy a törzstisztek menjenek be hozzá, mert együtt mennek az amerikai őrnagyhoz. Egy Schils nevű hollandi ember, aki az amerikai parancsnokság német tolmácsa, üzent értük. Nagyon sajnálom, hogy én nem tudok elvánszorogni, azért is, mert talán a beszélgetésből, amit az amerikai környezetével esetleg folytat, talán megértettem volna a sorok közt is valamit. Volant azután délben tájékoztatott, hogy Pearson őrnagy csak általában érdeklődött az itteni magyarokról. Schilset nagyon rokonszenves embernek mondják, aki igen melegen felkarolta a mi ügyünket. E derék hollandussal délután mi is megismerkedhettünk, mert kijött a táborba. Kékszemű, barátságos ember, folyékonyan, de idegen kiejtéssel beszél németül és franciául. Minket, magyarokat igen pártol, s egyáltalában az tűnik ki beszédéből, hogy az Altaussee-ban lévő menekültek sorsa igen a szíven fekszik. Ő maga is a náciizmus áldozata, Bécsben élt hosszabb idő óta, mint egy holland–belga gazdasági és politikai, kelet-európai folyóirat szerkesztője. Működését az Anschluss után megtúrták egy ideig, de azután kezdtek zaklatni, irodáját a Gestapo elkobozta, úgyhogy menekülni volt kénytelen 8¹³¹ tagú családjával. De Hollandiában is csak addig maradhatott, amíg a németek odaértek, akkor ő kalandos úton Aussee-ba jutott, s mikor az amerikaiak itt megjelentek, azonnal alkalmazták tolmácsul. Felesége bécsi asszony, mert Schils már azelőtt is meleg kapcsolatot tartott fenn Ausztriával és a kelet-európai államokkal, különösen Horvátországgal. Schils azzal az üzenettel jött, hogy Pearson a magyar politikai helyzetről is szeretne tájékozódni, s mivel Schils már tudott arról, hogy Hóman Bálint Bad Aussee-ban lakik, azt ajánlotta, hogy menjen fel holnap Stemmer újból Pearsonhoz, és vigye magával Hómant is. Mint mondta, az amerikaiak kezdik belátni, hogy az orosz milyen szövetségesük, s hogy addig nem tudják Európát rendezni, amíg a szovjet itt van, minden megállapodásukra fittyet hány, s a maga feje és tervei szerint akarja Európát bolsevizálni. Ezért most sorban ki fognak hallgatni minden kelet-európai politikust, aki jelenleg Németországban és Ausztriában tartózkodik. Schils még azt is mondta, hogy a magyarokat innen valószínűleg Passautól délre, az Innviertelben¹³² fogják letelepíteni egy nagy gyűjtőtáborban, éppúgy mint a horvátokat Salzburg vidékén. Az az érzése Schilsnek, hogy reánk, magyarokra és horvátokra esetleg számítanak az amerikaiak, ha kenyértörésre kerülne a dolog. Laci persze az ő örök optimistaságával már lá-

¹²⁹ Ezt a szót Markó utólag toldotta be, tollal.

¹³⁰ Alpenglühen: az alpesi havas és jeges csúcsok tündöklése a lenyugvó nap sugaraiban.

¹³¹ Két szám, a 7-es és a 8-as javítás miatt egymásra gépelve, de nem dönthető el, hogy 7-esről javítva 8-asra, vagy fordítva, később viszont Markó pontosan említi, hogy a Schils házaspárnak hét gyermeke van, a család tehát a szülőkkel együtt összesen kilenc tagból állt.

¹³² Innviertel: az Inn völgyében fekvő felső-ausztriai tájegység a német határ közelében.

tott minket, volt magyar katonákat angol–amerikai segítséggel újból katonai alakulatokká tömörítve, s szívesen vállalt volna egy magasabb parancsnokságot.

Este kocsiba ültünk. Hogy utunk titokban maradjon, nem vittünk sofőrt, hanem M. őrnagy vezette a kocsit. Stemmernek már volt egy igazolványa Pearsontól, hogy ő és hozzá beosztva volt törzse Altaussee és Bad Aussee közt szabadon közlekedhetik, így a Traun hídjánál álló őrség zavartalanul tovább engedett. Már sötétedett, amikor felértünk Hóman lakására. Bálint csodálkozva, de örömmel fogadott. Bemutattam neki Stemmert, Volantot és M. őrnagyot, és tájékoztattam őt, hogy miről van szó. Hóman nagy lelkesedéssel vállalkozott mindenre, mutatta, hogy magányában már úgyszólván dolgozik egy memorandumon, amelyben az ő minisztersége alatti kormányműködést írja le, mert tudja, hogy erről később úgyszólván ki fogják őt is hallgatni. Holnap gyorsan összeállít egy olyan írást, ami alkalmas lesz az USA-őrnagy tájékoztatására. Nagyon kért, hogy a katonai vonatkozású ügyekben legyen én segítségére, ha majd komolyabb memorandumot kellene neki kidolgozni. Láttam, ez Lacinak nem nagyon tetszik, de hát Hóman – amint később ő is és Schils is mondta – Stemmer könnyed és felületes és a való helyzettel nem számoló tárgyalási módját és mindenáron magyar harcos kötelek felállítását szorgalmazó javaslatát nem tartotta időszerűeknek, és tudta, hogy a külföldiekkel nem ilyen modorban kell tárgyalni. Nekem odasúgta, hogy nagyon szeretné, ha nem Laci, hanem én mennék vele megbeszélésre, de hát ez nem volt lehetséges, annál kevésbé, mert Pearson Stemmert már ismerte.

Szakadó esőben, késő éjjel értünk haza. Egy kicsit bennem is felcsillant a remény, hogy hátha megértik az amerikaiak a való helyzetet, és nekünk, kiszorult magyaroknak szerepet szánnak a kibontakozásban. Ebben az esetben valóban segíthettem volna Bálintnak és a magyar ügynek.

Május 21. Pünkösdhétfő

Ilus délelőtt templomban volt. Nagyon dicséri a plébánost, igen rokonszenves megjele-
nésű, komoly embernek és jó papnak látszik, szépen prédikált. Schirgi Károlynak hívják.

Délután a két fenyőfa közti padon ülök, olvasok, amikor látok egy családot közeledni a táborba vezető úton. Egy amputált lábú, pápaszemes, fiatal férfi, egy csinos fiatal és egy idős, elegáns asszony. A nők megszólítanak valakit a táborlakók közül, látom, hogy az énreám mutat, mire a társaság hozzám jön. A férfi udvariasan bemutatkozik, Dr. Kurt Wessely, bécsi egyetemi magántanár, történész, felesége és anyósa magyarok, Schmidt kereskedelmi minisztériumi tanácsos családja. Örültem, hogy egy újabb, még hozzá magyar ismeretségre teszünk szert, odahívom Ilust, aki az asszonyokkal mindjárt meleg barátkozásba kezd. Wessely pedig hozzám ülve elmondja, hogy véletlenül a városban megtudta, hogy én is a magyar tábor lakója vagyok, eljött tehát megismerni, mer már tudott rólam. Ő is történész, magyarul annyit tud, hogy felesége segítségével könyveket olvas, és egyik tanulmányában fel is használta egyik dolgozatom adatait a Hadtörténelmi Közleményekből. A zaporogi kozákok magyarországi letelepedéséről II. József császár korában találtam évekként azelőtt érdekes, eddig nem publikált adatokat, s azokat dolgoztam fel.¹³³ Most már visszaemlékeztem, hogy tanulmányomat akkor egy Dr. Wessely, valamelyik bécsi folyóiratban megemlítette, és bővebben foglalkozott vele. Hát ez a Wessely volt a látogatónk. Nagyon csinos, fiatal feleségével Bécsben ismerkedett meg, amikor a fiatal leány mint ösztöndíjas egyetemi hallgató a bécsi Collegium Hungaricumban lakott, ahol Wessely is

¹³³ Zaporogi kozákok bevándorlása Délmagyarországra, 1785-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 29. évf. (1928) 474–481.

*A mi barakkunk – A Markó Andrásnál lévő példányban kiegészítés:
„Én a csónakból szállok ki. A két fenyőfa közti padon és asztal mellett sokat üldögéltünk.”*

gyakran megfordult. Ő idevaló ember, illetve Linzben volt atyjának ismert ügyvédi irodája, és itt, Altaussee-ban szép, emeletes villája. Linz bombázása elől a fiatalasszony hozzá menekült pesti családjával együtt (édesanyja és egy fiatal leány, Erzsébet [Babu] nővére) ide jöttek, és melegen hívtak, hogy látogassuk meg. Kurt mint a német hadseregben szolgáló főhadnagy, súlyos sebesülése és lábamputálása után, a német főhadiszállás sajtóosztályán kapott beosztást. Az összeomláskor hazasietett, s most itt húzódik meg, amíg sorsa eldől. Az asszonyok elmondták Illusnak, hogy Kurt sajnos igen meggyőződéses nemzetiszocialista volt, s ezért most aggódnak, nem lesz-e ebből baja? Igen kedélyesen elbeszélgettünk. A férfi valóban értékes, komoly és történelemben igen képzett ember, nekem igen kellemes érintkezés lesz. Könyvtárát is felajánlotta, s megbeszéltük, hogy munkáinkban otthon kölcsönösen támogatni fogjuk egymást. A magyar történetben nagy jártasságot mutatott, s eszes kis felesége ebben neki nagy segítségére van. Estefelé mentek csak haza táborunkból, melegen búcsúztunk, és ígértük, hogy mihelyt szabadabban lehet mozognunk, első utunk hozzájuk vezet.

Ma egy magyarul tökéletesen beszélő amerikai katona jött hozzánk. Varga Istvánnak hívják, New Jersey-i fiú, foglalkozására [nézve] szakács. Ő már Amerikában született, de szülei mindketten magyarok, Vas megyéből harminc év előtt vándoroltak ki, és otthon mindig magyarul beszélnek. De már a falunak nevét, ahonnan apja jött, nem ismeri. A katonák remekül vannak felöltözve és ellátva. Minden közembernek három rend ruhája van, finom nyári gyapjú zubbonying, a nadrág csak alul van a magasszárú, sárga bakancsba begyűrve. Köpenyeget nem ismernek, ha hideg van, a zubbony alá húznak pulóvert. Kényelmes hordásra kis sapka, egyébként mindig rohamsisakot látunk fejükön. Azt gondoltuk, hogy ez főleg nyáron nem kellemes, de azután kiokosítottak, hogy amit látunk rajtuk, az csak egy könnyű kartonsisak, s harcban erre húzzák rá az acél páncél sisakburkolatot.

Fehérneműjük, jobban mondva alsó ruhájuk szintén khakiszínű, még a zsebkendő és törülköző is, s igen finom anyagú. Evőkészletük, s általában minden felszerelési tárgyuk, a lehető legpraktikusabb és tetszetős formájú. Már volt alkalmunk remek konzervjeiket megízlelni. Elszomorodva hasonlítottuk össze a mi szegényes holmijainkat és silány konzervjeinket ezekkel, és megértjük, hogy egy ilyen, pazar bőséggel ellátott és kitűnően élelmezett haderő végül mégis győz. Bár a német katonaság felszerelése és ellátása az utolsó percig kifogástalanul működött, de az amiké praktikusabb és gazdagabb volt.

Május 22.

Schils üzeni, hogy Pearson őrnagyot ezredével felváltották, most ideérkezett Castello ezredes, a 319. gyalogezred parancsnoka. A Hómannal tervezett tárgyalás azonban nem marad el. Holnap délután lesz megtartva az amerikai parancsnokságon, amely a város közepén, a posta épületében van.

Estefelé művelt, jókedvű amik látogattak meg. Hoztak finom francia vörösborokat, csokoládét. Kaptak tőlünk snapszot. Egyikük olasz eredetű, kitűnően képzett muzsikusként volt, bár dzsessz zenész, tangóharmonikás, de a komolyzenében is igen jártos, úgyhogy francia–latin–angol kevert nyelven mulatságosan elbeszélgettem vele. A társa egy nagyon semita kinézésű bankhivatalnok. Ilus mindenáron meg akarta kérdezni, hogy nem zsidó-e. Mi, többiek elleneztük, gondolván, hogy ha nem az, akkor megsértődik. De aztán ő maga kezdte a vallásos beszédet, rámutatva a barakkban kifüggesztett feszületre, kérdezte, hogy katolikusok vagyunk-e. Megmagyarázunk neki, hogy itt vegyesen katolikus, református, evangélikus családok vagyunk, s ezt az alkalmat felhasználva Ilus megkérdezte, hogy ő milyen vallású. Nyugodtan azt válaszolta, hogy lengyel származású zsidó, de a vallás náluk nem fontos. Apja ugyanaz, anyja svájci protestáns. Egyik nagyapja metodista, másik katolikus, felesége baptista, sógora felekezet nélküli. Fiát protestánsnak kereszteltette. Hát szép keverék, bizonyos tekintetben Amerika tükörképe.

Május 23.

Szegény Ilusom napok óta betegeskedik, ukrán betegséggel,¹³⁴ mint sokan a táborból, de rajta erősebben nyilvánul. Nagyon aggódom. Amikor pár év előtt Elischer Ernő sebész-tanár életmentő epehólyagműtétet hajtott rajta végre, akkor figyelmeztetett, hogy jó pár évig szigorú diétán, nyugalomban, izgalom nélkül kell élnie, és most mindennek az ellenkezőjébe csöppentünk. Tejet itt nem lehet kapni. A teheneket a lakosok már felhajtották nyárra az Alpokba, s kosztunkban nincs semmi olyan, ami éppen az ő diétájának kellene.

A tárgyalás Castello ezredesnél délután volt, Stemmer, Schils, Hóman, Volant és M. őrnagy jelenlétében. Laci igen sokat javasolt, és túlságos készséggel ajánlotta a maga és az itt lévő magyarok segítségét, úgyhogy Castello röviden leintette. Azt azonban megtudták, hogy az amerikai hatóságoknak nincs szándékában minket a szovjetnek kiadni. Egyelőre rendezkedjünk be az ittmaradásra, élelmezésünket az amerikai Militair Government¹³⁵ utasítása szerint az osztrák hatóságok fogják ellátni. A tábor lakóinak külön munkát nem adnak, foglalkozunk otthon és dolgozzunk magunknak. Ez mindenesetre igen megnyug-

¹³⁴ Ukrán betegség: a hányással és hasmenéssel járó betegségeket jelölő pejoratív értelmű kifejezés.

¹³⁵ Markónál így, nem angolul, hanem franciául, bár betűhibával (*Gouvernement* helyett). Később leginkább rövidítve: *Mil. Gov.*, ezt mindenütt a kifejezés (*katonai kormányzat*) helyes angol megnevezésével (*Military Government*) oldjuk fel.

tató hír volt, és első pozitív hivatalos biztosítéka annak, hogy az amerikaiak nem tartanak hadifoglyoknak, hanem emberséges bánásmódban részesített internáltaknak.

Délután egy eléggé barátságos USA-kapitány jött ki, és kért két embert kiszolgálásra. Volt elég önként jelentkező, mert reggel 8-tól este 8-ig lesznek ugyan elfoglalva, de egész napi ételmüket ott kapják. Mindjárt ment is két ember, s este boldogan mondták, hogy a vacsorájuk: babfőzelék, szardínia, lekvár fehér kenyérrrel, sajt fekete kenyérrrel és egy pohár sör volt.

Május 24.

Megdöbbenve hallottuk, hogy Hómant az osztrák csendőrség letartóztatta. Szaladtam Schilshez, aki itt a közelünkben lakott, egy Platen grófnő gyönyörű villájában. Már tudott róla, de azt mondja, hogy szabadon fogják bocsátani nemsokára, csak többször ki akarják hallgatni, mint volt minisztert.

Bad Aussee-ban most már egy rendes amerikai katonai kormányzóság telepedett le. Vezetője egy Degner nevű kapitány, New York-i ügyvéd. Ő fogja ezentúl a mi ügyeinket intézni. Németül folyékonyan beszél, mert nagyapja Debrecenből kivándorolt magyar zsidó volt.

Stemmer a Pearsonneli első beszélgetése után tiszteket küldött szét, egészen az Enns völgyéig, hogy a magyarokat összeírják. Eredménytelenül tértek vissza, és kiküldésük voltaképpen felesleges volt, mert már hallottuk, hogy Degner nem akar Stemmerrel tárgyalni, és egy magyar tüzér századost Bad Aussee-ban bízott meg a magyar táborok központi vezetésével. Bad Aussee-ban egy villában adtak ennek a magyar központi hatóságnak helyet, irodákat, felszerelést, személy- és teherautót, és a villára kitűzték a magyar zászlót. Onnan délután az a hír jött, hogy az új parancsnokság értesülése szerint legalább hat-nyolc hónapi itt-tartózkodásra kell berendezkednünk.

Este két szimpatikus ami jött hozzánk, egy fiatal, skót származású és egy olasz. Utóbbi zongoraművész, elég jól beszélt franciául. Igen mulatságos volt, a barakk többi lakójának, mikor mi ketten azzal szórakoztunk, hogy fütyültünk vagy dúdoltunk egy-egy motívumot, témát vagy részletet valamelyik komolyzenekari műből, operából, s a másikkal ki kellett találni. Méltó ellenfeleknek bizonyultunk, mert mind a ketten majdnem mindent felismertünk. Az olasz nem akarta elhinni, hogy én ezredes vagyok, és nem hivatásos zenész, illetve úgy gondolta, hogy az ezredesi cím, mint náluk Amerikában, lehet csak pusztán cím is, s nem foglalkozás, tehát én biztosan karmester vagy efféle vagyok. Az amik azután kártyakunasztokat is mutattak, olyanokat, amiket mi nem ismertünk, viszont tőlünk is tanultak újakat. Szóval igen kedélyes esténk volt.

Éjjel nagy autóberregés zavart fel. Nyolc amerikai autó állt meg a táborban, kiszállt 35 fegyveres katona, és civil vezetőkkel különböző hegyi ösvényeken elindultak a Loser rengetegeibe. Másnap délelőtt jöttek vissza, hat-nyolc embert kísértek be.

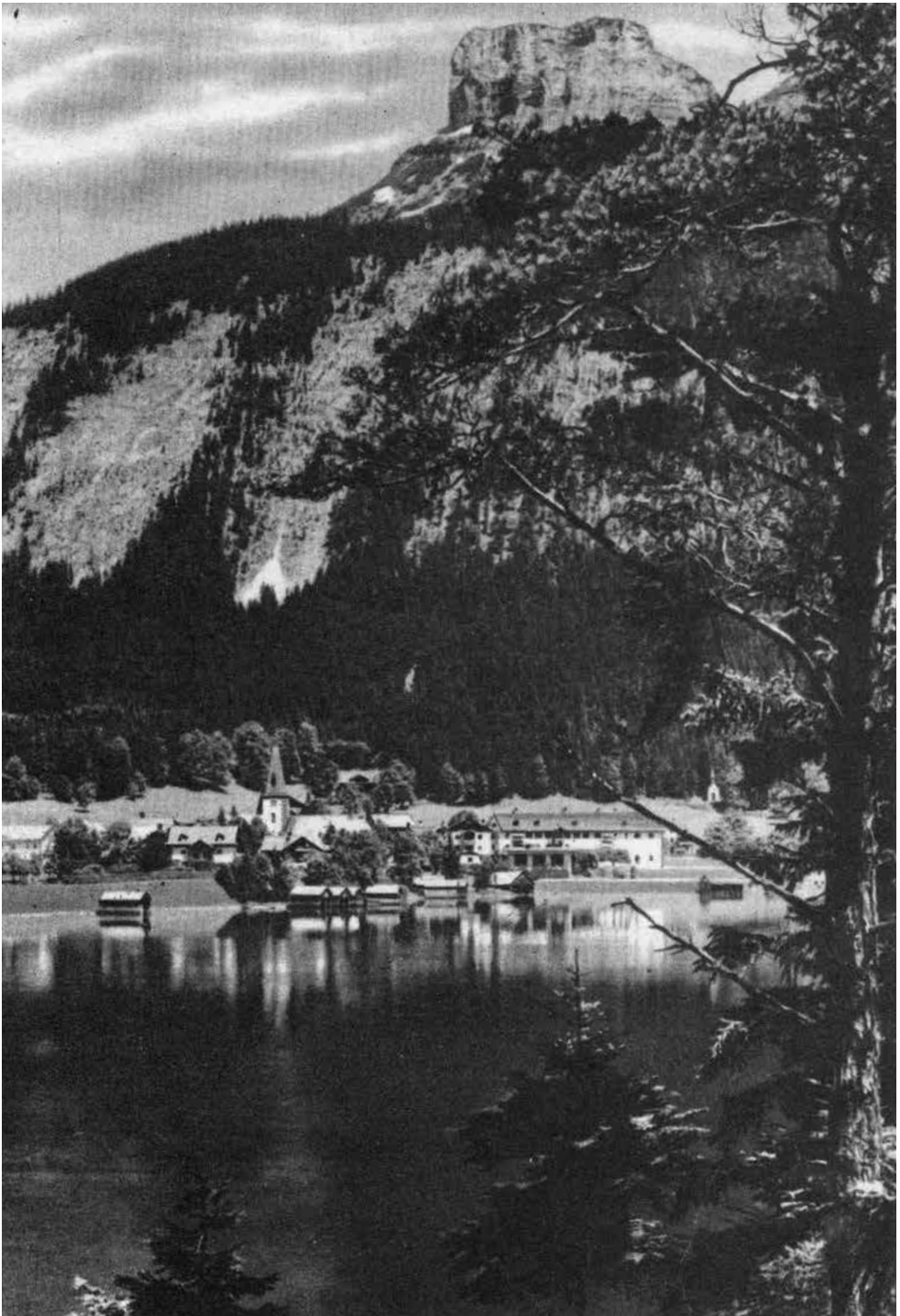
Délutántól reggelig szakadt a sűrű eső.

Május 25.

Ilus még beteg, én is szenvedek az isiástól. Az altaussee-i amerikai tisztek újabb hat embert kérnek kiszolgálásra. Tömeges jelentkezés, nehéz kiválasztani olyanokat, akikről gondoljuk, hogy nem hoznak ránk szegényt. A polgármesteri hivatal szerint minket néhány nap múlva elvisznek egy megfelelőbb, nagyobb magyar központi táborba.

Délután jelentkezik nálunk H. T. magyar tüzér százados. F fiatal, rokonszenvesnek látó úrifü. Mutatja Degner írásbeli angol és magyar szövegü utasítását, amelyben őt bízza

A Loser-hegy

meg az összes Aussee vidéki magyar tábor és magános magyarok központi vezetésével és nyilvántartásával. Ő fogja intézni ezentúl az összes telepítési, élelmezési és egyéb ügyeinket teljhatalmú hatáskörrel. Stemmert tehát végleg elejtették. Bár H. ügyes, mozgékony embernek látszik, nem tartjuk őt alkalmasnak ilyen felelősségteljes feladatra, hiszen itt nem csak három-négy, katonai személyekből álló tábor gondozásáról lesz szó, ami egyszerűbb, de több ezer magyar menekült, köztük volt magas rangú miniszteriális tisztviselők, mérnökök, gyárigazgatók összefogott vezetéséről, esetleg politikai vonatkozásban is. De azt már eddig is tapasztaltuk, hogy az amerikaiaknak fogalmuk sincs egy rendes közigazgatásról, mindent ötletszerűen intéznek. H. megtekintve táborunkat mindjárt úgy döntött, hogy minket nem mozgat meg, elhelyezésünk az eddig már tőle megszemlélt táborok közt a legkedvezőbb, sőt az a terve, hogy küld barakképítő anyagot, s a később érkező magyar családokat is ideküldi. Távoblati jövőnkéről azt a tájékoztatást kapta Degnertől, hogy rendezkedjünk be 5-6 hónapi itt lakásra. Az amerikai Military Government azt szeretné, ha minél többen elhelyezkednének osztrák gyárakban, gazdaságban, háztartásokban, s kapnának ellátást, hogy ezzel könnyítsünk a helybeli hatóságokon.

Május 26.

Tegnap este megnyugodva fekdüztünk le, de ma újból volt alkalmunk jövőnk felett aggódni. Stemmer Laci reggel kiüzent a táborba, hogy a Military Government délben fog újabb döntést hozni felőlünk. Állítólag Vöcklabruckba visznek.

A tábor egyik lakója, Leitner tartalékos zászlós feleségét Horváth Pista dr. tífuszgyanúsának találja. Megüzentük a hatósági orvosnak.

Este Laci sürgősen hívatja Volantot és M. őrnagyot. A most érkezett amerikai utasítás szerint Stemmernek holnapután, hétfőn reggel nyolc tiszttel át kell költözni Vöcklabruckba. Mivel részleteket sem ez intézkedés céljáról, sem a tábor többi lakójának, családoknak sorsáról nem közöltek, Volant és M. őrnagy holnap reggel bemennek Degnerhez Bad Aussee-ba. Nagyon lógott az orrunk. Így most már megkezdődik összeszokott táborunk felbontása. Az természetes, hogy Stemmer Volantot, a doktort, Gerseyt, Szabolcsot, szóval a derék, használható tiszteket fogja magával vinni. Ha pedig a tisztek csak családok nélkül mehetnek, akkor meg mindenki vonakodni fog, mert senki sem akarja utolsó otthonát, családját itt hagyni és attól elválni. Nekem pedig különösen felelősséggel járó és kellemtelen feladatom lenne, mert természetesen én lennék az itt maradó családok vezetője.

Május 27. vasárnap

Aggódva várjuk a két őrnagy visszatértét Degnertől. Délben végre megjönnek azzal a hírrel, hogy Lacival a nyolc tiszt család nélkül lenne kénytelen innen távozni. Ez volna a legszomorúbb és legnehezebben megoldható feladat. Az amerikaiakkal való tárgyalásból azonban azt érezték ki, hogy az egész elvezénylés háttere az, hogy Degner szeretné Lacit eltávolítani, mert kényelmetlen neki itt egy magas rangú magyar tábornok, akinek folytonos javaslati vannak, és sokat mozgolódik. Hogy miért kell még nyolc tisztnak is vele távozni, azt nem akarták elárulni, valami műszaki feladat megoldásáról beszéltek, de Volantéknak ez volt a benyomása, hogy talán maga Stemmer javasolta ezt, hogy így eltávolításának hivatalos indokolást adjon.

Nagy összecsapás Stemmer és M. őrnagy közt. Utóbbi hevesen kikelt azért, hogy Laci nős tiszteket akar magával vinni a bizonytalanságba. A táborban azután engem kértek meg, hogy menjek át Lacihoz, és igyekezzem őt jobb belátásra bírni. Ha kell, vigyen magával nyolc nőtlent tiszteket, akiknek igazán mindegy, hogy hol lesznek.

Nem kellemes megbízatás, de nem térhetek ki előle, s talán sikerül Lacit jobb belátásra bírni. Délután átmegek hozzá. A kertben ülnek, azonnal a tárgyra térek, és szelíden próbálom megértetni vele, hogy ne erőltesse ezt a dolgot. Laci rögtön felfortyan, igen mérgeesen kezd szidni, hogy már én is a pártütők közé állok, hogy itt megint asszonyi intrika akarja őt elgáncsolni stb. stb. Mindig jobban belelovalja magát a dühbe, csak amikor nyugodtan megértetem vele, hogy neki sem előnyös, ha a már amúgy is felbőszített tisztikart (a pötschenpassi tiszti gyűlés óta) még jobban magára haragítja, csillapodik le. Hiszen egyszer csak haza kerülünk, s akkor mindenkinek igazolni kell magát, s gondolhatja, hogy ha most nem enged, akkor igen sokan fognak rá panaszkodni. Különösen segédtsiztje, M. őrnagy és felesége amúgy is halálos ellenségei, és majd sokat árthatnak neki. Ne ajánlgasson tiszteket műszaki feladatok stb. megoldására, hanem inkább azon legyen, hogy a tábor ne bontsák meg az amerikaiak, hanem hagyják békében. Itt, úgy látszik, elevenére tapintottam, mert dühös védekezéséből én is azt a benyomást szereztem, hogy ő javasolta a tisztek elvezénylését vele együtt, hogy ne legyen egyedül. Végül azt mégis elértem, hogy beleegyezett abba, hogy aki orvosi bizonyítvánnyal igazolja, hogy nem mehet, az maradjon itt.

Szegény Irénke egész idő alatt, amikor pedig sokszor igen hevesen csaptunk össze, szótlanul ült, azután kikísért engem a kert kapujáig, s maga is mondta, hogy nagyon sajnálja, hogy Laci így fokozza a rossz hangulatot a táborban maga ellen, és kért, hogy csak csillapítsam le a kedélyeket. A táborban örömmel hallották beszámolómat, mert az orvosi bizonyítvány, amit Horváth Pista nyugodtan fog kiállítani bárkinek, mégis mentesítheti a családokat a szétszakadástól. Egyébként estére az egész izgalom és harc tárgytalanná vált.

A táborbeli tifuszgyanús esetet be kellett jelenteni a Gemeindeamtnek és az USA-parancsnokságnak is, mire ettől megérkezett a parancs, hogy az egész tábort zár alá helyezik, s abból senki sem távozhatik. Ha ezt előre sejtem, nem megek Lacihoz, így elkerültem volna a kellemetlen összecsapást ezzel az alapjában véve derék, jó emberrel, akinek hálával is tartoztunk, hogy Beleden hozzá csatlakozhattunk. De hát a többi család érdeke miatt kellett ezt megtennem. Még az este beüzentem neki a zárlat elrendelését, és kértem, hogy jelentse Castello colonelnek, hogy a nyolc tiszt a táborból nem mehet Vöcklabruckba.

Ettől a kellemetlen jelenettől eltekintve a délutánunk igen kellemesen telt el, mert Hilbrandnéval együtt kijötték hozzánk az idetelepült szepességi asszonyok. Három rendkívül kedves Goebel nővér. Mecenzéfre, tehát szülővárosom, Rozsnyó közeléből valók. Úgy kerültek ide, hogy a legfiatalabb közülük, Magda, egy Neugebauer nevű, eredetileg porosz-sziléziai, később badeni osztrák ember felesége volt, akinek üzemeit, két szanatóriumot Badenben,¹³⁶ az oroszok kifosztották, és nekik onnan menekülni kellett. Neugebauer anyja második férjének, egy Christ nevű nagystílű kereskedőnek itt volt szép, kényelmes háza. Magda asszony tehát ide hozta két nővérét is, az egyik egy Kunsch nevű késmárki tanár, a másik egy Bretz nevű leibitzi gazda és városi tanácsos felesége volt.

A három kedves asszonnyal hamar összelekedtünk, különösen Neugebauer né, Magda volt meghatóan kedves, Ilusommal pár perc múlva már legmelegebb barátságot kötöttek, s láthatólag örültek annak, hogy nekünk segíthetnek.

Kimondhatatlanul jól éreztük magunkat e kedves társaságban, én annál is inkább, mert ez volt hosszú idő óta az első napom, amikor isiászsom határozottan javult, s már jól tudtam mozogni.

¹³⁶ Baden bei Wien, ez Markó alábbi, július 15-i közléséből is egyértelmű.

Este megkaptuk a Bad Aussee-ban felállított magyar központi parancsnokság első írásbeli rendelkezését. H. százados mint a „Bad Aussee-i kerülethez tartozó magyar gyűjtőtáborok felügyelője” (Hungarian P. W. Camps Conmander) közli, hogy a mi táborunk ezentúl az 5. sz. altaussee-i gyűjtőtábor nevet viseli, s engem nevez ki annak parancsnokává. Valamennyi magyar tábor a Vöcklabruckban, a 8. hadosztály-parancsnokság mellett működő magyar tábornok alá tartozik. A táborparancsnokoknak csapatparancsnoki jogot adnak, de fenyítést csak H. századoson keresztül az amerikai parancsnok rendelhet el.

A P. W. (Prisoner of War) azt jelenti, hogy formailag hadifoglyok lettünk, de legalább az a szerencsénk, hogy ez a sors ilyen helyen, ilyen összeszokott környezetben ért, s nem kell továbbhurcolkodnunk. Sőt, újabb barakkok építésére fogunk anyagot kapni.

Május 28.

Reggel kijönnek a táborba a polgármester és dr. Knapp városi tiszt orvos. Kellemes modorú fiatalember. Kesernyés mosollyal mondja, hogy ezeket az anyagokat, amikből a négy barakkunk épült, a háború előtt ő vásárolta és szállíttatta ide, mert ezt a parti sávot megvette, s itt akart villát építeni. A háború alatt azután a német Ortskommando elrekvirálta és turista barakkokat építtetett belőle. Leitnernét ő is tífuszgyanúsának találta, és közölte, hogy még ma egy betegszállító kocsival beviteti a Bad Aussee-i kórház fertőző osztályára. Ez a déli órákban meg is történt. Én délután összehívtam az egész tábor és Horváth dr. mindenkit kioktatott a tífusz elleni védekezésre.

Május 29.

Csendes, eseménytelen nap. Bad Aussee-ből az a hír jött, hogy Stemmert Degner állítólag internáltatni fogja, mert túl sokat okoskodik, és egy ilyen magas rangú tiszt jelenléte itt az amerikaiaknak nem kellemes. A magyar tábornokokat, úgy hírlík, Linzben fogják mindenünnen összegyűjteni.

Május 30.

Lányi gazdasági százados bemegy H. századoshoz, hogy megbeszéljék ellátásunk kérdéseit. Sajnos, nem jó hírekkel jön, egyelőre csak legfeljebb 800 kalóriát kapunk naponta, ami bizony minimális adag a megélhetésre. Idővel javulni fog, mert Vöcklabruckban már alakul a magyar parancsnokság Ankay (Anesini) magyar tábornok¹³⁷ alatt. Ankayt futólag ismerem, ez sem rossz.

Estefelé összehívom a tábor lakóit, hogy mint kijelölt parancsnok tájékoztassam őket a helyzetről. Szabályozom a tábori életet, buzdítom őket összetartásra, kölcsönös segítségre, békés, barátságos együttélésre hívok fel mindenkit. Megvilágítom nekik, hogy ilyen sanyarú helyzetben csak úgy élhetünk békében egymással, ha szeretettel viseljük el egymás gyengéit, nem izgulunk, nem izgatunk senkit, hanem igyekezzünk magunkat állandóan jó, kiegyensúlyozott kedélyben tartani, főleg pedig ne nehezítsük egymás életét torzsalkodással, veszekedéssel.

Az előadások folytatására is fordítsunk fegyelmet, igyekezzünk sok szabad időnket önképzésre felhasználni. Én ígérem, hogy mindent elkövetek, hogy felülről se legyünk zaklatásoknak kitéve, s kérek mindenkit, forduljon bizalommal hozzám bármilyen ügyben, ha megtehetem, szívesen segítek mindenkin. Hogy élelmzésünk állandó felügyelet alatt legyen, mindjárt megválasztottunk egy élelmzési bizottságot havi felváltással öt tagból.

¹³⁷ Ankay (Anesini) Győző vezérőrnagy.

Elnök egy törzstiszt, tagok két asszony vagy leány, és két altiszt és legénységi személy. Ez a bizottság veszi át minden héten a Lányi századostól Bad Aussee-ban felvett élelmi-szercikkeket, megállapítja az étlapot és vigyáz a tartalékkészletre, amit egy kis fabódéban őriztek lakat alatt.

Stemmer Laci szemmel láthatóan mellőz minket. Irénkével és az unokákkal átsétáltak a táboron a parti sétányon, Laci mereven továbbment, csak Irénke jött be pár szóra hozzánk.

Május 31. Űrnapija

Délelőtt kijön Suránszky tüzér főhadnagy Bad Aussee-ből, H. százados segédtisztje. Rendes, udvarias fiatal tiszt, akitől végre pontosabb tájékoztatást kapunk helyzetünkről. Az amerikaiak határozottan barátságos módon akarnak velünk, magyarokkal bántani. Az osztrákokban kevésbé bíznak, de ezzel azokat ellenünk hangolják. A baj csak az, hogy Degner captain nem akar semmiféle kapcsolatot létesíteni a Vöcklabruckban felállított magyar parancsnoksággal. Így lehetséges, hogy két szék közt a pad alá fogunk esni, mert innen is, onnan is kaphatok utasításokat, amik esetleg ellentmondanak egymásnak.

Bementünk az űrnapi körmenetre. Igen hangulatos és szépen megrendezett proceszió volt. Elöl a sóbányászok egyenruhás zenekarával, azután az egész, szín katolikus község lakossága, veterán egyesületek, lövészegyletek stb. A baldachin után a városi tanács, és előttük Castello amerikai ezredes. Igen rokonszenves, kisportolt formájú, csinos fiatalember, alig lehet több 30-35 évesnél.

Délután kezd az eső szakadni. A barakkba zárva igyekszünk magunkat szórakoztatni.

Június 1.

Sok bosszúság, a legénység, de a tisztek közül is sokan fegyelmezetlenek. Haza akarnak menni, és nem akarják belátni, hogy nem vagyunk urai szabad akaratumknak. Pedig boldogok lehetünk, hogy ilyen emberséges amerikai fennhatóság alá kerültünk, hiszen védtelen hadifoglyok vagyunk, tehát azt tehetik velünk, amit akarnak. Hiába, ismét csak megerősödik az a tapasztalatom, hogy a magyarok nagy része rettenetesen individualista, nem tördök a való helyzettel, hanem dühös, ha nem teheti azt, amit szeretne, s ezért mindenkit okol, csak magában nem keresi a hibát. Lovaink is sorra döglenek. Csak legalább két pár lovat tudjunk erőben tartani, hogy az élelmezési felvételezés simán menjen.

Sikerült egy nagyon rokonszenves osztrák urat találni, aki elvállalta a német nyelv tanítását. Egy igen intelligens, első pillanatra is művész arckifejezésű úr szólított meg engem a táborban, valami után érdeklődött. Bemutatkozott, Dr. Perl, bécsi egyetemi magántanár, zenekritikus, művészettörténész, aki 80 éves öreg anyjával itt lakik villájukban. Rettenetesen megszenvedte a bécsi bombázást, úgy látszik, személyes inzultusokban is lehetett része, mert rendkívül érzékeny idegrendszerén most is megérezni még a nagy megrázkódtatást. Képzett kamarazenesz, brácsás, amit örömmel véve tudomásul, kértem, hogy segítsen engemet itt ahhoz, hogy hegedűt kapjak, s valahogy bejussak egy amatőr kamarazene-társaságba, mert azt már hallottam, hogy Altaussee-ban, de különösen Bad Aussee-ban komoly zenei élet folyt. Itt lakik Wolf-Ferrari, az ismert nevű komponista, egy Kreuder nevű osztrák komponista, állandó kamaramuzsika folyik, s már készül megalakulni Bad Aussee-ban az ottani, egyébként is jó Städtisches Orchester kibővítésével a bécsi filharmonikusok idemenekült tagjaival együtt egy nagyobb zenekar. Perl dr. látva beszédemből, hogy értek valamit a zenéhez, örömmel üdvözölt mint muzsikuskollelgát, de bocsánatot kért, hogy még egy ideig hagyjam őt pihenni, mert még most is olyan

felzaklatott idegállapotban van, hogy esztétikai élvezetekre, mint a komoly zenélés, még nem tud vállalkozni. Nagyon emlékeztetett minket Ilussal – külsejében és modorában is – megboldogult barátunkra, Nagy Géza pesti zeneakadémiai tanár, zongoraművészre, akivel éveken át szoros kapcsolatot tartottunk fenn, és sokat szonátáztam vele.

Felhasználva az alkalmat, hogy egy Altaussee-ban otthonos művelt emberrel beszélgethetek, megkértem őt, hogy ajánljon valakit, aki hajlandó a tábor lakóit német nyelvre oktatni. Meglepetésemre ő maga vállalkozott erre. Már itt jegyzem meg, hogy minden második napon kijött hozzánk, az iskolából egy írotáblát kértünk kölcsön, s Perl dr. előadásai olyan lenyűgözően érdekesek és változatosak voltak, hogy azokon mi is gyakran részt vettünk. A száraz tárgyat, etimológiai fejtegetésekkel annyira élvezetessé tudta tenni, hogy mindenkit lekötött.

Június 2.

Reggel Ilussal és még többekkel bekocsiztunk szerény rázós parasztszekerünkön, előtte két csonttá-bórré lefogyott gebével, Bad Aussee-ba, hogy a magyar parancsnokságon egy-két dolgot megbeszéljek, és hogy bemutatkozzam Degner amerikai kapitány, Militair Gouverneur-nél, mert ezt az udvariassági látogatást a tábor érdekében elemi kötelességemnek tartottam. H. századost nem találtam irodájában, segédtsíztje azt mondta, hogy Degnerhez ment. Nekem ez kapóra jött, és én is siettem oda, hogy ő konferáljon be. Degner előszobájában találkoztunk, éppen tőle jött ki. Intett nekem, hogy menjek vele. Szerencsém volt, hogy találkoztunk, és nem jutottam Degner elé, mert mint H. mondta, Degner igen fel van bőszerűlve ránk, még mindig Stemmer okoskodásai miatt, és ismeretlenül már reám is haragszik, mert értesült arról, hogy a Vöcklabruckban megalakult magyar kommandó, megtudva ittlétemet, engem akar kinevezni a Bad Aussee-i központi magyar parancsnokság vezetőjévé. Degner viszont – nem tudom miért – H. századost választotta, s nem hajlandó elfogadni a vöcklabrucki magyar tábornok beleszólását az ő hatáskörébe. Nem tűr meg semmi szervezkedést, és nem hajlandó magánál magasabb rangú magyar parancsnokot elfogadni. H. százados igyekezett őt megnyugtatni, holnap Vöcklabruckba megy az ottaniakat Degner felfogásáról tájékoztatni, s ígérte, hogy majd azután kijön hozzám a továbbiakat megbeszélni. Degner szavaiból azt vette ki, hogy mivel a vöcklabruckiak név szerint engem akartak itt alkalmazni, bizonyára én is olyan Laci-féle okoskodó, nyugtalan ember lehetek, s ezért nem hajlandó engem elfogadni. H.-nek¹³⁸ még vissza kellett menni hozzá, mire megkértem, nyugtassa meg Degnert, eszem ágában sincs Stemmer helyére pályázni, ártatlan vagyok abban, hogy a vöcklabruckiak éppen engem szeretnének itt alkalmazni. Én nyugalmat, békét akarok, miattam Degner kinevezhet az itteni parancsnokság élére akit akar, semmi kifogásom intézkedése ellen. Ez természetes, hiszen mikor teljesen az USA-Military Governmenttől függ egész egzisztenciánk, célunk csak az lehet, hogy Degnerrel a lehető legbarátságosabb érintkezést keressük, és alkalmazkodjunk elgondolásaihoz. Ezek után természetesen nem mentem vissza, hogy Degnerrel megismerkedjem, s örültem, hogy a H.-vel való találkozás megkímélt attól, hogy Degner mint intrikust fogadjon, és nem ismerve a helyzetet, rám támadjon, s esetleg engem is eltávolítson innen, mert H. már tudta, hogy Stemmert pár napon belül elviszik.

¹³⁸ A toldalék itt és alább (H.-vel) nem a kezdőbetű kiejtéséhez igazodik (H.-nak, H.-val), hanem talán az eredeti, teljes névalakhoz, ezért nem javítottuk, mert így támpontot jelenthet a személy esetleges későbbi azonosításához.

Délután jelentkezik a táborban H. beutaló rendelkezésével dr. Kajaba László nagyváradi menekült római katolikus plébános, szentszéki bíró,¹³⁹ nővérével, dr. Sággh ügyvéd feleségével és annak két felnőtt gyermekével, Vali nevű, 18 éves csinos fiatal leányával és László orvostanhallgatóval, valamint a velük együtt menekült házvezetőnőjükkel, Zöldfay Lenkével. A pap kedves, talán túlságosan szíveskedő modorú ember volt, családjáról még nem tudok véleményt alkotni. Persze a barakkjaink már zsúfolásig tele voltak, s ide nem fogadhattam be őket, de már napok óta azon fáradoztam, hogy a tó keleti végén üresen álló Seewiese nyári vendéglő helyiségeit megkapjuk, s többeket oda áttelepítsünk.

Ez a polgármesteri hivatal (főleg Elvira) szívességéből sikerült is, s odaküldtem ezt a családot is, ahová az előző napokban táborunkból Szabolcsék, Szelényiek és Bugyiék már átköltöztek. Seewiese gyönyörű vadregényes helyen fekszik, sűrű őserdőtől, meredek sziklafalaktól körülvevett öbölben. Egyemeletes épület, nagy étkező, táncterem, s pár szobából, konyhából áll, s abban csak egy osztrák asszony lakott gyermekeivel, akinek férje, egy őrnagy a háborúban eltűnt. A vendéglőtől száz lépésre egy erdészlak, melléképületekkel, abban most egy Traubenreich nevű, Meránból idetelepített ember lakott feleségével és egy Rudi nevű, magyarul jól beszélő rokonukkal. Traubenreichéknek Meránban előkelő nagy panziójuk volt, ahonnan az olaszok őket kikergették, s most itt nyomorogtak.

Stemmerék felajánlották, hogy menjünk hozzájuk fürödni a Hinrichsen-villa pazar, csempés fürdőszobájában. Nagy örömmel fogadtuk, és kimondhatatlanul élveztük a sok havi hányattatás és macskamosakodás után a kiadós, langyos fürdőt. Mulattunk Ilussal, hogy mennyire leszálltak igényeink. Ez a fürdő ebben a percben nekünk százszor nagyobb örömet és élvezetet okozott, mint a régi békeidőben egy nagy, elegáns estély, meghívás vagy más kultúrélvezet.

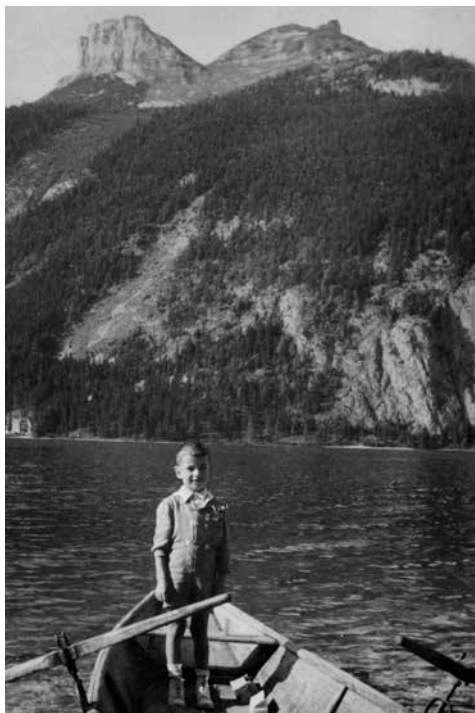
Június 3. vasárnap

Barátságos felszólításom a tábor lakóihoz, hogy éljünk békeességben egymással, vajmi keveset használt. Már a múlt napok valamelyikén sírva szalad hozzám Bugyiné, hogy von-

A kilátás Seewiese felé

¹³⁹ Kajaba László ügye nagy port vert fel Romániában, mikor püspökétől szabadságolását kérte a határok helyreállításáig, sőt, a román hatóságok részéről Fiedler István szatmár-nagyváradi püspök ellen éppen az volt az egyik legsúlyosabb vád, hogy Kajaba revizionista érzelmű szabadságolási kérelmét elfogadta és aláírta. Lásd Baumgartner Bernadette: A katolikus egyház és a szatmári német mozgalom a két világháború között. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle, 16. évf. (2011) 3–4. (61–62.) sz. 151., 154–155.

Tóparti részlet, a csónakban Gersey Tamás

jam felelősségre Gersey Artúrt, mert annak Tamás fia az ő kisfiát, Palit megverte, és mindig beléköt. Gondoltam, hogy neki van igaza, mert a kis G. Tamás rakoncátlan, nem kellemes gyerek volt, és szülei, főleg apja, akkor is, amikor nem volt igaza, védte, ahelyett hogy megfenyítette volna. Most is úgy volt, hogy ez a gyerek kötött bele a két, szelíden játszó Bugyi fiúba, s mikor verekedésre került a sor, és az idősebb Bugyi gyerek, Miklós, Pali öccse segítségre sietve jól elverte a nála kisebb Gersey Tamást, az bőgve szaladt apjához. Artúr heves ember lévén, Bugyinéra támadt, amiből azután keletkezett a nagy baj. Hát ilyenkor nekem kellett minden diplomáciai készségemet latba vetni, hogy békét teremtsék, mert Gersey és Bugyiné is azt kívánták, hogy a másik kérjen bocsánatot, vagy menjen át más táborba. Nagy szerencsém volt, hogy előző napon kaptam meg a Seewiesét, így hát Bugyiné, nővérével, Szelényinével és annak családjával oda költözött át, s ezzel az affér elsimult.

Nem tudjuk megérteni, hogy a tábornak legtöbb lakója annyira nem bírja Pálosyékát elviselni. Pedig ez a szimpatikus család a megtestesült jóság. Csendes, finom emberek, roppant vallásosak valamennyien. Naponta reggel 6 órakor kelnek, csendesen öltözködnek és mennek a 7 órai misére a faluba. Az asszony pár hónappal Beledre érkezésük előtt agyvérzést kapott, s kíméltre szorul. Bámuljuk lelkierejét, hogy ilyen állapotban végig tudta szenvedni a viszontagságos menetelést idáig. A férfi, János, tipikus tudós tanár, térképész, aprólékos bogarászó ember, de rendkívül előzékeny és jó bajtárs. Margit, az idősebbik leány és Erzsike – utóbbi bölcsész hallgatónő – rendkívül szorgalmas, kedves teremtések, és mégis, rajtuk kívül, akik tiszteljük és szeretjük őket, a táborban nem szíveli őket jóformán senki. Nevetik nehézkes voltukat, „szent család”-nak hívják őket. Sajnos, az emberek legtöbbször a külsőségek után ítélik, a belső érték, különösen ilyen zavaros viszonyok közt a felületes embereknek nem sokat jelent. Már itt is megjegyzem, hogy Pálosyékkal mindvégig a legmelegebb barátságban éltünk, és a két leány – Pálosy-girlöknek vagy -sistereknek hívtuk őket – Illusomnak igen sokat segítettek, és amikor betegeskedett, jó kedvvel vállalták el a táborban reá eső munkát is.

A vasárnap délutánunk igen kellemesen telt el, mert a mecenzéfi Goebel nővérek, Hilbrandné és Wesselyék is meglátogattak. Hoztak magukkal matracokat, párnákat s egyéb, a tábori életben használható házi dolgokat. Beszélgetés közben kiderült, hogy Goebelék unokahúgai egy régi kedves ezredtársamnak, volt rozsnói öreg diáknak, Ludvig György vezérezredesnek, akivel az utóbbi években társaságban is gyakran találkoztunk. Estefelé azután még kijött hozzánk Reichné menyével, Meggyesi Piroskával és annak nővéré-

vel, akinek férje, Gresch Tibor szepességi kereskedő, szintén itt élt velük Aussee-ban.¹⁴⁰ Reichné fiát az amerikaiak letartóztatták, mert valaki feljelentette, hogy a szepességi Volksdeutschoknak volt egyik vezetője. Persze az igazság ebben az, hogy a tótokkal szembe a szepesi németiséget akarta előtérbe helyezni, mint minden ott élő tisztességes zipser magyar. Örömmel hallottuk, hogy a kedves Magda holnap csolnakjával átjön értünk, és elvisz egy délutánra magukhoz a Barthhof nevet viselő villába.

Június 4.

Mint a vakációs kirándulásra készülő diákok, úgy örültünk Ilusommal egész délelőtt a délután remélt kedves óráknak. Nem is csalódtunk. Délután 3 óra után láttunk a túlsó parttól egy csónakot, benne egy evezős hölgygel elindulni és felénk közeledni. A Barthhofnak, Magda viceapósáék,¹⁴¹ Christék otthonának a tóparton volt egy szép fürdő- és csónakháza, onnan jött értünk egy kényelmes, párnás ülésekkel felszerelt szép csónakon. Velünk együtt a doktor házaspárt is meghívta Magda, de Horváth Pista – jó mohácsi ember lévén – nem tudott németül, s nem akart jönni, de felesége, a kedves Mariska, bár szintén csak törve beszélt, örömmel csatlakozott hozzánk. A másik pár evezőt én ragadtam meg, s alig 20-25 percig tartó gyönyörű út után kikötöttünk Magdáék fürdőházánál. Az út a tavon keresztül valóban gyönyörű volt, mert szemünk elé tárult a túlsó partnak és a seewiesei vadregényes saroknak sok olyan részlete, amit a táborból nem lehetett látni. Verőfényes nap volt, s így a távoli hegyek remek panorámájában is gyönyörködhattunk.

A túlsó parton azután még körülbelül 10 percnyi utat kellett elég meredek hegyoldalon gyalogolnunk, sűrű erdőben, amíg egy tisztáson elértük a Barthhofot. Tágas, kívülről nem sokat mutató, tipikus altaussee-i emeletes villa, masszívan kőből, téglából építve, kívül faburkolattal. Hatalmas ősi fák között, szépen gondozott kert közepén. Mindjárt a kert kapujánál olyan vastag, több száz éves kőrisfával, amelyhez hasonlót még nem láttam. Belül azonban annál pompásabb, választékos ízléssel berendezett és magas lelki kultúráról tanúskodó otthont találtunk. A szobák mindenütt értékes vörösfenyő és más faburkolattal, szép csempés művészi kályhakkal, faragásos ajtók, szekrények, antik és modern kényelmes bútorok, művészi képek, szobrok stb. mind arról tanúskodtak, hogy itt kedves és nagyon művelt emberek laknak. Majdnem minden szobában volt a falba mélyített könyvespolc, tele német, francia és angol tudományos, művészeti és szépirodalmi kötetekkel. Kovácsoltvas lépcsőkarfák, ajtórácsok, kandallórácsok, lámpák és gyertyatartók egészítették ki harmonikusan az egész berendezést, és mi Ilussal többször összenézve, mindent észrevéve, élveztük ezt a környezetet és benne Magdus családjának lekötelező szíves fogadtatását. Anyósa, a jelenlegi Christné, nagyon csinos, idős, mosolygós néni, férje, Neugebauer Fritz és tízéves kis Fritz fia, mind meleg szeretettel üdvözöltek. Neugebauer igen rokonszenves, jó megjelenésű művelt férfi, ő is, Magdus is komolyzenében jártasak, sokat olvasó emberek, így hát hamar találtunk közös beszédtemát. A másik két Goebel leány és Bretz Józsi is igen kedvesek voltak, az öreg néni pedig szinte könnyezve mondta, hogy mennyire sajnál minket, mert Magdus elbeszéléséből tudja, hogy milyen nyomorúságos körülmények közt élünk itt a táborban. Christ papa nem volt otthon. Az amerikaiakkal van komoly tárgyalása, mert őt fogják megtenni az összes sóbánya vezetőjévé.

¹⁴⁰ Markó később Greschnét nevezi Piroskának, így nem dönthető el, hogy a két Meggyesi lány közül melyik volt ifjabb Reichné, s melyik Greschné. Lásd alább a 257. jegyzethez tartozó főszöveget a 340. oldalon.

¹⁴¹ Értsd: anyósának második férje.

Az egész gyönyörű ház és kert megtekintése után Magdus bevezetett az ebédlőbe. A falakon antik ón- és cseréptányérok, kupák stb. Pazarul, választékos ízléssel megterített asztal finom, rosentali porcelánnal és kristályüvegekkel várt minket, szegény hontalanokat, s igen mulattak, amikor azzal foglaltam el helyemet Magdus jobbján, hogy mindnyájunk nevében elnézésüket kérem, persze viccesen fogalmazva, ha már azt sem tudjuk, hogy kell terített asztalnál viselkedni, hiszen három hónap óta, mint a vadak vagy cigányok, csak bádögbögréből, sálkákából eszünk. Pazar, finom uzsonna következett. Kávét, teát, csokoládét, ki mit akart, finomságokkal megrakott vajas szendvicsek, azután különféle sütemények és egy felséges csokoládétorta. Közben finom gumpoldskirchener bort kínáltak. Talán kicsinyes dolognak látszik, hogy naplómban ilyen hosszú leírást szentelek mindennek, de az, aki tudja, hogy mit jelent az, amikor több hónapi hányattatás és nélkülözés, piszok, sivár hangulat után az embernek alkalma van olyan környezetbe, kellemes, jó emberek közé kerülni, amihez régi békebeli életében szokva volt, az meg fogja ezt érteni.

Uzsonna után kiültünk a nagy verandára, odahozták a finom feketekávét és többféle snapszot. Remek kilátás volt onnan az aussee-i völgy egy részére, s szemben velünk a távolban meredt, ijesztő magasságban a Dachstein gleccseres tömbje.

Nehezen búcsúztunk kedves vendéglátóinktól, s meg kellett ígérnünk, hogy gyakran találkozunk. Magdus azután csónakján visszavitt a táborba, este 8 óra tájban. E gyönyörű nap emlékével lelkünkben kétszeresen nehezen esett ismét visszazökkenni nyomorúságunkba, s érthető, hogy aznapi vacsoránkhoz, a szárított krumpliból készült leveshez már nem volt kedvünk hozzányúlni.

A táborban azzal fogadtak, hogy helyzetünk a parancsnokságtól kiszivárgó hírek szerint bizonytalanabb, mint valaha. Úgy látszik, a Military Government sem tudja, hogy mit kezdjen velünk. Nem tartanak ellenségnek, de barátoknak sem. Az esti rádióban hallották, hogy Vorosilov orosz marsall Pestre érkezett mint Magyarország kormányzója, és hogy nemcsak a szovjet katonaság, de a városi hatóságok és a lakosság is kitörő örömmel, lelkesedéssel fogadta. Képzelmünk ezt a lelkesedést. Azt is mondták, hogy Vorosilov felelős magyar minisztériumot fog kinevezni, amíg az ország szavazás útján megválasztja új kormányát.

Június 5.

Az elégedetlen legénységgel mindig több a baj. Most már a tábor körüli munkákat, az ő elhelyezési körletük tisztántartását stb. sem akarják végezni. Nem akarom őket az USA parancsnokságnak feljelenteni, nem viszem a házi szennyünket a nyilvánosság elé, így hát oly módon segítek magunkon és tartom fenn a fegyelemnek legalább külszínét, hogy étkezéselvonással büntetem az ellenszegülőket. Amikor ebédnél sálkáikkal megjelentek és Lányi százados elkergette őket, persze nagy káromkodás és fenyegetések után megjuhászodtak, s morogva munkához láttak.

Kajaba plébánosék el vannak ragadtatva mindentől. Eddigi táboraikban – mint mondják – csak rosszat tapasztaltak, hát meglátjuk, meddig tart az örömük.

Délután felkeressük Wesselyéket. Szép emeletes villájukban, két szobában laknak. Nagyon kedves, barátságos emberek, igen érdekesen elbeszélgettünk. Örülök, hogy szép könyvtárában sok, engemet is érdeklő tudományos és szépirodalmi mű van. A fiatalasszony nagyon csinos, megnyerő modorú, okos asszonyka, csak az a baj, hogy osztrák férje mellett is intranszigenst magyar álláspontot képvisel. Pedig, ha már hozzá ment férjhez, és házasságuk valóban jó, akkor neki kell alkalmazkodni, hiszen férje csak Ausztriában vagy Németországban helyezkedhet el, az asszonyka pedig minden áron Magyarországon szeretne végleg letelepedni. Kurtinak eredetileg az volt a terve (még háború előtt), hogy igyekszik a magyar

egyetemek valamelyikén a német irodalmi és történeti csereprofesszori állások egyikét megszerezni, de hát erre a most bekövetkezett magyar–szovjet világban aligha lesz alkalma.

Szabolcs Jóska, még egy tiszt és Nemes törzsőrmester fakitermelési munkát vállaltak a közelben, Hohenlohe-Schillingsfürst Chlodwig herceg erdejében. Napidíjon kívül kapnak ellátást is, ebédet, vacsorát.

Ma egy érdekes öregúr keresett fel engem mint táborparancsnokot. Tiroli ruhájának saccóján a régi világháborús kitüntetések szalagsávjai, a Lipót-rendtől lefelé, mutatták, hogy valami magasabb rangú tiszt lehet. Udvariasan bemutatkozott: Zwiedinek von Südenhorst Henrik ny[ugállományú] tüzér tábornok,¹⁴² embereket kért favágásra. Örömmel adtam neki két rendesebb legényt, mert kosztot is ad nekik. Jól elbeszélgettünk, igen örült, hogy a táborban még hozzám hasonló, közös hadseregbeli tisztekkel találkozhat. Ilussal is összeismertettem, kedvesen meghívott otthonába, elmondta, hogy Sopronban volt tüzérezred-parancsnok, s az első háborúban is mindig magyar kötelékekkel harcolt, s egész családja rajong Magyarorszáért.

Stemmeréket kora délután felkereste egy amerikai hadnagy, és Degner megbízásából közölte, hogy délután 5 órakor fogják őket elszállítani. Irénke éppen nagymosásban volt, kérésükre a szállítást holnap reggelre halasztották. Laci elviheti magával személygépkocsiját és összes holmiját egy teherautón.

Június 6.

Korán reggel Ilussal átmentünk a Hinrichsen-villába, hogy elbúcsúzzunk Irénkéektől. Nagyon el lévén foglalva, a búcsú nem volt nehéz, Lacival is barátságban váltunk el, meg sem említve a pár nap előtti kellemetlenségeket, és újból megköszöntük neki, hogy Beleden hozzájuk csatlakozhattunk. Sajnáljuk, hogy Irénkétől elválnak, vele mind a ketten egész viszontagságos utunk alatt meleg rokoni barátságot tartottunk fenn, s nagyon sajnáltuk, hogy Laci szerencsétlen modora a tábor lakóit maguk ellen hangolta. Reggel 9 órakor eljött az amerikai hadnagy egy kis kocsival, s elkísérte őket Vöcklabruckba. Onnan állítólag Linzbe fogják továbbvinni.

Délután kellemes látogatónk érkezett. Özvegy Szombatfalvy Rudolfné, altábornagy özvegye keresett fel. Vele és férjével, aki a honvédségnél annak idején műszaki felügyelő volt, Stemmeréknél bridzs-estélyeken többször találkoztunk, de csak futólag ismertük egymást. De hát így idegenbe szakadva hamar meleg barátságot kötöttünk ezzel a nagyon művelt, kedves asszonnyal, aki Rudolf nevű tüzér főhadnagy fiával és annak menyasszonyával élt itt a szomszédos faluban, Lupitsch-on, a Rudi tüzérosztályából idetelepült néhány tiszttel és altiszttel. Lupitsch a Pötschenpassra vezető úton fekszik, innen egy rövidebb erdei úton alig 3/4 óra járásra. Megígértük, hogy gyakran találkozunk.

Estefelé a vöcklabrucki magyar parancsnokság egy főhadnagya jelentkezett, hogy összeírja a magyar táborokban lévő orvosokat. Örültünk, hogy végre megbízható adatokat hallunk az ottani parancsnokságról és annak terveiről velünk, de sajnos nem sokat tudtunk meg. Csak azt hámozhattuk ki a főhadnagy beszédéből, hogy Vöcklabruckban valóban megalakult egy magyar parancsnokság Ankey vezérőrnagy vezetésével, de semmi hatáskörük nincs, nagy garral berendezkednek, de egymás között torzsalkodnak, sok

¹⁴² Markó valószínűleg elvételte a keresztnevet, és az 1868-ban, Grazban született Ferdinand Zwiedinek (Zwiedineck) Edler von Südenhorst und Schidlo tábornokról van szó, aki 1916. november 1-jével lett vezérőrnagy. (Balla Tibor szíves közlése.)

a vezérkari tiszt, akik mind irodát, hatáskört keresnek, de voltaképpen üres malomban örölnék, s helyzetünkön semmit sem segítenek.

Az amerikai hatóságoknak az az álláspontja, hogy senkit sem lehet kényszeríteni a szovjettől megszállt országokba való visszatérésre, s ennek ma pozitív bizonyítékát is halottuk. Az itteni osztrák hatóságoknak természetesen igen terhes az idemenekült idegenek ellátása és elhelyezése. Felső-Ausztria tele van ilyenekkel. Itt, Altaussee-ban is nemcsak mi, a magyar tábor vagyunk itt, de még kb. 5000 vegyes kitelepült. A német birodalomból kiszorultak (osztrákok, poroszok, bajorok, hannoveriek stb.) mellett laknak itt magyarok, horvátok, délszlávok, lengyelek, franciák, belgák, oroszok, akik a megszállás vagy a bombázások elől menekültek a Salzkammergutnak erre az ideálisan csendes és háborútól nem zavart vidékére. A gmundeni Kreisamt szeretne mindezekről már megszabadulni, s mivel ismerik az amerikai álláspontot, központilag nem intézkednek, de szemet hunynak, ha egy alárendeltebb politikai hatóság erőszakkal próbálja hazaküldeni az idegeneket. Így tegnap a polgármesteri hivatal Ischlben falragaszokon felszólította a Szlovákiából idemenekült magyarokat és németeket, hogy másnap reggel csomaggal jelentkezzenek elszállításukra. Ezek persze kétségbe esve szaladtak az aussee-i USA-Military Governmenthez. Degner kapitány valóban melléjük állt, és letiltotta a polgármesteri rendelet végrehajtását. Ez mindenesetre megnyugtató érzés nekünk is.

Június 7.

Ilussal és még többekkel a táborból bemegyünk Bad Aussee-ba. A magyar parancsnokságon arról értesülünk, hogy H. százados megtekintve valamennyi tábort, Degnerrel egyetértve úgy határozott, hogy a nagy területet, ami alá tartozik, alkörzetekbe fogja osztani, és egy ilyen alkörzet parancsnokává engem tesznek. Elvégezve hivatalos dolgaimat, fellekerestük Hómanékat. Nagy örömmel fogadtak, Bálint feleségével és nővérével lakik, de nagyon nincsenek megelégedve helyzetükkel, szűken vannak. Nagyon szeretnék rajtuk segíteni, s ha az új csoportosításban ez lehetséges, megpróbálom őket is kihozni a táborba, hogy legalább élelmezési gondjaik ne legyenek. Persze ez csak akkor lesz lehetséges, ha új barakkok építésére anyagot kapunk, amit H. százados biztosra ígér.

Vöcklabruckból egyelőre csak írásbeli, meddő utasítások tömegét kapjuk. Ha ez így megy tovább, be kell rendezkednem szabályos irodai ügykezelésre, pedig ezt szívemből unom.

Június 8.

Délelőtt kijött hozzánk H. százados és Surányszky főhadnagy. Hozták az írásbeli utasítást a magyar táborok új körzetbeosztásáról, és az én kinevezésemet a VII. c. alkörzet vezetőjévé. Alám tartozik az altaussee-i, lupitsch-i és kainisch-i tábor. Kainisch elég messze van innen, Bad Aussee keleti kijáratánál. De azt ígérték, hogy kapok egy személygépkocsit, azonfelül összeállíthatok magamnak egy törzset egy helyettessel és a szükséges irodaszemélyzettel. Írógépem van, hála Istennek, hogy ezt eddig sikerült magammal hoznom. Az autókérdést úgy fogjuk megoldani, hogy az egyik, elromlott személykocsinkat egy Bad Aussee-i javítóműhelybe küldjük generálreparatúrára. Azonnal elmentem a polgármesteri hivatalba, bejelentve ezt az új intézkedést, és kértem a községben két szobát, mivel ott központi helyről könnyebben érintkezhetem Lupitsch-csal és Kainisch-sal, mint itt, a félreeső tóparton. A polgármester ígéri segítségét, de jajgat, hogy amíg a Reichsdeutschenek nem mennek haza, nem igen tud helyet adni.

Délután meglátogattuk Ilussal Zwiedinek tábornokékat. A postaépület mögött van szép, emeletes villájuk, persze tele idegenekkel, úgyhogy ők, az öreg házaspár egy nagyon csinos, idősebb leánnyal, Franciskával, aki tanítónő és a bécsi rádió irodalmi osztályának volt tisztviselője, csak három szobában laknak. Az öregasszony is nagyon kedves, régi vágású osztrák dáma, huszár ezredes leánya volt. Lekoتهelőzö kedvességgel, jó teával, süteménnyel fogadtak, s igen kellemes órákat töltöttünk társaságukban. Ők is szeretnének nekünk helyet adni villájukban, és nagyon ígérték, hogy ha az emeleten lakó porosz katonatorvos alezredest, akinek semmi keresnivalója itt már nincs, kilakoltathatják, azonnal intézkednek a lakáshivatalban, hogy ezt a lakást nekünk utalják ki.

Június 9.

A rádióban állandóan halljuk az angolszász–oros z viszony rosszabbodását. Sőt, ma ennek határozott bizonyítékát is láttuk. A Bad Aussee-i országúton egész délelött hatalmas páncélos menetoszlopok, tüzérség stb. vonult az Enns völgye felé az orosz demarkációs vonal mögé. Úgy látszik, valamit el akartak érni, s ez sikerült e fenyegető felvonulással, mert másnap az egész hadoszlop ismét visszavonult Ischl felé.

Egész nap szakad az eső. A mi szimpatikus amerikaiainkat, akik úgyszólván naponként kijöttek hozzánk beszélgetni, felváltották. A náluk beosztott katonáinkat gazdagon megajándékozva bocsátották vissza. Kaptak sok konzervet, pokrócot, ruhákat stb. Néhány altiszti asszony és a tábor egyik női lakója, Zwickl Jenőné járnak az amerikai tiszt étkezdébe segíteni. Fizetést nem kapnak, de vihetnek este haza sok élelmet. Zwicklné érdekes asszony, férjétől elvált, vele van első házasságából származó, Tarkóy Péter nevű, hihetetlenül, szinte patológiusan rossz, 9-10 éves fia. Hazudik, csal, lop, szóval minden rosszra kapható, javíthatatlan kölyök, a tábor többi gyerekes családjának réme. Zwicklné nagyon kedves, előzékeny modorú, intelligens asszony, aki az egyik munkásezredünkönél volt Ikrényben az irodában, s ott csatlakozott egyik főhadnagyunkhoz, Benedek Petur, kulturális miniszteri titkárhoz. Persze ez a viszony nem volt nagyon kellemes nekünk, különösen a táborlakók igen konzervatív része, mint Pálosyék ütköztek meg azon, hogy ezek mint egy család élnek együtt, de hát ebben a zűrzavaros helyzetben mit lehetett tenni? A végén mindenki napirendre tért efelett, ami azért is volt könnyű, mert az asszony, Lia, mindig előzékeny, szolgálatkés z, ügyes teremtés volt, és amellet olyan szerényen viselkedett, hogy senkinek sem volt kellemetlen.

A sűrűn szakadó eső dacára Neugebauer Magda délután kibiciklizett hozzánk. Azért jött ki, hogy bizalmasan közölje velünk apósának értesülését az amerikai vezetőkkel folytatott tárgyalásról, hogy a helyzet kiélekedett, s pár napon belül eldő z, lehet-e az oroszokat korlátok közé szorítani, vagy kitör a háború. Magda megható kedvességgel ragaszkodik hozzánk. Ilusnak mindenáron kezet akar csókolni, s kéri, hogy engedje ezt meg neki, mert édesanyja nincs, anyósával, bár jó viszonyban, de mégsem meleg lelki közösségben él, apósa kellemetlen, rideg ember. Most pedig itt, a mi körünkben Ilusban találja fel anyai barátnőjét, s kéri, hogy engedjük meg, hogy minket mintegy viceszülőknek tekinthessen, mert kimondhatatlanul jól esik neki, hogy ha velünk lehet. Valóban megható ez a szeretet és ragaszkodás, de kölcsönös, mert ez a kedves asszonyka – kb. 30 éves lehet – roppant melegsívű teremtés, olyan természet, akivel az ember pár szó után már megtalálja a meghitt kapcsolatot.

Este megkapom az írásbeli parancsot az alkörzet felállításáról. A küldönczel, aki hozta, mindjárt küldök egy átiratot, hogy nevezzék ki Volant Bandit helyettesemül, M. őrnagyot a mi táborunk parancsnokául, s hozzám osszák be Nemes főtörzsrőrmestert, egy sofőrt és Tóth Pistát küldöncnek.

A Loser-kő és a templom

Június 10. vasárnap

Ma reggel tábori misét akart mondani Kajaba. Már előző napokban kinéztünk egy hangulatos, szép helyet a tábor közelében, megbeszéltük, hogy azt hogyan készítsük elő, oltárt és egyéb kegyzsereket Kajaba a helybeli plébánostól kapott. Nekem mint táborparancsnoknak, de amúgy is mint keresztény, hívő léleknek, igazi örömet okozott mindez. Viszsaemlékeztem az első világháború harcterén átél hangulatos tábori misére, és oly örömmel intézkedtem padok, asztal, gyertyák stb. előkészítésére, hogy Kajaba nevetve jegyezte meg: „Igen nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy ilyen lelkes lutheránus sekrestyésemm van.” – Az egész tábor örült ennek, hiszen minden változatosság sívár életünkben, pláne ilyen lelki szórakozás és áhítat, kétszeresen gyönyörködtetett volna mindenkit. Értesítettem a seewiesei kis tábort is, a városbeli barátainkat, akik mind kijöttek volna, s különösen a magyar asszonyok már előre örültek a magyar prédikációnak.

De hát mindezt a szép tervezgetést elrontotta a salzkammerguti Schnürlregen. Éjfél óta szakadt az eső, tábori istentiszteletre az erdőben gondolni sem lehetett. Így azután a tervezett misét Kajaba délelőtt a községi templomban mondta, a helybeli nagymise után, a déli órákban. Az itt lakó magyarok ezt is megtudták, és igen sokan eljöttek, még az öreg Zwiedinek tábornok is. A mise alatt magyar szenténekeket énekeltek a tábor lakói közül azok, akik ehhez értettek, Nemes János főtörzsszermester vezetésével, akinek igen szép hangja, muzikalitása volt, s otthon is szokott templomokban énekelni. A végén a magyar himnusszal fejeztük be az Istentiszteletet. Kajaba Laci kitett magáért. Gyönyörű magyar prédikációjában azt fejtegette, hogy mi a kötelessége az idegen földre kiszorított magyaroknak. Igyekezzünk a becsületet megóvni, megszerezni a külföldiek tiszteletét a magyarok iránt, a nélkülözéseket emelt fővel, zokszó nélkül, méltósággal viseljük, ne panaszkodjunk, éljünk tisztességesen, szerényen visszahúzódva, legyünk barátságosak mindenkivel, s főleg ne felejtsük el, hogy itt, idegenben, mindegyikünk távoli hazánkat képviseli. A szép beszéd alatt, de különösen a Boldogasszony Anyánk utolsó sorainál – „ne feledkezzél meg romlott hazánkról, ...szegény magyarokról!”¹⁴³ – hangos zokogás tört elő a padosorokból. Neugebauerne Magdus, Hilbrandné, de szinte kivétel nélkül valamennyi ott lévő szepességi és egyéb magyar asszony szinte könnyekben úszott, és mi férfiak is szorongó érzéssel és mély meghatottsággal küzködtünk könnyeinkkel.

Nagyon szép, lélekemelő óra volt ez az altaussee-i öreg templomban, s melegen szorongattuk Kajaba plébános kezét ezért a lelki élményért.

Napról napra nőnek gondjaim szegény lovaink ellátatlansága miatt. Megbeszéltük, hogy minden táborlakó, a tízéves gyerekektől felfelé, hetenként köteles egy zsák füvet gyűjteni, s azt nekem leadni. Hát persze ez nem ment simán. Nem tagadom, nem volt könnyű munka a sziklák, erdők között csak szórványos foltokban mutatkozó, lótakarmánynak alkalmas füvet összeszedni, meredek lejtőkön, kövek közt, s egy zsák megtöltése néha több órába és sok járkálásba került. Sajnos itt is mutatkozott sok ember silánysága. Azt mindenki jól tudta, hogy ha legalább két pár lovat nem tudunk használható erőállapotban tartani, az ellátásunk csődöt mond. Mégis igen sokan szabotálták e munkát, sőt előfordult az is nem egyszer, hogy a már begyűjtött szénát óvatlan pillanatban megdézsmálták, s tele zsákkal másnap jelentkeztek nálam, mint saját szedésükkel.

¹⁴³ Bár a közismert katolikus néphimnusznek több változata ismert, az idézett szöveg így mindenképp pontatlan. A versszakokat záró refrén helyesen: „Magyarországról, édes (romlott) hazánkról, ne feledkezzél (felejtkezzél) meg (el) szegény magyarokról!”

Június 11.

Délelőtt bementem Bad Aussee-ba, hogy részletes tájékozást kapjak alkörzetem viszonyairól. Itt hallottam, hogy Degner elmegy, s utódja egy hadnagy lesz. Hát ennek nem örülünk, mert Degner mégis csak komoly, okos ember, németül lehet vele tárgyalni, s tud tekintélyt tartani a városi hatóságokkal szemben, amit egy fiatal, tapasztalatlan hadnagytól alig várhatunk.

Délután Neugebauer Magda látogat meg, s beszél, hogy Degner nekik is elmondta, hogy Stemmer Laci mennyit ártott itt a magyaroknak a helyzetét fel nem ismerő viselkedésével, mert most az a benyomásuk, hogy a magyarok itt kint valami szervezkedést szeretnének csinálni, ami pedig csak az amerikaiaknak okozna alkalmatlanságot.

Délben mondja a rádió, hogy az oroszok San Franciscóban aláírták az egyezményt, amelyben kötelezik magukat az európai kis államok szabadságának, politikai, vallási és személyi független életének biztosítására.¹⁴⁴ Papíron ez nagyon szép, de az eddigi tapasztalatok alapján nem nagyon hiszünk ebben.

Délután ismét szakad az eső.

Mindig több táborbeli férfi és asszony talál munkát az amerikaiaknál. Már az összes altiszti asszony nekik dolgozik, és a tisztai családok közül is többen mentek kisegíteni a tisztai étkezőbe. Az altisztnék vállalták a legénység ruhamosását is. Ezek az amerikai közemberek igen nagy urak, maguk nem mosnak, de szívesen fizetnek étellel, konzervekkel ezért. Így hát mindenki jól jár. Az asszonyok irigyen mutatják nekünk, hogy egy USA-közembernek milyen kitűnő anyagból készült minden fehérnemű darabja, és milyen gazdagon van mindenki ellátva.

Estefelé kijött egy pár új ami a most ideérkezett páncélos csapatból. Éppen olyan kellemesen viselkednek velünk szemben, mint elődeik, úgy látszik tehát, valóban utasítást kaptak, hogy minket, magyarokat ne tekintsenek ellenséges hadifoglyoknak. Sokan közülük szívesen eljászanak Bonccossal is, általában szeretik az állatokat, csak Boncos nevét sehogy sem tudják kiejteni, s igen mulatnak ezen.

Június 12.

Vicces helyzet állott elő. A táborunk szélén van egy kavicsbánya, illetve üzemen kívüli helyezett kőfejtő. Reggel begurul a táborba egy nagy amerikai teherautó nyolc katonával, és kezdik azt kavicssal megrakni. Elszáguldnak, egy óra múlva visszajönnek üresen, de mielőtt a megrakodáshoz kezdenének, az egyik ami bejön a barakkok közé, s megkérdi, nem volnánk-e hajlandók e munkát helyettük elvégezni, szívesen adnak ezért konzerveket. Hát persze sok jelentkező akadt a tisztek közül is, és mindjárt nekilátnak a munkának. Az amik pedig pipázva, viháncolva ülnek a fák alatt, azután a tele koccsival elmennek, s aznap még párszor visszajönnek új rakományért. Közben az egyik pasas elárulta, hogy ők büntetésből kénytelenek ezt a munkát elvégezni, valami kis fegyelmi vétség miatt, s most igen mulatnak azon, hogy néhány konzerv árán a kavicsot le tudják szállítani a szükséges útjavításhoz, s nekik mégsem kellett magukat ezért strapálni.

De az önkéntes tábori jelentkezők sem bánták meg, hogy erre vállalkoztak, hiszen egy kocsi megrakodása alig öt-tíz perc munkát okozott, közben egy óra szünet, s este az utolsó fordulónál mindegyikük kapott három-négy remek hús- és egyéb konzervet. Azt is felajánlották az amik, hogy aki vállalkozik arra, hogy a megrakott koccsival bemegy,

¹⁴⁴ Az 1945. április–június folyamán tartott San Francisco-i konferencián dolgozták ki az Egyesült Nemzetek Alapokmányát, amelyet végül június 26-án írtak alá az ENSZ ötven alapító tagállamának képviselői.

és a lerakásnál is segít, annak ebédet és vacsorát is adnak. Persze erre is szívesen vállalkoznak néhányan.

Délelőtt kijött H. százados az új amerikai Militair Gouverneurrel. Csakugyan egy fiatal tiszt, sajnos egy cseh származású, Leo Klasna nevű főhadnagy, aki egy kukkot sem ért németül. Hát igazán nevetséges, hogy az amerikaiak mennyire nem értenek [hozzá], és mennyire nem tulajdonítanak fontosságot a rendes közigazgatásnak, hogy egy ilyen fontos állásra, mint Ausztria egyik része katonai kormányzójának ilyen embert tesznek. Persze ez most ki van szolgáltatva tolmácsának. Mindjárt magával is hozta, s azon keresztül beszélgettem vele. Unszimpatikus zsidó asszony volt a tolmács. Mint később megtudtuk és tapasztaltuk, Klasnát egészen behálózta, elszigetelte mindenkitől, állandóan nála élt, s nekünk, magyaroknak sajnos sokat ártott, mert magyarul tudó román nő volt, s minket utált.¹⁴⁵

Már akkor feltűnt nekem – hiszen annyit értek angolul –, hogy milyen kellemetlenül, indokolatlanul megrövidítve fordítja le neki mindazt, amit én a tábor életéről és szükségleteiről mondtam. Pedig Klasnában elég sok jóakaratot láttunk még ekkor, melegen érdeklődött egészségi állapotunkról, ivóvízről, barakképítésről, szóval az volt az érzésem, hogy ha egy kedvesebb szószólónk akadt volna, akkor többet elérhetünk. A pimasz oláh nő a végén, amikor elköszöntek, és én arra kértem, mondja meg a gazdának, hogy a tábor nevében köszönöm a látogatását és kérem továbbra is jóindulatát, ezt röviden csak úgy tolmácsolta, hogy az ezredes köszöni a látogatást. Nem állhattam meg, hogy azt ne mondjam neki: „aber Fräulein, Sie haben nicht Alles verdolmetscht, was ich jetzt gesagt habe”,¹⁴⁶ mire ajkbiggyeztve csak annyit válaszolt: „nicht wichtig”¹⁴⁷ – s azzal az autóba ülve elgőzöltek.

Délután Ilussal elmentünk Hilbrandékhoz. A tó partján lagnak szép, kényelmes, emeletes villájukban. Igen kedves délutánt töltöttünk ott. Mancsi asszony megható szívélinességgel fogadott, kitűnő teával, süteménnyel. Megismertük az öreg Hilbrand házaspárt, nagyon kedves, tipikus osztrák erdész házaspár.

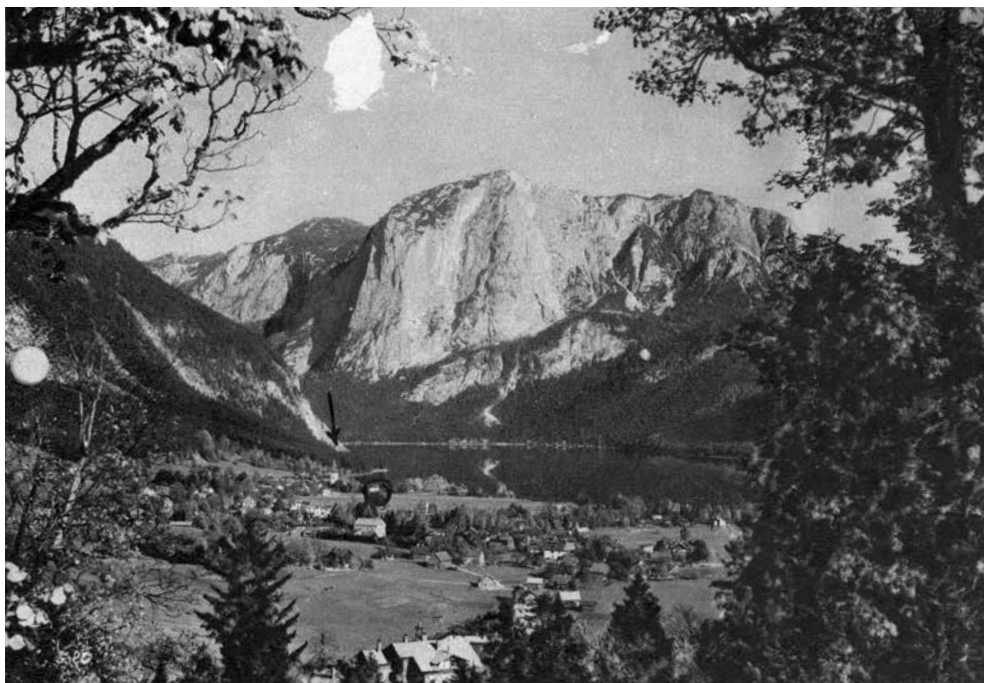
Hogy kenyérhiányunkon segítsünk, borsót – amiből állandóan sokat kapunk – öröltetünk meg egy itteni malomban, s abból a lisztből egészen kitűnő, prózsaszerű süteményt készít nekünk a pék. Így a reggeli és esti kávéhoz ezt esszük, s a kenyeret az ebédhez spóroljuk meg.

Újabb kedves ismeretséget kötünk. Egy fiatal lengyel házaspár jött a táborba, zsírt szerettek volna cukor ellenében cserélni. Nekünk még volt Dénesházáról hozott zsírunk, cukrot pedig már régóta nem láttunk, így hát örömmel fogadtuk az ajánlatot, és egy kiló zsírt adtunk egy kiló cukorért. A házaspár nagyon kedves, barátságos, közvetlen modorú emberpár volt, úgyhogy hamarosan összemelegedtünk. A férfi, Hummel Eugen voltaképpen osztrák sziléziai születésű ember, de lengyellé vált, és a varsói Schicht szappangyár főtisztviselője volt, tökéletesen beszélt németül, elegáns, fiatal megjelenés. Az asszony lobogó temperamentumú, igen bájos, szíves, mosolygós, tipikusan lengyel széke szépség. Folyékonyan, de erős szláv kiejtéssel beszélt németül, franciául annál jobban. Stanislava (Stascha) Karlinskájának hívják, és Varsó egyik színházának művésznője. Minket, magyarokat, a régi magyar–lengyel barátság jegyében kitörő örömmel üdvözölt, és nagyon kért, hogy látogassuk meg minél előbb. Megígértük, annál inkább, mert mindketten bridzseznek, tehát lesz Ilusnak, ha jól játszanak, esetleg egy állandó parthie-ja.

¹⁴⁵ Alább Ludwignéként említve.

¹⁴⁶ De kisasszony, nem fordított le mindent, amit én itt mondtam. (ném.)

¹⁴⁷ Nem fontos. (ném.)

A Trisselwand (bejelölve: „a táborunk helye” és „Hilbrandék háza”)

Június 13.

Szegényemnek bizony szívből kívánok valami szórakozást és sötét gondolataiból és testi gyengeségéből való kiszakadást, mert egészségi állapota aggasztóan hanyatlik. Leírhatatlan gond ez nekem, hiszen látom, hogy szinte napról napra romlik, segíteni itt, a nyomorúságos helyzetben nem tudunk, s mindezen felül fejünk felett ül a sötét gond közelebbi és távolabbi jövőnk miatt. E miatt súlyos lelki problémái is vannak, mi van otthon, mi lesz Dénesházával, milyen állapotot találunk, ha egyszer Isten hazasegít, és én mindezzel szemben nem tudom őt kellően támogatni, hiszen ezek a lelki vívódások engem is meglepnek koronként, és tehetetlennek érzem magam. Nagyon fáj, hogy ha Ilus ilyen deprimált hangulatban van, nem is tudom őt kellőképpen vigasztalni, talán nem találok el a helyes hangot, s érzem magam is, hogy kezdek élvezhetetlenné, keserűvé válni, és gyakran fásultság vesz rajtam erőt. De el nem csüggedek, tartja bennem az erőt az, hogy Ilusomnak szüksége van reám, és hogy végeredményben csak reám támaszkodhatik, és én is fogok mindent követni, hogy neki, akit a világon egyedül és legjobban szeretek, az életet megkönnyítsem, ha kell, ápoljam s átsegítsem minden problémán, csak egészségét visszakapja! Jó Istenem! Segíts rajtunk, add vissza lelki egyensúlyunkat, engedd meg, hogy Egyetlenkém meggyógyuljon, nekem pedig adj erőt, hogy túlelmedhessem a napi nyomorúságokon, leküzdhessem a sok elének tornyosuló nehézséget! Csak ő legyen ismét egészséges! – Ilyen gondolatokkal vívódó, álmatlan éjszaka után ismét csak arra ébredünk, hogy szakad az eső vigasztalanul egész délig. A szűk barakkba szorulva már olvasni sincs kedvünk!

Délután felkerestük a tegnapi szimpatikus lengyeleket. A városban, egyszerű szobában laknak. Kitörő örömmel fogadnak. Ott volt egy szintén nagyon kedves bécsi orvos magántanár, Jents Elemér, aki pesti magyar fiú, édesapja a budai Fő utcán lévő ismert Medve

gyógyszertár tulajdonosa volt.¹⁴⁸ Ő az egyetemet Bécsben végezte, ott megnősült, osztrák állampolgár lett. Bécsben ismert gége-fül szakorvos és a Semmeringen van villája. A bombázás elől menekültek ide, ahová évek óta nyaralni járnak. A negyedik bridzspartner dr. Lesniewski, varsói közgazdasági egyetemi tanár, Stascha asszony sógora volt. Sajnos, nem nagyon tudunk vele beszélni, mert németül alig tudott. Én a bridzs alatt átszaladtam a közelben lakó Wesselyékhez. Nagy aggodalmak közt élnek. Kurtot az új osztrák hatóságok kihallgatták, a kérdésekből látta, hogy nemzetiszocialista múltját ismerik, s most aggódik, mi lesz vele.

Visszatérve a lengyelekhez, finom teával, süteménnyel vendégelnek meg, s én kimondhatatlanul örültem, hogy Ilusom kedélyállapotát ez a kellemes bridzs délután kissé felhangolta.

Június 14.

Ma éjjel azonban szegény Ilus nem tudott aludni, s reggelre szörnyű deprimált és nyugtalan hangulatban ébredt. Nyakamba borulva zokog, hogy ezt az életet nem fogja soká bírni, tegyünk valamit, hogy sorsunk javuljon. De hát mit csináljunk? Felvetem a gondolatot, hogy beviszem egy időre valamelyik Bad Aussee-i kórházba, talán rájönnek, hogy mi okozza állapotának látható romlását, de erről hallani sem akar. Bosszantó nekem látni, hogy ez az erős lélek, aki eddig minden fáradságot, viszontagságot, nyomorúságot látszólag könnyen tudott elviselni, most kezd kétségbe esni! Csakis gyenge testi állapotának tudhatom ezt be, és éppen ez az, amin az adott helyzetben nem tudunk segíteni. Mi lesz velünk, meddig fogja szegénykém ezt a helyzetet testileg, lelkileg bírni? Istenem, segíts!

Egyelőre csak annyit tehetek, hogy mindjárt reggel beszaladok a polgármesterhez, hogy sürgessem egy városi szoba s irodahelyiség kiutalását. Bízom abban, hogy ha rendes szobában puhább fekhelyhez, esetleg jobb élelmezéshez tudom juttatni Ilusomat, talán megnyugszik és erősödik! A hivatalban már ismernek, előzékenyen fogadnak, a polgármester helyettese, illetve a lakásügyek előadója, dr. Grill Obersekretär, mindent ígér, de most nincs üres szobája. Azután elpanaszolom sorsunkat a kedves Hilbrandnének, mire ő ebédfőzését abbahagyva bejárja velem a környék házait, szobát keresünk, de eredménytelenül. Ígéret több helyen is van, de semmi pozitívum.

Csakis valamelyik luxusszállóban kaphatnánk esetleg szobát, de az árak olyan ijesztők, hogy erre gondolni sem tudunk. A jó aussee-i vendéglősök már nagyon szeretnék a régi idegenforgalmi jövedelemforrásaikat ismét megnyitni, hiszen az egész község békében ebből élt, s akad is vendégük, a gazdag zsidók és amerikai és angol pénzzel jelentkező külföldi vagyonos kibombázottak közt.

Délutánra kiderült, mire azt javasoltam Ilusnak és a doktorné Mariskának, jöjjenek velünk, férfiakkal kocsin át Lupitsch-ba, ahová Horváth Pistával készülünk, hogy ezt az alkörzetemhez tartozó tábort megszemléljük és átvegyük. Nagyon szép, helyenként igen meredek, erdei dűlőúton egy félóra alatt odaértünk. A falu egymástól távol, szétszórt házakból áll, remek alpesi legelők, erdők közt, a Pötschenpassra vezető, már ismert út mentén. Megtaláltuk a parancsnokságot, Ormos tartalékos tüzér főhadnagyot, és ugyanabban a vendéglőben, Wirtshaus zum Bachlwirt, a Szombatfalvy családot. Két szobájuk volt, egyikben lakott az altábornagy kedves özvegye, a másikban Rudolf fia, kinek pár nap előtt

¹⁴⁸ Buda második legrégebbi patikája, a vízivárosi Fekete Medve gyógyszertár a Fő utca 27. (ma Halász u. 1.) szám alatti épületben működött 1885-től a II. világháborút követő államosításig. 1912-től volt Jents (Jencs) Vilmos tulajdonában.

volt meg az esküvője az aussee-i templomban. Kajaba plébános eskette őket. A fiatalasszony, gyönyörű szép, ragyogó és emellett bájos megjelenés, mint fiatal férje, magas, nyúlánk viruló egyéniség, egymás mellett valóban paradés emberpár. Igen összeemelegedtünk, s megállapítottuk felfogásunk, nézeteink azonosságát. Ők is ugyanolyan tapasztalatokat szereznek tábortársaik együttesében, mint mi. Csak azt sajnáljuk, hogy nem vagyunk egy táborban. Ilusnak is mindjárt jobb élete lenne ilyen társaságban. Egyébként nem panaszkodnak, csak az ellátásuk, ha lehet, még silányabb, mint a miénk, de legalább házakban laknak, minden család külön, csak a nőtlenek vannak egy nagy vendéglői szobában elhelyezve. Összesen hét tiszt, két nő lakik itt a vendéglőben, egy tűzéosztály ideszorult maradványa, néhány altiszt, legénység, lovak és kocsik a házakban szétszórva. A hangulat itt is nyomott, mindenki haza szeretne menni.

Ma van kis Árpádunk egyéves születésnapja. Milyen másképpen képzeltek el ezt a napot, amikor a múlt évben Magdus a szülés után egy hétre, már a bombázás elől menekülve Dénesházára hozta a kicsit! Hogy terveztük, hogy az egyéves évfordulót ismét ott, egy százgyertyás tortával stb. fogjuk megünnepelni!

Június 15.

Szakad az eső, a hegyekről ömlik a víz, s mi, mint egy elátkozott szigeten, gubbasztunk a barakkban!

De reggel 7 órakor mégis bemegyünk a templomba, mert Ilus édesanyjának halála napján emlékmisést mondat Schirgi plébánossal. Mise után megismerkedünk vele, igen kellemes, csendes, okos embernek látszik, felszólít, hogy látogassuk meg.

Ebéd után az öreg Zwiedinek tábornok jön ki feleségével hozzánk, szertartásosan visszaadni a mi látogatásunkat. Volt amerikai finom feketekávénk, ami nagyon ízlett nekik, odahívtam Pálosyt, Gerseyt, akik perfekt németek, s igen kellemesen elbeszélgettünk. Az öreg házaspár még hetek múlva is elemlegette, hogy milyen kellemesen érezték magukat régi vágású magyar tiszték között.

A tábornok azt a hírt hozza, hogy Magyarországot, mint a Hitlerhez utolsó percig hű csatlóst, az angolszászok előreláthatólag felosztják, hogy a felügyeletet a megbízhatatlannak tartott nemzet felett könnyebben gyakorolhassák. Még pedig oly módon, hogy Kelet-Magyarországot átadják az oroszoknak, a Duna–Tisza között és Csonkamagyarország felvidékét (régi trianoni szlovák határig) az angolok és franciák szállnák meg, a Dunántúlt pedig amerikai fennhatóság alatt a Németországtól függetlenített Ausztria mellé csatolnák, mint magyar tartományt. Hát, ha ez igaz, mi talán nem járunk rosszul, mert akkor a mi vidékünk, Patona környéke amerikaiak alá kerül, tehát innen, szintén amerikai zónából talán hamarabb és könnyen hazakerülhetünk. Bármilyen fájdalmas is lenne hazánk ilyen szétdarabolása, átmenetnek – a mi szemszögünkből nézve – eléggé elfogadható megoldás.

A tőlem elrendelt étkezési bizottság, hála M. őrnagy erélyes ellenőrzésének és okos, előrelátó intézkedéseinek, jól működik, ételmezésünk most jobb, mint a múlt hónapban. Csak lisztünk nincs. Száraz borsót rengeteget kapunk, ebből süített lepénnyel segítünk ezen, tűrhető módon.

Június 16.

H. százados összehívta az összes alkörzetvezetőt egy értekezletre. Bekocsiztam reggel Bad Aussee-ba, onnan H. vitt volna tovább autóján Mitterndorfba, de az autó elromlott, így hát csak engem és a szintén Bad Aussee-ba jött Obertraun melletti alkörzet parancsnokát,

Kerekes ezredest tájékoztathatta a helyzetről és tennivalókról. Kerekessel megörültünk egymásnak, régi ismerősöm, gömöri, Rimaszombatból való ember, egy időben szolgáltunk Kassán, ő a kassai 9-es honvédeknel. Később átment a honvéd tüzérséghez, s most mint tüzér ezredes, a magyar csapatok nyugatra telepítésével került ide. H. századostól nem sok érdekes dolgot hallottunk. Vöcklabruckban megalakult ugyan a magyar parancsnokság, de az ottani 8. amerikai hadosztályt felváltotta a 11. hadosztály, s ennek parancsnoka még kevesebbet törődik a magyar tábornokkal és közegeivel, mint elődje. Az egész vöcklabrucki magyar szervezkedés tehát gyökértelen, légüres térben mozog, a már kiutalt házaiból kitették egy barakkba. Mindebből látszik, hogy az amerikaiak nem törődnek a rendes közigazgatás megszervezésével, minden parancsnok úgy intézkedik, ahogy neki tetszik. Igaz ugyan, hogy eddig még mindig csak harcos alakulatok mozognak e területen ide-oda. Talán nagyobb lesz a rend és tervszerűbb a közigazgatás, ha végre ideküldik a megszállásra hivatott közegeket és hatóságokat. Hogy mi lesz a mi sorsunk, az még mindig nem világos.

Élelmezésünk pedig szemlátomást romlik. Zsírt a heti felvételezésnél már nem kapunk, lisztünk is aggasztóan fogy, csak borsóval látnak el rendületlenül. Mindig csak sárgaborsó, sárgaborsó! Pedig ebben nem nagy változatosságot lehet produkálni. Borsóleves vagy borsófőzelék, de hús nélkül ez sem ér sokat. Én ugyan nem panaszkodom, szídnak is a baraktársaim, hogy még mindig tűröm, sőt szeretem a száraz borsó ételeket. Ők megfogadták, hogy ha hazaérünk, soha többé borsót nem esznek. A rádió újból azzal biztat, hogy legelőször Magyarország nyugati részéből fognak kimenni az oroszok. Áldjuk I Istent, hogy Dénesházánk az ország nyugati felén fekszik, így megvan a reményünk, hogy a jövő politikai elrendezésben talán nem fogunk a keleti orosz érdekkörben maradni, hanem a művelt nyugathoz kerülve mi is mielőbb hazatérhetünk.

Délután kedélyes bridzsre átjöttek Lupitsch-ból Szombatfalvyék. A fiatal bájos asszonyka, Schmöltz Baby,¹⁴⁹ apja Székesfehérváron ügyész,¹⁵⁰ jövendő anyósa, Szombatfalvyné védelme alatt menekült el az ottani rémuralom elől, s – mint már említettem – itt, Aussee-ban tartották meg az esküvőjüket.

Szakácsunk asszonyainkkal együtt tőri fejét, hogy a borsólepény sütés terén milyen változatossággal szolgáljon nekünk. Sikerül is többfajta lepényt szerkeszteni. A legízletesebb háromféléit fogadjuk el, még pedig sajttal (amiből por alakban elég sokat szoktunk kapni és ízletes), sóval vagy cukorral. Egészen jóízű sütemény, mindenestre jobb a kukorica prószánál és – ami az adott esetben a legfontosabb – borsólisztünk elég van, tehát a drága gabonaliszttal tudunk spórolni.

Elemlegetjük, mennyire igaza van a Miatyánknak, hogy a mindennapi kenyérért való fohászkodásra tanította meg az emberiséget. Érezzük, hogy ez a legfontosabb és legnehezebben nélkülözhető táplálék. A napi 10 deka lisztadagunknak csak egy részéből süttetünk kenyeret, s így tudunk hetenként legalább egyszer gyúrt tésztát csinálni.

Estefelé három nagy teherautó robog be a táborba, egészen szorosan a tó partjára. Tele vannak hadiszerekkel, géppuskákkal, Panzerfaustokkal, rengeteg lövészer, puska, szurony, kézigránát, géppuskahevederek tölténnyel, alkatrészek stb. Városi munkások USA-katonák felügyelete alatt szórják be mindezeket a tóba, amelynek 50 méteres mélysége örökre eltemeti ezt az értékes anyagot.

¹⁴⁹ Schmöltz (Markónál hibásan Schmölz) Gizella, családi becenevén Babica.

¹⁵⁰ Schmöltz József (1891–1970), a város főügyésze.

Június 17. vasárnap

Éjjel esik az eső, reggelre kiderül. Gyönyörködünk a magas hegyvidék természeti játékában. Amint a köd lassan eloszlik, a nap kezdetben csak vékony sugarakban, később mindig pazarabbul tör elő a Trisselwand sziklaorma mögül, és mint a folyékony arany önti végig az egész tájat, hihetetlenül pompás és változatos színekre festi a hegyoldalakat. A fenyő és lombos erdők mind-mind más színű ruhát öltenek, sötét és tarka színeikből kiviláglanak a fehér mészkősziklák, ezüst patakszalagok és a hegyek ormán a vakító fényben ragyogó gleccserek. S mikor az utolsó ködfoszlány is eloszlik az egész színpompás képet a ragyogó kék égbolt koronázza meg. Bámulatos, csodásan szép látvány! Mutogatom is a jó alföldieknek, ezt nézzétek, ilyet nem láttok otthon, mi ez a síkföld egyhangúságához képest! Hümmögnek, bámulva csóválják fejüket, de azt hiszem, magukban mégis azt tartják, hogy az alföldi egyhangú rónaság mégiscsak szebb, legalábbis nekik szebb, mint az égbe meredő, erdős, sziklás hegyek. Azt én is elismerem, hogy mindenkinek a maga szülőföldje tetszik a legjobban, és meg lehet szokni más vidékeken is, hiszen magam is igen jól érzem magam második otthonomban, a Dunántúl szelíd tájékán, de különösen, amióta itt vagyok e csodaszép hegyek közt, kétszeresen érzem Mikszáth egyik igen jó mondásának igazságát, hogy aki abban a görbe országban – azaz a régi magyar Felvidéken – született, annak a szíve mindig visszakívánczik oda. Bizony, engem is, különösen ebben a környezetben, elfog a mélységes honvágy a szép rozsnói, dobsinai hegyek, erdők után, és érzem, hogy életem végéig az erdők rajongója maradok!

Eljegyzésünk 34., Sándor fiunk eljegyzésének 2. évfordulóját csak csendes visszaemlékezéssel, kettesben, magunk ünnepeltük.

Barakkunk lakói közt belső, csendes harcok dúlnak. Hiába, egymással teljesen ellentétes gondolkodású és társadalmi kultúrájú emberek összekényszerített együttélésében ez nem is lehet másképpen. Mi Pálosyékkel, Horváthékkal és a két legényember barátunkkal csak békésen meglennénk, de sajnos az M. házaspár az állandóan mindenkibe belekötő és zavaró család. Különösen az asszony érzi, úgy látszik, a nagy hézagot az ő lelkivilága és a mienk közt, bár távol áll tőlünk, hogy ezt éreztessük, s ezért dühös, kötekedő, és férjét is erre hangolja. Legfőbb óhajunk, hogy végre kapjunk szobát a városban, de hát erre egyelőre nincs sok remény.

Délutánunk a szokott kellemes vasárnap délután volt. Meglátogattak minket Neugebauer Magda és Hilbrandné pozsonyi barátnőjével. Jól elbeszélgettünk, vacsorára pedig két őrmesterné, Kissné és Sütőné, akik az amerikai tiszti konyhán dolgoznak, kínált meg finom kaláccsal, hideg hússal.

Június 18.

Ragyogó idő, egész nap. Ilus kezébe vette az egyik fiatal táborlakó asszonyka sorsának intézését mint anyahelyettes. A fiatal Gálosy főhadnagy házaspár családi örömeik elé néz. Évike az orvosok megállapítása szerint néhány hét múlva várhatja gyermekét. Mindenükből tökéletesen kifosztva, semmi gyerekholmijuk nincs, tehát Ilus, Mariska és a szepesi kedves asszonyok segítségével most azon fáradozik, hogy a kis kelengyét valahogy összekoldulja. Akiket ebben az ügyben Ilus megszólít, megható áldozatkészséggel hoznak pelenkát, egyéb szükséges felszerelést, szappant stb. Könnyekig meghatott minket a kedves lengyel házaspár, Hummelék ajánlata. Az asszony ma kijött hozzánk, azután Ilust és engem félrehívott, és megható kedvesen és őszinte szeretettel közölte, hogy az itteni lengyel menekültek, akiknek ők a központja (vannak kb. 10-15-en) arra kérnek, hogy engedjük meg, hogy a szüléssel járó orvosi és kórházi költségeket ők, a lengyelek viseljék. Annyira

szívükön fekszik e szép fiatal magyar asszonyka siralmas helyzete, és minket, magyarokat annyira szeretnek, hogy nagyon fájna nekik, ha ezt a jószívűből fakadó ajánlatukat elutasítanánk. Persze ezt a nagylelkű ajánlkózást kizárólag Stascha asszony anyagi jó szívének köszönhetjük, hiszen sem Gálosyék, sem mi nem ismerünk közelebről senkit a lengyelek közül. Meghatva köszöntük jószágukat, és ha szükség lenne rá, bizalommal fogunk hozzájuk fordulni, de erre aligha lesz szükség. A Bad Aussee-ban lévő városi kórház, mint doktorunk megérdeklődte, úgyszólván ingyen fogja közös szobába felvenni Évit, s az orvosi, gyógyszerköltség sem lesz olyan nagy, hogy azt mi, a tábor lakói össze ne tudnók adni.

Délután besétáltunk Zwiedinekékhez, kedélyes beszélgetésre. Mindenki érdeklődik ellátásunk felől. A városbeliek sem élnek fényesen, ők is sok borsót kapnak a közellátásban, s ezért örömmel veszik tanácsainkat a különféle lepénykészítési módokatokról.

Ma egy igen kedves, idősebb úriember

keresett táborparancsnoki minőségemben. Springe Károly, hannoveri származású bécsi gyáros, egy nagy villamoskonzern igazgatója, és katonákat kért favágásra. Hosszasan elbeszélgettünk, láttam, hogy nagyon művelt, finom úriember, nézeteink sokban megegyeznek. Majdnem egy óra hosszat beszélgettünk, Ilust is odahívtam, s úgy látszik, a rokonszenv kölcsönös, mert Springe melegen invitált, hogy látogassuk meg őket. Szép villájukban laknak három leányával. Feleségének nővére, Rajna-vidéki gyáros familia, és sógora, Gommann Károly, berlini gyáros, szintén idemenekült a bombázások elől, s velük is meg akar ismertetni. Örömmel fogadtuk meghívását.

Ismét felmerülnek riasztó hírek, hogy az oroszok át fogják venni egész Steiermarkot, és ahhoz visszacsatolják a Salzkammergutnak ezt a sávját, ahol most vagyunk. Hát ez szörnyű volna. Másrészt olyan hírek is jönnek, hogy egész Steiermarkot az angolok veszik át.

Altaussee mellett több nagy sóbánya van, köztük a legnagyobb, mint mondják, látványosság (sajnos, hogy nem tudom megnézni, mert most el van zárva) az ún. Salzberg. Ennek tárnáiban rejtették el az osztrák náci hatóságok a németektől Európa megszállt részeiből idementett, felbecsülhetetlen kincseket, főleg képtárok, múzeumok és magánügyintézmények anyagát. Persze a háború gyászos vége és a náciizmus felszámolása során akadtak osztrákok, akik siettek ezt a rejtékhelyet az amerikai hatóságnak felfedni. Mint halljuk, napok óta dolgoznak most a szigorú katonai kordonnal elzárt Salzbergben amerikai munkásosztagok, nagy teherautókra rakva hordják el a kincseket, valahová nyugat felé. E teherautók sofőrjei mind négerek. Egyik-másik közülük meglátogatott minket is, és mondhatom, nem tettek reánk rossz benyomást. Sokkal udvariasabbak, mint a fehér amerikaiak, ha a barakkba lépnek, leveszik sapkájukat, amit egy ami sem szokott megtenni, és általában szerényebben és udvariasabban beszélnek velünk, mint gazdáik. Érde-

A Trisselwand

kes, hogy egyiküknek sincs pisztolya, mint mondják, nekik nem szabad fegyvert viselni, s ezért – bizonyára, hogy majd otthon azzal dicsekedhessenek, hogy véres kéztusában szerezték magyar tisztektől – azt kérdezik csendesesen tőlünk, hogy nem adnánk-e el pisztolyokat benzínért, konzervekért, cigarettáért cserébe. Egyik táborlakóval azonnal üzletet kötöttek, 500 finom cigarettáért adott el nekik egy kis pisztolyt. Nagy könnyelműségnek tartjuk, mert hiszen nekünk mint internáltaknak halálbüntetés terhe alatt tilos fegyvert tartani, s az első amerikai járőrnek azt mondtuk, hogy pisztolyainkat már leadtuk; ha tehát rájönnek, keservesen meglakolhatunk ezért. De a niggerek megnyugtattak. Ők a pisztolyt jól elrejtik, s csak otthon, leszerelés után fogják azt elővenni, ahol már senki sem tudja, hogy létezett egy altaussee-i magyar tábor.

H. százados Linzbe utazott az ottani magyar parancsnoksághoz, hogy tájékoztatást kérjen sorsunk felől, mert most már világos, hogy a vöcklabrucki magyar tábornokkal és hivatalával a kutya sem törődik, tehát itt ki vagyunk szolgáltatva az aljas román tolmácsnőtől¹⁵¹ befolyásolt cseh származású amerikai főhadnagy rosszindulatának és nemtörődőségének. Hiába kérünk lisztet, zsírt, nem kapunk, nem is biztatnak, hogy a közeljövőben kapnánk.

A hírek otthonról mindig zavarosabbak, nem látunk sehol sem kivezető utat nyomosságunkból. Úgy érezzük magunkat, mintha sűrű ködben tipródnánk céltalanul ide-oda. A polgármesteri hivatalban, ahová naponként benézek, ma azt a biztató hírt mondták, hogy a Linzből idemenekült osztrákoknak most már haza kell menni, tehát talán felszabadul néhány lakás, s akkor kapunk mi szobákat. De a jó linzi menekültek nem nagyon sietnek, amit megértek, mert szemtanúk szerint ezt a várost rettenetes bombázás érte, nagyon sok ház, utca lakhatatlan, a nagy pályaudvarból nem maradt meg, csak egy kis bódé a sínek közt.

M. őrnagy nővére, Anna, diplomás orvosnő, aki, hogy sógornőjével ne legyen kénytelen egy táborban élni, kérte a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőségtől egy más táborba való áthelyezését, ma éjjel Mitterndorfban méreggel öngyilkossági kísérletet tett, de életben maradt. Fivére úgy magyarázza, hogy mint exponált nyilasbarát orvosnő Pesten nyilas propagandát űzött, beszédeket tartott a Szálasi-rendszer védelmében, s most látva itt az amerikaiaknál az erős náciellenes intézkedéseket, félt ettől.

Június 19.

Megtudtuk, hogy Seewiesében Traubenreichéknek vannak teheneik, s zsírért talán hajlandók lennének tejet adni. Gyönyörű ragyogó nyári nap lévén, reggel Ilussal átsétálunk a tó partján vezető gyalogösvényen (kb. 20 percnyi út) oda, és meglátogatjuk az ottani kis táborunkat is. Az üzlet sikerült, a meráni asszony fél kiló zsírért ad egy hónapig naponta 1 liter, tehát összesen 30 liter tejet. Nagy boldogság ez nekem, mert így Ilusomnak legalább ezzel lehet lesz [!] pótolni a silány kosztot. A tejért vagy én sétálok át naponta, vagy ők küldik be, hiszen a két tábor közt állandó a közlekedés gyalog vagy csónakon, amit a községi csónaktelepről lehet bérelni.

H. százados új táborlakókat küldött ki hozzám. Egy budapesti testvérpár, Gmeth Mátyás magántisztviselő és Ilona, csinos fiatalasszony nővére, annak kis Ilonka nevű 2-3 éves kisleányával. A férfi magántisztviselő, jó kinézésű emberek, azt beszéltek el idejutásukról, hogy a fegyverszünetet követő első nagy kavarodásban családjuk többi részétől egy éjjeli zűrzavar alkalmával elszakadtak. Az egyik kocsin ült a férfi felesége, öreg szülei, a másikon

¹⁵¹ Ludwigné.

A Salzkammergut (Markó Árpád jelzéseivel)

pedig ők ketten a kisgyerekekkel. Hetek óta nincs hírük egymásról, Bad Aussee-ba jutva felhagytak a reménnyel, hogy találkozzanak, s így a magyar parancsnokságon jelentkeztek, kérve egy táborba való beutalásukat. Így jutottak hozzánk. Mivel a seewiesei kis tábor nagy táncteremben még bőségesen van hely, oda küldtem őket.

Gálosy Évi újabb gyerekruha adományt kap a kedves szepesi barátainktól. Sütőné, Kissné pedig elhalmoznak minket Ilussal az amerikai konyháról hozott finomságokkal. Különösen élvezzük a fehér kalácsot. M. őrnagy felesége leplezetlen haraggal nézi ezt, mert őt az altiszti asszonyok is gyűlölik, s nem sokat törődnek vele. Ilusom anygali jószágos

természetével mindenütt tud magának barátokat szerezni, s rokonszenvet árasztani maga körül. Mindig barátságosan elbeszélget ezzel a két rendes asszonnyal, megosztja velük gondjait, ha gyerekeik betegek, szóval törődik velük, amint ezt jó szíve parancsolja. S ez az, amit az önző és természetől fogva rosszlelkű emberek nem tudnak megérteni, s irigyen nézik. Kiss törzsőrmester, patkolókovács, azelőtt is gazdaságokban dolgozott, s arra kért, mivel szűkebb hazája, Szabolcs megye teljesen orosz befolyás alatt nyög, s oda nem szívesen menne vissza, helyezzem el valahol a Dunántúl egy gazdaságban. Szívesen ígérem neki, hogy Lászlóffyéknál, az ikrényi Merán grófi uradalomban, ha hazajövetelünkkor ezek még tulajdonosaik kezén vannak, megpróbálom elhelyezni.

Ma két kedves üzenetet kaptam. Öhlschläger Feri (vitéz Őry nevet vette fel), kedves kassai rokonom üzent a Bad Aussee-hoz tartozó gröbmingi táborból, hogy megtudta itt-lételemet, s szeretne találkozni velem. Megírtam neki, hogy örömmel várom, ha tud, jöjjön ide ki, vagy üzenje meg, mikor lesz Bad Aussee-ban, s akkor bemegyek. Ugyancsak üzent nekem dr. Dombi Andor gazdasági ezredes, szintén még kassai ismerős,¹⁵² hogy a közeli Aich táborban van, feleségével és leányával.

Június 20. szerda

Ragyogó napsütés egész nap.

Reggel szomorú temetést rendezünk, Piry magyar csendőr őrmester az itteni tüdőkórházban tüdővészben meghalt. Kis hagyatékát átvettük, adatait pontosan felírtam, s ha hazakerülünk, értesítem hozzátartozóit egy alföldi községben.

A táborban a fegyelmetlenség, szabotálás mindig leplezetlenebbül, nyíltan folyik. Kaptunk anyagot egy barakk felépítésére. Kész egységeket, összeállított falrészeket, ajtókat, ablakokat, úgyhogy rendes körülmények közt egy nap alatt teljesen fel lehetett volna állítani. Embereink kilenc napig vacakoltak kelletlenül a munkán, a végén is csak úgy tudtuk befejezni, hogy Volant őrnagy vezetésével a fiatalabb tisztek, Gálósy főhadnagy, Fekete hadnagy és mások álltak munkába. Az új barakk nem nagy, de legalább a konyhánk fedél alá jut, és egy kis fülke is lesz benne, aminek a rendeltetéséről egyelőre még nem döntöttem.

A niggerek újból itt vannak pisztoly-csencselésre. M. őrnagy határtalanul dühös, mert ő a pisztolyát már a múlt hetekben értékesítette kéz alatt Bad Aussee-ban, és úgy látszik, lényegesen kevesebbet kapott érte, mint amit itt a niggerek adnak. A tábor lakói csendes, magukban örülnek ezen, hiába, a legtisztább öröm a káröröm – mondják a cinikusok.

A városiak tanácsára szedünk egyfajta útilapot, németül Huflattichnak hívják,¹⁵³ ami itt körülöttünk bőven található. Amíg a levelek fiatalok, legfeljebb egy feketekávécsészealj nagyságúak, addig kitűnő, spenótszerű főzeléket lehet abból csinálni. Később már élvezhetetlen. Megpróbáljuk, valóban élvezhető, és igen nagy öröm, hogy ez a zöld élelem itt korlátlan mennyiségben található. Ha van, tejfellel, esetleg kis darab füstölt szalonnával valóban remek változatosság és vitaminos koszt az örökös száraz borsó és szárított konzervkrumpli között.

Délután bemegyek Bad Aussee-ba, pápaszemem egyik ága eltört, egy jó optikusnál mindjárt rendbe is hozták. H. százados sem Linzben, sem Vöcklabruckban nem tudott

¹⁵² 1920-ban együtt szökött át Markóval Csonka-Magyarországra. Erre és nevének helyes írásmódjára lásd a „Katonaéletem” c. részt is a 84–85. oldalon (Markó itt is γ-nal írja. Keresztneve az 1940. évi rangsorolásban még Andor, a későbbi sematizmusokban viszont már Andrásként említik.)

¹⁵³ Markó későbbi betoldása tollal: = Tussilago. A magyarul martilapuként (népiesen lókörműfű, farkastalpfű, számlápu stb.) ismert, Tussilago farfara nevű gyógynövényről van szó.

semmit elintézni. Mindenütt csak teljes zűrzavart, tanácsstalanságot talált, itt Felső-Ausztriában nincs senki komolyabb politikai vagy katonai magyar személyiség, akivel az amerikai hatóságok szóba állnának. Rassay Károly régi politikust emlegetik leginkább, de úgy látszik, neki sincs súlya, mert tény az, hogy velünk, magyarokkal senki sem törődik. Igen nagy bajunk az, hogy a magyar Vöröskereszt itt nem működik, mert az amerikaiak mindenütt legelőször ezt a hatóságot keresik, mint quasi a régi, háború előtti rendszerek alatt is már létezett hivatalos fórumot, akivel tehát lehet a náciizmus által kettétört régi jogfolytonosságot, illetve kapcsolatot felvenni. Szerencsénk van a horvátoknak és lengyeleknek, mert ezeknek régi hivatalos Vöröskeresztjeik itt vannak Ausztriában, tehát a megszállók ezeket ismerik el az illető nemzetek hivatalos képviselőinek, s azok valóban ilyen minőségben hathatósan támogatják is a saját menekülteiket.

Felkerestem Hóman Bálintékat. Szegények nagyon deprimáltak, felajánlom nekik, hogy jöjjenek ki a táborunkba, valahogy majd elhelyezzük őket is, de egyelőre még nem akarnak kimozdulni, azt tartván, hogy a mi jövőnk is a levegőben lóg. Ebben sajnos igazuk van, mert megint az a hír kering, hogy mégis kiadnak 3-4 hét múlva az oroszoknak. Csak abban reménykedhetünk, állandóan hallgatva az angol, amerikai és svájci rádiót, hogy a küszöbön álló angol választásoknál Churchill fog ismét győzni. Az ő beszédeiből tűnik ki leginkább, hogy ismeri a szovjet veszélyt az egész világra, ha tehát helyzete az új választás után szilárd, talán minden jobbra fordulhat Európában is.

Úgy hírlik, hogy egész Steiermark területét, s benne minket is az angolok fogják átvenni. Nagyon örülnék ennek, mert a hírek szerint a menekültek és hadifogolytáborok ügyét nem kezelik olyan felelőtlen könnyelműséggel, mint a jó amerikaiak, s mindenütt rendes közigazgatást rendeznek be. Ebben nagy a gyakorlatuk.

Nehány táborlakó ijedten jött vissza Bad Aussee-ből, orosz tisztet és katonákat láttak ott, s már arra következtettek, hogy ezt a területet is az orosz veszi át. Később hallottuk, hogy az oroszok nagyobb mennyiségű sót akartak beszerezni a Bad Aussee-i bányákból, de az amerikaiak nem engedték meg.

Este hatalmas viharban gyönyörködtem – én. A többiek inkább féltek, különösen azok, akik még ilyen hegyvidéki égháborút nem láttak és hallottak. Főleg attól borzadtak, hogy a hegyek közti visszhang miatt a mennydörgés hallatlan hangerősségre fokozva szakadatlanul dörgött, egy összefolyt hatalmas hangtömegben. Nagyon élveztem, zenei érzékem lenyűgöző hangképben dolgozta fel magában ezt a természeti szimfonikus költeményt.

Étkezésünk továbbra is vigasztalanul egyhangú és sivár. Borsó, szárított krumpli és újabban egy káposztakonzerv. Tégla alakú és nagyságú, száraz, préselt káposzta, olyan keményre sajtolva, hogy baltával kell szétdarabolni főzés előtt, s egy téglá elég 40-50 személy főzelékére. Az íze száraz forgácsíz, némi kis káposzta mellékízzel.

Június 21. csütörtök

Egyetlen egyenruhám, amiben Beleden és azóta állandóan járok, már nagyon megviselt. A városban van egy rendes tisztító, ahol 1/2 kg zsírért kitisztították. Persze le kellett fejteni a parolit, arany paszomántot, csillagokat, vállzsínórt. A városi szabó nem akarta felvarrni, mert őszintén megmondta, hogy magyaroknak nem hajlandó dolgozni. Hála Istennek, ritkán találkozunk ilyen felfogással, mert az aussee-iek általában szeretnek és sajnálnak minket, s nem barátságtalan emberek. Így azután Ilus maga hozta rendbe zubbonyomat. Délután örömről volt, Neugebauer Magda látogatott meg. Azután Illussal Lupitsch-ba kocszitunk. Hivatalos ügyeim ott röviden elintézve Szombatfalvyékhoz mentünk bridszre, de nem sokat játszottunk, inkább elbeszélgettünk. Ismételten megállapítottuk nézeteink

azonosságát, és őszintén sajnáltuk, hogy ezekkel a kedves, művelt emberekkel nem lakunk egy táborban. Rudi pár nap előtt Vöcklabruckban járt. Elszomorító benyomásokkal tért vissza. A magyar kommandó csupa magas rangú vezérkariakból áll, osztályokat szerveznek, fontoskodnak, jól élnek, de működésük és befolyásuk a magyar táborok életének szabályozása és irányítása terén – semmi.

Kajaba plébános a múlt napokban meglátogatta az aichi, mitterndorfi, kainisch-i magyar táborokat. Elszomorodva beszél, hogy mindenütt csak torzsalkodást, veszekedést, barátságtalanságot látott, és nagyon vágyódott vissza hozzánk, ahol békés és viszonylagosan harmonikus a hangulat. Igaz, hogy a mi táborunk a legkisebb, de büszke vagyok arra, hogy talán mégis jó hatással van a mi, öregebb táborlakók példája, és az, hogy ilyen megadással, zúgolódás nélkül viseljük sorsunkat, s igyekszünk egymáson segíteni.

Nekem a tábori élet valahogy igen jót tesz. Évek óta nem voltam annyira rendben emésztésemmel, mint amióta Beledről eljöttünk. Talán a szűk táplálkozás, a fekete kenyér, amit szeretek, teszi, s a durva koszt? Hála Istennek, jól bírom, és igyekszem lelki egyensúlyomat megtartani, pedig ha látom Ilusom állapotának romlását, mélységesen aggódom, és csak arra kérem a jó Istent, adjon nekem továbbra is erőt, hogy a várható nehéz időkben egészségesen mellette lehessenek, és támogassam, biztassam őt, ha csüggedni kezdene. Eddig még nagy lelki erővel viseli szegényke sorsát, s nem akarja mutatni sem nekem, sem a többi sorstársunknak, hogy testileg, lelkileg mennyire szenved, de én látom és érzem, hogy ezt a látszatot csupán nemes lelkére és erős akaratára támaszkodva tudja fenntartani. Közben persze vannak jobb, könnyebb napjai, órái, s akkor ismét mintha a régi, mindig mosolygós Ilus lenne, és fel-felcsillan a reményem, hogy elbírja ezt a sorsot hazáig, s otthon majd egy szanatóriumban, alapos vizsgálat és kezelés után, talán visszanyeri régi egészségét. De ha szembenézek a valósággal, visszaemlékezve Elischer Ernő utasítására és látva mostani fokozatos romlását, sajnos el kell készülnöm az ellenkezőre is, s csak azon fáradozom, hogy semmit se vegyen rajtam észre.

Június 22.

Reggel eltemettük Mester (Mankovits) Zoltán nyíregyházi származású fiatal zászlóst, aki tüdővészben halt el. Ilus többször felkeresi a tüdőkórházban a magyar betegeket, ezzel a szegény fiúval is beszélt, de akkor már az utolsó óráit élte. Igen szép temetést rendeztünk neki. Az egész tábor ott volt, koszorúkkal, csokrokkal. Nemes főtörzsőrmester vezetésével egy szabályos vokálkvartett, Fekete, Lambert hadnagyok, Frank borbély, Sütő törzsőrmester, valamennyien gyakorlott templomi énekesek, énekelték a circumdederuntot. Kajabának nem csak a helybeli kedves plébános asszisztált, de az itteni horvát kolónia vezetője, Seselja tábori lelkész, alezredes is, úgyhogy három ornátusba öltözött pap kísérté a szegény magyar fiút utolsó útjára. Kajaba megható szép beszédben búcsúztatta, a koporsót pedig a kórházból a temetőbe tisztjeink vitték vállukon.

Igen jól esett mindnyájunknak, hogy eljött hollandus barátunk, Schils is. Temetés után hozzám csatlakozott, hosszabban beszélgettünk, és örömmel hallottuk azt a hírt, amerikai forrás nyomán, hogy az oroszok ki fogják üríteni Ausztriát, és ide, a mi területünkre, amerikaiak helyett angolok jönnek. Állítólag ezzel kapcsolatban Nyugat-Magyarország is felszabadul az orosz megszállás alól, mert az angolszászoknak az a tervük, amint Schils ezt tőlük hallotta, hogy minden közép-európai országban egy, egymással lehetőleg összefüggő területet fognak meghatározni, ahol a hazájukból kitelepült, antibolsevista érzelmű lakosságot letelepíthetik. Szóval azon gondolkodnak, hogy Európa közepén egy antikommunista kordonállamrendszert alkotnak, amire támaszkodva folytathatják szovjetelle-

nes politikájukat, s ettől a sávtól keletre izolálják az oroszokat. Ilyen kordonországrészek lennének Lengyelországban, Csehország keleti részén, vagyis a volt magyar Felvidéken, azután ezzel összefüggően Alsó-Ausztria Burgenlandja,¹⁵⁴ Nyugat-Magyarország vagy egészen, vagy a Rábáig (mi, Dénesházán így is beleesnénk), Horvátország és Olaszország idecsatlakozó részei. Ezekre a területekre küldenék a nyugati országokba kiszorult katonákat, családokat, és ide jöhetne a szovjettől megszállt területekről menekülni kívánó többi lakosság is. Szóval ismét előtérbe került az a terv, amit annak idején Gömbös javasolt egy lengyel–osztrák–magyar–horvát–olasz blokk alakjában.

Schilsnek őszintén elpanaszoltam silány ellátásunkat és a Bad Aussee-i ellátási hivatal komiszságát, hogy nem ad lisztet, zsírt, holott már nekünk is volt alkalmunk megállapítani, hogy a raktárunkban igen sok magyar eredetű, magyar gyári és kereskedői címkékkel ellátott élelmicikk van. Valószínűleg abból a sok uszály rakományáról, miben a Szálasi-kormány a kitelepülő magyarok ételmezésére küldött sok ezer tonna súlyú ételmet.

Schils igen megértően hallgatta kifakadásomat, akkor nem válaszolt semmit, de már délután kijött a táborba, és elmondta, hogy helyzetünk annyira megdöbbentette, hogy a temetőből egyenesen az amerikai Gouvernemenethez ment fel, illetve annak altaussee-i parancsnokságához, Davits tüzér alezredeshez, és elmondta neki mindazt, amit tőlem hallott. Az alezredes megértően hallgatta, és bár kijelentette, hogy neki mint ide beszállított harcoló alakulatnak voltaképpen semmi köze sincs a menekültekhez, utasítani fogja segédtszjtjét, hogy hallgasson meg engem, és járjon közbe érdekünkben. Schils mindjárt beszélt is ezzel a tiszttel, azt mondja, hogy igen rokonszenves, előkelő származású főhadnagy, Earl of Maynard. Holnap reggel menjek fel hozzá pontos adataimmal, ő – Schils – fog várni ott, és tolmácsolni, és mindent őszintén mondjak el, ami a szívemen fekszik.

Estefelé nagy csencselés folyik a niggerekkel. Elhatároztuk, hogy akinek még pisztolya van, odaadja, cserébe főleg benzint fogunk kérni, azt a hegyekben, valami sziklahasadékban jól elrejtjük (mert ez halállal büntetendő cselekmény). Arra gondolunk ugyanis, hogy ha a hazaszállításunk megkezdődik, mindenesetre nagy előnyünk lenne, ha saját üzemanyagunk lenne, amivel legalább a magyar határig eljutnánk, mert így függetlenek lennénk a hazatérő nagy vasúti transzportok nyomorúságától, s hamarabb otthon lehetünk. Ha pedig a helyzet változnék, például háború ütne ki, akkor is jó érzés, ha a mozgási szabadságunk saját erőnkől biztosítva lenne.

Hála az amerikai haderő pazar felszerelésének, a niggerek szó nélkül vállalták ezt a feltelet, látszik, hogy mennyi benzinjük lehet, ha nagy mennyiséget képesek készletükből illegálisan eltüntetni, de hát ez az ő gondjuk. Így azután a többivel együtt az én Frommer pisztolyomat is átadtam egy négernek, és kaptam érte 60 liter benzint, 24 konzervet és 200 cigarettát.

M. őrnagy egy pontos utazási kalkulust dolgozott ki, amelynek eredménye, hogy annyi benzinünk van, hogy meglévő járműveinkkel Grazon túlig eljuthatunk. Mivel pedig távol áll tőlünk az a szándék, hogy csak azok részesüljenek ebben a lehetőségben, akik pisztolyaikat eladták, hanem célunk az összes itteni magyar táborlakót velünk együtt hazajuttatni, azt a megoldást találtuk, hogy akiknek nem volt módjuk benzinre szert tenni, azok az utazáson való részvételt megfelelő számú konzervvel váltják meg, mert konzervet itt az amerikaiaktól munka fejében bárki szerezhet. Ez a javaslat általában helyeslésre talált. Természetesen a legénység előtt az egész akciót titokban tartottuk, egyrészt, mert nem

¹⁵⁴ Így, valószínűleg elgépelés miatt, de az sem kizárt, hogy Burgenlandnak csak Alsó-Ausztriával határos része értendő.

bízunk bennük, másrészt, mert előrelátható, hogy sokáig már nem maradnak itt, hanem ha szép szerével nem engedik őket haza, elszöknek a táborból. Az érdekeltekkel kölcsönös nagy titoktartást fogadva, a kapott benzintartályokat néhány tisztünk még este, sötétben csónakon átvitte a Seewiese kis táborba, s onnan Szelényi és Szabolcs vezetésével felcipelték a Trisselwandnak sűrű, szinte járhatatlan erdejében e célra alkalmas sziklahasadékba.

Délután igen kedves óráink voltak Springe igazgatóék szép villájában. Az asszony is nagyon rokonszenves, Rajna-vidéki szívélyes teremtés, három leányukkal együtt igazán meleg szeretettel fogadtak. Ott volt sógoruk is, Gommann Károly berlini gyáros feleségével, aki Springéné nővére. Springéék három leányával is megismerkedtünk. Egyikük feltűnően csinos, fiatal asszony, férje, jelenleg mint német tiszt, orosz fogságban van, Claus Schmarje, Hamburgban híres festő és Innenarchitekt. Mutatta gyönyörű rajzait, nagy középületek, dísztermek freskóit, gobelinjeit tervezi. Hanna asszonyéknak két bájos gyermekük van, kis jólnevelt fiú és leány. A másik leány, Lotte, most szintén egyedül van itt, mert férje, osztrák Regierungsrat von Dreysing, szintén hadifogoly. Harmadik leányuk, Lene, vígkedélyű, kedves teremtés, itt egy kertészetben dolgozik, egyébként Bécsben egyetemi hallgató volt. Springéné a gondos, mindig szeretteiért aggódó, sorsukat (ti. hogy Bécsből menekülniök kellett, otthagya szép, gazdagon berendezett otthonukat, gyárukat) sirató asszony. Nővére, Hanna, azaz Gommanné, egészen ellentéte. Csinos, elegáns nő, az életet könnyebben szemléli, bár fia szintén fogoly, és Németország más részében maradt leányáról sem tud semmit. Gommann pedig egy mindig jókedvű, szép szál ember, aki mindent derűsen szemlél, bár Berlinben két nagy szerszámgyárát elvesztette, s lakásáról sem tud semmit. De személy- és teherautójával legalább ruháit és sok egyebet el tudott ide hozni. Springéék villája nagyon szép, télen is lakható, már a múlt telet is itt töltötték. Lelkes magyarbarátok, Gommann- és Springéné mint fiatal leányok jártak sok év előtt Pesten, s még ma sem tudják elfelejteni az ott töltött kedves napokat.

Springe papa, úgy látszik, első táborbeli megismerkedésünk alapján valahogy igen kedvesen referálhatott rólunk, mert az egész család megható szeretettel, kedvességgel fogadott, s a háziasszony mindjárt azzal kezdte, hogy tekintsük az ő házukat otthonunknak, s jöjünk bármikor hozzájuk, hiszen tudják, hogy milyen nyomorult helyzetben élünk, és igen megértő sajnálkozással és részvétellel vannak hontalanságunk miatt. Persze nagy előnyünk, hogy úgy beszélünk németül, mintha második anyanyelvünk lenne. Különösen rajtam csodálkoznak, hogy nem a bizonyos k. u. k katonai német nyelvet beszélem, hanem a magasabb színvonalú irodalmi német világnyelvet. Erre kénytelen voltam szerényen elmondani egyet-mást tudományos munkáimról, külföldi kapcsolataimról, a zürichi kongresszuson való részvételemről stb., mire becsületes szemmel láthatólag még emelkedett. Mikor pedig olvasott könyvekről, zenéről, művészetről kezdtünk társalogni, s látták, hogy Ilusom is mennyire otthonos mindezekben, szóval az ő, magasfokú műveltségi és érdeklődési körük színvonalán mozgunk mi is, pár perc múlva már olyan meghitt, érdekes és kellemes társalgás alakult ki, mintha már évek óta ismertük volna egymást. Művészi porcelánnal stb. megterített teasztalnál finom teát és egyszerű házi – barna lisztből készült – kekszeket szervíroztak, s mi kimondhatatlanul élveztük ezt a kultúremberek közt töltött órát.

A férfiakkal igen érdekes politikai eszmecsere volt, mind a ketten sokat jártak külföldön, és laktak Amerikában is. A Hitler-rezsimet igen találóan jellemezték azzal, hogy Hitler az ő szűk látókörű, csak kis-német szemszögéből látta a nagy külpolitikai horizontot, kezdeti nagy sikerei elkábították, s nem akarta belátni, hogy a nyugati angol-amerikai szövetségnek a háborús potenciálja mennyivel nagyobb, gazdagabb és tartósabb, mint az izoláltságba szorított német birodalomé és jelentéktelen szövetségeseié.

Június 23.

M. őrnagy összeállította részletesen a tábor élelmezéséről szóló adatokat, s ezzel felkészülve, vele együtt elmentem délelőtt az amerikai Kommandóra. Maynard főhadnagy udvarias, mosolygós képű fiatal úrifű, az eddigi amerikai tapasztalatainktól eltérően felállt íróasztala mellől, amikor beléptünk, élénk jött, udvariasan fogadta köszönésünket. Kisült, hogy már ismertük egymást, mert ő volt az, aki először jött ki a táborba legényeket kérni a tiszti konyhára. Tolmácsul az önként hozzánk csatlakozó Schilsen kívül a parancsnokság mostani hivatalos tolmácsa, dr. Wiebols, holland egyetemi magántanár, geológus szerepelt, aki hasonló rokonszenvvel és megértéssel továbbította keservünket. Maynard főhadnagy megértéssel hallgatta, sok kérdést intézett hozzánk, jegyzeteket csinált és igen elszörnyűlködött, mikor bebizonyítottuk neki, hogy alig 800 kalória érték az a táplálék, amit most kapunk. Mint minden amerikai, ő is nagyon félt attól, hogy a táborban betegség vagy járvány üti fel fejét, s azon is igen felháborodott, hogy szappant a városi ellátó hivatal eddig egyáltalában nem adott nekünk. Ígérte, hogy sürgősen továbbítja panaszainkat illetékes helyre, és közbenjár érdekünkben.

A pisztolycenszelés körül szörnyű aggodalmaink vannak, és joggal félünk a következményektől. A tábor egyik pimasz és már régóta sok kellemetlenséget okozó katonája, egy Stauder nevű, Amerikát megjárt csirkefogó, aki állandóan tüzelte a legénység hangulatát ellenünk, a múlt napokban nyíltan is szembeszállt M. őrnaggyal, mire ez őt, mint táborparancsnok, feljelentette H. századosnak, a Bad Aussee-i magyar parancsnokságnak, és kérte a szabályok szerint az amerikai parancsnokság útján való megbüntetését és más táborba való áthelyezését. Ez a fráter, amikor az amerikai parancsnokságon kihallgatták, bevádolta a tábor tisztjeit, és azt is elmondta, hogy benzint szereztünk a niggerektől. Hát ez szörnyű következményekkel járhat! Szerencse, hogy az érdekelt néger sofőrök már végleg eltávoztak innen, s nem is fognak visszatérni, úgyhogy nyugodtan letagadhatjuk az egészet, ha felelősségre vonnak, mert sem Stauder, sem senki más a legénység közül nem láthatta a cserézület lebonyolítását, annyira vigyáztunk erre. Szemtanú tehát senki sem lehetett, Stauder is csak legfeljebb vigyázatlanul elejtett szavakból tudhatott a dologról, amit könnyű letagadni. Adja Isten, hogy simán megússzuk ezt a kellemetlen dolgot!

Délután kijöttek a táborba Schmarjené és nővére, Springe Lene, és hoztak igen finom gyerekholmikat Gálosy Évinek.

Nem tudjuk, hogy Maynard gyors közbelepésének köszönhetjük-e, de este váratlanul kaptunk Bad Aussee-ből egy kevés margarint és lisztet. Nagy az örömünk!

Június 24. vasárnap

Ragyogó napsütés egész nap, tele tüdővel élvezzük a remek alpesi tiszta levegőt és a déli napsütésben illatozó fenyők szagát. Csak szegény Ilusom kínlódik állandóan változatos rosszulletekkel, amiknek eredete mindig a máj körül állapítható meg. Nem csodálkozunk, hiszen tudjuk, hogy az epehólyag eltávolítása után a máj kiválasztó működése van erősen korlátozva, s itt semmiképpen sem tudjuk adni szegénykének azt a diétát, ami ilyen esetekben elkerülhetetlenül szükséges. Viszont mindentől tartózkodni és koplalnia sem szabad, mert akkor végleg legyengül!

A magyar táborfelügyelőségtől hivatalos értesítést kapok, hogy az oroszok kiűrtik Steiermarkot, s ott lévő csapataik Bad Aussee-n, a Pötschenpasson fognak három napon keresztül átvonulni Tübingiába. Ajánlatos tehát, hogy e kritikus három nap alatt ne mutakozzunk ezen az útvonalon. Azonnal kiüzenem ezt lupitsch-i altáboromba, hogy ne mozduljanak ki házaikból, s a lovakat hajtják fel egy eldugott erdei tisztásra, mert a me-

netvonal keresztülmegy Lupitsch-on. Tőlünk sem adunk ezalatt senkinek sem engedélyt a Bad Aussee-ba való bemenetelre, nehogy felhívjuk az oroszok figyelmét a zárt völgyben megbújttáborunkra.

Hír érkezik arról, hogy az amerikai kormányzóság egy magyar táborat az Enns völgyéből bevagonírozott és Hegyeshalomnál átadott a Miklós-kormány megbízottainak. Más részről meg pozitív híreink vannak arról, hogy senkit sem kényszerítenek arra, hogy szovjettől megszállt területre menjen haza. Kétségek közt, nem tudjuk, mi az igaz mindebből.

Első vasárnap, hogy altaussee-i kedves barátaink közül ma senki sem jött ki a táborba. A Bad Aussee-i táborfelügyelőségtől eddig semmi értesítést nem kaptunk a Stauder-féle benzin-feljelentésről. Reméljük, hogy H. századosnak sikerül valahogy elsimítani. Úgy-szintén nem hallunk újabb részleteket a bejelentett orosz átvonulásról. A pesszimisták attól félnek, hogy ez az átvonulás csak ürügy arra, hogy az oroszok itt, a mi területünkön is megvessék lábukat. Isten óvjon meg ettől!

Ilus ma reggel egészen felizgult hangulatban ébredt fel. Élénken álmolta, hogy Sztehlo Katusékkal valami nagy baj történt, hogy az ostrom alatt a család nagy része elpusztult, és Katus sírva kérte őt, hogy az életben maradtakat kivihesse hozzánk Dénesházára. Egész nap ennek hatása alatt töprengtünk ezen; borzasztó érzés, hogy semmit sem tudunk ott-honról, legkedvesebb rokonaink, barátaink sorsáról!

Majdnem naponként kapjuk az amerikai katonáktól az ausztriai és németországi USA-csapatok számára Nürnbergben megjelenő katonai újságot, Stars and Stripes¹⁵⁵ a címe. Sok mindent megtudunk abból a nagy világhelyzetről, de sajnós, ami minket legjobban érdekelné, Magyarországról alig olvasunk valamit. A mai számban egy csúfondáros cikkben gúnyolja ki a magyar „haditengerészeket”, azaz a Linz vidékén internált folyamőrseget. Azt mondja, hogy az jóformán csak elegáns, semmittevő tisztből áll, és amikor Linz közelében egy híd roncsainak eltávolításánál akarták őket foglalkoztatni, munkájuk haszontalan és silány volt, szóval ehhez sem értenek.

Június 25.

A barakkban M.-né éles szóharcot provokál a súrolás miatt. Megegyezés szerint minden nap más család asszonyai végzik ezt. Véletlenül többször úgy adódott, hogy vagy Ilus, vagy Horváth Mariska, vagy a Pálosy-sisterek valami miatt (konyhán segítség, betegség stb.) nem értek rá, ezt persze M.-ék mindjárt úgy fújják fel, hogy nekünk derogál a szolgai munka. De ezúttal nem értek el semmit, mert a barakk összes többi lakója nem nekik ad igazat. Emiatt egész nap feszült a hangulat. Borzasztó, hogy a kicsinyes, rosszindulatú emberek minden csekélységet hogy tudnak felfújni és amúgy is szomorú helyzetünket ilyen belső harcokkal is rontani.

Délután Wesselyékhez megyünk. Kurt már hosszabb idő óta egy Bad Aussee-i kórházban van, amputált lábsebe kezelésre szorul. Úgy volt, hogy ma jön ki, de kiütéses tifuszgyanú miatt a kórházat zár alá helyezték, otthon persze nagy a szomorúság, mert addig látogatni sem lehet.

Azt halljuk, hogy az oroszok megváltoztatták az átvonulás útirányát, mert megállapították, hogy rossz motorjaikkal nehezen vergődnének át a Pötschenpass meredeklein. Hála Istennek!

A Bad Aussee-ban járók láttak ott egy amerikai térképet, amelyben körülbelül az a helyzet volt berajzolva a bolsevizmus ellen tervezett közép-európai pufferstaatokról,

¹⁵⁵ Csillagok és sávok. (Az amerikai zászlóra utaló címválasztás.)

mint amiről Schils már beszélt nekünk. Sőt, itt határozottabban kifejezik a Duna melléki Monarchiának valami más formában való összeállítását. Bár úgy lenne, mi dunántúli lakók, csak nyerhetnénk ezzel.

Június 26.

M. őrnagy és felesége áskálódása ellenünk már kezd kellemetlen mérveket ölteni. Azt halljuk, hogy folyton azon rágódnak, hogy mi másokat dolgoztatunk, kihasználunk, hogy magunkat mentesítsük a munkáktól. Az is fáj nekik, hogy a városban már annyi sok kedves barátunk van, s hogy olyan sokan közülük szeretettel törődnek sorsunkkal. Pedig mind-ebben tökéletesen ártatlanok vagyunk. Sohasem kért Ilus senkit sem arra, hogy helyette dolgozzék, hanem az az igazság, hogy az altishti asszonyok, különösen Sütőné, aki igen jóindulatú falusi asszony, ha csak meglátják, hogy Ilus a közös ebéd számára tésztát gyúr, vagy pedig hozzáfog a ruhamosáshoz, mindjárt ott teremnek, maguk ajánlkoznak és segítenek, anélkül hogy erre felkérnők vagy őket kihasználva foglalkoztatnók, mint azt M.-ék rosszmájúsággal hiszik. Hogy pedig minket itt szeretnek és hogy gyakran vagyunk kedves jó emberekkel együtt, ezt sem mi kezdeményezzük. Mi csak azokat keressük fel, akik erre minket felszólítottak, s ahogy rövid ismeretség után meleg kapcsolat létesül, azt Ilusom szeretetreméltó egyéniségének, azonos kultúránknak, nyelvtudásunknak köszönhetjük. Jellemző, hogy mindezt csak az M. házaspár hiszi és rója fel terhünkül, a többi jó barát táborlakók, Gerseyék, Horváthék stb. mindig örülnek, ha valahová megyünk, és azután elbeszéljük mindazt, amit hallottunk, hiszen egy ilyen sivár tábori életben, ahol semmi sem történik, minden kis esemény, hír, találkozás mindenkit egyformán érdekel.

De már megsokalltam ezt a sutgó aknamunkát, és ma délelőtt erélyesen felelősségre vontam M. őrnagyot, s felszólítottam, hagyja abba az Ilusom ellen irányuló intrikát és gyanúsításokat, mintha ő betegséget színelve húzná ki magát a közös munkákból. M. őrnagy persze ötölt-hatolt, s mindent rá akart kenni Horváth Pistáékra, hogy ők a mi rosszakaróink. Ezt persze nem hiszem, de amikor a Horváth házaspár a tóparton egyedül ült egy padon, odamentünk és barátságosan akartuk az ügyet tisztázni. Alighogy beszélni kezdtünk, már ott termettek M. őrnagy és felesége, és újból felkavarják az ügyet, félve attól, hogy Horváthék is éppúgy meg fogják hazudtolni őket. Igen heves, közben egész éles szóharc folyt köztünk, sok mindent elmondtunk, ami a szívünkön feküdt, de végre sikerült nekem a háborgó kedélyeket lecsillapítani – különösen Horváthné Mariska bősziült fel nagyon –, és a végén mindnyájan megnyugodtunk, de mi igen örültünk, hogy M.-éknak¹⁵⁶ sok mindent megmondhattunk, s most már láthatják, hogy a táborban mindenki nagyon jól kiismerte őket.

Vacsora után már kedélyesen lórumoztunk, s Ilussal szörnyen mulattunk, mikor játék közben jött két altisztné, és M. őrnagyék jelenlétében ismét hoztak nekünk az amerikai konyháról finom dolgokat, és Sütőné hozzáfűzte: „Csak tessék a Méltóságos Asszonynak jól vigyázni Magára, ne egyék a táborbeli borsóból, majd mi, ha lehet, mindig hozunk valamit, és csak tessék szólni nekem, ha valamiben segítségére lehetek!” Magamban igen élveztem ezt a jelenetet, még megrendezni sem lehetett volna jobban ezt a csattanós finálét a délutáni vitánkra. M. őrnagyék szótlan dühbe merevedve hallgatták mindezt. A barakk többi lakója pedig szívből örült felsülésükön.

¹⁵⁶ A kezdőbetűs rövidítéshez magas hangrendű toldalék (-nek) járulna, de a valószínű családnévvel (Misnay) a Markó által írt mély hangrendű rag egyeztethető össze.

Nigger barátaink naponta bejárnak hozzánk, mindenfélét akarnak cserélni. Hihetetlen, hogy milyen könnyen tudnak ezek benzint, konzerveket, cigarettát lopni, látszik, hogy az amerikai hadsereg milyen gazdagon van felszerelve, és milyen felületes az ellenőrzés.

Június 27.

Délelőtt a városban utánam kiált egy idős úr, rossz magyarsággal: „Szervusz, Ezredes Úr”, azután hozzám lép, bemutatkozik: Wolff ny[ugállományú] ezredes, és közli, hogy délután kijön a táborba. Éppen arra jött Schils barátom, s tőle megtudtam, hogy ez az úr a híres Wolff ezredes, aki Károly király trónfosztása után az osztrák legitimisták pártjának volt vezetője, s ma is exponált, intranszigens legitimista. Így most már emlékeztem, hiszen az újságokban állandóan szerepelt a neve, azt hiszem, Hitlerék Anschlussa után le is volt tartóztatva. Délután csakugyan ki is jött hozzánk, és közölte, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös halálának évfordulóján, június 29-én¹⁵⁷ a templomban az itteni legitimista társaság emlékmisét mondat, s erre jött minket, a magyar tábor tisztjeit és családjaikat meghívni. Udvariisan megköszöntem, de magamban gondoltam, előbb megkérdem Schilset, hogy mi a felfogásuk az amerikaiaknak erről, mert nem tudhatjuk, nem tartják-é tüntetésnek egy hadifogolytábor ilyen szereplését. Schils már tudott a tervről, azt tanácsolta, hogy ne testületileg vegyünk részt a misén, hanem csak egyénileg és civil ruhában. A horvátok mind ott lesznek, de szintén civilben. Az amerikai parancsnokság tud erről, nem ellenzi Wolffék rendezését, mivelhogy minden megmozdulás, ami náciellenes, tehát egy legitimista propaganda is, nekik rokonszenves.

Azt halljuk, egy állítólag Pesten járt ember harmadkézből híreiből, hogy az oroszok ki fognak menni Magyarországból, s ott csak GPU-közégeket¹⁵⁸ és konzulátusokat hagynak, s a kormányzást átmenetileg egy nemzetközi bizottság fogja ellátni, és állítólag Horvátországot ismét Magyarországhoz kívánják csatolni. Híreink vannak arról is, hogy több magyar tábort már hazaszállítottak. Salzburgból érkezett ellenőrizhetetlen hírek szerint Magyarországon élénken készülnek a választásokra, a Miklós-kormányt az angolszászok nem akarják elismerni, s különböző ellenkormányok megalakításáról beszélnek. Ilyenek lennének Horthy, Széchényi Viktor, Esterházy Pál herceg és Károlyi Mihály, mindezek jelenleg külföldön tartózkodnak.¹⁵⁹ Nem sok hitelt adunk ennek, hiszen amíg az orosz megszállás tart, és amíg a nyugati hatalmak nem szerzik meg a döntő intézkedési jogot Közép-Európában, minden ilyen próbálkozás lehetetlen.

Az amerikai konzervek rendkívül ízletesek és változatosak. Vannak külön egységdobozok, breakfast, dinner, supper ration¹⁶⁰ jelzéssel. A reggeli dobozban van tea, kávépor, cukor, dzsem, sós keksz, sajt. Az ebédiben ugyanez, de hús, főzelék, a vacsoraiban szintén, azután kakaó, és minden dobozban cigaretta, gyufa, WC-papír, rágógumi.

Ismételt sürgetésünkre H. százados múlt héten úgy döntött, hogy éhező lovainkat adjuk le az Obertraun melletti táborba, ahol állítólag kedvezőbbek a legelőviszonyok. Azonnal elküldtünk oda 14 lovat (itt magunknak csak a három legjobbat tartottuk meg), egy

¹⁵⁷ Ferenc Ferdinánd 1914. június 28-án hunyt el.

¹⁵⁸ GPU, majd OGPU (Objegyinyonnoje Goszudarsztvennoje Polityicseszkoje Upravlenyje): (Egyesített) Állami Politikai Igazgatóság. A szovjet politikai rendőrség közkeletű rövidítése 1922–1934 között. Ezt követően az állambiztonsági szervezet a Belügyi Népbiztosság (NKVD) részlege volt.

¹⁵⁹ E találgatások megalapozatlanságára Széchényi Viktor gróf sorsa a legjellemzőbb, ő ugyanis ekkor már nem élt: a budai Várnegyedben élte át az ostromot, majd fogságba, végül rabkórházba került, s bár onnan néhány hét múlva kiengedték, 1945. április 19-én meghalt.

¹⁶⁰ Reggeli, ebéd, vacsora fejadag. (ang.)

örvezetővel és négy honvéddel. Útközben már két ló elpusztult (kétnapi gyalogmenet volt, nehéz, meredek sziklás úton), s ma délután jött egy tiszt az obertrauni táborparancsnokságtól, hogy intézkedjünk másképpen a lovakkal, mert odaérkezésük óta már négy megdöglött, és – ami a legnagyobb baj – az örvezető és a négy honvéd tegnap éjjel elszökött a táborból, s most nincs, aki gondolja a szegény párákat. Mit tegyünk? Embereket nem küldünk, mert egészen biztosan megszöknének, visszahozni a világért sem akarjuk az állatokat, tehát úgy döntöttünk, hogy csináljon az obertrauni tábor azokkal, amit akar, mi végleg lemondunk tulajdonjogukról.

Reggel Reichné értelmes kis unokája jön a táborba azzal az üzenettel, hogy tudna egy szoba-konyhás lakást számunkra, de nagyon sürgősen, még ma kellene elfoglalni. Rövid tépelődés után köszönettel lemondjuk, mert a város túlsó szélén, tehát majdnem egy óra járásra fekszik a tábortól, és mert újból hallok a polgármesteri hivatalban, hogy 2-3 hét múlva innen elköltöztetnek mindnyájunkat.

Dél előtt elmegyek Springéékhez hírekért, akik remek nagy rádiójukon az egész világot hallgatják, de csak a leányok vannak otthon. Szokott kedvességgel fogadnak, cinzanóval, süteménnyel, és Schmarjené megmutatja férjének néhány gyönyörű tervezését, és egy nyomtatott könyvet, amelyben egy műtörténész remek művészi képekben és bőséges magyarázatokkal ismerteti Claus Schmarje kompozícióit.

Megint rosszabb hírek jönnek. Az oroszok semmi szín alatt sem hajlandók kimenni Ausztriából. Hát akkor hogy higgyünk azoknak a híreknek, amelyek szerint Magyarországból biztosan kimennének? Sajnos, az az érzésünk, hogy mégis kiadnak minket a szovjetnek, s akkor vagy elpusztulunk, vagy otthon nyomorultan tengetjük életünket.

Újabb csereakción lezártaival az eredmény az, hogy kaptunk a niggerektől összesen 160 liter benzint. Az újabb számítások szerint tehát ezzel eljuthatnánk Sopronig. Istenem, bár már ott lennénk! Onnan már akár parasztszekéren is hazavergődhetnénk. Persze csak a csomagokat, az öregeket és betegeket szállíthatnánk a kocsikon, a többieknek gyalog kellene menni, de ezt nem bánjuk. Legfeljebb úgy lesz, hogy a kocsik minden nap csak 15-20 km-t mennek, ott bevárnak minden nap. Így persze az út Sopronig eltartana kb. egy hónapig. De hát ezzel nem törődnénk, ha mindenünket haza tudjuk vinni, ez a legfontosabb, mert otthoni lakásaink, ruháink biztosan elpusztultak, gyalogolni pedig ezen a gyönyörű vidéken, nyáron, ősszel, könnyen felöltözve, csomag nélkül csak élvezet lehet.

Végre tudjuk-e ezt a tervünket hajtani, azt csak a jó Isten tudja. Ebben a kérdésben pesszimista vagyok, mert nem hiszem, hogy a gépkocsijainkkal magunk rendelkezésünk, hiszen mindez hadizsákmánynak minősíthető, s az amerikaiak bármikor elvihetik.

Június 28.

Éjjel hatalmas orkán, a barakkunknak minden eresztéke recseg, ropog, sokan komolyan félnek attól, hogy a vihar elsodorja fejünk felől. Reggelre kiderül, de a 2000 méternél magasabb csúcson hótakaró keletkezett, s itt a völgyben is erős a hideg.

Dél előtt átsétálunk Seewiesére gratulálni a Szelényi családnak, leányuk, Duci, tanítónő, menyasszonya lett egy dr. Jenei főhadnagy hadbírónak, akit a Bad Aussee-i felügyelőség néhány nap előtt utalt ide. Seewiesébe küldtük, s kilencnapi ismeretség után megvolt az eljegyzés.

A múltkori heves összecsapás az M. házaspárral, úgy látszik, üdvös volt, most kifogástalan a hangulat, és béke van a barakkban.

Az Aussee körüli erdők legnagyobb része a Hohenlohe hercegi családé. Jelenlegi birtokosuk, Hohenlohe-Schillingsfürst Chlodwig herceg itt lakik, egyszerű villájában. Több-

Tóparti részlet a barakkokkal

Az amerikai konyháról kaptunk ma finom szárnyasaprólékot és bárányhús konzervet, végre volt egy finomabb ebédje Ilusomnak!

Rendelet érkezik a vöcklabrucki magyar táborparancsnokság feloszlatásáról. Ezentúl minden osztrák Bezirk székhelyén alakul egy magyar körletparancsnokság, és e mellé lesz egy amerikai összekötő tiszt beosztva. Ezek fogják ezentúl a táborok ügyeit intézni. Végre, talán most javul az ellátásunk, de fontos az, hogy legalább nem lógunk a levegőben. Mi a Gmundenben lévő Bezirkshauptmannschaft székhelyén felállított magyar körletparancsnoksághoz tartozunk. Parancsnoka Temesváry Gerő, páncélos ezredes. Ismerjük, Mátraházán a múlt évben találkoztunk. Szimpatikus ember, kitűnő katona, lelkiismeretes embernek mondják, akik közelről ismerik, tehát megvan a reményünk ahhoz, hogy valóban törődni fog sorsunkkal. Az eddigi Bad Aussee-i táborfelügyelőség megszűnik, H. százados csak egy kis törzzsel marad meg ott, mint a gmundeni magyar parancsnokság kikülönített törzse. Az altáborok helyzete nem változik lényegében, mi továbbra is H. százados alá tartozunk közvetlenül, de megnyugtató, hogy felette most már van egy magasabb magyar egység, ahová, ha kell, fordulhatunk. Az én altáborom ezentúl már csak két táborból áll, a mienkéből és a lupitsch-iből. A kainisch-i táborral különben eddig sem kellett törődnöm, mert közvetlenül Bad Aussee mellett, s tőlem távol lévén, mindent onnan intéztek.

szőr járt már táborunkban, kellemes modorú idősebb ember, de a külseje nagyon Arisztid-szerű. Kívüle még néhány arisztokrata család lakik itt. Megismerkedtünk egy Czernin grófnővel, egy Sulkowski hercegnővel. Egy magyar báró Inkey is lakik itt, öreg úr, teljesen elosztrákosodott ágából a családnak, a községi hivatal jegyzelőjében dolgozik, de velünk, magyarokkal nem tart fenn semmi közösséget. Platen grófnő villájában, ahol Schils lakik, egy Hindenburg is él feleségével, volt porosz diplomata, szikár, igen öreg úr, a marsall unokatestvére.¹⁶¹

Riasztó hírek érkeznek, hogy az osztrák hatóságok az amerikai kormányzóság háta mögött erőszakosan igyekeznek kitelepíteni az idemenekülteket. Sürgős rendeletekkel berak[ják] egy-egy község menekültjeit a vagonokba, hogy elszállítsák, de legtöbbször rajtavesztenek, mert az amerikaiak – ha idejében megtudják – mindig visszakozzák az egészet.

¹⁶¹ Herbert von Hindenburg – a weimari köztársaság elnökének nem unokafivére, hanem unokaöccse – ekkor 73 éves volt, tehát csak 13 évvel idősebb Markónál. Neje, Agnes Blanche Marie Hay azonban már 1938-ban elhunyt.

Június 29. péntek, Péter-Pál napja

Fájó szívvel gondolunk haza. Otthon most kezdődik az aratás. Milyen öröm volt ez nekünk Dénesházán! Itt pedig rabok vagyunk, szakad az eső, egész nap a barakkba zárva unatkozunk. Halljuk, hogy egy-két magyar egység, megunva a bizonytalanságot és az osztrák hatóságok piszkálódásait, maguk szereztek maguknak – persze az osztrákok támogatásával – szerelvényt, és berakodva haza akartak indulni, de nem sikerült, mert az amerikaiak minden szállítmányt, amit nem ők rendelnek el, megállítanak, kiraknak. Így hát megtörtént, hogy a magyar tábor, elhagyva eddigi helyét, oda már vissza nem térhetett, hanem ahol az amerikai utasítás érte őket, ott kellett letelepedni, sokszorosan rosszabb körülmények közt, mint eddigi táborhelyükön. Hát ilyen számárságra nem vagyunk kaphatók, bármilyen nehezen is, de várunk türelemmel.

Június 30.

Délelőtt bemegyünk Ilussal Hómanékhoz. Szegények igen szomorkodnak, fiukról, aki mint katona ment nyugatra, semmi hír. Bálint az általános helyzetet magyar szempontból is nagyon vigasztalannak látja. Autóját (amit mint a Nemzeti Múzeum kormányzója hozott magával) az osztrák hatóság elkobozta.

Kajaba plébánosunk rendkívül erős isiással Bad Aussee egyik kórházában fekszik, igen örült, hogy Ilussal együtt meglátogattuk.

A honvág a lupitsch-i táborban tetőpontra hágott. H. háta mögött tárgyalnak az amerikaiakkal, kérve hazaszállításukat, de pozitív eredmény nélkül. Nálunk is újból fellángol ez a szándék. Az összes legénység csomagol, készül, még pedig most Farkas hadnagy és Stogl hadapród vezetésével. Mindenki H. századost tartja kerékkötőnek, aki nem akar hazamenni, s az amerikaiakat állítólag úgy tájékoztatja, hogy senki a magyarok közül nem akar még elindulni.

Volant őrnagy hírt kap, hogy a családja, felesége két kisleányával és szüleivel Utczás Lőrinc ny[ugállományú] gazdászati alezredessel Pestről menekülve,¹⁶² valahol Felső-Ausztriában lennének. Ma elutazik Gmundenbe a nyomok után.

A mai Stars and Stripes június 29-i száma érdekes cikket közöl, vázlatlalt. Pár szóval, minden kommentár nélkül mutatja ez a térkép-vázlat, „What Russia wants”¹⁶³ címen, hogy mi az oroszok szándéka most és a béke után, Európa országainak határaitra vonatkozóan. A vázlaton két határvonal látható. 1. a jelenlegi kívánság, egy „biztonsági zóna” megvonása, amely területet az orosz szeretné megszállni. Benn van egész Finnország, a balti államok, a Keleti-tenger partja Danzigot beleértve, azután az Odera partja, Csehország nyugati határa, majdnem egész Ausztria a bajor határig és Tirol keleti határáig, Jugoszlávia, azután Dalmácia és Albánia kivételével az egész Balkán, Görögországgal és a Dardanellákkal. 2. Oroszország jövőbeni határa, azaz az a vonal, amely mögé az oroszok a békekötés után visszavonulnának, mint végleges hatalmi területükre. Meglepően szerényen van megvonva: Finnország keleti határa (tehát Finnország felszabadul), a balti államok beolvasztva a szovjet birodalomba, Lengyelország keleti fele Lemberg vidékét beleértve, Kárpátalja nyugati szegélye, de e között és a szlovenszki határ közt egy sáv – az Ung völgye – magyar marad (mint korridor Lengyelországba), azután a Prut vonala a Fekete

¹⁶² A megfogalmazásból nem egyértelmű, hogy Volant vagy Volantné szüleiről van-e szó. Utóbbi mellett szól, hogy Markó később a táborba érkező Utczás Mihályt Volant sógorának mondja, aki vélhetően az asszony testvére, Utczás Lőrinc pedig az apjuk (tehát Volant apósa) lehetett.

¹⁶³ Amit Oroszország akar. (ang.)

te-tengerig. E szerint tehát Románia és Magyarország is, persze a trianoni határok közt, felszabadulna az orosz megszállás alól. Hát ez nagyon szép volna, főleg ha hamarosan bekövetkeznék, de erre alig van remény. Ma olvastam egy régebbi svéd folyóiratból kivonatolt magyar külügyi riportból (Kajaba plébános mutatta), hogy a végleges békekötést ez után a háború után csak 4-6 év múlva fogják a győztes hatalmak megkötni, mert okultak az első világháború rossz tapasztatain, amikor a gyors békekötések a legyőzött népeket még felzaklatott lelkiállapotban érték, s melegágyai voltak a bonyodalmaknak, a területi határok ellen csendesen lázongó irredentizmusnak. Most tehát azt szeretnék, hogy ez alatt a 4-6 év alatt a legyőzöttek megbarátkozzanak az őket megszálló hatalmakkal, megismerjék azok államformáját, szokásait, s ez alatt a „lehiggadási időszaknak” nevezett évek alatt valóban megszülessék az Európa összes népe közt annyira fontos egyetértés és békés légkör. Ha ez igaz lenne, akkor szegény hazánk szabadságának vége, mert ismerve a szovjetnek ellenállást nem ismerő bolsevizáló módszerét és tömeghatalmát, a mi kis nemzetünk a lehiggadási évek alatt tönkremegy. A bolsevizmussal nem rokonszenvező rétegeket könyörtelenül kipusztítják vagy nyugat felé menekülésre kényszerítik, s ami itt marad, azt a zsidók újra feléledő hatalmával szépen betereleik a szovjet világnézet keretei közé. (Megjegyzés: most, amikor naplónak ezt a részét, 1948 telén tisztázom, már látjuk, hogy ezen az úton vagyunk.)

Július 1. vasárnap

Egész nap borús idő, dälután esik az eső, tehát sajnós aussee-i barátaink nem sétálnak ki ma hozzánk, a villanyvilágítással is baj van, napok óta csak pislog.

A seewiesei Traubenreichék öccse, a [magyar]¹⁶⁴ származású Rudi ma reggel biciklissal befordult a tóba. [Szegény fiú,] úgy látszik, egy kany[arodó]nál gyorsan ment, az alig [30-40 cm] széles ösvényről, mely [közvet]lenül a meredek szikl[ás] tóparton vezet, kisiklott, s menthetetlenül elmerült az 50 méteres mélységben. Sem holttestét, sem a biciklit nem lehetett megtalálni. Esésében bizonyára magával [sodort néhány] nagy követ, amik ráesve, leszorították a tó fene[kére].

A hazatérési láz a tábor[ban mindig] erősebben mutatkozik, s most már a komolyabb tiszték közül is néhányra ráragadt. Folyton azt halljuk, hogy H. százados Bad Aussee-ban és mi itt, azaz én, Volant és M. őrnagy vagyunk a kerékkötői ennek a tervnek. Azt tanácsoltam a két őrnagynak, hogy vessünk véget ennek a sugdolózásnak és titokban készülődésnek. Ezért délután összehívtuk az egész tábor, és M. őrnagy a következőket hirdette ki. H. százados ebben az ügyben már tárgyalt a gmundeni új magyar parancsnoksággal, de határozott véleményt ott sem hallott. Csak azt hallhatta, hogy Magyarország ügye és az itteni magyarok helyzete még egyáltalán nincs tisztázva. Az amerikai hatóságok senkinek sem adnak engedélyt a hazatérésre, ezért sem a gmundeni parancsnokság, sem mi hivatalos engedélyt vagy utasítást a távozásra nem adhatunk. Ha valaki saját szakállára el akar menni a táborból, azt megakadályozni nem fogjuk, de kötelességünk mindenkit figyelmeztetni arra, hogy az amerikai zóna határait szigorúan őrzik, s ha ott elcsúszik őket, nem küldik ide vissza, hanem más, esetleg sokkal rosszabb tömegtáborba internálják. Hogy pedig mi lesz velük, ha sikerül nekik a szovjettől megszállt területre átcsúszni, ezt senki sem tudja. A mi táborparancsnokságunk azonban felelősnek érzi magát a tábor lakóinak sorsáért, és azért azt kívánja, hogy ha többen akarnak hazamenni, akkor mondják ezt meg őszintén, álljanak

¹⁶⁴ Itt és alább, ugyanezen napi eseményeknél az indigóval gépelt szöveg szinte teljesen elhalványult. A szögletes zárójelben lévő részleteket a Markó Andrásnál őrzött példányból pótolhattuk.

össze egy transzportba, és valakinek az eltávozó tisztek közül vállalni kell a felelősséget, hogy igyekezni fog az egész transzportot lehetőleg baj nélkül hazavezetni.

Nagy helyeslés követte ezt a kinyilatkoztatásunkat. Azonnal összeállítják a hazavágók névjegyzékét. 24-en vannak, tehát az összes legénység, a szakácsaink is (ezeket sajnáljuk leginkább), mind nőtlen emberek, mert asszonyokat, gyerekeket a viszontagságos útra nem akarnak magukkal vinni. Így [azután] a továbbszolgáló altisztek, Nemes, Sütő, Kiss és Ho[rkay Lajos] szakaszvezető – Gömör megyei, aggteleki földim – [itt maradnak]. A tisztek közül jelentkeznek Lambert főhadnagy, [Gyuris és Farkas]¹⁶⁵ hadnagyok, Téglás [zászló]s és Stogl hadapród. [Örülünk, hogy a] higgadt, okos Lambert [velük] megy, és vállalja a [vezetést és erkölcsi] felelős[séget].

Július 2.

Borús idő, egész nap esik.

Lambert reggel megy Bad Aussee-ba tájékozódni az utazási lehetőségekről. A táborban pedig nagy az elkeseredés a nős altisztek közt, hogy a családosokat az eltávozók nem akarják magukkal vinni, mert most már – látva a komoly készülődést – azoknak sincs maradásuk. Lambert azzal a hírrel tért vissza, hogy elutazásuk tárgytalan, mert az amerikai parancsnokságon azt mondták neki, hogy ne okvetetlenkedjenek, pár nap múlva az összes magyart – akár akarják, akár nem – elindítják haza. Tehát újabb bizonytalanság és aggodalom.

Hómanék reggel küzdenek, hogy Bálintot az osztrák csendőrség letartóztatta. Délután kijön Bálint nővére, Biri, feldúlt állapotban, gyalog Aussee-ből, s elmondja a letartóztatás részleteit. A csendőrök első kérdése az volt, hogy mondja meg, hol tartózkodik Szalasi. Erről persze fogalma sem volt; még néhány jelentéktelen kérdés után autóba ültették és elvitték a Bad Aussee-i városháza fogdájába. Rövid idő múlva más osztrák csendőrök jöttek lakásukba, házkutatás címén, brutális szidalmak közt egész szobájukat, szekrényeiket feldúlták, és nem csak írásait, leveleit vitték el magukkal, hanem összes ruháját és élelmiszerkészletüket stb. Birivel azonnal elmentem Schils lakására, de nem találtam otthon, Salzburgba utazott, estére várták haza. Most ismerkedtem meg feleségével, rendkívül rokonszenves, bécsi asszony, szerény, kedves jó lélek, testileg agyonstrapált teremtés, hiszen hét gyermekük van, legidősebb leányuk 17 éves, de súlyos asztmával kínlódik, tehát nem segíthet neki, legkisebbik fiuk ötéves.

Este még egyszer megyek hozzájuk, de férje még nem jött haza.

A nap többi részét csendes, barakkbani foglalkozással töltjük. Pálosy rajzolgat, M. őrnagy és Horváth Pista kártyáznak, Ilus és a többi asszony varrogat, edényt mos, én pedig szellemi tespedésben élek. Még olvasni sincs kedvem, csupán naplómát írom elég részletesen, talán érdeklí majd valamelyik unokámat ez az írás sok év múlva. Sokat töprengek magamban, ábrándokat szövök, igyekszem lelki egyensúlyomat megtartani, de gyakran gondolkodom borzalommal és aggodalommal a hazamenetelre. Mi van otthon, hogy fognak minket ott fogadni? Ha bolsevista világ ver gyökeret Magyarországon, akkor – ha haza is mehetnénk – ott nekem további tudományos működésre nincs terem, mint nacionalista történetíró és nem kommunista beállítottságú embernek az élete kálvária lesz, ha egyáltalában élni hagynak. Az is hírlik, hogy a Németországba kitelepültek vagonát elkobozzák.

¹⁶⁵ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött példányon az elhalványult szavak egy részét valaki tollal pótolta, de Farkas hadnagy nevét hibásan *Feketéként*. Ezt is a családtól kölcsön kapott példány alapján javítottuk.

Ha ez igaz, és nyugdíjat sem kapok, miből fogunk megélni? Testi munkára már nem vagyok alkalmas, Illusom is beteg, mi lesz velünk?

Estefelé hírt kapunk Bad Aussee-ből, hogy H. százados közbenjárására az amerikai kormányzóság megparancsolta az osztrák csendőrségnek, hogy Hómanék elkobzott holmijait azonnal adják nekik vissza, de Bálintot kiszabadítani nem sikerült. Most már tudjuk, hogy a letartóztatás amerikai parancsra történt, de nem nyilatkoznak annak okáról. Valószínűleg pár nap múlva elszállítják innen. Igen sajnáljuk ezt a szegény jó embert. Súlyos beteg, nagyfokú érlemeszesedése, szívbaja van, és mióta itt van, sokat fogyott. Suránszky főhadnagy kijött este Aussee-ből, és megnyugtat, hogy a hazaszállításunkról keringő hír alaptalan.

Este Hummelék, a kedves lengyel barátaink látogatnak meg, egy rövid, kedélyes brizset rendezünk a két fenyőfa közti asztalon.

Július 3.

Schils egész nap nem jött haza, napjában többször utána nézek, míg végre késő este megtudom, hogy most érkezett, és felesége tájékoztatására azonnal elment az amerikai parancsnoksághoz Hómanról érdeklődni. Megkértem az asszonyt, mondja meg neki, hogy holnap reggel, az itteni lengyelek szerencsés hazamenetele érdekében tartandó mise után várjon a templomnál reám.

Azt halljuk, hogy éjjel öt-hat személy kivételével az egész lupitsch-i tábor saját szekeirein elhagyta helyét, és Graz felé, angol zónába igyekszik átjutni.

Egész nap szakad az eső, hideg van, sötét, borult időjárás, a barakkban gubbasztunk, és már délben lámpát kell gyújtani. Szeretnék Lupitsch-ba menni, megnézni, ki maradt ott, de olyan kegyetlenül szakad, hogy sajnálom nyomorult lovainkat, s itthon maradok.

Július 4.

Még mindig szakad az eső, hideg, a környező magasabb csúcsokat hótakaró borítja. Tegnap kihirdettem a táborban a lengyel misét, kérve az összes lakót, hogy minél többen vegyünk azon részt. Ígérte is mindenki, de a förtelmes idő miatt csak Pálosyék és én mentünk be a városba. Mise után röviden beszélgettem Hummelékkal és még néhány kedves lengyellel, azután kerestem Schilset, de nem volt ott. Lakásán megtudtam, hogy reggel rosszul érezte magát, azért nem ment templomba (egyébként nagyobb gyermekeivel minden reggel részt vesz a misén), és most éppen Hóman ügyében jár az amerikaiaknál. Megvártam, s megtudtam tőle, hogy Bálintot csakugyan az amerikai katonai kormányzat utasítására tartóztatták le az osztrákok, mert most tárgyalják a közép-európai kis államok felelősségét a háború megindításában, és minden, Ausztriában és Németországban található magyar minisztert, főbb politikust letartóztatnak, hogy kihallgassák őket. A szóba kirablása persze tisztán az osztrák csendőrség komiszkodása volt, s ezért az amerikai parancsnokság erélyesen felelősségre vonta, s elrendelte Hómanék minden holmijának haladéktalan visszaadását. Kíváncsiak vagyunk, vajon visszakapnak-e mindent?

Lambert ismét bent járt az amerikai parancsnokságnál Bad Aussee-ban. Beszélt Klasnával is, aki csitítja, hogy maradjanak nyugton, mert a hazaszállítás intézményesen úgy is nemsokára megkezdődik. De a kedélyek a táborban nem csillapodnak le, a lázas készülődés tovább folyik, mindenütt kupaktanácsok tárgyalják a különféle szokési és egyéb terveket. Mi higgadt nyugodtsággal nézzük mindezt, mert legalább az elégedetlenkedők most már nem minket okolnak a visszatartásért.

Lupitsch-ból biztos hírek szerint csakugyan elindultak a tűzerek, csak Szombatfalvyék és egy-két család maradtak ott.

Délután megkapjuk az első határozottabban fogalmazott rendeletet a hazaszállítás előkészítéséről. Holnap estig írásban kell jelenteni, hogy a „közeljövőben tervbe vett” hazatelepítésnél: 1. hányan akarnak határozottan hazamenni? 2. hányan nem akarnak hazamenni? Ez a fogalmazás nem világos. Tiszti gyűlést hívunk össze, s ott nagy vita után legalább azt meg tudjuk állapítani, hogy kik akarnak minden körülmények közt azonnal hazamenni. A rendelet nem világos, mert vagy azt jelenti, hogy: 1. ki siet haza, és 2. ki akar még várni egy esetleg később indítandó transzportra, vagy pedig azt, hogy: 1. ez lesz most a végleges intézményes intézkedés a hazamenetelre, tehát 2. aki ebben nem akar részt venni, ezzel kijelenti, hogy végleg itt akar maradni.

Úgy határoztunk, hogy mielőtt végleges válaszunkat írásba foglalnók, reggel én M. őrnaggyal bemegyek Klasnához, s tisztázom ezt a kétséget. Mivel azoknak, akik minden áron haza akarnak menni, erre a lehetőség most megadatik, a tábor elégedetlen elemei sem kifogásolják ezt, már nem félnek, hogy mi gáncsoljuk el terveiket, Egy másik, egyidőben érkezett rendelet viszont arról érdeklődik, hogy milyen az élelmezési helyzetünk (ezt bizonyára Maynard főhadnagy jóindulatú közbenjárásának köszönhetjük), és a rendelet fogalmazásából kitűnik, hogy segíteni akarnak rajtunk. Tehát talán mégsem küldenek haza? A jó Isten tudja!

Július 5.

Most már biztos, hogy a lupitsch-iak végleg elmentek, nem törődve az amerikai intézkedésekkel. Nagy az izgalom e miatt nálunk is, a türelmetlenebbek sürgetik, hogy ne is tárgyaljunk senkivel, hanem a lupitsch-iak példájára induljunk azonnal útnak. Lambert újból bemegy a Military Governmenthez, s délben azzal tér vissza, hogy az amerikai parancsnokság nem gördít akadályt útjuk elé, hanem az amerikai zóna határáig, Liezenig az Enns völgyében mehetnek. Hogy azon hogy jutnak át, s mi lesz velük tovább, azzal az amerikai parancsnokság nem törődik. Lambert erre a vasúti állomáson meg is váltotta a jelentkező 29 személy jegyét a határig. Örömmujongás a táborban és lázas pakolás, még ma este akarnak elindulni.

Dél előtt M. őrnaggyal Bad Aussee-ban felmentünk a Military Government irodájába, de Klasna nem volt ott, csak egy tolmácsnőjével (szerencsére nem a komisz románnal) tudtunk tárgyalni. Ez, egy kedves osztrák úrileány, azonnal bement helyetteséhez, s azzal jött ki, hogy menjünk nyugodtan haza, az elszállítási utasítás csak az első transzportra fog vonatkozni, de még erről sincs végleges döntés, tehát aki nem siet a hazamenéssel, az várhat nyugodtan a későbbi transzportokra.

Délután Neugebauer Magdus jön át csónakon. Azt mondja, szükségét érezte, hogy velünk beszélgesen, és kiönthesse szívét nekünk, mert otthon komisz viceapósa¹⁶⁶ olyan áldatlan légkört teremt, és őt annyira megdolgoztatják – bár tudják, hogy vesebaja miatt kíméltre szorulna –, hogy el van keseredve. Változtatni a helyzeten, amíg férje valahol állást nem kap, nem tud, de vágyik arra, hogy legalább velünk bizalmasan beszélgesen. Ilus igen megértően vigasztalja, s a végén csakugyan sikerült őt megnyugtatni, s igen köszönte, hogy ilyen bizalommal és megértéssel vagyunk iránta. Én pedig örültem, hogy ezúttal nekünk volt alkalmunk neki külön örömet szerezni, mert napok óta nem kaptak a városban cigarettát, Magdus, mint szenvedélyes dohányos, ezt nagyon nehezen viselte.

¹⁶⁶ Anyósának második férje, a fentebb már említett Christ nevű nagykereskedő.

A niggerektől kapott cigarettáinkból suttyomban betettem retiküljébe két Chesterfield paklit, de gondolva arra, hogy ha ezt nyíltan teszem, nem fogja elfogadni, hogy tőlünk, koldus táborlakóktól ajándékot kapjon, ezért szigorúan meghagytam neki, hogy a retikült csak otthon nyissa ki. Másnap külön kibiciklizett hozzánk megmondani, hogy milyen óriási örömet okoztunk neki e meglepetéssel.

A Lambert főhadnagy vezetésével hazainduló 29 embert este 8 órakor búcsúztattuk a tábor kijáratánál. Rendes zárt szakaszba állítva fogadtak engem, Lambert tisztelgést vezényelve jelentette nekem útbaindulásukat. Mire én rövid búcsúszóval eresztettem őket útnak. Figyelmeztettem, hogy útközben ne hagyják el egymást, bízzanak a velük menő négy tisztben, s az egész tábor nevében kértem Isten segítségét újakra, s azt kívántam, hogy ne legyenek csalódásoknak kitéve, ha hazaérnek. Az egész tábor jelen volt, megható rövid búcsúzkodás után elindultak Bad Aussee-ba, ahonnan másnap reggel mennek vasúttal tovább. Az összes legénység tehát itt hagyott, elmentek a kocsisok, szakácsok is, legjobban a derék Winkler szakácsot sajnáltuk. Magunkra maradtunk, de legalább a légkör a táborban – eltekintve a belső barakki torzalkodásoktól a tisztok és családok közt – tiszta lesz, s nem kell minden szavunkra vigyázni és magunkat kitenni a fegyelmezetlen emberek komiszkodásainak.

Persze a tábor élete most nehezebbé vált, hiszen ezután minden munkát magunknak kell elvégezni. A főzésre naponta két asszonyt s hozzájuk két férfit osztunk be, a három ló legeltetését és ápolását egy vezénylési lajstrom szerint napi felváltással fogják a tisztok és civil táborlakók ellátni.

Az itthon maradtak létszáma (asszonyokkal, gyerekekkel együtt): 60 fő.

Július 6.

Csendes, eseménytelen nap. Délután M. őrnaggyal és feleségével Hummelékhoz megyünk bridzs teára. Kellemes délután, meleg szeretettel, jó orosz teával, kaláccsal fogadnak. A férfi igen erős játékos, az asszony is kellemes partner. Szegények igen le vannak sújtva, mert délután hallották a londoni lengyel hazafias rádió utolsó bemondását, amelyben elbúcsúzik, mert az angol kormány elismerte az új szovjet-lengyel kormányt.¹⁶⁷ Ez Hummelék szerint azt jelenti, hogy Lengyelország függetlenségének vége, Oroszország be fogja olvasztani magába mint tagállamot. Ők pedig, mint izzó hazafias érzésű lengyelek, akik semmi szín alatt nem hajlandók orosz bolsevik világban élni, most már, úgy látszik, életük végéig hontalanok maradnak, s ha innen, Aussee-ből el kellene menniök, csak nyugat felé mennének tovább, de Varsóba semmi esetre nem.

E kedélyes délután hazaérve a táborban azzal a szomorú hírral fogadnak, hogy H. százados személyesen hozta Bad Aussee-ből az üzenetet, hogy az amerikai Military Government nem fogadja el azt a feltételünket, illetve a rendelet olyatén magyarázását, hogy aki az első transzporttal nem akar menni, egy következővel indulhat, hanem azt kívánja, hogy mindenki határozottan nyilatkozzék, menni vagy végleg maradni akar-é? Szóval, úgy látszik, nem várhatjuk be itt a békekötést vagy a magyarországi helyzet tisztázását, hanem nolens-volens, mindnyájunknak menni kell. De még mindig nem adjuk fel a reményt, s ezért elhatározzuk, hogy M. őrnaggyal reggel felkeressük H. századost, hogy vele bővebben beszéljünk erről.

¹⁶⁷ A június 28-án megalakult, Edward Osóbka-Morawski vezette lengyel Ideiglenes Nemzeti Egység Kormányról van szó, amelyet Franciaország már 29-én, Nagy-Britannia, az USA és Kína pedig – a jaltai megállapodás értelmében – július 5-én ismert el.

Július 7.

Szörnyű töprengésben eltöltött álmatlan éjszaka után reggel bemegyünk Bad Aussee-ba. H. százados tájékoztat a való helyzetről. Hogy otthon Magyarországon mi van, azt senki sem látja tisztán. Az az egy biztos, hogy minket, nyugatra kitelepült magyarokat a mos-tani magyar kormány majdnem hogy hazaárulóknak tekint, mert nem vártuk be otthon az orosz felszabadítást, hanem a németekkel együtt elhagytuk az országot. Ez azt jelenti, hogy hazatérve igen kínos vizsgálatokra, igazolási eljárásokra és egyéb hatósági kellemetlenkedésre, esetleg vagyonelkobzásra is lehet számítani. A magyar újságokból ezt lehet kiolvasni. Az amerikai álláspont továbbra is az, hogy senkit sem kényszerítenek arra, hogy szovjet megszállás alatt levő hazájába visszamenjen. Aki most haza akar térni, annak útját az amerikai hatóságok előkészítik, s amerikai kísérettel szállítják őket a magyar határig. Aki nem akar hazamenni, annak vállalni kell állást, munkát valamelyik nyugati állam vagy Amerika, Kanada országaiban, az illető államok ausztriai és németországi konzulátusaival megkezdendő tárgyalások révén. Ausztriából rövid időn belül mindenkinek el kell menni, a kivándorlást mindenkinek lehetővé fogják tenni, keressünk tehát kapcsolatot Salzburgon keresztül (ahol a külföldi konzulátusok már nemsokára megkezdik működésüket) valamelyik nyugati állam illetékes szervével. Azt ajánlják, hogy Franciaországgal vagy Belgiummal keressünk érintkezést, mert ott nagy az emberhiány, és óriási területek pusztultak el, s most lakatlanok.

Hát itt állunk életünk legnagyobb dilemmája előtt. Amit most határozunk, az talán végleg eldönti sorsunkat, ha rosszul választunk, akkor életünk végéig viselhetjük, illetve szenvedhetjük annak következményeit. Ilusom, mint mindig, most is nagy lelkierejéről és higgadtságáról tesz tanúbizonyságot. Délután a tóparti sétányra megyünk, hogy magunkban, zavarás nélkül megbeszéljük a jövő képét.

Ha hazamegyünk, amíg a politikai helyzet otthon nem változik, csak rosszul mehet a sorunk. Ha kivándorolunk, vállalni kell az emigránsok sanyarú sorsát. Hogy ez nem lesz vigasztaló, nem is kell régi történeti példákra, mint Rákóczi, Kossuth, gondolni. Már itt Ausztriában is láthatjuk, hogy az idegenből valahová szakadt emberek csak túrt vendégek, állást, foglalkozást nehezen vagy alig kapnak, hiszen a saját nemzetiségű, háborúból hazatérteknek sem tudnak munkát adni, s a végén nyomorultul elpusztulunk. „Édesem – mondja Ilus –, én teljesen megnyugszom abban, amit Maga határoz. Azt jól tudja, hogy teljes szívemmel, minden idegszállammal ragaszkodom hazánkhoz, és hogy a honvágy – ezt nem tagadom – igen erős bennem. De belátom, hogy régi szép életünknek otthon, most, Isten tudja, meddig, vége szakadt. Ha külföldre vándorolunk, talán, sőt bizonyosan, sohasem térhetünk haza, s igen nehéz lesz az életünk. Ha úgy dönt, hogy hazamenjünk, félek is, örülök is, s főleg attól félek, hogy Magát elhurcolják, s magamra maradok szörnyű helyzetekben. Ha jobbnak véli, hogy menjünk a kivándorlókkal tovább nyugatra, beléngyugszom, így legalább biztosan nem szakítanak el egymástól, s ha ketten együtt vagyunk, minden bajt könnyebben fogunk elviselni. Arról nyugodt lehet, hogy bármit határoz is, sohasem fogok szemrehányást tenni, ha sorsunk balra fordul. Bízunk a jó Istenben!”

Másfélórai magányos sétánk végén azzal az egyértelmű elhatározással tértünk vissza a táborba, hogy hazamegyünk. Eszmecezerék közben tisztán mérlegeltük a mi különleges helyzetünket. Koromnál fogva testi munkát nem vállalhatok, pedig külföldön elsősorban vagy csakis erről lehet szó. H. százados ugyan azt is mondta, hogy ha kivándorló magyarok nagyobb tömegben települnek valahová, és az amerikaiaknak is az a szándékuk, hogy zárt nemzetiségi egységeket foglalkoztassanak egy helyen, akkor ezek adminisztrálására, vezetésére stb. szellemi munkásokra is szükség van, s én nyelvtudásom és katonai-köz-

igazgatási tapasztalataim révén megfelelő munkát kaphatnék. Vagy tudományos vonalon könyvtárban, levéltárban is elhelyeznének, s végső megoldásnak itt van a hegedűtudásom. De hát mindezek az elgondolások légüres térben mozognak mindaddig, amíg konkrét adataink nincsenek, hogy hol helyezkedhetünk el. De azután arra is gondoltunk, hogy mi lesz velünk, ha az orosz, amint látszik, nem tartja tiszteletben a szövetségeseivel kötött megállapodásokat, és hatalmi gögijében tovább megy nyugat felé.¹⁶⁸ Akkor mi koldusbot-tal, szegényes kis kézipoggyással vánszorogjunk tovább nyugat felé, városról városra, fokozatosan leromolva, végül idegenben pusztuljunk el? Ha a hazamenetel mellett döntünk, akkor legalább a határig az összeszokott társasággal, megmaradt kis poggyásunkkal utazva érnénk haza. Hogy ott mi var reánk, éppen úgy nem tudjuk. De ha a jó Isten kegyelmes, és megengedi, hogy esetleg meghurcoltatások, megaláztatások árán is, de otthon mégis megélhetünk, akkor, még ha nyomorgunk is, de otthon nyomorgunk, viszontlátjuk gyermekeinket, kedves rokonainkat, barátainkat. Tehát hazamegyünk!

A táborban Hómanné várt reánk. Szegény, idegileg teljesen összeroppant, beszéd közben szinte eszelősen felnevet, nem tudja Bálintot kiszabadítani. Még Bad Aussee-ban, a városi börtönben van csavargókkal összezárva, piszkos, szalmás tömegcellában, állítólag holnap viszik tovább Vöcklabruckba, a többi magyar miniszter fogolytáborába. Az elröbölt holmikát csakugyan visszakapták, a bor- és cigarettakészlet kivételével.

Délután benéznek Springéékhez, akik megkönnyezik sorsunkat. Igazán megható, hogy a szép Schmarjené is milyen együttérzéssel vesz részt tépelődéseinkben. Meghívják másnap teára, hogy elszórakoztassanak. Hazamenet beszólok Zwiedinek tábornokhoz, aki Linzből jött haza. Mint mondja, a városban nagy a rémület, csomagolás, menekülés, mert a Duna túlsó partján (mint Buda Pesthez) Urfahr községben megjelentek az első oroszok, onnan tehát mindenki tódul a déli partra.

Este, nagy örömünkre, hazaérkezik Volant Bandi, aki pár nap előtt rokonai felkutatására gyalogolt Krems¹⁶⁹ vidékére. Megtudta, hogy felesége kisgyermekeivel szerencsésen Sopronban maradt, a bombázásokat baj nélkül élte át.¹⁷⁰ Volant igazán kalandos úton tért haza. Két napot, két éjjelt töltött a Totes Gebirge vad, kopár sziklás, gleccseres rengetegekben, közben egy emberrel sem találkozott, tehát ha a hótakaró alatti üregekbe bezuhan vagy csak a lábát ficamítja, ott pusztul, mert még a kiabálását sem hallhatta volna meg senki. Az éjjeleket sziklahasadékokban töltötte. Azért választotta ezt a veszélyes utat, mert az amerikaiak és angolok az egész közlekedési hálózatot pár nap óta szigorúan elzárják, s minden magányosan, igazolvány nélkül kóborlót lecsuknak. Most, hogy családját biztonságban tudja, csatlakozik a hazamenetelre jelentkezőkhöz, aminek nagyon örülünk. Határozott, ügyes erélyes ember, kellemes barát. Útközben egy angol járőr egyszer el is fogta, de szerencsére sikerült neki az épület WC-ablakán észrevétlenül kiszökni.

¹⁶⁸ Markóék ezen aggodalma végül alaptalannak bizonyult: a szövetségesek betartották a megállapodásokat.

¹⁶⁹ Már csak a nagy földrajzi távolság miatt sem Krems városa (Krems an der Donau) értendő, amely egyébként is szovjet megszállási övezetben feküdt, hanem minden bizonnyal a Krems folyó völgye Felső-Ausztriában.

¹⁷⁰ Sopron városát 1944 végétől kilenc légitámadás érte. Az amerikaiak 1944. december 6-i, 18-i, 19-i, 1945. február 21-i és március 4-i bombázásáról az egykorú dokumentumok alapján részletes feldolgozás áll rendelkezésünkre. Kevés adat szól viszont a szovjet bombázásokról. A Sopronszécsényből való indulás estéjén, 1945. március 28-án történt bombázásról fentebb maga Markó számol be szemtanúként. (Lásd: 152. oldal, és uo. a 77. jegyzetben i. m.) A témát feldolgozó ifj. Sarkady Sándor szíves közlése szerint ezt követően még március 29-én, 30-án és 31-én szovjet Boston bombázókkal támadták a várost, amely a légitámadásokkal egyidejűleg zajló szárazföldi harcok után, április 1-jén került szovjet kézre. Az ezt követő napokban még egy német légitámadás is sújtotta Sopront.

E komor napot este kedélyes vacsorával fejeztük be. Az amik konyháján dolgozó Deák Kató azt a hírt hozza, hogy három-négy nap múlva az egész táborunkat elszállítják haza, tehát minden további tételődés tárgytalan. Nagy kő esett le szívemről, így ha visznek, nem magam felelősségére vállalom a sorsunkróli döntést. Ilusnak sikerült a tavi halászoktól finom pisztrángot vásárolni, ma ő és Pálosy Margit főzték a vacsorát, volt bablevés, gyúrttészta sajttal, pisztráng és az erdőben szedett szamóca, utána tea. Ilyen kis örömök után lélekben megnyugodva tértünk pihenőre. Még az a jó hír is jött, hogy az ellenszenves amerikai cseh Militaire Gouverneur, Klasna főhadnagyot Bad Aussee-ban felváltotta Alfred Kay főhadnagy. Talán vele jobb viszonyban lehetünk.

Július 8. vasárnap

Hómanné korán reggel üzenetet küldött, hogy Bálintot tegnap ismeretlen helyre vitték. Ilus reggel templomba ment, gyónás közben kiönti szívét a rokonszenves plébánosnak, elmondja tételődéseinket. Schirgi plébános igen megérett rokonszenvvel hallgatta, gyónás után még soká elbeszélgetett vele a sekrestyében, és sikerült neki felzaklatott lelkiállapotát kissé lecsillapítani. Igen jól esett Ilusomnak, hogy a plébános annyira beleélte magát a mi nyomorúságos és válságos helyzetünkbe, hogy felismerte, illetve helyes pillantással belelátott Ilus lelkébe, és azzal búcsúzott tőle: „Bewahren Sie, liebe Gnädige Frau weiterhin Ihre vornehme Gesinnung, dies wird Sie über Vieles hinweghelfen und legen Sie Ihr Schicksal in Gottes Hände.”¹⁷¹

Templom után hazatérve, örömmel üdvözöltük a táborba jövő hollandus barátunkat, aki ezúttal egész családjával sétált ide. Felesége és hét gyermeke valóban impozáns, szép család képét mutatta. A gyerekek, fiúk, leányok vegyesen, mind szőke, kékszemű, jókedvű, természetes gyerekek, a nagyobbak jól beszélnek németül, franciául. Az asszony, bécsi születésű lévén, szintén, de a németet már kissé hollandi kiejtéssel beszéli. A gyerekek a tóparton szórakoztak, a házaspár pedig félrehívott engem Ilussal, s a két fenyő közti padra leülve komoly beszélgetést kezdett. A férfi elmondta, hogy mennyire együttéreznek velünk, s mi annyira közel állunk szívükhöz (pedig hiszen eddig alig találkoztunk nehányszor, de az igaz, hogy a kölcsönös lelki kapocs és rokonszenv első pillanattól kezdve megvolt köztünk), hogy hallva hazameneteli elhatározásunkról, nem volt nyugtuk, és szinte keresztényi kötelességüknek tartották még egyszer felhívni figyelmünket arra a kockázatra, amit vállalunk, ha a hazatérés mellett döntünk. Ő, Schils, az amerikaiaktól tudja, hogy Magyarországon az állapotok még sötétebbek, mint hisszük, könnyelműség lenne, és önmagunk elleni vétek, ha kiszolgáltatnánk magunkat egy kommunista uralom könyörtelenségének. Ez a helyzet már nem tarthat sokáig, a háború az angolszászok és oroszok közt okvetlenül ki fog törni, csak nem akarják a kezdet ódiúmat vállalni, de a legelső kínálkozó alkalommal élni fognak [vele]. Most már, hogy a szovjettel Ausztriában és Németországban közvetlen szomszédságba kerültek, csak most ismerik fel szövetségesüket. Eddig azt hitték, hogy az is olyan fair szövetséges, mint ők, és betartja a megállapodásokat, de most már „sind die Amerikaner tief erschüttert über Alles, was sie hören und sehen.”¹⁷²

Higgadtan felsorakoztatjuk ellenérveinket és mindazokat az okokat, amik a hazatérésre késztettek, de Schils tovább is kitart álláspontjánál, s szinte könnyes szemekkel, megindult hangon kér, hogy maradjunk itt, hiszen a menekültek ügyével is már komolyan foglal-

¹⁷¹ „Megóvja Önt, kedves Nagyságos Asszony, a továbbiakban az Ön nemes lelkű gondolkodása, ami Önt sokmindenben segíteni fogja, és helyezze sorsát az Úristen kezébe.” (ném.)

¹⁷² Az amerikaiak mindentől tartanak, amit hallanak és látnak. (ném.)

koznak, és egy „Generallösung” formájában lehetséges lesz akkor hazamennünk, amikor a helyzet otthon már jobbra fordul. Hosszas beszélgetésünknek, amelyben mélyen meghatva figyeltük ez angyali jószágú emberpár komoly, őszinte törődését és javunkat kereső szándékát a mi sorsunk vállalásában, a befejezése pedig valóban könnyeket csalt mindkettőnk szemébe. Arra az utolsó és legnyomósabb ellenvetésemre, hogy kevés pénzünk nem-sokára elfogy, és mi lesz akkor? – itt, idegenben munkát, keresetet nehezen fogok találni, Schils komoly arccal felállt a padról, egyik kezével az enyém, a másikkal Ilus kezét fogva ezt mondta: „Wir haben auch daran gedacht, das soll Ihnen keine Sorge bereiten. Ich und meine Freunde werden Ihnen, Herr Oberst, in dieser Hinsicht zur Verfügung stehen, und wenn Sie es nötig haben, so bitte ich Sie unbedingt und mit vollem Vertrauen sich an mich zu wenden, wir werden Ihnen helfen, solange Sie es nötig haben.”¹⁷³ – Az emberi jószágunk és áldozatkészségnek ilyen emelkedett megnyilatkozására nem tudtunk mit felelni, és ma sem értem, hogy mivel érdemeltük ezt meg. De azt mondanom sem kell, hogy milyen öröm és megnyugvás szállt szívünkbe ez emlékezetes beszélgetés után.

De szörnyű dilemmánk ezután sem szűnt meg. Bár a mérleg serpenyője azokkal a súlyos érvekkel (főleg a háború lehetősége), amiket hollandusunk felsorakoztatott, lényegesen az ittmaradás felé billent, teljesen mégsem akartuk magunkat ebbe beleélni. A Lupitsch-ból hazaindulók közül ma estére páran visszatértek, és az orosz demarkációs vonalon észlelt atrocitások elbeszélésével – amik őket visszafordulásra készítették – megerősítették Schils fejtegetéseinek igazságát.

E súlyos eszmecsere után, aminek folytatása kettőnk közt ebéd utáni magános beszélgetésünk főtárgya volt, igen kellemes epizód hozott egy kis kedves változást. Szép autó gördült a táborba. Kiszállt abból egy nagyon elegáns fiatal pár és egy disztingvált kinézésű, nagyon öreg néni. A férfi bemutatkozott, Osterley, közeli földbirtokos volt feleségével, és azért jött, mert azt hallotta, hogy mi lovakat, kocsikat szándékszunk eladni. Az öreg néni Frau Professor Kienzlnek mutatta be. A házaspárt Volant Bandi elkísérte a lovak és kocsik telephelyére, mi pedig Ilussal az öreg néni foglalkoztattuk. A nevére felfigyelve első kérdésem az volt, hogy nem rokona-e a Bibliás ember opera szerzőjének, Wilhelm Kienzlnek, mire ő csodálkozó, de örvendő arccal kérdezte: „Ja kennen Sie vielleicht die Oper? Ich bin nämlich seine Wittwe.”¹⁷⁴ Szóval Kienzl özvegyével hozott össze a véletlen. Persze nem volt nagy fáradság nekem bebizonyítani, hogy nemcsak az Evangelimann minden hangját ismerem, de férje többi művéről és életéről is tájékozva vagyok, ami neki rendkívül jól esett. Így azután egész kellemesen elbeszélgettünk, s igen érdekelte őt, hogy a Bibliás ember Magyarországon is nemcsak a pesti Operának, hanem az operákat játszó nagyobb vidéki színházaknak is kedves műsordarabja, mivel nem kell hozzá nagy operai apparátus.

Azután felkerestük Springééket a megbeszélte teára. Ők, akik remek rádiójukkal az egész világot hallgatták állandóan, csak megerősítették mindazt, amit Schils délelőtt mondott, és nagyon marasztaltak, hogy ne menjünk haza, hanem várjuk meg türelemmel itt külföldön azt az időpontot, amikor már kevesebb kockázattal vállalhatjuk a hazamenetelt.

¹⁷³ Már mi is gondoltunk erre, ez Önnek nem kell hogy gondot okozzon. Én és a feleségem, ezredes úr, ebben a tekintetben a rendelkezésére fogunk állani, és ha valamire szüksége lenne, kérem Önt, okvetlenül és teljes bizalommal forduljon hozzánk, mi Önnek segíteni fogunk, ameddig csak Önnek ez szükséges. (ném.)

¹⁷⁴ Igen, talán ismeri Ön az operát? Ugyanis az özvegye vagyok. (ném.)

Július 9.

Éjszakánk persze, a tegnapi súlyos beszélgetések hatása alatt, nem volt üdítő. A barakkban természetesen éjjel nem beszélgethettünk, s így csak magános tépelődések közt vártuk, amíg megvirrad. De reggelre mind a ketten leszűrtük magunkban mindazt, amit tegnap hallottunk. Reggeli után karon fogtam Ilust, a tábor szélére, a halászkunyhóig lesétáltunk, s ott döntöttünk. Ilus most is erős lélekkel, kedvességgel és megértő gyöngédséggel kezdte a beszélgetést, és e sorsdöntő kérdésben mindent még egyszer átbeszélve azt határoztuk, hogy maradunk. Vállaljuk az emigráció keserűségeit abban a reményben, hogy a jó Isten – mint azt Pál apostol egyik korintusi¹⁷⁵ levelében mondja – nem hagy tovább kísértetni, mint azt elbírnjuk, s a kísértéssel egyetemben megmutatja a kifelé vezető utat. Délelőtt bemegyek Bad Aussee-ba H. századoshoz, tájékoztatom őt újabb elhatározásomról, és tájékozodom, most már ebben az irányban, a várható fejleményekről. Amiket ott tőle hallottam, az megerősített ebben az elhatározásomban. Ő is olyan híreket kapott otthonról, amelyek nekünk, nyugat felé kiszorult magyaroknak semmiképpen sem voltak kedvezőek. Jelek vannak arról, hogy a Debrecenben az oroszokhoz átpártolt Miklós vezérezredes elnöksége alatt megalakult kormány a jelenleg külföldön lévő magyarokat hazaviteti, hogy az oroszoknak munkára adja át őket. Az eddig zárt transzportban hazasietőket már Sopronban szétválasztják, mihelyt az addig kísérő amerikai osztag leszáll a magyar szállítmány vonatáról. A vagonokat kifosztják, a férfiakat más szerelvényekbe rakva ismeretlen irányban továbbviszik stb.

Délután átmegyünk Ilussal Schilsékhez, hogy közöljem velük új elhatározásunkat. Kitérő örömmel fogadják e hírt. Ő délelőtt újból érdeklődött a Military Governmentnél, s valóban igaznak látszik az a hír, hogy a menekültek ügyét egy külön nemzetközi bizottság fogja kezébe venni, már csak azért is, hogy a sok ezer nyugatra szorult fegyverfogható férfi ne kerüljön a szovjet hadsereg rendelkezése alá. Ő azt hiszi, hogy nyugodtan itt fognak hagyni minket, tehát azt ajánlja, hogy nézzünk a városban megfelelőbb lakás után.

A lakáskeresést most nem tartjuk sürgősnek. Amíg szép nyári idő van, szívesen lakunk a táborban, már csak a közös étkezés egyszerű megoldása miatt is, de ha őszig vagy tovább még itt maradhatnánk, okvetlenül utánajárunk. Schils úgy hallotta, hogy Hóman Bálintot nem tartják elsőrendű háborús bűnösnek, tehát van remény arra, hogy hamarosan kibocsátják, csak bizalmasan mondja, hogy szegény Hómannénak meg kellene mondani, ne járjon annyit a nyakára az amerikai parancsnokságnak, mert hangos panaszait, szinte idegrohamokkal járó kifakadásait nagyon unják, s ezzel többet árt, mint használ férje ügyének. Ilus majd valahogy tapintatosan figyelmezteti erre. Délután kijön a táborba Szalay István, a pesti gyáros, aki Hómanékkal egy házban lakik, s ő is arra kér, mint Bálinték jó barátjait, hassunk valahogy a szegény asszonyra, mert a sógornőjével való hosszas, szenvedélyes, hangos veszekedések már a villa többi lakójának is kellemetlenek. Mélységesen sajnáljuk szegény Borát, gyenge fizikumának valóban súlyos teherpróba ez a helyzet, és tudjuk, hogy sógornője, Biri, nem az az egyéniség, aki megértené őt.

Schils arról hallott, hogy a jelentkező magyarokat Észak-Franciaországban fogják elhelyezni. Ha a sors úgy hozza magával, hogy mi is odakerülünk, még ez lenne a legjobb megoldás, mert franciául jól tudunk boldogulni, s párizsi ismerőseink támogatására is számíthatunk. Estefelé kísétálnak a táborba Hinrichsenék. Művelt, érdekes emberek, hosszan elbeszélgetünk műgűjteményeiről.

¹⁷⁵ E szó utólag betoldva tollal. – A szóban forgó szentírás szöveghely: Újszövetség, Pál apostol első levele a korintusiaknak, 10,13. Lásd még alább a 328. oldal 255. jegyzetét is.

A legénység eltávozása után a legnagyobb gond a lovak ellátása. A takarmányozást és ápolást vállalták a továbbszolgáló altisztek közül Kiss patkolókovács és Horkay, a gazdálkodó. De napközben mégiscsak legeltetni is kell őket. Erre sorban minden férfit kirendelünk. Sokszor mulatságos jeleneteken derülünk, amikor például Vetró Sanyi, a banktisztviselő vagy a civil táborlakók közül Teleky, budapesti építész, akik sohasem éltek lovak közt, tehát ösztönösen félnek tőlük, igen óvatosan somfordálnak ostorral kezükben a lovak körül, s igyekeznek őket szép szóval terelgetni a kövek közt itt-ott mutatkozó kis fűcsoportok felé. Közben persze nem arra baktatnak, amerre pantallós városi csikósaik szeretnék irányítani, s ilyenkor Teleky kétségbeesve néz utánuk, és segítségért szalad a táborba: „Mit csináljak, ha ezek a dögök nem oda mennek, ahová küldöm?” Három gebénk közül egyik a sziklák közt lesántult, s állapotuk napról napra ijesztőbb.

Július 10.

Délelőtt Springe igazgató és sógora, Gommann Károly berlini gyáros sétálnak ki hozzánk. Kellemesen elbeszélgetünk, és igen nagy örömet szerzünk nekik a Beledről magunkkal hozott leveles dohánnyal, mert Aussee-ban napok óta nincs dohány.

A Salzburgban kiadott Magyar Értesítő gépirásos tájékoztató egyik számát megkaptuk a Bad Aussee-i felügyelőségtől. Ebben örömmel fedezem fal Asztalos Miklós barátom nevét. Vele történettudományos munkáim közben és a Magyar Szemle Társaságban és a kultuszminisztériumban, amelynek tanácsosa, sokszor találkoztunk, s 1943-ban a Rákóczi-film készítése közben is együtt dolgoztunk.¹⁷⁶ Mivel H. százados e napokban készül Salzburgba, küldtem egy levelet neki, megkérdezve, hogy a magyar szellemi munkások külföldi alkalmazására milyen reményeink lehetnek, ő mit csinál, s ha itt maradok, mit remélhetek én is e téren? (Megjegyzés: hazajövetelünk után pár év múlva Pesten találkoztunk. A leveletem megkapta, választ is küldött, de azt én nem kaptam meg.) Ugyancsak H. századosra bíztam a salzburgi Vöröskereszt útján való továbbításra még egy levelet. Az 1938-as nemzetközi történetkongresszuson Zürichben igen összebarátkoztunk dr. Wirz svájci, berni egyetemi magántanárral, az ottani városi könyvtár igazgatójával, s azóta is leveleztünk egymással. Vázoltam szomorú helyzetünket, sivár jövőnket, megkérdeztem, nem tudna-e nekem Svájcban alkalmazást találni valamelyik könyvtárban, levéltárban, s megkértem, hogy szóljon erről többi, Zürichben megismert, rokonszenves történész kollégájának. E levél sorsa ismeretlen maradt, választ nem kaptam. H. azért is készül Salzburgba, mert állítólag odaérkezett a Miklós-kormány egy hazatelepítő bizottsága egy 24 éves – mint mondják, pökhendi – zsidó fiú vezetésével.

Hogy szegény Gálosy Évin, akinek lebetegedése már csak hetek kérdése, segítsünk, s kissé zavartalanabb otthont nyújtsunk, az újonnan épített kis barakkunk egyik fülkéjét, ahol eddig a két szakács lakott, átadtuk nekik. Bár szűk lyuk, s az eső is becsepeg, de mégis boldogan élvezik a zavartalanságot.

Július 11.

A városban néha sikerül egy Linzben kiadott napilapot venni. Délelőtt a Szegedről ideszakadt Müller bácsi borbélynál kezembe akadt számában örömmel olvastam, hogy Dohányi Ernő már hónapok óta Linzben lakik, szerepel, dirigál.

¹⁷⁶ Lásd az „Életem a történettudomány szolgálatában” c. részt: I. 179–180.

Július 12.

A hazaszállításunkról kapott hírek körüli hullámok egy időre, úgy látszik, elcsendesedtek. Bizonyára ez is csak megint az amerikaiak szokott ötletszerű intézkedése volt, közvetlen hatás nélkül. Már kezdjük megszokni, hogy az amerikai közigazgatás hihetetlenül pongyola, mondhatnám felelőtlenül gyerekes. Ha valamit elrendelnek, amiből előreláthatólag egy nagy számárság következett, nem igyekeznek azon javítani, hanem egyszerűen nevetve napirendre térnek felette. Szóval, úgy látszik, egyelőre még itt maradhatunk. Eszembe jut Mikes Kelemennek egy szellemes törökországi levelében olvasható véleménye. Azt mondja, hogy az Úristen minden ember számára lerak itt-ott egy bizonyos számú kenyéret, azokon a helyeken, ahová az illetőnek el kell menni, s addig kénytelen ott maradni, amíg a neki szánt kenyérmennyiséget el nem fogyaszta.¹⁷⁷ Hát már én is ott tartok, ahol Mikes Rodostóban. Úgy látszik, még nem ettük meg azt a kenyérquantumot, amit az Úristen számunkra Altaussee-ban letett. Hát csak várjunk türelemmel, mikor és hová vet a sors.

Amerikai és angol rádióhírek szerint a győztes hatalmak Magyarországon is a négyes megszállást fogják berendezni, mint Németországban és Ausztriában. Mégpedig úgy, hogy a Dunántúlt az amerikaiak szállják meg, kivéve Lispét,¹⁷⁸ ami angol kézbe kerül, Észak-Magyarországot az angolok, Duna–Tisza közét a franciák s a Tiszántúlt az oroszok kapják. Ha ez igaz, ennek mi, dunántúliak csak örülhetünk, de nem hiszünk benne. Azt is mondták, hogy az amerikai magyarok hajlandók a reánk kirovandó hadisarc egy részét vállalni, hogy a megszállástól hamarébb szabaduljunk. Túl szép ahhoz, hogy igaz lenne!

Gyönyörködünk az alpesi erdő pazar flórájában. Pálosyék minden nap újabb és szebb virágokat hoznak sétáikról, Ilus nem is ismeri ezeket, énnekem pedig fájó szívvel a dobsinai jégbarlangi, Király-hegyi emlékek jutnak ilyenkor eszembe.

Délután meglátogatjuk Schirgi Károly plébánost. Nagyon rokonszenves, csendes, nyugodt, okos ember, jól elbeszélgetünk. Szidja az aussee-i lakosságot. Természetből lusta, dologtalan emberek, akik megszokták ezen a gazdag zsidóktól és pénzes idegenektől keresett luxusfürdőhelyen a könnyű pénzkeresést; el vannak kényeztetve, s nem szívesen dolgoznak. A Hitler-éra alatt pedig a politizálás még jobban elrontotta őket, pedig hálások lehetnek a jó Istennek, mert ebben a zsákvölgyben a háborúnak még a legtávolabbi szele sem érte a vidéket. Sem fontos vasúti csomópont, sem katonai üzemek, gyárak vagy raktárak nem voltak itt, csak kórházak, tehát ez a környék és a város az egész háború alatt egyetlenegy repülőbombát sem kapott, s az összeomlás – amint ezt itt már magunk láttuk – szintén zavartalanul, simán zajlott le. A plébános igen dicséri a polgármesteri hivatalban dolgozó egyik hívét, Josef von Kählset. Elszegényedett nemesi család sarja, apja már közönséges bányász volt itt, a sóbányában. Fiát alig iskoláztatta, de a fiatalember – most úgy 27-28 éves – a maga szorgalmából és a plébános támogatásával képezte magát tovább. Nekem is volt már vele dolgom, igen szíves, jóindulatú és okos embernek látszik.

Reichné sógorától, akit mint Késmárkon volt Volksdeutsch-vezetőt múlt héten letartóztattak, azt a hírt kapta, hogy Hómannel együtt nem Ischlbe, hanem egy-két állomással tovább, Mitterbachba¹⁷⁹ vitték, szörnyű helyzetbe kerültek, nem törődik velük senki, naponta egy kis kávé az élelmük.

Megismerkedünk egy Lindenschmidt nevű bácskai magyar kötélgyárossal és feleségével. Szimpatikus, művelt emberek. Több gyárunk volt nemcsak a Szerbiához került Bácskái-

¹⁷⁷ Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Az említett török hiedelemről a 7., 16., 19. és 157. levélben esik szó.

¹⁷⁸ A Zala megyei Lispének olajmezői miatt volt különleges fontossága.

¹⁷⁹ Helyesen: Mitterweißenbach.

Ilus a konyhán Gerseynével és Lányinéval

ban, de Ószerbiában is, s mint magyar-németeket a jugoszlávok kiutasították. Altaussee-ban egyébként egy népes Jugoszláviából menekült társaság van, vezetőjük a már említett horvát alezredes, tábori pap és egy volt szerb államtitkár. Lindenschmidt azt hallotta, hogy az oroszoknak átadják a Duna északi partja és Csehország közti területet (a Waldviertelt), s cserébe a Dunántúlt csatolnák mint megnagyobbított Burgenlandot Auszriához. Úgy látszik, valami mégis fog történni a Dunántúllal. A hír igaznak bizonyult, már ti. annyiban, hogy az oroszok csakugyan levonultak a Dunáig. Ez volt a magyarázata annak, hogy az Urfahrban lakók tömegesen szöktek át Linzbe, a déli partra. Egyébként mind a négy megszálló hatalom szigorúan elzárta határait még egymás felé is. Vajon miért?

A feloszlatott lupitsch-i táborból átvettünk három rendesebb lovat, és a mi három, már dögrováson lévő gebénket odaajándékoztuk a polgármsternek. Örömmel fogadta, s kiküldte valami városi Alm-gazdaságba.

A mai nap öröme: Ilus főzött a konyhán, s finom konzerv sonkás kockát csinált. A tészta egy részét meghagytuk másnapra mákos metéltnek. Szerény kis örömök! De a tábori élet sivárságában ez nagyobb öröm, mint otthon akármilyen lukullusi lakoma. „Földi ember kevéssel beéri, vágyait ha kevesebbre méri!” – mondja igen bölcsen Arany János egyik versében.¹⁸⁰

Július 13.

Az amerikai rádió haragosan mondja, hogy az oroszok, nem törődve a megegyezéssel, bevonultak Grazba, holott annak angol fennhatóság alá kellene kerülni. Az illetékes angol hadosztály már útban volt Graz felé, de hogy a fegyveres összetűzést kikerülje, egyelőre a Graz előtti falvakban megállt, s most tárgyalnak. Berlinben is sok a baj. Az angol fenn-

¹⁸⁰ Arany János: Vágy (1853).

hatóság alá kerülő városrészekben az angol parancsnok feloszlatta a kommunista pártot és hasonló egyesületeket. Azokat a városrészeket, melyeket a harcok során az oroszok foglaltak el, s most átadni készülnek az angoloknak, nem akarják egyszerűen átvenni, mert hihetetlen állapotban vannak. Bebizonyult, hogy mindaz hazugság, amit az oroszok az ő ellátási intézkedéseikről világgá kürtöltek, hogy ti. Berlint bőségesen élelmezik stb., mert az angolok az átvételnél teljesen kifosztott raktárakat és éhező lakosokat találtak.

Mulattunk Szelényi Géza egy hírhozásán. Nagy dühvel újságolja, hogy a városban az egyik cipész üzletének ablakán egy cédulát olvasott, hogy „magyarok” cipőit nem fogadják el munkára. Nagyon hihetetlennek tartottuk ezt, s nem restellve a fáradságot, besiettem ennek utánanézni, mert ha igaz, akkor felmegyek panaszzra a polgármesterhez. Nevetve jöttem haza. A suszter céduláján ez áll: „ungereinigte Schuhe werden nicht übernommen”, azaz sáros, tisztítatlan cipőt nem fogadnak el, ami természetes. A jó Szelényi Géza az ungereinigté-t vette ungarisch-nak.

Három lovunk ügye mindig súlyosabbá válik, látjuk, hogy állandó, hozzáértő kocsis nélkül nem lehet lovakat tartani. A kirendelt tisztí loápolók vagy nem értenek hozzá, vagy szabotálják a munkát, és mindenféle ürüggyel kihúzzák magukat a szolgálat alól. Takarmányt pedig sehol sem tudunk kapni, pedig már azt is kihirdettük a városban, hogy szé-náért adunk cserébe egy lovat vagy szekereket.

Július 14.

Hetek óta ragyogó napsütésben élvezzük az alpesi nyár minden pompáját. Reggel fél 8-ig még köd fekszik a tó felett, azután eloszlik, s minden reggel alkalmunk van gyönyörködni abban a csodás képben, amit egyszer már leírtam. De sohasem unom meg, és minden nap újból élvezem a természet leírhatatlan csodás hegyi szépségeit.

Délután heves viták a táborban. H. századostól érkezett egy írásbeli értesítés, hogy Johnson hadnagy, a Grundsee-nél és Bad Aussee-ban lévő 1277. amerikai utászszázalój tisztkara nevében meghívja a magyar tábornak azokat a hölgyeit, akik táncolni szeretnek, szerdán, 18-án egy teaestére, de férfiak nélkül, mert ők (kb. 600 férfi) szeretnének táncolni.

Az oda- és visszaszállításról ők gondoskodnak, ez csak egy előzetes értesítés, mert Johnson személyesen is ki fog jönni hozzánk, ha a meghívást elfogadjuk. A vélemények megoszlottak. Éppen azok, például M. őrnagyék, akik pedig például nálunk kifogásolják, hogy még a tábori életben is ragaszkodunk a régi, úriás társasági formákhoz, most egyszerre dühösen kritizálják ezt a meghívást, amit neveletlenségnek és a tisztikar megsértésének tartanak, hogy férfiak nélkül csak egyszerűen a nőkre van szükségük. Mi azonban, és hozzánk csatlakozva Pálosyék, Gerseyék és még többen mások is, egyáltalában nem akadunk fel ezen. Az amerikaiak különben sem a formák emberei, s örömmel fogadjuk ezt az üzenetet, annál is inkább, mert H. századostól azt is hallottuk, hogy az osztrák helybeli nőket nem hívták meg, csak a magyar táborokat és más idegeneket.

A meghívás elfogadását szinte nemzeti ügynek tartom, s igen is kívánatos, hogy minél többen menjenek. Végtére, ha egy tisztikar rendezi a mulatságot, fel kell tételeznünk, hogy az valóban szolid táncolás lesz, nem pedig – mint M.-ék hiszik – vad orgia. Egyébként egy-két férfi, quasi mint tolmács velük fog menni. A fiatal asszonyok és leányok persze lelkesednek, és mi illussal őszintén örülünk, hogy szegényeknek a sivár tábori életben valami szórakozásuk lehet, s bizonyára jó megvendégelés is, aminek ma mindenki örül. Johnson hadnagy holnap fog kijönni hozzánk.

Gneth Mátyás megörvendezettette barakkunkat egy egészen jó, használható Phillips rádiókészülékkel, mert a kis táborban, Seewiesében nincs villany, tehát nem használhatja. Így legalább az angol és svájci híreket közvetlenül hallgathatjuk ezentúl.¹⁸¹

Július 15. vasárnap

Ilussal reggel a templomban Szombatfalvyékkel találkozunk. Délután megérkezik Johnson hadnagy, idősebb, eléggé rokonszenves, de nagyon szófukar egyéniség, H. századossal, és szóban előadja meghívását, amit természetesen köszönettel elfogadunk. Távozása után újból kitör a vihar.

M. őrnagy nevelésesen féltékeny a feleségére, és semmiképpen sem akarja elengedni a táncra, és nagy sértésnek tartja, hogy ő nem mehet. Mivel azonban a tisztai családok többsége osztja a mi álláspontunkat, és örömmel vesz részt a mulatságon, M. heves vita után, amelyben alulmaradt, kijelenti, hogy levonja a következtetést és lemond a táborparancsnokságról. Egy szóval sem marasztalja senki. Egyelőre, amíg a jelenleg Salzburgba utazott H. százados, mint illetékes, dönteni fog, kéresemre Volant Bandi veszi át [velem együtt]¹⁸² a tábor ügyeinek intézését. Az altiszti családokban, akiket most az M. házaspár tovább tüzel az ellenállásra, is kitört a vita. A férjeknek aznap este az amerikai tisztai étkezdében, ahol dolgoznak, valami okból alkalmuk volt finom borokhoz jutni, éltek is azzal, s jól beborozva tértek haza. Feleségeik, akik közt különösen két nagyon csinos, fiatal asszonyka volt, kérték őket, hogy engedjék el a táncba, de M. őrnagyék heves rábeszélésére erre nem voltak hajlandók, s amikor az egyik asszonyka, Kiss törzsrőmester felesége férjét tovább is kérte, és hevesen kifakadt ellene, hogy az egyetlen mulatságot is el akarják rontani, a beborozott férj lekent szegénynek pár pofont. A nagy veszekedés zaját mi a távolabbi barakkunkból mosolyogva hallgattuk. Mikor a botrány kitört, Kissné – csinos, de nagyon együgyű falusi asszonyka, bőgve szaladt hozzám, hogy csináljak valamit, mert férje felpofozta. Nevetve válaszoltam: „Kedves Bözsi, én ugyan mint a táborban legidősebb férfi, szinte családfő vagyok s annak is tekintenek, de hát ne haragudjon, ez azután igazán a kettőjük magánügye. Ne törődjön vele, hagyja a Pistát kialudni, holnap már ő maga fogja legjobban restelni a dolgot.” Úgy is volt. Másnap hozzám jött a férfi, és restelkedve kezdett magyarázkodni, s közölte, hogy mégis úgy határoztak, hogy aki az asszonyaik közül akar menni, mehet táncolni.

Délután átevezett Neugebauerne, mélyen lesújtva mondja el, hogy végre sikerült pozitív híreket kapni Baden bei Wien-ből, ahol nekik két szanatóriumuk volt. Az oroszok mind a kettőt teljesen kifosztották, még a WC-csészéket is összetörték, s az épületekbe beültek. Tehát ha egyszer a békekötés után talán vissza is kapják, az értékes szanatóriumi berendezés, felszerelés, nem pótolható, az üzemet ott folytatni aligha tudják, hát akkor mihez kezdjenek? Nagy megértéssel próbáltuk vigasztalni. Azelőtt – félig komolyan, félig viccből – többször beszéltünk arról, hogy ha Magyarországra mi nem mehetnénk vissza, ők fognak minket szanatóriumi üzemükben foglalkoztatni, engem az irodában, Ilust az üzem valamelyik női munkakörében. Nem is lett volna rossz megoldás, ilyen kedves emberek közt élni, magunkat fenntartani, amíg hazakerülhetünk! Este még Wessely Kurt barátunk látogat meg. Szegény is tele van panasszal és aggodalommal. Az ő helyzete még rosszabb. Mint ismert náci tudós és író, teljesen ki van szolgáltatva most felül lévő el-

¹⁸¹ Következik későbbi ceruzás jegyzet: Alice I/14. (Ez elhalványultan, de a Markó Andrásnál lévő példányon is olvasható.)

¹⁸² Ez a két szó utólag tollal betoldva a Markó András birtokában lévő példányon.

lenfeleinek. Állásra, kenyérkeresetre nem számíthat, s feje felett lebeg állandóan a le-tartóztatás veszélye is.

Július 16.

A rádió szerint ma kezdődik Potsdamban a békét megszervező első nagy tanácskozás a győztes nagyhatalmak közt. Churchill, Truman és Sztálin először ülnek le a tárgyaló-asztalhoz.¹⁸³ Istenem, csak kifőznének valami megoldást, hogy nyugodtan hazatér-hetnénk!

Ilus szokott hétfői nagymosását végzi, én rakom a tüzet, hozok fát és hordom a vizet. Mind a ketten olyan szívesen csináljuk, jókedvvel, humorral fogva fel a helyzetet, segítünk egymásnak.

Isiászom, hála Istennek, pár hét óta anyyira javult, hogy szinte gyógyultnak tekintem magam, s nagy öröömre ma Horváth Pista dr. először engedte meg a fürdést a tóban. Ragyogó napsütésben, szinte forró napon, kimondhatatlanul élveztem a kristály-tiszta tengerszemben való lubickolást.

A víz a part szélén Balatonra emlékeztető hőfokú volt, de már pár méterrel beljebb jó hideg. Persze még vigyáznom kell, nem szórakozhatom kedvem szerint nagyobb, hosszabb úszással, csak inkább a part mentén végzek alapos tisztálkodó fürdést. De még így is szinte megifjodva, friss érzéssel szállottam partra. Ilusom a parton ülve, mosolyogva vett részt örömben. Ő, szegény, mindig erősebbé váló izületi fájdalmai miatt nem mer fürödni. Talán ha ez elmúlik, ő is élvezhetni fogja. Fürdőruhát az ügyes Bugyiné csinált nekünk a Seewiesében lévő varrógépen egy Aschachban kapott kincstári lepedőből.

Estére már megállapíthattuk, hogy a hideg fürdő nem ártott isiászomnak, különben napok óta már hosszabb sétákat is tettem, egyszer Bad Aussee-ban is voltam gyalog, oda-visza 12 km.

Újabb riasztó hírek, hogy a gmundeni körzet összes magyarját pár nap múlva hazaviszik, sőt a mitterndorfi tábor már csomagol is. De H. százados más hírrel jön a gmundeni parancsnokságtól.

Írásbeli utasítást adtak neki a hazamenni akarók összeírására. A blanketta utolsó rovata – az eddigi állásponttól eltérően – így szól: „meg akarja-é itt várni az oroszok kivonulását vagy a nagyhatalmak döntését?” Hát ez mindenestre megnyugtató. Holnap bemegyek H. századoshoz, hogy meghalljam, milyen pozitív híreket hallott Gmundenben.

*Ilus mos – A Markó Andrásnál lévő
kéziratban megjegyvezve még:
„Volant Bandi orvfelvétele”*

¹⁸³ A háború európai szakaszának lezárása után a legyőzött országok helyzetét rendező potsdami konferencia első ülése másnap, július 17-én volt. Az értekezlet lefolyását és dokumentumait lásd: Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. A kiadásért felelős: S. P. Szanakojev, B. L. Cibulevszkij. Fordította Zalai Edvin. Második, bővített kiadás, Budapest, 1972. 195–421., valamint Halmosy: Nemzetközi szerződések, 1918–45. 646–673.

Július 17.

A százados Bad Aussee-ban nem mondott semmi érdekeset. A gmundeniek éppolyan tanácstalank, mint mi. Látom már, hogy amíg a győztes hatalmak nem döntenek generaliter a külföldre szorult egyénekről, semmi biztosat nem tudhatunk meg, de talán nem is fog történni velünk semmi. Visszajövet felkeresem Schilset. Nagyon megnyugtat. Az amerikaiak semmi lépést nem tesznek hazaküldésünk ügyében, a gmundeni utasítás tehát csak inkább tájékoztató jellegű kérdezősködés. Az osztrák hatóságoknak nagyon nem tetszik ez a halogatás, mert a nagy élelmezési nehézségek miatt már nagyon szeretnének megszabadulni az idemenekült más nemzetiségű tömegektől. Itt, a gmundeni kerületben hírek szerint 8-10 000 nem osztrák egyén tartózkodik most. A polgármesteri hivatalok és egyéb közigazgatási hatóságok most úgy próbálnak segíteni magukon, hogy megfélemlítik mindenféle ürüggyel a magyar és egyéb menekülteket, előzékenyen segítenek nekik az elköltözködésben. Hallottunk eseteket, amikor sokan a honvágytól úzve, valóban igénybe is veszik az osztrák ajánlkozást, de legtöbbször nem érnek el semmit. Mert ha az amerikai parancsnokságok megtudják, kérlelhetetlenül megállítanak és kiraknak minden transzportot. Legutóbb a gmundeni Bezirkshauptmannschaft is kiadott ilyenfajta utasításokat, de az amerikaiak álláspontja továbbra is az, hogy csak az menjen haza, aki akar. Kényszeríteni erre senkit sem lehet, különösen most, amikor Potsdamban folynak a tanácskozások, s egészen biztosan ez a kérdés is szóba kerül.

A rádió szerint Sztálin még nincs Potsdamban, talán el sem megy, s a tanácskozások egyelőre csak Churchill és Truman közt folynak.¹⁸⁴ Elhatározták a kis nemzetek jogainak és szabadságának biztosítását.

Neugebauer Magda mondta múltkor, hogy a tó túlsó partján az ő házuk közelében dús, füves legelők vannak, ott tehát gyorsabban és kevesebb fáradsággal gyűjthetünk fűvet nyomorult lovainknak. Ma délután átjött értünk csónakon Magda nővére, Kunschné, és átvitt. Igazuk volt, egy félóra alatt pukkadásig megtöltött zsákokkal tértünk haza.

Az említett Bezirkshauptmannschaft rendeletének következményeképpen megjelent este a táborban a mi polgármesteri hivatalunk két közege azzal az utasítással, hogy készüljünk, mert három nap múlva mindnyájunkat hazaszállítanak. Schils tájékoztatására támaszkodva azt válaszoltam nekik, hogy mi zárt magyar tábor vagyunk, nekünk a polgármesteri hivatal nem adhat parancsokat, ilyeneket csakis az amerikai Military Governmenttől fogadunk el, és csak akkor csomagolunk, ha onnan kapunk erre utasítást. A két jó osztrákon látszott, hogy erre el voltak készülve, és csakugyan nem is történt semmi.

Július 18.

A reggeli amerikai rádió hírei újabb aggodalommal töltenek el. Határozottan azt érezni ki beszédjéből, hogy az angolszászok nagy közeledést mutatnak az orosz követelések felé, és különösen az osztrákoknak akarnak kedvezni, hogy ez az ország – amit ők határozottan náci-ellenes németiségnek tartanak, s nem kezelnek olyan ellenségesen, mint a reichbeli németeket – minél hamarabb kiheverje a háború következményeit, és gazdaságilag talpra álljon. Ehhez pedig elkerülhetetlenül szükséges a nem idevaló lakosság eltávolítása. Lehet tehát, hogy engednek az osztrák nyomásnak, s minket máról-holnapra mégis hazaküldenek.

¹⁸⁴ Sztálin már az első, 17-ei ülésen is jelen volt. A tárgyalások a lehető legnagyobb titokban zajlottak, ezért sok találkozás kaphatott szárnnyra.

Ilus ma konyhainspekciós. Persze minden tudása és szakácsügyessége ellenére sem tud mást készíteni, mint száraz konzerv káposztalevest és borsófőzeléket.

A Gemeindeamtól ma ismét itt járt két alak, de nem is mertek velem vagy Volanttal beszélni, hanem a tábor szélén dolgozó Gerseynét és Horváthnét fogták el azzal az üzenettel, hogy siessünk a pakolással, mert visznek. Persze ez is csak ijesztés volt, s megkapták a megfelelő választ.

Délelőtt kijött hozzánk Bad Aussee-ből Suránszky főhadnagy kedves, fiatal feleségével. Közli, hogy az amerikai majális a Grundlsee egyik nagy szállodájában ma este lesz megtartva, tehát a leányok, asszonyok készüljenek. Elmondja, hogy a mitterndorfi tábor készülődését az amerikaiak leintették. Ők, a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőség is kapott a gmundeni Bezirkshauptmannschafttól elutazásról szóló utasítást, amit természetesen visszautasítottak. De az osztrák hatóságoknak ezekből a makacs próbálkozásaiból mégis csak azt látjuk, hogy előbb-utóbb elérik céljukat az amerikaiaknál. Istenem, segíts, hogy sorsunk ne rosszabbodjék! Mindenesetre el lehetünk készülve mindenféle hatósági komiszkodásra, csak az élelmezésünket ne szabotálják!

Délután lázas készülődés minden barakkban, a férfiakat kiűzték, és a táncolni készülő asszonyok, leányok öltözködnek, csinosítják magukat, s látható örömmel várják az értük küldendő autót. 5 óra felé megérkezik Johnson hadnagy és Suránszky főhadnagy egy nagy amerikai, személyszállításra berendezett teherautóval, amire nagy nevetgélés között felkapaszkodnak mindnyájan. A tábor részéről férfi kíséretül Lányi századost küldtük, kinek igen csinos, kedves fiatal felesége, Muczi nagyon szeret táncolni. Olyan üde, szép kép volt ez, a sok jókedvű, csinosan kiöltözött fiatal nő, alig lehetett egyiküket-másikukat megismerni szép városi ruhákban, kiondolált frizurával. Legelegánsabb volt köztük Gerseyné, remek nyári estélyi ruhájában, szép, okos fejével, de Szabolcsné, Szelényi Duci, a Pálosy gírlök és egy-két altiszt asszony is igen szép képet mutattak, s jól reprezentálhatták a magyar női gárdát. Mi öregek, Gálosyék, Gersey mama és az itt maradt férfiak minden irigység nélkül élvezték ezt a víg, színes kivonulást, és örültünk a fiatalság örömének. Csak az M. házaspár duzzogott valahol a táboron kívül.

Július 19.

Az amerikai multság remekül sikerült. Kifogástalan előzékenységgel rendezett, udvarias formák közt lezajlott táncestély volt. Megérkezésük után egy finom tea várta őket, dzsem, sonkák szendvicsek, sajtok, sütemények, gyümölcsök (ananász), kávé, kakaó, sör, bor stb. Azután mindenki annyit táncolt, hogy már alig álltak a lábukon, közben frissítőket hoztak, hideg limonádét stb. A zenét a katonákból összeállított kitűnő dzsessz szolgáltatta. 11 órakor megszakították a táncot, a zenekar az amerikai himnuszt játszotta, ez volt a záróra jelzése. Rövid pihenő után előálltak az autók, s a nagy viháncolás közben felszálló nők karjait még telerakták narancssal, süteménnyel, cukorkákkal. Remek, holdvilágos út után boldogan tért haza mindenki.

Nekünk pedig megvolt az az elégtételünk, hogy igazunk volt, amikor a részvétel mellett döntöttünk. Az M. házaspár elfojtott dühvel volt kénytelen meghallgatni a vidám referádákat, s egy szóval sem érdeklődtek a részletek iránt.

Délután üzenet jön a polgármestertől, hogy a táborparancsnok menjen be hozzá. Volant nem lévén éppen itthon, M. őrnagy ment, és azzal a hírrrel jött vissza, hogy az osztrákok, úgy látszik, belátták erőszakoskodásaik eredménytelenségét, és azt üzenik, hogy pénteken, tehát holnap indul egy szerelvény Bad Aussee-ből Magyarországra. Aki tehát menni akar, most itt van az alkalom. A hangulat azonban most már a táborban sem olyan

hazavágyó (mivel tudják, hogy az ilyen transzport sorsa bizonytalan), és senki sem jelentkezik. A Gmundenből kapott blankettát úgy töltöttük ki, hogy a legközelebbi lehetőséget a hazaszállításra 25-en kérik, míg 40-en maradnánk itt külföldön, amíg megnyugtatóan nem intézik el a sorsunkat.

Délután váratlanul megérkezik a táborba Várhegyi Béláék leánya, Noémi, Várhegyiné nővérével, Klára asszonnyal. Ők a dandárunknak Linzbe küldött részénél voltak, s onnan szöktek most ide, mert Linzben elbeszélésük szerint a helyzet igen rossz a magyarokra nézve. A táboruk egy nagy kaszárnya egyik részében van, szuronyos katonák őrzik a kijáratokat, szóval formálisan is hadifoglyok. Ott van Murányi Miklós és ezredének maradványai, de a hangulat a legénység közt olyan, hogy nyíltan fenyegetik tisztjeiket, teljesen destruktív módon viselkednek, a koszt leírhatatlanul silány. Ők most idejöttek körülnézni, hogy találnak-é szállást valahol a községben, s akkor Várhegyiék is követni fogják őket. Stemmer Laciékról eléggé rossz híreket hoznak. Vöcklabruckból Linzbe szállították őket. A linzi körzet magyar parancsnoka, Kassay-Farkas altábornagy felajánlotta Lacinak, hogy vegye át a linzi táborokban, illetve kaszárnyákban összegyűjtött magyar katonák parancsnokságát, de tisztjeink erről lebeszéltek. Annál is inkább, mert a dandárnak ott lévő részeiben is felszínre került a gyűlölet személye ellen. Heves jelenetben szemébe mondták, hogy gyűlölök, s nem fognak neki engedelmessé válni. Jellemző, hogy a főkolomposok közt voltak Laci volt tisztjei közül éppen azok, akiket ő rossz emberismeretével szűkebb törzsnél foglalkoztatott. Ezután elszállították Laciékat a Linz egyik külvárosában, Ebelsbergben lévő laktanyába, ahol egy szobát kaptak, a kapuban amerikai őr áll, s állítólag naponta csak egy órát mozoghatnak az udvaron. Mindezt azért, mert mint kijelölt munkahadseregparancsnok, Kovarcz nyilas miniszterrel volt összeköttetésben. Szegény Irénkét őszintén sajnáljuk, mint mondják, testileg-lelkileg összetört.

Egész nap remek napsütés, meleg idő. Készülök estefelé fürödni, de a kedves Neugebauer né evezett át hozzánk, s így csak vacsora előtt ugrom be a tóba, kis, de remek fürdőszóra.

Július 20.

Élelmezésünk rohamosan romlik. Az osztrákok nem tudják kierőszakolni innen való elszállításunkat, most – úgy látszik – kitérővel próbálják itt tartózkodásunkat lehetetlenné tenni. A napi koszt változatlanul borsó, borsó és vigasztalan száraz, forgács ízű préselt káposztakonzerv. Asszonyaink hiába igyekeznek ezeket mindenféle variációkban élvezetessé tenni, nem sokat segít. Még az a jó, hogy egy idő óta legalább napi 15 deka kenyérünk van, de hát ez sem pótolja a hiányzó táplálékot. Szegény Ilusom szenved a legjobban emiatt. Szemlátomást fogy, gyengélkedik, a borsóra már ránézni sem bír, különösen, ha ő a szakács.

Gmundenban a Bezirkshauptmannschaftnál megalakult egy külön osztály, Abteilung für Betreuung der Auslandslager. Talán ez segít rajtunk, állítólag onnan fogják ellátásunkat központilag irányítani.

Délután Springééknél a szokott kedélyes tea. Ott volt egy nagyon csinos fiatalasszony, a Graz melletti Böhler-Stahlwerke egyik tulajdonosnője. Beszéli, hogy a háború alatt kifosztott gyárukat a bevonuló orosz csapatokkal jött „szakemberek” rendbe hozták, s nagy reklámot csapva, hogy ők mire képesek (ezt mi is hallottuk a rádióban) ünnepélyesen ismét megnyitották az üzemet. De már egy heti munka után felrobbant a főkazán, kiderült, hogy teljesen értéktelen és laikus munkát végeztek. Még egy vendégük volt Springééeknek, von Dreysing, porosz ny[ugállományú] lovas kapitány rokonuk, mert az egyik leányuk férje von Dreysing, osztrák Regierungsrat. A kapitány kedves öreg úr. Már

egy éve lakik Aussee-ban, a telet fűtetlen szobában kínlódta végig, mert nyugdíjat persze nem kap, s berlini lakását teljesen kifosztották. Az egész Springe család – bár a helyzethez viszonyítva jól vannak, sógoraék, Gommannék is szép két szobában laknak az ő villájuk szomszédságában – már nagyon vágyódik haza. Gommannék Berlinbe, vagy ha oda nem mehetnek, a Rajna vidékére, ahol az asszony otthona volt, Schmarjené Hamburgba, Springeék Bécsbe, Dreysing Berlinbe, szóval úgy ülünk itt együtt, mint a nagy vihartól valahol véletlenül összeverődött vándormadarak, akik visszasírják régi családi fészüküket, bár mindnyájan tisztában vagyunk azzal, hogy legjobb esetben csak kifosztott romokat fogunk hazatértünkör viszontláthatni.

Július 21.

Dr. Jents Elemér, a pesti származású kedves bécsi egyetemi magántanár jön ki hozzánk, s felháborodva beszél, hogy a polgármesteri hivatalban hallotta, hogy a bécsi lakos asszonyokat, gyerekeket haza akarják szállítani, a férfiakat azonban még továbbra itt tartják. Érthetetlen intézkedés a védtelen asszonyokat kiszolgáltatni az orosz megszállás keserveinek. Nem is teljesíti senki e parancsot.

Abban a reményben, hogy talán az itteni amerikai parancsnokság segítségével nyomást tudunk gyakorolni az osztrák ellátmányi hivatalra, elhatározzuk, hogy M. őrnaggyal felmegyünk a rokonszenves Maynard főhadnaggyhoz, s adatokkal bizonyítjuk, hogy például az elmúlt kétheti felvételezésből még nem kaptuk meg ma sem a kiutalt 40 kg húst, és semmi főzeléket sem adtak, bár a kiutaló jegyen 300 kg volt feltüntetve. Sajnos, a kellemes Maynard főhadnaggyot elhelyezték, bár tolmácsuk, a nagyon velünk érző és minden magyar ügyet felkaroló dr. Wiebols, hollandi egyetemi tanár (geológus) igen behatóan és rokonszenvesen tolmácsolja siralmunkat Maynard utódjának, Blumenthal zsidó-amerikai hadnaggyak, ez csak vállalt vonogatja, mondván, hogy ők itt Altaussee-ban harcos alakulat, és semmi közük sincs a menekülttáborokhoz és az osztrák közigazgatási és ellátási hatóságokhoz. A faképnél hagyott, mondván hogy sürgős dolga van, mire Wiebols a helyettesét, egy eléggé előzékeny hadnaggyot legalább arra tudta rávenni, hogy telefonált a Bad Aussee-i Military Government vezetőjének, a Klasnát felváltó Kay hadnaggyak, és kérte segítségét. Ennek megvolt az az eredménye, hogy estére kaptunk 10 kg kolbászt és egy kevés zöldséget, és persze szép ígéretek.

A lizthiány általános a vidéken. Schils is igen panaszkodik, hogy népes családjának nem tud kenyeret szerezni. Nekünk sincs sok, de elhatároztuk (s ezúttal M. őrnagy sem ellenkezett, pedig megszoktuk, hogy mindig ellenzéki állásponton van velünk szemben), hogy este Ilussal átvisszünk nekik két cipót. Nem sok, de mégis valami, s lássák, hogy jó szívvvel szeretnének segíteni rajtuk. A hollandus házaspár könnyekig meghatva, eleinte nem akarta elfogadni, mondván, hogy mi is nyomorgunk, de a nagy ellenkezésnek Ilus vetett véget azzal, hogy elkérve zsebkésemet, elkezdte az egyik kenyeret megszegni és osztogatni a jelenlevő gyermekek közt, akik óriási örömmel és leplezetlen éhséggel fogyasztották. Így azután már a szülők sem ellenkezhetek, s meleg kézsorongatással köszönték meg velük való törődésünket.

Tőlük továbbmentünk lengyel barátainkhoz, Hummelékhez kedélyes bridzsre. Wiebolsék is ott voltak, egy udvarban laknak velük. A professzor igen kedves, művelt úriember, magas szikár, Sándor fiunkra emlékeztető férfi. Az asszony csinos osztrák nő, de – mint Hummelék is mondják – nem nagyon szeretetre méltó, csak saját ügyeivel törődik. Két szép kis gyermeküket egy velük jött holland leány gondozza. Finom, de nekünk ismeretlen lengyel süteményt adtak a teához, fekete áfonyával (borovnyicával) töltött vastag

palacsintafélét. A borovnyica most ontja itt mindenütt, a tábor közelében is, az erdőben gyümölcsseit. Ismét a dobsinai nyaralói életet hozza vissza emlékembe, ahol ilyenkor szintén dúskáltunk ebben a finom erdei gyümölcsben.

Késő este tértünk haza. Egy magyar szekeret találtunk ott, Homoródy és vitéz Jónás magyar rendőr tanácsosok és három rendőr altiszt jöttek ezen Bayreuthból, a kitelepült magyar rendőrség táborából. Nem volt már nyugtuk, siettek haza, abban a reményben, hogy simán hazaérnek, és nem lesz bántódásuk. Éjjelre elhelyeztük őket egy barakkban, s velünk vacsorázva a rendőrtisztek elmondják, hogy híreik szerint a helyzet Magyarországon kezd enyhülni. A Bajorországban élő magyarok hivatalos vezetője, Legeza vezérőrnagy egyik tájékoztatását olvasták, amely szerint a békekötés utáni hivatalos magyar határ a trianoni határ lesz, némi könnyítéssel, azaz Románia felé egy kb. 10 km-es sáv bővítéssel, aminek folytán Szatmár, Arad és Nagyvárad hozzánk tartoznának, és egy korridor sáv az Uzsoki-szoroson át Lengyelország felé. Tőlük tudtam meg, hogy kedves barátom és kama-razenetársam, dr. Laczfó Richárd rendőr főtanácsos is Bayreuthban van, s ő a kitelepült magyar rendőrség főparancsnoka. A rendőr társaság holnap megy tovább Graz felé.

Július 22. vasárnap

Templom után kísétál hozzánk Jents Elemér kedves kis leányával, Erikával. Rögtönzünk egy bridzset a fenyőfák alatt, azután még ebéd előtt gyorsan megfürödtem. Délután Gommannéknál kedélyes bridzs, érdekes beszélgetések. Közben olyan vihar és jégeső támad, hogy este dideregve sietünk haza.

Jól sejtettük, hogy a Linzből ideszaladt Várhegyi családtagok csendes táborunknak nem jelentenek nyereséget. Főleg Várhegyiné nővére, elvált (vagy özvegy?) asszony, nagyon bizonytalan benyomást kelt, s Noémi is szeret mulatni. Nem csoda, hogy alig pár napi ittlétük alatt már naponként amerikai katonákkal szórakoznak. Ma éjjel nagy autópuffogásra ébredtünk. Amerikai katonák hozták a két nőt haza, az egész társaság be volt rúgva, az autóval a barakkok közti szűk helyen ide-oda gurulva nekimentek mindennek, feldöntöttek a kint lévő kályhákat, szóval botránnyosan viselkedtek. Féljük a tábor hírnevét.

Július 23.

Délelőtt egy fekete bricska gördül be táborunkba, a lovakat egy nagyon csinos fiatal lány hajtja, s mellette egy szintén nagyon disztigvált kinézésű elegáns idősebb hölgy. Hallom, mikor az egyik táborlakótól magyarul kérdezik, hogy kivel beszélhetnének táborügyben. Arra a feleletre, hogy itt van Markó ezredes úr, örömmel kérdik, Markó Árpád? Az igenlő feleletre kezdenek leszállni a kocsiról, de már – hallva nevemet – addig odaértem én is, s a leányt megismerve örömmel üdvözlöttük egymást. Az asszony, Széll József volt belügyminiszter felesége örökbefogadott leányával, Marianne-nal, aki régi jó barátaink, Buday Pistáék leánya.¹⁸⁵ Ilust is rögtön odahívtam. Nagy volt az örömük, hogy éppen velünk akadtak össze, ők Grundlsee-ben, a szomszédos völgyben laknak, s azért jöttek át, mert

¹⁸⁵ Széll József, Széll Kálmán egykori miniszterelnök unokaöccse, a Darányi-kormány belügyminisztere volt, felesége Pekry Olga. Sajat gyermekük nem lévén, 1934-ben (Széll József ekkor zempléni főispán volt) örökbefogadták Buday István zempléni tiszteletbeli főszolgabíró 1927-ben született kislányát. A családtörténeti irodalomban ő Széll Máriaként szerepel, a sátorlajaujhelyi születési anyakönyvbe előbb Katalin Ilona Rózsa keresztnévvel jegyezték be, majd az örökbefogadás tényének utólagos bevezetésekor pótlólag a Mária nevet is betoldották. Lásd Széll Tamás – Széll Kálmán: Adalékok a dukai és szentgyörgyvölgyi Széll család történetéhez. Vasi Szemle, 53. (1999) 3. sz. 368/369. II. tábla. (A szerzőpáros, bár tanulmányában nem említi, de tud az örökbefogadás tényéről.) Lásd még a sátorlajaujhelyi anyakönyv 1927. február 8-i bejegyzéseit a későbbi kiegészítésekkel.

hallották, hogy szekeret akarunk eladni. Saját lovaikkal menekültek, s most alkalmuk lenne fuvarozást vállalni, Bad Aussee-ből Grundlba, s ehhez kellene nekik szekér. Határozott választ adni nem tudok, amíg Volanttal és M. őrnaggyal nem beszélek, de mindenesetre ígértem nekik, hogy mindent el fogok követni, hogy megkapják. Pár nap múlva jönnek a válaszáért.

Ellentétes hírek közt nem tudunk eligazodni. A rádió (angol) hivatalosan bejelenti, hogy az oroszok a tőlük illetéktelenül megszállt Steiermarkból kivonultak. Állítólag egész Ausztriából is ki fognak menni, sőt Magyarország is felszabadul a „dél-magyarországi” sávig. Hogy mit ért ezzel¹⁸⁶ az angol rádió, nem tudjuk elképzelni. Másrészt a potsdami konferencia igen sok nehézséggel küzd. Churchill állítólag nem akarja magát még erősen exponálni a kelet-európai kis nemzetek felszabadulása ügyében, amíg el nem dől, hogy a jövő hónapban esedékes angliai választásoknál¹⁸⁷ ismét az ő pártja és külpolitikája marad-e felszínen.

Volant és M. őrnagy közt – bár a Ludovikán együtt voltak, s eddig jó barátságban – az ellentét napról napra élesebb. Volant Bandi a mi emberünk, szigorúan becsületes, egyenes ember, s nem tűri M.-ék, főleg az asszony folytonos csendes intrikáit.

Este Hummelék jönnek, mélyen lesújtva. A lengyelek felszólítást kaptak, hogy térjenek haza. Ők semmi szín alatt nem mennek.

Július 24.

Gálosy Évi napjai meg vannak számlálva, a kisbaba születése most már napról napra várható. Bátor fiatal asszonyka, a hihetetlen nehézségeket (nyomorult barakkszállítás kemény priccsen, elképzelhetetlenül silány táplálkozás stb.) derekasan viseli, szerencse, hogy szervezete egészséges, rugalmas. Férjével együtt főleg az utolsó időben nagyon ragaszkodnak hozzánk, látják, hogy segíteni akarunk mindenképpen rajtuk, Ilusom sok utánjárásának köszönheti, hogy az itteni derék szepesiek, lengyelek, osztrák barátaink segítségével igazán bőségesen kaptak gyerekkelengyét, legalább ezt a kérdést meg lehetett oldani, ami addig, amíg Ilus nem vette kezébe az ügyet, reménytelennek látszott. A polgármesteri hivatal ugyan ígérte, hogy Évit is felveszik az ellátatlan szülő asszonyok közé, s kapni fog gyermek-tápszereket, ruhát, de hát nem nagyon bízunk, hiszen az üzletek üresek, s a hatóság is csak jegyre tud alig valamit kiosztani, s bizonyára nem a magyar menekülteknek fog kedvezni. Gálosy Józsi inkább komor, nem barátságos természetű ember, ezért nem nagyon kedvelt itt a táborban, de mi látjuk, hogy csak a nyomorúság és vigasztalanság teszi ilyenné, és az aggodalom feleségéért. Mi most már olyan viceszülők szerepét vettük át náluk, amiért főleg Évi hálás, hogy legnehezebb óráiban talált valakit, aki anyja helyett támogatja őt. Délelőtt én bekísérem Évit a polgármesteri hivatalba (nem tud németül) és sikerül neki néhány jegyet szerezni tejporra s szappanra, hintőporra és más ilyesféltre. De látjuk, hogy ez alig valami, majd ha a kicsi megjön, Ilus elmegy Wiebols dr. holland barátunkhoz, s kér az amerikaiaktól is valamit.

Délelőtt eljött Széllné Marianne-nal a válaszáért. Tegnap letárgyaltam a szekérügyet M. őrnaggyal és Volanttal. Utóbbi persze szintén azt javasolta, mint én, hogy adjunk neki szekeret ingyen használatra, vagy ha pénze van, végleg megveheti, de M. őrnagy ebbe nem

¹⁸⁶ Így, nyilván ezen helyett, s a dél-magyarországi sáv pontos földrajzi értelmezése a kérdés.

¹⁸⁷ A brit választások ekkor már lezajlottak, a Munkáspárt győzelme és Churchill bukása napokon belül eldőlt, az eredményt 26-án hirdették ki. A potsdami konferencia július 26–27-én fel is függesztette ülését, s 28-án már az új miniszterelnök, Attlee ült Churchill helyére a tárgyalóasztalnál.

hajlandó belemenni. Már azt is kifogásolta, hogy „kegyelmes” asszonyon akarunk segíteni, ő inkább parasztnak adná, mint annak. A magyarázata ennek, amint Volant Bandival megállapítottuk, hogy őket, főleg az alacsony származású, de még alacsonyabb gondolkodású asszonyt igen bosszantja, hogy mi, akaratlanul is, volt magas rangúakról beszélünk, és itt is Hómanékkal voltunk jóban. Igazán nem tehattünk róla, hogy pesti ismerőseink közt sok miniszter, magas rangú katona, egyetemi professzor stb. volt, de sohasem mi dörgölgöttünk vagy törtettünk utánuk, hanem ez volt a mi természetes társasági körünk. Az asszonynak tehát – ez most világott ki előttünk – mindig bizonyos Minderwärtigkeitsgefühlje volt velünk szemben, ha például Gerseyékkal, Szombatfalvyékkal beszélgettünk, vagy látták, hogy Hómanék, Széllék is milyen kedvesen örülnek, ha velünk találkoznak. Ezt a buta ellenszenvét belesugalmazta férjébe, aki pedig tisztí család sarja, s különben is igen művelt, kifogástalan modorú törzstiszt volt, de mióta ennek az asszonynak búvkörébe került, egészen megváltozott. Végül abban állapotunk meg, hogy Széllének adunk egy szekeret 100 márka használati díj fejében, s ha a szekeret visszaadja teljesen kifogástalan karban, akkor a pénzt visszakapja. Széllének ez a megoldás megfelelt, rögtön fizetett, és vitte a szekeret.

Délben két angol tiszt jött Salzburgból horgászni a tóhoz. Ilus beszédbe bocsátkozott velük, udvariasan elbeszélgettek, amint megtudták, hogy magyar tisztí családok vagyunk.

A volt munkadandárunk egyik tisztje, dr. Veress Jenő százados, volt dévai¹⁸⁸ közjegyző, akivel már Beleden összebarátkoztunk, jött Linzből poggyászát keresni, mert az állítólag az Aschachból velünk jött kocsi valamelyikére került, amikor Stemmer őt onnan Linzbe helyezte át. Igen feldühödött, amikor megtudta, hogy ezt a koffert is ellopták a tisztelt megszökött sofőrök, sok más egyéb holminkkal együtt. Veress hozott Linzből egy magyar újságot, a június 25-i Népszavát. Mohón olvastuk, de nem sok jót olvashattunk ki belőle.

Estefelé felkerestem Zwiedinek generálist. A linzi utazás igen kimerítette szegény öregurat, szemmel láthatólag fogy az ereje. Nagyon élvezte első világháborús visszaemlékezéseimet, hiszen ez volt életének fénykora, és igen sok közös ismerősre bukkantunk. A családjá, felesége és leánya kísértek szép kertjükön keresztül az utcáig, és igen hálásan köszönték, hogy az öregnek ilyen kellemes órát szereztem. Megígértem, hogy gyakrabban jövök.

Élelmezésünk semmit sem javul. Úgy látszik, a Bad Aussee-i Military Government eleresztette füle mellett a múltkori panaszunkat.

Július 25.

Délelőtt Szombatfalvyné sétált át hozzánk Lupitsch-ból. Mindig örülünk, ha vele lehetünk, annyira egyformán gondolkodunk és ítélünk meg embereket, eseményeket.

Az altaussee-i lakosságnak téli tüzelőkészletéről magának kell gondoskodni, mert napszámot nem kapni, s kitermelt, aprított fát csak uzsorára lehet beszerezni. Ezért már ismételten láttunk ismerősöket, úri családokat stb., akik a városi erdőhivattalól megvásárolt fákat maguk vágják ki, hasítják hasábokba és szállítják haza. Fa persze van bőven, remek hatalmas fenyők főleg, de más keményebb erdei fa is akad. Az erdőhivatal elég olcsón adja, ha tehát valaki maga lát hozzá a kitermeléshez, jutányosan elláthatja magát. Persze sok tüzelő kell, főleg a puha fenyőből, mert – mint mondják – már szeptember közepe felé kell fűteni, s a hideg április végéig is eltart. Szepességi barátaink is mind az erdőben dolgoznak. Napok óta látjuk a táborral szemben lévő parti erdőhöz átevezni, ott fát ki-

¹⁸⁸ Helyesen: dési. Fentebb, a beledi hónapok leírásánál Markó is Dést említ, s Veress Jenő valóban Désen volt közjegyző.

vágni és visszaszállítani a mi helyünkre dr. Moser Generaldirektort, egy kedves, elegáns öregurat, akivel Zwiedinekéknél ismerkedtünk meg. Legalább 60 éves, teljesen kopasz, szikár ember, aki a tűző napban reggeltől estig végzi ezt a neki bizonyára szokatlan testi munkát. A táborunk szélére szállítja át a túlsó partról a hasábokat, s ott gyűjti napok óta. Megható a bizalom, nem fél, hogy megdézsmáljuk éjjel? Ma azután végzett, s szekerén elvitette. Nagyon jól esett neki, hogy Ilus egy csésze hideg kávéval kínálta meg a fárasztó munka közben.

Gálosy Évinek most már az órai meg vannak számlálva. Horváth Pista elintézte a Bad Aussee-i egyik kórházzal, hogy ott közös szobába jutányosan felveszik, de hát a beszállítása okoz nekünk gondot. Arról szó sem lehet, hogy rázós parasztszekéren, gebéinkkel vigyük be, az autóközlekedést benzintakarékosság miatt az amerikaiak betiltották. Nekünk mint hadifoglyoknak különben sem szabad autózni. Délelőtt mégis elmentem az amerikai parancsnoksághoz, s megkértem Wiebols dr.-t, hogy szerezzen legalább egy útra engedélyt. Az amerikai tiszt azt állítja, nincs jogában engedélyt adni, mert a tilalom felsőbb helyről jött. Ilyen helyzetben azt tanácsolom, hogy ne törődjünk a tilommal. Ha Évi szülési fájdalmai megkezdődnek, Horváth Pista mint orvos vöröskeresztes karszalaggal vigye őt be autón, amit M. őrnagy fog vezetni. Ha útközben megállítják, a karszalagot és a helyzetet látva, nem hiszem, hogy az amerikaiak ne engednék tovább. Egy személykocsit tehát elkészítenek, s várják az indulás pillanatát.

Délután 6 óra felé kijönnek lengyel barátaink bridzsre, de alig ülünk le játszani, szalad Gálosy Józsi a hírral, hogy Évi beszállítása sürgős. Pár perc múlva már robognak Bad Aussee-ba. Úgy volt, hogy Ilus is bekíséri, de csak a legkisebb személykocsi volt üzemképes, s azon csak a doktor és Évi férje fértek el. Simán bejutottak. Altaussee határában, a Traun folyó hídjánál felállított őrség megállította őket, de megértve a helyzetet, azonnal tovább bocsátotta. Visszajövet az üres autót meg sem állították. Távozásuk előtt a fiatal szülők Ilust kérték fel keresztanyának.

Vacsora után a szokásos lórumpartira ültünk le a doktorékkal, Volanttal és M. őrnaggyal, amikor sürgős üzenet érkezik a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőségtől, hogy az 1000-es címletű magyar pengőbankjegyeket másnap reggel 8 óráig be kell vinni hozzájuk, mert ez kimegy otthon a forgalomból, de most még Gmundenben be lehet váltani.

Bizalmatlanok vagyunk, ezért Gersey Artúrt kérjük meg, hogy gyűjtse össze, vigye be a pénzt, de menjen ő is tovább azzal Gmundenbe, hogy tájékozódjék, miről van szó. Én 12 000 pengőt adok át neki. Néhány kisebb pénznemen kívül ez az összes vagyonunk, reméljük, nem vész el.

Ma új táborlakók érkeztek. Pálffy Elemér tartalékos hadnagy, magántisztviselő feleségével. Hódmezővásárhelyi emberek, egy munkadandárnál voltak Grazban, de mikor az oroszok oda bevonultak, az alakulat feloszlott, és egyénenként menekült nyugat felé, ki kocsin, ki gyalog, ahogy tudott. Ők gyalog bandukoltak hegyi ösvényeken, mert iratok nélkül nem mertek az országúton járni. Testileg teljesen kimerülve, betegen érkeztek a Bad Aussee-i felügyelőségre, ahonnan ideküldték őket. Kár volt nekik ezt a nagy strapát vállalni, mert az oroszok végül mégis kiürítették Steiermarkot, csak néhány ipari központot tartottak meg továbbra is kezükben.

Július 26.

Reggel érkezik az örömdetes hír, hogy Évinek még az éjjeli órákban egészséges kisleánya született, Ágnes névre fogják keresztelni. Reggel kijön egy amerikai tiszt Wiebolsszal. Mindenkit kiküldenek a barakkból, s megvizsgálja a barakkokat, egy-két ládat, kosarat

is megnéz, de hamar végez. Wiebols nem tudja a házkutatás okát. Aggódunk, hogy nem derült-e ki a niggerekkel való csencselés.

Az angol választások folynak, sajnos, a déli rádióhírekből úgy látszik, hogy Churchill nem fogja megkapni a többséget, hanem a munkáspárt kerül felül. Ugyancsak a rádióból halljuk, hogy a grazi angol parancsnok elzárta a határt kelet felé, és senkit sem enged át Magyarországba. Vajon miért?

A japán háború – úgy látszik – vége felé közeledik, de feltételeiket a tárgyalásra az amerikaiak nem fogadják el.

A hangulat a táborban ismét romlik. A fűgyűjtéstől mindenki szabadulni akar, morog, s egyik barakkban lopások is előfordultak. A mi fekhelyeinkről is eltűnt, mialatt fürödtem, egy alsónadrágom és pár harisnyám. Nem tudjuk, ki a tettes, Zwicklné komisz fiára¹⁸⁹ gyanakszik mindenki.

Este szomorúan halljuk a rádióban, hogy az angol munkáspárt győzött. Churchill lemondott, és Attlee lett a miniszterelnök. Ő már részt vett a potsdami tárgyalásokon eddig is, s holnap már új minőségében repül oda. Bemutakozó beszédében minden szépet, jót ígér, demokráciát, békét, társadalmi jólétet stb. Nekünk, szegény magyaroknak mindebből csak az fontos, hogy az angol munkáspárt miképpen érez az oroszokkal szemben. Mert ha ők is elvetik a nyugati demokratikus világnézetet és csatlakoznak a moszkovita proletariátus terveihez, akkor egész Európa pusztulásra van ítélve.

Július 27.

Az időjárás napok óta úgy alakul, hogy napközben verőfényes napsütés, meleg, de estefelé jön egy vihar, néha jégesővel.

Megindult a rendes autóbuszjárat Altaussee és Bad Aussee között. A mi legközelebbi megállónk a végállomás a tó nyugati sarkán, a templom mellett. Nagyon örülünk ennek, legalább nem kell gyalog bejárni, ha valami elintézni vagy vásárolni valónk van ott. Mindjárt délelőtt fel is használjuk, és Ilussal bemegyünk Gálósy Évit meglátogatni. Egy kolostorból átalakított egyszerű, de rendes, tiszta kórházban megtaláljuk. Sugárzó, jókedvű, boldog anya, a szülés gyorsan, könnyen ment, a kisbaba pufók, egészséges kis jószág. Örömmel gyönyörködünk a fiatal szülők boldogságában. Onnan Hómannéhoz mentünk. Bálint Rátz Jenővel és Babyval van együtt Ischl mellett egy Mitterweißbach község melletti barakk-táborban. Ellátásuk, életviszonyaik tűrhetők, de még nem hallgatták ki őket. Azután Kajaba plébánost is felkerestük egy másik kórházban, ahol szegény krónikus isiással fekszik, szinte mozdulni sem bír. Nővéréről és annak gyermekeiről mindig több adatunk van, hogy aljas gondolkodású, szélhámós emberek, és nem is értjük, hogy ez a deréknek látszó papi ember hogy jut ilyen környezetbe, és miért hordozza magával őket és szintén kétes „házvezetőnőjüket” súlyos tehetétként magával. Néha már azt hisszük, hogy ő is szélhámós, bár egész lénye és magatartása nem azt mutatja. Kénytelen voltam felhívni figyelmét arra, hogy nővérét intse meg komolyan. Ti. ha valaki kórházba kerül, az ott kap ingyen ellátást, tehát a táborbeli fejadagja az egész tábor közössége javára megtakarítódik. Ságlné azonban azzal az ürüggyel, hogy valamelyikük beviszi az ételt a kórházba, mert az ottani koszt silány, szabályosan felveszi a plébános adagját, de – mint rájöttünk – sohasem viszi be, még a cigarettát sem, pedig szegény beteg kórházi kosztja valóban gyenge. Láttuk, hogy ez a leleplezés neki milyen kellemetlen, s ígérte, majd elrendezi. Lányi százados, élelmező tisztünk mindenesetre egyelőre nem adja ki az adagokat

¹⁸⁹ A már említett, tíz év körüli Tarkóy Péter.

a családnak. De ezzel a társasággal amúgy is sok baj van. A seewiesei kis tábor (ahol pedig rajtuk kívül igazán rendes, összeszokott emberek élnek békén együtt, amióta ezek ott vannak, s főleg, mióta Kajaba Laci kórházba került) élete nyugtalanná vált. Sághék minden közös munkából kivonják magukat, nem törődnek a közös teremben való lakásból következő kölcsönös tapintattal, szóval igen kellemetlen lakótársak, s ezért a civakodások napirenden vannak.

Ma ismét érkezett egy új család a táborunkba, Laczy Zoltán, pécsi postatisztviselő, tartalékos hadnagy, feleségével és két kisleányával.

Élelmzésünk nemhogy javulna, de napról napra romlik. Annál nagyobb az elkeseredésünk emiatt, mert a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőségénél járók felháborodva beszélik, hogy ez a felületes és velünk nem törődő társaság H. százados keze alatt milyen jól él. Maguknak mindent be tudnak szerezni, minket éhezni hagynak. M. őrnagy készül Gmundenbe, az ottani magyar parancsnoksághoz ezt a helyzetet feltárni és orvoslást kérni.

Július 28.

Ilus délelőtt Gálosy Józival elmegy a községi ellátó hivatalba, hogy csecsemő-kelengyét szerezzon a kórházban kapott születési bizonyítványt bemutatva. Én pedig ezalatt Vetró Sanyival átevezek a túlsó partra füvet gyűjteni. Távollétünkben látogatónk érkezett, Széllné, Várgedey alezredessel.

Gersey visszajött Gmundenből. A pénzbeváltás ügye nem komoly. Ezért a magával vitt pénznek csak egy részét hagyta ott, amit állítólag onnan visznek a Magyar Nemzeti Banknak a közeli Spital am Pyhrnben lévő kitelepült intézetéhez. Egyéb híreket hoz. Találkozott Rátz Jenőnével, Elzával, aki eredménytelenül keresett ott lakást, hogy Jenőékhez közelebb legyen. Eddig a Wolfgangsee partján laktak. A Miklós-féle bizottság Gmundenben és Ischlben is járt. Nagyon szeretnék a kitelepült magyarságot hazavinni, de mindenütt bizalmatlanul fogadják őket.

Délben egy amerikai orvos százados jön a Bad Aussee-i magyar felügyelőséghez újonnan beosztott élrelmező közeg kíséretében. Ez a fiatalember, Aescht Miklós, erdélyi szász, jól beszél magyarul, pontosan tolmácsolta panaszainkat és kéréseinket az amerikai orvos századosnak, mindent pontosan feljegyeztek, s az volt az érzésünk, hogy talán mégis segíteni akarnak. Az orvos igen csóválta fejét, amikor megmutattuk neki a lehető legprimitívebb latrinánkat. Mint minden amerikai, ő is igen félt ragályos betegségek elterjedésétől, aminek egy ilyen nyílt closett természetes melegágya. Ezt mi is éppen oly jól tudjuk, s kezdettől fogva mindent elkövettünk, hogy ezen a helyzeten segítsünk, de hasztalan. Az orvos igen szigorúan meghagyta, hogy a latrinát mindennap szórjuk be homokkal, földdel, a deszkarészeket súroljuk fel stb. Ezt természetesen megtesszük, de arra a kérdésre, hogy ha ez az üreg megtelik, mit csináljunk, mert másútt már alig 30 cm-es humuszréteg után kemény sziklatalaj következik, amiben még csákánnyal sem tudunk üreget vájni, csak vállát vonogatta, s azt a szemtelen megjegyzést tette, hogy úgy látszik, a magyarok nem szeretnek dolgozni.

Július 29. vasárnap

Rádióhír: Attlee visszautazott Potsdamba,¹⁹⁰ s ezzel a bizalmatlansági légkör az angolszászok és oroszok közt eloszlott. Úgy látszik, Churchill csakugyan számított új háború kitörésére. Délelőtt mise után elsétálunk Springéékhez, hogy vele és sógorával megtárgyaljuk

¹⁹⁰ A 28-i ülésen Churchill helyett már Attlee képviselte Nagy-Britanniát.

ezt az új helyzetet. Ők, akik jól ismerik az angol viszonyokat, ezt a fordulatot nem tartják kedvezőtlennek, mert az angol ember, akár munkáspárti, akár kommunista, elsősorban és kizárólag angol üzletember, és műveltségénél, rendezett szociális viszonyainál fogva sohasem lesz kommunista az orosz-szovjet értelemben. Tehát ha az orosz az ő moszkovita ideológiáját akarná Európa nyugati felére is elterjeszteni, ezt nem fogja az angol munkáskormány sem megengedni. Ha ez igaz, akkor nekünk az a fontos, hogy Angliának milyen anyagi és politikai érdekei fűződnek Magyarországhoz, tehát hogy milyen mértékben és milyen határig exponálja majd magát a béketárgyalásoknál hazánk ügyében, hogy kiragadjon a geopolitikailag sajnos közel fekvő orosz érdekkörből. Nem sok reményt fűzünk ehhez, mi annyira kis állam vagyunk, és annyira távol az amerikai-angol érdekektől, hogy alig hihető, hogy erőlyesen mellénk állnának.

Hazamenet beszóltunk egy percre Hummelékhoz. Nagy izgalomban találtuk kedves lengyeleinket. Váratlanul megérkezett Hummel fivére, Karel, ukrán származású és megjelenésű feleségével. Varsóból annak idején Tübingiába menekültek, s most, hogy a győztesek közti megegyezés folytán a német birodalomnak ezt a területét is átadták az oroszoknak, a Hummel házaspár egy kis kétkerekű targoncára pakolva fel kis poggyászukat, egy hét óta gyalog menekült az előnyomuló oroszok elől, de még így is szörnyű dolgokon mentek keresztül, amikor előreszáguldó orosz motorosokkal találkoztak. Holtfáradtan értek ide, Altaussee-ba, de amikor azt hallották tőlünk, hogy a hangulat a britek és oroszok közt enyhül, és nincs kizárva, hogy az oroszok még több területet vesznek át, azonnal felugrottak székeikről, hogy akkor így, ahogy vannak, agyonfáradtan, de azonnal továbbvándorognak nyugat felé, nehogy még egyszer találkozzanak oroszokkal. Ez eleget mond! Nehezen tudtuk megnyugtatni, hogy semmi ok a sietésre, csak pihenjenek nyugodtan. Otthoni híreink továbbra is zavarosak. Néha jobbak, de inkább rosszabbak. Mindenesetre nagyon feltűnő, hogy biztos hírek szerint a Csehországba menekült magyarokat az oroszok nem engedik haza, hanem Bajorországba telepítik át, és hogy az angolok szigorú határozást rendeltek el a stájer–magyar határon.

Délután kedélyes bridzs a kedves Gommann házaspárnál. Mutatják remek berlini házuk képét, s a tervrajzot a háború előtt megkezdett új, valóban főúri kényelemmel megtervezett nagy villájukról Berlin egyik legszebb villanegyedében. 15 szoba, minden családtagnak (két felnőtt gyermekük van) külön háló-, fürdő-, gardrób- és dolgozószoba, két garázs stb. Persze ennek vége. Nagyon üdítő volt ez a két óra e kedélyes, rendkívül művelt, finomlelkű emberpárnál, élveztük a szellemileg sivár tábori élet után ezt a más témakörökben mozgó társalgást, finom tea és a tegnapi viharban levert almából készült pite mellett.

Július 30.

A szokott heti nagymosásunkat végezzük Illussal a tóparton. Az a terv, hogy néhány komoly embert, M. őrnagyot, Gersey Arthurt és Lányi élelmező századosunkat Gmundenbe küldjük, hogy panaszt emeljen a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőség nemtörődömsége miatt, leküzdhetetlen nehézségbe ütközik, mert vonatzárlet van. Az a rádióhír, hogy Sopront azzal a területtel, amit a népszavazással Burgenlandból visszakaptunk, ismét visszacsatolják Ausztriához, kellemetlenül érint, de látjuk, hogy a Dunántúl kérdésével – úgy látszik – komolyan foglalkoznak.

Ilus ma élénken azt álmodta, hogy Sándorék mind élnek, jól vannak, de Dénes öcsénk¹⁹¹ meghalt.

¹⁹¹ Személyét nem sikerült azonosítani.

Este a Schils házaspár látogat meg. Igen érdekes külpolitikai fejtegetéseit hallgatjuk a helyzetről. Állandóan amerikaiak közt forogván, jól van tájékozva. Híreiből, sajnos, csak azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar ügy minimális jelentőségű a sok egyéb nagyméretű európai és világpolitikai kérdés közt. Ő is azt mondja, amit délelőtt Springééknél hallottunk, hogy az angol munkáspárt uralomra kerülése nem változtat az ő külpolitikájukon, továbbra is bolsevista-ellenesek lesznek. Sajnos azonban, hogy az oroszok a Japán elleni háborúba való belépésükért ellenszolgáltatásként azt kérik, hogy egész Bajorországot és egész Ausztriát megszállhassák, szóval Európa közepéig terjedjen a Szibériában kezdődő orosz kolosszus. A mi, ti. a táborlakók helyzete Schils szerint sokáig nem fog változni. A szigorú határzárak még sokáig fenn fognak maradni, s most úgy érzi az amerikaiak beszédeiből és hírlapjaiból, hogy minket, vagyis azokat a magyarokat és más nemzetekhez tartozó, nyugatra kitelepülteket, akik az orosz előnyomulás elől jöttek ide, antibolsevista érzelmű embereknek tartanak, tehát az ő érdekük is ezeknek a biztonságban tartása, ezért nem fognak kiadni a szovjetnek, nem akarnak feláldozni, nyilván azért sem, mert későbbi terveikben esetleg számítanak reánk is. Hát majd meglátjuk.

Schilstől tudtuk meg nagy örömünkre, hogy – habár a Wiebols által tolmácsolt panaszainkra élelmezésünk eddig nem sokat javult, de – bizonyos fokig felnyitottuk az amerikai Military Government szemét. Ennek eredménye, hogy Kay főhadnagy belátta, hogy az osztrák élelmezési hivatal az ő utasításait szabotálja, és másképpen tájékoztatta őt a magyar táborok ellátásáról, mint az a valóságnak megfelel. Nagy része van ebben a komisz oláh zsidó tolmácsnőnek, Ludwignénak, akit elődjétől vett át. Ezt a némbert már elbocsátotta szolgálatából, s az amerikai orvost is már ő küldte ki hozzánk. Hasonló jelenetek játszódtak le Altaussee-ban a Gemeindeamtban, ahol Dawits alezredes Wiebols unszólására csinált nagy patáliát. Magához rendelte a polgármester helyettesét, a tőlünk kapott adatokkal a fejére olvasta, hogy nem törődnek velünk úgy, ahogy kellene, hogy a táborlakóknak nem adják ki ugyanazt az adagot, mint a városban élő helybeli lakosoknak. Keményen lehordta őt, egyúttal megbízta az itt működő amerikai titkosrendőrséget, a CIC-t (Country Intelligence Corps), hogy az előljárókat ebben a tekintetben is megfigyeljék.

Úgy hírlik, hogy az amerikaiakat itt nemsokára angol közigazgatás fogja felváltani. Azt hiszem, csak nyernénk ezzel, mert hírek szerint az angolok komolyan törődnek és rendszerben tartják a menekültek ellátási ügyeit. Minden táborban egy angol altiszt van beosztva az élelmezés szabályozására, akivel az osztrák hatóságok nem mernek úgy elbánni, mint a menekültek közegeivel.

Schils beszélt otthonáról, Rosendaalban született és Breda környékén lakott, ma is ott élnek testvérei. Erre én szerényen megjegyeztem, hogy mindezeket a helyeket ismerem, s még felsoroltam egy csomó más kisebb-nagyobb községet arról a vidékről. A hollandus nagy csodálkozással kérdezte, hogy mikor jártam ott, hogy mindent olyan pontosan ismerem? Nevetve mondom, én sohase jártam arrafelé, de 200 év előtt Hadik András magyar lovas generális harcolt és élt ott évekig, s annak életrajzát dolgozván fel, gondolatban én is vele jártam azt a harcteret. Szerencsémre pár nap előtt kaptam meg Szombatfalvyéktól a Hadikról írt könyvem, amit ők még a múlt évben Pesten megvettek, s valahogy magukkal hoztak, most ezzel bizonyíthattam, hogy honnan ismerem én Hollandia e részét. Schils élénk érdeklődéssel forgatta könyvem. Örömmel kiáltott fel, amikor ismerős nevekre, térképvázlatokra akadt a könyvben, és borzasztóan sajnálta, hogy nem érti annak szövegét. Arra a kérdésre, hogy Rosendaalról, amely városnév sokszor előfordul a neki mutatott lapokon, mit írtam a könyvben, azt válaszoltam, hogy Hadik generális egy egész télen keresztül, 1757–58-ban ott lakott, s onnan intézte a Bergen op Zoom vára elleni

körülzáró portyázásokat. Schils szeme felcsillant: „Most már megérték valamit – mondja –, szülővárosomban az egyik utcát »Hadiklaan«-nak hívják, de már senki sem tudja, hogy mit jelent ez az idegen név, Hadik. Laan annyi mint faszor, tehát az utca a Hadik faszor nevet viseli ma is, nyilván azért, mert talán abban lakott akkor a magyar tábornok.” – Igen örültem ennek a beszélgetésnek, és titokban elhatároztam, hogy németre fordítom könyvem ama fejezetét, amely az ezen a vidéken lefolyt hadműveletekkel foglalkozik, s ha készen leszek, meglepem vele derék hollandusunkat. Ilussal együtt előre is örültünk, hogy tehetünk neki valami szívességet sok jószágáért. Mindjárt másnap hozzá is fogtam a munkához.

Július 31.

Ilus napok óta erős bordaközi fájdalmakkal kínlódik. Taval, amikor Dénesházán egy székről leesett, kezdte érezni ezt a fájdalmas pontot, s most is azt hiszi, hogy ugyanaz az izomrándulás jelentkezik újból. Horváth Pista nem nyilatkozik határozottan, nem tartja ezt valószínűnek, inkább a mostani nyirkos klíma miatt fellépő ízületi bajnak tartja.

Persze, ha otthon volnánk, kényelmes ágy, thermoforok stb. hamar segítenének, de hát itt, a kemény deszkapriccsen, minden kényelem nélkül mit csináljunk? Hát csak szenved, szegényke, és fáj a szíve, amikor az egészségesek vígan lubickolnak a kristálytisztá tóban, s éppen ő, aki annyira szeret úszni, meg van ettől fosztva.

Ma ebédünk változatosabb volt. Egyik lovunk legelés közben tegnap lezuhant egy szikláról. Lányi százados utasítása szerint, aki kítűnő szakács, igen jó fűszeres gulyást készítettek.

Délután Springéékhez kellett volna mennünk teára, de Ilusom feküdt egész nap, s délutánra az idő olyan viharossá vált, hogy ilyen hosszú sétára magam sem vállalkoztam, különben sem hagytam volna Ilust magára a sivár barakkban. Így hát elbeszélgettünk, és kedvenc kettős kártyajátékunkkal (casinónak hívják, bridzs kártyával) szórakoztunk.

Éjjelre olyan hidegre fordult az idő, hogy még a köpenyegeinket is magunkra borítottuk az ágyban.

Augusztus 1.

A potsdami konferencia véget ért, semmi pozitív eredményről nem hallunk.

Ilus állapota a tegnapi fekvés után lényegesen javult, fájdalmai megszűntek, úgyhogy délután bement autóbusszal Bad Aussee-ba, hogy Gálosy Évikét kisbabájával kihozza. Szomorú kis fülkéküket a barakkban virággal feldíszítettük, s mikor konflison megérkeztek, a tábor nagy része örömmel és szeretettel köszöntötte őket. Én reggel Vetró Sanyival a Loser lejtőjén gyűjtöttem füvet, délután pedig Gerseyt elvittem az öreg Zwiedinek tábornokhoz beszélgetésre. Gersey tökéletesen beszél németül, művelt, világlátott ember, régi tüzér, az első világháborúban becsülettel harcolt, s így igen nagy örömet okozott az öreg tüzérnek, aki nem győzte eléggé hangoztatni, hogy a régi magyar tisztak valódi jó bajtársak, úriemberek, akikhez ő mindig szeretettel ragaszkodott.

A napok óta tartó, sőt fokozódó hideg arra készítetett, hogy egy alaposan megindokolt beadványt szerkesszek a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőséghez, hogy jó előre, idejében, most már sürgősen gondoskodjanak a mi téli elhelyezésünkről, mert a helybeli lakosok szerint már szeptemberben olyan hideg és hó következik, hogy a fabarakokban lakás teljesen lehetetlen.

Augusztus 2.

Korán reggel begördül egy személyautó táborunkba. Volant Bandi után érdeklődnek. Kisejt, s nagy örömmel újságolja, hogy a Nemzeti Banknak Spital am Pyhrnbe kitelepített in-

tézetének főnöke, Torzsay-Biber igazgató¹⁹² hozott titkárnőjétől, aki Volant sógornője,¹⁹³ csomagot neki. Útban voltak Salzburgba egy tárgyalásra. Én is az autóhoz siettem, az igazgatón kívül még két tisztviselő volt benne. Hamar megérdeklődtem összes nemzeti banki ismerősünk sorsát. Sztehlo Ervinék Pesten maradtak, s jelenleg ő a liquidáló főintézet vezetője. Kedves barátnőnk, báró Arz Stefi, férjével, Riedl Alfonzzal¹⁹⁴ itt van Spitalban. Este visszatérőben ismét beszéltek a táborba, én is küldtem egy levelet Riedléknek.

Délután bemegyek Pálosy Margittal Springéékhez, hogy kihozzuk a gyermekkocsit, amit a szép Schmarjené ajánlott fel Évinek, s ezzel egy nagy gondot vett le az ő és Ilus fejéről. Igazán megható, hogy a Springe leányok milyen gyöngéd szeretettel törődnek e nekik ismeretlen kis magyar csecsemő és anyja sorsával. A szép Mózes-kosárszerű, kényelmes kerek kocsi tiszta új huzatokkal látták el, szalagokkal feldíszítették, telerakták virággal. Kimondhatatlanul jól esik az a szívjóság és megható kedvesség, amivel a jó Springe család minket és rajtunk keresztül barátainkat elhalmoz. A Pál apostol-féle szeretet sugárzik a velük való érintkezésből.

Ma délben hangzott el a rádióban a potsdami értekezlet bezáró nyilatkozat, de sajnos, villamosáramunk e napon oly gyenge volt, hogy nem hallhattuk. Bár nem is sokat várunk ettől, elég lesz a rossz hírt később is meghallgatni.

A grazi rádióból azonban örömmel hallottuk Springééknel, hogy az angol parancsnokság nyíltan is fellép az orosz befolyás alatt működni próbáló osztrák kommunisták ellen.

Délután kétségbeejtően sűrű eső függőnyszerűen zár el a külvilágtól. A barakkban tespedünk.

A Gmundenben beváltásra leadott 1000 pengősöket elintézetlenül visszakaptuk.

Augusztus 3.

Még mindig szakad az eső. Ilus a konyhán van, s főzi Pálosy Erzsikével a szokott unalmas borsólevest és krumplifőzeléket. A rádiónk délután ismét üzemképes.

Vigasztalanul szakad az eső. A barakkban ezért elsőrendű kritikus nap, mindenki rosszkedvű, egymásnak útban van, idegeskedik. Veszekedünk a kis kályhán való teafozós sorrendje felett. Fokozza a komisz hangulatot még az az amerikai konyháról érkező hír, hogy Ausztriát átadták az oroszoknak megszállásra. Nagyon megdöbbenünk, úgy látszik, a Linztől északra fekvő terület befejezett orosz megszállása is már ennek volt a kezdete. Beszadok M. őrnaggyal dr. Wiebols lakására, később Schilsszel is ott találkozunk. Megnyugtatónak. Az oroszok valóban azt kérték a japán háborúba való beavatkozásukért, hogy Bajorországot és Ausztriát is megkapják, de az angolok ebbe nem fognak beleegyezni. A potsdami értekezlet – mint mondják – nem szakadt félbe disszonáns akkorddal, hanem csak elnapolták a további tárgyalást, amíg több függő kérdést, főleg a japán háború befejezését el nem intézték. A hivatalos nyilatkozat csak szűkszavú, általános közlés volt. Később megtudtuk, hogy Lengyelország határát kitolták nyugat felé (orosz megszállás) az Odera mentén Danzigig, Felső-Ausztriából csakugyan odaadták nekik a Dunától északra eső területet azzal a kikötéssel, hogy abban egy semleges korridor maradjon a kelet és nyugat közt. Magyarország sorsáról csak annyi szívárgott ki, hogy ebben a kérdésben

¹⁹² Torzsay-Biber Gyula, 1944. november 1-jétől az MNB jogügyi osztályvezetője, 1945. május 12-én vette át mint rangidős tisztviselő a bank Spitalba kitelepült részének vezetését.

¹⁹³ Valószínűleg Utczás Márta, aki szerepel az ún. Aranyvonatot kísérő nemzeti banki alkalmazottak névsorában.

¹⁹⁴ Ő is szerepel az Aranyvonat kíséretének névsorában.

még nem döntenek, amíg a valóságos helyzetről biztos tájékozódást nem szereznek, de az biztos, hogy a Miklós-kormányt nem ismerik el, s azzal nem is fognak a békéről tárgyalni. Az is hírlik, hogy az oroszok mégis kiürítenék Magyarországot nyugati részét. Nem igen hisszük.

Pozitív hírt csak egyet hallottunk a rádióból: szeptember 1-jén megkezdődik a külügy-miniszterek tárgyalása, amelyben a béketárgyalások részletkérdéseit fogják megbeszélni, és a németek oldalán harcolt nemzetek, mint Magyarország, Románia, Olaszország, Bulgária és Finnország területi kérdéseit tisztázni. Addig tehát – hacsak az oroszok megállapodás ellenére ide nem jönnek – nyugodtan élhetünk itt, csak az élelmezésünk lenne jobb! Most újabban a lisztellátásunkban van zavar. A szokott barna kenyérliszt helyett korpás lisztet adtak. Már torkig vagyunk a H. százados vezetése alatt álló Bad Aussee-i magyar felügyelőség hanyagságával és velünk szemben tanúsított közönyös nemtörődömségével. Ott most egy Pattantus nevű, kifejezetten kalandor típusú állítólagos tüzer főhadnagy játssza az első hegedűt. Igen ügyes szélhámos, akik vele együtt szolgáltak, tudják róla, hogy exponált nyilas volt, s itt mégis ő H. százados bizalmasa. Az oszták hatóságok is már felelősségre vonták feketézés stb. miatt. Nagyhangú fráter, lovakat tart, mulat, jól él és fölényesen fontoskodik. Szomorú, hogy rendetlen viszonyok közt mindig a rendetlen, lelkiismeretlen emberek tudnak a legkönnyebben boldogulni. Azután H. most a mi táborunkból odavezényelte Leitner hadapródot,¹⁹⁵ és rábízta az élelmezés vezetését. Ez az ember – bár tagadja – félzsídó, mi a gazdasági hivatalban csak egyszerű írnoknak alkalmaztuk felügyelet alatt, s a Bad Aussee-i felügyelőségnél most önálló hatáskörrel intézi négy magyar tábor sorsát. A gmundeni magyar parancsnokságban is csalódtunk, azok sem törődnek velünk, s bár ismerniök kell H. százados vezetői állásra való alkalmatlanságát, nem tesznek semmit. Félek, hogy kénytelenek leszünk, ha ez még sokáig így megy tovább, az amerikaiaknak feljelenteni ezt a könnyelmű társaságot. Wiebols és Schils tudják mindezt, s azzal vigasztalnak, hogy egy újabb terv van kialakulóban, s ha ez sikerül, a mi nyomorúságos helyzetünk is véget ér. Ők ugyanis, és a többi nem osztrák ideszorult külföldi, nem kapják meg az osztrák hatóságoktól az amerikaiak által meghatározott élelmi adagokat. Ezért most az a tervük, hogy az összes itt lakó nem osztrákot egy kalap alá véve egy közös bizottságot állítunk össze, ez a polgármesteri hivatalban fog működni, minden idegennek kiadatja a hatósági élelmi jegyeket, s ellenőrzi központi ellátásunkat. Örömmel üdvözöljük ezt a tervet, és ígérjük a derék hollandusunknak, hogy egész élelmezési apparátusunkkal (személyzet, írógép stb.) rendelkezésükre állunk. Sokkal jobb lesz, ha jegyeket kapunk, s azokkal vagy magunk, családonként gazdálkodunk, vagy leadjuk az egyik városi vendéglőbe vagy magánkifőzőbe, s némi ráfizetéssel gondtalanabban élhetünk, mert itt a táborban, a szabad konyhán való főzés a rossz időjárás miatt hovatovább lehetetlen lesz, s a silány ellátás, kevés anyag, tüzelő nehézségek és az indolens, kedvetlen, szabotáló táborlakókkal meddő viták és súrlódások csak folytonos keserűséget okoznak mindenkinek.

Az esti angol rádió részletesebb magyarázatot közöl a potsdami határozatokról. Ami minket érdekel: Magyarországot, Finnországot, Romániát és Bulgáriát „a változott viszonyok méltánylásával”, azaz mert még a háború vége előtt kiugrottak a német szövetségből, enyhébb elbírálásban fogják részesíteni, mint a németeket és olaszokat. A magyarországi

¹⁹⁵ Nem egyértelmű, hogy azonos-e a fentebb tartalékos zászlósként említett Leitnerrel, akinek feleségét tifuszyanával szállították kórházba.

ellenőrző bizottság elnöke Key angol tábornok lesz.¹⁹⁶ Az is megnyugtató, hogy külföldi újságírók most már bemehetnek a jelzett országokba, és cenzúramentes referádákat küldhetnek ki külföldre. Akkor talán az angolszász nagyhatalmak tiszta képet kapnak Magyarországról, s reméljük, ellensúlyozzák az orosz befolyást nálunk.

A pár nap előtt idejött Pálffy házaspár ma reggel elköszönt, s gyalog továbbvonul Salzburg felé. Nyugtalan emberek benyomását keltették, nem sajnáljuk távozásukat.

Délután egy szerencsétlen magyar katonát küldött hozzánk a Bad Aussee-i felügyelőség. Szakács volt az amerikai konyhán, de olyan súlyos idegösszeroppanásban szenved, hogy dacára annak, hogy meg voltak vele elégedve, nem tarthatták tovább. Szegény fiú egész nap csak maga elé mered, közben órákig sír, tétován jár-ke, feleletet nem ad, nem akar beszélni. Súlyos eset, pár napig itt tartjuk Horváth dr. felügyelete alatt, s ha nem javul, bevitetjük kórházba.

Augusztus 4.

Az idő még rosszabb, folyton esik, hideg van. A barakkban ezért természetesen még rosszabb a hangulat. Ma a mi barakkunk asszonyai voltak soron az ebédre való nokkerli-tömeg készítésén, ez sem ment – főleg M.-né komiszkodása miatt – simán. Én a barakk egyik sarkában gépelem Schils számára a Hadik-könyvem fejezetét.

Délután már nem bírom a barakkbani rabságot, s az eső dacára elmegyek Hummelékhoz. Szegény lengyel kolónia mélyen le van sújtva, csak rossz híreket kapnak az ottani orosz uralomról.

Egyik táborlakónk, Zwicklné örömmel mutatja levelét egy Párizsban lakó barátnőjétől, akinek férje most az amerikai hadsereg őrnagya, és jó barátságban van a salzburgi amerikai parancsnokkal, Geoffrey Keyes tábornokkal. Felkérte őt, hogy látogasson meg minket a táborban, és hallgassa meg Zwicklné kívánságait. Nagy öröm volna, ha az amerikai generális csakugyan felkeresne, mindenesetre sokat lendíthetne sorsunkon.

Felkészülünk a fogadására, s megbeszéljük, hogy milyen kérésekkel forduljunk hozzá. Főleg az ételmezés és a téli elszállásolás ügyében szeretnénk segítségét igénybe venni.

Augusztus 5. vasárnap

Az idő, hála Istennek, jobbra fordult, Illus már napsütésben megy reggeli misére a városba. Szegényke még mindig sokat szenved az ízületi fájdalmától, nem csoda, ebben a nyirkos időben. Én azalatt a meredek lejtőkön füvet szedek. Jó magasra, legalább 1000 méter magasságra kellett felmásznom, amíg egy zsákra valót megszédhettem.

A gmundeni magyar parancsnokságtól az a kellemetlen rendelet érkezett, hogy oszlasuk fel gazdasági hivatalunkat, és adjuk át a nálunk lévő kincstári pénzeket a Bad Aussee-i táborfelügyelőségnek. Kilátszik a lóláb. Tudjuk, hogy H. százados hivatala pénzhányban szenved, jó lenne nekik a mi pénzünk, amit pedig mi féltve őrzünk, hogy hazamenetelünkkor legyen pénzünk. A rendelet továbbá úgy intézkedik, hogy a táborparancsnokságok megszűnnek, csupán Bad Aussee-ban marad meg H. százados mint magyar táborparancsnok, s mi altáborokká degradálódunk.

Ezt a parancsot ilyen formában nem vagyunk hajlandók teljesíteni. Ezért holnap be-megyünk Bad Aussee-ba H.-tól felvilágosítást kérni, s elhatározott szándékunk, hogy

¹⁹⁶ William Shaffer Key (Markónál eredetileg hibásan Kay!) nem angol, hanem amerikai tábornok (vezérőrnagy) volt 1945 elejétől 1946 augusztusáig a budapesti USA-misszió vezetője, de nem ő, hanem Vorosilov marsall lett a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke.

M. őrnagy és én kérünk az amerikai Military Governmenttől utazási engedélyt Gmundenbe, hogy Temesváry ezredeseket tájékoztassuk a való helyzetéről, amit ők, úgy látszik, nem ismernek. Torkig vagyunk a Pattantyus–Leitner virtsafttal, s a mi táborparancsnokságunk ügyét is végre rendezni kell, mert M. őrnagynak múltkori lemondása óta H. százados még nem döntött erről, s így addig ő tovább vitte a tábor ügyeit, de szabadulni akar azoktól.

Augusztus 6.

Reggel gyönyörű, verőfényes napon beszekerезünk az M. házaspárral Bad Aussee-ba. H. századossal csak pár közömbös szót tudunk váltani. Látszik, hogy az ő keze van a dologban, ezért nem is bocsátkozunk részletekbe, csak közöljük vele, hogy Gmundenbe készülünk az ügyek tisztázására. Az amerikai parancsnokságnál egy előzékeny osztrák úrifű tolmácsolásával kapunk egy utazási engedélyt egyszeri útra. Sokáig kellett emiatt a városban vesztegelni, úgyhogy késő délután érkezünk haza. Bad Aussee-ban akartunk egy vendéglőben ebédelni, de jegy nélkül nem adtak semmit, így hát otthon ettünk egy kis langyos lóhús pörköltet.

Estefelé magas, jóvágású úr jött a táborba. Gróf Zichy Károly, Abaúj megyei – boldogkővávaljai – földbirtokos. Az Ischlben letelepedett magyar Vöröskereszt megbízottja, s jött érdeklődni felőlünk. Nagy örömmel fogadtuk, rémélvén, hogy talán végre velünk is törődik valamilyen itt kint lévő magyar hatóság, de csalódtunk. Kérdéseiből és feleleteiből láttuk, hogy teljesen tájékozatlanok. Azért jött, hogy tőlünk kérjen adatokat, névsort stb. Három hónapja vannak Ausztriában, de még mindig légüres térben mozognak, intézkedési hatáskör nélkül, s az amerikaiakkal nincsenek semmi érdemleges kapcsolatban. Az egészlől az a benyomásunk, hogy csak egy dilettáns főúri próbálkozás, ebből nekünk, szegény táborlakóknak nem sok hasznunk lesz.

Augusztus 7.

Hajnali 4 órakor M. őrnaggyal kikocsizunk a Bad Aussee-i állomásra. Útközben szerencsére amerikai járőrrel nem találkoztunk. A gyönyörű Koppentalon át, a Dachsteinmassiv alatt a Hallstatti-tó partján utaztunk Gmunden felé. Útközben Ischlben nagy örömmre Rátz Kornél, jó barátunk szállt be a mi fűlkénkbe. Ő sógornőjével, Elzával egyelőre még – amíg fivérének, Jenőnek és Babynak sorsa eldől – megmaradtak a Wolfgangsee melletti lakhelyükön, s ő most Linzen át utazott Spital am Pyhrnbe a nemzeti bankunkhoz, amelynek ő is tisztviselője volt, hírekért. Gmundenbe érve egyenesen a magyar parancsnokságot kerestük fel. Temesváry ezredessel nem találkoztunk, de ott volt a legfontosabb referens, dr. Czárth¹⁹⁷ Elemér hadbiztos százados, aki M. őrnagynak régi jó barátja. Teljesen megértette panaszainkat, és azt javasolta, keressük fel Temesváry helyettesét, Podhradszky ezredest,¹⁹⁸ tájékoztassuk őt is. Ő (Czárth) azalatt megfogalmazza az új utasítást, amely szerint a mi táborunkat bízza meg a Bad Aussee körűli táborok központi vezetésével, ami azért is kézenfekvő és természetes, mert csak nekünk van rendesen működő gazdasági hivatalunk megfelelő tisztí és altisztí személyzettel, s kincstári pénzek kezelésre ezen a vidéken csakis mi lehetünk illetékesek, nem pedig a H.–Pattantyus–Leitner-féle alkalmi egyesülés. Onnan Podhradszky lakására menet nagy amerikai csapatfelvonulással találko-

¹⁹⁷ Markónál Czárt névalakkal, melyet a korabeli rangsorolások alapján javítottunk.

¹⁹⁸ Vitéz nemespodhrágyi Podhradszky Andor repülő ezredesről van szó, nem tévesztendő össze Podhradszky Ádám vezérkari őrnaggyal, aki szintén a gmundeni táborban volt ekkor. (Lásd alább a 313. oldal 245. jegyzetét is.)

zunk. A város egyik terén díszszemlére gyülekeztek Clark tábornok, az Ausztriában lévő amerikai csapatok főparancsnokának fogadására. Szívesen néztem volna ezt valahonnan egy utca sarkáról, de Czárth százados arra kért, hogy mivel mind a ketten egyenruhában voltunk, ne nagyon járkaljunk a városban, mert az osztrák rendőrség nem szívesen látja magyar katonák szabad mozgását, míg ők, az osztrákok szigorú rendszabályok alatt élnek. Podhradszkyt végre megtaláltuk egy külvárosi ház kertjében, ahol az amerikai tábornok lovait lovagolta.

Őt már a többi magasabb [rangú] magyar tiszttel együtt az amerikaiak el akarták küldeni a vöcklabrucki gyűjtőtáborba, de jó lovas, repülő, angolul jól tudó lévén, valahogy sikerült neki az amerikai tábornok rokonszenvét megnyerni, s most őt bízta meg lovai idomításával, gondozásával, s ezen a jogcímen osztották be a gmundeni magyar parancsnok mellé helyettesként. Ő is teljesen egyetértett velünk, s ígérte, hogy délután bejön az irodába az új utasítást aláírni.

Megnyugodva tértünk vissza a városba. Bár szívesen ebédeltünk volna a város valamelyik szép éttermében, de Czárth kívánsága szerint nem mutatkoztunk többet az utcán, hanem az ő irodájában fogyasztottuk el a magunkkal hozott egyszerű ennivalót, kenyeret, sajtot, hideg kávét.

Délután azután átvettük az írásbeli utasítást, amely voltaképpen a Bad Aussee-i, H. századostól fölényes könnyelműséggel kezelt táborfelügyelőség teljes felszámolását jelentette. Czárthék úgy intézkedtek, hogy helyettük a mi táborunk küldi be a gazdasági hivatalunkat Bad Aussee-ba, odaköltözik velük M. őrnagy mint az összes táborok ellátásának irányítója. Ez a megoldás nekünk kitűnő lett volna, mert M. őrnagy, minden kellemetlen tulajdonsága dacára is, nagyon erre való ember, erélyes, okos, előrelátó és nagy szervező készséggel bíró ember, akit nem lehet majd úgy befolyásolni a Pattantyus–Leitner-féle referenseknek, mint H. századost.

Késő délután kimentünk villamoson a vasúti állomásra, Ischlben át kellett szállni, egy óra veszteglés után, de nem mertünk bemenni a császári nyaralót és a város egyéb nevezetességeit megtekinteni, mert a vasúton azt mondták, hogy lehet, hogy előbb is megy egy vonat Aussee felé.

Este 10-kor értünk Bad Aussee-ba. Onnan még 6 km gyaloglásunk volt a táborig. A záróra 10-kor volt, tehát útközben két amerikai járőr is megállított, de mikor fogyatékos angol tudásommal és a megmutatott vasúti tikketekkel megmagyaráztuk kintlétünk okát, szó nélkül tovább engedtek, sőt az első járőr jóindulatú sergentye még utánunk kiáltott, hogy siesünk, nehogy kellemetlenségünk legyen. Éjfélkor, eléggé fáradtan értünk a táborba. Csendben elköltve félretett vacsoránkat, egy jól végzett feladat örömeivel tértünk nyugovóra.

Sajnos, mint később látni fogjuk, örömünk és elégtételünk feletti megnyugvásunk nem tartott soká.

Augusztus 8.

M. őrnagy a gmundeni rendeletet reggel személyesen vitte be Bad Aussee-ba. H. százados leplezetlen megdöbbenéssel olvasta el, azután kijelentette, hogy ő közvetlenül az itteni amerikai Military Governmentnak van alárendelve, tehát mielőtt bármit is tenne ebben az ügyben, először tőlük kér utasítást. A döntést majd holnap fogja közölni velünk. Ebből sajnos csak azt következtethetjük, hogy H. görcsösen ragaszkodik állásához, s ami egy magyar tisztre nagyon különös, nem akarja elfogadni a közvetlen magyar felettesének parancsát, hanem az amerikaiakat játssza ki ellenünk. Ha ő ezt a rendeletet egyszerűen bemutatja azzal, hogy átadja a vezetést a mi táborunknak, az amerikai parancsnok aligha

tett volna ellenvetést, hiszen ezeknek a könnyelmű embereknek egészen mindegy, hogy ki viseli a magyarok gondját. De H. százados – jól tudva azt, hogy ő, aki sem a maga parancsnoksága, sem a többi tábor ügyeiben nem okvetetlenkedik az amerikaiaknak, s ha úgy adja elő a dolgot, hogy az új magyar táborvezetőséggel sokkal több baja lesz a Military Governmentnek, mint vele, akit már ismernek, egészen biztos, hogy Kay főhadnagy nem fogadja el a gmundeni utasítást, hanem őt erősíti meg állásában.

Én délelőtt a szegedi Müller bácsihoz, az aussee-i borbélyhoz megyek, illus azalatt a kedves Hilbrandékat látogatja meg. Délután több látogatónk volt. Von Dreysing kapitány, utána a dr. Jents család (az asszonyka nagyon csinos, kedves bécsi nő), végül még Neugebauer Magda is átjött a Barthhofból biciklin. Az esti rádió bemondta, hogy a Japán elleni háborúban pár nap előtt ledobták az első atombombákat, óriási eredménnyel.¹⁹⁹ Azután közölte Ausztria végleges elszakadását a Hitler-féle német birodalomtól, és a négyes megszállás részleteit. Bécsben – úgy, mint Berlinben – mind a négy nagyhatalom kap kerületeket, Alsó-Ausztria és Burgenland orosz, Felső-Ausztria amerikai, Steiermark angol, Tirol francia megszállás alá kerül. A mi területünk tehát, bár eredetileg Steiermarkhoz tartozott, a Hitler-féle átcsoportosításnál Felső-Ausztriához került, tehát az amerikai megszállás marad nálunk.

Az esti rádió bemondja, hogy Oroszország végre hadba lépett Japán ellen, s Mandzsúria felől belépett a háborúba. Úgy látszik, az atombomba hatására még gyorsan, a háború befejezése előtt szánta el magát erre, hogy a nyereségen osztozzanak. Vajon megkapja-e jutalmul Bajorországot és Ausztriát? Ez nekünk szörnyű csapás lenne, de talán, hogy már döntöttek Ausztria sorsáról, talán elmúlik ez a keserű pohár tőlünk.

Augusztus 9.

A reggeli angol rádióban hallottuk az emigrált Petár szerb király szózatát népéhez. Kijelenti, hogy a Tito marsallal kötött egyezményt Tito megszegte, a nemzetet a kommunizmus felé akarja vezetni, ezért ő, a király, elérkezettnek látja az időt, hogy maga vegye kezébe szerb országának vezetését, és felszólítja nemzetét, hogy csatlakozzék a Mihajlovits tábornoktól angol segítséggel vezetett ellenállási mozgalomhoz. Érdekes volt, hogy „Jugoszlávia” nevét egyszer sem ejtette ki, mindig csak Szerbiáról beszélt, nyilvánvaló tehát, hogy ezt a háborús alakulatot is fel akarják az angolszászok számolni.²⁰⁰ Schils barátunk mindig emlegeti, hogy Európa megváltása a Balkán felől fog bekövetkezni. S szerinte ott lesz az első összecsapás a nyugati hatalmak és Oroszország közt, s innen fog felgöngyölni a bolsevista front. Talán igaza lesz.

Esik az eső, rossz hangulatban morzsoljuk óráinkat a barakkba zárva. Tépelődünk, meddő politikai eszmeccserékkel, de az az érzésem, hogy bárhogy forduljon is Európa helyzete, nekünk, magyaroknak itt kint és odahaza, nincs sok reményünk derűlátásra, amíg az orosz befolyást el nem hárítják rólunk.

¹⁹⁹ Ekkor még csak az augusztus 6-án reggel Hirosimára ledobott egyetlen adombombáról lehet szó, amely azonnal 70 ezer áldozatot követelt.

²⁰⁰ II. Péter jugoszláv király még 1941-ben elmenekült a német megszállók elől. Távollétében az emigráns kormány külügyminisztereként és honi főparancsnokaként Draža Mihailović volt az ún. csetnikmozgalom vezetője. A csetnikek és Tito partizánjai között nem jött létre tartós együttműködés, sőt Mihailović tábornok a nagyszerb nacionalizmus jegyében szembefordult a kommunista Titóval, és kollaborálni kezdett a megszálló németekkel. Szerbia hangsúlyos (kizárólagos) említése a király rádióbeszédében nem feltétlenül Jugoszlávia feldarabolásának angolszász tervét jelzi, egyszerűen a szerb uralkodói dinasztia és a háború előtti szerb dominanciájú Jugoszlávia hagyományaiból következett.

Ilus délelőtt a városban járva találkozok Schilsszel. Jó híreket hoz téli elhelyezésünkről. Az amerikai Military Government komolyan tárgyal erről a Gemeindeamttal, és a polgármesterben – Pucher Roman, volt kőműves²⁰¹ – meg van a hajlandóság, hogy segítsen rajtunk, miután látja, hogy akár tetszik neki, akár nem, innen egyelőre el nem szállítanak. Arról lehet szó, hogy a tóparton lévő, jelenleg amerikai katonáktól lakott, szép tágas Park hotelt kapnók talán meg. Hollandus barátunk arról is megnyugtatta, hogy Bajorországot és Ausztriát semmi szín alatt nem adják ki az angolszászok kezükből, hiszen ezekre a területekre egy esetleges háborúban nagy szükségük lesz. Schils azt is hallotta, hogy a Budáról teljes felszerelésével idemenekült finommechanikai Süss-gyárat amerikai támogatással Gmundenben fogják letelepíteni magyar személyzettel, tehát ott minden, nem kézimunkás ember – tehát például én is – kaphatunk majd megfelelő foglalkozást.

Estére megérkezik Bad Aussee-ből H. százados bosszúrendelete. Úgy van, ahogy sejtettük. Közli, hogy az amerikai Military Government illetéktelen beavatkozásnak minősíti a gmundeni magyar parancsnokság rendelkezését, azt érvénytelennek jelenti ki. H. századost állásában megerősíti, M. őrnagyot táborparancsnoki állásától megfosztja, s engem nevez ki parancsnokká. Egyúttal azt is tudunkra adja, hogy ha pénzkészletünket nem vagyunk hajlandók beszolgáltatni, akkor amerikai segítséggel fogja azt tőlünk elvenni. Szóval ide jutottunk, hogy egy magyar tiszt idősebb bajtársaival szemben kész lenne a megszálló hatalom erejét igénybe venni, csak azért, hogy saját presztízsét megtartsa még akkor is, ha ezzel a magyar táboroknak árt.

Ezt az önkényeskedést persze nem nyeljük le simán. Schilsszel és Wiebolsszal megbeszéljük az ügyet, ők ismerik a Bad Aussee-i kommandó alkalmatlanságát, s a mi pártunkon állnak. Azt tanácsolják, hogy holnap menjek be Volanttal Kay-hez, Wiebols ki fog eszközölni nekünk egy kihallgatást, és világosítsuk fel az amerikai parancsnokságot, hogy H. százados önző egyoldalúsággal tájékoztatta őket, s a helyzet egészen más. Itt nem az a célunk, hogy H. századost kitérjünk, mert ha bárki lenne is az ő helyén és lelkiismeretesen vinné ügyeinket, örömmel engedelmeskednénk és támogatnánk, de a rendszeren kell változtatnunk magyarjaink érdekében. Sem én, sem M. őrnagy nem tolakszik H. helyébe, nevezzenek ki bárkit oda, csak törődjön velünk. Ha nem sikerül közbelépésünk, akkor ki vagyunk szolgáltatva egy fiatalember bosszújának. Rémes dolog, hogy itteni nyomorúságunkban még magunk között is veszekednünk kell, s ebbe bele kell keverni az amerikaiakat is, akik, félek, ismert felületességükkel fogják majd ezt a panaszkodást is elkenni, de hát nincs mit tennünk. Táborársaink érdekében kötelességünk síkra szállni. Wiebols telefonon beszélt Kay-vel, holnap bemehetünk hozzá, de Wiebolsnak kijelentette, hogy ő H. századossal meg van elégedve. Vegyes érzelmekkel várom a holnapi napot.

Augusztus 10.

Előérzetem, sajnós, nem csalt. Reggel Volanttal felmentünk Bad Aussee-ban az amerikai kormányzósághoz, amelyik a város közepén egy szép szállodában volt. Az első meglepetés az volt, hogy már az előszobában találkoztunk H. századossal, akit szintén odarendeltek, s mindhármunkat egyszerre hívtak be Kay főhadnagy szobájába. A tolmácsnő bemutatott, mire én azt kértem, hogy hallgasson meg először minket, H. századost azalatt küldje ki,

²⁰¹ Roman Pucher ideiglenes polgármesterként szerepel az altaussee-i városháza tablóján. 1945. augusztus 4. és 1946. július 31. között töltötte be a tisztséget. Elődje és utódja is a Markó által fentebb említett Johann Linortner volt (lásd a 193. oldal 123. jegyzetét), talán az amerikai katonai kormányzat jelenléte miatt bekövetkezett személycseréről van szó.

s azután hallgassa ki őt. Az amerikai erre cinikusan azt válaszolta, hogy Amerikában nem szokás vádat emelni valakinek a háta mögött, a vádlott csak maradjon bent, s mi mondjuk meg neki nyíltan a szemébe, hogy mi a panaszunk.

Furcsa álláspont, különösen amikor ilyen kényes ügyről van szó, de hát ezzel arra kényszerített, hogy csak nagy vonalakban adhattuk elő sérelmeinket, semmi estre sem úgy, mintha bizalmasan hallgatott volna ki, mert úri és tisztí felfogásunk nem engedte meg, hogy H.-t személyében támadjuk, és belső szennyesünket idegenek elé vigyük. Nehány adatot felsorolva azt is kifogásoltuk, hogy H. mint tapasztalatlan, fiatal tiszt, velünk, idősebb tisztekkel és táborparancsnokokkal olyan hangnemben szokott levelezni, ami a mi hadseregünkben, enyhén szólva szokatlan. Parancsait néha egyenesen sértő hangnemben közli, szinte ezzel előre védekezve az ellenállás ellen. Kay erre H. századosnak adta át a szót. Ez az ember szemtelen és tiszteletlen hangon kijelentette, hogy a rang és különbség itt nem számít semmit, mi hadifoglyok vagyunk, tehát – mivel ő az amerikaiaktól kinevezett parancsnok – nem lehet sértésnek venni, ha hivatalos hangon érintkezik velünk. Kay főhadnagy azután rádúplázott, mindenben neki fogta pártját, s azt mondta, hogy mi lehetnénk akár tábornokok is, ha ő, a Militair Gouverneur egy közembert vagy civilt állít a táborfelügyelőség élére, annak a parancsait is kötelesek vagyunk szó nélkül teljesíteni. Egyébként vegyük tudomásul, hogy mint hadifoglyoknak nem szabad utazgatni, tehát gmundeni utazásunk szabályellenes volt, annál inkább, mert ő, az amerikai parancsnokság, semmi beavatkozást a gmundeni magyar parancsnokságtól nem fogad el, és mi is csak H. százados útján tőle kaphatjuk az utasításokat. Egyébként nyújtsuk be írásban panaszainkat, ő azokat vizsgálja, és ha indokoltak, akkor H. századosot felmenti, de utódjául nem fogadja el a gmundeniektől javasolt M. őrnagyot, hanem majd ő fog kijelölni valaki mást.

Szóval a csatát itt csúfosan elvesztettük. Lementünk azután a parkba, s hogy a változott helyzetben legalább a menthetőt mentsem, felszólítottam H. századosot, hogy üljünk össze hárman, és sine ira et studio, mondjuk el egymásnak, ami a szívünkön fekszik. Szerettem volna ezt az áldatlan ügyet valahogy jobb vágányra terelni úgy, hogy táborunk ne vallja kárát.

H.-nek²⁰² egy padon ülve azután higgadtan sok mindent elmondtunk, amiről pozitív adataink voltak. Láthatólag megdöbbenve hallgatta, hogy tudjuk azt, hogy családja a tábori koszton kívül még az élelmi jegyeket is kiveszi, ami szigorúan tiltva van, felolvastuk neki az ő parancsnoksága egyheti menüjét, amikor mi borsón és szárazkáposztán tengődtünk. Figyelmeztettük Leitner és Pattanyus üzelmeire. Sarokba szorítva, ahelyett, hogy a mi legjobb szándékunk szerint a nyugodt, tárgyilagos megbeszélés mezejére lépett volna, most ő akart felülkerekedni, és azzal kezdte, hogy ő is sok mindent tud a mi táborunk életéből, amit ha nyilvánosságra hoz, nekünk nagyon kellemetlen lehet. Csodálkozva kérdeztük, hogy mi lehet ez, mire kijelentette, hogy pontos tudomása van azokról a benzincserékről, amiket mi az amerikai nigger sofőrökkel végeztünk, ha tehát ő ezt az amerikai parancsnokság tudomására hozná, abból nekünk igen nagy bajunk származna! Elszőnyedtünk Bandival. Hát ez a fiatal magyar tiszt, csak hogy saját pozícióját védje, képes lenne még arra is, hogy magyar honfitársait feljelentse olyan cselekményért, amit – mint azt ő is jól tudta – nem egyéni nyereszkes vágyból, hanem kizárólag a tábor közössége érdekében, könnyebb hazajutásunk lehetősége miatt tettünk. Szóval képes lett volna minket az amerikaiaknak kiszolgáltatni, jól tudva azt, hogy a benzinvásárlás és rejtegetés szigorúan tilos

²⁰² Lásd a 214. oldal 138. jegyzetét.

volt, s ezért statárium jár. Vagyis a – mondjuk – „főbűnösöket” akár ki is végezhetik, de biztosan lecsukják, s a tábort széteszlatják vagy büntetőtáborba viszik! Erre már azután, hiába csitítottam, Volant Bandi is kirobbant. Szenvedélyes hangon támadt H. századosra felpanaszolva, hogy például ő mint idősebb törzstiszt kénytelen elnyűtt, kopott legénységi egyenruhában járni, s bakancsát nem képes megtalpalatni, mert amikor a Bad Aussee-i táborfelügyelőségnek dolgozó magyar katonasuszterhez vitte, az azzal utasította el, hogy neki H. százados úr megtiltotta a külső táborok számára munkát elfogadni, holott ugyanakkor a százados úrnak már a negyedik pár cipőjét hozta a suszter rendbe.

H. erre vérvörösén felugrott a padról, és „ilyen modorban nem vagyok hajlandó tovább tárgyalni!” kiáltással otthagyt, s köszönés nélkül elrohant. Tele gondokkal ballagtunk gyalog haza a táborba. Ezt a rosszindulatú embert most, elevenjére tapintva halálos ellenségünké tettük, s ki vagyunk szolgáltatva önkényének, hiszen az amerikai Government – mint azt megalázó kihallgatásunkból tapasztaltuk – az ő oldalán áll, s ha megvalósítja ingerültségében tett fenyegetését, Kay főhadnagy egészen biztosan neki ad igazat, s örülni fog, hogy benzinünket elkobozhatják. De hát bízunk a jó Istenben, hogy nem megy ennyire a dolog. Ha lehiggad ez a fiatalember, s talán szüleivel (ny. huszár őrnagy, földbirtokos), akik vele itt vannak, beszél erről, talán mégsem hajtja végre fenyegetését, hiszen azt is tudhatja, hogy akkor mi sem hallgatunk s kipakolunk az amerikai előtt ellene. Mindenesetre igen válságos helyzetbe kerültünk, de hát majd csak kivackarkodunk ebből is.

A Kay főhadnagnál történt kihallgatásunkról még csak egy, az amerikai pongyolaságra és a legelemibb szolgálati és érintkezési formák negligálására jellemző dolgot kell feljegyezni. A főhadnagy, amikor szobájába léptünk, pipázva, lábát az asztalra téve, még csak fejbólintással sem viszonzta udvarias köszöntésünket, egész idő alatt hányiveti módon tette fel kérdéseit a tolmácsnő útján, de a mi feleleteinkre nem is volt kíváncsi, mert egész idő alatt íráskönyvekben lapozott, s csak fél füllel hallgatott oda. A szomszéd asztalnál pedig egy másik fiatal amerikai tiszt ölében egy nővel enyelgett, csókolózott.

Linzből ma megjött Várhegyi Béla és felesége. A városban nem kaptak helyet, így hát az egyik barakkban telepedtek le.

Jó hírek: Japán az atombombák²⁰³ és az orosz hadba lépés hatása alatt kész kapitulálni. Így talán elkerüljük a veszélyt, hogy Ausztriát jutalmul odaadják az oroszoknak, mert a pár napi hadbaszállásáért csak nem adnak nekik ilyen nagy jutalmat! A másik, ennél nekünk százszor fontosabb hír: saját füleinkkel hallottuk az angol rádióból, hogy a potsdami egyezmény szerint Magyarországot, Romániát és Bulgáriát mind a három nagyhatalom fogja közösen megszállni, a kis államok nem eshetnek kizárólag egy nagyhatalom érdekkörébe, mert ezeknek talpraállításuk a három nagyhatalom „közös gondja és feladata”!

Ha ezt komolyan mondják, akkor valószínű, hogy a Dunántúl az angolszászok kezében marad. Ha azonban az oroszok hagynák meg ott, akkor Pestre fogunk igyekezni, s ha a Felvidék magyar maradna brit vagy amerikai megszállás alatt, akkor Rozsnyóra igyekezünk. A jó Isten majd csak megsegít, hogy valahol partra szálljunk. Pest biztosan közös megszállás alatt lesz, mint Bécs. Ha a Krisztinaváros nem az oroszoké marad, és feltéve, hogy lakásunk nem vált romhalmazzá, mindenesetre először oda megyünk, mihelyt lehet.

A rádió állandóan a japán ügyről beszél. A japán nemzet csak úgy hajlandó magát megadni, ha a császárt meghagyják. Ezt az amerikaiak elfogadják, de azzal a megszorítással, hogy csak mint az egyház feje és reprezentatív államfő működhetik, és felébe helyeznek

²⁰³ A mintegy 23 ezer ember azonnali halálát okozó második atombombát augusztus 9-én délelőtt dobták le Nagaszakira.

egy amerikai tábornokot.²⁰⁴ Az atombombák – mindössze egy-kettőt dobtak le²⁰⁵ – hatása szörnyű lehet, részletes híreket később fognak nyilvánosságra hozni. De örülünk, hogy nem az oroszok kezében van ez a titok, így legalább az amerikaiak sakkban tarthatják őket ezzel, ha még tovább zsarolják az angolszászokat.

Augusztus 11.

Délután Horváth Pistával a hegyen füvet szedünk esőben. A H. százados ügyében még nincs újabb hírünk. M. őrnagy igen levert, mert úgy látja, hogy H. őt fogja bűnbaknak feláldozni, mert a gmundeni parancsnokság név szerint őt kívánta H. utódjául, tehát utóbinak joggal lehet az az érzése, hogy M. pályázik az ő állására. Szeretne ezért valahová elmenni a táborból, esetleg Graz felé angol területre szökni, mielőtt a döntés panaszkunkra megérkezik. Nagyon szeretném az ügyet elsimítani, s töröm a fejemet, miképpen lehetne valami olyan megoldást találni, hogy megmeneküljünk a várható szörnyű keservektől, mint letartóztatás, családok szétszórása, táborfeloszlátás stb. Ki vagyunk szolgáltatva a Bad Aussee-iek önkényének, mert nincs egy náluk magasabb fórum, ahová segítségért fordulhatnánk.

Egy természetrajzi megfigyelésem: nagyon kevés madarat látok itt az erdőkben, mókus néha szemünk elé kerül, de ritkábban, mint a dobsinai villánk körül.

Augusztus 12. vasárnap

Ilus ragyogó szép napsütéses időben megy templomba, én tovább sétálok a lengyelekhez és Springéékhez. Útközben találkozom Schilsszel. Azt beszéli, hogy az amerikaiak, előre látva a béketárgyalások időpontjának messzeségét, azt határozták, hogy a magyarokat Ausztria olyan területére fogják központilag elhelyezni, ahol téli elszállásolás és ellátás lehetősége biztosítva van. Az általános helyzetről annyit tud, hogy az angolszászok igen rossz néven veszik az oroszoktól, hogy csak a legutolsó pillanatban, az atombombák hatásának láttára léptek be a japán háborúba, ezért nem hajlandók nekik nagy engedményeket tenni, s az atombomba titkát semmi esetre sem adják ki nekik. Ez nekünk, magyaroknak igen megnyugtató, mert így valóban sakkban tarthatják őket, s befolyásukat az európai kis államokra ellensúlyozhatják. Ebben a közép-európai elrendezésben, mint mondja, a magyarságnak (a kitelepült és otthoni magyarságnak egyaránt) fontos szerepet szánnak. Adja Isten, hogy úgy legyen!

Veress Jenő újból ájtott Linzből, s onnan azt a hírt hozta, hogy a székelység zárt magyar tömbjét korridorral csatolnák át Magyarországhoz, s a déli határ általában a Maros vonala lenne.

Kedves barátaink, Vetró, Horváthék, a Pálosy sisterek nagy kirándulást rendeztek egy málnával bővelkedő erdei tisztásra, s megajándékoztak egy tele bögrével.

Elhatároztuk, hogy a gazdasági hivatal élelmiszertartalékát felosztjuk arányosan az összes táborlakó közt, mert ha már a pénzünket elviszik a Bad Aussee-iek, akkor valószínűleg ezután a tartalék élelmi készleteinkre is sor fog kerülni. Így felosztva, minden család maga gazdálkodik azzal, és javítja tetszés szerint élelmézését. A nőtlenek, mint Vet-

²⁰⁴ Hirohito császár végül augusztus 14-én jelentette be a kapitulációt (Markó ezt alább a 15-i rádióhír kapcsán említi), s a háború szeptember 2-án ért véget, amikor a japán delegáció a Missouri csatahajó fedélzetén aláírta a feltétel nélküli megadásról szóló okmányt. Szövegét közli Halmosy: Nemzetközi szerződések, 1918–45. 687–690.

²⁰⁵ Kettőt, lásd a 280. oldal 199. és a 283. oldal 203. jegyzetét.

ró, Volant egy-egy családhoz csatlakoznak. Róluk a mi barakkunkban Ilus és Horváthné Mariska fog gondoskodni, ők viszont ellenszolgáltatásképpen segítenek a tüzelő beszerzésében az erdőből.

Megerősödik a hír, hogy a mi vidékünket, az Ausseerlandot visszacsatolják Steiermarkhoz. Ha ezáltal mi is angol fennhatóság alá kerülnénk, talán az áldatlan H. százados-féle ügy magától elintéződne.

Ma átjött Linzből Magyar Kornél gazdasági hadnagy. Rendes, előzékeny fiatalember, jól tudjuk őt az ellátás körül alkalmazni.

Augusztus 13.

Szokott hétfői mosásunkat végezzük, szerencsére ragyogó időben, úgyhogy a ruha délutánra már száraz.

Ebéd után nagy meglepetésben volt részünk. Egy sovány, agyonstrapált fiatalember keresett, akiben nagy örömmel ismertük fel unokaöcsémet, Elischer Gyuszit. Pestről menekült, s útban Salzburg, Attersee²⁰⁶ felé, ahol édesanyjának nővére az odamenekült magyar külügyminisztériummal volt. Bad Aussee-ban megtudta, hogy itt vagyok, s kijött hozzánk. Pest ostroma alatt az egyetemi zászlóalj parancsnoka volt. Vitézül tartotta magát. Az eredmény: magas német kitüntetés és egy orosz robbanó-puskagolyótól származó súlyos seb, a tüdő felső szegélyén keresztül a bal vállába. A gennyes kilövés helyét, majdnem tenyéryni nagyságú lyukat a bal lapockánál mindjárt Horváth dr. vette kezelésbe, mi pedig gyors ebédet adva a halálosan kimerült fiúnak, feszült figyelemmel hallgattuk előadását, hiszen ez volt az első pozitív hír otthonról, s egészen újkeletű, mert Gyuszi július végén jött el onnan.

Sebesülésével kórházba került előbb Pesten, azután az oroszok levitték Nagykőrösre. Onnan visszakerült ugyan, de amikor hallotta, hogy a volt egyetemi zászlóalj tagjait halálra keresik, s egy-két társát már el is fogták, egy szál nyári ruhában, hátizsákkal elindult, bár sebe miatt alig volt ereje, s a csomagot sem tudta hátán vinni. Bécsig egy amerikai teherautón jött, a sofőr pár ezer pengőért csempészte át. Ott összeverődött vagy tíz, hasonlóan az oroszok elöl menekülő osztrák férfival-nővel, s ezek társaságában nekivágott a Semmering rengetegeinek. Kétheti kalandozás után ért Bad Aussee-ba. Útközben kétszer majdnem az oroszok kezébe került, s csak nagy lélekjelenléte, ügyessége mentette meg életét. Társai közül hat-nyolc az oroszok kezébe esett vagy az utánuk eresztett puskatűzben elpusztult. Bad Aussee-ban, látva egy házon a magyar zászlót (ez volt H. százados parancsnoksága) bement, s kért szállást és valami igazolványt, amivel itt amerikai területen továbbmehet Salzburg felé. Kérdőzködésére, hogy hol van itt a legközelebbi magyar tábor, s kik vannak ott, a szobában lévő Szalay mérnök említette neki, hogy 6 km-re a tóparton vannak magyarok, s ott Markó Árpád ezredes a gazda. Gyuszi kitörő örömmel hallotta ezt a váratlan hírt, s azonnal továbbvándorzott hozzánk. Kis pihenő után máris tovább akart menni, de látva hihetetlen gyenge erőállapotát, Ilussal rábeszéltük, hogy töltsön legalább egy éjszakát itt, pihenjen, majd szerzünk neki ételmet, de ilyen állapotban a doktor sem javasolta elmenetelét. Nehezen belenyugodott. Látva, hogy ereje fogytán van, nem is sokat fárasztottuk kérdésekkel, hanem ebéd után lefektettük aludni.

Estefelé, láthatóan felüldülve, már nem tette azt a riadt, kimerült benyomást, mint érkezésekor, s ekkor azután mindent megtudakoztunk tőle a pesti állapotokról.

²⁰⁶ Ausztria legnagyobb tava Altaussee-től északnyugatra.

Nekünk legszomorúbb újság volt szegény jó Jolus nővérem²⁰⁷ halálhíre. Szegény, már évek óta magával tehetetlen, súlyos betegen élte át az ostrom első idejének minden borzalmát, s amikor az oroszok a Fürj utcai részeket elfoglalták, halt el, a villa kertjében temették el ideiglenesen. Sándor fiunkról egészen pozitív híreket nem tudott, de azt biztosan mondhatta, hogy életben van, mert valahányszor a család valahol az ostrom után összejött, mindjárt közölték kölcsönösen a családtagokról, jó barátokról, ismerősökről szerzett halálhíreket, és Sándorékról sohasem esett szó, pedig addig, július végéig már mindenkiről, aki Pesten volt az ostrom alatt, pontosan tudtak mindent. Kedves barátunk, Elischer Ernő sebész tanárról, aki Ilusom epeműtétét végezte 1943-ban, s azóta nagy ragaszkodással voltunk iránta, azt a szomorú hírt hozta, hogy amikor az oroszok a Tisza István-kertvárosba²⁰⁸ betörve nála zabráltak és kegyetlenkedtek, egész családjával ciánt vett be. Ő és fia meghaltak,²⁰⁹ a család többi tagja kiheverte a méreg hatását. Szily Jóskáról, Sztéhlo Márti férjéről elmondta, hogy a műegyetemi hallgatókkal együtt vándoroltak Németországba, s mikor Sziléziából továbbküldték őket, Márti gyerekeivel lement Hagggenmacher rokonihoz Weißenfelsbe, Józsi a hallgatóit elkísérte új állomásukra, s onnan akart családjához csatlakozni, de Bajorországban egy vasúti állomás légi bombázásakor életét veszítette. Még két érdekes személyi hírt hozott a két Elischer leányról.²¹⁰ Mind a ketten az ostrom alatt mentek férjhez. Edith férje dr. Szelényi Tibor egyetemi magántanár, geológus és ismert bariton énekes, Dódyt pedig Dabasi Schweng Lóránd, nemzeti banki tisztviselő, tudós közgazdász vette feleségül. Jelenleg államtitkár a pénzügyminisztériumban.²¹¹ A pesti Vörösmarty téri gyönyörű Gerbeaud-palota selyemmel kárpitozott földszinti cukrászdaheyliségeiben orosz lovak állnak.²¹² Az oroszok durva, kulturálatlan viselkedésükkel annyira megutáltatták magukat a magyar közönséggel, hogy ha a békekötés után kimennek, aligha marad egy-két kommunistán kívül valaki, aki visszakívánná, bár most a hivatalos Magyarország állandóan mint felszabadítókat ünnepli [őket] lépten-nyomon. Az amerikaiak és angolok már Pesten és Magyarországon pontosan ismerik szövetségesük megszálló csapatának minden garázdálkodását és e megszállás minden nyomorúságát és borzalmát. Így talán hamarabb segítenek rajtunk.

Most egyelőre nekünk, táborlakóknak a közvetlen fejünk felett lebegő veszély, a H. százados-féle ügy elintézése a legfontosabb. Gyuszit este azután a többi táborlakó foglalta le kérdéseivel. Késő este tértünk pihenőre a ma hallott sok híren rágódva. Budai lakásunk romhalmaz, ezt Gyuzsi látta, erre tehát már keresztet vethetünk. Csak Dénesháza maradjon meg!

Élelmezésünk változatlanul rossz, sok borsó. De legalább most tűrhető barna lisztet kaptunk, amiből kenyeret, sterzet és nokkerlit lehet készíteni.

²⁰⁷ Radwány Istvánné Markó Jolán.

²⁰⁸ A Hűvösvölgytől északnyugatra fekvő, eredetileg Pesthidegkúthoz tartozó, az 1930-as években kiépült kertváros 1950 óta Ady-liget néven Budapest II. kerületének része.

²⁰⁹ A tragikus eset 1944 karácsony napján történt. Lásd: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Összeállította Kapronczay Károly. Budapest, 2004. 84.

²¹⁰ Elischer Gyula unokatestvéiről, Markó távolabbi unokabátyjának, Elischer Vilmosnak lányairól van szó.

²¹¹ Dabasi Schweng Lóránd (Markónál Dabasy-Schweng Lóránt írásmóddal!) a Nemzeti Parasztpárt megbízásából volt 1945–47 között a Pénzügyminisztérium politikai államtitkára.

²¹² E megjegyzés Elischerék sorsához kapcsolódik, mivel az Elischer lányok édesanyja Gerbeaud Marcella (Marcelle) volt, s a család a Gerbeaud-palotában élt.

Augusztus 14.

Gyuszit kipihenve reggel szekéren beküldjük Bad Aussee-ba; ha sikerül neki megfelelő írásokat szerezni, továbbmegy, s végső célja Hamburgon keresztül Anglia, ahol mindenütt jó barátai vannak. M. Őrnagy is bemegy vele, nincs nyugta, hogy mi lesz a folytatása ügyünknek, s egyúttal felesége számára akar utazási engedélyt szerezni Ischl vidékére bevásárlás céljából. Magunkban azt hisszük, hogy tájékozódni akar innen való szabadulási lehetőségeiről is. H. százados udvariasan fogadta őket, Gyuszit pár napig ott tartják, mert látva, hogy intelligens ember, részletesen ki akarják hallgatni a magyar viszonyok felől. Kay főhadnagy szintén előzékenyen bánt M. Őrnaggyal, de engedélyt nem adott, mert előbb sürgősen várja a mi írásbeli feljelentésünket.

Délután kijött Zwiedinek tábornok. A generális meghív az augusztus 18-án tartandó ünnepi misére, Ferenc József császár és király emlékére. Nemcsak engem, hanem az egész táborunkat, és mivel a mise után a Bad Aussee-ban lakó négy magasabb rangú legitimista tiszt barátságos zártkörű ebédre jön össze a Kitzer szállóban, ünnepélyesen meghívott arra is. Onnan hozzá, a lakására mennénk feketére. Megkérdeztem Schilset, hogy mit tegyek. Azt mondja, hogy a misére és az azt követő ünnepre a hősi emlékműnél nyugodtan elmehetünk, persze nem tüntetésszerűen egy csoportban, és az ebéden, ami zárt jellegű bajtársi összejövetel, én szintén részt vehetek, mert az amerikaiak egyáltalán nem ellenzik a legitim mozgalmat.

Délután Springééknél teázunk kellemesen. Megkértem őt, hogy fordítsa angolra a H.-ügyben benyújtandó panaszunkat.

Augusztus 15.

Az angol rádió diadalmasan jelenti Japán végleges kapitulációját. A nagy világháború tehát végérvényesen befejeződött. Nagy kő esik le szívünkről, most hát minden azon múlik, hogy a békekötéseknél mi lesz Magyarország sorsa. Sajnos, Eisenhower amerikai marsall igen meleg hangon nyilatkozik orosz szövetségésükről moszkvai látogatása alkalmával, s kiemeli, hogy Sztálin milyen kedvező benyomást tett reá, mint „aki őszintén és nyíltan akarja az európai államok mielőbbi talpraállítását!” Úgy látom, igazunk lesz Ilussal: az amerikaiak (ezt láttuk Lászlóffy szomszédéknál is) végzetesen jóhiszeműek, s nem ismerik az orosz kommunisták világfelforgató terveit, s majd az lesz a béke vége, hogy elhiszik azok fogadkozásait, hogy Európában mindent szépen elrendeznek a közös tervek szerint, s ők – mint aki dolgát jól végezte – Európából kivonulnak haza Amerikába.

Délután elvittem a panaszunk szövegét Springéékhez, és cseréltünk velük 4 kg krumpelit 30 deka zsírért.

Ma Ilus főzött Pálosy Margitkával. A borsólevese igen jól sikerült, volt azután metéltke sajttal. Mi ezenfelül a Springééknél kapott két remek almával fejeztük be ebédünket.

Délután a H. százados elleni panasz mellékleteit, különféle jegyzőkönyveket gyártunk, s tiszt gyűlésen beszéljük meg ezt az áldatlan helyzetet.

A rádióban Eisenhower Moszkvából agyba-főbe dicséri az oroszokat. Az angol és amerikai rádió szerint leírhatatlan lelkesedés és örömujjongás mindenütt a háború befejezésén. Este 10 órakor halljuk az angol király szózatát. Szakadozott mondatokban beszél, minden két-három szó után szünetet tart, észrevenni, hogy dadogása miatt nagy önfegyelmével szokott ily módon beszélni. Kellemes hangja van.²¹³

²¹³ VI. György brit király beszédtanár segítségével tudta leküzdeni súlyos beszédhibáját.

Augusztus 16.

Napok óta erős lehülés, hideg, közben eső, felöltő nélkül nem lehet járni. Eisenhower azal búcsúzott el Moszkvából: „Mi, amerikaiak nagyon szeretünk Titeket, oroszokat.” Hát ezután nincs sok reményünk, hogy a Magyarországra küldött tudósítók megírják a leplezetlen igazságot, ami esetleg nem kellemes az USA kormánynak.

Beküldtük panaszunkat Bad Aussee-ba... „Repül a nehéz kő...” Jellemző az amerikai hivatali ügyek pongyola kezelésére, hogy Kay főhadnagy az amerikai tiszti étkezdében felszolgáló gépirókisasszonyunkat, Deák Katót behatóan kérdezte a táborbeli viszonyokról, különösen azt akarta tudni, hogy miért akarjuk mi M. őrnagyot H. százados helyébe.

Délután kijött a táborparancsnokság ételmezési előadója, Aescht. Beszélgetéséből kiténik, hogy Kay küldte ki őt sondierozni. Volanttal nyugodtan kipakoltunk előtte, mindent feljegyzett, pontos adatainkat az ellátásról, s maga is elismerte, hogy sürgős a szilárd házakban való elhelyezésünk, mert a barakkokban, kivált éjjel, már kezd a tartózkodás veszélyessé válni, s ha több napig esik az eső, minden barakkba becsöpög.

Ilus bordazsábája elmúlt ugyan, de most jobb oldalában érez erős isiatikus fájdalmat. Szegénykém, mikor adhatom meg neki az annyira szükséges nyugalmat, kényelmet és neki való táplálkozást! Délután elvándorunk Hummelékhez bridsre, hogy egy kissé elszórakozzék.

Látogatásunk eredményes is volt. Egy darab magunkkal hozott fehér selyemért kaptunk Hummelétől 4 kg fehér lisztet és 30 deka zsírért 4 kg krumplit. Hogy örültünk ennek a semmiségnek! Hiába, igaza van annak a régi német költőnek, aki ezt írta: „Im engen Kreis verengert sich der Sinn, – es wächst der Mensch mit seinem höherem Zweck e!”²¹⁴ Most valóban a lehető legszűkebb körben tipródunk egy helyben, s szűkre kényszerített lelkivilágunk nagy gyönyörűséget talál ilyen kis kulináris jóságokban.

Vajon messze van-e még az idő, amikor túlemelkedhetünk ezeken a mindennapi szűk korlátokon, s ismét szabadon szárnyalhatnak gondolataink magasabb színvonalak felé? Jenő és Bálint barátainkat és Babyt,²¹⁵ mint hírlík, a mitterweißsbachi táborból elvitték ismeretlen helyre.

Augusztus 17.

Délután szűnik az eső, Vetró Sanyival felmászunk a Loser-hegy egyik gyönyörű tisztására füvet gyűjteni. Egyébként aggodalommal várjuk a döntést Bad Aussee-ből. Eddigi megszálló csapatunkat (amerikai páncélosok) felváltotta a Yankeeidivision-nak nevezett hadosztály egyik tüzérezrede. Három szimpatikus ami fiú már estefelé kijött barátkozni hozzánk. Szeretnénk tőlök szappant csencselni, mert ebben van most már a legnagyobb hiányunk. Azt mondják, hogy Kay főhadnagyot is felváltják. A tüzérek a 6. tüzérezredhez tartoznak, és azt mondják, hogy 6 hónapig maradnak itt. Nagy veszteség nekünk, hogy barátunk, Wiebols dr. tolmácsolására nincs szükségük, mert saját tolmácsuk van.

Tábortársaink közül többen, főleg intelligens asszonyok ismételten kérték, hogy esténként meséljek nekik tudományos életem, működésem egyes jeleneteiről, tapasztalataimról. Ma vacsora után beültem a 4-es barakkba, ahol Gerseyék, Lányiéék, Zwicklné s mások érdeklődéssel hallgatták elbeszélésemet, hogy hogyan készült a Rákóczi nótája című film,

²¹⁴ Az idézet pontosan: „Im engen Kreis verengert sich der Sinn, / es wächst der Mensch mit seinen größern Zwecken.” Friedrich Schiller: Wallenstein c. háromrészes drámájának (1799) első részéből való (Wallenstein tábora, Prologus, 4. versszak). Áprily Lajos fordításában: „A szűk körben szűkül a lélek is, / Ha célja nagy, az ember nő vele.”

²¹⁵ Rátz Jenőt, Hóman Bálintot és Rátz Erzsébetet, Jenő leányát.

amelynek összeállításában mint hadtörténeti szaktanácsadó vettem részt, és 1943-ban három nyári hónapban keresztül együtt voltam Tolnay Klárral, Sárdy Jánossal, Abonyi Gézával a pesti stúdióban és Kassán és vidékén készült jelenetek megrendezésénél.

Elischer Gyuszt Bad Aussee-ban részletesen kihallgatták, s ma kellő személyi iratokkal ellátva tovább engedték Salzburg felé.

Augusztus 18.

Ilusom névnapja; Istenem, milyen boldog örömmel ünnepeltük azt az azelőtti években Dénesházán vagy Budán. Most pedig szegényke szenved az isáisztól, rossz kosztól, s én pedig végtelenül szomorú vagyok, hogy semmivel sem tudom meglepni, s nincs módom, hogy bármivel is örömet okozhassak neki. A rossz idő miatt Bad Aussee-ba nem tudtam bemenni, s tegnap egész nap hasztalan kerestem a tábor körül legalább egy kis négylevelű lóherét, tehát csak néhány szál erdei virágot tehettem reggeli bögréje köré, amiben kávéját hoztam a konyháról.

Igen kedves meglepetés volt azonban, hogy táborbeli jó barátaink közül többen jöttek gratulálni az alkalomhoz és sanyarú helyzetünkhöz mért vicces ajándékokkal. Gerseyék, Pálosyék, Vetró, Volant, Horváth Pistáék, Zwicklné Lia hoztak vicces köszöntésekkel málnát, petrezselymet, cigarettát, fogkrémet stb. Mi pedig Gersey Ilust és édesanyját, Ilona mamát gratuláltuk meg egy kis adag köménymaggal, s nagyon jól mulattunk mindezen. Csak hát egy jó pohár borocska kellett volna.

Délelőtt összeálltunk Pálosy, Gersey, Vetró, Volant és Nemes törzsörmester, és feldaraboltunk egy kidőlt hatalmas fenyőt a tábor szélén. Érdemes volt, mert mindenikünknek jutott ebből négy hatalmas hasáb, és igen sok rözse, ág, gally, gyökérdarab. Legalább egy időre lesz tüzelőnk privát főzésünkhöz és mosáshoz.

M. őrnagy felesége a múlt napokban elment Wels vidékére, hogy élelmiszereket vásároljon. Persze nem altruista alapon, bár a konyha számára is hozott zöldséget, de hogy jó fekete áron értékesítse. Hozott többek közt ananászkonzerveket. Rögtön rácsaptam egyre, mert Ilusnak ez a kedvenc gyümölcse, s igen örültem ennek az elkésett névnap ajándéknak, de mégsem sikerült az üzlet. A haszonleső asszony egy ilyen konzervért 160 márkát vagy 600 magyar pengőt kért, hát persze ilyen uzsoraárat nem adtam.

Az esti amerikai rádióból jól esett hallani, hogy az amerikai közvélemény igen hevesen kifogásolja, hogy a magyar sajtó nem közölte az elnök 9-i beszédének és a békecélokról adott általános tájékoztatójának azt a részét, amely Magyarországgal foglalkozik. Ezt tehát most ily módon ismétlik. Bulgáriának is megüzente, hogy nem ismerik el kormányát mindaddig, amíg nem veszi át az állam vezetését olyan kormány, amely terror, erőszak és csalás nélküli választás alapján kerül az állam élére. Amerika ragaszkodik ahhoz, hogy Közép-Európában tiszta, szabadon megnyilvánuló nemzeti közvélemény jelölje ki jövő vezetőit, mert csakis a szabad életű, független demokrata államoknak lesz helye a világ nemzetjeinek jövőjében.

M.-né hozott magával Welsből egy augusztus 15-i nyomtatott kiáltványt, amit az ot-tani magyar parancsnokság tett közzé. E szerint a hazatelepítés 20000-es csoportokban már megkezdődött.²¹⁶ Erre nálunk a táborban is újból feléled a hazatérési vágy izgalma. Növekszik az izgalom arra a kósza hírre, hogy az angolok már megkezdték a Dunántúl megszállását. Mi Ilussal nem hisszük mindezt, elég lesz akkor örülni, ha pozitív bizonyítékot kapunk erről.

²¹⁶ A lap szélén tollal írt dátum, nyilván az emlékirat gépelésének időpontja: 1949. II/12.

Augusztus 19. vasárnap

Ferenc József és Károly királyok születésnapján²¹⁷ ünnepi mise a templomban. A táborból sokan elmegyünk. A templomi zenekar egy szép Schubert-misét játszott, közben szólóhegedű, Fitz, bécsi hegedűművész. Szép volt. Utána lefolyt a rövid emlékünnepele a polgármesteri hivatal előtti téren álló hősi emlékmű előtt. Wolff ezredes, a legitimista vezér szép beszédet mondott, nagy lelkesedés közepette. Nehány amerikai tiszt és legény is ott ácsorgott. A lakosság lelkesen éljenzett, így is tüntetve a mellett, hogy nem akarnak a német birodalomba beolvadni, hanem az önálló Ausztria hívei. A mise után hozzám jött Zwiedinek tábornok, félrehívott és nagy zavarban kért, hogy ne vegyem sértésnek vagy mellőzésnek, ha arra kér, hogy tekintsem az ebédi meghívást tárgyalannak. Ugyanis ők arról, hogy engem mint magyar ezredest is meghívtak, beszéltek a városban többekkel, s az a nézet alakult ki, hogy ez ma itt Aussee-ban kizárólag osztrák nemzeti ünnep, s félnek, hogy az amerikai parancsnokság rossz néven veszi nekik, ha megtudja, hogy idegent is bevontak. Látszott az öregúron, hogy nagyon restelli a dolgot, s csak akkor nyugodott meg, amikor mondtam, hogy a meghívást én sem tartottam komolynak, s magam mondtam volna le, hogy ne feszélyezzem őket. De annál inkább kért, hogy a villájában tartandó délutáni feketekávéra okvetlenül menjek el, amit örömmel megígértem. Szegény öreg igen rossz bőrben van. Magas korához képest eddig jól tartotta magát, most egy hetek óta tartó súlyos bélhurut igen megviselte.

A délutáni fekete szép villájának ebédlőjében (régii faragott parasztbútor, szép tiroli edényekkel, cintálakkal stb. a falakon) igen kedélyes volt. Sajnos, Wolff ezredes, akivel pedig szívesen beszélgettem volna, akadályozva volt, úgyszintén a negyedik öreg k. u. k. nyugdíjas törzstiszt, úgyhogy Zwiedinek tábornok feleségén és leányán kívül csak Janda osztrák ny[ugállományú] tábornok, az osztrák csendőrség utolsó felügyelője volt jelen.

Janda rokonszenves idős úr, agglegény, egy panzióban lakik itt. Igen jól elbeszélgetünk, felelgetve a régi jó időket, a két öreg generális örömmel hallgatta elbeszéléseimet az első világháborúról és tapasztalataimat a mostani háború magyarországi előzményeiről és lefolyásáról.

Délután egy új amerikai tiszt, O'Collins főhadnagy jött ki a táborba, és közölte, hogy ő lett Bad Aussee-ban²¹⁸ az állomástiszt, és ezentúl a mi táborunk ügyei is hozzá tartoznak. Azért jött ki személyesen, hogy meggyőződjék elhelyezésünkről, helyzetünkről és meghallgassa kívánságainkat. Kellemes modorú ember, végre egy tiszt, aki – úgy látszik – komolyan veszi hivatását. Ő is legfontosabb dolognak tartja a mi téli elhelyezésünk elintézését, most személyesen meggyőződött, hogy a hidegben soká már itt a táborban nem maradhatunk. Arra a kérdésekre, hogy mikor számíthatunk hazaküldésünkre, nem tudott válaszolni, de mint mondja, az az érzése, hogy még sokáig leszünk itt. Kay főhadnagyt is felváltották Bad Aussee-ban. Utódja Burt hadnagy lett, de mi ezentúl közvetlenül O'Collins alá tartozunk, ami nagyon megnyugtató, már csak azért is, mert itt, a helyszínen él, tehát könnyebb és gyorsabb vele az érintkezés.

Augusztus 20. Szent István napja

H. százados tegnap kiüzent, hogy ezt a napot itt kint is a magyarság hivatalos napjának tartják, s az összes magyar számára ünnepi mise lesz Bad Aussee-ban, s azon jelenjünk

²¹⁷ Ferenc József 1830. augusztus 18-án, Károly pedig 1887. augusztus 17-én született.

²¹⁸ Úgy tűnik, elírás Altaussee helyett, mert pár sorral alább Markó azt írja, hogy Collins a helyszínen közelebb lesz hozzájuk, mint a Bad Aussee-i katonai kormányzóság.

meg minél többen, hogy – mint írja – „legalább egyszer mutassuk meg magyar összetartási érzésünket”. Mosolyogtunk, a „magyar összetartás” gátlója mindig ő volt, de hát ezt most nem firtattuk, hanem az üzenetet hozó írnökkel visszaüzentünk, hogy örömmel megyünk, de kérjük őt, küldjön ki értünk egy autóbust. Gyalog nem megyünk, ha nem tud járművet küldeni értünk, akkor itt, a mi templomunkban fogunk az itteni magyarokkal együtt ünnepelni. Délután már jött az üzenet, hogy reggel 9-kor a templomunknál fog egy autóbusz reánk várni.

Ma reggel azután szépen kiöltözve, mi, férfiak egyenruhában, kb. negyvenen a táborlakók közül pontosan gyülekeztünk a templom előtti téren, és vártunk, vártunk, de a beígért autóbusz csak nem jött. Közben megeredt az eső, mivel pedig már késő volt ahhoz, hogy itt misét mondassunk, szomorúan hazabandukoltunk, megállapítva, hogy a várt „magyar összetartás” ezúttal sem sikerült, de ismét nem a mi hibánkból. Délutánra azután kiderült, hogy ezúttal H. százados nem volt hibás, mert az elénk küldött autóbusz útközben javíthatatlan defektet kapott, mire H. egy motorbiciklist küldött hozzánk, hogy ne várjunk tovább. Ez meg egy kanyarodónál felbukott, s nem tudott a táborig kijönni.

Pár nap előtt megtudtuk, hogy Schils barátunknak ma van az 50. születésnapja. A Hadik-fordítást gyors ütemben befejezve, délután Ilussal pár szép erdei virágból kötött csokorral s a fordítással elmentünk hozzájuk. Meleg szeretettel gratuláltunk neki, s átnyújtottam a munkát, amit igen nagy meglepetéssel és őszinte örömmel vett át, nagyon köszönve figyelmességünket. Jó híreket hallottunk tőle. Churchill, most már mint az ellenzék vezére, élesen kirohant az oroszok ellen, nyíltan is vádolta őket, hogy nem engedik Kelet-Európában a szabad demokráciát kifejlődni, amiért pedig az angolszász hatalmak felelősséget vállaltak, és őszintén megmondta, hogy ezekben az államokban az oroszok bolsevista rendőrállamok rendszerét igyekeznek berendezni, ami pedig az ő megegyezésük ellenére van, s lehetetlenné teszi Európa megbékélését és szabad fejlődését. Kijelentette, hogy a nyugati nagyhatalmak ezekben az országokban csak akkor fogják a kormányokat elismerni, ha azok szabad választás után kerülnek uralomra, erőszakos orosz befolyás nélkül. Jól esett ezt hallani, bár már a valóságban is ott tartanánk. Oroszország viszont Törökországot szidja, hogy nem akar velük együttműködni, s a Balkánon egy új fasiszta államot létesít, s ezzel „veszélyezteti” Oroszország biztonságát.

Este a rádióban nagy örömmel halljuk, hogy az új munkáskormány belügyminisztere, Bevin,²¹⁹ Churchillhez hasonló hangnemben nyilatkozott, s még erélyesebben támadta az orosz politikát. Örömmel látjuk tehát, hogy az új angol munkáskormány sem bolsevista, s határozottan kívánja Magyarországon is a szabad és tiszta demokráciát.

Délután szép autó gördül a táborba, Gmundenből jön a Bezirks-Sanitätschef, kellemes, udvarias úriember. Jövetelének célja megállapítani, hogy valóban alkalmatlan-é táborunk téli szállásra. Megnyugtat, hogy mindent elkövet, hogy házakba kerüljünk. Csak már történe ebben az ügyben valami komoly fordulat, mielőtt szegény Ilusom állapota még rosszabbra fordul, mert a hidegebb időjárás óta fokozottan érzi isíását.

Este megkaptuk végre az elintézést a H. százados ellen benyújtott panaszunkra. Sajnos, Temesváry ezredes, a gmundeni magyar parancsnok visszavonta rendelkezését, szóval H. százados győzött, de azért az amerikai Military Government döntésén mégis meglát-szik, hogy gondolkodóba ejtette őket a panaszunk. H. századost megerősítette ugyan állásában, de megdorgálta, hogy az élelmezés ügyét elhanyagolta. Bevezényelte tőlünk Lányi

²¹⁹ Ernest Bevin, aki munkaügyi miniszterként már Churchill koalíciós kormányának is tagja volt, az új munkáspárti kormányban nem a bel-, hanem a külügyi tárcát irányította, s részt vett a potsdami konferencián is.

századost az ügyek vezetésére, és úgy rendelkezett, hogy az altáborparancsnoki helyeket H. századosnál fiatalabb rendfokozatú tisztekkel kell betölteni. M. őrnagy dül-fül, hogy alulmaradtunk, én azonban nem bánom, hogy így fordult a dolog, legalább talán megszabadultunk H. százados személyi bosszújától, s ez az adott helyzetben mindennél fontosabb. Végül pedig komoly feljelentésünkből ő is láthatta, hogy nem vagyunk hajlandók mindent zsebre dugni, s nem lehet velünk packázni. Altáborparancsnokul most Gálosy Józsi főhadnagyot jelöltük ki. Nagyon fázott ettől a megbízatástól, s csak akkor nyugodott belé, amikor a szolgálatot és a tábor további életét úgy szabályoztuk, hogy én megmaradok továbbra is a tábor szellemi vezetőjének, én fogok tárgyalni az amerikaiakkal, a polgármesteri hivattal és idegenekkel, szóval én képviselem ügyeinket, Volant Bandi pedig átveszi az élelmezés vezetését. M. őrnagyot így mindenből kikapcsoltuk, s reméljük, kevesebb lesz velük az ütközési felület.

Augusztus 21.

Borús, esős idő, délig néha látjuk a napot, de este hidegre fordul. Ma Ilus a konyhás, én segíték krumplihámozásban és vízhordásban. Készülünk a kis Gálosy Ágnes keresztelőjére.

Az esti rádióban örömmel halljuk, hogy az amerikai külügyminiszter majdnem szóról szóra ismétli azt, amit előző napokban Churchill és Bevin mondtak az orosz befolyás korlátozásáról. Truman elnök is igen határozottan beszél a kis államok függetlenítéséről.

Augusztus 22.

Mivel nálunk csak nagy kondérok vannak főzésre, és sütésre lehetőség nincs, reggel át-evezek Ilussal a seewiesei kis táborba, tepsikben víve az elkészített süteményeket, mert ott nagyon jó tűzhely van. Mialatt a tészta kisül, jól elbeszélgetünk a seewiesei társakkal, Bugyinéval, Szelényiékkel, Szabolcsékkal. A panaszok a szörnyű Sághe családra súlyosodnak. Botrányos viselkedésük és komizkodásuk a többiekkel szemben már olyan tűrhetetlen, hogy hivatalosan is kéri a közbelépésemet. Meghagytam nekik, hogy foglalják írásba konkrét panaszait.

Délután zajlott le a kis Ágnes keresztelője. Az altaussee-i öreg templomban tartotta Schirgi plébános. Meghitt, hangulatos kis ünnep volt. Schirgi igen megható rövid beszédet is mondott, sok örömet, boldogságot kívánva az idegenben született kis magyar leánykának. Nemes törzsőrmester pedig azzal emelte a szertartás bensőségét, hogy orgona mellett egy szép magyar miatyánkot énekelt, szabad Magyarországra való visszatérésünkről. Utána pedig mindnyájan elénekeltük – nem tagadom, könnyezve – a Himnuszt. A hollandus család megható velünkérzéssel vett részt a keresztelőn, úgyhogy indítatva éreztük magunkat, hogy őket is meghívjuk a táborban rendezett kis keresztelő uzsonnára. Örömmel fogadták. A táborban Gálosyék barakkfülkéje előtt állítottak fel asszonyaink egy hosszú asztalt, padokkal, a velünk és Gálosyékkel rokonszenvező családok mind valami csekélységgel hozzájárultak, s a városban lakó magyarok közül többen, Hilbrandék, Mendéék, Reichék mind hoztak valami kis édességet stb. Ilus kétféle süteményt készített, italul persze csak a városban vásárolható, hegyi füvekből szedett teát adhattunk, de az is jól esett. Örültünk, hogy Schilséket is meginvitáltuk, mert a templomból hazamenet egy nagy csomagot hoztak magukkal, s meleg gratuláció kíséretében adták át Évinek. Volt benne gyerekkelengye és egy meleg gyermekaplan.

Nagyon kedélyesen elmulatgattunk az esti órákig, s örömlenket az sem zavarta, hogy néhány táborbeli család, köztük persze elsősorban az M. házaspár tündetőleg elkerülte a tábor e részét. Amikor a városbeli vendégeink elmentek, s a táborbeliek is szétoszlottak,

a Gálosy házaspár Ilust és engem mint keresztszülőket titokban még behívott barakkjukba, s ott mi négyen egy külön kis uzsonnát kaptunk félretett jó kávéból, süteményekből. Látjuk, hogy ezek a fiatalok őszintén ragaszkodnak hozzánk, s mi is megszerettük őket, mert hozzánk hasonló, úri gondolkodású emberek.

Esti rádióhír: Mihály román király segítséget kér a három nagyhatalomtól a saját kormánya ellen! Furcsa dolog, de hát a világ annyira a fejetetejére fordult, hogy már semmin sem csodálkozunk. Az orosz nem válaszol, de az angolszászok megígérik neki támogatásukat. Látszik, hogy egész Kelet-Európában már dereng az orosz veszély felismerése. Most már az angolszászok is felébrednek talán, ha féltik saját országaikat a bolsevizmus veszélyétől, ami menthetetlenül át fog terjedni reájuk is, ha nem mentik meg az orosz fennhatóság alatt fuldokló kis kelet-európai államokat.

Augusztus 23.

Rádió: Amerika tiltakozik Oroszországnál, mert a Magyarországra küldött laptudósítókat nem engedték be. Újból felbukkant a hír, hogy az 1000-es bankjegyek érvénytelenek lesznek. Volant vállalkozik arra, hogy aki reá bizza pénzét, azzal elmegy Spital am Pyhrnbe, hogy az ottani magyar nemzeti banknál lévő sógornője segítségével kisebb címletekre beváltsa. Pálosy alezredes Erzsike leányával pedig Aschachba indul otthagytott csomagjaikért.

Olyan híreket is hallunk, hogy az oroszok a megszállt területekről, Ausztriából és Magyarországból sok helyen elszállítják a gépeket, állatokat, mindent könyörtelenül elpusztítanak, szóval úgy viselkednek, mint akik tudják, hogy innen menniük kell, tehát előbb minket alaposan kifosztanak.

Délután felkerestem a Springe, Gommann és Hummel házaspárokat. Szegény Ilusomnak is lett volna kedve menni, de a járás nagyon nehezebbre esik. Estefelé még a tábor közepében szedtem füvet, nem sokat találtam, de a sok eső után most tele van az erdő remek gombákkal. A táborban mindenki azt és bodzabogyót gyűjt.

Étkezésünk némileg javult. Napi 20 deka lisztet kapunk. Hogy gyúrt tészta is jusson, csak napi 15 dekanak megfelelő mennyiségből készítettünk kenyeret. A hiányt pótoljuk borsólisztből készült lepénnyel és krumplival, amit most már itt helyben, igaz, hogy borsos áron, lehet kapni.

Szomorú hír érkezett arról a 29 volt társunkról, akik a múlt hetekben táborunkból Lambert főhadnagy vezetésével hazaindultak. Az amerikai–orosz demarkációs vonalon feltartóztatták őket, az egyenruhásakat az amerikaiak egy Linz melletti táborba vitték, csupán a civilbe öltözötteket bocsátották tovább. Ezek közt volt Gyuris Géza hadnagy, pesti hites könyvvizsgáló, banktisztviselő. Reméljük, hogy hazaér, megadtuk neki Sándor címét, hogy keresse fel és tájékoztassa őt rólunk. A tisztet Linzből pár nap múlva áttették az északi partra, Urfahr községbe, s amikor oda az oroszok bevonultak, ez a tábor orosz kézbe jutott. Hát érdemes volt szegényeknek innen elmenni?

Augusztus 24.

Reggel bemegyek Gálosyval az amerikaiakhoz, hogy bemutassam őt mint altáborparancsnokot O'Collins főhadnagynak. Wiebols professzorral véletlenül találkozunk, készséggel jön velünk önkéntes tolmácsnak. Sajnos, rossz hírre érkeztünk. Collins udvariasan fogadott, de közölte, hogy ő pár nap múlva elmegy innen, és visszatér a régi rend, vagyis újból közvetlenül a Bad Aussee-i Military Government alá tartozunk, tehát Burt hadnagy alá. Ott pedig ismét csak H. századoson keresztül vezet az út. Hát ez nem kellemes, majd meglátjuk, mert minden attól függ, hogy ez az új amerikai tiszt milyen ember.

Ilus finom gombaételeket kombinál. Van az erdőben egyfajta kitűnő gomba, a szakértők tuskógombának mondják. Ha nem is olyan finom, mint a felvidéki erdeinkben található úrigomba (Rozsnyón pencuráknak mondják), de nagyon ízletes.

Augusztus 25.

Délelőttig sűrű köd, délután gyönyörű napsütés. Nemes törzsőrmester igen hálás nekem azért, mint mondja, hogy hallgatott reám, és nem ment el a 29 hazainduló emberrel, most látja, hogy nekem volt igazam. Együttal azonban egy igen szomorú dolgot is közölt bizalmasan: volt a legénység közt egy Stauder nevű alak, Amerikát megjárt sötét gengszter típusú valaki, aki, amikor én egyszer a táborlakókat összehívtam és tájékoztattam őket a hazatérés kockázatairól, este a legénységet felbujtogatta, hogy támadják meg éjjel a mi barakkunkat, s verjenek el, mert mi, azaz én, Volant, M. őrnagy, Pálosy [vagyunk] az okai annak, hogy az amerikaiak nem akarnak hazaereszteni. „A tiszteknek és az uraknak vaj van a fejükön, félnek hazamenni – mondja –, mert sejtetik, hogy csak a határig jutnak, ott mi fogunk velük végezni!” Nemesnek és a pár altisztnek és jobb érzésű közembernek azután sikerült a lázadást leszerelni. Most, azt hiszem, hogy a transzportot Liezennél megállították és zárt táborokba vitték, ahol biztosan rosszabb sorsuk van, mint itt volt, már sokan megbánták, hogy nem hallgattak reánk. Csak a félrevezetett embereket, mint az öreg széky Deriteit és Tóth Pistát sajnáljuk, a Stauder-féle gazemberek megérdemlik sorsukat.

Augusztus 26. vasárnap

Délelőtt misére mentünk, én felmentem az orgona karzatára, hogy megnézzem a zenekarukat. Az orgonánál egy hölgy ült, és onnan dirigálta a mintegy 12 tagból álló zenekart. Egészen tisztességesen játszottak, ezúttal egy Haydn-misé. Volt hat hegedűsük, két brácsás, két csellós, egy fuvalás és egy kürtös a zenekarban. A prímhegedűsök bizony eléggé reszeltek hangszerükön, de legalább ritmikai szempontból és tiszta játék szempontjából nem találtam kritizálni valót. Mindenesetre rendes és az Istentisztelet ünnepélyességéhez méltó zene volt. Elhatároztam, hogy ha csakugyan itt maradnánk még hosszabb ideig, megkérem Schirgi plébánost, ismertessen meg az orgonista hölgygel, szerezzen nekem egy hegedűt, szívesen átvenném az első hegedűk vezető szolamát.

Este hazaérkeznek Pálosyék Aschachból. Csomagjaikat magukkal tudták hozni és Bajorországban lévő hadnagy fiukról is hoztak pozitív hírt, tehát az egész család igen boldog. Beszélnek, hogy az aschachi tábor, ahol az április hónapot mi is töltöttük, ma is megvan mint magyar tábor, kb. 1000 magyar van ott, és ellátásuk kifogástalan. Erre Horváth Pistáék újból kezdik a régi nótát, hogy miért is nem maradtunk ott, miért kellett ide, a hegyekbe jönni stb. Már unjuk az elégedetlenkedéseket, hiszen akkor még nem rendelkezünk magunk sorsa felett, hanem a német felsőbb vezetőség dirigált tovább. S a helyzet akkor olyan zavaros volt, hogy attól is kellett tartani, hogy az oroszok hamarébb érnek oda, mint a nyugatiak. Meddő dolog erről vitázni.

Volant is hazaérkezett a Nemzeti Bank Spital am Pyhrn-i különítményétől. Az 1000-es bankjegyeket sikerült neki 100-as címletekre beváltani. Hozott Arz Stefiéktől üzenetet, s megerősíti a hírt, hogy Ervin unokaöcsémek²²⁰ valóban Pesten vannak, s ő az ottani Nemzeti Bank felszámolásának egyik vezetője. Hoz magyar újságvivonatokat is. A Szent Jobbot az amerikaiak kiadták, ünnepélyesen szállították haza, és az angolkisasszonyok

²²⁰ Szehlo Ervin.

Váci utcai templomába helyezték el, mivel a várkapolna, az azelőtti őrzési helye, romhalmaz. Az augusztus 20-i körmenetet az angolkisasszonyoktól a Bazilikáig tartották. A hercegprimási helynök (mivel Serédi hercegprimás húsvétkor szívszélhűdésben meghalt), Grösz kalocsai érsek vezette az ünnepséget. Az újságokból egyébként lehetetlen tiszta képet kapnunk az otthoni állapotokról. Egyik cikk rendes, jobboldali demokrata ízü, a másik vad baloldali kommunista.

Délután kedélyes tea Springééknél, Gommannékkal. Beszélnek, hogy a Pfand und Leih-szerződés miatt Anglia és Amerika között hidegülés érezhető, mert az amerikai kormány most követeli a háború alatt kölcsönadott hadiszerek árát. Oroszország is különösen haragszik ezért, mert Amerika most oda már beszüntette a további szállításokat, amíg nem fizetik meg az eddig átvett anyagot.²²¹

Lindenschmidtékkel a városban találkoztunk. Beszéli, hogy Innitzer bécsi hercegérsek palotáját is kifosztották az oroszok. Jelenleg Salzburgban tartózkodik, és tárgyal Clark amerikai tábornokkal. Szeretne egy dunai konföderációt összekovácsolni, amelynek tagjai lennének Ausztria a megnagyobbított Burgenlanddal, Szlovákia és Horvátország. Magyarországot csak akkor vennék fel, ha a jelenlegi Miklós-féle kormányt egy szabadon választott, független demokrata kormány váltaná fel. A konföderáció fejéül pedig Ottó királyfit javasolnák. Nehezen hiszem, hogy ilyen alakulatot sikerülne összekovácsolni, bár nekünk, magyaroknak, különösen pedig a dunántúliaknak előnyös lenne ez az együttes, s mindenesetre alkalmas szövetség Közép-Európában a bolsevizmussal szemben.

Augusztus 27.

Ilus szokott heti nagymosását tartja. A közelben már minden rőzsét, száraz fát elhordtak a táborlakók, s így bizony elég magasra és meredeken kellett felmásznom, hogy a szükséges tüzelőt beszerezzem.

Gálosy Józsisal mint táborparancsnokkal délután felkerestem Pucher polgármestert, hogy komolyan beszéljek vele téli elhelyezkedésünkről. Eléggő kedvesen fogadott, egyszerű kőművesmester, de intelligens és jómodorú. Amúgy sem vele, hanem főleg helyettesével, Kählsszel kellett tárgyalnunk, akiről már megírtam, hogy nagyon rokonszenves, eszes és jóindulatú fiatalember. Közölte, hogy tudomása szerint a Loser vendéglőből az amerikaiak kimentek, ha tehát ott elférünk, akkor azt fogják nekünk kiutalni. Rohantunk oda, már elkéstünk, mert délelőtt újabb amerikai alakulat telepedett oda be. A Park hotel is elfoglalták, pedig arra már be volt jelentve a mi igényünk. Azt is elárulta Kähls, hogy a Seehotelben – a tó partján lévő luxushotelben – működő kórház is aspirál a Park hotelre, pedig ezt a polgármesteri hivatal ellenzi, mert a város fürdő-nyaraló jellegére való tekin-

²²¹ Markó az angol kölcsön-bérlés (lend-lease) kifejezés német megfelelőjével (Pfand und Leih) itt azokra az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, illetve az Államok és a Szovjetunió közötti szerződésekre utal, amelyeket az amerikai Kongresszus által 1941. március 11-én hozott kölcsön-bérlési törvény (Lend-Lease Act) alapján kötöttek meg. A törvény lehetővé tette az elnök számára, hogy – korábbi semlegességi elveinek feladásával – az USA fegyvereket és egyéb hadiszereket szállítson szövetségesei számára. A program keretében több mint ötven milliárd dollár értékű árut szállítottak elsősorban Nagy-Britannia és a Szovjetunió (továbbá Franciaország és Kína) részére. (A kölcsön-bérlési törvény, valamint az USA és az Egyesült Királyság között 1942. február 23-án Washingtonban megkötött egyezmény szövegét közli Halmosy: Nemzetközi szerződések, 1918–45. 508–514. és 541–545.) – A szerződések értelmében a szállítmányok ellenértékének törlesztését a háború után kellett megkezdeni. A Szovjetunió megtagadta a visszafizetést, illetve hosszas huzavona után, 1972-ben egy mérsékelt értékű kereskedelmi csomagtervet fogadott el, az Egyesült Királyság pedig a háború végeztével, államcsőd közeli helyzetben újabb hitelfelvételre kényszerült, melynek utolsó törlesztőrészletét 2006 végén (!) rotta le.

tettel szeretné ezt a súlyos tbc-s kórházat végleg kitelepíteni a városból, s ezért inkább a mi odaköltözésünket pártolná. Ez mindenesetre kissé megnyugtató hír, ezért Gálosyt onnan a hivatalból azonnal továbbküldtem Bad Aussee-ba, hogy tájékoztassa H. századost a halottokról, és szorgalmazza a Military Governmentnél, hogy a Park hotelbe ne a kórházat, hanem minket utaljon be.

Dél előtt kedves látogatónk volt, Széll Marianne Grundlsee-ből átjött biciklin. Estefelé remekül fürödtem, de újabb izgalomra másztam ki a tóból. Megjelent Elvira, a polgármester titkárnője azzal a sürgős üzenettel, hogy menjünk be azonnal a hivatalba, mert egy amerikai tiszt érkezett, aki tárgyalni akar velünk a hazaszállításunkról. Volant Bandi besiet, és visszatér azzal az utasítással, hogy holnap reggelig kell bejelenteni, hogy hányan vagyunk itt, ezek közül hányan idősebbek 40 évnél, ki akar hazamenni, ki akar még itt maradni, és mindenkinek be kell jelenteni a helyet, ahová innen haza akar menni. Holnap reggel 8 órára nem csak a mi táborunk képviselője, hanem az összes Aussee-ban lakó magyar is be van rendelve.

Ismét itt a szörnyű dilemma. A táborlakók többsége újból fellelkesül, és a hazamenetel mellett dönt. Most váratlanul M. őrnagyék, akik pedig eddig mindig az ittmaradók között szerepeltek, erősen ütik a vasat a hazatérés mellett. Oka ennek az, hogy itt sehol sem tud elhelyezkedni a táboron kívül, a táborban helyzetüket gyökeresen elrontották komisz magatartásukkal. A hosszas megbeszélés végén úgy látszik, hogy csak mi és Pálosyék fogunk itt maradni. Még késő este berohanunk Ilussal Schilsékhez. A hollandus és felesége ezúttal is megható együttérzéssel hallgatnak meg, s továbbra is csak azt tanácsolják, hogy maradjunk. Az angolszászok a Miklós-kormányt sohasem fogják elismerni, egy más kormány alatt pedig mindig igazolhatjuk magunkat azzal, hogy be akartuk várni a végleges békekötést. Schils újból hangsúlyozza meleg kézszerítések közepette, hogy anyagi helyzetünkről ne aggódjunk, ők ellátnak, amíg valami kialakul. Valóban megható ez az emberi jóság, s megfogadtuk Ilussal hazasétánk közben, hogy ha az életben rossz emberekkel lesz még dolgunk, nem veszítjük el hitünket az emberi jóságban, amely ilyen, nekünk idegen derék emberektől áradt itt felénk.

A seewiesei kis táborunk megbízásából éjjel 11 felé Szabolcs Józsiné, Adélka jött át hozzánk, s közölte a seewiesiek (Szelényiek, Szabolcsék, Bugyiné stb.) üzenetét, hogy ők utánunk igazodnak: ha mi (Markóék) maradunk, ők is maradnak. Jól esett ez a ragaszkodás és bizalom.

Augusztus 28.

Hajnaltól megszerkesztjük a névjegyzéket. A végeredmény: 28-an maradásra, 44-en távozásra szavaztak. A névjegyzékbe azonban beírtuk, hogy a visszamaradó 28 is csak addig akar itt maradni, amíg a viszonyok otthon tisztázódnak, és senki sem óhajt végleg itt maradni vagy kivándorolni. Volant személyesen viszi be a jelentést, és segít Pucheréknak a többi magyar adatainak összeállításában. A városban a táboron kívül ötven magyar személyt írtak össze, ezek közül csak kettő jelentkezett hazamenésre. Szombatfalvyék is maradnak.

Volant azt is hallotta, hogy a Loser szálló mégis ki fog ürülni, és azt nekünk adják, mert a polgármester hevesen tiltakozik, hogy az amerikai katonaeorvos, a tbc-kórház vezetője, akinek nagyon teszik az Altaussee-ban való élet, azt is le akarja foglalni a kórházának. Sürgősen beüzenünk Bad Aussee-ba, hogy H. százados szerezzé meg Burt hadnagytól a kiutaló végzést.

Azt üzeni vissza, hogy holnap küldi a választ. Törjük a fejünket, hogy miképpen gondoskodjunk téli tüzelőről és főzésre szükséges tűzifáról, mert ha végül mégis itt kell ma-

radnunk télen át, az utolsó percben lehetetlen lesz kapni. Tárgyalunk ma erről Steiner erdőmesterrel, az erdőhivatal kijelöl majd nekünk egy erdőparcellát, ahol magunknak kell kitermelni és elszállítani a fát. Egyúttal arra kérjük, hogy a tábor közvetlen szomszédságában lévő néhány kiszáradt fenyőt engedje nekünk kivágni. Szívesen beleegyeznek, mert ezeket a fenyőerdők szörnyű ellensége, a betűzőszú intezte el, nem kér a fákért semmit, csak az a kikötése, hogy a helyszínen hántsuk le a kérget, azt rögtön ott égessük el, nehogy a veszélyes férget, amely a kéreg alatt végzi pusztító munkáját, bevigyük a táborba. Gersey vezetésével délután öten nekilátunk a munkának, estére elkészültünk, jutott mindegyikünknek 15 jó vastag hasás és igen sok gyökérrész, tuskó és gallyfa.

Az M. őrnagy házaspár állítólag hat napra bevásárlási körútra eltávozott a táborból. Mindenki fellélegzik, jókedvűen tesz-vesz, s kedélyesen teázunk vacsora után, hogy ez a kellemetlen emberpár nincs köztünk. Az asszonyra különben jellemző, hogy szinte dicselkedve beszélt múltkor, hogy őt azelőtt mindig bulldognak hívták, mert ő mindenkit, aki neki útjában áll, „kikészít”. Hát nem nagyon hízelgő önvallomás, és semmi esetre sem vall kulturált nőies lélekre.

A tábor körül mindenütt dús bodzabokrok ontják most érett gyümölcsüket. Otthon mélyen lenézzük ezt a bogycót, most szinte élvezzük silány, egyhangú ellátásunknak ezt a friss kiegészítését. Mint lekvár száraz ételekhez, sterzhez, nudlihoz stb. egészen jó, s illussal nevetve állapítjuk meg, hogy ennyire süllyedtünk izlés dolgában.

Augusztus 29.

Ragyogó napsütésben remekül fürödtem. Délelőtt ismét meglátogat egy amerikai katonatorvos Collins főhadnaggyal. Megvizsgálják a barakkokat, konyhát, WC-t, s ismét halljuk a szemtelen megjegyzést, hogy a magyarok, úgy látszik, nem szeretnek dolgozni. Pedig a nyomorult latrinánkat most minden nap egy nő lesúrolja s egy férfi homokolja. Ilust a Pálosy sisterek mentesítik a munkától, s helyette végzik az én segítségemmel. Mulatunk Pálosy Erzsikével, amikor reánk esik a sor. Hiába, az életben mindent jó humorral kell felfogni, s akkor minden könnyebben megy.

A Loser szálló ügyében még nincs döntés. Este nagy bánatunkra az M. házaspár váratlanul visszaérkezik a táborba. Csak Welsig mentek, mert ott akkor éppen egy 2000 főből álló magyar tábort raktak vonatra, siettek tehát haza azzal a hírrel, hogy nemsokára reánk is sor kerül. Jellemző az amerikaiak tervszerűtlen intézkedéseire, hogy éppen aznap reggel írták abban a táborban össze, hogy hány kályhára, téli pokrócra stb. lenne szükség, s délben már berakták őket. Az egész Vöcklabruck és Linz környékén lévő magyarság nagy izgalomban van. A magyar térképészeti intézet táborából csak a férfiakat vitték el, de már pár kilométerrel odébb kivagonírozták [őket]. Miért? – senki sem tudja. Szóval nagy a káosz ebben a kérdésben. De hát ha kérdés nélkül mindenkit hazaküldenek, akkor miért hangoztatták az amerikaiak eddig, hogy senkit sem kényszerítenek – ha nem akar menni – a hazatérésre?

Este két jókedvű, vállalkozó szellemű magyar fiatal tiszt érkezik a táborba. Gálosy Józsi ludovikai osztálytársai, Nagy Sándor és Demeter András főhadnaggyok. Bajorországból, mint mondják, „szivárognak” minden engedély nélkül, gyalogszerrel hazafelé, mert már állítólag ott is megkezdődik a magyarok téli táborokba való összegyűjtése, s nekik már nincs maradásuk. Mindebből csak azt következtethetjük, hogy az amerikaiak feladták eddigi álláspontjukat a hazaszállítást illetően, s a végén mégis csak ki fognak adni minket a szovjetnek. Nem marad más hátra, mint fásult kedéllyel nézni bizonytalan jövőnk elé, lesz, ahogy lesz, csak a jó Isten el ne hagyjon!

Augusztus 30.

Wild Frici zászlós,²²² aki bennfentes a Bad Aussee-i amerikai Military Governmentnél, beszéli, hogy a Loser szálló kiutalásának ügye azért késik, mert Burt hadnagyot annyira zaklatják naponta jelentkező, egyedül vagy csoportokban csellengő magyarok továbbszállítási kérelmekkel, hogy dühösen kiadta a parancsot Aeschtnak, aki a magyar ügyek referense, hogy vannak még más emberek is a világon, mint magyarok, hagyják őt magyar ügyekkel békében, további intézkedésig neki semmiféle magyar ügyet ne hozzanak elő. Minket most már hivatalosan is hadifoglyoknak tekint, aki tehát a tábort elhagyja, azt mint szökevényt fogja kezelni, és zárt táborba csukatja. Azt is beszéli Wild, hogy Podhradszky ezredes Gmundenből járt náluk. Ő is tud a Linz, Vöcklabruck körüli mozgalmakról, de a gmundeni körzetben még minden csendes. Tehát az ötletszerűség oda fajult, hogy még az amerikai parancsnokságok intézkedésében sincs összhang, a linzi parancsnok másképp intézkedik, mint a gmundeni.

Ez a felsőbb helyen mutatkozó bizonytalanság természetesen kihat a tábor hangulatára is. Újból nagy a hazatérési vágy, most már az eddig békésebb elemek is kezdenek lázongani, s újból minket, tiszteket okolnak, hogy nem akarjuk a hazamenetelt elősegíteni. Mindenki ideges, semmi közösségi munkára nem hajlandó, türelmetlen, sokan próbálnak élelmet halmozni, és sajnos, kisebb éjjeli krumplilopásokról, zöldséges kertek megdézsmálásáról is hallunk. Ha ez így megy tovább, és a városiak feljelentenek, végül még csakugyan zárt táborba kerülünk valahol. Szóval mindenképpen, főleg lelkileg megértünk arra, hogy a tábor széjjelmenjen. Csak Pálosyékban, Gerseyékben, Volantban, Vetróban és a seewieseiekben nem csalódtunk eddig. De hiába töröm a fejem, megoldást nem találunk.

A Gneith testvérpár a községen kívül, egy majorságban talált foglalkozást és elhelyezést. Sajnos, rádiójukat is magukkal viszik, így hát vége a külföldi hírek hallgatásának.

Estefelé Hummelékhoz megyek egy zsír-liszt csereügyet lebonyolítani. Visszatérőben beszélök Schilshez. A hollandus nem hiszi, hogy a Wels környékéről elindított szállítmányok Magyarországra hazakerülnének. Inkább valószínű, hogy egy élelmi cikkekben gazdagabb vidékre viszik őket. Továbbra is csak azt ajánlja nekünk nyugodt lelkiismerettel, hogy várjunk türelemmel, és ne mozduljunk innen, úgy tudja, hogy a Park szállót fogjuk megkapni.

Este alkalmunk van H. százados egy újabb komiszkodása miatt dühöngeni. Pár nap előtt rendeletet küldött, minden magyar táborból név szerint rendelt ki egy csomó férfit valahová a Hallstatti-tó mellett kitermelendő tüzelő biztosítására, amelyből, mint írja, minden tábor megfelelő mennyiséget fog kapni. Ha a parancsot megtagadnánk, akkor élelem megvonással és az Arbeitsamtnak való feljelentéssel fenyeget meg. Kilátszik a lóláb. Az ő parancsnoksága csak néhány tisztből áll, tehát a táborokkal akarja elvégeztetni az ő téli tűzifa-kitermelését, s nagylelkűen juttatna majd nekünk is valamit belőle. Gyalázat, hogy egy magyar tiszt annyira ki akarja használni a kényére bocsátott honfitársait, jól tudva a múltkori esetből, hogy nekünk nincs felsőbb fórumunk, ahová elégtételért fordulhatnánk. A rendeletben még azt is megemlíti, hogy az itteni lakosság ferde szemmel nézi, hogy amíg itt minden lakó maga termeli ki fáját, a magyar táborok nem dolgoznak semmit.

²²² Markó ceruzás jegyzete csillaggal a lap alján: „Úgy tudom, hogy most (1957-ben) a budapesti tudományegyetem német lektora.” – Wild Frigyes 1945 őszén nem a többi táborlakóval tért haza, hanem tolmácsként szolgált tovább az amerikaiak mellett, majd 1947 elejéig a hazatelepítési ügyekért felelős magyar kormány megbízott helyettese volt. Hazatérve előbb a gyulai román iskola tanára, majd igazgatója lett (1947–54), 1954/55-ben pedig – lányának, Telekes Györgyné Wild Annamáriának szíves közlése szerint – nem Budapesten, hanem a Veszprémi Vegyipari Egyetemen volt a német lektorátus vezetője. 1955-től 1973-ig a Magyarországi Németek Kulturális Szövetségének főtítkára, 1958–1975 között országgyűlési képviselő.

A tábor érintett férfinjai persze jogosan háborognak. Hosszas viták után sikerül nekem a hangulatot egy javaslattal megoldani, illetve lecsillapítani. Azt javasoltam, hogy válaszoljunk udvariasan, és közöljük vele, hogy a lakosság neheztelése alaptalan, és hogy nekünk nincs szükségünk egy távoli kitermelő helyre menni tüzelőért, mikor a városi erdőhivattal – amint a mellékelt igazolvány bizonyítja – már a rendelet érkezte előtt pár nappal megállapodtunk, hogy a magunk szükségletét itt a helyszínen magunk fogjuk kitermelni. Tehát nem lustálkodunk, és lesz tüzelőnk, anélkül hogy ezért messzire kellene menni, amit azt hiszem, a táborfelügyelőség is csak helyeselhet.

Szegény Gálosy Évikével és kis Ágnesével kezdődnek a súlyos táplálkozási gondok. A sílány koszt miatt teje rohamosan apad, a kis Ágnes két hét alatt még 10 dekát sem hízott.

Augusztus 31.

Ilus ezért Évivel bemegy reggel a városba dr. Knapp városi tisztí orvoshoz pót-élelmi jegyekért. Én azalatt az erdőben provnyicaleveleket szedek, mert rájöttünk, hogy sokkal jobb ízű és színű tea, mint a különféle füvecskékből kapható pótteák.

Délután megérkezik Volant sógora, Utczás Mihály csendőr százados a feleségével egy napi látogatásra, valahonnan Krems vidékéről.²²³ Beszélük, hogy a hazatérési láz ott is erősen terjed, pláne arra a hírre, hogy Magyarországra már angol csapatok is bevonultak, és a Miklós-kormány lemondott.²²⁴ Ilus délután bevitte a kapott jegyeket a polgármesteri hivatalba. Az előzékeny Khäls üzeni nekem, hogy a Park szállót fogjuk megkapni, s ő kijön a táborba megbeszélni az ügyet. Örömmel megzavarja azonban Wildnek az az üzenete Bad Aussee-ből, hogy Burt már nem foglalkozik téli szállásunk ügyével, mert rövidesen elszállítanak innen.

Délután csakugyan kijön Khäls Pucher polgármesterrel. Megmutatjuk nekik barakkjainkat, s örömmel látjuk, hogy ez a két jóindulatú ember, akikben még van régi osztrák tisztesség és tekintélytisztület a tiszték iránt, elszörnyedt, hogy ilyen körülmények közt nézünk a tél elébe. Belátják, hogy helyzetünk a táborban rövid idő múlva tarthatatlan lesz. Tehát nekünk adják a Park hotelt, ahonnan pár nap előtt ment ki az oda beszállásolt amerikai alakulat. Figyelmeztetnek azonban, hogy a derek amerikaiak igen gyalázatos karban hagyták a szobákat, tehát azokat nekünk kell rendbe hozni. Szívesen vállaljuk, csak tető alá jussunk. Megállapodunk, hogy holnap délelőtt helyszíni szemlét tartunk a Park hotelben, ahová ők is eljönnek, és bizottságilag megállapítjuk a károkat, és hogy mit tudunk azokból mi saját erőnkől pótolni. Ha bármi módon lehetséges, elfogadjuk ezt a beszállásolást, mert már ismerjük az amerikaiak tervszerűtlen, könnyelmű intézkedési módját. Ha ez nem kell nekünk, nem fognak többet törődni az ügygel. Az az érzésünk, hogy a telet még itt valahol kell töltenünk, talán egy alkalmas gyűjtőtáborban, de akárhová tesznek, amíg az eldől, [addig] sem maradhatunk a barakkban, tehát nagyon jó lenne, ha a Park hotel szerény igényeinknek megfelelné.

Szegény Évi kisleányának táplálása mindig nehezebb lesz. A külön tej stb. melegítés és Évinek külön főzés a közös konyhában megoldhatatlan. Az ő kis barakkjukban nincs kályha, így hát Ilus úgy határozott, hogy a kisleányt a táplálás előkészítése és ideje alatt

²²³ Lásd fentebb a 252. oldal 169. jegyzetét.

²²⁴ A jaltai konferencia döntéseinek megfelelően Magyarországon is országgyűlési választásokat kellett tartani. Vorosilov marsall erről augusztus 16-án tájékoztatta az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökét, Miklós Bélát, aki tehát nem lemondott, csupán november 4-ére kitézték a választásokat. (A Miklós-kormány mandátuma az új kormány november 15-i megalakulásával szűnt meg.)

áthozzák a mi barakkunkba, s ott fogják a szükséges főzéseket elvégezni. Ezt a jóérzésű barakktársak, mint Pálosyék, Horváthék s a két legényember természetesnek veszik, az M. házaspár húzza az orrát, előre is kijelentve, hogy ez a külön főzés nem akadályozhatja az ő főzésüket. Szóval látom, itt még bajok lesznek, s a gyereksírás sem lesz kellemes mindenkinek, de hát csak nem hagyhatjuk a szegény fiatalasszonyt cserben!

Szeptember 1.

A két vállalkozó szellemű víg főhadnagy²²⁵ ma reggel elköszönt, mennek tovább kelet felé. Jókívánságokkal bocsátjuk el [őket]. A délelőtti helyszíni szemlénk a Park hotelben, sajnos, szomorú eredménnyel járt. Maga az épület remek, régi luxushotel, tapétás szobák, szép antik bútorok, tágas verandák, remek park és kilátás a tóra, de hát a mi téli elhelyezésünkre semmiképpen sem alkalmas. Az elvonuló utolsó amerikai csapat alaposan kirámolta. Elvitték az összes ágyterítőt, a bútorokat hegyén-hátán összevissza dobálták, sok minden vacak homit, használt ruhákat, temérdek papirost, szemetet hagytak ott, hogy bizony a nagytakritás napokig eltartana. De ezt elvégeznők, hanem az a legnagyobb és pótolhatatlan baj, hogy az egész hotelben csak három-négy szobában van kályha (szép fehér csempés Biedermayer kályhák), s azok is össze-vissza töredezve. A vízvezeték csak nyáron használható, a szabadon vezetett csövek télen befagynak. Ez a szép etablissement ugyanis kifejezetten csak nyaraló vendégek számára készült.

Így hát fájó szívvel azt kellett mondanunk a polgármesterének, hogy nem foglalhatjuk el, amit ők beláttak, de mégis sajnálták, mert most az épület rendbehozását maguknak kell elvégezni.

Délután füvet szedek, azután beszólok Hummelékhoz. A lengyelek állandó kapcsolatot tartanak az az amerikaiakkal, s továbbra is csak azt tanácsolják, hogy semmi szín alatt se induljunk, bárhogy is sürgetik az osztrákok, mert az amerikaiak csak az önként jelentkezőket küldik haza. Azok a magyar transzportok, amelyek már útra keltek, csakis az osztrák erőszakoskodás és a tőlük félrevezetett könnyelmű amerikai hatóságok áldozatai. Már megtudtuk például, hogy a múlt héten Welsből elindított magyar szállítmányt már Linznél meg kellett állítani, mert az oroszok St. Valentinnál, a demarkációs vonalon nem akarták átészteni a transzportot kísérő amerikai őrséget. Annak parancsnoka viszont ragaszkodott utasításához, amely szerint neki a vonatot egészen a magyar országhatárig kell kísérni. Nem tudván megegyezni, a vonat ott vesztegelt egy ideig, azután valahol amerikai zónában kirakodtak. Nagy elégtétel ez nekem, mert a tábornak több tiszt családjá is kezd olyan húrokat pengetni, mint a nyugtalan legénység, hogy én vagyok kerékkötője minden hazatérési mozgalomnak, mert elhiszem, amit a hollandus és az amerikaiak mondanak. Most látják – persze bensőleg duzzogva –, hogy mennyire indokolt az aggodalmam az elhamarkodott hazatérést illetően.

Szeptember 2. vasárnap

Reggelenként most már mindig sűrű köd fekszik a tájon, s csak 9 óra felé tisztul el, s jön a ragyogó őszi napsütés. De hát hiába, ez is már nagyon őszi. A napok itt a hegyek közt láthatólag rövidülnek, éjjel szinte fagypont körüli a hideg, s reggel nagyon friss a levegő. Mi lesz velünk, ha nem gondoskodnak téli elhelyezésünkről? Ez a gond engem nem csak első-sorban szegény llusom miatt aggaszt, hanem az egész tábor miatt is, mert el tudom képzelni a hangulatot és szörnyű veszekedést, ha nem tudunk jobb elhelyezkedést biztosítani.

²²⁵ Az augusztus 29-én említett Nagy Sándor és Demeter András.

Schils beszéli, hogy a moszkvai rádió remek meséket mond a magyarországi állapotokról, hogy az oroszok ott már pár hónap alatt milyen rendet teremtettek, s milyen paradicsomi állapotban élnek ott az emberek, míg a nyugati országokban az angolszászok nem tudnak békés rendet teremteni. Ezzel szemben a valóság az, amint itteni, Bécsből való emberek ottani pozitív híreikből tudják, hogy az oroszok Bécsben féktelenül garázdálkodnak, sőt az amerikaiaknak ítélt kerületekből sem akarnak kimenni. Hát ha itt, ahol mégiscsak jelen vannak az angolszászok, nem tudnak rendet teremteni s korlátozni az orosz túlkapásokat, képzeljük, mi lehet a helyzet otthon, nálunk, ott még kevesebb lesz a befolyásuk. Szomorú perspektíva!

Reggel 9-kor nagymisére mentünk. Szent Egidius vértanú, a templom védszentjének ünnepe volt.²²⁶ A zenekar egy Haydn-miséét játszott nagyon rendezesen. De nem ez volt ezúttal fő gyönyörűségünk. Schirgi plébános már napokkal előbb figyelmeztetett, hogy okvetlenül jöjjünk a misére, mert egy egészen kiváló egyházi szónok beszédében lesz részünk. Dr. Uhde, a grazi egyetem teológiai fakultásának tanára – mint mondta – országos hírnévű filozófus és szónok misézett. Uhde professzor izzó osztrák hazafi, akit a Hitler-rezsim többször letartóztatott, összesen kilenc hónapig ült börtönben, de ha időközben kiszabadult, változatlan hévvel újból szónokolt a náci rezsim ellen, úgyhogy ismét lecsukták. Aszkéta kinézésű, 70 éves öreg, szikár pap, arcán a kiállott szenvedések bélyegével, de tekintetéből s egész tiszteletet parancsoló megjelenéséből és arcából sugárzott az intellektuális, megalkuvást nem ismerő, magasabbrendű lélek. Érdeklődéssel néztük, mikor felment a szószékre. Beszédének eleje nem nagyon kötött le, s már azt kezdtem hinni, hogy Schirgi túlzott, hallani fogunk egy szép prédikációt, de semmi különösebbet. Hanem azután, amikor témájába belemelegedett, bontakozott ki lenyűgöző szónoki ihlete. Életemben már sok jó szónokot és sok okos beszédet hallottam. Különösen emlékezetes nekem a zürichi történettudományos kongresszus több előadása, például Scheel hamburgi egyetemi tanár, evangélikus lelkész és Halecki Oszkár varsói történész professzor előadásai,²²⁷ akik messze felette álltak legjobb magyar szónokainknak, de mondhatom, hogy Uhde professzor még ezeknél is nagyobb volt. Hihetetlen széles skálájú szónok, a leglágyabb lírai, remek szóképekkel, hasonlatokkal fűszerezett részek után következtek olyan elementáris erővel és szónoki hévvel harsogó részletek beszédében, hogy a zsúfolt templom közönsége lehetét visszafojtva hallgatta. A beszéd alaptémája volt a tízparancsolat gyakorlati alkalmazása, de mindjárt az elején kijelentette, hogy bár nem szokás papi szentbeszédbe politikát keverni, de a mai osztrák helyzet olyan különleges, hogy a szószékről is kötelességének tartja erről beszélni. Beszédéből látszott, hogy nem előre betanult sablonos szentbeszéd, hanem egy hihetetlenül logikusan gondolkodó és belső hévtől fűtött hazafi fájdalmas felkiáltása. „Es muss endlich gesagt werden”²²⁸ – folytatta, hogy az osztrák nép hűtlen lett ezeréves történeti múltjához, vakon behódolt egy olyan rendszernek, amely az egyéni, lelkiismereti szabadságot, a krisztusi törvényeket lábbal tiporta, s ezzel a nép magát lealázta. Erős szavakkal bélyegezte meg a német, közelebről osztrák nép erkölcsi hanyatlását, lezüllését nemcsak politikai téren, de a család és a közösség életében is. Különösen az osztrák nők ellen fordult haragja, s elmondta azt a szomorú beszélgetést, amit tegnap egy magas rangú amerikai tiszttel folytatott. Ez az amerikai cinikusan jegyezte meg, amikor az osztrák nép

²²⁶ Magyarosan Szent Egyed, bencés szerzetes, főleg a nyugat-európai városokban tisztelt középkori szent, de nem volt vértanú.

²²⁷ Lásd részletesen az „Életem a történettudomány szolgálatában” c. részben: I. 200.

²²⁸ Végre meg kell mondani! (ném.)

jelleméről beszélgettek, hogy a német férfiak leterítése²²⁹ hatévi kemény küzdelembe került, egy osztrák nőt 6 perc alatt le lehet fektetni.²³⁰ Szemléltetően vázolta a Führerprinzip és a krisztusi demokrácia közti ellentétet, s a megújódást csakis az erkölcsi színvonal emelésétől és a családi élet, a hazafias osztrák szellem visszatérésétől várja.

Egy óra hosszat beszélt percnyi zökkenés nélkül, s mikor beszédét hatalmas fokozással váratlanul befejezte, Ilussal egymásra néztünk, s azt mondtuk, hogy elhallgatnánk még akár egy óráig is. De nemcsak mi, az egész hallgatóságon látszott, hogy szívükbe markolt annak minden mondata. Megértettem, hogy az élő szónak csakugyan lehet embertömeget megmozdító ereje. Ilyen lehetett Kapisztrán vagy a híres bécsi Abraham a Sancta Clara szónoki készsége, amikor a török elleni harcra tüzelték eredményesen népeiket. Egész hontalanságunk legnagyobb lelki élményét Uhde professzornak köszönhetjük.²³¹

Mise után Szombatfalvynéval megvártuk a sekrestye utcai ajtajában Uhdét. Bemutakoztunk neki megköszönve azt a nagy lelki gyönyörűséget, amit nekünk, most hontalan magyaroknak okozott. Jól esett neki ez a szándékunk, még röviden elbeszélgettünk vele. Egészen különleges ember így közlőről is. Csalánszövethől készült kopott reverendájában, faszaruban, hosszú, őszbe vegyült hajával sem tette azt a benyomást, mintha egyszerű szerzetes lenne. A magasabb rendű emberi lélek még ilyen habitusban is kivilágított egész lényéből. Jelenleg a szomszédos Grundlsee melletti plébánián lakik, amíg a grazi egyetem ismét nem kezdi meg működését, s így reméljük, még lesz alkalmunk vele találkozni. Azzal búcsúzott tőlünk: „Meglátja, Ezredes Úr, a lélek mégis győzni fog, nálunk is, Maguknál is. És ha most még nehéz idők következnek, csak az erkölcsi talajt ne veszítsük el lábaink alól. A többit nyugodtan bízhatjuk az Úristen kegyelmére!” – Bennem is sok gondolatot indított meg Uhde beszéde. Meggyőződött az autokrata rendszer helytelenségéről, csak hát mi fog jönni ezután?

E gyönyörű délelőtt után a tábor sivársága kétszeresen feküdt lelkünkre. Most már az összes még ittmaradt továbbszolgáló altiszt, a derék Nemes Jánosék kivételével, hangoosan békétlenkedik, és a hátam mögött engem szidnak, hogy nem siettetem a hazatérést. Persze ennek egyik oka az is, hogy hárman közülük, Sütő, Kiss és Horkay, akik eddig az amerikai tiszti konyhán dolgoztak, s ott fényesen éltek, most elvesztették állásukat, mert többféle disznóságuk (cigarettalopás, pontatlanság, ivás stb.) miatt elküldték őket, tehát elestek a bőséges, finom kosztól, amiből családjuknak is hazahozhattak.

Délután az öreg Zwiedinek generálist látogatom meg, akit a kórházból igen rossz karban küldtek haza. Úgy látszik, menthetetlen, a súlyos bélhurut okozta aggkori leromlás hamar végezni fog vele.

Szeptember 3.

Ilus végzi heti mosását, én a meredek hegyről szállítom a fát. Délben kijött Hómanné. Mivel Vetró, Horváth és Gersey egész napra kirándultak a Loser csúcsára, van felesleges ebéd adagunk, s így ott tartjuk. Beszéli, hogy Bálintot Gollingba²³² vitték, Salzburg mellé. Igen szigorúan őrzik ezt a politikai fogolytábort. Levezetni nem lehet, csak csomagot

²²⁹ Itt és a következő jegyzetben jelzett szavaknál Markó utóbb tollal érdekes stiláris módosítást hajtott végre: a *leterítése* helyett eredetileg *legyőzése* állt.

²³⁰ E három utolsó szó eredetileg így volt: *meg lehet hódítani*.

²³¹ Markó későbbi ceruzás jegyzete csillaggal a lap felső szélén: „1951-ben olvastam egy magyar hírlapban, hogy Uhde professzort a Nobel-békedíjra javasolták.”

²³² Golling an der Salzach.

vihet oda, de a tábor bejáratától 1 km távolságra egy őrházban kell leadni azt. Nem tudja azt se, hogy Jenő és Baby is ott vannak-é? Szomorú, de minket érdeklő adatokat mond el H. századosék környezetéről. Az édesapja egy osztrák őrnaggyal együtt kétes feketeüzle-
teket csinál, mindenfélével panamáznak, s jól élnek mindnyájan.

A továbbszolgáló zupások komiszkodásairól újabb adataink vannak. A tábor szekérte-
lepén volt kovácműhely felszereléséből ma reggelre eltűnt egy nehéz vasüllő. Azt híresz-
telik a hátam mögött, hogy én adtam el suttyomban. Előtte való napon ugyanis jött egy
aussee-i kovácmester, s akart tőlünk szerszámokat vásárolni, én voltam a tolmács, de az
üzletből nem lett semmi. Valószínű, hogy maga a tisztelt patkolókovács őrmesterünk adta
el éjszaka titokban a maga zsebére, s most aljas módon reám fognák. Ezt nem hagyom
annyiban, és mihelyt M. őrnagy Hamsterkörútjáról hazajön, nyíltan felelősségre vonatom.
Az őrnagyék tömött zsákokkal jöttek este haza, persze eszükbe sem jut bárkit a táborból
valami csekélységgel megkínálni. Csak sustorognak a kabinjukban, és viszik be a holmikat
a városba eladni. Azt hallották Vöcklabruck környékén, hogy az elmúlt héten útnak indult
négy-öt magyar transzportot sem engedték tovább az amerikaiak. Az egyik transzport
már orosz zónában volt, amikor az oroszok az amerikai őrseget nem akarták tovább en-
gedni, s megkezdték a magyar poggyászok fosztogatását, mire az amerikai őrparancsnok
a vonatot visszafordította amerikai területre.

Szeptember 4.

Tegnap kiüzent Steiner erdőmester, hogy reggel 8-kor a templomnál találkozzunk, el fog
vezetni arra a helyre, ahol kijelöli a táborunk számára szükséges tüzelésre alkalmas fákat.
Én is csatlakozom a táborból erre kijelölt tisztetekhez, persze Szabolcs Józsit, az erdőmér-
nököt is magunkkal visszük.

Hát, sajnos, olyan helyen kaptunk 100 db hatalmas fenyőt, kőrist, szilfát stb., ahonnan
nem tudjuk a mi felszerelésünkkel lebonyolítani a kitermelést. Igen magasan a tábor felett,
2000 méternél magasabbra kellett mennünk, mert a közelebbi helyeket már tavasszal és
nyáron kiosztották a városiaknak Helyenként Hochgebirgs túra volt a méteres sziklákon,
meredek lejtőkön, szakadékokon keresztül kapaszkodni. Mint kirándulás, a gyönyörű ki-
látás és az őserdei hangulat miatt nagyon szép út volt, de hát fakitermelésre alkalmatlan.
Ők úgy gondolták, hogy a kitermelt rönköket a meredek lejtőn, ahogy itt szokás, egysze-
rűen legurítjuk a tópartra, a tábor közelébe. Hiszen ez jó lenne, de a fák olyan, helyenként
szinte megközelíthetetlen helyeken nőttek, hogy ha még ki is tudjuk vágni azokat, a le-
hengergetés életveszéllyel jár. Nem tudom, hogy fogjuk ezt a kérdést megoldani, mert ha
ezt nem fogadjuk el, már csak 8–10 km távolságban kaphatnánk kitermelésre területet,
s akkor viszont a hasáboknak a táborba szállítására nincs fuvarunk. Én, dobsinai jégbar-
langi turistapraxisommal könnyen jártam meg ezt a kirándulást, sőt nekem élvezet volt,
de bizony a városi emberek, mint Szelényi őrnagy s mások, igen nyögtek és dühösködtek.
Még az a jó, hogy a fakitermelésre szükséges különleges nagy fejszékét és egyéb szerszá-
mokat az erdőhivataltól kapjuk kölcsön.

M. őrnagy kérésemre kivizsgálta a zupások ellenem terjesztett rágalmét. Persze ta-
gadnak, félreértésről beszélnek stb. Nem törődöm velük. Délután Wesselyékhez megyek,
Hadik-könyvemét viszem be Kurtnak, s kapok finom vöröskáposztát. A táborban azalatt
a kedves Neugebauer né látogatott meg.

Szeptember 5.

Barakkunkban újabb vihar és palotaforradalom M. őrnagyék újabb komiszkodása miatt. A férfi a reggeli legelső autóbusszal, 5 óra után megy be minden nap Bad Aussee-ba, valami autószerelő műhelybe dolgozni, tehát reggel 4-kor kel, s kíméletlenül, nem törődve a barakklakók éjjeli nyugalmaival, reggel 4 órakor a vekkerórájával kelteti magát. Egy-kétszer elnéztük, gondolván, hogy nem fog ismétlődni, de amikor láttuk, hogy ez mindennap így lesz, szoltam neki, hogy legyen tekintettel mireánk is, és költesse magát valami más módon, anélkül hogy tíz más ember nyugalma minden reggel megzavarná. Igen megharagudott e természetes kívánság miatt, ingerülten válaszolta, hogy amikor végre álláshoz tud jutni, s ehhez hajnalban kell kelni, a társakban lehetne annyi belátás, hogy ezt elnézik stb. stb. Mire én egész higgadtan csak azt jegyeztem meg, hogy a belátást neki kell mutatni, mert nem fogunk mi utána, egy személy után igazodni, s ha már a sors ilyen önkéntelen közösséget rótt ránk, akkor igyekezzünk minden súrlódást kerülni. Erre azt felelte, hogy kérni fogja a táborparancsnokság döntését ebben az ügyben, mert nem hajlandó elveszíteni állását a mi kényelmünk miatt addig is, amíg a városban kap lakást. Gálosy Józsi nagy zavarban van, mert teljesen nekünk ad igazat, végül mint táborparancsnok úgy döntött, hogy a barakklakók szavazására bízta, hogy engedik-e tovább is a mindennapi vekkeresést. Természetesen egyhangúlag M. őrnagy ellen döntöttünk, amit ő dülva-fúlva tudomásul vett. Egy napig csend volt, azalatt kifőzte a házaspár, hogy miképpen bosszulja meg magát. Azután egészen váratlanul azzal a kéréssel fordult hivatalosan a táborparancsnoksághoz, hogy tiltsa meg nekünk azt, hogy Boncos kutyánkat a barakkban tartsuk, mert nem tartják higiénikusnak, hogy kutya az emberekkel egy barakkban lakjék. Boncosunk ugyanis az éjjelt a mi priccsünk alatt tölti, de sohasem okozott senkinek sem kellemetlenséget, sőt mindenki nagyon szerette, és ő is minden barakklakótársunkat ismerte és kedvelte. A dolog komikumához tartozik, hogy pár nap előtt éppen M. őrnagyék mondták, hogy milyen jó és megnyugtató érzés, hogy ez a kis kutya a barakkban lakik, mert a külső ajtót nem lehet bezárni, tehát ha mindnyájan alszunk, nyugodtan belopózhatik bárki is oda, s megrabolhat. Erről akkor volt szó, amikor egy éjjel más barakkhoz tartozó valaki botorkált be a sötétben tévedésből a mi barakkunkba, és Boncos azonnal ugatva jelezte a neki ismeretlen egyén bejövetelét. Mindenki nagyon megdicsérte derék kis kutyusunkat, s hivatalosan kineveztük éjjeli barakkőrnek.

Gálosy Józsit M. őrnagy kérése nagy zavarba hozta, de elintéztük az ügyet, anélkül hogy azt hivatalos útra kellett volna terelni. Gálosyék maguk ajánlották, hogy ők szívesen átveszik Boncost az ő barakkfülkéjükbe éjjelre, hisz reméljük, csak pár napról lesz szó, mert M. őrnagyék komolyan keresnek lakást Bad Aussee-ban, talán csak hamarosan kapnak is. Az őrnagy viselkedése egyébként gyanús nekünk. Egy osztrák autózúzóban dolgozik, annak főnöke többször kint járt a táborban, és M. mutogatta nekik autójukat. Volantnak az az érzése, hogy ezzel összepaktál, s talán valami autófuvározást akar nyélbe ütni a mi autóinkkal. Mindenesetre résen leszünk, s nem engedjük a magyar kincstár tulajdonát képező kocsikat elcsaklizni azért, hogy ezen M. őrnagy keressen saját magának.

Volt munkásezredeink maradványából ma két tiszt érkezett ide. Milkovits őrnagy és Quirini hadnagy.²³³ Linzből szöktek meg, s holnap továbbmennek Graz felé, angol zónába szeretnének átjutni.

²³³ Az 1944. évi rangsorolás alapján Milkovich Imre őrnagyot azonosíthatjuk. Quirini hadnagy talán tartalékos tiszt volt, mert az ő neve nem szerepel az összeállításban, csupán Quirini Egon főtörzskapitányé, ez a folyami erőknél rendszeresített rendfokozat azonban ezredesinek felel meg, így itt legfeljebb a fiáról lehetne szó.

Szeptember 6.

Ma Pálosy Erzsikével rajtunk volt a sor a WC-t kitakarítani. Egyszerre munka alatt, vidám beszélgetésünk közben Erzsike hangosan felkacag. Kérdésemre mondja: „Árpád bácsi, tudja-é hogy én még öregkoromban is büszkén fogom elemlegetni, hogy valamikor latrinásúrolás közben olyan segédem hordta a homokot, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja!”

Bad Aussee-ből különböző híreket hallunk. A magyarokat állítólag olasz területre, Dél-Tirolba vinnék, ahol az ellátás és téli elhelyezés könnyebb. Azt is halljuk, hogy H. százados és Burt hadnagy valamin összekülönböztek, s a százados igen levert.

Az altisztek barakkjában lévő rádióban néha elfogunk külföldi híreket. Ma azt hallottuk, hogy a magyar kormány igen haragszik a csehekre, mert a potsdami egyezmény ellenére a magyarokat kikergetik, s állítólag Rozsnyó és Pozsony vidékén már ezerszámba vannak kilakoltatott magyarok bizonytalan rendeltetéssel. Vajjon szegény Edithtel és többi kedves rozsnyói atyafimmal és barátommal mi van, hol tengetik életüket?

A múltkori hétfői mosásnál egy kedves jelenet játszódott le. Már többször láttunk a baraktábor melletti tóparti sétányon járkálni egy szerény megjelenésű idősebb urat, aki látható érdeklődéssel figyelt minket. Hétfőn megállt a kis pallón, ami a tóba siető hegyi patakon átvezet a mosóhely közelében. Pár perc múlva kalapját levéve udvariasan hozzánk lépett és szláv kiejtésű német beszéddel megszólított.

„Pardon, Gnädigste Madame, diese Arbeit muss Ihnen schwer fallen, nicht wahr?”²³⁴ Mire Ilus nyugodtan válaszolja, hogy egyáltalán nem, mert hiszen magunknak csináljuk. „Aber Sie sind das nicht gewöhnt”²³⁵ – folytatja. Erre én is odalépek, mire az idegen bemutatkozik ceremóniás udvarias meghajlással. Alexander Wassiliewitsz Korzeniewskinek mondja magát, bocsánatot kér, hogy ilyen előkelő embereket, mint mi, csak úgy egyszerűen megszólít, de hát ő is emigráns, és igen nagy részvétellel van irántunk, magyarok iránt, s főleg minket, Markóékat már régóta figyel, és imponál neki, hogy olyan nyugalommal és panasz nélkül tűrjük sorsunkat, hiszen mint „königlicher Oberst”²³⁶ – mint mondja – más volt az életünk azelőtt. Persze erre mi is melegen kezdtünk érdeklődni iránta. Elmondta, hogy a régi cári orosz hadseregben szolgált az első világháborúban, s a bolsevizmus kitörésekor menekült el hazájából. Sokáig élt Albániában, Tiranában volt Zogu királysága alatt adótisztviselő. Amikor a mostani második háborúban Albánia is lebukott, onnan menekülnie kellett, s kalandos úton jutott ide, Altaussee-ba, ahol a polgármesteri hivatalban dolgozik. Határozottan rokonszenves emberke, jól elbeszélgettünk, később is, ha a városban találkoztunk vele, és mindig mulattunk ilyenkor, mert már messziről levette kalapját, ha minket látott, és elhaladva, másik kezét szívére téve, meghajolva mindig így köszöntötte Ilust: „Meine Reverenz Madame!”²³⁷

Délután meglátogattuk Wesselyéket. A csinos asszonykának kis Zsuzsi leánya született ugyanabban a kórházi szobában, ahol Gálosy Évi feküdt, pár napig még ott együtt voltak. Szegény Kurt helyzete nagyon szomorú. Hivatalosan is hadifogolynak számít, amputált lábsebe kiújult, jelenleg egy Bad Aussee-i kórházban kezelik, s csak egy délutánra kapott kimenőt, éppen mikor ma mi náluk voltunk. Elhozta szobatársait, egy osztrák főtörzsorvost, egy német főhadnagyot, aki hivatásos zenész, és egy Aklitis nevű, lettországi

²³⁴ Pardon, Nagyságos Asszony, Önnek ez a munka nehezebbre kell, hogy essen, nemdebar? (ném.)

²³⁵ De Ön nincs ehhez hozzászokva. (ném.)

²³⁶ Királyi ezredes. (ném.)

²³⁷ Tiszteletem, Asszonyom! (ném.)

származású, amputált lábú hadnagyot. Az amerikaiak a letteket különös elbírálásban részesítik, és Amerikában adnak nekik otthont.

M. őrnagy még nem kapott lakást Bad Aussee-ban, minden nap hajnalban gyalog megy be, és késő este gyalog jön ki, nagyon el van emiatt keseredve és lestrapálva, nem hisszük, hogy soká bírná.

Szeptember 7.

Újabb hírek: az oroszok állítólag kimennek Németországból, Ausztriából és Magyarországból, és csak a szláv nemzetiségű országokban maradnak meg. Bár úgy lenne!

Boncos csendben tölti az éjjeleket Gálósyéknál, egyáltalában nem zavarja őket, csak ha véletlenül az ajtó kinyílik reggel felé, vágat a mi barakkunk elé. Vagy pedig ha reggel a hangomat hallja, amikor a szomszédos konyhán átveszem a reggeli kávémat, kezd izgulni és csaholni.

Délelőtt Schmidtné, Wessely anyósa segítségével kapok egyik szomszédjától dohány ellenében zöldségeket. Útközben több ismerőstől hallom, hogy a bécsieknek haza kell menni, de csak az amerikai, angol és francia kerületekbe, az oroszoktól megszállt városrészekbe nem. Megnyugtató reánk nézve.

A borsótól már annyira undorodik mindenki, hogy közös elhatározásra Ilus ma mint konyhaügyeletes csak egy tál ételt készít: krumplis Grenadiermarschot. Délután szedek sok borovnyicalevet teának. Ha sikerül hazavinni, jobb lesz, mint az otthon előreláthatólag újból feléledő Planta és egyéb pótteák, mert hogy jó angol teát kapjunk, azt hiszem, arra még soká várhatunk.

Délután Ilus könnyebben tudott járni, s szép sétát tettünk a tóparton egészen a see-wiesei kis táborunkig. Lassan sétálva félórás út volt, gyönyörű vidéken, meredek sziklák, hatalmas fenyők és a tengerszem partja közt. Kedélyesen elbeszélgettünk ottani, hozzánk húzó barátainkkal, Szabolcsékkal, Szelényiékkal és Bugyinéval, kinek két kis fiát (Miklós elemista és Pali, mulatságos négyéves kölyök) nagyon szeretjük. Bugyiné átalakítja Ilus egyik kék szövetruháját mostani, sajnos nagyon is lefogyott alakjához.

Szeptember 8.

Kisasszony napja. Ausztriában ez nem ünnep. Ilus reggel elmegy a reggeli misére, utána gyónásra járul Schirgi plébános fülkéjéhez. Vádolja magát türelmetlenséggel és békétlenséggel a barakktársak részéről tapasztalt komiszkodások stb. miatt. A plébános a rácson keresztül megismeri, meleg, megértő hangon beszél vele. Szavaiból kiérzi Ilus, hogy figyelemmel kíséri szomorú életünket. Azzal végzi: „Gnädige Frau, Sie haben diesbezüglich nicht zu bereuen, Sie sind eine starke Seele, verlieren Sie nicht den Mut, und bewahren Sie auch weiterhin Ihre beispiellos vornehme Gesinnung!”²³⁸ Nagyon jól esett Ilusomnak ez a vigasztalás, egész nap Schirgi plébános szavainak hatása alatt erről beszélt. Igaza van a plébánosnak. Nyomorúságos helyzetünkben azt már eddig is tapasztaltuk, csakis ezzel a kicsiségek felé emelkedő lelkülettel tudunk ilyen viszonyok közt nyugodtan élni. Ez bántja az ilyen alantas lelkeket, mint az M. házaspár, akik nem képesek alantas lelki kultúrájuk miatt hozzánk emelkedni. Ezt érzik, s ez bosszantja őket szörnyen. S ezért igyekeznek nekünk nevetséges bosszantásokkal, mint a múltkori Boncos-ügy, kellemetlenkedni, mert érzik, hogy valahogy mások, jobbak, tisztábbak vagyunk, mint ők. Ezt a megfigyelésünket

²³⁸ Nagyságos Asszony, Ön ezt nem fogja bánni, Ön egy erős lélek, nem veszítette el a bátorságát; őrizze meg továbbra is páratlan nemes lelkű gondolkodását! (ném.)

Szombatfalvyékkal már ismételten megbeszéltük, s ők is ugyanazt tapasztalják Lupitschban a velük élők körében.

Az éjjelek már nagyon hidegek, a paplan, pokróc felé néha bundát is magunkra kell tenni. De azután a reggeli csodaszép természet – legalábbis engem – kárpótol. A mindennapi köd felszállása utáni pazar őszi napsugaras táj, a sötét tengersizem, a fenyők, sziklák, távoli gleccserek képe lenyűgözően szép.

A Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőség ezúttali újabb komiszkodása nem ellenünk, hanem Szombatfalvyék lupitsch-i tábora ellen irányul. Egy állítólagos feljelentésre az amerikai Militair Gouvernement engedélyével H. százados házkutatást tartat a lupitsch-i magyar tábor szállásain, főleg Szombatfalvyéknál és a nagyon tisztességes Kaiser tüzér szakaszvezetőnél (otthon bőrgyáros), s elkobozzák tőlük azokat az élelmiszertartalekokat, amiket ők jogosan szereztek és őriztek, nehezebb időkre számítva. Sok konzervet, babot stb. vittek el azzal a nagyhangú frázissal, hogy senkinek sincs joga a közös ellátást megkárosítani, ha attól elvonva maga számára tesz félre élelmiszert. Hát, azt már eddig is szomorúan tapasztaljuk, hogy a magyar ember erkölcsé és jelleme válságos időben nagyon mélyre hanyatlik, és sokszor idézzük Tompa Mihály: A madár fiaihoz versének erről szóló szavait. De azt mégsem hittük volna, hogy magyar tiszt, sanyarú sorsban lévő társai ellen ilyen lépésre képes legyen. A közvetlen oka ennek bizonyára az, hogy Szombatfalvy Rudi Bad Aussee-ban járva, ismételten kifakadt ott, hogy az ottaniak fényesen élnek, a tábori lakók pedig nyomorognak.

Napi foglalkozásom: Vetró Sanyival elfűrészelnék 6-8 hasáb fát, és hordok naponta 8-10 kanna vizet a konyhára, mosáshoz. Ha Ilus a konyhás, ott segíték neki, ahol lehet. Természetes, hogy ezalatt tökéletes szellemi tespedésben élek. Nincs nyugalom és kedvem bármilyen komoly olvasmányhoz, bár a plébános is felajánlotta szép könyvtárát. Most egy elég érdekes kis könyvet kaptam Zwiedinekétől, egy kis Mária Teréziáról szóló könyvet, amit az öreg generális fivére írt, aki egyetemi tanár volt Bécsben.²³⁹

Dél előtt elszaladok Schmidtnéhez, kapok zöldbabot, úgyhogy Ilus nekünk külön csinál egy finom babfőzeléket. Nagyon élvezzük a zöltséget száraz, egyhangú kosztolásunkban.

Ebéd után örömmel üdvözljük Neugebauer Magdát, aki átbiciklizik hozzánk. Aranyos asszony, mondja, hogy annyira szeret minket, hogy látva krónikus cukorhiányunkat, még lopásra is vetemedett, csakhogy nekünk hozzon. Anyósának ugyanis sikerült az amerikaiaktól bőséges adag szacharint szerezni, s azt féltve őrzi. Ebből csent el Magdus számunkra 30-40 pasztillát. Így legalább a szűkre szabott napi cukoradagunkat félre tehetjük tésztára, s a reggeli és esti kávénál élvezzük Magdus szacharinját.

Délután Hilbrandékhoz megyünk, kedélyesen elbeszélgetünk, finom angol tea, rum és almás rétes mellett. Hilbrandné küld Évinek különféle tápszereket.

Londonban hétfőn kezdődik a külügyminiszterek konferenciája az új országhatárokról. Elsőnek Olaszországot tárgyalják, azután következik Románia. Így legalább Magyarország keleti hatáiról fogunk legelőször hírt kapni, s ebből következtethetünk a többire is. Otthonról jövő kósza hírek szerint – amiket nehezen lehet elhinni – a Miklós-kormány lemondott, s az új kormány, amelyben Keresztes-Fischer, gróf Apponyi György, báró Apor Gábor nevét emlegetik, határozottan jobboldali irányzatú lenne.²⁴⁰ Bár úgy volna!

²³⁹ Hans von Zwiedineck-Südenhorst nem a bécsi, hanem a grazi egyetem tanára volt. Szóban forgó könyve: Maria Theresia. Bielefeld, 1905.

²⁴⁰ A hír természetesen hamis volt, de azt a logikus elvet mutatja, amely szerint konzervatív jobboldali körökben is a németellenes irányzat kormányalakítását várták. Keresztes-Fischer Ferenc több ízben belügyminisz-

Ausztriában kezd az élet megindulni. Százszor jobb helyzetben vannak, különösen itt, amerikai megszállás alatt, mint a mieink otthon, mert az amerikaiak biztosan hazamennek a békekötés után, de nálunk, ha az orosz talán elmegy, ott maradnak a kommunista csatlósai. És mindenképpen szomszédok maradunk. Bad Aussee-ban megnyílt a szép kis színház. Festszpieleket, filharmonikus koncerteket adnak. Az Ausseeland-Orchester, a Bécsből odamenekült filharmonikusokkal kiegészítve kitűnő zenekar, s ez a fürdőhely különben is komolyzenei központ. Mint már említettem, ott lakik Kienzl özvegye, Wolf-Ferrari és Kreuder, neves komponisták, s hallom Springééktől, hogy állandó zenedélutánok, kamaramuzsika folyik ezek villáiban. Springe nagyon kedvesen felajánlja, hogy bevezet minket oda, de valahogy nincs kedvünk és hangulatunk most ehhez.

Szeptember 9. vasárnap

Ilus misére megy, én tovább Hummelékhoz, mert az asszony tegnap jött haza Salzburgból, ahol az én kérésemre felkereste az ottani magyar táborno­kot, hogy híreket hozzon nekünk is. Szomorúan újságolja, hogy az amerikaiak, úgy látszik, elejtették azt az eddigi tervüket, hogy csak azt bocsátják haza, aki maga akar menni, előbb-utóbb mindenkit hazakényszerítenek. Beszélt Solymossy Ulászló altábornaggyal,²⁴¹ aki Riedben²⁴² lakik, s az amerikai főparancsnokság megbízásából az összes Felső-Ausztriában lakó magyar legfőbb gondviselője lenne. Solymossy megnyugtatta, hogy ne izguljunk, nem kell még készülni, sőt egyik beosztott tisztje, egy Jezierski nevű magyar vezérkari őrnagy²⁴³ Hummelné­nak egy levelet is adott át az én részemre, amelyben közli, hogy tényleg az volt a helyzet, hogy mindnyájunkat hazaküldenek, de most ismét visszatértek régebbi álláspontjukhoz, és nem erőltetik ezt a kérdést, és tárgyalások folynak ebben az ügyben az amerikaiak és a magyar kormány közt. Egyébként sem ők Salzburgban, sem Lindenschmidték, akik minden rádiót hallgatnak, nem tudnak a Miklós-kormány távozásáról, tehát biztosan csak kacsa az egész.

Ebéd után meglátogatjuk Schilséket új otthonukban. A lakáshivatal nekik adott egy gyönyörű villát, amely eddig egy Hitler-féle fő Gauleiter tulajdona volt, az illető elmenekült, s házát most elkobozták. Szép kétemeletes ház, remekül, ízlésesen bútorozva. Schilsék laknak a földszinten és első emeleten, a második emeleten egy Litolff nevű menekült textilmérnök családjával, és van még ezenfelül egy-két üres szoba. Finom hollandi kakaóval és süteménnyel vendé­gelnek meg, de ennél többet ér a meg­ható szeretet, amellyel ennek a kedves hollandus családnak minden tagja minket elhalmoz. A gyerekek mind jól nevelt, intelligens lányok, fiúk, egyformán beszélnek németül, franciául. Persze egymással hollandul. Furcsa, zsidós hangzású, elrontott német nyelvnek hangzik. Igen melegen törődnek téli elhelyezkedésünkkel, s felvetik azt az eszmét, hogy költözzünk hozzájuk. Nagyon kedves, de egyelőre erre nem gondolunk, nem akarunk a mégis több-kevesebb biztonságot nyújtó közösségből kiszakadni, s ha csakugyan hazaküldenek, nem érdemes lakást változtatni. Az ő híreik szerint, amit a hivatalos holland lapokból is olvasnak, a háború elkerülhetetlen, még az ősz beállta előtt ki fog törni. Hazatérve a táborba, találko­zunk a parton sétáló Gommannékkal, s megbeszélünk egy bridzset jövő hétre.

ter, Horthy személyes körének tagjaként az angolszász orientáció híve volt, 1944-ben a Gestapo letartóztatta és elhurcolta. Apponyi György a háború előtt legitimista politikus, ellenzéki képviselő volt, 1944-ben a Gestapo őt is Németországba hurcolta. Apor Gábor diplomata, Magyarország vatikáni követe volt, állásáról a német megszállás hírére mondott le, és Rómában maradt.

²⁴¹ Csak vezérőrnagy, lásd fentebb a 146. oldal 72. jegyzetét.

²⁴² Ried im Innkreis.

²⁴³ Lewalt-Jezierski László.

Szeptember 10.

Ismét Ilus a konyhás. Sivár kosztot tud csak adni, ebédre konzervkáposzta és üres, meztelen gyúrt tészta, vacsora borsóleves. Ilusom lelkieje bámulatos. Szegényke már évek óta mindig emlegeti, hogy nem fog sokáig élni, s minden súlyosabb műtéte, nehezebb betegsége előtt, sajnos, élete során bőségesen volt része, teljesen elkészülve a halálra ment orvosaihoz. Most pedig, amióta állapota szemlátomást romlik, már nem is beszél erről, annyira biztos, hogy neki lesz igaza, s ha igyekszünk ezt kibeszélni belőle, csak rezignált mosollyal köszöni meg, szerinte meddő fáradozásunkat. És mégis, ha egy-egy nap nincsenek fájdalmai, vagy néhány könnyebb napja van, s pillanatnyilag jobban érzi magát, ismét visszatér régi, derűs jókedve, s ilyenkor szokott kedvességével és kitűnő humorával szórakoztat mindnyájunkat. Nagyon szereti a verseket, szeret szavalni, s általában igen nagy tehetsége volt az utánzáshoz, előadáshoz. Régen is fő multságunk volt, ha remekül utánozta ismerőseinket. Többször emlegette, hogy ha nem lenne színpadra előnytelen alacsony, kövérkés termete, elvégezte volna a színiiskolát, mert úgy, mint nekem a karmesterség, neki az előadóművészet volt mindig a „kék madara”.

Verseket sohasem írt, de most néha azt mondja, kedve lenne hozzá. Ilyen kedélyállapotban fogott hozzá, hogy humoros versben leírja tábori életünket. Ekkor írta ezt a kedves megemlékezést Altaussee táborában töltött barakkéletünkről.

Tábori élet, 1945 nyarán

Költő, sajnos, én nem vagyok,
S így csak rossz rímet faragok,
De, mint időmilliomos,
Foglalkozni, az ildomos.
Nem vagyok, csak „koca” költő,
E kis szóban van sok erő.
Egy szép ropogós malacra,
Rágondolni nagy dolog ma.
Hát még, ha a sertéskaraj,
Valóság vón’ nem csak óhaj!
A sonkáról s szalonnáról,
Álmodozni de jó olykor!

Hetek óta együtt lakók,
Hazátlanná vált magyarok,
Barakkokba tömörülve,
Nagy szükség van türelemre.
Ahány ember, annyi szokás,
Fontos az alkalmazkodás.
Egyik szeret korán kelni,
Másik éjjel kezd éledni,
Egyik meleget szereti,
Másik hideget kedveli.
„Most mosdanék, de nem lehet,
Mért nem hagytál meleg vizet?”
„Ki söpört ma? Alig látszik.”

„Hoztál vizet ma már, s fát is?”
Éjjel-nappal egybe zárva,
Jó ideg a próbát állja.
De hol még gyerek is tolong,
Komplikáltabb ott a dolog.
„Én majd Téged megpofozlak”
Szól egy szülő a vásottnak.
Gyerek rohan árulkodni,
Szülő szalad hadakozni.

Most hogy gyakran munka akad,
Paprikásabb a hangulat.
„Ez az enyém, én kerestem,
A konzervre megéheztem.”
Hát még ahol lányok vannak,
Akik fess „Amykat” fognak,
Csokoládé, rágógumi,
Ki tud köztük többet kapni?

Barakkalakók epret szedni elvonulnak
Lelőhelyt el nem árulnak,
Titkos utat sokszor tesznek,
Egyesek ételmet vesznek,
Mások zsírt s cukrot cserélnek.
Viszont vannak, kik henyélnek.
Egyben minden megegyeznek,
BORSÓT otthon sose esznek!

„Jaj-jaj, Api” – hangzik éjjel,
Elmegyek én haza, bíz’ el!”
Szívből nagyot keseregne,
De Pista oldalba lökte.
Itt szuszogás, ott hortyogás,
Lábujjhegyen kionsónás,
Visszajövet a kísértet
Jól megrúg egy vizes vedret.

(Horváthék)

„Muckó Édes” – hallszik halkán,
„Cinci” – sokkal hangosabban,
Majd ellátom én a dolgod,
A készletet mért dézsmálod?”
A „sisterek” szorgoskodnak,
S másnak is elmosogatnak.
Az a baj, hogy túl szerények,
Könyökléshez ők nem értnek.
Agglegényünk sokat éhez,
Hát bizony nem kellemes ez,
Délelőttönként elvonul,

(M. őrnagyék)

(Pálosyék)

(Vetró)

Tán privát németül tanul?
 Fát vág buzgón és ruhát mos,
 S saját kezűleg vizet hoz.
 A barakkunk fő fűtője,
 S mindenkinek csipkedője, (Volant)
 A tüzet igen jól szítja,
 És ezért senki sem szidja.
 Be van fogva alaposan,
 De étkezik is urasan,
 Halat, vadat s mi jó falat.
 Ezért szedhet epret és fát.
 Ringó fekhelyt választott ki,
 S ki-bejárást ellenőrzi.
 „Girl”-ök apja oly gyakorta,
 Néha üres kézzel tér meg. (Pálosy)
 Máskor matrac is van, és tej.
 Ezredesünk és b. neje
 Naponta jár vizittekbe,
 S szép időkről beszélgetve,
 Ismétlésbe esnek bele.
 Kis kutyájuk szintén velük,
 Kalória értéke szűk.
 A kosztról, óh ne beszéljünk,
 A fő az, hogy még mind élünk.
 Akut borsómérgezés
 Sem fordult elő még.

A földolog, jóban-rosszban,
 Tartsunk ki itt nyugalomban!

Azt már kezdettől fogva sajnálattal állapítjuk meg, hogy az amerikaiak nem tudnak, de úgy látszik, nem is akarnak itt, a tőlük megszállt területeken rendes, jól működő közigazgatást létesíteni, ebben túl felületesek, felelőtlenek. Csak mulatnak, dorbézolnak, a laza erkölcsű osztrák nőktől vezettetik magukat. Szomorú perspektíva! Ha hazakerülünk, megmondom Lászlóffynak, hogy nem volt igaza, amikor azt állította, hogy ha Amerika veszi kezébe Európa talpra állítását és megszervezését, minden remek lesz.

Sikerült végre két mélytányért szereznem, hús cigarettáért. Nagy örömünk volt, s valahogy az étel másképpen ízlett, mint az eddig megszokott girbe-görbe kincstári alumínium sálkadekliból.

Délelőtt Szélné jött át Grundlsee-ből, s tudatta, hogy sikerült neki valahogy Grazba utazni, ott körülnézett, sok ismerőst talált, és összeköttetései révén már állást is szerzett Marianne-nak. Egy angol közigazgatási parancsnokságnál mint tolmács fogják foglalkoztatni. Most tehát visszajött csomagolni, s teherautóval mennek oda. Megerősíti híreinket, hogy mennyivel nagyobb rend és gondoskodás van a menekültekről angol zónában, mint

itt nálunk. Azt is hallotta, hogy báró Apor győri püspököt a várbeli pincébe menekült győri leányok, asszonyok védelmében orosz katonák húsvétkor agyonlőtték.²⁴⁴

Ilus megismerkedett egy menekült osztrák postásnéval, aki a Loser panzióban lakik. Ma vacsora után szakadó esőben felkerestük ezt az asszonyt, mert kaptunk tőle 5 márkáért és 10 cigarettáért 10 kg krumplit. Boldogan cipeltem haza.

A hadifoglyok sivár sorsa mindig erősebben nyomja lelkünket, különösen, ha esős időben a szűk barakkba zárva tespedünk. Már egymást a barakklakókkal szívből unjuk, sokakból kijönnek a rossz indulatok, kellemetlen tulajdonságok. Ilyenkor látja az ember, hogy voltaképpen milyen kevés jó, szelídlelkű ember van a világban!

Szeptember 11.

Ilus ma bemegy fiákeren Pálosyékkel Bad Aussee-ba, hogy diétás ellátásra szerezzen, ha lehet, bizonyítványt. Állapotán napról-napra jobban aggódom. Szemlátomást fogy szegénykém, s nem tudok segíteni rajta. A mindennapi kosztból alig képes valamit fogyasztani, tejet csak nagy ritkán vehetünk, s egyéb, neki fontos könnyű táplálék, mint rizs, dara stb. szintén hiányzik. Ennek ellenére eléggé friss, csak hamar kifárad. Még szerencse, hogy most krumplit tudunk szerezni, de hát krumplipüréből sem élhet minden nap. Meddig fogja ezt a testet, lelket felmorzsoló állapotot elbírní? Istenem, mi lesz vele, ha még sokáig nem kerülünk haza? Bad Aussee-ban mérte magát, a békebeli 78-80 kg-jából lefogyott 61 kg-ra. Legfőbb vágya szegénynek, hogy 3-4 hetet tölthessen egy békebeli szanatóriumban, kényelmes ágyban, jó kosztot!

Én azalatt a polgármesternél jártam siránkozni és sürgetni téli elszállásolásunkat. Bármennyire látom benne a jóakaratot és megértést, nem tud más megoldást javasolni, minthogy mégiscsak foglaljuk el a Park szállóból azokat a szobákat, ahol van kályha, s aki nem fér oda, igyekezzék egyéni szállást találni a városban. Kählsnek is az az érzése (az amerikaiakkal ő szokott tárgyalni), hogy a telet itt töltjük. Már megbarátkoztunk ezzel a gondolattal, s azt tartjuk, hogy akármilyen hideg lesz a szobánk a Park hotelben, mégis más dolog zárt falak, rendes bútorok közt lakni, mint a szél- és esőjárta nyomorult fabarakkban, priccsen. Délután elmentünk Volanttal a Park hotelbe, de annak tulajdonosnője, Frischmuth asszony pár napra elutazott, csak a hétvégén beszélhetünk vele.

Estefelé Gommannéknál vagyunk kedélyes, finom teás bridzsen. Mindig felüdülés ennél a kedves, finom emberpárnál tölteni pár órát. A férfi jó humorú, bohém természetű, az asszony komoly, de minden kedélyességre hajlamos, végtelenül szíves asszony. Egy cse-reüzletről is volt szó. Gommannék Berlinből személy- és teherautójukkal jöttek ide, tehát egész ruhatárukat elhozták. Tervük az, hogy amikor lehet, ezekkel továbbmennek a Rajna vidékére, ahol az asszonynak vannak gyárai. Berlinbe, ahol házuk, gyáruk orosz kerületben fekszik, semmi szín alatt sem mennek vissza. Ez rendben volna, de benzint sehol sem fognak kapni ilyen hosszú útra, s ez most a legnagyobb gondjuk, hogy hogyan jussanak benzinhoz. Erre én nagy titoktartás terhe alatt elárulom nekik, hogy nekem van kb. 350 liter benzinem, s ezt szívesen átadom nekik, mert nem hiszem, hogy minket mint hadifoglyokat szabadon fognak hagyni saját kocsikon utazni hazafelé. Nagy örömmel fogadja Gommann, s mondja, kérjek olyan árat tőle, amelyet csak akarok, mindent megfizet.

²⁴⁴ Az 1997-ben boldoggá avatott Apor Vilmos győri püspököt 1945. március 30-án egy szovjet tiszt lőtte meg dulakodás közben, mivel megtagadta a püspöki palota pincéibe menekült nők kiadását. A püspök sérülése következtében április 2-án, húsvét hétfőn vesztette életét.

Bad Aussee

Erre én azt javasolom, hogy ne pénzen vegye meg, hanem adjon nekem gazdag ruhátáróból egy rend jó ruhát. Erre is örömmel hajlandó, s meg is mutat mindjárt egy alig használt, finom szövet fekete-szürke csíkos ruhát, ami nekem is nagyon tetszik. Szerencse, hogy Gommann jól megtermett, kövér ember, úgyszólván ruháját könnyen lehet természetemhez alakítani. Elvben tehát megegyeztünk, s majd gondolkodunk arról, hogy ezt a cserét feltűnés nélkül miképpen bonyolítsuk le.

Ezalatt a táborban is érdekes dolog történt. M. őrnagy azt a személygépkocsit, amit ő hivatalból, mint egy erődítési csoport parancsnoka használt, teljesen magántulajdonának tekinti, s mint már erről írtam is, nem hajlandó attól megválni vagy azt másnak használatra kiadni. Ma délután a gmundeni magyar parancsnokságtól itt járt egy vezérkari őrnagy, Podhradszky nevű,²⁴⁵ azzal az utasítással, hogy egy személykocsit vigyen el tőlünk a parancsnokság számára. M. őrnagy nem volt otthon, csak a felesége. Volant megmutatta az őrnagnak valamennyi kocsinkat, mire természetesen a legjobb karban lévő, ezt az M. őrnagyéktól használtat választotta, és a vele jött sofőrt abba ültetve, azonnal el is vitte. Az őrnagné dült-fült, mikor ki kellett rakni saját poggyászukat a kocsiból. Leplezetlen kárörömmel nézte az egész táborlakosságot, s képzeljük, milyen cirkuszt fog rendezni kedves férje, ha ma hazatérve ezt megtudja. Persze azt fogja hinni, hogy mi, Volant és én kevertük a kártyát, pedig teljesen ártatlanok vagyunk, Podhradszky jöveteléről és szándékáról sejtelmünk sem volt. Növeli örömeinket, hogy az asszony kénytelen haragját még pár napig egyedül viselni, mert férje négy napra az üzemének embereivel valahol Kainisch környékén van fakitermelésen. Más hiányában az asszony csípős megjegyzéseket tesz szegény Boncosra, ha véletlenül a barakkban vagy közelében elébe kerül, de ez sem Boncost,

²⁴⁵ Podhradszky Ádám, nem tévesztendő össze a gmundeni táborparancsnok-helyettessel, Podhradszky András ezredessel. (Lásd a 278. oldal 198. jegyzetét is.)

sem minket nem izgat. Közben Volanttal csapott össze, persze Bandi igen schlagfertig ember, s nem maradt adós, most már vele is végleg összeveszett.

Szeptember 12.

Ma temettünk egy szegény győri fiút, aki a tébécés kórházban halt meg. Ilus pár nap előtt még meglátogatta, Szabó Jánosnak hívják, mint levente került nyugatra. Apja, Szabó Ignác Győrben, az Aradi utca²⁴⁶ 14. alatt lakik, városi tisztviselő. Ilus a kórházban a temetés után átvette néhány írását, noteszét, egy rózsafüzért, néhány fényképet; gondosan összecsomagoltuk, tekintettel a tébécé-fertőzés veszélyére, dupla vastag csomagolópapírba tettük, leragasztottuk.

Ha hazakerülünk, felkeressük a szegény fiú szüleit, s átadjuk nekik ezt a kis hagyatékot. Itt jegyzem meg, hogy amikor 1945 decemberében Rábapatonára költöztünk, írtam Szabó Ignácnak. 1946. újév napján szegény ember gyalog kijött Győrből hozzánk, teljesen összetörve. A mi levelünkből tudta meg fia szomorú sorsát. Nyár óta nem volt hírük róla, akkor is csak annyit tudtak, hogy valahol a bajor határ közelében volt egy táborban. Nem akarta elhinni szegény ember, hogy fia tüdővészben halt el, hiszen teljesen egészségesen ment el tőlük, s mindenképpen azt remélte, hogy mi tévedünk, és nem az ő fiáról van szó. Szegénynek nem mondhattunk mást, mint hogy Ilus az adatokat a kórház irodájában kapta, s ha nem az ő fia lenne, akkor honnan tudta volna a kórház az ő címét Győrben? A fiú írásai a mi kétládunkkal akkor még Altaussee-ban voltak Hilbrandék őrizetében, mert a vasúti szállításunkkor nagy csomagokat nem hozhattunk haza.

1948 nyarán azután sikerült az IBUSZ budapesti szállítóvállalat segítségével ezeket a ládáinkat hiánytalanul megkapni. Akkor azonnal elküldtem a fiú dolgait Szabó Ignácnak, aki megható levélben köszönte meg Ilus gondoskodását.

Délután meglátogattuk Schirgi plébánost. Érdekesen elbeszélgettünk. Igen szomorú képet festett az Altaussee községi lakosságról. Tunya, elkényeztetett nép, a gazdag nyaraló vendégek révén könnyen kereste jó megélhetését, nem szeret dolgozni. A Hitler-uralom alatt kétszínűen viselkedett, sokan behódoltak, pedig az idetelepített birodalmi német hivatalnokok és katonai és civil hatóságok viselkedése gyűlöletes volt. A vallással szemben is eléggé közömbös nép, csak most, a háború után kezdenek ismét visszamelegedni az egyházhoz.

Délután egy üzenet érkezik O'Collins főhadnagytól, hogy reggel 6 órára legyen két magyar tiszt a táborból a városban, az amerikai parancsnokságnál, egy hivatalos útra készen. Törtük a fejünket, miről lehet szó. Mivel most a mi téli elhelyezésünk kérdése foglalkoztat minket leginkább, és tudjuk, hogy az amerikaiak is most már komolyan törődnek ezzel, kézenfekvő volt az a magyarázat, hogy hátha szemrevételezésre visznek, talán több hely megtekintésére, hogy a legalkalmasabbat kiválasszuk, ezért elhatároztam, hogy magam megyek, s viszem magammal Gálosy Józsit.

Dacára annak, hogy Horváth dr. mindenkit óva intett a gombafogyasztás veszélyeire (hiszen nem ismerjük az itteni gombafajtákat), s eddig hetek óta nem is történt semmi baj, ma három táborlakónk, Deák Kati, Varga Irén (mindketten gépírók voltak dandárunknál) és Silló írnok felesége súlyos gombamérgezés tüneteivel megbetegedtek. Legsúlyosabbnak Kati esete látszott. Horváth Pista azonnal szaladt az amerikaiakhoz, sürgősen autót kért, s a három nőt még az este beszállította Bad Aussee-ba. Szerencsére nem történt nagyobb baj, a kórházban rögtön alapos gyomormosást csináltak, ami után azonnal megkönnyeb-

²⁴⁶ A Gyárváros városrészben kiépült, 1948-tól az egyik aradi vértanú, Nagysándor József nevét viselő utca. Tomaj Ferenc: Győr utcái és terei. (Gyárváros). In: Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve, 14. Győr, 1972. 356.

bültek, szóval a méreg még nem terjedt el a szervezetben. Még az éjjel haza is hozták őket, de Deák Kató még napokig beteg volt.

Szeptember 13.

Ragyogó napsütés, ami igen kellemessé tette az amerikaiakkal tett kirándulásunkat. Hajnalban, még holdfénynél indultunk Gálosyval a városba. Az amerikai parancsnokság előtt két osztrák csendőr várt. Kellemes, udvarias régi katonák voltak. Kérdésünkre ők sem tudtak felvilágosítást adni, csak annyit tudtak, hogy magyar tisztekkel együtt lesz egy hivatalos útjuk. Rövid idő múlva megjött Collins. Kérdésekre annyit közölt, hogy útrendészeti szolgálatra van ma szüksége reánk, szóval nem a téli elhelyezésünkről lesz szó. Ha ezt tudom, nem jövök én, hanem küldök valaki fiatalabbat, de hát már nem volt idő változtatni, tehát maradtam. Collins csak annyit mondott, hogy két különböző irányban fogjuk a Bad Aussee felé vezető utat elzárni, és minden embert, járművet leigazolni. Azért van reánk, magyar tisztekre szüksége, hogy ha magyar akad a hálónkba, legyen, aki tud velük beszélni. Ilyen Streiferliről már gyakran hallottunk, tehát nem lepett meg a dolog, pláne mert tudtuk, hogy sokan kóborolnak minden igazolvány nélkül az utakon. Bevezetett azután az amerikai étkezőbe, és kitűnő reggelit adatott nekünk. Finom babkávé, hatalmas csészében, hozzá tetszés szerinti cukor, nagy tányér tejberizs és három nagy, frissen sütött tojásos lepény, amolyan édes, vastag palacsintaféle.

7 óra felé elindultunk. Két, ülésre berendezett teherautó, mindegyiken három fegyveres amerikai katona és egy sergeant. Az egyikre felsegítettek engem és a Forster nevű osztrák csendőrt, a másikra Gálosyt a másik csendőrrel. A mi autónk azután örült iramban nekivágott Bad Aussee-n keresztül a Pötschenpassra vezető meredekségnek, Gálosyék pedig a Grundlsee felé elkanyarodtak. Most tehát nyár végi csodaszép erdei környezetben láttam a Pötschenpass remek tájait, amiken május 1-jén téli hóviharban jöttünk át. De a kocsikázásunk is más volt, mint akkor, amikor rozoga tragacsainkkal kínlódtunk a meredek szerpentineken. Az amerikai teherkocsi remek motorjával 80 km-es sebességgel száguldott a helyenként 30-40 fokos meredek lejtőn fel, de ezért annyira rázott, hogy már alig vártuk a csendőrrel, hogy végre felérjünk a hágó tetejére. Onnan leereszkedtünk St. Agathán át addig az útelágazásig, ahol Hallstatt–Gosau felé kanyarodik. Ott egy rendkívül érdekes, XV. századból való régi kápolnánál megállottunk. Az altisztól érdeklődtem szolgálatunk részleteiről, mire kezembe nyomott egy írásbeli rendeletet. Ebből megtudtam, hogy az útelzárás célja egyrészt a csellengők befogása, másrészt pedig annak ellenőrzése, hogy a megállított autók honnan kaptak benzint, és kinek az engedélyével utaznak? Az osztrákokat kellő igazolás után tovább kell engedni. A magyarokat nekem kell kihallgatni, ha igazolványuk van, akkor sem szabad továbbengedni, hanem vissza kell küldeni őket oda, ahonnan jöttek. Ha nincs semmi papír náluk, akkor felrakjuk a mi autónkra, s bevisszük Bad Aussee-ba. Az autókkal, még ha magyarok is, nekem semmi dolgom, azokat az amerikai sergeant fogja leigazolni. Ha nem tudnak megnyugtató választ adni, félreállítja, s délben velünk együtt jönnek Bad Aussee-ba. Alapelv: csak a lakóhely közelében való mászkálás van megengedve, mindenki maradjon nyugton ott, ahol van.

Hála Istennek, nem akadt dolgom. Szörnyen bántott volna, ha valamelyik csellengő magyart nekem kellett volna letartóztatnom, de hát szerencsém volt, egész délelőtt nem akadt ilyen honfitársam. Közben körülnéztem a gyönyörű vidéken, és alaposan megnéztem a kápolna remek, régi faragású szent szobraiát. Az osztrák csendőrrel is jól el tudtam beszélgetni. Tisztességtudó, régi katona, intelligens ember. Közös hadseregbeli platform hamar találtunk témát. Őszintén kívánta vissza a Monarchiát.

A hálónkba akadt gyalogosok, lovas szekerek mind környékbeli osztrákok voltak, s ha valamelyiknek nem is volt írása, Forster csendőr nem okoskodott, hanem kedélyes kioktatás után tovább engedte. Mindössze négy autó jött addig, délelőtt 10 óráig, amíg ott vesztegeltünk. Kettőnek közülük rendben volt minden írása, s igazolni tudták, hogy amerikai engedéllyel kaptak benzint, hivatalos útra. Két kocsinak utazási engedélye volt ugyan, de a benzin eredetéről nem tudtak beszámolni. Ezek közül az egyikben három férfi ült, egyikük jól beszélt angolul, de hiába magyarázott kézzel-lábbal, az amerikai altiszt nem elégedett meg ezzel, hanem félreállította a kocsit. Hallván beszédükből, hogy magyarok, hozzájuk léptem, s kölcsönösen bemutatkoztunk. Kossuth Károly, Irk és Gajzágó Jenő nevű úrnak mondták magukat. Én azonnal Gajzágóval kezdtem beszélgetni, aki nevem hallatára megelőzött a kérdéssel, hogy nem Árpád-é a keresztnem, s talán én vagyok a történetíró? Igenlő válaszomra mondta, hogy hírből már ismer, munkáim közül is egyet-mást, s Jenő unokabátyám²⁴⁷ feleségének, Gajzágó Ilonkának közeli rokona.²⁴⁸ Ezt akartam ugyanis én is tőle megkérdezni. Nagyon drukoltak, és faggattak engem, hogy mi lesz velük, de hát persze felvilágosítást adni nem tudtam. A másik kocsin is ült egy magyar, egy Berzy nevű budapesti úr, a Gamma gyár tisztviselője. Tőle tudtam meg, hogy Juhász Zoliék, akikkel Kőszegen találkoztam februárban, már Svájcban vannak, Juhász Pista a gyár személyzetével harcolt az ostromló oroszok ellen, a város elfoglalásakor az oroszok elvitték, de már otthon van, és vezeti a megmaradt gyár-maradványt.

10 órakor az amerikai sergenteant engem a Gajzágóék kocsijára ültetett, az egyik utast közülük az amerikai teherkocsira, az osztrák csendőrt a másik megállított személyautóra, s azután ismét örült iramban száguldtunk a lejtőn lefelé haza, Bad Aussee-ba. A magyar kocsis utasai valahogy tisztázták magukat Collins előtt, mert rövid kihallgatás után továbbengedték őket Salzburg felé, a másik kocsit azonban elkobozták, s utasait mi vittük be Bad Aussee-ba az ottani Military Governmenthez. Ismét visszaszáguldtunk a Pötschenpassra, de most már nem ereszkedtünk le a völgybe, hanem a hágó nyergében zártuk el az utat. Borzasztóan élveztem a közel 1000 méter magas pontról elérem táruló panorámát. Itt még kevesebb tennivalónk akadt, mint első helyünkön. Déli 12 óráig mindössze egy kocsit állítottunk meg. Utasai elegáns emberek, egy idősebb házaspár és egy Sándor fiunkra emlékeztető fiatalember voltak. Benzinükről nem tudtak beszámolni, pedig igazolta magát az úr, hogy ő volt azelőtt Steiermark Bezirkshauptmannja (magyar viszonylatban a főispánnál magasabb tartományfőnök), s most is hivatalos minőségben utazik Salzburgból Grazba, ahol az angol megszálló csapat parancsnoksága várja egy értekezletre. Folyékonyan beszélt angolul, de a sergenteant csak azt mondhatta neki, hogy ő nem eresztheti tovább, majd Altaussee-ban igazolja magát Collins főhadnagynál. Délben engem beültetett az osztrák házaspárhoz, a fiukat az én helyemre a teherkocsira, s hazamentünk. Ott persze rövid kihallgatás után továbbengedték. Útközben kellemesen elbeszélgettem kényszerű útitársammal, s több közös bécsi ismerősre akadtunk. Hiába, a Monarchia kis alakulat volt, s nekünk, régi közös hadseregbeli tiszteknek mindenütt akadt ismerőse, jó barátja.

Altaussee-ba érve megkérdeztem Collinstól, hogy ezzel véget ért-e szolgálatunk, mire azt mondta, hogy délután és éjjel is kimennek útelzárásra, de nem szükséges, hogy ismét mi jöjjünk, küldhetünk magunk helyett másokat, csak az a fontos, hogy két magyar tiszt holnap reggelig rendelkezésükre álljon; persze ebédre, vacsorára ők gondoskodnak. Erre én hazamentem, Gálosy Józsi szívesen maradt, s magam helyett elküldtem Várhegyi Bélát,

²⁴⁷ Markó Jenő.

²⁴⁸ Dr. Gajzágó Jenő Markó Jenőné Gajzágó Ilona öccse volt. (Dr. Kérészy Zoltán szíves közlése.)

aki örömmel ment be a Kitzer vendéglőbe, az amerikai étkezdébe a finom ebéd után a további szolgálatra. Végeredményben nem bántam meg, hogy reggel magam jelentkeztem erre a szolgálatra, mert remek időben kellemes délelőttöt töltöttem.

A táborba érve örömmel fogadtak, mert utazásomnak egy félreértésből származó mulatságos következménye volt. Amikor reggel a Kitzer előtt az amerikai teherkocsira szálltunk, a magas kocsira – lépcső vagy létra nélkül – nem volt könnyű felmászni. Az udvarias osztrák csendőr segített nekem, s nagy lendülettel feltolt a kocsira. Ebben a pillanatban ment el a vendéglő előtt az egyik őrmesterünk felesége. Rohant haza azon melegében újságot Illusnak: „Jaj, Méltóságos Asszonyom, ne tessék megijedni, de láttam, mikor az ezredes urunkat egy osztrák csendőr feldobta egy amerikai kocsira, ahol fegyveres katonák ültek, és elszállították Bad Aussee felé! Biztosan fogságba viszik.” Szerencsére Illus nem ijedt meg, jól tudja, hogy ha valakit le akarnak tartóztatni, akkor érte jönnek ide a táborba, és nem is név szerint rendeltek engem oda, tehát semmi veszély nem forgott fenn.

A Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőségtől erőszakolt fakitermelési ügy még nem zárult le. Hírt kaptunk arról, hogy privát úton nem kaphatunk fát, hanem a 18–50 éves férfiak kötelesek közmunkát végezni fakitermelésben, s a vágott fa 1/5-e lesz csak az illetőké. Ha ez igaz, nagyon rosszul állunk, mert csak Pálosy, Gersey és Horváth Pista meg én maradnánk a táborban, tehát nekünk kellene nemcsak a magunk téli szükségletét kitermelni, hanem a közös konyhára valót is megszerezni. A többi férfi hétfőtől péntekig a táborból messze, napi 8 órát lenne kénytelen dolgozni, tehát itthoni munkára nem jöhetnek tekintetbe. Nagy a felháborodás emiatt, és igazuk van a békétlenkedőknek. Mindenkinek jóformán csak egy ruhája és pár cipője van, ha ezek a nehéz hegyi terepen, folytonos eső közt tönkremennek, hogy lehet ezt pótolni?

Délután Neugebauer Magda kedves nővéreimél, Bretznénél és Kunschnéval vagyunk uzsonnára hivatalosak. Végre ők is kaptak lakást, egy Jury nevű náci Gauleiter elkobzott szép villájában. Mind a három mecenzéfi nővér megható szeretettel ragaszkodik hozzánk. Azt mondják, hogy ha velünk vannak, legjobban érzik szepességi otthonuk légkörét, és Illussal mintha az édesanyjukkal beszélnének, az az érzésük. Nagyon szeretnének nekünk ugyanebben a villában szobát szerezni. Mi is örülnénk ennek, kellemes volna velük tölteni a téli napokat. Bretz Józsi pláne annyira kedves, hogy felajánlotta, hogy pár itt lakó szepesi barátja segítségével gondoskodni fog a téli tüzelőnkéről. Hát ez bizony nagyon szép volna, ha ilyen körülmények közt várhatnók meg a hazatérés idejét.

Hazamenet még beszólok Gommannékhoz, hogy megbeszéljem a holnap hajnalra tervezett benzinátadást. Mindent a legnagyobb titokban kell lebonyolítanunk, hiszen a benzinártás és -eladás szigorúan tiltva van.

Szeptember 14.

Kalandor, csempészfilmre emlékeztető módon intéztük el szerencsésen a benzinátadási ügyet. Gommann hajnali 5 óra után egyedül vezetett le a tábor felé. Én csendben kilopózva a barakkból, a táborból pár száz lépéssel odébb, a tóba nyúló földnyelv szikláinak mögé bújva vártam, s beszálltam hozzá. Azután mind a ketten tovább eveztünk a tó hossz tengelyének irányában a tó közepén, hogy esetleg a parton járkálók ne ismerjenek fel. A seewiesei kikötőhely közelében, egy bokorban várt reánk Szelényi Géza, aki az öt Marmont-kannát már éjjel lehozta a sziklahasadékban lévő rejtékhelyről. A kannákat zsákokba pakolva a csónak fenekére helyeztük, s azután visszaveztünk. Hosszú, fáradságos munka volt, mert oda-vissza kb. 6 km utat kellett eveznünk. A nap már felkelt, mire a táborhelyünkhöz közeledtünk. Gommannel igen jól mulattunk regényes helyzetünkön. Közben még felhő-

és ködfoszlányok burkoltak be, de már az egész tájék remek őszi napsugárban fürdött, s innen, a tó közepéről pazar panorámában volt részünk. A tábor közelében kiszálltam, Gommann pedig tovább evezett a tó nyugati sarkában lévő csónakházukhoz, ahol Hanna asszony, a felesége várta egy kézikocsival. Szerencséjükre e kora reggeli órákban a csónakházak között sem volt még forgalom, így hát a kannákat pokróccal letakarva semmi gyanút nem keltve sikerült lakásukba szállítaniuk. Én ezalatt még a Loser lejtőjén rőzsét gyűjtöttem, s megrakodva tértem vissza a táborba. Gyanút senki sem foghatott, mert Ilus tegnap este valahol a tábor területén vagy a parti sétányon, ahol járkált, elvesztette egyik arany karkötőjét. Tehát indokolt volt az a magyarázata, amikor a barakktársak utánam érdeklődtek, hogy hajnalban akartam végigkeresni az utakat, mielőtt még valaki a karpetrecet megtalálja. A karkötőt Pálosy Erzsike reggel megtalálta a két fenyőfa közti pad alatt, ahol napközben üldögéltünk.

Kifáradva az evezéstől, délben igen élveztem a fürdést. Azt hiszem, ez búcsúfürdém volt, mert a víz már annyira hideg, hogy félve isiászom visszatérésétől, nem igen fogok már a tóba merészkedni.

Délután két osztrák férfi jött a táborba. M. őrnagy megbízására hivatkozva közölték, hogy az őrnagy Chevroletjét és még más teherkocsit fogják elvinni, mert ezekkel fuvarokat vállalnak, s ennek nyereségéből a tábort is részesíteni fogják.

Íme, beigazolódott gyanúnk M. őrnagy szándékát illetőleg, mert azt, hogy a fuvarozást nem maga hasznára, hanem altruista alapon kívánja megindítani, egy pillanatig sem hittük. Tehát ez az ember felesége befolyására már odáig jutott, hogy kincstári tulajdont, de mindenesetre a tábor vagyonához tartozó kocsikat is képes lett volna saját zsebére értékesíteni. Persze Volanttal együtt a kocsik kiadását kereken megtagadtuk, s az osztrákok hosszú orral távoztak, főleg amikor megtudták, hogy a Chevrolet kocsit az amerikaiak engedélyével a gmundeni magyar parancsnokság már elvitte. Képzem, milyen kellemetlen napunk lesz, ha M. őrnagy hazajön, és megtudja terveinek csődjét. Ha dühöngeni kezd, higgadtan azzal fogunk válaszolni, hogy ő minden csekélységért, mint például Széllné kocsibérlete, a vekker- és Boncos-ügy miatt rögtön táborparancsnoksági intézkedést kíván, s most ilyen súlyos anyagi természetű kérdésben egyszerűen a hátunk mögött akar csalárdul intézkedni. Ebből, ha hazatérünk, még otthon is baja lehet.

Szeptember 15.

Reggel Volanttal elmentünk a Park hotelbe, hogy beköltözésünket megbeszéljük. Frischmuthné azzal fogad, hogy egyelőre nem mehetünk oda, mert a hotel ügyében hétfőn lesz egy újabb döntés. Azonnal a polgármesterhez sietünk, vele és Kählsszel beszélünk, és kérjük őket, hogy ne halasszák a döntést, hanem már ma adják meg nekünk az engedélyt a beköltözésre. Útközben Schilsszel találkozunk. Beszéli, hogy az ellentét az angolszászok és oroszok közt napról napra élesebb. A Miklós-kormányt Magyarországon semmi szín alatt nem ismerik el, s az oroszok most erre állítólag úgy fognak válaszolni, hogy egy ennél még baloldaliabb színezetű kormányt fognak Magyarországra ráerőszakolni. Úgy látjuk, fel van adva a lecke Churchill- és Trumanéknak. Ki marad győztes e két világnézet harcában, és mi, szegény, ajtó és küszöb közé szorult magyarok, hogyan és mikor szabadulunk meg ebből a két malomkő közti helyzetünkben?

Voltam Hummeléknál is, mert a lengyelek újból Salzburgba készülnek. Kértem, hogy szerezzenek ottani magyar hatóságoktól tájékoztatást a magyar helyzetről és a pengőbe-váltási ügyről.

Azután elmentem Gommannékhoz, hazahoztam a zsákjainkat és a cserébe kapott szép ruhát. Beszeltem a szabóval is az átalakításról. Sajnos, nem vállalja, annyira túl van halmozva munkával. Így hát félreteszem, s [ha] már itt nem lehet, talán majd otthon kerül arra sor. Fődolog, hogy lesz az egyetlen, elnyűtt civil ruhám pótlására egy ilyen finom anyagú, rendes ruhám.

Kähls azzal vigasztal, hogy ha nem tudnak 3-4 héten belül minket lakáshoz juttatni, azután biztosan, mert már dolgoznak az Altaussee-ba menekült birodalmi németek és egyéb, nem idevaló osztrákok kitelepítési rendeletén, azt erőszakkal is végre fogják hajtani, hogy megszabaduljon a község a 3-4000 élelemfogyasztó idegentől. S akkor biztosan lesz mindnyájunknak elég hely, hiszen a város mint fürdőhely igen sok lakással rendelkezik.

Linzből ismét érkeznek a polgármesteri hivatalhoz gyalázatos rendelkezések. Ezek szerint rövid időn belül mindenkinek el kell hagyni Ausztriát, de vonathány miatt csak kis kézipoggyással. A többi csomagot a Gemeindeamtok veszik át, s ha a lakosságnak szüksége lenne ezek tartalmára, akkor elárverezik, s a pénzt a tulajdonos majd egyszer megkapja. Ha nem kell senkinek, akkor a tulajdonos köteles csomagját egy év letelte után elszállíttatni. Hát persze ilyen számár senki sem lesz, és ha már itt kell majd hagyni csomagokat, senki sem fogja azt a Gemeindeamtra bízni, hanem megbízható városi családokra, hiszen a táborból már majdnem mindenkinek van ismerőse, barátja a községben.

Beüzentem H. századosnak Bad Aussee-ba, hogy jöjjön ki hozzánk, a fakitermelési komplikációk és téli szállásunk ügyeinek megbeszélésére. Higgadtan megtárgyaltunk mindent, ígérte, hogy Burt amerikai hadnagynál ki fogja eszközölni a Park hotel minél előbbi kiutalását. Erre annál inkább szükség van – ti. az amerikai nyomásra –, mert a polgármester azt üzenté nekem, hogy Frischmuthné nem hajlandó újból tömegbeszállásolást elfogadni, mivel a katonaság már olyan sok kárt okozott neki, tehát fel akarja szabadítani a hotelt, hogy jól fizető vendégeknek értékesíthesse a télen lakható szobákat. Azt is megbeszéltem H. századossal, hogy ha sikerül nekem szobát szereznem a városban, és ki akarok lépni a tábor közösségéből, akkor ebben nem fog akadékoskodni, hanem kiad nekem egy ilyen igazolványt, aminek alapján megkaphatom a községi ellátási jegyeket. Ez nagyon a szívemen fekszik szegény Ilusom állapota miatt. Élelmezésünket valahogy sürgősen más alapokra kell fektetni, mert így rohamosan megy tönkre. De hogy ezt elintézzük, ahhoz két dolog kell. Először egy konyhahasználatos lakás, másodsor pedig a téli fűtésre és főzésre való tüzelő megszerzése. Utóbbira pedig alig van reményem, mert én 1200 méter magasan fát kitermelni nem tudok, s pénzért venni nem lehet. Ha Bretz Józsi segítségét el is fogadom, de hát teljesen ezzel sem biztosítom az egész, hosszú, kemény télre szükséges tűzifát. Mi lesz velünk?

Szeptember 16. vasárnap

Hideg, szeles idő. Ilus náthás, de azért elmegyünk misére. A horvát táborig pap miséznek, igen kellemes bariton hangja van, s zenei fülemnek jól esik, hogy a gregorián szövegeket helyesen énekl. Utána Schilséket látogatjuk meg, és siránkozunk lakásproblémánk miatt. Azután Szombtfalvyékkal beszélgetünk egy pár nap óta eszünkben forgó tervünkről. Ők is, Gálósyék is szeretnének a városban kapni lakást. Arra gondolunk, hogy ha Kähls jóindulatával lehetővé tenné nekünk, hogy kapjunk egy komplett, három-négyszoba-konyhás villát, akkor oda mi, három család beköltöznénk. A közös konyhát asszonyaink látnák el összerakott élelmi jegyeinkből, a két fiatal férfi, Szombatfalvy Rudó és Gálósy Józsi pedig az én segítségemmel elintéznék a tűzifaberzserzést. Túl szép terv ahhoz, hogy sikerüljön!

M. őrnagy tegnap hazajött, s ma megtörtént a heves összecsapás közte és Volant Bandi közt. Az osztrákokkal való sötét gépkocsiüzelmeit Volant nyíltan szemére vetette, azután szóba hozta, hogy M. őrnagyék nemcsak ezt a kincstári gépet, hanem sok egyéb kincstári eredetű tárgyat, írógépet stb. sajátjának tekintve használ, s nem hajlandó a közösség számára rendelkezésre bocsátani stb. stb. Igen heves vitájuk a végén már súlyos sértésekkel fűszerezett veszekedéssé fokozódott, amikor a két egykori jó barát, Ludovikás és Hadiakadémia's bajtárs csak per „őrnagy úr”, magázva beszélt tovább. Közben az asszony is bele akart folyni a harcba férje védelmében, de Bandi igen szellemesen és erélyesen leintette. A meddő vita, amelyben azonban mindnyájunk örömeire Volant maradt felül, azzal végződött, hogy M. követelte, hogy mindenki vallja be, hogy mikor, milyen kincstári holmit kapott, és használ most is. Széjjelválva pedig M. őrnagy rögtön Gálóshoz sietett, s azt mondta neki, hogy Volanttal többé nem hajlandó szóba állni, s ha megtudja, hogy ezután is „intrikál” ellene, feljeleníti az amerikaiaknak, hogy Volant a munkahadsereg vezérkari főnöke volt. Nagyon jellemző ez lelkiségére és elvakult egyéniségére, mert hiszen Volant nem a Kovarcz-féle munkahadsereg főnöke volt, hanem Stemmer Laci mellé beosztott vezérkari tiszt, hiszen az a munkahadsereg a valóságban már nem alakult meg. Ismerve az asszony jellemét, ami a mai heves összecsapás hevében leplezetlenül elének tárult, mindenre képesnek tartjuk, hiszen ez a különben azelőtt kiváló, derék törzstiszt teljesen felesége hatalmában van. A legnagyobb baj csak az, hogy úgy látszik, lakást sem Bad, sem Altaussee-ban nem tudnak kapni, tehát még tovább is itt kell túrnunk a barakkban e kellemetlen házaspár jelenlétét, ami most még kínosabb lesz, és állandóan zavarni fogja a mi kedélyesnek amúgy sem mondható életünket.

Szeptember 17.

A délelőtti mosásunk kínlódás volt, mert a sok eső után csak nedves fát tudtam, azt is csak nagy kínnal, meredek lejtőkről összeszedni, s a tűz sehogy sem akart égni, de nem baj, csak már téli szállásunk ügye eldőlné kedvezően!

Délelőtt újból kijött dr. Kipper Gaumedizinalrat Gmundenből, s azzal vigasztal, hogy talán Mitterndorfba fognak mindnyájunkat tenni, ahol fűthető betonbarakkok vannak. Ő is úgy tudja, hogy a hazaszállítás csak az önként jelentkezőkre vonatkozik. Ruháim rohamosan kopnak, pusztulnak, honnan szerezzek pótlást? Délután talákoztam Forster osztrák csendőrrel, aki tudatta, hogy megkapták a parancsot, hogy a bajor idemenekülteket holnap ki kell lakoltatni és hazaküldeni, siet ezt velem közölni, hogy foglaljak le egy kiürülő lakást. Azonnal telefonáltam a borbélyüzletből Szombatfalvyéknak Lupitsch-ba, hogy holnap velem együtt jöjjenek a lakáshivatalba.

Szeptember 18.

Reggel 9-kor találkozunk a Gemeindeamt előtt Szombatfalvyékkal. A ház balkonján meglátom Schilset, mire azonnal felszaladok hozzá, míg Ilus Szombatfalvyékkal beszélget. Schils azzal fogad, hogy feleségével arra kérnek minket, hogy költözzünk az ő házukba. Az a textilmérnök, aki most egyik szobában lakik, készül végleg Gmundenbe költözni, tehát ez a szoba felszabadul, és ők örömmel lennének velünk együtt közös konyhán. Nagyon kecsesítő ez a kedves ajánlat, hiszen nemcsak a szép szoba, fürdőszoba-használat és függetlenség, Ilusnak megfelelő főzési lehetőség minden előnyét élveznők, de a Schils család kedves körében valóban kellemesen élhetnénk, amíg hazaindulunk. Lemegyek ezt az új kombinációt megbeszélni. Bár Ilusnak is tetszik a terv, de ő mégis inkább a Szombatfalvy-

Gálosy együttes mellett szavaz, már csak azért is, mert kevesebb strapája lenne. Egyelőre nem döntünk még. Kähls ígéri, hogy a legelső megürülő hámszobás lakást nekünk adja.

Szegény Ilusom szörnyű rossz bőrben van. Szemlátomást fogy és gyengül. Rábeszélem, hogy menjünk be Bad Aussee-ba egy belgyógyászhoz, talán meg tudná állítani a fogyást. Nem nagyon hajlik a kérésemre.

H. százados autóbusszon kijött, és közli, hogy Burt hadnagy személyesen fog kijönni és a polgármesterrel tárgyalni a Park szálló kiutalása ügyében.

A Gemeindeamt-tól felmegyek Zwiedinek tábornokék villájába. Szegény öreg generális utolsó óráit éli. Még bebocsátottak hozzá, mert leánya is mondja, hogy mindig melegen érdeklődik utánam, és várja látogatásomat. Egy percre magához tér és felismer engem, szorongatja kezemet. Este befejezte életét, sajnáljuk, jó barátunk volt. Leánya mondta nekem másnap, mikor kondoleálni mentünk, hogy az volt az utolsó tiszta perce, amikor engem felismert. Azután csendesen elaludt.

Délután Hómanné jött ki hozzánk. Bálintékat elvitték Gollingból egy más kaszárnyatáborba Glaserbach–Hellbrunn közelébe, Salzburg mellett, és igen erősen őrizik. Hellbrunnt mi ismerjük. Amikor 1931-ben Ilussal Berlinben jártunk, hazamenet Salzburgban is töltöttünk pár napot, s megnéztük ezt az érdekes kastélyt és parkot, amit egy gróf Hohenems salzburgi püspök építtetett. Papi neve Marcus Sytticus volt, ilyen nevű utca is van Salzburgban. Tréfás kedvű nagyúri életet élő főpap volt a XVIII. század végén.²⁴⁹ Igen humoros vizijátékai a parkban még ma is látványosság számba mennek.

Már régóta látunk itt egy nagyon rokonszenves fiatal magyar családot. Szabolcs Józsi kollegája, Szeless István erdőmérnök, szép fiatal feleségével és négy ragyogó gyerekekkel. Lenti községben, Zala megyében volt Esterházy herceg szolgálatában. Már gyakran gyönyörködtünk a négy szép, mindig tisztán öltöztetett és gondozott pufók, jókedvű gyerekekben, s az asszonyka annyira fiatal és csinos, hogy senki sem hinné, hogy a gyerekek anyja. Páratlan szeretettel gondozza kis családját, pedig hat személyt ellátni élelmi jegyrendszer mellett nem kis feladat. Most azért jöttek ki, hogy megtudják a mi álláspontunkat a hazamenetelről. Teljesen azonos a felfogásunk. Ők is csak akkor készülnek, ha a békekötés a biztos hazamenetel megkönnyíti. Dunántúli emberek, az asszonyka soproni, érdekeink tehát azonosak, s hön óhajtjuk, hogy amerikai vagy angol megszállás alá kerüljön országreszünk minél előbb.

Ha azonban az angolszászok meghajolnak a szovjet erőszakoskodás előtt, és egész országunkat átadják az oroszoknak, már ezzel is számolunk, s a béke után akkor is hazamegyünk. Minden mindegy, lesz, ahogy lesz, de az emigráció vagy pláne a tengerentúlra való kivándorlás nyomorúságát nem vállaljuk. Szegény Ilusomnak minél előbb otthont kell biztosítanom, s ez csakis hazánkban lehet, ha még oly siralmasra is fordulna sorsa.

Estefelé átsétálunk Seewiesébe, Ilus ruhát próbál.

Szeptember 19.

Ilus Gálosy Évivvel autóbusszon bemegy Bad Aussee-ba. Szeretnének egyet-mást a gyerek és Évi táplálására venni, de minden próbálkozásuk hiábavaló volt. Ott sincs még rendes üzleti forgalom. Én azalatt felmászom a Loser lejtőjére füvet szedni. Meleg lévén, kabátomat egy fa tövében hagytam, nem félttem, hogy elloppják, mert a rengeteg erdőben senki sem járt. Egyórás munka után, resteltem, de nem találtam vissza a helyre, ahol kabátomat

²⁴⁹ Helyesen: a XVII. század elején. Markus Sittikus von Hohenems ugyanis 1612 és 1619 között volt salzburgi érsek, s ekkor építtette a hellbrunni kastélyt.

hagytam. Annyi sok kisebb-nagyobb vízmosáson s egyéb sziklatörmeléken, egyforma fenyőtörzsek közt kalandoztam fűszedés közben, hogy a girbe-gurba térszínen elvesztettem a tájékozódást.²⁵⁰ Nem maradt más hátra, minthogy vissza kellett mennem a tó partjára, amit mindenünnen látni lehetett, s ismét megtenni azt az utat előlről, amikor a hegyre indultam. Így azután meg is találtam kabátomat, de dél lett, mire hazaértem. Ilus azzal a szomorú hírrel fogadott, hogy a városban megmérte magát, s egy hét óta ismét fogyott egy kilót. Szörnyű!

Délután szakad az eső, köpenyben ülünk sivár barakkunkban. Úgy látszik, tovább súlyyodunk a tábori élet nyomorúságának és vigasztalanságának lejtőjén, ha nem adnak hamarosan téli szállást.

Délután biciklis küldönc jön a községházáról. Pucher polgármester kéret engem személyesen. Bemegyek azonnal, és tudtomra adja, hogy szeptember 27-én kivétel nélkül minden magyarnak el kell hagyni Altaussee-t. Kezében van az amerikai Military Government írásbeli rendelete. A tábort egy transzportban fogják bevagonírozni, tehát készülünk. Tudomásul veszem, de még mindig azt remélem, hogy ez is csak az előbbiekhöz hasonló vaklárma lesz. Sajnos, csalódtam. Az amerikaiak ezúttal komolyan veszik ezt a rendeletüket. A Bad Aussee-i Military Government megszűnt. Burt hadnagy ott maradt mint a D. P. (Displaced Persons), azaz a menekültek hazaszállítási ügyének központi vezetője.

Szaladok Schilshez, vele Wiebolshoz, aki ismét az amerikaiak hivatalos tolmácsa. Mind a ketten megdöbbennek, még nem hallottak erről. De Wiebols a ma érkezett utasításokból már következteti, hogy ezúttal komoly a dolog. A sűrű eső nem javítja depresszált hangulatunkat. A hollandusoktól az eső dacára továbbmegyek Wesselyékhez. Ilus számára kapok kis zöldséget. Hazaérve ott találok egy nagyon bájos, fiatal bécsi asszonyt, dr. Leiher orvos idemenekült feleségét, Neugebauer Magda barátnőjét, akinél már találkoztunk. Hozott krumplit, s kér, hogy másnap menjek lakására, ad karalábét, krumplit, s nekem egy meleg gyapjúharisnyát. Vacsora után még újabb látogatónk jön. A mindig szíves és szolgálatkész Hilbrandné és Greschné hoznak sok krumplit ajándékba.

Szegény Évi el van keseredve. Gyerektápszere kifogyott, s a Bad Aussee-i patikus, aho- vá őt Horváth Pista orvosi bizonyítvánnyal küldte, leplezetlenül megmondta neki, hogy van ugyan tápszere, de oly kevés, hogy csak a bennszülött városi gyerekeknek ad.

Szeptember 20.

Ilus reggel bemegy Évivel dr. Knapp altaussee-i városi orvoshoz, talán ő tud segíteni, azután felmennek Wiebols doktorhoz, hogy az amerikaiaktól próbáljon tápszereket szerezni. Wiebols meleg részvétellel ígéri hathatós támogatását.

Én ezalatt Schilshez megyek, aki Bad Aussee-ban pontos tájékoztatást szerzett elszállításunk ügyéről. A kocka csakugyan eldőlt. Csak a betegek és a csecsemős anyák maradhatnak itt, minden idegennek el kell menni.

A magyar transzportok ügyéről Schils a következőket tudta meg az amerikaiaktól. A magyar kormánnyal – amely még nem bukott meg, mint azt múltkor mondták – folytatott tárgyalások őszinteségében bízva, az amerikai hatóságok megkezdték a magyarok hazaszállítását az elmúlt hetekben. De az oroszok szokás szerint megint nem tartották be ígéretüket, hogy a magyar szállítmányokat amerikai katonák kísérhetik hazáig, és a hazatérőknek semmi zaklatásban nem lesz részük útjuk alatt, hanem könnyörtelenül fosztogatták a vonatokat, és nem engedték az amerikai őrseget orosz megszállt területre. Ekkor

²⁵⁰ Az eredetiben hibásan: *tájékoztatót*.

történt, hogy az amerikaiak minden elindult transzportot megállítottak és visszafordítottak. Most azonban az újabb tárgyalások eredménnyel végződtek, és Schils szerint az amerikaiaknak megvan a hatalmuk ahhoz, hogy rákényszerítsék akarataikat az oroszokra, és a szállítmányok bántódás nélkül hazajussanak. Feltétlenül amerikai őrseg fog reánk vigyázni egészen a magyar határig, és élelmezésünkről a szállítás alatt az amerikaiak gondoskodnak a vöröskereszt és UNRRA (amerikai segélyakció)²⁵¹ bevonásával. Azt is megígérték a magyar kormánynak, hogy az amerikai zónában lévő összes magyar vasúti kocsit rendelkezésre bocsátják, hogy a hazaszállítás gyorsabban menjen. Otthon pedig csak a súlyosabban kompromittált (már ti. a mostani rezsim felfogása szerint kompromittált) háborús bűnöseket fogják felelősségre vonni, a többiek nyugodtan hazamehetnek. Hát ez nagyon szépen hangzik, és el is hinnők, ha nem az orosz, hanem valamelyik európai állam ígéretéről lenne szó, amelyet be is tartanak. De az oroszokról nekünk, magyaroknak, sajnos, saját bőrünkön szerzett tapasztalataink vannak, s attól félünk, hogy a jóhiszemű amerikaiak megint túlbecsülik az oroszokat, amikor őket is olyan fair partnernek tartják, mint amilyenek ők vagy az angolok.

Délután Ilussal megyünk Schilsékhez. Megható az az együttérzés, amit irántunk ez a kedves család tanúsít. Az asszony könnyezve fogad, és siratja sivár jövőnket. A férfi pedig bizalmasan azt közli velem, hogy Wiebols dr.-ral megbeszélték, hogy minket minden áron itt maradásra fognak bírni, mert – a saját szavait idézem – „felháborító dolog volna, ha Magával is úgy bánnának, mint a többivel, és égbekiáltó vétek lenne ilyen értékes egyéniségnek magát feláldozni, s szibériai kényszerszállásokban sínylődni.” Már van is valami tervük, amiről pár napon belül részletesen fog nyilatkozni. Azt mondja, meg leszünk azzal elégedve, és későbbi hazamenetelünk is biztosítva lesz. Meghatva köszönöm jóságát, hát majd meglátom, mit főznek ki. De azt hiszem, bármilyen kecses ajánlattal jönnek, mégiscsak haza kell mennünk, már csak Ilus állapota miatt is. Persze csak kézipoggyászt vihetünk magunkkal, s a többit itt hagyjuk Hilbrandéknál. A Schils házaspár még azzal tetézi jóságát, hogy megfogadtatja velünk, hogy ha a transzport bármi okból megakad, vagy nincs remény ahhoz, hogy hazajussunk, vagy útközben az oroszok kifosztanak, akkor azonnal térjünk vissza Altaussee-ba, ha csak egy szál ruhában is érkeznenk, ők szeretettel fogadnak, egy szobájukban elhelyeznek és megélhetésünket elősegítik. Ha pedig már a táborból elmegyünk, és a bevagonírozásunk esetleg pár napot késik, ne hányódjunk a pályaudvaron, hanem akkor is jöjjünk hozzájuk. Nem tudtunk szavakat találni ennyi jóság megnyilvánulására, csak könnyekkel szemünkben ígértük, hogy elutazásunk előtt még felkeressük őket.

Én a hollandusoktól elmentem Leihér dr.-néhoz a harisnyáért és krumpliért. Ott találom a Neugebauer házaspárt teljesen lesújtva, deprimált kedélyhangulatban. Családi gondjaikhoz most létkérdési gondok is társultak. A férfi porosz sziléziai állampolgár volt, s az osztrákok nem akarnak neki honpolgárságot adni, pedig Badenben lévő ingatlana s családi körülményei mind Ausztriához fűzik, ő csak Sziléziában született, de ahhoz semmi köze, s ott különben jelenleg oroszok vannak. Azt a hírt hallották, hogy Magyarország belsejében kevés orosz katona van, de annál több a Dunántúl és Burgenlandban, és az esterházi hercegi kastélyban van az orosz főkommandó.

²⁵¹ United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Egyesült Nemzetek Segélyezési és Rehabilitációs Hivatala) – Az 1943-ban alapított, 1947-ig fennálló segélyszervezetnek nagy szerepe volt a háború utáni időszak menekült- és közellátásában.

H. századost Gmundenbe rendelték. Tudom, hogy ő is az ittmaradás mellett harcol, de azt hiszem, nem fog eredményt elérni. Holnap bemegyek hozzá megtudni, mit végzett.

Estefelé felkeressük Springéeket, nagyon sajnáljuk, hogy ezektől a kedves, művelt emberektől talán örökre elszakadunk. Mondanom sem kell, hogy mély részvétellel hallották elhatározásunkat, hogy menni készülünk. Hazamenet a férfi elkísért egy darabon. Nagyon jól esett nekünk, amikor ezeket mondta: „Ich will in diesem ernstesten Momenten Ihnen nicht billige Schmeicheleien sagen, aber wir Alle, die wir die Ehre hatten mit Ihnen, Gnädige Frau und Herr Oberst bekannt zu werden, haben mit aufrichtiger Verehrung und Wertschätzung bewundert mit welch' vornehmen Gesinnung und erhabenen Gelassenheit, ohne Jammern und Klagen, Sie Ihr unwürdiges Schicksal, und das grässliche Barakenleben vertragen!”²⁵²

Holnap reggel 11 órára kéretett Collins főhadnagy, hogy a szállítás részleteit közölje. Késő este pedig megkaptuk a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőség írásbeli rendelkezését erről. Már nincs problémánk, mindenkinek haza kell menni, csak a súlyos betegek maradhatnak. Indulás 27-én. Ischlig amerikai teherautók visznek, ott lesz a bevagonírozás. Élelmezést magunkkal viszünk, a Bad Aussee-i központi élelmezési hivataltól kell felvenni négy napi adagunkat, és útközben a Vöröskereszt is támogat.

Szeptember 21.

Tegnap megkaptuk a gyászjelentést Zwiedinek generális temetéséről, amely ma délelőtt lesz. A derék magyarbarát régi tisztnek megadjuk az utolsó tiszteletet, amennyire tőlünk telik. A tábor tisztjei, altisztek, akinek van, egyenruhában, kitüntetésekkel, testületileg veszünk részt, s az asszonyok közül is eljönnek Ilus, Pálosyék, Gerseyne s mások, szép erdei virágokból kötött csokrokkal. A helyi szokás szerint a temetés a lakásban kezdődik, onnan már a pap és gyászoló közönség kíséri gyalogmenetben a holttestet a templomba. Itt mindjárt folytatódik a szertartás a gyászmisével, azután továbbviszik a közeli temetőbe. Mi mindnyájan a templom előtti téren vártuk a gyászmenetet. Az öregurat mindenki szerette és tisztelte, biznysága ennek, hogy majdnem az egész város közönsége ott volt, kivonult a Veteranenverein és a helyi csendőr különítmény egy őrnagy vezetésével. Mi a rekviem után a menetbe soroltuk magunkat, a gyászoló család és az osztrák csendőr őrnagy után, s láttuk, hogy ilyen testületi megjelenésünk nem csak a családnak esett jól, de a város lakossága is sokra vette.

A temetés után Volanttal a Kitzerbe megyünk Collinshoz. Nem találjuk irodájában, Bad Aussee-ba kellett bemennie. Wiebolsnál várunk egy ideig, Schils is ott van. Mivel visszatérte bizonytalan, a hollandusok hazaküldenek azzal, hogy ha megjön Collins, azonnal küldeni fognak értünk. Annyit Wiebolstól is megtudtunk, hogy sajnos nincs választás, mennünk kell, de az oroszokat a nyugati szövetségesek állítólag sakkban tartják, tehát nincs mit félnünk, bántatlanul hazaérünk amerikai fedezettel. De hogy azután mi lesz velünk, azt senki sem tudja. Volant mindjárt visszament a táborba, engem Schils még visszatartott. Közölte velem, hogy beszélt rólam a polgármesterrel és Kählsszel. Mind a ketten nagyon szeretnék, ha én itt maradnék, mert bennem igen megbíznak, tárgyalási módomban

²⁵² Nem fogok Önöknek ebben az első pillanatban olcsó hízelt szavakat mondani, de mindnyájan, akiknek van szerencsénk Önöket, Nagyságos Asszonyom és Ezredes Úr, ismerni, igaz tisztelettel és nagybecsüléssel csodáljuk az Önök nemeslelkű gondolkodását és fennkölt, siránkozás és panasz nélküli higgadságát, ahogyan méltatlan sorsukat és borzalmas barakkéletüket elviselik. (ném.)

nekik annyira kellemes, hogy az lenne az óhajuk, hogy maradjanak addig Altaussee-ban, amíg az utolsó magyar e vidékről el nem távozik. Lakást, ellátást adnának nekem.

Schils továbbá bizalmasan azt is mondta nekem, hogy az amerikaiak nagyon nincsenek megelégedve H. százados Bad Aussee-i működésével, s félnek, hogy sok magyar fog vonakodni s kellemetlenséget okozni, ha suttymban itt maradnak. Bennem az amerikaiaknak is nagy a bizalmuk, főleg pedig a két derék hollandusnak, mert tapasztalják, hogy nemcsak a táborlakók, de a többi itt lakó magyar család is bizalommal van irántam és hallgatnak reám. Tehát általános érdek, hogy én még maradjak, és vegyem át a magyar kitelepülők ügyeinek gondozását, amíg haza nem szállítják őket. Ha pedig ez megtörtént – mert ezt most erőlesen végrehajtják –, még mindig lenne tervük velem. Wiebols beszélt rólam Davits amerikai alezredessel, az itteni legmagasabb parancsnokkal – futólag én is tárgyaltam már vele párszor –, és ő hajlandó lenne engem az amerikai közigazgatás keretében foglalkoztatni, itt helyben. Lakást, ellátást, és tiszteletdíjat az amerikai Governmenttól kapnék. Megbízatásom addig szólna, amíg Ausztriában az amerikai megszállás tart. Mélyen meghatva hallgatom e derék emberek javaslatait, és megköszönöm a minden oldalról felém áradó bizalmat és jóindulatot, de csak azt válaszolhatom, hogy mégis a transzporttal való hazatérés mellett döntök. Sokkal könnyebb és kellemesebb lesz így, együtt az összezokott társasággal utazni, mint talán kemény télben egyedül, segítség nélkül a csomagokkal. S bármilyen igazoló bizonyítványt is kapnék az amerikaiaktól, ha szolgálatom véget ér, ki tudja, hogy otthon elfogadnák-e azt, és nem lenne kellemetlenségem, hogy vonakodtam hazajönni? Tudom, hogy előreláthatólag szörnyű viszonyok közé megyünk haza, de hát mégis csak hazamegyünk. Mind a két hollandus részvétellel hallgatja fejtegetéseimet, és elismerik álláspontom helyességét. Wiebols még hozzáfűzi, hogy ő is hasonlóan gondolkodik. Ha otthon rosszul folynak is a dolgok, mindenkinek előbb-utóbb mégiscsak otthon a helye, s ha hazája elpusztul, akkor azzal együtt pusztulunk el.

Ebéd után Wiebols kijött a táborba azzal az üzenettel, hogy Collins holnap reggel 9 órára vár. Megmutattam Wiebolsnak, aki geológus, egyetemi tanár, hogy egy érdekes követ találtam a tábor közelében. A szabad természetben mindig nyitott szemekkel járkálok, s megfigyelek mindent, állatokat, növényeket, köveket, s így fedeztem fel egy kb. emberfej nagyságú mészkődarabot, amelybe egy karvastagságú megkövesedett faág volt beágyazva. Évgyűrűit tisztán lehetett látni. Nagyon érdekelte őt ez a kő, elvinni nem tudta, de másnap kijött, és fényképfelvételt készített arról.

Ma Szombatfalvyné is meglátogatott, félig-meddig búcsúzni jött. Fia semmiképpen sem akar most még hazamenni az oroszok karmaiba, s arról gondolkodnak, hogy – mivel lovuk, szekerük van – éjjel átszöknek Liezen tájékán angol zónába, s Grazba igyekeznek. Biztos híreik vannak, hogy az angolok még nem erőszakolják a magyarok hazatelepítését, tehát ott akarják bevárni a békét. Fájó szívvel búcsúzunk tőlük, s megfogadjuk, hogy ha hazakerülünk, ismét keresni fogjuk egymást. Abban állapotunk meg, hogy ha holnapután, vasárnap nincsenek a misén, akkor az annyit jelent, hogy sikerült elutazniok.

Hogy az angolok másképp intézkednek a hazatérőkről, illetve, hogy nem erőltetik ezt a mozgalmat, annak magyarázata Wiebols szerint az, hogy az amerikaiak és angolok közt igen sok kérdésben, ebben is, ellentétek vannak. Az angolok rendszeresebben, logikusabban gondolkodnak és intézkednek, sokkal megfontoltabbak és előrelátóbbak, mint a jó amerikaiak. S ha az angol intézkedéseket emlegetik példának, akkor az amerikaiak mindig dűhbe gurulnak, és csak azért is másképpen intézkednek.

Szeptember 22.

Collins ma sem ért rá foglalkozni velünk. A táborban lázas készülődés, csomagolás, eladások stb. De nagy a bizonytalanság is, és az idegesség a tetőpont felé közeledik. Mi még nem fogtunk hozzá a csomagoláshoz, talán tudat alatt még mindig remélünk valami változást? Nem tudom, csak azt látjuk szomorúan, hogy most már végleg egyedül maradtunk. Legjobb barátaink is kezdenek elhidegülni tőlünk, Volantot kivéve. Valahogy az az érzésem, hogy elutazásunk nem fog simán lezajlani. És sok veszekedés lesz a csomagok miatt, amiktől persze senki sem akar szívesen megválni, pedig a szűk marhavagonban csak kézipoggyászt vihetünk magunkkal. Megint úgy lesz, mint a teherautó-transzportjaink idejében, az erőszakosabbak mindent elvisznek, s mi, szelídebbek húzzuk a rövidebbet.

Schils és Wiebols is azt hiszi, hogy a szállítás mégsem fog megtörténni, mert híreik vannak arról, hogy a legfőbb amerikai parancsnokság nem kívánja az erőszakos hazatelepítést, miután értesültek arról, hogy a hazatelepítés hírére a magyar táborokból tömegesen szöktek át angol területre. Mit tegyünk? Az ittmaradást mégsem merem kockáztatni. Uram Istenem, világosítsd meg elménket, és mutasd meg a kivezető utat, amint Pál apostol első korintusi levelében mondja!

Délután a Zwiedinek család keres fel minket a táborban, a generális leánya, akit már jól ismerünk és fia, Ervin, Baurat Linzben. Megköszönik a magyar tisztikar és táborlakók igen jóleső testületi részvételét a temetésen.

Vacsora után meddő tépelődések, dühkifakadások, hogy miért csak nekünk, a gmundeni amerikai területre esőknek kell hazamenni, és miért nem erőszakolják a többi táborát is, hogy a bolsevikiek hatalmába kerüljön? Ischlben, állítólag csak a zárt katonai alakulatokat és azok családjaikat küldik haza, angol területről senkit. S újabb híreket hallunk a határszélen portyázó amerikai katonák szemtanú leírásából és a transzportokat kísérőktől. Ismételtén látták, hogy amikor ők leszálltak a vonatról, az oroszok kifosztották a vagonokat, sőt azt is látták nem egyszer, hogy a határszéli állomáson a férfiakat más vonatba szállítva elvitték Csehország felé, állítólag munkatáborokba kerülnek Oroszországban. Szóval az amerikai garanciának csak a határig, Hegyeshalomig, Sopronig van hatalma.

Szeptember 23. vasárnap

Szombatfalvyék nem jöttek misére, tehát már valahol Graz felé kocsiznak. Adja Isten, hogy baj nélkül odaérjenek, és ne csalódjanak reményeikben!²⁵³

Ilussal templomba megyünk. Ő gyónásra és áldozásra még ott maradt, én kint megvártam. Szegényke mélyen megrendülve, most kezdi az idegeit elveszteni. A plébánossal való beszéd ezúttal nem nyugtatta meg. Hazasétálva egyszerre megáll, és egy fának dőlve keservesen elkezd zokogni, hogy ezt az életet nem bírja tovább, érzi, hogy halálos beteg, s a kedélytelen, sivár környezet is már annyira terhére van, hogy alig bírja. Magamhoz ölelem szegénykét, igyekezem vigasztalni, de hát hiába! A lelki emésztődés természetesen összefügg gyöngé és hanyatló testi erejével. Istenem, mit csináljunk? Bátorítom, hogy hiszen nemsokára otthon leszünk, Pesten azonnal elhívjuk Belohorszky Gábor orvos rokonunkat és évtizedek óta bizalmas házi orvosunkat, remélem, életben találjuk, s majd ő megmondja, hogy melyik klinika, kórház vagy szanatórium van az ostrom után olyan állapotban, hogy oda bemehessünk. Kissé megnyugodva folytatjuk utunkat, s mire a tá-

²⁵³ Szombatfalvyék lovaik elpusztulása után végül vonattal jutottak el Graz környékére, ahol a család egy távoli ismerősénél leltek menedéket, ott töltötték a telet, s csak 1946 kora tavaszán tértek haza Magyarországra. (Az ifjabb Szombatfalvy Rudolf özvegyének, Schmöltz Gizellának szíves közlése.)

borba érünk, Ilus már visszanyerte – legalábbis látszólag – lelki egyensúlyát. A templom előtt Schilsszel találkoztam. Továbbra is azt hiszi, hogy nem fognak elszállítani. Egy Bécsbe menő osztrák transzportot csak Ischlig jutott, mire többen – köztük egy Pettko nevű, idemenekült bécsi orvos, akivel mi is többször találkoztunk – visszatértek Aussee-ba. Az oroszok pedig állítólag a határon most nem akarnak szállítmányokat átvenni azzal az ürüggyel, hogy nagy a szénhiány, s vonatokat nem engednek tovább. Schils azt is mondta, hogy Uhde professzor interveniált az amerikai parancsnokságnál a mi erőszakos kitelepülésünk miatt.

A táborban mindenütt erős sűgás-bűgás, a bomlás tünetei nyíltan mutatkoznak. Újabban M. őrnagyék rábeszélésre többen, Várhegyiek, az összes őrmester család készülnek ma-holnap átszökni angol területre. Az az érzésünk Ilussal, hogy mégis jobb lenne, ha még egyelőre csendben itt maradhatnánk. De mi lesz akkor, ha az amerikaiak megvonják a sok huzavonát, szökéseket angol zónába stb., és majd rajtunk, az itt maradottakon töltik ki bosszújukat azzal, hogy megvonják a központi ellátást? Hilbrandék, Greschné, Hummelék s a többi itteni jó barátunk őszintén sajnálnak minket. Délután Gommannékhoz megyünk utolsó kedélyes bridzs-teára, azután koromsötétben, szakadó esőben haza. Előzőleg beszólok Wiebolshoz, s kérem intervencióját, hogy csak akkor szállítsanak el, ha hazajutásunk biztosítva van. Mindent megígér, és mind ő, mind mindenki, aki hall elszállítási parancsunkról, fel van bősűlve ezen a felelőtlen erőszakoskodáson.

Hazatérve a Pálosy család örömmel suttogja, hogy M. őrnagyék lepedőfüggönye mögött lázas pakolás folyik, s hogy még az éjjel szökni készülnek Graz felé, angol területre. Csakugyan, 10 óra tájban az őrnagyék felöltözve felrakodnak egy kocsira, ami beviszi őket Bad Aussee-ba, s onnan teherautón fognak több ottani magyarral együtt átcúszni a határon. Elbúcsúznak, benső örömmel válunk meg tőlük, persze udvarias jókívánságokkal, s igen nagyon örülünk, hogy végleg elválnak útjaink. Amikor a szekér kigördült a táborból, örömmel hozom vissza Boncost, s vígan isszuk vacak teánkat, megünnepelve ezt a percet, amire régen vártunk.

Szeptember 24.

Az egész tábor tárgyalja az őrnagyék szökését. Általában nagy a megnyugvás, csak a becsapott zupás őrmesterek dühöngenek és szidják őt, mert, bár felbiztatta őket a közös szökésre és ígerte, hogy majd ő fogja az egészet rendezni, most mégis csak maguk indultak el, s ezeket szó nélkül itt cserben hagyták. Nagyon jellemző a közösségi érzésekre!

Délelőtt 9-re bemegyünk Collinshoz. Wiebols igen rokonszenvesen tolmácsolja aggályainkat az oroszok garázdálkodása miatt, s kéri, hogy eszközölje ki a szállítás elhalasztását, amíg kellő biztosítékunk nem lesz, hogy bántatlanul hazaérhetünk, s nem fognak útközben megállítani vagy más táborba vinni. Elmondjuk azt is, hogy már eddig is többen átmentek angol területre, s ha szállításunk biztos, akkor többen fognak ez előtt megszökni. Collins bár udvariasan, de határozottan kijelenti, hogy nem tehet semmit. Azzal ő nem törődik, ha valaki angol területre akar átszökni, saját felelősségére megteheti, de erre ő semmi engedélyt vagy igazolványt nem ad. Minden magyar katonának és hozzátartozójának 27-én a gmundeni körzetből el kell távozni, kivétel nincs, a többi magyar elszállítására is pár nap múlva sor kerül. A barakktáborunkat 27-én szétbontják, s ha mégis valaki itt maradna, élelmezésre nem számíthat. Határozottan tudja, hogy ugyanígy lesz Ischlhen, Salzburgban is, tehát aki mást mond vagy kósza híreket továbbít, az nem mond igazat. Minket megfelelő számú teherkocsi és autóbusz fog a berakodó állomásig, előre láthatólag Gmundenig vinni, az autóbuszok a Seehotelig jönnek értünk, csomagjainkat

odaig magunknak kell elszállíttatni. Volant érdeklődésére, hogy miképpen fogjuk magunkat a hosszú út alatt élelmezni, megnyugtat, hogy nyugodtak lehetünk, erről még ma Bad Aussee-ban H. százados és Burt hadnagy bevonásával lesz délután egy tárgyalás. A végső részletintézkedéseket holnap megkapjuk. Kérésre Wiebols még azt kérdezte tőle, hogy egyéni visszamaradás legálisan lehetséges-é, mire Collins azt válaszolja, hogy kivételt sajnos senkivel sem tehetnek, ez az utolsó szava.

Tehát *alea jacta est*,²⁵⁴ mennünk kell. Ilus igen deprimált, és fél a hosszú utazástól, csak azzal vigasztalhatom, hogy az összeszokott társaság együtt megy legalábbis a magyar határig, majd csak átvészeli ezt a néhány napot is, s otthon Sándorék és – adja Isten – minél több életben maradt régi barátunk, rokonaink közt majd csak megleszünk valahogy. Csak a csomagoláson legyünk túl, s ügyesen válasszuk szét a holminkból azt, amit itt hagyunk, és amit magunkkal viszünk.

Ebéd előtt újabb izgalom és a bizonytalanság fokozódása. Várhegyi Béla jön Bad Aussee-ből azzal a hírrel, hogy az osztrák gyárak, üzemek, mindaddig amíg az ő hadifoglyaik haza nem térnek, nem nélkülözhetik a sok ezer magyar munkást, ezért Ausztriából csak legfeljebb 3000 magyart küldenek most haza, a Bad Aussee-i körzetben legalább 200-nak itt kell maradni. Vajon igaz-é ez, és vonatkozhatnak reánk?

A hegyeket tegnap óta hó borítja, a reggeli hőmérséklet +3-4 fok körül van, s egész nap hideg az idő.

Délután folytatjuk búcsúlátogatásainkat, a Göbel nővéreknél, Zwiedinekéknél, Greschenénél voltunk, mindenütt könnyezve búcsúztatnak. Mi is őszintén sajnáljuk, hogy sok jó embertől kell megválnunk. Csak az vigasztal, hogy az összeszokott társasággal együtt megyünk, tehát ha útközben bármilyen baj is ér, segíthetünk egymáson. Újabb intézkedéseket ma sem kaptunk, tehát úgy látszik, az amerikaiak sincsenek még tisztában elszállításunk részleteivel. A Schirgi plébánostól kölcsön kapott bibliát ma visszavitem neki, utolsó olvasmányom Pál apostol 1. korintusi levelének 10–13. bekezdése²⁵⁵ volt: „Gott ist treu, Er lässt euch nicht über euere Kräfte versucht werden, und mit der Versuchung auch den Ausweg schaffen, der euch das Aushalten ermöglicht!” Ebben bízva készülök a hazamenetelre. A jó Isten eddig is megőrzött, talán most, életünk e sorsdöntő napjaiban sem fog elhagyni!

Szeptember 25.

Hideg, nyirkos, ködös időre ébredünk. Vajon mit hoz a mai nap? Most már végleg döntöttünk, megyünk haza. Még csak arról akarunk tájékozódni, hogy nem volna-é lehetséges angol területre legális módon átjutni, mert kalandos éjjeli szökésre, csomagok nélkül, beteg Ilusommal nem vállalkozunk. Reggel bejön ő is velem H. századoshoz Bad Aussee-ba, hogy ezt az utolsó próbálkozásunkat megbeszéljük. Tőle hallottuk, hogy mindez már tárgyalanná vált, és túlhaladott, meddő próbálkozás lenne, mert ma reggel kapta a parancsot, hogy az elszállításunk nem 27-én, hanem már holnap, 26-án fog megtörténni, s 27-én reggel már Gmundenből vonaton fognak továbbvinni. Tehát már idő sem lenne ahhoz, hogy valami angol területre való szökést nyélbe üssünk. Állítólag olyan gyorsan fognak

²⁵⁴ A kocka el van vetve. (Julius Caesarnak tulajdonított latin szállóige.)

²⁵⁵ Helyesebben a 10. fejezet 13. verse. Egy modern katolikus bibliafordítás szerint: „Isten hűséges, és nem engedi meg, hogy erőtökön felül szenvedjétek kísértést, hanem a kísértéssel együtt a szabadulást is megadja, hogy elviselhesétek.” Markó már fentebb is utalt erre a bibliai szakaszra, lásd a 255. oldal 175. jegyzetét, valamint szeptember 22-i fohászzkodását a 326. oldalon.

szállítani, hogy három nap alatt elérjük a magyar határt. Nagyon kívánnám, mert zsúfolt marhavagonban utazni nem lesz kellemes.

Hómanné állapota igen súlyos, azért ő itt marad, valószínűleg kórházba kerül. A táborunkból csak Laczy Zoltánék maradnak itt, mert kis leányukat pár nap előtt operálták vakbélműtéttel az egyik Bad Aussee-i kórházban. Már teljesen beletörődtünk az elutazásba, hiába is maradnánk itt, mert aki bármi okból most nem megy, azt a legközelebbi transzporttal küldik, rövid időn belül senki idegen nem maradhat meg Ausztriában, már csak azért sem, mert lelmi jegyet nem kap. Ezért jobb is, ha most az első szállítmánnyal megyünk, mint később, esetleg dermesztő hidegben.

Délután megteesszük utolsó búcsúlátogatásainkat. Voltunk a plébánosnál, a Reich, Gresch, Hilbrand családoznál. Hilbrandék fiai kézi kocsival holnap korán reggel hozzájuk szállítják a náluk hagyandó csomagjainkat. Mindenütt meleg szeretettel, könnyezve búcsúztatnak, és ellátnak az útra mindenféle jóval, süteménnyel, almával, dzsemekkel stb. Utoljára legjobb barátainkhoz, Schilsékhez mentünk. Jó hollandi kakaóval várnak, az egész család együtt van. Megható búcsú. A férfival, asszonnyal, gyerekekkel összecsokolózunk, úgy válnak el tőlünk, mintha legközelebbi, legmeghittebb rokonaink volnának, és ismételten hangsúlyozzák, hogy ha megakadunk valahol, okvetlenül jöjjünk vissza hozzájuk. Jóságuk olyan nagy, hogy amikor hallják tőlünk, hogy Gálosy Évi nagyon fél az utazástól, mert nem fogja tudni gyenge kis csecsemőjét a hosszú út alatt megfelelően táplálni, azt üzenik velünk Gálosyéknak, hogy ők szívesen átveszik a kis babát (pedig hét gyerekkel vannak itt), magukkal viszik Hollandiába, s amikor a helyzet Magyarországon olyan lesz, hogy nyugodtan hazaküldhetik, ők gondoskodnak arról is. Persze Évi nem válik meg kis leányától.

A táborban Neugebauerne Magda vár. Zokogva borul nyakunkba, s nem győzi mondani, hogy mit veszít ő a mi távozásunkkal. Útravalónak hoz sajtot, süteményt. Mi is nagyon megszerettük ezt a melegszívű teremtet, és okvetlenül fenntartjuk vele a kapcsolatot. Felkeresett még Hóman nővére, s mondja, hogy Borát kórházba viszik, állapota olyan súlyos, hogy bármely percben vége lehet. Késő este még a lengyel barátaink, Hummelék jönnek, azután befejezzük a csomagolást fél világításnál, mert a villanyáram ma rosszabb lett. Matracainkat tegnap visszaszállítottuk Greschéknek, tehát az utolsó éjszakát csak a két pokróccal enyhített kemény deszkaprccsen töltjük.

Szeptember 26.

A városban fogadott lovas kocsikkal korán reggel bevisszük csomagjainkat a Seehotelhez, s reggel 8 órakor, szakadó esőben odamegyünk, hogy a teherautókra szálljunk. A búcsú gyönyörű nyaralóhelyünkötől ilyen körülmények közt nem volt nehéz, csak hát a jó Isten tudja, hogy nem fogjuk-e még egyszer visszasírni az itteni, bár nem könnyű, de legalább zavartalan, békés életet!

Az amerikai autók csak 10 órára érkeztek a Seehotelhez. Collins maga is eljött indulásunkhoz. Csak az a baj, hogy kevés járművet küldtek, csak egy nagy autóbustzt a nők és gyerekek számára, és két kis teherkocsit. Elsőnek indítottuk az autóbustzt, azután az első teherkocsira raktuk a két nagy kondért, lelmi cikkeket, a poggyászok egy részét, és erre szálltam fel én, Várhegyi Béla és a négy őrmester. A másik kocsira sem fért fel mindenki, azért ezt is elindítva, Collins visszament a városba, hogy telefonáljon Bad Aussee-ba még egy teherautóért. A még lemaradt táborlakók a Seehotel előcsarnokába szorulva várták annak megérkezését. Fél tizenegy volt, mire elindultunk. Búcsúztatásunkra megjelentek Magda, Springe, Gommann, a lengyelek, Hilbrandné.

Igazunk volt, amikor nem hittünk az amerikai szállítási rendelkezések komolyságában. Egy órai út után Ischlben megállította kocsinkat egy amerikai járőr az ottani amerikai parancsnokság épülete előtt. A sergeant közölte, hogy újabb parancs érkezett, s azonnal forduljunk vissza, tovább nem mehetünk. Ilusék autóbusza azonban már Ischlen túl volt, mikor ez a rendelkezés érkezett. Kérdésemre az altiszt azt válaszolta, hogy azt a kocsit majd valahonnan szintén visszafordítják, már telefonáltak eléjük. Hát szépen visszagurultunk a már ismert pötschenpassi meredek hágón, szakadó esőben, bőrig ázva.

Fél 1 óra volt, mire a Seehotelhez értünk, s nagy csodálkozásunkra még az egész lemaradt társaságot ott találtuk dühösen. Collins valószínűleg, amikor újabb kocsióért telefonált, kapta meg az utazást lemondó parancsot, s nem tartotta szükségesnek őket értesíteni. Hát ez is jellemző az amerikaiak nemtörődömiségére. Ha azonnal értesíti ezeket, akkor azok mindjárt visszamentek volna a táborba, és megelőzhatték volna a tábor széthordását. Ti. mindenkinek maradt ott valamije Laczy Zoltán őrizete alatt, s a Gemeindeamt már rátette kezét a telepre, és elvitte onnan a kályhákat, a nekik átadott szekereinket, lovakat, szerszámot stb. A barakkok még sértetlenek voltak, így legalább mindenki régi helyére visszakerült, de a kályhákat stb. csak délután tudtuk visszaszerezni, s addig főzni sem lehetett. Ilusék teherautója egy órával utánunk szintén visszaérkezett. Legalább attól a nagy gondtól szabadultam, hogy mi lesz vele, ha esetleg nem éri utol őket a visszafordító parancs, és valahová egy másik táborba viszik csomagjaik nélkül? Képzeltető az elkeseredés, ami mindnyájunkat eltöltött. Visszatérésünk okául azt mondták, hogy csak nyolc-tíz nap halasztásról van szó, amíg a szükséges szénét beszerzik. Hát ezt nem tudták már tegnap? Érthetetlen.

Mire Ilus is megjött, már készen voltam elhatározással. Most az egyszer önző leszek, nem törődöm az amúgy is felbomló közösséggel, hanem elfogadom Schilsék ajánlatát, és hozzájuk költözünk. Ilus is örömmel fogadta ezt a tervemet, és kora délután, elhozva Hilbrandéktól a nekik őrizetre leadott ládáinkat, egy fuvarossal felvonulunk Schilsék szép villájába, amely, mint említettem, egy Gauleiter tulajdona volt, Eigrubernek hívták, és Bécsben nagy szerepe volt a Hitler-rezsim alatt. Luxusvilla, remek helyen, erdő szélén, pazar kilátással a Dachsteinra és környező hegyeire. Az egész holland familia kitörő örömmel fogadott, a gyerekek ujjongva vették körül Ilust, s ez a megható kedvesség és minden póz nélküli, szívből jövő segítőkészség, amivel a házaspár minket a II. emeleten lévő szobánkba bevezetett, elfeledtette velünk az amerikai komizság miatt érzett haragunkat. A jól befűtött elegáns szalonban leültettek, forró teát hoztak, azután a házaspár eltűnt. Félóra múlva előjöttek, azalatt az asszony felsúrolta a szobánkat, a férfi fát aprított és befűtött. Kimondhatatlanul élveztük ezt a környezetet, szabad, független egyedülletet, s el tudtuk képzelni a sivár, elkeseredett hangulatot a táborban.

Nem bánom, ha szidnak, fő dolog most, hogy Ilusnak lesz kényelmes ágya, s bizonyára jobb ellátása. A tegnap esti csomagolás zűrzavarában megfélekedtünk arról, hogy a Dénesházáról magunkkal hozott telepes rádiókészülékünk a priccs alatt volt, s arról nem intézkedtünk, pedig jó áron el tudtuk volna itt a városban adni. Délután bementen a barakkba, persze hűlt helye volt, mert távozásunk után előzőnlötték a tábort a derék helybeliek, s mindent, ami kezükbe akadt, elvittek.

Schils úgy tudja, hogy visszatérésünk oka nem a szénhiány, hanem az, hogy az elszállítási hírekre tömegesen szöktek át magyarok az amerikai zónából az angolba. Ez már az angoloknak sem volt kellemes; jelentették ezt a szövetségesek bécsi főparancsnokságának, s a letiltás állítólag onnan jött. Schilsék kijelentették, hogy közösen fogunk étkezni. Addig is, amíg élelmiszerek vásárlására a szükséges jegyeket meg tudom szerezni, a tábor ellátá-

sában maradunk, s én az ebédet és vacsorát hazahozom, vagy ha szép idő van, és Illus járnai tud, legalább ebédre kimegyünk oda.

Megkezdjük tehát életünket a kedves hollandusok meleg családi körében. Hogy meddig fog ez az állapot tartani, senki sem tudja, de ha télen át itt maradunk, akkor lakáskérésünk máris meg van oldva. Vacsorára levittük a táborban kiosztott kolbászt, sajtot, kenyeret, házigazdáink pedig szeretettel kínálnak meg krumplilevesszel, teával. Vacsora előtt és vacsora után az asztalfőn ülő Schils apa hosszú imát mond hollandusul. Jobban mondván nem is egyszerű imáról van szó, hanem egy majdnem 15-20 percig tartó ájtatos szertartásról, amikor, mint a templomban, közben a család többi tagja responsoriumszerűen felel. A szövegből persze alig értettünk valamit, de a végén megértettük, hogy családjukért, jó barátaikéért imádkoznak, és meghatva hallottuk, mikor „Mynher Överst Markó” és „Mewrouw Helene Markó” neveinket is belevonták. Kimondhatatlanul jól esik ebben a gyalázatos világban ilyen abszolút jó, szívük mélyéig tiszta, kedves emberek társaságában lenni. Vacsora után hamar felvonultunk II. emeleti szobánkba, s nem tudom leírni azt a gyönyörűséget, amikor hat hónapi hányódás után először alszunk ismét jó ágyakban, szobában, zavartalanul, egyedül!

Szeptember 27.

Remek éjszaka után kipihenve, frissen ébredtünk. Illus a tegnapi nap eseményei nemcsak lelkileg, de testileg is igen megviselték, az idő is rossz, így hát nem volt kedve kimenni a házból, csendesen rendezkedik és szórakozik a gyerekekkel. Tea, vajás kenyér reggeli után én bemegyek a városba. Mindenütt nagy a felháborodás az amerikaiak felelőtlen, komisz eljárása miatt, s egészen idegen emberek megállítanak engem, és kikérdeznak, s mindenki szidja az amerikaiakat, hogy egy egész magyar táborral így bántak el. Azután kimentem a táborba is. Ebédet nem tudtak még főzni, mindenkinek kiadtak krumplit, mi egymást. Nagy az elkeseredés, valóban tűrhetetlen a tartózkodás ott, hiszen a kis kényelmet nyújtó matracokat stb. mindenki tegnap visszaadta városi barátainknak. Gerseyéknek sikerült a mi közelünkben szobát kapni. Szegény Gálosy Éviék sorsa aggaszt, de még délben sikerült nekem őket elhelyezni Greschék segítségével egy sötét, de tágas szobában. A seewiesieieknél is bajok vannak. Szelényiek a transzport elől kis kézi kocsival szökőben voltak angol területre, de a nagy nehézségektől megtorpanva még idejében visszatértek. Fekete hadnagy pedig majdnem elégett, amikor sötétben felbotorkálva az épületük padlásán lévő volt szobájába, véletlenül felrúgott egy petróleumos kannát. Nem gondolván erre, öngyújtójával próbált tájékozódni, s a kiömlött petróleumot a falépcsőn felgyújtotta. Elég súlyos égési sebeket szenvedett.

Ruháimmal bajban vagyok. Poggyászom likvidálása során jó zubbonyomat, mivel arra otthon úgy sem lesz szükségem, Gálosy Józsinak adtam. Nekik viszont sok poggyászuk lévén, Fekete hadnagy vállalta, hogy magával viszi, s majd Pesten adja oda neki. Most, hogy Fekete a seewiesei petróleumégésnél megsérült és zubbonya is megégett, azt mondta Gálosynak, hogy ezt a zubbonyt ő fogja megtartani. Pedig most már, legalább arra az időre, amíg még itt vagyunk és egyenruhában járhatok, nekem is kellene az.

Volant és Gálosy délután bemennek H. századoshoz, de ő is csak annyit tud, hogy kb. tíz nap múlva útnak indítanak.

Vacsoránál Schils papa hiányzik, egy görög hercegnőnél van valami politikai estélyen. Ő itt, a világ minden részéből ideszorult emberek közt olyan politikai tanácsadóféle, s részt vesz minden tanácskozáson. Helyette legidősebb fia, Dénes (Denise) ül az asztalfőn és vezeti az asztali áhítatos szertartást. Illussal magunkban mosolyogva állapítjuk meg, hogy a fi-

atalság bizonyára kissé unja a hosszú szertartást, amikor a párologó tál már az asztalon van, mert Denise sokkal rövidebbre fogta és hamarabb végezte el az ájtatosságot, mint apja. Nagyon kedves és tipikusan szőke, kékszemű holland gyerekek, és öröm ezt a családot együtt látni. Lelki oázis ebben a gyalázatos világban és rossz emberek közt. A legidősebb, Denise, most érettségizik, azután jön Ottilia, gyönyörű 17 éves, magas, karcsú, szőke, kékszemű leány, angyali jó lélek sugárzik egész egyéniségéből, különben, ha hazakerülnek, apácának készül. Jérôme, Frits, Maria, Jan és Erik a többi gyermek neve. Különösen mulatságos a kis ötéves Erik. Pufók, mindig jókedvű, tomboló temperamentumú gyerek, aki máris meleg barátságot kötött Boncossal, aki különben az egész család kedvence.

Napközben Gerseyék kerestek fel minket, itt laknak egészen közel, a Tannenheim nevű villában, egy kedves nyugalmazott hercegi főintéző családnál.

Legfőbb gondom most, hogy miképpen szerezhetem meg az élelmi jegyeket, hogy itt Schilsék konyháján magunk láthassuk el ételmezésünket. Pucher polgármester azt mondja, nehezen fog menni, mert csak amerikai engedéllyel vehet minket át ételmezési nyilvántartásba. Majd Wiebolsot kérem meg, hogy segítsen ebben. Sorsunk még mindig bizonytalan. Itt maradunk-é, vagy máshová visznek, vagy hazaküldenek, a jó Isten tudja.

Szeptember 28.

Délelőtt bemegyek a városba Hummelékhoz, Springéékhez és Gommannékhoz tudatni visszatérésünket. Mindenütt meleg szeretettel fogadnak, és szidják az amerikaiakat. Wiebolsnál is jártam. Érdeklődött ellátási ügyemről. A polgármester igazat mondott: hatósági élelmi jegyeket csak akkor kaphatok, ha törölnek az amerikaiak a katonai ellátási nyilvántartásból. De ez nem olyan egyszerű. A hadifogoly kategóriát a magyar menekülteknél az amerikaiak már megszüntették. Csak katonákat családtagjaikkal, és polgári menekülteket ösmernek el. A katonáknak pedig csak közös táborban adnak közös ellátást, és ezeket fogják legelső sorban hazaszállítani. Ha tehát igazolni tudom, hogy nem vagyok aktív katonai személy, és csak praktikussági szempontból csatlakoztam a katonai táborhoz, akkor talán átminősítenek civil menekültté, s sorsomról akkor magam dönthetek, s megkapom a hatósági jegyeket. De ebben az esetben teljesen el kell magamat különítenem az eddigi táborlakótársaimtól. Nekem ez a megoldás tetszik, hiszen a lelki közösségünk, pár kedves, jó embert kivéve, már amúgy is megszűnt velük, és hovatovább amúgy is tűrhetetlen lett volna a velük való együttélés. De Ilus higgadtabban ítéli meg a helyzetet – és ebben igazat adok neki –, hogy mégsem ajánlatos teljesen elszakadni tőlük, mert hiszen, talán már néhány nap múlva amúgy is hazaküldenek, s akkor lényegesen könnyebb lesz utazásunk velük, rendezett transzportban, mint később magunkra hagyatva. A közös konyha Schilséknél, bármilyen kedvesek és minden áldozatra hajlandók, hosszú időre nem lesz jó, hiszen nem csak ők, de a Litolff család is használja a konyhát. A külön főzés egy tűzhelyen okvetlen súrlódásra ad okot. Hát nem fogom elhamarkodni a dolgot.

A Gálosy-féle zubbonyügyem is komplikálódik. Ő határozottan állítja, hogy Feketének nem használatra, hanem csak szállításra adta oda zubbonyomat, Fekete viszont azt mondja, hogy neki ajándékozta. Nem tudom, ki nem mond igazat. Szóval amerre nézünk, csak baj, komplikáció, bosszúság. Mikor fog ez véget érni? S ezenfelül szakadatlanul zuhog az eső. A hegyeken mindig több a hó, szóval itt állunk a kérlelhetetlen korai hegyvidéki tél küszöbén, egy darab tüzelő nélkül. Schils késő este azzal jön haza, hogy a háború kikerülhetetlen. Kitörésének pillanata csak attól függ, mikor következik be olyan „aktualitás”, amely azt kirobbantja. És ha ez bekövetkezik, mi lesz velünk, ide, idegenbe szorult szegény magyarokkal?

Szeptember 29.

Vigasztalan esős napra ébredünk. Sokáig álmatlanul forgolódtam kényelmes ágyamban, a tüzelőgond sem hagyott aludni. És ruhám is napról napra romlik. Egyetlen ócska civil ruhám van, a Gommann-félének átalakítását a szabó nem vállalja, kalapom nincs, csak egy sportsapkám, se esernyőm, se kalucsnim, tehát a szakadatlan esőben minden nap bőrig ázom, és minden tönkre megy.

A Litolff családdal hamar megbarátkoztunk. Kellemes, művelt emberek, az asszony egy osztrák–magyar generális leánya, egyetlen felnőtt leányuk, Helga, tökéletesen tud magyarul, mert a férfi tíz évig volt Székesfehérváron egy textilgyár mérnöke, azután Pesten éltek, s Helga Lindner Marcinak volt növendéke a testnevelési főiskolán. Nagy bajban vannak szegények, teljesen hontalanok. A férfi szudétanémet állampolgár, onnan a csehek kikergették, legszívesebben Magyarországra mennének, de ott sem veszik fel őket. Teljesen a levegőben lógnak. Velünk egy emeleten laknak, és a fürdőszobát közösen használjuk. A villában a két fürdőszoba és a konyha tűzhelye villamos árammal fűthető, ez csak reggel, délben és este, a főzés tartama alatt működik, s már ez is komplikálná a három család közös főzését. Fürdővizet hetenként egyszer lehet melegíteni. Ma reggel került reánk a sor, kimondhatatlanul élveztük a szép csempés fürdőt, közvetlenül szobánk mellett.

Dél előtt egy rokonszenves férfi, jugoszláv illetőségű délvidéki sváb ember kereste fel Schilset. Engem is lehívtak a beszélgetéshez, Schils közölte, hogy az angolok már tisztán látják, hogy az oroszok minden megállapodást szabotálnak, a háború elkerülhetetlen. De nem az angolok fognak támadni, hanem kellő időben provokálnak egy orosz támadást. Az angolszász hadak azonnal bevonulnak Magyarországra és Jugoszláviába; a háború a Balkánon fog kezdődni, de a főhadszíntér Kelet-Poroszországban lesz. Az orosz flotta állítólag már a lengyel kikötőkbe érkezett.

Ebéd után kimentem a táborba, mert Volant a családfőket hívta össze egy megbeszélésre. Közölte, hogy Gálosytól átvette a táborparancsnokságot, keményen leszidta az örökké gáncoskodókat, akik mindig bizalmatlanok, nem hisznek az idősebbek megfontolt véleményének, s minden kósza hírnek hitelt adnak. Vázolta az élelmezési helyzetünket. Beszéde nagy megnyugvást keltett, hiszen mindenki ismeri őt, és a mostani nehéz viszonyok közt legalkalmasabbnak tartja a tábor ügyeinek vezetésére, annál inkább, mert jól tudják, hogy családja otthon van, tehát ő is minden bizonnyal a hazatérés mellett fog állást foglalni, mihelyt ez simán mehet. Volant azután bement a Gemeindeamtba, ahol a polgármesterrel és Collinsszal tárgyalt. Ígérték, hogy délután megnézik a Park hotel, s azután rögtön döntenek.

Nagy részvétellel nézzük a szegény Schils család küzdelmes életét. Csupán a hatósági élelmi jegyekre utalva, bizony nem könnyű dolog szegény asszonynak kilenc tagú családot ellátni, gondozni, öltöztetni. Nagyon szerényen étkeznek, és mégis minden rendben megy náluk, az igaz, hogy az asszony és a nagyobb gyerekek reggeltől estig dolgoznak. De mindent jókedvvel csinálnak, és minden dolgukban meghatározott szeretet köti őket össze egymással. Elbeszélésükből kihámozzuk, hogy otthon, Hollandiában igen jó módban éltek, tízszobás saját villájukban, három személyzettel, a férfi mint több szakfolyóirat szerkesztője és közgazdasági munkák irányítója szépen keresett. Mióta a sors idevetette őket, hetente legfeljebb egyszer esznek húst, egyébként csak leveseket, s a vacsora rendszeren főtt vagy sült krumpli salátával, vagy valamiféle mártással.

Este Schils meghívására Litolffal együtt elmegyünk a Park hotelbe, ahol egy Lewandowski dr. nevű fiatal bécsi közgazdász tanár tart érdekes előadást a mai Ausztriáról és jövőjéről. Lelkesen felszólal a Mussolininek átadott Dél-Tirol visszacsatolása mellett, amit

a közönség élénk helyesléssel hallgat. Késő éjjel, szakadó esőben, koromsötétben, térdig erő sárban botorkáltunk haza.

Szeptember 30. vasárnap

Ilussal templomba megyünk, ebédre pedig kisétalunk a táborba, ahol már rendesen folyik a főzés. A zubbonyomat visszakaptam. Útközben hazafelé az erdőben szedünk a hátizsákba forgácsot, hulladékfát. A délutánt otthon töltjük. Ilus segít Schilsnének, mert Mária leányát holnap viszi apja Riedbe egy apácainternátusba, s még mindenfélét kell varrni, elkészíteni. Mi, férfiak kedélyesen elbeszélgetve, szórakoztatjuk. Még egy fiatal leány vendégük is van, egy csinos bécsi leány, Renata, akinek apja elesett, anyja Bécsben lakik, de nem meri leányát ott tartani, azért Schilsék idehozták addig, amíg egy linzi internátusban el tudják helyezni.

A svejci rádió nyíltan beszél a „harmadik világháború” küszöbön álló kitöréséről, az angol sajtó és rádió pedig erősen kifakad az orosz demokrácia ellen, s nyíltan szemfényvesztésnek, blöffnek és a szövetségesek becsapásának minősíti.

Délután felkeressük Bretzéket és Kunschnéét. Bretz Józsi ismételten biztosít arról, hogy legalább 3 méter tűzifahasábot a mi számunkra ki fog termelni. Vacsora után igen érdekes beszélgetés Schilsszel és Litolfal, politikai, vallási kérdésekről. Az angolszászok tervezéseiben mindjobban alakot ölt egy Duna-Konföderáció terve. Sajnos, Magyarországot egyelőre nem veszik kombinációba, hanem csak akkor, ha a Miklós-kormányt egy tőlük is elismert kormány fogja felváltani.

Október 1.

Az eső immár nyolcadik napja éjjel-nappal szakadatlanul ömlik. Sikerül egy közeli házban Schilsék közvetítésével ígéretet kapnom, hogy naponta lesz egy liter lefölezött tejünk. Ma reggel elmegyek oda, a Kernbäuerin asszonyhoz, 50 Pfennigért kapom a tejet. Ha le is van fölözve, de még így is olyan tartalmas, hogy Ilusom boldogan élvezi.

Legnagyobb gondunk most a tűzifabeszerezés. Naponta járok az erdőbe gallyakat gyűjteni, de ez nem elég, szobánkat most már minden nap fűteni kell. A táborban ugyanez a helyzet. A környező erdőben megszámlálhatatlan kitermelt és szabadon, őrizet nélkül fekvő ölfatömegek vannak szép rendbe rakva, amiket a városiak termeltek ki maguknak. Bárhogy tiltjuk is, a táborlakók bizony onnan hoznak maguknak. De az a szerencse, hogy annyi itt a fa, hogy ezt a rekvirálást észre sem lehet venni. S különben ebben a tekintetben a felfogás általában olyan laza, hogy ha – mint itt mondják a zabrálásra – valaki „organizál” magának fát, csak akkor jelentik fel, ha ezt nagyon feltűnően és tömegben csinálja. Mit tagadjam, én is kénytelen vagyok néha hazamenet estefelé egy-egy hasábot a vállamra csapi és hazahozni, mert különben nem tudnánk fűteni.

Hómenné mégsem ment kórházba, hanem hogy lefoglalja magát, most naponta kijár ide Altaussee-ba, és Reichnének segít a varrásban. Nagyon sajnáljuk szegény Schils Ottit. Ez a bájos fiatal leány sokat betegeskedik asztmával, persze a nyirkos klíma miatt. Ma is ágyban fekszik, s Ilus víg történetekkel igyekszik őt szórakoztatni.

Délelőtt felmegyünk Bandival a polgármesterhez, s megkapjuk tőle a lakáskiutaló végzést a Park hotel lefoglalására. Holnap reggel kimegyünk oda, hogy a tulajdonosnéval megbeszéljük a beköltözést. Ilus ismét kínlódik isiászával, ágyban fekszik, de nem unatkozik, mert örömeinkre kedves barátaink, a Gersey házaspár jött látogatásunkra. Ebédre csak én megyek a táborba, s elhozom Ilus adagját. Vacsorára a nagy esőben nem volt kedvem ismét kimenni, s mivel Ilusnak volt teje, az ő levesét én élvezem forrón a sok eső-

ben, sárban való szaladgálás után. Ilus még egy kis gombás krumplit is készített, úgyhogy igen kellemesen töltöttük az estét meleg szobánkban. Az angol rádió leplezetlenül szidja az oroszokat, hogy minden közös megállapodást szabotálnak, és hogy Magyarországot, a megegyezésnek fittyet hányva, teljesen bolsevizálják. Állítólag már a Miklós-kormány sem elég jó nekik, hanem a mellett felállítanak egy magyar kommunista néptanácsot. Az oroszok, az amerikai hírek szerint kijelentették, hogy ha az angolszászok nem akarják elismerni a mostani magyar, bolgár és román kormányokat, akkor az ellen megteszik a szükséges intézkedéseket, mert nem fogják tűrni, hogy a nyugati hatalmak beleszóljanak Kelet-Európa ügyeibe. Hát ez most már világos, és nekünk nagyon lehangoló perspektíva. Úgy látjuk, már most megbosszulja magát az amerikaiak hiszékenysége és bizalma orosz szövetségükben. Azt hitték, hogy az is olyan fair partner, mint ők, s most majd látni fogják, hogy a keleti, bolsevista diplomáciával nyugati diplomáciai nyelven beszélni hiú és meddő próbálkozás. A háborús légkör sűrűsödik. Halljuk, hogy az amerikaiak és angolok komoly készüléket tesznek az orosz demarkációs vonal mögött való erőcsoportosításra, de ugyanez történik orosz részen is. A már haza, Amerikába irányított néhány csapatszál-lítmányt hír szerint nem hajózták be, hanem visszafordították Németország felé.

Október 2.

A Schils házaspár hajnalban elindult, Renátát leadják Linzben és Maria leányukat Riedbe kísérik. Itthon Ilus veszi át az itt maradt család gondozását és ellátását.

Délután Volanttal átmegyek a Park hotelbe a kiszemelt helyiségek átvételére. A tulajdonosnő, Frischmuth asszony most már nem okoz kellemetlenségeket, különösen, amikor megígérjük, hogy az amerikai beszállásolás okozta károkat saját rezsiben rendbe hozzuk. A fűthető szobákat a szomszéd helyiségekkel összekombinálva, összesen 12 lakható szobát találtunk, 58 ágygal és sok szép, többnyire antik Biedermayer bútorral. Ezekbe kell 63 személyünket valahogy elhelyezni. A vízvezeték és villany több helyen nem működik, és WC is csak egy használható a földszinten, de csak úgy, ha mindennap teleöntjük a tartályát többször is vízzel. Konyhánkat egy betonpadlójú kamrában állítjuk fel, mellette van egy kis élelmi raktárnak alkalmas fülke. Nagy gyönyörűség ez, a táborbeli nyílt, szabadtéri főzés után! A szobák persze hidegek lesznek, de hát mit csináljunk, nincs módunk sorunkon másképp, kedvezőbben változtatni. Különben is az amerikai Kommando szerint rövidesen amúgy is hazaküldenek.

A Bad Aussee-i magyar felügyelőségen újabb botrány. H. százados végre rájött, hogy a tőlünk odavitt, félzsídó Leitner állandóan lopja a cukorkészletet, és azzal feketézik. Letartóztatta és átadta az amerikai kormányzáság bíróságának. Félek, ebből nagy bajok lesznek, mert természetes, hogy Leitner vissza fog rúgni, s majd ő elmondja mindazt a sok inkorrektiséget, ami H. százados környezetét terheli. Nem nagyon épületes kép fog kialakulni az itteni magyarok viselkedéséről.

Október 3.

Szakadatlan, vigasztalan eső, délután viharrá növekszik, havas esővel, de még az ittenieknek is szokatlan természeti jelenség, többször erősen dörög és villámlik az égbolt.

Az átköltözés megbeszélésére reggel az összes családfővel átmegyünk a Park hotelbe, ahol Volant minden családnak átadja a kiosztott szobákat. Természetesen óriási a felzúdulás, Volantot protekcióval vádolják, hogy a legjobb helyeket önkényesen osztotta szét. Leghangosabbak a tisztelt zupás őrmesterek, akik gyerekekkel vannak itt, s nyíltan kifogásolják, hogy gyermektelen házaspárok, mint például mi, kapjuk a jobb helyeket. S a tiszt

urak sem sokkal jobbák, mindenki különleges elbírálást követel. De Volant Bandiban emberükre találtak. Erélyesen rendreutasítja a lázongókat, végre valahogy megnyugszanak, és megkezdődik a behurcolkodás. Mi, Horváth Pistáékkal, tehát két házaspár, és a két nőlen baraktárs, Volant és Vetró kaptuk az egyik földszintes, alkóvos szobát, mert én kijelentettem, hogy visszatérünk a közösségbe. Szobánk a bejárathoz, konyhához közel van, s egy, bár sérült, de elég jól fűthető fehér kályhával van ellátva. Úgy osztottuk szét a fekvőhelyeket, hogy mi kaptuk az alkóvnit, amit nagy függöny zár el a szobától, ugyanolyan nehéz, kék mintás szövetből, mint a fal tapétája. Szobánkból egy kis toalett fürke nyílik, sajnos a WC-je használhatatlan, de legalább mosdócsésze van, persze a vízvezeték itt sem működik, tehát a vizet az udvarról kell behozni. De ez nem zavar, így is óriási a kényelem, és végeredményben inkább mi, idősebbek lakjunk itt, mint a fiatalabb lázongók. Pálosyék szemben vannak Gerseyékkel együtt két, egymásba nyíló szobában. Sajnos, csak szimpla ablakok vannak az egész házban zöld zsalugáterrel. Ha tehát a telet itt kell töltenünk, nem tudom, hogy fogjuk kibírni. Schils szerint a legutolsó transzportot ez évben október 15-én indítják el. Ha tehát addig nem kerülne sor a mi elszállításunkra, egészen biztosan itt maradunk. Csak ne indítsanak el hebehurgyán, hogy ez a nap valahol már útközben érjen, s kirakjanak még rosszabb helyen! Kissé kellemetlen nekünk, hogy Schilsék határozottan neheztelnek, hogy nem maradunk náluk a házban, s folyton azt kérdezik, mivel bántottak meg minket, hogy elkíváncozunk családi körükből. De azután megnyugtadjuk őket, hogy a mi érdekünk, hogy az elszállítás előtt együtt legyünk a tábor közösségével, máskülönben nem fognak törődni velünk. Élelmi jegyet nem kaphatunk, s minden nap a Park hotelbe menni hóban, sárban ebédért, vacsoráért, olyan nehéz feladat, amit nem vállalhatunk. Közlembb van ugyan hozzánk, mint a tábor volt, de az útja sokkal sárosabb. És Ilus sem bírja a Schils-villában a két emeletet, naponta sokszor le és fel, mert szegénynek isiásza vagy ízületi bántalma semmiképpen sem javul.

Estefelé elmegyek a tejért, azután kedélyesen elbeszélgetünk a holland szülőkkel és nagyobb gyermekeikkel.

Október 4.

Reggel arra ébredünk, hogy a földet bokáig érő hó borítja, s a fák roskadoznak a hó alatt. Napközben ugyan olvad, havas eső esik s nagy hócsapok zuhannak nyakunkba az erdőben a fákról. Reggel átmegyek a Park hotelbe. Még mindig vannak csendesebb-hangosabb békétlenségek, a veszekedést most már az asszonyok folytatják, míg Bandi erélyesen le nem hordja őket. A hurcolkodás egész nap folyik, a konyha már itt van, úgyhogy délután 2 órára már kapunk egy meleg rántottlevest, s a főétkezés este húsleves és konzervpörkölt borsófőzeléssel. Mindezt ma még hazavittem, de holnap Ilussal leköltözünk a Park hotelbe, annál inkább, mert rajta van a sor a konyhán, s nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy ez alól kihúzza magát, s másnap jön csak oda. Ez a lelkiismeretessége nem sokat ért, mert bár barátaink teljesen honorálják ezt, de a tábor többsége – mint azt alkalmam volt hátam mögött hallani – azt mondja, hogy persze az Ezredesék megvárták, amíg a takarítás, költözködés véget ér, s akkor a készre jönnek. Minden család szobáját természetesen maga takarította, a mi alkovenünk felsúrolását az angyali Pálosy leányok vállaltak Ilus helyett, de már az ablakok tisztítását, portörleszt stb. mi magunk végeztük el beköltözésünk után.

A táborlakók hazavágyódását felvillanyozza egy levél, amit Bad Aussee-ban kapott Leditner hadapród édesanyjától, valami titkos úton. Azt írja, hogy Lambertéktől többen mégis hazaértek, s olyan rózsásnak festi az orosz–magyar állapotokat, hogy azt semmiképpen sem lehet higgadtan gondolkodva elhinni. Sürgeti fiát, hogy jöjjön, akár gyalog is, mert

otthon százszor jobb dolga lesz, mint kint, s aki hamarosan [nem] jön, az nem fog tudni elhelyezkedni otthon. Lehet, hogy van ebben valami, de az az érzésünk, hogy ez a levél egy zsidóktól sugalmazott üzenet. Az oroszokat jámbor, kellemes embereknek mondja, akik senkinek sem ártnak, de mindenkin csak segítenek stb. stb. Ezzel szemben a ischli magyar Vöröskeresztől kaptunk hivatalos üzenetet, hogy mindenki csak a legszükségesebb kis kézipoggyászt vigye magával, s várjon a többi holmija hazaszállításával, amíg ezt kár nélkül teheti. Hát ebből mindenestre másra lehet következtetni, mint a Leitner-féle üzenetből.

Délben két rokonszenves, fiatal amerikai tiszt jön ki hozzánk, a fiatalabb úgy mutatkozik be, mint Collins kijelölt utódja. Tüzetesen végignéznek minden helyiséget, felírnak mindent, meghallgatják kívánságainkat, s hangoztatják: „we will help you”.²⁵⁶ Hát ez örvendetes és megnyugtató. Mosolygunk, mikor nagyon a lelkünkre kötik, hogy a tűzre vigyázzunk és dolgozzunk ki egy tűzrendészeti szabályzatot. Estefelé még utoljára lemegyek, hogy felhozzam Ilusnak a vacsorát és a Kernbäuerintől a szokásos tejet.

Október 5.

Reggel átmegyünk a Park hotelbe és Ilus azonnal hozzálát az ebédfőzéshez. Én pedig egy fuvarossal lehozom Schilséktől a holminkat. Szakadó eső, nyirkos hideg, de valahogy mégis más az érzésünk ebben a szép szobában, mint a fabarakkos táborban.

Az alkovnik elég szűk, csak a két nagy antik ágy fér el benne, egy kis asztal és egy szék, de van a falban egy kis faliszekrény, és még egy éjjeliszekrényt is be tudtunk szorítani, úgyhogy a barakkhoz viszonyítva úriasan elrendezkedhettünk a délután folyamán. Ágyaink kitűnőek, és a kályha is elég meleget ad, csak hát a tüzelő kérdése még megoldhatatlan, s jobbára csak azzal fűtünk, amit az erdőben fogunk szedni és „organizálni”.

Testi jólétünk tehát most egyelőre úgy-ahogy biztosítva van, de lelki problémáink óriási módon merednek elénk. Tegnap egész délután erről beszéltünk. Minden eddiginél súlyosabb dilemmában vagyunk. A hathavi hontalanságban és cigányéletben megviselt idegeink rohamosan romlanak. A remény és kétség között hanykolódva most ott tartunk, hogy magunk sem tudjuk, mi lenne nekünk jobb? Ellenállhatatlanul felülkerekedik bennünk a vágy, hazamenni, minden áron, akármi is fogad otthon. A zord időjárás, a tüzelőkérdés, a reménytelen élelmezési helyzet, mindehhez Ilusom hanyatló egészsége is erre a megoldásra terel. A hollandusok és a külföldi rádióhírek szerint a háború elkerülhetetlen. Ezt elhisszük, de ha ez bekövetkezik, akkor mégis csak jobb lenne itt maradni, s bevárni a helyzet kialakulását. Istenem, mit tegyünk? Az viszont biztos, hogy ha együtt maradunk a táborral, Volant okos és előrelátó, erélyes vezetésében megbízhatunk, a sorsunk és hazajutásunk biztosabban látszik most, mintha a bizonytalan háborúra számítva itt maradunk, s esetleg később még nehezebben jutunk haza. Az biztos, hogy mi ketten Ilussal itt, Altaussee-ban a hollandusok, Springe, Wessely, Hilbrand, Neugebauer családok körében és tőlük támogatva a telet talán egész jól el tudnók tölteni, de ha az egész tábor – önként jelentkezési alapon – hazaindul, és csak mi és Pálosyék maradunk itt, ennek talán végzetes következménye lehet később, ha egyszer mégis hazavetődünk, s otthon az alatt mindenünket elkobozzák, s mivel vonakodtunk hazajönni, talán állampolgárságunktól is megfosztva, be sem fogadnak.

Álmatlan éjszaka után Ilusommal még egyszer átbeszéltünk minden lehetőséget, s úgy határoztunk, hogy csak abban az esetben maradunk itt, ha a tábor többsége is erre határozna magát. Ebben az esetben ezt tőlünk mint a legidősebb táborlakóktól senki sem

²⁵⁶ Segíteni fogunk Önöknek. (ang.)

vehetné rossz néven. Az utolsó reggel, amit a vendégszerető hollandus barátaink fedele alatt töltöttünk, megérlelte tehát végleges elhatározásunkat. Ha az egész tábor, akár kényszerből, akár önként jelentkezve, hazaindul, mi is velük tartunk. De kalandos szökésre, egyéni viszontagságos vállalkozásra nem leszünk hajlandók.

Október 6.

Az első éjszakánk a Park hotelben kitűnő volt. A jó ágyakban kipihenve ébredtünk, és látjuk, hogy ez a kis együttes, a doktor házaspár, Volant Bandi és Vetró Sanyival, kellemes lesz mindnyájunknak. A kedélyeket ma is csak a hazatérés gondolata foglalkoztatja. A rádióban halljuk, hogy a külügyminiszterek londoni konferenciája félbeszakadt, mert Attlee angol miniszterelnök kijelentése szerint: „Molotov úr Hitler-féle módszerekkel akarja a szovjet álláspontot, ami szöges ellentétben áll a nyugati szabad demokraták felfogásával, Kelet-Európára ráerőszakolni”. Szóval az ellentét a nagyhatalmak közt napról napra élesedik. Mi lesz velünk otthoni és jelenleg még hazátlan magyarokkal? Bízom abban, hogy talán a jó Isten majd csak elrendezi sorsunkat, hogy nyugodtan hazatérhessünk.

Eddig passzíve vettük tudomásul az amerikaiak hazaindító intézkedéseit. Most a tábor többségének kívánságára e téren egy aktívabb lépésre határozzuk magunkat. Volant ma bement Bad Aussee-ba, és közölte H. századossal, hogy az itteni sivár fűtési és élelmezési helyzet és reménytelen jövő miatt az egész tábor most már szeretne szabályos úton hazamenni, s kéri, hogy tegye meg a szükséges lépéseket az amerikai Military Governmentnél. H. helyesli ez elhatározásunkat, s a legjobb megoldásként azt ajánlja, hogy küldjön a tábor néhány megbízottat Ischlbe az amerikai szállításvezetőséghez, és kérjen vonatot, illetve egy hazamenő transzportba való besorolást. Azt is közli, hogy a múltkori visszafordításunk oka az volt, hogy a magyarok olyan tömegekben indultak haza, hogy a vasút ezt nem tudta lebonyolítani. Naponta legfeljebb 20 000 embert szállíthatnak, s volt olyan nap, amikor közel 100 000 ember akart hazaindulni. Most a salzburgi magyarok hazaszállítása folyik, azután sor kerül reánk is.

Az amerikai rádió és az osztrák újságok is írnak erről, tehát úgy látszik, igaz. Közölnek egy hírt a pesti rádióból is, amely szerint Ausztriában még 208 000 magyar van, s szállításuk még a tél előtt befejeződik. Az amerikaiak a szállítás gyorsítása érdekében állítólag sok autóbust is adnak.

Volant délben összehívta az egész tábort, s mindezeket közölte. Felszólított mindenkit, hogy nyilatkozzék kötelezően, haza akar-é menni, ha sikerül nekünk kieszközölni, hogy amerikai kísérettel, egy transzportban szállítanak a magyar határig. Nagy örömmel hallja ezt mindenki. Nehány gáncsoskodó, élükön Benedek Petur, hallani akarja, hogy ebben a helyzetben mit fogok én határozni. Rövid beszédben kifejtettem, hogy ilyen körülmények közt, természetesen mi is velük tartunk, de csakis abban az esetben, ha Ischlben sikerül kieszközölni, hogy zárt szállítmányban, Volant vezetésével és amerikai kísérettel biztosítják a hazamenetelünket.

Benedek ezután újból felszólalt, és azt javasolta, hogy ő fog elmenni Ischlbe az engedélyt kiszerezni, nyilván azért, mert nem bízok sem bennem, sem Volantban. Fogadkozik, hogy ki fogja erőszakolni a szállítási engedélyt, és ha olyan választ kapna, hogy várjunk türelemmel, hiszen rövidesen úgyis sor kerül a mi táborunkra, akkor azt fogja kérni, hogy aki ezt nem akarja bevárni, annak adjanak családonként külön utazási engedélyt. Utóbbi alternatívára sem mi, sem Pálosyék nem hajlandók, mert kockázatos egyéni kalandozásra nem vállalkozunk, hanem inkább türelmesen várunk. Szívesen engedjük Benedeket a tábor nevében Ischlbe. Legalább, ha elutasítják, nem róhatja a mi terhünkre.

Este tejért voltam. A sártenger a Park hotel körül most már feneketlen. Pedig igazán gyönyörű helyen fekszik, látszik, hogy 60-80 év előtt már luxushotelnek épült a tó partján, gyönyörű őspark közepén. Ilyen vastag fehér nyír- és kőrisfákat, mint itt, még a dobsinai őserdőkben sem láttam.

Október 7. vasárnap

Kétheti, megszakítás nélküli eső után ma délután végre kissé kiderül. Ma van Ilusom 53. születésnapja. Szegénykémnek még csak egy szál virággal sem tudok kedveskedni, csak arra kérem a jó Istent, adja vissza egészségét, és áldja meg őt mindazért a lelki és testi segítségért, amivel sokszor viszontagságos és most még válságosabb helyzetünkben, két veszített háború alatt és után minden körülmények közt híven mellettem állott!

Délelőtt misén voltunk, délután pedig kedélyes teán Schilsékkal együtt Springééknél.

Október 8.

Verőfényes reggel, remek képre virradunk. A hegyeket, lejtőket, majdnem a tó partjáig lenyúlva hóréteg fedi, a fenyők sötétzöld színe közé a lombos fák pazar őszi színpompája vegyül. Emlegetjük Ilussal kedves festőművész jó barátainkat, Szász Sándornét, Juhász Jenőné s Lászlóffy Elsiét, milyen gyönyörű témákat találnának. De talán festékekkel nem is lehet hüen ábrázolni ezt az őszivel kevert téli szín pompát, ami itt, a sötétvizű tengerszem partján előttünk feltárul.

Délelőtt Volanttal megyünk az amerikai kommandóhoz, ahová Wiebols dr. hívatott, hogy a téli munkaszolgálatot megbeszélje. Odaérve azzal fogad, hogy minden tárgytalan, mert ma reggel megérkezett a végleges parancs elszállításunkra. Bevezet Collins utódjához, Earl W. Snow főhadnagyhoz. Kedves, udvarias úriember. Mutatja nekünk a rendeletet, hogy 12-én, tehát négy nap múlva indulunk. Gmundenig amerikai teherautók visznek, ott raknak vonatra. Négy nap ételt kapunk az útra. Tehát a kocka most már végleg eldőlt, s valahogy Ilussal együtt nyugodtan fogadjuk ezt a döntést, és az az érzésünk, hogy ezúttal csakugyan hazavisznek. Legalább a bizonytalanság véget ér, s nem kell tovább tépelődni azon, hogy mit tegyünk. Az eddig hallottak és az első kudarcos elszállítási kísérletnél tett tapasztalataink arra készítetnek, hogy még kevesebb poggyászt vigyünk magunkkal, s többet hagyjunk itt biztos helyen, a derék Hilbrand családnál. Naiv reménnyel mondjuk magunknak és nekik, hogy milyen örömmel fogunk egy év múlva, ha Európa rendbe jön, mint nyaralók visszatérni a csomagért és meglátogatni őket és többi kedves Aussee-beli kedves barátunkat!

Délután Hómanné látogat meg. Aggódva gondol a télre, mert nincs meleg kabátja. Ilus azonnal odaadja neki jó vatelinnal bélelt télikabátját, mivel ő a sealskin bundát viszi haza. Hómanné viszont egy írást ad nekünk, hogy a Nemzeti Múzeumban lévő lakásukban ingóságait gondozó ott maradt tisztviselő mindent kiadjon nekünk az ő holmijaikból, amire esetleg szükségünk lehet. Itt jegyzem meg, hogy nem éltünk ezzel a kedvességgel, mivel Bálinték lakását eléggé kifosztották, s ami megmaradt, az – amikor a múzeumban érdeklődtem, mondták nekem – olyan helyen van bezsúfolva, hogy ahhoz még nem lehetett hozzáférni.

Este tejért gázolok a feneketlen sárban, ez alatt Horváthné Mariska a szobánk számára remek paprikáskrumplit készít ugorkasalátával. A tábortársak körében általános az öröm a biztató hazatérés miatt, mindenki boldogan csomagol és készül. Már mi is beletörődünk, bár a rádióhírek nem valami rózsás külpolitikai helyzetet festenek. Az angolszászok semmi szín alatt nem akarnak beletörődni abba, hogy Kelet-Európát, főleg Magyarországot Oroszország bolsevizálja, és újságjaik is nyíltan kimondják, hogy az oroszok hajthatat-

lansága és minden fair play-t megakadályozó szerződésellenes magatartása az oka, hogy a békekötések kitolódnak, s a londoni konferencia kátyúba futott. Amerika ragaszkodik a nyugat-európai értelmezésű demokráciához egész Európában. Vajon végül ki fog győzni, és nem kerülünk-e bele már a szállításunk alatt egy háborús bonyodalomba? Szörnyű csak erre gondolni is!

Október 9.

Ilus isιάsza miatt nem hagyja el a szállást, úgyhogy csak magam megyek Springe, Gommann, Hummel, a Göbel nővérek és Schirgi plébános látogatására, bejelentve hogy most már végleg búcsúzni jöttem. Mindannyian meleg szeretettel búcsúznak, sok jókívánsággal bocsátanak el, s mondják, még kijönnek Ilustól is elbúcsúzni. Szepességi barátaink újabb kedvességét kell feljegyeznem. Múltkor Greschéknél valahogy szóba került a jó dobsinai sztrapacska, amit persze ők is jól ismernek. Ma délben kijött a Park hotelbe Greschné Meggyesi Piroska,²⁵⁷ és hozott, még azon melegiben, egy fazék finom sztrapacskát, juhtúróval, sonkatepertővel. Ilus éppen befejezte utolsó mosását, nagy élvezettel ültünk asztalhoz, s azonnal elfogyasztottuk, még a tábori ebéd előtt.

Délután kijött hozzánk Snow főhadnagy egy tolmáccsal. Egy csomó kérdésre kért választ valami hivatalos hetijelentése számára. Megértő hangon beszél velünk, de panaszkodunkra, hogy nincs tüzelőnk stb., csak azt válaszolja, hogy ne törődjünk most már semmivel, mert két nap múlva visznek, ez egészen biztos.

Délután Hómanné és sógornője, Biri kijönnek búcsúzni, azután fényes vacsorához ülünk, ismét Horváthné Mariska remekelt Ilus segítségével. Volt tejbedara, és a délelőtti nudliból grenadirmas.

Az amerikai tiszt minden szobában megkérdezte, hogy meg vannak-e elégedve Volanttal mint parancsnokkal. Nagy elégtétele Bandinak, hogy mindenki, még eddigi ellenségei is csak dicsérik, s egyhangú lelkesedéssel ismerik el önzetlen fáradozását ellátásunk ügyében.

Pálosyt és Vetrőt elküldtük Gmundenbe, hogy próbáljanak az ottani magyar parancsnokságtól is szerezni élelmi cikkeket, főleg konzerveket, de csak azt érték el, hogy Czárth hadbiztos ígérte, hogy a vonatunkba fog Gmundenben beadni, amit addig szerezni tud.

Október 10.

Ismét zavaros híreket kapunk Gmundenből, Linzből. Néhány transzport napok óta vesztegel különböző állomásokon, hallunk arról is, hogy szállítmányokat szétszakítottak, állítólag vasúttechnikai okokból, és nem ugyanazon a vonalon továbbítottak. Másrészt viszont azt is beszélnek, hogy a magyarok kitelepítése Ausztriából olyan sürgős, hogy 24 óra alatt érik el a magyar határt. Otthoni híreink sem biztatóak. A szállítmányok első hosszabb megállítása állítólag Komáromban történik, s ott a családokat szétválasztják, a férfiakat valahová igazoló táborokba viszik.

Most már mi is lázasan csomagolunk. Délelőtt Hómanné jön, mondja, hogy nagyon fogunk neki hiányozni. Átveszi magyar pénzért a német márkáinkat. Csak annyit viszünk magunkkal, amennyire a határig szükségünk lehet. Próbaöltözést tartok. Ti. egy civil ruhám van, és a Gommantól kapott ruha. Az egyenruháimat a Hilbrandéknál hagyandó kofferben hagyjuk. Mivel a Gommann-ruha igen bő, azt a nadrágot fogom felhúzni a rendes ruhámra, s a zakót szintén, szóval két ruha lesz rajtam, hogy ne kelljen ezt külön csomagban cipelni, s ne nehezítsük amúgy is súlyos kézipoggyászunkat. Téli utazásról lévén

²⁵⁷ Markó másutt Greschné nővérét mondja Piroskának. Lásd fentebb a 217. oldal 140. jegyzetét.

szó, marhavagonban, legfontosabb, hogy összes pokrócunk, ágyneműnk s télikabátjaink, pulóverjeink stb. velünk legyenek. Vicces látványt nyújtok ilyen köntösben, de nem baj, az a fontos, hogy legalább két ruhám legyen itthon, ha Dénesházát is esetleg kifosztották.

Ilus délután átmegeg Greschékhez néhány tartós süteményt készíteni az útra.

Október 11.

Utolsó napunk Altaussee-ban. Délelőtt pakolunk. Litolff jön búcsúzni. Nagyon megsajnálunk szegény, teljesen hontalanná vált embert, amikor azzal búcsúzik, hogy mi boldogok lehetünk, hogy van valahol otthonunk, hazánk, ahová mehetünk. Neki mint szudétánémetnek teljes hontalanság a sorsa, oda vissza nem mehet, se Ausztria, sem Magyarország nem fogadja be, s ha innen el kell menniök, nem tudja, hová forduljon. Eszembe jutott Zrínyinek egy parabolája, amit Aesopus egy meséje nyomán így mond el Török Afiumában:

„A nyulak egyszer megunakodván életüktől, mivelhogy minden állatoknál félnékbbek volnának, és csak szaladásban volna minden securitásuk, azt végezék magukban, hogy egy nagy tóban egyszersmind neki rugaszkodván, belé ölnék magukat. Történék azonban, hogy mikor már a tóhoz érkeztek volna, a parton lévő békák megijedvén a nyulaktól, a tóba beszökdösének. Kit meglátván egy öreg nyúl, így kiálta fel a többinek: megálljatok nyulak! Mi azért megyünk vala a tóban veszni, hogy azt tudtuk, nincs nálunknál félnékbb állat. De ímé, látjuk, a békák még nálunk is félnékbbek, mert mi előttünk ugranak bé a tóba.”

Hát nekünk, most hontalan szegény magyaroknak van egy tavunk, ha az ma még olyan zavaros és posványos is, ahová menekülhetünk, de szegény Litolffnak még az sincs, tehát százszor rosszabb a helyzete a miénknél. Ezért ne békétlenkedjünk, hanem erős lélekkel menjünk haza, vállaljuk az ott esetleg reánk váró megpróbáltatásokat. Persze sorsunk ma még nagyon hasonlít a sötétbe fejest ugró emberéhez, mert otthonról pozitíve csak azt tudjuk, amit Elischer Gyuszitól hallottunk, hogy budai lakásunk romokban hever, és hogy Sándorék élnek. Mi van Dénesházán és Győrben, ezen töprengünk, s azon is, hogy mit találunk meg Pesten, a pusztán, Lászlóffyéknál és Patonán hagyott holmijainkból. Egyelőre az a szándékunk, hogy a szállítmánytól Győrben elválunk. Akár Sopron, akár Hegyeshalom, akár Szombathely felé visznek, Győrön mindenképpen át kell mennünk. Ott kiszállunk, Csemezné Erzsikénél, Klézaréknál, Harsányi kanonoknál talán csak kapunk helyet, amíg tájékozódunk a dénesházi helyzetről, s ha kastélyunk sértetlen, és a megélhetési viszonyok, a lakosság hangulata irányunkban tűrhetők, akkor egyelőre ott telepszünk le. De mi lesz akkor, ha ott is mindent romokban találunk, s birtokunkba nem eresztenek vissza? Nem tudom, de hát nem csüggedünk el, az a fontos, hogy még Ilusommal együtt vagyunk, s együtt határozhatjuk el jövő életünk újból való megrendezését, és hogy ő végre szakszerű orvosi kezelésbe kerülhet. Ez most nekem mindennél fontosabb.

Az egész nap csomagolással, élelmiszerek gyűjtésével telt el. Közben sűrűn jöttek aussee-i barátaink búcsúlátogatásra. Megható, hogy milyen nehezen eresztenek útnak Springéék, Neugebauer Magda, Hilbrandék, Gommannék, a plébános, mind kijöttek búcsúzni, s még olyan futólagos ismerősünk, mint von Dreysing német lovaskapitány is fellekeresett, és a községházáról Kähls helyettes polgármester. Délben Hómanné nálunk ebédelte, s még ő is hoz az útra szilvás lepényt. Greschék, Hilbrandék, Magdus is mindnyájan érlelmi csomagokkal kedveskednek. Délután Bandi kiosztotta a négy napi érlelmi adagokat. Bőségesen el leszünk látva. Kaptunk fejenként 3 kg kenyeret, 25 deka vaját, 25 deka jó vadászkolbászt, egy csomag kekszét, s a két kondérunkat liszttel, krumplival stb. is visszük, tehát útközben melegeget főzhetünk, legalább kávé, vagy levest.

Pár nap óta tejet is kapunk, úgyhogy vacsorára finom babkávét, tejbedarát és paprikáskrumplit eszünk utoljára.

Késő délután kivittük az itt hagyandó ládáinkat Hilbrandékhoz, azután felkeressük még utoljára Schilséket. Finom hollandi kakaóval várnak, teát adnak az útra, s megható melegséggel búcsúztatnak. Különbén jó híreik vannak, mert két holland tiszt felkereste ma őket, akik Ausztriát járják a kitelepült hollandusok összegyűjtésére, s azt ígérték, hogy karácsonyra már otthon lehetnek.

Este 9 órakor zárom a naplómát. Közben Snow főhadnagy jön érdeklődni, hogy megkaptunk-e mindent? Közli, hogy a teherkocsik holnap reggel 7 órára itt lesznek a Park hotel előtt, Ischlig visznek, ott lesz a berakodás, még holnap délután.

Bármilyen fonákul is hangzik, nem tagadom, hogy én fájó szívvel hagyom itt az Úristennek ezt a gyönyörű helyét. Amint e naplóm más lapjain már ismételtén megírtam, Ilussal együtt gyakran szomorú szívvel tapasztaltuk magyar sorstársaink ingadozó és igen sokaknál megnyilvánuló, egészen aljas gondolkodását. S ha most héthónapi kényszerű együttlétét és közös élet után az együttélés emberi és erkölcsi mérlegét magunkban felállítjuk, csak arra az eredményre jutunk, hogy az Úristennek sokkal több a rossz és hitvány jellemű teremtménye, mint a becsületes és jó ember. És azt is láttuk, hogy sokan, akik sokáig meg tudták őrizni erkölcsi tisztaságukat és higgadt ítélőképességüket, a nyomor, bizonytalanság, tanácsatlanság légkörében szintén kezdték már elveszteni a talajt lábuk alól. Legjobban mi éreztük ezt, amikor tapasztalnunk kellett, hogy a táborlakók lassanként mind elfordultak tőlünk, és félreismertek, amikor azt hitték, hogy azért ellenezzük a mindenáron való hazamenetelt, mert félünk attól, s minket tartottak minden hazaindulási mozgalom kerékkötőjének. Pedig ebben sem egyéni érdek vezetett, hanem az, hogy szerettük volna mindnyájunkat sértetlenül együtt hazavinni, s mindenkit a lehetőség szerint megóvni a csalódástól.

S habár táborbeli jó barátaink, mint Pálosyék, Gerseyék, Volant s mások végig tisztelettel és szeretettel viseltettek irántunk, már az utolsó időben, főleg amikor kiváltunk a tábor kötelékéből s a hollandusok házába költöztünk, szintén hidegebbé váltak, mert azt hitték, hogy mi végül mégsem fogunk hazamenni, tehát jó lesz nekik azokkal tartani, akik elindulnak. De ezeknél ez csak pillanatnyi elfordulás volt, végeredményben velük máig is a legmelegebb kapcsolatban maradtam. Akik Pesten laknak, mint Pálosy, Volant, összejövek velük, s Gerseyékkal Erdélyben s Horváth Pistáékkal Mohácson meleg levelezésben vagyok. Most már mindezen túl vagyunk, nem törődünk velük, de ha visszagondolunk a sok keserűségre, amiben sokszor volt részünk, igazat adunk annak a régi mondásnak: minél jobban megismered az embereket, annál jobban megszereted az állatokat.

Az egyedüli élőlény, akiben, illetve akinek hűségében, szinte mániákus ragaszkodásában egy pillanatra sem csalódtunk, Boncos, kis fehér pulikutyánk volt. Szinte csodálatos intelligenciával tűrte a neki is szokatlan viszontagságokat, például a teherautó sofőrülésén, csomag közé szorítva 10 órás utakat, csak hogy egy pillanatra se szakadjon el Ilustól.

Az altaussee-i tábori életünkben azonban igen nagy melegséggel kell és fogok mindig visszaemlékezni ottani külföldi barátaink megható ragaszkodására és szeretetére. Elsősorban a Schils családra, azután a többi derék, rokonszenves családra. Nekik köszönhattük, hogy nem vesztettük el végleg az emberekbe vetett bizalmunkat, s hogy a nyomorúságos viszonyok közt is emberi, kulturált és lelkileg független életet élhettünk!

Befejeztem altaussee-i és ezzel hadifogoly életünk utolsó napjának leírását. Holnap reggel elindulunk. A jó Isten legyen velünk!²⁵⁸

²⁵⁸ Tollal írt dátum: 1948. IV. 6.

ÚTBAN HAZAFELÉ, ALTAUSSEE-TŐL BUDAPESTIG 1945. október 12–18.

Október 12.

Pénteki nap, 60. születésnapom. Korán reggel ébredtünk, hogy az autók érkezése előtt mindent elcsomagolva legyünk készen. Kár volt sietni, mert a három nagy amerikai teherkocsi csak 8 óra után érkezett a Park hotel elé. Sűrűn szakadt az eső, nem is lett volna stílszerű, ha a Salzkammergut e legesősebb vidékét ragyogó napsütésben hagytuk volna el. Vártunk kissé a felrakodással, hátha megszűnik az eső, de amikor láttuk, hogy itt minden remény hiábavaló, felkászálódunk a kocsikra, és 10 óra előtt Isten nevében elindultunk. Az amerikai parancsnokság előtt, a Kitzer vendéglőnél, nem tudom mi okból, egy órát vesztegeltünk, már természetesen bőrig ázva, mert kaptunk ugyan ponyvát, de az nem takarta be az egész kocsit. Itt csatlakozott hozzánk Schmidt Babu, Wesselyné nővére, akit édesanyja hazaküldött, s minket kért meg arra, hogy vegyük őt gondozásunkba.

Fél tizenkettőkor értünk Ischlbe, és a teherpályaudvaron kirakodtunk. Az eső elállt, s itt különben is a raktár széles eresze alatt védve voltunk. A vasutasok szerint korán délután befut az a szerelvény, amit értünk küldnek, s akkor oda végleg betelepedhetünk. Innen csak holnap megyünk tovább. Most derült ki a sötét Ságch család utolsó aljassága. Ők is jelentkeztek a hazamenetelre, de amikor a felrakodásnál kereste őket Volant, szobájuk le volt zárva, s ők nyomtalanul eltűntek. Ez nem lett volna baj, sőt örültünk, hogy nem kell velük együtt utaznunk, de az aljasságuk abban állt, hogy a négy nap ételét szépen felvették, s ezzel a többieket károsították meg, mert az ételmi cikkek kiutalása nem személy szerint történt, hanem az egész tábor en bloc kapott meg mindent, s úgy porciózta szét Bandi. Bad Aussee-n áthaladva H. százados irodájában még kaptunk kenyeret, húst és tejkonzervet, úgyhogy ételmezésünk biztosítva volt. Ischlben pedig az a kellemes meglepetés ért, hogy az ottani osztrák Vöröskereszttől is hoztak kenyeret, sajtot, miegymást. Így azután nekünk Ilussal, hogy csak a főbb cikkeket említsem, 8 kg kenyérünk, fél kg vajunk állt rendelkezésünkre, tehát akár egy hétig is elláthattuk magunkat. Délután 2 órára előállt vonatunk. Sajnos, oly messzire lerakodási helyünkől, hogy súlyos csomagjainkat több száz méterre kellett magunknak cipelni. Senki sem segíthetett, mert mindenki a maga csomagjaival volt elfoglalva és rohant a vagonok felé, hogy a hosszú útra jó helyet biztosítson magának. Mi úgy csináltuk, hogy Ilus előresietett, én pedig Schmidt Babuval, aki szerencsére csak egész kis kofferkét hozott magával, nagy küszködés közt, sokszor megállva és visszatérve végre mindent a vagonba beszállíthattam. Volant úgy osztotta fel a kocsikat, hogy mi, az 1. sz. barakk lakói ismét együtt legyünk. Így azután a vagon egyik sarkába bevette magát Volant, mellette voltunk mi hárman, mellettünk Horváthék, szemben velünk Pálosyék. Nagyon szűk kis hely jutott minden családnak, hiszen a marhavagonban 28-an zsúfolódtunk össze csomagjainkkal. A vasutasok ugyan vigasztaltak, hogy Gmundenben

holnap egy nagy szerelvényhez fogják a mi négy kocsinkat csatolni, s ott terjeszkedhetünk, de ebben nem nagyon bízunk, amint hogy nem is volt lehetséges.

A délutánt csendes beszélgetéssel töltöttük, s valahogy mindnyájan olyan hangulatban voltunk, mint Nagy Frigyes lehetett, amikor egy nagy veszített csatája után a jövőt úgy ítélte meg: „Man muss seine Sache auf Nichts stellen!”²⁵⁹ Vagyis nem várni semmit, sem rosszat, sem jót, hanem beletörödni abba, hogy sorsunkat, útjainkat most megint egy ideig nem magunk irányíthatjuk. Sőt egészen kedélyesen elszórakoztunk, mert az állomási épületben lehetett teavizet főzni, és süteményekkel bőségesen el voltunk látva.

Az éjjel persze gyalázatosan rossz volt, s a kemény vagonpadlózatot visszasírtuk az aussee-i barakk matracos priccseit.

Október 13.

Eléggé törődötten ébredtünk, borús időre. Vagonunk jó karban volt, úgyhogy beázástól nem kellett félnünk. Reggel 8-kor sorbafutotta a vagonokat egy osztrák vöröskeresztes ápoló, hogy készüljünk fel a tetőtlenítésre. Minden vagonból először az összes férfit kiharancsolták, és a nőkkel végeztek, azután azok kászálódtak le, és minket, férfiakat fertőtlenítettek oly módon, hogy felső és alsó ruháink kötéseit, gombjait fel kellett bontani, s egy nagy fecskendővel valami szürke porral behintették az egész testünket. Azután 9 óra felé végre elindultunk Ischlból. Egyórai út után Gmundenbe értünk, ott egyórai veszteglés, mert hozzákapcsoltak egy hosszú, Bajorországból érkezett magyar szállítmányhoz, amelynek kocsijai tele voltak magyar csendőrökkel és egyéb magyar kitelepültekkel. Egyszerre hallom a vagonjaink felé közeledő férfihangot: „Markó ezredes Úr!” – kiabálja valaki. Kiugrom a kocsiból, hát előttem áll kedves rokonunk, Egresy Gyuri, honvédelmi minisztériumi titkár, Győr megyei birtokos, Ilusnak távoli rokona, akivel és nagyon kedves fiatal feleségével, Ernával Budán gyakran jöttünk össze, mert a Krisztinában szemben laktak velünk. Örömmel üdvözlöttük, azután Erna is odajött. Ők is hazafelé mentek, de egy vagonba nem tudtunk összeköltözni, mert ők is zsúfolásig telt szerelvényen utaztak. De legalább a következő napokban, ha valahol hosszabb ideig álltunk, mindig felkerestük egymást, annál inkább, mert célunk közös volt: ők is Győrben akartak leszállni.

A mi vagonunk szomszédságában volt egy személykocsiban az amerikai kíséret, nyolc katona egy sergentséggel. Beszédbe ereszkedve velük, megtudtuk, hogy a transzport Hegyeshalomra van irányítva, s ők addig velünk jönnek.

Délben indultunk tovább, s több megállás után délután 3 és 4 között egy órát vesztegeltünk Linz főpályaudvarán. Elborzadtunk azon a nagy pusztuláson, amit ott láttunk. Ismertük Linz hatalmas pályaudvarát. Egyetlen egy épület sem állott, mintha a föld színéről eltűnt volna, s csupán egy rögtönzött kis bódé állott a sínek közepén a forgalom lebonyolítására. Útközben mindenütt hasonló kép tárult eléink. S ha azután itthon valaki sopánkodott a mi városaink pusztulásán, csak azt mondhattuk, menjenek ki és nézzék meg Ausztriát és Németországot, ott még nagyobb a romhalmaz, mert a német hadsereg végső kétségbeesésében ott is minden hidat, vasutat stb. elpusztított, s az amerikai és angol repülőök még alaposabban bombáztak minden fontos pontot, mint nálunk. Ott láttunk először orosz felírású kocsikat. 5 óra felé értünk Enns állomására, már az orosz–amerikai zóna közti demarkációs vonal elé. Mivel vonatunk csak másnap indult tovább, az összebombázott pályaudvarból kitaláltak pár kilométerrel egy holt vágányra, s ott töltöttük az éjjelt.

²⁵⁹ Az embernek semmire sem szabad feltennie a saját ügyét. (ném.)

Október 14. vasárnap.

Alig száz lépésre e helytől volt egy nagyobb majorság, reggel tehát ott a szabadban, de legalább vízvezeteki csap alatt megmosakodhattunk. Sietni kellett, mert 8-kor már továbbindultunk. 9 órakor mentünk át az Enns hídján, s ezzel orosz megszállt területre értünk. A folyó amerikai partján ágyúk voltak lőállásokban elhelyezve, torkolatukkal a túlsó, orosz part felé. Mindenesetre nem biztató, de jellemző kép a szövetségesek egyetértésére. Az első állomás a folyón túl St. Valentin volt. Itt láttunk először orosz katonákat, elég rendez ruhában. Azután továbbgurultunk Alsó-Ausztria szép, gondozott, belterjes gazdaságokban bővelkedő vidékén, s örömmel üdvözlöttük az első akácfacsoportot, amelyik otthonunkra, Dénesházára emlékeztetett. Nagyon vágyódtunk már oda, de némiképpen vegyes érzelmekkel, mert Egresy Gyuriék azt hallották, hogy a nyugatra települtek birtokait már elkobozták. Hát majd meglátjuk, mit találunk otthon. Szomorú látvány volt a híres Melk apátságának épületén a vörös bolsevik zászlót látni. Vasárnap lévén, a mezőkön nem dolgoztak, de annál inkább feltűnt mindent figyelő szemeknek, hogy a falvakban, ahol a vonat keresztülhaladt, mindenütt megrakott takarmányos, szénás szekerek gyülekeztek, s a lakosság leplezetlen undorral, szótlánul nézte, hogy orosz katonák miképpen viszik el azokat és állataikat. St. Pöltenben csak félórát vesztegeltünk; a városba bemenni tehát nem volt alkalom, bár Ilus szerette volna régi intézetét felkeresni. Ez a vasúti állomás is, az összes híd, a pályatest több részlete még csak hevenyészve volt rendbe hozva, mindenütt az otthoninál sokkal nagyobb méretű bombapusztítás nyomai látszóttak, a sínek mentén pedig garmadával heverték összelojt, elégett vagonok, tankok s autók megszámlálhatatlan tömege.

Étkezésünk e napon siralmas volt, már ti. nem mennyiségileg, mert hiszen konzervünk, kenyérünk stb. elég volt, de meleg ételt nem kaptunk, mert a zupások, akiknek vagonjában a konyhakondér volt beállítva, kijelentették, hogy nem engednek abban tüzet rakni, mert „tűzveszélyes” a vagonban utazóknak. Hát ha pedig nem hoztuk volna magunkkal kondért, akkor meg biztosan azt mondták volna, hogy a tiszték nem akartak főzteni.

Este 9-kor elérkeztünk már Bécs közelébe, a Wienerwald egyik városának, Purkersdorfnak pályaudvarára. A vonatvezetőtől megtudtuk, hogy itt töltjük az éjjelt, immár a harmadikat a túlsúfolt kocsiban. Persze alvásról alig lehetett szó, csak egy-egy órára bóbiskoltunk el, de mindig újból felriadtunk, mert hatalmas vihar dühöngött és rázta a vagon ajtait és falait. Szegény Ilusom sokat szenvedett, mert kénytelen lévén a hideg konzervből enni, éjjel erős epegörcei voltak. Horváth Pista adott mindjárt valami fájdalomcsillapítót, de hát nem sokat segített.

Október 15.

Dermesztő hideg, borús napra ébredtünk. Mosakodni csak a vagonon kívül lehetett, hát nekifanyalodtunk, téli bundában, csak amolyan macskamosakodást végeztünk. Borotválkozni is szerettem volna már három nap óta, de a jéghideg vízben, állandó szélviharban ez sehogy sem sikerült. A forgalmi irodában érdeklődve azt hallottuk, hogy egész délelőtt még itt leszünk, s talán késő délután visznek csak tovább. Erre a hírre csodálatosképpen a tisztelt altiszt urak már nem tartották életveszélyesnek a tüzelést a kondérban, hanem reggel már meleg feketekávé és délben egy jó krumplilevest lehetett főzni, amit kimondhatatlanul élveztünk. A purkersdorfi állomás, mint általában mindegyik, ahol keresztülmentünk, hihetetlenül piszkos, elhanyagolt szemétdombhoz hasonlított. Törött kocsik, bútorroncsok stb. heverték mindenütt. Vagonunkkal szemben is volt egy nagy szemétdomb, ahol gyerekek játszóttak. Egyszerre hatalmas robbanás rázta meg a levegőt. A szemétben egy kézi-

gránát robbant fel, s halálra sebzett egy kis osztrák fiút. Doktorunk már nem tudott rajta segíteni. Szívfacsaró látvány volt, amikor édesanyját a városból odahívták.

Napközben elég forgalom volt a pályaudvaron, de főképpen oroszoktól kísért szállítványok mentek nyugatról kelet felé. A kocsik telerakva mindenféle rablott holmival, zongorától kezdve bútorokon, ágyneműkön végig. Volt olyan szerelvény, amely egy fabaraktábor szétbontott deszkafalait és siralmas berendezését vitte kelet felé.

Végre délután 5 órakor lokomotívot kapcsoltak elénk, és elindultunk. Még elég világos volt, amikor a szép Wienerwald gondozott tájain gurultunk, de mire Bécs határába értünk, már besötétedett. Este 9 órakor értünk a város egyik külső teherpályaudvarára. Azután a várost nagy körívben megkerülve vittek tovább, és sok veszteglés, tolatás után

Október 16-án

hajnali 2 órakor felcsillantak Oberlaa állomás lámpái. Ez a község már Bécsen kívül, a Bruck–Királyhida felé vezető egyik vonalon fekszik.²⁶⁰ Ebből láttuk, hogy amerikai sergeantünk igazat mondott, Hegyeshalomnál fogjuk átlépni a határt, még pedig – ez most már bizonyosnak látszott – egy-két óra múlva. 5 órakor elértük Brucknál a Lajta hídját, a régi Monarchiában Magyarország határát. Most már fennakadás nélkül mentünk tovább, s reggel 7 órakor haladtunk át Nickelsdorf–Hegyeshalom közt a határon, s magyar földre érkeztünk.

Befutottunk a hegyeshalomi állomásra. Itt is a szokott kép fogadott, vagonromok, összelőtt tankok, gépkocsik stb. leírhatatlan halmaza. Az állomás épületét már rendbe hozták, de az egész pályaudvaron nagy zűrzavar uralkodott. Ennek ellenére az első benyomásunk hazai földön kedvező volt. A vonat befutásakor katonazene fogadott a Himnuszszal, s jól esett ismét magyar egyenruhákat látni. Egyelőre nem volt szabad vagonunkat elhagyni, de már egy fél óra múlva jött az aviso: mindenestül kiszállani, a csomagokkal együtt a peronra letelepedni, az állomási épület mellé, s a férfiak menjenek be a rendőrség irodájába. Amíg még a kocsiban vesztegeltünk, megszólítottam a közelben álló rendőrt, hogy nincs-e véletlenül egy patonai ember az állomáson? Örömmre azt válaszolta, hogy a kollegája, itt alig pár lépésre tőle, Nagy Géza rendőr, patonai fiú. Azonnal idehívta. Megismertük egymást, s tőle azután megtudtuk a részben vigasztaló, részben szomorú helyzetet Dénesházánk sorsáról. A kastélyt tökéletesen kifosztotta a csöcselék, és oda két kommunista család betelepedett.²⁶¹ A birtokunkat azonban a községi földosztóbizottság meghagyta tulajdonunkban, és Sándor fiunk nyáron több napot töltött a faluban, tárgyalt Szalayval, a bérlőnkkel, aki ki akart lépni a bérletből, de mégis megmaradt. Úgyszintén visszafogadta Sándor kertészünket, Bognár Ferencet, aki jelentkezett nála. Lászlóffyék 850 holdas birtokából csak 100 holdat hagytak meg nekik, ők mindnyájan Oszhelyen megvannak. A falu nem szenvedett az orosz betörés alatt, úgyszintén a pusztánkon sincs nagyobb háborús épületkár. Hámory főjegyzőüket kifosztották és őt letartóztatták. Most helyettese, Rajos jegyző²⁶² a vezető. Mindebből nekünk az volt kellemes, hogy birtokunk megmaradt, Sándor már intézkedett távollétünkben, tehát a jogfolytonosság nem szakadt meg, s Rajos jegyzőt is, mint rendes embert, jól ismertük. Persze most már le kell tennünk

²⁶⁰ Oberlaa a XIX. század végétől Bécs tizedik kerületének része volt.

²⁶¹ Burján Imre helytörténész szívességéből az egyik családot azonosíthatjuk: Bán Gyula kéményseprő és családja évekig a dénesházi Markó-kúriában élt. Bán Gyula Róbert nevű fia Amerikába települt, majd idős korában édesapja is kiutazott hozzá, és ott halt meg, ott is van eltemetve.

²⁶² Rajos Gyula rábapatonai helyettes, majd főjegyző. (Szintén Burján Imre adata.)

arról a tervről, hogy Dénesházán telepszünk le, amíg a kéretlen betolakodókat onnan ki nem tudjuk tenni, ott nem élhetünk. De mindenesetre jó, hogy Bognár Ferenc, a mi emberünk ott van, s Szalayval is majd csak találunk valami megoldást. Tehát nem marad más hátra, mint mégis Pestre menni, ahol Sándortól majd részletesen megtudjuk, hogy az adott helyzetben mi lesz a legcélszerűbb megoldás.

Mindenesetre örültünk, hogy ezzel a patonai szemtanúval beszélhettünk, s tisztán látva a helyzetet, nem mentünk vaktában oda. Vele megüzentük a jegyzőnek, hogy megérkeztünk, s ezt vegye tudomásul a községi előljáróság és a bérlőnk, kertészünk is. Nagy Géza, mint mondta, ma este hazamegy, tehát holnap Patonán már tudják, hogy itthon vagyunk, ami megnyugtató érzés.

A patonai rendőr azt is mondta, hogy Dénesházán több szobában a padlót felszakították, kincseket keresve. Hát ez bizony nem volt kellemes hír, mert az egyik szoba padlódeszkái alá rejtettük nem csak a magunk, de Murayék, Mikuleczkyék és Gyula nővérének, Kérészynének is egész ezüstkészletét. Ha szerencsétlenségünkre abban a szobában bontották fel, akkor ez menthetetlenül elveszett. De most ezzel nem sokat törődtünk, s vártuk, miképpen és mikor fogunk Pestre érkezhetni, mert a hírek után nem lett volna értelme annak, hogy Győrben kiszálljunk. Az állomáson azonnal vettem pár pesti napilapot, s mohón olvastuk, de nem sok örömmel, mert minden cikkből kitűnt, hogy a teljesen orosz befolyás alatt működő kormány politikája semmiképpen sem hasonlít a művelt nyugati országok demokráciájához.

Bementem tisztársaimmal a rendőrség irodájába. Egy eléggé udvarias rendőr őrnagy mindenikünket röviden kihallgatott, illetve személyi és katonai adatainkat írta be egy nyilvántartó könyvbe, s azután azt az utasítást adta, hogy a családtagok azonnal megkapják az utazási igazolványaikat választott lakhelyükre, s a legközelebbi vonattal délután már haza is utazhatnak, a férfiak közül a törzstiszteket és idősebb főtiszteket még ma délután Komáromba szállítják, a többieket Székesfehérvárra, s ott lesz az első részletesebb igazoltatás. Eközben fináncok jártak a peronon csomagjainkat átvizsgálni, de csak általános kérdéseket tettek fel, mert a részletes poggyászvizsgálat a végállomáson, illetve az említett szűrőállomásokon fog bekövetkezni. Ilus meg is kapta utazási igazolványát még délelőtt Pestre, nekünk pedig azt mondták, hogy egy óra után indulunk Komáromba, közben négyszer is átraktak mindig más szerelvénybe, míg végre elindultunk. Ilus pedig Pálosyékkel, Szelényiékkel együtt délután 4 óra körül indulhatott egyelőre Győrig, mert Budapestre aznap nem ment vonat. Délben a hegyeshalmi állomás hadifogolythonában kitűnő ebédet kaptunk ingyen: egy sálka finom babfőzeléket és 25 deka kitűnő rozskenyeret. Reggel, megérkezésünk után pedig forró feketét. Szóval az otthoni életbe való visszakapcsolódásunk első jelenete, azt mondhatom, egészen kellemesen telt el. Egresy Gyuriéktól elbúcsúztunk, Gyurit Fehérvárra vitték, Erna pedig fogadott ott az állomáson egy parasztszekeret 1000 pengőért, amellyel Magyaróvárra ment szüleihez. Távozásom előtt Ilussal abban állapodtunk meg, hogy Pesten először Marianne-t keresi fel, mivel a vonat az összekötő híd felrobbantása miatt a déli vasút pályaudvarára fog befutni, azután felkeresi a Krisztinában báró Arz né kedves ismerősünket, aki a templom mellett lakik, s beszél, ha még megvannak, az ismerős üzletkebe a Krisztina körúton, s végül Sándoréknál köt ki. Én is tehát ezen a vonalon keresek majd vele összeköttetést, ha Komáromból elbocsátnak. A csomagjainkat úgy osztottuk mag, hogy Ilus vitte az ágyneműs stb. csomagot, s benne azokat a dolgokat, amikre nem lesz mindennap szükségünk, azzal a szándékkal, hogy azt Győrben hagyja Csemezné Erzsikénél, mert előre gondoltunk arra, hogy Pesten, ebben az ostrom alatt tönkrement, éhező, fázó városban, ahol lakásunk már elpusztult, nem fo-

A dénesházai kúria, valószínűleg a háború után

gunk letelepedhetni, tehát marad Győr megye, vagy a város, vagy Patona, Enese, Ménfő, szóval valami olyan ideiglenes lakás, ahol meghúzzuk magunkat, amíg dénesházi vissza-telepedésünk ügyét elintézhethjük. Én pedig minden személyes holmimat és egy pokrócot magammal vittem, mert azt hallottuk, hogy akit az első „szűréseknél” simán nem igazolnak, azt internáló táborba viszik, s ott esetleg évekig is fogva tartják. Szóval minden rossz eshetőséggel számolnunk kellett.

Alig egy-két orosz katonát láttunk Hegyeshalomban, hírek szerint a nagyfokú intézményes garázdálkodások már megszűntek, de annál jobban dúl az orosz katonaság egyéni garázdálkodása, kocsik, autók elrablása, kifosztása az utakon, s este nem tanácsos a sötét utcákon járni.

Fél 2-kor végre elindultunk Komárom felé. Minden vasúti híd, átjáró fel volt robbantva, s csak szükség-pót fahidakkal tudták eddig pótolni. Lassan döcögünk, 4 óra után értünk Győrbe. Láttam a szörnyű pusztítás nyomait az állomáson, a város közeli részeiben, és mindjárt feltűnt nekem, hogy egyetlen egy templomtorony sem állott épen, vagy egészen hiányzott, vagy legalábbis a felső részét elvitte a bomba. Este 7 óra után, már sötétben értünk végre Komáromba. Kiszálltunk. Nagy huzavona kezdődött. Sorba állítottak, névsort olvastak, s itt már tapasztalnunk kellett, hogy a tiszti rang már valami, szinte megbélyegző elbírálásban részesül, felolvasták ugyan a névvel együtt rendfokozatunkat is, de a rendező fiatal, többnyire zsidó tisztek és altisztek szinte örömmel, fölényesen soroltak be minket a legénység menetoszlopába, s nem rendfokozatunkon, hanem per „maga” szólítottak és dirigáltak ide-oda. Szóval látszott rajtuk, hogy jól esik nekik volt előljáróikat megalázni. De hát elhatároztam, hogy nem akadok fel semmin, fásultan viselek mindent, amit a sors

reám mér, s csak annak örültem, hogy koromnál fogva már nem leszek kénytelen katonai szolgálatot teljesíteni.

Végre egy hosszú menetoszlopba sorolva este 8 óra után elindítottak a 2 km-re fekvő igmándi erőd felé. Ezt az erődöt jól ismertem, mert amikor 1910/11-ben Komáromban szolgáltam, az ottani Pionier zászlóaljnál, itt tartottuk a várívási gyakorlatainkat. Nagy kínlás volt a nehéz csomagom cipélése, mert egy koffert, a tele hátizsákot és egy pokrócot vittem magammal. A derék Pálosy János barátom segítségével nélkül nem is tudom, hogy bírtam volna. Botjainkra fűzve az ő és az én kofferjeinket, valahogy elviseltük ezt a nehézséget is. A menet igen lassan ment, mindenki csomagjával kínlódott, s a sötét utcákon a több száz főből álló menetoszlop gyakran szétszakadt, akadozott. Éjjel 10 óra után értünk az igmándi erőd udvarára. Ott újból névsorolvasás stb., amíg végre éjjel felé bevezettek éjjeli szállásunkra, egy sötét kazamatába. Szerencse, hogy többünknek volt gyertyája. Nem valami vigasztalóan festett ez a hajlék. Tágas szoba, cementpadlóján több hetes vagy hónapos vékony, piszkos szalmaréteg, egyéb semmi. A transzportban öten voltunk altaussee-iek: Gersey, Pálosy, Horváth dr., Szelényi és én. Egymás mellé heveredtünk le a kemény földre, s mivel kísérőink azt mondták, hogy vacsorát már nem kapunk, valamit ettünk a magunkkal hozott készletből, s azután alváshoz készültünk. Egy altiszt figyelmeztetett, hogy csomagjainkra vigyázzunk, mert a lopások gyakoriak. Szorosan egymás mellé feküdtünk, kofferem fogantyúját odaszíjaztam hátizsákomhoz, azt tettem fejem alá, azután pokróccal betakarózva pár perc múlva már mélyen aludtam, hiszen Aussee-ből való elindulásunk óta, vagyis ötödik napja ma nyújthattam ki először tagjaimat.

Dacára a kőkemény fekvőhelynek, úgy aludtam, mint a tej, s reggel 7 órakor, azt mondatom, kipihenve, frissen ébredtem.

Október 17.

Ekkor egy altiszt felzavarta az egész szobát (ötvenen aludtunk ott), hogy siessünk kávékiosztáshoz. Mosdásra nem volt idő. Következett új névsorolvasás, de legalább finom forró kávé kaptunk, hosszú sorban állás után, és egész napra kitűnő, friss rozskenyeret. Azt is kihirdették, hogy aki készen van, menjen az egyik irodába, nyilvántartásba vétel miatt. Az udvaron egy iroda ablakánál kellett sorban elvonulni, bemondtuk személyi adatainkat, s kaptunk egy sorszámot, az enyém 16989 volt, tehát előttem már ennyien mentek itt keresztül. Azután azt parancsolták, hogy mindenki összes csomagjával menjen az udvarra, ott lesz koffervizit.

Kihurcolkodtunk tehát az erőd nagy udvarára. Közben csepegni kezdett az eső, hát bizony nem nagyon alkalmas idő volt arra, hogy megmaradt szegényes holmijainkat a puszta földre kiborítva esőnek tegyük ki, de hát ezzel nem törődtek. A vizsgálatot két főhadnagy és pár továbbszolgáló altiszt végezte. Nem mondatom, hogy udvariatlanok vagy gorombák lettek volna, de valahogy lépten-nyomon azt kellett éreznünk, hogy egy egészen más világba jöttünk vissza, mint ahonnan alig egy év előtt eltávoztunk. Mindenkitől azt kérdezték, hogy volt-é valami politikai pártnak tagja, volt-é nyilas, részt vett-é zsidóüldözésekben, és milyen katonai szolgálatot teljesített a háború alatt. Aki nem kielégítő választ adott, s például tagja volt a Hunyadi, Szt. László és más ilyen rohamhadosztályoknak, vagy hadbíró, csendőr, vezérkari tiszt volt, annak meghagyták, hogy a még előttünk álló részletesebb kikérdezés után újabb kihallgatásra jelentkezék.

Már itt bebizonyosodott amaz érzésem helyessége, hogy egész menekülésünk alatt szigorúan ragaszkodtam ahhoz, hogy én nem mint katonai személy lépek szolgálatba a munkadandár-parancsnokságnál, hanem mint régi nyugdíjas, kvázi mint polgári mene-

kült csatlakoztam hozzájuk. Erről különben Volant Bandi ki is állított nekem, mint az altaussee-i tábor utolsó parancsnoka, egy bélyegzővel ellátott hivatalos igazolványt is, aminek később is nagy hasznát vettem.

A koffervizit abból állt, hogy elszedték, akinél ilyet találtak: az írógépeket, fegyvereket, késeket, távcsőveket, fényképezőgépeket s minden egyéb szerszámot. Velem semmi ilyen nem volt, s örültem, hogy írógépemet Altaussee-ban hagytam. Az írásokat is átvizsgálták. Egy szürke füzetben voltak naplófeljegyzéseim. Az egyik főhadnagy ezt elvette, azt mondta, majd átolvasás után visszakapom. Hát ettől, őszintén szólva, megijedtem, mert ha átolvassa, az sok időbe telik, ma nem is végez vele, s bizony abban fog találni olyan részeket a háborúról, oroszokról, ami az ő mai felfogásuk szerint kárhozzátandó, tehát könnyen lehet, hogy én is a hungaristák, hadbírák stb. társaságába kerülök, s nem bocsátanak simán haza. De szerencsém volt. A főhadnagy fel-alá járva, itt-ott belapozott a füzetbe, közben párszor elmosolyodott, talán éppen szerencsémre valami ártatlan humoros részre bukkant, azután megunva a nehezen kibetűzhető ceruzairást, a füzetet visszaadta. Nagy kő esett le szívemről. Visszapakoltuk csomagjainkat. Nekem ez minden újabb alkalomkor nehezebben ment, mert öreg vulkánfíber koffierem zsúfolásig megtelve már csak úgy volt használható, hogy átszíjazva óvtam a szétszakadástól. Visszatértünk a kazamatánkba, s ott egy hadbíró főhadnagra bízva azok őrizetét, mi öten aussee-iek együtt mentünk abba az irodába, ahol részletes kihallgatásunk lesz. Az előszobában kellett várunk, mert az illető hadbíró tiszt még nem volt irodájában. Pár perc múlva keresztülmegy a szobán egy főhadnagy, a szobában lévő altiszt mondja nekünk: „itt a Főhadnagy Úr”. Horváth Pista örömmel ugrik fel a padról: ebben a zsidó tisztben egy mohácsi régi ismerősét és pacienségét ismerte fel, akivel jóban voltak még a zsidóüldözés idejében is. Halász Lórántnak hívták, és egy ottani ügyvéd fia. Pista nem is várva felszólítást, azonnal utána ment az irodájába. Halász barátságosan fogadta, s megnyugtatta, hogy itt hamar fog végezni velünk, mert a tulajdonképpeni részletes igazolást választott lakóhelyünkön fogja a politikai rendőri és katonai hatóság lefolytatni. Horváth tehát csak arra kérte, hogy minket ötünket vegyen először kihallgatásra, s ha lehet, úgy intézze a dolgot, hogy még ma hazautazhassunk.

A kihallgatás valóban nem volt veszélyes. Pontosan feljegyezte személyi adatainkat, háborús szolgálatunkat, kitelepülésünk és hazatérésünk adatait, azután közölte velünk, hogy nincs oka minket tovább itt tartani, tehát délután 2 órakor legyünk csomagjainkkal az erőd kapujánál, ott ki fogja osztani az utazási igazolványokat, amik ingyen utazásra és a pályaudvari üdülőkben való ingyen étkezésre érvényesek.

Boldogan siettünk vissza szobánkba, még mindig mosdatlanul és borotvátlanul, mert az egész délelőtt ezzel a sok ácsorgással telt el. De már jöttek is értünk, hogy sorakozzunk ebédkiosztáshoz. Mint tegnap Hegyeshalomban, itt is igen ízletesen elkészített savanyú babfőzeléket kaptunk, s hozzá a jó rozskenyér igen jól esett. Azután végre megmosakodhattam a gyengén szivárgó vízvezetéki csap alatt egy nagy, volt legénységi mosdószobában, és 2 óra előtt már az erőd udvarára, a kapuhoz siettünk. Rajtunk kívül a tegnapi kétszáz főnyi csoportunkból még öt-hat tiszt és altiszt volt ott, a többieket tehát további eljárásra visszatartották. Az utazási igazolványok kiosztásánál kihírdették, hogy innen egyenesen a komáromi hadkiegészítő parancsnoksághoz kell mennünk, ott még egyszer átvizsgálják holminkat, hogy kincstári tárgyainkat elvegyék, s csak azután mehetünk ki az állomásra. Az újszónyi lakosság már tájékozva volt, hogy minden délután ilyenkor szabadulnak ki az erődből az elutazók, tehát talicskákkal, kerekés kézikocsikkal ácsorogtak ott. Felfogadtunk egy ilyen taligás gyereket, s azzal mentünk Komárom-Újváros, azaz a régi Újszóny egyik házába a parancsnoksághoz, mert hiszen a háború alatt a csehek ismét bevonultak

Komáromba. Útközben találkoztunk Gerseynével és Horváthnéval, akik nem akartak férjük nélkül továbbutazni, s az éjszakát Vetró Sanyinak itt lakó édesanyjánál töltötték. Tőlük tudtam meg, hogy Illus Pálosynéval és leányaival még tegnap késő este Győrre utazott.

A hadkiegészítő parancsnokság, mint akkor hívták, „bevonulási központ” udvarán este hétig kellett ácsorognunk, amíg reánk került sor. Ezalatt egy szimpatikus főhadnagy tájékoztatott minket a mai helyzetről, az új honvédség szervezési adatairól és tennivalóinkról, ha hazaérkezünk. Sok minden, amit mondott, idegenül hangzott nekünk. Eszembe jutott Rip van Winkle²⁶³ esete, aki húsz évi álom után kerül vissza környezetébe. Úgy éreztük, hogy az alatt az egy év alatt, amíg mi hazánktól távol voltunk, a helyzet itthon lényegesen nagyobb változást hozott, mint Rip van Winkle Angliájának élete húsz év alatt. Egy magyar őrmester beváltotta a még nálam lévő száz német márkát magyar pengőre. Mint Pesten megtudtam, alaposan kihasználva tudatlanságunkat, igen olcsón. Végre ezen az utolsó vizsgálaton is átestünk, tőlem csak egy kincstári sálkafedelelet vettek el, s végre este 9 óra körül kiérkeztünk az állomásra. Legelőször az üdültető állomás étkezőjét kerestük fel, ahol jó kenyeret, nagy tányér borsófőzeléket és feketekávékat kaptunk. Ott találtuk Szabolcs Józsiékat, akik Székesfehérvárról már megjöttek. Ott is csak háborús és nagyobb politikai bűnösöket tartották vissza, s ők siettek a Pilis hegység egyik falujában lévő otthonukba.

A komáromi állomás épülete elég jó karban volt, a váróteremben ültünk össze mi, aussee-iek, és vártuk az éjfélre jelzett vonat beérkezését. A közlekedés akkor még igen silány volt, Pest felé csak kétnaponként ment egy személyvonat, s az is már zsúfolásig tele érkezett ide Komáromba. Ha nem tudunk ma arra feltolakodni, akkor két napig kell itt vesztegelnünk. Hát ez bizony aggasztó helyzet volt, főleg csomagjaink miatt, mert azokkal felférni egy zsúfolt vonatra szinte lehetetlennek látszott. Végre éjfélkor befutott a vonatunk. Láttuk, hogy valóban tele van, s már a vagonok tetején is kuporogtak utasok. Gyorsan elbúcsúzza egymástól, mindenki sietett valahová feltolakodni. Számomra reménytelennek látszott a helyzet, három csomaggal hasztalan próbálkoztam több kocsiajtónál, mindenünnen leszorítottak. Végre egy vasutas azt mondta, hogy a sok utas miatt valószínűleg egy-két üres kocsit fognak itt a szerelvényhez csatolni. Siettem a vonat végére. Ott egy teherkocsi végén magaslott a fékezőbódé, s belőle éppen akkor szállt ki a fékező vasúti ember. Megkérdeztem, kapunk-e üres kocsikat – nem tudta. Erre szerényen megkértem, nem engedne-e fel maga mellé a fékezőbódéba, megmondva hogy ki vagyok. Nem akarta kérésemet teljesíteni, hogy ott nincs hely stb. Egy ideig vártam, ott álltunk a peronon egymás mellett. Nálam volt az Ischlben kapott cigarettacsomag. Megkínáltam a vasutast, leplezetlen örömmel fogadta el, mert napok óta nem látott dohányt. Erre én felbátorodva odaajándékoztam neki az egész csomagot – húsz darabot – amit köszönettel el is fogadott. Beszédbe ereszkedtünk, de az üres kocsik csak nem akartak jönni, ellenben a vonatvezető megadta a jelet az indulásra. Erre a vasutasom odaszólt nekem, hogy kapaszkodjam fel a fékezőbódéba, majd csak elférünk valahogy. Nagy örömmel másztam fel, s bár szűken, csomagjaim, s az ő holmijai közt mind a ketten csak állni tudtunk, de hát végre biztosítva láttam Pestre jutásomat. Útközben egész jól elbeszélgettünk, intelligens ember volt, s bár óvatosan, de undorral nyilatkozott a mai helyzetről. Reggel 6 óra körül gurultunk be a kelenföldi állomásra. Ő leszállt és elment, én nyugodtan maradtam, de azután én is lekászálódtam, hogy az állásban meggémberedett tagjaimat kissé megjártassam. Jól tettem, hogy leszálltam, mert azt láttam, hogy a két utolsó vagon kezdi lekapcsolni a szerelvényről, szóval ezek Kelenföldön maradnak. Lóhalálában lerángattam csomagjaimat, s még éppen

²⁶³ Washington Irving amerikai szerző 1819-ben megjelent novellájának hőse.

*Így láttuk viszont lakásunkat
1945. október 18-án*

nél volt hely, tehát ez a kérdés is megoldódott. Délután már nem mert Ilus elindulni az állomásról, mert azt mondták, hogy talán indítanak egy vonatot Pestre. Csakugyan, este 6 óra felé beszállhattak. De a sok felrobbantott híd, átjáró és sérült pályatest miatt csak döcögve haladtak, úgyhogy késő éjjel értek Budára, a Déli vasút állomására. Itt sem lett volna tanácsos éjjel a sötét városban kalandozni, amíg valahol talál helyet, azért Ilus Pálosyékkal ezt az éjjelt is a nyílt peronon töltötte, s reggel 7 óra felé elindult a köztünk megbeszélte vonalon, Marianne és Sándor felkutatására.

Október 18.

A Déli vasút környéke ugyanazt a szörnyű képet mutatta, amit már útközben megismertünk. A Vérmező téje piszkos romhalmoz, s a túlsó oldalon, az Attila utcán a legtöbb ház romokban hevert, így különösen az a ház, ahol Marianne-ék laktak. Ilus tehát oda nem is ment, hanem elindult a Krisztinába Arznét felkeresni. Szerencséje volt, otthon találta, két kis udvari szobába szorulva. Nagy kedvességgel és segítőkészséggel fogadta, úgyhogy Ilus rövid tisztálkodás után visszasietett a pályaudvarra, hogy csomagjait valaki segítségével odavigye. 8 óra előtt érkezett vissza a pályaudvar közelébe. Amikor én ebben az időben a peronról elindultam a város felé, Pálosynéval találkoztam, akitől megtudtam, hogy szerencsésen itt vannak, és Ilus a Krisztinába ment. Odaigyekeztem tehát én is, és a jó Isten úgy irányította lépteinket, hogy a pályaudvar közelében összetalálkoztunk. Most már együtt mentünk vissza, és Schmidt Babu segítségével valamennyi csomagunkat átvittük Arznéhez.

hogy időm volt egy előző kocsiba felszállni, mire a vonat már elindult, s 7 óra körül befutott a Krisztinába, a Déli vasút pályaudvarára. Jobban mondva csak a pályaudvar roncsainak helyére, mert szörnyen tönkrebombázva (a vonatokból egyenesen az utcára lehetett kiszállni) csak néhány rögtönözve helyreállított épületből állt az egész pályaudvar, s a nyitott peronok zsúfolásig megteltek utasokkal, poggyással.

Itt félbeszakítom egyéni sorsom leírását, hogy közbeiktassam Ilus utazásának leírását Hegyeshalomtól Pestig. Október 16-án késő este ért Győrbe, a vonat csak odáig ment. Mivel a sötét utcákon éjjel nem volt tanácsos, pláne csomaggal a városban járni, az éjjelt a Pálosy családdal a nyitott peronon töltötte. 17-én – mialatt én a komáromi erődben átestem az első igazolásokon – reggel bement a városba, csomagjait Pálosyék őrizték, s felkereste Csemezné Erzsikét, aki kitörő örömmel fogadta. Odavittette azután a csomagok egy részét, s felkereste Klézárné Mariska nénit is, jelezve, hogy ha Pesten nem tudunk megtelepedni, akkor kérjük az ő támogatásukat. Erzsiké-

A kegyelmes asszony igen meleg barátsággal fogadott, forró teát adott, azután egy kisebb táskába átpakolva a legszükségesebb fehérneműt, toalett szereket, úgy határoztunk, hogy most megnézzük Krisztina körüti lakásunk romjait, azután valahogy bemegyünk Pestre, a Kereskedelmi Kamarában érdeklődünk Sándor után, s ha életben vannak, hozzájuk megyünk. A csomagjainkat majd Sándor valahogy hazaszállítja. Boncos kutyánkat Arzné, nagy kutyabarát, örömmel vállalta, addig, amíg sorsunk eldől.

Budai lakásunk romjai közt siralmas kép fogadott. A ház nagy része romokban hevert, mert 22 bomba-telitalálatot kapott, és a mi lakásfrontunk tűzérési tűz alatt feküdt az ostrom alatt. A hátsó lépcsőn valahogy felvergődöttünk. Minden tárva, nyitva, ablak, ajtó nélkül, Ilus szobája helyén, a IV. emeletől a pincéig, egy nagy úr tátongott, mert az ő szobájában robbant fel egy gránát. A többi szobára a felső emelet rászakadt roncsai halmoztak áthatolhatatlan romhalmazokat, amelyekből csak itt-ott lehetett ismerős bútordarabrészeket, s az omladék közt könyveket felismerni.

Szóval magunk szemével láttuk, hogy itt minden vagyionunk, szép könyvtáram, értékes műtárgyaink, képeink, otthagyt ruháink stb. mind elpusztultak. Egész ingó vagyionunk tehát csak annyi, amit Altaussee-ből kézipoggyászkban magunkkal tudtunk hozni, és az a két kofferre való holmi, amit otthagytunk. De hát nem volt időnk és kedvünk mindezen keseregni, bele kell nyugodnunk a változhatatlanba. A jó Isten majd csak megsegít, hogy újból felemelkedhessünk.

Az összes dunai híd hiányzott, azokat a németek kivonulásuk előtt mind felrobbantották. Eddig, október közepéig csak a viszonylagosan kevesebb kárt szenvedett Ferenc József hídon keresztül vezetett egy hevenyészett, pontonokra épített híd, azután a Petőfi tér és a Döbrentei tér közt és a Margitszigeten át egy-egy hajóhíd. Utóbbiak azonban a hajóközlekedés miatt nappal is csak bizonyos időszakban voltak használhatók, úgyhogy akkor reggel csak a Ferenc József hídon lehetett Budáról Pestre jutni. A villamosközlekedés is csak egy-egy útszakaszon működött, tehát nekiindultunk gyalogszerrel a nagy útnak. A Ferenc József hídon éjjel-nappal szakadatlan tömegvándorlás folyt, csak lassan jutott az ember előre, úgyhogy 11 óra lett, mire beértünk Pestre a Szemere utcába a Kereskedelmi Kamara épületébe. Aggódva kérdeztük a portástól, hogy Markó Sándor itt van-e. Óriási aggodalomtól szabadult fel lelkünk, mikor azt mondta, itt van a II. emeleti irodájában. Felrohantam, Sándor kitörő örömmel fogadott, s rohant le velem a portáshoz, ahol Ilus várt. Igazán jól esett leplezetlen boldogsága, amikor meglátta őt. Elkérezkedett hivatalából, s biciklijére pakolva táskánkat, gyalog elkísért a Lövölde térre, Székely Bandi papáék lakásába. Útközben gyorsan tájékoztatott, hogy hála Istennek, mindnyájan élnek, a lakás épen maradt, csak ruháikat stb. rabolták el, mialatt ők az óvóhelyen voltak. Érdekes telepatiszós jelenség, hogy pár nap óta különösen sokat emlegettek, és mondták, hogy most fogunk hazajönni, s éjjel Sándor azt álmodta, hogy rövidesen megérkezünk. Augusztusig semmit sem tudtak rólunk, akkor kapták meg júliusban feladott, nyomtatott vöröskeresztes levelezőlapunkat, amiből annyit tudtak meg sajátkezű aláírásunkat felismerve, hogy Altaussee-ban vagyunk és élünk.

A Lövölde téren áthaladva, házmesterük már messziről meglátott, és szaladt a lakásba Székelyéket értesíteni. Magdus a lépcsőházban elénk rohant, és görcsös zokogással borult nyakunkba. Kimondhatatlanul jól esett gyerekeinknek ez az őszinte, ragaszkodó szeretete, amellyel fogadtak. A lakásban Székely Bandiék szintén meleg szeretettel üdvözöltek, s mivel két szobájuk is üresen állott, azonnal kijelentették, hogy addig el nem eresztenek, amíg valahol el nem helyezkedhetünk.

Érthető, hogy a legelső dolog, amit tőlük kértünk, egy jó meleg fürdő volt. Sándor azonnal befűtött a budai lakásunkból ideszállított bútordarabok szilánkjával (akkor éppen az ebédlőkredencünk oszloptöredékei voltak soron), s a hat nap ronda vagon, kazamata és piszkos pályaudvarok mocsokjától megszabadulva, tiszta ruhába öltözve, végtelenül boldogan ültünk le öt hónap után ismét először terített asztalhoz, Bandiék egyszerű ebédjéhez.

Az egész nap élményeink kölcsönös elbeszélésével telt el. Illetve csak Ilus maradt otthon, mert én ebéd után azonnal elindultam Belohorszky Gábor felkeresésére. Gyalog a margitszigeti hídon át a Hűvösvölgybe és vissza, bizony hosszú út volt, de nagy örömmre Gábor feleségét, Babát otthon találtam, Gábor a nyáron hazakerült a frontról, s Babi ígérte, hogy holnap délelőtt felküldi hozzánk, hogy Ilus gyógykezelését megbeszéljük. Este 8 óra után értem – nagyon kifáradva, de boldogan – haza. A legnagyobb problémáink megoldódtak. Itthon vagyunk, gyermekeink közt, és Ilusom sorsát régi orvosainak kezébe tehetjük le.

Korán lefeküdtünk, azzal a megnyugtató érzéssel, hogy – habár hontalanságunk még nem ért véget, mert budai lakásunk elpusztult, s dénesházi kifosztott kastélyunkban most hívatlan idegenek terpeszkednek, és se bútorunk, se egyéb felszerelésünk nincs –, de mégis hazaértünk, s addig is, amíg sorsunkról, végleges letelepedésünkről dönthetünk, révbé jutottunk! Persze, nem így képzeltük vagy szerettük volna! De hát: „Homo proponit, Deus disponit!”²⁶⁴ Belenyugszunk, s megpróbáljuk életünk továbbfolyását a romokból felépíteni!

²⁶⁴ Ember tervez, Isten végez. (lat.)

MARKÓ ÁRPÁD
ÉLETMŰ-BIBLIOGRÁFIÁJA

KÖZLÉSI ELVEK

A bibliográfia szerkezeti beosztását illetően öt nagy egységre tagolódik. Markó Árpád művei után a Markó Árpád tollából készült könyv- és folyóirat-ismertetések következnek. Ezután a posthumus művek, reprintek és újraközlések, majd a kéziratban maradt munkák, végül a Markó Árpádról és munkásságáról szóló megemlékezések. Az egyes fejezeteken belül a munkák évről-évre követik egymást, s feltüntettük a Markó Árpád műveiről készült ismertetések, recenziók megjelenési adatait is.

Nem láttuk célszerűnek a Magyar Katonai Közlöny „Lapszemle” rovatában szereplő folyóirat-ismertetések egyenkénti közlését, csupán általánosságban említjük meg, hogy Markó Árpád rendszeresen ismertetett osztrák (Österreichische Wehrzeitung; Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen), német (Militär Wochenblatt; Wissen und Wehr; Deutsche Wehr), svájci (Allgemeine Schweizerische Militärzeitung) és francia (La France Militaire; Revue Militaire Française) katonai szaklapokat.

Markó Árpád kéziratban maradt munkái ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában, a Hadtörténelmi Levéltárban, illetve Markó András tulajdonában vannak.

A címekben szereplő egykorú rövidítéseket és a hónapok közismert rövidítéseit nem oldottuk fel. A bibliográfiában az alábbi jeleket és rövidítéseket alkalmaztuk:

~ ~	= Markó Árpád	kiad.	= kiadás
Bp.	= Budapest	közl.	= közlemény
c.	= című	MKK	= Magyar Katonai Közlöny
é. n.	= év nélkül	MKSz	= Magyar Katonai Szemle
évf.	= évfolyam	MSz	= Magyar Szemle
foly.	= folyam	Nekr.	= Nekrológ
GySz	= Győri Szemle	S. a. r.	= sajtó alá rendezte
HK	= Hadtörténelmi Közlemények	sz.	= szám
Ism.	= Ismertetés/Ismerteti	Sz	= Századok
k.	= kötet	szerk.	= szerkesztette
		ÚHSz	= Új Honvédségi Szemle

Markó 2003. = Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.)
S. a. r. [a bevezető tanulmányt írta, kiegészítő jegyzetekkel, bibliográfiával és mutatókkal ellátta]: Mészáros Kálmán. Nap Kiadó. Bp., 2003.

MARKÓ ÁRPÁD MŰVEI

1924

- Rohamvállalkozás. (Az I. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 34. gyalogezred rohamvállalkozása 1917. július 19-én. Alkalmazó dolgozat.) [A honvédelmi miniszter által meghirdetett irodalmi pályázaton jutalmazott munka.] MKK, 12. évf. (1924) 5–8. sz. 316–329.
- Vilmos-bakák az orosz harctéren. MKK, 12. évf. (1924) 9–10. sz. 475–477.
- A m. kir. 6. honv. gyalogezred eredményei a katonai sportversenyeken 1920–24. években. MKK, 12. évf. (1924) 11–12. sz. 683–684.

1925

- A 27. hadosztály küzdelme a Gaj-erdőben 1915 május havában. MKK, 13. évf. (1925) 1–2. sz. 58–71.
- A 34-ik volt kassai közös magyar gyalogezred világháborús szereplése. [Előadásként elhangzott az 1925. okt. 11-én Miskolcon tartott ezredemlékünnepevényen.] MKK, 13. évf. (1925) 10–11. sz. 886–895.
- A „Vilmos bakák” utolsó ezredparancsnoka verebélyi vitéz Marzsó Tibor cs. és kir. kamarás és m. kir. tábornok, elhunyt 1925. január 15-én. [Nekr.] MKK, 13. évf. (1925) 1–2. sz. 157–159.
- Dr. báró Pflanzner-Baltin Károly vezérezredes a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztese és a Rendkáptalan elnöke f. évi április 8-án Bécsben tüdőgyulladás folytán elhunyt. [Nekr.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 495.
- Hindenburg a német köztársaság elnöke. MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 496–497.
- A volt kassai „34-es Vilmos-bakák” ezrednapja Miskolcon 1925 október 11-én. MKK, 13. évf. (1925) 10–11. sz. 910–912.

1926

- A borszczewkai ütközet 1915 szept. 13. és 14-én. (A kassai volt közös 53. gy. dd. harca.) MKK, 14. évf. (1926) 9–10. sz. 695.
- A volt kassai 34. gyalogezred ereklyetárgyainak átadása a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum őrizetébe. MKK, 14. évf. (1926) 3–4. sz. 304–306.

1927

- Néhai jó Borbély Ferenc főhadnagy uram testámentoma Anno 1789. HK, 28. évf. (1927) 225–228.
- Báró Bydeskúty Zsigmond. (1751–1799.) HK, 28. évf. (1927) 406–408.
- A folyamokon való átkelés alapelvei a francia és német szabályzatokban. MKK, 15. évf. (1927) 12. sz. 1099–1103.
- Az igazi Rózsa Sándor. A magyar királyi hadtörténelmi levéltár okmányai alapján. I–XVI. közl. Magyarság, 8. évf. 12., 16., 18., 20., 23., 24., 26., 29., 31., 34., 35., 39., 41., 47., 51. és 53. (1783., 1787., 1789., 1791., 1794., 1795., 1797., 1800., 1802., 1805., 1806., 1810., 1812., 1818., 1822. és 1824.) sz. (1927. jan. 16., 21., 23., 26., 29., 30.; febr. 2., 6., 9., 12., 13., 18., 20., 27.; márc. 4., 6.) többnyire 6. vagy 4., néha 7., 9., 10. [Ism. Gy.: Rózsa Sándor. Uo. 14. (1785.) sz. (1927. jan. 19.) 6.]

1928

- Eger vára 1753-ban. HK, 29. évf. (1928) 34–37. [Ism. M. M.: MKK, 16. évf. (1928) 4. sz. 456.]
- Báró Máriássy András tábornagy jellemzése egy magyar gránátos hadnagy [Szontagh Gusztáv] önéletrajzában. HK, 29. évf. (1928) 228–234.
- Zaporogi kozákok bevándorlása Délmagyarországra, 1785-ben. HK, 29. évf. (1928) 474–481. [Ism. M. M.: MKK, 17. évf. (1929) 106.]
- A gyalogság és a harcokoszi összműködése. MKK, 16. évf. (1928) 2. sz. 201–209.
- Felkelőcsapatok szervezése. (Az 1921. évi felsősziléziai német–lengyel küzdelmek tanulságai.) MKK, 16. évf. (1928) 4. sz. 408–415.
- Helység harcok az Oroszországban most megjelent karhatalmi szabályzat alapján. (A „La France Militaire” közleményei nyomán.) MKK, 16. évf. (1928) 7–8. sz. 728–731.
- Pánik! MKK, 16. évf. (1928) 10. sz. 958–959.
- A gyalogság nehéz fegyverei. MKK, 16. évf. (1928) 11. sz. 1064–1073.
- Magyar levelek a török hódoltság idejéből. MKK, 16. évf. (1928) 12. sz. 1255–1259.
- A bécsúj helyi Mária Terézia katonai akadémia parkjában emelt világháborús emlékmű leleplezése. MKK, 16. évf. (1928) 6. sz. 659–661.
- Kossuth fogsága. (Kossuth eddig ismeretlen levelei a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltárban őrzött eredeti okmányok alapján.) Napkelet, 6. évf. XI. k. (1928. I. félév) 10. sz. 721–737. és 11. sz. 822–839.

1929

- Bornstedt porosz ezredes bizalmas küldetése a magyar csapatokhoz 1743-ban. HK, 30. évf. (1929) 206–212. [Ism. M. M.: MKK, 17. évf. (1929) 6. sz. 687.]
- A gyulai végvár kapitulációjának eredeti okmánya. (1694. december 21.) HK, 30. évf. (1929) 213–214.
- A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi harc. (1710 februárius 11–13.) HK, 30. évf. (1929) 331–353. [Ism. M. M.: MKK, 17. évf. (1929) 9. sz. 938–939.; modern újraközlése: Markó 2003. 296–320.]

Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből. Kisfaludy Sándor eltávolítása a gárdából 1796-ban. Sz, 63–64. évf. (1929–1930) 9–10. sz. 365–383. [Ism. Doromy József: HK, 31. évf. (1930) 117–118.]

Levelek a kuruc felkelés idejéből. MKK, 17. évf. (1929) 2. sz. 208–214.

Magyar levelek a török hódoltság idejéből. (2-ik, 3-ik és 4-ik sorozat.) MKK, 17. évf. (1929) 4. sz. 449–454., 6. sz. 670–674. és 9. sz. 918–924.

A „La France Militaire” mirólunk. MKK, 17. évf. (1929) 3. sz. 303–306.

Erdei harcok. MKK, 17. évf. (1929) 7–8. sz. 754–758.

Egykori levelek Rákóczi József felkeléséről. MKK, 17. évf. (1929) 11. sz. 1160–1164.

A brit hadsereg. MKK, 17. évf. (1929) 12. sz. 1280–1284.

Martinovich Ignác eddig ismeretlen levele. (A M. K. Hadtörténelmi Levéltár régi iratanyagából.) Napkelet, 7. évf. XIII. k. (1929. I. félév) 7. sz. 545–546.

1930

A romhányi csata. 1710. január 22. HK, 31. évf. (1930) 18–52. [Önálló, újratördelt másodközlését lásd: 1932.; Modern újraközlése: Markó 2003. 257–295.]

Magyar levelek a török hódoltság idejéből. (5. sorozat.) MKK, 18. évf. (1930) 1. sz. 69–72.

Felsőmagyarország meghódítása francia megvilágításban. MKK, 18. évf. (1930) 3. sz. 262–265.

Báró Dillher-Althann [Altmann] Ferenc császári tábornok feljegyzései a kuruc felkelés idejéből. MKK, 18. évf. (1930) 3. sz. 298–302., 4. sz. 403–407., 5. sz. 494–498., 6. sz. 615–618. és 7–8. sz. 754–758.

A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. MSz, X. k. 1. (37.) sz. (1930. szept.) 24–32.

1931

A trencsényi csata. (1708. augusztus 3.) HK, 32. évf. (1931) 31–70. és 151–194. [Modern újraközlése: Markó 2003. 162–256.]

Beköszöntő. [A Hadtörténelmi Levéltár Közleményei c. állandó rovat indulásához.] MKSz, 1. évf. (1931) 1. sz. 186–188.

II. Rákóczi Ferencz utasítása a várbeli szolgálat ellátására és a várak védelmére. MKSz, 1. évf. (1931) 2. sz. 176–180.

Intézkedések Mária Terézia pozsonyi koronázásához. MKSz, 1. évf. (1931) 3. sz. 199–201.

Hadműveleti és anyagi helyzetjelentések a kuruc felkelés idejéből. MKSz, 1. évf. (1931) 6. sz. 200–207.

Gróf Zrínyi Miklós az író és hadvezér szavai. MKSz, 1. évf. (1931) 9. sz. 165–168.

A felvidéki nemzetiségek II. Rákóczi Ferenc seregében. MSz, XIII. k. 2. (50.) sz. (1931. okt.) 121–129.

A szomolányi kuruc győzelem. (1704. május 28.) Sz, 65. évf. (1931) 7–8. sz. 233–258. [Ism. Doromy József: HK, 32. évf. (1933) 112–113.; modern újraközlése: Markó 2003. 37–62.]

Magyar hadvezérek. Irta: Julier Ferenc. Stádium, Budapesten. [Ism.] Napkelet, 9. évf. XVII. k. (1931) 4. sz. 343–344.

1932

- A romhányi csata. 1710. január 22. Kiadja a Romhányi Rákóczi Emlékmű Bizottság. [Romhány,] 1932. [Másodközlés, eredetileg lásd: 1930.; hasonmás kiad.: 1992. – lásd ott.]
- Gróf Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata. (1703. november–december). HK, 33. évf. (1932) 20–63.
- Trencsén szerepe II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt. MKSz, 2. évf. (1932) 1. sz. 195–201. [Modern újraközlése: Markó 2003. 154–161.]
- A koroncói csata. (1704. június 13.) MKSz, 2. évf. (1932) 4. sz. 190–217. [Ism. Dorombly József: HK, 33. évf. (1932) 113–114.; modern újraközlése: Markó 2003. 63–93.]
- Zrínyi Miklós gróf, az író és hadvezér, szavai „Vitéz hadnagy” című munkájából. MKSz, 2. évf. (1932) 8. sz. 224–225.
- Kuruc arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből. Károlyi – Forgách – Esterházy Antal. MSz, XV. k. 2. (58.) sz. (1932. jún.) 143–152.
- Arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből. Bottyán, – Rákóczi tábornokai, kritikája hadseregéről, – francia tisztjei. MSz, XVI. k. 2. (62.) sz. (1932. okt.) 190–200.

1933

- Kuruc tiszték kivégzése a győri főtéren. (1710. január 18.) GySz, 4. évf. (1933) 10. sz. 245–250.
- II. Rákóczi Ferenc elindulása. HK, 34. évf. (1933) 74–82.
- Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. HK, 34. évf. (1933) 174–208.
- II. Rákóczi Ferenc nemesi testőrsége. MKSz, 3. évf. (1933) 1. sz. 204–213.
- Bottyán János harcai Dunaföldvár és a kömlödi „Bottyán vár” körül 1705 júniusában. MKSz, 3. évf. (1933) 9. sz. 203–217.
- A bécsi gyűjteményekből visszkapott történeti anyag kiállítása. MKSz, 3. évf. (1933) 9. sz. 257–258.
- Heister és Pálffy II. Rákóczi Ferenc hadjárataiban. MSz, XVIII. k. 3. (71.) sz. (1933. júl.) 287–296.
- A nagyszombati csata. 1704. december 26. Sz, 67. évf. (1933) 7–8. sz. 277–290. és 9–10. sz. 400–429. [Modern újraközlése: Markó 2003. 110–153.]
- Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II Rákóczi (1703–1711). Revue des Études Hongroises 1933. 266–287.

1934

- II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1934. [Ism. Gyalóky Jenő: HK, 35. évf. (1934) 289–293.; és a Protestáns Szemlében 1934-ben valamikor Clauser Mihály: Debreceni Szemle, 10. évf. 3–5. (97–99.) sz. (1936. márc.–máj.) 109–110. és T. Baráth: Revue des Études Hongroises 1934. 386–387.]
- Ismeretlen Rákóczi-kiáltvány a bajor hadszínterről, 1705-ből. HK, 35. évf. (1934) 103–105.
- Bottyán kísérlete Győr megrohanására. (1707. június 23.) GySz, 5. évf. (1934) 6–8. sz. 323–329.

- Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében. MKSz, 4. évf. (1934) 3. sz. 200–213. [Újra-
közli Tóth Gyula: ÚHSz, 58. évf. (2004) 8. sz. 91–101.]
- Felvidéki hadiesemények 1704 november–decemberében. (Érsekújvár, Lipótvár ostroma,
a jakabfalvi ütközet.) MKSz, 4. évf. (1934) 9. sz. 199–213. [Modern újraközlése: Markó
2003. 94–109.]
- Zrínyi Miklós gróf, az író és hadvezér szavai. („Vitéz Hadnagy” című munkájából.) MKSz,
4. évf. (1934) 12. sz. 228–229.

1935

- A lipitói kuruc hadjárat 1709 augusztusában. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a törté-
neti tudományok köréből. 25.) Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1935. [~ ~ akadé-
miai székfoglalója, felolvasta 1935. ápr. 8-án. – Ism. -y: HK, 36. évf. (1935) 341–343.
és (Iz.) = Gálos Rezső: GySz, 6. évf. (1935) 1–4. sz. 84.]
- II. Rákóczi Ferenc. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 142. sz.) Magyar
Szemle Társaság. Bp., 1935. [Ism. Ajtay Endre: HK, 36. évf. (1935) 343–344. és (n. n.):
GySz, 6. évf. (1935) 1–4. sz. 84.]
- Rákóczi mint hadvezér. Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerk.
Lukinich Imre. Franklin-Társulat. Bp., é. n. [1935.] I. k. 325–362.
- Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén. HK, 36. évf. (1935) 41–62.
- II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) HK, 36. évf.
(1935) 214–233.
- II. Rákóczi Ferenc főhadiszállása. (Halála napjának, – április 8. – kétszázéves fordulójára.)
MSz, 5. évf. (1935) 4. sz. 205–214.
- Károlyi harmadik dunántúli hadjárata. MKSz, 5. évf. (1935) 9. sz. 211–221.
- II. Rákóczi Ferenc emlékezete. Halálának 200 éves fordulójára. MSz, XXIII. k. 4. (92.) sz.
(1935. ápr.) 305–311.
- A fejedelem és főtábornoka. A Rákóczi-év emlékére. MSz, XXV. k. 2. (98.) sz. (1935. okt.)
114–122.

1936

- II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. Huszárok a spanyol örökösödési háborúban és III. Ká-
roly seregében. A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk.
Ajtay Endre – Péczely László. Reé László kiadása. Bp., é. n. [1936.] 72–84. és 85–93.
(9–10. fejezet) [A kötet egészét ism. Tóth Zoltán: HK, 37. évf. (1936) 311–314.]
- Adatok a győri Apátúr-ház történetéhez. GySz, 7. évf. (1936) 1–3. sz. 45–51.
- A magyar huszárság szerepe a francia könnyű lovasság megszervezésében. MKSz, 6. évf.
(1936) 1. sz. 202–210.
- Magyarország állapota a Rákóczi-felkelés előtti évtizedekben. MKSz, 6. évf. (1936) 11. sz.
191–202. [Előadásként elhangzott Győrött, a Kisfaludy Irodalmi Kör 1936. évi március
havi felolvasó ülésén.]
- II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményei-
vel. Sz, 70. évf. (1936) pótfüzet 579–597. [Modern újraközlése: Markó 2003. 15–36.]
- A versíró Rákóczi. MSz, XXVI. k. 3. (103.) sz. (1936. márc.) 249–254.

1937

- A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság. Bp., 1937. [Lányi-Lindner Sándorral és Bialoskórski Ödönnel közösen. A szerzők neve egyébként csak az Előszóból derül ki: 7–8.]
- Borosjenői Rátz György gránátostiszt naplója 1741–1789. HK, 38. évf. (1937) 131–135.
- Angol katonák Budavár visszavívásánál 1686-ban. MKSz, 7. évf. (1937) 6. sz. 211–216.
- Pilch Jenő ezredes halála. [Nekr.] MKSz, 7. évf. (1937) 10. sz. 253.
- Hadilevéltárak. Levéltári Közlemények, 15. évf. (1937) 1–19.

1938

- Gróf Zrínyi Miklós és tervei Franciaországgal. MKSz, 8. évf. (1938) 2. sz. 214–225.
- Hadilevéltárak a külföldön. MKSz, 8. évf. (1938) 5. sz. 259–260.
- A VIII. Nemzetközi Történettudományi Kongresszus. [Beszámoló.] MKSz, 8. évf. (1938) 11. sz. 235–236.
- Kik és miért harcoltak Budavár alatt 1686-ban? MSz, XXXII. k. 1. (125.) sz. (1938. jan.) 94–104.
- A katonai hagyományok tisztelete Svájcban. MSz, XXXIV. k. 4. (136.) sz. (1938. dec.) 347–353.

1939

- Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta ~. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1939. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)
- Magyar csapatok Mária Terézia királynő háborúiban. (1740–1780.) A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának kiadása. Bp., 1939.
- A francia forradalom és a napoleoni idők magyar katonája. [Az 1938. szept. 3-án Zürichben, a VIII. nemzetközi történettudományi kongresszuson tartott német nyelvű előadás – „Der Einfluss von Tradition und Revolution auf das ungarische Militär der Napoleonischen Zeit” – részletes kidolgozása.] HK, 40. évf. (1939) 34–73.
- A Kökényesdy-hajdúk Mária Terézia háborúiban. MKSz, 9. évf. (1939) 2. sz. 206–213.
- Gondolatok egy ezrednap körül. MKSz, 9. évf. (1939) 3. sz. 241–243.
- Az erkölcs és az anyag egymásrahatása a hadviselésben. MKSz, 9. évf. (1939) 8. sz. 210–216.
- Hadik András ezredes a Rajna mellett. MKSz, 9. évf. (1939) 10. sz. 272–275.
- Rákóczi Párizsban. Pillias Emil Rákóczi-tanulmányai. MSz, XXXVII. k. 3. (147.) sz. (1939. nov.) 176–178.

1940

- Magyar hadművészet. Bp., 1940. (Nemzeti Könyvtár 8. sz.)
- A magyar véderő eszméje gróf Zrínyi Miklós munkáiban. HK, 41. évf. (1940) 20–45.
- Hadik András főstrázsamester működése az első sziléziai háborúban (1741–42). HK, 41. évf. (1940) 157–200.
- Mátyás király. MKSz, 10. évf. (1940) 4. sz. 221–228.

- Magyarország politikai és katonai helyzete III. Károly király korában (1711–1740). MKSz, 10. évf. (1940) 11. sz. 511–519.
- Mátyás, a hadvezér. MSz, XXXIX. k. 2. (156.) sz. (1940. aug.) 126–131.
- A Rákóczi-család legutolsó tagjai. Turul, 54. évf. (1940.) 80–87. [Emile Pillias francia történész kutatási eredményeinek ismertetése.]

1941

- Insurrectio és állandó hadsereg. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Wellmann Imre. H. és é. n. [Bp., 1941.] (Magyar művelődéstörténet, IV.) 249–277. [Hasonmás kiad.: 1991. – lásd ott.]
- Hadik András altábornagy berlini vállalkozása. 1757 október 10–23-ig. HK, 42. évf. (1941) 38–92. Klny. is: Pécs, 1941. [Ism.: Komoróczy György: Sz, 77. évf. (1943) 7–10. sz. 507–508.]
- Az „alázatos” kifejezés használatának történeti múltja. MKSz, 11. évf. (1941) 3. sz. 861–863.
- Két okmány Thököly háborúinak idejéből. MKSz, 11. évf. (1941) 9. sz. 764–766.
- Hadik András ezredes egy lovasdandár élén a németalföldi harcokban, 1746-ban. MKSz, 11. évf. (1941) 10. sz. 192–203.
- A magyar történetírás háborús halottai. 2. Pillias Emil. [Nekr.] MSz, XL. k. 3. (163.) sz. (1941. márc.) 149–151.
- Die ungarisch-deutsche Schicksalsgemeinschaft im Spiegel der ungarische Kriegsgeschichte. Das schaffende Ungarn, 1941.
- Deutsch-ungarische Waffenbrüderschaft in den Napoleonischen Kriegen. Ungarn, 1941.

1942

- Ungarisches Soldatentum 895–1914. Athenaeum. Bp., 1942.
- II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai. Officina. Bp., 1942. (A Magyar–Svéd Társaság könyvei, 3.) [Magyar–svéd kétnyelvű kiad. Ism.: HK, 44. évf. (1943) 104–105.]
- Gróf Zrínyi Miklós. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 146. sz.) Magyar Szemle Társaság. Bp., 1942. [Ism. K. László József: Sz, 77. évf. (1943) 7–10. sz. 497–498.; Mitterpacher Gusztáv: HK, 44. évf. (1943) 102–104. és Szabady Béla: GySz, 14. évf. (1943) 2. sz. 191.; Szamosvölgyi Gábor: Katolikus Szemle, 57. évf. 7. sz. (1943. júl.) 222.]
- Pilch Jenő. 1872–1937. [Emlékbeszéd a Magyar Tudományos Akadémia osztályülésén 1941. nov. 10-én.] Budapesti Szemle, 262. k. (1942) 770–775. sz. 150–170.
- Hadik András tábornok harcai Németalföldön Bergen Op Zoom vára körül 1748 elején. HK, 43. évf. (1942) 144–167.
- 'Sigray Mihály magyar-holland huszárezredes. MKSz, 12. évf. (1942) 6. sz. 702–704.
- A Dunántúl szerepe II. Rákóczi Ferenc háborújában. [A Győri Kisfaludy Irodalmi Körben, 1942. február 22-én tartott tiszteleti tagsági székfoglaló előadás.] GySz, 13. évf. (1942) 1. sz. 2–13.
- Ungarische Truppen im dänischen Krieg, 1864. Ungarn, 1942.

1943

Magyarország hadtörténete. Országos Közoktatási Tanács. Bp., 1943. (Nemzetnevelők könyvtára. III. Honvédelem, 6.) [Ism.: HK, 44. évf. (1943) 209–210.; Lékai Lajos: Katolikus Szemle, 58. évf. 3. sz. (1944. márc.) 93–94.; reprint kiad.: 1994. – lásd ott.]

Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsigóci csatáról és a lipóci kuruc hadjáratról. HK, 44. évf. (1943) 195–201.

1944

Futaki gróf Hadik András tábornagy. Athenaeum. Bp., 1944. [Ism. Benda Kálmán: Sz, 78. évf. (1944) 7–9. sz. 519–520.]

1954

A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. HK, új foly. 1. évf. (1954) 3–4. sz. 155–183. [Tóth Gyulával közösen.]

1955

Le Maire francia-kuruc brigadéros emlékirata II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. HK, új foly. 2. évf. (1955) 2. sz. 432–451. p.

Le Maire francia-kuruc hadmérnök brigadéros szemlejelentése Szatmár és Ecsed várainak állapotáról 1705 februárjában. HK, új foly. 2. évf. (1955) 3–4. sz. 432–451.

1956

Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenchez szabadságharcáról. HK, új foly. 3. évf. (1956) 2. sz. 177–188.

1957

A Bercsényi család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszáralezredes. 1781–1835. HK, új foly. 4. évf. (1957) 1–2. sz. 227–240.

Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése Rákóczihoz az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. HK, új foly. 4. évf. (1957) 3–4. sz. 382–395.

Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben. (1705 novemberétől 1706 nyár elejéig.) Sz, 91. évf. (1957) 1–4. sz. 163–197. Orosz rezümé, 509–510. Francia rezümé, 520–521.

1958

Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 1. közlemény. A katonai nyelv kezdete Zrínyi kora előtt. HK, új foly. 5. évf. (1958) 1–2. sz. 148–157.

Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 2. közlemény. Zrínyi Miklóstól II. Rákóczi Ferencig. HK, új foly. 5. évf. (1958) 3–4. sz. 203–224.
Tóth Zoltán (1888–1958). [Nekr.] Sz, 92. évf. (1958) 5–6. sz. 911–912.

1959

Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 3. közlemény. A XVIII. század magyar katonai nyelve. HK, új foly. 6. évf. (1959) 1. sz. 151–166.
Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 4. közlemény. A francia forradalom és a napoleoni háborúk időszakának magyar katonai nyelve. HK, új foly. 6. évf. (1959) 2. sz. 295–317.

1960

Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány. 1781–1833). (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 18.) Akadémiai Kiadó. Bp., 1960. [Ism. Kávássy Sándor: HK, új foly. 10. évf. (1963) 1. sz. 364–365. – Borus József: Sz, 99. évf. (1965) 3. sz. 579–580.]
A csornai ütközet. 1849. június 13. HK, új foly. 7. évf. (1960) 1. sz. 201–209. [Balázs Józseffel közösen.]
Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 5. közlemény. A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban. A Tudós Társaság katona tagjainak munkássága. HK, új foly. 7. évf. (1960) 2. sz. 169–181.

1961

Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 6. közlemény. Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai. HK, új foly. 8. évf. (1961) 1. sz. 212–232.
Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 7. közlemény. A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig. HK, új foly. 8. évf. (1961) 2. sz. 730–766.

1962

Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéből. 1710. augusztus 1. HK, új foly. 9. évf. (1962) 2. sz. 102–118.
Válasz Esze Tamásnak. [Vita] Sz, 96. évf. (1962) 3–4. sz. 601–602. [Tóth Gyulával közösen.]

1964

Adalékok Lőcse kapitulációjának történetéhez. 1710. február 14. Sz, 98. évf. (1964) 1–2. sz. 176–200.

Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt 1850–1851-ben. Kézirat. [Doktori értekezés, ism. Szász Zoltán – Vida István: Sz, 101. évf. (1967) 3–4. sz. 807–810.]

É. n.

A magyar gyalogság a XVIII. század első felében. A XIX. század második felének háborúi: A dániai háború, 1864. Az 1866-i porosz háború. Bosznia és Hercegovina megszállása, 1878 július 29-től október 19-ig. A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Szerk. Doromby József – Reé László. Reé László kiadása. Bp., é. n. 54–68., 127–131., 133–143. és 143–146.

A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. I–II. k. Szerk. Pilch Jenő. Franklin-Társulat. Bp., é. n. [Berkó Istvánval, Gyalókey Jenővel és Pilch Jenővel közösen.]

Sorsdöntő csaták. I–II. k. Szerk. Lukinich Imre és ~ ~. Franklin-Társulat. H. és é. n. [1936.][~ ~ írta a mohácsi csatáról, Buda visszafoglalásáról, a zentai, minden bizonnyal a trencsényi,* a kolini és a liegnitzi csatákról szóló fejezeteket: I. k. 385–407., 467–478., 479–493., 503–511., valamint II. k. 33–47. és 48–62.]

* Az I. kötetet záró trencsényi csatáról szóló fejezet címe sem a tartalomjegyzékben, sem pedig a szerzők neve mellett nincs feltüntetve, de bizonyosan Markó Árpád írta.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATISMERTETÉSEK MARKÓ ÁRPÁD TOLLÁBÓL

1925

- Das Königl. Bayerische Infanterie-Regiment Nr. 3 Prinz Karl von Bayern. 325 oldal. 8-rét. (Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. 33. füzet. München, 1924.) Kiadja a bajor hadilevéltár, München. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 3–4. sz. 361–365.
- Parancsadás egy hadosztály és egy lovasdandár erejű csoporton belül. I. füzet. A harc előkészítése. Írta: Barabás Emil m. kir. ny. á. honvéd vezérkari alezredes. Budapest, 1925, 8-rét, bekötve, 121 oldal, vázlatokkal. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 535.
- Unser Österreichisch-Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Írta: A. von Cramon ny. áll. német altábornagy. Az I. kiadás megjelent 1920-ban, a II. javított kiadás 1922-ben, Mittler und Sohnnál Berlinben. Bekötve negyedalak, 205 oldal, 5 térképvázlattal a szövegben. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 548–550.
- Schlachten des Weltkriegs in Einzelndarstellungen bearbeitet und herausgegeben im Auftrage des Reichsarchivs. Band 1: Douaumont. A Reichsarchiv hivatalos adatai alapján írta: Beumelburg Werner. 185 oldal, 4-rét, bekötve, 2 térkép, 1 vázlat és 15 képpel. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 550–551.
- Schlachten des Weltkriegs in Einzelndarstellungen bearbeitet und herausgegeben im Auftrage des Reichsarchivs. Band 2: Karpathen- und Dnjesterschlacht. A Reichsarchiv hivatalos forrási alapján összeállította von Friedeburg Frigyes tábornok, Öfelsége a Császár szárnysegéde és 1915 februártól júniusig a 3. gárda gyaloghadosztály parnoka. 160 oldal, 4-rét bekötve, 3 vázlattal szövegben, 5 térkép és 20 képpel. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 551–553.
- Neues Handbuch der Taktik. Für die Truppe bearbeitet. [Szerző nélkül.] Megjelent Offene Worte kiadásában Charlottenburgban, 1925. 8-ad rét, bekötve, 285 oldal. Ára 4 márka. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 554.
- Praktische Winke für den Kompanie-Chef des Reichsheeres. [Összeállította Harttmann gyal. és Remlinger lov. százados.] Megjelent Offene Worte kiadásában Charlottenburgban, 1925. Kis 8-ad rét, bekötve, 166 oldal. Ára 3 márka. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 554.
- Schwere Brocken, 1000 Worte Frontdeutsch. Megjelent Magdeburgban, kis 8-ad alak, füzve, 128 oldal. Gyűjtötte és kiadta: Graff Zsigmond és Bormann Walter. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 555.
- Stahlhelm Jahrbuch 1925. Megjelent Magdeburgban, kis 8-ad alak, kötve, 160 oldal. A Stahlhelm frontharcos szövetség megbízásából kiadta: Kleinau Vilmos. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 555.

- P. G. 838. (Prisonier de guerre.) Megjelent Magdeburgban, 8-ad alak, füzve, 62 oldal. Schröder Miksa élményei francia fogságban. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 555.
- Staat im Staate. Megjelent Magdeburgban, 8-ad alak, kötve, 249 oldal. Írta: Franke Helmut. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 555.
- Deutsches Sporthandbuch. Írta: Hans Boehmer. Megjelent 1925. Verlag „Offene Worte” Charlottenburg, kis nyolcadrét bekötve, 298 oldal, a szövegben sok képpel, vázlattal és rajzzal. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 556.
- Der Pionier. Írta: Klingbeil őrnagy a 4. porosz utászszázalój parancsnoka. Megjelent 1925. Verlag „Offene Worte” Charlottenburg. Kis nyolcadrét, bekötve, 1192 oldal, a szövegben igen sok fényképpel, képpel és vázlattal. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 5–6. sz. 556–557.
- Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik. Írta: Heller Eduard ny. áll. ezredes. Megjelent Mittler und Sohn kiadónál Berlinben, 1925. 4-ed alak, füzve, 148 oldal. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 7–8. sz. 735.
- General Falkenhayn: Die Beziehungen zwischen den Generalstabschefs des Dreibundes. Írta: Adriano Alberti olasz tábornok, németre fordította Weber Walter. Megjelent Mittler und Sohn kiadónál Berlinben, 1924-ben. 4-rét alak, 5 fénykép-reprodukcióval, füzve, 109 oldalon. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 7–8. sz. 735–739.
- „Volksergiftung 1914–1918.” Írta: Breithaupt Wolfgang. Kiadta: K. F. Koehler, Berlin, 1925. 4-rét, vászonba kötve 183 oldal, 30 eredeti újságkivonat és levélreprodukcióval a szövegben. [Ism. a „Lapszemle” rovatban.] MKK, 13. évf. (1925) 7–8. sz. 756.
- „Das Zusammenwirken der Infanterie mit ihren schweren Waffen.” Tanulmány; összeállította: Friedrich v. Merkatz, szolgálatonkívüli ezredes; kiadta: R. Eisenschmidt, Berlin, 1925. 8-rét bekötve, 52 oldal, 7 melléklettel. Ára 3 Márka 50 pfennig. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 12. sz. 1077–1078.
- „Die Radfahrertruppe.” Tanulmány; összeállította Theiss Rudolf őrnagy és dr. Regele Oszkár törzskapitány, mindketten az osztrák 2. sz. kerékpáros zlj tagjai. Kiadta: R. Eisenschmidt, Berlin, 1925. 8-rét, füzve, 92 oldal. 10 vázlattal a szövegben és 1 térképmelléklettel. Ára 3 Márka. [Ism.] MKK, 13. évf. (1925) 12. sz. 1078.

1926

- Debreceni honvédek a harcban. (I. rész.) A m. kir. debreceni 3. honvéd gyalogezred harcai az oroszokkal. Az olasz hadüzenetig. (Vázlatos leírás.) Összeállította: Molnár József nyug. ezredes. Debrecen, 1926. Kiadja a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat Rt. Debrecenben. Nagy nyolcadrét füzve. [Ism.] MKK, 14. évf. (1926) 11–12. sz. 864–865.

1927

- Czant, Hermann: Alpinismus und Weltkrieg. Verlag für Kulturpolitik, Berlin. 1926. 350 oldal, 125 szövegbeli képpel, 48 mülappal, 8 rajz és 11 térképvázlattal. Ára 20 Márka. [Ism.] HK, 28. évf. (1927) 124–127. [Az ismertetés megjelent még: MKK, 15. évf. (1927) 1. sz. 87–91.]
- A cs. és kir. 12. huszárezred a világháborúban. Kiadja az ezred volt tisztikara. Megjelent Budapesten a Stádium sajtó r.-t.-nál, nagy negyedalakban bekötve, 132 oldal, igen sok

- harctéri felvétellel, vázlattal és arcképpel a szövegben. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 2. sz. 202.
- [Kalándy Imre:] Páncélvonalok. [Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár tanulmánygyűjteményében.] [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 3. sz. 311–314.
- „Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers” von Admiral Hopman. Megjelent Scherl könyvkiadóvállalatnál Berlin, nagy nyolcadalak vászonkötésben 370 oldal, számos fényképpel és vázlattal a szövegben. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 3. sz. 321–322.
- „Die Welt in Zahlen”. Írta: Wl. Woytinsky. Kiadta: Rudolf Mosse, Berlin. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 3. sz. 322–323.
- A svájci hadsereg szervezetéről és egyenruháiról jelent meg e napokban két érdekes, táblázatos kimutatás (füzet alakban) a berni Mars Verlag kiadásában. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 6. sz. 614.
- „Argonnen.” Írta: Schmidt Ernő szk. őrnagy, kiadta a német Reichsarchiv. („Schlachten des Weltkrieges” sorozat 18. füzet). Megjelent: Stalling kiadónál Oldenburg, Berlin 1924. 244 oldal, 3 helyzettérkép és 1 hadrendi táblázat mellékletekkel és fényképekkel a szövegben. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 10. sz. 884–892.
- Palat: L’année d’angoisse. [Ism.] MKK, 15. évf. (1927) 12. sz. 1125–1126.

1928

- „Gas über Deutschland” címen 33 oldal terjedelmű érdekes kis füzetet adott ki Mittler und Sohn berlini könyvkiadó. [Ism.] MKK, 16. évf. (1928) 1. sz. 106–107.
- Aus bewegter Balkanzeit, 1879–1918. Írta: Mach Richard, megjelent Berlinben, Mittler & Sohnnál, 1918-ban. Nagy nyolcadrét 270 oldal, 7 szöveggéppel és 1 levél fascimilével [sic!]. Ára 8 Márka. [Ism.] MKK, 16. évf. (1928) 2. sz. 229.
- Az osztrák Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen katonai szaklap kiadásában megjelent egy érdekes összeállítás „Die wichtigsten Kriegs- und Feldzüge der Weltgeschichte” címen. [Ism.] MKK, 16. évf. (1928) 4. sz. 454–455.
- „La Bataille de France 21 Mars – 5 Avril 1918.” Írta: L. Koeltz francia vk. őrnagy. Megjelent Payot kiadásában Párisban. 263 oldal, 5 vázlattal. Ára 20 frank. [Ism.] MKK, 16. évf. (1928) 5. sz. 536–537.
- „Der Nahkampf.” Beispiele und Lehren auf Grund der Erfahrungen des Weltkriegs von Egon von Loebell. Megjelent: Berlinben Mittler und Sohnnál, 1929-ben, kis nyolcadalak, 80 oldal fűzve. [Ism.] MKK, 16. évf. (1928) 12. sz. 1271–1272.

1929

- Vitéz Bokor Ignác dr.: A trencsényi csata. (1708. augusztus 3.) Megjelent a soproni Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet 1928/1929. évi „Értesítője”-ben és mint különlenyomat, a pécsi Erzsébet m. kir. tudományegyetemi bölcsészeti fakultás értekezéseinek sorozatában. 50 oldal, vázlattal. 1929. [Ism.] HK, 30. évf. (1929) 522–524.
- A Magyar Nemzet Hadtörténelme. I. rész: A honfoglalás. II. rész: Külföldi kalandozások a vezérek korában. (898–970-ig.) Írta Doberdói Breit József ny. altábornagy. 128 oldal két-két melléklettel. Budapest, 1928. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 1. sz. 90–92.

- Alpinismus und Weltkrieg. Írta: Czant Hermann ny. m. kir. ezredes. Kiadta: Bergverlag Rudolf Rother, München. 1928. Nyolcadrét, 111 oldal, 10 szöveggép, 12 térkép és vázlat. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 2. sz. 221–222.
- Österreichs Bundesheer: Verfasst und Herausgegeben vom Bundesministerium für Heereswesen. Verlag: Militärwissenschaftliche und Technische Mitteilungen (Wien, I.) 216 oldal, 2 vázlattal, 61 fényképpel. Negyedré, vászonkötésben, ára 8 schilling. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 4. sz. 455–456.
- Général Allehaut: „Motorisation et Armées de Demain”, megjelent Párisban Charles-Lavauzelle & Cie. Nyolcadrét, füzve, 266 oldal. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 6. sz. 680–684.
- Mémoires du Général Broussilov, kiadta francia nyelven Hachette-cég Párisban, Niessel tbk előszavával. 8°, 268 old. 2 térkép-vázlattal. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 10. sz. 1053–1056.
- A Magyar Nemzet Hadtörténelme. II. kötet. (III. és IV. rész.) Írta: Doberdói Breit József ny. altábornagy. Kiadta Grill Károly, Budapest, 1929. Nagy nyolcadrét, 144 és 264 oldal, 2 és 4 külön térkép-vázlattal. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 12. sz. 1291–1293.
- Die Tankschlacht bei Cambrai 20–29. November 1917. Írta: Dr. Georg Strutz szkv. százados, a berlini Reichsarchiv levéltárosa. Nagy nyolcadrét, 192 lap, 3 térkép-vázlat, 4 fényképreproductio és egy hadrendi melléklettel. Megjelent Gerhard Stallingnál, Berlin–Oldenburg 1929. [Ism.] MKK, 17. évf. (1929) 12. sz. 1293–1295.
- Erdélyi Gyula: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Megjelent Budapesten, szerző kiadásában, 1929. Nagy nyolcadrét, 302 oldal, szöveggépekkel és vázlatokkal. [Ism.] Sz, 63–64. évf. (1929–1930) 9–10. sz. 421–423.

1930

- Dr. Erdélyi Gyula: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest, a szerző kiadása, 1929. Nagy nyolcadrét 302 oldal, szöveggépekkel és vázlatokkal. [Ism.] HK, 31. évf. (1930) 105–107.*
- Dr. Málnási Ödön: Erdődi gróf Pálffy János nádor. Gróf Pálffy Pál Ferenc előszavával. Kiadta a szerző Egerben, 1929. 8° 50 oldal 2 képpel. [Ism.] HK, 31. évf. (1930) 107–109.
- Rácz Kálmán: Az oroszországi cseh-szlovák légió története. Budapest, 1930. A szerző kiadása, Madách-nyomda, 128 lap. Ára 4 pengő 60 fillér. [Ism.] HK, 31. évf. (1930) 262–263.
- Franchissement de Fleuves par les Armées modernes. Írta: Bails francia ezredes. Megjelent Párizsban, Berger-Levrault kiadásában 1929. Nagy nyolcadrét, füzve 247 oldal 12 vázlattal és 7 szöveg-vázlattal. [Ism.] MKK, 18. évf. (1930) 1. sz. 75–76.
- A magyar nemzet hadtörténelme. V. rész. A tatárjárás. Írta Doberdói Breit József ny. altábornagy. Grill könyvkiadóvállalata 1930, nagy nyolcadrét 127 oldal, két vázlat melléklettel. [Ism.] MKK, 18. évf. (1930) 6. sz. 626–627.
- „Sechs Jahre Stalhelm im Mitteldeutschland”. Kiadta a Stalhelm-szövetség 1926-ban. Karras & Koenecke kiadóvállalat Halle a. d. Saaleben. Nagy negyedré, vászonkötés 240 lap, 16 melléklet, mintegy 400 fénykép. [Ism.] MKK, 18. évf. (1930) 7–8. sz. 758–759.

* Erdélyi ugyanezen művének ismertetése – más szövegezésben – a Századok 1929–1930. évfolyamában is megjelent.

1931

- Breit József: „A magyar nemzet hadtörténelme”, VI. rész. 262 oldal, nagy nyolcadrét, 4 vázlat melléklettel. [Ism.] HK, 32. évf. (1931) 138–139.
- Dr. vitéz Málnási Ödön: Hellebronth János kuruc ezredes. Megjelent a Vitézek és Gazdák Lapjának kiadásában 1930. 8° 19 oldal. [Ism.] HK, 32. évf. (1931) 142–143.
- Pax vobis. P. Gulácsy Irén történeti regénye. [Ism.] MSz, XI. k. 2. (42.) sz. (1931. febr.) 194–198.

1932

- Dóry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. 1931. Pécsi „Dunántúl” egyetemi nyomda. 148 l., 2 fényképreprodukcióval. [Ism.] Sz, 66. évf. (1932) 1–3. sz. 100.
- Gasparik, Anna: Povstanie Rákócziho a Slavonia. (A Rákóczi-felkelés és a szlávok.) Sborník Filosofickej Fakulty University Komenského v Bratislave VII. k. 55. sz. Bratislava 1930. 8° 35–129 l. [Ism.] Sz, 66. évf. (1932) 9–10. sz. 424–426.

1933

- Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. Nagy nyolcadrét. A szerző kiadása, Budapest 1933. 306 oldal, helyzetvázlatokkal a szövegben. Ára 12 pengő. [Ism.] HK, 34. évf. (1933) 306–308.

1934

- v. Doromby József: A cs. és kir. 83. és 106. gyalogezred története és emlékkönyve. Kötve, nagy negyedré, 400 oldal, számos vázlattal, sok harctéri fényképpel és arcképpel. Kiadta Fusek Emil, Budapest, VII. Csengery-u. 6. 1934. Készült Hollósy János könyvnyomdájában, Budapest, VII. Jósika-utca 20. Ára: 26 pengő. [Ism.] HK, 35. évf. (1934) 307–308.

1935

- Ajtay Endre: A m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története. 1868–1918. 4° 326 oldal, 16 különálló harctéri felvétellel és arcképcsarnokkal, számos szöveg vázlattal és harctéri helyzetvázlattal. Kiadta: Held János könyvnyomdája Budapest, 1935. Kapható: Ecker Kálmán könyvkereskedésében Budapest, VIII., Vas-utca 12. [Ism.] HK, 36. évf. (1935) 339–340.
- Bánlaky József: „A magyar nemzet hadtörténelme.” VII. rész, (136 oldal 4 melléklettel) és VIII. rész (216 oldal 1 melléklettel). Füzve nagy nyolcadrét. Budapest, 1934. Grill-könyvkiadóvállalat. [Ism.] HK, 36. évf. (1935) 142–143.
- Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. IX. Rész. 227 oldal; nagy nyolcadrét, 3 vázlat melléklettel. Kiadta: Grill Károly, Budapest, 1935. [Ism.] HK, 36. évf. (1935) 333–334.
- Dr. Miklósy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada a középkorban. Budapest. A szerző kiadása. 1934, nagy nyolcadrét, 134 oldal. [Ism.] HK, 36. évf. (1935) 151–152.

1936

- Dr. Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága. Első osztály: had- és belügy, XI. kötet. Budapest, 1935. Nagy nyolcadrét, füzve 486 oldal, Rákóczi két arcképpel és három más szöveggel. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 145–147.
- Timon Béla: Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. Nagy negyedré, füzve. 115 oldal, 2 táblázattal. Budapest, Madách könyvkiadó. 1935. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 157–159.
- Revue des Études Hongroises. Páris 1935, január–decemberi füzet egy kötetben. 268. oldal, képekkel. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 165–167.
- Archivum Rákócianum, XII. kötet. Kiadta a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága, Budapest, 1935., nagy 8-ad ré, 640 oldal. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 310–311.
- Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizedik rész. I. kötet. Grill könyvkiadó vállalata Budapest, 1936. 8°, 307. oldal, 10 vázlatmelléklettel. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 316–317.
- Étienne Báthory. Roi de Pologne, Prince de Transylvanie. A lengyel és magyar Tud. Akadémia közös kiadványaként megjelent 1935-ben Krakkó-ban. 4-ed ré, füzve, 591 oldal, számos képpel, térképpel, helyzetvázlattal. [Ism.] HK, 37. évf. (1936) 323–325.

1937

- Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizenegyedik rész II. kötet. (Hunyadi Mátyás 1458–1490.) Nagy nyolcadrét, 282 oldal, 5 térkép és csatavázlat melléklettel. (Budapest, 1937. Grill-kiadóvállalata.) [Ism.] HK, 38. évf. (1937) 281–282.
- Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története. Budapest, Egyetemi nyomda, 1936., füzve 328 l. negyedré. [Ism.] HK, 38. évf. (1937) 282–284.
- Saad Ferenc: A magyar tüzérségi szavak története. Pécs, 1936. Kultúra-műintézet. Nagy nyolcadrét, füzve 64 oldal. [Ism.] HK, 38. évf. (1937) 287.

1938

- Dr. Komoróczy György: Fejérvármegye és a katonaugy a XVIII. században. Különlenyomat a magyar városok és vármegyék monográfiájának XXII. „Fejér vármegye” c. kötetéből. 57 oldal. Sárík Gyula és Géza könyvnyomdai műintézete, Cegléd, 1937. [Ism.] HK, 39. évf. (1938) 121–122.
- Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima” 1937. Dunántúl Egyetemi Nyomda Pécs. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. I. sor. 4. füz. Nagy nyolcadrét, füzve 64 oldal. [Ism.] HK, 39. évf. (1938) 266–267.
- Dr. vitéz Homa Gyula és Sós József: „A magyar katonaeszmény Zrínyi Miklós gróf gondolatvilágában.” Kiadta a Vitézi Rend Zrínyi-csoportja. Budapest, 1938. Zrínyi-Könyvtár 1. szám. Kis 8-rét, 77. oldal. [Ism.] HK, 39. évf. (1938) 271.

Gyalókey Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849. nyarán. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei, I. kötet. Nagy 8-rét, 168 oldal, vázlatokkal. Franklin Társulat kiadása 1938. [Ism.] HK, 39. évf. (1938) 272–274.

1939

Egy katona naplója. Vitéz báró Roszner István világháborús naplója: Katonák, Népek, Események. Budapest, Singer és Wolfner kiadása 1938. 595 oldal, 13 szöveg vázlattal és 3 térképmelléklettel. [Ism.] Budapesti Szemle, 254. k. (1939) 740–742. sz. 254–256.

Jacobi Ágost: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938. Közlekedési nyomda K. F. T. kiadása. Nagy negyedré, kötve, 759 oldal, számos helyzetvázlattal, térképpel, hadrendi táblázattal és arcképcsarnokkal. [Ism.] HK, 40. évf. (1939) 141–142.

Dr. Vass Klára: A szellemtudományok magyar bibliográfiája. A történeti vonatkozású irodalom 1935. Kiadta: a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1938. Negyedré, fűzve, 225 oldal. [Ism.] HK, 40. évf. (1939) 142–143.

Kosáry Domokos: Görgey. Kis 8° 80 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1939. Ára: fűzve 80 f. kötve 1 pengő 20 fillér. [Ism.] HK, 40. évf. (1939) 268–271.

Émile Pillias: Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie. Paris 1939. Libraire Ernest Leroux. Nagy 8°, 165 lap, 1 képmelléklettel. [Ism.] HK, 40. évf. (1939) 280–283.

Commandant Basset: Un episode peu connu de la guerre de Hollande. La campagne du Comte de Boham en Haute-Hongrie (1677 à 1679). „Revue d’Histoire”: 1939 májusi füzet. [Ism.] HK, 40. évf. (1939) 284–286.

Két év katonairodalma. [Ism.] MSz, XXXVI. k. 1. (141.) sz. (1939. máj.) 66–73.

1940

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme XII. rész. Budapest, 1939. Grill könyvkiadóvállalata 290 lap két térképvázlattal. [Ism.] HK, 41. évf. (1940) 133–134.

Bodnár István: Béri Balogh Ádám, a vértanú halált halt kuruc brigadéros. – Szekszárd, Molnár nyomdai műintézet, 1939, nagy nyolcadrét, fűzve, 75 lap, nyolc szöveggéppel. [Ism.] HK, 41. évf. (1940) 134–136.

Jánossy Dénes: „Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient”. Kiadta: Budapest 1939-ben, a Likinich I. szerkesztésében megjelenő Ostmitteleuropäische Bibliothek. (19-ik kötet.) 171 oldal, nagy nyolcadrét. [Ism.] HK, 41. évf. (1940) 242–245.

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme XIII. rész. Budapest, 1940. Grill Károly kiadása. Nagy 8-adrét fűzve, 540 oldal, 11 melléklettel (térképek, várképek). [Ism.] HK, 41. évf. (1940) 245–246.

Nyakas János: Sorsdöntő száz nap 1849-ben. A magyar szabadságharc bukásának okai. Kiadta: Fodor Ferenc Veszprémben. Nagy nyolcadrét, 90 lap, 2 külön térképmelléklettel. [Ism.] HK, 41. évf. (1940) 254.

1941

Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852. I. kötet. Kadta A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940. A „Magyarország Újabbkori

Történetének Forrásai” sorozatban. Negyedrészt, fűzve, 895 lap. [Ism.] HK, 42. évf. (1941) 115–118.

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. rész. Budapest, 1940. Grill kiadóvállalata. Negyedrészt, fűzve, 432 oldal, 28 melléklettel. [Ism.] HK, 42. évf. (1941) 121–122.

Galánthai és Fraknoi Gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez, Gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Nyomtatás alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Szabó István. Budapest, 1940. Sárkány Nyomda. Nagy nyolcadrészt, fűzve 159 oldal, 3 képpel és három nemzedékrendi táblával. [Ism.] HK, 42. évf. (1941) 130–131.

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XV. rész. Budapest, 1940. Grill Károly kiadása. Negyedrészt fűzve, 492 oldal, 9 melléklettel. [Ism.] HK, 42. évf. (1941) 262.

Bay Ferenc: Napoleon Magyarországon. A császár és katonái Győr városában. Budapest, 1941. Officina kiadás, kis negyedrészt, kötve, 180 oldal, 19 képpel. [Ism.] HK, 42. évf. (1941) 263–264.

1942

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XVI. rész. Budapest, 1940. Grill könyvkiadó vállalata, negyedrészt, 466 oldal; 27 melléklettel. XVII. rész k. v. 506 oldal, 37 melléklettel. [Ism.] HK, 43. évf. (1942) 124–125.

Bánlaky József: A Magyar Nemzet Hadtörténelme. XIX. rész. Budapest, 1941. Grill Könyvkiadóvállalata; negyedrészt, 319 lap 26 helyzetvázlattal és képmelléklettel. [Ism.] HK, 43. évf. (1942) és 222–223.

1943

Bánlaky József: „A Magyar Nemzet Hadtörténelme” XX. Rész. Budapest. Grill kiadóvállalat kiadása, nagy negyedrészt, fűzve, 488 oldal; külön csomagban 44 térkép és helyzetvázlat. [Ism.] HK, 44. évf. (1943) 205–206.

P. König Kelemen: Fülekek vára. Kiadta 1942-ben a Ferences-Rendház Füleken, Nagy 8°, fűzve 36 oldal, 29 képpel. [Ism.] HK, 44. évf. (1943) 208–209.

Egyháztörténet. Révész Imre közreműködésével szerkeszti Esze Tamás és Harsányi András. Kiadja a Sárkány-nyomda Budapesten. Negyedéves, református egyháztörténeti, tudományos folyóirat. [Ism.] HK, 44. évf. (1943) 210–211.

Lutz, Andreas: Das Prinz Eugen-Lied und die Schlacht bei Belgrad 1717. Wien 1942, Akademie der Wissenschaften in Wien, 37 l., 1 t. 8°. – (Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse 12–13.) [Ism.] Sz, 77. évf. (1943) 7–10. sz. 506–507.

1957

Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 494 l. [Ism.] Sz, 91. évf. (1957) 5–6. sz. 818–822.

1960

Oskar Regele: Feldmarschall Radetzky. (Leben, Leistung, Erbe.) (Wien–München, Verlag Herold. 1957. 555 l., 1 térkép, 109 vázlat, fotokópia, táblázat.) Radetzky tábornagy. (Élet, teljesítmény, örökség.) [Ism.] Sz, 94. évf. (1960) 5–6. sz. 912–914.

1964

Haraszti Sándor – Pethő Tibor: Utikalandok a régi Magyarországon. Bev. Makkai László. Bp. 1963. [Ism.] HK, új foly. 11. évf. (1964) 4. sz. 666–669.

POSTHUMUS MŰVEK, REPRINTEK ÉS ÚJRAKÖZLÉSEK

1970

XII. Károly svéd király és Magyarország. Utószó: Mezey István. Bp., 1970. (Acta Sueco-Hungarica, 3.)

1991

Insurrectio és állandó hadsereg. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Wellmann Imre. Hasonmás kiad. Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt. Szekszárd, 1991. (Magyar művelődéstörténet, IV.) 249–277. [Eredeti kiad.: 1941. – lásd ott.]

1992

A romhányi csata. 1710. január 22. Hasonmás kiad. Kiadja Romhány nagyközség Polgármesteri Hivatala. Romhány, 1992. [Eredeti kiad.: 1932. – lásd ott.]

1994

Magyarország hadtörténete. Az utószó Tóth Gyula és Vargyai Gyula hadtörténészek munkája. Reprint kiad. Aqua Kiadó. Bp., 1994. [Eredeti kiad.: Bp., 1943. – lásd ott.]

2000

Tóth Gyula: Markó Árpád. [Valójában részletek Markó Árpád Kaleidoszkóp c. kéziratából és más munkáiból.] Sz, 134. évf. (2000) 3. sz. 701–716.

2003

II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.) S. a. r. [a bevezető tanulmányt írta, kiegészítő jegyzetekkel, bibliográfiával és mutatókkal ellátta]: Mészáros Kálmán. Nap

Kiadó. Bp., 2003.* [Ism. Zachar József: HK, 116. évf. (2003) 940–941.; Ludwig (Emil): A katoná Rákóczi. A kuruc kor csatái Szomolánytól Romhányig. Magyar Nemzet, 66. évf. (2003) 97. sz. 35.; Bánkúti Imre: Sz, 138. évf. (2004) 250–251.]

2004

- Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében. Újraközlésre s. a. r. Tóth Gyula. ÚHSz, 58. évf. (2004) 8. sz. 91–101. (Eredetileg megjelent: MKSz 1934. – lásd ott.)
- Svéd lovasok a romhányi csatában. [Előadásként elhangzott a Magyar–Svéd Társaság estjén, 1940-ben, az Országos Kaszinóban.] Markó Árpád hagyatékából s. a. r. Tóth Gyula. ÚHSz, 58. évf. (2004) 11. sz. 63–70.
- Wiener Neustadt-i éveim; Emile Pillias, a Rákóczi-kor francia kutatója; Nemzetközi történetkongresszus Svájcban; ** Finnugor kongresszus Budapesten [1928]. [Kéziratban maradt önéletrajzi munkáiból s. a. r. Tóth Gyula.] ÚHSz, 58. évf. (2004) 6. sz. 74–80., 7. sz. 79–86., 9. sz. 71–86. és 10. sz. 111–116.

* Fentebb, a kötetben újraközölt tanulmányok eredeti megjelenési adatainál utaltunk e kiadás megfelelő oldalszámaira is.

** Benne közölve a Markó Árpád által 1938. szeptember 3-án megtartott előadás rövidített magyar nyelvű változata is. (Lásd még fentebb a konferenciáról készített beszámolóját az 1938. évnél, valamint előadásának részletes kidolgozását 1939-nél.)

KÉZIRATBAN MARADT MUNKÁK

Önéletrajzi művek

- Markó főhadnagy feljegyzései a 34-ik gyalogezred utászosztágának harcairól a világháborúban. 1914. július 31. – szeptember közepe. [Írta 1914. október elején.]
Katonaéletem története I. 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.
Katonaéletem története II. 1915. szeptember 15. – 1921. május 1.
Életem a történettudomány szolgálatában.
Hontalanságunk két éve. 1945. január 6. – 1947. április 1. [A kétkötetesre tervezett műből csak az I. kötet készült el 1945. október 18-ával bezárólag.]
Zenei életem. Hatvanöt esztendő muzsikája a hegedű szolgálatában. [Írta 1960-ban.]
Kaleidoszkóp. [Idős korában írt, emlékképekből összeállított önéletrajzi munka.]

Tanulmányok, kismonográfiák

- A Magyar Tudományos Akadémia hivatásos katonatagjai, megalapítása óta a második világháborúig.
II. Rákóczi Ferenc háborújának 1704. évi hadműveletei.
Az 1762–64. között felállított székely határőrség szervezésének vázlata.

Előadások kéziratai

- II. Rákóczi Ferenc bizalmas diplomáciai leveleskönyvei.
II. Rákóczi Ferenc háborúja.
Rákóczi Kassája.
Kortörténeti adatok a XVIII. század magyar katonaságának életéből.
A székely határőrség.
Magyar levelek a török hódoltság idejéből.
Az ezeréves magyar hadimesterség. (Rádióciklus 1–10.)

MEGEMLEKEZÉSEK MARKÓ ÁRPÁDRÓL ÉS MUNKÁSSÁGÁRÓL

- Markó Árpád a történettudományok doktora 1885–1966. [Nekr.] HK, új foly. 13. évf. (1966) 4. sz. 923–924.
- R. Várkonyi Ágnes: Markó Árpád, 1885–1966. [Nekr.] Sz, 102. évf. (1968) 1–2. sz. 358–360.
- Csapodi Csaba: Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. II. 19. Markó Árpád. 1885–1966. Sz, 109. évf. (1975) 3–4. sz. 677.
- Tóth Gyula – Vargyai Gyula: Utószó: Markó Árpád (1885–1966), a magyar hadtörténetírás klasszikusa. In: Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Reprint kiad. Aqua Kiadó. Bp., 1994. 289–294.
- Tóth Gyula: Markó Árpád, a magyar hadtörténetírók nesztora. Magyar Tudomány, 103. k. – új foly. 41. k. (1996) 1. sz. 97–105.
- Zachar József: Markó Árpád hadtörténész, Rozsnyó város szülötte. Rozsnyói Kalendárium. Szerk. Ambrus Ferenc. Rozsnyó, 1996. 66–70.
- Zachar József: A Magyar Tudományos Akadémia utolsó katonatagja: Markó Árpád ezredes, 1885–1966. Hadtudomány, 2001. 1. sz. 117–121.
- Farkas Gyöngyi: Markó Árpád és a levéltár. Rendhagyó ismertetés egy új szerzeményű fondról. Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2000. Szerk. Lenkefi Ferenc. Bp., 2001. 44–46.
- Mészáros Kálmán: Bevezetés. In: Markó 2003. 5–12.
- Tóth Gyula: Markó Árpád, a magyar hadtörténetírók nesztora. ÚHSz, 58. évf. (2004) 5. sz. 86–95. [A Magyar Tudományban megjelent dolgozat bővített, átdolgozott változata.]
- Tóth Gyula: A svéd kapcsolat utóélete. ÚHSz, 58. évf. (2004) 12. sz. 98–100.

JEGYZÉKEK

A MARKÓ ÁRPÁD ÁLTAL ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

akad.	= akadémiai
amer.	= amerikai
c.	= című
demark.	= demarkációs
dr.	= doktor
du.	= délután
egy., egyet.	= egyetemi
élelm.	= élelmezési
evang.	= evangélikus
ezr.	= ezredes
felv.	= felvonás
gazd.	= gazdasági
gimn.	= gimnáziumi
gyal.	= gyalogos, gyalogsági
Honv. Min.	= Honvédelmi Minisztérium
honv. min.	= honvédelmi miniszter
ill.	= illetve
jel.	= jelenet
kat.	= 1. katolikus; 2. katonai
keresk.	= kereskedelmi
kg	= kilogramm
kir.	= királyi
km	= kilométer

kor.	= korona
közig.	= közigazgatási
m	= méter
m.	= megye
m. kir.	= magyar királyi
min., miniszt.	= miniszteri, minisztérium(i)
ny., nyug.	= nyugalmazott, nyugállományú
okl.	= okleveles
orsz.	= ország(os)
özv.	= özvegy
parság	= parancsnokság
pl.	= például
polg. mester	= polgármester
prof.	= professzor
r. k.	= római katolikus
szds.	= százados
t., tart.	= tartalékos
táb.	= tábornok
tud.	= tudományos
u.	= utca
vezérk., vk.	= vezérkari

IDEGEN EREDETŰ, MARKÓ ÁRPÁDNÁL MÉG EREDETI HELYESÍRÁSSAL SZEREPLŐ SZAVAK

affaire	= affér	preference	= preferansz
antiquarius	= antikvárius	prestige	= presztízs
antisemita	= antiszemita	pullower	
bewaggonieroz	= bevagoníroz	(helyes angolsággal: pullover)	= pulóver
bridge	= bridzs	reticule	= retikül
cakes	= keksz	regie	= rezszi
calória	= kalória	regime	= rezsim
casino	= kaszinó	russofil	= ruszofil
chaos	= káosz	sacco	= zakó
Carthago	= Karthágó	sandwich	= szendvics
Damocles	= Damoklész	sentimentális	= szentimentális
esztetikai	= esztétikai	servus	= szervusz
existencia	= egzisztencia	shrapnell	= srapnel
garage	= garázs	siesta	= szieszta
garderobe	= gardrób	silhouette	= sziluett
hymnus	= himnusz	solid	= szolid
hysteriás	= hisztériás	szubjektív	= szubjektív
ischias	= isiász	szimbolikus	= szimbolikus
jam	= dzsem	sympathikus	= szimpatikus
jazz	= dzsessz	theologia	= teológia
katholikus	= katolikus	theoria	= teória
labyrinthus	= labirintus	toilette	= toalett
massiv	= masszív	transport	= transzport
minister	= miniszter	typhus	= tífusz
neurasthénia	= neuraszténia	typus	= típus
patience	= pasziánsz	waggon	= vagon
pensio	= panzió	weekend	= víkend
plaid	= pléd		

IDEGEN ÉS RÉGI (TÁJ)SZAVAK, KATONAI KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA*

- a marcher au canon (fr.) = ágyúszó hangját követve [a csatamező, az ellenség felé haladva, csatába menet]
- Abmarsch (ném.) = indulás
- Abschnittskommando (ném.)
= frontszakasz-parancsnokság,
védelmiszakasz-parancsnokság
- Absentierung (ném.) = eltávozás
- Adjutant (ném.) = segédtsízt
- administrativer Adjutant (ném.)
= közigazgatási segédtsízt
- aeroplan = repülőgép
- agent provocateur (fr.)
= provokátor (ügynök)
- Akademieball (ném.) = akadémiai bál
- Akademiespital (ném.) = az akadémia kórháza
- alarm = riadó
- alarmíroz = riadóztat
- alkóv, alkoven, alkovni (arab eredetű ném.)
= hálófülke, szobának fülkeszerűen elkülönülő ablaktalan része
- altruista (lat.) = önzetlen, áldozatkész
- Arcierenleibgarde, Arcièren-Leibgarde (ol., ném.) = a császári testőrségek egyike, eredetileg íjászok
- anemóna (lat.) = szellőrózsa
- AOK → Armeeoberkommando
- Arbeitsamt (ném.) = munkaügyi hivatal
- Armeeoberkommando (ném.)
= hadsereg-főparancsnokság
- Aufsatz (ném.) = irányzék
- aufsitzen (ném.) = felülni (lóra!)
- aviso (ol.) = értesítés, információ, hír, értesítő levél
- bagage (fr.) = poggyász, málha
- bagaria = különleges eljárással kikészített, lábbeli, lószerszám és egyéb bőraru alapanyagául szolgáló bőrfajta
- Ballonabteilung (ném.) = léggömbosztag
- Bataillon (fr., ném.) = zászlóalj
- Baurat (ném.) = műszaki tanácsos
- Behelfsbrücke (ném.) = póthíd
- Belohnungsantrag (ném.)
= kitüntetési javaslat
- benevolus auditor (lat.) = jóindulatú hallgató
- Berufsleichtsinn (ném.)
= hivatásteljesítés közben megszerzett könnyelműség (a veszélyérzet hiánya)
- Bezirkshauptmannschaft (ném.)
= kerületi kapitányság
- Blitzlicht (ném.) = villanófény (egy 1917. évi rohamvállalkozás fedőneve)
- bornyú (nép.) = szőrös borjúbőrből készült katonai hátitáska
- brigade (fr., ném.) = dandár
- Brigadekonzentrierung (ném.)
= dandárkoncentráció,
dandárösszpontosítás
- bursikóz (ném.)
= legénykedő, pajzán, jókedvű

* A jegyzékben azok a szavak is szerepelnek, amelyeket maga Markó Árpád megmagyaráz, mivel jónak láttuk, ha a személyére, a korra és az egykorú katonai nyelvre jellemző kifejezéseket összegyűjtve is bemutatjuk.

cakumpak (ném.: Zack und Pack)
= teljes katonai menetfelszerelés
captain (ang.) = kapitány
carabinieri (ol.) = csendőr
cercle (fr.) = uralkodói körfogadás, „szerkli”
chasseur à cheval (fr.) = lovas vadász
Churorchester (ném.) = fürdőzenekar
Chursalon, Kursalon (ném.) = fürdőcsarnok
cingulus (lat.) = öv
cinzano (ol.) = olasz vermouthfajta
circumderunt (lat.) = katolikus temetési
ének kezdő szava: körülvevének
(a halál fájdalmai)
colonel (ang.) = ezredes

csues (szláv) = az Osztrák–Magyar
Monarchiában elsősorban az
északkeleti szláv népeket
(ruszin, ukrán) jelölő gúnynév

Dauerbrot (ném.) = tartós (többnyire barna-
vagy fekete-) kenyér
Dauerstellung (ném.) = tartós állás
debut, début (fr.) = bemutató;
valami kezdete, nyitánya
dekung (ném.: Deckung) = fedezék
delicatesse, délicatesse (fr.)
= itt: finomság, ínycséség
Demobilisierungsinstruktion (ném.)
= leszerelési utasítás
deprimáló (lat.) = lehangelő
destruktív (lat.) = romboló, züllesztő,
bomlasztó
Dienstreglement (ném.) = szolgálati
szabályzat
dirigens (lat.) = karmester
displaced persons (ang.) = menekültek
divisio, divízió (ném.) = hadosztály
Divisionsalarm (ném.) = hadosztályriadó
DP → displaced persons
Drill (ném.) = gyakorlatozással való
elsajátítás, besulykolás
Drittel (ném.) = harmadkötél
(hidászok által használt kötőfajta)
Drückeberger (ném.) = lógós
dysenteria (lat., orv.) = vérhas

egzecéroz (ném.: exerzieren)
= gyakorlatoztat
Eiserne Brigade (ném.) = vasdandár
(a 34. gyalogezred „beceneve”)
email = zománc
epolett (fr.: épaulette) = vállrojt, tiszti rang
Ersatzkader (ném.) = pótkeret
escarpin (fr.) = körömcipő
Exerzierreglement (ném.)
= kiképzési szabályzat
exponált (lat.) = itt: közismert

fair (ang.) = kifogástalan, tiszta, becsületes
fait accompli (fr.) = kész tények
Faschine (ném.) = vesszőnyaláb, rőzseköteg
Feldbinde (ném.) = szó szerint derékszíj,
itt szolgálati jel(vény) is
Feldkurat (ném.) = tábori lelkész
Feldsuperior (ném.) = tábori esperes
Feldzulage (ném.) = hadipótlék
Festspiele (ném.) = ünnepi játék, előadás
frajter (ném.: Gefreiter) = örvezető
Frau (ném.) = asszony
(a férjezett nő megszólítása)
fumigál (lat.) = lenéz, megvet, semmibe vesz
Freiheitsbewegung (ném.)
= szabadságmozgalom
Fronturlaub (ném.) = frontszabadság

Garnisonsmarschübung (ném.)
= helyőrségi menetgyakorlat
Garnisonsübung (ném.)
= helyőrségi hadgyakorlat
garnizon (ném.: Garnison) = helyőrség
gaudium (lat.) = öröm
Gauleiter (ném.) = nemzeti szocialista
körzetvezető, ill. megszállt területek
helytartója a hitleri Németországban
Gaumedizinalrat (ném.)
= tartományi orvostanácsos
Gefallenendenkmal (ném.) = elesettek
(hősi halottak) emlékműve
(a bécsújhelyi Katonai Akadémián)
Gefreiter (ném.) = örvezető
Gelenksübung (ném.) = reggeli torna
(szó szerint: csuklógyakorlat)

Gemeindeamt (ném.) = községi hivatal,
községháza
Generalfeldmarschall (ném.) = tábornagy,
vezértábornagy
Generallösung (ném.)
= általános megoldás
gouverneur militaire (fr.)
= katonai kormányzó
Grenadiermarsch (ném.) = krumplistésza
(„gránátos kocka”)

Hamster (ném.) = csencselő, készletező
Hauptprüfung (ném.) = legfőbb vizsga
Heeresmuseum (ném.) = hadimúzeum
Heeresorganisation (ném.)
= hadseregszervezet
Herr (ném.) = úr
hippologia (gör.–lat.) = lótan, lóismeret
historia domus (lat.) = háztörténet
Hochgebirgs (ném.) = magashegyi
Hojerbeck (ném.) = ütőkos
(a cölöpverésnél használt súly)
Huflattich (ném.) = lókörmű, martilapu
(lat.: Tussilago farfara)

imponderabilia (lat.) = pontosan nem
mérhető, érzékelhető, megfoghatatlan
dolog, tényező, finom, árnyalati
különbség
indolens (lat.) = közönyös, részvétlen;
nemtörődöm, hanyag
Infanterieequitation (ném.)
= gyalogsági lovaglás,
gyalogtishti lovaglótanfolyam
Infanterieregiment (ném.) = gyalogezred
Innenarchitekt (ném.) = belsőépítész
Inspektionsgefreier (ném.)
= ügyeletes őrzetű, szolgálati felelős
insurrekció (lat.: insurrectio) = felkelés
(leginkább a magyar nemesi felkelés)
intervenció (lat.) = közbenjárás;
negatív értelemben: közbelépés
interveniál (lat.) = közbenjár
intransigens (sp.) = hajthatatlan, meg nem
alkuvó
izolál (lat.) = elszigetel

Kaiserstandarte (ném.) = császári lobogó
kamásli = a lábbeli védelmét szolgáló
ruházati kiegészítő, „cipőhuzat”
Kamerad (ném.) = barát, pajtás, bajtárs
Kameradschaft (ném.)
= pajtáság, bajtársiasság
kamgarn = finom gyapjúszövet-féleség
Kavalleriedetachment (fr., ném.)
= lovas egység, lovassági alakulat
khaki (ang. közvetítésű) = a terepszín
különböző (zöldes, sárgás, szürkés,
barnás) árnyalataihoz hasonló,
a katonai rejtőzködést is biztosító szín
kombattáns = harcoló
komendéroz, kommandíroz
(ném.: kommandieren)
= vezet, vezényel, parancsnokságot ellát
Kompanie (ném.) = század
kondoleál (lat.) = részvétet nyilvánít
konstatál (lat.) = megállapít, azonosít
konvent (lat.: conventus)
= szerzetesek testülete egy
rendházon belül, illetve
a magyarországi gyakorlatban
a hiteleshelyi tevékenységet folytató
szerzetesközösség oklevéladó testülete
konverzáció (lat.: conversatio) = társalgás,
beszélgetés, párbeszéd
Kontaktmine (ném.) = érintőakna
Kordonposten (ném.) = őrzőpost, őrállás
Korpskommandant, korpskommandáns
(ném.) = hadtestparancsnok
Korpschule (ném.) = hadtestiskola
(hadtestparancsnokság által felállított
tanfolyam)
korridor (lat.) = folyosó
kotillon (fr.: cotillon) = felfűzött (fűzér)
Kranzl (ném.) = hajóorr
Kreisamt (ném.) = körzeti hivatal
Kriegsarchiv (ném.) = Hadilevéltár (Bécs)
Kriegsministerium (ném.)
= hadügyminisztérium
Krieg(er)verdienstmedaille (ném.)
= háborús szolgálati érdemérem
kulináris (lat.: culinaris) = konyhai
Kursalon → Chursalon

lafetta (fr., ném.) = lövegtalp, ágyútalp
Lage (ném.) = sorozat
Landsturm (ném.) = népfelkelés

manipuláns (lat.) = számvivő, számtiszt
mappeur (fr.) = térképész
Mappierung (ném.) = terepfelvétel, térképezés
mars (ném.: Marsch) = menet(elés)
marsadjusztirung
    (ném.: Marschadjustierung)
    = menetfelszerelés
marschbereit (ném.) = indulásra kész
Marschmusik (ném.) = katonai induló
Marschplan (ném.) = menetparancs,
    menetterv
masamód = női divatáru (főként kalap
    és egyéb kiegészítők) készítésével,
    árusításával foglalkozó nő
Masch. Gew. Abt.
    → Maschinengewehr Abteilung
Maschinengewehr (ném.) = gépfegyver
Maschinengewehr Abteilung (ném.)
    = géppuskás osztag
megprezentál = megajándékoz
Meldereiterzug = jelentőszakasz
mémoire (fr.) = emlékirat, emlék, emlékezet
menage → menázi
menázi (fr.: ménage, ném.: Menage)
    = ellátmány, élelem
Mil. Akad. → Militär-Akademiker
Mil. Gov. → Militair Gouvernement
Militair Gouvernement (fr.) és Military
    Government (ang.)
    = Katonai Kormányzat
Militaire Gouverneur → gouverneur militaire
Militär-Akademiker (ném.)
    = katonai akadémiai hallgató
Militärkommando (ném.)
    = katonai parancsnokság
Militärtechnologie (ném.)
    = haditechnológia
Minderwärtigkeitsgefühl (ném.)
    = kisebbségi érzés
modus vivendi (lat.) = megélhetési mód
    (különböző érdekek egyeztetésével,
    ellentétes tényezők egymás melletti
    létezésének biztosításával stb.)

mohrengrau (ném.) = csukaszürke
mutatis mutandis (lat.)
    = a szükséges változtatásokkal

nobilisan (lat.) = nemesen
nolens-volens (lat.) = akarva-nem akarva

Obersekretär (ném.) = főtitkár
Oberste Heeresleitung (ném.)
    = legfelsőbb hadvezetőség
OHL → Oberste Heeresleitung
ondolál (fr.) = hullámosít
operativer Adjutant (ném.)
    = hadműveleti segéd tiszt
ordonnanztisz = tiszti küldönc,
    parancsőrztisz
ortográfia (lat.) = helyesírás
Ortskommandant (ném.)
    = helyőrségparancsnok
Ortskommandantur, Ortskommando (ném.)
    = helyőrség-parancsnokság

Panzerfaust (ném.) = páncélököl
patrouille (fr.) = járőr, őrzőjárat
phonogramm (lat.) = a felvevő állomás
    által írásba foglalt telefonparancs
Pionier (ném.), pionnier (fr.) = műszaki, utász
Pionierausrüstung (ném.)
    = utászfelszerelés
Pionierbataillon (fr., ném.)
    = utászzászlóalj, műszaki zászlóalj
pizzicato (ol.) = pengetve
potentátum (lat.) = hatalmasság, előkelőség
pözs = (erődítéseknel, táborigépítkezéseknél
    is használt) vesszőnyaláb, rőzseköteg
prelátus (lat.) = magasabb egyházi előljáró
prépost (lat.: praepositus) = székes- és
    társaskáptalanok, továbbá egyes
    szerzetesrendek vezetőinek címe
preventív (lat.) = megelőző
prezideál (lat.) = elnököl
prior (lat.) = perjel, szerzetesi előljáró
privátim (lat.) = a magánéletben
pro domo (lat.) = belső (házi) használatra
    készült feljegyzés
proviand (lat.: proviantum) = élelmiszer
proviandkocsi = élelmiszerkocsi

proviantura (lat.) = étellemezési hivatal
próza = kukoricalisztból vagy krumpliból stb.
készült lepény, pogácsa

rabulisztika (ném., lat.)

= körmönfont okoskodás,
szórszálhasogatás

Rechnungsunteroffizier (ném.)

= számvevő altiszt

Rechtsanwalt (ném.) = ügyvéd

Regierungsrat (ném.) = kormánytanácsos,
főtisztviselő

Regimentsadjutáns (ném.)

= ezredsegédtiszt

Regimentsgeschichte (ném.)

= ezredtörténet

Regimentsinhaber (ném.)

= ezredtulajdonos

Regimentskommando (ném.)

= ezredparancsnokság

Regimentspionierabteilung (ném.)

= ezredutászosztág

Regimentsstab (ném.) = ezredtörzs

Reichsdeutsch (ném.) = birodalmi német

Reichswehr (ném.) = 1919–35 között
a Német Birodalom haderejének
elnevezése

reserva (lat.) = tartalék

Reserveportio(n) (ném.) = tartalék fejadag

respektál (lat.) = tiszteletben tart; fél vmitől

responsorium (lat.) = karének válasza

a szólóénekre (templomi szertartásnál
a hívek, illetve a kántor és énekkar

válasza a pap énekére)

restauratia (szláv) = étterem

Ruder (ném.) = evező

ruszofil = oroszbarát

Salinenwerk (ném.) = sófinomító üzem

sálka, sálkadekli = csajka, katonai evőcsésze,
illetve annak fedele

salto mortale (lat.) = halálugrás

Sanitätspatrouille (fr., ném.)

= egészségügyi járőr

Sappeur (fr., ném.) = árkász

Sappeurbataillon (fr., ném.)

= árkászszázlój

Schiesswesen (ném.) = lövészet

Schiffshacken (ném.) = csáklya

schlagfertig (ném.) = talpraesett

schneidig (ném.) = nyalka, jó kiállítású, snájdig

Schnürlregen (ném.) = tartós esőzés

Schwarm (ném.) = raj, csapat

schwarzgelb = fekete-sárga (értsd: a magyar
nemzeti színekkel szemben az osztrák
császári ház színeihez hű)

sclopetarius (lat.) = puskás

sergeant (ang.) = altiszti rendfokozat,
kb. őrmester

srappel (ang.: shrapnel, ném.: Schrapnell)

= a levegőben robbanó, fémdarabokkal
vagy golyókkal töltött gránát

Soldateska (ném.) = szoldateszka
(katonauralom)

sondieroz (lat.–ném.) = vizsgálódik

Sprudelkolonnade (ném.)

= kb. oszlopos ivócsarnok (Karlsbad)

Spiegelschatulle (ném.) = tükrös dobozka

Sprengladung (ném.) = robbanótöltet

Sprengmitteltragtier (ném.)

= robbanószert szállító málhásállat
(ló, öszvér, szamár)

Sprudelquelle (ném.)

= pezsgőforrás (Karlsbad)

Stabskapitan (ném.) = törzskapitány

(az őrnagy és százados közötti önálló
rendfokozat pl. az orosz és csehszlovák
hadseregben)

staccato (ol.) = szaggatottan, röviden

Städtisches Orchester (ném.)

= városi zenekar

Steuer (ném.) = kormány

stráf (ném.) = sáv, csík

Streif-kommandó (ném.)

= ellenőrző parancsnokság

subprior (lat.) = a prior

(szerzetesrendi előljáró) helyettese

Subsistenzbeitrag (ném.)

= megélhetési hozzájárulás

symptoma (gör.-lat., orv.)

= (betegség) tünet(e)

Sztálin-gyertya = a légitámadást megelőzően
nagy számban, ejtőernyővel ledobott,

- vakító fényű, égő magnéziumszalagok
népnyelvi elnevezése
- taktische Übungsreise (ném.)
= harcászati gyakorlat
- telefonice = telefonon
- torniszter (ném.: Tornister)
= katonai hátizsák, málhazsák
- train (ang.) = vonat (trén, fogatolt és/vagy
gépvontatású járműoszlop)
- Treffer (ném.) = (teli)találat
- Tretmine (ném.) = taposóakna
- triader, triäder (ném.) = látcső
- troglodita (gör.) = „barlanglakó”
(barbár, civilizálatlan értelemben)
- Trommelfeuer (ném.) = pergőtűz
- trümó (fr.) = komód
- Überschiffungsglied (ném.)
= egyfajta pontonhíd egy tagja
(hidász kifejezés)
- Verordnungsblatt (ném.) = rendeleti közlöny
- Verpflegsoffizial (ném.) = étellemezési tiszt
- Verwaltungskommission beim Stabe (ném.)
= a parancsnokságnál működő
intézőbizottság
- Veteranenverein (ném.)
= veteránegyesület
- Veterinarkompagnie (ném.)
= állategészségügyi század
- Vierkanthof (ném.) = típusmajor
- Volkssturm (ném.) = népfelkelés
- voltizsírózás (fr.–ném.) = lovas torna
- Vorprüfung (ném.) = elővizsga
- Vorwerk (ném.) = előerőd
- Völkerschlacht (ném.) = népek csatája
(a Napóleon elleni lipcsei csata
közkeletű elnevezése)
- Waffenlehre (ném.) = fegyvertan
- Waffenrock (ném.) = díszkabát
- Wappenwand (ném.) = címerfal
- Wirtschaft (ném.) = gazdálkodás;
zűrzavar, kavarodás, átvitt értelemben:
összefonódás
- Wohnküche (ném.) = lakókonyha
- Zeugsdepo (ném.) = szertár
- Zille (ném.) = ladik
- Zillenfahren (ném.) = ladikjárás
- Zipser (ném.) = szepességi ember
- Zögling (ném.) = növendék
- Zugsführer (ném.) = szakaszvezető

A KÉPEK, FOTÓK, ILLUSZTRÁCIÓK LELŐHELYE

I. kötet

- Markó Árpád szülei: dr. Markó Sándor rozsnyói közjegyző és Sztéhlo Anna (27. oldal) – <https://picasaweb.google.com/lh/photo/HdTRN-RdFWGICj5NUpeD9MTjNZET YmyPjy0liipFm0> (A letöltés időpontja: 2012. december 29.)
- Markó Sándor és családja háza Rozsnyón, 1915 (28. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5482596440429678050> (A letöltés időpontja: 2012. december 31.)
- A Markó-testvérek: Matild, János, Jolán, Erzsébet és Árpád (29. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5467075603390382546> (A letöltés időpontja: 2012. december 31.)
- Markó Erzsébet (29. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5467075200849266642> (A letöltés időpontja: 2012. december 29.)
- Markó Jolán és férje, Radwány István (29. oldal) – <https://picasaweb.google.com/lh/photo/0104OeqD-hCVwqWWAM90yNMTjNZET YmyPjy0liipFm0> (A letöltés időpontja: 2012. december 30.)
- Markó Lenke és Sándor az 1930-as években (29. oldal) – https://picasaweb.google.com/lh/photo/hWq_46dIPxu1lIpUknBb9NMTjNZET YmyPjy0liipFm0 (A letöltés időpontja: 2013. január 13.)
- Sárkány Ilona 1911-ben (54. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád és Sárkány Ilona 1911 karácsonyán (55. oldal) – Markó András tulajdona
- A Markó házaspár 1920. május 10-én (61. oldal) – Markó András tulajdona
- Sárkány Ilona 1938-ban (72. oldal) – Markó András tulajdona
- A váci kamaraegyüttesem (1938-as felvétel.) Gáll József csellójával. Előtte ülünk balról jobbra: én: első hegedű, Laczfy Richard: második hegedű, Lutitszky Jenő: első brácsa, Ullbrich Antal: második brácsa (80. oldal). A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hatvanöt esztendő muzsikája. A hegedű szolgálatában” című kézirat, 63. lap hátoldala; másik példánya Markó András tulajdona
- Az 1930. április 26-i zenei estély programja (84. oldal) – „Hatvanöt esztendő muzsikája. A hegedű szolgálatában” című kézirat, 68. lap hátoldala
- A dénesházai kúria (87. oldal) – Markó András tulajdona
- A bécsújhelyi katonai akadémia, a Babenbergi uralkodó-hercegek középkori várkastélya. A torony egyik szobájában volt II. Rákóczi Ferenc börtöne. A tornyot Rákóczi Turm-nak nevezik ma is. Az én otlétem alatt az Akadémia fegyvermúzeuma volt a szobában

- elhelyezve (110. oldal). A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Életem a történettudomány szolgálatában” című kézirat, 8. lap hátoldala
- A Rádió helyszíni közvetítése a Hadilevéltárból – Markó Árpád és a Hadik-hagyaték (120. oldal) – „Életem a történettudomány szolgálatában” című kézirat, 89. lap hátoldala
- Markó Árpád alezredes az 1930-as évek elején (121. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5467075189168077042> (A letöltés időpontja: 2012. december 31.)
- Sárkány Ilona a dénesházai kúria szalonjában (133. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád 1959-ben (137. oldal) – Markó András tulajdona
- A Magyar Tudományos Akadémia épülete (145. oldal) – „Életem a történettudomány szolgálatában” című kézirat, 64. lap hátoldala
- Markó Árpád akadémiai székfoglalóján. „Székfoglaló előadásom a Magyar Tudományos Akadémián, Rákóczi halálának 200 éves évfordulóján tartott ünnepi ülésen 1935. április 8-án. Az emelvényen mögöttem Kornis Gyula osztálytitkár, Lukinich Imre osztálytitkár, egyetemi professzorok, balra tőlem Hóman Bálint kultuszminiszter, a mögöttem lévő padban sógorom, Radvány István” (149. oldal). Az idézőjelbe tett képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Életem a történettudomány szolgálatában” című kézirat, 54. lap hátoldala
- Markó Árpád húga, Markó Jolán és sógora, Radvány István (149. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5467075203775907282M> (A letöltés időpontja: 2012. december 31.)
- Markó Árpád akadémikus 1935-ben (külső borítón és 152. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád 1940-ben, nyugállományba kerülésének évében (171. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád és Sárkány Ilona Harsányi Lajos rábapatonai plébánossal, 1937. február 7. (178. oldal) – Markó András tulajdona
- Emile Pillias francia történész (191. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád 1960-ban (195. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád 1938-as zürichi nemzetközi történészkonferenciára készített névjegye (197. oldal) – „Életem a történettudomány szolgálatában” című kézirat, 113. lap hátoldala
- Markó Árpád társaságban 1955-ben (215. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád a Hűvösvölgyben 1960-ban (231. oldal) – Markó András tulajdona
- A Markó család nyaralója a dobsinai jégbarlangnál (238. oldal) – <https://picasaweb.google.com/102345239138279054992/MARKOKKepei#5482595460611568674> (A letöltés időpontja: 2012. december 31.)
- A bécsújhelyi katonai akadémia (242. oldal) – „Katonaéletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 9. lap hátoldala
- A bécsújhelyi Gefallenendenkmal (243. oldal) – „Katonaéletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 10/a. lap
- Markó Árpád III. éves növendék 1906 tavaszán (257. oldal) – „Katonaéletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 9. lap hátoldala

- A Theresienritter-Saal (260. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 9. lap hátoldala
- Báró Kökényesdi László ezredalapító márványszobra a bécsi Kriegsarchivban (263. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 35. lap hátoldala
- A Cs. és kir. 34. sz. „I. Vilmos német császár és porosz király” magyar gyalogezred 1859 mintájú zászlaja, elő- és hátlap (267. oldal) – A Hadtörténeti Múzeum tulajdonában, leltári száma: HTM 0156/Zl. Fotó: Szikits Péter
- Markó Árpád 1908-ban (278. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád és felesége, Sárkány Ilona 1911-ben (293. oldal) – Markó András tulajdona
- Markó Árpád és felesége a frontra indulás napján, 1914. augusztus 8. (313. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 106. lap hátoldala
- Az 1914. augusztus 26–30. közötti harcok (322. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 41. oldal
- Harcok Magierów előtt (339. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 45. oldal
- Kárpáti harcok, 1915. március 1. – május 8. (362. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 75. oldal
- Az ezred állásai 1915. április 4–22. (369. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 81. oldal
- Harcok a Gaj erdőben (381. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 85. oldal
- Az ezredparancsnokság eredeti helyzetjelentése 1915. június 11-én (383. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 209. lap hátoldala és közölte: A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 88. oldal. Markó Árpád rajza
- Megbeszélés az ezredparancsnokságnál a Bug-parti állásban, 1915. augusztus. Ülő alakok balról jobbra: Sobic Emil százados, Markó Árpád és Marzsó alezredes (390. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részevénytársaság, Budapest, 1937. 97. oldal
- Harctéri helyzet Borszczewka térségében 1915. szeptember 13. előtt (393. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, 224. lap hátoldala. Markó Árpád rajza
- A borszczewkai ütközet (396. oldal) – „Katonaeletem története 1905–1921. I. kötet: békeévek. Az első világháború első szakasza, 1903. október 1. – 1915. szeptember 15.” című kézirat, önálló lapon. Markó Árpád rajza

II. kötet

- Az ezredparancsnokság barakkja a borszczewkai állás mögött. Balról jobbra: Marzsó ezredes, Simkovics tábori lelkész, Band hadnagy, dr. Hídvégi ezredorvos, én (prémgalléros köpenyben) (12. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 5/a oldal
- A 2. hadsereg parancsnoka, Eduard Böhm-Ermolli lovassági tábornok (22. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 21/a lap
- Balról jobbra: Kenyeres főhadnagy, báró Catinelli vezérkari ezredes, Mitzka vezérkari százados, Lederer ezredes, Simkovics tábori lelkész, Tantilloff [Tantilov] bolgár vezérkari ezredes, dr. Hídvégi ezredorvos, Jostoff [Zsosztov] bolgár tábornok, a vezérkar főnöke, Marzsó ezredes, Lindner alezredes, Ghergileff [Georgiev] bolgár vezérkari ezredes, Band hadnagy, én. (24. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 22/a lap
- Balról jobbra: Decsy főhadnagy, Weinreb százados, Petróczy őrnagy, a fehér lovon én, Madarász hadnagy. Hátul, a ház előtt Bihary őrmester-ezredkürtös (42. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 48/a lap
- Árok részlet (42. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 48/a lap
- Fancsi lovam és lovászom, Czihai Ferenc (43. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 49/a lap
- Ezredparancsnokságunk a jasionowi állásban. A fa körül: én ülök, jobb kézről Spannraft százados, balról Walleshausen főhadnagy (44. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 49/a lap
- Az ezredgyűrű (50. oldal) – A Hadtörténeti Múzeum tulajdonában, leltári számok: 73.13.1/TE, 73.233.1/TE, 75.10.1/TE, 2009.2.1/TE. Fotó: Szikits Péter
- Az ezredplakett (51. oldal) – A Cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1937. 135. oldal
- A tisztí étkező étkészletének darabjai a Hadtörténeti Múzeumban. (72. oldal) – A Hadtörténeti Múzeum tulajdonában, leltári száma: 2001.96.1–2001.104.1/TE. Fotó: Szikits Péter
- Markó Árpád 1934-ben (99. oldal) – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 129. lap hátoldala
- Markó Árpád 1941-ben (101. oldal) – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 129. lap hátoldala
- Ezredünk emlékoszlopa (104. oldal) – „Katonaéletem története. II. rész” című kézirat, 132/a lap
- Az ezredtörténet címlapja (105. oldal) – Fotó: Szikits Péter
- A 34. gyalogezred zászlószalagjai a Hadtörténeti Múzeumban (106. oldal) – Fotó: Szikits Péter
- A dénesházai kúria a háború előtt (113. oldal) – Markó András tulajdona
- A dénesházai kúria berendezése a háború előtt (116. oldal) – Markó András tulajdona
- A dénesházai kúria hálósobájának bútorzata a háború előtt (118. oldal) – Markó András tulajdona

Az utolsó szomorú karácsony Dénesházán. 1944. december 24. Álló sor: Sztchlo Mátyás (Jelenleg, 1955 óta Sámsonházán, Nógrád megyében parochus lelkész), Mikuleczky Gyula és Emmi (119. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 7. (utólag betoldott) lap

Markóék lova és kocsija a második világháború előtt (121. oldal) – Markó András tulajdona

Markó Árpád és Boncos Dénesházán 1940-ben (125. oldal) – Markó András tulajdona

Sárkány Ilona és Boncos Dénesházán (126. oldal) – Markó András tulajdona

Dénesháza képe távozásunk napján, 1945 vízkerosztkor (126. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 13. lap

Dénesházánk a háború előtti békés években (127. oldal, két fotó) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 13. lap

Beledi képeslap utcarészlettel, bejelölve Markóék 1945. január–márciusi szállása (129. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 13. lap, hátoldal

Útvonal: 1945. március 26.–április 26. (146–147. oldal, két térképvázlat) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 27–28. lap

Útvonal: 1945. április 27.–május 5. (148. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 28. lap, hátoldal

Belga 1910 M. 7,65 mm-es Browning öntöltő pisztoly (161. oldal) – Fotó: Szikits Péter

Magyar 1919 M. 9 mm-es Frommer Stop öntöltő pisztoly (161. oldal) – Fotó: Szikits Péter

Útvonal Beledtől Aschachon át Altaussee-ig 1945. III. 26. – V. 5. (171. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 45. lap

Ezt láttuk a táborból (189. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 155. lap

A tábor helye a Loser lábánál (190. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat Markó Andrásnál lévő példánya, 115. oldal

A tábor környékének Markó Árpád által készített térképvázlata (190. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 61. lap

A 4. barakk (192. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 155. lap

A 2. és 3. barakk (192. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 155. lap

A barakk bejárata (194. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60. lap

A tábor helyszínrajza és az 1. sz. barakk alaprajza (194. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 64. lap, hátoldal

Treffenstein (196. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60. lap

A mi barakkunk – A Markó Andrásnál lévő példányban kiegészítés: „Én a csónakból szállok ki. A két fenyőfa közti padon és asztal mellett sokat üldögéltünk.” (206. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60. lap, illetve a Markó Andrásnál lévő példányban, 125. oldal

A Loser-hegy (209. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 59. lap

A kilátás Seewiese felé (215. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60. lap

- Tóparti részlet, a csónakban Gersey Tamás (216. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat Markó Andrásnál lévő példánya, 296. oldal
- A Loser-kő és a templom (222. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat Markó Andrásnál lévő példánya, 125. oldal
- A Trisselwand (bejelölve: „a táborunk helye” és „Hilbrandék háza”) (226. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 59. lap
- A Trisselwand (231. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60. lap
- A Salzkammergut (Markó Árpád jelzéseivel) (233. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 61. lap
- Tóparti részlet a barakkokkal (244. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 155. lap
- Ilus a konyhán Gerseynével és Lányinéval (258. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 155. lap
- Ilus mos – A Markó Andrásnál lévő kéziratban megjegyezve még: „Volant Bandi orvfelvétele” (261. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 60., illetve a Markó Andrásnál lévő példányban, 125. oldal
- Bad Aussee (313. oldal) – „Hontalanságunk két éve” című kézirat Markó Andrásnál lévő példánya, 296. oldal
- A dénesházai kúria, valószínűleg a háború után (348. oldal) – Markó András tulajdona
- Így láttuk viszont lakásunkat 1945. október 18-án (352. oldal) A képfelirat Markó Árpádtól származik. – „Hontalanságunk két éve” című kézirat, 177. lap

FELHASZNÁLT IRODALOM, SZAKIRODALMI RÖVIDÍTÉSEK, INTERNETES LELŐHELYEK

- A 34. gyalogezred története – [Markó Árpád:] A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918. Budapest, 1937.
- A Magyar Családtörténet Kutató Egyesület honlapja: <http://www.macse.org/gravestones/byname.aspx?i=S&l=Sztehlo>; <http://www.macse.org/gravestones/byname.aspx?i=M&l=Markó> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2014. szeptember 22.)
- Antal Tamás: A debreceni királyi ítélőtábla felállításának és Puky Gyula elnökségének története. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXIX. 215–230. Internetes változata: <http://hbml.archivportal.hu/data/files/145129367.pdf> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. január 3.)
- Asbóth Miklós: Kalocsa katonái áldozatai a második világháborúban. (Kézirat.) Kalocsa, 2011. Internetes változata: <http://www.tpkkalocsa.hu/wp-content/feltoltes/a-2-vilagaboruban-elesett-kalocsai-katonak-nevsora1.pdf> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. június 15.)
- Babucsnyé Tóth Orsolya: „Arany kardbojt és festőecset.” A m. kir. Hadimúzeum munkatársa, a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka: Szentneményi (Valentin) Béla. In: Acta Musei Militaris is Hungaria. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője, 10. Budapest, 2008. 177–200.
- Baráth Tibor: A magyar népek őstörténete 1. rész. Interneten: <http://www.angelfire.com/realm3/hmult/barat/mosbar.htm#r000> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. június 12.)
- Broucek, Peter: Ein General im Zwielficht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenu. Sonderausgabe. Bd. 1. K.u.K. Generalstabsoffizier und Historiker. Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2005.
- Cemeteries of Slovakia honlapja: http://www.cemetery.sk/english/?gr_id=32558&pid=620 (A hozzáférés utolsó időpontja: 2012. december 31.)
- Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918 von Antonio Schmidt-Brentano. (Österreichisches Staatsarchiv.) Wien, 2007. Internetes változata: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2014. szeptember 22.)
- Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Szerkesztette dr. Szijj Jolán. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Sorozatszerkesztő dr. Szijj Jolán.) Budapest, 2002.²
- GENI (A MyHeritage Company) honlapja: Geni's Genealogy Database: <http://www.geni.com/people/J%C3%A1nos-Kubinyi/6000000018726812245> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2012. december 30.)
- Halmosy: Nemzetközi szerződések, 1918–45. – Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1983.

- Katalog der Deutschen Nationalbibliothek [A Német Nemzeti Könyvtár katalógusa]: <http://d-nb.info/gnd/137706545/about/html> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2014. szeptember 22.)
- Kelemen, Éva: Dear Mici... An Unpublished Letter by Ernst von Dohnányi. *The Hungarian Quarterly*, 43. (2002. Autumn), 100–107.
- Kelemen Éva: Kedves Mici... Dohnányi Ernő kiadatlan leveleiből, 1944–1958. (1–4. rész.) *Muzsika*, 45. évf. (2012) 8–11. sz.
- Kolta Magdolna: Klösz György. 1844–1913 In: Kolta Magdolna – Tőry Klára: A fotográfia története: előzmények, egyetemes fejlődés, jeles magyarok, Budapest, 2007. 141–147.
- László Ernő: Scheiber Ferenc 1873–1957. *Soproni Szemle*, 12. évf. (1958) 3. sz. 280–281.
- Lugosi Lugo László: Klösz György élete és munkássága. 1844–1913. Monográfia. Budapest, 2002.
- Magyar színművészeti lexikon: A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája. Szerkesztette Schöpflin Aladár. IV. kötet (Rabatinszky Mária – Zwischenakt). Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Budapest, 1931.
- Neves piarista diákok (1943-ig) A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára honlapján: http://archivum.piar.hu/index.htm?http&&archivum.piar.hu/rendtortenet/adattarak/neves_diakok_1943-eletpalyak.htm (A hozzáférés utolsó időpontja: 2012. december 29.)
- Régi lengyel településnevek és mai nevük (térképpel): <http://www.wolyn.ovh.org/wdw/wdw-krzemieniec.htm> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. június 17.)
- Rokolya Gábor: Az első rozsnói közjegyző, Dr. Markó Sándor élete és munkássága. Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Budapest, 2011.
- Ságvári György: Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig. Budapest, 2010.
- Sándor István: Sztehlo Zoltán munkássága és a római jog. *Jogtudományi Közlöny*, 2011. december. 645–650. Internetes változata: http://en.kelemen-lawfirm.hu/press_media_news/istvan_sandor_zoltan_sztehlo_s_works_and_roman_law hozzáférési lehetőségen keresztül, pdf-fájlban (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. január 3.)
- Schematismus für das Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine. Separatausgabe. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1906. [skk. évek.]
- Schmidt-Brentano, Antonio: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Österreichisches Staatsarchiv, Wien 2007. Internetes változata: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> (A hozzáférés utolsó időpontja: 2014. szeptember 22.)
- Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár. I–II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. évf. (1984) 354–392., 567–598.
- Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. *Lexikon és Adattár*. Budapest, 2003.²
- Szakály Sándor: A magyar királyi honvéd Hadiakadémia parancsnokai 1919–1944. In: Szakály Sándor: *Honvédség és tisztikar 1919–1947. Válogatott írások 1984–2002*. Ister Kiadó, Budapest, 2002. 215–245.
- Szlabócky Pál: Pazár István sokoldalú mérnök-zseni hidrológiai munkássága. Word-formátú dokumentum, interneten hozzáférhető: www.hidrologia.hu/.../29/.../szlabocky_pal_2.doc (A hozzáférés utolsó időpontja: 2013. január 3.)
- Tábornokok a népbíróóság előtt In: *Ad Acta, A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve*, 2001. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2002.

MUTATÓK

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ*

Rövidítések

*	= valaminek a területén, részeként	Nóg.	= Nógrád
A	= Ausztria	O	= Olaszország
AT	= Abaúj-Torna	-o.	= -ország
BAZ	= Borsod-Abaúj-Zemplén	p.	= puszta
Bo.	= Borsod	Po.	= Pozsony
Bp.	= Budapest	PPSK	= Pest-Pilis-Solt-Kiskun
Cs	= Csehország	R	= Románia
F	= Franciaország	ré.	= régió, nem magyarországi közigazgatási egység/megye
f.	= folyó vagy más vízfolyás	S	= Svájc
GKH	= Gömör és Kis-Hont	Sár.	= Sáros
Gy.	= Győr	Sop.	= Sopron
GyMS	= Győr-Moson-Sopron	Szb	= Szerbia
H	= Horvátország	Szk	= Szlovákia
h.	= hegy, domb, valamilyen magaslat	tart.	= tartomány
HB	= Hajdú-Bihar	tör.	= történelmi
He.	= Heves	Tren.	= Trencsén
hgs.	= hegység	U	= Ukrajna
KE	= Komárom-Esztergom	USA	= Amerikai Egyesült Államok
k. e.	= közigazgatási egység	Ve.	= Veszprém
Kom.	= Komárom	vm.	= vármegye
L	= Lengyelország	vm./m.	= azonos nevű egykori vármegye és mai megye
m.	= megye	Zem.	= Zemplén
Mo.	= Magyarország		
N	= Németország		

* A földrajzi neveket az Előszóban megadott elvek (I. 19.) szerint mutatóztuk. A településnevek mellett zárójelben közöljük egykori és mai ország szerinti hovatartozásukat, magyarországi helységek esetén közigazgatási beosztásukat (vármegye, megye stb.). Az egyszerűség kedvéért a galíciai és orosz-lengyelországi helyneveket egyaránt Lengyelországhoz tartozónak tekintettük. Dőlt betűvel szedtük a Markó Árpád által használt névváltozatokat, s mindenütt közöljük a mai hivatalos elnevezéseket is. (Az átírási problémák kiküszöbölése végett az Ukrajnához tartozó települések cirill betűs névalakját adjuk meg, de a kisebb falvak egy részét nem sikerült a mai térképeken fellelni, vagy elpusztultak, vagy egybeépültek valamelyik szomszédos településsel. Ilyen esetben csupán a Markó által használt lengyel nevet közöljük, de jelezzük, hogy a terület ma Ukrajna részét képezi.) Az egyéb földrajzi nevek (vízrajzi, domborzati nevek, tájegységek) kategorizálását és lokalizálását is elvégeztük. (Pl.: régió, hegység, hágó Olaszországban, Ausztriában stb.) Munkánk során elengedhetetlen volt a települések térképen történő azonosítása, amelyhez a Hadtörténeti Térképtár munkatársaitól, elsősorban Jankó Annamáriától és Csákvári Kristóftól kaptunk köszönettel vett segítséget. Az első világháborús helyszínek azonosításakor jól használhattuk a Markó Árpád „Katonáéletem...” c. művének kéziratához mellékelt térképlapot is. (Az Osztrák–Magyar Monarchia harmadik katonai felmérésének aktualizált, 1:750 000-es méretarányú áttekintő térképének két világháború közötti kiadása.)

- Aarau (S) I. 354
- Abauj, Abauj-Torna (vár)megye I. 168, 235, 271, 282, 308, 345, II. 10, 52, 66–67, 89, 93, 104, 278
- Abauj–Borsod megye I. 286, 308
- Abaujszántó (AT vm.; BAZ m.) I. 282–283
- Abaujszina (AT vm.; Seña, Szk) II. 84
- Abbázia (Opatija, H) I. 123, 363
- Abda (Gy. vm.; GyMS m.) II. 123
- Abos (Sár. vm.; Obišovce, Szk) I. 305, 307, II. 77
- Abruzzo (*Abruzzók*, ré., O) I. 303
- Absam (A) I. 39
- Ács (Kom. vm.; KE m.) I. 294
- Ady-liget → Tisza István-kertváros
- Aggtelek (GKH vm.; BAZ m.) II. 247
- Aich (A) II. 234, 236
- Albánia II. 245, 305
- Al-Duna (f.) I. 291, 303
- Alföld I. 345, II. 79, 132, 169
- Alkoven (A) II. 169
- Alpok (hgs.) I. 252, II. 199
- Alsóalmád (*Alsóalmádi*, Zem. vm.; Nižná Jablonka, Szk) I. 368
- Alsó-Ausztria • Niederösterreich (osztrák tart.) II. 21, 155, 159, 198, 237, 280, 345
- Altaussee (*Alt Aussee*, A) I. 19, 87, 207, II. 112, 152, 159, 171–172, 187–344, 349–351, 353
- Altaussee-i tó • Altaussee See (A) II. 187, 189
- Amerika I. 40, 75, 82, 93, 177, 211, 311, II. 54, 105, 120, 206, 208, 238–239, 251, 282, 287, 293–294, 289, 295, 306, 311, 323, 335, 340, 346
- Amerikai Egyesült Államok • USA II. 201–202, 208, 211, 214, 218, 220, 224, 229, 240, 250, 288, 295
- Amstetten (A) II. 163, 165–167
- Anglia I. 154, II. 272, 287, 295
- Antwerpen (Belgium) I. 363
- Anzenau (A) II. 181
- Arad (Arad vm.; Arad, R) I. 235, 372, II. 266
- Argentína II. 130
- Arras (F) I. 382
- Aschach an der Donau (A) II. 151, 160–161, 163–164, 166–173, 175–176, 185, 187, 191, 194, 196, 261, 268, 293–294
- Aschach an der Steyr (A) II. 160
- Asiago (O) II. 270
- Aspang-Markt (A) II. 156
- Aspern (*Bécs • Wien, A) II. 106
- Asten (A) II. 169
- Attersee (tó, A) II. 285
- Auschwitz • Oświęcim (L) II. 131
- Aussee (leginkább Altaussee, esetleg Bad Aussee, illetve tágabb környékük értendő) II. 87, 112, 175–176, 182–183, 202, 210, 213, 217, 229, 250, 256, 257, 265, 290
- Ausseerland (ré., A) II. 85
- Ausztrália I. 196
- Ausztria I. 15, 18, 207, 286, 203–204, 252, 302, II. 115, 117, 119, 136, 144–145, 152, 154, 166, 169–170, 183–184, 198, 202, 204, 218, 225, 228, 235–236, 243, 245, 248, 251, 253, 257–258, 267, 272–273, 275, 278–281, 283–285, 290, 293, 295, 306, 308, 319, 325, 328–329, 333, 338, 340–342, 344
- B**ábel (Babilonnal azonosítható bibliai város; Irak) II. 105
- Bácska (ma nagyrészt Szb) I. 189, II. 183, 257–258
- Bad Aussee (A) I. 87, II. 178, 182–185, 188, 193, 195–196, 198–199, 201, 203–205, 208, 210, 212–214, 220–221, 224, 227–228, 231–235, 237, 239–240, 243–253, 255–256, 259, 261–263, 265, 267–272, 274, 276–279, 281, 283–285, 287–290, 293, 296, 298–299, 304–308, 312, 314–317, 319–322, 324–325, 327–329, 335–336, 338, 343
- Bad Fischau-Brunn (*Fischau*, A) I. 245
- Bad Gastein (A) II. 145–146
- Bad Ischl (1906-ig Ischl, A) II. 176–180, 187, 193, 221, 257, 270, 278–279, 324, 326–327, 330, 338, 342–343, 351
- Bad Mitterndorf (*Mitterndorf*, A) II. 183–184, 228, 263, 320
- Baden (N) II. 174

- Baden bei Wien (*Baden*, A) I. 114–115, 252, 259, II. 211, 260, 323
- Bajorország (német tart.) I. 39, II. 145, 164, 173–174, 180, 266, 272–273, 275, 280–281, 286, 294, 297, 344
- bajor-osztrák határ (bajor határ) II. 166
- Bakony hegység II. 87, 122
- Balanda (*Za Balanda*, h., L) I. 364–367
- Balassagyarmat (Nógrád vm./m.) II. 97
- Balaton I. 116, 192, II. 79, 115, 118, 122, 136, 154, 261
- Balatonalmádi (Ve. vm./m.) I. 54
- Baligród (L) I. 379
- Balkán II. 62, 69–70, 245, 280, 289, 291, 333
- Balnica (L) I. 368
- balti államok I. 245
- Bánát → Bánság
- Bánhida (Kom. vm.; KE m.) I. 87
- Bankó (h., Kassa mellett) II. 77
- Bánság • Bánát (ma R és Szb) I. 189
- Baranya megye I. 131
- Bártfa (Sár. vm.; Bardejov, Szk) I. 345, 350, 394, II. 65
- Bártfa-Girált* → Girált
- Barycz (L) I. 315
- Basel → Bazel
- Bátaszék (Tolna vm./m.) I. 117
- Bayreuth (N) I. 26, II. 174, 266
- Bazel • Basel (S) I. 196
- Bécs • Wien (A) I. 15, 27, 32–33, 43–44, 46, 48–50, 52, 54–55, 64, 69, 104, 116, 129, 130–131, 135, 147, 156, 164, 168, 189–190, 193, 199, 221–223, 229, 237–238, 243, 251–252, 254, 257, 260, 262, 264, 271, 277, 280–281, 288–289, 291, 293, 295, 297, 300, 304, 308, 318–319, 351–352, 354, 374, II. 21, 24, 41, 52, 93, 98, 123, 160, 165–166, 174, 186, 191, 204–205, 226–227, 238, 265, 280, 283, 285, 301–302, 307, 327, 330, 333–334, 345–346
- Bécsi-erdő • Wienerwald (A) II. 345–346
- Bécsújhely • Wiener Neustadt, Wr. Neustadt (A) I. 9, 43–44, 46–51, 104, 109–110, 129, 181, 228, 238, 240–262, 267, 286–287, 371, II. 23, 34, 46, 85, 149, 160, 163, 165
- Békéscsaba (Békés vm./m.) I. 123
- Beled (Sop. vm.; GyMS m.) I. 15, 87, 207, II. 112, 120, 124, 128–130, 132–135, 137–140, 143–145, 150–151, 156, 161–163, 165, 171–173, 175, 185, 194, 211, 216, 219, 235–236, 256, 268
- Belgium I. 318, 337, II. 251
- Belgrád • Beograd (Szb) I. 264, II. 32, 34, 70, 104
- Bereg megye I. 287, 345, II. 20, 89
- Beregszász (Bereg vm.; Берегово, U) I. 308
- Berektompaháza (Berekalja és Tompaháza egyesülése, Sop. vm.; *Tompaládony, Vas m.) II. 146
- Berezina vagy Berezine major (Nowy-Poczajewtól délnyugatra, U) II. 13
- Bergen op Zoom (Hollandia) II. 273
- Berlin (N) I. 27, 51–52, 126, 141, 162, 177, 265–266, II. 71, 183, 196, 231, 238, 258–259, 265, 272, 280, 312, 321
- Bern (S) I. 198, 204, 256
- Berzéte (GKH vm.; Broztín, Szk) I. 237
- Berzevice (*Berzevicze*, Sár. vm.; Berzovica, Szk) I. 153
- Beszkid-Kárpátok (hgs., *Kárpátok) I. 370
- Besztercebánya (Zólyom vm.; Banská Bystrica, Szk) I. 41, II. 80
- Bicske (Fejér vm./m.) II. 115
- Bielitz-Biala • Bielsko-Biała (L) I. 352
- Bizánci Birodalom I. 200
- Bochnia (h., L) I. 347
- Bódva-patak (f.) I. 299
- Bogdanówka (L) I. 394
- Bohumín • Oderberg (Cs) I. 360
- Boldogkőváralja (AT vm.; BAZ m.) II. 278
- Boldurka (f.; L; U) II. 38
- Bolzano • Bozen (O) I. 252
- Boniowice (L; Боневичи, U) I. 379
- Boroszló (*Bresztow*, Sár. vm.; Brestov, Szk) I. 298–299
- Borsod (vár)megye I. 86, 168, 175, 271, 308, 343–346, II. 10, 52, 66, 89, 104, 115
- Borszczewka (L; Борщівка, U) I. 116, 378, 392, 395–401, II. 9–12, 21, 33
- Borszék (Csík vm.; Borsec, R) II. 200

- Boston (USA) I. 211, II. 252
 Bosznia • Bosna I. 19, 280, 291, II. 29, 62
 Bozen → Bolzano
 Börcs (Gy. vm.; GyMS m.) II. 123
 Brassó (Brassó vm.; Braşov, R) I. 341
Braunstein (A) II. 166
 Breda (Hollandia) II. 273
 Brenner-hágó • Brenner, Brennerpass
 • Passo del Brennero I. 252
 Brenta (f.; O) II. 69
 Brescia (O) I. 38
 Bressanone • Brixen (O) I. 252
 Breszt-Litovszk (Brest-Litowsk, Oroszo.;
 Брест, Fehéroroszo.) I. 19, 41, II. 69
 Brixen → Bressanone
 Brody (L; Броды, U) I. 392, II. 15, 17, 38
 Bromberg (A) II. 155
 Bruck (an der Leitha) → Lajta-Bruck
 Brünn • Brno (Cs) I. 81
 Brzustów (L) I. 353
 Buchkirchen (A) II. 176
 Buchlowice (Cs) I. 385
 Buda (*Bp.) I. 62, 64, 66–67, 74, 82, 85, 87,
 89–90, 92, 152, 113, 155, 164–165, 171,
 176, 184, 207–208, 260, 381, II. 85, 98,
 118, 135–136, 145, 226–227, 252, 281,
 286, 289, 344, 352–353
 Budaörs (PPSK vm.; Pest m.) II. 91
 Budapest I. 7–8, 11, 14–16, 20–21, 28,
 30–31, 40, 42–43, 51–53, 57, 61–62, 64,
 66, 68–69, 74, 79, 83, 86, 88–89, 91,
 99–100, 103, 111–113, 115–116,
 118–119, 121–122, 125–126, 128,
 135–137, 139–140, 142, 146, 152, 155,
 157, 159, 162–163, 168, 171–174,
 176–178, 183, 186, 190, 193, 199–201,
 206–210, 212–217, 219–220, 223–224,
 226–229, 232, 242, 251, 264, 266, 279,
 281, 284, 288, 291, 306, 308, 310–311,
 323, 345, 350–354, 360–361, 364,
 372–373, 376, 379, 398, II. 14, 45, 68,
 72–73, 75–76, 82–85, 89, 94, 98, 104,
 107, 112, 114–115, 118, 122, 131–132,
 135, 137, 140, 145, 188, 200, 286, 298,
 343, 347
 Budweis → České Budějovice
 Bug (f.) I. 12, 378, 386, 390–392
 Bukovina (Bucovina, ré., R, U) I. 190, 394
 Bulgária II. 276, 283, 289
 Burgenland („Várvidék”: a történelmi Mo.
 1920-ban Ausztriához csatolt nyugati
 sávja, ma osztrák tart.) II. 73, 149, 152,
 154, 237, 258, 272, 280, 295, 323
Calgary (Kanada) II. 131
 Carthago → Karthágó
 Cegléd (PPSK vm.; Pest m.) I. 19, II. 96
 Ceglédbercel (PPSK vm.; Pest m.) I. 55
 Cenk (*Czenk*) → Nagycenk
 Chemnitz (1953–1990 között:
 Karl-Marx-Stadt; N), II. 174
 Chicago (USA) II. 200
 Chodywańce (L) I. 339
Chyrow → Khyriv
 Ciebłowice Duże (L) I. 353, 355
 Cirókaófalú (Zem. vm.; Starina, Szk)
 I. 372
 Cisna (L) I. 361
 Clusium (etruszk eredetű ókori város;
 Chiusi, O) I. 203
 Concó-patak (f.) I. 294
 Connevitiz (*Konnewitz*, *Leipzig, N) I. 300
 Cremona (O) I. 264
 Czernica (L; Черниця, U) II. 38
 Częstochowa (L) I. 354–355, 360
 Czynski (L; Чижки, U) I. 379
 Čadca → Csaca
 České Budějovice • Budweis (Cs) II. 178
Csaca (Tren. vm.; Čadca, Szk) I. 352
 Csallóköz (Žitný ostrov, Szk) I. 203,
 II. 73, 105
 Csány → Hernádcsány
 Csécsény → Rábacsécsény
 Csehország I. 12, 53, 203, 354, II. 80, 83,
 92, 237, 245, 258, 272, 326
 Csehszlovákia I. 13, 65, 203
 Csemez puszta (Gy. vm.) II. 152
 Csermely-völgy (Kassa mellett) II. 77
Csonka-Magyarország → Magyarország
 Csontos (Ung vm.; Кострино, U) I. 361
 Csorna (Sop. vm.; GyMS m.) I. 223,
 II. 130, 142–143, 151

- Csuzima-szoros (Korea és Japán között)
I. 110
- D**ąbrowa (L) I. 320
- Dachstein, Dachsteinmassiv h.-csoport
(*Keleti-Alpok, A) II. 181, 189, 196,
218, 330
- Dalmácia II. 245
- Danewerk • Dannevirke (Dánia) I. 163
- Dánia I. 95, 163, 264, 266, 279
- Danzig → Gdańsk
- Dara (Zem. vm.; Szk) I. 376, 379
- Dardanellák II. 245
- Dębiny (*Debiny*, L) I. 321
- Debrecen (Hajdú vm.; HB m.) I. 126, 192,
360, II. 145, 208, 255
- Dél-Amerika I. 37, 196
- Dél-Magyarország I. 119, 203, II. 32, 267
- Dél-Tirol → Tirol
- Délvidék II. 32, 73
- Dénesháza p. (*Rábapatoná, Gy. vm.;
GyMS m.) I. 14–15, 87–88, 133, 151,
180, 183, 192, 206–207, II. 75, 83,
112–115, 118–120, 122–128, 140–142,
145, 151, 186, 198, 219, 225–226,
228–229, 237, 240, 245, 274, 286, 289,
330, 341, 345–348, 354
- Derewlany (L; Деревляни, U) I. 390
- Dés (Szolnok-Doboka vm.; Dej, R) II. 137,
268
- Déva (Hunyad vm.; Deva, R) II. 268
- Dilec (h., L) I. 368
- Diósgyőr (Bo. vm.; *Miskolc, BAZ m.)
I. 73, 271, 328
- Doboldi-hegy I. 299
- Dobsina (GKH vm.; Dobšiná, Szk)
I. 40–41, II. 102, 180, 230, 238, 257,
266, 284, 303
- Dolomitok (hgs.) I. 252
- Don (f.) II. 121, 144
- Dorog (Esztergom vm.; KE m.) II. 118
- Dörlitz (N) I. 300
- Dracza Ruska* (hibásan: *Dracza*, L; U)
II. 37–38, 44
- Drogomyśl (*Drohomyśl*, L) I. 320
- Duna (f.) I. 67, 208, 245, 284, 287, 289–291,
318, II. 21, 45, 114–115, 136, 149, 158,
162, 165, 169–171, 173–174, 187, 241,
252, 258, 275, 353
- Dunajec (f.) I. 344
- Dunajów (*Dunajewka*, L) I. 394
- Dunántúl I. 18, 133, 151, 188, 219, 221,
II. 73, 114–115, 122–123, 136, 145,
169, 228, 230, 234, 241, 257–258, 272,
283, 289, 323
- Dunaszerdahely (Po. vm.; Dunajská Streda,
Szk) II. 118
- Duna–Tisza köze II. 228, 257
- Dvorzec (h., L) I. 394
- E**belsberg (*Linz, A) II. 169, 264
- Ebensee (A) II. 176–177
- Ecsed (Szatmár vm.; *Nagyecsed, SzSzB m.)
I. 221
- Edlach an der Rax (A) II. 158–159
- Edlitz (A) II. 155
- Edve (Sop. vm.; GyMS m.) II. 139
- Eferding (A) I. 19, II. 169, 174, 176
- Eger (He. vm./m.) I. 119
- Egyesült Királyság II. 295
- Elba-sziget I. 226, 303
- Elk → Lyck
- Enese (Gy. vm.; GyMS m.) II. 114, 117,
123, 128, 130, 144, 151–152, 348
- Enns (A) I. 168–169, 175, 181, 187, 198,
243, 344
- Enns (f.) II. 178, 183, 208, 221, 240, 249
- Eperjes (Sár. vm.; Prešov, Szk) I. 8, 32, 40,
60, 73, 236, 277, 298, 304–306, 344,
363, II. 51, 77
- Epping (*Buchkirchen, A) II. 176
- Erdély, Erdélyi Fejedelemség I. 66, 75, 78,
117, 189, 190, 201, 203, 221, 303, II. 73,
137, 342
- Erfurt (N) II. 166
- Erlauf → Wieselburg
- Érsekújvár (Nyitra vm.; Nové Zámky, Szk)
I. 135, 352, 360
- Észak-Amerika I. 196
- Észak-Franciaország II. 255
- Észak-Gömör megye I. 103, 146, 235, 278
- Észak-Magyarország I. 345, II. 257
- Esztergom (Esztergom vm.; KE m.)
II. 137–138

- Esztergom megye II. 114
 Észtország I. 68
 Európa I. 40, 75, 91, 134, 159, 176, 190,
 196, 201–204, 222, 286, 289, 300, 308,
 363, II. 16, 58, 73, 105, 178, 204, 231,
 235–236, 245–246, 270, 272–273, 280,
 287, 291, 311, 339–340
- Fehérvár** → Székesfehérvár
 Feistritz am Wechsel (A) II. 155
 Fekete-tenger I. 55, 401, II. 26, 245–246
 Feldkirch (A) I. 35
 Felső-Ausztria • Oberösterreich
 (osztrák tart.) I. 252, II. 145, 160, 169,
 174, 176, 180, 183–184, 198–199, 204,
 220, 235, 245, 252, 275, 280, 308
 Felső-Gömör megye I. 106
 Felső-Magyarország (tör. ré.) I. 118, 203,
 277–278, 286–287, II. 71
 Felső-Olaszország I. 62
 Felsőpulya (Sop. vm.; Oberpullendorf, A)
 II. 81, 149
 Felvidék (tör. ré.) I. 13, 99, II. 71, 73–74,
 80, 103, 175, 230, 237, 283
 Fenyvesvölgy (Ung vm.; Ставне, U) I. 361
 Finnország I. 68, 98–99, II. 123, 245, 276
 Firenze (O) I. 81
Fischau → Bad Fischau-Brunn
 Fischerndorf (*Altaussee, A) II. 188, 191
 Fokföld I. 196
 Folwark Krasnoje (egy mezőgazdasági
 intézet telephelye Nowy-Poczajów
 közelében, L; U) II. 11, 33
 Folwarki-Pletiuiki (Folwarki, L) I. 394
 Fony (AT vm.; BAZ m.) I. 282
 Fót (PPSK vm.; Pest m.) I. 157
 Franciaország I. 177, 182, 200, 220–221,
 226, 318, 337, II. 145, 250–251, 295
 Frankfurt am Main (N) I. 39, 130
 Freisingau (*Zelking-Matzleinsdorf, A)
 II. 112, 162–166
- Gaj** (h., L) I. 382, 384
 Gaj erdő (L) I. 10, 12, 116, 378, 380, 401,
 II. 62
 Gaje Starobrockie (L; Гаї, U) II. 27
 Galícia (*Közép-Galícia*) I. 11, 161, 255,
 309, 314–315, 320, 337–338, 342,
 344–345, 353, 377–378, 388, II. 33
 Gálszécs (Zem. vm.; Sečovce, Szk) I. 326
 Galtbrunn (*Purgstall an der Erlauf, A)
 II. 166–167
 Garda-tó I. 252
 Gáspárháza pusztá (Gy. vm.; *Győr,
 GyMS m., Gyirmót közelében) I. 134
 Gdańsk • Danzig (L) II. 245, 275
 Geretschlag (A) II. 155
 Gibraltár I. 176
 Gidrafa • Pudmericz (*Pudmeric*, Po. vm.;
 Budmerice, Szk) I. 132
 Gilajaloza, Gilajalosa major
 (Borszczewkától északra) I. 395,
 397–398, II. 10–12
 Girált (Bártfa-Girált, Sár. vm.;
 Giraltovce, Szk) I. 65
 Glasenbach (*Elsbethen, A) II. 321
 Glatz → Kłodzko
Glinik-Monasteryk (két település
 → Glinki (L) és Manasterek (U)
 Glinki (L) I. 340
 Gloggnitz (A) II. 156
 Gmunden (A) II. 177–178, 187, 220,
 244–245, 262, 264, 269, 271–272,
 275–276, 278, 281, 284, 291, 298, 313,
 320, 324, 327–328, 339–340, 343–344
 Goisern (1955 óta Bad Goisern, A) II. 181
 Golling an der Salzach (A) II. 302, II. 321
 Gologorka • Голоріпка (f.) I. 389
 Górkai Zagajne (h., L) I. 338
 Gorlice (L) I. 11, 345, 376, 378, 395, II. 31
 Górna (*Gorna*; Górna-Wieś, L) I. 348
 Gosau (A) II. 315
 Göd (PPSK vm.; Pest m.) I. 70
 Gödöllő (PPSK vm.; Pest m.) I. 177
 Gömör (és Kis-Hont) (vár)megye I. 8, 148,
 168, 235, 293, 368 II. 102, 247
 Gönc (*Göncz*, AT vm.; BAZ m.) II. 54
 Görögország II. 245
 Grafing (Nieder- és Obergrafing,
 *Buchkirchen, A) II. 176
 Graz (A) II. 92, 193, 198–200, 219, 237,
 248, 258, 264, 266, 269, 284, 304, 307,
 311, 325–327
 Grosbois (Yerres, F) I. 194

- Gröbming (A) II. 234
 Grundlsee (*Grundl*; A) II. 259, 266–267, 296, 302, 311, 315
 Gumpoldskirchen (A) II. 218
- Gyirmót** (Gy. vm.; *Győr, GyMS m.) I. 134
 Gyömöre (Gy. vm.; GyMS m.) II. 152
 Győr (*Javarinum*, Gy. vm.; GyMS m.)
 I. 87–88, 133–134, 152, 175–176, 178, 192, 206, 223, 350, II. 20, 115, 117–123, 132, 141–142, 151, 312, 314, 341, 344, 347–348, 351–352
 Győr megye I. 155, 206, 223, 292, II. 75, 81, 93, 113, 119, 344, 348
 Győr-Moson-Sopron megye II. 120
 győr–soproni (ország)út II. 151
 Győrszemere (Gy. vm.; GyMS m.) I. 133
 Gyula (Békés vm./m.) II. 298
- Habkowce** (L) I. 362, 379
 Habsburg Birodalom I. 284
 Hajdosek (h., L) I. 376
 Hall in Tirol (*Hall*, A) II. 70
 Hallstatt (A) I. 19, II. 315
 Hallstatti-tó • Hallstätter See (A)
 II. 178–179, 181, 278, 298
 Hamburg (N) II. 191, 238, 265, 287, 301
 Hamulec (L) I. 387
 Hanság I. 151
 Hárskút (GKH vm.; Lipovnik, Szk) I. 237
 Hatvan (He. vm./m.) I. 36
 Hegyeshalom (Moson vm.; GyMS m.)
 II. 240, 326, 341, 344, 346, 348, 352
 Heide (legelő Wiener Neustadt és Fischau között) I. 245
 Hejőpapi (Bo. vm.; BAZ m.) I. 346
 Hellbrunn (*Salzburg, A) II. 321
 Hernád (f.) I. 268, 282, II. 18, 86
 Hernádcsány (AT vm.; Čaña, Szk) II. 84, 86
 Héthárs (Sár. vm.; Lipany, Szk) I. 344
 Hidasnémeti (AT vm.; BAZ m.) II. 84–86
 Hirosima (Japán) II. 280
 Hlinik-domb (Hlinik nad Hronom) I. 275
 Hochwolkersdorf (A) II. 155
 Hódmezővásárhely (Csongrád vm./m.)
 I. 83, II. 269
 Hofstetten (A) II. 161
- Hollandia II. 204, 273, 329, 333
 Hollenthon (A) II. 155
 Hollóháza (AT vm.; BAZ m.) II. 14
 Hopkie (L) I. 330
 Horvátország II. 73, 20, 204, 237, 242, 295
 Horvát-Szlavónia I. 189
 Horyniec (L) I. 321, 341–342
 Höllental (alpesi átjáró a Raxalpe és a Schneeberg hegyvonulatai között, a Schwarza (f.) völgyében, A) II. 112, 158–159
 Hranice na Moravě
 • Mährisch Weißkirchen (Cs) I. 238
 Hryckowa I. 320
 Hugod puszta (Gy vm.; GyMS m.) II. 151
 Hűvösvölgy (*Bp.) I. 42, 92, 226, II. 286, 354
- Igmándi erőd** (*Komárom, Komárom vm.; KE m.) II. 349
 Ikrény p. (*Rábapatonna, Gy. vm.; ma önálló község, GyMS m.) II. 131, 234
 Ikwa (f.) I. 12, 392, 394–395, 397–399, II. 9–13, 21, 23, 25, 33, 35–36, 38, 40, 44, 46
 Illava (Trencsén vm.; Ilava, Szk) II. 81
 Inn (f.) II. 204
 Innsbruck (A) I. 19, 39, 252
 Innviertel (ré., A) II. 204
 Irdning (A) II. 178, 183–184, 198
 Ischl → Bad Ischl
 Iszfahán (Perzsia fővárosa, XVI–XVII. század) I. 258
 Izland I. 176
- Jablonki** (L) I. 362
 Jablunkai-szoros I. 352
 Jacków-Ogród (*Jezkov-Ograd*, L) I. 321
 Jalta (Ялта, Yalta, Szovjetunió; U) I. 19, II. 299
 Jamno (L) I. 390–391
 Jampol (L; Ямпіль, U) II. 36
 Janów (Janów Lubelski, L) I. 309
 Japán I. 199, 310, II. 199, 273, 280, 283, 287
 Jármos (Zem. vm.; Jalová, Szk) I. 372–373, 376

- Jarosław (L) I. 316
 Jasionow (L; Ясенів, U) I. 12, 38, 40–41, 43–44
 Jászberény (Jász-Nagykun-Szolnok vm./m.) I. 156
 Jászó, Jászóvár (AT vm.; Jasov, Szk) I. 298–300
 Javarinum → Győr
 Jaworów (L; Яворів, U) I. 342
 Jezkow-Ogród → Jacków-Ogród
 Jobaháza (Sop. vm.; GyMS m.) II. 130
 Jólész (GKH vm.; Jovice, Szk) I. 237
 Jolsva (GKH vm.; Jelšava, Szk) I. 40
 Józefówka (*Josefowka*, L) I. 332, 334–335, 355
 Jugoszlávia II. 33, 202, 245, 258, 280
 Jurów (L) I. 338
- K**abold (Sop. vm.; Kobersdorf, A) II. 153–154
 Kainisch (*Pichl-Kainisch, A) II. 220, 244, 311, 313
 Kalinyingrad → Königsberg
 Kamionka Strumilowa (L; Кам’янка-Бузька, U) I. 390
 Kanada I. 180, II. 145, 251
 Kanizsa → Nagykanizsa
 Kaposvár (Somogy vm./m.) II. 120
 Kapuvár (Sop. vm.; GyMS m.) II. 120, 130
 Karácsonmező (*Kracsunovca*, Sár. vm.; Karaćunovce, Szk) I. 65
 Karcag (Jász-Nagykun-Szolnok vm./m.) I. 41
 Karintia • Kärnten (osztrák tart.) II. 202–203
 Karlovy Vary • Karlsbad (Cs) I. 12, 26–27, 57, II. 45–46, 48
 Kárpátalja II. 245
 Kárpátok (hgs.) I. 11, 75, 190, 333, 356–357, 359, 361, 365, 367–368, 370, 375, 379, 382, 387, 390–391, 399, II. 14, 30, 32–33, 52, 114
 Karthágó (Carthago, ókori pun városállam; Tunézia) II. 102
 Karva (Esztergom vm.; Kravany nad Dunajom, Szk) II. 89
 Kassa (AT vm.; Košice, Szk) I. 9–10, 12, 20, 42–43, 49, 51–53, 57–62, 111–112, 121, 138, 180–181, 192, 221, 229, 235–237, 256, 260, 262–283, 285–287, 289, 291, 293–295, 297, 299, 304–307, 309–313, 315–319, 328, 336, 342–344, 346, 350, 354, 361, 373–374, 376, 386, 389, 391, 394, 397, II. 14, 18, 21, 26, 37, 45, 48–49, 52, 54, 62, 64–67, 69–71, 73–83, 90, 103–105, 117, 182, 229, 289
 Kassai-hegy (h.) I. 274
 Kassamindszent (*Kassa-Mindszent*, AT vm.; Valaliky, Szk) II. 18
 Katowice • Kattowitz (L) I. 360
 Katzelsdorf (A) I. 249
 Kecskemét (PPSK vm.; Bács-Kiskun m.) II. 176
 Kehrbach (f., A) I. 241
 Kelenföld (*Bp.) I. 354, 351
 Kelet-Európa I. 164, 189, 203, 291, 293, 335, 338–339
 Keleti-tenger I. 55, II. 245
 Kelet-Magyarország II. 228
 Kelet-Poroszország II. 333
 Kelet-Szlovákia II. 49
 Késmárk (Szepes vm.; Kežmarok, Szk) II. 211, 257
 Khyriv (*Chyrow*; Хирів, U) I. 314
 Kičera (h., L) I. 370
 Kičurski Grunj (h., L) I. 370
 Kína I. 196, 310, II. 250, 295
 Király-hegy (*Alacsony-Tátra) II. 257
 Királyhida (Moson vm.; Bruckneudorf, A) II. 346
 Kiskolon • Kolonica (Zem. vm.; Kolonica, Szk) I. 367–368
 Kismarton (Sop. vm.; Eisenstadt, A) I. 238
 Kis-Rába (f.) II. 132
 Kisszeben (Sár. vm.; Sabinov, Szk) I. 344
 Kleinzell (*Kl. Zell*, A) II. 161
 Kłodzko • Glatz (L) I. 354
 Klosterneuburg (A) I. 245
 Kobersdorf → Kabold
 Kolonica → Kiskolon
 Kolozsvár (Kolozs vm.; Cluj-Napoca, R) I. 51, 90, 357, II. 102, 137–138
 Kolu(m)bara (f.) I. 303
 Komárom (Komárom vm.; Komárno, Szk)

- I. 10, 14, 53–54, 68, 87, 279, 281, 287, 293, II. 146
- Komárom-Újváros, Révkomárom (Trianon után az elcsatolt Komárommal szemben, a Duna jobb partján, a már korábban Komáromhoz csatolt Újszöny helyén kiépült város; ma Komárom, KE m.) I. 118, 151, 284, 287–292, 294–295, II. 350, 340, 347–351
- Komarów (Komarów-Wies, L) I. 11, 319, 323
- Konnewitz → Connewitz
- Kóny (Gy vm.; GyMS m.) II. 123
- Koppenhága • København (Dánia) I. 200
- Koppental (A) II. 278
- Kordon Draneckij (L; U) II. 37
- Kordon Lesnoj (L; U) II. 37
- Korea I. 310
- Korfu (a Jón-szigetek egyike, Görögország) II. 33
- Koroncó (Gy. vm.; GyMS m.) I. 132–133, II. 151–152
- Kosarka (h.) I. 367–368
- Kote-406 (h.) II. 40, 54–56, 59, 61, 68
- Kottingbrunn (A) I. 252
- Koziolata (h., L) I. 376–377
- Köln (N) I. 243
- Königsberg (h., *Dánia) I. 264
- Königsberg (N; Kalinyingrad/Калининград, Oroszo.) I. 207, II. 116
- Körösladány (Békés vm./m.) I. 91
- Kőszeg 1. (Vas vm./m.) II. 92, 137, 140, 144, 150, 154, 316
- Kőszeg 2. → Sároskőszeg
- Köttlach (A) II. 156
- Közép-Európa I. 165, II. 202, 236, 240, 242, 284, 289, 295
- Közép-Európa I. 38, 109
- Közép-Galícia → Galícia
- Kraglics (h.) I. 369
- Krakko • Kraków (L) I. 11, 55, 344, 346–350, 352
- Krasieniec → Stary Krasieniec
- Krasne (L; Крaчe, U) II. 51
- Krasznahorka (GKH vm.; Krásna Hôrka, Szk) I. 237, 291
- Krems (f., a Traun mellékfolyója, A) II. 252, 299
- Krems an der Donau (A) II. 252
- Krisztinaváros (*Bp.) II. 136, 283, 344, 347, 352
- Kronstadt • Кронштадт (Oroszo.) II. 56
- Krungl (*Bad Mitterndorf, A) II. 184
- Kurima (Sár. vm.; Szk) I. 394
- Kutkorz (L) I. 389
- Küstrin (N; Kostrzyn nad Odrą, L) II. 174
- Kütahya (Töröko.) I. 225
- Laibach • Ljubljana (Szlovénia) II. 34
- Lajta (f.) I. 249, II. 346
- Lajta-Bruck • Bruck an der Leitha (A) I. 246, II. 346
- Lambach (A) II. 176
- Lándor puszta (Gy. vm.; GyMS m.) I. 294
- Langwies (*Ebensee, A) II. 177–178
- Lanki (L; U) I. 390
- Lauffen (*Bad Ischl, A) II. 181
- Leduchow (L; Лідухів, U) II. 12, 25, 37
- Legenye (*Legenye-Mihályi*, Zem. vm.; Luhyňa, Szk) I. 314
- Leibic (Leibitz, Szepes vm.; Lubica, Szk) II. 211
- Leipzig → Lipcse
- Lemberg • Lwów (L; Львів, U) I. 11–12, 55, 57, 264, 337–338, 340–341, 385, 387–389, 391, 395, 399, II. 14, 22, 25, 44–46, 177, 245
- Lengyelország I. 200, 242, 315, 347, 355, II. 237, 245, 250, 266, 275
- Lenti (Zala vm./m.) II. 321
- Leonding (A) II. 169
- Lesvár p. (*Rábapataka, Gy. vm.; GyMS m.) II. 116, 140–142
- Lettország II. 305–306
- Lewkowcy (község Losiatyn és orszczewka között, a mai térképen nem található, L; U) II. 12–13, 31, 35–36
- Liezen (A) II. 249, 294, 325
- Limmat (f.) I. 196
- Linz (A) II. 160, 166, 168–169, 172, 175–176, 178, 206, 212, 219, 232, 234, 240, 252, 256, 264, 266–268, 275, 278,

- 283–284, 293, 297, 285, 298, 300, 304,
319, 326
- Lipce • Leipzig (N) I. 39, 126, 297, 300–301,
II. 174, 335, 340, 344
- Lipótvár (Nyitra vm.; Leopoldov, Szk)
I. 135, 360
- Liptó megye I. 148, 152
- Liptószentmiklós (Liptó vm.;
Liptovský Mikuláš, Szk) I. 40, 148
- Lispe (*Lispeszentadorján, Zala vm./m.)
II. 257
- Litvánia I. 200
- Loano (O) I. 303
- Lodyna Nova (L; *Львів, U) I. 392
- Loipersbach
→ Natschbach-Loipersbach
- London (Anglia) II. 33, 307
- Lopusnica (L; Лопушниця, U) I. 379
- Lopuszno (L; Лопушне, U) II. 25
- Loser (h., *Totes Gebirge, A), 189–191,
208–209, 222, 288, 302, 318, 321
- Losiatyn (L; Лосятин, U) I. 395, 397,
II. 9, 11–13, 15, 21–22, 27, 35
- Losonc (Nóg. vm.; Lučenec, Szk) I. 368,
II. 11, 89, 199
- Lőcse (Szepes vm.; Levoča, Szk) I. 140,
229, 277, 364, II. 10–11
- Lövő (*Sopronlövő*, 1905-ig Németlövő,
Sop. vm.; GyMS m.) II. 144–145
- Lubliniec • Lublinitz (L) I. 354
- Lubycza (Lubycza Królewska, L) I. 322
- Luck (Łuck, L; Луцьк, U) II. 26
- Luh (f.) (L; U) II. 38
- Lupitsch (*Altaussee, A) II. 182, 219–220,
227, 229, 235, 239, 240, 245, 248–249,
254, 258, 268, 307, 320
- Lutków (község Tamanowicétől délre,
a mai térképen nem található, L; U)
I. 381
- Luzern (S) I. 198
- Lyck • Ełk (N; L) II. 116
- Lyon (F) I. 38
- Łaszczów (L) I. 338
- Lysa Góra (*Lysa Gora/Góra*) (h., L) I. 12,
378, 387–389
- M**adéfalva (Csík vm.; Siculeni, R) I. 190
- Magas-Tátra (hgs., *Keleti-Tátra) I. 278,
II. 80
- Magierov (Magierów, L; Marepiv, U)
I. 340–341, II. 30
- Magyarország (*Csonka-Magyarország, kis
Magyarország, Nagymagyarország*)
I. 17, 59, 68, 86, 88, 110, 113–114,
117, 121, 129, 133–134, 136, 148, 150,
157, 161, 163–165, 168, 174, 179, 185,
188–189, 191–194, 196–197, 199–202,
204, 209, 217, 236–237, 243, 251, 286,
299, 302, 311, 314, 345, 356–357, 368,
370, II. 65, 69, 72–75, 79, 81–83, 92,
94–95, 98, 105, 113–114, 117, 122, 144,
149, 153, 160, 169–170, 188, 199, 219,
223, 228–229, 234, 240, 242–243, 246,
251, 253–253, 257, 260, 263, 266–267,
270, 272, 277–276, 283–284, 286–289,
291–293, 295, 299, 306–308, 318, 323,
326, 333–335, 339, 341, 346
- Magyaróvár (Moson vm.;
*Mosonmagyaróvár, GyMS m.) II. 75,
347
- Mährisch Weißkirchen
→ Hranice na Moravě
- Majdan Górný (L) I. 323
- Malechow (L; Малехів, U) I. 389
- Manasterek (L; Монастирок, U) I. 340
- Mandzsúria (*Mandsuria*, Kína) I. 19, 310,
II. 280
- Manilowa (h.) I. 11, 363–365, 367–368
- Maniowy (*Maniów*, L) I. 368–369
- Máramaros megye I. 287
- Máramarossziget (Máramaros vm.;
Sighetu Marmației, R) I. 19, II. 11
- Marburg • Maribor (Szlovénia) II. 92
- Margitsziget (*Bp.) I. 208, II. 353
- Markt Sankt Martin
→ Sopronszentmárton
- Maros (f.) II. 284
- Marosvásárhely (Maros-Torda vm.;
Târgu Mureș, R) II. 131, 200
- Maszków (L) I. 353
- Mátraháza (*Gyöngyös, Heves vm./m.)
II. 114, 121, 137, 244

- Maziarnia (hibásan *Miaziarnia*, L; U) I. 390
- Mecenzéf (AT vm.; Medzev, Szk) I. 19, II. 211
- Mecklenburg (N) I. 246
- Megyaszó (Zemplén vm.; BAZ m.) I. 19, 343, II. 103
- Méhesfalva (Zem. vm.; Pčoliné, Szk) I. 372
- Melk (A) I. 160–165, 345
- Ménfő (1934-től *Ménfőcsanak, Gy. vm.; 1970-től *Győr, GyMS m.) I. 133, II. 348
- Merán (Meran • Merano, Dél-Tirol, O) II. 215, 232
- Mezőlaborc (*Mező Laborc(z)*, Zem. vm.; Medzilaborce, Szk) I. 314, 326
- Miaziarnia* → Maziarnia
- Michalów (L) I. 332, 335
- Miklóshalma (régbben Miklósfalu, Moson vm.; Nickelsdorf, A) II. 346
- Milánó • Milan (O) I. 91
- Minszk • Минск (Fehéroroszo.) I. 169
- Miskolc (Borsod vm.; BAZ m.) I. 10, 19, 59, 62, 67, 70, 72–74, 76, 85–87, 175, 187, 238, 271–272, 303, 326 II. 49, 54, 67, 70, 78, 81, 85–86, 89, 103–104, 114–115, 121
- Miszlóka (AT vm.; Myslava, *Kassa • Košice, Szk) II. 77
- Mittenwald (N) I. 39, 92
- Mitterndorf → Bad Mitterndorf
- Mitterweißbach (*Mitterbach*, *Mitternweissenbach*; *Bad Ischl, A) II. 257, 270, 288
- Mohács (Baranya vm./m.) I. 49, 126–127, 155, II. 115, 138, 342
- Moldva • Vltava (f., *Cs) II. 45
- Monasterziska (L; U) II. 41, 43
- Monor (PPSK vm.; Pest m.) I. 98–99
- Móri-árok (hibásan: „móri hágó”) II. 122
- Mórichida (Gy. vm.; GyMS m.) II. 139–140
- Morvaország (Cs) II. 175
- Moson (Moson vm.; *Mosonmagyaróvár, GyMS m.) II. 117, 143
- Moszkva • Москва (Szovjetunió; Oroszo.) II. 287–288
- Mukden → Senjang
- München (N) I. 386, II. 175
- Na Zwierzincu major* (L) II. 41
- Nagaszaki (Japán) II. 283
- Nagy Pál puszta (Gy. vm.; GyMS m.) I. 133
- Nagyberezna (Ung vm.; Великий Березний, U) I. 360
- Nagy-Britannia II. 250, 271, 295
- Nagycenk (*Czenk*, Sop. vm.; GyMS m.) II. 150, 152–153
- Nagyida (AT vm.; Vel'ká Ida, Szk) I. 256, II. 76
- Nagyigmánd (Kom. vm.; KE m.) I. 284
- Nagykanizsa (Zala vm./m.) I. 175, 372
- Nagykőrös (PPSK vm.; Pest m.) II. 285
- Nagymagyarország* → Magyarország
- Nagy Mihály (Zem. vm.; Mihalovce, Szk) I. 314
- Nagypolány (Zem. vm.; Vel'ká Pol'ana, Szk) I. 377
- Nagyszeben (Szeben vm.; Sibiu, R) I. 75
- Nagyszombat (Po. vm.; Trnava, Szk) I. 132, 175
- Nagytétény (PPSK vm.; *Bp.) II. 94
- Nagyvárad (Bihar vm.; Oradea, R) I. 157, 235, 238, 266, 299, 372
- Nasswald (A) I. 252
- Natschbach-Loipersbach (A) II. 156
- Neisse → Nysa
- Német Birodalom → Németország
- Németlövő → Lövő
- Németország, Német Birodalom, Németbirodalom I. 77, 141, 157, 165, 176–177, 180, 199, 204, 264, 289, 401, II. 58, 69, 73, 115, 117–118, 137, 170, 174, 183, 202, 204, 218, 228, 238, 247–248, 253, 257, 286, 306, 308, 335, 344
- Neu Sandez → Újszandec
- Neunkirchen (A) II. 156
- New Jersey (USA) I. 19, II. 206
- New York (USA) II. 208
- Nickelsdorf → Miklóshalma
- Niedergrafing → Grafing
- Niemirów (L; Немирів, U) I. 342
- Nienowice (L) I. 315–319
- Nocera (O) I. 303
- Nógrád megye I. 235, 278, II. 119
- Noworadomsk → Radomsko

- Nowosiólki (L) I. 339
 Nowy-Poczajów (*Poczajew, Poczajow*, L;
 Почаїв, U) I. 394–395, 397, 399–400,
 II. 9–11, 13–15, 18, 20, 22–23, 26
 Nürnberg (N) II. 240
 Nysa • Neisse/Neiße (L) I. 354
- Nyergesújfalu** (Esztergom vm.; KE m.)
 I. 290
 Nyíregyháza (Szabolcs vm.; SzSzB m.)
 I. 360
 Nyitra (f.) II. 174
 Nyomár (Borsod vm.; BAZ m.) II. 121
 Nyugat-Berlin → Berlin
 Nyugat-Európa I. 222, II. 111, 301
 Nyugat-Magyarország II. 236–237
- Obergrafing** → Grafing
 Oberlaa (*Bécs, A) II. 346
 Oberpullendorf → Felsőpulya
 Obertraun (A) II. 228, 242, 253
 Odera (f.) II. 245, 275
 Oderberg (Cs) → Bohumín
 Oderberg (N) I. 51
 Oed (*Oed-Öhling, A) II. 168
 Olaszország I. 38, 76, 81, 91, 123, 255,
 II. 202, 237, 276, 307
 Olmütz • Olomouc (Cs) I. 270
 Ondava (f.) I. 307, 370
 Opatija → Abbázia
 Oppeln • Opole (L) I. 354
 Óriás-hegység I. 354
 Orló (Sár. vm.; Orlov, Szk) I. 344
 Orosz-Lengyelország, Oroszlengyelország
 I. 11, 71, 353–354, 356
 Oroszország I. 55, 89, 196, 310–311, 314,
 321–323, 337–338, 382, II. 10–11, 14,
 105, 245, 250, 280, 291, 293, 295, 326,
 339
 Ostfjasszonyfa (Vas vm./m.) II. 133
 Ostromezzerwo II. 131
 Ószéria II. 258
 Oszhely puszta (Gy vm.; GyMS m.)
 II. 120, 124, 126, 140, 142
 Osztrák–Magyar Monarchia I. 9, 12–13,
 26, 44, 49–50, 59, 67, 109–110, 114–115,
 121, 127, 189, 199–200, 201, 237–238,
 240, 244, 246, 252, 269, 291, 302, 307,
 311, 317, 319, 338, 363, 377, 392,
 400–401, II. 37, 53, 58, 69–70, 73, 82,
 98, 315–316
 osztrák–német határ II. 123
 osztrák–steiermarki határ
 → steier–osztrák határ
 Oxford (Anglia) I. 192
 Ózd (Bo. vm.; BAZ m.) I. 271
 Őzidow (L; Ожидів, U) II. 18
- Örkény(tábor)** (PPSK vm.; Pest m.) I. 62,
 II. 91, 95–97
 Öttevény (Gy. vm.; GyMS m.) II. 123
- Pacolowka** (L) I. 324
 Padeborn (N) I. 201
 Pakość (L) I. 385
 Páli (Sop. vm.; GyMS m.) II. 139
 Pannónia I. 151
 Pápa (Veszprém vm./m.) I. 87, 153,
 II. 146, 150
 Parád(fürdő) (He. vm./m.) I. 68
 Párizs • Paris (F) I. 117, 126, 191–195,
 197–198, 203, 205, 216–217, 226, 229,
 256, II. 33, 73, 145, 182, 277
 Passau (N) II. 204
 Patona → Rábapatona
 Pawłówka (L) I. 327, 330, 335
 Payerbach (A) II. 156–157–158, 160, 165
 Pécs (Baranya vm./m.) I. 131, 134–135,
 174, 180, 184, 238, II. 271
 Peoria (Illinois, USA) II. 200
 Perény (AT vm.; Perín, Szk) I. 275
 Pereszteg (Sop. vm.; GyMS m.) II. 152
 Pest (*Bp., de gyakran az egész főváros
 értendő) I. 26, 31, 34–38, 42, 44, 46,
 53–54, 59–60, 36–66, 71–72, 74–75,
 79, 87–88, 91, 153, 156, 164, 185, 208,
 290, 292, 311, 350, 352–353, II. 17, 41,
 87, 95, 100, 106, 114–115, 118–119,
 121, 124, 135, 144, 151, 159, 186, 218,
 232, 238, 242, 245, 252, 255–256, 273,
 275, 283, 285–286, 294, 326, 331, 333,
 341–342, 347, 351–354
 Pest (vár)megye I. 54, 174
 Pesthidegkút (PPSK vm.; *Bp.) II. 286

- Petrikau → Piotrków
Pézes rét (*Rábapatonna) II. 142
Pilica (f.) I. 353, 356
Pilis (hgs.) II. 122, 351
Pilsen • Plzeň (Cs) I. 338, 377
Piotrków • Petrikau (L) I. 11, 353, 355, 357, 359, 385, 389, II. 46
Pitten (A) II. 156
Poczajew, Poczajow, Poczajów
→ Nowy-Poczajew
Podhorce (L; Πιδριπι, U) I. 55, 323, 347, II. 18–19, 41, 44, 57, 61, 68
Podlesie (*Magierów, L) I. 340
Poltava (Πολταβα, U) I. 174
Pórládony (*Tompaládony, Sop. vm.; Vas m.) II. 41, 146
Porosország I. 246, 353
Port Artur (Kína) I. 110, 310
Poszogó-domb (*Rábapatonna) II. 121
Potsdam (N) II. 262, 267, 271
Pozsalló (*Pozsálló*, h. Rozsnyó mellett) I. 37
Pozsony (Po. vm.; Bratislava, Szk) I. 43, 51, 53, 110, 134, 162, 281, 319, II. 70, 305
Pöchlarn (A) I. 252
Pötschen-hegy II. 181
Pötschenpass (alpesi hágó, A) II. 178, 181, 219, 227, 239–240, 315–316
Prága • Prag • Praha (Cs) I. 27, 57, 161, II. 41, 45, 47, 69, 74
Prein (A) II. 158
Preini hágó (A) II. 158
Pрут (f.) II. 245
Przemysł (L) I. 12, 314–316, 318
Przemysł-Bakończyce (*Przemysł, L) I. 315, 363, 381–382
Puchberg h. (A) I. 252
Puchen (*Altaussee, A) II. 188
Pudmeric → Gidrafa
Pukarzóv (L) I. 327, 337
Pupping (A) II. 167, 169–171
Purgstall an der Erlauf (A) II. 166
Purkersdorf (A) II. 345
- R**ába (f.) I. 87, 207, II. 120, 131, 136, 146, 151–152, 237
- Rábacsécsény (Csécsény, Gy. vm.; GyMS m.) II. 139
Rábapatonna (Patona, Gy. vm.; GyMS m.) I. 14–16, 71, 87–88, 133, 207, 223, II. 20, 83, 93, 112–113, 115, 119–120, 123–124, 132, 139–140, 151, 228, 314, 341, 346–348
Rábasantmihály (Gy. vm.; GyMS m.) II. 152
Rábca (f.) II. 142
Rabe (L) I. 366
Rachanie (L) I. 331–332, 334–335
Rachanka (f.) (L) I. 334
Radruż (L) I. 321
Radymno (L) I. 316
Radziwiłłów (*Radziwillow*, L; РАДИВИЛІВ, U) I. 392, II. 14, 38
Rainfeld (*Sankt Veit an der Gölsern, A) II. 161
Rajna (f.) I. 184, II. 174, 312
Rajna-vidék II. 231, 238
Rákospalota (*Bp.) I. 135
Rappertswyl (S) I. 200
Rawa-Ruska (L; Рава-Руська, U) I. 340
Rax-hegység I. 252
Regéc, Regécke (AT vm.; BAZ m.) I. 282
Regensburg (N) II. 170
Reichenau an der Rax (A) II. 158
Reims (F) II. 196
Repniv (Rzepniow; Репнів, U) I. 389
Révkomárom → Komárom-Újváros
Ried im Innkreis (A) II. 308, 334–335
Riga • Rīga (Letto.) I. 345, 401, II. 26
Rigi (h.; S) I. 198
Rimaszombat (GKH vm.; Rimavská Sobota, Szk) II. 229
Riva, Riva del Garda (O) I. 252
Rodostó (Tekirdağ, Töröko.) II. 257
Rogatica (Роратица, Bosznia) I. 280, 291, II. 29, 62
Roitham (A) II. 176
Rokitów (L) I. 386–387
Róma • Rom (O) I. 104–105, 203–205, 239, II. 308
Románia (*Nagyrománia*) I. 157, 186, 188, 201, 203, 345, II. 123, 215, 246, 266, 276, 283, 307

- Romhány (Nóg. vm./m.) I. 132, 135, 174, 229
- Ronyva-patak I. 196
- Rosenburg (L; Рожеве, U) I. 379
- Rosendaal (Hollandia) II. 273
- Rostoki (L; Ростокки, U) II. 9
- Rovereto (O) I. 252
- Rozália-hegység I. 249
- Rózsadomb (*Bp.) II. 145
- Rozsnyó (GKH vm.; Rožňava, Szk) I. 7–9, 27–30–50, 60–61, 94, 104, 107, 133, 168, 210–211, 235–236, 238, 240, 251, 258, 260, 264, 277, 290–291, 299, 311, 355, II. 216, 230, 283, 294, 305
- Rudnik (L) I. 343, 353
- Ruschbach (Alsó- és Felsőrusbach, 1899 után Alsó- és Felsőzúgó, Szepes vm.; Nižné Ružbachy, Vyšné Ružbachy, Szk) II. 199
- Rzepniow → Repniv
- S.** Agatha, St. Agatha → Sankt Agatha
- Sajó (f.) I. 268, II. 18
- Salgótarján (Nógrád vm./m.) II. 97
- Salzberg (h., A) II. 231
- Salzburg (A) II. 176, 204, 242, 247, 251, 256, 260, 268, 275, 285, 289, 295, 302, 308, 316, 318, 321, 327, 338
- Salzkammergut (ré., A) I. 87, 207, II. 176, 178, 185, 220, 231, 233, 343
- San (f.) I. 10, 315, 317, 342–344, 353, 379
- San Francisco (USA) II. 224
- Sandling h. (*Totes Gebirge, A) II. 189, 191, 196
- Sankt Agatha (*S. Agatha, St. Agatha, A*) II. 178–181, 315
- Sankt Georgen am Ybbsfelde (*St. Georgen, A*) II. 166
- Sankt Joachimsthal • Jáchymov (Cs) II. 46
- Sankt Pölten (*St. Pölten, A*) I. 19, 252, 288, 292, II. 160–166, 174, 345
- Sankt Valentin (*St. Valentin, A*) II. 300, 345
- Sankt Veit an der Gölsen (*St. Veit, A*) II. 161
- Sapanow (L; Сапанів, U) II. 25
- Sarstein (h., *Dachsteinmassiv, A) II. 189, 196, 278
- Saslak* → Sóslak
- Satub* (?) (L) I. 318
- Sámsonháza (Nóg. vm./m.) II. 119
- Sárbogárd (Fejér vm./m.) I. 354
- Sáros megye I. 65, 282
- Sároskőszeg (*Kőszeg, Sár. vm.; Kysak, Szk*) I. 305
- Sárospatak (Zem. vm.; BAZ m.) I. 192
- Sárvíz-csatorna II. 136
- Sátoraljújhely (Zem. vm.; BAZ m.) I. 196, 295, II. 86
- Scharten (A) II. 176
- Schaumburgi várkastély (A) II. 170
- Scheiblingkirchen (*Scheiblingkirchen-Thernberg, A) II. 156–157
- Scheibmühl (*Sankt Veit an der Gölsen?, A) II. 161
- Schladming (A) II. 175, 183
- Schlatten (*Bromberg, A) II. 155
- Schleswig-Holstein I. 264
- Schneeberg h. (A) I. 251–252
- Schönbrunn (*Bécs, A) I. 193, 300–301, 303
- Schwarza (f.) II. 159
- Schwarzau im Gebirge (A) II. 158–161
- Seebenstein (A) II. 156
- Seewiese nyári vendéglő (*Altaussee, A) II. 191, 215–216, 232, 238, 243, 246, 260–261, 271, 296, 321, 331
- Semmering (alpesi hágó, A) II. 149, 155–156, 158, 160, 227, 285
- Senjang (Mukden) (Kína) I. 110
- Siemnic (*Siemnica, L*) I. 332
- Sierzputy Zagajne (L) I. 338
- Siklós (Baranya vm./m.) I. 131
- Sió-csatorna II. 136
- Sipka-szoros (*Bulgária) I. 255
- Solinka (L) I. 368
- Somlóvár (*Doba, Veszprém vm./m.) II. 106
- Somogy megye II. 120
- Somos (Sár. vm.; Drienov, Szk) I. 305
- Sopron (Sop. vm.; GyMS m.) I. 28, 42–43, 81, 238, 248–249, 252, II. 91, 117, 122–124, 135, 144–145, 149–152, 219, 243, 252, 255, 272, 321, 326, 341

- Sopron (vár)megye I. 15, 87, 207, II. 112, 124, 131
 Sopronlövő → Lövő
 Sopronszécsény (Sop. vm.; *Peresztég, GyMS m.) II. 150–152, 161
 Sopronszentmárton (Sop. vm.; St. Martin, *Markt Sankt Martin, A) II. 152–153
 Sóslak (Markónál hibásan *Saslak*, Ung vm.; Сіаль, U) I. 361
 Spała (L) I. 356
 Spital am Pyhrn (A) II. 271, 274–275, 278, 293–294
 St. Georgen → Sankt Georgen am Ybbsfelde
 St. Martin → Sopronszentmárton
 St. Pölten → Sankt Pölten
 St. Valentin → Sankt Valentin
 St. Veit → Sankt Veit an der Gölsen
 Stainach (A) II. 198
 Stájerország • Steiermark (osztrák tart.) II. 138, 155, 175, 183, 199, 231, 239, 267, 269, 280, 285, 316
 Sary Krasieniec (L) I. 348–349
Staub → 1. Stubienko, 2. Stubno
 steier-osztrák (osztrák–steiermarki) határ II. 184
 Stralsund (N) I. 246
 Strengberg (A) II. 168
 Suchovola (Suchowola, L; Суховоля, U) II. 18, 27, 38
 Sułkowice (hibás azonosítás, helyesen: → Tulkowice)
 Súr (Veszprém vm.; KE m.) II. 144
 Svájc I. 8, 42, 198–199, 204, II. 256, 316
Syrocky Vrch → Vrh Horski
- Szabadka** (Bács-Bodrog vm.; Subotica, Szb) I. 36, 42
 Szabolcs megye I. 111, II. 234
 Szahalin I. 310
 Szaloniki, Theszaloniki • Θεσσαλονίκη (Görögország) I. 157
 Sarajevó (Sarajevo, Bosznia-Hercegovina) I. 308, II. 32, 92
 Szászország I. 246
 Szatmár, Szatmárnémeti (*Szatmár*; Szatmár vm.; Satu Mare, R) I. 221, 373, II. 266
- Száva (f.) I. 318
 Szeged (Csongrád vm./m.) I. 134, II. 73, 256
 Székelyföld I. 190
 Székesfehérvár (Fejér vm./m.) II. 65, 117, 121, 229, 333, 347, 351
 Szekszárd (Tolna vm./m.) I. 173, 353–354, 391, II. 65
 Szent Pál puszta (Gy. vm.; *Győr, GyMS m.) I. 134
 Szentpétervár • Санкт-Петербург (Oroszo.) I. 326
 Szepesbéla (Szepes vm.; Spišská Belá, Szk) II. 199
 Szepesség I. 150, 229, 278, 305, II. 195, 199, 211, 217, 268, 317, 340
 Szerbia I. 303, 311, 314, 318, 337, II. 33, 257, 280
 Szibéria II. 273
 Szicília (O) I. 176
 Szikszó (AT vm.; BAZ m.) II. 104
 Sziléza (porosz Szilézia, osztrák Szilézia) I. 354, II. 175, 286, 323
 Szilsárkány (Sop. vm.; GyMS m.) II. 130
 Szinna (Zem. vm.; Snina, Szk) I. 295–297
 Szlovákia • Szlovenszko I. 140, 161, 186, 284, 295
 Szlovénia II. 202
 Szlovenszko → Szlovákia
 Szombathely (Vas vm./m.) II. 118, 130, 132, 140, 144–146, 150, 154, 341
 Szováta(fürdő) (Maros-Torda vm.; Sovata, R) I. 78
 Szovjetunió I. 198, II. 295
 Szudéta-föld, -vidék I. 203
- Takcsány** (Zem. vm.; Stakčín, Szk) I. 372
 Tamanowice (L; Тамановичі, U) I. 381, 385
 Taraz, Taraz-Sary (L; Старий Тараж, U) I. 397, II. 9
 Tarca (f.) I. 305
 Tarnopol (L; Тернопіль, U) I. 394–395, 400, II. 9, 25
 Tarnów (L) I. 344
 Tata (Kom. vm.; KE m.) I. 284
 Távol-Kelet I. 310

- Telepóc (Zem. vm.; Osadné, Szk) I. 368, 370–372, 379
- Temes megye I. 129, 262
- Temesvár (Temes vm.; Timișoara, R) I. 51, 117
- Teschen (N) I. 352
- Tét (Gy. vm.; GyMS m.) II. 152
- Theresienstadt • Terezín (Cs) II. 81
- Thernberg
(*Scheiblingkirchen-Thernberg, A)
II. 155
- Tirana • Tiranë (Albánia) II. 305
- Tirol, Dél-Tirol (tart., *A) I. 252, II. 32, 70, 163, 245, 305
- Tisza (f.) II. 18, 73
- Tisza István-kertváros (*Pesthidegkút,
PPSK vm.; ma Ady-liget, *Bp.) II. 286
- Tiszántúl II. 257
- Tolna megye I. 392
- Tomaszów (*Tomaszowo*;
Tomaszów-Lubelski, L) I. 55, 319, 324, 330–331, 335–336, 355, 357
- Torda (Torda-Aranyos vm.; Turda, R)
II. 138, 193
- Torino • Turin (O) I. 225
- Torna (AT vm.; Turňa nad Bodvou, Szk)
II. 54
- Torna vármegye → Abaúj-Torna vármegye
- Toronto (Kanada) I. 180
- Totes Gebirge h.-csoport (*Keleti-Alpok, A)
II. 252
- Tőketerebes (Zem. vm.; Trebišov, Szk) I. 314
- Törökország I. 188, 225, II. 291
- Traisen (f.) (A) II. 161
- Traun (f., A) II. 176–177, 180, 205, 269
- Traun-tó • Traunsee (A) I. 19, II. 176–177
- Treffenstein (h., A) II. 196
- Trencsén (Tren. vm.; Trenčín, Szk)
I. 126–127, 130, 132, 155
- Trianon (F) I. 168, 196, 203–204, II. 73
- Trient • Trento (O) I. 252
- Trieszt • Triest (A; Trieste, Olaszó.) I. 19,
II. 202
- Trisselwand h. (*Totes Gebirge, A) II. 189,
191, 226, 230–231, 238
- Tulkowice (hibásan azonosítva Sułkowice, L;
Толуковичі, U) I. 381, 384
- Tulln an der Donau (A) II. 21
- Turin → Torino
- Túróc megye I. 152
- Türingia (Thüringen, német tart.) II. 239,
272
- Typin (L) I. 320, 375
- Tyszowo (*Tyszowce*, L) I. 319, 338
- Újkomárom → Komárom-Újváros
- Újpest (PPSK vm.; *Bp.) II. 176
- Újszandec • Neu Sandez • Nowy Sącz (L)
I. 344
- Újszöny → Komárom-Újváros
- Ukrajna I. 315
- Ułanów (L) I. 343, 353
- Ung (f.) II. 245
- Ungvár (Ung vm.; Ужгород, U) I. 360
- Ural hgs. I. 176
- Urfahr (*Linz, A) II. 252, 293
- Úri (PPSK vm.; Pest m.) I. 54
- Uzsok (Ung vm.; Ужок, U) II. 20
- Uzsoki-hágó (*Uzsoki-szoros*,
az Északkeleti-Kárpátok hágója)
I. 361, II. 266
- Üllő (PPSK vm.; P m.) II. 96
- Vác (PPSK vm.; P m.) I. 62, 66–37, 79,
113, II. 91, 97–98
- Vág (f.) I. 148, 284, 352, II. 174
- Vág (Sop. vm.; GyMS m.) I. 127 II. 131
- Vág-Duna (f.) I. 293
- Várhegy (*Bp.) II. 136
- Varsó • Warszawa (L) I. 195, II. 225, 250,
272, 301
- Vas megye II. 131, 206
- Vavrisó (Liptó vm.; Vavrišovo, Szk) I. 148
- Vendégi (Zem. vm.; Hostovice, Szk) I. 372
- Verbó (Nyitra vm.; Vrbové, Szk) I. 127
- Verdun (F) I. 363
- Vérmező (*Bp.)
- Vértes II. 122
- Veszkény (Sop. vm.; GyMS m.) II. 120
- Veszprém (Ve. vm./m.) I. 368, 373, II. 298
- Veszprém megye II. 134, 144
- Vierwaldstätter-tó I. 198
- Villach (A) I. 252

- Virginia (USA-tagállam) II. 199
 Visztula (f.) I. 315, 347, II. 174
 Volhínia (tört. ré.; U) I. 161, II. 10
 Vorarlberg (osztrák tart.) II. 163
 Vöcklabruck (A) II. 181, 211–214,
 219–220, 229, 232, 234, 236, 252, 264,
 297–298, 303
 Vrh Horski (*Syroky Vrch*, h., L) I. 372
- W**adowice (L) I. 350–351
 Walawa (L) I. 315
 Waldviertel (a Duna északi partja és Cseho.
 közti osztrák terület) II. 258
 Wańkowa (L) I. 379
 Washington (USA) II. 295
 Weimar (N) I. 243
 Weißenfels (N) II. 286
 Wels (A) I. 19, II. 174, 176, 289, 297–298,
 300
 Werechanie (L) I. 324, 326, 336
 Wesel (N) I. 246
 Wiatowice (L) I. 347
 Wieliczka (L) I. 347
 Wien → Bécs
 Wiener Neustadt → Bécsújhely
 Wienerwald → Bécsi-erdő
 Wierzbica (L) I. 339
 Wiesbaden (N) I. 26,
 Wieselburg (*W. an der Erlauf*, A) I. 252,
 II. 166
 Wiesmath (A) II. 155
 Wildenschwert • Ústí nad Orlicí (Cs)
 I. 354
 Wilhelmsburg (A) II. 161–162
 Wimpassing im Schwarzatale (A) II. 156
 Winterthur (S) I. 42, 196, 199
 Wisłok (f.) I. 344
 Wisznia (f.) I. 10, 315, 317
 Wolbórz (L) I. 355, 357
 Wolfgangsee (tó, A) II. 271, 278
 Wolhynia → Volhínia
 Wołosate (L) I. 361, 367, II. 20
- Woźuczyn (L) I. 332
 Wöllersdorf (Wöllersdorf-Steinabrückl, A)
 I. 245
 Wr. Neustadt → Bécsújhely
 Wywoz Plateu (legelő,
 → Jasionow közelében) II. 44, 59
- Y**alu (f.) I. 110
 Ybbs an der Donau (*Ybbs*, A) II. 171
 Ypern • Ypres (Belgium) I. 193
- Z**a Balanda → Balanda
 Zadwórze (L) I. 389, 391
 Zagajne → Sierzputy Zagajne
 Zagórz (L) I. 314
 Zala megye II. 257, 321
 Zauchen (*Bad Mitterndorf, A) II. 183
 Zawada (L) I. 387
 Zemplén (vár)megye I. 168, 278, 282,
 295–296, 345, 361, II. 89
 Zemplénoroszi (Zem. vm.; Ruské, Szk)
 I. 377
 Zimony (Szerém vm.; Zemun, Szb)
 I. 289
 Zinkenkogel (h., A) II. 186, 196
 Zólyom megye I. 235, II. 80
 Zürich (S) I. 89, 106, 184, 194–196, 198,
 200, 202, 205, II. 256, 301
 Zürichi-tó I. 202
 Zwiartów (L) I. 326–327, 331
- Ż**arów (L) I. 344, 347
 Żerkowice (L) I. 348–349
 Żubracze (L) I. 368
 Żurawica (L) I. 322
- Ž**ebrák (h., L) I. 367
- Z**sibó (Szilágy vm.; Jibou, R) I. 132
 Zsolna (Tren. vm.; Žilina, Szk) I. 352, 360
- 406-os pont, magaslat stb.** → Kote-406

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ*

Rövidítések

akad.	= akadémikus	HL	= Hadtörténelmi Levéltár (illetve elődje: Hadilevéltár)	örnagy	= örgy.
alez.	= alezredes	honv.	= honvéd(elmi)	özv.	= özvegy
altbgy.	= altábornagy	ig.	= igazgatósági	pk.	= parancsnok(a)
am.	= amerikai	it.	= itáliai	por.	= porosz
ápr.	= április	jan.	= január	pság.	= parancsnokság
aug.	= augusztus	jún.	= június	ref.	= református
bp.-i	= budapesti	júl.	= július	rend.	= rendes
br.	= báró	k.	= körül	rom.	= román
c.	= című, címzetes	kat.	= katonai	róm. kat.	= római katolikus
cs.	= császári	kir.	= királyi	sz.	= (év)század
dec.	= december	lat.	= latin	szárm.	= származású
dr.	= doktor	lev.	= levelező	szd.	= század
e.	= előtt	lov.	= lovassági	szds.	= százados(a)
egy.	= egyetem(i)	m.	= magyar; megye	szept.	= szeptember
ev.	= evangélikus	MÁ	= Markó Árpád	szül.	= született
ezds.	= ezredes	máj.	= május	tbk.	= tábornok(a)
febr.	= február	márc.	= március	tart.	= tartalékos
fhdgy.	= főhadnagy(a)	Mo.	= Magyarország	tiszt.	= tiszteleti
főhg., főhgnő	= főherceg(nő)	MTA	= Magyar Tudományos Akadémia	tud.	= tudományos
fr.	= francia	mts.	= munkatárs(a)	u.	= után
gr.	= gróf	ném.	= német	v.	= vagy
gyal.	= gyalog(os), gyalog(sági)	nov.	= november	vh.	= világháború
gye.	= gyalogezred	ny.	= nyugállományú, nyugalmazott, nyugdíjas	vk.	= vezérkar(i)
gyho.	= gyaloghadosztály	okt.	= október	vm.	= vármegye
hdgy.	= hadnagy(a)	ol.	= olasz	vezds.	= vezérezredes
hg., hgnő	= herceg(nő)	or.	= orosz	vörgy.	= vezérörnagy
				zlj.	= zászlóalj

* A személynevek mutatózásánál az Előszóban megadott elvek (I. 19.) szerint jártunk el. Ehhez talán csak annyi kiegészítést tehetünk, hogy akkor is felvettük az oldalszámokat, ha nem közvetlenül, hanem lazábban kapcsolhatók az adott személyhez, így pl. Hadik András neve mellett Markó Hadik-életrajzára, Adolf Hitleré mellett a Hitler-rezsimre, Horthy Miklósé mellett a Horthy-hadseregére és a Horthy-korra, Miklós Béláé mellett a Miklós-kormányra, André Maginot-é mellett a Maginot-vonalra, Vauban marsallé mellett a nevéhez köthető erődítési rendszerre utaló oldalszámokat is megtalálhatjuk. Külön is felvettünk olyan személynévvel alkotott közneveket, mint Kőkényesdi-hajdú és Vilmos-baka. A hivatkozott művek címszereplőit viszont csak akkor mutatóztuk, ha (akár fiktív) személyükre Markó hangsúlyosabban is hivatkozik (Trisztán, Wallenstein, Rip van Winkle). A II. kötet munkálatai, különösen a személynévmutató készítése során lektoraink mellett sok-sok segítséget kaptunk olyan kollégáktól, illetve a visszaemlékezésekben szereplők hozzátartozóitól is, akiknek az Előszóban (I. 20–21.) még nem volt alkalmunk köszönetet mondani. Ez úton szeretnénk megköszönni Gudenus János József családtörténeti és Soós Péter fegyvertörténeti adatait, valamint az altausse-i városához hivatalvezetőjétől, Bernard Haimtól, id. Fogarassy Viktor unokájától, Falvy Mártától, Kesserű István unokáitól, Némethyné Kesserű Judittól és Haynalné Kesserű Zsuzsannától, Mesterházy József enesei polgármestertől, G. Szalai István tahítófalui helytörténészről, valamint Karsa Bulcsu leányától, Tényi Péterné Karsa Borbálától kapott kiegészítéseket.

- Abdul Rahim – török herceg,
a szultán unokája, vk. alez. (1916) II. 22
- Abonyi Géza (1894–1949) – színész,
a Nemzeti Színház tagja I. 180, II. 289
- Abraham a Sancta Clara (1644–1709)
– hitszónok, teológus II. 302
- Ábrányi Emil, ifj. (1850–1920)
– költő, műfordító II. 124
- Ács Tibor (1931–) I. 16, 20, 229
- Aescht Miklós – erdélyi szász fiatalember,
a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőség
élelmezési előadója (1945) II. 271, 288,
298
- Aesopus (Aiszoposz) (Kr. e. VI. sz.)
– leginkább állatmeséiről ismert
görög író II. 341
- Ágai (Rosenzweig) Adolf (Forgó bácsi)
(1836–1916) – humorista, lapszerkesztő,
eredetileg orvos, a Borsszem Jankó c.
élclap elindítója, a Kis Lap c.
gyermekújság szerkesztője I. 103
- Ajtay Endre (1889–1964) – ezds.,
hadtörténész, a Központi Honv.
Könyvtár igazgatója I. 136–137, 168,
181
- Aklitis – lettországi szárm. hdgy.
(úgy tűnik, a ném. hadseregben),
1945-ben Kurt Wessely szobatársa
a Bad Aussee-i kórházban II. 305
- Ambrus Ferenc* I. 7
- Amati család – 1549–1750 között működő
cremonai hegedűkészítő dinasztia
I. 38–39
- Amati, Nicola (1596–1684)
– cremonai hegedűkészítő mester
I. 38, 40
- Andrási György – Borsod m.-i
asztalos legény, 1906-tól MÁ
tishti legénye I. 279
- Andrássy Pál, (csík)szentkirályi, br. (+1713)
– cs. katonatiszt, majd 1706-tól
Rákóczi generálisa, 1711-ben Kassán
kapitulál a császáriak előtt II. 148, 229
- Anger, Gilbert* I. 237
- angol király → György, VI.
- Angyal Dávid (1857–1943) – történész,
irodalomtörténész, 1902-től az MTA lev.,
1917-től rend., 1936-tól tiszt. tagja
I. 129, 152, 172
- Angyal István – valószínűleg névelírás,
és azonos → Arany Istvánnal
- Ankay-Anesini (193?-ig Anesini) Győző
(Viktor) (1893–1955) – 1941-től vörög.,
1943. febr. 1-jétől ny.; vezetésével
jött létre 1945-ben a Vöcklabruckban
szervezett magyar táborország. II. 212
- Anna – MÁ lova a ceglédi gye.-ben (1920)
II. 96
- Anna Monika Pia, főhgnő (1903–1976)
– III. Frigyes Ágost szász király leánya,
1924-től Habsburg-Lotaringiai József
Ferenc főhg. felesége I. 76–77, II. 57
- Antal káplár → Antal Köz József
- Antal Gábor, dr. (1843–1914) – ref. püspök,
1879-től a pápai teológia tanára,
a Pápai Lapok c. újság alapítója (1874),
1896-tól a Dunántúli Református
Egyházkerület püspöke,
komáromi lelkész I. 288
- Antal Köz József (1891–1937 u.)
– sajtóárkonyi lakos, darukormányos,
káplár, majd szakaszvezető a kassai
34. gye.-ben (1914–15), 1915. ápr.-tól
újoncképző altiszt I. 359
- Antonius Pius, Titus Aurelius (86–161)
– római császár (138–161) I. 151
- Antóny – hdgy. a 34. gye.-ben (1916) II. 43
- Apor Gábor, br. (1889–1969) – diplomata,
Mo. vatikáni követe (1939–44)
II. 307–308
- Apor Vilmos, br., boldog (1892–1945)
– 1941-től győri püspök II. 312
- Apponyi György, gr. (1898–1970) – politikus,
ellenzéki képviselő (1931–44)
II. 307–308
- Áprily Lajos (1887–1967) – költő, műfordító
I. 172, 278, II. 288
- Aragon, Louis (1897–1982) – költő, író,
kritikus, politikai aktivista I. 226
- Arany (vagy Angyal) István
– autófuvározó, szakaszvezető, sofőr
a 204. munkásdandár pság.-ánál (1945)
II. 155, 158–159, 176, 182–183, 195
- Arany János (1817–1882) – költő, műfordító,

- 1859-től akad., 1870-től az MTA főtitkára I. 90, 180, II. 258
- Arató Pál (1914–1987) – a Magyar Rádió zongorakísérője I. 91
- Árokszállásy – a kassai 34. gye. szakaszvezetője (1903) I. 269
- Árvey László – a kassai 34. gye. hadgy. (1915) I. 371
- Arz Arthur, Freiherr von Strassenburg, br. (1857–1935) – erdélyi szász szárm. magyar katonatiszt, cs. és kir. vezds., 1914. szept. elejétől a cs. és kir. 15. gy. hadosztály, okt.-tól 1916. aug.-ig a cs. és kir. VI. hadtest pk. az or. fronton, ezt követően az osztrák–magyar I. hadsereg pk. a rom. fronton, 1917. márc.-tól a háború végéig a Monarchia haderejének vk. főnöke I. 338, II. 50
- Arz Stefi, br. – Riedl Alfonzné, Markóék barátja, 1945-ben ausztriai menekült II. 275, 294
- Arzné, br. – Markóék kedves ismerőse a Krisztinavárosban (1945) II. 347, 352–353
- Asztalos Miklós (1899–1986) – író, történész, MÁ barátja I. 90, 140, 175, 179, II. 256
- Asztalos(né) Bözsi → Kocsy Erzsébet
- Attlee, Clement Richard (1883–1967) – brit munkáspári politikus, miniszterelnök (1945–51) II. 267, 270–271, 338
- Auffenberg, Moritz Freiherr von Komaróv (1852–1928) gyal. tbk., 1911–12-ben cs. és kir. hadügyminiszter, majd hadsereg felügyelő Bécsben; 1914. aug.-ban és szept.-ben a cs. és kir. 4. hadsereg pk. az or. fronton, majd felmentették és a vh. végéig szabadságolták I. 317, 337–338
- Auge, Oliver* I. 201
- Augusztá, szász–weimar–eisenachi hgnő (1811–1890) – por. királyné (1861–88), majd egyben ném. császárné (1871–88), I. Vilmos felesége I. 266
- Augusztá Viktória, schleswig–holsteini hgnő (1858–1921) – ném. császárné és por. királyné (1888–1918), II. Vilmos felesége II. 106
- Augusztá főhgnő (1875–1964) – Lipót bajor hg. lánya, Habsburg József Ágost főhg. felesége II. 61
- Babocsay Sándor, dr.** (1846–1930) – ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos, 1914-ben MÁ bp.-i szállásadója I. 353
- Babocsay Sándor felesége I. 353
- Babocsay Sándorné
- Baby → Rátz Erzsébet
- Bach, Johann Sebastian (1865–1750) – ném. zeneszerző, orgonista, csembalista, csellista, hegedűművész, a barokk kor legnagyobb mestere és zenetudósa I. 35, 63, 65, 92, 94, 99
- Bachó László, dezséri* (1885–1953) I. 137
- Backhaus, Wilhelm (1884–1969) – ném. zongoraművész és zenepedagógus I. 52
- Backmann, Albert (1871–1952) – a bécsi Osztrák Hadilevéltár igazgatója (1929–36) I. 141
- Baillou, Maximillian, Freiherr von – ulánus kapitány, a bécsújhelyi akadémia fr. nyelv tanára (1902–07) I. 247
- Balanyi György (1886–1963) – piarista szerzetes, történész, 1936-tól akad. I. 173, 177
- Balassa Kálmán – szombathelyi születésű hegedűművész, az Operaház első hegedűse (1904–1920 k.), majd egy budai zeneiskola igazgatója, Kovács Dénes hegedűművész felfedezője I. 82–83
- Balázs József (1920–?) – fegyvertörténész, levéltáros, őrgy., majd alez., 1951. jan. 8. és 1953. nov. 30. között a HL vezetője, 1954-től a Hadtörténeti Intézet mts., 1956. márc. 23. és 1964. okt. 30. között osztályvezetője, valamint 1962. máj. 1. és 1964. aug. 22. között a Levéltári osztály/intézet vezetője, 1972. júl. 1. és 1975. jún. 1. között a Haditechnikai park vezetője, majd ny. I. 223
- Balling Friedrich – alezds., a cs. és kir. 85. gye. pk. (1914–15) I. 364, II. 11

- Balogh Jenő (1864–1953) – jogász, politikus, 1913–17 között igazságügy-miniszter, 1920–1935-ben az MTA főttkára, 1940–43-ban másodelnöke I. 130, 144, 146–147, 149, 151, 155, 158, 191–192
- Balla Tibor* (1965–) I. 20, II. 219
- Bán Gyula – kéményseprő, 1945-től családjával évekig Markóék dénesházi kastélyában él II. 346
- Bán Róbert – B. Gyula fia II. 346
- Bana Margit (Manci) – Hilbrand Alajosné, 1945-ben szepességi menekült Altaussee-ban II. 199–200, 211, 216, 223, 227, 230, 307, 322, 329
- Band Frigyes – hdgy., a 34. gye. utásztisztje (1916), 1917 elején hadművelati ezredsegédtiszt II. 12, 24, 43
- Bánkúti Imre* (1927–2009) I. 168
- Bánlaky (1931-ig Breit) József, doberdói (1863–1945) – altbgy., hadtörténész, a két vh. között a HL munkatársa I. 113, 157, 163
- Baranyai Lenke* (1938–) I. 21, II. 143–144
- Baranyai Jánosné → Haiczinger Lenke
- Baráth Tibor, dr. (1906–1992) – egy. tanár, 1944–45-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egy. ügyosztályának a vezetője, 1945-ben Franciaországba, majd Kanadába emigrál. 1949–1955 között a Nyugati Magyarország c. politikai és tudományos szemle elindítója. A sumer–magyar rokonság alapján álló magyar őstörténeti kutatásokkal foglalkozott II. 145
- Bardolff, Carl, Freiherr von, dr. (1865–1953) – tbk., a cs. és kir. 2. hadsereg vk. főnöke (1915–18) II. 22
- Bárducz Sándor, mohácsi – vadász fhdgy., MÁ egyik tanára a bécsújhelyi akadémián, kiváló amatőr zongorista, zenekedvelő I. 49
- Bárkány Etelka, Bergmann-né – Bergmann kassai szeszereskedő felesége, Bárkány Mária színésznő testvére, kiváló amatőr zongorista (1913) I. 53, 58, II. 67
- Bárkány Mária (1862–1928) – európai hírű színésznő, elsősorban ném. színházakban játszott, 1917-ben a berlini Schauspielhaus tagja I. 13, 58, II. 67
- Barkóczy-Klopsch Béla, szalai (1872–?) – ezds., főtanácsnok, a HL mts., 1921. okt. 15-től az I/2. (levéltári rendezés) alosztály vezetője I. 157
- Barlay (Pump) János, vitéz (1882–1963) – 1902-től hdgy., 1914-től fhdgy., a kassai 34. gye. IV. zlj. géppuskaosztágának pk., 1916–17-ben a pótzlj. segédtisztje, 1918-ban különböző hadosztályoknál géppuskás mesterlövész szd.-pk., 1926–29 között a pécsi gye. zlj.-pk., 1929–31 között levente-pk. 1931-ben ezredpk., 1938-tól vörgy. 1942–44-ben a bácskai Vitézi Szék Kapitánya I. 326–327, 330, 332, 367–371, II. 48–49, 56, 65
- Baross Emil – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa I. 256
- Bársony István (1855–1928) – újságíró, író I. 216
- Barta (Markónál Bartha) István (1910–1966) – történész, MÁ barátja I. 227
- Barta János (1901–1988) – irodalom-történész, egy. tanár I. 103, 140, 166
- Bartal Aurél – nagybirtokos, Tolna m.-i főispán (1930-as évek) I. 392
- Bartal család I. 392
- Bartha Albert (1867–1960) – katonatiszt, vk. alezds., a 2. hadsereg hadtáppk. (1916), 1917-től a balkáni 11. hadsereg vk. főnöke, majd az erdélyi II. hadsereg vk. főnöke, az őszirózsás forradalom u. a Bánát kormánybiztosa volt, majd 1918. nov. 9. és dec. 12. között a Károlyi-kormány hadügyminisztere, 1922–25 közt diplomáciai szolgálatban Törökországban, 1943 nyarán megalapította a Független Magyar Polgári Pártot, melynek elnöke is lett, 1945. okt. 1-jétől vezérezds., 1946. aug. 21-től 1947. márc. 14-ig honv. miniszter II. 23
- Bartha Zoltán – hdgy., a kassai 34. gye. IV. zlj. 13. (1914), majd 14. (1915 tavasza),

- végül 15. szd.-ának pk. (1915 nyara)
I. 388, 398
- Barthodeiszky család – a beledi kastély
építtetői II. 132
- Bartók Béla (1881–1945) – zeneszerző,
zongoraművész, néprajzkutató I. 65, 76
- Bartos – cseh vk. őrgy. (1920) II. 79
- Basilides Mária (1886–1946) – jolsvai
születésű világhírű magyar (alt)
operaénekesnő, a magyar Operaház tagja
I. 40–41, 52
- Bassó Elek – mérnök, tűzoltó tiszt (1945)
II. 139
- Batek Zoltán (1882–1926)
– 1918 e. kassai zeneiskolai tanár,
1919-ben MÁ zenésztárs, brácsista
egy mozizenekarban I. 59–60, II. 76
- Báthory István, somlyai (1533–1586)
– 1571-től erdélyi fejedelem, 1576-tól
lengyel király I. 347
- Batta András – 1911-ben a cs. és kir.
13. utászászlóalj (Komárom) hdgy.
(1909. szept. 1-jétől), majd fhdgy. I. 285
- Batthyány család I. 131, II. 153
- Battik Ödön, ifj. – 1901/02-ben Gömör,
1908-ban Zólyom m.-i főjegyző I. 41
- Battik Ödönné (Battikné) – a főjegyző
felesége, MÁ zongorapartnere (1901–02)
I. 41
- Baumgarten Anna – bécsi hegedűtanárnő,
MÁ édesanyjának barátnője I. 35–36, 46
- Baumgartner Bernadette* (1974–) II. 215
- Bay Ferenc, dr. (1904–1975) – főlevéltáros,
a győri városi könyvtár és levéltár
megbízott igazgatója (1933–45),
a Kisfaludy Kör titkára, majd főtitkára,
a m.-i könyvtár igazgatója (1945–64)
I. 206
- Becht József – zongorista, brácsista,
tanítóképzői tanár (1936–38),
MÁ miskolci barátja, kamarazenesz társa
I. 73, 86
- Bechték I. 86
- Beck-Rziszkovsky, Friedrich Ludwig Georg
Ignaz von (1830–1920) – 1881–1906
között a Monarchia haderejének
vk. főnöke I. 281
- Becsey Dezső (1899–?) – hdgy.
a Váci gye.-ben, MÁ beosztottja (1920–21),
1922-től fhdgy. II. 97
- Bede Zoltán, baróti (1874–1914)
– szds., a kassai 34. gye. 11. szd.-ának
pk. I. 330
- Bedy Vince (1866–1938) – 1933-tól győri
nagyprépost, egyháztörténész I. 178
- Beethoven, Ludwig, van (1770–1827)
– ném. zeneszerző (bécsi klasszikus)
I. 27–28, 34, 52–53, 55, 58, 64, 70–72,
76, 79, 90–91, 93–94, 131, 277, II. 67
- Békeffy (?) – komáromi ny. huszár ezds.
(1911) I. 288
- Béldy (szül. Bruckner, 1927. márc. 19-ig
Béldi) Alajos, vitéz (1889–1946)
– vezds., úszó, a két vh. között
a Magyar Úszósövetség al-,
majd társelnöke, a II. vh.-ban az Ijúság
Honvédelmi Nevelése és a Testnevelés
Országos Szervezete vezetője I. 181–182
- Belitska Sándor (1872–1939) – altbgy.,
honv. miniszter (1920–23) II. 94
- Belkó Jánosné* → *Urbanovics Katalin*
- Belkó József (1892–1974) – közlegény
a 34. gye.-ben, majd hadirokkant
gazdálkodó Hollóházán II. 13–14
- Belohorszky Gábor, dr. – tudógyógyász,
Markóék rokona és háziorvosa,
1948–1951 között MÁ szállásadója,
amatőr hegedűjátékos,
MÁ kamarazenesz társa I. 15–16,
89–91, 207, II. 326, 354
- Belohorszky Gáborné (Baba, Babi)
– előbbi felesége I. 89–91, II. 354
- Belohorszkyék – I. 91, 208
- Bem, Józef (1794–1850)
– lengyel és magyar altbgy. I. 156
- Benczédi László (1929–1986)
– történész, elsősorban a XVII. sz.
politika- és társadalomtörténetének
kutatója I. 16, 216–217, 224
- Benda Kálmán (1913–1994)
– történész, levéltáros, akad. I. 188, 216
- Bene Albert – a komáromi 13. utászlj.
fhdgy. (1911–12) I. 53, 285
- Benedek Petur – tart. fhdgy., kulturális

- miniszteri titkár, 1945-ben Markóék ausztriai menekülttársa II. 221
- Benedikty Szerén – az 1890-es évek végén a Zeneakadémia zongora szakos hallgatója, 1902 u. rozsnói zongoratanár, MÁ rokona I. 42
- Beneš (Benes) Edler von Janovbor, Carl – magyar szárm. osztrák vk. szds. (1906 k.), 1906-ban a 102. gye. hdgy. I. 252
- Bengyel (később Győrffy-Bengyel) Sándor (1886–1942) – vk. szds., a Vörös Hadsereg 6. hadosztályának, majd III. hadtestének vk. főnöke (1919), utóbb a Honv. Vk.-nál szolgál, 1941-től vezds., közellátásügyi tárca nélküli miniszter (1941–42) II. 78
- Benyovszky Lajos – B. Móric testvére, pozsonyi ügyvéd I. 131
- Benyovszky Móric, gr. (1872–1936) – Baranya m.-i főispán, országgyűlési képviselő, a Baranya vm.-i és a Pécsi Történelmi Társulat elnöke I. 131
- Benyovszky Rudolf (1874–1955) – B. Móric öccse, siklósi birtokos I. 131
- Berchtold Walter – az eperjesi cs. és kir. 67. gye. szds. (1915) I. 370
- Berczik Árpád (1842–1919) – novellista, színműíró, akad. I. 103
- Bercsényi család I. 221
- Bercsényi Ferenc Antal, székesi gr. (1744–1814) – fr. huszár ezds. I. 221
- Bercsényi László János Fülöp (1781–1835) – az „utolsó Bercsényi”, fr. huszár ezds. I. 221
- Bercsényi László, székesi gr. (1698–1778) – II. Rákóczi Ferenc testőr kapitánya, emigrál, 1719-től a fr. hadsereg ezds.-e, 1738-tól tábori marsall, 1744-től altbgy., 1758-tól Franciaország marsallja I. 200, 220–221
- Bercsényi Miklós, székesi gr. (1665–1725) – főgenerális, szenátor, 1707-től fejedelmi helytartó, a béketárgyalások és a kuruc diplomácia irányítója I. 148
- Berecz Izabella (Iza néni, „Házinéni”) (1878–1968) – 1911-től
- Németh Sándorné, ev. tanítónő Ostffyasszonyfán, majd nyugdíjasként Beleden él, 1945 elején Markóék szállásadója II. 133–134, 141, 143–144, 149
- Berekméri Árpád-Róbert* (1978–) II. 131
- Beretzy Ágnes* (1974–) I. 201
- Berger Ilona – Puskás Jenő beledi ev. lelkész zsidó szárm. édesanyja II. 132
- Bergmann – kassai szeszkereskedő (1913) I. 53
- Bergmann-né → Bárkány Etelka
- Bergonzi, Carlo (1683–1747) – cremonai hegedű- és csellókészítő mester I. 39, 63
- Bériot, Charles-Auguste de (1802–1870) – belga hegedűművész, zeneszerző I. 37, 40–41, 52, 79–80, 276–277
- Berkó István, vitéz, báti (1880–1958) – alez., majd ezds., hadtörténész, közreműködött a HL megalapításában I. 113, 116, 118, 136, 142, 181, II. 98
- Berky (?) – fhdgy., ütegpk., 1945 elején Markóék dénesházi birtokán volt beszállásolva II. 124
- Berlioz, Hector (1803–1869) – fr. zeneszerző II. 67
- Bermann, Moritz* (1823–1895) I. 237
- Berzeviczy Albert, berzeviczei és kakaslomniczi (1853–1936) – politikus, történetíró, 1903–1905-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1923–26-ban a Kisfaludy Társaság elnöke, 1903-tól akad., 1905–1936-ban az MTA elnöke I. 146, 149, 153–155, 192
- Berzeviczy Béla (1870–1922) – 1917. máj.-tól honv. vör. gy., 1920–22-ben a Nemzeti Hadsereg, majd a m. kir. honvédség vk. főnöke altbgy.-i rangban II. 91
- Berzy – a Gamma gyár tisztviselője, ausztriai menekült (1945) II. 316
- Bethlen István, gr. (1874–1946) – jogász, mezőgazdász, politikus, 1921 és 1931 között Mo. miniszterelnöke I. 128, 134, 161–162, 190
- Bevin, Ernest (1881–1951) – brit munkáspárti politikus,

- külgügyminiszter (1945–1951)
II. 291–292
- Bézar, Johann Ritter von (1871–1939)
– szds.-ként a bécsújhelyi akadémia
térkép- és tereptan, technikai ismeretek
tanára (1905–11), 1902-ben
Besztercebányán kifejlesztette a róla
elnevezett tájoló, melyet a Monarchia
hadseregében és más európai
hadseregekben is használtak; 1918–19-
ben or. hadifogságban, 1919-ben
az osztrák hadseregben nyugdíjazták,
1921-től a lengyel hadsereg vk. ezds.-e,
a II. vh. u. visszatelepül Ausztriába I. 247
- Bihari/Bihary – őrmester, ezredtrombitás
v. ezredkürtös a 34. gye.-ben (1914–17)
I. 373, 386, 391, 400, II. 42, 57
- Birago Károly (1872–1845) – milánói
születésű mérnök, 1814-től a cs.-kir.
hadseregben szolgált, utász–hidász
műszaki tiszt, 1825-ben terjesztette
fel hadi hídkészlet tervezetét, melyet
előbb az osztrák, majd a többi európai
hadseregben is alkalmaztak I. 291
- Bisztray Gyula (1903–1978)
– irodalomtörténész, könyvtáros,
egy. tanár I. 166
- Bittelmeyer Elza – B. Márton leánya,
dr. Szarvassy László felesége I. 279
- Bittelmeyer Márton – a XX. sz. elején
a kassai Frank gyár igazgatója I. 279
- Bittner, Ludwig (1877–1945) – osztrák
levéltáros, történész, akad. I. 204
- Bizet, Georges (1838–1875) – fr. zeneszerző
I. 51
- Blanchet, Adrien* I. 200
- Blaskó – a kassai 34. gye. szakaszvezetője
(1914–15) I. 334–335, 359, 364
- Blazsek (?) – tart. hadapród, a kassai
34. gye. zászlótartója (1915) I. 360
- Bloch József (1862–1922) – magyar
hegedűművész, zenepedagógus,
a magyar hegedűtanítás megalapozója,
a világhírű Hubay–Popper-vonósnégyes
tagja I. 31
- Blumenthal – zsidó szárm. am. hdgy. (1945)
II. 265
- Boccherini, Rodolfo Luigi (1743–1805)
– it. zeneszerző és csellista I. 76
- Bóczér Sándor – Borsod m.-i
parasztember, az I. vh-ban MÁ
tiszti legénye I. 279, 343, 346, 349, 351,
359–360, 367, 374, II. 103
- Bodenstein, Cyriak(us) – osztrák
képzőművész, művészettörténész,
a XIX–XX. sz. fordulóján a bécsi
művészeti főiskola tanára I. 46, 247
- Bognár Ferenc (1912–1993)
– Markóék kertésze Dénesházán,
később beköltözik Rábapatonára
II. 126, 346–347
- Bolfras (von Ahnenburg), Arthur Heinrich
Freiherr von (1838–1922) – 1891-től
cs. és kir. altbgy., 1916-tól vezds. I. 302
- Bolla – tart. zászlós, a 204. munkásdandár
tiszte, az ausztriai menekülés során
a fogatolt járműoszlop vezetője (1945)
II. 158, 175
- Bolyai Farkas (1775–1856) – matematikus
I. 212
- Bolyai János (1802–1860) – matematikus,
hadmérnök kapitány I. 179, 212, 230
- Boncos – Markóék fehér pulija II. 125–127,
181, 186, 197, 201, 224, 304, 306, 313,
318, 327, 332, 342
- Borbély-Maczký Emil (1887–1945)
– Borsod vm. és Miskolc főispánja
II. 115
- Borojević, Svetozar von Bojna (1856–1920)
– tábornagy, 1912-től a cs. és kir. VI.
(kassai) hadtest, 1914-től a 3. hadsereg pk.
I. 312, 317–319, 336, 338, 376
- Borogyin, Alekszandr Porfirjevics
(1833–1887) – or. zeneszerző és kémikus
I. 76
- Boros Jenő – c. ezds. az am. hadseregben
(1931) II. 104
- Boroviczenyi Elemér – MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa I. 256
- Boroviczenyi Nándor – 1898-ban
zeneakadémiai növendék,
MÁ hegedűtanára, 1913-ban
Ceglédbercel róm. kat. plébánosa
I. 32–38, 42, 54–55

- Borus Endre (1885–1960) – brácsista, a Wesselényi utcai polgári fiúiskola zenetanára, az iskola kórusának karnagya, a mo.-i gyermekkórus mozgalom megalapítója, a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 64, 85
- Borus József – B. Endre öccse, amatőr csellójátékos, MÁ kamarazenész társa I. 85
- Borus József, dr. (1926–2006) – történész, szds. majd őrgy., 1950. szept. 6-tól a HL mts., 1954. máj. 5. és 1955. dec. 31. között a hadtörténeti osztály mts., 1955. dec. 15. és 1956. márc. 22. között a Hadtörténeti Intézet osztályvezetője, 1956. máj. 1-től a HL bécsi kirendeltségének mts., majd 1957. máj. 1. és 1960. aug. 15. között annak vezetője, ezt követően a Párttörténeti Intézet, majd a Történettudományi Intézet mts. I. 214
- Bosits – 1906-ban már ny. ezds. I. 266
- Bosits Károly (1872–1916) – Kassán szolgálatot teljesítő fhdgy., MÁ barátja, kamarazenész társa I. 51, 65–66, 266–267, 274, 280
- Bosits Miklós (1880–1916) – nemes, 1901-től a kassai 34. gye. hdgy., 1905-ban fhdgy., 1913-ban szds., 1914–15-ben Oroszországban, 1916-tól a Doberdónál harcolt I. 266
- Bottyán János (Vak Bottyán) (1643?–1709) – 1703-ig cs. ezds., majd kuruc generális főstrázsamester, 1706. nov.-tól dunántúli, 1709. júl.-tól Duna–Tisza közti és Duna-melléki vezénylő tbk. I. 133, 216, II. 89
- Boyer Ágost (+1914) – ezds., a kassai 34. gye. pk. (1914) I. 313, 332, 341
- Boytha Lajos, dr. – urológus orvos, amatőr hegedűjátékos, a két vh. között és az 1950-es évekig MÁ muzsikustársa I. 62–63, 65, 89–90, 92–93
- Boytháék I. 92
- Böhm Vilmos (1880–1949) – szociáldemokrata politikus, a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára (1918), a Berinkey-kormány hadügyminisztere (1919), a Tanácsköztársaság alatt szocializáló, majd hadügyi népbiztos, végül a Vörös Hadsereg főpk., 1919. júl.-tól bécsi követ I. 157, II. 78
- Böhm-Ermolli, Eduard von, br. (1856–1941) – lov. tbk., 1916-tól vezds., 1918-tól tbgy., a cs. és kir. 2. hadsereg pk. (1914–18) I. 11, 353, 361, 382, 399, II. 22, 41
- Bözsi – Markóék szobalánya Dénesházán II. 124
- Brahms, Johannes (1833–1897) – ném. zeneszerző, zongoraművész I. 59, 64, 75–76, 79, 91
- Brätianu, Ion I. C. (1864–1927) – rom. politikus, 1911–27 között öt ízben miniszterelnök I. 201
- Brennus (Kr. e. 4. sz.) – gall hadvezér I. 203
- Bretz Jolán, özv. Mikulikné – MÁ zongorapartner Dobsinán (1901–1902) I. 40
- Bretz, Jozef (Józsi) – leibitzi gazda és városi tanácsos II. 211, 217, 317, 319, 334
- Bretzék II. 334
- Bretzné → Goebel N.
- Brisits Frigyes Ervin (1890–1969) – cisztercita szerzetes tanár, irodalomtörténész, 1934-től az MTA lev. tagja I. 152, 178
- Brosig, dr. (?) – hadbíró, a bécsújhelyi akadémián a katonai igazságszolgáltatás szervezetének előadója (1903–1906) I. 247
- Broucek, Peter* I. 243
- Brudermann, Adolf Rudolf Theodor Ritter von (1854–1941) – lov. tbk., 1914. aug. elejétől 1914. szept. elejéig a cs. és kir. 3. hadsereg pk. az or. fronton, majd felmentették és a vh. végéig szabadságotlák I. 338
- Bruszilov, Alekszej Alekszejevics (1853–1926) – or. tbk., az 1916. évi Bruszilov-offenzíva névadója és irányítója I. 12, II. 25–26, 36, 40
- Buccow, Nikolaus Adolf, br. (1712–1764) – morva szárm. cs. tbk., 1761-ben Erdély kat. pk. I. 190

- Buday István (Pista) (1894–19??)
– zempléni tiszteletbeli főszolgabíró,
MÁ barátja, Széll Mária (Marianne)
édesapja II. 266
- Budynszky Sándor – mérnök (1930-as évek)
I. 179
- Buggenmos, von – bécsújhelyi udvari
tanácsos, a legfelsőbb semmisítőszék
ny. elnöke (1906 k.) I. 252
- Bugyi Antal – bp.-i postatakarépképzőtá-
ri tisztviselő II. 138
- Bugyi Antalné – Szelényi Gézáné nővére,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 138, 177, 215–216, 292, 296, 306
- Bugyi Miklós (1935 k.–) – B. Antalné
elemista fia II. 138, 177, 216, 306
- Bugyi Pál (1941 k.–) – B. Antalné fia
II. 138, 177, 216, 306
- Bugyiék II. 215
- Bull (Bornemann), Ole (1810–1880)
– norvég hegedűművész és zeneszerző
I. 82
- Buonvisi, Francesco (1626–1700) – osztrák
pápai nuncius (1675–89) I. 165
- Burian, Karel (Burrian, Carl) (1870–1924)
– cseh operabíró (tenor) I. 51
- Burján Imre* (1975–) I. 21, II. 120, 124, 346
- Burst Máttyás – üllői sváb asztalossegéd,
MÁ tiszti legénye a ceglédi gye.-ben
(1920) II. 96
- Burt – am. hdgy., 1945. aug.–szept.-ben
Bad Aussee-i katonai kormányzó,
majd a menekültek hazaszállításának
felügyelője II. 290, 293, 296, 298–299,
305, 319, 321–322, 328
- Busoni, Ferruccio (1866–1924)
– ol. zeneszerző, zongorista, karmester,
zenei szakíró I. 63
- Caesar, Caius Julius (Kr. e. 100–44)
– római politikus, hadvezér I. 105
- Casals, Pablo (Casals i Defilló,
Pau Carles Salvador) (1876–1973)
– katalán szárm. spanyol csellóvirtuóz,
karmester, komponista I. 52
- Castello – am. ezds., a 319. gye. pk. (1945)
II. 207, 211, 213
- Catinelli, Wilhelm Freiherr von – 1915.
szept.-től ezredes, 1915–18 között a cs.
és kir. pozsonyi V. hadtest vk. főnöke
II. 23–24, 41
- Cato, Marcus Porcius (Minor) (Kr. e. 95–46)
– római politikus, író, szónok I. 105
- Cederschold, von – svéd lov. kapitány (1916)
II. 23
- Charpentier, Gustave (1860–1956)
– fr. zeneszerző, leghíresebb műve
Louise című operája I. 44, 238
- Cherubini, Luigi (1760–1842)
– it. zeneszerző I. 76
- Chobot Ferenc (1860–1931)
– román kat. prépost, történetíró I. 135
- Chopin, Frédéric François (Fryderyk
Franciszek) (1810–1849) – lengyel
zeneszerző és zongoraművész I. 55
- Chotek–Hohenberg Zsófia, Chotkova és
Wogin gr.-nője (1868–1914)
– Ferenc Ferdinánd felesége, a szarajevói
merénylet áldozata I. 308, 311
- Christ – osztrák nagykereskedő,
Fritz Neugebauer anyjának második férje,
egy neves altaussee-i villa, a Barthof
tulajdonosa (1945) II. 211, 217, 249
- Christalnigg (*Christalmiegg*) von und zu
Gillitzstein, Alexander gr. (+1914)
– őrgy. a 15. gye.-ben, Wodniansky
„vk. főnöke” I. 327
- Christné – Fritz Neugebauer anyja II. 211,
217, 307
- Churchill, Winston (1874–1965) – brit
miniszterelnök (1940–45 és 1951–55)
II. 196, 202, 235, 261–262, 267,
270–271, 291–292, 318
- Cicero, Marcus Tullius (Kr. e. 106–43)
– író, filozófus, politikus I. 105
- Clark, Mark Wayne (1896–1984) – tbk.,
az Ausztriában lévő am. csapatok főpk.
(1945–47) II. 279, 295
- Clauser Mihály* → *Csery-Clauser Mihály*
- Clompe, Henrik – szds., a komáromi szász
nemzetiségű zlj. pk. (1911) I. 285–287
- Coburg hg. → Károly Eduárd,
Szász-Coburg-Gotha-i hg.
- Colerus von Geldern, Emil Silvester

- (1856–1919) – altbgy., 1914-től gyal. tbk., a cs. és kir. III. gyho. pk., 1915-től ny. I. 356
- Colerus von Geldern, Wendelin (Vendel) (1861–1937) – a kassai 34. gye. pk. (1915–17), 1917-től vörgey., 1919-től ny. I. 11, 355, 358, 360, 365, 367–372, 374–375, 378–379, 382, 384–388, 392, 397–400, II. 10–11, 14, 20–21, 177
- Colli – ném. ezds., 1945 tavaszán a linz–gmundeni ném. frontszakasz pk. II. 178, 181
- Collins → O'Collins
- Conrad von Hötzendorf, Franz, gr. (1852–1925) – cs. és kir. altbgy. az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének vk. főnöke (1912–17) I. 281, 318, 378, II. 69
- Curie, Marie (eredetileg Skłodowska, Maria) (1867–1934) – lengyel szárm. fr. fizikus és kémikus II. 46
- Cvitkovic Lázár – altbgy., 1913-tól hadosztálypk., 1914-től nemes I. 307
- Cvrček, Alfréd – cseh szárm. bécsújhelyi akadémista, MÁ évfolyamtársa I. 286
- Cvrček, Franz – vörgey., később altbgy., a 74. Honv. gyal. dandár pk. (1914) I. 286
- Cybulz Mária – Sárkány Ferenc házvezetőnője (1911) I. 288
- Czakó Elemér (1876–1945) – I. 174
- Czárth Elemér, dr. (1902–?) – 1945-ben hadbiztos szds. a gmundeni magyar táborpság.-nál II. 278–279, 340
- Czernin grófnő – altaussee-i lakos (1945) II. 244
- Czibur Andor/András (1883–1972) – 1935-től altbgy., a HL főigazgatója (1936. máj. 1.–1939. márc. 1.), 1938. máj. 5-től ny., de ideiglenesen tényleges szolgálatban maradt; az Országos Tiszti Kaszinó elnökének állandó helyettese I. 136
- Czigány István (1954–) I. 162
- Czihai Ferenc – borsodi parasztfiú, 1911–12-ben és 1914 őszétől MÁ tiszti legénye I. 281, 346, 350, II. 43
- Czobor Márk, gr. (+1728) – ajtónállómester (1692–1728), 1704-ben Heister segédtisztje I. 175
- Czobor Orsolya, Kéry Jánosné (XVII. sz.) II. 153
- Czymoch Ottokár, dr. – kelet-poroszországi szárm., 1944-ben Markóékhoz beszállásolt ném. állatorvos szds. II. 116–117
- Csajkovszkij, Pjotr Iljics (1840–1893)** – or. romantikus zeneszerző I. 52, 55, 64, 69–70, 76–77, 81, 86, 98, 100, 276
- Csákvári Kristóf* (1977–) II. 405.
- Csáky Mihály, gr. (1676–1757) – kuruc altbgy. I. 148
- Csánki Dezső (1857–1933) – történész, levéltáros, történeti topográfus, művelődéspolitikus, vallás- és közoktatásügyi c. államtitkár, 1891-től az MTA lev., majd 1900-tól rend. tagja, 1881-től az Országos Levéltár munkatársa, 1912 márc.-tól az intézmény vezetője, a tanácsköztársaság alatti háttérbe szorítása u. ismét igazgató I. 117
- Csapodi Csaba (1910–2004) – könyvtáros, történész, a Corvina-kutatás nemzetközi hírnevű alakja I. 8, 128, 230
- Csemez Anna (kb. 1865–1945) – Markóék idős birtokszomszédja II. 152
- Csemez Béla – Markóék rokona és Dénesházához közeli birtokszomszédja Csemez-pusztán II. 152
- Csemez Mária (Marcsi), Somogyi Pálné II. 114
- Csemezné Erzsike – Markóék győri rokona II. 341, 347, 352
- Csermőy-Schneidt (eredetileg Schneidt) Gyula (1866–1941) – c. huszár tbk. I. 184–184
- Csery-Clauser Mihály* (1911–1979) I. 139
- Csikány Tamás* (1958–) I. 21, 284
- Csiky Zoltán, dr. – amatőr brácsista, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75
- Csillag – MÁ lova (1915) I. 368, 391
- Csiskó Miklós – fhdgy., 1910-ig a kassai 34. gye. utászoztagának pk. I. 281–282
- Csuka Lajosné, özv. (1850 k.–?)

- bp.-i zongoratanárnő, az 1950-es években MÁ muzsikustársa I. 92–93
- D'Albert, Eugène Francis Charles** (1864–1932) – skót szárm. ném. zongorista, zeneszerző I. 51
- Da Salo (di Bertolotto), Gasparo** (1542–1609) – it. Hegedűkészítő mester I. 38
- Dabasi Schweng Lóránd** (1905–1988) – közgazdász, nemzeti banki tisztviselő (1940–45), pénzügyminisztériumi államtitkár (1945–47) I. 19, II. 286
- Dabasi Schweng Lórándné** → Elischer Marcella
- Dąbrowski, Jan (János) Konstanty** (1890–1965) – lengyel történész, krakkói egy. tanár I. 152
- Dancla, Charles** (1817–1907) – fr. hegedűművész, zeneszerző és zenetanár I. 35
- Dáni Balázs, gyarmatai és magyarcsékei** (1864–1944) – az I. vh.-ban tbk.-ként szolgált, 1918-tól ny., 1921-től gyal. tbk. II. 91
- Dáni Béla, gyarmatai és magyarcsékei** (1868–1921) – D. Balázs fivére, szintén tbk. II. 91
- Dáni Borbála, gyarmatai** (1892–?) – D. Balázs és Béla távolabbi unokahúga (unokafivérük leánya), Hóman Bálintné II. 186, 220, 252–253, 255, 268, 302, 321, 329, 334, 339–341
- Dáni testvérek** → Dáni Balázs, Dáni Béla
- Danielsson, Carl Ivan** (1880–1963) – mo.-i svéd diplomata, 1923–24-ben bécsi állomáshelyéről a mo.-i követ tisztét is betöltötte, bp.-i rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (1940), 1942-ben nevezték ki a Svéd Királyság állandó bp.-i követévé, 1946-tól ny. I. 174
- Dankl von Krasnik, Viktor, gr.** (1854–1941) – vezds., 1873-ban fejezte be a bécsújhelyi akadémiát, 1914. aug.-tól a cs. és kir. I. hadsereg parancsnoka az or. fronton, a krasniki csatában győzelmet aratott a 4. or. hadsereg felett, 1915 máj.-tól Tirol honvédelmi parancsnoka, 1916 márc.–jún. között a cs. és kir. 11. hadsereg pk. az ol. fronton, 1917. febr. és 1918. dec. között az összes udvari testőrség ezredese Bécsben I. 257, 338
- Darányi Ignác** (1849–1927) – jogász, agrárpolitikus, akad., földművelésügyi miniszter (1895–1910) I. 292
- Darányi Kálmán** (1886–1939) – politikus, miniszterelnök (1936. okt. 12.–1938. máj. 11.) I. 292, II. 266
- Daróczy József** (1885–1950) – hiv. tiszt, 1915. jan. 1-jével vk. szds., 1918-ban kivált a honvédségből, az 1930-as évektől filmrendező, 1945 u. ismét katonaként szolgált, vörgy. lett I. 179–180
- Daubner Erzsébet (Ruzicska Erzsike)** – Ruzicska László felesége, Zeneakadémiát végzett zongorista, az 1950-es években MÁ muzsikustársa I. 94, 96, 98, 100
- Daubner nagymama, Etelka néni** (+1957) – D. Erzsébet édesanyja I. 94, 96
- Daun, Leopold Joseph Maria von, gr.** (1705–1766) – Teano hercege, császári tábornagy, Mária Terézia katonai főtanácsadója, 1751-ben a bécsújhelyi akadémia megalapítója I. 242
- Davits/Dawits** – am. tüzér alez. II. 237, 273, 325
- De la Motte** → La Motte család
- De Young, dr.** – holland haditudósító (1916) II. 25
- Deák Ferenc (Deák, Frantisek)** (1652 k.–1717 u.) – kuruc ezereskapitány I. 161
- Deák Katalin (Kati, Kató)** – gépíró nő a 204. munkásdandárnál, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 253, 288, 314–315
- Debussy, Claude** (1862–1918) – fr. zeneszerző I. 64
- Decsy István** – zlj.-segédtszt, a kassai 34. gye. I. zlj.-ának fhdgy. (1914–17) I. 398, II. 41, 44, 52–53, 55, 62, 67–68
- Dedinszky** – pesti festőművész (1916) II. 25

- Degner – New York-i ügyvéd, kapitány,
am. katonai kormányzó Bad Aussee-ban
(1945) II. 208, 210, 212–214, 219–220,
224
- del Gesù → Guarneri
- Demeter András – fhdgy, Markóék
ausztriai menekülttársa (1945) II. 297,
300
- Dénes Iván Zoltán* (1946–) I. 139
- Dénes öcsénk – személyét nem sikerült
pontosítani II. 272
- Depréaux, Albert – fr. levéltáros, a párizsi
Thiers levéltár munkatársa (1938)
I. 197, 204
- Deritei – Torda környéki népfelkelő
a 204. munkásdandár kötelékében,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 193, 294
- Déry Tibor (1894–1974) – író, műfordító
II. 115
- Des Alleurs, Pierre Puchot, seigneur
de Clinchamp, comte et marquis
(1643–1725) – altbgy., 1704. ápr. 1-jétől
mo.-i fr. megbízott és kat. tanácsadó
Rákóczi mellett I. 192, 194
- Desseffy Emil (1814–1866) – politikus,
közgazdász, 1843-tól az MTA lev.,
1853-tól igazgató, 1858-tól tiszt. tagja
és elnöke I. 154
- Dezséri Bachó László
→ Bachó László, dezséri
- Dézsi Lajos* (1868–1932) I. 159
- Dezső bácsi → Pósch Dezső
- Dibelius, Otto (1880–1967)
– ném. ev. püspök I. 177
- Dietl, Walter – MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa, osztályelső I. 256–257
- Diósy Lajos – vk. ezds., a 12. honv.
gye. pk. (?) I. 372
- Dittersdorf, Carl Ditters (1739–1799)
– osztrák zeneszerző, hegedűművész
I. 76
- Divéky Adorján (1880–1965) – történész,
1930-tól az MTA lev. tagja,
a varsói egy. professzora I. 153
- Doblitzky – ezds., a 67. eperjesi gye. pk.
II. 51
- Dobokay Zoltán – banktisztviselő,
jeles amatőr zongorajátékos,
1921 u. MÁ muzsikustársa I. 67
- Dobozy István – abaújszántói főszolgabíró
(1910) I. 282
- Dobrossy István* (1946–) II. 115
- Dódy → Elischer Marcella
- Dohnányi Ernő (1877–1960) – zeneszerző,
karmester, zongoraművész,
zenepedagógus I. 52, 59, 68, 75–76,
II. 256
- Dohnányi Mária, Kováts Ferencné (Mici)
(†1958) – D. Ernő nővére I. 75
- Dollenz, Giovanni (1810 k.–1860 k.)
– trieszti hegedűkészítő mester I. 91
- Domanovszky Sándor (1877–1955)
– történész, egy. tanár, akad. I. 14, 118,
128, 131, 144, 151, 155, 162, 173, 186,
192, 201, 211
- Dombrády Lóránd* (1931–) I. 21, 163
- Dombi (Markónál Dombi) Andor (András),
dr. (1892–?) – gazdasági hdgy.
majd fhdgy. a 23. honv. gye.-ben, 1920-
ban Markóval együtt szökik át Kassáról
Csonka-Mo.-ra, 1943-tól gazdasági ezds.,
1945-ben Markóék ausztriai menekült-
társa II. 84–85, 234
- Dombi Andorné II. 234
- Dombi N. – D. Andor ezds. leánya II. 234
- Domokos → Kosáry Domokos
- Doromby József, vitéz, dr. (1881–?) ny. őrgy.,
ill. c. alez., 1926–44 között a HL mts.,
1926–37 között a Hadtörténelmi
Közlemények szerkesztőségének
mts., majd ny. tiszteletdíjasként az új
levéltári csoport és a titkárság mts.
I. 136–137
- Dömötör Berta – csallóközi földbirtokos
leánya, Kreischer komáromi fhdgy.
felesége I. 288
- Dönitz, Karl (1891–1980) – ném. flotta-
tengernagy, Hitler öngyilkossága u.
a kapitulációig a Harmadik Birodalom
vezetője II. 185, 196
- Dötz Gyula – szds., komáromi zlj. segédtiszt
a cs. és kir. 13. utász zlj.-ban (1911)
I. 285

- Draganita Árpád – szombathelyi tanító, tart. hdgy., a 204. munkásdandár tisztje (a törzsszakasz pk.), Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 139
- Drathschmidt von Bruckheim, Karl von (1837–1922) – altbgy., c. tábornoszernagy, 1891. ápr. 9-től a cs. és kir. 7. gyalogdandár pk., 1895. ápr. 13-tól a cs. és kir. 19. gyaloghadosztály pk., 1897. ápr. 20-tól a bécsújhelyi katonai akadémia pk., 1905-től a 101. magyar gye. tulajdonosa, 1905. okt. 1-jétől ny. I. 46–47, 253
- Dreysing, von – utóbbi rokona, por. ny. lovas kapitány II. 264, 280, 341
- Dreysing, von – osztrák kormánytanácsos, Karl Springe veje II. 238, 264
- Dvořák, Antonín Leopold (1841–1904) – cseh zeneszerző I. 59, 76, 98
- Ebeczky István (1670 k.–1721) – kuruc brigadéros, majd generális I. 161
- Ebert (?) – 1902-ben vk. ezds. (?) I. 43, 235
- Eckhardt Sándor (1890–1969) – irodalomtörténész, nyelvész, akad., MÁ barátja I. 81, 140, 152, 226
- Eckhart Ferenc (1885–1957) – jog- és gazdaságtörténész, 1919-től az MTA lev., 1934-től rend. tagja I. 114, 129, 151, 156
- Egidius, Szent → Egyed, Szent
- Egresy Árpád – az 1930-as években ny. közigazgatási bíró, MÁ barátja I. 70
- Egresy György (Gyuri) – honv. minisztériumi titkár, Győr m.-i birtokos, Sárkány Ilona távoli rokona II. 344–345, 347
- Egresy Györgyné Erna – előbbi felesége II. 344, 347
- Egresy Györgyné szülei – magyaróvári lakosok (1945) II. 347
- Egyed (Egidius), Szent (kb. 640–720) – bencés szerzetes, az altaussee-i templom védőszentje II. 301
- Eichinger, Johann (János) – Freiningau-i osztrák gazda, 1945. ápr. 2–4-én Markóék szállásadója II. 165
- Eigruber, August (1907–1947) – osztrák náci vezér, villatulajdonos Altaussee-ban (1945) II. 330
- Eisenhower, Dwight David (1890–1969) – am. tbk., az USA 34. elnöke (1953–61) II. 196, 287–288
- Eitel, Friedrich (Fritz) von Preußen (1883–1942) – por. kir. és ném. cs. hg., vörgy. a Ném. Cs. Hadseregben I. 265
- Elekes Károly* (1946–) I. 134
- Elischer Ádám* (1979–) I. 21
- Elischer Dódy → Elischer Marcella
- Elischer Edith (1906–2004) – E. Vilmos lánya, 1945-től dr. Széleányi Tiborné II. 286
- Elischer Ernő (1888–1944) – sebész tanár, 1943-ban ő végzi Sárkány Ilona epeműtétét II. 207, 236, 286
- Elischer Gyula, id. dr. (1875–1929) – röntgenorvos, debreceni egy. tanár, 1916-ban a budai Korányi klinika adjunktusa, MÁ unokabátyja I. 57, 290
- Elischer Gyula, ifj. (*Gyuszi*) (1918–?) – id. E. Gyula fia, MÁ unokaöccse, 1944/45-ben, Pest ostroma alatt az egy. zlj. pk., 1945 nyarán nyugatra menekült, 1950-ben Ausztráliában telepedett le II. 285–287, 289, 341
- Elischer Marcella (*Dódy*) (1909–?) – E. Vilmos leánya, zeneakadémiát végzett zongorista, MÁ unokahúga és kamarazenesz társa a két vh. között, 1945-től Dabasi Schweng Lórándné I. 69, 94, II. 286
- Elischer Vilma – MÁ egyik nagynénje I. 30
- Elischer Vilmos, dr. (*Willy*) (1877–1938) – id. E. Gyula öccse, ügyvéd, MÁ egyik Budapesten élő unokatestvére I. 30, 69, 192, II. 83, 286
- Elischer Vilmosné → Gerbeaud Marcelle
- Elsie, Elza → Naményi-Koncz Elza
- Elvira – az altaussee-i polgármester titkárnöje (1945) II. 187, 200, 215
- Ember Győző* (1909–1993) I. 122
- Emmi → Raisz Emma
- Eötvös Loránd (1848–1919) – fizikus, művelődéspolitikus, 1873-tól az MTA rend. tagja I. 154, 212
- Erdélyi Gyula, dr. (1892–1949) – tüzér ezds., 1932. okt. 1-jétől a HL levéltárosa (török kor), a kézikönyvtár,

- majd a Térkép- és fényképtár vezetője, 1945. ápr. 24. és 1949. febr. 25. között a HL és Múzeum pk. I. 117, 209, 221
- Ereischer – a komáromi utász-zlj. szegedi szárm. tisztje (1911) I. 286
- Erkel Ferenc (1810–1893) – zeneszerző I. 51, 237
- Ernő Henrik hg. – III. Frigyes Ágost szász király fia, 1917-ben az or. fronton szolgál II. 57
- Erpf Károly Ede, dr. (1884 k.–19??) – MÁ rozsnyói osztálytársa 1901–02-ben, a két vh. között karcagi sebész főorvos I. 41
- Érsek Ágoston (Érsek-Bera) (1882–1915) – kisberai születésű gazdálkodó, a 34. kassai gye. szakaszvezetője I. 269
- Erzsike → Markó Erzsébet
- Esterházy Antal, galántai gr. (1676–1722) – kuruc tábornagy I. 167, 264, II. 132
- Esterházy Antal, hg. (1767–1790) – 1789-ben az apja tulajdonában lévő 34. gye. gránátos kapitányaként részt vett Belgrád ostromában, s ott szerzett sérülése következtében hunyt el egy évvel később; helyállásáért alez.-sé lépett elő, s megkapta a Mária Terézia Rendet II. 70
- Esterházy Pál, hg. (1901–1989) – II. 104, 153, 242, 321
- Esterházy-család II. 132
- Esze János (1661 k.–1740 u.) – kuruc alez., tarpai főkapitány I. 178, 210
- Esze Tamás (1666 k.–1708) – kuruc brigadéros I. 210
- Esze Tamás (1903–1993) – ref. lelkész, történész I. 16, 178, 210, 218
- Etelka néni → Daubner nagymama
- Etter, Philipp (1891–1977) – svájci politikus, köztársasági elnök I. 196
- Eysler, Edmund (1874–1949) – osztrák zeneszerző I. 254
- Ézsaiás – ószövetségi próféta II. 104–105
- Fabinyi Gusztáv (Gusztai) – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa (1903–06), F. Rudolf vegyészprofesszor fia I. 256
- Fabinyi Rudolf (1849–1920) – vegyészprofesszor, 1878-tól a kolozsvári, 1881-től a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Vegytani Intézetének vezetője I. 256
- Fábry Alice (†1927) – Bosits Károly felesége, MÁ kamarazeneész társa I. 65
- Fábry Géza, dr. – a Pesti Hazai Takaréknépző, amatőr hegedűjátékos, MÁ kamarazeneész társa (1920 k.) I. 65
- Fábry István (Pista bácsi) – F. Alice édesapja I. 65
- Fábryék I. 65
- Falk Miksa (1828–1908) – író, politikus, akad. I. 107
- Falvy (szül. Fogarassy) Márta (1957–) II. 423
- Falzmann, Joseph – örgy., a kassai 34. gye. zlj.-pk. (1915) I. 364, 367
- Fancsi – MÁ lova (1915–16) I. 392, II. 43
- Faragó Ödön (1876–1958) – a kassai Nemzeti Színház (1913–20), majd a két csehszlovákiai magyar színház (a pozsonyi és a kassai) igazgatója (1920–23, 1924–26) I. 51, II. 74
- Farkas – dunántúli földbirtokos család fia, MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa I. 256
- Farkas – hdgy., okleveles gazda, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 201, 245, 247
- Farkas Ferenc (Feri) – földbirtokos, Markóék barátja II. 170
- Farkas Gyöngyi (1954–) I. 8, 21, 186
- Farkas Gyula (1876–1949 u.) – 1900-tól fhdgy., a kassai 34. gye.-ben, 1906-tól az újonc szakasz pk., az altiszti iskola tanára, ideiglenes szd.-pk., 1910-ben szds., 1918–22 között különleges megbízatást teljesít, ami miatt 1922-ben Csehszlovákiában elítélték, de kiadták Mo.-nak. 1922–25 között a miskolci vámőrkerület pk.-helyettese, 1925–27-ben pk., 1926. nov.-tól tbk. 1928. júl. 1-jétől ny. I. 270, 332, II. 70
- Farkas József – MÁ rozsnyói osztálytársa (1901–1902), később kassai ügyvéd, cimbalomjátékos I. 41, II. 83–84

- Farra – szudétaném. szárm. törzskapitány a csehszlovák hadseregben (1920) II. 81
- Fassinger – alezredes a ceglédi gye.-ben (1920) II. 95
- Fauré, Gabriel (1845–1924) – fr. zeneszerző, orgonista, zongoraművész I. 99
- Fazekas István (1964–) I. 156
- Fazekas János – 1906–1914 között MÁ tiszti legénye I. 279, 319, 343
- Fazekas Mihály (1766–1828) – huszártiszt, 1796-ig fhdgy., író, költő I. 357
- Fedák Sári (Zsazsa) (1879–1955) – kora egyik legünnepeltebb színésznője II. 173
- Fehér – zászlós, a 204. munkásdandár egyik vonatsoportjának pk. (1945) II. 130
- Fehér Marcell – mérnök, Wanda Luzzanto férje I. 91
- Fejér (szül. Feuer) Klára (1911–1958) – pedagógus, tankönyvíró, az MTA II. osztályának szaktitkára (1949–58) I. 213
- Fejérváry Géza, komlóskeresztesi, br. (1833–1914) – politikus, katonatiszt, 1884–1903 között hadügyminiszter, 1905–1906-ban Mo. miniszterelnöke I. 241, 269
- Fekete – hdgy., Markóék ausztriai menekült-társa (1945) II. 234, 236, 331–332
- Félix, Bourbon-pármái hg. (1893–1970) – Zita királyné öccse, az I. vh.-ban dragonyostiszt II. 60
- Ferdinánd, I. (Habsburg) (1503–1564) – 1526-tól magyar király, 1556-tól ném.-római császár I. 257, 284
- Ferdinánd, III. (Habsburg) (1608–1657) – 1637-től magyar és cseh király, ném.-római császár I. 284
- Ferdinánd György, Szász-Coburg-Gotha-i hg. (1785–1851) – honosított magyar főúr, feleségével, Koháry Antóniával a Koháry-Coburg család alapítója I. 368
- Ferenc → Czihai Ferenc
- Ferenc császár → Ferenc, I.
- Ferenc Ferdinánd, Habsburg-Lotaringiai főhg. (1863–1914) – 1896-tól osztrák-magyar trónörökös, az ellene elkövetett halálos merénylet volt az I. vh. kiváltó oka I. 292, 302–304, 308, 311, II. 242
- Ferenc József, I. (Habsburg-Lotaringiai) (1830–1916) – 1848-tól osztrák császár, magyar és cseh király I. 142, 215, 242, 259–260, 265, 269, 276, 278, 292, 300–304, 311, 318–319, 357, 379, II. 52, 53, 143, 178, 287, 290
- Ferenc, I./II. (Habsburg-Lotaringiai) (1768–1835) – I. Ferenc néven magyar király, II. Ferenc néven ném.-római császár és cseh király, 1804-től I. Ferenc néven osztrák császár I. 357
- Ferjentsik Ottó → Tövisházy-Ferjentsik Ottó
- Fernkorn, Anton Dominik (1813–1878) – ném. szobrász, a bécsújhelyi Mária Terézia-emlékmű alkotója I. 242
- Fiedler Henrik – ezds., bécsújhelyi zlj.-pk. (1905) I. 256
- Fiedler István (1871–1957) – 1930-tól szatmár-nagyvárad püspök II. 215
- Fiedler, Rudolf, br. (1860–1931) – 1906-ban szds., majd örgy. a kassai 34. gye.-ben I. 256
- Filla Géza – MÁ beszercebányai szárm. bécsújhelyi évfolyamtársa I. 256
- Finácz Ernő, felsővisói (1860–1935) – pedagógus, egy. tanár, akad., a mo.-i neveléstörténeti kutatások kiemelkedő alakja I. 145
- Fiorillo, Federigo (1755–1823) – ném. szárm., elsősorban Londonban működő zeneszerző, hegedű-, mandolin- és brácsaművész I. 40
- Fischer – a kassai színház karmestere (1910 k.) I. 276
- Fischer Károly – szds., a műszaki szd. pk. a 34. gye.-ben II. 43
- Fischer Lajos, br. – színnai főszolgabíró (1912) I. 296
- Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925) – 1907-től kassai megyéspüspök I. 60
- Fischer-Colbrie Lajos – ezds., F.-C. Ágoston

- öccse, a 34. kassai gye. hadkiegészítő pk. (1912–14) I. 291
- Fitz – bécsi hegedűművész, 1945-ben fellép Altaussee-ban II. 290
- Fix, *Karl-Heinz* I. 201
- Flittner Rózsi – Fábryék rokona, Zeneakadémiát végzett, színművész, 1916-tól a Király Színház tagja, MÁ kamarazenész társa (1920–25 k.) I. 65
- Florea Oktavión, dr. – miskolci ezredorvos (1903) I. 238
- Fogarassy Márta* → *Falvy Márta*
- Fogarassy Miklós* (1939–2013) II. 139
- Fogarassy Viktor, id. (1866–1940) – előbb civil orvostanár Bécsújhelyen, majd hivatásos katonarvos, az I. vh.-ban már orvos tbk., MÁ barátja II. 139
- Fogarassy Viktor (Gyöző), ifj. – előbbi fia, mérnök, tart. autós fhdgy. (1945) II. 139
- Fogarassy Viktorné, id. → Kirchner Vilma
- Fogarassy Viktorné, ifj. → Saxlehner Erzsébet
- Forgách Simon (1669–1729) – cs. és kir. tábornok, kuruc tábornagy I. 134, 167
- Forgó bácsi → Ágai Adolf
- Forray Andor – 1920–1944 között bankbizományos, MÁ kamarazenész társa I. 63
- Forster – osztrák csendőr (1945) II. 315–316, 320
- Földes (szül. Weisz) Béla (1848–1945) – közgazdász, statisztikus, egy. tanár, 1881-től az MTA nemzetközi bizottságának előadója, 1883-tól akad., 1917. aug. 18-tól 1918. máj. 8-ig tárca nélküli miniszter I. 150
- Förster-Streffleur, Felix Ritter von – osztrák vk. őrgy. (1915–16) I. 384–385, 389, 399, II. 11, 14, 33–36, 38, 50
- Franck, Césár (1822–1890) – (MÁ-nál következetesen Frank) fr. és ném. származású fr. zeneszerző, orgonaművész, tanár I. 64, 68, 90, 94
- Frank – szombathelyi borbély, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 200, 202, 236
- Franz, Erwin Freiherr von – alez., a 4. lovashadosztály vk. főnöke (1916), 1918-tól ezds. II. 23, 60
- Frauenhofer (kb. 1885–?) – puppingi osztrák gazda, 1945. ápr. 6–7-én Markóék szállásadója II. 169
- Friedmann (+1917) – zászlós a 34. gye.-ben, elesett az or. fronton egy rohamvállalkozásban II. 68
- Friedrich Endre (1878–1952) – piarista szerzetes, történész, levéltáros, a rend bp.-i rendházának könyvtárosa, levéltárosa (1907–52), MÁ barátja I. 177, 179, 218
- Frigyes, II. (Nagy) Hohenzollern (1712–1786) – brandenburgi választófejedelem, por. király, hadvezér. 199, 229, 172, II. 58, 106, 344
- Frigyes, Habsburg-Tescheni, főhg. (1856–1936) – osztrák főhg., m. kir. hg., cs. és kir. altbgy., a Monarchia haderejének főpk. (1914–17) I. 318, 378, 388–389
- Frigyes Ágost, III. (1865–1932) – szász király (1904–18) II. 57
- Frigyes Vilmos (Friedrich Wilhelm von Hohenzollern) (1620–1688) – brandenburgi választófejedelem I. 141, 165
- Frigyes Vilmos, I. (1688–1740) – 1713-tól por. király I. 165
- Frimmer János – a kassai 34. gye. tart. katonai lekésze, 1932-ben a Heves m.-i Balaton plébánosa I. 315, 377, 379, 394, II. 16, 20
- Frischmuth asszony, Frischmuthné – a Park hotel tulajdonosa Altaussee-ban (1945) II. 312, 318–319, 335
- Friwaldszky János* (1936–) I. 190
- Frö(h)lich von Fröchlichtsthal, Viktor Anton, dr. (1869–1944) – jogász, a bécsújhelyi akadémián ulánus kapitány (1904–1906 k.), a bécsi szenátus jogtanácsosa az 1940-es években I. 248–251

- Furtwängler, Wilhelm (1886–1954)
– ném. karmester, zeneszerző I. 71
- G. Szalai István** → Szalai István, G.
- Gaál László, dr. – komáromi törvényszéki bírósági elnök (1915) I. 360
- Gaál Menyhért, dr. (1883–1948)
– a komáromi erőd ezredorvosa (1911), utóbb orvos vörögy. I. 285
- Gaál Mózes (1863–1936) – tanár, ifjúsági író, műfordító I. 103
- Gabányi János, olysói (1871–1934)
– m. kir. ezds., c. tbk., hadtörténész, levéltáros, a HL alapítója I. 113
- Gajzágó Ilona (Ilonka) (1893–1987)
– 1913-tól Markó Jenőné II. 316
- Gajzágó Jenő, dr. (1894–1973)
– előbbi öccse, főorvos, egy. magántanár, ausztriai menekült (1945) II. 316
- Galánffy György (1904–1989) – huszár szds., Lakatos Géza parancsörtsztje II. 124
- Gáldi (szül. Göbl) László (1910–1974)
– nyelvész, irodalomtörténész, műfordító, szótárkészítő, akad. I. 151
- Gáll József (+1945 u.) – marosvásárhelyi születésű mérnök, 1920–1943 között a váci Hadiárva-szakiskola igazgatója, MÁ jóbarátja, amatőr csellista I. 66–67, 73, 75, 79–80, 89
- Gallwitz, Max Karl Wilhelm von (1852–1937) – ném. tbk. I. 353
- Gálosy Ágnes (1945–) – G. József kislánya, Markóék keresztlánya II. 269, 292, 299, 329
- Gálosy család, Gálosy házaspár, Gálosyék II. 230, 263, 292–293, 304, 306, 319, 329, 342
- Gálosy (helyesebben: Gálosyné) Éva
→ Lázár Éva
- Gálosy (Markónál egy helyütt hibásan *Gálócsy*) József (1918–?) – utász fhdgy., a 204. munkásdandár tisztje, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 139, 230, 234, 268–269, 271, 292, 293, 295–297, 304, 314–316, 319–321, 331–333
- Gálosy Józsefné → Lázár Éva
- Garay Ákos* (1866–1952) I. 136
- Garber Gyula (Julius) (1888–1937 u.)
– 1917-től szds., a 34. gye. pótzlj.-ának segéd tisztje (1918), 1937-ben ny. örgy. II. 65
- Gárdonyi (szül. Ziegler) Géza (1863–1922)
– író II. 133
- Gárdonyi Albert (1874–1946) – könyvtáros, levéltáros, 1911-től a Fővárosi Levéltár mts., 1914–1935 között igazgatója I. 119, 152
- Garibaldi, Giuseppe (1807–1882)
– ol. nemzeti hős II. 111
- Gašparíková (Gasparik), Anna
– csehszlovák történész (1930 k.) I. 162
- Gasser, Hans (1817–1868) – osztrák festő, szobrász, a bécsújhelyi akadémia Mária Terézia emlékművének alkotója I. 242
- Gaviniès (Gavini), Pierre (1728 k.–1800)
– fr. hegedűkészítő és zeneszerző I. 40
- Geissenhof (Geysenhof), Franz (1753–1821)
– bécsi hegedűkészítő mester I. 39, 81
- Genthon István (1903–1969)
– művészettörténész, az MTA tagja, 1940–1943 között a római Magyar Akadémia igazgatója, a Szépművészeti Múzeum modern kori külföldi képtárának vezetője I. 128
- Georgiev (Ghergileff), Todor (1882–1971)
– bolgár vk. tiszt, a bolgár vk. hadtörténeti osztályának vezetője (1919–20) II. 23–24
- Georgievic/Georgiević/Georgievits Edler von Pocerina, Georg (György)
– a komáromi cs. és kir. 13. utász-zlj. győri szárm. hdgy. (1911) I. 285–286
- Gerbeaud Marcelle – a neves cukrászdatulajdonos, G. Emil leánya, 1905-től Elischer Vilmosné I. 69, 192, II. 83, 286
- Gerbert Károly, vitéz (1877–1950)
– altbgy., a HL főigazgatója (1927. jún. 1.–1930. máj. 1.) I. 136, 323
- Gergely Pál (+1962 u.) – az MTA főtítkári irodája vezetőjének helyettese, a Kézirattár mts. I. 158

- Géricault, Théodore (1791–1824)
– testtörtiszt, fr. romantikus festő I. 226
- Gerlach, Wolfgang I. 177
- Gerő László – alez., műszaki igazgató,
a HL-ban 1931. nov. 1. és 1938. márc. 31.
között dolgozott, 1932. okt. 10-től
a Fénykép- és térképtár vezetője,
1935. júl. 1-jétől ny. I. 117
- Gerő Mici – Kesserű Istvánné II. 130
- Gersey Arthur – kolozsvári műépítész,
tart. mérnök szds., a 204. munkásdandár
tisztje, Markóék ausztriai
menekülttársa (1945) II. 137, 181, 201,
210, 216, 228, 269, 271–272, 274, 289,
297, 302, 317, 349
- Gersey Arthurné → Müller Ilona
- Gersey Tamás (1940 k.–?) – G. Arthur kisleánya
II. 137–138, 216
- Gerseyék, Gersey család, Gersey házaspár
II. 137–138, 163, 165, 181, 183, 259,
268, 288–289, 298, 331–332, 334, 336,
342
- Gerstenberger von Reichsegg und Gerstberg,
Friedrich Valentin Ritter (1860–1920)
c. lov. tbk.; 1913 dec.-től a cs. és kir.
27. gyho. pk. Kassán, majd 1914. aug.
elejétől az or. fronton, 1914. okt. elején
felmentették, 1914. dec. 1-jén én ny.;
kat. pk. Pozsonyban (1915. nov. és
1918. dec.) I. 319
- Ghergileff → Georgiev
- Ghyczy József (Józsi), giczi, assa- és
ablanczkürthi (1883–1930)
– MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa,
utóbb vk. ezds. I. 256
- Giesl, Arthur, Freiherr von Gieslingen br.
(1857–1935) – vörögy., 1905. szept.
és 1910. ápr. között a bécsújhelyi akad.
pk., 1907-től altbgy., 1912-től lov. tbk.
I. 47–48, 50, 245, 253–255, 259–260
- Gironon, Marquise – lov. ezds.,
bécsi fr. kat. attasé (1905 k.) I. 255
- Giurescu, Constantin C. (1901–1977)
– rom. történész, egy. tanár, akad.
I. 201
- Gizella, Boldog (Bajor) (kb. 984–1059)
– magyar királyné II. 170
- Glatz Ferenc (1941–) – I. 122
- Glazunov, Alekszandr Konsztantyinovics
(1865–1936) – or. zeneszerző, karmester
I. 76, 79
- Glózer Győző – hdgy. (1914),
1915-től fhdgy., a kassai 34. gye.
12. szd.-ának tartalékosa I. 366
- Glück – kassai szállító, Markóék 1920. évi
áttelepülésének intézője II. 83–84
- Gneth Ilona – G. Mátyás nővére II. 232
- Gneth Ilona Ilonka nevű kisleánya
(kb. 1942/43–) II. 232
- Gneth Mátyás – bp.-i magántisztviselő,
1945-ben Markóék ausztriai
menekülttársa II. 232
- Gneth testvérek (Mátyás és Ilona)
II. 298
- Goebel Magda (Magdus) (kb. 1915–)
– Fritz Neugebauer felesége,
Mecenzéfről Altaussee-ba áttelepült,
1945-ben Markóékkal barátságot
kötött fiatalasszony II. 211, 217–218,
221, 223, 230, 235, 249, 260, 262, 264,
280, 303, 307, 317, 322, 329, 341
- Goebel N. – előbbi nővére,
Jozef Bretz felesége II. 211, 317
- Goebel N. – előbbi nővére, Kunschné
II. 211, 262, 317, 334
- Goebel (Göbel) nővérek I. 211, 216–217,
328, 340
- Goebelék II. 216
- Goerz, Carl Paul (1854–1923) – üzletember,
optikus, a róla elnevezett távcső gyártója
I. 319
- Goethe, Johann Wolfgang von (1749–1832)
– német író, költő I. 58, 231, II. 67
- Goglia von Zlota Lipa, Ferdinand
(1855–1941) – tüzér altbgy.,
táborszernagy, 1916-ban a pozsonyi
V. hadtest pk. II. 41
- Goldmark Sándor (1877–?)
– bécsi kereskedő, G. Károly unokaöccse,
amatőr brácsista, MÁ kamarazenesz társa
a két vh. között I. 53, 75
- Goldmark, Karl (Károly) (1830–1915)
– zsidó szárm., német anyanyelvű
magyar-osztrák zeneszerző,

- hegedűművész és zenepedagógus
I. 59, 70, 75
- Gombos Ferenc Albin (1873–1938)
– történész, akad. I. 172
- Gommann család, Gommann házaspár,
Gommannék II. 265, 272, 293, 295,
308, 312, 319, 327, 332, 341
- Gommann, Karl (Károly) – berlini gyáros,
Karl Springe sógora I. 19, II. 230, 238,
256, 266, 312–313, 317–318, 329, 332,
340
- Gommann-né, Hanna – Karl G. felesége,
Springéné nővére II. 231, 238, 317–318
- Gondrecourt, Leopold, gr. (1816–1888)
– fr. szárm. osztrák cs. tbk., a ném.–dán
háborúban dandárpk., érdemeiért
Mária Terézia Rendet kapott I. 264
- Goppolt, Carl (Károly) (1881–?) – fhdgy.,
a bécsújhelyi akadémia vívó-
és tornatanára (1903–1906 k.) I. 240,
243, 246
- Góthay (192?-ig Greiner) Béla, vitéz
(1887–1976) – szds. a miskolci cs.
és kir. 56. gye.-ben, majd Rubint Dezső
altbg. segédtisztje a HL-ban, utóbb
(1940. szept. 1-jétől) tbk., 1943. febr.
1-jétől ny. I. 67, II. 98
- Gounod, Charles (1818–1893)
– fr. zeneszerző I. 57, II. 45, 74
- Göbel → Goebel
- Göllnitz, Martin I. 201
- Gömbös Gyula, vitéz, jákfai (1886–1936)
– cs. és kir. vk. tiszt, m. kir. szolgálaton
kívüli gyal. tbk., politikus, 1929. okt.
10-től 1936. szept. 2-ig honv. miniszter,
1932. okt. 1-től 1936. okt. 6-ig
miniszterelnök is egyben, 1933. jan. 7.
és febr. 4. között a külügyi tárcát is
ő irányítja I. 9, 77, 135, 170
- Görgy (1848/49-ben Görgei) Artúr,
görgői és toporczi (1818–1916)
– honv. tbk., hadügyminiszter,
több ízben a honvédsereg fővezére
I. 126, 171, 264, II. 89
- Görgy László, dr., vitéz (1877–1942 u.)
– felsőházi tag I. 175
- Götze Árpád, id., dr. (1891–1977)
– fül-orr-gége szakorvos, egy. tanár,
a bp.-i Rókus Kórház főorvosa
(1933–68) I. 95–96
- Götze Árpád, ifj., dr. (1928–2006)
– előbbi fia, szintén fül-orr-gége szakorvos
I. 95
- Gracza György (1856–1908) – újságíró,
író, történetíró I. 126
- Grecsanyinov, Alekszandr Tyihonovics
(1864–1956) – or. zeneszerző I. 76
- Grega Béla – kassai városi tisztviselő (1918)
I. 60
- Grega György – kassai városi tisztviselő,
1919-ben MÁ zenésztársa (gordonkás)
egy mozizenekarban II. 76
- Greiner → Góthay
- Gresch család, Greschék II. 329, 331,
340–341
- Gresch Tibor – szepességi kereskedő,
1945-ben családjával Altaussee-ban él
II. 217
- Gresch Tiborné → Meggyesi N.
- Grieg, Edvard (1843–1907)
– norvég zeneszerző, zongoraművész
I. 37, 53, 55, 58, 71, 76, 83, 90, 94,
II. 67
- Grill, dr. – az altaussee-i városháza
tisztviselője (1945) II. 227
- Grinzweil Norbert (1823–1890)
kottakiadó-tulajdonos, a Rózsavölgyi
és Társa cég alapítója 1850-ben I. 27
- Grivicic Gyula (1886–1945 u.)
– MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa,
1930-ban ezds.-ként a HL bécsi
bizottságának vezetője, utóbb tbk.
I. 129, 256
- Grósz József (1887–1961) – 1943-tól
kalocsai érsek II. 295
- Guadagnini, Giovanni Battista (1711–1786)
– it. hegedűkészítő mester I. 39, 91
- Guarneri(us) (Garnorius), Bartolomeo Giu-
seppe Antonio (del Gesù) (1698–1744)
– cremonai hegedűkészítő mester
I. 39–40, 82
- Guhr család (lásd még: Reich Árpádné)
II. 199
- Gusztáv Adolf, II. (1594–1632)

- svéd király, a harmincéves háború hadvezére I. 198
- Gusztai bácsi → Markó Gusztáv
- Gülch Ábris* II. 130
- Günther, Agnes (szül. Breunig) (1863–1911) – ném. író I. 356
- Gvadányi József, gr. (1725–1801) – arezzói (őr)gróf, generális, író, utazó I. 296
- Gyalókay Jenő** (1874–1945) – ezds., hadtörténész, akad. I. 14, 17, 113, 116, 119, 125–126, 130–131, 138–140, 142–144, 152, 155–156, 172–173, 180
- Gyalókay Lajos, szentgyörgyi (1825–1899) – ügyvéd, honv. szds., 1849. ápr. végétől Bem hadsegéde, a szabadságharc u. Bihar vm. al-, majd főjegyzője, ezt követően ügyvédként praktizál, valamint Bihar vm. országgyűlési képviselője és törvényszéki lenőke, Gy. Jenő édesapja I. 156
- Gyapay Dénes, czakóházi és dőri (1824–1892) – ügyvéd, 1848–49-ben honv. szds., 1849. máj. 10-én Győr város és vm. kormánybiztos-helyettese, 1871-től Győr vm.-i alispán, MÁ feleségének gyermekkori nevelő-atyja, dénesházi birtokuk névadója I. 292
- Gyarmathy László – a kassai 34. gye. fhdgy. (?) (1910) I. 282–283
- György, VI. (Windsori) (1895–1952) – angol király (1936–1952) II. 287
- Győri Farkas Béla – az 1928-tól és a 30-as években a berlini levéltárban a HL exponense I. 141
- Gyuk József – honv. szds., a csehszlovákiai magyar tiszti szervezkedés felfedője (1920) II. 81, 83
- Gyula, III. (szül. Giovanni Maria Ciochi del Monte) (1487–1555) – pápa (1550–55) II. 92
- Gyulay Sámuel, marosnémeti és nádaskai gr. (1723–1802) – cs. kir. altbgy., 1764-től a székely határőrdandár pk. I. 190
- Gyurgyák János* (1656–) I. 162
- Gyuris Géza – pesti hites könyvvizsgáló, banktisztviselő, tart. fhdgy., a 204. munkásdandár tisztje, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 139, 201, 247, 293
- H. T.** – magyar tüzér szds., az am.-ak által kijelölt Bad Aussee-i táborfelügyelő (1945) II. 112, 208, 210, 212–215, 220, 225, 228–229, 232, 234, 239–240, 242, 244–248, 250–251, 253, 256, 259–261, 271, 276–293, 296, 298, 303, 305, 307, 319, 321, 324–325, 327, 331, 335, 338, 343
- H. T. szds. édesapja – földbirtokos, ny. huszártiszt, 1945-ben ausztriai menekült II. 283, 303
- Haáder Gabriella – bp.-i zongoratanárnő, az 1950-es években MÁ muzsikustársa I. 92
- Haas István → Hász István
- Haberern Jonathán, dr. – szepességi szárm. orvos, a budai Vöröskereszt-kórház sebésze, 1914-ben MÁ kezelőorvosa I. 352–353
- Habetin – bécsújhelyi szabó (1906) I. 258
- Habsburg Mária → Mária
- Habsburg Ottó (1912–2011) – IV. Károly magyar király fia, az utolsó Habsburg-trónörökös II. 295
- Habsburg(ok), Habsburg-család I. 168, 209, 241, 304
- Habsburg-Tescheni Jenő → Jenő, Habsburg-Tescheni főhg.
- Habsburg-Toscanai József Ferdinánd → József Ferdinánd, Habsburg-Toscanai főhg.
- Hacsaturján, Aram Iljics (1903–1978) – örmény, szovjet zeneszerző I. 91
- Hadnagy Domokos, vitéz (1878–1937) – szds., a cs. és kir. 85. gye. gépfegyverosztágának pk. (1914), majd őrgy. a ceglédi gye.-ben (1920), utóbb tbk. I. 325, II. 95
- Hadik András, futaki gr. (1710–1790) – tábornagy, az Udvari Haditanács

- elnöke (1774–90) I. 7, 14, 104, 106, 122, 124, 137, 146, 160, 184–190, 229, II. 98, 273–274, 277, 291, 303
- Hadik család I. 184
- Hadik-Barkóczy Endre, futaki és szalai gr., dr. (1862–1931) – a Hadik-Barkóczy-hitbizomány tulajdonosa, politikus, felsőházi tag (1917–18) I. 184–186, 188
- Haggenmacher család – Szehlo Márta rokonai I. 192, II. 286
- Haggenmacher Márta (Mártha) (1867–?) – Szehlo Aladárné, Sz. Gábor és Márta édesanyja I. 62, 66, 89, 92
- Haggenmacher Mimi – H. Márta nővére, Saxlehner Kálmánné I. 62
- Haim, Bernhard* II. 193
- Haiczinger Lenke, Baranyai Jánosné (1897–1976) – varrónő II. 144
- Hajdu/Hajdú Béla, vitéz (1886–1937 u.) – tiszakeszi kereskedő, a kassai 34. gye. őrmestere, 1914-től MÁ szálláselektészítője I. 298–299, 312–313, 334–335, 341, 344, 346, 349–350, 359, 390
- Hajnal István (1892–1956) – történész, egy. tanár, 1928-tól az MTA lev., 1939-től rend. tagja I. 151–152
- Halász Lóránt – egy zsidó szárm. mohácsi ügyvéd fia, fhdgy. a Magyar Honvédségben (1945) II. 350
- Halecki Oskar/Oszkár (1891–1973) – lengyel történész, a zürichi történész-kongresszus előadója (1938), a II. vh. u. az am. Fordham és Columbia egyetem professzora I. 200, II. 301
- Hallay Zoltán (+1940 u.) – a rozsnyói ev. gimnázium görög tanára I. 106
- Halmosy Dénes* II. 196, 284, 295
- Hámory (eredetileg Hotarek) Rezső (1889–19??) – 1920-tól Rábapatona község jegyzője, 1922-től 1945-ig az immár nagyközség főjegyzője II. 124, 140, 346
- Hancsók Kálmán – bp.-i tanár, tart. fhdgy. a kassai 34. gye.-ben II. 65
- Hancsók Magda – Rubint Dezső unokahúga, Molnár Albin banktisztviselő felesége, 1928. márc. 1. és 1931. júl. 1. között
- díjnoknő (titkárnő) a HL irodavezetőségénél (főigazgatóság) I. 136
- Händel, Georg Friedrich (1685–1759) – ném. zeneszerző, előadóművész I. 90, 94, 99
- Hanikkainen, Ilmari Toivo (1892–1955) – finn zeneszerző I. 68
- Hanikkainen, Väinö/Tauno Heikki (1896–1868) – finn csellista, karmester I. 68
- Hannibál, Barkan (Kr. e. 247–183) – karthágói politikus, hadvezér I. 203–204
- Harrach, grófi család II. 171
- Harsányi Lajos (1883–1959) – győri kanonok, költő, a Petőfi Társaság, majd a Kisfaludy Társaság tagja, a győri Kisfaludy Irodalmi Kör elnöke I. 133, 178, 223, 341
- Hartwich Emil (1862–19??) – altbgy., kassai katonai pk., a 16. hadtest pk. (1914) II. 65
- Hász (Markónál hibásan Haas) István, dr. (1884–1973) – 1929-től róm. kat. tábori püspök II. 97
- Hauska, Ottokar von Zbranikov (+1913) – a bécsújhelyi akadémia zlj.-pk. (1903–1910), 1907-től ezds. I. 239, 256
- Hausmaninger Albert (téves azonosításként Tivadar) őrgy., a kassai 34. gye. zlj.-pk. (1914–17) I. 392
- Hausmaninger Tivadar – őrgy., a kassai 34. gye. zlj.-pk. (1914–18) I. 392
- Havas István – a két vh. között és az 1950-es években működő ezüstkoszorús hegedűkészítő mester I. 40, 93
- Hay, Agnes Blanche Marie (1873–1938) – Herbert von Hindenburg felesége II. 244
- Haydn, Franz Joseph (1732–1809) – osztrák zeneszerző, karmester, énekes és zenetanár, a bécsi klasszicizmus első nagy mestere, a klasszikus szonátaforma tökéletesítője, a szimfónia és a vonósnégyes klasszikus műformájának kimunkálója I. 27, 25, 59, 64, 70, 76, 99, 236, 244, 300, II. 301

- Haydu István (Pista) (1888–?) – csellóművész, a miskolci Hubay Jenő Zeneiskola tanára (1941–44), MÁ barátja, kamarazenész társa I. 73, 86
- Hazslinszky Rezső, dr. (1869–1914) – tanár, újságíró, történész, a Rozsnyói Bányászati és Kohászati Múzeum első igazgatója, MÁ történelem tanára I. 106
- Hausner Gábor* (1960–) I. 20
- Hedvig, Szent (1374–1399) – Nagy Lajos király leánya, 1382-től lengyel királynő és litván nagyhercegné I. 200
- Hegedüs Lóránt (1872–1943) – gazdaságpolitikus, közgazdász, publicista, 1920-tól az MTA lev., 1934-től tiszt., 1935-től ig. tagja, 1920. dec. 16. és 1921. szept. 27. között pénzügyminiszter I. 72, 156
- Hegedüs Pál – huszár altbgy., 1919-ben a csehek ki- és a magyar Vörös Hadsereg bevonulása közötti napokban a Kassa védelmére szervezett karhatalmi erő pk. I. 76–77, 79
- Hegy Lajos, dr. – Nagykanizsa főjegyzője (1940–1946), egyben polgármester-helyettes (1940–45) I. 175
- Heister, Siegbert gr. (1646–1718) – cs. tábornagy, a mo.-i csapatok főpk. (1704–05 és 1708–10) I. 127, 134, 167, 175
- Hekler Antal (1882–1940) – régész, művészettörténész, 1920-tól az MTA lev., 1934-től rend. tagja I. 151
- Helkiö, Elmi – Molnár Rudolf finn szárm. felesége, az 1950-es években MÁ muzsikustársa I. 98–99
- Helle, Felix zur – fhdy., a bécsújhelyi akadémia történelem szakos előadója (1903–1906 k.) I. 109–110, 246, 255, 258
- Hemerka, Mary (+1960 u.) – Ulrich H. leánya, a Zeneakadémia zongora szakos növendéke, később zongoratanár Kassán I. 53, 60
- Hemerka, Ulrich – orgonista, a kassai dóm cseh szárm. karnagya (1904–1914 k.) I. 53
- Hennocque, Edmond Charles Adolphe (1860–1933) – fr. tbk., 1919-ben a Felvidék keleti részén állomásozó csehszlovák hadsereg pk. II. 74, 76, 79
- Henriquez – spanyol szárm., Mo.-on meghonosodott nemesi család I. 65
- Hentzi, Heinrich (1785–1849) – vörgy., 1849-ben Buda császári pk. I. 171
- Herczeg (szül. Herzog) Ferenc (1863–1954) – író, publicista, 1899-től az MTA lev., 1910-től rend. tagja I. 157–158, II. 133
- Hermann István Egyed (1895–1970) – premontrei szerzetes, középiskolai történelemtanár, majd egyháztörténész, levéltáros, egy. tanár Szegeden (1940–49), MÁ barátja I. 129, 177
- Hermann Róbert* (1963–) I. 20
- Herodek Sándor* (1935–) I. 134
- Hérodotosz (Kr. e. 484 k.–425 k.) – görög történetíró I. 105
- Herz Ottó, dr. (1894–1976) – zongoraművész, kamaramuzsikus, MÁ zenésztársa (1918 e.) I. 59, 75, 79–80, 85
- Herzog József (1880–1941) – levéltáros, történész, 1936-tól az MTA lev. tagja, 1934 nyaratól az Országos Levéltár főigazgatója I. 117
- Heszlényi (1923-ig Heyszl) József, vitéz (1890–1945) – vezds., 1945-ben a 3. hadsereg pk. II. 175
- Hídvégi István, dr. – a 34. gye. ezredorvosa (1916) II. 12, 24, 43
- Hilbrand Alajos – szepesbélai szállodatulajdonos II. 199
- Hilbrand Alajosné → Bana Margit
- Hilbrand család, Hilbrand fiúk, Hilbrandék II. 225, 280, 292, 307, 314, 323, 327, 329–330, 337, 339–341
- Hilbrand N. – H. Alajos apja, Lubomirszky herceg uradalmi erdésze a szepességi Ruschbachban, nyugdíjasként hazaköltözik szülőföldjére, Altaussee-ba II. 199
- Hindenburg, Herbert von, br. (1872–1956)

- por. diplomata, a marsall unokaöccse, altaussee-i lakos (1945) II. 244
- Hindenburg, Paul von (1847–1934)
– marsall, 1925-től a weimari köztársaság birodalmi elnöke II. 41, 56, 244
- Hindenburgné (a diplomata felesége)
→ Hay, Agnes Blanche Marie
- Hinrichsen – fríz szárm. bécsi és hamburgi műkinckereskedő, villatulajdonos Altaussee-ban, 1945-ben Stemmerék szállásadója II. 191
- Hinrichsené – az előbbi felesége, ném. bárónő II. 191
- Hinrichsenék II. 191, 255
- Hirn László* (1890–?) I. 137
- Hirohito (1901–1989) – 1926-tól japán császár II. 284
- Hirtenfeld, Jaromir* (1816–1872) I. 169
- Hitler, Adolf (1889–1945)
– a Nemzetiszocialista Ném. Munkáspárt, majd a „Harmadik Birodalom” vezetője (Führer) I. 76, 164, 203, II. 122–123, 141, 153–154, 177, 183, 195–199, 228, 238, 242, 257, 280, 301, 308, 314, 330, 338
- Hitzigárd Lajos – a váci lemezgyár igazgatója (1930-as évek), MÁ kamarazenesz társa I. 66
- Hitzigárdné – Hitzigárd Lajos felesége, váci amatőr zongorista, (1930-as évek), MÁ kamarazenesz társa I. 66
- Hoffman – ném. ev. táborigazgató (1916) II. 18–19
- Hoffmann, Georg – zürichi történész, magántanár, az 1938. évi zürichi nemzetközi hadtörténelmi kongresszus fő szervezője I. 196
- Hohenems, Markus Sittikus (Marcus Sytticus) von (1574–1619)
– salzburgi érsek (1612–19), a hellbrunni kastély építtetője II. 321
- Hohenlohe hercegi család II. 243
- Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig hg. (1897–1968) – osztrák arisztokrata, altaussee-i birtokos II. 219, 243
- Hohenzollern-dinasztia I. 354
- Holló András (Andris)
– a kassai 34. gye. káplárja (1914–15) I. 329, 334, 359
- Holub Emil – a kassai 34. gye. cseh szárm. fhdgy. (1906) I. 268
- Holz Antal (Tóni) (†1915) – a kassai 34. gye. II. zlj. hdgy., MÁ barátja I. 262–263, 266, 268, 280
- Hóman Bálint (1885–1951) – történész, egy. tanár, akad., vallás- és közoktatásügyi miniszter (1932–38, 1939–42), 1945-ben Ausztriába menekült, ahol az amerikaiak letartóztatták és átadták a magyar hatóságoknak. A Népbíróság 1946-ban háborús bűnösnek ítélté, a váci fegyházban hunyt el. I. 15, 125, 127–128, 139, 149, 151, 154, II. 186, 204–205, 207–208, 220, 245, 247–248, 252–253, 255, 257, 270, 288, 302
- Hóman Bálint, ifj., dr. (1920–)
a kultuszminiszter fia, ma Kanadában él II. 245
- Hóman Bálintné → Dáni Borbála
- Hóman Borbála (Biri) – H. Bálint nővére II. 186, 220, 247, 255, 329, 340
- Hómanék II. 220, 235, 245, 247–248, 255, 270, 321, 229
- Homérosz (Kr. e. VIII. sz.) – görög költő I. 105–106
- Homoródy – rendőr tanácsos, ausztriai menekült (1945) II. 266
- Horacek – táborigazgató, a bécsújhelyi akadémia lelkésze (1903–1906) I. 257
- Horányi Károly* (1960–) I. 166
- Horatius, Quintus Flaccus (Kr. e. 65–8)
– római költő I. 105, 167, 179, 268
- Horkay – gazdálkodó, továbbszolgált altiszt a 204. munkásdandárnál, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 247, 256, 302
- Horthy Miklós, vitéz, nagybányai (1868–1957) – Mo. kormányzója (1920–44) I. 215, 392, II. 79, 83, 88, 91, 97, 103, 114–115, 121–122, 128, 144, 242, 308
- Horváth – az MTA kapusa (1935 k.) I. 158

- Horváth család, Horváth házaspár,
Horváthék, „a doktorék” (H. István és neje) II. 158, 163, 165, 175, 202–203, 230, 241, 284, 289, 294, 300, 310, 336, 342–343
- Horváth Gyula (1877–1932) – 1912-től szds., a kassai 34. gye. ezredsegédtisztje (1914–15), 1918-tól őrgy., 1932-ben tbk. I. 313, 349, 357–358, 365, 368, 371–372
- Horváth István (Pista, „doktorunk” stb.), dr. – folyamőr ezredorvos, majd Mohácson praktizál, 1945-ben a 204. munkásdandár orvos főnöke, Markóék ausztriai menekülttársa II. 138, 140, 143–144, 165, 175, 181, 191, 199, 201, 210–211, 217, 227, 241, 247, 269, 274, 277, 284–285, 300, 302, 314, 317, 322, 332, 345, 349, 350
- Horváth Istvánné, Mariska II. 138, 183, 191, 217, 227, 240–241, 263, 285, 339–340, 351
- Horváth János (1878–1961) – irodalomtörténész, 1919-től az MTA lev., 1931-től rend. tagja I. 152
- Horváth Kálmán – a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tankönyvi előadója (1940 k.) I. 187
- Horváth László – 1914-ben ezds., a cs. és kir. 25. gye. pk. I. 325
- Horváth Miklós, dr. (1919–?) – történelem szakot végzett, középkorral foglalkozó hadtörténész, tüzér őrgy., majd alez., 1955. dec. 6-tól a Hadtörténeti Intézet politikai helyettese, 1956. nov. 2. és 1957. ápr. 1. között a Levéltári osztály/intézet vezetője, 1957. ápr. 1. és 1962. ápr. 30. között kinevezett vezetője, 1957. ápr. 1. és 1958. okt. 14. között a Hadtörténeti Intézet vezetője, 1958. okt. 14-től 1960-ig a főigazgató általános helyettese, 1962. máj. 1. és 1964. jún. 30. között a HL bécsi kirendeltségének vezetője, 1964. aug. 22. és 1967. júl. 15. között Levéltári osztály/intézet vezetője, majd ny., 1972–1982 közt a Budapest Történeti Múzeum főigazgatója I. 209, 224
- Hoyos Henrik, gr. (1878–1957)
– a bécsi külügyminisztérium követségi tanácsosa, ulánus hdgy., tart.-ként parancsőrtiszt az 53. dandárnál (1917?), utóbb máltai lovag II. 58
- Höfer von Feldsturm, Franz Ritter (1861–1918) – cs. és kir. altbgy., a vk. főnökének helyettese I. 353
- Hölzl Szeráf Ferenc (1808–1884) – a XIX. sz. utolsó harmadában a pécsi székesegyház kórusának karnagya I. 131
- Hratzerné – pozsonyi menekült Altaussee-ban (1945) II. 200
- Hubay (Huber) Jenő (1858–1937)
– hegedűművész, zeneszerző, zenepedagógus, világhírű kamaramuzsikus, 1919–34 között a Zeneakadémia igazgatója I. 31, 33, 37, 39–40, 73, 83, 85, II. 67
- Hubay Bertalan – ref. táborigazgató II. 17
- Huber Károly (1828–1885) – hegedűművész, 1851–52-ben a bécsi Opera zenekarának koncertmestere, majd a Nemzeti Színház karmestere és koncertmestere, a Nemzeti Zenede tanára, Hubay Jenő apja I. 31
- Huberman, Bronisław (1882–1947)
– lengyel hegedűművész I. 52
- Hugonnay Kálmán, gr. – 1875-től kanizsai törvényszéki bíró, 1892-től nyugdíjasként Budapesten élt, amatőr brácsista, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75
- Hummel, Eugen – osztrák sziléziai születésű, varsói szappangyári tisztviselő, 1945-ben Altaussee-ban él II. 225, 272, 340
- Hummel, Johann Nepomuk (1778–1837)
– osztrák zeneszerző, zongorista, karmester I. 64
- Hummel, Karel – Eugen H. fivére II. 272
- Hummel, Karl (Károly) – vk. ezds., 1917 tavaszától nov. 1.-jéig (a pk. néhány hetes betegsábadása idején) a 34. gye. tisztje, utóbb tbk. II. 53
- Hummelék, Hummel házaspár II. 248, 250, 265, 267, 272, 277, 288, 293, 298, 300, 308, 318, 327, 329, 332

- Hummelné (Eugen felesége)
→ Karlinskaja, Stanislava
- Hummelné (Karel felesége) – ukrán nő
II. 272
- Hunyadi Mátyás → Mátyás, I.
- Huszár Tibor* (1930–) I. 212
- Husztai József (1887–1954)
– klasszka-filológus, irodalomtörténész,
pedagógus, 1922-től az MTA lev.,
1939-től rend. tagja I. 151–153, 187
- Huyn, Karl Graf (1857–1938) – 1879-ben
végezte a bécsújhelyi akadémiát, vezds.,
az I. vh-ban hadtestpk., majd 1917–18-
ban Galícia helytartója I. 255
- I**brányi Alice – a Vöröskereszt Erzsébet
Kórházának főnövére (1912) I. 292
- Ilkanics József (1866–1937 u.) – alez.,
1906-ban a kassai 34. gye. zászlósa,
1908-ban hdgy., 1913-ban fhdgy.,
1914-től szd.-pk., 1914–1920 okt. között
or. hadifogságban volt, ahonnan
megszökött I. 263, 268
- Illés, Bourbon-pármai hg. (1880–1959)
– Zita királyné féltestvére, az I. vh.-ban
törzstisztként szolgált II. 60
- Illés – örgy. a ceglédi gye.-ben (1920) II. 95
- Ilus → Sárkány Ilona
- Imrédy Béla, dr. (1863–1921) – orvos,
egy. tanár, 1896-tól a budai Vöröskereszt-
kórház belgyógyászati osztályának
vezetője, 1912-től igazgatója, az I. vh.-ban
örgy.-i rangban törzsorvos I. 292, 352
- Ince, XI. (Odescalchi, Benedetto)
(1611–1689) – 1676-tól római pápa
I. 165
- Inkey, báró – altaussee-i lakos (1945) II. 244
- Innitzer, Theodor (1875–1955) – 1932-től
bécsi hercegérsek, 1933-tól bíboros
II. 295
- Iorga/Jorga, Nicolae (1871–1940)
– rom. történész, politikus I. 201
- Irk (?) – 1945-ben ausztriai menekült
II. 316
- Irving, Washington (1783–1859) – am. író
II. 351
- Isolde → Izolda
- István, II. (1101–1131) magyar király I. 299
- Ivánka Pál, dr. (†1928) – jogász, 1883-tól
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. szolgabírája,
1890-től váci járási főszolgabíró, 1906-tól
Újpest díszpolgára, az 1910-es években
a Váci Járási Közművelődési Egyesület
elnöke, MÁ váci Duna-parti házukban
bérelt szobát 1921-ben I. 66
- Ivánkovits (Markónál *Ivánkovics, Ivankovics*)
János, dr. (1846–1910) – roznýói
róm. kat. püspök (1896–1904),
MÁ pártfőgőja, adósságai miatt
lemondott és a magánéletbe vonult
vissza I. 32, 44
- Ivanov (Markónál: *Iwanow*), Nyikolaj
Iudovics (1851–1919) – cári hadvezér,
1908-tól tüzer tbk. és a Kijevi Katonai
Körzet pk., az I. vh. kezdetétől 1916.
márc.-ig az orosz Délnyugati Front
parancsnoka, majd II. Miklós cár
kat. tanácsadója, a polgárháborúban
a fehérek oldalán harcol egy kozák
hadsereg élén II. 35–36
- Iványi (szül. Jung) Béla (1878–1964)
– történész, levéltáros, politikus,
1920-tól az MTA lev. tagja I. 219
- Iza néni → Berecz Izabella
- Izolda (Isolde) – legendás kelta hősnő,
Wagner-operájának (Trisztán és Izolda)
címszereplője II. 124
- J**akó István, dr. – ny. rendőrfőtanácsos
(II. vh. u.) I. 227
- Jakó László (XIX. sz. I. fele) – huszár kapitány
a napóleoni háborúk idején,
hadtudományi író I. 227
- Janda-Ebele Edler von Burgringen, Adolf
– 1911-től ezds., 1915-től vörgy.,
1918-tól altbgy., az osztrák csendőrség
volt felügyelője (1945) II. 290
- Jankó Annamária* (1955–) II. 405
- Jankovich Miklós, vadasi és jeszeniczei
(1772–1846) – műgyűjtő, történetíró,
az MTA tiszt. tagja I. 227
- Janky Kocsárd, vitéz (1868–1954) – lov. tbk.,
a m. kir. Honvédség főpk. (1925–30)
I. 181–182

- János, I. (Szapolyai) (1487–1540)
– erdélyi vajda, 1526-tól magyar király
I. 126
- János, III. (Sobieski) (1629–1696)
– 1674-től lengyel király II. 41
- János, Nepomuki Szent (kb. 1345–1393)
– Cseho. védőszentje, a gyónási titok
mártírja II. 55
- Jánossy Dénes (1891–1966) – levéltáros,
történész, 1940-től az MTA lev. Tagja
I. 152
- Jány (1924-ig Hautzinger) Gusztáv
(1883–1947) – altbgy., 1941-től gyal. tbk.,
majd vezds., a kormányzó Katonai
Irodájának főnöke (1938–39) I. 170,
II. 101, 121
- Jászay Gabriella (Gabi, Gaby) (†2005)
– műfordító, szerkesztő, az Országos
Levéltár tud. mts. (1960 k.) I. 216–217
- Jászberényi Ferenccé* I. 140
- Jávorka Sándor (1883–1961) – botanikus,
1936-tól az MTA lev., 1943-tól rend.,
1946–1949 között ig. tagja I. 152
- Jellen Gusztáv – az Athenaeum
vezérigazgatója (1930-as évek)
I. 186–187
- Jénei (†1914) – közlegény a 34. gye.-ben,
civilben vasgyári munkás I. 328
- Jénei (†1914) – közlegény a 34. gye.-ben
(NB. Markó két eltérő esemény kapcsán,
egymáshoz közeli időpontban említi
Jénei és Jénei nevű emberének elését,
nem kizárt, hogy tévesen emlékezik
a nevekre) I. 349
- Jénei Pál dr. – hadbíró fhdgy., Markóék
ausztriai menekülttársa (1945) II. 243
- Jenő, Habsburg-Tescheni főhg. (1863–1954)
– osztrák főhg., magyar és cseh kir. hg.,
cs. és kir. altbgy. I. 302
- Jents család – dr. J. Elemér családja
II. 280
- Jents Elemér, dr. – magyar szárm. bécsi orvos,
1945-ben altaussee-i menekült II. 226,
265–266
- Jents Elemérné – előbbi felesége, bécsi nő
II. 280
- Jents Erika – J. Elemér kislánya II. 266
- Jents (Jencs) Vilmos II. 227
- Jeszenszky – diósgyőri vasesztergályos,
1914-ben MÁ ordonánca I. 328
- Jobst Frigyes (1867–1940) – a komáromi
13. utászlj. őrgy., pk. (1911), 1912-ben
alezds., 1916-tól ezds., utóbb tbk.
I. 54, 293–294
- Jobstné – J. Frigyes felesége I. 54
- Jodl (szül. Baumgartner), Alfred Josef
Ferdinand (1890–1946) – vezds.,
a Wehrmacht utolsó vk. főnöke,
a nürnbergi perben halálra ítélt
háborús bűnösök egyike II. 196
- Johnson – hdgy., a Grundlseenél és
Bad Aussee-ban lévő 1277. am. utászlj.
tiszteje (1945) II. 260, 263
- Jókai Mór (szül. Ásvai Jókai Móric)
(1825–1904) – író, politikus, az MTA
igazgatótanácsi tagja I. 229, II. 133
- Jolsvai Nándor* (1934–) II. 124
- Jónás, vitéz – rendőr tanácsos, ausztriai
menekült (1945) II. 266
- Jorga → Iorga
- Jostoff, C. → Zsoszto, Konsztantin
- József Ferdinánd, Habsburg-Toscanai főhg.
(1872–1942) – 1914. aug.-tól a cs.
és kir. XIV. hadtest, majd 1914. szept.
és 1916. júl. eleje között a cs. és kir.
4. hadsereg pk. az or. fronton, 1917. júl.
és 1918. szept. között a cs. és kir. légierő
főfelügyelője I. 76–77, 153–155, 211,
337
- József Ágost, Habsburg főhg. (1872–1962)
– 1911-től altbgy., 1918-tól tbgy.,
az I. vh.-ban előbb hadosztály-,
majd hadtest, később hadsereg-,
ill. arcvonalk., 1918. okt. 27–31-én
homo regius II. 61
- József Ferenc, Habsburg-Lotaringiai főhg.
(1859–1957) I. 301–302, 318, II. 57
- József, II. (Habsburg-Lotaringiai)
(1741–1790) – ném.-római császár
(1765–90) és magyar király (1780–90)
I. 107, 134, 137, 186, 188, 229, II. 70, 205
- Juhász Ernő – a komáromi erőd hdgy. (1911)
I. 285
- Juhász István (Pista) (1894–1981)

- J. Zoltán bátyja, a Gamma Műszaki Részvénytársaság egyik tulajdonosa és vezetője (1921–45) II. 140, 316
- Juhász Jenőné → Ráth Olga
- Juhász Zoltán (1891–1976)
- J. István öccse, a Gamma Műszaki Részvénytársaság egyik tulajdonosa és vezetője (1921–44) II. 140, 316
- Julius Caesar (Kr. e. 100–44) – ókori római hadvezér és államférfi II. 328
- Jury – helyi náci vezető, villatulajdonos Altaussee-ban (1945) II. 317
- Justrow, Karl* I. 118
- K**adicsfalvy Éva (?–1929) – csellista, MÁ kamarazenesz társa (1920–25 k.) I. 65
- Kadicsfalvy (Parsche) Gyula, vitéz (1865–?) c. tbk., K. Éva apja I. 65
- Kähls, Josef von (kb. 1917/18–?)
- polgármester-helyettes Altaussee-ban (1945) II. 257, 295, 299, 312, 318–319, 321, 324, 341
- Kaiser – bőrgyáros, tüzér szakaszvezető, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 307
- Kajaba László, dr. – Nagyváradról menekült rom. kat. plébános, szentszéki bíró, 1945-ben Markóék ausztriai menekülttársa II. 215, 218, 223, 228, 236, 245–246, 270–271
- Kajaba N. – K. László nővére, dr. Sággh ügyvéd felesége II. 215, 270
- Kalcken – alez., bécsi belga kat. attasé (1905 k.) I. 255
- Kállay Miklós (1885–1955) – író, műfordító, kritikus, szerkesztő I. 187
- Kánya Kálmán (1869–1945) – politikus, 1925–1933 között berlini követ, 1933. febr. 4. és 1938. nov. 3. között külügyminiszter I. 77
- Kapisztrán Szent János (1386–1456)
- ferences szerzetes, hitszónok, inkvizítor II. 302
- Kapronczay Károly, dr.* (1941–) II. 286
- Karikó Péter – a kassai 34. gye. őrzetője (1906) I. 268
- Karlinskaja, Stanislava (Stascha)
- varsói színésznő, Eugen Hummel szappangyári tisztviselő felesége II. 225, 227, 231, 288, 308
- Károly Eduárd, Szász-Coburg-Gotha-i hg. (1900–1958) – a Coburg-dinasztia főágának sarja, Gömör megyében is voltak birtokai I. 368
- Károly Ferenc trónörökös → Károly, IV.
- Károly Lajos, Habsburg-Lotaringiai főhg. (1771–1847) – tescheni hg., cs. tábornagy, a napóleoni háborúk neves hadvezére I. 248
- Károly Lipót, Lotaringiai hg. (1643–1690)
- hadvezér, cs. tábornagy, Buda visszavívója 1686-ban I. 164
- Károly, III. (1685–1740) – magyar király és VI. Károly néven ném.-római császár I. 142, 235, 264
- Károly, IV. boldog (Habsburg-Lotaringiai) (1887–1922) – 1916-tól I. Károly néven osztrák császár, IV. Károlyként magyar király I. 302, 318, II. 14, 30, 52–54, 68–69, 242, 290
- Károlyi Árpád (1853–1940) – történész, levéltáros, 1880-tól az MTA lev., 1889-től rend., 1925-től tiszt. tagja I. 114, 129, 153, 156, 164
- Károlyi Mihály, nagykárolyi gr. (1875–1955)
- baloldali politikus, miniszterelnök (1918. okt. 31.–1919. jan. 11.), majd köztársasági elnök (1919. jan. 11.–márc. 21.), a Horthy-korban végig emigrációban élt I. 60, 157, II. 70–71, 73, 242
- Károlyi Sándor, nagykárolyi br., 1712-től gr. (1669–1743) – kuruc tábornagy, szenátor, erdélyi főpk., 1711-ben a kuruc csapatok főpk.-aként a szatmári béke megkötője I. 167, 221–222
- Karsa Borbála* (1931–) – K. Bulcsu leánya, előbb Rédei Alfrédné, majd Tényi Péterné II. 119
- Karsa Bulcsu, szentkirályszabadjai (1895–1947) – honv. számvevőségi aligazgató (örgy.) (1942–45), Markóék baráti ismerőse II. 119

- Karsa Bulcsuné → Puky Ilona
 Kary Béla, gyergyószentmiklósi, vitéz (1875–1938) – ny. altbgy., az Országos Tiszti Kaszinó elnöke (1929–32) I. 121, II. 89
 Kass Ivor (1842–1910) – publicista, politikus I. 107
 Kassay-Farkas László, vitéz, székelyudvarhelyi (1889–1950) – c. altbgy., 1945 tavaszán kijelölt munkahadsereg-pk. II. 175, 264
 Kasztner Rudolf – újpesti strici, 1945-ben Török Zoltán ezds. sofőrje II. 176
 Kay, Alfred – am. fhdgy., 1945. júl.–aug.-ban Bad Aussee-i kat. kormányzó II. 253, 265, 281–283, 287–288, 290
 Kazinczy család II. 143–144
 Kazinczy (szül. Offenheimer) Gyula (1844–?) – K. Klára zsidó szárm. nagyapja, kassai kir. közjegyző II. 144
 Kazinczy Ferenc, kazinczi és alsóregmeczi (1759–1831) – író, költő, irodalom-szervező, a nyelvújítás meghatározó alakja I. 227, II. 144
 Kazinczy Gyuláné → Krajnik Mária
 Kazinczy Imre (1876–?) – Markó Irén első férje, K. Klára apja II. 143
 Kazinczy Imréné → Markó Irén
 Kazinczy Klára (1766–18??) – Krajnik Józsefné, K. Ferenc húga, Komlóssyné K. Klára üknagyanyja II. 144
 Kazinczy Klára (Klári), kazinczi (1908–1945) – K. Imre és Markó Irén lánya, előbb Tóthné, majd 1933-tól Komlóssy Andorné II. 131, 135, 139, 143–144
 Kdecsey Géza – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa (1903–1906) I. 256
Kecskés László I. 284
 Kéler Béla (1820–1882) – zeneszerző, karmester, európai híriű hegedűművész, MÁ nagyanyjának fivére, 1845-től a Theater an der Wien zenekarának elsőhegedűse, 1856-tól a gr. Mazzuchelligye. karmestere, 1863-tól a nassauai hercegi udvar zeneigazgatója Wiesbadenban, 1867–1873 között a wiesbadeni fürdőzenekar karmestere I. 26–27, 41, 48
 Kemal, Musztafa Atatürk (1881–1938) – török katonatiszt, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke (1923–38) I. 188
Kemény Krisztián (1976–) I. 20, 311, 361
 Kemény Rezső (1871–1945) – hegedűművész, hegedűtanár, a Hubay–Popper-vonós-négyes tagja, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75
Kemény Tibor (1932–) I. 21
 Kempis Tamás (Haemerken, Thomas) (1379–1471) – teológus, egyházi író, Ágoston-rendi szerzetes I. 226
 Kenyeres Kálmán – fhdgy., a VI. dandár pság.-ához beosztott vk. tiszt (1915) I. 391, 397, II. 24
 Kerchnawe, Hugo (1872–1949) – osztrák tüzérségi tbk., hadtörténész II. 93
 Kerék Mihály (1902–1990) – közgazdász, szociográfus, az 1930-as években főként a Magyar Szemleiben jelentek meg tanulmányai a földreformról, annak végrehajtásáról, tud. tevékenységet a II. vh. előtt folytatott I. 128
 Kerekes Jenő (1887–?) – tüzér ezds., 1945-ben az Ober-Traun melletti alkörzetbe tartozó ausztriai magyar táborok pk., MÁ régi ismerőse II. 229
 Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970) – or. politikus, az 1917. febr.-i forradalom jelentős alakja, az átmeneti kormány igazság-, majd hadügyminisztere, végül miniszterelnök és a fegyveres erők főparancsnoka is, róla nevezték el a júl.-i katonai offenzívát, amely néhány hét alatt összeomlott I. 12, 19, II. 40, 54
 Keresztes-Fischer (1929-ig Fischer) Ferenc, vitéz (1881–1948) – politikus, belügyminiszter (1931–32 és 1938–44) II. 307
 Keresztes-Fischer (1930-ig Fischer) Lajos, vitéz (1884–1948) – előbbi öccse, tbk., 1937-től altbgy., Mo. Kormányzója Kat. Irodájának főnöke (1935. jan. 16.–1938. máj. 24. és 1939. febr. 1.–

1942. okt. 29.), 1939. febr. 21-től egyben főhadsegéd is, közben 1938. máj. 24. és szept. 29. között a Honv. Vk. főnöke, 1940. máj. 1-jével tüzérségi tbk. I. 169–170
- Kérészy Barnáné → Mikuleczky Ilona
Kérészy Zoltán, dr. (1953–) I. 21, II. 316
- Kéri Klára → Kériné Klára
- Kéri Miklós – komáromi táblabíró (1912) I. 54
- Kériné Klára – Kéri Miklós komáromi táblabíró felesége I. 54
- Kermeczky Borbála, dr. – diakonissza orvos I. 92
- Kermeczky Éva – diakonissza nővér I. 92
- Kernbauerné (Kernbäuerin) – altaussee-i gazdasszony (1945) II. 334, 337
- Kerpely Jenő (1885–1954) – csellóművész, a Waldbauer–Kerpely-kvartett alapítója I. 43
- Kéring László* (1964–) I. 20
- Kéry János (?–1659) – koronaőr, a kaboldi várkastély építtetője II. 153
- Kéry Jánosné → Czobor Orsolya
- Kesserű István (Pista), szerdahelyi – honv. ezds., Markóék enesei barátja II. 128, 130, 140, 144
- Kesserű Istvánné → Gerő Mici
- Kesserű Judit, Némethyné* (1942–) – K. István Amerikában élő unokája II. 423
- Kesserű Zsuzsanna, Haynalné* (1938–) – K. István Argentínában élő unokája II. 130
- Kesserűék II. 114, 140, 144
- Key, William Shaffer (1889–1959) – vörgy., a bp.-i am. misszió vezetője (1945–46) II. 277
- Keyes, Geoffrey (1888–1967) – am. altbgy., Salzburg központtal Ausztria am.-ak által megszállt zónájának pk. (1945) I. 19, II. 277
- Khevenhüller, Ludwig Andreas, gr. (1683–1774) – cs. tábornagy I. 110
- Kienzl, Wilhelm (1857–1941) – osztrák zeneszerző I. 88, II. 254
- Kienzlné – Wilhelm K. özvegye, Bad Aussee-i lakos (1945) I. 88, II. 254, 308
- Kincses Katalin Mária* (1968–) I. 7, 21, 126, 139
- Kipper, dr. – tartományi orvos tanácsos Gmundenben (1945) II. 320
- Király Kelemen → Köinig Kelemen
- Kirchner Vilma – id. Fogarassy Viktorné II. 139
- Kircsfalusy (Kirtsch) Vilmos, vitéz (1882–1949) – 1914-ben a kassai 34. gye. szds., ő tervezte az ezredplakettet, majd a két vh. között a 10. gye. pk., a 16. hadosztály és Szolnok helyőrség pk., 1936-tól tbk., MÁ barátja I. 343, II. 50, 65
- Kirtsch Vilmos → Kircsfalusy Vilmos
- Kis Domokos Dániel* (1968–) I. 21, 162
- Kisfaludy Sándor, kisfaludy (1772–1844) – költő, földbirtokos, katonatiszt I. 119, 122
- Kisóczy Pál (Pali) – az eperjesi gazdasági akadémia hallgatója (1918 k.) I. 59
- Kiss Ferenc (1893–1978) – színművész, a Nemzeti Színház igazgatója (1944), 1945-ben Ausztriába menekült, majd háborús bűnösként elítélték II. 146
- Kiss István (Pista) – törzsőrmester, szabolcsi patkolókovács, 1945-ben Markóék ausztriai menekülttársa II. 234, 247, 256, 260, 302
- Kiss Istvánné Erzsébet (Bözsi) – K. törzsőrmester felesége II. 230, 233, 260
- Kissling/Kißling, Rufolf (1882–1976) – osztrák katonatiszt, levéltáros, a bécsi Hadilevéltár igazgatója (1936–45) I. 204
- Kissel(I)y István, vitéz (1875–1937 u.) – a kassai 34. gye. fhdgy. (1915) I. 369
- Kiszely József, dr. – tart. szds. a 34. gye.-ben (1916), utóbb MÁV-főtanácsos II. 52
- Klaniczay Tibor (1923–1992)

- irodalomtörténész, akad. I. 16, 210–211, 218–219, 223
- Klasna, Leo – cseh szárm. am. fhdgy.,
Bad Aussee-i kat. kormányzó (1945. jún.)
II. 225, 248–249, 253, 265
- Klebsberg Kuno, gr. (1875–1932)
– jogász, politikus, művelődéspolitikus,
1921–22-ben belügyminiszter, 1922-től
1944-ig vallás- és közoktatásügyi
miniszter I. 117, 129, 133–135, 153
- Klézárék – győri család II. 341
- Klézárné Mariska néni – Markóék győri
ismerőse (1945) II. 352
- Klobusiczky Béla (1885–1959)
– eperjesi banktisztviselő, MÁ sógora,
Markó Erzsébet férje, 1914-ben
a 11. honv. gye. tart. fhdgy. I. 60, 347
- Klobusiczky Béláné → Markó Erzsébet
- Klotz család (XVII–XVIII. sz.)
– Matthias Klotz hegedűkészítő családja
I. 39
- Klotz, Matthias (Mátyás) (1653–1747)
– mittenwaldi (Németország) születésű
hegedűkészítő mester, Amati és Stainer
mintája u. készítette hangszereit I. 39
- Klöz György – az első bp.-i városfotós,
a Térképészeti és Könyomdai Müintézet
alapítója I. 69
- Klöz Pál (1874–1950/53 k.) – bécsi grafikai
főiskolát végzett fényképész, 1903-tól
társtulajdonosa az apja, Klöz György,
első bp.-i városfotós által alapított
Térképészeti és Könyomdai
Müintézetnek, MÁ muzsikustársa
és barátja a két vh. háború között és az
1940–50-es években I. 69, 89–90, 92
- Kmety György (1813–1865) – cs. kir. fhdgy.,
1848. okt. 30-tól őrgy., majd emelkedő
beosztások u. jún. 26-tól vörgy., 1849.
okt. 19-től a török hadseregben szolgál,
Izmail pasa néven dandártbk. I. 223
- Knapp, dr. – városi tiszti orvos Altaussee-
ben (1945) II. 212, 299, 322
- Kóbor Tamás, szül. Bermann Adolf
(1867–1942) – író, újságíró I. 179
- Koczor József – ev. tanító Jobaházán II. 130
- Koczor Józsefné – előbbi felesége II. 130
- Kocsy Erzsébet (Böske, Bözsi),
Asztalos Miklósné
– MÁ kamarazenesz társa I. 90–91
- Kodály Zoltán (1882–1967) – zeneszerző,
zenetudós, néprajzkutató, 1946–49 között
az Akad. elnöke I. 65, 76, 211
- Koelsch, Hermann – hamburgi
vegyészmérnök, tart. fhdgy.
a ném. hadseregben (1917) II. 54
- Koháry Mária Antónia (1797–1862),
Szász-Coburg-Gotha-i Ferdinánd György
felesége, az első magyar női zeneszerző
I. 368
- Kolozsváry Grandpierre Emil (1907–1992)
– író, műfordító, kritikus I. 226
- Komjáthy János (1865–?) – színész,
színigazgató, a kassai színház igazgatója
(1913 e.) I. 51
- Komjáthy Miklós (1909–1993)
– történész, levéltáros I. 216
- Komlóssy Andor (az András és Endre
keresztnevet is használta) (1899–1944?)
– alez., zljpk. az or. fronton (1944)
II. 131
- Komlóssy Andorné → Kazinczy Klára
- Komlóssy Éva (Évi) (1936–1982)
– K. Andor és Kazinczy Klára lánya,
Markó Irén unokája II. 131, 158
- Komlóssy István (Pisti) (1939–2006)
– K. Andor és Kazinczy Klára fia,
Markó Irén unokája II. 131, 144, 158
- Kopeczky János – rozsnói hegedűtanár,
MÁ első hegedűtanára (1893–1898)
I. 30–31
- Kopeczky néni – K. János felesége
I. 30–31
- Korányi Frigyes, tolcsvai, dr., br. (1828–1913)
– belgyógyász-orvosprofesszor,
egy. tanár, akad. I. 290
- Korányi Imre → Korenyi Imre
- Korányi Sándor (1866–1944) – orvos,
belgyógyász, 1935-től az MTA tiszt.,
1937-től ig. tagja I. 153
- Korenyi (Korányi Imre) – a komáromi
erőd hdgy. (1911) I. 285
- Kormányzó → Horthy Miklós
- Kornhaber Adolf, pilisi (1856–1917)

- tábornaszernagy, az 51. honv. gyho. pk. (1914–17) I. 373, 392
- Kornis (szül. Kremer) Gyula (1885–1958)
– filozófus, egy. tanár, piarista szerzetes, kultúrpolitikus, 1937-től akad., 1933–34-ben az MTA II. Osztálya ideiglenes elnöke, az Akad. ideiglenes elnöke (1945. márc. 7-től), elnöke (1945. máj. 28.–1946. okt. 29.) I. 145, 147–149, 211
- Korompay Ottó – a kassai 34. gye. 15. szd.-ának fhdgy. (1906), volt bécsújhelyi akadémiai hallgató I. 263, 268, 274
- Koromzay Dénes (1913–2001) – 1935-től a Magyar Vonósnégyes tagja, világhírű brácsista, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75
- Korzeniewski, Alexander Wassiliewitsz
– cári katonatiszt, majd albán királyi adótisztviselő, végül menekültként városi hivatalnok Altausseeben (1945) II. 305
- Kosak, Ferdinand (1856–1932) – altbgy., 1918-tól gyal. tbk., 1914. okt. és 1915. aug., majd 1916. aug. és 1917. aug. között a cs. és kir. 27. gyaloghadosztály, 1915. szept. és 1916. aug. között pedig a Kosak-csoport pk. az or. fronton I. 344, 362, 373, 376, 381, 385, 388, 399 II. 9, 11, 14, 21, 28, 34, 38, 41, 43
- Kosáry Domokos (1913–2007) – történész, Szekfű Gyula tanítványa, egy. tanár, akad., az MTA elnöke (1990–1996) I. 128, 198, 201–202, 216
- Kosatzky János – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa I. 256
- Koşay, Hamit Zübeyir (1897–1984)
– török régész, néprajztudós, tanulmányait Németországban végezte, majd 1924-ben Eötvös-kollégista, 1925-től az ankarai Nemzeti Oktatás Minisztériumának mts. I. 199
- Kossuth Károly – 1945-ben ausztriai menekült II. 316
- Kossuth Lajos (1802–1894) – államférfi, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szellemi vezére, a Batthyány-kormány pénzügy-minisztere (1848), Magyarország kormányzó elnöke (1849) I. 7, 16, 108, 122, 225, 228, 251
- Koszmovszky József (1881–1964) – vk. örgy., a 12. honv. gye. zlj.-pk. (1915), utóbb tbk., vezértanácsnok, 1925. jan. 1-jétől 1926. aug.-ig a HL főigazgatója, 1928. nov. 1-jétől altbgy., 1935-től ny. I. 136, 372
- Kovács Ágnes (1946–) I. 162
- Kovács Dénes (1930–2005) – váci születésű hegedűművész, MÁ közbenjárására a Zeneakadémiát gyermekkorában mint zseniális tehetség végezte el Hubay Jenő növendékeként. 1957-től haláláig a Zeneakadémia tanára, ahol az ő utasítására kapott önálló tanszakot a kamarazene, s ő alapította meg ugyanott a Kivételes Tehetségű Gyermek Képzőjét I. 82–83
- Kovács Ferenc, mádi (1876–?)
– MÁ bajtársa a cs. és kir. 34. gye.-ben, 1901-től fhdgy., 1911-től szds., 1914. aug.-ban az I. zlj. I. szd. géppuskaosztagának pk., 1917-től örgy., utóbb tbk. I. 325
- Kovács György, mádi (1840–1901)
– cs. és kir. altbgy., 1891-től a 6. hadtest (Kassa) vezénylő pk., valóságos belső és titkos tanácsos, 1897-től ny. cs. és kir. tábornaszernagy I. 43, 235
- Kovács János (1700 k.–?) – mérnök, kartográfus I. 110
- Kovács József – a kassai 34. gye. ref. táborigazgatója I. 315
- Kovács-Sebestény Borbála (Biri), Szalay-Marzsó Aladárné (1897–1978) I. 89
- Kovarcz Emil (1899–1946) – honv. örgy., majd nyilas politikus, a Szálasi-kormány minisztere, háborús bűnösként kivégezték II. 170, 175, 178, 182–184, 264, 320
- Kovács Ferenc, dr. (+1960 u.) – Dohnányi Mária férje, közgazdász, egy. tanár, amatőr csellójátékos, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75

- Kozma Andor (1861–1933) – költő,
műfordító I. 103
- Kozma Károly – a komáromi erőd hdgy. v.
fhdgy. (1911) I. 285
- Kozma Miklós (1884–1941) – katonatiszt,
politikus, 1919-ben a Nemzeti Hadsereg
propaganda- és védelmi osztályának
vezetője, 1922-től a Magyar Távirati
Iroda, 1925-től a Magyar Telefon-
hírmondó és Rádió Rt. elnöke, 1935.
márc. 4. és 1937. febr. 3. között
belügyminiszter, 1940-től Kárpátalja
kormányzói biztosa I. 120
- Köcsky Baby – csellista, 1927 u.
a Puky–Szathmáry–Nagy–Köcsky-
vonósnyegyes tagja, MÁ kamarazenesz
társa I. 76
- Kökényesdi László, vetési (1680?–1756)
– a Rákóczi-szabadságharc diplomatája,
a szabadságharc u. a cs. hadsereg tisztje,
1733-ban ezds., a lengyel örökösödési
háború idején (részben saját költségén)
saját ezredet állított ki, amely a 34. kassai
gye. „jogelődje” volt I. 111, 235, 263–264,
300
- Kökényesdi-hajdú II. 29
- König (1945-től Király) Kelemen (1893–1978)
– ferences szerzetes, író, lapszerkesztő
I. 176–177
- Köpeczi Béla (1921–2010) – történész,
irodalomtörténész, művelődéspolitikus,
akad., az MTA főtitkára (1972–75),
művelődési miniszter (1982–88) I. 16,
111, 162, 168, 214–217, 242, 264
- Körtvélyyessy Aladár (1857–1915)
– a 35. gye. tart. fhdgy. I. 364
- Kőszeghy-Winkler Elemér (1882–1954),
festőművész, művészettörténész,
1914–19 között a kassai múzeum
igazgatója, 1938–45 között az
Iparművészeti Múzeum főigazgatója
I. 310, II. 72
- Kövér Dezső, rétháti (1873–1933)
– a m. kir. III. Honvédkerület, a kassai
honvédezred zenekarának karmestere
(1905–33), MÁ kamarazenesz társa
I. 59
- Kövess Hermann, kövessházi br. (1854–1924)
– erdélyi ném. szárm. cs. és kir. tábornagy,
hadmérnök, a Monarchia fegyveres
erőinek utolsó pk. I. 360
- Kracker, Johann Lucas (Lukács) (1719–1779)
– a Monarchiában alkotó cseh szárm.
késő barokk kori egyházi festő I. 299
- Krafft von Delmensingen, Frau – ném.
hegedűművésznő, Konrad K. tbk. leánya
I. 75–76
- Krafft von Delmensingen, Konrad
(1862–1953) – bajor tbk., 1915–17-ben
az Alpenkorps vezénylője I. 75
- Krajnik család II. 144
- Krajnik Mária (1846–?) – Offenheimer
(1901-től Kazinczy) Gyuláné,
Komlóssyné Kazinczy Klára nagyanyja
II. 144
- Krátky István (1888–1956) – nagykanizsai
polgármester (1933–44) I. 175
- Kraus József (1868–1937 u.) – nemes,
1890-ig a bécsújhelyi akadémia
növendéke, 1901-től szds. és a kassai
34. gye. 15. szd.-ának pk., 1914-ben
örgy., a IV. zlj. pk. (1914–15), 1915-től
alez., 1918-ban ezds. I. 263, 313, 335,
340, 364, 367, 379, 385, II. 27
- Krauss, Johann Anton (Antal) (1728–1795)
– barokk kori egyházi szobrász,
leg híresebb alkotásai a jászói premontrai
templom oltárának alakjai I. 299
- Kreipner, Julius* I. 273
- Kreisler Oszkár (1877–1969)
– a komáromi cs. és kir. 13. utászlj.
fhdgy. (1902–11) I. 285, 288
- Krejčiné – egy bécsi gyáros felesége,
villatulajdonos Bad Aussee-ban (1945)
II. 186
- Kresz Géza (1882–1959) – hegedűművész,
zenepedagógus I. 93
- Kreutzer, Rodolphe (1766–1831)
– fr. hegedűművész, zeneszerző,
karmester, zenetanár I. 35, 94
- Kreuder, Peter (1905–1981)
– ném.-osztrák zeneszerző, 1945-ben
Bad Aussee-ban élt I. 87, II. 213, 308
- Krohn, Ilmari Henrik Reinhold (1867–1960)

- finn zeneesztéta, zeneszerző, organista, a helsinki egyetem tanára (1918–1935) I. 68
- Kubelik, Rafael Jeroným (1914–1996)
– cseh karmester és zeneszerző I. 52
- Kubicza Adél, Szabolcs Józsefné II. 139, 263, 296
- Kubinyi Gyula, vitéz, felsőkubini és deményfalvi (1877–1944) – altbgy., a HL igazgatója (1930. aug. 1.–1932. ápr. 30.), ny.-ként 1932. jún. 3-tól 1944-ig tiszteletdíjas I. 136
- Kubinyi János, dr. (1830–1911)
– Markó Sándor rozsnyói közjegyző helyettese, tart. husztártiszt I. 44, 237
- Kuenzlen Margit, Pavellić Emilné
– aarai szárm. kassai asszony, Sárkány Ilona barátnője I. 354
- Kukiel, Marian (1885–1973) – lengyel tbk., hadtörténész, akad., 1930-tól a krakkói Czartoryski Múzeum igazgatója I. 195, 205
- Kun (szül. Kohn) Béla (1886–1938 vagy 1939?) – kommunista politikus, hadügyi és külügyi népbiztosként a magyar tanácsköztársaság tényleges vezetője II. 73, 76, 91, 94
- Kun József* (1928–) I. 164
- Kun László (1869–1939) – karmester, zeneszerző, cimbalomművész, 1895-ben a kolozsvári Nemezeti Színház, 1896-ban a bp.-i Nemzeti Színház, 1897–1908 között a Vígszínház karnagya I. 52
- Kuncz Ödön, dr. (1884–1965)
– közigazdász, jogász, amatőr brácsista, 1984-től MÁ barátja, kamarazenész társa I. 91
- Kundmann – bécsújhelyi tánctanár (1903–1906 k.) I. 247
- Kunsch – késmárki tanár II. 211
- Kunschné → Goebel N.
- Kutákné – Sárkány Ilona komáromi zongoratanára I. 54
- Kuthy Dezső (1888–1973) – ev. püspök, az ev. egyház Országos Irodájának megszervezője és első főtítkára (1960 k.) I. 99
- Kuthy Erzsébet (Erzsike) – K. Dezső Monoron élő leánya I. 99
- Kutuzov (Golenyiscsev-Kutuzov), Mihail Illarionovics (1745–1813) – or. tbk., a napóleoni háborúk korának legnevesebb cári hadvezére I. 19, II. 20
- Kuula, Alma Johanna Silventonien (1884–1941) – szentpétervári születésű finn énekesnő (alt), Toivo K. felesége I. 68
- Kuula, Toivo timoteus (1883–1918)
– finn karmester és zeneszerző I. 68, 83
- Küster, Thomas* I. 201
- La Motte, de** (*Lamotte*) – fr. (lotaringiai) szárm., Mo.-on meghonosodott nemesi család I. 65
- Lábán Antal (1884–1957)
– irodalomtörténész, 1924–1934 között a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója I. 129
- Labitzky, Joseph (Labický, Josef) (1802–1881)
– cseh szárm. zeneszerző, hegedűművész és karmester, 1835-től a karlsbadi fürdőzenekar karmestere I. 26
- Laczfó Richárd, dr. (+1945 u.) – második hegedűs, MÁ kamarazenész társa a két vh. között, rendőr főtanácsos, 1945-ben a Bayreuthba kitelepült magyar rendőrség vezetője I. 79–80, 89, II. 266
- Laczy Zoltán – pécsi postatisztviselő, tart. hdgy., Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 271, 329–330
- Laczy Zoltán kislánya(i) II. 271, 329
- Laczy Zoltánné II. 271
- Lajos, I. (Nagy) Anjou (1326–1382)
– 1342-től magyar, 1370-től lengyel király I. 200, 355
- Lajos, II. Jagello (1506–1526) – 1508-tól Magyarország, 1509-től Csehország királya I. 187, 200, 257
- Lajos, XIV. Bourbon (1638–1715)
– fr. király I. 111, 192–193, 229
- Lakatos Géza, vitéz, csíkszentsimoni (1890–1967) – vezds., 1944. aug. 29.

- és okt. 15. között miniszterelnök I. 15, II. 121–123
- Lakatos Gézáné → Szomjas Lujza
- Lakatosék II. 122–123
- Lakos Endre (1919–1969) I. 176
- Lambert József – Beszkárt-tisztviselő, 1945-ben tart. fhdgy. a 204. munkásdandárnál, Markóék ausztriai menekülttársa II. 188, 200, 236, 247–250, 293, 336
- Lamotte → La Motte, de
- Lánczy Gizella (1880–1951) – 1901-től Puky Endréné, amatőr zongorajátékos I. 59, 73, 77–78, 90
- Landler Jenő (1875–1928) – szociáldemokrata politikus, a Tanácsköztársaság alatt belügyi és kereskedelmi népbiztos, majd a Vörös Hadsereg hadtestpk., végül főpk. (1919) II. 78–79
- Lanner, Joseph (1801–1843) – osztrák zeneszerző, elsősorban keringőőről híres bécsi muzsikus I. 26
- Lányi István – gazdasági szds. a 204. munkásdandár tisztje, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 132, 140, 156, 160, 172, 212–213, 218, 263, 270, 272, 274, 291–292
- Lányi Istvánné (Muczi) II. 258, 263
- Lányiéék II. 162, 288
- Lányi-Lindner (191?-ig Lindner) Gusztáv, vitéz, lovag (1867–1941) – 1889-től hdgy. a kassai 34. gye.-ben, majd szds.-i rangban ezredsegédtiszt (1906–12), 1912–17 között az I. zlj., 1917–18-ban a cs. és kir. 123. gye. pk., 1919 őszétől napidíjas a kassai Állami erdészeti Hivatalban. A cseh uralom elleni titkos szervezkedés vezetője, ezért 1920. ápr. 13-án letartóztatják, 1921-ben kötél általi halálra, majd 10 évi szabadságvesztésre ítélik, 1922. febr. 3-án fogolycserével szabadon távozhat Mo.-ra, 1922. szept. 1-jétől tbk. (a rejtés miatt vezértanácsnok), rokkantügyi főfelügyelő I. 277, 291, 295, 313, 330, 375, 390, 397–398, II. 24, 53, 55–56, 64, 71, 80–83
- Lányi-Lindner Sándor, vitéz, lovag (1898–1937 u.) – 1915-től a kassai 34. gye. hdgy., 1916-tól fhdgy., 1917–18-ban az I. géppuszkaszd. pk., utóbb őrgy. I. 330, 398
- László (1925-ig Laucsek) Dezső, vitéz (1893–1949) – 1943-tól altbgy., 1944. okt. 16-tól az I. magyar hadsereg pk., nov. 1-jétől vezds., háborús bűnösként kivégezték II. 175
- László József, kajászőszentpéteri (1890–?) – alez., tanári, végzettségű levlétáros, a Sorbonne-on végzett egy évet, a HL-ban 1932. nov. 1-je és 1949. jún. 27. között az iratrendezési alosztály vezetője, majd az I. vh. kutatója, MÁ barátja I. 117, 192, 208, 210
- László N. – ezds., a 204. munkásdandár egyik ezredének pk. (1945) II. 163
- Lászlóffy Aladár – Markóék dénesházai birtokszomszédja Oszhely-pusztán II. 120, 124, 140, 311
- Lászlóffy Elsie – festőművész II. 126, 339
- Lászlóffyék II. 121, 128, 140, 142, 173, 200, 234, 287, 341, 346
- Latterer von Lintenburg, Konstantin Ritter – fhdgy., a kassai 34. gye. segédtisztje (1906) I. 262, 265
- Lauffen – tbk., a prágai kerület pk. (1916) II. 45–46
- Laugner – osztrák fhdgy. (1917) II. 56
- Laumann Róbert (1870–1930) – hangszerész, hegedű-, cselló- és nagybőgőkészítő mester I. 37, 40, 77, 81–82, 93
- Laurisin Lajos (1897–1977) – operaénekes (tenor), a bp.-i Operaház tagja I. 85
- Laurisin Miklós (1899–1949) – zongoraművész, a Zeneakadémia tanára I. 67
- Lázár Éva (Évi), Gálosy Józsefné II. 139, 230–231, 233, 239, 256, 267, 269–270, 274–275, 292, 299, 305, 307, 321–322, 329, 331
- Lázár Flórián (+1945) – egy am. autó által Ausztriában halálra gázolt honv. II. 203
- Lederer von Borszczewka, Henrik (1863–?) – 1911–12-ben a komáromi 83. gye.

- zlj.-pk., 1915-ben ezds., az egri 60. gye.,
majd a VI. dandár pk., utóbb altbgy.
I. 391, 395, 397–400, II. 9–10, 21, 24
- Leeb, Johannes Georgius (1700 k.–1760 k.)
– pozsonyi hegedűkészítő mester I. 39
- Legeza János (1889–1953) – vőrgy.,
1945-ben a Bajorországba menekült
magyarok egyik vezetője II. 266
- Lehár Ferenc (1870–1948) – zeneszerző,
operettkomponista, karmester I. 48,
51, 254
- Lehmann, Gottfried (†1702)
– a bécsújhelyi börtön pk.,
II. Rákóczi Ferenc fejedelem szökésében
való közreműködéséért kivégezték
I. 241–242
- Lehoczky Nóra – az 1890-es években
a rozsnói ev. leányinternátus
zongoratanárnője I. 34–35
- Lehoczky-Semmelweis András
(máshol Andor) (1885–1970?)
– anyai ágon S. Ignác unokája, 1895-ben
veszi fel a Semmelweis nevet, hogy
a név fennmaradjon, MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa I. 256
- Leihér, dr. – bécsi orvos II. 322
- Leiherné – előbbi felesége, Neugebauerne
Goebel Magda barátnője, altaussee-i
menekült (1945) II. 322–323
- Leitner – tart. zászlós vagy hadapród
(két külön személy?), Markóék ausztriai
menekülttársa (1945) II. 210, 276,
278–279, 282, 335–337
- Leitnerné – L. zászlós felesége II. 212
- Leitnerné – L. hadapród édesanyja II. 336
- Lemaire (Le Maire), Louis (1664/66 k.–
1754) – fr. hadmérnök brigadéros a kuruc
hadseregben I. 93, 194, 221, 229
- Lencse János – Markóék mellé rendelt
Veszprém m.-i segédszolgálatos gazda
(1945) II. 134
- Lengyel Richard – MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa (1903–06) I. 256
- Lenhossék Mihály (1863–1937) – orvos,
anatómus, 1897-től az MTA lev., 1903-tól
rend., 1933-tól ig., 1934-től tiszt. tagja
I. 153–154
- Lenkefi Ferenc* (1962–) I. 8, 20
- Leoncavallo, Rugg(i)ero (1857–1919)
– ol. zeneszerző, zongorista I. 48
- Lesniewski, dr. – varsói közgazdasági egy.
tanár, 1945-ben altaussee-i menekült
II. 227
- Levi – zsidó szárm. or. közlegény (1917)
II. 57
- Levi, Mario Attilio (1902–1998)
– ol. történész, régész, a milánói
egyetem tanára I. 201
- Lewalt-Jeziński László (1909–1995)
– vk. őrgy., 1945-ben Solymossy Ulászló
vőrgy. beosztott tisztje Ausztriában
II. 308
- Lewandowski, dr. – bécsi közgazdász
tanár (1945) II. 333
- Lékai Lajos* (1916–1994) I. 187
- Lichtenstein László, homrógdi (1875–1949)
– földbirtokos, ev. egyházkerületi
felügyelő, miskolci főispán I. 175
- Liebisch, Bernhard von – por. vk. szds.
vagy őrgy., ideiglenesen a 27. hadosztály
vk. főnöke (1916) II. 50, 55–56
- Lieckfeld – ném. szds. (1917) II. 56
- Ligeti Antal (1823–1890) – festőművész,
az idealisztikus tájképfestészet
keimelkedő alakja I. 150
- Ligeti Miklós (1871–1944) – szobrász
II. 104
- Lillin Károly – mérnök, tart. fhdgy.,
a 204. munkásdandár tisztje,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 139
- Lind af Hageby – svéd őrgy. (1917) II. 59
- Lindenschmidt – bácskai magyar
kötélgyáros, altaussee-i menekült (1945)
II. 257–258
- Lindenschmidték II. 295, 308
- Lindenschmidtné – L. kötélgyáros felesége
II. 257
- Linder Béla (1876–1962) – tüzér ezds.,
1918. okt. 31. és nov. 9. között
a Károlyi-kormány hadügyminisztere
II. 70
- Lindner Gusztáv
→ Lányi Lindner Gusztáv

- Lindner kapitány/szds.
→ Lányi Lindner Gusztáv
- Lindner Márton (Marci) – 1945 előtt
a Testnevelési Főiskola tanára II. 333
- Lindner Róbert, lovag (1896–1914)
– a kassai 34. gye. zászlósa,
Lányi Lindner Gusztáv fia, 1917–18-ban
az 1. géppuskás szd. pk. I. 330
- Lindner Sándor → Lányi-Lindner Sándor
- Linortner, Johann – 1945. máj. 8. és aug. 3.,
majd 1946. aug. 1. és 1955. márc. 26.
között Altaussee polgármestere
II. 193, 281
- Linsingen, Alexander von (1850–1935)
– ném. tábornagy I. 385
- Lipót, I. Habsburg (1640–1705) – 1657-től
magyar király, 1658-tól ném.-római
császár I. 165
- Lipót bajor kir. hg. (1846–1930)
– József Ágost főhg. apósa, tábornagy,
1917-ben arcvonalpk. az orosz fronton
II. 61.
- Lippay Malvin, zombori – vagonos
Győr vm.-i birtokos, Gyapay Dénes
felesége, MÁ feleségének anyai nagynénje
és gyermekkori nevelőanyja I. 292
- Lippo – or. tiszt, a 200. kronstadti ezred
segédtsíztje (1917) II. 56
- Litolff – szudéta-ném. szárm., Mo.-on élő
textilmérnök, ausztriai menekült (1945)
II. 308, 333–334, 341
- Litolff, Helga – a textilmérnök lánya II. 333
- Litolff család II. 332–333
- Litolffné – a textilmérnök magyar szárm.
felesége II. 333
- Littmann Sándor (+1944–45 k.)
– kassai bornagykereskedő, Budapesten
a holocaust áldozata lett I. 318
- Livius, Titus (Kr. e. 59 k.–Kr. u. 17)
– római történetíró I. 105
- Lobe, Johann Christian (1797–1881)
– ném. zeneszerző, zeneteoretikus I. 34
- Lóga néni, özv. – 1906-ban MÁ szállásadója
Kassán I. 267
- Lončarivić (később Loncarevic-Syposs)
Nándor (1880–?) – tüzér fhdgy. a cs. és
kir. 7. vartüzér zlj.-nál Komáromban
(1911–12), 1925-től ezds., 1929-től ny.
I. 288
- Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660)
– I. Rákóczi György erdélyi fejedelem
felesége I. 308
- Lorey, Hermann (187–1954) – ném. fregatt-
kapitány, 1924-től ellentengernagy,
a berlini haditengerészeti múzeum
igazgatója I. 204
- Lotharingiai Károly
→ Károly Lipót, Lotaringiai hg.
- Lotz Károly (1833–1904) – festőművész
I. 63, 150
- Löbl Frigyes – őrmester, 1915. jan. e.
a kassai 34. gye. élelmezési altisztje,
ezu. MÁ ezredsegédtsíztje beosztottja,
jelentéseinek végső formába öntője
I. 374–375, 391, II. 13, 15
- Löffelholtz, Georg Wilhelm, br.
(1661?–1718/19 k.) – cs. altbgy., 1710-ben
Lőcse elfoglalója I. 229
- Ludvig (*Ludwig*) György (1871–1946)
– MÁ rozsnyói öreg diák társa,
majd bajtársa a 34-eseknél, gyal. tbk.,
végül vezds. I. 91, 103, II. 216
- Ludwigné – a Bad Aussee-i am. pság. rom.
szárm., magyarul is tudó tolmácsnője
(1945) II. 225, 232
- Lukács Béla (1882–1965) – 1931. júl. 1-jétől
a HL mts., főigazgatója (1932. máj. 1.–
1936. ápr. 30.), 1936. aug. 1-jétől ny.,
1937-től c. altbgy., 1949-ig tisztelet-
díjasként dolgozik, majd Svájcba települ
I. 136
- Lukácsy József – az 1890-es években
a rozsnyói székesegyház orgonistája
(regens chori) I. 35, 60
- Lukas, Karl Albert Freiherr von (1861–1932)
– 1913-ban a bécsi helyőrség pk., vörgy.,
1917-től altbgy. I. 301
- Lukes, J.* I. 237
- Lukinich Imre (1880–1950) – történész
I. 14, 118, 122, 126, 128, 137, 145, 147,
149, 152, 155, 162, 172, 192, 211
- Lupaș, Ioan (1880–1967) – rom. történész,
akad., politikus, ortodox teológus
I. 201

- Lupkovics Miklós, vitéz szepeskörtvélyesi (1880–1940) – tűzér szds., a kassai cs. és kir. 6. tábori tarackezred tisztje (1916), 1928-tól tbk. II. 37, 75
- Luther Márton (Luder, Martin) (1483–1546) – teológus, lelkész, bibliafordító, a reformáció szellemi atyja I. 71, 200
- Lutitszky Jenő, dr. (1882 k.–1945 u.) – 1937-től igazságügyminisztériumi tanácsos, 1940. dec. 30-tól miniszteri titkár, 1941. jan. 8-ig elnöki osztályvezető, 1943. nov. 9-től államtitkár, amatőr brácsista, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75, 79–80, 89
- Luxemburgi Zsigmond → Zsigmond
- Luzzatto (*Luzzanto*), Wanda (1919–2002) – ol. hegedűművész (1948 k.) I. 91
- Lütgendorff, Willibald Leo, Freiherr von (1856–1937) – zenei szakíró I. 39
- M.** (Misnay?) Anna, dr. – M. Gy. őrgy. nővére, orvos, nyilas szimpatizáns II. 138, 232
- M. (Misnay?) C. (1920 k.–?) – M. Gy. őrgy. (vagy M.-né?) előző házasságából való leánya II. 138
- M. Gy. (Misnay György?) – őrgy., a 204. munkásdandár vk. főnöke, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 112, 131, 136, 138, 140, 143, 178, 183, 191, 196, 201, 205, 207, 210–211, 221, 228, 232, 234, 237, 239, 241, 246, 249–250, 260, 263, 265, 267–269, 271–272, 275, 278–279, 281–282, 284, 287–289, 292, 294, 303–304, 306, 313, 318, 320
- M. Gy.-né – M. őrgy. felesége, gépíronő a dandárpság.-on II. 138, 195, 211, 233, 240–241, 250, 268, 277, 289, 313, 318, 320
- M.-ék, M. házaspár, M. őrnagyék II. 134, 180, 203, 240–241, 243, 259–260, 263, 267, 278, 292, 296–297, 300, 306, 310, 320, 327
- Machlup Adolf (1833–1895) – testvérével, Edével 1855-ben az első magyar bőrgyár alapítója I. 251
- Machulp Ede – testvérével, Adolffal 1855-ben az első magyar bőrgyár alapítója I. 251
- Mackensen, Hans Georg von (1883–1947) – diplomata, 1933. dec. és 1937. ápr. 15. között a Németbirodalom bp.-i rendkívüli követe, meghatalmazott miniszteri rangban, majd államtitkár I. 157
- Mackensen, Ludwig Friedrich August von (1849–1945) – szászországi szül. por. kir. katonatiszt, majd ném. cs. tábornagy I. 157, 385
- Madarász, dr. (?) – hdgy. a 34. gye.-ben, vonatpk. (1916) II. 41, 43
- Mádi Kovács György → Kovács György, mádi
- Madzsar Imre (1878–1946) – történész, 1925-től az MTA lev., 1938-tól rend. tagja I. 152
- Maginot, André (1877–1932) – fr. hadügyminiszter, róla nevezték el a kezdeményezésére kiépített vonalat, a fr. határt Németország, Olaszország és Luxemburg felől védelmező, korszerű erődrendszert II. 153
- Mágócsy-Dietz (szül. Dietz) Sándor (1855–1945) – botanikus, 1897-től az MTA lev., 1908-tól rend., 1937-től tiszt. tagja I. 151
- Magyar Kornél – hdgy., a 204. munkásdandár tisztje, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 172, 285
- Magyar Tünde* (1965–) I. 20
- Maharbal (Kr. e. II. sz.) – karthágói hadvezér I. 203–204
- Major (Mayor) Miklós százhídvegi (1887–1978) – ezds., 1939. máj. 1-jétől altbgy., 1926. okt. 26-tól a HL irodalmi osztályának mts., 1931. szept. 1. és 1936. nov. 1. között az irodalmi osztály vezetője, 1939. márc. 1. és 1941. aug. 1. között a HL pk., 1941. nov. 1-jétől ny., 1943. nov. 1-ig tiszteletdíjas I. 136
- Makkai László (1914–1989) – történész, egy. tanár I. 189–190
- Maleczky Bianka (1889–1946) – operáénekes (szoprán), az 1920–30-as

- évekig a magyar Operaház tagja,
majd a Zeneakadémia énektanára
I. 67–68
- Mályusz Elemér (1898–1989) – történész,
középkorász, 1930-tól az MTA lev.,
1941-től rend. tagja I. 151, 173
- Manzer, Robert (1877–1942) – cseh zenész,
1916-ban a karlsbadi fürdőzenekar
karmestere I. 57–58, II. 47–48
- Manzerné – Robert M. felesége II. 47
- Márai (szül. Grosschmid) Sándor
(1900–1989) – író, költő, újságíró I. 166
- Marenzi – ol. szárm., Mo.-on
meghonosodott főúri család I. 65
- Mari → Nagy Mária
- Mária, Habsburg (1505–1558)
– ausztriai főhgnő, I. Miksa császár
unokája, 1522–26 között II. Lajos
magyar és cseh király felesége I. 257
- Mária Terézia, Habsburg (1717–1780)
– magyar királynő (1740–80) I. 44,
104, 106, 11, 117, 120, 129, 176, 184,
188–190, 198, 235, 237, 241–242, 259,
264, 266, II. 106, 307
- Marianne – Markóék közeli rokona vagy
ismerőse Budán, az Attila utcában (1945)
II. 347, 352
- Máriássy Andor (1886–1934) – fhdgy.,
berzétei földbirtokos család sarja,
1886–1912-től a komáromi erőd zlj.
segédtsíztje, MÁ barátja I. 293
- Maric György – szds., a kassai 34. gye.
14. szd.-ának horvát szárm. pk. (1906)
I. 263
- Marius, Caius (Kr. e. 157–87)
– római hadvezér II. 102
- Marjay Frigyes (1897–1946) I. 163
- Márki Sándor (1853–1925)
– történész, egy. tanár, akad.
I. 147–148, 229
- Markó András (1832–1881) – MÁ apai
nagyapjának öccse I. 26, II. 111
- Markó András (1947–) – MÁ Sándor nevű
unokaöccsének, ill. nevelt fiának fia,
könyvüzénész I. 18, 25, 28, II. 112,
114, 125, 206, 246, 260
- Markó Árpád (Árpi) (1944–) – MÁ Sándor
nevű unokaöccsének, ill. nevelt fiának fia
I. 28–29, II. 114, 228
- Markó Árpádné → Sárkány Ilona
- Markó család I. 26, 28, 40, 146, 238
- Markó Elek, id. II. 143
- Markó Elek, ifj. – előbbi fia,
okleveles kultúrmérnök II. 143
- Markó Erzsébet (1889–1924) – MÁ húga,
Klobusiczky Béla eperjesi banktisztviselő
felesége I. 28–29, 60, 347
- Markó Gerő – tengerésztiszt (1902),
1913-ban szds. és Ferenc Ferdinánd
szárnysegédje, MÁ unokafivére
I. 302–304
- Markó Gusztáv (Gusztai bácsi) (1854–1934)
– mérnök, 1906 k. a kassai államépítészeti
hivatal elnöke, MÁ nagybátyja I. 279
- Markó Ilona (Ilonka) (+1917)
– Széman József felesége,
MÁ nagynénje I. 53, 279
- Markó Irén (Irénke) (1888–1976)
– Markó Gusztáv leánya, előbb
Kazinczy Imréné, majd
Stemmer Lászlóné, MÁ unokahúga
I. 279, II. 120, 124, 131, 139, 143–144,
150, 153, 158, 175, 178–179, 211, 213,
219, 264
- Markó István (1946–) I. 21
- Markó István – bp.-i kir. közjegyző
(1930-as évek), MÁ unokafivére I. 146
- Markó János, dr. (1881–1927)
– rozsnyói közjegyző, MÁ bátyja
I. 28–30, 33–34, 37, 60, 291, 311, II. 71
- Markó Jenő (1883–1958) – MÁ unokabátyja
II. 316
- Markó Jenőné → Gajzágó Ilona
- Markó Jolán (Jolus) (1874–1945)
– MÁ húga, Radwány Istvánné
I. 28–29, 42, 60, 149, 259–260, II. 286
- Markó József (1791–1849) – MÁ dédapja
II. 111
- Markó László (Laci bácsi), dr. (1848–1918)
– MÁ nagybátyja, 1872-ben a bécsi
orvosi egyetemen szerzett diplomát,
1874-től miskolci orvos,
Borsod m. főorvosa I. 238
- Markó Lenke (1918–1997)

- MÁ unokahúga és nevelt leánya I. 29, 81
- Markó Matild (1879–1932) – MÁ nővére, Raisz Dezsőné I. 28–29, 86
- Markó Pál (1751–?) – vállalkozó, gyáros, 1782-ben a rozsnói bőrgyár megalapítója, MÁ felmenője I. 8, 251
- Markó Sándor, dr. (1847–1912) – parlamenti gyorsíró, jogász, jogi szakíró, ügyvéd, királyi tanácsos, az első rozsnói közjegyző, Kassai Királyi Közjegyzői Kamara alapító tagja, és titkára. 2008-ban róla nevezték el a Magyar Országos Közjegyzői Kamara egyik legnevesebb díját. Kiváló amatőr zongorista, MÁ édesapja I. 8, 26–29, 31–32, 34–37, 42–44, 57, 60, 103–104, 107, 109, 146, 236–240, 258, 279, 291–292, 311
- Markó Sándor, dr. (1917–2002) – M. János fia, MÁ unokaöccse és tíz éves korától nevelt fia I. 14, 21, 28–29, 82, 88, 90, 92, II. 118, 128, 151, 198, 230, 265, 272, 286, 293, 316, 328, 341, 346–347, 352–354
- Markó Sándorné (MÁ anyja) → Sztehlo Anna
- Markó Sándorné (MÁ menyje) → Székely Magdolna
- Markó Zoltán – vasgyáros, a XX. sz. első évtizedeiben vagyonos vaskereskedő, MÁ rokona I. 279
- Márkus Andrea* (1963–) I. 20
- Marl, Peter (Péter) – Krungl községbeli osztrák gazda, 1945. máj. 2-án Markóék szállásadója II. 185
- Marschall grófné – krakkói önkéntes ápolónő (1914) I. 350–352
- Martinovics Ignác (1755–1795) – bölcsleti, teológiai dr., fizikus, kémikus, a magyar jakobinus mozgalom vezetője I. 119
- Marton – ny. szincai tanító (1912) I. 263
- Marzso Tibor, vitéz, verebélyi (1865–1925) – 1911-től őrgy. a 34. gye.-ben, 1914-től alez., zlj.-pk., 1915-től ideiglenes, 1916. nov.-tól ezds.-i előléptetéssel végleges ezredpk., 1918 u. ny. I. 10, 295, 297, 313, 330, 344, 347, 349, 364, 378–379, 390, 397, II. 12, 18, 21–22, 24, 27–28, 37–38, 43–44, 51–53, 58–59, 61–62, 69–70
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937) – Csehszlovákia megalapítója és első elnöke (1918–35) II. 82
- Maszny Pál – rozsnói ev. kántor, okleveles zongoratanár, orgonista, MÁ zongoratanára I. 29
- Matasovszky Edit, Tunnerné – Sárkány Ilona győri barátnője I. 70–71
- Matejka (1930-as évek) – kereskedelmi iskolai ny. igazgató, Brahms barátja I. 64
- Matherny Ödön (1882–1955) – 1908-tól hdgy. a 34. gye.-ben, 1914-ben szds., 1917–18-ban zlj.-pk., ill. hadművelleti ezredsegédtiszt, végül c. altbgy. II. 62
- Matusovszky András (Bandi), dr. – sebészorvos, nőgyógyász, egy. tanár, 1936-tól a békéscsabai kórház osztályvezető főorvosa, a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 62–63
- Mátyás, I. (Hunyadi) (1443–1490) – 1458-tól magyar király I. 251
- Mátyás Sándor, vitéz pávai (1874–1946) – a cs. és kir. 85. gye. tisztje, 1920–21-ben alez. a ceglédi gye.-ben, utóbb az I. kerékpáros zlj. (1921–22), majd a m. kir. 2. honv. gye. pk. (1922–25), 1929-től ny. és c. altbgy. II. 95–96
- Mattyasovszky Mátyás, alsómátyásfalvi (1858–1921) – 1912-től br., M. Zoltán apja I. 256
- Mattyasovszky Zoltán Tamás, alsómátyásfalvi, br. (1885–1958) – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa, később huszár őrgy. I. 256
- Mauritz Béla (1881–1971) – mineralógus, egy. tanár, 1913-tól akad. I. 152
- Mayer (Malonyay) (+1944 k.) – pesti ügyvéd, MÁ osztálytársa Rozsnón, amatőr zongorista I. 35
- Maynard, Earl of – am. fhdgy., Davits alez. segédtisztje (1945) II. 237, 239, 249, 265

- Mazas, Jacques Féréol (1782–1849)
– fr. zeneszerző, karmester,
hegedűművész és zenepedagógus
I. 34–35
- Meangya, Stephan (István)
– ny. műszaki törzskari ezds.,
a bécsújhelyi akadémia vérépítészetan
tanára (1903–06 k.) I. 247
- Meggyesi – késmárki tanár II. 199
- Meggyesiné – előbbi özvegye, 1945-ben
lányaival együtt Altaussee-ban él II. 199
- Meggyesi Piroska (?) – előbbi leánya,
Reich Árpádné menyee II. 216, 340
- Meggyesi N. (vagy Piroska?) – előbbi nővére,
Gresch Tiborné II. 216–217, 322,
327–328
- Melartin, Erkki (1875–1937)
– finn zeneszerző, a helsinki
zeneakadémia igazgatója I. 68, 83
- Melior, Wilhelm Theodor Johann von
(1853–1940) – ném. altbgy.
az or. fronton (1916) II. 51
- Melmgren – svéd szds. (1917) II. 59
- Mende család, Mendéék – Altaussee-ban
lakó magyar család (1945) II. 292
- Mendelssohn-Bartholdy, Jakob Ludwig
Felix (1809–1847) – ném. zeneszerző,
karmester, zongora- és orgonaművész
I. 26–28, 34, 37, 48, 52–53, 58, 60, 70,
75–76, 85, 91, 98, 254, II. 47
- Merán – Ikényben birtokos gr.-i család
II. 234
- Mester (Mankovits) Zoltán (?–1945)
– nyíregyházi szárm. zászlós,
Markóék tüdővészben elhunyt
ausztriai menekülttársa II. 236
- Mesterházy József* II. 423
- Mestitz János – ezds. a kassai 9. honv. gye.-
ben, 1920-ban kéri a csehszlovák
hatóságoktól nyugállományba vételét
II. 80
- Mészáros Kálmán* (1973–) I. 7–8, 21, 126,
162
- Mészáros Lázár (1796–1858) – honv. altbgy.,
hadügyminiszter, a Magyar Tudós
Társaság tagja I. 230, 264
- Michel Ferenc (1869–?) – kapitány, 1904-től
a kassai 34. gye. 12. szd.-ának pk.,
1916-tól alez. és a pótlj. pk., 1937-ben
ny. ezds. I. 295, II. 48–49, 65
- Mihailović (Mihajlovits), Draža (1893–1946)
– szerb tbk., a csetnikmozgalom vezére
II. 280
- Mihalik – hdgy., szakaszpk. a 34. gye.-ben
(1916) II. 27
- Mihalik Sándor, hernádszurdoki (1900–1969)
– művészettörténész, muzeológus,
1939-től a kassai múzeum igazgatója,
1946–65 között a Nemzeti Múzeum
főigazgató-helyettese I. 222–223
- Mihály, I. (1921–) – rom. király (1927–30
és 1940–47) II. 293
- Mikes Kelemen (1690–1761)
– Rákóczi belső híve és bujdosótársa,
a Törökországi levelek szerzője II. 257
- Miklós Béla, vitéz, dálnoki (1890–1948)
– vezds., 1944–45-ben az Ideiglenes
Nemzeti Kormány (Miklós-kormány)
elnöke II. 240, 242, 255–256, 271, 276,
295–296, 299, 307–308, 318, 334–335
- Miklós, II. (Nyikolaj Alexandrovics Romanov)
(1868–1918) – 1917-ig Oroszország
cárja, Lengyelország és Finnország
nagyhercege I. 314, 356
- Mikoletzky Ferenc – szds. a kassai 34. gye.-
ben (1914) I. 329, 332
- Miksa Emanuel/Emánuel, II.
(Maximilian Emanuel) (1662–1726)
– bajor választófejedelem I. 164, 221
- Miksa, I. Habsburg (1459–1519)
– ném.-római császár (1508–19) I. 257
- Mikszáth Kálmán (1847–1910) – író II. 230
- Mikuleczky Anna (Annuska) – M. Gyula
unokahúga, egy ideig Volant Andrásné
II. 177
- Mikuleczky Gyula, dr. – borsodi alispán
(1922–44), MÁ unokahúgának férje
I. 73, 86, II. 114–115, 117–119, 177,
347
- Mikuleczky Gyuláné → Raisz Emma
- Mikuleczky Ilona (1876–1960)
– M. Gyula nővére,
1909-től Kérészy Barnáné II. 347
- Mikuleczky Ilona (Ilonka) (1942–)

- M. Gyula és Raisz Emma leánya,
MÁ unokahúga I. 87, II. 114
- Mikuleczkyék – M. Gyula családja I. 87,
II. 347
- Mikulikné, özv. → Bretz Jolán
- Mikus-Csók István – dalszerző,
orgonaművész (1950–60 k.),
Ruzicska Erzsébet nagybátyja I. 94
- Milkovich (Markónál: Milkovits) Imre
(1904–?) – 1944. jan. 1-jétől gyal. őrgy.,
a 204. munkásdandár tisztje, Markóék
ausztriai menekülttársa (1945) II. 304
- Millerand, Alexandre (1859–1943)
– fr. jogász, miniszterelnök (1920),
majd államelnök (1920–24) I. 204, II. 80
- Milotay István (1883–1963) – újságíró, író,
politikus I. 122
- Milz – a kassai 34. gye. kezelőtisztje I. 268
- Mirbach (?) (XIX. sz. II. fele – XX. sz. eleje)
– osztrák katonairó I. 237
- Miskolczy Ambrus* (1947–) I. 199
- Miskolczy Gyula (1892–1962) – történész,
levéltáros, 1933-tól az MTA lev. tagja,
egy. tanár, 1935-től a bécsi Collegium
Hungaricum vezetője I. 129
- Miskolczy István (1881–1937) – piarista
szerzetes, történész I. 177
- Mittacsek Árpád – a komáromi utász-zlj.
felvidéki szárm. hdgy. (1911) I. 285–286
- Mitzka – MÁ bécsújhelyi akadémiai társa,
1916-ban vk. őrgy. II. 23
- Mladenović György (+1910) – ezds.,
a kassai 34. gye. pk. (1906–1910)
I. 265, 270, 277, 280, 288–289, 291
- Mladenović Györgyné → Stefanovits/
Stefanovics Zora (Zorica) I. 277
- Mogán Béla – a komáromi erőd hdgy.
v. fhdgy. (1911) I. 285
- Mollay Károly* (1913–1997) I. 164
- Molnár Albin – banktisztviselő
a Nemzeti Bankban (1930 k.) I. 136
- Molnár Antal (1890–1983) – zenetörténész,
brácsaművész, a Waldbauer–Kerpely-
kvartett alapítója I. 43
- Molnár Rudolf (Rudi), dr. – monori
ev. lelkész az 1960-as években a turkui
(Finnország) egyetem rektora I. 98–99
- Molnárék (M. Rudolf és Elmi Helkiö)
I. 99
- Molnos-Müller (szül. Molnosy Müller)
Lipót (1897–1982) – a Párizsi Magyar
Intézet igazgatója (1928–1943) I. 194
- Molotov, Vjaszecsav Mihajlovsz
(1890–1986) – szovjet külügyminiszter
(1939–49 és 1953–56) I. 19, II. 338
- Monostory Ferenc, vitéz (1894–?)
– honv. ezds. (1944) II. 119
- Montenuovo, Alfred, hg. (1854–1927)
– a bécsi cs. udvar főudvarmestere
(1909–17) I. 302, 304
- Morawek István (Pista) – MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa, barátja I. 256
- Mortenson dán lovaskapitány (1944) II. 116
- Móricz Zsigmond (1879–1942) – író,
újságíró I. 123
- Moser, dr. – főigazgató (1945) II. 269
- Mosolyi Géza, dr. – kassai városi orvos
és halottkém, amatőr csellójátékos,
MÁ zenésztársa (1918 e.) I. 59
- Moszczyic, Theodor (1914–?)
– MÁ ruszin keresztfia II. 20
- Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791)
– osztrák zeneszerző I. 27, 25, 52, 70,
75, 85, 90–91, 94
- Mucs Sándor (1926–1999) – alez., 1957–64
és 1966–70 között a Hadtörténelmi
Közlemények főszerkesztője, 1964–66
és 1977–80 között az Irodalmi Osztály
mts. I. 225
- Murányi Miklós – alez., 1945 elején ny.
tisztként csatlakozik a 204. munkás-
dandárhoz, az egyik munkásezred
maradványainak élén a linzi táborba
kerül II. 136, 175, 264
- Murányi Miklósné II. 135–136
- Muray (Muh?) Othmár, vitéz
– Markóék barátja, ny. ezds. (1944)
II. 114
- Murayék II. 347
- Mussolini, Benito Amilcare Andrea
(1883–1945) – ol. politikus, 1922-től
Olaszország diktatori hatalmú
miniszterelnöke (Duce), 1943. szept. 23.
és 1945. ápr. 26. között az Olasz

- Szociális Köztársaság államfője I. 77, II. 333
- Mühlberger, Rudolf – kapitány, a bécsújhelyi akadémia tereptan tanára, 1904-től MÁ zlj.-pk. I. 256
- Müller bácsi – Szegedről Altaussee-ba szakadt borbély (1945) II. 256, 280
- Müller Ilona (Ilonka) – Gersey Arthurné, természet szakos tanárnő, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 137–138, 258, 263, 289, 324, 351
- Müller von Elbleim, Arthur – alez., komáromi zlj.-pk. (1911), 1912-ben a hadügyminisztériumban kapott beosztást I. 285, 287, 290–291, 293
- Müllerné Ilona (Gersey mama) – M. Ilona édesanyja, tordai birtokos II. 137, 263, 289
- Nabholz, Hans (1874–1961) – svájci tanár, zürichi levéltáros, történész, politikus, 1947-től a Comite International des Sciences Historiques főtitkára I. 196, 202–203
- Náday István, vitéz (1888–1954) – 1937-től tbk., 1940-től altbgy., 1942-től vezds., 1938-ban, Markó ezds.-i kinevezésekor a Honv. Minisztérium egyesített személyügyi osztályának vezetője, MÁ barátja I. 170, II. 101
- Nagy Frigyes → Frigyes, II.
- Nagy Gábor – 1921-ig rábapatonai bíró II. 93, 120
- Nagy Géza – rábapatonai szárm. rendőr II. 346–347
- Nagy Géza (1876–1938) – zongoraművész, zongoratanár, 1906–36 között a Zeneakadémia tanára I. 41, 68–69, 83, 85, II. 214
- Nagy Gézáné – előbbi felesége I. 41, 68–69
- Nagy Ilona – brácsista, 1927 u. a Puky–Szathmáry–Nagy–Köcsky-vonósnégyes tagja I. 76
- Nagy (eredetileg Raics) Károly, nagymegyeri, vitéz (1875–1958) – ezds., 1921-től a M. kir. HL és Múzeum III. (hadtörténelmi v. katonai-irodalmi) csoportjának vezetője, 1927-től altbgy., hadtudományi író I. 113
- Nagy Lajos → Lajos, I.
- Nagy László (1927–) I. 164
- Nagy Margit (1902–1941) – operaénekes (szoprán), a bp.-i Operaház tagja I. 83, 85
- Nagy Mária (Mari) (1917–1984) – ostffyasszonyfai félárva gyermekként került Némethné Berecz Izabella tanítónőhöz, MÁ 1945 elején mint cselédet említi Beleden, de szinte családtag volt, s utóbb a tanítónő fiához, Németh Endréhez ment feleségül II. 133–134, 141, 149
- Nagy Miklós (1881–1962) – könyvtáros, történész, 1927-től az MTA lev. tagja I. 152
- Nagy Pál – a kassai 34. gye. tart. peremártoni hadapródja, sárospataki jogász (1914) I. 316
- Nagy Pál (1864–1927) – honv. tbk., az I. vh. végén hadosztály-, majd dandárpk., 1917-től altbgy. 1918-ban megkapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. 1921-től gyal. tbk., a Vitézi Rend h. főkapitánya, a második királypuccs idején a Horthyhoz hű erők pk. 1922–25 között a Magyar Királyi Honvédség főpk. II. 91–92
- Nagy Sándor – fhdgy, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 297, 300
- Nagy Sándor → Sándor, Nagy
- Naményi Elza → Naményi-Koncz Elza
- Naményi-Koncz Elza (Elsie) (1887–1970) – MÁ szállásadónőjének unokája Kassán (1906), utóbb Rätz Jenőné I. 267, 279, II. 145, 271, 278
- Napóleon, I. (Bonaparte) (1769–1821) – fr. császár (1804–14, 1815) I. 13, 19, 109, 120, 156, 168, 225–226, 246, 297, 300, II. 20, 58, 70, 180
- Nehrer Anna – N. Antal Ede orvos leánya, Eperjesen, majd 1898-tól Rozsnyón ném., fr., angol nyelvtanár I. 32–33
- Nehrer Antal Ede – székesfehérvári születésű homeopata orvos, 1831-ben

- Párizsban praktizált, a kolerajárvány idején helytállásáért a fr. király a járvány alóli megszabadulás emlékérmével tüntette ki, 1832-ben Bécsben működött I. 32–33
- Nehrer Irma – N. Antal Ede orvos leánya, Eperjesen, majd 1898-tól Rozsnyón ném., fr., angol nyelvtanár I. 32–33
- Neidhar(d)t Alajos (1856 v. 1860–1935) – karnagy, komponista, kürtjátékos, a kassai ezredzenekar karmestere (1895–1912) I. 51–52, 276–277
- Nemes János – főtörzsőrmester, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 219, 221, 223, 236, 247, 289, 292, 294, 302
- Nemessányi Sámuel Félix (1837–1881) – lipótszentmiklósi születésű világhírű magyar hegedűkészítő mester I. 40, 73, 90
- Németh Cecília (1945–) – N. Sándor és Berecz Izabella unokája, N. Endre és Nagy Mária leánya, 1965-től Szalay Józsefné I. 21, II. 133
- Németh Endre (1912–1995) – N. Sándor és Berecz Izabella fia II. 133
- Németh Endréné → Nagy Mária
- Németh Sándor (1886–1967) – ostffyaszszonyfai ev. kántortanító II. 133
- Németh Sándorné → Berecz Izabella
- Neogrády László (1914–?) – örgy., 1950. febr. 15. és nov. 1., majd nov. 9–15. között a HL pk., 1950. dec. 1-jétől 1951. márc. 31-ig a Hadtörténelmi Könyvtár pk., majd helyettese 1951. ápr. 1-jétől dec. 1-jéig, 1951. nov. 14-től ny. I. 209
- Nepomuki Szent János → János, Nepomuki Szent
- Neugebauer család, házaspár II. 323, 337
- Neugebauer Fritz – por.-sziléziai szárm. badeni szanatóriumtulajdonos (1945) II. 211, 217
- Neugebauer Fritz (kb. 1935–?) – előbbi fia II. 217
- Neugebauer Fritzné → Goebel Magda
- Neugebauer Magda → Goebel Magda
- Neumayer Sándor (1882–1937 u.) – bécsi szárm. ny. postai felügyelő, a kassai 34. gye. őrmestere (1906) I. 267
- Niemöller, Martin (1892–1984) – ném. ev. püspök, teológus I. 177
- Niewicz, Henryk (?) – varsói hangszerész, hegedűkészítő I. 73
- Nikházy György (Mikházy, Jiří) (†1715 u.) – ezereskapitány I. 161
- Noni Paldo – bécsi operaénekesnő (1916) I. 55
- Norman, Olle – örgy., svéd hadtörténész (1935 k.) I. 198
- Normann – örgy. a 34. gye.-ben II. 53, 56
- Novák Pál (1887–1937 u.) – ózdi váltóőr, vasgyári alkalmazott, 1909–11-ben a kassai 34. gye. altisztje, 1914-ben ismét bevonul, de év végén szabadságolják I. 324, 332–333
- Novotny Alfonz Sándor (1862–1943) – premontrei szerzetes, a jászóvári prépostság perjele (1913–1933), priora (1933–36) I. 299–300
- Nöhring, Maximilian (Miksa) – ezds., a kassai 34. gye. pk. (1910–1914), az I. vh-ban dandár- és hadosztálypk., 1917-től altbgy. I. 291–292, 301
- Nussbaumer – irodista altiszt, a bécsújhelyi akadémia őrmestere (1903) I. 240
- Nystrøm, Eiler Frants (1874–1948) – dán történész, koppenhágai levéltáros I. 200
- Ny**ikolaj Nyikolajevics nagyherceg → Romanov, Nyikolaj Nyikolajevics
- Nyomárkay – 1906-ban a kassai 34. gye. zászlósa I. 268
- O**Collins – am. fhdgy., 1945. aug.–okt.-ben altaussee-i állomástiszt II. 290, 293, 297, 314–316, 324–330, 333, 337, 339
- Ocskay László, ocskói (1683 k.–1710) – 1703-tól Rákóczi híve, 1705-től brigadéros, 1708-ban átáll a császáriakhoz, ezds.-i rangot kap, 1710 elején a kurucok elfogják és Érsekújvárott kivégzik I. 126–127

- Odry Zoárd – zeneakadémiát végzett csellójátékos, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 69
- Offenbach, Jacques (1819–1880)
– németországi zsidó családból származó fr. zeneszerző, csellista, az operett egyik úttörője I. 48
- Okolicsányi Kristóf, okolicsnai (†1707)
– 1706–1707-ben Turóc vm.-i alispán, 1707-ben Ónodon kivégezték I. 162
- Oláh Tamás* (1974–) I. 20
- Onslow, Georges (1784–1853)
– angol zeneszerző I. 64
- Ormos – tart. tüzér fhdgy., a lupitschi magyar tábor pk. (1945) II. 227
- Orosz József (1893–1937 u.) – eredetileg cipész, majd tizedes, végül őrmester a kassai 34. gye.-nél I. 267–269
- Orosz Pál (Pavel, Orosz) (†1710)
– kuruc generális I. 161
- Országh Tivadar (1901–1963)
– erdélyi hegedűművész, zeneszerző, zenepedagógus, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75
- Osman Fuad – török herceg, a szultán unokaöccse, alez. (1916) II. 22
- Osóbka-Morawski, Edward (1909–1997)
– a kommunista Lengyelország első kormányfője (1945–47) II. 250
- Osterley házaspár – Altaussee környéki földbirtokosok (1945) II. 254
- Ostermuth, Johann – altbgy., a 4. lov. hadosztály pk. (1915–16) II. 23
- Ottó királyfi → Habsburg Ottó
- Ozorai Imre (1888–?) ezds., 1949. ápr. 1. és 1950. febr. 15. között a HL igazgatója, 1950. nov. 15. és 1951. márc. 31. között a HL mb. igazgatója, 1952. ápr. 1-jétől ny. I. 209
- Öhlschläger Ferenc → Öry Ferenc
- Öry (eredetileg Öhlschläger) Ferenc (Feri), vitéz – MÁ kassai rokona, 1945-ben ausztriai menekülttársa II. 234
- P**aar, Alois von, gr. (1840–1909)
– 1895-től altbgy., cs. és kir. lov. főfelügyelő, 1903-tól lov. tbk., majd 1909-ig a cs. és kir. darabont testőrség és a testőr gyalogszd. kapitánya Bécsben I. 301–302
- Pach Zsigmond Pál (1919–2001)
– történész, egy. tanár, akad., az MTA alelnöke I. 214
- Pajtás József (†1914) – kadét, MÁ barátja, 1906-ban a kassai 34. gye. 1914-től fhdgy. I. 268
- Pajtás N. – P. József édesapja, honv. őrgy. a kassai népfelkelő-parancsnokságnál (1906) I. 268
- Pál Gergely* I. 159
- Pál, Szent (Kr. u. kb. 1–64) – apostol, nevéhez fűződik az Újszövetség több levele I. 232, II. 255, 275, 326, 328
- Pálffy János, erdődi gr. (1663–1751)
– 1700-tól cs. altbgy., 1704-től lov. tbk., horvát bán, 1709-től tábornagy, 1710-től a mo.-i cs. csapatok főpk., a szatmári béke megkötője I. 126–127, 167
- Pálffy Elemér – hódmezővásárhelyi tart. hdgy., 1945-ben feleségével együtt Markóék ausztriai menekülttársa II. 269, 277
- Pálffy Miklós (1911–1972) vagy Mihály (Markónál hibásan János keresztnévvel szerepel) – beledi szárm. ev. lelkész II. 132
- Pallewich/Pallevich/Pallevics (máshol: Pavellics/Pavellich/Pawellich) Sándor
– 1906-tól fhdgy., majd szds. és szd.-, végül zlj.-pk. a kassai 34. gye.-ben (1914–17) I. 263, 367, 387, 390, II. 61
- Pálosy (eredetileg Prüchlich) János (1889–1972) – alez., a Térképészeti Intézet mts.-a, 1945 elején ny. tisztként csatlakozik családjával a 204. munkásdandárhoz, Markóék ausztriai menekülttársa II. 136, 158, 180–181, 191, 201, 216, 228, 247, 289, 294, 311, 317, 340, 342, 349
- Pálosy (Paskui) János (1889–1944) vk. ezds. II. 136
- Pálosy család, Pálosyék II. 137, 162–163, 166, 196, 216, 221, 230, 248, 257, 259,

- 289, 294, 298, 300, 310, 312, 324, 327, 336–338, 342–343, 352
- Pálosy Erzsébet (Erzsike) – P. János leánya II. 137, 202, 216, 275, 297, 305, 318
- Pálosy Jánosné II. 175, 351
- Pálosy lányok („girls, sisters”) – lásd még: P. Erzsébet és Margit II. 137, 202, 216, 240, 263, 284, 297, 336, 351–352
- Pálosy Margit – P. János leánya II. 137, 202, 216, 253, 275, 287
- Párducz Sándor – a bp.-i vadászlj. fhdgy., a bécsújhelyi akadémia magyar nyelv tanára (1903–06 k.), 1926-ban ny. ezds., a bécsújhelyi Wagnerverein alelnöke I. 246
- Pataký Iván* II. 140
- Pataký Tibor (1889–?) – államtitkár, a Miniszterelnökség II. (Nemzetiségi és Kisebbségi) Osztályának vezetője (1921–1944) I. 188
- Páter Kőnig → Kőnig Kelemen
- Pattantyus – tűzér fhdgy.(?) a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelőségénél (1945) II. 276, 278–279, 282
- Pauliny Mihály, kowelsdammi br. (+1829) – huszár ezds., kapitány, 1812-ben a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét kapta meg I. 168
- Paulus Ottó – 1918 e. kassai zeneiskolai csellótanár, MÁ zenésztársa I. 59
- Pavellić Emil – szds., a kassai 34. gye. I. pótszd.-ának pk. I. 354
- Pavellić Emilné → Kuenzlen Margit
- Pavellich/Pavellics/Pawellich Sándor → Pallevich/Pallewich
- Pazár Béla, ifj – mérnök, az 1920-as években műegy. hallgató, a két vh. közt MÁ miskolci barátja, 1941–43-ban a diósgyőri vasgyár mérnöke, amatőr cselló- és hegedűjátékos I. 67, 72–73, 75, 86
- Pazár István, csetneki (1875–1947) – id. P. Béla édesapja, mérnök, 1905–1938 között a Miskolci Vízművek igazgatója, jeles amatőr hegedű- és csellójátékos I. 73, 86
- Pazárék I. 86
- Pázmány Péter (1570–1637) – jezsuita szerzetes, esztergomi érsek, bíboros, író, a mo.-i ellenreformáció vezető alakja I. 227
- Pearson, Ralph E. – am. őrgy. (1945) II. 202, 204
- Péchy N., pécsújfalusi – magyar szárm. fr. fhdgy. a Kassán lévő antant-csapatoknál (1919) II. 74
- Pecz Samu (1854–1922) – építész, egy. tanár I. 117
- Péczeli József (1750–1792) – író, ref. lelkész, irodalomszervező, költő, műfordító I. 188
- Péczely László* (1906–1980) I. 168
- Pécsi (Pollák) Károly (1875 k.–?) – szabadkai születésű hegedűművész, az I. vh. u. a svájci Winterthur város opera- és filharmóniai zenekarának elsőhegedűse, majd hangversenymestere I. 36–38, 40, 42–43
- Pécsi-Pilch Dezső (1888–1949) – festőművész, Pilch Jenő öccse I. 180
- Pekarek – MÁ akadémiai társa Bécsújhelyen (1902 u.) I. 47
- Pekry Lőrinc (+1709) – erdélyi főnemes, Thököly híve, majd 1689-től cs. katonatiszt, 1696-tól generális, 1703-tól Rákóczi híve, 1705-től altbgy., 1707-től lov. tbk., majd tábornagy, szenátor, 1704-ben és 1706–07-ben az erdélyi hadak főpk. I. 127
- Pekry Olga (1888–1968) – 1905-től Széll Józsefné, 1945-ben ausztriai menekült II. 266–268, 271, 311, 318
- Perjés Géza (1917–2003) – katonatiszt, hadtörténész, az MTA kutatója (1967–83), a honv. miniszter Tanácsadói Testületének elnöke (1992–94) I. 216, 224
- Perl, dr. – bécsi egy. magántanár, zenekritikus, művészettörténész, kamarazenesz, 1945-ben ném. nyelvtanítást vállalt az altaussee-i magyar táborban II. 213
- Perlne – előbbi 80 éves édesanyja II. 213
- Perneckzy – szds. a Ludovika Akadémia kötelékében (1913) I. 303

- Pertik (máshol Petrik) Ottó, dr. – váci orvos, jeles amatőr zongorajátékos, 1921 u. MÁ zenésztársa Vácon I. 66, 80
- Pestalozzi család I. 202
- Pestalozzi, Hans, dr. (1902–1968) – zürichi ügyvéd I. 202
- Pestalozzi, Johann Heinrich (1746–1827) – svájci pedagógus, a neveléstörténet egyik legnagyobb alakja I. 202
- Petár szerb király
→ Péter, II. jugoszláv király
- Peter dr. – bécsi fogorvos, a poczajevi hadikórház pk. (1915) I. 400
- Péter, I. (Petar Karadorđević (1844–1921) – 1918-tól a szerbek, horvátok és szlovének királya I. 314, II. 280
- Péter, II. (Petar Karadorđević) (1923–1970) – jugoszláv király (1934–45) II. 280
- Pethő Sándor (1885–1940) – publicista, újságíró, az 1920-as években a Magyarország c. napilap szerkesztője, 1938-tól a Magyar Nemzet c. lap alapító főszerkesztője I. 122
- Petrik → Pertik
- Petróczy Aladár (1868–?)
– MÁ kassai barátja, 1889–96 között, majd 1915-től a 34. gye.-ben szolgál, 1907-től szds., 1916-tól örgy., 1917-től alez., 1916–18 között hadtáplj.-pk. I. 53
- Petróczy Ferenc, petróczi, vitéz (1870–1937 u.) – szekszárdi szárm., 1891-től tart., majd tényleges tiszt, a cs. és kir. kassai 34. gye.-ben szolgál, szds. a 4. szd.-ban (1906–15), 1916-ban örgy., zljpk., később ezds., 1924-től c. tbk., cs. és kir. kamarás, 1924 végétől a Belügyminisztérium III. (vm.-i) osztályának vezetője, 1925. máj. 1-jétől ny. I. 275, 301, 354–355, 364, 367, II. 27, 41, 106
- Petróczyné Irma asszony – P. Aladár felesége, amatőr énekes I. 53
- Pettko, dr. – bécsi orvos, 1945-ben altaussee-i menekült II. 327
- Pfalz – ezds., a löcse–máramarosszigeti 85. gye. pk. (1915?–?) II. 11
- Pieri, Piero (1893–1979) – ol. történész, hadtörténész, a messinai és torinói egytanára I. 195
- Pierné, Henri Constant Gabriel (1863–1937) – fr. zeneszerző, karmester, orgonista I. 37
- Pieron, Giovanni de Galliano (1586–1654) – it. hadmérnök, matematikus I. 284
- Pilát Pál (1860–1931) – aranykoszorús magyar hegedű- és nagybőgőkészítő mester I. 40
- Pilch Jenő (1872–1937) – ezds., hadtörténész, akad. I. 14, 17, 113, 116, 119, 125, 130–131, 138, 142, 144, 155–156, 173, 180
- Pillias, Emile (1905–1940) – fr. történész, a Rákóczi-kor kutatója, MÁ barátja I. 138, 191–195, 202, 205, 216, 229
- Piry (†1945) – csendőr őrmester, tüdővészben hunyt el Ausztriában II. 234
- Piskátor András – Cegléd környéki gazda, MÁ lovásza a ceglédi gye.-ben (1920) II. 96
- Pitreich, Heinrich von, br. (1841–1920) – tábornagy, 1903–1906-ban a Monarchia hadügyminisztere I. 44
- Platen grófnő – villatulajdonos Altaussee-ban (1945) II. 208, 244
- Platzer Sándor, dr. – kassai nőgyógyász, a kassai kórház belgyógyászati osztályának vezetője (1914) I. 342–343
- Plautus, Titus Maccius (Kr. e. 250 k.–184 k.) – római komikus színműíró I. 105
- Plehve, Pavel Adamovics (1850–1916) – or. tbk., 1914–15-ben az or. 5. hadsereg, majd az or. Északi Front pk. I. 340
- Plessen, Hans Georg Hermann von (1841–1929) – kir. por. vezds. vezértábornagyi ranggal, brandenburgi kanonok I. 385
- Plinius Secundus, Caius (23–79) – hadvezér, író, természettudós I. 176
- Podhradszky Ádám, vitéz nemespodhrágyi (1910–?) – vk. örgy. Gmundenben (1945) II. 278, 313
- Podhradszky András/Andor, vitéz nemespodhrágyi (1896–?) – repülő ezds.,

- táborpk.-helyettes Gmundenben (1945)
II. 278–279, 298, 313
- Poeltenberg (Pöntenberg), Ernst Poelt
Ritter von (1808–1849) – honv. vöröggy.,
az aradi vértanúk egyike I. 223
- Pogledie Natalia – Thour Zdenko édesanyja
II. 92
- Pokorny, Hermann Edler von (1839–1925)
cs. katonatiszt, lov. tbk., 1901-től a cs.
és kir. VI. hadtest pk. I. 43
- Polacsek Gyula – miskolci banktisztviselő,
tart. fhdgy. a kassai 34. gye.-ben II. 65
- Polányi Géza – Hadik-Barkóczy Endre
gazdasági alkalmazottja, MÁ segítője
a Hadik-levéltár lajstromozásában
I. 180
- Politzer István, dr. – zsidó orvos Beleden
(†1944/45?) II. 131
- Pollmann Ferenc* (1955–) I. 20
- Pósa Lajos (1850–1914) – gyermek- és
ifjúsági író, dalszerző I. 103
- Pósch Dezső dr. (†1909 u.) – rozsnyói városi
tisztí orvos, a Gömör m.-i Orvosszövetség
és Orvos-Gyógyszerész Egylet alelnöke,
a Markó család barátja, háziorvosa
I. 32, 236, 291
- Pósch Gyula – közgazdász, 1943. febr. 7.
és 1944. okt. 16. között a Magyar Nemzeti
Bank elnöke I. 192
- Posewitz – hdgy. a 34. gye.-ben (1916) II. 43
- Posner, Ernst Müller, dr. (1892–1980)
– a berlini Staatsarchiv tanácsosa,
történész, 1938–39-ben a sachsenhauseni
tábor foglya, kiengedik, az USA-ba
emigrál, 1942–62-ben az Egyesült
Államok Nemzeti Levéltárának
igazgatója, washingtoni egy. tanár I. 141
- Potó János* (1956–) I. 162
- Pratzner Vilmos – a kassai 34. gye.
14. szd.-ának pk. (1906 u.) I. 270
- Puccini, Giacomo (1858–1924)
– ol. zeneszerző I. 51, 85
- Pucher, Roman – kőművesmester,
1945. aug. 4. és 1946. júl. 31. között
Altaussee ideiglenes polgármestere
II. 281, 295–296, 299, 322, 332–333
- Pukánszky Béla (1895–1950)
irodalomtörténész, egy. tanár, akad.
I. 152
- Puky család, Pukyék I. 40, 59, 62, 66–67,
75–76, 79
- Puky Endre, bizáki (1871–1941) – politikus,
közgazdász, szakíró, miniszter. 1906-tól
Abaúj-Torna vm. alispánja, 1920-tól
Borsod, Gömör és Kis-Hont vm. törvény-
hatósági kormánybiztos, 1922-től
Abaúj-Torna vm. és Miskolc város
főispánja. 1924-től 1933-ig kormánypárti
programmal képviselő. 1926-tól
képviselőházi elnök. 1932. okt. 1.
és 1933. jan. 7. között a Gömbös-
kormányban külügyminiszter,
azu. a Közigazgatási Bíróság elnöke
és felsőházi tag. Kiváló amatőr
hegedűjátékos, MÁ barátja I. 9, 33, 40,
58–59, 62, 66, 72–78, 83, 90
- Puky Endréné → Lánczy Gizella
- Puky Ferenc, bizáki (1909–1980)
– jeles amatőr csellista, P. Endre fia
I. 59, 74, 90, 92
- Puky Ferencné → Tomcsányi Klára
- Puky Gyula, bizáki (1869–1942)
– P. Endre testvére, ügyvéd, 1881-től
a debreceni Királyi Ítéletábla elnöke,
1882-től a bp.-i Királyi Ítéletábla
alelnöke, táblai bíró, 1901-től Hajdú vm.
és Debrecen főispánja, jeles amatőr
brácsista, MÁ kamarazenesz társa
I. 66, 72–73, 75
- Puky Ilona (Ilonka) (1902–1982)
– 1925-től Karsa Bulcsuné II. 119
- Puky László (1876–1929) – P. Endre öccse,
az 1920-as években diósgyőri
kohómérnök, jeles amatőr
hegedűjátékos I. 73
- Puky Pál, bizáki, dr. (1867–1945)
– P. Endre bátyja, egri, majd
a két vh. között bp.-i röntgenorvos,
természetjáró, jeles amatőr hegedű-
játékos, MÁ kamarazenesz társa
I. 66–67, 72, II. 119
- Puky Pál, bizáki (1904–1989) – jeles amatőr
hegedűjátékos, P. Endre fia I. 59, 64,
75, 78

- Puky Péter, bizáki (1902–1975)
– P. Endre fia, jeles amatőr zongorista,
I. 59, 74–75, 78
- Puky Rozália (Rózsai, Rózsika) (1906–1990)
– P. Pál leánya, amatőr brácsista, 1927 u.
a Puky–Szathmáry–Nagy–Köcsky-
vonósnégyes tagja I. 66–67, 69, 73,
75–76, II. 119
- Pukyék → Puky család
- Pump János → Barlay (Pump) János
- Puskás Jenő (1899–1971) – beledi ev. lelkész
II. 132
- Q**uirini – hdgy., a 204. munkásdandár tisztje,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 304
- Quirini Egon – főtorzskapitány (1944)
II. 304
- R.** Várkonyi Ágnes → Várkonyi Ágnes, R.
- Rab Ákos – alez., a Vörös Hadsereg
6. hadosztályának pk. (1919) II. 78
- Rada Tibor* (1925–2011) II. 131
- Radetzky, Joseph Wenzel (1766–1858)
– osztrák cs. tábornagy I. 264, 287
- Radnóty (Markónál Radnóthy) Henrik
(1892–?) – magyarosított erdélyi szász,
műszaki (utász) tiszt, 1941-től ezds.,
a 204. munkásdandár egyik ezredének
pk., Markóék ausztriai menekülttársa
(1945) II. 136, 163
- Radwány Istvánné → Markó Jolán
- Radwány(i) (Radványi) István (Pista)
(1875–1945) – MÁ sógora,
M. Jolán férje, a család börtényárának
kereskedelmi igazgatója, tart. huszár
hdgy. vagy fhdgy. (1905–10 k.) I. 29,
44, 149, 237, 259
- Raffay Sándor (1866–1947) – 1918-tól
a Bányai Evangélikus Egyházkerület
püspöke II. 97
- Raics Károly → Nagy Károly
- Rainprecht Sándor – a 1918-ban a 32. gye.
tisztje a 15. vadászlj. pk., 1920-tól
a ceglédi gye. ezds. II. 95–96, 98
- Raisz Dezsőné → Markó Matild
- Raisz Emma (Emmi) (1910–19??)
– R. Dezső és Markó Matild leánya,
MÁ unokahúga, 1941-től Mikuleczky
Gyuláné I. 73, 86, 175, II. 114–115,
117–119, 128, 177
- Raisz György (Gyuri) – MÁ unokaöccse,
honv. szds. II. 117
- Raisz Iván – MÁ unokaöccse II. 173
- Rajos Gyula (1915–1995) – rábapatonai
helyettes jegyző, 1945-től főjegyző
II. 346
- Rákóczi Ferenc, II. (1676–1735)
– a nevével fémjelzett rendi
szabadságharc (1703–11) vezére,
erdélyi fejedelem (1704–11), a mo.-i
szövetkezett rendek vezérlő fejedelme
(1705–1711) I. 7, 14, 16, 90, 93, 104,
106, 109–111, 117, 120, 122, 125–127,
129–142, 146–149, 156, 160, 162,
165–168, 170, 172–180, 182, 208, 210,
214–217, 221–222, 229, 241–242, 264,
282, II. 89, 103, 145, 251, 256
- Rákóczi György, I., felsővadászi (1593–1648)
– erdélyi fejedelem
- Rákóczi (Rákóczy) György, II., felsővadászi
(1621–1660) erdélyi fejedelem
(1648–60 között, megszakításokkal)
I. 308
- Rákóczi (Rákóczy) Jozefa
→ Rákóczi Mária Erszébet
- Rákóczi (Rákóczy) József (1700–1738)
– II. Rákóczi Ferenc fia I. 193
- Rákóczi (Rákóczy) Mária Erszébet
(rendi nevén Jozefa Sarolta) (1736–1780)
– R. József törvénytelen leánya, szerzetes,
a Szűz Mária Látogatásáról Nevezett
Rend (Vizitáció) párizsi rendházának
apácája, a család utolsó tagja I. 193–194
- Rakovszky Menyhért (+1707) – Turóc vm.
táblabírája és követe az ónodi országos
gyűlésen, ahol lekaszabolták I. 162
- Rapcsák Lajos, dr. – szepességi szárm. orvos,
a budai Vöröskereszt-kórház
sebészorvosa, 1914-ben MÁ rokona
és kezelőorvosa I. 292, 352
- Rappant – szlovák történész, a pozsonyi egy.
tanára (1930-as évek) I. 162
- Rassay Károly (1886–1958)

- liberális politikus, a Horthy-korban végig ellenzéki képviselő II. 235
- Ráth család I. 352
- Ráth Olga, Juhász Jenőné – festőművész II. 339
- Ráth Zoltán (†1914 e.) – egy. professzor I. 350
- Ráth Zoltán özvegye – Sárkány Ilona szállásadója Budapesten (1914) I. 350
- Ráth lányok – Sárkány Ilona győri iskolatársai, R. Zoltán leányai I. 350
- Rátvay – sofőr a 204. munkásdandárnál (1945) I. 182, 195
- Rátvay Zoltán – a kassai 34. gye. 14. századának fhdgy. (1906) I. 263, 269
- Rátz Erzsébet (Baby) (1917–2007) – R. Jenő lánya, művészettörténész, újságíró, az Egyedül vagyunk c. lap mts. II. 145, 270, 288, 303
- Rátz Jenő, nagylaki, vitéz (1882–1952) – gyal. tbk., a Honv. Vk. főnöke (1936–38), 1938. máj. 14. és nov. 15. között honv. miniszter, a Felsőház elnöke (1944–45), MÁ barátja I. 15, 25, 113, 170, 182, 279, II. 34, 78–79, 89, 101, 144–145, 270–271, 288, 303
- Rátz Jenőné → Naményi-Koncz Elza
- Rátz Kornél (1873–1953) – R. Jenő bátyja, a Nemzeti Bank ny. tisztviselője (1945) II. 145, 278
- Rátz Mady – R. Jenő nővére II. 145
- Rátz Oszkár (?–1946) – R. Jenő fivére, enyingi közjegyző (1945) II. 145
- Rátz Tibor (1920–1945) – R. Jenő fia, rohamtüzér fhdgy., részt vett Budapest védelmében (1944/45) II. 145
- Ravasz László (1882–1975) – dunamelléki ref. püspök (1921–48), teológus, 1925-től az MTA tiszt., 1940–1945 között ig. tagja I. 153, 177
- Recuf bej – török vk. szds., bécsi török kat. attasé (1905 k.) I. 255
- Rédvay – őrmester, a kassai 34. gye. tiszti étkezdjének vezetője I. 268
- Rédvay István, dr. (1898–?) – szds., hadtörténész 1928. dec. 15-től 1944-ig a HL munkatársa különböző beosztásokban: a kézikönyvtár vezetőjeként, a bécsi kirendeltségen, a térképtárban és a vh-ús levéltári csoportban I. 136–137
- Reé László* I. 168
- Regéczy Nagy Ilona – hegedűművésznő, 1921–27 között MÁ miskolci hegedűpartnere I. 73
- Reger, Max (1873–1916) – ném. zeneszerző, karmester, zongorista és orgonista I. 55
- Reich Árpádné – a szepességi Guhr család tagja, miu. Szlovákiából kiutasították, Altaussee-ban él családjával (1945) II. 199–200, 217, 243, 257, 334
- Reich család, Reichék II. 292, 329
- Reichné, ifj. → Meggyesi Piroska (?)
- Reider Mónika* (1980–) I. 20
- Reisz (Rozsnyói) Sándorné – 1958-tól az MTA II. osztályának szaktitkára I. 213
- Reményi (Hoffmann) Ede (1828–1898) – zeneszerző, hegedűművész I. 82
- Reményik Sándor (1890–1941) – erdélyi magyar költő II. 102
- Renata – bécsi leány a Schils család gondviselésében (1945) II. 334–335
- René, Bourbon-pármái hg. (1894–1962) – Zita királyné öccse, az I. vh.-ban dragonyostiszt II. 60
- Reojf pasa (?) – tör. tbk., a Sipka-szoros török védője (?) az or.–tör. háborúban (1877) I. 255
- Répás András – a kassai 34. gye. hadapródja (1906) I. 268
- Ress Imre* I. 115
- Rétey György (Réthey, Jiří) – kuruc ezds. I. 161
- Révész Imre (1889–1967) – debreceni ref. püspök (1938–49), egyház- és művelődéstörténész, egy. tanár, 1936-tól akad. I. 176–177, 183
- Révy Kálmán, dombóvári, vitéz (1877–1949) – vk. ezds., 1919. aug. 25-től 1925. jún. 1-ig a Ludovika Akadémia pk., c. gyal. tbk., majd c. vezds., 1932. dec.-től az Országos Tiszti Kaszinó elnöke I. 121, II. 89

- Reznák Erzsébet* (1957–) I. 20, II. 96–97
- Rheinberger, Josef Gabriel (1839–1901)
– lichtensteini születésű ném.
organista, zeneszerző I. 35
- Richard Benno Adam (1873–1937)
– müncheni festőművész I. 386
- Riedl Alfonz – nemzeti banki tisztviselő
Spital am Pyhrnben (1945) II. 275
- Riedl Alfonzné → Arz Stefi
- Rieger Gyula – amatőr zongora-
és hegedűjátékos, a két vh. között
MÁ muzsikustársa I. 63
- Rieger Tibor – mérnök, kiváló zongorista,
1945 u. a Zeneművészeti Főiskola
zongoratanára I. 63, 69
- Riffel → Zaykai-Riffel Sándor
- Rivière, Jean-François – a Rákóczi-
szabadságharcban francia tüzér ezds.
I. 148
- Rizetti Pál (+1940/44 k.) – a bécsújhelyi
akadémia fhdgy. (1903–1906),
a nagyváradi gye. kapitánya, a II. vh.-ban
alez.-ként esett el I. 239–240, 243, 247,
256
- Rochefort, Eugene (+1914)
– MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa,
barátja I. 256–257
- Rohonyi Gábor (1929–?) – hdgy., levéltáros,
történész, 1952. márc. 15-től a HL mts.
I. 224
- Rokolya Gábor* (1954–) I. 20
- Rold, Friedrich dr. – törzsorvos, 1899-től
a komáromi katonai kórház
belgyógyászati osztályának vezetője
I. 285
- Romanov, Nyikolaj Nyikolajevics, ifj.,
nagyherceg (1856–1929)
– az or. cári hadsereg főpk. (1914–15),
a Kaukázus alkirálya (1915–17) I. 378
- Rommel, Erwin (1891–1944) – ezds.-ként
1938-ban a bécsújhelyi akadémia pk.,
ném. vezértábornagy, a II. vh.-ban
a normandiai partraszállásnál
a védekező ném. hadsereg pk. I. 243
- Rónai Horváth Jenő (1852–1915)
– 1885–1891 között a Ludovika
Akadémia tanára, 1897-től ezds.,
1884-től az MTA lev., 1910-től
rend. tagja, a Magyar Hadtörténeti
Könyvtár alapítója, a Hadtörténelmi
Közlemények elindítója I. 142, 183
- Rosé, Arnold Josef (1863–1946) – rom.–
zsidó szárm. osztrák hegedűművész,
a Rosé Quartett alapítója I. 43
- Rosenwasser – 1944-ben Markóékhoz
beszállásolt pomerániai szárm.
ném. őrmester II. 116
- Rosetti, R. Radu (1877–1949) – rom. tbk.,
1941-ben oktatási miniszter, a Rom.
Tudományos Akadémia tagja. I. 199
- Rossi – ol. tbk., az antant-erők kassai pk.
(1919) II. 79
- Rossini, Gioacchino Antonio (1792–1868)
– ol. zeneszerző I. 48, 254
- Rostand, Edmond Eugène Alexis
(1868–1918) – fr. költő, drámaíró I. 382
- Rostár György – közlegény a 34. gye.-ben
II. 13
- Rozsos László* II. 140
- Rózsa Sándor (1813–1878) – betyár
I. 122–123
- Rózsás József, vitéz (1894–1944 k.)
– alez., a Vitézi Rend Zrínyi Irodalmi
csoportjának vezetője, a Ludovika
Akadémia történelem és ném. tanára,
évkönyvének főszerkesztője I. 180, 183
- Rózsavölgyi Gyula (1822–1861)
– pesti kottakiadó-tulajdonos,
a Rózsavölgyi és Társa cég alapítója
1850-ben I. 27, 74
- Röchling, Carl (1855–1920) – ném. festő,
illusztrátor, elsősorban katonai témákban
alkotott I. 266
- Rubinstein, Nyikolaj (1835–1881)
– or. zongoraművész I. 69
- Rubint Dezső, rubinthy (1871–1945)
– vk. tiszt, 1920-tól vezértanácsnok
(vörgy.), 1922-től altbgy., 1920. szept. 30.
és 1922. nov. 19. között (1921. okt. 1-jétől
ny.-ként) a HL és Múzeum főigazgatója,
1922. nov. 19. és 1924. dec. 1-je között
a HL főigazgatója, 1922-től ny.
I. 14, 67, 114–115, 136, II. 98–99
- Rudi (+1945) – Traubenreichék magyarul

- jól beszélő rokona, kerékpárjával
belevesztett az altaussee-i tóba
II. 215, 246
- Russ – szds. (1916), korábban MÁ bécs-
újhelyi osztálytársa II. 46
- Ruszinko Zsigmond, dr. – kassai születésű
ügyvéd, a két vh. között törvényszéki
elnök, jeles amatőr zongorista,
MÁ kamarazenesz társa I. 73
- Rusznayk István, dr. (1889–1974)
– belgógyász orvos, egy. tanár, akad.,
az MTA elnöke (1949–70) I. 211
- Ruttkay Kálmán (1922–2010) – anglista,
irodalomtörténész, műfordító, egy. tanár
I. 216
- Ruzicska család I. 94
- Ruzicska Erzsike → Daubner Erzsébet
- Ruzicska László – ev. lelkész (1950-es évek)
I. 93–94
- Ruzicska Márta (Márti) – R. László leánya,
énekesnő (koloratúr szoprán,
1960-as évek) I. 94
- Saad Béla** (véltetően névtévesztés Ferenc
helyett!) – fhdgy., MÁ munkatársa
a magyar katonai nyelv megújításában
I. 180
- Saad József* (1945–) I. 128
- Ságh, dr. – ügyvéd, Kajaba László sógora
II. 215
- Ságh László – S. dr. fia, orvostanhallgató
II. 215
- Ságh Vali (kb. 1927–) – előbbi húga II. 215
- Sághék, Ságh család II. 271, 292, 343
- Sághné → Kajaba N.
- Ságvári György* (1948–) I. 20, 310
- Saint-Saëns, Camille (1835–1921)
– fr. zeneszerző, orgonaművész,
karmester I. 59, 83
- Salgai (Markónál Salgay) Antal
– okleveles gépészmérnök, honv.
szakszolgálatos tiszt (térképész),
1940-től szds., 1945-ben Radnóty ezds.
segéd tisztje II. 163
- Salkaházi (Schalkház) Sára, Boldog
(1899–1944) – szerzetesnő, vértanú I. 51
- Sallay Gergely Pál* (1977–) I. 20
- Sallustius, Caius Crispus (Kr. e. 86 k.–35 k.)
– római politikus, történétíró I. 105
- Salò, Gasparo da (1542–1609)
– it. hegedűkészítő mester, 1562 u.
Bresciában működött I. 38
- Saly István – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa
I. 256
- Samu Erzsébet (1901–1985)
– Szombatfalvy Rudolf altbgy. özvegye,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 219, 227, 229, 268, 302, 325
- Sándor → Bóczér Sándor
- Sándor főtisztelendő – premontrei szerzetes,
a jászóvári préposti könyvtár könyvtárosa
I. 299–300
- Sándorék → Markó Sándor dr.
- Sante/o Seraphino (Sanctus Seraphin)
(1699–1766) – udinei születésű velencei
hegedűkészítő mester I. 39, 53
- Sarasate, Pablo de (1844–1908)
– spanyol hegedűművész
és romantikus zeneszerző I. 52
- Sárdy János (1907–1969) – operett bonviván
és operaénekes (tenor) I. 180, II. 289
- Sárhidai Gyula* II. 140
- Sarkady Sándor, ifj.* (1964–) II. 152, 252
- Sárkány család, Sárkányék I. 288, 290
- Sárkány Ferenc, nagyszeghi és komáromi
(1867–1927) – komáromi nemes,
1889-től aljegyző, 1891–1912 között
Komárom város rendőrkapitánya,
1915-től az Országos Hadigondozó
Hivatal vezetője miniszteri tanácsosi
rangban, MÁ apósa I. 14, 54, 288,
291–292, 353
- Sárkány Gyula, dr. (1890–1980) – ceglédi
polgármester (1920–44) II. 96
- Sárkány Ilona (Ilus) (1892–1946)
– S. Ferenc lánya, MÁ felesége I. 14–16,
53, 55, 57–58, 60–64, 66, 68, 70–72, 78,
80, 82–83, 85–88, 123, 133, 141, 192–193,
196, 207, 231, 256, 288, 290–293, 295,
304, 311–313, 342–343, 350, 352, 354,
360, II. 14, 45–46, 71, 75, 84, 86, 98,
112–113, 118–121, 123, 125–128, 130,
132–133, 138–145, 150, 152–155,
157–160, 162–163, 165–166, 169–170,

- 173, 175, 177, 179, 181, 183–184, 186, 188, 191, 194–195, 197, 199–201, 204–208, 211, 214–217, 219–221, 225–233, 235–236, 238–241, 244–245, 247–249, 251, 253–255, 257–261, 263–272, 274–275, 277, 280–281, 284–289, 291–297, 299–300, 302, 305–309, 312, 314, 317–324, 326–328, 330–332, 334–337, 339–345, 347, 351–354
- Sárkány Lajos, dr. – S. Ferenc fivére, komáromi kúriai, majd 1908-tól bp.-i ítéltáblai bíró, MÁ esküvői tanúja I. 292
- Sárkány Magdolna (Magda), dr. – orvos, MÁ sógornője I. 288, 291
- Sarudy Tibor (+1914) – a bécsújhelyi akadémián végzett tiszt, MÁ rokona I. 244
- Sass Istvánné, özv. – MÁ szekszárdi szállásadója (1915) I. 353
- Sauter, Ferdinand (1804–1854) – osztrák költő I. 131
- Savoyai Jenő (Savoyen, Eugen von) (1663–1736) – fr. hg., ném.-római cs. hadvezér I. 147, 248, 286
- Saxlehner Andor – a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 63
- Saxlehner András (1815–1889) – a budai hévízforrások felfedezője, tulajdonosa, a Hunyadi keserűvíz forgalmazója I. 63
- Saxlehner család I. 63
- Saxlehner Erzsébet, ifj. Fogarassy Viktorné II. 139
- Saxlehner Kálmán – bp.-i ásványvíz nagykereskedő, 1923-tól kormányfőtanácsos, S. András fivére I. 62
- Saxlehner Ödön (+1936) – kiváló amatőr zenész, a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 63
- Schaffer László, dr. – zongorista, orvos, MÁ kamarazenész társa (1930-as évek) I. 85
- Schalek, Alice (1874–1956) – a bécsi Neue Freie Presse haditudósítója (1917) I. 13, II. 61
- Schamschula Johann Freiherr von, Blasius/Rezső (1856–1915) – cs. altbgy. I. 368
- Schay Gusztáv (1862–1939) vezérezds., 1915-ben altbgy., a m. kir. 41. honv. gyaloghadosztály pk. I. 368
- Scheel, Otto, dr. (1876–1954) – ném. történész, teológus, a kieli (hamburgi?) egy. tanára, a zürichi történetkongresszus előadója (1938) I. 200–201, II. 301
- Scheiber Ferenc (1873–1957) – ny. ezds., 1926-tól a Kriegsarchiv magyar tanácsosa I. 129
- Scheinsstroem – svéd szds. (1917) II. 59
- Schell-Bauschlott Gyula, br. (1893–1955) – nagyidai nemes, gazdálkodó I. 256
- Schermann Sándor – kultúrmérnök, MÁ rokona, kamarazenész társa (1930-as évek) I. 69
- Schiffner, dr. – főtörzsorvos, a bécsújhelyi akadémia kórházának pk. (1903) I. 246
- Schild, Anton (tévesen Wilczek) von – fhdgy., a cs. kir. 44. gye.-ben, a bécsújhelyi akadémia fegyvertan tanára (1903–1906) I. 247
- Schill, Ferdinand Baptista von (1776–1809) – por. katonatiszt, 1809-ben a berlini 2. huszárezred pk., szabadsághős, megtervezte Poroszország, valamint az egész ném. nép felkelését Napóleon ellen I. 246
- Schiller, Johann Christoph Friedrich von (1759–1805) – ném. költő, filozófus, drámaíró I. 58, 96, 172, 278, II. 67, 154–155, 288
- Schils („a hollandus”) (1895–19??) – holland lapszerkesztő Bécsben, majd a Bad Aussee-i am. katonai kormányzat ném. tolmácsa, szoros barátságot köt Markóékkal (1945) II. 204, 207–208, 236–237, 239, 241–242, 244, 247–248, 253–255, 262, 265, 273–277, 280–281, 284, 287, 291, 296, 298, 300–301, 318–320, 322–327, 329–334, 336
- Schils, Denise (Dénes) (kb. 1926/27–?)

- Schilsék legidősebb, érettségiző fia II. 331–332
- Schils, Erik (1940–) – Schilsék legkisebb gyermeke II. 332
- Schils, Frits – előbbiek testvére II. 332
- Schils, Jan – előbbiek testvére II. 332
- Schils, Jérôme – előbbiek testvére II. 332
- Schils, Maria – előbbiek testvére II. 332, 334–335
- Schils, Ottilia (Otti) (1928–?) – Schilsék 17 éves, asztmás lánya, apácának készülő II. 332, 334
- Schilsék, Schils család, Schils házaspár II. 204, 237, 255, 273, 292, 296, 308, 320, 323, 329–337, 339, 342
- Schilsné – a holland S. osztrák felesége II. 204, 247–248, 253, 329, 334
- Schimmer, Karl Eduard* (1842–1912) I. 237
- Schindler, Gusztáv dr. – a bécsújhelyi akadémia törzsszállatorvosa (1901–1906) I. 247
- Schirgi, Karl (Károly) – altaussee-i róm. kat. plébános (1945) II. 205, 228, 253, 257, 292, 294, 301, 306, 314, 328–329, 340–341
- Schleissenburg, Weiss von – (?) vk. szds., a bécsújhelyi akad. hadseregszervezet tanára (1903–1906 k.) I. 246
- Schmarje gyermekei (egy fiú és egy lány) II. 238
- Schmarje, Claus – hamburgi festő, Karl Springe veje, 1945-ben or. hadifogságban II. 238, 243
- Schmarjené → Springe, Hanna
- Schmidbacher – ezds., a losonci 25. gye. pk. (1915) II. 11
- Schmidt – kereskedelmi minisztériumi tanácsos (1945) II. 205
- Schmidt von Georgenegg, Albert (1861–1930) – cs. és kir. altbgy. I. 362
- Schmidt Erzsébet (Babu) – a minisztériumi tanácsos lánya, Wesselyné nővére II. 206, 343, 352
- Schmidt N. – előbbi nővére, Kurt Wessely felesége II. 216, 305, 343
- Schmidt Viktor – hdgy., a komáromi utász zlj. szegedi szárm. tisztje (1911) I. 285–286
- Schmidthauer Lajos (1882–1956) – orgonaművész, zeneszerző, a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 54
- Schmidtné – Kurt Wessely anyósa II. 205, 306–307
- Schmöltz Gizella (Baby, Babica) (1925–) – Schmöltz József leánya, ifj. Szombatfalvy Rudolf menyasszonya, 1945. jún.-tól felesége, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 228–229, 326
- Schmöltz József (1891–1970) – Székesfehérvár főügyésze II. 229
- Scholtz Gusztáv (1842–1925) – eperjesi ev. főesperes (1873–1918), püspök I. 26
- Schorn-Schütte, Luise* I. 201
- Schöne, Ludwig – építész, a beledi kastély tervezője II. 132
- Schreiber Mihály (1879–1937) – bécsi szárm. ny. alez., 1899-ig a bécsújhelyi akadémia hallgatója, 1906-ban fhdgy.-ként a kassai 34. gye. 14. századának zlj.-segéd tisztje, 1913-ban szds., távirótiszt I. 263
- Schubert, Franz (1797–1828) – osztrák zeneszerző I. 27, 32–33, 35, 48, 52, 55, 70, 76, 83, 85, 91, 97, II. 290
- Schulmeister, Johann (János) – Payerbach róm. kat. plébánosa (1945) II. 157, 165
- Schultz N. – dr. Sch. orvos lánya II. 47
- Schultz, dr. – karlsbadi orvos, MÁ szállásadója (1916) II. 47
- Schultzné, dr. – a karlsbadi orvos felesége II. 47
- Schumann, Robert (1810–1856) – ném. romantikus zeneszerző, zeneesztéta, zenekritikus I. 37, 41, 55, II. 67
- Schütz Antal (1880–1953) – piarista szerzetes tanár, akad. I. 177
- Schwarzenberg, Karl Philipp zu főhg. (1771–1820) – császári-királyi tábornagy, a Napóleon eleni koalíciós haderő főparancsnoka I. 300

- Schwarz Müller, Theo* (1961–) I. 157
- Schweitzer – Sch. István unokafivére,
bácska-bánsági földbirtokos,
1945 tavaszán Ausztriában él
menekültként II. 183
- Schweitzer István (*Pista*) (1887–1981)
– MÁ barátja, 1929-től ezds.,
1933-tól néhány évig a Hadilevéltár mts.,
1937-től tbk., 1939-től altbgy,
1941 nov. 1-jétől vezds., a Hadiakadémia
(1936–39), a II. hadtest (1939–41),
az I. hadsereg pk. (1941–42),
1942. nov. 1-jétől ny. I. 183
- Scotus Viator → Watson-Seton,
Robert William
- Sekač → Székács
- Sekanina Márton – 1904-től a kassai 34. gye.
zászlósa I. 268
- Sekulich Szilárd (1875–?) – tbk.,
1924. dec. 1-jétől 1926. júl. 27-ig
a Hadtörténelmi Múzeum igazgatója
II. 106
- Semmelweis Ignác Fülöp, dr. (1818–1865)
– magyar szülész- és sebészorvos,
„az anyák megmentője” I. 256
- Serédi Jusztinián (szül. Szapucsek György)
(1884–1945) – bencés szerzetes,
1927-től bíboros, 1928-tól esztergomi
érsek és az MTA ig., 1934-től tiszt. tagja
I. 194
- Serényi János Károly, kisserényi gr.
(1656–1691) – cs. hadvezér, 1683-tól
a bajor választófejedelem szolgálatában
állt, 1683-tól tábornagy I. 164
- Seres István (1972–) I. 123
- Seselja – horvát alez., tábori lelkész,
1945-ben ausztriai menekült II. 236
- Seyß-Inquart, Arthur (1892–1946)
– jogász, nemzetiszocialista politikus,
1938-ban az Anschluss u. Ausztria
belügyminisztere, birodalmi
főhadbiztosként (Reichsstatthalter)
hadügyminisztere, háborús bűnös,
a nürnbergi per elítélte I. 243
- Shakespeare, William (1564–1616)
– angol költő, drámaíró II. 112
- Sibeliuss, Jean (1865–1957)
– svéd nemzetiségű finn zeneszerző
I. 91
- Sigray Asinari, Luigi, Comte di San
Marzano gr. (1898–1925) – 1905-ben
örgy., bécsi ol. kat. attasé (1905 k.)
I. 119, 255
- Sigray Mihály, báthori, gr. (1705–1755)
– németalföldi magyar huszár
brigadéros (1748) I. 205
- Sík Sándor (1889–1963)
– piarista szerzetes, költő, műfordító,
akad. I. 177
- Silló – írnok a 204. munkásdandár pság.-án,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 203, 314
- Silló Gábor (1944–1945) – Sillóék kisedeként
elhunyt gyermeke II. 203
- Sillóné – az írnok felesége II. 203, 314
- Simándi József (1869–?)
– színházi karmester, 1906-ban
a kassai színház karmestere I. 276
- Simkovicss István – a kassai 34. gye.-hez
ideiglenesen beosztott róm. kat. tábori
lelkész (1915) I. 394, 400, II. 12, 15–18,
24, 43
- Simonetti, Achille (1857–1928)
– it. szárm. angol hegedűművész
és zeneszerző I. 37, 41
- Sinding, Christian (1856–1941)
– norvég zeneszerző I. 71
- Sípos Károly – vk. ezds. (1920) II. 83,
85–86
- Sípos Károly kislánya II. 83
- Sípos Károlyné – az ezds. neje, 1920-ben
Markóékkal együtt települ át Kassáról
Csonka-Mo.-ra II. 83–84
- Sirsich Béla, kis-sirai (1871–1942)
– 1915-től ezds., a 201. honv. dandár pk.,
1921-től az. Országos Testnevelési
Tanács társelnöke I. 392
- Siskovicss József, br. (1719–1783)
– cs. katonatiszt, 1763-ban
a gyergyói és csiki határörvidék
szervezője, a madéfalvi veszedelem
egyik főszereplője I. 190
- Slaha Ferenc (Feri) – MÁ bécsújhelyi
évfolyamtársa I. 256

- Smetana, Bedřich (1824–1884)
– cseh zeneszerző I. 76
- Snow, Earl W. – am. fhdgy., 1945. okt.-tól
altaussee-i állomástiszt II. 339–340, 342
- Sobieski János → János, III.
- Sobotic(h) Emil – kapitány, a kassai 34. gye.
IV. menetzászlóájának pk. (1915),
MÁ barátja I. 373, 385, 387, 390
- Soldos Béla, dr. – nógrádi főispán
(1930–44 k.) I. 174
- Solymossy János, vitéz (1885–1960)
– huszár ezds., 1933–37 között
az „I. Ferenc József” jász-kun I. honv.
huszárezred pk., 1939-től tbk. I. 69
- Solymossy Jánosné → Wolff Jussy
- Solymossy Ulászló (1934-ig Stanoilović),
vitéz, stanogorai (1897–1960)
– vörgy., 1944. nov. 15-től
országos erődítési pk. II. 146, 308
- Somkuthy József (1883–1961) – gyal. tbk.,
majd vezds., Mo. Kormányzója
Kat. Irodájának főnöke (1928–35),
majd a HM VI. csoport (Honv. Vk.)
főnöke (1935–36), végül 1938. szept. 2.
és okt. 6. között a Gömbös-kormány
honv. minisztere I. 170
- Somogyi – alez. a ceglédi gye.-ben (1920)
II. 95
- Somogyi Pálné → Csemez Mária
- Somos Gyuláné (1929–) – Puskás Jenő
beledi ev. lelkész Győrben élő leánya
I. 21, II. 132
- Somosi – diósgyőri vasmunkás, örvezető,
a kassai 34. gye. káplárja (1915) I. 359
- Soós Péter (1979–) II. 423
- Sorger – mecenzéfi lakos, örvezető,
a kassai 34. gye. káplárja (1915) I. 359
- Sorsich Béla, severini (1860–1930)
– 1914-től honv. altbgy., 1918-tól gyal.
tbk. és Kassa katonai pk. II. 65
- Spannraft Sándor – 1913-tól szds.,
a kassai hadkiegészítő kerület
pk. (1914–16), majd a 34. gye.
közigazgatási segéd tisztje (1917–18),
1918-tól őrgy., 1937-ben ny. ezds.
II. 44, 52
- Spiegel János – a századfordulón és a két vh.
között működő hegedűkészítő mester
I. 40
- Spielberger von Spielwall, Eduard
– 1901-től gy. fhdgy. és a bécsújhelyi
akadémia tanára I. 252
- Spinoza, Benedictus (Baruch) (1632–1677)
– filozófus I. 141
- Spohr, Louis (Ludwig) (1784–1859)
– ném. romantikus zeneszerző,
hegedűművész, karmester I. 76
- Springe család, Springe házaspár,
Springéék II. 243, 252, 254, 264–265,
271, 273–275, 284, 287, 293, 295, 308,
324, 332, 339, 341
- Springe lányok II. 231, 238, 275
- Springe, Hanna – Karl S. lánya,
Claus Schmarje felesége II. 238–239,
243, 252, 265, 275
- Springe, Karl (Károly) – hannoveri szárm.
bécsi gyáros, 1945-ben Altaussee-ban
barátságot köt Markóékkal II. 231, 238,
256, 308, 329, 337, 340
- Springe, Lene – Karl S. hajadon lánya,
bécsi egy. hallgató II. 238–239
- Springe, Lotte
– Karl S. lánya, von Dreysingné II. 238
- Springéné – Karl S. felesége II. 231, 238
- Srbik, Heinrich von, dr. (1878–1951)
– osztrák történész, 1838–45 között
az osztrák, 1942–45 között
a bajor tud. akadémia elnöke I. 204
- Sréter (?) – földművelésügyi minisztériumi
osztálytanácsos, majd 1945-ben
Kovarcz Emil miniszter titkára II. 184
- Srškić, Milan (Markónál: Srškić Milán), dr.
(1880–1937) – belgrádi születésű
szerb jogász, fiatalon ügyvéd
Szarajevóban. Az osztrák–magyar
hadsereg tart. tisztjeként az or. frontra
kerül, ahol dezertál, utóbb (1932–34)
jugoszláv igazságügyi miniszter II. 32–33
- Stainer, Jacob(us) (Jakab) (kb. 1617–1683)
– abmsami (Németország) születésű
hegedűkészítő mester I. 39, 90
- Stanslicki, Adam – a bécsújhelyi akadémia
fhdgy. (1903) I. 240
- Stanslicki, Joseph – fhdgy., a bécsújhelyi

- akadémia lövészeti szakembere (1903–06 k.) I. 243, 246
- Stauder – Amerikát megjárt magyar katona, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 239–240, 294
- Stefanovits/Stefanovics Zora (Zorica) – egy zimonyi bankár leánya, Mladenović György ezds. felesége (1906 k.) I. 52
- Steiner – erdőmester Altaussee-ban (1945) II. 297, 303
- Stemmer László (Laci) (1889–1963) – MÁ unokahúgának második férje, műszaki vörgy., 1944–45-ben a 204. munkásdandár pk., 1945 tavaszán kijelölt munkahadsereg-pk. I. 15, 87, II. 120, 124–125, 130–137, 139–141, 143–146, 149–150, 152–185, 187, 193, 196–198, 200–204–205, 207–208, 210–214, 219, 224, 264, 268, 320
- Stemmer Lászlóné → Markó Irén
- Stemmerék, Stemmer család II. 191, 215, 219, 264
- Stielly Walter (1884–1942) – a VI. honv. hadosztály vk. huszár szds. (1913–15), végül c. vörgy. I. 370
- Stogl – gödöllői építőmester, hadapród, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 201, 245, 247
- Stolnicki Aladár – Lászlóffy Aladár unokafivére, ny. huszár örgy. II. 124, 126
- Storioni, Lorenzo (1744–1816) – cremonai hegedűkészítő mester I. 39, 63
- Stradivari, Antonio (1643–1737) – hegedű és más húros hangszerek készítésével foglalkozó it. mester I. 33, 38, 40
- Stradivarius család – hegedűkészítéssel foglalkozó cremona dinasztia, Antonio Stradivari és két fia, Francesco (1671–1743) és Omobono (1679–1742) I. 33, 38–39
- Strauss, Johann, ifj. (1825–1899) – osztrák zeneszerző I. 26, 48, 85, 254
- Strauss, Richard Georg (1864–1949) – ném. zeneszerző, karmester I. 55
- Streitenfels Frigyes – a komáromi utász-zlj. fhdgy. (1911) I. 287
- Strell – örgy., a kassai 34. gye. grazi szárm. zlj.-pk. (1906) I. 263
- Stromfeld Aurél (1878–1927) – hadtudós, vk. tiszt, 1919-ben a Vörös Hadsereg vk. főnöke II. 78
- Stromp Ignác, dr. – rozsnói ügyvéd, püspöki jogtanácsos (1900-as évek) I. 32
- Ström, von – svéd vk. ezds. (1916) II. 23
- Strömpel – ném. vk. ezds. (1916) II. 22
- Stuhlmann Patrik Vencel (1871–1951) – premontrei szerzetes tanár I. 177
- Stüler, Friedrich August (1800–1865) – világhírű por. építész, az MTA székházának tervezője I. 150
- Suhay Imre, vitéz (1882–1952) – ny. altbgy., a M. kir. HL főigazgatója (1926–27) I. 118, 136
- Sulkowski hercegnő – altaussee-i lakos (1945) II. 244
- Suppé, Franz von (Francesco Suppé Demelli) (1819–1895) – ol.–belga szárm., Splitben született zeneszerző, karmester, operettek és romantikus dalok szerzője I. 26
- Suránszky Jenő (1914–?) – tüzér fhdgy. (1939–1944), a Bad Aussee-i magyar táborfelügyelő, H. T. szds. segédtisztje (1945) II. 213, 220, 263
- Suránszkyne – előbbi felesége II. 263
- Süleyman, Hüsnü Paşa (1838 k.–1892) – török hadvezér, a Sipka-szoros török védője az 1877–78-as or.–tör. háborúban I. 255
- Sütő – törzsőrmester, aradi kereskedő, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 199, 236, 247, 302
- Sütő István (18??–1954) – esperes, 1924-től haláláig beledi róm. kat. plébános II. 132, 134
- Sütőné – a törzsőrmester felesége II. 230, 233, 241
- Svehla Kálmán, dr. (1847–1922) – a kassai VI. hadtest főtörzsorvososa (1906 k.), később orvos tbk. I. 52, 279
- Svehla Margit – S. Kálmán leánya,

- amatőr zongorajátékos,
MÁ muzsikustársasága Kassán I. 52, 279
- Svensden, Johan (1840–1911) – norvég
zeneszerző, karmester
és hegedűművész I. 41, 58, II. 67
- Swarz – svéd szds. (1917) II. 59
- Swieteczky, Bedřich – csehszlovák
vk. kapitány (1928–30 k.) I. 160, 162
- Szabadi Béla** – a győri székesegyház
igazgatója, egyháztörténész I. 178
- Szabó Adorján Aladár (1868–1950)
– premontrei szerzetes tanár,
történész, levéltáros I. 177
- Szabó Ignác – győri városi tisztviselő
(1945–48) II. 314
- Szabó János – Sz. Ignác fia, leventeként
ment Ausztriába, ahol tébécében
hunyt el (1945) II. 314
- Szabó Péter* (1959–) I. 20
- Szabolcs József (Józsi, Jóska) – erdőfőmérnök,
tart. fhdgy., a 204. munkásdandár tisztje,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 139, 198, 201, 210, 219, 303, 321, 351
- Szabolcs Józsefné → Kubicza Adél
- Szabolcs Judit (Judithka) (1940 k.–)
– Sz. József kislánya II. 139, 198
- Szabolcsék II. 215, 292, 296, 306, 351
- Szádeczky-Kardoss Elemér (1903–1984)
– geológus, geokémikus, egy. tanár,
dékán, országgyűlési képviselő I. 65
- Szádeczky(-Kardoss) Lajos (1859–1935)
– történész, egy. tanár, akad. I. 190
- Szakály Sándor* (1955–) I. 20, 66, II. 137
- Szakonyi Lajosné, vitéz
→ Tömöry Andrea
- Szalai István, G.* (1941–) II. 119
- Szálasi Ferenc (Szálasi-kormány,
-rendszer, -uralom) (1897–1946)
– hungarista politikus, Magyarország
„nemzetvezetője” (1944–45) I. 19,
II. 115, 122, 154, 170, 175, 232, 237, 247
- Szalay István – pesti gyárigazgató, 1945-ben
Hóman Bálinték bérlőtársa egy
Bad Aussee-i villában II. 186, 255, 285
- Szalay Józsefné → Németh Cecília
- Szalay László, almási (1857–1918 u.)
– 1907-től Abaúj-Torna vm.
és Kassa főispánja I. 58, II. 67
- Szalay Lászlóné – a főispán felesége I. 58,
II. 67
- Szalay Sándor – Markóék bérlője
Dénesházán II. 117, 126–127, 151,
346–347
- Szalayék (Sz. Sándor családja) II. 126,
140–142
- Szalay-Marzsó Aladár, dr. (1888–1974)
– pénzügyminiszteri tanácsos,
MÁ barátja, 1933–45 között szomszédok
a Krisztina körúton I. 21, 25, 97
- Szalay-Marzsó(né) Biri
→ Kovács-Sebestény Borbála
- Szamócza – a bécsújhelyi akadémia lova
(1903–1905 k.) I. 250
- Szamosi vagy Szőlősy (MÁ két
munkájában eltérően írja a nevét)
– 1919 nyarán zongora szakos
zeneakadémiai hallgató, a kassai
szalonzenekar megalapítója I. 60, II. 76
- Számvéber Norbert* (1975–) I. 20
- Szántó József (Szántó bácsi)
– premontrei szerzetes,
majd ev. latin és magyar szakos tanár,
MÁ osztályfőnöke (1895–1902)
I. 105–106
- Szapolyai János → János, I.
- Szártory Géza, lipcsei (1881–1952)
– bécsújhelyi szárm., 1902-től a kassai
34. gye. tisztje, 1908-tól fhdgy.,
1914-től szds., 1918-ban örgy.;
1935-től tbk., 1936. aug. 1-jétől ny.
I. 266–267, 274, 280
- Szártory Rezső – tbk., 1898-ban
a honv. gyal. dandár pk.,
1906-ban már ny. I. 266
- Szártory Richárd, lipcsei (1879–1937 u.)
– Sz. Géza fivére, 1901-től hdgy.,
1906–18 között a kassai 34. gye.
menetalkulatainak kiképzőtisztje,
utóbb ezds. I. 266
- Szarvas Jakab, dr. – alföldi falusi körorvos,
tart. fhdgy.-i rangban a kassai 34. gye.
ezredpságának orvos főnöke (1915)
I. 390

- Szarvassy László (Laci), dr. – a kassai 34. gye.
ezredorvosa (1906–14), MÁ barátja
I. 279, 351–352
- Szász Sándorné – festőművész II. 339
- Szász Zoltán* (1940–) I. 190, 225
- Szathmár Margit (1908–1983)
– hegedűművész, pedagógus, 1927 u.
a Puky–Szathmár–Nagy–Köcsky-
vonósnégyes tagja I. 76
- Szebeni/Szebenyi Antal, dr. – orvos,
jeles amatőr klarinétjátékos,
MÁ kamarazenész társa a két vh.
között I. 75, 79
- Széchenyi István, sárvár-felsővidéki gr.
(1791–1860) – polihisztor, államférfi
I. 106, 108, 150, 211, 230, II. 152
- Széchényi Viktor, sárvár-felsővidéki gr.
(1871–1945) – Fejér vm.-i főispán
(1906–17 és 1926–39) II. 242
- Székács (utóbb Sekač) – fhdgy. (1916),
utóbb kelet-szlovákiai főispán (zsupán)
II. 49
- Székács Aladár, dr. (1872–1940) – bíró,
1940-tól a bp.-i közigazgatási bíróság
tanácselnöke, elvégezte a Zeneakadémia
cselló szakát, magyaros műdalokat
komponált, főleg Ady- és Petőfi-verseket
zenésített meg I. 85
- Székely András (Bandi) – MÁ nászura,
M. Sándor apósa I. 88, 90, II. 353–354
- Székely de Doba, Gustav (1858–1929)
– cs. és kir. ezds., 1916-tól altbgy.
I. 286
- Székely János, vitéz (1889–1982)
– gyal. vör. gy., 1938. nov.-tól 1940. nov.
1-jéig a 9. gyalogdandár pk. I. 175
- Székely Magdolna (Magdus) (1916–1994)
– Markó Sándorné (MÁ menyje)
II. 114, 228, 353
- Szekfű Gyula (1883–1955) – történész,
akad., egy. tanár I. 14, 114, 118,
127–128, 139, 147, 155, 161, 163–166,
184, 192, 211, 215
- Szelényi Duci – Sz. Géza leánya, tanítónő,
Jenei fhdgy. jegyese II. 138, 243, 263
- Szelényi család, Szelényiék (Sz. Géza családja)
II. 215, 243, 292, 296, 306, 331
- Szelényi Géza – gazdasági örgy.,
a 204. munkásdandár tisztje,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 138, 181, 259, 303, 317, 349
- Szelényi Gézáné II. 138, 216
- Szelényi Tibor, dr. – egy. magántanár,
geológus, bariton énekes II. 286
- Szelényi Tiborné → Elischer Edith
- Szeless István négy gyermeke (1945) II. 321
- Szeless István, dr. – erdőmérnök Lentiben,
az Esterházy-birtokon, 1945-ben
ausztriai menekült, később az Esterházy-
hitbizomány Burgenlandban megmaradt
részénél dolgozott tovább, erdészeti
szakmunkák neves szerzője II. 321
- Szeless Istvánné II. 321
- Széll (szül. Buday) Mária (Marianne)
(1927–) – Buday István lánya,
majd Sz. József belügyminiszter
örökbefogadott lánya, 1945-ben
ausztriai menekült, utóbb Szent-Iványi
Csaba felesége II. 266–267, 296, 311
- Széll József (1880–1956) – 1937–38-ban
a Darányi-kormány belügyminisztere
II. 266
- Széll Józsefné → Pekry Olga
- Széll Kálmán (1843–1915)
– miniszterelnök (1899–1903) II. 266
- Széll Kálmán* (1926–) II. 266
- Széll Tamás* (1926–) II. 266
- Szellinga György – ezds., a 4. sz. csendőr
tartalék ezred pk. (1920) II. 85, 87, 94
- Széman József – MÁ Markó Ilonka nevű
nagynénjének férje I. 53
- Széman Józsefné → Markó Ilonka
- Szémanék I. 53
- Szenczi Molnár Albert (1574–1634)
– ref. lelkész, nyelvtudós, filozófus,
egyházi író, műfordító I. 99
- Szent-Györgyi Albert, nagyrápolti, dr.
(1893–1986) – Nobel-díjas orvos,
biokémikus I. 211
- Szentneményi (szül. Valentin) Béla, dr.,
ezds. (1906–1995 k.) – festőművész,
1940. dec.-tól a HL mts., 1949. jan. 19.
és 1950. szept. 1. között pk. I. 209
- Szentpétery Imre (1878–1950)

- történész, egy. tanár, az MTA lev. tagja, diplomatikai munkákkal és forrás-kiadással foglalkozott I. 14, 118, 173
- Szepesi Géza – jászóvári főszámvevő (1913) I. 299
- Szeptycki család I. 338
- Szeptycki (szepticki), Stanislaw (Stanislaus) Maria gr. (1867–1950)
– lengyel földbirtokos, a laszczóvi kastély birtokosa, tbk., 1917. dec.-ben vörgey, az I. vh. végén a cs. kir. 85. lövészdandár pk. I. 338
- Szerencsi Ede – a Nemzeti Múzeum banktisztviselője, csellójátékos, a két vh. között MÁ muzsikustársa I. 64
- Szigligeti Ede (eredetileg Szathmáry József) (1814–1878) – drámaíró, színpadi rendező, akad. I. 26
- Szija Jolán* (1943–) I. 186
- Szikits Péter* (1966–) I. 20
- Sziklay József (1900–?) – 1943-tól alez., 1945 tavaszán egy Aschachban felállított műszaki tábor pk. II. 172, 174
- Sziklay Ferenc, dr. (1883–1943)
– gimnáziumi tanár, 1919-ben Kassán író, újságíró, a felvidéki magyar pártok egyik vezetője, MÁ zenésztársa (első hegedűs) egy mozizenekarban I. 60, II. 76
- Szilágyi Loránd (Lóránt) (1908–1974)
– történész, levéltáros, 1941-től az MTA lev. tagja I. 151
- Szilágyi Sándor* (1827–1899) – I. 308
- Szily József (Jóska, Józsi) (?–1944/45)
– MÁ rokona, Sztéhlo Márta férje II. 286
- Szinnyei József* (1830–1913) I. 156
- Szirmay Aladár (1897–1970) – vörgey, 1945-ben az 1. repülőhadosztály pk. Beleden, am. hadifogságba esik és kivándorol az USA-ba II. 134–135
- Szixtus, Bourbon-pármái hg. (1886–1934)
– Zita királyné bátyja II. 54, 60
- Szombatfalvy család, Szombatfalvyék I. 21, II. 227, 229, 235, 249, 260, 268, 296, 307, 319–320, 326
- Szombatfalvy (1937-ig Pistelka) Rudolf, id., 1939-től vitéz (1882–1942) – 1929–37 között a Honvédség főparancsnoka mellé beosztott gépjármű szakelődő, majd szemlélő, 1937. aug. 1-jétől ny., c. altbgy. II. 219
- Szombatfalvy Rudolf, ifj. (Rudi, Rudolf) (1921–1993) – tüzér fhdgy., Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 219, 227, 236, 307, 319, 325
- Szombatfalvy Rudolfné, id.
→ Samu Erzsébet
- Szombatfalvy Rudolfné, ifj.
→ Scmöltz Gizella
- Szombathelyi (1934-ig Knausz) Ferenc, vitéz (1887–1946) – 1939-től altbgy., 1941-ől vezds., 1941. szept. 6. és 1944. ápr. 19. között a Honv. Vk. főnöke I. 163
- Szomjas Lujza (1893–1960) – Lakatos Géza miniszterelnök felesége II. 121, 124
- Szóllósy István (Pista bácsi) – bp.-i gyógyszerész, MÁ muzsikustársa (1921 u.) I. 67
- Szóllósy → Szamosi
- Szőnyi Géza, dr. – ny. táblabíró, jeles amatőr zongorista, 1920 u. MÁ muzsikustársa I. 62–63
- Szóts Ernő (1884–1932) – huszár szds., az I. vh. u. alez., 1925-től a Magyar Rádió műsorigazgatója I. 120
- Sztálin (eredetileg Dzsugasvili), Joszif Visszarionovics (1878–1953)
– grúz-oszét szárm. szovjet diktátor, generalisszimusz, 1922-től a szovjet kommunista párt vezetője, a Szovjetunió miniszterelnöke (1941–1953) I. 19, II. 261–262, 287
- Sztehlo (később Szenczy) Aladár, dr. – bp.-i táblabíró, anyai ágon MÁ rokona, Sz. Gábor és Márta édesapja I. 62, 89, 92, II. 85
- Sztehlo Aladárné → Haggemacher Márta
- Sztehlo András (1816–1899) – ev. főesperes, 1865–1873 között a budai egyházkerület lelkésze I. 26
- Sztehlo Anna (1853–1920) – Sz. János eperjesi főesperes leánya, Markó Sándor dr. felesége, MÁ édesanyja I. 8, 26–27, 29, 31–32, 34, 36–37, 41,

- 44, 46–47, 57, 60, 104, 109, 146, 237, 240, 258, 260, 291, II. 14
- Sztehlo Bella – Scholtz Gusztáv felesége I. 26
- Sztehlo Berta (1846–1899)
– Markó Andrásné,
MÁ másodunokatestvére I. 26
- Sztehlo család I. 26, 192, II. 86
- Sztehlo Ervin – MÁ rokona, nemzeti banki tisztviselő II. 294
- Sztehlo Gábor (1909–1974) – Sz. Aladár fia, ev. lelkész, pedagógus, kb. 2000 zsidó megmentője, MÁ unokaöccse I. 16, 92, 98, 207
- Sztehlo Gerhard (Gerő) (1865–1942)
– oláhpataki, majd beszercebányai (1919–20) ev. lelkész, MÁ anyai nagybátyja vagy unokatestvére I. 25, 41, 44, II. 80
- Sztehlo János (1892–1972) – Gömör vm.-i erdőmérnök, a 25. honv. gye. tart. tisztje, MÁ unokaöccse I. 368
- Sztehlo János, petróci – ügyvéd, 1831–1852 között az eperjesi ev. egyházkerület főesperese, MÁ anyai nagyapja I. 26
- Sztehlo Jánosné, Kéler Margit (1829–1984)
– Kéler Béla testvére, MÁ nagyanyjának a testvére I. 26
- Sztehlo Katalin (Katus) – MÁ rokona II. 240
- Sztehlo Márta (Márti) – Sz. Aladár leánya, Szily Józsefné II. 286
- Sztehlo Mátyás (Matyi) (1925–1996)
– MÁ rokona, soproni teológus hallgató (1944), 1955-től sámsonházai, később büki ev. lelkész II. 117, 119
- Sztehlo Zoltán (1889–1975) – jogtudós, a római jog elkötelezett híve, 1919-ig az eperjesi, majd a miskolci jogakadémia tanára, a debreceni egy. tanszékvezető egy. tanára (1938–1949) I. 73
- Sztehloné Márta → Haggemacher Márta
- Sztróka Lajos (1860–1941 u.) – 1880-tól a kassai 34. gye. tisztje, 1914-ig a temesvári és kismartoni katonai főreáliskola pk., 1914-ben a 11. menetezred felállítója, szept.-től a kassai 34. gye. pk., nov.-tól ezredes, 1917-től c. vörög. I. 341, 344
- Szücs/Szücs Sándor – miskolci tankerületi főigazgató (1940 u.) I. 187–188
- T**ábori Piroska, Z. (1892–1947)
– költő, ifjúsági író, műfordító I. 356
- Tacitus, Publius Cornelius (Kr. u. 55/56 – Kr. u. kb. 117–120) – római történetíró II. 112
- Takács József (1851–1928) – 1888-tól ceglédi ref. lelkész II. 97
- Takács Menyhért Ferenc (1861–1933)
– premontrei szerzetes, a jászóvári prépostság prelátusa (1900–33) I. 299, II. 69
- Tamássy de Fogaras (?) – volt bécsújhelyi diák, MÁ akadémiai társa I. 286
- Tanejev, Alekszandr Szergejevics (1850–1918) – or. zeneszerző I. 64, 76
- Tantilov (Tantilloff), Ivan – bolgár vk. tiszt, a bolgár hadsereg teljhatalmú megbízottja az osztrák–magyar főpásznál II. 23–24
- Tarkóy Péter (kb. 1935/36–)
– Zwickl Jenőné kislánya II. 221, 270
- Tarnay Alajos (1870–1933) – zongoraművész, népszerű dalszerző II. 67
- Taubinger Rezső (1869–1947) – ev. lelkész, szds.-i rangban a bécsújhelyi akadémia tábori lelkésze (1903–06 k.), 1919 őszétől a Nemzeti hadsereg protestáns lelkési hivatalának főesperese I. 257
- Taubinger Vilmos (vagy névtévesztés Rezső helyett?) – ev. tábori esperes II. 17
- Téglás – zászlós, a 204. munkásdandár tisztje, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 247
- Telekes Györgyné → Wild Annamária
- Teleki Pál, széki gr. (1879–1941)
– miniszterelnök (1920–21 és 1939–41) I. 153–154, 174–175, 203, II. 89
- Teleky – bp.-i építész, civil táborlakóként Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 256
- Temesváry Gerő, vitéz (1893–1981)
– páncélos ezds., 1945-ben a gmundeni

- magyar táborpárt vezetője, az USA-ban hunyt el II. 244, 278, 291
- Temesváry János (1891–1964)
– hegedűművész, a Waldbauer–Kerpely-kvartett alapítója, második hegedűs I. 43
- Temperley, Harold, William Vazeille (1879–1939) – nemzetközi híru angol diplomáciatörténész, cambridge-i professzor, a Cambridge Historical Journal alapítója I. 195–196
- Tényi Péterné → Karsa Borbála
- Tepfers, Verners (1893–1958) – lett tbk. I. 200
- Teraszewocz (?) – or. vk. őrgy., zlj.-pk. (1917) II. 56
- Terner Géza, dr. – beledi orvos (1945) II. 143
- Tersztyánszky Károly (1854–1921)
– cs. és kir. vezds., lov. tbk. I. 361, 363
- Teuber, Oscar (1852–1901) I. 237
- Thaly Kálmán (1839–1909) – költő, író, történész, politikus I. 125–127, 129, 138, 147–148, 229
- Thienemann Tivadar (1890–1985)
– irodalomtörténész, nyelvész, germanista, 1923-tól az MTA rend. tagja I. 152
- Thir, Johann Georg (1710 k.–1779)
– füsseni (Allgäu) születésű neves bécsi hegedűkészítő mester I. 32–33, 39, 77, 81, 98
- Thirring Gusztáv (1861–1941)
– földrajztudós, statisztikus, demográfus, természetjáró, akad. I. 146
- Thorwaldsen, Bertel Karl Albert (1770. k.–1844) – dán szobrász I. 198
- Thour (1934-től Thúrváry-Thour) Zdenkó (1878–1950) – MÁ munkatársa a HL-ban, az V/5. (Kőszajtó- és könyvnyomda-) osztály vezetője, alez., 1921. nov.-tól – (átmeneti viszonyban előléptetve) – ezds., illetve a rangretés miatt főtanácsnok. 1927-ben nyugállományba helyezték, 1937-től c. tbk. II. 92
- Thököly Imre, késmárki gr. (1657–1705)
– felső-mo.-i (1682–85), majd erdélyi (1690) fejedelem I. 16, 194, 217
- Tieffenbrucker, Caspar (1514–1571 k.)
– Lyonban, Bolognában és más it. városokban működő bajor hegedűkészítő mester I. 38
- Tieffenbrucker, Ulrich I. (Duiffopruggar, Duiffoprugcar) (†1568 u.)
– 1513–1521 között Bolognában és Velencében működő bajor hegedűkészítő mester I. 38
- Timon Béla, dr. (1894–1965) – szds., majd ezds., 1929. aug. 1-jétől 1944-ig a HL mts., az I. vh. utáni levéltári csoport vezetője, 1930–32 között, majd 1937-ig főig. titkár, 1942-ben segédtszt, 1942–43-ban levéltári alosztályvezető I. 136–137
- Tinayre, Louis (1861–1942) – fr. festő I. 75
- Tinayre, Yves Jean (1891–1972)
– Louis T. fia, fr. dalénekes I. 75
- Tisljar von Lentulis, Zivko, br.
– MÁ évfolyamtársa és barátja a bécsújhelyi akadémián, 1945–47 körül Bécsben él I. 256–257, II. 165
- Tisza István, szegedi és borosjenői gr. (1861–1918) – politikus, miniszterelnök (1903–05 és 1913–17) I. 353
- Titl Rezső – MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa I. 256
- Tito, Josip Broz (1892–1980) – a második világháborús jugoszláv partizánmozgalom egyik vezére, Jugoszlávia miniszterelnöke, majd államelnöke II. 202–203, 280
- Tolnai (szül. Lehr) Vilmos (1870–1937)
– nyelvész, irodalomtörténész, pécsi egy. tanár, akad. I. 131, 180
- Tolnai Gábor (1910–1990) – irodalomtörténész, esszéíró, egy. tanár, akad., 1945-től a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki hivatalának vezetője, 1948-tól a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban osztályfőnök, egyidejűen az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatója, 1949–50-ben római magyar követ I. 210, 218

- Tolnay Klári (szül. Rózsi) (1914–1998)
– színésznő I. 180, II. 289
- Tomaj Ferenc* (1908–1976) II. 314
- Tomcsányi Klára (1912–1999) – T. Vilmos
Pál leánya, 1934-től Puky Ferencné I. 90
- Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959)
– jogász, földbirtokos, 1920–22
között igazságügy miniszter, 1921-
ben belügyminiszter, 1942–44 között
Kárpátalja kormányzói biztosa I. 90
- Tompa Mihály (1817–1868) – ref.
papköltő, akad. II. 307
- Torzsay-Biber Gyula – igazgató,
a Nemzeti Bank Spital am Pyhrnbe
kitelepített részének vezetője (1945)
II. 275
- Tóth Albin – alez., 1919-ben a HM
személyügyi osztályának vezetője
II. 75
- Tóth András (Bandi) (1920 k.–?)
– Kazinczy Klára fia II. 131
- Tóth Bálint (1882–1937 u.)
– eredetileg MÁV váltókezelő,
1914-től a kassai 34. gye. őrmestere,
zászlótartója I. 301
- Tóth Gyula, dr. (1928–) – fhdgy., majd alez.,
levéltáros, történész, a 1950. okt. 4-től,
majd 1976. aug. 15-től a HL mts.
I. 7–8, 221, 224
- Tóth István (Pista) – Torda környéki
népfelkelő a 204. munkásdandár
kötelékében, Markóék ausztriai
menekülttársa (1945) II. 193, 221, 294
- Tóth János (1875–1944) – bp.-i
hegedűkészítő mester I. 40
- Tóth Zoltán (1888–1958) – történész,
hadtörténész, muzeológus, akad.,
a Nemzeti Múzeum mts. (1919–39)
I. 144, 220
- Tourte, François Xavier (1747–1835)
– fr. hangszer-, elsősorban hegedűkészítő
mester I. 37
- Tömöry Andrea – vitéz Szakonyi Lajosné,
írónő, MÁ barátja II. 107
- Török Zoltán (1891–?) – 1914-től
páncélos ezds., a 204. munkásdandár
pk.-helyettese, Markóék ausztriai
menekülttársa (1945) II. 136, 143,
163–164, 168, 170, 174–175, 178, 196
- Töst Barna (1876–1951)
– kassai plébános (1918–1945) I. 60
- Tövisházy-Ferjentsik Ottó/Ottokár
(1875–1951) – 1902-től vk. tisztt.,
1911-től a cs. és kir. 4. gyaloghadosztály
vk. főnöke, 1917-től vk. ezds.
1919. nov. 25-től 1923. szept. 1-jéig állt
a Hadiakadémia élén, 1922. jan. 1-jétől
tbk.-i rangban, 1929. máj. 1-jétől
gyal. tbk., a Honvédség főpk.-ának
helyettese 1930. máj. 26-ig, 1930. szept.
1-jétől ny. I. 280–281, II. 91
- Traianus/Trajanus, Marcus Ulpius (53–117)
– 98-tól római császár I. 201
- Traubenreich és felesége, Traubenreichék
– Meránból Altaussee-ba menekült
házaspár (1945) II. 215, 232, 246
- Trisztán (Tristan) – legendás kelta hős,
Wagner-operájának (Trisztán és Izolda)
címszereplője II. 124
- Trócsányi Zsolt* (1926–1987) I. 190
- Trollmann von Lovčenberg, Ignaz Freiherr
(1860–1919) 1913-tól altbgy.,
a 19. hadtest pk., 1919. jan. 1-jétől ny.
I. 367
- Trofimov (Markónál: Trofimow)
– or. tüzér fhdgy. (1917) II. 56
- Truman, Harry S. (1884–1972)
– az USA 33. elnöke (1945–53)
II. 261–262, 292, 318
- Tunnerné → Matasovszky Edit
- Turay Margit – a kassai színház
operaénekesse (alt) (1918) II. 67
- Turóczy Zoltán (1893–1971)
– 1939–48 között a Tiszai,
1948–52 között a Dunántúli, 1957-ben
az Északi ev. egyházkerület püspöke
I. 95, II. 104–105
- Tuza Csilla* (1969–) I. 20
- U**de (Markónál Uhde), Johannes (1933-ig
Johann) (1874–1965) – róm. kat. teológus,
hitszónok, a grazi egyetem tanára
II. 301–302, 327
- Ugrik Alice – U. Kálmán családtagja

- (kislánya?), 1945-ben a bevonuló or.-ok megsebesítik II. 152
- Ugrik Kálmán – Markóék birtokszomszédja Dénesháza közelében II. 152
- Uhde → Ude, Johannes
- Újváry – pesti festőművész (1916) II. 25
- Újváry Gábor* (1960–) I. 20
- Ullbrich Antal (Tóni) (†1945 u.) – amatőr brácsista, MÁ kamarazenész társa a két vh. között I. 75, 79–80, 89
- Urbanovics Katalin, Belkó Jánosné* (1948–) I. 21, II. 14
- Urbarz, Ignaz Adolf (1863–1951) – osztrák–magyar katonatiszt, 1916-tól altbgy., az 59. dandár pk. (1914) I. 319, 324, 376, 382, 384, 391
- Urmánczy Nándor, br. dr. (1868–1940) – országgyűlési képviselő (1902–18), a két vh. között az irredenta mozgalom egyik vezéralakja II. 90
- Urraca, Maria Antonietta Leonia (1858–1957) – bourbon-pármiai hercegnő I. 77
- Utczás Károly, vitéz (1885–1937 u.) – 1910-tól a kassai 34. gye. hdgy., 1915-től fhdgy., élélmezőtiszt, 1937-ben ny. gazdaszati szds. I. 320, 324, 336, 346, 368, 398, 400, II. 13–14, 43
- Utczás Lőrinc – ny. gazdaszati alez., valószínűleg Volant András apósa, 1945-ben ausztriai menekült II. 245
- Utczás Márta – Volant András sógornője, Torzsay-Biber Gyula nemzeti banki tisztviselő titkárnője Spital am Pyhrnben (1945) II. 275
- Utczás Mihály (1914–2008) – csendőr százados, Volant András sógora, 1945-ben ausztriai menekült II. 245, 299
- Utczás Mihályné Mária (1917/18–1986) II. 299
- Utczás N. – Volant András második felesége II. 245
- Váczy Péter, márkcemernyei (1904–1994) – történész, középkorász, műgyűjtő, 1940-tól az MTA lev. tagja I. 151
- Vadnay Károly (1832–1902) – író, újságíró, akad. I. 103
- Vadon Géza, dr. – bp.-i tisztviselő, amatőr hegedűjátékos, MÁ kamarazenész társa a II. vh. előtt I. 64
- Vágás András – a XX. sz. elején a kassai 34. gye. tábori esperese I. 279
- Vak Bottyán → Bottyán János
- Valenta – szudétaném. szárm. tiszt, 1919-ben örgy. és kassai várospk. II. 74–75
- Valló István (1892–1964) – a győri polgármesteri hivatal kultúr-tanácsosa (1940), győri polgármester-helyettes (1940–45) I. 206
- Varga Irén – gépíró nő a 204. munkásdandárnál, Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 314
- Varga Irén, özv. Walkó Lórántné vagy Lajosné – az 1950-es években MÁ muzsikustársa I. 92–93
- Varga István – New Jersey-i születésű am. magyar katona (szülei Vas megyéből vándoroltak ki), 1945-ben részt vesz Ausztria megszállásában II. 206
- Varga Sándor, dr. – bölcsészdoktor, az MTA főttkári irodájának vezetője (1935 k.) I. 158
- Várgedey Ede (1896–?) – alez., 1945-ben ausztriai menekült II. 271
- Vargyai Gyula* (1936–) I. 7
- Várhegyi Béla – Wildner István bátyja, tart. fhdgy., a 204. munkásdandár tisztje, majd Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 137, 264, 283, 316, 328–329
- Várhegyi Béláné II. 137, 264, 266, 283
- Várhegyi Béláné nővére, Klára (özvegy vagy elvált asszony) II. 264, 266
- Várhegyi Noémi – V. Béla leánya II. 137, 264, 266
- Várhegyiek II. 327
- Varjú Elemér (1873–1945) – muzeológus, könyvtáros, művészettörténész, a kassai Felső-mo.-i Múzeum igazgatója (1908–13), majd a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és régiség-tárának igazgatója (1913–1934) I. 173
- Várkonyi Ágnes, R. (1928–) – történész,

- egy. tanár, akad. I. 7, 16–17, 125, 162, 168, 214–216, 242
- Vaskó Károly – (?) a kassai 34. gye. pótzlj.-ának pk. (1914–16) I. 343
- Vauban, Sébastien Le Prestre, márki (1633–1707) – fr. tábornagy, hadtudós, kora leghíresebb hadmérnöke, a róla elnevezett erődítési rendszer kidolgozója I. 247, 284, II. 41, 153
- Vaugoin, Carl (1873–1949) – keresztény szocialista politikus, 1921–22-ben Ausztria védelmi minisztere I. 243
- Veigl – a kassai 34. gye. kapitánya, szállásrendező (1914) I. 315
- Verdi, Giuseppe (1813–1901) – ol. zeneszerző I. 51, II. 67
- Veress Jenő, dr. – dési közjegyző, tart. szds., a 204. munkásdandár tisztje, majd Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 137, 268, 284
- Veress Sándor – 1906–1914 között MÁ tiszti legénye I. 279
- Vergilius, Publius Maro (Kr. e. 70–19) – epikus költő I. 106, 146
- Verne, Jules (magyarul leginkább Verne Gyula) (1828–1905) – francia író II. 66
- Vértés – pesti festőművész (1916) II. 25
- Vértés Imre, dr. (1905–1953 u.) – ezds., 1951. ápr. 1. és 1953. febr. 5. között a HL mb. igazgatója I. 209
- Veszprémy László (1958–) I. 20, 163
- Vetró Sándor (Sanyi) – bp.-i banktisztviselő, tart. hdgy., Markóék ausztriai menekülttársa (1945) II. 191, 201–202, 256, 271, 274, 284, 288–289, 298, 300, 302, 307, 310, 336, 338, 340, 351
- Vetróné – előbbi édesanyja, komáromi lakos II. 351
- Vida István (1940–) I. 225
- Vieuxtemps, Henri François Joseph (1820–1881) – belga zeneszerző, hegedűművész I. 37, 52
- Vigh Károly (1918–2013) II. 115
- Vignerón, Joseph Artur (1851–1905) – fr. hegedűkészítő mester I. 37, 81
- Vigyázó Ferenc, gr. (1874–1928) – politikus, jogi író, felsőházi tag, vagyonát és hagyatékát az MTA-ra hagyta I. 147, 155, 158–159
- Villecz Mihály (Misi) – eperjesi szárm. zongora szakos növendék a Zeneakadémián (1920–25 k.), MÁ kamarazenesz társa I. 65
- Vilma – MÁ hátaslova I. 316, 322, 341, 346, 350, 368
- Vilmos császár → Vilmos, I. és II.
- Vilmos, I. (Hohenzollern, Wilhelm Friedrich Ludwig von Preußen) (1797–1888) – 1861-től por. király, 1871-től ném. császár I. 116, 235, 264–266, 279, 353, II. 71–72, 106
- Vilmos, II. (Friedrich Wilhelm Viktor Adalbert von Preußen) (1859–1941) – 1888–1918 között a Ném. Birodalom császára, a kassai 34. közös gye. tulajdonosa I. 58, 204, 265–266, 289, 354, 375, 385–386, 389, II. 21–22, 30, 46, 50–51, 69, 177
- Vilmos-baka (értsd: a 34. gye. közkatonája) II. 29, 34, 43, 52, 59, 84, 107
- Vincze Sándor – a kassai magyar reáliskola igazgatója (1918 e.), 1919-ben MÁ zenésztársa egy mozi zenekarban I. 60, II. 76
- Viotti, Giovanni Battista (1755–1824) – it. hegedűművész, zeneszerző I. 35
- Virág Benedek (szül. Ádám Ignác) (1752–1830) – tanár, költő, műfordító, történétíró I. 227
- Vitányi Barna – a komáromi erőd hdgy. (1911) I. 285
- Vitzthum von Eckstädt, Christoph Johann Friedrich, gr. (1863–1944) – szász külügyminiszter (1909–18) I. 19, II. 57
- Vitzthum von Eckstädt, gr. – tart. szds. a szász királyi 97. gye.-ben (1917), a szász külügyminiszter fivére I. 56, II. 57–58
- Vix (Vyx), Fernand (1876–1941) – fr. vk. alez., az antant bp.-i katonai bizottságának vezetője (1918–19) II. 73

- Vladár Gyula – MÁ és Sárkány Ilona
dénesházai birtokának bérlője 1945 előtt
I. 88, 142
- Voinovich Géza (1877–1952) – irodalom-
történész, esztéta, 1910-től az MTA lev.,
1923-tól rend. tagja, főtktára (1935–49)
I. 155, 158, 183, 211–212
- Voinson (Voisin), Jean-Pierre
– fr. hegedűkészítő mester I. 37
- Voit Rudolf – szds. a kassai 34. gye. 14. szd.-
ában (1906) I. 262, 265, 268–271
- Volant András (Bandi), sajkókazai (1907–?)
– vk. örgy., a nyilasok által 1945 tavaszán
felállítani tervezett munkahadsereg
kijelölt vk. főnöke, Markóék ausztriai
menekülttársa II. 131, 176–179, 191,
196–197, 201–202, 204–205, 207, 210,
221, 234, 245–246, 252–253, 260, 263,
267–269, 274–275, 281–283, 285,
288–289, 293–294, 296, 298–300, 304,
311–314, 318, 320, 324, 326, 328, 331,
333–336, 338–343, 350
- Volant András két kislánya (1945) II. 245
- Volant András vagy Andrásné szülei (1945)
II. 245
- Volant Andrásné 1. → Mikuleczky Anna
- Volant Andrásné 2. → Utczás N.
- Volkman, Róbert (1815–1883)
– ném. származású m. zeneszerző I. 77
- Volockoj (?) – or. tbk., katonatudós,
lövészakértő II. 19, 30
- Voronov (Woronoff) – ezds., az 51. orosz
ezred pk. (1916) II. 25
- Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881–1969)
– a Szovjetunió marsallja, 1945–47
között a mo.-i Szövetséges Ellenőrző
Bizottság elnöke II. 218, 277
- Vörös János (1891–1968) – vezds., 1944-ben
a ném. megszállástól a sikertelen
kiugrási kísérletig a Honv. Vk. főnöke,
utóbb az Ideiglenes Nemzeti Kormány
honv. minisztere II. 115
- Vörösmarty Mihály (1800–1855) – költő,
író, akad. I. 152, 180
- Vuillaume, Jean-Baptiste (1798–1875)
– fr. hegedűkészítő mester I. 37
- Vyx → Vix
- Wache (†1914) – a kassai 34. gye. fhdgy.
I. 330
- Wagner, Wilhelm Richard (1813–1883)
– ném. zeneszerző, karmester
I. 26–28, 42–44, 49, 56, 68–69, 71–72,
95–96, 238, 246, II. 124
- Waldbauer Imre (1892–1953)
– hegedűművész, hegedűtanár,
zenepedagógus, a Waldbauer–Kerpely-
kvartett alapítója, elsőhegedűs I. 43
- Waldstätten-Zipperer, Heinrich Freiherr von
– vek. fhdgy., a bécsújhelyi akadémia
haditechnológia tanára (1901–1906)
I. 247
- Walko Lajos (1180–1954) – 1921-től
meghatalmazott pénzügyminiszter,
1922. jún. 16-tól 1926. okt. 15-ig
kereskedelmi miniszter, 1925. márc. 17-
től egyidejűleg ideiglenes külügyminiszter,
1924. febr. 20-tól márc. 21-ig ideiglenes
pénzügyminiszter, 1930. dec. 3-ig,
1931. aug. 24. és 1932. okt. 1. között
külügyminiszter I. 93
- Walkó Lóránt (tévesen Lajos)
– Varga Irén néhai férje I. 93
- Walkóné → Varga Irén
- Walandt – örgy. a ceglédi gye.-ben (1920)
II. 95
- Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius von
(1583–1634) – a harmincéves háború
hadvezére I. 96, 172, 278, II. 154–155,
288
- Walleshhausen Alfréd – fhdgy. a 34. gye.-ben,
a telefonszakasz pk. (1916) II. 43–44
- Wasielewski, Wilhelm Joseph von (Waldemar)
(1822–1896) – danzigi születésű
ném. hegedűművész, karmester,
zenei szakíró I. 39
- Watson-Seton, Robert William
(Scotus Viator) (1879–1951)
– brit politikai aktivista, történész,
publicista I. 201
- Watterich von Watterichsburg, Friedrich
(Frigyes) – ezds., az 54. dandár pk.
(1914–15), utóbb vörgy. I. 348, 364, 394,
II. 9
- Weber, Carl Maria von (1786–1826)

- ném. zeneszerző, karmester,
zongorista, gitárművész és zenekritikus
I. 27, 48, II. 47
- Wedel, Botho von gr.(1862–1943)
– 1899-től Németország bécsi
nagykövete, 1904-ben bp.-i főkonzul
I. 288
- Wedel, Karl Leo Julius Fürst von (1842–1919)
– por. lov. tbk., diplomata,
németország bécsi nagykövete (1902–07)
I. 288
- Weesenmayer, Edmund (1904–1977)
– ném. diplomata, a Harmadik Birodalom
követe és teljhatalmú megbízottja
Mo.-on (1944) I. 19, II. 123
- Weiner Leó (1885–1960) – magyar
zeneszerző és zenepedagógus
I. 68, 76
- Weinreb Miksa – szds., a kassai 34. gye.
sebesültjeinek egyik kezelőtisztje (1915),
majd az ezred számvevő tisztje (1916)
I. 379, II. 42–43
- Weiss/Veisz von Schleussenburg, Friedrich
– 1897-től osztrák vk. szds.,
a bécsújhelyi akadémia tanára (1902)
I. 47
- Weiss Fülöp (1859–1942) – bankár,
üzletember, 1921–1938 között a Pesti
Magyar Kereskedelmi Bank elnöke I. 93
- Weisz (?), dr. – falusi orvos, 1916–17-ben
a 34. gye. egyik zlj.-ánál szolgál
az or. fronton II. 62–63
- Wellmann Imre (1909–1994) történész,
levéltáros, muzeológus, az MTA lev.
tagja (1945–1949) I. 164, 166
- Wendrinszky Sándor (1885–1937 u.)
– 1914-től a kassai 34. gye. fhdgy.,
1915-től szds., 1937-ben ny. alez.
I. 330, 364, 384
- Werth Henrik (1881–1952) – gyal. tbk.,
1938. szept. 9. és 1941. szept. 4. között
a Honv. Vk. főnöke I. 170–172, II. 89,
101
- Wertheim József – a kassai 34. gye.
16. századának pk. (1906 k.) I. 263
- Wertheim Józsefné I. 263
- Wessely, Kurt, dr. – bécsi egy. magántanár,
történész, Altaussee-ban barátságot köt
Markóval (1945) II. 205–206, 218, 227,
240, 260, 303, 305
- Wessely Zsuzsika (1945–) – Kurt W. kislánya
II. 305
- Wesselyék II. 216, 218, 227, 240, 303, 305,
322, 337
- Wesselyné → Schmidt N.
- Wewerka, Carl – MÁ akadémiai társa
Bécsújhelyen (1902–1906),
1906-tól hdgy, a 93. gye. tisztje I. 47
- Widder – zászlós a 34. gye.-ben (1916) II. 43
- Wiebols, dr. – holland egy. magántanár,
geológus, 1945-ben az am. pság.
tolmácsa Altaussee-ban II. 239, 265,
267, 269–270, 273, 275–276, 281, 288,
293, 322–328, 332, 339
- Wiedorn – osztrák „államtitkár”(?) (1902 k.)
I. 46
- Wiedornné I. 42–43
- Wieniawsky (*Wieniawski*), Henryk
(1835–1880) – lengyel hegedűművész,
zeneszerző I. 35, 52, II. 67
- Wild Annamária* (1948–)
– W. Frigyes leánya, Telekes Györgyné
I. 21, 298
- Wild Frigyes (Frici) (1910–1990)
– marosvásárhelyi tanár, zászlósként
Markóék ausztriai menekülttársa (1945),
utóbb a mo.-i németek egyik vezetője
II. 200, 298–299
- Wildner István – Várhegyi Béla öccse,
nyilas tisztviselő II. 135, 137, 143–144
- Wilhelmj, August Emil Daniel Ferdinand
(1845–1908) – ném. hegedűművész
és tanár I. 52
- Willerding Rezső, vitéz vihari br. (1866–1928)
– 1916-tól altbgy., 1921-től gyal. tbk.
II. 91
- Winkle, Rip van – Washington Irving
am. író novellahőse II. 351
- Winkler – a szerencsi cukorgyár cukrásza,
1945-ben Markóék ausztriai menekült-
társa, a tábor egyik szakácsa II. 133,
172, 193, 250
- Winterling, Georg (1859–1929)
– ném. hegedűkészítő I. 81

- Wirz, dr. – berni egy. magántanár és a városi könyvtár igazgatója, MÁ barátja I. 198–199, 204–205, 256
- Wirz, Hans Georg (1885–1972) – szds., majd berlini hadtörténész, a berlini egy. magántanára (1938), a berlini hadtörténeti könyvtár első igazgatója 1938-tól
- Wisman – svéd szds. (1917) II. 59
- Wittas, Paul Ritter von (1886–1932 u.) – szds., 1905-ig Arthur Gieslnek, a bécsújhelyi akadémia pk.-ának segédtisztje I. 47, 238, 254
- Witzthum-Eckstädt → Vitzthum von Eckstädt
- Wodniansky von Wildenfeld, Friedrich Freiherr von, br. (1856–1914) cs. és kir. altbgy. I. 327
- Wolff – ny. ezds., osztrák legitimista politikus II. 242, 290
- Wolff Jussy – énekesnő (mezzoszoprán), Solymossy János huszár ezds. felesége, MÁ kamarazenesz társa a két vh. között I. 69, 83
- Wolf-Ferrari, Ermanno (1876–1948) – velencei születésű ol. zeneszerző, főként vígoperáival aratott sikert, 1945-ben Bad Aussee-ban élt I. 19, II. 213, 308
- Wolfgang, Szent (kb. 924–994) – regensburgi püspök II. 170
- Wöllner, Karl (1862–1936) – az 57. dandár pk., 1918-tól altbgy. I. 395
- Wrede → Wedel
- Wurda dr. – a XIX. század első felében bécsi homeopata orvos I. 32
- Wurmb, Adolph von – ezds., vk. tiszt, 1874-től a 21. cs. és kir. gye. hdgy., a bécsi hadügyminisztérium 6. tanügyi osztályának vezetője, a Monarchia katonai iskolarendszerének kidolgozója (1874) I. 237
- Wyss, Franz von (1795–1849) – cs. és kir. vörög., dandárpk. az I. (Schlik) hadtestben, az 1848. jún. 13-i csornai ütközetben halt meg I. 223
- Xavér, Bourbon–pármai hg. (1889–1977) – Zita királyné bátyja II. 54, 60
- Ybl Miklós (1814–1891) – építész, a historizmus kiemelkedő alakja I. 150
- Ysaya, Carrie – belga énekesnő (mezzoszoprán), Y. Eugène lánya, MÁ kamarazenesz társa (1920–25 k.) I. 65
- Ysaÿe (Ysaya), Eugène (Eugen) (1858–1931) – belga hegedűművész, zeneszerző, karmester I. 52, 65
- Z. Tábori Piroska → Tábori Piroska, Z. Zachar József (1943–2009) I. 7
- Zadravec (1935-től Uzdóczy-Zadravec) István (1884–1965) – ferences szerzetes, 1920–27-ben tábori püspök II. 97
- Zalka Zsigmond (1861–1931) – agrokémikus, 1920-ig a kassai gazdasági akadémia igazgatója II. 75
- Zámbelly/Zámbély Lajos, bibersheimi (1818–1901) – 1848-ban huszár ezds., majd vk. főnök, később honv. hadosztály-, majd dandárpk. I. 223
- Zanantoni, Eduard (1862–1933) – a 29. gye. pk. (1915–18), utóbb altbgy. I. 368
- Zathureczky Ede (Edus), alsó- és felső-zathurcsei (1903–1959) – iglói születésű zenész, a XX. század leghíresebb magyar hegedűművésze I. 40, 75
- Zausner – bécsi illetőségű katonanövendék, MÁ bécsújhelyi évfolyamtársa, amatőr zongorajátékos I. 46, 253
- Zaykai-Riffl Sándor, vitéz (1872–1923) – ezds., 1920-tól a Ceglédi gye. pk. II. 97
- Závodi Szilvia (1976–) I. 20
- Zdekauer, Conrad Ritter von (1847–1928) I. 237
- Zichy Károly – boldogkőváraljai földbirtokos, a Vöröskereszt megbízottja Ausztriában (1945) II. 278
- Zichy Mihály (1959–) I. 128
- Ziehrer, Karl Michael (1843–1922)

- osztrák katonatiszt, karmester,
karnagy, komponista I. 51
- Zita, Bourbon–pármai hgnő (1892–1989)
– magyar királyné és osztrák császárné
(1916–18) II. 53–54, 60
- Zobel Gyula – a XX. sz. elején a Nemzeti
Bank kassai fiókjának vezetője I. 279
- Zober Mártha – Z. Gyula leánya I. 279
- Zogu, I. (1895–1961) – albán király
(1928–39) II. 305
- Zöld Márton – földbirtokos, zászlós,
a kassai 34. gye. vonatpk. (1915)
I. 368, 391
- Zöldfay Lenke – Sághék házvezetőnője,
Markóék ausztriai menekülttársa (1945)
II. 215
- Zrínyi Kata (XVI. sz.) – Z. Miklós,
a szigetvári hős leánya I. 99
- Zrínyi Miklós (1508 k.–1566)
– a „szigetvári hős” I. 99
- Zrínyi Miklós (1620–1664) – a „költő
és hadvezér” I. 7, 14, 16, 104, 106, 122,
142, 146, 160, 168, 174–175, 177, 179,
182–184, 187, 211, 218–219, 223–225,
227, 366, II. 28–29, 89–90
- Zwickl Jenőné, Lia – előbb Tarkóyné,
de mindkét férjétől elvált, 1945-ben
Markóék ausztriai menekülttársa,
ekkor Benedek Petur főhadnaggyal él
együtt II. 221, 270, 277, 288–289, 338
- Zwiedinek Edler von Südenhorst und
Schidlo, Ferdinand (Markónál vélhetően
tévesen Henrik) (1868–1945)
– ny. tüzér tbk., altaussee-i lakosként
1945-ben barátságot köt Markóval
II. 219, 221, 223, 228, 252, 268, 274,
287, 290, 302, 321, 324
- Zwiedinek Ervin – Z. tbk. fia II. 326
- Zwiedinek Franciska – Z. tbk. lánya,
tanítónő, a bécsi rádió irodalmi
osztályának tisztviselője
II. 221, 268, 290, 321, 326
- Zwiedinek, von Südenhorst, Hans
(1845–1906) – Z. tbk. bátyja,
történész, egy. tanár II. 307
- Zwiedinekék, Zwiedinek házaspár,
Zwiedinek család II. 231, 269, 307, 321,
324, 326, 328
- Zwiedineké – a tbk. felesége II. 221, 228,
268, 290
- Zsámboky Miklós** (1890–?) – gordonka-
művész, 1919–21 között a Nemezeti
Zenede, 1921-től a Zeneakadémia tanára,
MÁ kamarazenész társa és barátja a két
vh. között és u. I. 59, 68–69, 75, 79, 83,
85, 89
- Zsámboky Tivadar – jeles amatőr
hegedűjátékos, Zs. Miklós
gordonkaművész öccse,
MÁ kamarazenész társa (1918 k.)
I. 59
- Zsedényi József (1869–1937 u.) – 1892-től
a kassai 34. gye. hdgy., 1914-ben szd.-pk.,
aug. 28-án sebesülten or. fogságba
kerül, de 1915 végén kiváltják, 1916-tól
alez. 1917–18-ban zlj.-pk. az ol. fronton
az 51. gye.-nél, majd a pótzlj. pk. Kassán
I. 295, 318, 330, II. 65, 72
- Zsigmond (Luxemburgi) (1368–1437)
– 1387-től magyar, 1411-től ném.,
1419-től cseh király, 1433-tól ném.–római
császár I. 347
- Zsigrai Antal – csellójátékos,
MÁ muzsikustársa (1950 k.) I. 92
- Zsolt Nándor (1887–1936)
– hegedűművész, zeneszerző I. 76
- Zsosztov (Jostoff), Konsztantin (1867–1916)
– tbk., a bolgár hadsereg vk. főnöke
II. 23–24